

تصویر ابو عبد الرحمن الکردی

نهوشیروان مستهفا ئه‌مین

کورد و عه‌جهم

میشروی سیاسی کورده‌کانی ه‌را

چاپی سییه‌م

نەوشیروان مستەفا ئەمین

کوردو عەجم

میژوی سیاسی کوردەکانی ئێران

سەنتەری لیکۆلینەوی ستراتیجیی کوردستان

سەلتەمانی ۲۰۰۵

پیشگی

سالی ۱۹۷۹ خیزی دیموکراتی کوردستانی ئیتران کۆبونەویەکی جەماوەری گەورە لە نەغدە ساز کرد.

کۆبونەوەکە بو بەشەری کورد و نازەری.

ریکخواه کوردییەکان و لقه‌کانی ریکخواه ئیترانییه‌کان لە کوردستاندا هەر یەکەیان بەجۆری لەسەر ئەو شەڕە دوان. حکومەتی ئەوسای ئیترانیش بەجۆریکی جیاواز لەوان لە دەزگاکانی راگەیانندی خۆیەوه لێکی داوەوه.

پێشتر بیست بوم و خۆیندبو مەوه. برادۆست و موکری و بلباس و مەنگوڕ و مامەش و زەرزاو شوکا و جەلالی... چۆن سەرکوت کرابون و، راپەرینی ۱۸۸۰ چۆن پێش ئەوەی هێزەکانی دەوڵەت بێنە سەری توشی بەره‌نگاری سەختی دانیشتوانی عەجەم بوبو. سەمکۆش دوچاری هەمان گێوگرفت بو. لەسەر دەمی جەمهوریەتی مەهابادیشدا، کێشە دیاری کردنی سنوور جۆری رەفتار لە گەڵ کەمایەتی کورد و نازەری نەو هەردو حکومەت بوبو بەهۆی گرژی پێوەندیەکانیان و گله‌یی روس لەسەر کردەکانی کورد.

روداوەکی نەغدە سەرلەنوێ ئەوانە لە زیندو کرد مەوه.

بۆ من هۆی لەخۆپرسین بۆ، بۆچی هەرچەند تەکانیکی کوردی لەسەروی رۆژتاری ئێراندا دەس پێ دەکا، بەرلەوه‌ی دەوڵەت هێزی سەرکوت کردن و دامرکاندنەوه‌ی بنێرتتە سەر لە گەڵ نازەرییه‌کان توشی شەری خۆیناوی ئەبێ؟

لەوساوه‌ کەوتە پیاوچونەوه‌ی میژوی سەر لەبەری ئیتران. سەرچاوه‌ی زۆرم پەیدا کردو کەرەستە زۆرم خر کردەوه. لەبەر ئەوه‌ی ئەجارەیان بۆ دۆزینەوه‌ی وەلامی پرسیارێکی دیاری کراو ئەگەر پام، گەلی بابەتی نوێم بۆ هاتە پێشەوه، نەمتوانی هۆی ناکۆکی عەجەم لە گەڵ کورد بدۆزمەوه، بەلام بەپێی تێگەشتنی خۆم گێڕانەوه‌ی میژوی چەند قەرینی رابوردوی پێوەندی ئەم دو نەتەوه‌یه‌ نەتوانی یارمەتیدەر بێ بۆ جۆری لە لێکدانەوه‌ی هۆکانی ئەو ناکۆکیه‌.

ناوی خوام لێ هێنا، کەوتە کۆکردنەوه‌و خۆیندەوه‌ی سەرچاوه‌، چۆن ئەلێن قسە قسە رانه‌کێشێ، سەرچاوه‌ش سەرچاوه‌ی رانه‌کێشا. کەرەستە زۆرم لا کۆبوووه. کەوتە سەر بیرێ نویسنی بابەتیکی لێکۆڵینەوه‌یی. بابەتە کەم لەلا گەڵاڵە بو. چوارچێوه‌ی لێکۆڵینەوه‌ کەم دیاری کرد. دەستم کرد بەنوسین. رەشنوسی هەموو باسەکانم تەواو کرد. هەندیکیانم پاکنوس کرد. فەریا نەکەوتم پاکنوسی

هه‌مويان ته‌واو بکه‌م، له‌یه‌کێ له‌و کاره‌ساتانه‌ی رۆژانه له‌کورد ته‌قه‌ومین، زۆری که‌ره‌سته‌کانم تیاچون. ته‌وه‌ی ده‌ریاز بو سه‌رله‌نوێ ساڵو نیوێ مه‌شغوێ بوم تا ته‌مه‌ی ئێ په‌یدا‌بو.

ئه‌م باسه وه‌کو به‌ته‌ما بوم ئه‌بو ٩ به‌ش بێ. ٦ به‌شی ته‌وانه‌ن که‌تیستا هه‌ن. ٣ یان فه‌وتان. له‌نیوانی به‌شی دوهم و سی‌هه‌م دا ئه‌بو دو به‌شی تر هه‌بن، به‌شی سی‌هه‌م، ده‌ریاره‌ی لوێ. له‌وێ دا جگه‌له‌وه‌ی میژوی لوێ تاووتوێ کرا بو، باسه‌که به‌هۆی جیابونه‌وه‌ی لوړی له‌ته‌وه‌ی کورد ته‌کوێیه‌وه. به‌شی چواره‌م، گێرانه‌وه‌ی میژوی دامه‌زرانو جینگیربون و له‌ناوچونی ته‌ماره‌تی نه‌رده‌لان بو. دوا‌یین به‌شی واته ئه‌و به‌شه‌ی ئه‌بو بکه‌وێته دوا‌ی باسه‌که‌ی سمکۆه، باسی حکومه‌تی مه‌هاباد بو، جگه له‌سه‌رچاوه‌کانی بی‌گانه، پشت ته‌ستور بو به‌به‌لگه‌و با‌ری سه‌رنجی کوردی له‌وانه به‌رۆژنامه‌ی کوردستان و بلا‌وکراوه‌کانی ته‌و سه‌رده‌مه‌ی مه‌هاباد.

جگه له‌م ناته‌واوییه خۆشم ته‌زام هه‌ندێ که‌موکۆپی دیاری تری ته‌دا‌یه، ویستم سا‌له جیا‌وازه‌کانی میلادی، هیجری قه‌مه‌ری، هیجری شه‌مسی و شاهنشاهی، که له‌تیران به‌کارته‌هێنرێن هه‌مویان وه‌ک یه‌ک ئێ بکه‌م، له‌به‌ر ته‌وه‌ی سه‌رچاوه‌یه‌کی باوه‌رپیتکراوم ده‌س نه‌که‌وت که‌لکی ئێ وه‌ریگرم بۆ گۆپینسان، به‌ناچاری وه‌ک خۆی وازم ئێ هێنان. له‌پاشکۆی کتێبه‌که‌دا ته‌بو بی‌لو‌گرافی هه‌موو سه‌رچاوه‌کانی ته‌دا بێ به‌لام ئه‌م په‌رژا ته‌وا‌وی بکه‌م. هه‌ر که‌سێ بتوانی یارمه‌تییه‌کم بدا بۆ راست کردنه‌وه‌ی هه‌له‌یه‌کی ته‌یی که‌وتوم یا بۆ پر‌کردنه‌وه‌ی که‌موکۆپییه‌کانی، زۆرم پێ خۆش نه‌بێ و له‌پیشه‌وه سوپاسی نه‌که‌م. خوا یار بێ و عومر باقی بێ و هه‌لێکی له‌بارم بۆ هه‌ل بکه‌وێ هه‌ولێکی تر ته‌ده‌م باسه‌که‌م وه‌کو به‌ته‌ما بوم ته‌واو بکه‌م و، ته‌وه‌نده‌ی له‌توانای مندا بێ که‌موکۆپییه‌کانی نه‌هێلم.

بۆ نویینی ئه‌م باسه که‌لکم له‌زۆر سه‌رچاوه‌ی فارسی، عه‌ره‌بی، کوردی، ئینگلیزی و، له‌یارمه‌تی و کارناسان کردن و ئامۆژگاری و بی‌روبو‌چونی زۆر له‌هاوێکانم وه‌رگرتوه. جاری نا‌کری ناویان بێنم. به‌لام هه‌میشه چاکه‌و پیا‌وه‌تیانم له‌بیره.

هیوادرم ره‌نجه‌که‌م به‌فیڕۆ نه‌چو بێ. توانی بێتم گۆشه‌یه‌کی میژوی گه‌له‌که‌م رۆن کردیته‌وه‌و، خزمه‌تیکی می‌لله‌ته‌که‌م کردبێ.

نه‌وشیروان مسته‌فا ئه‌مین

۱ جیۆپۆله تیک و چاره نوسی کورد

۱-عه جهه له کوردستان دا

۱/۱ هه لکه وتی جوگرافی کوردستان

نه گهر فاکتهری جیۆپۆله تیک ده ورئیکسی کاریگهر یا که می له بریاردانی چاره نوسی گهلان دا نه بئ، نهوا لیکۆلینه وهی میژوی کۆن و نویی نه ته وهی کورد، به ناشکرا ده ری نه خا که هه لکه وتی جوگرافی شوینی ژیا نی کورد له سه ره ژ، ده وری بریار ده ری هه بوه له دیاری کردنی چاره نوسی رابردو و، نیستای دا.

روژه لاتی ناوه راست" که له لای خوارویه وه خه لیج و ئوقیانوسی هیندو، له لای روژئاوا یه وه ده ریای سپی ناوه راست و، له لای سه رویه وه ده ریای ره شه، ۳ قاره گه وه دیرینه ناوه دانه که ی دنیا: نه وروپا، ئاسیا و نه فریقا به یه که وه نه به سستی. شارپنگه جهنگی و بازرگانیه کانی نه م ۳ ناوه نده ی پیدای تی نه په ری.

شوینی ژیا نی کورد، واته کوردستان که وتبووه ناوچه رگه ی نه م ناوچه یه وه که به دیریایی میژوی مرۆفایه تی، له هه ره قوناغیکدا به جوړئ گرنگیسه کی دنیا یی هه بوه.

له و سه ره ده مه دا که نیمپراتوریی ئیران له روژه لاتی و نیمپراتورییه کانی یۆنان و رۆمان له روژئاوا، دو ناوه نده ی زله یزه کانی دنیا، له مملانیی فراواغوازی و په لهاویشن دا بون، هه ندئ له له شکرکیشییه گه وه کانیان به ناو شوینی ژیا نی ئیله کانی کوردا رانه بووردو، هه ندئ له شه ره قورسه خویناوییه کانیشیان له سه ره نه رزی کوردستان نه قه وما.

تییکه له چونی گوگامل (۳۳۱ پ.ز) که به سه ره که وتنی نه سه که نده ری یۆنانی و تییکه کانی یه که جاری داریوشی ئیرانی ته واو بو، کوتایی به ده سه لاتی نیمپراتوری هه خامه نشی- ئیرانی هینا و، بو به سه ره تای دامه زانی ده سه لاتی چه ن قهرنی یۆنانیه کان له ناوچه که دا، له ده شتی هه ولیر قه وما.

دوایی تر، کەسەرلەنوی ئیمپراتۆریەتی ساسانی دامەزرا، پایتەختەکی خۆی لەتەیسفونی نزیک شاری بەغداد بینا کرد. ئەویتی کردە بنکەکی ھەمو لەشکرکێشییەکانی بەھەرچوار لای خۆی دا، بۆ سەر ئەرەمنستان، یۆنان، رۆمان، سەروی ئەفریقا. لەشکرکێشییەکانی بەناو ئەرزی کوردا راتەبوورد. ساسانییەکان بەپێرەوی لەنەریتی دێرینەیی ھۆکمرانی ھەخامەنشییەکان، لەھەر لایەکی سنورەکانی دا، جۆریک لەسەرەخۆیی بۆ گەلە خۆجێییەکانی ئەو ناوچانە سەلماند بو. گەورەکانیان نازناوی شایان ئەدرایە، ھەریەکی لەو شاھانەیش لەمەڵبەندەکی خۆی دا بەھێزەکانی گەلەکی خۆی، ئەبو سنورەکانی ئیمپراتۆریی لەھێرشێ بێگانە بپاریزی. ئیمپراتۆر خۆشی: شاھانشا، شاھی شاھەکان بو. ئەم جۆرە ریکخستنە، ئەگەرچی چاکەکی زۆری ھەبو، بەلام تۆوی لاوازکردنی دەولەتەکەشی تێدا بو، بگرە یەکی بۆ لەھۆکانی روخانی و بەرگە نەگرتنی لەبەرەبەر ھێرشێ بەپرتاوی عەرەبدا.

سەرھەڵدانی دەعوەتی دینی ئیسلامی لەنیووە جەزیرەیی عەرەبییەو، ھەڵدانی بۆ پەرەپێدان و بلاوکردنەوێ لەدەرەوێ سەرزەمینێ خۆیان، ئەبو بەھۆی پێکادان لەگەڵ دو ھێزە گەورەکی ئەو سەردەمە "یەکیکیان، ئیمپراتۆریی ساسانی، ئەوێ تریان ئیمپراتۆریی بێزەتتی. لەپاش تیکەڵچونی سەختی ھەردو سوپای گەورەیی عەرەبی - ئێزانی لەقادیسیە (٦٣٥ز/١٥ک) لەسەر روباری فورات، ھەمو شەھەر سەختەکانی تری ئەم دو ھێزە لەجەلەولا (٦٣٦ز/١٦ک)، حەلەوان (٦٤٠ز/٢٠ک)، و دوایین تیکەڵچونی بپارەدریش لەنەھاوند (٦٤٢ز/٢٢ک) کەناوی فتح الفتوحی لێ نراو، ئێتر بەیەکجاری کۆتایی بەدەسەلاتی دەولەتی ساسانی ئێران ھێناو، بو بەسەرەتای دامەزرانی ئیمپراتۆریی فراوانی عەرەبی - ئیسلامی لەسەرەسەری ناوچەکانی خواروی رۆژئاوای ئاسیادا، ھەمووی لەسەر ئەرزی کوردستان قەومان. ئێران ئێتر ناوەندیکی سیاسی و جەنگیی خورت و یەکگرتوی تێدا ئەما لەھێرشێ ھێزەکانی بێگانە بپاریزی، لەئەنجامی ئەو شەپرو روداوانەشدا چەندین ئیلی گەورەیی کورد لەژێر گوشاری ھێرشێ عەرەبدا پەرەوازی شویتە دورەکانی ناوێ ئێران بون.

پایتەختی دەولەتی تازە - دامەزراوی عەرەبی ئیسلام لەمەککە بو، مەککەش بەھۆی ھەلکەوتی جوگرافییەو لەناوەراستی بیابانی جەزیرەیی عەرەبی دا نەیتەتوانی بپێتە ناوەندی بەرپەرشتیی ھەمو ئەو سەرزەمینە فراوانە، ھێزەکانی عەرەب لەماوێکی کورتدا بەشەر ھیتا بویانە ژێر باری فەرمانبەرییەو. ھەر لەسەرەتاهە بۆ سەرکردایەتی درێژەپێدانی

لهشکرکیشییه کانی سوپای عه‌ره‌ب بۆ سه‌ر کوردستان و ئی‌ران و ئه‌رمه‌نستان و، چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی ئیسلام له‌خواری میزوپۆتامیا ((ئه‌رزی دو‌چۆمان: ارض الرافدین)) دا، چه‌ن شارێکیان دامه‌زران وه‌کو "به‌سه‌ره (٦٣٨ز)، کوفه (٦٣٩ز)، واسیت (٧٠٢ز). ئه‌م شاره‌ نوێ‌یانه‌ بونه‌ شوێنی جی‌گی‌ربونی هه‌ندی له‌قه‌بیله‌ عه‌ره‌به‌ هاته‌وه‌ کان و، باره‌گای سازدان و ریک‌خستن و سه‌رکردایه‌تی هه‌یه‌ کانی عه‌ره‌بی ئیسلام بۆ فراوان کردنی قه‌له‌مه‌وه‌ی ده‌وله‌تی نوێ‌ و، چه‌سپاندنی ته‌واوی ده‌سه‌لاتی دینی، سیاسی، جه‌نگی خۆیان له‌وله‌ته‌ فته‌ح کراوه‌کان دا. کوردستان له‌لای خواریه‌وه‌ له‌وساوه‌ ئیتر که‌وته‌ ژێر گوشاری به‌رده‌وامی عه‌ره‌به‌وه‌، قه‌بیله‌کانی عه‌ره‌ب پالیان به‌ئیله‌کانی کورده‌وه‌ نه‌نا به‌ره‌و ژور بۆ نار شوینه‌ سه‌خته‌ شاخاویه‌کان هه‌ل بکشین. خۆیان له‌شوینه‌ کانی ته‌وان دا جی‌گیر نه‌بون.

پایته‌ختی ئیسلام ماوه‌یه‌کی درێژ له‌مه‌که‌که‌ نه‌مایه‌وه‌. له‌پاش شه‌ڕیکی ناره‌خۆ، ئه‌مه‌وییه‌کان کۆتاییان به‌ده‌سه‌لاتی خه‌لیفه‌کانی سه‌دری ئیسلام هه‌ینا (٦١٢-٦٦١ز / ٤٠-٤٠٠ک). زنجیره‌ی ئی‌مپراتۆری - خه‌لافه‌تی عه‌ره‌بی ئه‌مه‌ویان له‌شام دامه‌زراند (٦٦١-٧٥٠ز / ٤٠-١٣٢ک). ده‌سه‌لاتی ته‌وانیش زۆری نه‌خایاند له‌لایه‌ن بنه‌ماله‌ی عه‌بباسیه‌وه‌ به‌هاوکاری گه‌لانی نه‌عه‌ره‌بی ئی‌رانی، له‌شه‌ڕیکی سه‌خته‌دا له‌سه‌ر ئاوی زێی بادینه‌ان (٧٥٠ز / ١٣٢ک) له‌خواری موسل‌دا له‌ناوبران، ئی‌مپراتۆری - خه‌لافه‌تی عه‌بباسی دامه‌زرا (٧٥٠-١٢٥٨ز). پایته‌ختی ده‌وله‌ته‌که‌ی له‌شامه‌وه‌ گوێزایه‌وه‌ به‌ع‌داد، بۆ نزیک که‌لاوه‌کانی ته‌یسفونی پایته‌ختی ساسانی (٧٦٢ز)، که‌باووبایرانی خۆیان سه‌ده‌یه‌که‌ له‌وه‌یه‌ر روخاند بویان. هه‌ینانی پایته‌ختی خه‌لافه‌تی عه‌ره‌بی - ئیسلامی بۆ به‌ع‌داد، واته‌ راسته‌وخۆ بۆ لای خواری شوێنی دێرینه‌ی ژێانی کورد، به‌کرده‌وه‌ کوردی خسته‌ ژێر تینی گوشاری روبه‌رو و به‌رده‌وامی عه‌ره‌ب و ته‌ع‌ریبه‌وه‌، چونکه‌ هه‌چ نه‌ته‌وه‌ ده‌وله‌تیکی تریان له‌به‌ینا نه‌بو. هه‌م خۆی و هه‌م نیشتمان‌ه‌که‌ی بونه‌ له‌مه‌یه‌ریکی مێژویی و ئه‌رزی له‌نیوان قه‌بیله‌کانی عه‌ره‌ب له‌لایه‌ک، وه‌ گه‌لانی فارسی و ئه‌رمه‌نی و بێزه‌نتی له‌لایه‌کی ته‌روه‌. لافاوی به‌خوڕی ته‌ع‌ریب، که‌ له‌ماوه‌یه‌کی کورت‌دا خواری ئه‌رزی میزوپۆتامیا، رۆژئاوی روبراره‌کانی فورات و دجله‌، هه‌مو سه‌ره‌زمینی شام، سه‌روی ته‌فریقا، ته‌نانه‌ت گه‌یشته‌ نه‌نده‌لوس له‌ئیسپانیا، که‌چی له‌بناری چیاکانی زاگ‌رۆس‌دا، واته‌ له‌سه‌ر سنوری شوێنی ژێانی کورد، نه‌ی توانی زیاتر ته‌شه‌نه‌ بکات و به‌ته‌نێته‌وه‌، بگه‌ره‌ ئیتر له‌وێ‌دا راوه‌ستا.

٢/١ ھورۆمى تورك بۆرۆھە لاتى ناوېراست

زاناکان مۆڧايەتى دابەش دەكەن بەسەر چەند رەسەنى سەرەكىدا، ھەر رەسەنش بەسەر چەن رەگەزۇ لقوپۇپى گەورە پچوك دا. يەككى لەم رەسەنەنە بە ((تۆرالۇ ئالتايى)) ناوئەبرى، چونكە لەناوچەكانى ئورالەو تا مەلئەندەكانى ئالتايان گرتۆتەو، تورك مەغۇل ئەبىن دو رەگەزى گەورەى ئەم رەسەنە بن، كە لەناوچەكانى ئاسىي زورودا ئەڭيان.

سەبارەت بەھاتنى تورك بۆ مەلئەندەكانى رۆڭھەلاتى ناوېراست چەندىن تيۆرى جىاراز ھەيە، بەلام ھەمويان لەو دا يەك ئەگرەو، كەى ھاتونەتە ناوچەكەو. زاناي ئىرانى، سەيدى نفىسى، لەيەككى لەتويژىنەوكانى خۆىدا نوسىويەتى:

((... لەدەوروبەرى سەرەتاي قەرنى ٥ ھەمى زايىنىدا ئىران لەدولاولە لەگەل دو رەگەزى بىنگانە روبەرۇ بوو. ئەوانەيان كە لەسنورەكانى سەروى رۆڭھەلاتى ئىرانەو دەرکەوتون، ئىرانىيەكان پىيان وتون: ھفتالو، ەەرەيش پىيان وتون: ھىتلو ھياتلەو لەبارى سەرنجى ميژونوسانى ئەمپۇ وە بىنگومان لەرەگەزى تورك بون. ئەوانەشيان كە لەسنورەكانى سەروى رۆڭئاوۋە لەپشتى كىتەكانى قاقاسەو دەرکەوتون، ئىرانىيەكان ھەمىشە بەوانەيان وتو: خەزەر، ئەوانەش بەپىي ليكۆلئىنەوكانى ئەم سەردەمە بىنگومان لەتوركەكانى ئەمپۇ بون.

((لەو زەمانەدا تورك لە ٣ لای دەرياي خەزەردا" لەلاكانى رۆڭھەلاتو ژورو و رۆڭئاوۋاى ژياونو، بەسەر چەندىن ئىلر ھۆزدا دابەش ئەبون. ئەوى لەميژو و ئەدەبىياتى ئىمەدا(مەبەستى ھى ئىرانە) لەھەمويان زياتر ناوى براوۋ برىتى بون لە:

توركى يەغما، خەلخ يا خەلخ، غوز، خەرخيز((قەرقيز)) باشقورد، قەزاق، قەراقالباق، سەلجۇق، توركمان، كەمۇك، فارغلى، تەغزغوز، برتاس، قرلغ لەژوروى رۆڭھەلاتى ئىرانو" قەراپاچاخ، كىماك، يىناك، سالور، بايەندور، ئەفشار، بىكەللى، برسخان، بەيات، خەزەر لەژوروى رۆڭئاوۋاى ئىران. ھەروەھا ٣ ئىلى گەورەى تىرش ھەبون بەناوى بولغار، قەپچاقو تاتار كە لەسەردەميكا لەگشت كەنارەكانى دەرياي خەزەردا نىشتەجى بون، بەلام ھەندى ئىلى تر لەرۆڭھەلاتەو بەشىنەيى تەنگيان پى ھەلچىن، تەنيا لای رۆڭئاوۋاى دەرياكەيان بۆ ھىشتەو.

((مەغۇل لەكۆتايى قەرنى ٦ ھەمى كۆچىو قەرنى ١٣ ھەمى زايىنىدا، واتە نەيكەى نۆ سەد سال لەدواى تورك، لەميژودا دەرکەوتن، بەلام لەبەرئەوى

خزمایه‌تی نزیکیان له‌گه‌ل تورک هه‌بو، له‌و زه‌مانه‌وه به‌زۆری وایان زانیوه تورک و مه‌غۆل له‌یه‌که‌ ره‌گه‌زن.^۲

نفسی له‌دیژه‌پیدانی لیکۆلینه‌وه‌کانی خۆی دا سه‌باره‌ت به‌هاتنی ئیله‌کانی تورک بۆ ئێران، نوسویه‌تی:

((له‌قه‌رنی ۴ هه‌می کۆچی دا یه‌کێ ئیله‌گه‌وره‌کانی تورک که له‌لیواره‌کانی جه‌یخون دا نه‌ژیا، به‌شینیه‌یی به‌ره‌و خوار بووه‌، سه‌ره‌تا خواره‌زم و دوا‌یی تر مه‌ل‌به‌ندی گورگانی‌شی گرت، که‌م که‌م دانیش‌توانی خۆجییی کونی نه‌وی ده‌رکرد. ئه‌م ئیله‌گه‌وره‌یه‌ ئه‌بو به‌دو ه‌ۆزی پچوک تره‌وه‌)) (غوز و)) (ته‌غ‌غوز)). ئه‌وانه‌یان که‌هاتنه‌ ئێران‌ه‌وه‌ ناویان تورکمان بو، له‌ناو ئه‌وانیش دا تیره‌یه‌کیان له‌نه‌وه‌کانی سه‌لجوق، به‌ناوی سه‌لجوقیانه‌وه‌ له‌ئێران و سه‌رزه‌مینیکێ فراوانی و لاتانی ئیسلامی دا پادشایان دامه‌زراند.

((تورکمانه‌کان هه‌ر له‌و ده‌مه‌وه‌ که‌هاتنه‌ ئه‌و ناوچانه‌ له‌وێ مانه‌وه‌، ئه‌وه‌تا به‌شیکیان له‌جه‌هوریه‌تی تورکمانستانی سوڤیتی دان و به‌شه‌که‌ی تریشیان تورکمانه‌کانی مه‌ل‌به‌ندی گورگان.

((له‌و زه‌مانه‌وه‌ که‌تورک له‌روژه‌لات و روژئاوای ده‌ریای خه‌زه‌روه‌ سه‌ریان هه‌ل‌دا، ئیله‌کانی تورک بون به‌دو لق‌ی سه‌ره‌کی)) ((تورکی روژه‌لاتی)) و ((تورکی روژئاوایی)) زمانه‌کانی تورکی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ش به‌تورکی روژه‌لاتی و تورکی روژئاوایی دابه‌ش نه‌بن.

((تورکانی روژه‌لاتی، وه‌کو پێشتر وترا، چه‌ندین سه‌ده‌ بو له‌سه‌روی کینه‌وه‌کانی قافقاس دا نه‌ژیان و، زنجیره‌ چیا به‌رزو سه‌خته‌کانی ئه‌و سه‌رزه‌مین، رێی لی‌گرتبون په‌لاماری ئێران به‌دن، ته‌نانه‌ت پادشایانی ساسانی به‌م کۆسپه‌گه‌وره‌و سروشتیه‌یش دانه‌که‌وت بون، دیواریکی زۆر نه‌ستوری وه‌کو دیواری چینیان له‌به‌رامبه‌ر ئه‌وانه‌ دا دروست کرد بو، هه‌روه‌کو دیواریکی‌شیان له‌به‌رامبه‌ر تورکانی روژه‌لاتی دا بینا کردبو.

((ناسراو ترین ئیله‌کانی تورکی روژئاوایی، ئیله‌کانی خه‌زه‌ر، بولغار، قه‌بچاق بون، هه‌ندێ له‌ه‌ۆزه‌کانی ئه‌مانه‌ که‌دوا‌یی تر هاتنه‌ ئێران، به‌یات و ته‌ فشار و بایه‌ندور و سالور بون به‌گوێره‌ی هه‌ندێ به‌لگه‌ ئه‌بێ ئیلی قاجاریش هه‌ر له‌پیزی ئه‌مانه‌ دا بژمێردرێ))^۳.

تاسه‌رده‌می عه‌بباسیه‌کان، هه‌واڵ و ده‌نگوباسی تورک یا‌هه‌یچ گه‌لیکی تر که‌به‌ره‌چه‌ل‌که‌ بجیتته‌وه‌ سه‌ر ره‌گه‌زی ئۆرال- ئالتایی، وه‌کو گه‌لیکی دانیش‌توی

ناوچه که، یا هیژیککی کاریگەر لهروداوه کانی ناوچه که دا، به تاییه تی ناوچه کانی ژیا نی کوردا، نیه.

نوسه ریکی ئیرانی تر له زمانی زولالیان، میژونوسی سۆقیتیه وه نه نوی: ((ئیلله ره و نه ده کانی تورک که ناویان غوز یا توغوز بو، له رۆژگاری کۆنه وه له لیوا ره کانی سه یحون و به یینی نه وی و گۆمی ئارال و ده ریای خه زه ردا نه ژیان. له نیوه ی دوه می سه ده ی ۱۰ هه می زاینی دا، غوزه کان له گه ل ئیلله کۆچه ره کانی تری ئاسیای ناوه راس ته دا یه کیان گرت و، ده وله تیکیان دامه زراند. له م یه کگرتنه دا غوزانی سه لجوقی له هه مویان گرت و، ناوی سه لجوق یان له هۆزی ((کینین (توغوز)) ده له خۆیان نا. له نیوه ی دوه می سه ده ی ۱۰ هه می زاینی دا، غوز نیسلام بون. له بهر نه وه ی غوزه کان له وه رگای ته وایان نه بو، بۆیه که و تنه ده سدریژی بۆ سه رزه مینی دراوسیکیان، به تاییه تی نه و شوئینه ی له وه رگایان هه بو))

پاش له ناوچونی سامانییه کان، تورکانی غوز بون به هیژی ده سه لاتداری ناوچه که و، شه پۆل له وای شه پۆل رویان کرده مه لبه نه ده کانی رۆژه لاتنی ناوه راس ته به تاییه تی خۆراسان، نازه ربایجان، نه رمه نستان، کورده ستان، خاکی عه ره ب و ئاسیای پچوک.

عه بهاسیه کان، خۆیان به یارمه تی گه لانی نه عه ره ب، نه مه ویه کانیان شکان و، خه لافه تی عه بهاسیان دامه زراند. بۆ پارێزگاری پایته خت و ده سه لاتنی خۆیان و سه رزه مینی فراوانی قه له مه ره وی ده وله ته که شیان نه بو پشت به هیژی به کریگیروی گه لانی نه عه ره ب به ستن. خه لیفه کانی عه بهاسی هه ر له سه ره تای دامه زرانی ده وله ته که یانه وه، له شکره کانی خۆیان به زۆری له خه لکی گه یلان و ده یله م پێک نه هیتا، له قوناغیککی ژیا نی خه لافه تی عه بهاسی دا ده سه لاتنی ده یله مییه کان گه یشت به راده یه ک، خه لیفه ده سه لاتنی دنیایی - سیاسی و جەنگی له دهس دابوو، به ته نیا پایه ی دینی مابو. سه رکرده کانی سوپا، که نه له بنه مه لای عه بهاسی و نه له ره سه نی عه ره ب بون، نازناوی شاهنشاه و نه میر الامراء یان به خۆیان نه دا. ده یله مییه کان بوو بونه مه ترسییه کی راسته قینه بۆ سه ر ده زگای خه لافه ت. له وانه بو ته وان له جیته کی خه لیفه کانی عه بهاسی ده وله تی تاییه تی خۆیان دابه زیتن، نه خوازه گه له کانی ده یله م و گه یلان و مازنده رانیان له پشت بو، که سه رچاوه یه کی ده وله مه نی هیژی مرۆیی سوپا کانیان بون. خه لیفه کانی عه بهاسی نه یان ته توانی نه و بۆشاییه سوپایی یه هه ره وه کو سه رده می سه دری نیسلام و به نی ئومه ییه، به جهنگاوه رانی خاوه ن باوه ر و نازی قه بیله کانی عه ره ب پڕ بکه نه وه، نه بو په نا هه ر بۆ جهنگاوه رانی به کریگیروی نه عه ره ب به نه.

۸ هه‌مین خەلیفە‌ی عە‌بباسی موعتە‌سە‌م بیللا (۲۱۸-۲۲۷ک)‌ی کۆ‌ری ه‌ارون نە‌ل‌پە‌شید کە‌دا‌ی‌کی کە‌نیزە‌کینکی تۆ‌رک بو، ۸ هە‌زارو، بە‌گوتە‌یە‌کی تر، ۱۸ هە‌زار تۆ‌رکی ک‌ری. سو‌پایە‌کی پۆ‌شتە‌و پ‌رچە‌کی، بۆ‌بە‌هێ‌ز ک‌ردنی پایە‌کانی دە‌سه‌لاتی خۆ‌ی لە‌بە‌رامبەر هێ‌زه‌کانی دە‌یە‌لم و نە‌یارە‌کانی تری‌دا لی پێ‌ک هێ‌نان. هەر لە‌بەر ئە‌وان پایتە‌ختی خۆ‌ی لە‌بە‌غدادە‌و گۆ‌یزایە‌و شاری‌کی نو‌ی بە‌ناوی سامە‌را^۱. بە‌مە‌ش ری بە‌فراوانی لە‌بە‌رده‌می ه‌ورۆ‌می ئێ‌لە‌کانی تۆ‌رک‌دا ک‌رایە‌و بە‌ ناوچە‌ی رۆ‌ژه‌لاتی ناو‌ه‌راست. تۆ‌رک لە‌وسا‌و. ئیت بون بە‌یە‌کی لە‌هێ‌زه‌ گ‌رنگە‌ ب‌ریار‌دەرە‌کانی ناوچە‌کە‌.

ن‌ف‌یسی لە‌لی‌کۆ‌ڵنە‌و کە‌ی‌دا ئە‌نوسی:

((...)) لە‌و دیو ک‌ی‌و ک‌انی قافقاسە‌و، لە‌سنۆ‌ره‌کانی سە‌روی خۆ‌راوی ئ‌یران‌دا، ئ‌یلی جیا‌جیا لە‌پ‌رە‌گە‌زی تۆ‌رک، دان‌یشت بون. لە‌سالی ۶۱۹ی کۆ‌چی‌دا مە‌غۆ‌لە‌کان لە‌هە‌مان ر‌یگە‌ی قافقاسە‌و ه‌یرشیان ک‌رده‌ سەر روسیای ئە‌م‌پ‌رۆ خاکی س‌لا‌فە‌کان و تا سالی ۷۰۲ز هە‌مو روسیایان لە‌ژێ‌ر دە‌س‌دا بو. دوا‌ی ت‌ریش تا ۸۶۶ز ه‌یشتا بە‌ش‌یک‌ی ئە‌م و‌لاتە‌یان هەر لە‌ژێ‌ر دە‌س‌دا بو. لە‌سە‌ره‌تای قە‌رنی ۸ هە‌می کۆ‌چی‌یە‌و کە‌س‌لا‌فە‌کان کە‌م کە‌م کە‌وتنە‌ دەرک‌ردنی مە‌غۆ‌لە‌کان بە‌هەر چوار‌لای خۆ‌یان‌دا، واتە‌ بە‌لای سە‌رو و رۆ‌ژه‌لات و خوارو و رۆ‌ژتا‌وا، بە‌لام زۆ‌تر لای خواروی قە‌لە‌م‌پ‌رە‌کە‌ی خۆ‌یان فراوان ئە‌ک‌رد و ئە‌و شو‌ینانە‌ی دراوس‌ییان بون و بە‌دە‌س گە‌لانی ترە‌و بو لە‌دە‌ستیان دەرئە‌ه‌ینان و ئە‌وانیان بۆ ئە‌ولاتر دەرئە‌ک‌رد. لە‌و گە‌لانە‌ی کە‌س‌لا‌فە‌کان لە‌شو‌ینە‌کانی خۆ‌یان دەر‌یان ک‌ردن و نە‌رزە‌کە‌یان دا‌گیر ک‌ردن هە‌مان تۆ‌رکی رۆ‌ژتا‌وایی بون. کە‌و ری زیات‌ریان لە‌بە‌رده‌ما نە‌بو، یا ئە‌بو لە‌چیا‌کانی قافقاس ب‌پ‌رئە‌و بە‌رو خوار ب‌ژن، واتە‌ پە‌نا ب‌هە‌ن بۆ سە‌روی رۆ‌ژتا‌وای ئ‌یرانی ئە‌و سە‌رده‌مە‌، یان ئە‌بو لە‌ئ‌ی‌وارە‌کانی دەر‌یای رە‌ش‌دا ب‌لاو ب‌نە‌و. وە‌هاشیان ک‌رد. بە‌و هۆ‌یە‌و یە‌ لە‌و زە‌مانە‌و تۆ‌رک لە‌تۆ‌رکیای ئە‌م‌پ‌رۆ لە‌نی‌وە‌ جزیرە‌ی بال‌کان و لە‌نی‌وە‌ جزیرە‌ی ک‌ریمە‌ و لە‌سە‌رو و خواروی روباری ئ‌اراس‌دا دەرکە‌وتن.

((ئە‌و ب‌نە‌مالانە‌ی تۆ‌رک لە‌م مە‌لە‌بە‌ندانە‌دا پادشایان دامە‌زراند، هە‌مویان لە‌دوا‌ی ئە‌و رۆ‌ژه‌و پە‌یدا بون:

((ب‌نە‌مالە‌ی ک‌ریمان لە‌کوتاه‌یە‌ لە‌ ۶۹۹دا، ب‌نە‌مالە‌ی حە‌مید ئۆ‌غلو لە‌ئە‌ناتۆ‌لی لە‌ ۷۰۰دا، ب‌نە‌مالە‌ی ت‌کە‌ئۆ‌غلو ئە‌نتالیە‌ دوا‌ی ۷۰۰، ب‌نە‌مالە‌ی م‌نتشا ئۆ‌غول‌ری لە‌ناوچە‌یە‌کی تری ئە‌ناتۆ‌لی‌دا دوا‌ی ۷۰۰، ب‌نە‌مالە‌ی ذوال‌ق‌در ئۆ‌غول‌ری لە‌ئە‌لبۆ‌ستان و مە‌رە‌ش لە‌ ۷۴۰دا، ب‌نە‌مالە‌ی نالی عوسمان لە‌ ۶۹۹دا،

بنه ماله‌ی گرای له‌کریمه له ۸۲۳دا، خانه‌کانی غازان له ۸۴۹دا، خانه‌کانی قاسموف له ۸۵۶دا، جەلایه‌رییان له‌ئێران و عێراق له ۷۳۶دا، چوپانیان له‌نازه‌ریایان له ۷۱۸دا، تغا تیموریان له‌مازندهران له ۷۳۷دا، قه‌راقوینلو له‌نازه‌ریایان له ۷۸۰دا، ئاق قوینلو له‌نازه‌ریایان له ۷۸۰دا).^۱

میژونوسی کورد ئەمین زەکی، له‌ژێر سەرنای ((کورد له‌ده‌وری فتوحاتی تورکدا)) نووسیویه‌تی: ((ئو‌غوزه‌کان که‌پیش‌په‌وی سه‌لجوقیه‌کان بون که‌ له‌ ره‌ی هه‌ل‌سان و رویان کرده ولاتیانی غه‌رب (۴۲۰ه‌ی ه‌یجری و ۱۰۲۹ی میلادی)، یه‌کێ له‌قوماندانه‌کانی غه‌زنه‌وی که‌ناوی ((تاش فراش)) بو له‌گه‌ڵ ۳ هه‌زار سوارێک که‌به‌شیکێ کورد ب‌وون رینگه‌ی پێ گرتن و شه‌ریان بو. ته‌صادوف گه‌وره‌ی کورده‌کان که‌وته ده‌س ئو‌غوز به‌زۆر کاغه‌زیکیان بۆ کورده‌کان پێ نویسی تا ده‌ست له‌شه‌ر هه‌ل‌گرن. به‌م ته‌رحه‌ غه‌له‌به‌یان سه‌ند و پێش که‌وتن.

((له‌سالی ۴۲۹دا ئو‌غوزه‌کان گه‌یشته‌نه‌ ده‌وری مه‌راغه‌، شاری مه‌راغایان وێران و تالان کردو زۆریان له‌خه‌لکه‌که‌ی کوشت و له‌دوایی دا هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ر عه‌شه‌ره‌تی ((هازه‌نی)) و کوشتاریکی زۆریان لێ کردن، له‌دوایی دا عیله‌کانی کوردی نه‌و ناوه له‌گه‌ڵ حاکی نازه‌ریایان دا ئیتیفاقیان کردو موقابه‌له‌یه‌کی به‌شیده‌تیان نواندو به‌هه‌ر حاڵێک بو ئو‌غوزه‌کانیان گه‌پانده‌وه.

((تاقمیکی تریان تا ئەرمینییه‌ چو بون له‌و‌ی دا قه‌تل و تالانیکی زۆریان کردو گه‌پانده‌وه دواوه‌ هاتنه‌ ده‌وری ورمێ و سه‌رخیتلاتی عیلی نه‌بو ئه‌له‌یجای هازبه‌نی، ئەم کورده‌انه به‌ته‌بیعه‌ت شه‌رێکی قورسیان له‌گه‌ڵ کردن به‌لام زۆری ئو‌غوزه‌کان له‌نه‌تیجه‌دا شه‌رزی کردو و بلا‌بونه‌وه.

((له‌سالی ۴۲۰ه‌ی ه‌یجری دا حکومه‌تی روادیی کوردی له‌ته‌وره‌یزدا ته‌شه‌کولی کرد موئه‌سیسی ئەم حکومه‌ته‌ ((واه سودانی کورێ مامه‌لان))، تا سالی ۴۲۶ ده‌وامی کرد. حکومه‌تی ((دیسم)) پیش‌په‌وی ئەم حکومه‌ته‌یه‌.

((له‌سالی ۴۲۱ه‌ی ه‌یجری دا، حکومه‌تی شوانکاره‌ی کورد له‌ولاتی فارس دامه‌زراو به‌هه‌ر نه‌وعێ بو تا ۷۵۶ه‌ی ده‌وامی کرد.

((له‌۴۳۲ه‌ی ه‌یجری دا، موزه‌فه‌ری وا‌ه سوزانی کورێ مامه‌لان، له‌دوای ئەمه‌ که‌هه‌مو روئه‌سای ئو‌غوزی به‌فێل گه‌رد کرده‌وه هه‌م‌ویانی قۆل به‌سه‌ت کردو ه‌جومی کرده‌ سه‌ر له‌شکه‌ره‌کیان و زۆری لێ کوشتن. به‌لام قۆلی ورمێ یان له‌مه‌ رزگاری بو، روی کرده ولاتی هه‌کاری که‌ له‌ته‌وا‌ییعی موسل بو، تالانیکی زۆریان کردو له‌وه‌قتی‌کا که‌له‌به‌ینی چیاکان دا گیرۆده‌ مابون، کوردی نه‌و ناوه له‌هه‌مو لایه‌که‌وه ده‌وریان دان و ۱۵۰۰ که‌سه‌یکیان لێ کوشت و دیلیکی زۆریشیان لێ

گوتن و تالانیکى باشیان دەس کەوت. لەناو دیلەکانا حەوت ئەمیری ئوغوزیش
هەبو.

((لەنزیک بونەوی ئوردوی تۇغۇزۆل بەگدا ئوغوزەکان لەترسا بەتالوکە پیش
کەوتن. قۆلنیکى کە لەژێر قوماندەى مەنسور ناو ئەمیریکدا بو بەسەر زۆزاندا
روی کردە جزیرەى ئیبن عومەر، هیشتا لەشەرقى ئەم ولاتە بون کە قۆلنیکى تریان
لە قوماندەى بوقا ((بوغا)) دا روی کرد بوە دیاربەکر، دەستی کردبوو بەتالانى
ناوچەى کاردو ((کاردی)) ی بازابداو حسینیه و پیشخابور ((فیشخابور)).

((حاکمى جزیره سلیمانى کورپى ناسى ئەلدەولەى مەروانى، کەلنیکى دایەو
زانىی کە ئەم ئوغوزانە لەپیش بەهارا لەولاتی جزیره ناتوان تى پەن لەبەرئەو
فکرى لى کردەو، بەفیلنیک مەنسورى قوماندانى ئوغوزەکانى گرت و بەیارمەتى
کوردەکانى باشناوى ((فینک)) هەلئى کوتایە سەریان، تادەورى نسیبىن بردنى و
زۆرى لى کوشتن، بەلام ئەم حەرەکەتەش دیسان نەبو بەمانیعی زەرەریان و نیهایەت
خۆیان گەيانە دیاربەکر و هەمو لایەکیان وێران و تالان کرد. حاکمى مەروانى
دیاربەکر مالتیکى زۆرى بەئوغوزەکان دا، لەدیاربەکر دورى خستەنەو. لەدواى دا
رویان کردە تەرەفى موصل و نەفسى شارەکیان دوجار زەوت کرد و قەتل و
تالانیکى بى غایەتیان کرد. قەرەواشی ئەمیری موسل بۆ مودافەعەى موسل
تەلەبى موعاونەتى ئەنومەرای عەرەب و کورد کرد.

((لەسـالـى ٤٦٣ى هـیجـری دا (١٠٧١م) کـەـئـیمـپـراتـۆـرى رۆم،
رومانوس ((ئارمانوس)) ی چوارەم لەدەشتى مەلازگرد مەغلوب و ئەسیر بو،
هەمو ئەرمینیە و کوردستان بەرە بەرە کەوتە دەس حکومەتى سەلجوقی ئەلپ
نەرسەلان، ئەو حکومەتان و نامارەتانى کوردە کە هەبو یەک لەدواى یەک لەناو
چو، ولاتەکانیان کەوتە دەس سەلجوقیەکان.

((لە ٤٩٣ى هـیجـری دا، ئاخـر حـوکـمـداری مەروانى کە لەئەخلات دا مابو،
بەسەبەبى سوئی ئیدارەى خۆى و بوغزى ئەهالى ئەویش مەحو بو، ولاتەکە،
کەوتە دەس سوکمان قوتبى غولامى ئەتاییکى تەوریز.

((خولاسە لەئىستىلاى تورکدا ولاتانى کورد کە لەسەرەتگەدا بون زۆر زۆر
زەرەریان دی. ئەو نیفاق و تەفرەقەى کە لەبەینیان بو نەى هیشت کە
بەکۆمەلئى و براپەتەى بەرامبەر ئەو لافاو بەقووتە بوستن، کە لەبەر ئەمە
موقابەلەى موفەرزیدەیان بى فائیدە بو، بەسەر و مال زۆر زەرەریان دی و هیچ
قەومیکى تر بەقەد کورد لەژێر دەست و پى دا نەچو، زاتەن لەئىببىداى تارىخەو
تا ئیمپـرۆ ئەگەر بەدقیقەت تى بفکرین ئەبینن کە پەشۆکى و مال وێرانى ئەم

قەومە، ھەموو نەتىجەى نىفاق و تەفرەقەيان بىو تا ئەم حالەيان دەوام بکا دائىمەن لەژىر دەستوپىدا ئەچن^۷)

بەمۆرە تورک، ياخود وردتر، ئىل و گەل و نەتەوئى جىاجيا کە بەناوى تورک، غوز، تورکمان، مەغۇل، نازەرى.. ھتد گەيشتنە کوردستان، لەھەندى شوئىنى دا بەژمارەى زۆر نىشتەجى بون. چەندىن دەولەتيان دامەزران. شەپۆلە گەورەکانى تورک بە کوردستان دا تى پەرى. ھەندى لەبنەمالە گەورەکانى سەلجوقى، ئەتايىكى، جەلایەرى، قەرەقوينلو، ئاق قوينلو.. ناوھەندى دەسلەتتى خۆيان لەناوجەرگەى کوردستان دا، دامەزران. ھەرەھا ھىرشى مەغۇلەکانىش، بەتايىبەتتى لەشکرکىشىى گەورەى ھۆلاکۆ بۆ سەر بەغدادو، دواى تر دامەزراندنى پايتەختى خۆى لەمەراغەى نزىک کوردستانو، ھىرشەکانى تەپورى لەنگ، ھەر بەناو کوردستان دا تى پەرىن.

ھەلکەوتى نالەبارى جوگرافى کوردستان لەجىگىر بون و تەننەوئى تورک دا دەورىكى کارىگەرى ھەبو. تەنانەت تىکەھەلچونى گەورەى تورکانى سەلجوقى لەگەل بىزەنتىيەکان کە کوتايى ھىنا بەدەسلەتتى يۆنانىيەکان لەناسايى پچوک داو، بو بەسەرەتاي جىگىر بونى يە کجارى و پەلھاوئىشتنى تورک لەسەرانسەرى ناوچەکە داو، دواى تر دامەزرانى دەولەتتى عوسمانى، ئەوئىش لەمەلازگەرد (۱۰۷۱ز)، ھەر لەسەر ئەرزى کوردستان روى دا.

کورد ئەگەر لەدواى فەتھى ئىسلامىيەو تا ئەو کاتە لەلای خوارووبەو ئەژىر گوشارى پەرسەندنى عەرەبدا بو، ئىتر لەلای ژوروى و لەلای رۆژھەلاتىشەو کەوتە ژىر گوشارىکى بەھىز ترەو، کەئەوئىش گوشارى جىگىر بونى لافاوى يەک لەسەر يەکى گەلانى تازە ھاتوى تورک- رەگەزو، دواى تر لىشاوى کاولکەرى مەغۇل بو.

۳/۱ دامەزرانى دەولەتتى ئىران

شىخ سفى ئەلدىن ئىسحاق (۶۵۰-۷۳۵ک) لەئەردەبىيلەو کەوتە بلۆکردنەوئى تەرىقەتتىكى سۆفى، کە مەرىدەکانى بەناوى سەفەوبىيەو ناسرا بون. تەرىقەتتى سەفەوى لەناو ئىلە تورکمان و نازەربىيەکانى نازەربايجان و ئەندەوۆل دا پەرى سەند. کور و نەوھەکانى لەدواى خۆى تا ئەھات دەسلەتتى دىنى و دىنبايان بەھىزتر ئەبو. مەرىدەکانى سەفەوى بۆ جياکردنەوئى خۆيان لەخەلک لەزەمانى سولتان حەیدەرەو ھەر يەکەيان کلۆيىكى سورى لەسەر ئەنا. خۆيان پىيان ئەگوت تاجى حەیدەرى، بەلام خەلک پىيان ئەوتن قزلباش. ئوزون حەسەن (۸۷۳-۸۸۲ک)، پادشاى ئاق قوينلو لەگەل ئەم بنەمالەيە خزمایەتتى دامەزراند، خەدیجەى

خوشکی خۆی دابو به سولتان جنیدی نهوێ شیخ سفی الدین. دوایی تریش مارتای کچی خۆی دا به سولتان حدیدی کوری شیخ جنید.

له دوای مردنی ئۆزون حهسەن نێوانی ئەم دو بنەمالەیه تێک چو. شیخ جنید له مەملەتیی بە دەستەینانی دەسلەلتدا کوژرا. حدیدی کوری له شیخایەتی دا جێگە گرتەو. سولتان حدیدەریش هەر له مەملەتیی بە دەستەینانی دەسلەلتدا له شەردا له گەڵ فەرمانەرەوایی شێوان و ئاق قوینلودا کوژرا (٨٩٣ک) حدیدی له دوای کوژرانی چەند کورێکی له پاش بەجێ ماو، له وانه عەلی، ئیسماعیل، ئیبراهیم.. سولتان یعقوبی ئاق قوینلو له دەسلەلتیان ئەترسا. هەموایانی له قەڵای ئیستەخر له شیراز زیندانی کرد، به لām مریده کانی سەفەوی عەلی یان له جێگە باوکی به ((مرشد)) و ((سولتان)) ی خۆیان دانا بو.

ئەمێرەکانی ئاق قوینلو له ناو خۆیاندا له مەملەتی دا بون، ئەم مەملەتییه له دوای مردنی سولتان یعقوب (٨٩٦ک) زیاتر توندو تیژ بو. رۆستەم بەگ بۆ بهیژکردنی دەسلەلتی خۆی، هەوڵی دا کە ئەم مریده کانی سەفەوی وەر بگرێ. بەو مەبەستە پورو پورزا کانی به ریزهوه له قەڵای ئیستەخرهوه هێنایه ته ورێز. سولتان عەلی و مریده کانی کرد به گژ بای سونقوری ئامۆزای دا. ئەم شەڕەدا بای سونقور کوژرا (٨٩٨ک). به مەش سولتان عەلی له جاران به هیژتر بو. رۆستەم لێی کەوتە ترسەو. ویستی به فیلێک له ناوی ببات. سولتان عەلی بهوێ زانی، خۆی و مریده کانی به کۆمەڵ رێگە هەلاتیان گرت. هیژەکانی رۆستەم بەگ دوایان کەوتن. لەم راوناندا سولتان عەلی کوژرا (٩٠٠ک). سولتان عەلی دیاره پێشینی کوژرانی خۆی کردو. چونکە وه کو ئەلێن له پێش کوژرانی دا به دەستی خۆی کلاوی سولتانی قزلباشی له سەری خۆی هەلگرتو، کردو به تییه سەری ئیسماعیلی برای، کە ئەوسا تەمەنی هێشتا ٨ ساڵ بو.

تەریقهتی سەفەوی بویه بزوتنهوێه کی دینی-سیاسی ئەو نەهه به هیژ، کوژرانی یهك له دوای یهكی سەرۆکه کانی ئەم هەڵی نهوێ شاند، به لکو زه مینهی خوش کرد دهسلەلتی سیاسی بگریته دهست. مریده کانی سەفەوی له دوای کوژرانی عەلی، ئیسماعیلی براین به مرشدی کامل و سولتانی خۆیان دانا بو. ماوه یهك له تهرده بیل شار دیانەو. به لām بۆ پاراستنی گیانی له مەترسی ئەمێرەکانی ئاق قوینلو به نهیتهی بر دیانە گه یلان. ماوه یهك له رهشتو، چەن سالێک به نهیتهی له لاهیجان ژیا. سالی ٩٠٥ک له کاتی که ئەمێرەکانی ئاق قوینلو به ربو بونه گیانی یه کتری، ئیسماعیل کە تازه ئەبو به ١٣ ساڵ، به پیتی ریوشوینێک کە خەلیفه کانی تەریقهت بۆیان دانا بو، له لاهیجانەو کەوتە خو ئاشکرا کردن و به رهو ئه رده بیل

كهوتنه رى. به دريژايي ريگا مريده كانى باوك و باپيراني نه هاتنه ريزى له شكره كه يوه، تا نه هات ژماره يان زيادى نه كرد.

له زنجيره يه ك تيكهه لچوني خويناوى دا، فدرمانه وايانى شيوان و شميره كانى ئاق قوينلو تيك شكاندو شارى ته ورزي گرت. له چيگه ي پادشاكاني ئاق قوينلو له ته ورزي له سهر ته ختي شاهيتي داناشت (٩٠٧ ك ١٠٥١). ئيسماعيل پايد كانى شاهيتي خوي له سهر ٤ بناغه دامه زران:

١- سيادهت، ئيسماعيل به گويزه ي شه جهره يه ك كه يه كيك له باپيره كانى سازى كردبو خوي به نه وي نيمامى عدلي دانه نا^٨.

٢- ته ريقهت، ئيسماعيل خوي به ((مرشدى كامل)) ي ته ريقهتي سهفه وي دانه ناو، له راستيش دا نه وي شيخ سفي نه لدينى نه رده بيلي دامه زرينه رى نه م ته ريقه ته بو.

٣- ته شه يوع، ئيسماعيل له به كه م روژي راگه ياندى شاهيتي خوي هوه، شيعه ي كرد به مه زه بي ره سمى ده وگهت، فدرمانى دا له مزگه وته كان دا بانگ به شيوه ي شيعه بدرى، له خوتبه ي نويزي هه ينى دا ناوي دوانزه نيمامه كان ببرى، له عنه تي ٣ خه ليفه كانى راشدين بكري^٩

٤- ئيراني بون، ئيسماعيل هه ولى دا سه رزه ميني ديزيني ئيران له ده وگه تيكى به كگرتو دا يه ك بخاتو، فهرهه نكي ئيراني زيندو بكاته وه.

ئيران به ده وگه تي فارس ناسراوه، به لام شا ئيسماعيل خوي فارس نه بوه، نازه رى بوه. ته نانه ت شيعرى به زماني توركي - نازه رى هونيوه ته وه (ختابي) كرد وته نازناوي شيعرى خوي. زماني گفتوگو ي ده ربارو، زماني گفتوگو و له به ك گه يشتنى ناو خيزانه كه ي خويشى نازه رى بوه. نه وان هيش كه بونه هينى دامه زرينه رى ده وگه ته كه ي، هينى پاراستن و له شكر كيشيه كانى، كار به ده ستي ده ربارو، هوكم راني ناوچه كان سه راني ٧ ئيلي توركي نازه رى: شاملو، روملو، تكه لو، ئيستاجلو، قاجار، نه فشار، زولقه در بون، كه خاوه ني ريگ خراوى خيله كي و، خاوه ني ته جروبه ي زوري شه روشور بون.

نوسه رى ئيراني، نه سپروللا فهلسه في، له به كي له ليك زلينه وه كانى دا نوسيوه تي:

((له دواي گرتنى نازه ربايجان، شا ئيسماعيل سه رانسه رى ئيراني، له ولايه ته كانى عيراقى عه جهم و نه سفه هان و فارس و كرمان، تا خوزستان و به شيكى عيراقى عه ربه ي، له سو لثانه كانى ئاق قوينلو گرت، به شكاندن و كوشتنى شيبك خاني ئوزيه ك خوراسانيشى گرتو، سه راني قزلباش كه نه وه مو ولا ت گرتن و سه ركه وتانه نه نجامى گيانبازي و دليري و فيداكارى نه وان بو له رتي

((مورشیدی کامیل)) دا، له ههر ولایه ټینکا به نه لقب و عه ناوینی نه میرو لنوم هراو بیگلهریگی و خانو سولتانو بیگ، بونه خاوه نی حکومتی سهر به خۆ زهویوزارو نه رزی فراوان.

((شا ئیسماعیل له دواى فدهى ههه ولایه تی دهسکهوت و دیل و نه رزه کانی نهوی له ناو سهر داره کانی قزلباش دا دابهش نه کرد. بهم شتویه له سهرانسهری ئیران دا یتله کانی تورک نه ژادو تورک زمان، بونه فه رمانه وای ئیرانیانی ره سهری پارسی زمانو، چینیکی مومتازی خاوهن دهسلات له ئیران دا پهیدا بو که هه مو کارو پایه سوپایی و دهوله تییه کانیان به دهس بو، بهو په ری ئیستییداو قودرته وه هوکمرانیان نه کرد. هه ره له سۆنگه ی نه وه وه له سهرده می سه فه وی دا، نه گهرچی بهشایان نه گوت شاهنشاهی ئیران، بهلام به دهوله تی ئیرانیان نه گوت مهمله که تی قزلباش. له ده رباری ئیران دا به تورکی قسه نه کراو، شا ئیسماعیل خۆ به تورکی شیعی دان نه نا. قزلباشه کانی تورک خۆیان له خه لکی ره سهری ئیرانی به نه جیب ترو گه وره تر نه ژماردو، نه وانیان بۆ سوکایه تی به تات و تاجیک ناو نه برد)).

شا ئیسماعیل له له شکرکی شیه کانی دا نه و په ری دل په قی و درپندایه تی به رامبه ر دوژمن و نه یاره کانی به کار نه هیئا.

له شه ری شیوان دا دواى کوشتنی فرخ یسار، ئیسک و پروسکی خه لیل نه لای باوکی فرخی له گۆر ده رهینا و سوتاندی، دواى گرتنی ته وریش به هه مان شیوه ئیسقانی نه یاره کانی باوک و باپیری له گۆر ده رهینا، ناگری ته به ردا. له به غداش ئیسقانی نه بو حه نیفه ی له گۆر ده رهینا و سه گیتی له جیگه که ی ناشت. محمده کرهی له پاش به دیل گیرانی له گه ل ۷ که سی ترا خست به وه ناو قه فه زه وه، له مه دیدانیکی گشتی نه سفه هاندا، به زیندویتی سوتاندنی. له دواى گرتنی به تلیس لاشه ی شیخ نه میری بلباسی و کوژراوه کانی تریان له گوک مه یدان ناگر ته به ردا.

به فه رمانی شا ئیسماعیل خۆی، مریده کانی گوشتی مراد به گی شاهلویان کرده که بابو، گوشتی شیبک خانی نۆزه کیان به کالی خواردو، پیستی سه ریان له کا پر کردو به دیاری بۆ سولتان بایه زیدی عوسمانی و، هه ره په ټینکیان بۆ یه کن له هوکمرانی ناوچه کان ناردو، کاسه ی سه ریشیان له زپر گرت، شا ئیسماعیل له به زمی باده نوژی دا خۆی شه رابی تیا نه خواردوه.

له سۆنگه ی نه وه ی سولتان حسین بايقرا له نامه یه که بۆ شا ئیسماعیلی نوسی بو، وه کو پیویست به ریزه وه ناوی نه برد بو، شا ئیسماعیل هه لئى کوتایه

سەريان و ۷ ھەزار كەسى لى كوشتن. لەسەر ئەوئى دايكى، يان وەكو ھەندئى سەرچاوى ترى ئىترانى ئەلئىن باوئەژنى، شوى بە يەكئى لەناھەزەكانى باوكى كرد بو، لەناوەرەستى بازارى تەوئىزدا بەشمشئىر دونىمەى كرد^{۱۱}.

ئەمىرەكانى ئاق قوينلو رەفتارىيان لەگەل كورد رەق بو. لەزۆر جىگە ئەمىرە خۆجىيەكانى كوردىيان لى خست بو، خۆيان و ھۆزەكانىيان لەجىگەى ئەوان ھوكمرانىيان ئەكرد. كاتئى كە ئەمىرەكانى ئاق قوينلو لەناو خۆياندا تىك چوون بەربونە گىيانى يەكترىو، دەنگوباسى راپەرپىنى شا ئىسماعىل گەيشتە كوردستان. ئەمىرەكانى كوردىش لەمەلەندەكانى خۆيان ھەر يەكەيان لەلای خۆيەو كەوتە ھەول دانی دەرکردنى ئاق قوينلو. مەر شەرەف كورى مەر بەدر خانى جزىرو بۆتانو، مەلىك خلىلى ئەيوبى سىرتو ھەسەنكىفو، شىخ ھەسەنى چەمشگەزەكو، مەر سەيفەدىن موكرىيانى لەدەسلەلتى ئاق قوينلو پاك كەردەو^{۱۲}.

مەرەكانى كورد بەھىوا بون مەلەندو مەراپەتئى خۆيان بەخۆيان بسپىئەردۆنەو، بەلام شا ئىسماعىل ئەيويست دەسلەلتىكى ناوئەندى داھەزرىئى. ئەويش پىئەروى ھەمان سىياسەتئى توركمانەكانى ئاق قوينلوى ئەكرد، ئەمىرەكانى كوردى لا ئەبرد، ئەمىرەكانى قزلباشى لەكوردستان لەجىگەدا ئەنان.

شا ئىسماعىل لەھەمو لەشكركىتشیيەكانىدا لەھەرچوار لای قەلەمپەرەكەىدا، لەماوئى چەند سالتىكى كەمدا ئىمپراتۆرىيەكى فراوانى دامەزران، سنووركەى ئەگەيشتە سنورى كۆنى ئىمپراتۆرىيە ساسانى، بو بوو ھەرەشەيەكى راستەقىنە لەسەر ئىمپراتۆرىيە عوسمانى. ياوز سەلىم لەو ھىرشە گەورەيەدا كەبەناو كوردستاندا بۆ سەر قەلەمپەرەى دەولەتئى سەفەوى كرد، بۆ يەكەمىن جار لەدەشتئى چالدىرئان شكستىكى سەختى بەشا ئىسماعىلدا (۹۲۰ك/ ۱۵۱۴ز). بەلام ئەم شەرە دەولەتئى تازە دامەزراوى ئىترانى لەنا ئەبرد. بەلكو ئەم دەولەتە ھەرما. چەن قەرن لەمەملەلانىدا بو لەلایەكەو لەگەل شۆرشو ھەلگەرانەوئى گەلە نانا زەرىيەكانى ژئىر دەسلەلتى خۆىو، لەلایەكى ترەو لەگەل دەولەتو گەلە دراوسىكانى.

شا ئىسماعىل لەداخى تىكشكانى چالدىرئان خوى دايسە بادەنوئىو گۆشەگىرى، نەى توانى تۆلەى تىكشكانى چالدىرئان بگاتەو، ھەروەھا نەشىى توانى لەگەل سولتانى عوسمانى بگاتە ھىچ جۆرە پەيماننامەيەكى ناشتى، بەداخى ئەم شەرەو لەتەمەنى گەنجىدا سەرى نايسەو (۹۳۰ك/ ۱۵۲۴ز). بەلام دوژمنايەتییەكى قولئى بەمىرات بۆ جىتشیينەكانى لەدواى خۆى بەجئى ھىشت.

۲- سەفەوی و گۆرینی ھەلومەرجی دیمۆگرافی رۆژھەلاتی کوردستان

تاسەردەمی سەفەویەکان لەداوینی چیاکانی قافقاس بەرەو خوار بۆ سەر روبراری ئاراس و لەوێشەو بەناو مەلەندەکانی ماکۆ، خوی بەرەو خوار تاسەر دەریاچە و ورمێ بەرەو خوارتر شوینی ژبانی ئیلاتی کورد بو. روداوەکانی سەردەمی فەتەحی ئیسلامی و، خەلافەتی عەبباسی و، کۆچۆرەوی تورکانی غوزو، ھێرشەکانی مەغۆل و کیشەو بەرەو نیوان ئیڵە تورکمانەکانی قەرەقۆنلو و ئاق قوینلو نەیتوانی بو بەجۆریکی بنەرەتی ھەلومەرجی دیمۆگرافی ئەو شوێنانە بگۆڕێ. ئەگەرچی ھەندێ لەپاشاوەی ئییل و ھۆزەکانی تورک. تورکمان، مەغۆل و ئازەری لەو ناوچەیدە جیگیر بون، بەلام ھەمیشە زۆرایەتی دانیشتوانی و دەسلەتدارەکانی کورد بون، تەنانەت لەسەردەمی پەیدابونی سەفەویەکاندا ئەمارەتە بەھیزەکانی چەمشگەزەک، دونیولی، مەحمودی، برادۆست، ھەکاری، موکری.. لەناوچەکانی سەرۆو، رۆژئاواو، خواروی دەریاچە و ورمێدا ھەبون.^{۱۲}

شا ئیسماعیلی سەفەوی (۹۰۷-۹۳۰) دامەزرێنەری دەولەتی ئێران، لەسیاسەتی دینی دا تعصیبکی بێ ئەندازە بۆ مەزەبی شیعی ھەبو دژی سوننە و^{۱۳}، لەسیاسەتی نەتەوەیی دا تعصیبکی زۆری بۆ ئەو ۷ ئیڵە ئازەرییە قزلباش: شاملۆ، روملو، ئیستاجلو، تکلۆ، قاجار، ئەفشار، زولقەدر ھەبو، کەبون بەھیزی سەرەکی دامەزراندنی دەولەتەکی و لەشکرکێشییەکانی لەناوچەکەدا.^{۱۴}

سیاسەتی کوردیی شا ئیسماعیل لەسەر ۳ کۆچکە دامەزرا بو:

۱- نەھیتشتنی دەسلەتانی سەردارە خوجییەکانی کوردو، دانانی سەرانی قزلباش بەخۆیان و ھۆزەکانیانەو لەجێگە ئێوان

۲- ناچارکردنی خەلکی ناوچە داگیرکراوەکانی کوردستان بۆ دەس ھەلگرتن

لەمەزەبی سوننی و چونە سەر مەزەبی جەعفەری

۳- بەکارھێنانی ئەوپەری توندوتیژی بۆ چاوترساندنی خەلکو، سەرکوتکردنی بێ بەزیانە ھەمو جۆرە بەرھەڵستی و ملنەدانێ.

شا ئیسماعیل لەو لەشکرکێشییەدا کە بەناو کوردستان دا لەئەرزنجانەو بۆ دیاربەکرو لەویو بۆ موسڵ و بەغداد و لورستانی کرد، دەستی لەھیچ جۆرە زەبروزەنگی نەپاراست. نۆرعی خلیفە روملوی بۆ سەرکوتکردنی ئیڵە کوردەکانی ئەرزنجان، بەتایبەتی ئیلسی چەمشگەزەکو، خان عەمەد خانی ئیستاجلوی بۆ سەرکوتکردنی ئیڵە کوردەکانی دیاربەکر دانا. ئەوانیش بەو پەری

توندوتیژییه وه کهوتنه ههولڈانی سه رہب دانه وانسندی میرو مهز نه کانی کوردو، جیگیر کردنی سه رانی قزلباش و هۆزه کانیان له قه لاو شاره کانی کوردستاندا. له زستانی ۹۱۲دا شا ئیسماعیل به له شکرکی زۆروه خۆی چو بۆ ناوچهی خوی. لهوئ بارگهی خست. له کاتی کدا نه میه کانی کوردستان به کۆمه ل بۆ ده ره پرسی گوێرا په لئو دلسۆزی چوبونه لای، بئ هیچ به هانه یه که هه مویانی گرتو، هه ر یه که بانی دایه ده ست یه کیک له مهز نه کانی قزلباش و، هیزه کانی قزلباشی ناره سه ر کوردستان بۆ داگیر کردنی چاپان سولتانی ئیستاجلو بۆ سه ر بتلیسو، دیو سولتانی روملو بۆ سه ر هه کاری و، یکان به گی تکه لو بۆ سه ر جزیره ی بۆتان و^{۱۶}، عه بدی خان و سارو عه لی مه ردار ی شاملو بۆ سه ر ئیله کانی موکری و مه حمودی له خۆر ناوای ده ری اچه ی ورمی^{۱۷}. هیزه کانی قزلباش شه ری سه ختیان له گه ل ئیله کانی کورد کردو به کۆمه ل لێیان کوشتن.

سیاسه تی دینی و نه ته وه یی شا ئیسماعیل له ناوچه داگیر کراوه کانی کوردستان و عه ره بستاندا مه لاو گه وه ره کانی کوردو عه ره بی ره نجاند، تۆی ناکوکییه کی قولی مه زه بیی شیعی - سوننی و، ناکوکییه کی قولی نه ته وه یی کورد - عه جه می چاند. هه مو نه وانه چه ند جار نامه و نێرد راویان ناره لای سولتان بایه زیدی عوسمانی (۸۸۶-۹۱۸ک) و سولتان سلیم (۹۱۸-۹۲۶ک) بۆ هاندان و بانگ کردنی ده ولته تی رۆم بۆ په لاماردانی ده ولته تی تازه دامه زراوی شیعه ی ئیرانی و له ناو بردنی^{۱۷} ئیمراتۆری عوسمانی تا نه و سه ر ده مه روی په لهاو بشتنی فتوحاتی له نه وروپا بو. دروست بونی ده ولته تی شیعه ی ئیرانی له سنوری رۆژه لاتتی داو، هه ولڈانی بۆ فراوان بونی قه له مه روی ده سه لاتتی له کوردستان و قافقازو نه ره مه نستان و عه ره بستاندا، مه ترسییه کی راسته قینه ی بۆ سه ر ده ولته تی عوسمانی دروست کرد. باییه عالی بۆ له ناو بردنی نه و مه ترسییه ی هه ره شه ی له سنوری رۆژه لاتتی نه کرد. روی سه ره نجی بۆ رۆژه لاتتی ناوه راست وهر گێپرا. که وته له شکرکیشی و داگیر کردنی نیشتمانی کوردو نه ره مه نو عه ره ب.

سولتان سلیم به هیزکی گه وه ره، که به شکی کورد بو، به ناو کوردستاندا هێرش کرده سه ر نازه ربایان که ناوه ندی ده سه لاتتی سه فه وی بو. خان عه مه د خانی ئیستاجلو له دیاره که وه نوور عه لی خلیفه ی روملو له نه رزنجانده، بۆ به شار بون له به ره گیری هێرش عوسمانی، کشانه وه نازه ربایان. به ده م ریگاوه هه مو نه و ناوچانه یان وێران کردو ناگر تی به ردا. بۆ نه وه ی ئوردوی عوسمانی نه توانی خۆراکی خۆی و ئالیک ی بار به ره کانی لێ دا بین بکا^{۱۸}. له شکر ی رۆم به سه رکردایه تی سولتان سه لیم و له شکر ی عه جه م به سه رکردایه تی شا ئیسماعیل له ده شتی

چالديران له سهروي روژئاواي دهرياجهي ورمي ليكياندا (٩٢٠ك). لهشكري
عهدهم تيكشكا، تهنا نه شاري تهوړيزي پايتهختي سهفهوي كهوته دهس
هيزه كاني عوسمانی^{١٩}.

بهلام بههوي دريژه نه كيشاني هيرشي روډهوه نهم سهر كهوتنه نهيتواني
كوټايي بهدهولهتي سهفهوي بهيتي، ههروهه نه بههوي هيچ جوړه ريكهكوتني،
تهنا نه ريكهوتني راگرتني جهنگ، بهلكو بو بهسهرهتاي دهسپيكردي
ململانيه كي خويناري دريژخايان له نيواني نهم دو هيزه زلهي ناوچه كه دا.

له نه نجامي جهنگي چالديران دا به شيكي فراواني كوردستان كهوته ژيړدهستي
سولتاني روډو نه ویش به پيچه وانه ي شاي عهده موه به رپوه بهرايه تي ميرنشينه
ميرانيه كاني كوردي به ميره كاني كورد سپارده وه.

هه لكه وتي جيوړه له تيكي كوردستان له نيوان ههردو دهولهت داو، به لا دا
نه كهوتني ململاني سياسي - چه كداری نهم دو هيزه، دريژه كيشاني شهرو
تيكه له چون، كوردي له چنده سهرهوه تيوه گلاند:

١- ههردو دهولهت به هه مو شيويهك ههوليان نه دا دهس به سهر كوردستان دا
بگړو بيخه نه سهر قهله مېره وي خويان، بو ته مهش لهشكريان نه كرده سهر،
به زوړو به خوشي مه زنه كاني كوردیان نه هيتايه بهر فەرمانی خويانو، نه يان
كردن به گزيه كرتي داو، نه نداماني يهك خيژانيان له يه كرتي هان نه دا.

٢- له هه مو پيكا دانه كاندا به شيكي گرنگي هيزه كاني ههردولا له تيله كاني
كوردي پيك نه هيترا، هيزي مرويي كورد توشي له ناوچونو راگويزانو هيتانو
بردن نه بو.

٣- كوردستان خوي بو به يه كيكي له مهيدانه كاني پيكا داني هيزه چه كداره كاني
ههردولا، هه ندي له شهړه گه وړه كاني له سهر نه رزي كوردستان قهوما. ههروهه
كوردستان چونكه كهوت بو نه نيوان ههردو دهولهته وه، بو به يه كي له ريگه
سهره كييه كاني لهشكر كيشيه گه وړه كاني ههردولا بو په لامارداني شارو
مه لېنده ستراتيحي و گرنگه كاني يه كرتي، له نه نجامي ته مهش دا ناوايه كاني
كوردستان ويران نه بو، ساماني به تالاني لهشكري داگير كېر نه برا، بهروبومي
كشتوكالو ناژه لي نه فوټا، زهرهري گياني زوري لي نه كهوت.

دهولهتي نيران له سهرهتاي دامه زرايه وه له دولاوه روبه پوي مه ترسي هيرشي
دهولهتاني سونني بو، له لاي روژئاوايه وه هميشه له بهر مه ترسي هيرشي
عوسماني دابو، له لاي روژه لاتيشيه وه له بهر مه ترسي هيرشي توژبهك دابو.
شاكاني نيران بو بهر بهستي نه و مه ترسيبانه "له ناوه وه ئالوگوړي ديموگرافييان

ئەكرد، جىڭزۇركىيان بەئىلەكانى كوردو، لورو توركانو، نازەرى.. ەتد، ئەكرد، بۇ پارىزگارى ەردولای سنور لەگەفى رۆم ئۆزەك لەدەرەوش ەولتى پەيدا كردنى ەاپەيىانى ئەوروپايى و مەسىحىيان ئەدا، بۇ ەاوكارى دژى ئىمپراتۆرىي عوسمانى، كەماوى چەند قەرن بو، بوبو مەترىسىيەكى گەرە بۇ سەر دىيىاى مەسىحى.

شا ئىسماعىل بۇ بەئىزكردنى سنورى خۆراسان لەبەرەمبەر ەپرىشى ئۆزەكدا ئىلى كوردى قەرەمانلوى لەكوردستانەو بۇ خوراسان گوتىزايەو^{۲۰}. دواى ئەویش شا تەماسبى كوپى بەشىكى گەرەى ئىلە كوردەكانى زەنگە، چىكى، زىك، كەلهورى لەكوردستانەو گوتىزايەو بۇ خۆراسان^{۲۱}.

جەنگى ۲۰ سالى ئىوان شا تەماسب (۹۳۰-۹۸۴) و سولتان سلىمانى قانونى (۹۲۶-۹۷۴)، زىغىرەكى گىرنگى شەرەكانى لەسەر نەرزى كوردستان قەرەماو، بەشىكى گەرەى قوربانىيەكانىشى مەزنو كوپى ئىلە كوردەكانى ژىردەستى ەردو دەولەت بو، ئەو شەرەكانە كارەسات و مالىۆترانىيەكى گەرەريان بەسەر كورد ەئىنا، كۆتايىيەكەشى بەئىنكەھاتنى ئاشتى ئاماسىيە (۹۶۳ك: ۱۵۵۵ز) ەات.

جەنگى ۲۰ سالى ئىرانى- عوسمانى (۹۴۰-۹۶۰ك) كارەساتىكى گەرەى بەسەر كوردستان ەئىنا. ئولامە سولتانى تىكەلو ەاكى نازەربايىان، كەيەكى لەگەرەى گەرەكانى قزلباش بو، لە شا تەماسب ياخى بو، پەناى بۇ سولتان سلىمانى قانونى برد، ئولامە بوو بەمايەى تىكەدانى ئىوانى ەندى لەئەمىرەنى كوردو عوسمانى. ەروەها توانى ەانى ئىبراھىم پاشاى صدرى ئەعزم و سولتانى عوسمانى بدا بۇ پەلاماردانى ئىران. لەشكرى عوسمانى، كەبەشىكى پىك ەات بو لەئىزى ئىلەكانى كورد، بەسەر كىرايەتى ئىبراھىم پاشا و بەچاوساغى ئولامە بەناو كوردستاندا ەپرىشى كىرە سەر نازەربايىان و پايتەختى دەولەتى صەفوى داگىر كىر (۹۴۰ك). بۇ جىگىر كىردنى ئەم سەر كەوتنە سولتان سلىمان خوىشى بەئىزىكى گەرەو بەناو كوردستان دا روى كىرە تورىزو بۇ بەسەر بىردىنى زستانى سەختى ئەو سالى لەئەمەدانەو دىسانەو بەناو كوردستاندا روى كىرە گەرميانى بەغداد و بەغدادى لەدەس قزلباش دەرەئىنا (۹۴۱). سولتان ەر بەناو كوردستاندا گەرەپەو بۇ ئەستەمبول. شا تەماسب، تەررىزى گىرەو و تا شارى وان پىشەرەوى كىر^{۲۲}.

دواى ئەم شەرەكانە، ەردو دەولەت لەبەر گىرگىرتى ناوەوى خويان و بەھوى خەرىكى ەئەكانى عوسمانى بەلەشكر كىشىيەو لەئەوروپا و، خەرىكى ەئەكانى

ئىترانى بە بەربەستى ھېرشى ئۆزبەكە، ھېچيان نەينەپەرژايە سەر سازدانی پەلامارى گەورە بۆ سەر ئەوى ترىيان، تا ئەلقاس مىزاي براى شا تھماسب ھەلات و پەناى بۆ سولتان سلیمان بردو ھانى داىوہ بۆ ھېرش بردنە سەر ئىتران (۹۵۳ ک). عوسمانىيە کان ھېزىكى گەورەيان بۆ پەلامار دانى ئىتران سازدا. شا ھەر کەھدەوالى بزوتنى لەشکرى دوزمنى بىست، خۆى تەووریزی بەجى ھېشت و شنب غازانى کردە بارەگای خۆى و فەرمانى دا بەنیردراوہ کانى کەھەمو شۆینە کانى سەر رنى لەشکرکیشى تورك ناگر بدەن و دانەوئلە و گىای تى دا نەھیلن و جۆگە کانى پىر بکەنەوہ. فەرمانە کانى شا لەو بارەيەوہ، ئەوہندە بەخىرايى و وردى جىبەجى کران، بەقسەى مېژونوسانى ئىتران“ سوپای ھېرشەينى تورك نە دۆپى ناو نە گەلایەكى سەوزى لەسەر رىگەى خۆى دا نەدى ^{۲۳}. سولتان سلیمان ئەجارەش چوہو ناو تەوریز (۹۵۵)، بەلام ئەجارەش لەبەرکەمى خۆراک و تالیک، بە ناچارى چۆلى کردو بەناو کوردستان دا لەرىگەى وانەوہ گەرايەوہ پایتەختەکەى خۆى. درا بەدوای ئەو تھماسب ھاتەوہ ناوچەکە و ھېزىكى نارد بۆ سوتاندن و ویران کردنى ئاوايە کانى ئەخلات، گزل درە، عادل جواز ^{۲۴}.

لەدواین قۇناغى جەنگى ۲۰ سالدە، تھماسب لە ۴ قۆلەوہ ھېزەکانى خۆى ناردە سەر ئاوايى و قەلاکانى ئەرجیش، بارگىرى، پاسین، وان، موش، بەندماھى، عادلخواز.. (۹۶۰) و سەرانشەرى ئەو ناوچانەيان لە ((ناگرو خوین دا نقوم کرد)) ^{۲۵} شا خۆى چوہ سەر قەلای ئەخلات و گرتى و تەختى کرد. پاش ۳ مانگ گەمارزدان قەلای ئەرجیشى گرت و لەتۆلەى ئەو لاسارىيەى قەلادارەکان نواند بویان، شا فەرمانى دا ((کەولى سەرى ئەو کوردانەى قەلاکەيان پاراست بو بەزیندوہتە بگرون)) ^{۲۶} بۆ دوەمین سال لەسەر يەك ھەمو ناوچەکانى وان، وستان، ناموک، کواش، ئەلباق، خوشاب.. يان تالان کردو، ناگريان لەدانەوئلە و پوش و پاوانيان بەردا ^{۲۷}.

لەدوای ئەم ھېرشانە، سولتان سلیمان ھېزەکانى دەولەتى عوسمانى سازدا، کەبۆ جارى چوارەم لەشکر بۆ سەر ئىتران ببات. پاش چەند تىککەلچونىتى بچوک، بەرلەوہى ھېزەکانى ھەردو دەولەت روبەرپوى يەكترى ببنەوہ، ھەردولا لەئەنجامى گىروگرفتى ناوہوى خۆيانو، مەترسى ھېرشى دەرەکى دا، کەوتنە گۆزپنەوہى نامە و نیردراو. سەرەنجام گەيشتنە پەيمانى ناشتى ناماسیە، کەبە حسابى ئەبجەد بە ((الصلح خير)) ئەکاتە ۹۶۹ى کۆچى ^{۲۸}.

لەسەردەمى شا ئىسماعیل و سولتان سەلىمەوہ ھېچ جۆرە رىککەوتن و ناشتیيەك لەنیوان ئەم دو ئىمپراتۆرييە دا نەبو بو، بەلام پىکھاتنى ناماسیە بو

به هۆی ناسینی ره‌سمی ده‌وله‌تی شیعه‌ی ئێرانی له‌لایه‌ن عوسمانیییه‌وه، هه‌روه‌ها به‌لادا‌خستنی وه‌ختیی هه‌ندئ له‌کێشه‌ ئه‌رزى، مه‌زه‌به‌ی، سیاسیه‌کانی هه‌ردولا. له‌م رێکه‌وته‌دا، به‌پێی ته‌رازوی هی‌زه‌کانی هه‌ردولا، ئه‌رمه‌نستان، گورجستان، کوردستان، به‌شیکی عه‌ره‌به‌ستان به‌سه‌ر هه‌ردو ده‌وله‌تا دا‌به‌ش کران، ئه‌بو ناوچه‌ی قارس به‌بیلایه‌نو قه‌لاکه‌ی به‌کارلی به‌ئێرتیه‌وه، هه‌ردولاش به‌ئێنیان به‌یه‌کتیی دا کار به‌ده‌ستانی سنوره‌کان کێشه‌و به‌ره‌ دروست نه‌که‌نو، دا‌ده‌ی را‌کردوانی یه‌کتیی نه‌ده‌ن^{٢٩}.

به‌نده‌ سه‌ره‌کییه‌کانی پێکهاتنی ئاماسیه، له‌قوناغه‌کانی دا‌هاتودا، دوا‌ی هه‌لگیرسانه‌وی هه‌مو جه‌نگییکی خوێناوی و ده‌سپێکه‌رده‌وی هه‌مو گفتوگۆیه‌کی ناشتی، نه‌بونه‌ بنچینه‌ی گفتوگۆ بۆ رێکه‌خستنی په‌یماننامه‌ی نوێ.

له‌ماوه‌ی جه‌نگی ٢٠ سا‌له‌دا هه‌ندئ ئالوگۆزی دی‌وگرافی له‌کوردستان‌دا روی‌دا، شاته‌ماسب چه‌ند ئێلێکی کوردی گۆ‌یزایه‌وه‌ بۆ خوراسان. سلێمانی قانونی‌ش هه‌ر بۆ هه‌مان مه‌به‌ست هه‌ندئ له‌ئێله‌ کورده‌کانی گۆ‌یزایه‌وه‌ بۆ سه‌ر سنوره‌کان، مه‌لا حمودی بایه‌زیدی له‌م باره‌یه‌وه‌ نویسیویه‌تی:

((که‌سو‌لتان سلێمانی دا‌د په‌روه‌ر گه‌رایه‌وه‌ ئه‌سته‌مول دا‌یکی روی تی‌ کردو پێی گوت: کو‌رم وا تو‌ گه‌رایته‌وه، به‌لام ئاخۆ له‌مه‌ودا گورج و قزلباشه‌کان هی‌رش ناهێننه‌ سه‌ر مه‌له‌به‌نده‌کانت؟

سو‌لتان له‌وه‌لام دا‌ گوتی: دا‌یکه‌ دی‌وارێکی پته‌وم له‌نیوان ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی و ده‌وله‌تانی گورج و عه‌جه‌م دا‌ دروست کرد، دو‌ژمن ئیت پێی نا‌کرئ هی‌ج زیانی‌کمان پێی بگه‌یه‌نئ.

دا‌یکی پرسی: چۆن توانیت له‌و مه‌ودا درێژه‌دا دی‌وار دروست بکه‌یت؟ سو‌لتان له‌وه‌لام دا‌ پێی گوت: دا‌یکه‌ من ئه‌و دی‌واره‌م له‌گۆشت و خوێن دروست کردوه. به‌رپۆه‌بردنی ئه‌و ناوچانه‌م به‌ره‌و روی هۆ‌زه کورده‌کان کردۆ‌ته‌وه... دو‌ژمن ناتوانئ زه‌فه‌ریان پێی به‌رئ و بگاته‌ ناو ده‌وله‌تی ئیسلام))^{٣٠}.

له‌دوا‌ی مردنی ته‌ماسب، ئیسماعیلی کو‌ری که‌نزیکه‌ی ٢٠ سا‌ل بو له‌قه‌لا‌ی قه‌هقه‌ه‌دا زیندانی بو له‌سه‌ر ته‌ختی شاهیتی دانیش. ئه‌و هه‌ر له‌کۆنه‌وه‌ ناسرا بو به‌وه‌ی دژی پێکهاتنی ئاماسیه‌ بوه. که‌هاته‌ سه‌رکار رێزی په‌یمانی ئاماسیه‌ی نه‌گرت و کاربه‌ده‌ستانی سنور هه‌ندئ کار شکێنیان کرد. هه‌روه‌ها به‌ر بوه‌ گیانی برا‌و برا‌زاو هه‌ندئ له‌گه‌وره‌کانی قزلباش، زۆری کوشتن. په‌ریخانی خوشکی شا ئیسماعیلی دو‌مه‌ که‌خۆی به‌هاوکاری هه‌ندئ له‌سه‌رانی قزلباش ئه‌ویان کردبو به‌ شا، هه‌ر خۆیان پیلانیکیان له‌ئیسماعیل گیراو کوشتیان. محمه‌دی خودابه‌نده،

ته‌نیا برای زیندویان کرده شای ئیران شا محمد کابرایه کی بوده‌له‌ی کویره‌موشه
 بوو خوئی نه‌ینه‌توانی به‌کاروباری ده‌ولت رابگا هاوسه‌ره‌که‌ی که‌ژنیکی
 ده‌لکه‌وتوی لیوه‌شاهه بو ده‌ستی به‌سه‌ر کاروباری ده‌رباری ئیران و همه‌و
 کاروباره‌کانی تری ده‌ولتی ئیران‌دا گرت بو. لاوازی پشیوی و بی‌سه‌روبه‌ری
 ئیرانی داگرت بو. بایعالی پشیوی ناوخوی ئیرانی به‌هه‌ل زانی که‌وته
 په‌لاماردانی سنوره‌کانی. له‌پیشه‌وه کورده‌کان که له‌عه‌جه‌م داخ له‌دل بون ته‌وان
 هیرشیان هینایه سه‌ر هه‌ندی له‌ناوچه کوردنشینه‌کانی نازه‌ربایجان، خوی و
 سه‌لماس و ورمی و شنۆیان گرت^{۳۱}. کورده‌کانی نار سنوری ده‌ولتی عوسمانی زور
 به‌چالاک‌ی له‌همه‌و له‌شکرکی‌شیه‌کانی تری عوسمانی‌دا بو سه‌ر نازه‌ربایجان و
 گورجستان و نهمه‌نستان له‌دژی هیزه‌کانی ئیران، به‌شداد بون.
 د. نوانی له‌یه‌کی له‌لیک‌ۆلینه‌وه‌کانی‌دا نویسویه‌تی:

((ریکه‌که‌وتنیکی که له‌نیوان شا ته‌ماس‌بو سولتان سلیمان قانونی‌دا کرا بو،
 سولتانی عوسمانی به‌خه‌تی خوئی نویسی بوی و پشیوانی لی کرد بو، نارامیه‌کی
 ته‌واوی به‌سنوره‌کانی رۆژئاوای ئیران به‌خشی، به‌لام دوای نه‌وه‌ی شا محمد هاته
 سه‌رکار، کورده‌کانی دانیشتوی ناوچه‌کانی نیوان وان و نازه‌ربایجان ده‌ستی
 فه‌سادیان کرده‌وه، خه‌سه‌رو پاشای حاکمی وانیان هان‌دا بو په‌لاماردانی
 سنوره‌کانی ئیران. پاشای گۆرین له‌خویه‌وه- یا به‌ئاگاداری ده‌رباری عوسمانی-
 له‌شکری ناره سه‌ر خوی و سه‌لماس، قزلباشه‌کان که‌پشت ته‌ستور به‌ریکه‌که‌وتنی
 ناشتی بی ناگا پالیان لی دابوه‌وه، تی شکان، کورده‌کانی ورمی (ره‌زائیه‌ی
 نه‌م‌ۆ)یان داگیر کرد، هه‌رچه‌ند ته‌میرخانی تورکمانی به‌گله‌ربه‌گی نازه‌ربایجان
 توانی جارێک کورده‌کان بشکینی، به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی نه‌یتوانی ده‌سه‌لاتی ده‌ولت و
 ئاسایش له‌ناوچه‌که‌دا بچه‌سپینی جارێکی تر کورده‌کان نه‌و شوینانه‌یان گرتوه‌وه،
 خه‌لکی نه‌و شوینانه‌ش به‌ناچاری یا ولاتی خویان به‌جی هیشته‌و رۆیشتن یا چونه
 ژیر ئالای دوژمنه‌وه))^{۳۲}.

همه‌و شاهه‌کانی عه‌جه‌م، به‌گویره‌ی توانای خو‌یان، درێژه‌یان به‌همه‌مان
 سیاسه‌تی شا نیسه‌ماعیلی یه‌که‌م ته‌دا به‌رامبه‌ر به‌کورد، ئهم سیاسه‌ته
 له‌سه‌رده‌می شا عه‌باسی یه‌که‌م‌دا (۹۹۶-۱۰۳۸) چه‌و قوناغینی نویی جیبه‌جی
 کردنه‌وه که له‌سه‌ر ۳ پایه‌ی سه‌ره‌کی دامه‌زرا بو:

۱- گۆرینی بنه‌ره‌تیی هه‌لومه‌رجی دیوگرافی سه‌روی رۆژه‌لاتی کوردستان و،
 راگوێزانی ئیله‌ گه‌وره‌کانی کورد بو ناوچه‌ دوره‌کانی سه‌روی رۆژه‌لاتی ئیران
 به‌تایبه‌تی بو خوراسان و، هینان و جینگیرکردنی ئیله‌ نازه‌ریه‌کان بو کوردستان

۲- هەولێدانی گۆڕینی زۆره ملیی مەزەبی خەلکی کوردستان لەسۆنیه وە بۆ شیعه

۳- سەرکوتکردنی بێ بەزەبی و توندوتیژی هەمو سەرکێشیه کی کورد.

شا عەباس، کەمیژونوسانی ئێران بە ((کبیر)) ناوی ئەبەن، لەسەرەتای سەدهی ۱۱ هەمی کۆچییه وە کەوتە دانانی رێوشوینی گۆڕینی هەلومەجی دیمۆگرافی کوردستان بەتایبهتی ئەو ناوچانهی کەوت بۆنه نێوان رویاری ئاراس و دەریاچهی ورمی، کە هەمیشە یەکنێ لەشارێکانهی هێرشێ رۆم بو بۆ سەر ئێران، بەتایبهتی بۆ سەر ئازەربایجان و پایتهختەکی، تەوریز، کە ئەوسا یەکنێ لەگەورهترین شارەکانی بو. ئێرانییهکان لەترسی هێرشێ یەکنێ لەسەر یەکی رۆم، پایتهختەکی خۆیان لەتەوریزهوه گۆزابهوه وە بۆ قەزوین، دواوی تریش بۆ مەلەبەندیکی دورتر لەمەترسی رۆم لەناوجەرگهی ئێراندا، واتە بۆ ئەسفەهان.

لێکۆڵەرەوهی ئێرانی، نصرالله فلسفی، دەربارەیی سیاسەتی خێلەکیی شا عەباس، نویستی:

((شاه عەباش هەر وهکو له ماوهیهکی کورتدا سهرانی خودسەر و خاوهن نفوزی قزلباشی به هیزی تهگیر یا به شمشیر له ناوا نه هیشت ئاره هاش سهرانسهری ئێرانی هینایه ژێر باری فەرمانی حکومهتی مەرکەزی، واتە ئێرادهی شەخسی خۆیهوه، کەوتە ململانێ لەگەڵ سهرانی ئەو ئێل و هۆزانەدا کە ئەیانویست لەقەڵەمپهوی ئێل و عەشیرهتەکانی خۆیاندا سەرپهخۆ فەرمانپهوا بن، هەر کەسیکیان کە سەرپهتچی لەفەرمانەکانی کرد بێ سڵ کردنهوه بهزویی سەرکوتی کردن، بەتایبهتی لەگەڵ ئەو ئێلە کوردانهی، کە لەسنورهکانی رۆژئاوای ئازربایجان و کوردستان بون، لەجەنگەکانی ئێران و عوسمانی دا لەسەردهمی شاهیتی باوکی دا سولتان محمد خودابهنده، بههۆی هاومهزەبییهوه رویان لەئێران وەرگێتاربوو داوبویانه پال سولتانی عوسمانی، بهوپهڕی دڵرهقییهوه بێ بەزەبیانه رهفتاری لەگەڵ کردن.

((دواي ئەوهی شا ئێلە یاخییهکی ئەهینایهوه ژێربار، بۆ ئەوهی تواناو دهسلاتی ئەو ئێلە لەقەڵەمپهوی دیرینهی خۆی دا کەم بکاتهوه زۆرجار چهندنین بنه مالهێ ئەو ئێلە لەناردە ولایهتیکێ دورهدهست، جینگەکی ئەوانی ئەدا بهدهسته یەکنێ لەخەلکی ولایهتەکانی تر. لەهه مان کاتدا کەسانی ئێلەکی بهتوانی یاخی بون جهرمه ئەکردو، پارهیەکی زۆری ئی ئەسەندن))^{۲۳}.

شا عەباس لەدواي سالی ۱۰۱۱ هه وە ۵۰ ههزار خیزانی لەئێلی گهورهی چهمشگهزهک و هەندێ ئێلە کوردهکانی تری کوردستانی بۆ دهشتهکانی خواروی

تاران راگويزاو، لهویشهوه بهخویانو مالو رانو رهوهو بهو خوراسانی ناردنو، پاریزگاری سنوری سهروی روزهلاتی قهله مپهوی عهجه می له بهرامبهر هه پشه ی ئۆزه کدا پی سپاردن^{۳۴}. به پیرکردنهوی نهو بهوشاییهش رتوشوینی هینانو جیگیر کردنی هه ندی له ئیله گه وه شه پیرکهره کانی قزلباشی به کوردستان دانا.

ئه میر خانی برادوست، که به ((ئه میر خانی یه که ده ست)) و ((خانی له پزیرین)) ناو نه بری، خوی به کردهوه گه وه ترین ده سه لاتداری ناوچه کانی خورناوای ده ریایه ی ورمی بو، له لایه ن شا عه باسه وه به حاکمی ورمی دانرابو. مه زنایه تی ئیله کورده کانی ته رگه وه، مه رگه وه، سو ما، برادوست، موکریانی نه کرد، قه لای دهمدی له نزیك ورمی ناوه دان کردهوه، تا نه هات قه لاکه ی خوی قایم نه کردو، هیزه کانی خوی زۆرترو زیاتر پرچک نه کرد. شا عه باس له ئه میر خان که وته گو مانه وه، که لهو خو سازدانه تامانجی سه ربه خوی بی، له به رته وه که وته به هانه پی گرتنی. هیزیکه ی گه وه ی ناره سه ری، پاش شه ریکه ی سه ختو نابلقه دانیکه ی دریز قه لاکه ی گرتو هه زاران که سی لی کوشتن (۱۰۱۸ ک)^{۳۵}. به یتیمزه کانی کورد نه م روداوه یان کردوته داستانیکی قاره مانانه ی تیکۆشه رانی موسلمانن کورد له به رامبهر هیزشی کافرانی داگیرکهری عه جه دا^{۳۶}. شا عه باس له دوا ی داگیر کردنی دهمدو نه هیشتنی ده سه لاتن ئه میره کانی کورد له ورمی و سپاردنی ده سه لات له ناوچه که دا به کاربه ده ستانی عه جه م، راسته وخو هیزشیکه ی گه وه ی کرده سه ر موکریانو، له ویش کوشتاریکی زۆری له کورده کانی نه وی کردو، ژنو مندالی به دیل بردن (۱۰۱۹ ک)^{۳۷}.

نوسه ریکه ی تر ده ریایه ی قه تلوعامی ئیلی موکری نویسیویه تی، شا عه باس فه رمانی دا به سوپاییه کانی خوی، که ۶۰ هه زار سوار بون، بکه ونه کوشتنی ئیلی موکری که له ناوچه یه کدا نه ژیان دوانزه فرسنگ بو. نه م هیزه ۴ شه و ۴ رۆز خه ریکه ی قه تلوعام بون^{۳۸}.

شا عه باس له کورد داخ له دل بو، هه م داخی ته وی له دل دابو، له شه ره کانی عوسمانی - ئیران دا هاوکارییان له گه ل عوسمانی کرد بوو دۆی قزلباش، هه م خوی له کاتی شه ره کانی ۱۰۱۴ دا له لایه ن کوردیکه ی موکری دیله وه، خه ریک بو به خه نجه ر بکوژی^{۳۹}.

شیخ حه یده ری موکری له کاتی په لاماردانی قه لای ئه ریواندا (۱۰۱۲) له ریزی سوپای قزلباش دا کوژرا. قوبادی کوپی له جیگه ی شیخ حه یدهر له لایه ن شا عه باسه وه کرابوه مه زنی ئیلی موکری و فه رمانه وای مه راغه. به لام شا قینی

کۆنی له باوک و باپیری قوباد خان بو، لهو سه فهردهدا که بۆ موکریانى کرد، داخى دلى خۆى پى رشتن و تۆلەى رابردوشى ئى کردنهوه.

شا عهباس خوشکه کهى قوباد خانى، که به قسهى مهلا جهلال له ناو کوردا به قه شهنگى به ناوبانگ بو، زهوت کرد. که چى دواى نهوه به ٤ رۆژ قوباد خان و هاوړیکانى کوشت و فهرمانى کوشتنى به کۆمهلى ئىتلى موکرى ده رکرد، مهلا جهلالى منجم نوسهرى هاوزه مان و هاوده مى شا عهباس، کوشتارى به کۆمهلى موکرى به مجۆره نه گيژيتهوه.

((... به پيى الامور مرهونه باوقاتها سزای کرده و کانی نهو کوردانه له پهردهى شاردنه ودا مابوهوه، به لام له رۆژى ١٨ى ربيع الثانىدا کاتى که ههتاو به ١٤ درجه له سه رهتان دا بو قوباد خانى له گه ٩٤ کس له گه وره کانی کورد له کۆرى به هه شتاين دا کوشت و هه نهو کاتهش حوکمى قه تلوعامى جهماعهتى موکرى عيززى صدور کرد، غازيسان وه کو نهو مه لهى که دان له زهوى دابچنيتهوه، کورده کانيان له کيئو ده شته کانی نهو مه له بندهدا چنييه وه و کوشت. نوابى سه گى به رده رگای عدلى (نه مه ناوى شا عهباس بو- و) خۆى چو بۆ سه ر قه لاى عدلى که ندى له ناوچهى گاودولى مه راغهو، به ئورده که يده وه لهو مه نزله دابه زى. عدلى خانى شاملوى به خۆى و له شکره که يده وه نارده سه ر قه لا کهى حسين سولتانی برائى قوباد خان له ناوچهى له يلانى مه راغه. له به رته وهى نهو قه لا يه زۆر قسايم بوو، که سانيكى سوبايى کارزان پاريزگاريان نه کرد، شه رى به چاک نه زانى. بۆيه که و ته به کارهينانى لطائف الحيل، دوکس له خه لکى نهو قه لا يه له وى بون که وت بونه دهس غازيسانى شيرگر، به ده سستى به ستراوه وه هيتاياننه به رده مى خانى ناوبراو، خان فهرمانى به ردانى هه ردو کيانى فهرمو، وتى: ((بپرون به ته هلى قه لا که بلين له به رته وهى خيانه تيك له قوباد خان روى دابو، نه وى له گه ٧٧ تا قمى خاين کوشت. ئيمه شى بۆ ئيره نارده، به و مه رجهى هه ر کهس شاهيسون بى و به شه ره فى سوجهى نه شه رف موشه رف بى، مال و نه سباب و ژن و زارۆکى نازاد نه بى، هه ر که سينکيش نه يه ت نه و له سه رکوتکردن و کوشتن و تالانکردن پاريزراو نابى.

((هه ر که ته م دو که سه گه يشته وه ناو قه لا، ريش سپيه کيان به ناوى سليمانه وه له قه لا هاته ده رى، چو له لای خان، به دلنه وايى کراوى گه رايده وه. پاش ماوه يه ک کورديکى زۆر له قه لا که هاتنه ده رى، له به رته وهى خه ريك بو نه بو به شه و پيى گوتن: ((قه لا هى شا يه. ئوسول وايه که ٣٠ کس له ئيمه له گه ٧٧ خوتان ببه نه ناو قه لاوه، چه ند که سيکيان له بورج و بارو چه ند که سينکيشيان له سه ر

دهرگاهه دابنیتو، خوتان روبکه نه خزمه تی شهرف. نهو هدرچی فرهمانیکی دا به جیتی بهیتن.

((دانیشتوانی قهلاکه له که میسی هاتوه کان و زوری خویان بایی بون. نهوانه یان برده ناو قهلاکه وه، یه که یه که دو دو زیادیان کردو بهو جوړه پتر له ۱۰۰ کهس چونه ناو قهلاکه. نهو تاقمه کورده یس نهو شهوه له دهروهی قهلاکه مانده وه، بو نوستن هدر دوان و سیانیان ناره ختوه تی یه کی له قزلباش. بو به یانی تاقمیکی تریشیان له قهلاکه هاتن. فرهمان درا نهو تاقمهی شهو له وی مابونه وه بیتن. که هاتن نه زریان پوچی بو، نه چه کیان هه لگرت بو. هه زده تی خان بو نه وهی دلنیایان بکا زری و چه کی نهو تاقمهی ناماده کردو پیتی له بهر کردن. نه وهش بو به وهی دلنیا بونیان. پاش ماوه یه کی پیان وتن: نه بی بچن بو خزمه تی شهرف نهو هدرچی فرهمانیکی پندان جتیه جتی بکهن، به لام له بهر نه وهی ریگاتان نادهن به چه که وه بچنه خزمه ت شا، چه که کانتان له ماله کانی خوتان دا دابنیتو نینجا پرژن بو جتیه جتی کردنی فرهمانی نهو.

((سه باره ت بهو دلنه واییه ته ووهی له وانیان دی بو، چه که نه سبابه کانی خویان ناره وه ماله کانی خویان، ۱۷۲ کهسی له گه ل نو که ریکی خویا ناره خزمه تی شهرف. پاش ماوه یه کی تر یه کیکی ناره ناو قهلاکه، له بهر نه وهی نه وه کو که سیکیان له وی به جتی مابن و نه چوبی بو سوجهی شاهو، توشی نازاردان بی و، نیمه له پوری دروستییه وه به نیه مان وت، دوی نه مهش ۶۴ کهسی تر هاتنه ده ری، نیتر هیچ کهس له قهلاکه دا نه مابو. ده سبه جتی فرهمانی رژیشتنی نهو تاقمه شیان دا. هه مویان کوشتو، دهستیان گرت به سهر مال و نه سبابو نه سیره کانی قهلاکه دا. نهو تاقمهش که چوبونه خزمه تی شهرف، نه وانیس هه مو کوژان، بی نه وهی خوین له لوتی یه کی له غازیان بیت.

((یه کی له غولامه کان، له ناو دیله کاندان منالیکتی ۸ ساله ی بو خوی هه لبارد بو، (مناله که) کابرای به شمشیره که ی خوی له چنه د لاره بریندار کردو به زمانی کوردی وتی: ((نه وه له باتی خوینی باوام)) ده سبه جتی مناله که یان کوشت.

((ههروه ها ژنیکتی ناوس له گه ل کچوله یه کی ۶ ساله دا، پیای به توندی قسه ی ناشیرینی له گه ل کردبو. پیاه که بو خوشتن چوبوه هه مام، به لام که هاته ده ری بینی "ژنه که سهری کچوله که ی خوی بریوه کیردیکتی کرده به زگی خوی داو نهو منالهشی کوشت بو که له زگی دابو، نه یویست خویشی بکوژی،

ئەوانىش دەستيان نەگرت و وتى: ((دواى مېردە كەم منىش ژيانم ناوى))، سەرى خۆى بېرى.

((قرچقاي بەگ تا سەرچەمى جەغەتو چو، ۳۰۰ كەسى لەجەماعەت و ئولوسەكانى دەورو بەرى خۆى گل دايدەو. ويستيان ھەلېن. بەلام ئەو ھەمويانى گرت و كوشت. ژمارەيدەكى زۆر دىل و ئەسپ و گاو مېنگەلېنكى بىن شومارى پېش خۆى داو ھېنايدەو. دايان بەوانەى ھېنا بويان.

((لەشكرى قورچى باشى، بەسەر كەردايدەتى كورەزاكەى لەگەل قورچى ۱۰۰ كەللەو دىل و ئەسپىنكى زۆر گاو مەرى بىن ژمارەيان ھېنا.

((بەپېتى حوكمى جىھانموطاع، ئەسفنەديار بەگى غەرب گوزلو چو بو گەرمەرود بەجەممىيەتى مامى قوباد خان لەموكرىيەكان ۲۷ سەلك و دىلېنكى زۆرى لەگەورەكانى ئەو ھۆزە ھېنا، لەگەل مال و ئەسباب و گاو مېنگەلېنكى زۆر، ھەموى درايدەو خۆى و تايىنەكانى..

((خەلكى شارى مەراغەش دەستيان گەيشتەى ئەوانەى رقيان لېيان بو، نزيكەى ۳۰۰ كەللەيان لى ھېنان.

((بەگشتى زياتر لەدوو ھەزار سەرى پراويان ھېنا.

((ھەروەھا فەرمان درا بەو ئەمىرو لەشكرەى لەدەورى قەللى دىمەم بون، موكرىيەكانى ورمى بكوژن. ئەوانىش بەگوپرەى حوكمى ئەشرف لەرۆژى دوشەممە ۲۷ ربيع الثانى دا دەستيان كرد بەكوشتيان ۱۰۷ كەللەيان لەگەل دىلېنكى زۆر ئەسپ گاران و مېنگەلدا لەدارايى ئەو جەماعەتە لەكەنارى سياه رودو ھاورد، مەولانا خصالى مېژوى ئەو روداوى بەشيعر ھۆنيو ھەتەو، ئەلن: ((كاتى قزلباش قەللى كورەكانيان فەتەح كرد، خوينيان لەبادە جيا نە ئەكردەو،

((ھەوال ھات: رۆمى ھاتون، وەكو دەستار بەدەورى خوياندا ئەخولېنەو،

((بۆ دوعاى شاھى عالم لەدەل بانگى: قوموا ايها الناس بەرزبەو ھە

((بۆ ئەو ھى گومان و دودللى لەبېردا نەمىنن، بۆ فال بەدوى دو تاريخدا

ئەگە پام.

((نوسرا: ماتەمى كوردان لەرۆمى و

((نوسيم: جەژنى فەتەح لە شا عەباس))

((ھەروەھا بە پەخشانىش وتويانە: ((قەتلوعامى موكرى ھەقە))

لهسۆنگهی ئەوی هەندی لهسەرانی ئەم ئێله لهشەرەکانی بهغداد (١٠٣٥ک):
 ١٦٢٥ز) نازایه تییان نواند، شا عەباس یه کێک له گهواره کانی ئەفشاری به ناوی
 ((کلب علیه)) هه بانگ کرد. پایهی ((خان)) ی پێ به خشی و رای سپارد که ئێلی
 په رهوازی ئەفشار کۆ بکاتهوه و له ورمی "له شوینی ئێله کورده کان جێگیریان
 بکا (١٠٣٥ک) شا عەباس له مەش دو مەبهستی هه بو:

یه کێکیان- سپاردنی پارێزگاری ناوچه سنورییه کانی ئەوی به یه کێک له ئێله
 دلسۆزه کانی ده رباری عه جهم، له جێگهی ئێله کورده کان که به گوێره ی گۆرانی
 تهرازوی هیژه کانی رۆم و عه جهم ئەم لاو ئەولایان ئە کرد"

ئەوی تریان- سپاردنی سەرکوتکردن و ته می کردنی ئێله یاخییه کانی کورد،
 که چەندین ساڵ بو له شۆرش و هه لگه رانه ودا بون دژی ده سه لاتی عه جهم، به یه کێ
 له ئێله شه رکه ره دپه کانی قزلباش.

کلب علی خان له ماره یه کی کورتدا ٨ هه زار خێزانی ئەفشاری په رهوازی
 عیراقی عه جهم، فارس و، کرمان و، خۆراسان. ی له سه لماس کۆکرده وه "٤٠. به لام
 چونکه ناوچه ی سه لماس چۆله وانی نه بو، ئەم تازه هاتوانه له سه ره تاوه توشی
 به ره نگاری دانیشتوانی ناوچه که، واته توشی ئیلاتی کورد بون. نوسه ریکی
 ئەفشار خۆی ئە گێڕێته وه ئە ئی:

((کاتیک کلب علی خان و کۆکراوه کانی کۆچ له دوا ی کۆچ گه یشتنه ده وری
 سه لماس، هەندی له ئیلاتی ئێرانی و عوسمانی دانیشتوی سه ر سنوره کان که نه و
 هه وانه یان بیست، له سه ر داوا ی ته مرخانی کورپی ته میرخانی خاوه نی دمدم
 به ژماره یه کی زۆر کۆبونه وه، بۆ به ره له ستی و ری پێ نه دانی ئێلی ئەفشار هاتنه
 پێشه وه، له که ناری چه می قه ره سوی سه لماس دا تیکه ه لچون. شه ریکی قورس
 قه وما. دلێرانی ئەفشار، شیرانی پێشه ی شه رو هه را، ده ستیان ئی دانه که ره سه ی
 جه نگو لی دان، نازایه تی و مه ردایه تی یان نواند. له نه نجامدا،
 په لامارده ره کان (مه بهستی کورده کانه و) له ژێر زه بری هێرش غازیانی ئەفشاردا
 پیتی راوه ستان و خۆرا گرتیان تی دا نه ما. زۆریان کوژران و، نه وانه ی له شمشیریش
 زرگاریان بو هه لاتن بۆ کێوه سه خته هه له موده کان خۆیان شارده وه. دوا ی ئەوه،
 کلب علی خان له گه ل ئێلی ئەفشار به سه رکه وتویی چه ناو شاری ورمی. بۆ
 شوینی دانیشتنی خۆی توپراق قلعه ی هه لباژارد، بۆ هه ر یه کێ له هۆزه کانی ئێلی
 ئەفشار بلوک یا ناحیه یه کی دیاری کرد تیا جێگیر بن)) "٤١.

کلب علی هاتوه کانی به م جوړه دامه زران:

ئێلی کوندوزلو له مه له بندی دول"

ئىلى قرقلو لەمەلبەندى رەوزە“
 ئىلى كۆھكلويە لەمەلبەندى نازلو“
 تىرەى ايمانلو لەگەل بەشىكى ئىلى ارشلو لەدەورى شارى ورمى“
 ئىلى ارشلو لەشنۆ وسلدوز“
 تىرەى قاسمىلو لەسايىن قەلا“^{۷۷}

ئىلى ئەفشار لەدامەزىنەرانى دەولەتى شىعەى صفەوى بو، تەجروبه يەكى زۆرى شەپوشۆرى ھەبو لەناوچە جياوازەكانى رۆژھەلاتى ناوھراست داو، لەنزيكەو ھەمو نەتەوكانى فارس، كورد، تورك، عەرەب، ئۆزبەك، گورجى، ئەرمەنى... يان ئەناسىو، لەگەل ھەمويان تەجروبه ي شەپوشاىتى يان ھەبو، ھەروھە تەجروبه ي بەپىوھەردى ولاتو شارو گوندو ئىل و ھۆزى جياجيايان ھەبو. ناخوندەكانى شىعە لەپىوشوینەكانى ئاينى شەپ: غەزا، جىھاد، فەتخ... و جۆرى بەپىوھەرايەتى خەلك بەگۆرەى جىھانىينى تايىبەتى خۆيان دەرسى زۆريان دادابون. ئەوان خۆيان بەموسلمانو زىندو كەرەوھى نەرىتەكانى مەمەدو عەلى و ھەسەن و ھسین و ئىمامەكانى تر دائەنا. مەزەبەكانى ترى ئىسلام لەوانە سونىيان بەگومراو (تائفەى ضالە)) ئەزانى، لەشەردا دارايى و سەرو ناموسيان بۆ خۆيان بەحەلال ئەژمارد. لەبەرئەو ئەمانە، بۆردنەوھى جەنگ و بەدەستەيتنانى سەركەوتن و جىگىر كردنى دەسلەتتى خۆيان، كە گوايە دەسلەتتى ئىسلامە، سەليان لەھىچ ئەنەكردەو، گۆيان ئەنەدايە ترسى دىنى و دىنايى، ھەم فرتوفىليان لەدوژمن بەحەلال ئەزانىو، ھەم بەكارھىتتانى زەبروزەنگ.

تىرەكانى ئىلى ئەفشار، كەيەكە ئەنەلە سەرەككەكانى قزلباش بو، چەند پشت بو و پەرورەدە كرا بون كەپابەندى ھىچ جۆرە ئىعتىبارىكى بنەمالەيى، عەشیرەتى، دىنى، نەتەوھىيى، زمان و شوین نەبن، لەناو خۆياندا پىلانيان لەيەك ئەگىراو، لەبەرامبەر دوژمنانى دەرەوھدا يەكيان ئەگرت. بەفەرمانى (مەرشدى كامەل) بابوك كۆرى خۆى سەرئەپرىو، گۆشتى لەشى دوژمنى خۆى بەزىندويەتى ئەخوارد.

شا عەباس ئەيوست نفوزو دەسلەتتى ئەنەلەكانى قزلباش كەم بكا تەو، بەتايىبەتى دەسلەتتى جەنگىيان. بۆ ئەو مەبەستە لەلايەكەو ھەولەدا لەشكرىكى نوێ رىكۆپىك دايمەزىنىو چەكدار بكا، لەلايەكى تریشەو ھەولەدا ئەنەلەكانى قزلباش كەھىشتا لەھىچ كۆيەك بەتەواوى جىگىر نەبو بون، نىشتەجى بكا“^{۷۸}

سەر ئىچدانى لى سىنورى رۆژ ھەلاتى كوردستان دەرى ئەخا كەبە درىژايى نەو سنورە عەجەم بەجۆرى نىشتە جى كراون، لەمپەرىكى بارىكى نەتەو ەيى-نازەرىي نەوتۆيان لەنىوان كوردو فارسدا دروست كىردو، لەھىچ ناوچە يە كدا سنورى ھاوبە شىيان لەنىوان ئەم دو نەتەو يەدا نەھىشتو. بەلكو لەھەموىدا عەجەمى لى جىگىر كراو. ئەو دو نەتەو ئىترانىيە: كوردو فارس كەچەند ھەزار سال بو ھاوسنور بون و پىكەو و بەتەنىشت يە كەو نەژيان و مىژويان تىكەلۆى يە كترى بو، تا ھەتايە لە يە كترى دا بران و نەتەو يە كى ترىان كەوتە بەينەو. جىگىر كوردنى ئىلى نەفشارىش نە كرى ھەر لە چوار چىوئى نەو ستراتىجە گىشتىيەدا سەيرى كرى.

ئىلە ئازەرىيە كانى قزلباش، لەوانە ئىلى ئەفشار، كەبەدىرئايى سنورى خۆرەلاتى كوردستان نىشتەجى كرابونو، ئەركى سەركوت و دەستەمۆكردنو سەرىن دانەواندنى گەلىكىيان پى سىپىردرا بو، كەنەرىتى ژيانو جۆرى جىهانىينىو خورپەوشتى كۆمەلەيەتىو پەرورەدى دىنييان بەتەواوى لەگەل ئەوان جىياواز بو، ئەمەش بو بەدىە كەمىن ھۆى دروست كردنى ناكۆكىيە كى قولى گشت لايەنە لەنىوان دو مىللەتدا كەرداۋەكانى ناۋچە كە بەزۆر كەردبونى بەدراۋسىتى بەكتى.

٢/٢ بهر هه ئستی ئیلاتی کورد

ئىلى ئەفشار ھېشتا بەتەۋاى لەۋرەمى جىگىر نەبو بو جارىكى تىرىش كوردە كان ھەلىان كوتايەۋە، سەريان لىرەشدا نوسەرىكى ئەفشار خۆى روداۋەكە ئەگىرتتەۋە:

((له سه ره تاي حوكمپراني كلب عدلي خان دا له ورمي، ده ماو دم هه وال هات و دوايي بو به راست كهوا نه شرار (مه به ستي له و كور دان هيه كه نه مان نه رزه كه يان دا گير كرد بون -) به ژماره يه كي زور له مه لبه ندي دهشت و تر گه وه روه، بو تي پي نانه وه ي تي كشكانه كه ي شهري قهر سو، وه تو له سه نند نه وه له كلب عدلي خان، وه كو لافاو رويان كرد و ته شاري ورمي و گه يشتونه ته نزيك گوندي نه نهر له مه لبه ندي بنابي روضه.. كلب علي خان به و ده ستوپي وه ندان دي له لاي بون روي هيمه تي كرده به ره له ستي هير شهينه كان. له ده وري قهر ده سه نلو گه يشتنه يدك، هه ردولا تاويان دا يه چك و به گزيه كا چون، شه ر ده ستي پي كرد. خاني حوكمپران له كاتي شه ر كه دا بيني كه نه شراري شه قاوت نيهاد به شهرو هه لائن وه كو منالائي ناو جو لانه بو دواوه نه چن، له وه سه ري سو رما. واي زاني كه نه و ريتوي خوانه له وري غه درو حله وه بو هه ستان دني رق و ورژان دني ئتلي نه فشار وا

نه کهن، به لّام که به لای ورمی دا روانی، بینى ۳۰۰ تا ۴۰۰ سواری نیزه دار له دواوه دیارن به خیرایی روه و نه وان دین، نه شرار له بینینی نه مه و گه یشتنی یارمه تی به نه فشار که وت بونه سهر خدیالئی هه لاتن...))^{۴۱}.

تیکه له چونی نه م جارهش به قازانجی عه جهم به لادا که وت و ئیله کانی کورد تی شکان. دیاره دواى نه و زنجیره شه پانه ی له نیوان له شکری سه فیه و ی کوردا روی دا بوو، هیترى کورد نه ونده لاواز بو بو، چاری ئیلیکی واپچوکی پی نه نه کرا. له گه ل نه وهش دا هیشتا هیوایان نه بری بو، تهر خانی برادوست سهر له نوئ هیتره کانی خوی سازداو، بۆ نازاد کردنی ناوچه که قه لای دمدمی کرده وه بنکه ی په لاماردانی عه جهم. بۆ جاری سینهم شهریکی قورس له ده وری نه م قه لایه دا روی دا، به لّام کورد ئیتر به یه کجاری نه م قه لایه ی له ده سدا، به له ده سدانی قه لاکهش عه جهم ئیتر بۆ هه میسه له ناوچه که دا جینگیر بونو، ده سه لات له ناوچه کهش دا که وت ه ده س نه وان. هه مان نوسهری پیشو، نه م شه ره به م جوړه نه گیتته وه:

((ماوه ی سالتیک به سهر حوکمرانی کلب عه لی خان دا رابوردبو، له م ماوه یه دا دیسانه وه تهر خان هه ندئ له ناوازییان و نه شراری له خوی کۆکرده وه. ده سته کرده وه به هیترش و ده سدریژی بۆ سهر ورمی. کلب عه لی خان بۆ نه وه ی به هانه ی بری له بیته وه که وته نویسنی نامه ی ناموژگاری و دادانی په ند. به لّام که لکی نه بو، ئینجا گه نج عه لی خانی برای، قه لاکه ی گه مارۆ دان، هه مو روژ ته قه یان له یه کتری نه کرد. له به رنه وه ی قه لای ناوبراو به ستره بو به ناوچه عه شیرت نشینه کانه وه، نه شراری سه رسنور له روی تعصب و لاسارییه وه بۆ فریا که وتنی تهر خان که وت بونه هه جووژ. شوړشیکی گه وره یان هه لگیسان. گه نج عه لی خان له گرتنی قه لاکه ناوهمید بو، دواى یارمه تی له براکه ی کرد.

((کلب عه لی خان که پرده وه که ی بیست هه ندیکی له لوانی جه رارو کینه گوزاری نه فشاری کۆکرده وه. روی کرده قه لای دمدم. پاش نیوه رۆی هه مان روژ گه یشته داوینی قه لای. پاش هه لسه نگاندنی هه لومه رچی کارو به رزی و قایمی حه ساره که ی، هه وای هیمه تی به تاره زوی گرتنی بورجه کانی نه و قه لای قایمه که وته فرین. له لای چه پ و راسته وه هیترشیان کرده سهر نه و دو بورجه ناوهاره ی به سولق و بوژلق ناسرا بون، هه ردولای روژه لات و روژتاوایان له خواره وه گرت. تفه نگچییه کانی نه شرار هه رکه نه وه یان دی له قه لای ده ربه رین و تا ده می ناوا بونی خوړ به گولله ی تفه نگ هه نگامه ی جه نگ گهرم بو، به لّام زوړ له کورده کان که وتنه بهر تیغی بۆ دریغی دلاوه رانی نه فشار، نه وانی تر گه پانه وه ناو قه لاکه. روژی دواى سه ره له نوئ هیترى نه فشار به فهرمانی کلب عه لی خان ناو دار به ریزی

رازهوه هيرشيان برده سهر حهسار. بهلام قهلايه كان لهترسى ليدانى دهستى بههيزى غازيان زاتى شهريان نه بو. پينيان له قهلا نه هينايه دهري. له بورج و باره كانه وه كهوتنه هاويشتنى توب و تفهنگ.

((كلب عدلى خان زانى كه نيتر نه شرار زاتى بو پيشه وه هاويشتنى ههنگاويان نه ماوه. شه سهرۆكه كانى نه فشارى كۆكرده وه. سيبه و سهنگهريان دروست كرد. روژى دوايى هه مو قشون به كۆكرده وهى كهرهستهى سيبه و سهنگهروه خهريك بون. چهند روژيكي وه ها به سهر برد. له دوايى دا وه كو نه لئين "ارباب الدول مله مون، ته گيريكي به پيرا هات بو، بريارى دا ئيستريك بهينن، ۳ شه و ۳ روژ بيله وه پينن بى نه وهى ناوى بدن، روژى چواره م بهرى بدن به لكو له تينوان دا بۆنى ناوه روژى نه و ناوه بكا كه بو سولق نه چى و، له دهروه نه بينراو داپوشرا بو، ته گهر شوينى ناوه كه يان دوزيه وه هه لى بكه نن و له باتى ناو شه ربه تى ناسازگارى مهرگ به گه روى قهلايه كان دا بكه ن. به گشتى وايان كرد وه كو فهرمو بوى، پاش ۳ شه و ۳ روژ نه و ولاخه بى زمانه يان به ره لا كردو، به ده وري قهلاكه دا گتريان. به قودرته تى حه زره تى په ره ردگار كه له گومه زى سولق نزيك بونه وه كه له لاي خواره وه وه به نه رزه وه به سترا بو، هه ستى به هاژى ناوى ژير نه رزه كه كرد. له تاو تينويه تى كه وته سمكۆل. نه وسا به فهرمانى كلب عدلى خان كاريز كه نى شاره زايان هينا به قولنگ و مه تين نه و شوينه يان هه لكه ندر ناوه روكه يان دوزيه وه. چهند خه روار نه وتيان هيناو تيان رشت. ته گهرچى ناوى عه ماره كه پر بو له نه وت. له گه ل نه وه ش دا گه مارۆ دراوه كان چهن روژى نه وتاويان خواره وه و خويان راگرت. سه ره نجام له بهر بى ناوى له ترسى گيانيان هاوريان لى هه ستاو داواى به خشين و نه مانيان كرد. مه شا به خى نه شرار به ناچارى كه لاموللاهى مه جيديان كرده شه فيع و هاتنه لاي كلب عدلى خان. خانى ناوبراو له سهر تكاي مه شا به خ له تاوانه كانيان خوش بو به و مه رج به تى ته مرخان و لايه نگره كانى، تفهنگ و توب و كه لويه ل و نه موال و شته كانى كه له قهلاكه دا پى يان بو، به جى به يتل و گيانى خويان ده رباز بكه ن. به وه رازى بون و كهوتنه سوپاس و ستايش.

((شه قه ره وه له كان ده وري قهلاياندا بوو پاسه وانيان لى نه كرد. كه روژ به وه ده روازى قهلايان كرده وه" نه شرار ناوميد و زه ره مهن د به ده ستى به تال له قهلا ده رچو بون، ههر كه س به لايه كدا په ره وازه بو بو. شتى سه ير نه وه بو ۸۶ كه چۆله و تازه بوكى نه شرار له ترسى نه تك كردنى په رده ي ناموسى خويان، نه وه كو ده سدرتشيان بكرتته سهر، شه وه به رزايى بورجه كان و له سهر ديوارى بلندي قهلاوه خويان هاويشت بوه ناو دۆلتيكى قولته وه، گيانيان سپارد بو))^{۹۰}.

٢/٢ قوڵبونه‌وه‌ی ناکۆکی عه‌جه‌م و کورد

په‌یوه‌ندی کوردو عه‌جه‌م لهم ناوچه‌یه‌دا ئیتر هه‌رگیز نه‌چوه‌ سه‌ر باری ئاسایی
پێکه‌وه‌ ژبانی به‌ناشتی، به‌لکو ره‌نگێکی دوژمنانه‌ی به‌خۆیه‌وه‌ گرت.
عه‌جه‌م، له‌په‌ری مه‌زه‌به‌وه‌ شیعه‌ بون، سوننه‌یان به‌گومرا دا نه‌نا.
له‌په‌ری زمانه‌وه‌ به‌تورکی ته‌دوان کورد لێ یان تی نه‌ته‌گه‌یشتن.
له‌په‌ری سیاسیه‌وه‌ کاروباری حوکمرانی و دارایی و جه‌نگی ده‌وله‌تیا نه‌ده‌سه‌دا
بو، پشت ته‌ستور بون به‌پشتیوانی مادی و مه‌عنه‌وی ده‌وله‌تی مه‌رکه‌زی ئیتران،
وه‌کو ژیر ده‌سته‌ ره‌فتاریان له‌گه‌ڵ کورد نه‌کردو به‌ ((ئه‌شار))یان دا نه‌نان، بۆ
ته‌وه‌ی ئیله‌کانی ده‌وره‌پشتیان به‌ینه‌ ژیر فەرمانی خۆیا نه‌وه‌، سه‌لیان له‌گرته‌نی
هیچ رێگایه‌کی نا په‌واو له‌به‌کاره‌یتانی هیچ چه‌شنه‌ توندو تیژییه‌ک نه‌ ته‌کرده‌وه‌.
به‌لام ئیله‌ کورده‌کان، له‌په‌ری مه‌زه‌به‌وه‌ سوننه‌ بون، شیعه‌یان به‌ رافعی
دا نه‌نا.

له‌په‌ری زمانو نه‌ته‌وه‌وه‌ له‌ئێلی تازه‌هاتوی ته‌ فشار جیاواز بون.
له‌په‌ری سیاسیه‌وه‌ ته‌وانیان به‌داگیرکه‌ری نیشتمانه‌که‌یان ته‌زانی، تی
ته‌کۆشان بۆ هه‌لکه‌ندن و ده‌رکردن، له‌به‌رته‌وه‌ هێرشیان ته‌برده‌ سه‌ریان، لێیان
ته‌کوشتنو رێگه‌یان لێ ته‌برین.

درێژه‌کێشانی ته‌م حاله‌ته‌، ناکۆکی کورد - عه‌جه‌می برده‌ قوناغیکی ئالۆزی
واوه‌ که‌ره‌نگی سیاسی، نه‌ته‌وه‌یی، دینی به‌خۆیه‌وه‌ گرتو، له‌په‌یوه‌ندییه‌کانی دوا
رۆژی هه‌ردو گه‌لو، له‌ژبانی ئابوری، کۆمه‌لایه‌تی، سیاسی، فەرهنگی
ناوچه‌که‌دا تاوی دایه‌وه‌، ناکۆکییه‌کان به‌خۆشی به‌لادا نه‌که‌وتو ئاسایش به‌ته‌نیا
به‌زۆری چه‌ک را نه‌گه‌یا. عه‌جه‌م هه‌رچه‌ن هه‌لیکی بۆ هه‌ڵ بکه‌وتایه‌ ته‌په‌ری
زه‌برۆزه‌نگی به‌کار نه‌هێنا بۆ سه‌رکوته‌کردنی کوردو، به‌تالان بردنی سامان و
دارایی، به‌دیل گرته‌نی ژنو مندالتی، له‌شکرکێشی ته‌کرده‌ سه‌ر گوندو ئاوابی و
هه‌واری ره‌وه‌نده‌کانی. توندوتیژی خۆتیاویان تێکه‌لاو کرد بو له‌گه‌ڵ به‌کاره‌یتانی
فروقیل و ته‌فهردان و له‌خسته‌ بردن. ئیله‌کانی کوردیش هه‌رچه‌ن به‌خۆیا نا
راپه‌رمونایه‌ هه‌لیان ته‌کو تایه‌ سه‌ر عه‌جه‌م، لێیان ته‌کوشتنو تالانیا ته‌کردن،
به‌هه‌ر رێیه‌کی بۆیان بگوته‌ی تازاریان پێ ته‌گه‌یاندن، ته‌نانه‌ت هه‌ندی جار
نوردوی رۆمیان ته‌هه‌تایه‌ سه‌ریان.

عه‌جه‌م له‌دوای چه‌ند پشتیک توانییان له‌ناوچه‌که‌دا جینگیر بن. ده‌س به‌سه‌ر
شارو قه‌لاکاندا بگرن و کوردی لێ ده‌ربکه‌ن بۆ گوندو ناوچه‌ شاخاوییه‌کان. هه‌ندی
له‌کۆنفه‌راسیۆنی ئیله‌ کورده‌کانی وه‌کو برادۆستیان هه‌له‌وه‌شان، ئیله‌کانی

ههیدهرانیو و جەلالی یان پەرەوازە کرد، ئیله کانی شوقاقی، دونبۆلی، پازوکی، مافی.. یان لەروی زمان و مەزەبەو بەتەواوی گۆری.

مەلەبەندی ورمی ئەگەرچی بەکردهوه کهوتە دەس عەجەم بەلام نیت ئارام و ئاسایشی تی دا ئەما، لەلایەک هێرشێ یەک لەسەریەکی سوپای عەجەم بۆ تەمی کردن و سەر پێ دانەواندنی ئیله کوردهکان و هێتانه ژێر باری فەرمانبەری، لەلایەکی ترهوه بەرەهەتستی توندوتیژی بەرەهوامی ئیله کانی کورد بۆ پاراستنی ((کەسایەتی سەریەخۆ))ی خۆیان، سەریاری ئەمانەش ناوچە کە خۆی یەکیک بو لەشارپێگە کانی لەشکرکێشیه کانی رۆم و عەجەم بۆ سەر یەکتی.

کلب عەلی خان ئەفشار، یەکەمین دەسەلاتداری عەجەم، لەورمی کە مرد (١٠٤٣ک) ئیله کورده لێدراوه کان ئەمەیان بەهەل زانی، بەقسە میزا رشید وەکو ((حشرات الارض)) هاتنه جۆش و خروۆش و ((تەلەقیان بۆ یەکتی خوارد کە یە کەل و یەک زمان بۆ لەناو بردنی ئەفشار)) تێ بکۆشن. هەمو ئیله کانی سۆما، برادۆست، دەشت، تەرگەر، مەرگەر، بەرەهەسور راپەرین و هێرشیان برده سەر ورمی. شەڕێکی قورس لەوێ روی دا، ئەم جارەش وەکو جارە کانی تر ((اشرار مغلوب و منکوب)) تیشکان و، ئەوانە ی دەرباز بون ((وەکو تەپوی بەر رەشەبای توند)) هەلاتن.^{٥١}

قەلای قوتوز کە یەکی ئەقەل گرنه کانی سەرسنوری رۆم و عەجەم بو، تا ئەو سەردەمە لە دەس ئیلی مەحمودی کوردا بو، سوپای ئێران لەو لەشکرکێشیه دا کە کردی بۆ سەر وان، بە یە کجاری لە دەس ئیلی مەحمودی دەرھێناو ئەوانی لی دەرکرد (١٠٤٣ک).^{٥٢}

جەنگی درێژخایانی رۆم و عەجەم بە پەیماننامە ی ناشتی زەھاو (١٠٤٩) کۆتایی هات، ئەو سنورە ی هەردو دەوڵەت لەسەری پێکھاتبون، لەناخسەقەو لەقەفاس بەناو مەلەبەندە کانی قارس، وان، شارەزور، بەغداد، بەسرا تا سەری ئاری خەلیج بەناو جەرگە ی کوردستاندا راتە بوورد. هەر بە گۆیرە ی ئەم رێککەوتنە ئەبو قەلای کانی قوتور، ماکو، مەغازبرد کاول بکریژ و بە چۆلی بهێلرێنەو.^{٥٣} ئەمە خۆی بەلگە ی ئەو یە کە ئەم مەلەبەندانە چ کارەساتێکیان بەسەر هاتو. پێکھاتنی زەھاویش نەیتوانی ناکوکییە کانی رۆم و عەجەم بەتەواوی چارەسەر بکا، بەلکو دابەش کردنی ناپەرەوای ئەتەو کانی کورد، ئەرمەنی، گورجی، عەرەب و دابەش کردنی دین و مەزەبە جیاوازان، بگرە ئیل و ھۆزە کانی ناوچە سنورییە کان، بەسەر ئەم دو دەوڵەتە دا، ناکوکییە کانی ئالۆزتر و مەملەکانی سەخت تر کردو، هەلکەوتی جوگرافی شوینی ژیانی کوردیش، کە لەبەینی

هەردو دەولەتدا بو، کوردی خستە بەینی بەرداشی هیزەکانی رۆم و عەجەمەو،
ئەحمەدی خانی (١٠٦١-١١١٩ک) خۆی شایەتی روداوەکانی ئەو سەردەمەید، ئەم
روەو ئەلێ:

((تێ بفرکە لەلای عەرەبەو تا ئەگاتە گورجستان،

((کورد بۆتە بوج

((لەچوارلایە بۆتە حەساری رۆم و عەجەم، کەچی هەردوکیان، کوردیان

کردۆتە نامانجی تیری قەزا

((گواپە ئەوانە کیلی سەر سنووەکان و هەر تیرەییەکیان دیواریکی پتەون،

((ئەم قولزومی رۆم و بەحرێ تاجیکە، کە ئەکەوێ جۆلان و لەشکرکیشی،

((کورد لەخوێنی خۆی دا ئەگەوزی، چونکە لەبەینی ئەواندا بۆتە

بەرزهخ...))^{٤٤}

٤/٢ سەرگوێگرتنی ئێلی بلباس

لەو ماوە تارامییەدا کە بەدوی پەیماننامەیی ناشتی زەهاودا هات، عەجەم
توانی شانۆشکۆی ئێلی برادۆست کەهاوسنوری عوسمانی بو بشکێنی، و نەهێلێ
جاریکی تر راست بێتەو و مەترسی بۆ دروست بکەن، بەلام هاوژەمان لەگەڵ کز
بونی ئێلی برادۆست، ئێلی بلباس لەلای خواروی ناوچە عەجەم نشینەکانی
مەلەبەندی ورمی گەشەیی کردو بەهێز بو.

ئێلی بلباس لەو سەردەمەدا پێک هات بو لەیەکگرتنی ٤ هۆزی سەرەکی:
مەنگور، مامەش، پیران، بالەک، هۆزەکانی ئەم ئێلە روەندی تەواو نەبون،
ئەگەرچی هاوینان بۆ لەوێراندنی ئاژەڵ ئەچونە چیاوی قەندیل، بەلام بنەیان
لەبناری قەندیل و دەشتی لاجان و موکریان و سەلوز بو، کشتوکالیان تێدا ئەکرد.
مەزنایەتی ئێلی بلباس لەدەس ئاغاکانی مەنگوردا بو، تا بایر ئاغا و هەزار
کەس لەپیاو هەلبژاردەکانی ئێلەکەیی لەمیواندارییە کدا لەمەراغا لەخەودا
کوژران (١١٩٨ک)^{٤٥}.

خداد بەگی ئەفشار لەپاداشتی ئەوێ لەتەنگی ئاب گەرمدا شوێشگێزانی
کوردی شکاندبو (١١٠٥ک) دەرباری ئێزانی نازناوی (خان) ی پێ بەخشی بو،
کردبویە بیگلەربیک (بەگی بەگەکان) ی ئەفشار لە ١١٣٤دا جاریکی تر
بەلەشکری عەجەمەو هێرشێ کردە سەر لاجان لەبناری قەندیل، کە مەلەبەندی
ئێلی بلباس بو، لەگەرانەوێدا بەدیل و تالانییەو، شەرکەرەکانی بلباس لەناکاو
هەلیان کوتایە سەری، پاسەوانەکانیان کوشت و دیلەکانیان لێ سەندنەو و
تالانەکیان پێ بەجێ هێشتن، لەسەر ئەم ریسواییە خۆی کوشت^{٤٦}.

ټیلي بلباس و ټیلي زهرا بوبون به دړك له كه له كې عه جهم دا، له بهر نه وه
 په كينك له په ژاره كاني حاكمه كاني ورمي و مده اغه هم ميشه له ناوېر دني هم دو
 ټيله بو. ټيله كاني كوردش به هوي ناكوكي ناوخيان و، نرمي ناستي نابوري و
 كومه لايه تي و سياسي و فده ه نكي خويانه وه، نه يان تواني بڼ پيكيه ټناني
 قه واره ي سهر به خوي خويان كه لك له و پشيوييه فراوانه وهر بگرن، كه به هوي
 هيرشي نه فغانه وه بڼ سهر ټيران و، له ناوچوني بڼه ماله ي سه فده وي، گوږاني يه ك
 له دواي يه كي بڼه ماله حوكمرانه كانه وه، دروست بو.

له سهرده مي ده سلا تي نادر شادا (۱۱۴۸-۱۱۶۰)، عه مده عيسي خاني
 به گلره بگي نه فشار داواي له نادر كود بڼ سهر كوت كودني بلباس يارمه تي بدا.
 نه وېش هيزيكي گه وري به سهر كودا يه تي نصر الله ميرزي كوري و، ټيبراهيم خاني
 ظهير الدوله ي براي دا بڼ نادر، له گه ل هيزه كاني عه مده عيسا خان له نزيك
 سابلخ يه كيان گرته وه، هه ليان كوتايه سهر تركه ش له قه نديل (۱۱۴۹). ټيلى
 بلباس هدر ۲ هزار كه سي نه بون، هه نديكيان كوژران و، هه نديكيان گيران و،
 نه واني تر شيان هه لاتن^{۵۷}. نادر شا خويشي بڼ چاو ترساندني خه لكي ناوچه كه
 دواي نه وې ده ستي له تابلوقه داني موسل هه ل گرت له ساين قه لاره چو بڼ
 سهر داني سوماي برادوست قه لاكاني بانيه و بهر ده ره ش (۱۱۵۸)^{۵۸}.

بلباس ټيلىكي ده وله مهن بون، خاوه ني ناوژل و گاران و ده وي زور گه وره بون،
 هه وره ها نه رزيكي به پيتي فراوانيان له بهر ده سته دا بو، كاريه ده ستاني عه جهم
 چاوي ته ماعيان بري بوه سامان و دارايان و، نه يان ويست به زهوت كودن و تالاني
 مال و دارايي نه وان خويان ده وله مهن بكن. مه زه كاني بلباسش نه يان ويست
 كه م ترين باج و سهرانه و پيشكه ش بدهن، هوي سهره كي ململاني و ټيكيه لچوني
 خوياناوي نه فشاري عه جهم و بلباسي كود، نه گهرچي ټيكيه لاو بو له گه ل ناكوكي
 مه زه بي و نه ته وېي، به لام له راستي دا زور تر لايه ني نابوري هه بو، نه ك لايه ني
 سياسي.

حاكمه كاني ورمي و مده اغه هه ركس بوايه نه بو يه كي له به نده كاني
 كارنامه كې ته مي كودني بلباس و ټيله كورده كاني تر بي. چهنه جار
 ټيكيه لچوني خوياناوي له نيوان سوپاي عه جهم و ټيله كورده كاند روي دا. ده زگاي
 بهر ټوبه را يه تي ټيران تا نه هات بڼ گن تر نه بو، نالوگوي يه ك له دواي يه كي
 بڼه ماله ده سلا تداره كاني سه فده وي، نه فغان و، نه فشار و، زه ندو، قاجار،
 هم ميشه گوږاني حاكمه كاني ورمي و مده اغه شي به دودا نه هات. بهر تيل وهر گرتن
 به ناوي پيشكه شه وه بو به يه كي له نه ريته كاني خو نزيك خسته وه له ده رباري شاهي

و له حاکمه کانی ته وریز. حاکمه کان پله و پایه کانی خویان به پاره نه کړی، له بهرته و نه وانیښ پله حکومتییه کانی خوار خویان به پاره نه فروشته و، هدرید کاش هملی ته دا زورترین سامان و دارایی پیکه و بنی و ماوی ده سلاتداریتی خوی به کاره پیتی بۆ خۆده و له مهند کردن به هر ریگه یه کی نامه شروع. زیاد کردنی باجو و سدرانه، داگیر کردنی زهویوزار، زهوت کردنی مال و دارایی خه لک، تالان، جهرمه کردنی به ناهق.

تیله کانی بلباس و زهرزا نه و نه دیان زولم له ده زگای کار به دهستی عه جهم دی بو، شورشیان هملگیر ساند. بناری قه ندیل و شنو هتا ناوچه ی دولیان له عه جهم نازاد کرد. هیزه کانی خویان بۆ به رننگاری لی دامه زراندن، هیزه کانی عه جهم میش که و تنه خۆ سازدان بۆ سدر کوت کردنیان. رۆستمه خانی حاکمی ورمی له ریگه ی جارجان و قاشقه گدو که و بو سدر لاجان و، محمد به گی که و ره ی قه ره حه سه نلو و، موئمن خانی حاکمی ساین قه لا له گه لی قاسملو و بۆ سدر شنو چون. کابایزی مه زنی بلباس له شنو و سهر به رشتی شه ره که ی نه کرد. تیلی زهرزا له ده شته بیل شکان و له گه رده ی شنو خویان گرت و. له م شه ره دا له کورد، کابایزی مه زنی بلباس و له عه جهم، محمد به گی قه ره حه سنلو کوژان (۱۱۷۸ ک) ^{۹۰}.

کار به ده ستانی عه جهم له پال به کاره پتانی زه بر و نه نگ دا دوی تیله کانی کورد، بۆ ده سته مو کردن و سهر پی دانه و اندنیان، که و تنه به کاره پتانی هه ندی ریگه ی تری و هکو دامه زرانندی خزمایه تی به هو ی ژنو ژغوازییه و له گه ل هه ندی کیان و، دروست کردنی ناکوکی و دوژمنایه تی له نیوان هه ندی کی تریان داو، به گژا کردنی یه کتری. هه روه ها هه ولیان نه دا له مملانی نی ناو خویاندا که لکیان لی و هه ر بگرن. له و کی شه یه دا که نه یاره کانی نه جه فقوی دونبولی حاکمی ته وریز، نه دیان ویست ته وریزی لی داگیر بکه ن، نه جه فقوی له ده س نه وان بۆ خوی هه لات و، داوای یارمه تی له نیمام قوی خانی حاکمی ورمی کرد. نه ویش جگه له هیزه کانی نه فشار، شیخ عه لی خانی موکری حاکمی سا بلاخ و، جه عفر سولتانی زهرزا حاکمی شنو، قه رهنی ناغای مه زنی بلباس و، میرزا ناغای سهر خیل شوکاکی به شه ر که رانی تیله کانیانه ره ره وانه ی خوی کرد (۱۱۹۵ ک) بۆ یارمه تی دونبولییه کان و به لاداخستنی نه و ناکوکییه به قازاغی نه وان ^{۹۱}.

نه محمد ناقای مقدم تاوانی کی که و ره ی به رام به ر بلباس کرد. نه جه فقوی حاکمی ته وریز، حاجی عه لی محمد ناقای حاکمی مه راغه ی له سهر راو ورت کوشت بو (۱۱۹۰ ک) ^{۹۲}.

ئەحمەد ئاقای كۆپى لەجىڭگەي ئەو كرابوھ ھاكىمى مەراغا. ئەحمەد ئاقا بەپىي راسپاردەي دەربارى ئيرانى، بەپىلان كەوتە دامەزراندنى دۆستايەتتى لەگەل باپىر ئاغاى مەنگور مەزنى ئىلى بلباس، ھىمنى كەدەو. دۆستايەتتە كەيان ئەوئەندە بەھىز بو داواي لەباپىر ئاغا كەرد بۆ سەندەنەوئەي تۆلەي باوكى لەھاكىمى تەورىز ھاوكارى بكاو، بەخۆي و ھەزار كەس لەسوارە ھەلپۇاردەكانى بلباسەو بچى بۆ يارمەتتى دانى. باپىر ئاغا ھەزار سوارى ھەلپۇاردەي لەگەل خۆي بۆ مەراغا بەرد. ئەحمەد ئاقا بەناو مىواندارىيەو ھەرچەند كەسىپكىيانى لەمەللىكدا دامەزران، لەنيوئەي شەودا بەنوستويى ھەمويان كوشن(۱۱۹۸ك) ^{۱۲}. شاھەرەكانى موكرىيان ئەم كارەساتەيان كەردۆتە بەيتىكى تراجىيدى بەگۆرائىيەو ئەيلىن ^{۱۳}. كارەدەستانى ئيرانى لەسەر ئەم تاوانە نازناوئەي(خان)يان بە ئەحمەد ئاقا بەخشىو بو بە(ئەحمەد خانى مەقدم).

ئەحمەد قولى خانى بەگلەربەگى ئەفشار بۆ ئەوئەي دۆستايەتتى لەگەل ئىلى زەرزا دامەزرىننى خوشكىكى خۆي دا بو بەئەفراسىياب سولتان زەرزا. لەو سەردەمەدا مەملەتتى نيوان ئاقا ئەحمەد خانى قاجار(۱۱۹۳-۱۲۱۱ك) ولوتف عەلى خانى زەند(۱۲۰۳-۱۲۰۹) لەسەر تەختى ئىران ھىشتا بەلايەكدا نەكەوت بو. ئىران ھىشتا ناوئەندىكى دەسلەتدارىيى تى دا جىنگىر نەبوو، ھاكىمەكانى ناوچەكان ھەولتى خۆ بەھىزكەردن و خۆدەولەمەند كەردىيان ئەدا. كەسيان چارەنوس و پاشەپۇژى خۆي نە ئەزانى.

ئەحمەد قولى خانى ھاكىمى ورمى ئىلەكانى زەرزاو شوكاكى بەلەي خۆي دا راکىشا بو بۆ تالان كەردنى ئىلى بلباس، كەھىشتا ۳ سالى بەسەر كارەساتى كوشتنى بەكۆمەللى مەنگوردا لەمەراغا تى نەپەرى بو، ھىزىكى ناردەنە سەر، لەو كاتەدا قەرەنى ئاغا مەزنى بلباس بو، لەسەرچەمى لاوين تىككەلچون(۱۲۰۱ك) بلباس شكان و ھەلاتن بۆ چىا. مال و داراييان تالان كرا ^{۱۴}. بوداق خانى موكرى ئەگەرچى لەھاوكارى عەجەم درىغى نەكەرد بو، بگەرە تاوانبار كرا بو بەدەس تىكەلەكەردن لەگەل عەجەم بۆ قىراني بلباس، كەچى ئەوئەش لەسزادانى عەجەم رزگارى نەبو، چاويان ھەلكۆللى(۱۲۰۳ك) ^{۱۵}.

ئاقا ئەحمەد خانى قاجار بۆ چەسپاندنى دەسلەتتى شاھىتتى خۆي روى كەردە نازەربايچان. ويستى ئەحمەد قولى خانى ھاكىمى ورمى بگۆزى. ئەحمەد قولى لەترسى گيانى خۆي پەناي بەرد بۆ ئىلى زەرزا لەشنى، ئاقا ئەحمەد فەرمانى دا بەقاسم خانى ھاكىمى نوئى ورمى، كەبراى ئەحمەد قولى بو، لەگەل عەسكەر خانى ئەفشار بچن بۆ تەمى كەردنى ئىلى زەرزا. ئەحمەد قولى گەرايەو لای

عدهم و به خشییان^{۶۶}. به لّام دالدهدانی نهو، بوه به هانه‌ی پهلاماردانی زهرزا. نیلی زهرزا داوای له‌ئیله‌کانی بلباس و هدرکی کرد به‌ده‌نگیه‌وه بیتن و بۆ به‌ربه‌ستی هیرشی عدهم. قاسم خان جگه‌له هیزی نه‌فشار، هیزه‌کانی دونبولی و موکریشی له‌گه‌ل خۆی برد بوه سهر زهرزا. هیزه‌کانی موکری له‌ژیره‌وه له‌گه‌ل زهرزا ریک کهوت بون شه‌ری یه‌کتری نه‌که‌ن. هیرشی عدهم تیکشکا. هه‌زار که‌سی له‌شه‌رکه‌رانی نه‌فشار و دونبولی کوژران (۱۲۰۶ک)^{۶۷}.

محمد قولی خان سهر له‌نوێ بوه‌وه به‌حاکمی ورمی (۱۲۰۷ک). نه‌فراسیاب سولتانی زهرزا، هه‌م زاوای بو، هه‌م له‌ته‌نگانه‌دا دالده‌ی دابو، به‌خۆشی دامه‌رزانده‌یه‌وه چو بۆ پی‌و‌زیایی لی کردنی بۆ ورمی، به‌لّام له‌وێ ده‌رماندوایان کرد و مرد^{۶۸}.

فتح‌علی شاهی قاجار (۱۱۸۵-۱۲۵۰ک) بۆ جینگیر کردنی ده‌سه‌لاتی خۆی له‌نازه‌ربایجان و، سه‌رکوت کردنی سه‌رپیچی محمد قولی خان، خۆی له‌ریگه‌ی ته‌وریز-مه‌راغه-سابلاخه‌وه روی کرده ورمی^{۶۹}. محمد قولی به‌برینداری له‌شه‌ردا گیا. فتح‌علی شا، حسین قولی خانی له‌جینگه‌ی نه‌و کرده حاکمی ورمی و، عه‌باس میرزای کوپی خۆی که (نائب السلطنة)ی بوو کرده والی نازه‌ربایجان.

عه‌باس میرزا (۱۲۰۳-۱۲۴۹ک) ماوه‌یه‌کی درێژ له‌نازه‌ربایجان حوکمرانی کرد، له‌سه‌رده‌می نه‌وا رودای گرنگ روی‌دا، جه‌نگی روسی-ئیرانی که‌چه‌ندین سالی خایاند و قۆناغی یه‌که‌می به‌سه‌پاندنی پیکه‌هاتنی گولستان (۱۲۲۸/۱۸۱۳) و قۆناغی دوهمی به‌سه‌پاندنی پیکه‌هاتنی تورکمان چای (۱۲۴۳/۱۸۲۸) کۆتایی هات و، جه‌نگی عوسمانی-ئیرانی که‌ته‌ویش چه‌ندین سالی خایاند به‌په‌یماننامه‌ی نه‌رزووم (۱۲۳۸ک) ته‌واو بو.

داین کردنی خه‌رجی جه‌نگه‌کان و، بژاردنی زه‌ره‌ری روسیه‌و، خه‌رجی نوێ کردنه‌وه‌ی قشونی ئیران و، خه‌رجی پتیوستیی زۆره‌کانی ده‌رباری بۆگه‌نی قاجار و، خیزانه‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانی، باری سه‌رشانی هه‌مو خه‌لکی ئیرانی قورس کرد بو، به‌تایبه‌تی خه‌لکی کوردستان، نه‌وی که‌وت بوو ناوچه‌ی ده‌سه‌لاتی عه‌باس میرزاه.

نیلی بلباس که‌لکیان له‌تالۆزانی هه‌لو مه‌رجی نازه‌ربایجان وه‌رگرت. ناوچه‌کانی خۆیان له‌ژیره‌ده‌ستی کاربه‌ده‌ستانی عدهم ده‌ره‌تیاو، تا نزیک قه‌لای ورمی پیتشه‌رییان کرد (۱۲۱۴ک) هیزه‌کانی عدهم چه‌ند جارێ چونه سه‌ریان بی نه‌وه‌ی بتوانن چاریان بکه‌ن^{۷۰}. عه‌باس میرزا فه‌رمانی‌دا به‌حسین قولی خانی

بەگلەربەگى ئەفشار كەبەسوپاي ئەفشارو بەئەجمەد خانى مەقدم مەرغەبىي كەبەسوپاي مەقدمەو ئەكەنارى چەمى گادەر يەك بىگرنەو، بۆئەوى پىنكەو پەلامارى ئىلى بلباس بەدەن و شۆرشەكەيان دابىركىتتەو، ئەم سەردەمەدا عەجەم توانى بوى ھەندى ئەئىلە كوردەكان دەستەمۆ بكار، بەئىتتە ژىر فەرمانەو. بۆ ئەم ھىزە ھەندى ئەشەركەرانى ئىلەكانى شوكان و زەرزاو شەمزىنان ساز درابون. ھەمويان لەسلدوز كۆبونەو. تۆپخانەيان لەگەل خويان برد.

ھىزەكانى بلباس لەدەشتى لاجان دامەزرا بون، ھۆزى پىيان بەسەرۆكايەتى مامەند ئاغا، ھۆزى مەنگور بەسەرۆكايەتى ھەمزە ئاغا، ھۆزى مامەش بەسەرۆكايەتى سوار ئاغا، ھۆزى بائەك بەسەرۆكايەتى ئىبراھىم سولتان.

حسین قولى خان سەركردەي گشتىي ھىزەكانى عەجەم، ھىزەكانى خۆي بۆ شەپ دابەش كرد "شەركەرانى ئىلى شوكانى بەسەرۆكايەتى ئىسماعىل ئاغاى شكەفتى بەچەرخەچى لەشكرو، شەركەرانى ئەفشارى ئەقولى راستو، شەركەرانى مەقدم مەرغەبىي ئەقولى چەپ داناو، خۆشى لەناوەندى ھىزەكەدا جىگەي گرتو، تۆپخانەيان لى دابەستن.

لەرۆزى ھەينى ۱۱ سەردەمانى ۱۲۱۶ ھىرشىيان دەست پى كرد.

نابەرامبەرىيەكى ئاشكرا لەژمارەو چەك و رىكخستنى ئەم دو ھىزەدا ھەبو، ئەنەنجامى شەپكەدا ئىلى بلباس تىكشكاو شىپرە بو. ژمارەيەكى ئەوئەندە زۆريان لى كوژرا، بەقسەنى مىرزا رەشىد، بەفەرمانى بەگلەبەرگ لەبنارى چىاي قەندىل دا ئە ((لەسەرى پراوى پىاوەكانى ئەم ئىلە لە دو جىگە منارەيان دروست كردو، موئەزىن بۆ بانگدان لەسەريان راوستان)). پىنج شەش ئەسپى رەسەنى ئەو تالانىيەشىيان ھەئىژارد لەسەلكى شەركەرانى كورد بارىيان كردنو، بەرەشىد سولتان قاسملۆي ئەفشاردا، بەدىارى بۆ فەتح عەلى شايان نارد^{۷۱}. مالو دارايىو ران و رەوى ئەم ئىلە تىكشكاو ھەرچى بەردەستى دوژمن كەوت بەتالان برا.

دواي ئەم سەركەوتنە بەگلەربەگ لەلاجانەو چو بۆ سەردانى شىنۆ، قاسم سولتانى زەرزا كەئەوىش ئەم كوشتارەدا ھارپى ئەگەل عەجەم بەشدار بو، ئەگەرەنەو بەگلەربەگدا بۆ خواحافىزى تاگەردنەي شىنۆ ئەگەلى چو بو، بەگلەربەگ بەدەم رىگاھە رىشويىنى جۆرى بەرپۆھەردنى لىرە بەدواوى شىنۆي بۆ قاسم سولتان رون ئەكردەو، ئەو كاتەدا لەسەر بەرزايى گەردنەكە گۆرستانىيەكى گەورە سەرنجى حسين قولى خانى راکىشا كە لەگۆرستانى خىلە كوردەكانى نەئەكرد. بەگلەربەگ لەقاسم سولتانى پرسى: ((ئەو گۆرستانە چىيە؟)) ئەوىش زمانى سوتا وتى: ((ئەو گۆرستانى كوژراوكانى ئەفشارە كە لەسەردەمى

لیخرازی محمد قوئی خاندا له تیکه له چونیکی نه فشاردا به سهر کردایه تی قاسم خانی برای محمد قوئی خان له گه ئی ئیلی زه رزادا کوژراون)). له وهش مه بهستی تیکه له چونه که ی سالی ۱۲۰۶ بو. له سهر ئهم قسه یه به گله ریه گ فه رمانی دا به ندی گرانیان خسته گهردی قاسم سولتانو به گه راوی له گه ئ خویان بردیانه ورمی. له کاتیکا له ورمی به بۆنه ی ئهم سهر که وتنه وه ماوه ی ۳ رۆژ بو جه ژنو شایان نه کرد. له گهرمه ی ئهم ناههنگانه دا، قاسم سولتانی زه رزا نه گهرچی نه ویش له گه ئ هیزی عه جهم دا چو بوه سهر هاونه ته وه کانی خوی، له باتی نه وه ی خه لات بکری، به فه رمانی حسین قوئی خانی به گله ریه گ، له سهر نه وه قسه یه به دارو فه لاقه وه به ستر پاش سزادانیکی سه خت، ۳ هه زار تومان جه زایان ئی سه ند، ئینجا به ریان دا^{۷۲}.

عه باس میرزا له کاتیکا خه ریکی گفتوگۆی ریککه وتینیکی زه لیلانه بو له گه ئ روسیا (۱۲۲۷)، تالان کردنی ئیلی بلباسی سپارد به نه محمد خانی مقدم عه سکه ر خانی نه فشار به و مه رجه ی ۱۵ هه زار تومان، له باتی نه وه تالانییه، به دیوانی به رزی عه باس میرزا به دن^{۷۳}. نه محمد خان بو نه وه ی عه سکه رخان له و ده سکه وته بئ به ش بکا، پێشدهستی کرد. خوی به ته نیا چوه سه ریان کوشتاری ئی کردن و سهر له نوێ تالانی کردنه وه. بئ به ش کردنی عه سکه رخان له م تالانییه دوژمنایه تی له نیوان نه و دو پیاوه دا دروست کرد^{۷۴}.

عه باس میرزا بو نه وه ی ته نگ به ئیلی بلباس هه لبچنی، یاخود به قسه ی میرزا ره شید بو ((ده فعی شه ر))ی ئهم (طائفه ضالّه) یه ناوچه ی سلدوژی به خشی به ئیلی قه ره پاپاخ^{۷۵} که له ته نجامی ده س هه ل گرتنی ئیران له ته رزه کانی نه و به ری روبراری ئاراس بو ده وه ته ی روسیا، ناچار بون کوچ بکه ن بو ئیران.

عه جهم بو نه وه ی پرزه ی ئهم ئیله سهر کیشه بپن، نه میر خانی قاجار (خالوی نائب السلطنه)، له ناو بردنی پاشماوه ی ئهم ئیله ی به هاوکاری سوپا کانی نه فشار مقدم پئ سپێردرا. نه ویش دو سا ل له سه ریه که هه لئ کوتایه سه ریان. دوا ی کوشتارو تالان په ره وازی کردن و هه تا شه ره زوورو گه رمیان راوی نان (۱۲۳۱- ۱۲۳۲ک)^{۷۶}.

بلباس له دوا ی نه وه کاره ساته خویناوییه نه نه گهرچی له هه ندی شوینی دیرینه ی خزیاندا مان، به لām وه کو کۆنفیدراسیۆنیکی به هیزی ئیله گه ل له به ریه ک هه لوه شان. هه ندیکیان په ره وازه بون بو شه ره زور، بیتوین، پشه در، بناری کۆسه رت، دۆلی شه هیدان، ته نانه ت هه ندیکیان په رینه لای هه ولیرو موسل.

٥/٢ سازاده‌کانی قاجار، زولمی زوړتر نه‌هیننه کوردستانه‌وه

سدرده‌می قاجار هاوزه‌مان بو له‌گه‌ل هه‌ول‌دانی ده‌ولته‌ته گه‌وره‌کانی نه‌وروپا بو په‌لهاو‌یشن له‌ناسیار نه‌فریقا. روسیا چاوی بری بوه ناوچه‌کانی سهروی ئیران. جه‌نگی ئیرانی- روسی لاوازی قشونی ئیرانی ناسیایی له‌به‌رام‌به‌ر هی‌زی ده‌ولته‌تی روسیه‌ی نه‌وروپایی‌دا ده‌رخست. فه‌تح عه‌لی شا هه‌والی جه‌نگی فه‌ره‌نسی- روسی بیست بو. له‌١٢١٩‌دا نامه‌یه‌کی بو ناپلیونی ئیمپراتوری فه‌ره‌نسی نوی، داوای هاو‌کاری لی کردبو دژی روسیا^{٧٧}. ناپلیونیش نه‌وسا که‌لکه‌له‌ی گرتنی هندستانی له‌سه‌را بو. نه‌مه‌ی به‌هل زانی“ په‌یمانی جه‌نگی، سیاسی، بازرگانی((فینکن شتاین ١٢٢٢))ی له‌گه‌ل به‌ست. نامه‌و نی‌ردراوی تاییه‌تیشی بو لی‌کۆلینه‌وه‌ی هه‌لومه‌رجی جو‌گرافی، سیاسی، ئابوری، کۆمه‌لایه‌تی ئیران‌و، جیبه‌جی کردنی نه‌و ریک‌که‌وتنه‌ ناره‌ ئیران.

ناپلیون به‌هیوا بو، له‌سۆنگی دۆستایه‌تی ئیرانه‌وه، گوشاری روسی و ئینگلیزی له‌نه‌وروپا له‌سه‌ر خۆی که‌م بکاته‌وه، ریی له‌شکرکیشی و داگیرکردنی هیندستانی بو ته‌خت ببی. هیوای له‌سه‌ر نه‌وه هه‌لچنی بو“ که‌هم هی‌زه‌کانی ئیران له‌سه‌ر ریشوینی سوپایی نه‌وروپا ریک بڅاته‌وه بو نه‌وه‌ی بی‌تته‌ پشتیوانی له‌شکرکیشی داها‌توی فه‌ره‌نسه‌ بو سه‌ر هیندو، هم‌ه‌م بتوانی ته‌بابی و یه‌کی‌تی ئیرانی- عوسمانی بکاته گوشاریکی قورس بو سه‌ر روسیا.

یه‌کێک له‌نه‌جمه‌ راسته‌وخۆ‌کانی ریک‌که‌وتنی فه‌ره‌نسی- ئیرانی فینکن شتاین، نار‌دنی هه‌یه‌تییکی نی‌زامی فه‌ره‌نسی بو بو ئیران. ناپلیون گر‌نگییه‌کی نه‌وتوی به‌م هه‌یه‌ته‌دا بو. خۆی ریشوینه‌کانی کارکردنی نه‌م هه‌یه‌ته‌ی دانا بو. نامۆ‌زگاری و فه‌رمانه‌کانی بو نوی بون^{٧٨}.

هه‌یه‌ته‌ی نی‌زامی فه‌ره‌نسی به‌سه‌ر‌ۆکایه‌تی گاردان له‌کاتیک‌ا هاته ئیران(١٢٢٢) که‌هیشتا جه‌نگی ئیرانی- روسی به‌لادا نه‌که‌وت بو. نه‌م هه‌یه‌ته‌ خزمه‌تی گه‌وره‌ی له‌شکری ئیرانی کرد، ٣ ناوه‌ندی مه‌شقیان له‌تاران، ته‌هریز، نه‌سفه‌هان دامه‌زران. زیاتر له‌١٤ مانگ خه‌ریکی مه‌شق پی کردنی چهند هه‌زار سه‌ربازیکی ئیرانی بو. ته‌نانه‌ت نه‌وان وشه‌ی سه‌ربازیان دا‌هیناو، ئونی‌فورمیان کرده‌ باو. نه‌م هه‌یه‌ته‌ هه‌ول‌ی‌دا له‌شکری ئیران له‌سه‌ر شتیه‌ی سوپا‌کانی نه‌وروپا ریک بڅات و تاکتیکه‌ جه‌نگییه‌ کۆنه‌کانی ئیرانییه‌کان بگۆڕی، فی‌ری تاکتیک‌ی نویی به‌کاره‌ینانی ته‌نگ و نی‌زه و تۆپیان بکه‌ن. دو کارگه‌ی دا‌رشتنی تۆپیان

له تاران و تهوړيژ دامدزرانو له ۱۲۲۳هـ کدو ته دارپشتنی توپي سدنګين، کدپښتر
ټيران نهی بو^{۷۸}.

چند نه نداميتکي هدينه ته که له تهوړيژ جيگير بون. نهوان خدريکي
ريکڅخسته وهی هتړه کانی عه باس ميرزا بون، ((فوج))ی نيزاميبان لي پټک
نه هينان. هم فدوجانه هدرچنده له سدر شتويه کی نوئ تر له جاران ريک نه خران،
به لأم له سدره تادا هدر له هه مان تيره و هوزه کانی عه جهم و به فدرمانده يی
مه زنه کانی خويان کو نه کرانه وه و ريک نه خران. ټيله کورده کان به چاوی گومانده وه
سديري هم فدوجانه يان نه کرد. ناغاو گه وره کانی کورد له ترسی نه وهی نه وه کو
ده سلاتی خويان به سدر هوزه کانی خوياندا له دهس بدن. نه چونه ريزی هم
فدوجانه وه. له نه نجامدا هم فدوجانه بونه هتيزکی چه کداری ريکوپټک بو دهس
گرتنی ته و او به سدر هدمو مه لېنده کورد نشينه کاندا.

دهواری قاجار له سدرده می فتح عدلی شادا له وېدې فسادا بو، نوسه ريکي
نه و سدرده مه نه گيريتته وه:

((له روژنيکه وه کد پادشاه گديشته تدمه نی روشدو بلوغ و توانی له گهل ژنان
بنوي و منالی لي بکه ویتته و تانه و کاته ی بو نه و. دنيا چو له ۴۷ سال زیاتر نه بو،
که چی له م ماره کورته دا له پشتی پاکی نه و ۲هزار فرزند و نه وهی لي
که ووتته وه. و تانه مړ ۲۱ سال به سدر مردنی نه و تئ په پړيوه، نه گهر فرزند و
نه وه کانی نه و پادشاهي بژميترين سدر نيه کد بگه نه ۱۰ هزار کد س...))^{۷۹}.

هندنئ سدرچاوه نه لټين ژماره ی ژنه کانی فتح عدلی شاه گديشته و ته هزار
ژن^{۸۰}.

ټيرانناسی به ناوبانگ، لورد کيرزن، له مروه و نو سيویتی:

((بم زوريه و فريی نه و يه بارو روژی ره عيه ته به د به خته کانی ټيران دياره.
همو هم شازادانه به نيرو ميپانه وه، موچه يان له ددولت و درنه گرت. سدره پای
نه وهش حکومه تی شاره کانی ټيران به دهس شازاده کانه وه بو، زوری نه وانه
له شاريکا به ميراث فدرمانده رما بون، وه کو کولله ی برسی بهری ره غی جوتيارانی
ټيرانيان هه لته لوشی^{۸۱}.

عه باس ميرزا چواره مين کورې فتح عدلی شا، و له يعه هدو نائب السلطنه و،
والی تهوړيژ بو، له تدمه نی ۴۶ سالی دا مرد (۱۲۴۹ک) که چی نه ویش ۲۶ کورو
۲۲ کچی له پاش به جئ مابو^{۸۲} که يه کينکيان محمد ميرزا (۱۲۵۰-۱۲۶۴)، نه و
که سهی دوايی له جينگي فتح عدلی شای باپيري بو به شای ټيران.

خهرجی گرانسی ههردو خولی جەنگی ئێرانی-روسی: (۱۲۱۸-۱۲۲۸) و (۱۲۴۲-۱۲۴۳) و خهرجی پیکهتانی لهشکری نوێی ئێرانو، خهرجی ههردو خولی جەنگی ئێرانی-عوسمانی: (۱۲۲۱) و (۱۲۳۶) و، خهرجی ئەو ههموو سازادهیه و هی کۆشک و سهراو ژیاانی تاییه‌تییان له‌ئەستۆی خەلکی ئێراندا بو، به‌تاییه‌تی له‌ئەستۆی خەلکی نازەربایجاندا، که‌عه‌باس میرزا والی بو.

شه‌ره‌کانی عه‌باس میرزا له‌گه‌ڵ روسو تورک زیانی زۆریان له‌کورد دا. هه‌زاران که‌س له‌ئەنجامی ئەم شه‌ره‌انه‌دا کوژرانو، به‌سه‌دان ئاوابی توشی تالان و کاوی و زه‌هر بون، که‌چی له‌ریک‌که‌وتنه‌کانیشی نه‌ک هه‌ر هیچ قازاغیکیان نه‌کرد، به‌لکو توشی زه‌ه‌ری گه‌وره‌ تر بون. له‌ئەنجامی په‌یمانه‌کانی گولستان و تورکمانچای دا، هه‌روه‌کو ئێران نه‌رزیک‌کی فراوانی له‌ده‌س دا، ناچاربو دراویکی زۆر له‌باتی زه‌ه‌ری جه‌نگ به‌روسیا بدات، به‌لکو هه‌ندێ له‌ناوچه‌کانی نازەربایجان، له‌وانه‌ هه‌ندیک‌کی کورد نشین، وه‌کو بارمه‌ته‌ له‌ژێرده‌ستی هه‌زه‌کانی روسدا مایه‌وه‌ تا ئێران نه‌و چه‌رده‌ دراوه‌ی دا که‌گفتی دابو. له‌ئەنجامی ئەم دو په‌یمانه‌ دا چەند ئیلتیکی کورد که‌وتنه‌ ژێر ده‌ستی روسیاوه‌، چەند ئیلتیکی تریشیان زۆزان و له‌وه‌رگا و پاوه‌ن و ئاوابیه‌کانی خۆیان به‌یه‌کجاری له‌ده‌س داو ده‌به‌ده‌ر بون.

هه‌ر له‌ئەنجامی زوڵمی کاربه‌ده‌ستانی قاجاردا ئیله‌ گه‌وره‌کانی هه‌یده‌رانلوو سیپکی و هه‌ندێ هۆزو تیره‌ی تری کورد به‌کۆمه‌ڵ له‌ناوچه‌کانی ماکو و خویه‌وه‌ بۆ ناو خاکی عوسمانی کۆچیان کرد. کۆچی به‌کۆمه‌ڵی ئەم ئیلانه‌ نه‌وه‌نده‌ گرنگ بو، ته‌نگوچه‌له‌مه‌یه‌کی له‌په‌یه‌وه‌ندی ده‌رباری قاجارو بابی عالی تورکدا خولقاند، که‌ به‌یه‌کێ له‌هۆ سه‌ره‌کییه‌کانی هه‌لگیرسانی خولی دوهمی جەنگی ئێرانی-عوسمانی دانه‌نری که‌به‌په‌یمانی یه‌که‌می نه‌رزپۆم دوابی هات و ماده‌ی سییه‌می به‌تاییه‌تی بۆ ئەوان ته‌رخان کرا بو.

په‌یمانی یه‌که‌می نه‌رزپۆم (۱۲۳۸) سه‌ر له‌نوی کوردستانی له‌سه‌ری هه‌تا خوارێ له‌نیوان هه‌ردو ده‌وله‌تی رۆم و عه‌جم‌دا، به‌پیتی په‌یمانه‌که‌ی سالی ۱۱۵۹، دابه‌ش کرده‌وه‌. سنوری ئەو په‌یمانه‌ش له‌سه‌ر بنچینه‌ی په‌یمانی زه‌هاو دانرا بو. په‌یمانی نه‌رزپۆم، به‌بیانوی ((ده‌س وه‌رنه‌دان له‌کاروباری ناوخری یه‌کتری)) و ((خۆ هه‌ڵ نه‌ قورتاندن له‌کاروباری کوردستان)) و ((لا به‌لاکردنی به‌خویشی کیشه‌کانی هاتوچۆی ره‌وه‌نده‌کان بۆ گه‌رمیان و زۆزان)) به‌پیتی ماده‌ی یه‌که‌می و ((جو‌ری به‌لاداخستنی کیشه‌ی ئیله‌، په‌نا دراوه‌کان)) و ((دالده‌ نه‌دانی راگردوانی یه‌کتری)) به‌پیتی ماده‌ی سییه‌م و چواره‌می، بناغه‌ی ریتوشوینه‌کانی هاوکاری سیاسی و سوپایی هه‌ردو ده‌وله‌تی دژی بزوتنه‌وه‌ی کورد دا‌رشت.

فەتەح عەلى شا كۆپرەك كانى خۆي و زاواكانى لەشويىنە گەنگەكانى ئىراندا ئەنا،
 عەباس مېرزا لەنازەربايىجان و، محمدەد عەلى مېرزا حوكمپرانى رۆژئاواي ئىران و،
 محمدەد وەلى مېرزا حوكمپرانى كرمان بون. ھەريەكەيان ھىزىتىكى چەكدارى پىتكەو
 نابو، بەنازەزوى خۆيان باج و سەرانبەيان لەخەلگ ئەسەند. ئەمانە ھەسودىيان
 بەيەكتى ئەبرد، بەتايىبەتى بەعەباس مېرزا، ئەك بەتەنيا لەبەرئەوئەي باوكى
 بەوئەليەھدو جىنشىنى خۆي داي نابو، بگرە لەبەرئەوئەش چونكە نازەربايىجانى بەو
 سپارد بو، كەگەنگەرتىن و دەولەتەندەرتىن ئىالەتتى ئىرانى بو، يەكئ لەھۆكانى
 تىكشەكانى عەباس مېرزا لەھەردو جەنگى روسىدا ئەو بو، براكانى لەكاتى
 پىتويستدا نەھىزيان بۆ يارمەتى دانى ناردو، نە بەشداری خەرجى جەنگەكانى
 بون.^{۸۴}

شازادەكانى قاجار بەھەمو ئىراندا بىلابونەو، ھەريەكەيان ھەلپەي ئەوئەي
 بو “گوندو ئەرزو مالو دارايى خەلگ زەوت بكا، خۆي دەولەتەند بكا، ژيانىكى
 خۆش بۆ خۆي دايىن بكا، ھەريەكئ لەمانە وەكو نىشانەي خانەدانىتى مېرزاىەكى
 بەدواوئە ئەنوسراو، نازناوئىكى زلى بۆشى پى ئەدرا. ھەندىك لەمانە گەيشت بونە
 نازەربايىجان و، ھەندىكەيشيان بونە حاكىمى ورمى لەوانە: محمدەد رەھىم مېرزا
 ضياء الدولة، ئەكبەر مېرزا، مەلىك مەنسور مېرزا، ئەحمەد مېرزا مەين الدولة..
 ئەمانە لەدەربارىكا گەورە بو بون كە لەھەمو رويەكەوئە نمونەي فەسادى
 سياسى، ئەخلاقى، مالى، ئىدارى بو. ئەوانەي ئەبون بەحاكىمى ورمى گويان
 نەئەدايە باش كردنى گوزەرانى خەلگ و پىشكەوتنى ولات. خەرىكى راووروت و
 سەندنى باج و سەرانبەو، وەرگرتنى بەرتىل و پىشكەش و، زەوت كردنى مالو
 دارايى خەلگ و، دەس گرتن بەسەر ئەرزو دەرمانەتى ئاوايەكان دا بون. فەتەح
 عەلى شا خۆي كەبەريەكى پۆلەكى پارەپەرست بو، خۆشەيەكى سەيرى
 لەكۆكردنەوئەي زىرو خەلگ و گەوھەر وەرئەگرت، بەدىارى و پىشكەش كارى
 كاربەدەستانى رائەپەرانبەد. دەربارى قاجار پلەو پايە و نازناوى بەپارە
 بەكاربەدەستانى دەزگاي بەرپۆبەرايەتى دەولەت ئەفرۆشت. ئەوانىش پلەو پايدەي
 حوكومەتتى خوار خۆيان بەخەلگى تر ئەفرۆشتەو، بەھەمويان خەرىكى
 روتاندەوئەي خەلگ بون. كونت گويىنو، وەزىرى موختارى فەرەنسى لەدەربارى
 قاجاردا لەسالانى (۱۸۵۵-۱۸۵۸/۱۲۷۲-۱۲۷۵) لەكتىبى ((۳ سال
 لەئاسيا)) دا دەربارەي بەرتىلخۆرى لەئىراندا نوسويىتى:

((يەكئ لەو عەديب، بگرە لەو بەلايانەي لەئىراندا رەگى داکوتارەو، بربىشى
 زۆر دژوارە، بەلكو مەحالە، بەرتىلخۆرىيە. ئەم كارە بەجۆرئە بىلاو، لەشاو

بیگری تا پچوک ترین مه‌نموری ده‌لته به‌رتیل وهرئه‌گرن. که‌چی هیچ‌کس ده‌نگی لیوه‌نایدت. نه‌لیی هدمو مه‌نمورو کاربه‌ده‌ستانی ئیران له‌سه‌رئ تاخواری له‌ناو خو‌یاند له‌سه‌ر نه‌وه ریك كه‌وتون، كه‌ له‌مه‌سه‌له‌كه‌ بی‌ده‌نگ بن. له‌پیش نه‌وه دا بچمه‌ له‌نده‌ن کتیبی حاجی بابای نه‌سفه‌هانیم ده‌سكه‌وت، له‌کاتی خو‌ینده‌وه‌ی دا به‌رچاروم كه‌وت، كه‌ له‌زه‌مانی سه‌لته‌نه‌تی فه‌تح عه‌لی شادا، وه‌زیری موختاری ئینگیزی، فه‌رده‌یه‌ك په‌تاته‌ی به‌دیاری بۆ ده‌لته‌تی ئیران برده‌بو، گو‌تبوی كه‌ته‌گه‌ر نه‌و گیایه‌ له‌ئیران دا بروینن هه‌رگیز توشی قاتوق‌ری نابن چونكه‌ رواندنی ئاسانه، به‌روبو‌می زۆره، به‌باشی جینگه‌ی نان نه‌گریتسه‌وه، به‌لام سه‌دری نه‌عه‌زمی فه‌تح عه‌لی شا، پیش نه‌وه‌ی په‌تاته‌كه‌ وه‌رگری گو‌تبوی: نه‌گه‌ر رواندنی نه‌م گیایه‌ له‌ئیران دا بلاو بکه‌مه‌وه‌ چه‌نده به‌رتیل به‌من نه‌ده‌ن؟

((نه‌و کاته‌ من هیشتا نه‌هات بوم بۆ ئیران، سه‌رم سو‌رما بو‌ چۆن نه‌ییت سه‌دری نه‌عه‌زمی ده‌وله‌تیکێ گه‌وره‌ی وه‌كو ئیران، بۆ چاندنی وه‌کێك كه‌ قازاغی هدمو خه‌لکی تی‌دا بی، داوای به‌رتیل بکا. به‌لام نه‌وه‌ ماوه‌یه‌كه‌ كه‌وا خۆم له‌ئیران نه‌ژیم، هه‌ست نه‌که‌م كه‌ته‌و قسه‌یه‌ راست بو‌ه.

((مه‌حاله‌ له‌ئیران تو‌ نیشته‌ به‌یه‌کێ له‌مه‌نموره‌کانی ده‌وله‌ت هه‌بێ و بتوانی به‌بێ دانی به‌رتیل کاره‌کی خۆت بروینی...))^{۸۵} مه‌به‌ستی له‌و سه‌دری نه‌عه‌زمی كه‌ به‌رامبه‌ر به‌ په‌ره‌ پێ‌دانی رواندنی په‌تاته‌ داوای به‌رتیلی کرد بو، هه‌مان می‌زا شه‌فیعێ به‌ناوبانگه‌، كه‌ له‌ ۱۲۱۵ تا ۱۲۳۴ واته‌ له‌یه‌کێ له‌ئالۆزاوترین ده‌ورانی می‌ژوی ئیراندا سه‌روه‌زیر بو.^{۸۶}

یه‌کی‌کی‌تر له‌پیاوه‌ هه‌ره‌ به‌ناوبانگه‌کانی ئیران، می‌زا حسین‌ خانی مشیر الدوله‌و سو‌پا سالاری نه‌عه‌زم، نه‌ویش له‌و ماوه‌یه‌دا كه‌بو به‌سه‌دری نه‌عه‌زمی ئیران، به‌رامبه‌ر به‌په‌نجا هه‌زار لی‌ره‌ به‌رتیل ((نیم‌تیا‌ز)) ی‌کی‌ به‌ رویت‌ه‌ر دا ((۱۸۷۲/۱۲۸۹))، كه‌مافی دروست‌کردنی رینگه‌ی ئاسنینی ره‌شت- تاران- خه‌لیج، تراموای ناو تاران، وه‌ره‌ینسانی هدمو کانه‌کانی ئیران، به‌کاره‌ینانی لی‌ره‌وارو ئاوا کردنه‌وه‌ی زه‌ویوزاری به‌یار، هه‌لکه‌ندنی جۆگه‌و هه‌لبه‌ستنی به‌نداو، دامه‌زراندنی ناشو کارگه‌، بانك، خه‌تی ته‌لگوراف.ی نه‌دایه‌. روسیا نه‌ی هیشته‌ نه‌م نیم‌تیا‌زه‌ سه‌ربرگێ.^{۸۷}

عه‌باس می‌زا نایب السلطنه‌، جاریکیان تالان کردنی ئیلی بلباس به‌قۆنته‌راتی ۱۵ هه‌زار تومانی دا به‌دو كه‌س له‌سه‌رکرده‌کانی هیزه‌که‌ی^{۸۸}. جاریکی‌ تریش به‌رامبه‌ر به‌ ۳۰ هه‌زار تومانی هیزکی به‌سه‌رکرده‌یه‌تی هه‌یب الله‌ خانی

شاهسون و سلیمان خانی گورجی بۆ هاوکاری مه‌حمود پاشای بابان ناردە سەر سلیمانی.^{۸۹}

دەزگای دەولەتیی عەجەم لەتەر و پێش خەریکی سازدانی هێزی نیزامی بو، بەو هێزانە هەولێ ئەدا بەتەر و پێش دەس بەسەر ناوچە کەو بەسەر ئێلە کوردەکانی رەوێند و نیشته‌جێدا بگرێ و، شوێنە سەختەکان کە پێش تر نەیان ئەتوانی بپێگەنێ و، ئەوانە ی لە دەولەت یاخی ئەبون پەنایان بۆ ئەبرد، ئەوانەش قسایم بکەن. باجی قورسو، جەریمە کردنی ناره‌واو، گێچەڵ کردن بەوانە ی گومانی سامان و دارایی یان ئی ئەکراو، تالان کردنی هۆزو ناواییەکانی کورد بو بوە سەرچاوە یەکی گرنگی دەرمانەتی دەزگاکانی دەولەت و ژبانی کاربەدەستانی ورمێ. رەوێندەکانی رۆژئاوای ورمێ و هەریکی و شوکا و بلباس لەدانی ئەو باجە زۆرە ی خرا بوە سەریان سەرپێچیان کرد. عەسکەر خانی ئەفشار چوە سەر ئێلی شوکا، دوا ی ئەو ی ئیسماعیل ئاغای شکەفتی بەفیل کوشت (۱۲۳۵) ناوچە کەشی زوت کردن.^{۹۰} هەر ئەوچوە سەر مەستەفا بەگی هەکاری لەئالباغ، کە لەسەر سنور بو، پاش ۳ مانگ ئابلوقەدان بەدیل گرتی.^{۹۱} و مەلّو دارایی تالانی کرد. فەتح عەلی ئەفشاریش چوە سەر ئێلی هەریکی پاش کوشتارو راوانان تالان کردن.^{۹۲} ئەمیر خانی قاجاریش چوە سەر بلباس دوا ی کوشتن و راوانان تالانی کردن.^{۹۳}

فەوجە نیزامییەکانی عەجەم کەوت بونە هەول دانی ئەو ی دەس بگرن بەسەر شوێنە سەختەکانی کوردستاندا، قەلاکانی کونەمیشت و بەر دەرەش کەدو شوینی سەخت بون و، ئەوانە ی لە دەولەت یاخی ئەبون رویان تێ ئەکرد، هەردوکیان گیران و هێزی دەولەتییان ئی جێگیر بو (۱۲۶۰).^{۹۴} کاربەدەستانی عەجەم پەناهیانی نورلّای بەگی هەکاریان بۆ ناوچە کە کردە بەهانە ی لەشکرکێشییەکی تر. نورلّا بەگ یەکی بو لەهاوکارەکانی بەدەرخان و بەشداری بەدەنگاری هێرشەکانی عوسمانی بوبو. دوا ی تێکشکانی راپەرینە کەیان، لەدەس رۆم هەلات بو لەناوچەکانی دەشت و تەرگەوهر دانیششت بو. کاربەدەستانی عوسمانی داوایان لەفەرمانفەرما ی نازەربایجان کرد کە بەگیروی بیدەنە دەستیان. ئەویش فەرمانی دا بەگلەری بەگی ورمێ کە نورلّا بگرێ. بیداتەو دەست کاربەدەستانی سنوری عوسمانی. مەزنەکانی کورد نامادە ئەبون نورلّا بەگ بەدەستەو بەدن. هێزە نیزامییەکانی عەجەم چون بۆ تەمێ کردنی یاخییەکان و گرتنی نورلّا بەگ، بەلام خەلکی مەرگەوهر و تەرگەوهر و دەشت بەکۆمەڵ روبەر و ی هێزەکانی عەجەم بون و شکاندیان.^{۹۵}

عده سه ره حیم میرزای کورپی عه باس میرزا که بو به حاکمی ورمی بۆ چاو ترساندنی گه وره کانی کورد له پیش هه مو شتیکه وه که و ته گرتیان " سه مه ده خان و غه فور خان و عه بدوللا له تیف له سه رانی زه رزا، که بۆ به خیره اتنی چوبون، هه مویانی گرتو، به گیرای ره وانه ی ته ورزی کردن ". عه لی ناغای شکه فتی سه رخیلی شوکاکیان به قسه ی خوش لاس داو هینایانه ورمی، له ویشه وه به گیرای ره وانه ی تارانیا ن کرد ^{۹۷}.

میر سولتان، نه وه ی ته میر خانی یه که ده ست له گوندیکی چه په کی سه رسنوری ئیرانی - عوسمانی دا به ناوی ((بنار)) له ناوچه ی مه رگه وه ر ئه ژیا. تا نه و سه رده مه ده سه لاتی عه جه م نه گه شت بو ه نه وئ. نعمه توللا میرزا نه یویست نه رزی ناواییه کانی ناوچه که داگیر بکاو، ده رامه تی زه ویوزاری گونده کان بۆ خۆی بیات. ((مباشر)) ی دانا بو بۆ قه بلاندنی به شی خۆی له به روبومی کشتوکال و ناژول و به ره مه می ناوچه که. میر سولتان ملی بۆ ته م مله ورپی ه نه دا. تاماده نه بو نه و ریوشینانه ی ته م کاربایه و ((مباشر)) له کانی بۆ سه ندنی ملکانه و باجه کانی تر دایان نا بو قبول بکا. نعمه توللا میرزا بۆ جیبه جی کردنی خواسته تاییه تییه کانی خۆی داوای هیزی له حکومه ت کرد. له ته ورزیه وه فه رمان درا به عه سه که ر خانی سه رتیپ، له هه مو قه لاکانی مه له بده ی ورمی پاسه وان دابنی بۆ نه وه ی ده سه لاتی ده ولت له هه مو ناوچه که دا جیگیر بیی و حوکه کانی بره و. عه سه که ر خان قه لای به رده سوری گرتو عه جه می لی دانا ^{۹۸}. به فرتوفیل یاخود میرزا ره شید گوته نی به ((تدبیراتی صائبه و وعده و وعید)) امیر سولتانی له بناره وه هینایه به رده ستی خۆی. مباشره کانی له گه ل ناره وه بۆ بنار بۆ حساب کردنی نه و باجانه ی نه بو بیده ن. له وئ پینک نه هاتن و میر سولتان گوئی نه دانی. خه لکی به رده سوریش چاویان له و کردو، تاماده نه بون داوای موباشیره کان جیبه جی بکه ن ^{۹۹}.

عه سه که ر خان فه وجه نیزامییه کانی قشونی ورمی سازدا. به توپخانه و سواره وه له چه مه نی دز گیر له ده شتی مه رگه وه ر له شکرگای دامه زران،. هیزه کانی کوکرده وه، هه سه ن خانی سه ر تیپی سواره ی قه ره پایاخو، میرزا ناغای سه رخیلی شوکاک و سواره کانی نه ویش گه یشتن، ۳ تا ۴ هه زار سه ربازو سواره کو بونه وه.

ته م جاره ش عه سه که رخان ((تدبیراتی صائبه)) ی به کارهینا، ده سه ته یه ک سه ربازی نارد که له قه لای بناردا وه کو بارمه بهیننه وه بۆ نه وه ی میر سولتان زات بکا بیته ناو له شکرگاکیان. میر سولتان هات. به لām له وئ به بیانوی نه وه ی نامه نه ئیرن بۆ ته ورزیه و چاره و رانی هاتنه وه ی وه لāmه که ی نه که ن، گلیان دایه وه، پاش

چەند رۆژى مېر سولتان ناھومىد بو. گەيشتە تىنى و دەستى لەژيان شۆرد. بەيانىيەكى زوو ھەلى کوتايە سەر چادەرەكەى عەسكەر خانى فەرماندەى گشتى لەشكرو، داىە بەر خەنجەر و كوشتى. لەھەمان چادرا مەليك مەنسور مېزاو نەمە توللا مېزاشى لى بو. لەم روداوە حەپەسان. بە پەلە پروژى لە چادەرەكە دەپەرین. كەوتنە ھاوار، نۆكەرەكانى سەرتىپ رژانە ناو چادەرەكە. ھەر لەوئىدا مېر سولتانیان ئەنجن ئەنجن كرد^{١١} ھیزەكانى عەجەم ئەمەيان كەردە بەھانەى تۆلەسەندن. بەمەرگەوەر وەر بون بۆ كوشتن و تالان كردن.

نوسەرىكى ئەرمەنى لەكاتى روداوەكانى سالى ١٢٩٧دا خۆى لەسابلاخ بوە، كەھۆى بەشداربونی ئىلى زەرزاو سەرۆكەكانى لەخۆيان ئەپرسى، ئىبراھىم خانى سەرۆكى زەرزا لەوئەلام دا ئەلئى:

((.. ھەر كەسئ دەس لەگيانى خۆى بشوا، چى لەدەس بئ ئەيكا. ئەو زولمەى مەن لەحاكى ورمى معین الدولە و كورەكەى ئەو حاكى شۆم دیو، چۆن لەبیرم بچیتەو؟ لەپاش لیخراى معین الدولە تۆ مەنت لەتەوریزى بىنى چەند جار سكالو گازاندەم لای كاربەدەستانى نازەربایجان كرد، لەو دەسدریژبیانەى كەشازادە لە منى كرد بو. ھەمو سكالاكانى خۆم بەبەلگە سەلماند كەشازادە ١٢ ھەزار تومانی بئ هیچ بیانیویدەك لەمن سەندو. ھەمویان راستىی خواوێن ھەق بونی مەن تئ گەيشتن، كەچى كەسیان ھىچیان نەكرد بو بۆ لاڤردنى ئەو زولمەى لیم كرا بو، تەنانت نەم توانى ئەو كچانەش وەرگرمەو، كەبەزۆر لەئیلەكەى منیان زەوت كرد بو. سەرەنجام ھەمو داواكانى منیان بە ٨ سەد تومەن قەبلەند، ئەویشیان ھەر نەدامەو. لەبەر ئەو شتانە بو، تۆلە ئاگرى لەجگەرى ئیمە بەرداو، ئیمەى بۆ لاسارى و یاخى بون راکیشا..))^{١١}.

كەلەكە بونی ئەم روداوانە لەبیرەوێرى ھەردو گەلى نازەرى و كوردا، بەجۆرىكى سەلبى لەپاشەپۆژى پەيوەندییەكانیاندا رەنگى داىەو. لەھەندى سەردەمى دوایى ترا شیوى جەنگى ناوخۆى نەتەوێى و مەزەبى بەخۆیەو گرت.

پهراویزه‌کانی به‌شی به‌که‌م

- ۱ سعید نفیسی، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر، ج ۱. تهران: بنیاد ۱۳۶۶ش، ص ۱۲.
- ۲ ه س، ل، ۶.
- ۳ ه س، ل، ۷-۸.
- ۴ عنایت الله رضا، اذریایمان و اران (البانیای قفقاز)، تهران: ایران زمین، ۱۳۶۰ش، ص ۱۹۸.
- ۵ مجموعة من الاساتذة، العراق في التاريخ، بغداد، دار الحرية، ۹۸۳، ص ۴۲۰-۴۲۴.
- ۶ نفیسی، س ن، ل ۱۴-۱۵.
- ۷ محمد امین زکی، کورد و کوردستان، به‌غداد، ۹۳۱، چاپ‌کرده‌وی سیدیان، ل ۱۳۴-۱۳۸.
- ۸ له‌باردی ره‌چه‌له‌کی سه‌فویه‌کانه‌وه پروانه: احمد کسروی، شیخ صفی و تبارش، تهران، ۱۳۲۳ش.
- ۹ نصرالله فلسفی، زندگانی شاه عباس اول، ج ۱ و ۲، ج ۴، تهران: علمی، پائیز ۱۳۶۹ش، ص ۲۲۰-۲۲۱. ده‌باردی ه‌مان بابت پروانه: د. عبدالحسین نوائی، شاه عباس ج ۱ و ۲، تهران: زرین، ۱۳۶۷ش، ص ۱۵.
- ۱۰ بژ ناگاداری زیاتر له‌سه‌ر ژیانی شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی، پروانه: د. عبدالحسین نوائی، شاه اسمعیل صفوی، تهران ارغوان، ۱۳۶۸ش، رحیم زاده صفوی، زندگانی شاه اسمعیل صفوی، باهتمام پیرصفوی، تهران کتابفروشی خیام، ۱۳۴۱ش، تاریخ عالم آرای صفوی، بکوشش یدالله شکری، ج ۲، تهران: اطلاعات، ۱۳۶۳ش، المحامی عباس العزازی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۳، بغداد، ۱۹۳۹م، ط ۲، قم، منشورات الشریف الرضی، ۱۴۱۰ق/ ۱۳۶۹ش.
- ۱۱ امیر شرفخان بدلیسی، شرفنامه، بکوشش محمد عباس، ج ۲، تهران: علمی، ۱۳۶۴ش، ص ۲۸۴ و ۳۳۴ و ۳۴۵ و ۵۳۰.
- ۱۲ ه س، ل، ۲۱۳-۲۱۴، ۳۷۲، ۲۳۰-۲۳۱، ۴۰۸.
- ۱۳ عالم آرای صفوی، ل ۶۴، د. مجیر شیبانی، تشکیل شاهنشاهی صفویه، تهران دانشگاه تهران، ۱۳۴۶ش، ص ۹۱.
- ۱۴ شیبانی، ل ۷۹-۸۳.
- ۱۵ بدلیسی، ل ۵۳۲.
- ۱۶ بدلیسی، ل ۳۷۴ "عالم آرای صفوی، ل ۱۰۴-۱۰۸.
- ۱۷ بدلیسی، ل ۵۳۷ "نوائی، شاه اسمعیل...، ل ۳۲-۳۳.
- ۱۸ هامر پورگشتال، تاریخ امپراطوری عثمانی، ترجمة میرزا زکی علی ابادی، باهتمام جمشید کیان فرج، ۲، تهران: زرین، پائیز ۱۳۶۷ش، ص ۸۳۶ "شیبانی، ل ۱۸۰.
- ۱۹ ده‌باردی جه‌نگی چال‌دیران پروانه: شیبانی، ل ۱۶۷-۲۰۸ "هامر پورگشتال، ۸۳۲-۸۴۸ "عالم آرای صفوی، ل ۴۸۳-۵۰۱.
- ۲۰ کلیم الله توحیدی (اوغازی)، حرکت تاریخی کرد به‌خراسان، ج ۲، مشهد: چاپخانه دانشگاه فردوسی، ۱۳۶۴ش، ص ۱۳۷. نهم نوسره خۆی کوردی خوراسانه، تا ئیستا ۳ به‌رگی له‌سه‌ر

- راگوزانی کورد بز خوراسان نویسه " حرکت تاریخی کرد به خراسان، ج ۱، مشهد، بهمن ۱۳۵۹ ش. ج ۲ اردیبهشت ۱۳۶۴ ش. ج ۳ مشهد، ۱۳۶۶ ش.
- ^{۲۱} همدان سه رچاوه، جلد ۲، ۱۵۲ ل.
- ^{۲۲} د. عبدالحسین نوائی، شا طهماسب صفوی، تهران: ارغوان ۱۳۶۸ ش. ص ۱۶۶.
- ^{۲۳} همدان، ۱۶۷ ل.
- ^{۲۴} همدان، ۱۹۷ ل.
- ^{۲۵} نوائی، همدان " بدلیسی، ۱۹۵ ل.
- ^{۲۶} نوائی، همدان.
- ^{۲۷} همدان، ۱۹۷-۱۹۸ ل.
- ^{۲۸} د. منوچهر پارسا دوست، ریشه های تاریخی اختلافات جنگ عراق و ایران، ج ۳، تهران: شرکت سهامی انتشار، زمستان ۱۳۶۷ ش، ص ۲۶-۲۷ " اصغر جعفری ولدانی، بررسی تاریخی اختلافات ایران و عراق، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، ۱۳۶۷ ش، ص ۱۰-۱۲.
- ^{۲۹} د. کهمال مه زهدر نه حمده، میژو، به غداد، ۱۹۸۳، ل ۱۳۰.
- ^{۳۰} نوائی، شاه عباس، ج ۲ و ۱، س ن، ۱۲ ل.
- ^{۳۱} همدان، ۸ ل.
- ^{۳۲} نصرالله فلسفی، زندگانی شاه عباس اول، ج ۳، ۴، تهران: علمی، ۱۳۶۹ ش، ص ۱۰۹۳.
- ^{۳۳} توحیدی، س ن، همدان.
- ^{۳۴} اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم ارای عباسی، ج ۲، تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۰ ش، ص ۸۰۷-۸۱۰. لیره به دواوه: اسکندر بیگ.
- ^{۳۵} توسکارمان، تحفه مظفریه، ساخرده وهو هینانه وهی بز سهر ریتنوسی کوردی هیمن، به غداد، کورپی زانیاری کورد، ۱۹۷۵، ۲۰۹-۲۱۷ ل.
- ^{۳۶} اسکندر بیگ، س ن، ۸۱۱-۸۱۴ ل.
- ^{۳۷} فلسفی، ج ۳، ۱۱۰۳ ل.
- ^{۳۸} ملا جلال الدین منجم، تاریخ عباس یا روزنامه ملا جلال، به کوشش سیف الله وحیدنیا، تهران: وحید، ۱۳۶۶ ش، ص ۲۹۴.
- ^{۳۹} همدان، ص ۲۸۴-۲۸۷.
- ^{۴۰} اسکندر بیگ، س ن، ۶۵۸-۶۵۹ ل.
- ^{۴۱} شیبانی، س ن، ۷۹ ل.
- ^{۴۲} نوائی، شاه عباس، همدان، ص ۱۲.
- ^{۴۳} میرزا رشید ادیب الشعرا، تاریخ افشار بانضمام قیام شیخ عبیدالله، به تصحیح و اهتمام پرویز شهریار افشار- محمود رامیان، تبریز، چاپخانه شفق، ۱۳۴۷ ش، ص ۴۶. لیره به دواوه: میرزا رشید.
- ^{۴۴} همدان، ل ۴۸.
- ^{۴۵} همدان، ل ۴۸-۴۹.
- ^{۴۶} علی دهقان، رضائیة یا سرزمین زردشت، تهران: ابن سینا ۱۳۴۸ ش، ص ۳۶۹.
- ^{۴۷} نفیسی، س ن، ج ۱، ۲۳ ل.
- ^{۴۸} میرزا رشید، س ن، ل ۵۰-۵۱.

- ۴۹ هـ س، ل ۵۲-۵۵.
 ۵۰ هـ س، ل ۵۸-۵۹.
 ۵۱ هـ س، ل ۵۷.
 ۵۲ بۆ تیکستی ته‌واوی تورکی و فارسی په پماننامه‌ی زه‌هار پروانه: میرزا سید جعفر خان
 مهندس باشی (مشیر الدوله)، رساله تحقیقات سرحدیه، به اهتمام محمد مشیری، تهران، بنیاد
 فرهنگ ایران، ۱۳۴۸، ص ۷۴-۸۱.
 ۵۳ احمد خانی، مہم وزین.
 ۵۴ میرزا رشید، س ن، ل ۱۹۰.
 ۵۵ هـ س، ل ۶۷.
 ۵۶ هـ س، ل ۸۴.
 ۵۷ هـ س، ل ۹۱.
 ۵۸ هـ س، ل ۱۶۵-۱۶۶.
 ۵۹ هـ س، ل ۲۰۱.
 ۶۰ هـ س، ل ۱۸۷.
 ۶۱ هـ س، ل ۱۸۹-۱۹۱.
 ۶۲ نوسکارمان، س ن، ل ۷۴۲-۷۵۹.
 ۶۳ میرزا رشید، س ن، ل ۲۴۱.
 ۶۴ هـ س، ل ۲۳۹.
 ۶۵ هـ س، ل ۲۶۵.
 ۶۶ هـ س، ل ۲۶۶-۲۶۵.
 ۶۷ هـ س، ل ۲۸۱.
 ۶۸ هـ س، ل ۳۸۹.
 ۶۹ هـ س، ل ۳۰۸.
 ۷۰ هـ س، ل ۳۱۱-۳۱۲.
 ۷۱ هـ س، ل ۳۱۴.
 ۷۲ هـ س، ل ۳۵۳ "ه‌روه‌ها پروانه: عبدالرزاق دنبلی، مآثر سلطانیہ، به‌اهتمام غلام حسین
 صدیری افشار، ج ۲، تهران، ابن سینا، ۱۳۲۹ق، ص ۲۷۵.
 ۷۳ ج.
 ۷۴ هـ س، ل ۵۰۴.
 ۷۵ هـ س، ل ۳۷۱ "دنبلی، س ن، ل ۳۲۲.
 ۷۶ نفیسی س ن، ج ۱، ل ۹۱.
 ۷۷ هـ س، ل ۹۵-۹۸.
 ۷۸ هـ س، ل ۱۰۲.
 ۷۹ هـ س، ل ۱۰۰-۱۱۴.
 ۸۰ هـ س، ج ۲، ل ۲.

- ۸۱ اسماعیل نواب صفا، شرح حال: فرهاد میرزا معتمد الدوله، جلد ۱، تهران: ۱۳۶۶ش، ص ۵ "دهرباری ژنده کانی فتح علی شاه، بیوانه شاهزاده عضد الدوله (سلطان احمد میرزا)، تاریخ عضدی به کوشش د. عبدالحسین نوائی، تهران، بابک، اسفند ماه ۲۵۳۵.
- ۸۲ مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، ج ۳، تهران: زوار، ۱۳۴۷ش، ص ۶۴.
- ۸۳ نواب صفا، ه. ج.
- ۸۴ نفیسی، س ن، ج ۲، ل ۲.
- ۸۵ بامداد، س ن، ج ۱، ص ۴۱۴.
- ۸۶ بامداد، ه. ج.
- ۸۷ بامداد، ه. ج.
- ۸۸ میرزا رشید، ل ۳۵۳.
- ۸۹ عبدالقادر ابن رستم بابانی، تاریخ جغرافیای کردستان موسوم به سیبیر الاکراد، به اهتمام محمد رؤف توکلی، تهران، ۱۳۶۶ش، ص ۱۴۷.
- ۹۰ میرزا رشید، س ن، ل ۳۷۰.
- ۹۱ ه. س، ل ۳۷۲ دنبلی، س ن، ل ۳۷۰.
- ۹۲ ه. س، ل ۳۶۵.
- ۹۳ ه. س، ل ۳۷۱.
- ۹۴ ه. س، ل ۴۳۵.
- ۹۵ ه. س، ل ۴۴۰-۴۴۱.
- ۹۶ ه. س، ل ۴۴۳.
- ۹۷ ه. س، ل ۴۴۴.
- ۹۸ ه. س، ل ۴۶۸.
- ۹۹ ه. س، ل ۴۶۹.
- ۱۰۰ ه. س، ل ۴۷۰-۴۷۲.
- ۱۰۱ اسکندر غوریانس، قیام شیخ عبیدالله شمزینی در کردستان، به اهتمام عبداللّه مردوخ، تهران: دنیای دانش، ۲۵۳۶، ص ۵۶.

۲ نۆپىنى كوردو عەجەم لەيەكتى

۱-دەل ئەدەل ئەروانى

تور كە ئازەرىيەكان كە لەناو كوردە بە عەجەم ناسراون، دەولەتى سەفەويان دامەزران، بە دريژايى سەردەمى دەسلەتتى سەفەويەكان كاروبارى حوكمرانى لە دەس ئەواندا بو، دواى ئەوانىش ئەو ماوە كورتەى لى دەرىچى كە بنەمالەى زەند حوكمى گرتە دەست، حوكمى ئىران ئىتر ھەر لە دەس سەرانى ئىنلەكانى ئەفشارو قاجاردا بۆ، كە ئەوانىش ھەردوكان لە ئىنلە سەركەيەكانى دامەزىنەرى دەولەتى سەفەوى، ھەردوكان توركى ئازەرى، ھەردوكان شىعەى توندپەرە بون.

دراوسىيەتى دورودريژى كوردو عەجەم لەناوچەى ورمى و موكرىان لە گەل يەكتى، شەپوشپو پىكادانى بەردەوام، تىكەلارى ناچارى، جىاوازي رەگەزو زمان و مەزەب، جىاوازي دەسكەوتى ئابورى و سياسى لە گەل يەكتى، لەويژدانى ھەريەكتى لەم دو گەلەدا ویتەيەكى دزىوى ئەوى تری دروست كرده.

شاھەكانى عەجەم و ميژوونوس و نوسەرەكانى، بەچارى سوک سەيرى كوردیان كرده. كوردیان بە دزو جەردەو رىگرو پىاو كوژو ياخى لە قەلەم داو. نوسەرەكانى عەجەم لە سەردەمى سەفەويەكانەو وەكو "ھەسەن بەگى رۆملىو، ئەسكەندەر بەگى توركمان، مەلا جەلال موغىم، نوسەرى عالم ئارای سەفەوى، تا نوسەرەكانى ھاوچەرخى وەكو ئەھمەدى كسروى تەبرىزى، رەھىم زاھەى سەفەوى، عەبدولخسین نوائى، حسیین مەكى، عەلى دھقان.. ھتد، روداوەكانى سەدەكانى رابەردو، تىكەلچونەكانى نيوان كوردو دەسلەتدارە زالمەكانى ئىران، لەبارى سەرىجى دەولەتەو ئەگىرنەو:

۱- هدمو شۆرش و راپه‌پینه‌کانی کورد له‌پیناوی ئازادی‌دا، بۆ ده‌کردنی ده‌سه‌لاتی زالمانه‌ی بێگانه له‌کوردستان‌دا به‌یاخی بونی ناپه‌وا داننه‌نین و، ناوی طغیان، فیتنه، شۆرش، ناشوب، غائیله‌ی لی ئه‌نین و

۲- هدمو کورد ته‌شرار، نه‌وباش، طائفه‌ ضاله، طاغی، یاغی، شه‌قاوه‌ت نیهاد، گه‌بری هتیزیدی، مه‌نشئه‌ی فیتنه و فه‌ساد.. ناو ته‌به‌ن و

۳- شه‌رکه‌ره داگیرکه‌ره بۆ به‌زه‌یه‌یه‌کانی خۆیان به‌موسلمان، غازی، شیر، دلێر، دلاوه‌ر، قه‌هره‌مان، موحاهید.. باس ته‌که‌ن و

۴- په‌یمان شکێنی و بۆ به‌ئێنی و پیلانی ناجوامێرانه بۆ له‌ناوبردنی مه‌زنه‌کانی کورد به‌شانازییه‌وه به‌ لطائف الحیل، تدبیراتی صائبه، که‌مه‌ندی تدبیر، وسائل و رسائل، زیره‌کی و زۆرزانی کاربه‌ده‌ستانی خۆیان ته‌ژمێرن.

له‌به‌رامبه‌ر نه‌وه‌دا دیمه‌نی عه‌جه‌میش له‌ویژدانی کوردا ناشیرینه. عه‌جه‌م به‌واته‌ی که‌سیکی که‌ له‌ژێر که‌هوتن‌دا که‌ساس و له‌سه‌رکه‌هوتن‌دا درنده‌یه، بۆ گه‌یشتن به‌مه‌به‌ستی خۆی له‌هیچ کاریکی ناجوامێرانه ناپونگیته‌وه، به‌ئێن ته‌داو نای هتییته جێ، له‌گه‌ڵ دۆست و دوژمن درۆ ته‌کا. له‌مهلانی و زۆرانبازی‌دا په‌نا ته‌باته به‌ر هدمو رێگه‌یه‌کی نامه‌ردانه بۆ نه‌وه‌ی دوژمنه‌که‌ی له‌هرز به‌دا. فۆلکلۆری کوردی گه‌لێک بۆچونی له‌و بابه‌تانه‌ی تێدایه، ته‌نانه‌ت قسه‌یه‌کی کورده‌کانی لای ورمی ته‌لێ: ((ته‌گه‌ر توشی عه‌جه‌م بوی بیکوژه، ته‌گه‌ر نه‌توانی بیکوژی له‌به‌ری هه‌لێ، ته‌گینا که‌ده‌می پێت گه‌یشته ته‌فهرت ته‌دا)).

به‌یتبێژه‌کانی کورد، به‌پێچه‌وانه‌ی نوسه‌رانی عه‌جه‌مه‌وه، له‌به‌یتیه حه‌ماسیه‌یه‌کانی خۆیاندا به‌سوکی ناوی گه‌وره و سه‌رکه‌رده‌کانی عه‌جه‌م ته‌به‌ن و، به‌شانازییه‌وه باسی به‌ره‌نگاری کورد و سه‌رکه‌رده‌کانیان ته‌که‌ن.

دانه‌ری نه‌ناسراوی به‌یتی دمدم، خانی له‌پزیرین و هاوڕێکانی به‌ ((موسلمان)) و ((تایه‌فه‌ی غه‌زایی)) و ((هه‌رچی بمڕی فیداییه، هه‌رچی بکوژری غه‌زاییه))، کوژراوه‌کانی کورد به‌ ((شه‌هید)) داننه‌نی، که‌چی له‌شکری قه‌لباش و سه‌رکه‌رده‌کانی عه‌جه‌م به‌ ((تایه‌فه‌ی کافری)) و ((کافری بۆ ئیمان)) و ((به‌فیل)) و ((مه‌لعون)) له‌قه‌ڵه‌م ته‌دا. کابرای به‌یتبێژ به‌داخیکی زۆره‌وه که‌ له‌ناخی ده‌رونییه‌وه هه‌لته‌قوڵێ، ته‌لێ: ((ئه‌ی دمدمی به‌ردی ده‌لان، جێگه‌ی خان و خان ئاوده‌لان، ئیستا بوی به‌مه‌سه‌که‌نی خه‌رته‌لان)).

به‌یتبێژێکی نه‌ناسراوی‌تر له‌گیرانه‌وه‌ی رودای کوشتاری به‌کۆمه‌لێ باپیر ئاغ‌او هاوڕێک‌نانی دا، په‌سه‌نی باپیر ئاغ‌ا ته‌دا، به‌ ((نازدار)) و ((جندی)) و ((قوچاخ)) و ((ره‌نگ وه‌زیری رۆمیان))ی ناو ته‌با.

خۆی و هاوڕێکانی به ((ئیسلام)) و ((شیر)) و عه‌جمه‌ کانی‌ش به ((جه‌للاب)) و ((بئ‌ ئیمان)) و ((کافری مه‌لعون)) و ((سه‌گی غه‌لێز)) دا نه‌ن.

ئهم بۆچونه هه‌ر له‌خۆیه‌وه له‌ناو کوردا دروست نه‌بوه، به‌لکو له‌ئه‌نجامی که‌له‌که‌بونی ته‌جروبه‌ی پشتاو‌پشتی چهند نه‌وه‌ی کورد، که له‌ژێر ده‌ستی عه‌جمه‌دا ژیاون، په‌یدا بوه. فۆلکلۆری کوردی گه‌لێک چیرۆکی تێدايه‌ شایه‌ره‌کان به‌ به‌یت هه‌نیویانه‌ته‌وه. له‌سه‌ر نه‌وه‌ی، چۆن کاربه‌ده‌ستیکی عه‌جمه‌ به‌قسه‌ی خوش و به‌لێنی دۆستایه‌تی و سویندو به‌قورئانی پیرۆز، گه‌وره‌یه‌کی کوردیان له‌شوێنیکه‌وه که‌ده‌ستی نه‌وانی پێ نه‌گه‌شتوه، راکێشاهه‌ بۆ ناو داوێک که‌بۆیان ناوه‌ته‌وه، له‌وێ به‌بێ گوێدانه هه‌یچ ئیعتبارێک کوشتویانه.

لێره‌دا چهند نمونه‌یه‌ک ته‌هه‌ینه‌وه که‌له‌ناو ده‌یان نمونه‌ی ترا هه‌لبژێردراون، له‌سه‌رده‌می جیاوازو، له‌شوێنی جیاوازو، له‌سه‌رده‌ستی بنه‌ماله‌ی حاکی جیاوازاو ده‌یان داوه، ته‌وانی ته‌نیا یه‌ک ته‌نجامیان ئی هه‌ل به‌هه‌نجری، ته‌ویش ته‌ویه: ئهم روداوانه ناکرێ وه‌کو ره‌وشتی ته‌نیا یه‌ک هوکمران یا ره‌فتاری تایبه‌تی یه‌ک ده‌سه‌لاتدار بۆ له‌ناوبردنی دۆزمنه‌که‌ی سه‌یر بکری، به‌لکو ته‌مه‌ نه‌ره‌یتیکی هوکمرانی بوه، له‌سه‌رده‌می جیاوازاو پێره‌وی کراوه، به‌شێک بوه له‌جۆری بۆچونی چینی ده‌سه‌لاتدار بۆ شیوه‌ی هوکمرانی و به‌پێوه‌بردنی گه‌لانی ژێر ده‌ستی، به‌دریژی زه‌مان دوباره‌ بۆته‌وه، جێگیر بوه، ته‌ویش سه‌رچاره‌که‌ی ته‌گه‌رپێته‌وه بۆ جۆری په‌روه‌رده‌ کردن و پێگه‌یاندنی دینی که‌ریگه‌ی به‌کاره‌ینانی سه‌ره‌تای ((ته‌قیه‌))ی پێ داو، وه‌ بۆ تێکشکانی سوپایی ئێران له‌همو نه‌به‌رده‌ گه‌وره‌کانی میژوی درێژی‌دا.

٢- چاخی سه‌فه‌وی

١/٢ شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی

نمونه‌ ١:

قزلباش له‌روانگه‌ی میری چه‌مشکه‌زه‌که‌وه (٩٠٨ه‌)

سیاسه‌تی کوردیی شا ئیسماعیل، وه‌کو پێش تر باسی کرا، له‌سه‌ر ٣ کوچه‌ دامه‌زرا بو:

۱-لادانی سەردارەکانی کورد لەمیرایەتی و مەڵبەندەکانی خۆیانو، دانانی سەدرانی قزلباش و ھۆزەکانیان لەجینگەیی ئەوان.

۲-زۆرکردن لەسۆننەیی کورد بۆ گۆڕینی مەزەبەیی خۆیان.

۳-بەکارھێنانی توندوتیژی لەگەڵ خەڵک و مەزنەکانیان لەسەردەمی دەسەڵاتی ئاق قۆینلوی تورکماندا، گەڵی لەئەمێرو مەزنەکانی کورد دەسەڵاتی میرایەتییان لەدەس داو، کاربەدەستی تورکمان جینگەکانی ئەوانیان زەوت کرد بو، لەگەڵ ئەوەش دا ھێشتا لەھەندێ شۆینی کوردستاندا گەرۆ و مەزنی کورد دەسەڵاتدار بونو، لەکاروباری ئەو سەردەمی رۆژھەڵاتی ناوہرەستاندا، سولتانو شاھەکان حسییان لەسەر ئەکردن، لەناو ئەوانەدا حاجی رۆستەم بەگی گەرۆی چەمشگەزەک، شا رۆستەمی لور، زاھید بەگی ھەکاری..ھتد.

لەکاتیکی ھێشتا تازە ئەستێرەیی شا ئیسماعیل خەریک بو ئەکەوتە درەوشانەو، چارەنوسی خۆی و دەولەتە تازەکەیی دیار نەبو بەچی ئەگا، سولتان بایزیدی عوسمانی (۸۸۶-۹۱۸ک) ھەوالەکانی بزوتنەوێ قزلباش لەحاجی رۆستەم بەگ ئەپرسی. ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەلگەیی مەزنایەتی ئەو سەردارە کوردەییە، کەئەو کاتە میری چەمشگەزەک بو. بەگۆیرەیی نامەکەش ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی رۆستەم بەگ ئەبێ ھاوسنوری ناوچەیی جەوجۆلی قزلباش بو. ئەبەرئەو داوای لێ ئەکا دەنگوباسی راست و ھەوالی رووداوەکانی ئەوئو، ئەنجامی دوژمنایەتی قزلباش و کاربەدەستانی دەولەتی بایندوری بۆ بنوسی.

نامەیی سولتان بایەزید

{امیر معظم، کبیر مفخم، ذوی القدر الاتم والمجد الاشم، ملکی الصفات، فلكی الذات، حارس محاسن الشیم، صاحب الطبل والعلم، المختص بعناية باری النسم،

حاجی رۆستەم بەگی مەکر، دامت معالیە
سەلامی عاتیفەت پەیام کە لەچاودێریی شاھانەوہ برۆی، متالەعە بفەرمانو

بزان،

ئەو ماوہ درێژە دوژمنایەتی جەماعەتی قزلباش لەگەڵ ئەربابی دەولەتی بایندوری بەج ئەنجامی گەشتو، علی ماھو الواقع، مەعلومی نوابی کامیابی خاوەن یقیتیدارو، مەعروزی عەتەبەیی عەلیەیی فەلەک میقدارو، حەزەرەتی بزورگەواری ئیمە نەبو.

وا بۆ زانینی ههوال، هه‌لگری نوسراوی ناوازه، پیتشه‌نگی هاورپیکانی، کیوان چاوش، نیردرایه نه‌وی. شوینی ژبانی ئیوه‌ش که‌به‌و مه‌ل‌به‌ندانده‌و نوساوه، نه‌بی ئیوه به‌ته‌واوی ناگاداری راستیی هه‌لومه‌رجی نه‌وی بن.

هه‌رکه هه‌لگری نوسراوی شه‌ریف به‌شه‌ره‌فی دی‌ده‌نی مشرف بو، له‌ده‌نگوباسی راست و روداوه‌کانی نه‌وی هه‌ر چیتان بۆ ساغ بۆته‌وه، به‌هۆی ناوبراوه‌وه، به‌نوابی کامیابی ئیمه‌ی رابگه‌یه‌نه.

ئه‌م کاره‌ش به‌مایه‌ی چاودیری شاهانه‌ی ئیمه‌ بزانه، هه‌رچیتان بۆ ده‌رکه‌وتوه وه‌کو خۆی بی زیادو که‌م، ریوشوینی راستگوویی به‌جی بهینه، له‌ای رییعی ۱۹۰۸ د نوسرا^۲.

وه‌لامی حاجی رۆسته‌م

وه‌لامه‌که‌ی حاجی رۆسته‌م تا راده‌یه‌کی زۆر هه‌ست وه‌لۆیستی یه‌کی له‌گه‌وره‌ترین مه‌زنه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی کورد ده‌رته‌برئ:

((نه‌خریته به‌ر بیری جیهاننارای نیردرای ده‌رگای په‌نای گیتی، اعلی‌الله شان صاحبه‌که))

فه‌رمانی قه‌زا جه‌ره‌یان، نفذه‌الله‌الملک‌المنان، به‌سه‌رکرده‌ی هاوینه‌و هاوده‌مانی کیوان چاوش‌دا، زید قه‌د ره، وه‌کو مه‌لی هه‌ره به‌رزى ده‌وله‌ت و کو‌تری بورجی به‌ختیاریی شه‌ره‌فی نیشتنه‌وه‌ی هه‌بو، به‌هاتنی خوشبه‌ختانه‌ی پله‌وپایه‌ی هه‌ررا‌تر برد، بۆ به‌جیه‌ینانی سوپاس وتی: (به‌یت)

ئه‌گه‌ر خۆر به‌هۆی چاکی خۆیه‌وه، گه‌ردئ له‌خاک هه‌ل بگرێته‌وه،

به‌وه نه‌ک هیچی ئی که‌م نابێته‌وه، به‌لکو ته‌واو تر نه‌بی.

والحمدلله‌ الذی هدانا لهذا.

ئه‌وه‌ی له‌هه‌والی قزلباشی، مه‌زه‌ب خراش، خوا به‌له‌عه‌نه‌تیان بکات و له‌ناویان به‌رئ. پرسیا‌رتان فه‌رمو بو، چیرۆکی ئه‌و طایفه‌ باغیه‌ ئیستا به‌مجۆره‌یه:

گه‌زه‌ندی به‌ ئه‌له‌وند خان گه‌یانده‌وه،

له‌ویوه چوه بۆ عیراقی عه‌جهم، مراد خانی شکانده‌وه و راوناوه،

له‌عیراقی عه‌ره‌ب به‌ربۆته‌ کاری پرناکییه‌کان

له‌گه‌ل چه‌رکه‌سه‌کانی میسر‌دا ناشتی و یه‌کی‌تی کردوه، -

ئیت‌شاش به‌نیازی په‌لاماردانی دیاربه‌کرو مه‌رعه‌شه.

هه‌لومه‌رجی ئی‌تران به‌هۆی بی دادی ئه‌وانه‌وه په‌ریشانو، زۆری ولات و مه‌ل‌به‌نده‌کان له‌به‌ر زو‌لم و زۆری ئه‌وان وێران بوه. له‌فه‌زلی یه‌زدان ئومید نه‌کړئ که‌سه‌رکوت کردن و له‌ناوبردنی گروهی باغیان، به‌گورزو سه‌نانی غازیشانو،

تیغی خوینپژینی موجهیدانی خوداوه‌ندگاری ئیسلامییان و، شاهنشاهی زه‌مان، مه‌یسهر و مقدر بئی. ئینشائه‌للا ته‌عالا. باقی فه‌رمان به‌ئه‌مری عالی سپێردراوه‌) ۲.

سه‌ره‌پای ئەم ناگادارییه گرنکه سولتان بایدزیه‌د هیچ هه‌نگاوێکی جدی و کاریگه‌ری نه‌نا بۆ رێ برین له‌پیشه‌وه‌ی شا ئیسماعیل. ئەو ئومێده‌ی به‌گورزو سه‌نانی غازییانی خوندکاری ئیسلام هه‌بو نه‌هاته‌ دی. به‌لکو حاجی رۆسته‌م خۆی به‌ر ئەو (بێ دادی) یه‌که‌وت. نور عه‌لی خه‌لیفه‌ی رۆملو، سه‌رداری ناواری قزلباش، نه‌رزنجان و ناچه‌کانی ده‌وروبه‌ری گرت. حاجی رۆسته‌م، ئیله‌که‌ی و مه‌لّه‌نده‌که‌ی که‌وته‌ ژێر ده‌ستی قزلباش خۆی و سه‌رانی ئیله‌که‌ی دورخرانه‌وه‌ بۆ عیراقی عه‌جه‌م. کاروباری ناچه‌که‌ی و پارێزگاری قه‌لاکانی به‌سه‌رانی قزلباش سپێردرا. دواي تێکشکانی شا ئیسماعیل له‌جه‌نگی چالديراندا، حاجی رۆسته‌م هه‌لی بۆ هه‌لکه‌وت بگه‌پێته‌وه‌ به‌ره‌ و لا ته‌که‌ی خۆی. به‌لام به‌خت یاریده‌ی نه‌دا. له‌وێدا به‌ر (بێدادی) یه‌کی گه‌وره‌ تر که‌وت. له‌کاتی‌کا سولتان سه‌لیم به‌خۆی و له‌شکه‌ره‌که‌یه‌وه‌ به‌ره‌ و ته‌هوریز نه‌چو، حاجی رۆسته‌م له‌شوێنێکا به‌ناوی یام سه‌ر به‌مه‌لّه‌ندی مه‌رند خۆی گه‌یانده‌ی، یاوژ سه‌لیم له‌باتی به‌خێره‌یتانی فه‌رمانی‌دا هه‌ر له‌وێدا ئەو و کوره‌زا که‌ی و چل که‌س له‌مه‌زنه‌کانی ئیله‌که‌یان کوشت ۴.

نمونه ۲:

کورد له‌روانگه‌ی قزلباشه‌وه‌ (۹۱۲ ک)

نوسه‌ری ((شرفنامه)) نوسیویتی:

((جاری دوهم که شا ئیسماعیل بۆ به‌سه‌ربردنی زستان له‌خوی هه‌واری خست، ئەمیر شریف له‌گه‌ڵ ئەمیر حاکمه‌کانی کوردستان به‌تایبه‌تی مه‌لیک خه‌لیل حاکمی حه‌سه‌نکیف و شا عه‌لی به‌گی بوختی والی جزیره‌و، میر داودی خیزانی و، عه‌لی به‌گی ساسونی و، ئەمیرەکانی تر یانزه‌ که‌س بۆ ماچکردنی به‌رده‌رگای شاهی چون بۆ خوی. که به‌شه‌ره‌فی سه‌دره‌ بوسی گه‌یشتن له‌سه‌ره‌تادا ریزو حورمه‌تی ته‌واو گیران...))

ئەم کاته‌دا که‌ئه‌میرەکانی کورد به‌کۆمه‌ڵ رویان کردبوه‌ ده‌رگای شاهی، خان عه‌مه‌د له‌دیار به‌که‌روه‌ عه‌رزێ کرد که‌ئه‌گه‌ر فه‌رمانی گرتن و به‌ستنه‌وه‌ی ئەمیرەکانی کوردستان جێبه‌جێ بکری، به‌نده‌ به‌لێن ئەدا زۆری ولاتی کوردستان، که له‌رۆژانی کۆنه‌وه‌ که‌مه‌ندی ته‌سخیری سولتانه‌کان له‌داگیرکردنی ناتوان بوه‌، ئەتوانم به‌که‌می چاودیری شاهانه‌وه‌ هه‌موی بگرم. کاتێ ئەم پێشنیازه‌ که‌وته‌

به‌رچاوی شا، له‌سەر قسه‌ی ئەو (ناموڤه‌یدی کافره) جگه له‌ئەمیر شا محمەدی شیرویی و عدلی بە‌گی ساوۆنی، هەمو ئەمیرەکانی گرت و زنجیری کردن، هەر یه‌کێ له‌ئەمیرەکانی کوردی بە‌یه‌کێ له‌ئەمیرەکانی قزلباش سپارد. ئەمیر شەرەفی بە ئەمیر خانی موسڵ و داو چاپان سولتانی بۆ گرتنی ولایه‌تی بدلیس و دیو سولتانی رۆملۆی بۆ فەتخی ولایه‌تی هەکاری و یه‌کان بە‌گی قورچی باشی تکه‌لوی بۆ گرتنی دیاری جزیره به‌له‌شکری وەك دۆپه بارانی بۆ ژماره‌وه نارد...))^۹.

مەزنه‌کانی کورد به‌گیراوی گل درانه‌وه، رینگه نه‌دران به‌گه‌ڕێنه‌وه شوینه‌کانی خۆیان، تا هێرشێ ئۆزیده‌ك بۆ سەر خۆراسان ده‌ستی پێ کردو شا ناچاربو خۆی سه‌رکه‌ردایه‌تی له‌شکره‌که‌ی بکا. له‌و ماوه‌یه‌دا شا هه‌ندیکیانی به‌رداو هه‌ندیکیانی گل دایه‌وه تا هه‌لیان بۆ هه‌لکه‌وت و هه‌لاتن.

نمونه ۳:

صارمی موکری “کۆنه گاوری یه‌زییدی (۹۱۲ک)

له‌سه‌رده‌می ئاق قۆینلودا، ناوچه‌ی موکریان وەكو مه‌لّه‌نده‌کانی تری کوردستان که‌وت بوه ژێر ده‌ستی نیلات و سه‌رانی تورکه‌مانه‌وه، کاتێ ئەمیرەکانی بایه‌ندوری به‌ربونه گیانی یه‌که‌تری، میره لیخراوه‌کانی کورد که‌وتنه‌ خۆ بۆ ده‌رکردنی تورکه‌مان و دامه‌زراندنه‌وی ده‌سه‌لاتی خۆیان. ئەمیر سه‌یفه‌دینی موکری هه‌ندێ له‌ئێله کورده‌کانی کۆکرده‌وه، هه‌لێ کوتایه سه‌ر ئیلی چاپقلوی تورکه‌مان که‌ناوچه‌ی دریاسیان له‌به‌رده‌سدا بو. له‌وێ ده‌ری کردن. به‌شینه‌یی ده‌سی گرت به‌سه‌ر ناوچه‌کانی دۆل باریک و نه‌ختاجی و نه‌یلتمورو سلدوز دا. میرایه‌تییه‌کی له‌موکریان دامه‌زراند. که‌مرد دو کوپی له‌پاش به‌جێ ما “صارم و بابه عومەر. صارم له‌کاروباری حوکمرانی دا جێگه‌ی باوکی گه‌رتوه. مردنی میر سه‌یفه‌دین و ده‌رکه‌وتنی صارم، هاو‌زهمان بو له‌گه‌ڵ سه‌رکه‌وتنی شا ئیسماعیل دا.

صارم خان ئەو ویست پارێزگاری سه‌ربه‌خۆیی ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی خۆی بکات، شا ئیسماعیلیش ئەو ویست ناوچه‌که به‌یڤینه‌ ژێر فه‌رمانی خۆیه‌وه. بۆ ئەو مه‌به‌سته شا ئیسماعیل چەند جارێ له‌شکری گه‌وره‌ی ناردە سه‌ری بێ ئەوه‌ی هیچ سه‌رکه‌وتنێکی نه‌وتۆ به‌ده‌س به‌یڤینی.

شه‌ره‌ف خان له‌و باره‌یه‌وه نویسویتی، کورتیه‌یه‌که‌ی لیڤه‌دا نه‌نوسینه‌وه:

((که‌صارمی کوپی سه‌یفه‌دینی موکری له‌جێگه‌ی باوکی دانیشته، شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی به‌نیازی داگیرکردنی ولایه‌تی موکری سه‌رکوت کردنی نه‌وانه چەند جارێ له‌شکری ناردە سه‌ریان. له‌به‌یڤینی ئەو و قزلباش دا چەند جارێ

شەڕووشۆڕ قەوما. ھەموو جارێ صارم سەرئەكەوت و قزلباش تێ ئەشكان. تا لەمانگەكانی ساڵی ١٩١٢دا كەشا ئیسماعیل بۆ بەسەربردنی زستان چو بۆ خوی، نیلی شاملوێ بەسەرداری عەبدی بەگێ باوکی دورمیش خان و صارو عەلی مەردار بۆ جەنگی صارم نارد. ھەردو سەردار بەلەشكری بێ ژمارەو چوونە سەر صارم. شەڕێکی زۆر گەورە قەوما ھەردو سەردار لەگەڵ خەلكێنکی زۆر لەپیاوێ زەلكانی شاملو لەو شەڕدا كوژران. صارم بە سەریاندا زال و سەرئەكەوت. سەرەنجام لەگەڵ ئەمێرو حاكەمەكانی تری كوردستاندا سەری بۆ سوڵتان سەلیم دانەواندو لەدەس قزلباش رزگاری بو.

كەسوڵتان سلیمانی قانونی چو سەر تەخت، صارم بۆ دەربیرینی دڵسوژی و گوێرایەتی خۆی سەردانی سوڵتانی كرد. ئەویش دڵنەوایی كرد. ھەمو ئەو شوێنەنە لەباوکییەو بۆ ئەو بەجێ ماو دایەو بەخۆی، فەرمانی سوڵتانی بۆ دەرچو.

صارم دواي گەڕانەوێ لەسەردانی سوڵتان سلیمان بەماوێەکی كورت مرد، ٣ كۆری لەپاش بەجی مان" قاسم ئیبراھیم و حاجی عومەر، لەبابە عومەری براشی رۆستەم، لەرۆستەمی برازاشی ٣ كۆر كەوتنەو،" شیخ حەیدەر و میر نەزەر و میر خەسر) ئەمانە ھەریەكەیان بەجۆرێ لەروداوەكانی ناوچەكەدا دەرئەوێ.

شەرف خان روداوەكانی بەم جۆرە ئەگێریتەو، بەلام نوسەریکی عەجەم، لەكتیپی (تاریخ عالم ارای صفوی) دا كەبۆ ژیان و شەڕەكانی شا ئیسماعیلی تەرخان كردو، ھەمان روداو بەجۆرێکی تر ئەگێریتەو، كەھەم باری سەرنجی رەسمی دەرباری ئێرانسی دەرئەبێو، ھەم جۆری نوێرینی عەجەم لەكوردو تەقلەكانی بۆ رزگاری رۆن ئەكاتەو. نوسەری (عالم ارای صفوی) ھێرشێ لەشكری قزلباش بۆ سەر ئێلەكانی موكریان بەم جۆرە ئەگێریتەو:

((لەلای تەوێزەو نێردراوی ھات وتی: ئەم شەھریار صارم خانی پادشا كوردستانی چكاری (رەنگە مەبەستی موكری بێ، و) لەگەڵ ئێلەكانی كوردستان بیستویانە كەمەمەد كەھی یاخی بوو شا ئیسماعیل چو بۆ یەزد. ئەویش تەپلی ھەلگەرانەوێ لێداو، ٤٠ ھەزار كەسی پێش خۆی داو چۆتە سەر سوڵتان ئیبراھیمی برای شا بۆ گرتنی تەوێز. كەگەیشتە ھۆزی ئورملو قەراگۆنە سوڵتان بە ٣٠٠ كەسەو حاكی قەلاي ئورملو بو. صارم خان ھاتە سەر قەلاي ئورملو. كەنێردراو كە ئەم ھەواڵەي ھێنا شا ٣ ھەزار كەسی بەسارو حسین شاملو لەئەسفەھانەو بۆ تەوێز نارد. ئەو (سارو حسین) لەلەي شازادە بو، بۆ

ئەو چو بۆ تەوریز چونکە شازادە نەزان و شاردەزای شتووی جەنگ نەبو. بە پەلە خۆی گەیانە تەوریز ھەوالتی صارم خانی لەشازادە پرسى. ئەو (شازادە) وتى: ماوەی مانگێکە لەبەردەمی قەلای ئورملۆدا لەگەڵ قەراگونە لەشەردایەو، لەم لایەو تەنگی بە قەراگونە ھەڵ چنیو. خەلکی ناردو بۆ لای صارم خان، کە رینگەمان بەدە بچین بۆ تەوریز. صارم خان بەلێتێ دایە ئەگەر ئەو قەلاکە بەدەستەو بەدا با بەمالەوہ پروا بۆ تەوریز. لەبەردەوی سوتیندی بۆ خوارد، ئەو لەقەلا دەرچو. فەرەوی کوردان لەدواوہ ھاتن ھەمویان کوشتن و ژن و مندالتی ئەو جەماعەتەیان بەدیل گرت و گەرانەو. ھەوالت بەسولتان ئیبراھیم گەیشت کە صارم خان قەلای ئورملوی گرتوہ روی کردۆتە تەوریز.

شازادە لەگەڵ سارو سولتانی مەھرداری لەلەوی بەچاکیان زانی بەرەو روی صارم خان بۆن. ئەگەر بێت تەوریز تالان ئەکا. سارو خانی لەلەوی وتى: من ۳ ھەزار کەسم لەگەڵ خۆم ھێناو، تۆش ۴ ھەزار کەست لەگەڵ، ۳ ھەزار کەشیش لەخەلکی تەوریز کۆنەکەینەو، بە ۱۰ ھەزار کەسەو ئەوین سەر رێ ئە صارم خان ئەگرین. وا پێکھاتن، لەتەوریز دەرچوون و گەیشتنە خوی (لە نوسخەیکەى ترا سەلماس نوسراو). سارو سولتانی صارم خان ھاتە مەیدان و پیاوی خواست. شازادە ئەیویست خۆی بۆی بچیتە مەیدانەو. بەلام لەلەکەى رێی نەداو نەى ھیشت، خۆی بۆی دابەزیسە مەیدان. سارو سولتانی کوشت و سەری بری. ویستی بیباتە خزمەتی باوکی. لەو کاتەدا شازادە ئەسپەکەى لنگ دا، خۆی گەیانە ئەو و کوشتی و سەری بری. ویستی لەگەڵ سەری لەلەکەى بیهێنیتەو. لەو کاتەدا صارم خان لەتاو خۆینی کۆرەکەى ئارامی ئی ھەلگیرا، نەى ھیشت ئیتەر کەسى بچیتە مەیدانەو.

ئەو بەدە گەوھەرە لەتاو خەمی کۆرەکەى، خۆی ھاتە مەیدانەو. دواى ئەوہى زانی ئەو شازادەىە وتى: ئەبێ دلی براکەت بەمەرگی تۆ بسوتینم، ھەرەکو تۆ دلی منت بەمەرگی کۆرەکەم سوتاند. شازادە نەراندى، ھەردو تاویان دایە نێزە، ئەوئەندە یان شەپە نێزە لەگەڵ یەکتەری کرد، تا نێزەکانی ھەردوکیان شکا. ئەوسا دەستیان دایە تیرو کەوان ۳ تیریان گرتە یەک. صارم خان لەتیری سینیەم دا و لاخەکەى شازادەى پێکا. بێ و لاخ مایەو. دەسبەجێ ھەستا دەستی برد بۆ تیغی ھەیدەری رەگەزی زولفەقارو لەکیلانی دەرھینا. تا صارم خان چو تیریکی تری تێ بگرێ، شەھریار جینگەى خۆی گۆری بو. تیرەکەى لەتەرزى دا. شازادە خۆی گەیاندى، تیغیکی لەملی و لاخەکەى دا سەری پەراند. لەھەر دو لاوہ و لاخیان تاو دایەوہو، سەر لەنوێ سواربونەو. بەشیری روتەوہ پەلاماری یەکتریاندا. ئەو کۆنە

گاوه یه زیدیه (مدهستی صارم خانه) شمشیریکی له قوبه‌ی سپهری شازاده سره‌واند، سپهره‌که‌ی قلیشان و سهر سنگی سمی له‌وتیه له‌زینه زیرینه‌که دا نه‌سپه‌که‌ی بریندار کرد.

صارم خان له‌ولاخه‌که‌ی دابه‌زی، قزلباش رژانه مه‌یدانه‌وه، جه‌نگیکی گه‌وره روی‌دا، تا عه‌سره‌ی درێژی کیشا. قزلباش نه‌و رژه‌ی پساوه‌تی و جوامیرییان نواندو، شازاده‌یان هه‌لگرت و گه‌رانه‌وه بۆ ته‌وریز.

صارم که‌وته داوا له‌کوردیه‌کانی خۆی وتی: نه‌ی گه‌لی نامهرد، چهن قزلباشی ههر چواره‌کی ئینه‌و نه‌بون ۳ هه‌زار که‌سیان لێ کوشتن، نه‌تان توانی پیشیان بگرن و خۆینی کوره‌که‌میان لێ بسیتنه‌وه.

ئه‌وانیش وتیان: قزلباش ناده‌م نین، گوايه نه‌وانه له‌شیان له‌پۆلا دارێژراوه، مه‌گه‌ر چاوت لێ نه‌بو به‌ چ جوړی خۆیان نه‌دایه به‌رده‌می شمشیر؟

له‌و لاشه‌وه شا ساروخانی مه‌رداری نارو هات بۆ قه‌زوین و عه‌بدی خانی شاملۆی به‌ ۴ هه‌زار که‌سی تهره‌ له‌قه‌زوینه‌وه ره‌وانه‌ کرد. هۆیه‌که‌شی نه‌وه‌بو که‌نه‌میره‌ موزه‌فهر پادشاهی ره‌شت به‌هان دانی تا‌ق‌می تورکمان، که‌ ۴ هه‌زار که‌سیان له‌جه‌نگی نه‌لوه‌ند شا هه‌لات بون و چوبونه گه‌یلان و دابویانه پال نه‌میره‌ موزه‌فهر. ئه‌وانیش بیست بویان صارم خانی یه‌زیدی له‌کوردانی چکاری یاخی بوه‌و، له‌لای یه‌زدو نه‌برقوشه‌وه محمهد کره‌می یاخی بوه‌و، وتیان بۆچی ئیمه‌ش قه‌زوین نه‌گراین. نه‌و گه‌وجه‌ وتی باوکم ماوه‌ی سالتیک شای له‌گه‌ل سۆفیه‌کانی له‌مولکی ره‌شتدا هه‌وانه‌وه، من بۆچی نه‌و ناشنايه‌تییه‌ تیک به‌دم.

له‌م لایه‌وه شا سوپای کۆکرده‌وه چوه سهر ره‌شت و، عه‌بدی خانی بۆ لای ته‌وریز نارد. که‌عه‌بدی خانی شاملۆ گه‌یشت ته‌وریز، بیستی شازاده‌ چوه بۆ به‌ره‌نگاری صارم خان، نه‌ویش چوه ناو ته‌وریزو به‌دویاندا که‌وته‌پێ. که‌ گه‌یشت سۆفیان، بیینی شازاده به‌برینداری دیت و ۱۵۰۰ که‌سی لێ کوژراوه. شازاده‌ی گیرایه‌وه. ههر له‌و شوینه‌دا بارگه‌یان خست.

رۆژی دوهم صارم خان ده‌رکه‌وت و ریزیان به‌ست. نه‌ردوان به‌گ، کوره‌که‌ی تری، ئیزی له‌باوکی خواست هاته مه‌یدانه‌وه، داواي مه‌ردی مه‌یدانی کرد. عه‌بدی خان به‌گ شازاده‌ی برینداری له‌پای ئالا‌که‌دا دانا. خۆی له‌لایه‌که‌وه راوه‌ستابو که‌ولاخه‌که‌ی له‌جیی خۆی لنگ دا، ههر که‌گه‌یشت مه‌یدان، پاش گه‌توگۆ، تیپیکی گرته عه‌بدی خان. له‌ناوکی داو له‌نه‌سپه‌که‌ی گلا. دورمیش خانی کورپی ناخیکی هه‌لکیشا، ئینه‌ی خۆی دادری بۆی چوه مه‌یدانه‌وه، نه‌و نه‌یویست

دابه‌زى و سه‌رى بېړى تامانى نه‌داو نه‌پرانى: نه‌ى ده‌سره‌ش! نه‌گه‌ر پياوړى له‌گه‌ل
لاوان بچه‌نگه، ليدناني پيره‌ميردى هه‌فتا ساله پياوه‌تى نيه.

نه‌و وتى: نه‌وه باوكت بو؟

وتى: به‌لئى نه‌و چو قسه بكا، كه‌وته جنيدان، وتى: نه‌ى ناپياو راوه‌سته
وابژت هاتم! تيريكى ترى نايه ناو كه‌وان و هاو‌يشتى. دورميش خانيان بينى
به‌پشتا له‌سه‌ر نه‌رز راكشا بو. نه‌و تيره به‌سه‌ر سنگيا تپه‌پړى. ټينجا راست بو‌وه.
نافه‌رين و ته‌حسينى نه‌و له‌هه‌ردو سوپاوه هه‌ستاو خوى گه‌ياندى. تيفيكى وه‌اى
سره‌وانده قوببه‌ى سپه‌ره‌كه‌ى تا ناوكى هه‌لډرى.

نه‌وسا صارم خان وتى: مه‌ه‌يلن. كوردان له‌جيتى خويان بزوتن و نه‌و ۲ هه‌زار
كه‌سه‌ى سوپاى شاملوش بۆ يارمه‌تى داني دورميش خان نه‌سپيان تاو دابوو، ناو
مه‌يدان. به‌ريونه يه‌كترى.

با نه‌مان له‌م جه‌نگى مه‌غلوبه‌يده‌دا به‌جئ به‌يلن. گوئى بۆ هه‌والئى شا
نيسماعيل راډيره. هه‌ر كه‌ گه‌يشت بوه گه‌يلان، جاسوسه‌كان هه‌والئى گه‌يشتنى
شايان بۆ نه‌ميره موزه‌فه‌ر برد بو. ناهيكى هه‌لگيشا. له‌سه‌رده‌ره‌كانى خوى
پرسى: ټيمه نه‌بئى چى بكه‌ين؟ نه‌وانيش وتيان: نه‌بئى جه‌ماعه‌تى توركمان
بنيرينه سه‌ر رتئى شاو، خوت له‌بۆسه دابى. نه‌گه‌ر شتيتكيان پسى كرا باشه،
نه‌گينا هه‌لئى بۆ فومن، به‌لگو شا به‌دوت نه‌كه‌وئ.

نه‌و گه‌وجه، توركمانه‌كانى بانگ كرد پيئى وتن: ټيوه بړون له‌كه‌نارى به‌غداد
رئى له‌شا بگرن، تا منيش به‌له‌شكروه به‌دواتانا بيم. نه‌وانه رو‌يشتن به‌لام له‌پړئ
كه‌بيستيان چ باسه. خويان‌دا به‌جه‌نگه‌ل‌دا. هه‌لاتن شا هاته ره‌شت. له‌به‌ره‌وه‌ى
ماله‌كه‌يان ده‌وره‌دا بو، هه‌واليان هيننا كه‌بۆ فومن هه‌لاتوه. شا چو بۆ فومن.
له‌و‌يش كه‌نه‌وه‌ى بيسست بوو هه‌لات بو بۆ ناو جه‌نگه‌ل. شا كه‌گه‌يسته فومن،
وتيان: دو‌ينئ رو‌يشت بۆ ناو جه‌نگه‌ل. شا فه‌رموى چون به‌يلنم، له‌ولاشه‌وه نه‌ميره
موزه‌فه‌ر چو بوه لاي نه‌مير زه‌ينه‌دين، نه‌وى ده‌رسى فيربونى قورناني به‌شا گوت
بو. وتى: جگه‌له‌ تۆ كه‌سى كه‌ ناتوانئ له‌لاى شا تكام بۆ بكا، چونكه‌ تۆ مافى
فيتركردنت له‌سه‌رى هه‌يه، به‌چۆره خزمه‌تى شا، به‌لگو ليتمان بپورئ. نه‌وسا نه‌و
هه‌ستا كاتئ گه‌يشت شا له‌باسى نه‌ودا بو كه‌مير گه‌يشت كه‌لامى خواى
به‌ده‌سته بو. شا كه‌نه‌وه‌ى دى ته‌عزيمى بۆ كه‌لامى خوا كرد. وتى: باوكه‌ له‌كوئ
بوى؟ وتى: نه‌ى شه‌هريار! نه‌م پيره نو‌كه‌ره بۆ تكاى نه‌ميره موزه‌فه‌ر هاتوه، تو
هه‌قى نه‌م كه‌لامه له‌قسورى ببوره. شا نه‌وسا وتى: له‌به‌ره‌وه‌ى تۆ مافى
فيتركردنت له‌گه‌ردنى من دايه، نه‌وم به‌خشى، به‌لام به‌و مه‌رجه‌ى نه‌و تا‌قمه‌ى

ئەويان فريو داو، بەدەستی بەستراو خۆشى شمشیر بخاتە گەردنى و يىت. مير وتى: ئەي شەھريار بۆم و بيهيتم؟ بۆي نوسى كەيىت و سى چوار كەس كەتۆيان فريو داو لە گەل خۆت بهيتمە چونكە شا داواي كردون. دواي ئەو فەرمويان ئەو جەماعەتەيان گرت. خۆيشى تيغ و كفى ھەلگرت. ھاتە خزمەتى شا، پىتى شاى ماچ كرد. شا ئەوى بەخشی و لەملى ئەو جەماعەتەشى دا. ھەوائى توركمانەكانى پرسى: وتى: رايان كرد. شا فەرموى: كاتى راوستانم نى. ئەگەر ئەوانت گرت بىيان كوژەو سەرەكانيان بۆ من بنێرە. خۆيشى بەسواری لەرێنى ئەردەبیلەو یەغار بەرەو تەرەز كەوتە رى لەقەزوينەو بە ۱۱ رۆژ چو بۆ گەيلان و لەوتیو خۆي گەيانە تەرەز.

لەكاتىكا ئەو گەيشت، قزلباش تەنگيان پى ھەلچنرا بو، دورميش خان و بىرام خان بريندار بون. لەبەغیرەتى دا تاويان ئەدايە بەرخۆيان و لەعارى ھەلاتن ئەترسان. لەو كاتەدا لەلای بىبابانەو، ئالای سپى ھەژديھا پەيكەرى شەھريار دەرکەوت و دەنگى نەپەي ئەو شەھريارە ھات. گيان ھاتەو بەر لاوانى قزلباش. ھەرکە شا گەيشت، خۆي دا بەر كوردە يەزیدیيانەدا. لەو شەپە دا صارم خان توشى شەھريارە بو. بە تورەيىو شمشیری ھەلگىشا. لەناوقەدى داو دونیمەي كردو، ناردى بۆ دۆزەخ. سوپاي كوردەكان شكاو مستەفا خانى مەحمودى لەمەيدان ھەلات و ۶ سەرداريشيان بۆ شۆينەكانى خۆيان ھەلاتنەو. شا براكەي دەس كەوتەو و دورميش خانى لەباوھش گرتو، وتى: پىاوھتى بۆ تۆ ھەلە. بەفەرژەند ناوى برد. بەفەتەو نەسرەتەو چو ھە دار السلطنە (تەرەز).^۷

پاش تىپەرىنى چەند قەرن بەسەر ئەم روداو، نوسەرىكى ھاوچەرخى عەجەم كەخۆي بە نەوى شاھانى سەفەوى دانەن. ھەمان روداو بەھەمان گيانى نازانستییەو ئەگىرتتەو، ئەنوسى:

((پاش ئەنجامدانى ئەو كارانە نوردو لەھەمەدانەو بەرەو قزل ئوزون كەوتە رى، لەو شۆينانە بو بەعەرزى پادشاى سەفەويان راگەيانە، كاپرايەك بەناوى صارمى كوردەو تاقمىكى لەئەوباش و رىگرەكانى ناوچەكانى كوردستان كۆكردۆتەو، لەنزىك مەلەبەندى گەروس سوپاگايەكى بو خۆي دامەزراندەو، باج و خەراج لەھەمو جوتيارو زەویدارەكانى ئەو ناو وەرئەگرئو، كاروان و قافلەكانى روت ئەكاتەو.

شاھ نىسماعىل خۆي بۆ غافلگىر كردنى صارمى كورد ھىرشىكى شەوانەي ناكاوى كرد، بەلام كوردى ناوبراو لەپىتش گەيشتنى مەوكىبى شاھانەدا باروبنەي خۆي بەجى ھىشت بو رى ھەلاتنى گرت بو بەر، ھەمو شتەكانى كەوتە دەس

لهشکریانی قزلباشو، تاقمیکیش لهده سوپیه نده کانی نهو، کهریگی هه لاتنیان نه پتوا به دهستی راونه رانی قزلباش له ناو بران، نینجا مهو کیبی شاهانه سه بارهت بهوی هه وائ هات بو که نه میر حسامه دین حاکمی گهیلان...^۸.

همان نوسر له گپرا نهوی تیکه لهچونی قزلباشو صارمی کوردا، نه نویسن: ((لهوهرزی به هاری سالی ۹۱۲ دا ئوردو له گهرمیانی تارمه وه روی کرده زۆزانی سولتانییه، ماوه یه که لهو ناوچه خو شه دا به نه سپ سواری و تیر هاویشتنو ئادابو رسومی زۆزانی جه ژنه وه خه ریک بو، نینجا روی کرده لای خوی، له بهر نه وی هه وائ هات بو که صارمی کورد دیسانه وه تاقمیکیی له نه وباشو نه شراری کورد له دهوری خوی کو کردۆته وه، له ناوچهی ورمیی که وتۆته فیتنه وه فساد. شا نیسماعیل بیرام خانی قرامانلوو خادم به گی خه لیفه ی بۆ سه رکوت کردنی صارمی کورد نارد.

سه ردارانی ناوبراو په لاماری کوردانی یاخیاندا، صارم و لایه نگره کانی له ناوچهی ورمیه رایان کرد بۆ مه لبه ندی کوردستان، سوپاکه ی برده شوینیکی قایمه وه کهوت بو سه رلوتکه ی شاخی، به لام نهو له شکره ی مه نمری دواکه وتنی بو، ئیخه یان به رنه دا، گه یشتنه سه ری، صارم له وئ دا به له شکره که ی خو یه وه کهوته به رنه گاری، تیکه لهچونیکی سه خت له به یینیان دا قه وما، له هه ر دولا تاقمئ کوژران له وانه دو کهس له سه ردارانی به ناوبانگی قزلباش یه کیکیان عه بدی به گی شاملۆ نهوی که یان سارو عه لی مه ردار تکه لو، به لام سه ره نجام فه تح و زه فر بۆ هیزی قزلباش بو. هه رچه ند صارم خو ی له مه یدانی شه ردا به ساغی ده رباز بو، به لام کوره که ی له گه ل براکانی و هه ندئ له سه رداره کانی له شکره که ی گیان، خه لکیکی زۆری ئی کوژرا، هه مو ئیلو عه شیره تی صارم تالان کران، بیرام به گو خادم به گی خه لیفه به سه رکه وتویی و زالی گه رانه وه بۆ ناو ئوردو، له کاتی گپرا نه وی هه وائ هه کانی نهو شه ردا هه ندئ شتیان له سه ر گوستاخو ره فتاری پیسی کورده کان عه رزی پادشا کرد، که ناگری تو په بونی خو ش کردو، فه رمانی کوشتنی هه مو دیله کانی ده رکرد^۹)).

نمونه ۴:

کورديکي يه زیدی کلکدار (۹۱۴ک)

شا نیسماعیلی سه فه وی نه میره کانی ئاق قۆینلوی یه که له دوا ی یه که شکان، هه ندیکی کوشتن و هه ندیکی راوانان، مراد میرزای کوپی سولتان یه عقوب له به رده می هیزه کانی قزلباش دا به تیکشکاری له شیرازه هه لات بۆ به غداد که هیشتا له ژیر ده سه لاتی بنه ماله ی بایندوری دا مابو، مراد هانای بۆ سولتانی

شیعهده به دوزمنی خوینه خوئی نالی عدلی دانه نری. وشه یه یزیدی لیسه داو له گێرانه وهی چیرۆکی صارم خاندا وه کو جینو به کارهینراوه. ئەم چیرۆکه نیگایه کی جوړی نوږینی قزلباش له گه لی کورد پیشان نه دا.
(عالم نارای سه فده ی) (نوسیویتی:

(لەم لایه وه شاه فەرموی چاوم ئەفری، سوپا بکه ویتته ری. له پێشه وه هه سه ن به گی حه لواجی تۆغلی و دورمیش خانی نارد. کاتی ئەوان گه یشتن شه ږ گهرم بو. هه لیان کوتایه سه ر پشته وه ی له شکری بایرک سولتان (مه به سستی بایریک به گی پرناک حاکمی به غدا ده). بایرک ناخی هه لکیشا به ناچاری که و ته شه ږه وه. که ره ژ بو وه نالای (نصر من الله) له ده شتی به غدا وه ده رکه وت. ناخ له بایرک به ره ز به وه، هه رچه ند هه ولای دا خو ی بجزیتته ناوی قه لای به غدا وه، رینگه یان نه دا.

که شیعه کانی به غدا ده له به رزایی بورجه که وه روانیسان، نالای هه تا و روی هه ژدیها په یکه ری شایان بینی. زانیان که نه گه ر بایرک سولتان بیتته ناو قه لاه، ره ژوانی مه ترسی درێژه نه کیشتی چونه سه ر به ندیخانه، سه ید محمه دی کمانه (کمو نه، یه کتی له شیعه ناو دا ره کانی عیراقی عه ره ب بوه) یان له به ند ره زگار کرد، هاتنه سه ر به رزایی بورجی ده روازه، ته پلی به شاره تیان لی دا. که ده ولت، ده ولته تی شاه ئیسماعیل بهادر خان و تیغ، تیغی غازییانی قزلباشه.

هه رکه بایرکی ناجسن گوپی له و ده نگه بو، له هه ر چوار لایه وه خو ی له ناو به لادا بینی. دپی به و سوپایه داو خو ی گه یانده ده روازه که. سه ید محمه دی دی له سه ر به رزایی ده روازه که یه وه ده روازه که ش داخراوه. وتی: گه وه ره مان سلاو... ده روازه که بکه ره وه. هه چمان پێ نه کرا، نه گه ر شا بگری نه مانم نا دا، به لām نه گه ر بیتته ناو قه لاه یه کتی بنیرم داوای نه مانی لی بکه م، له وانده یه نه مانم بدا. سه ید وتی: کاتی من پیم وتی داوای نه مان بکه تو قبولت نه کرد، ئیستاش کار له نه مان ترازا وه. برۆ شمشیر له مل بکه به شکو شای دلوریا بته خشی. هه رچه ند پارایه وه، سه ید فەرموی بیده نه به ر تیر. بایرک به ناچاری جله وی به لای ره ژم دا وه رگێرا. دلای له حه ره م و ناموس و خه زینه به ردا. له گه ل دوستی هه زار که س، که ماله کانیان له به غدا نه بو، به ږی که وتن.

به لām نه و حه زره ته (شا ئیسماعیل) به هه مو سوپا وه له پرده که په ریسه وه. هه ر که پنی پیرۆزی شا گه یشته مه یدان، بایرکی ناجسن شکاو، له مه یدان هه لات. نه و حه زره ته گومانی وا بو چۆته ناو قه لاکه وه. له و کاته دا که سیکی سه ید محمه دی کمانه هات، عه رزی کرد: تۆ خو ش بی، نه مان هیشت بایرکی ناجسن بیتته ژورئ. نه و حه زره ته فەرمویان: نه ی که واته نه و بۆ کو ی چو؟ وتیان: چو بۆ لای ره ژم.

حەزرەت فەرمویان: ئەگەر ئەو دەرباز بێ، فیتنە ئەنیتەوه، چۆن ئەهیلەم دەربەچیی. دوی بایرکی ناجسن کەوت. بایرک ماوێه کی رێ پری بو، ئالاکانی شای لەدوورەو بەدی کرد. وتی کەپەردە کە بپن.

شەهیریار (شا ئیسماعیل) کە گەیشته کەناری روبرار (روباری دیجلە) پەردە کەیی بەبراری دی ماینە مەنسورە کەیی تاو دایە ناو ئاوێ کە. ماین خۆی هاویشته دەریاوێ. قزلباش کەئەوێان دی، غولامانی حەزرەتی امیر المؤمنین علیە السلام، رزانه شەتی بەغداوێ. کەشا لەشەت هاتە دەرێ، جلەوی راکیشا، لەگەڵ هەموو سوپاکانی لەئاو دەرھاتن.

ئەو حەزرەتە فەرمویان: سەیر بکەن، ئاخۆ هیچ کەس ئاو بردوێهەتی؟

وتیان: شا سەلامەت بێ، تەنیا یەکی ئاو بردوێهەتی وا ئەروا.

شا فەرموی: مەعلوم نیە ئەو کابرایە لەئێمە بێ، بپۆن بیگرنو بیهێنن! مەلەوانەکان چون گرتیان و هێنایان.

حەزرەت فەرموی: دەریپێکەیی دا بکەن!

کەدەریپێکەییان دا کەند بەریکەوت کلکی هەبو، نیشانە یەکی پێوێ بو کە لە کوردانی یەزیدی و نوکەری بایرک بو. لەبەرئەوێ بە تەنیا لەئاو قزلباش دا بەجێ ماو، ئەویش تاجیکی پەیدا کرد بو لەسەری نابو. تێکەلاوی سوارەکان بو بو. کاتێ قزلباش خۆیان هاویشت بوێ ناو ئاوێ کەوێ ئەویش بەناچاری خۆی تێ فری دا بو. ئەوێ بو ئەو ئاو بردبوی.^{۱۲}

نەوێه:

میرەکانی کوردو جەنگی چالیدیژان (۹۲۰ک)

رەفتاری قزلباش لەگەڵ کوردو مەزنەکانی، کوردی تا ئەندازە یەکی زۆر ئی رەنجاند بون. سولتان بایەزید لەبەر پیری و نەخۆشی نەیی پەرژایە سەر ئەوێ چارە یەکی بنەرەتی و خێرای پەرەسەندنی بزوتنەوێ قزلباش بکات و رێوشوێنی لەناوبردنی دابنێ. دەوڵەتی سەفەوی لەسەر دەمی ئەو دامەزراو فراوان بو، بگرە چەسپی. بەلام سلیمی کورێ کە لەکۆنەوێ رقی لەقزلباش بو، کاتێ هاتە سەر تەخت، یەکی لەبەرنامەکانی هەولێ روخاندنی دەوڵەتی تازه دامەزراوی ئێران بو. بۆ ئەوێ هەولێ ئەدا کەلکی زۆر لەهەستی مەزەبێ گەلانی ناوچە کە، لەوانە کورد وەر بگرێ. مەزنەکانی کورد خۆشیان کەتوشی گرتن و دورخستنهوێ ئازاردان بوبون، کەوتنە هان دانی سولتانی عوسمانی بۆ پەلاماردانی قزلباش. تەنانهت حەکیم ئیدریسی بتلیسی ناوی لەمەزەبێ قزلباش

نا بو ((مذهب ناحق)) واته مه زه بی ناهق. نه مهش له روانگه ی دینییه وه دیاره
واتایه کی ژور قورسی هه یه.

شهره ف خان له م باره یه وه به راشکاوی نویسیوتی:

((له بهرته وهی نه میر شهره ف به چهند رۆژی نه یتوانی ولایه تی بتلیس
بگریته وه تایه فعی قزلباشی ئی ده ربکاو، به رازی دلی سولتانی دنیاگر، سولتان
سلیم خان زانی که گهره کیتی ولاتی ئیران بگری. نه وسا به هاوییری و به ته گبیری
شاسواری مهیدانی تحقیق، سالاری کاروانی رینگه ی توفیق، دانهری قانونه کانی
اصول و فروع، نوسهری دیوانه کانی مه عقول و مسموع، ماموستای مه دره سه ی
ته قدیس، سلاله ی عارفی به دلیس، مه به ستم حه کیم ئیدریسه، له گه ل
هه ئبژاره ی بیرباشه کانی بنه ماله ی نایین به رزو خیرنه ندیشانی خانه دانی رفه ت
نایین و، ستوده ی ده ولت خواهانی دودمانی ضیاء الدین محمه د ناغای که لهوکی،
اظهاری ئیخلاص و نعتقادیان بۆ ده روزه ی ده ولته تی عوسمانی نواند. بۆ نه م
مه سه لانه ش ۲۰ که سی له نه میران و حاکمانی کوردستان کرده هاوداستانی خو ی.
عبودیتنامه یه کیان به مه ولانا حه کیم ئیدریس و محمه د ناغادا رهوانه ی ئاستانه ی
ئیقبال ناشیانه ی سولتانی کرد. سولتانی دۆست لاوینی دوژمن سوتین. له سه ر
داوای نه میره کانی کوردستان به نیازی گرتنی ولایه تی عه جه مستان، روی کرده
نه رمنه و نازه ربایجان، له ده شتی چال دیران له گه ل شا ئیسماعیل که و ته شه رو
سه رکوت. نه میر شهره ف له گه ل هه ندی له حاکمانی کوردستان له م سه فهره دا
له رکابی نه سهرت قرینی سولتانی ظفر رهین بو.

له بهرته وهی خان محمه دی والی دیار به کر له و شه په دا شه ربه تی نه مانی
چیشته، له دیوانی شاهیه وه ئیاله ته که ی نه و به قراخانی برای و حکومه تی بتلیس
به عه وه به گی برای و جزیره ش به نه ولاش به گی برا که ی تری سپی دره ا. کات ی
مه وکیبی رایه تی سهولتانی له لای ته وریزه وه بۆ لای رۆم وه چه رها، حه کیم
ئیدریس به عیززی عه رزی جه لالی سولتانی گدیاند، که نه میره کانی کوردستان
له الطاف و ئیحسان شاهی جیهان داوا نه کهن که ولایه تی میراتی خو یان به خو یان
به درپته وه، له ناو نه وانه دا یه ک ی به گه وه به گله ربه گ دابنری بۆ نه وه ی به کو مه ل
به چنه سه ر قراخان و، له دیار به کری ده ربکه ن. سولتانی گیتی ستین له وه لامی
نه وان دا فه رمویان، که هه رکامی له نه میران و حاکمه کانی کوردستان، ئیوه شاهویه
امیر الامرائی هه یه له ناو نه وان دا دابنری بۆ نه وه ی هه مو نه میرانی کورد
ملکه چ و گو ترایه ئی بن و به چن بۆ ده فع و ره فعی قزلباش...))^{۱۲}.

سەردارەکانی کورد لەو سەردەمدا پایەیه کی ئەوەندە بلندیان هەبوو کەسولتان سەلیم لەو ((استمالة نامه)) یەدا کە راستەوخۆ ڕۆی سەو کەوتنی لەجەنگی چالەدیران دا لە ۲ی رەجەبی ۹۲۰ دا بۆ دانیشتوانی تەوڕیزی نوسیو، زاهید بەگی هەکاری بە ((فەخری ئەمیرانی کورد)) ناسراوە. ^{۱۴} نامهیه کی بۆ ((حاکمی خێوان)) نوسیو کە هاوکاری ((فخر الامراء الکرام، ذخر الکبراء الفخام، صاحب المجد والاحتشام، شرف بیگ، دام معالیه...)) بکا بۆ رزگارکردنی قەڵای بەتلیس لە قزلباش. ^{۱۵} هەرێو بۆنەیهوه ((فتحنامه)) یەکی تایبەتی بۆ ((امراء مشرق و قبائل کرد)) نوسیو مژدە ی سەرکەوتنی خۆی و تیکشکانی شا ئیسماعیلی پێ داو. ^{۱۶} هەرێو ها ((فتحنامه)) یەکی دۆستانە ی بەتایبەتی بۆ شاه رۆستەم بەگی حاکمی لوپستان لەو بارەیهوه ناردو. ^{۱۷} لەپەرەوێزی ئەو روداوانەدا ئەگۆنجی دوو تیبینی بکری "یە کێکیان، رادە ی جیاوازی جووری نوێرینی رۆم و عەجەم لە کوردو پیاو گەورەکانی، کەرەنگە هەندیکی بگەرێتەوه بۆ جیاوازی مەزەب. دوه میان، پایە ی گەورە پیاوکانی کورد لەو سەردەمدا، ئەو دوه ی ئەیان توانی لەدەزاندن یا بردنەوه ی هەر مەملەتییه کی نیوان رۆم و عەجەمدا بیکێن.

۲/۲ شاه محەمەد خودایەندە

نمونه ۶:

کورد "مە عەدەنی شەرەو مەنبەعی زەر" (۹۸۶)

شاه تەماسب لەپاش تەمەنیکی درێژو، زیاتر لە ۴۰ ساڵ حوکمرانی مرد (۹۸۴ک). هەیدەر میرزا خۆی لەجێگە ی باوکی لەسەر تەخت دانیش. بەپیلانی پەریخان خانم، شازادە ی بەدەسه لاتی دەرباری سەفەوی، هەیدەر بەکوشت چو، لەناو کوردەکانی تەماسبدا، ئیسماعیل کە ماوه ی ۲۰ ساڵ بو لەزیندان دا گیرا بو، لەجێگە ی باوکی بەناوی ئیسماعیلی دوه مەوه دانرا (۹۸۴). ئیسماعیل کابرایەکی رق ئەستوری دەرێق بو. زۆرایەتی شازادەکانی سەفەوی کوشت. لەوانە، جگە لەمحەمەد میرزای دایک برای، هەمو براکانی خۆی "مستەفا، امامقلی، سولتانەدلی، مەحمود، ئەحمەدی لەناوبرد (۹۸۴). هەرێو ها ژمارەیه کی زۆر لەسەرانی دەسه لانداری قزلباش. ئیسماعیل کابرایەکی بەدخو بو، هەم تلپاکی بو، هەم نێرباز بو، پەریخانی خوشکی، کەخۆی دەستی لەدانانی دا هەبو، ژوان بوو لەکارەکی و، سلیمان میرزای دایکبرای کوژرا، ئەترسا ئەویش رۆژی بێتە کوشتن. هەر ئەو لەگەڵ سەرانی قزلباش رێک کەوت، پیلانیکیان بۆ لەناوبردنی دانا. شەویکیان ژاریان تیکەلای تلپاکەکی کردو کوشتیان (۹۸۵).

تهنیا کوری تهماسب که به زیندویتی مایو، محمدی خودا بنده بو، نهویش له شیراز نه ژیا (۹۳۸-۱۰۰۴) محمد سهرتا بویه له کوشتن دهر باز بو، چونکه کوپرو بوده له بو. نیسماعیل لینی نه ترسا پیی وا بو هیچی له دژی نهو پی ناکړی. به لام نهو ش دادی نه دا. سهره بجام فدرمانی کوشتنی نهویشی دهرکرد. نهوی کوشتنی محمدی پی سپیږدرا بو، به هوی ره مزانه وه کاره که دی دوا خست. نه مدهش بو به خیر بو محمد میرزا. چونکه هدر لهو روزه نه دا که نه بو نهوی تی دا بکوژی، نیسماعیل خوی کوژرا، له لایه ن پهریخانه وه به هاوکاری سدرانی قزلباش محمد به شای تیران دانرا (۹۸۵) نار دیان به دوا ی دا بو شیراز که یته قه زوین له سر ته ختی شاهیتی دابنیشی. شاه محمد خودا بنده (۹۳۸-۱۰۰۴) یه که مین کوری شاه تهماسب بو له کاتی مردنی باوکی دا ته مهنی ۴۶ سال بو^{۱۸}.

پهریخان بو پیشوازی له شا محمدی برای له که ژاوه کی زهرنیگارا که ۴۰۰ تا ۵۰۰ پیاده هه لیان گرت بو، تاپره سوفیانی لای قه زوین به پیر برا کهیده و چو. محمد خوی که سایه تیه کی لاوازی هه بو، مدهد علیای هاوسه ری، که به ((خیر النساء بیگم)) و ((خیر النساء بیگم)) ناو نه برا، زال بو به سهری دا، مدهد علیا رقی زوری له پهریخان بو. محمدی هان دا بیکوژی. شاه محمد هدر نهو روزه فدرمانی دا به خلیل خانی نه فشار، که له لهی پیگه یاندنی پهریخان بو، پهریخان بکوژی. پاش چهنه رژی پهریخانی خنکاند. به رامبه ر به م خزمه ته، شا که له پوری کوژراوی به بکوژ به خشی.

شا کابرایه کی بی دهسه لاتی نابینا بو، خوی له کاروباری دهو له ت نه نه گه یانده. مدهد علیای هاوسه ری، که نه وهی یه کی له میره ناسراوه کانی مازنده ران و ژنیکی لیته اتوی خوه زلزان بو، دهستی گرت بو به سهر کاروباری دهر باردا. دانان و لابردنی کار به دهستانی دهو له ت و سوپا له دهس نه ودا بو. کوره کانی مدهد علیا هیشتا مندا ل بون. حه مزه یان که دانا به ((وه کاله تی دیوانی نه علا)) و اته جینشینی باوکی ته مهنی ۱۱ سال بو، له باتی نهو دایکی کاره کانی به پتوه نه برد. سدرانی قزلباش له ناو خویاندا ناکوک و ناته با بون. پیلانیان له یه کتری نه گیترا. هه لومهرجی نساوه وی تیران شیوا بو. ناژاوه شه پو شو ر مه شه ده، هیرات، مازنده ران، قرم، شیوان و ناوچه کوردنشینه کانی خوی، سه لاس، ورمیی گرت بوه وه. سهرکرده کانی تیران گو ییان نه نه دایه فدرمانه کانی شاه محمد. به ناکوکییه کانی ناو خویانسه وه خه ریک بون. سنورداره کانیشی ناوه رژی پیکه اتنه که ی سلیمان - تهماسبیان پشت گوی خست بو.

بایبعلی ناکوکی ناو سهرانی قزلباش و لاوازی دهریاری ئیرانی به ههل زانی، کهوته شهر فروشتن به ئیران. له پيشهوه کورده داخ له دهکانهکانی سهر سنورهکانی گالدا هيرش بهر نه سهر ناوچه سنوریهکان. پهلاماری خوی و ورمییان داو گرتییان. دهریاری ئیرانی تینی بهرنگاری تی دا نه ما بو. هیزهکانی ئیران خویان له بهر هیرشی عوسمانی دا پێ نه نه گیرا. شاه محمهد داوای له نه میرخانی موسل و به گله ربه گی نازه ربایجانو، محمهدی خانی تخماق ئیستاجلو به گله ربه گی نه رمه نستان ((چخور سعد)) و، نیمامقلی خانی قاجارو به گله ربه گی قه ره باغ کرد، بهر له هیرشی عوسمانی بگرن. نه وانه له بهر ناکوکی ناو خویان شتیکی نه و تویان پێ نه کرا. ئوردوی عوسمانی قارسی نه و هه دان کرده وه، به ناو قافقازدا پيشه ووی کرد، گورجستان و شیروانی گرت (٩٨٦). له م شه رانه دا به تایبه تی له تیکه ه ئچونیکا له ((چلدر)) ژماره یه کی زۆر له مه زنه کانی کورد که و تنه بۆ سه ی قزلباشه وه کوژران.

مه هه د علیا، حه مزه میرزای کوری له گه ل خۆی بردو، خۆی چو بۆ قه ره باغ بۆ سه ره رشتی ره وتی جه نگ. عادل گرای خان، یه کی له نه میرانی تاتار، له یه کێ له و شه رانه دا به دیل گیرا بو. به دیلی ناردیانه لای مه هه د علیا. نه ویش به ریزه وه ناردی بۆ قه زوین. خۆیشی ریز نه گرتو سوکایه تی پێ کردنی سهرانی قزلباشی کرده بیانو، به په له گه راپه وه قه زوین.

شا ناو میند بو له هیزه کانی خۆی و توانای سه ره کرده کانی. دلتیا بو به شه ر به ری هیزه کانی عوسمانی پێ ناگیرئ. که و ته هه و لدا نی نه وه ی به ری گه ی دیپلوماسی ناکوکییه کان له گه ل بابی عالی له سه ر بنچینه ی په یمانی ئاماسیه چاره سه ر بکا. بۆ نه و مه به سه نامه یه کی بۆ سو لتانی عوسمانی، مرادی سییه م، نوی.

مه هه د علیا، عادل گرای بۆ دلنه وایی و میوانداری برد بوه ناو یه کێ له کۆشکه کانی خویان. سهرانی قزلباش خویان له به هانه بون له م ژنه ئیرانییه به ده سه لاته، نه یان ویست ملی بشکیتن. تاوانی حه زلیتکردنی نه میری دیلیان به پال دا. داوایان له شا کرد نه م ژنه له کاروباری دهر بار دور بخاته وه. شا ده ستی به سه ر هاو سه ره که ی دا نه نه و پشیت. سهرانی قزلباش هه لیان کوتایه سه ر مالی شا. بو به ده مه قاتێ له نیوان مه هه د علیا و سهرانی قزلباش دا. سهرانی قزلباش مه هه د علیا و دایکیان، له باو هشی شا محمهدا، کوشت.

عوسمانیه کان هه لیان بۆ هه لکه وت بو، هه مو ناکوکییه کۆنه کانی نیوان هه ردو ده و له ت بژینه وه. مه رجه کانی کۆنیان دو باره نه کرده وه، بۆ را گرتنی

جەنگ پېيان لەسەر ئەو دا ئەگرت. سەئى ئەسپى ھىزى عوسمانى بەسەر ھەر
 ئەرزىكى ئىترانى دا رۆيشت بى، بخرىتە سەر قەلەمپەوى عوسمانى. سەلماندى
 ئەو ش بۆ دەربارى سەفەوى ئاسان نەبو. لەماوەى حوکمرانى شاھ محەمەدا
 پەيوەندى ئىترانى - عوسمانى بەتەواوى تىكچو. پەيمانى ئاماسیە خرایە پشت
 گوئ، هیچ پەيمانىكى ئاشتبونەوى تازەش نەبەسترا. ناکۆکییە کۆنەکانى
 سەردەمى شا ئىسماعیلی یەكەم و سولتان سەلیم زیندوبونەو. رەوتى جەنگ
 بەقازانجى عوسمانى بو. عوسمانییه کان درێژەیان بەهێرشەکانى خویان دا. بەشیکی
 فراوانى قافقازو لای رۆژئاواى ئىتران، لەوانە شارى تەوریزیان گرت، ئالوگۆرى
 نامە لەنێوانى شاو سولتانو، لەنێوانى کاربەدەستانى گەورەى ھەردو دەوڵەت
 نەگەيشتە ئەنجامى تەواو. ھەر لەو ماوەیدا حەمزە میرزا، کەئەویش خوی دا
 بوە بادەنوشى و نیربازى، یەكێ لەھاودەمەکانى خۆى بەمەستى كوشتى (٩٩٤).

شاھ محەمەد لەنامەىەكى درێژدا كەبۆ مرادى سییەمى نوسیو، بەبۆنەى
 ھێرشى ئۆردوى عوسمانییه بۆ ناو ئەرزى ئىتران، ئەدواى درێژە پێدانىكى پەر
 لەئایەت، شیعەر قسەى نەستەقو، ستایشى دورى پەر لەچاپلوسى و درێژدادپەر،
 لەباسى كوردا ئەلێ:

((... ئەعلا حەزەرەت خاقانى دوھیلانە بەرز لەگەڵ ئەعلا حەزەرەت شای
 بەھەشتى، انار الله برھانەما، رینگەى پێكھاتن و دۆستایەتییان گرتو، بەیداخى
 فیتنەو فەسادو جیدال، كەمایەى لەناو چوونى عاجزان و مەساكین بوو، ھەڵ
 نەكردو، بەپێى فەرمانى واجب الاذعانى: ((انما المؤمنون اخوه فاصلحوا بين
 اخويكم)) و بانگى فيض ئینتیمای ((وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فاصلحوا
 بينهما)) بەجێ ھێناو، بۆ خۆشیى حال و بەجێھێنانى ئاواتەکانى فیرقەکانى
 ئیسلام و ئوممەتى خیر الانام، عليه الصلاه والسلام، بنچینەى درێژماوى صلح و
 صلاح و ((افضل الصدقة اصلاح ذات البين)) یان دانا.

شیعر: فاصلح اذا كان الصلاح موافقا واصلاح ذات البين خير فوائد
 ئەگەر بەصلح بتوانى لەگەڵ دوژمن رینگەى و یفاق بگرى، ناشتى لەجەنگ
 باشتەر بۆ صلح و صلاح و اصلاح تى بکۆشە، چونکە فەلاح لە صلاح دایە
 ((والحمد لله تعالى، لەلای ئێمەو صلح و صلاح بەباشە وەلام دراوەتەو، تا
 ئێستە بۆ پێویستییهکانى ئاواکردنەو و دامەزراندنى ئەو پەردى تەقەلامان داو،
 لەتوررەھاتى ئیعوجاجى لوجاج پێى ئیقداھمان کێشاوەتەو، رینگەى راستمان
 بەپێى صدق و صفا پێواو.

((دواى ئەوئى كەھزەرتى شای بەھەشتى، اعلى الله مكانه وانار الله برهانه، بەپىتى (كل شى هالك الا وجهه)) باروبىندى فەناى لەمەعبەرى فانى دىناوہ بۆ سەراى مۇستەقەرى باقى راكىشا، ئىسماعىل مىرزا بو بەمەزھەرى ئاسارى ئەشرارو، ھەنگاوى لاساىى لەدولتى ئەخلاق و ئەتوارى باووباپىرانى مەزنى خۆىدا نەناو، كەوتە رشتنى خوينى براو خزمەكانى و بىرىنى سىلەى رەحم كەجوتە لەگەڤ ((انه من عمل الشيطان)) ھەمويانى بەكفنى خويناوپىسەو رەوانەى شكاتگای عەرسەسات كەرد. لەبەرئەوہ لەنەمامى ھىوا، جگە لەھەسەرت و مەلامەت، ھىچ بەرىكى نەچنى و لەبەخت و تەختى سەلتەنەتەكەى ھىچ خۆشپىشەكى نەدى.

((اھەر كە لەبارەگای ((توتى الملك من تشاء)) وديوانى شەھنشاهی ((وما النصر الا من عند الله)) مەنشورى ئىحسانى ((عسى ربكم ان يهلك عدوكم ويستخلفكم)) نىشانى پايدەبەرزى ((انا جعلناك خليفة في الارض)) بەناوى ئەم دۆسۆزەو نوسرا، واژى لەھەمو وادىيەك ھىتاو، بەپىتى ((الولد الحر يقتدي بابائه الغر)) كەوتە پىرەوى سوننەتى بەرزى ھەزەرتى شاھى بەھەشتى.

((لەگەڤ ئەوئى بەھىچ جۆرئ نە مەراسىمى پەرۆزبایى و نەپىنويسىيەكانى پرسە لەھىچ جىيەكى ئەولایەوہ دەرنەكەوت، ئىتە دەستىنامەىەكمان لەسەر بنچىنەى تەواوى دۆستايەتى و يەكيتى، بۆ نوئ كەرنەوئى رىوشوئىنەكانى دۆستى و خۆشەويستى بەسەعادەتەتاب وەلى بەگى، وەكىلى حكو مەتى دەرگاى مەمەدى سولتان دا بۆ دەرگاى فەلەك وئىنە نارد.

((ھىشتا ناوبراو نەگەيشت بوە تەوڕىز ھەواڤ ھات" كوردانى باوەر پى نەكراو، كەوہكو بومى شوم بەشەو بۆزۆو بەرۆژ كۆيىرو، لەطەرىقى سودادو سەبىلى رەشاد مەحروم و مەھجورن، ئەخلافى كىرامى ئىبلىس و ئەھدافى سىھامى تەلبىسو، مەعدەنى شەپو، مەنبەعى ضەيىر، ناوەرۆكى ((وجوہ يومئذ علیھا غبرة ترھقھا قرة)) لەناوچەوانیان نوسراو، لەسەھىفەى ئەعمالیان گوتراوى ((كانھم حمر مستنفرة فرت من قسورة)) تى ئەگەى، پەلامارى ورمىيان داوہ، حسين خان سولتانى خنوسلوى حاكىمى ئەوييان بەگفتى درۆى بىئى بناغە و بەلئىنى پوچ لەشار دەرھىناوہ ئالای ئاياتى زولمەتى فسق و فجورىيان ھەڤ كەردوہ. مالو عەيالى دەرەمەندان و ژيەر دەستانيان بەتالان بەردوہ. رەعاىاو عەجەزەو مەساكىن، كەئەسلەن ئەسەرى فەساد لەوجودى بىئى وجودى ئەوان ناوہشيتتەوہ، كوشتەو، مەنالانى مۇسلمانانيان دىل كەردوہ. دەستى كۆيىن و فرۆشتىيان تى ناو.

((هر لدم کاته دا، دیسان ههوال هات" که فیرقه یه کی تری نهم طائفه پر تهره قه بئ بونیاده، شه به یخونی مه حمود به گی رۆملوی حاکمی خوی، له کاتی کا مهستی خوی غه فلهت بو، کردوه کوشتویانه.

((نهم موحیبه خیرخوازه لدم مه سه لانه دا نه صله ن و موته قه ن گوئی نه دایه نه وانه. هه موان چاوه ری بون که فساد و نیفسادی نهم جه ماعه ته بگاته سامیعی جه لالو، به پیی ((کلکم راع و کلکم مسؤل عن رعیته)) هه ر یه که یان به گویره کارو کرداره کانی خوی سزا بدرین. که چی هاوزه مانی نهم حاله ههوال گه یشته که له له پاشا چۆته سهر مه لبه ندی شیروان و دهرو به ری. کۆشکی صولح و سودادی به ره شه بای په یمان شکستی و بئ به ئینی ویران کردوه. هه ر له بهر ئاره زوی فساد و بیی لاساری ئالای عه هد و میساقی نه وانه ده...))^{۱۹}.

وه کو نه ئین شا خۆی کویر بوه. سهره رای نه وه بئ ده سه لات بو، به شداریه کی که می کردوه له دارپشتنی سیاسه تی ناوه وه و ده ره وه ی ده و له تی سه فه وی دا. له سه رده میکا مه هد علیای هاوسه ری و هه ندی له سه رانی قزلباش و، دوی کوژرانی نه ویش ئیتر نهم هه ر به ناو شا بو، نه گینا ده سه لاتی راسته قینه له ده س کار به ده ستانی ده ربارو سه رانی قزلباش دا بوه. نه شئ ناوه وۆکی نه و نامه یه به هه لویستی ره سمیی ده زگای حوکمرانی قزلباش له گه لی کوردو، راپه رینه کانی دابنری. نه وه ش دواپی له سیاسه تی کوردی شا عه باس دا به رونی ده رکه وت.

۲/۲ شا عه باسی کبیر

نمونه ۷:

شاه عه باس و قه لای دهمدم (۱۰۱۸)

باسی سه رپیچی و لاساریی نه میرخانی برادۆستی و چونی جه نابی اعتماد الدوله بۆ مه لبه ندی ورمی و گه مارۆدانی قه لای دهمدم و چلۆنایه تی کاره سات و رووداوه کانی.

به سه رهاتی نه میرخانی چولا ق بۆ هه مو که س ده بی بیی به په ند. نه ی نه و که سه ی به دوی قسه دا ده گه ری تاویک گوئ رادیره تا به سه رهاتی نه میرخانت، که له عه شیره تی برادۆستی کورد بو، بۆ بگێرپه مه. له سه رده می شای به هه شتی دا قه راتاج ناویکی کورد له ریزی شا په رستان و خزمه تکاران دا بو به سه ر ته رگه وه رو مه رگه وه ر که به مه لبه ندی ورمی و شنۆه نوساوه راده گه یشته. پاش نه مانی شای به هه شتی که رۆمییه کان مرخیان له نازربایمان خۆش کرد. عیلا و عه شیره ته کورده کانی سهر به م ده و له ته بایان داوه و له گه ل رۆمییه کان که وتن. شا عه مه د

ناویك له میرزاده کانی برادۆست به فەرمانی خوندکاری رۆم کرا به مه زو خواوه دهسه لاتی برادۆست.

ئه میرخان سه ری بۆ دانه نه واندو ملی بۆ رانه کیشا هه رده مه له گه ل یه کیک له ئه میره گه وه کانی کورد ده که وت. ماوه یه که له کن عومه ر به گی حاکمی سۆران رایبوارد، له شه رێک که عومه ر به گ له گه ل دوژمنه کانی کردی، ئه میرخان دهستیکی له تانی شه که وه په ری، ناوبانگی به ئه میرخانی چولا ق رویشت.

له و ساته دا که ئالای به رزی پادشایی له تازیایان ده شه کاوه شا به و پیۆقه ده مه پیۆزه و بۆ داگیرکردنی نه خچه وان و ئیره وان ده یازوا، ناوبراو هاته به ر ده رکی باره گای پادشایه تی و خۆی به شاه په رست و خزمه تکار نیشان دا. خواوه شکۆ ئاوری ره جمه تی ئی داوه، مه زنایه تی و ده سه لاتداری ته رگه وه رو مه رگه وه ری پتی به خشی و نازناوی خانی دایه و سه ری به رز کرده وه. مه لبه ندی ورمی و شنۆی که سه ر به تازیایانه و له سه رده می شای به هه شتی دا له ژێر فەرمانی یه کیک له گه وه گه وه کانی قزلباش دا پتی نه سپارد. له سه ر فەرمانی شا، وه ستا زه ره نگه ره کان ده ستیکیان له زێری سور دروست کردو به گه واهیرات و سه رواری به نرخ رازانه وه و له باسکیان به ست. چونکه تازاو مه رد بو خواوه شکۆ زۆری رو ده دایه و گه لیکی چاکه له گه ل ده فه رمو. ئه ویش ده ستی خزمه تکاری له سه ر سینگى دانا. له سایه ی دلسۆزی و چاوه دێری خواوه شکۆ دا رۆژ به رۆژ به په یژه ی مه زنایه تی دا چه سه رو له هه مو هاوشانه کانی خۆی تی په راند. چه ند ناچه و مه لبه ندی له ئه میره کانی کوردی سه ر به رۆم نه ستانه وه و سه ر ولاتی خۆی گێران و به و جوړه له نیو ئه میره کانی کورد به پایه به رزی و له شه کرزۆری ناوبانگی ده رکرد.

زۆر له خه یله کان له ئه میرزاده کان له ده وری هالان و خزمه تی ئه ویان ره چاو کرد. هینه دی پتی نه چو هه واه فیز له سه ری داو له خۆبایی بو. له و کاته دا که جفال ئوغلی له شه کری بۆ تازره بایان کیشاو شه ر له ده ورو به ری ته وریتز قه وما، له گه ل ته وه شا که زۆر له شه رگه نزیک بوو خۆی به واردو نه هاته مه یدان و به خوزوری خواوه شکۆ نه گه یشت. پاشا شکاندن و تاراندنی جفال ئوغلی له شه کری زال بو، له ناوچه ی سه لماس خستی. ئه ویش به دیاری و ژوانه وه هاته باره گا، لاواندراوه که م خزمه تی و خۆبه اردن و نه هاتنه مه یدانی به رودا نه دراوه. بۆ ئه وه ی دردۆنگ نه بی ئه و و ئه میره کانی کورد که وه حشی ترین تییه ی ئینسانن دله خوشی درانه وه و چاکه یان له گه ل کرا. مه ره خه س کرا که به گه ریتته وه بۆ ولاتی خۆی، به رپا له ت خۆی له ریزی خزمه تکاران داده نا. به لām له بنه وه له به ر ته عه سو بی مه زه بی و پیسی ده رون له گه ل قزلباشی ده ور به ری خۆی دوژمنانه ده جولا وه. هه وای سه ره خۆیی و

سهره پۆیی له سهری دا بو. نهوهندهی بروز نهستاند که خهیریکی ئاوه دان کردنهوهی قهلایه کی گهوهه قایم بیه. به باره گای دهولتهی راگه یاند که قهلائی ورمی بنکول بو، ههره سی هیتاوه و خۆپاناگری و بۆ نهوه نابۆ پشتی پۆ بیه سترۆ. نه گهر نیزن بفره مون بناغه ی چوار دیوارێک له شوینیکی له بار دادهرێژم. خاوهن شکۆ که ههر روالتهی نهوی دهوی و ناگای له دهرونی نه بو، ئیزنی دا. نهویش له ۳ فرسه خێ شاری ورمی له سهر کیتیکی ههره بهرز که کهوتۆته بهشی ته رگه وه ر بناخه ی قهلایه کی قایمی دارپشت.

له نیو کوردان دا باوه ده لێن! له پێش ئیسلام دا له زه مانێ ساسانیه کان (نه کاسره) دا ههر لهو شوینه قهلایه که هه به که پیتی گوتراوه دمدم و ده سدرێژی رۆژگار خاپوو و وێرانی کردوه. پیر بۆداق خان نه میری نه میرانی ته وریز که پیاویکی به نه زمون و وشیارو کارامه بو، له جولانه وه ی دۆژمنانه ی نه میرخان دا نیشانه ی که له وه کیشی و مل هوپی به دی کرد. بۆیه به باره گای پیروزی راگه یاند که: ((نه میرخان له رێگای راستی لاداووه هه وای سه ره پێچی و لاساری کهوتۆته سه رو بناغه ی نهو قهلا بهرزو قایمه ی بۆیه دارپشته که له رۆژی پیویست دا به کاری بۆ. نهو غولامه دروست کردنی نهو قهلایه هیچ به قازانجی دهولت نازانم)).

فه رمانی پیروژ به م جۆره به ری کراوه: ((بۆ خۆت نه میری نه میرانی نهو سنوره ی، نه گهر نهو قهلا دروست کردنه به قازانجی دهولت نازانی پێشگری ئی بکه)). پیربوداق خان له سهر فرموده ی شا پیاویکی باوه پێشکرای ناره کن نه میرخان و پیتی راگه یاند: ((که نهو له ریزی نه میره مه زنه کانی شادا حساب ده کری و په ره و ده ی دهستی خاوهن شکۆیه و لافی پاک و بهنده یی ئی ده دا. هه رچهند شای عاله م په نا نهو په ری متمانه ی پۆ هه یه. به لām بهو قهلا دروست کردنه ی نهو زمانی زمان پیسان ده کریته وه. نه گهر نهو قهلایه ی له ترسی په لاماری رۆمیان دروست ده کا. نه گهر رۆمیان بیننه نهو ولاته هه تا قهلائی قایم و گه وه ی وه قهلائی ته وریزو ئیژه وان له نیوی دا بۆ، رو له قهلائی وا ناکه ن و نه گهر ترسی له نه میره کانی کورد بۆ، نه گهر روداوێک بفره ورمی ئیبه غولامانی باره گای شا که پاراستنی ئه م سنوره مان له نه ستۆیه چۆن ده توانین خۆ بنگه خێنین؟ رهنگ بۆ ههر نهو عاشوره کوئه ی ورمی بۆ نهو بهس بۆ و اباشه که ده ست لهو قهلایه هه لبگری و زمانی پیاوخرپان له خۆی نه کاته وه نهو ئامۆژگاریه دۆستانه ی ئیبه که قازانجی نهوی تێدایه له گوێ بگری و خۆی نه کاته نیشانه ی بوختان و ده مگۆی نهوتۆ که بونی لاساری و دوه ره کی ئی بۆ)). به راستی ئامۆژگاریه کی

دۆستانه و دلسۆزانه بو. چونكه به پشت نهستورى ئه و قهلايه بو كه توشى ئه و چاره نوسه ره شه هات و ئه وهى پى گه يى كه ده بو پى بگا.

به كورتى نه ميرخان هه ر گوتى نه دا ئه و قسانه و پياوه كه ي پيربوداق خانىش به ده ستى كورده برادۆستيه كان كوژرا. قهلايه كى يه كجار قايم و گه وه رى دروست كرد و نازوقه و چهك و چۆلى كيشاوه نىو قهلاكه وه. نه و جار له ورمى دا رايگوزىت بۆ ئه و قهلايه. رۆژ به رۆژ قهلاكه ي قايمتو نامرازى قهلادارى په رداختر ده كردو له راستى دا هۆى چاره ره شى و لى قهومانى خۆى زياتر پىك دىناو، كارى نه و تۆى ده كرد كه به هيچ بارىك له گه ل پاكيى و يه كره نكيى يه كيان نه ده گرتوه. بۆ نمونه خان نه بدالى موكرى براى شىخ حديدەر كه له خاوه ن شكۆ ياخى ببو وله ترسى هينى له شكر له هيچ شوپىنكى ولاته كه ي خۆى دا حه جىن و حه وانه وهى نه ما بو، به خۆى بىست كه س له ده ستويته و نه ده كانيه وه په ناي بۆ هيناو نه ميرخانىش په ناي داو كردى به هارده م و هاو نشينى خۆى. به لام به فيل و ريوى بازى پياوه كانى خۆى ده نارد و ده رگاى عالم په ناو خۆى به فيداى و يه كره نك نيشان ده دا. له كاتىكدا كه جه لاليه كان نارد رانه كوردستان فه و جىكيان له گه ل نىردرا پيربوداق خانىش سه ركرده ي ئه و له شكره بو. نه ميرخان كه نه و خه به رى بىست به ده وله تى راگه ياند: ((نيتوانى من و پيربوداق خان خوش نيه و قسه ي خراب له بارى منه وه به عه رز ده گه يه نى. حه وانه وهى من له نيتو له شكرىك دا كه نه و سه ركرده ي بى، كارىكى زۆر گران و نه سته مه)).

بۆ دل راگرتنى ئه و نه م فه رمانه به قه لىم داها ت: ((له به رخاترى ئه و پيربوداق خان ئه و كارى لى وه رگه ياره له جىنى ئه و حه سه ن خانمان تا عين فه رمو كه له نه ميركه كانى عىراقه و پياويكى پاك و سه روو خۆشه به و حاله شه وه نه گه ر بۆ خۆى ناتوانى له گه لى كه وى، يه كىنك له كوره كانى و ردىن سپيه كى كارامه و دوسه سى سه د كه سيكى له گه ل بجا. با يه كره نكيى و دلپاكيى ئه و بۆ نه ميرو حاكه كانى كورد سور بىته وه و خانه نشينى ئه و به خۆبواردن دانه نىن)).

نه ميرخان سه ره راى ئه و هه م دلسۆزى و مودارايه وه كه له لايه ن خاوه ن شكۆه له گه لى كرا، هه ر له سه ر لاسارى و سه روهرى خۆى رۆيش ت. كه حه سه ن خانى نىستاجلو و گه و ره گه و ره كانى قزلباش له مه راعه گه يشتنه محمه د پاشا و جه لاليه كان و به ره و خزمه تى خويان كه و تنه رى، به نه ميرخانيان راگه ياند: ((له سه ر فه رمانى پىروزي خاوه ن شكۆ نه گه ر بۆ خۆى له توانايى دا نيه بى، چه ن پياوى باوه رپىنكراوى خاوه ن نه زمون كه له چاك و خراپى كوردستان و ريگاكانى

ناگدار بن و رهوی بکهون پرسیان پی بکری و بۆ راویژ له گهڻ کردن بشین سازبکار و بنیتر)) نه میر چند په لپ و بیانوی گرتن.

کورته ی بیانوه کانی نه و بو: ((تیره ی جهلالی لاپره سڼو نه گونجاوو باوه پي نه کراون. با گه وړه گه وړه کانی قزلباشیش ده گهڻ بن من ناتوانم له گهڻ له شکر ټک بکهوم که حدوت هه شت هه زار که سی جهلالی ده گهڻ بڼ. نه وان له هدر رینگایه که وه ده یانه وی بړن. منیش له پاشان هیندیک که س به دوی نه واند ده نیرم)) نه میره گه وړه کانی ده ولت سهرکیشی نه ویان له سهرتای سه فردا به دل نه بو. نه و یان به لاره باش بو، نیستا که رینگایان به لای نه و دایه به هدر باریک بڼ رامی بکه ن" چونکه نه گهر هات و نه میرخان که له نزیکانی ده رگای شایه و لا ساری بکار به لاری دا بړا، ده بی له نه میره کانی دیکه ی چاوه نۆری چ بین؟ بۆیه وه سهر خزیان نه هیناو به زمانیکی نه رم و خوش لییان راسپارد، خانه خو بی باش بڼ و چن شویک رامن بگری، جا که چاومان پی کهوت له سهرخو راویژی لی ده که یڼ و نه وی قازانجی نه وی تیدا بڼ و ده که یڼ. نه میرخان هدر جوابی نامه و په یامی حه سڼ خان و نه میره کانی دیکه ی نه داوه له سهر که لله ره قی و که له وه کیشی خوی توند تر راوه ستا.

که پیشه کی له شکر گه یشته ناوچه ی بهر حوکی نه و ده سته یه که له کورده کانی برادۆست بهر هنگاری بون و له گهڻ نه و جهلالیانه ی که له پیش دابون به گزیه که دا هاتن، در پیای جهلالی کوژران و چند که سیش له م نیوه دا برینان هینا. حه سڼ خان و نه میره کان که له و روداوه ناگدار کران پیاهه کانیان گیتراوه پاشه وه و شهرو کیشه یان راوه ستاند و له نیو فرسه قی قه لا له جینگایه کی په سیو هه لیان داو له شکریان خست. کورده کان چونه وه قه لاوه و هۆردو گایان وه بهر توپان دا، حه سڼ خان دیسان پیای نارده وه کن نه میرخان و هوی نه و ره قاره ناله باره ی لی پرسه ی. هدرچی له و لایه وه قسه ی خوش و دۆستانه کران، نه و په لپ و بیانوی سهریتری هینا گۆری و ده رگای دۆستایه تی و ناشنایه تی داخست. توشی ههر که س له قزلباش و جهلالی بویان که بۆ جیبه جی کردنی کاروباری پیویست له هۆردو وه ده رده که وتن ده یان کوشت و روتیان ده کرده وه. دوپات بونه وه نه و کارانه دژمنایه تی له نیو ههر دولا دا به هیزتر ده کرد. محمد پاشاش بۆ تۆله نه ستاند نه وه له جهلالیه کان وه کار کهوت و پیاهه کانی پۆل پۆل تا بهر قه لا ده چون و له و لاشه وه کورده کان لییان وه خۆ ده که وتن و به پیریانه وه ده هاتن و له هردو لاره چند که س ده کوژران و بریندار ده بون. کار له کار ترازو شهرو کیشه گهرمتر بو. هیندیک که س له جهلالیه کان که له محمد پاشا در دۆنگ بون به تاییه تی محمد

به گي برای تويل و دهستويتهنده کانی بايان داوه و چونه کن نه ميرخان. بهو جوړه نزيکهی سئ سده چوار سده کس له گهل نهو کهوتن. نهوش پتر نهوی له خوږايی کردو محمد پاشاش به جاريکی هه راسان و جازر بو. ناگری دوژمنایه تی له نيوان نهواندا ههل گیرسا، فدرمانی قهزا له باره ی کورده یاخیه کاندا دراو ملک و ولاته که یان داگیر کړا. هه سمن خان به ناچاری له وينده ری دامه زراو چلو نایه تی به پیچکی ته ختی پادشا راگه یاند. نهو خه بهره له نه رده ویل به عه رز گدیشته.

وهك له سهره تاوه نویسمان عالی جه ناب اعتماد الدوله، حاتم به گي بو نهو لای رهوانه فدرمو که به چاویکی ژیرانه ته ماشای نه م سنورانه بکاو نه گهر نه میرخان هیچ جی متمانه بی دلای بداته وهو به کدره می شاهانه هیواداری بکا. جه لالیه کان له دهوری قهلائی نهو راگوژیرو وهك سالان جی هه واریان بداتی. پینج هه زار تومن زیری نه قد له خه زینه ی دارمالی شاهانه وه رگری و پیدا به جه لالیه کان. جا نه گهر نه میرخان هه دانه مه زراو که له ره قی و که له وه کیشی کرد، ناویکی بهو ناگره هه لپرژینی و ملکه کانی نهو به سهر جه لالیه کاندا دابهش بکا تا له وی نیشته جی بن و ناسه واریش له کورده لاساره کانی دیکه بیی.

باسی چونه ورمیی اعتماد الدوله و گه مارؤدانی قهلائی دم دم و کاره ساته کانی دهوری قهلائی

که عالی جه ناب اعتماد الدوله له نه رده ویله وه هاته ته وریزو له گهل پیربوداق خان حاکمی ته وریز بهر خوردار به گي نه نیسی توچی باشی و تفهنگچیه کانی نیسه هانی و خوراسانی و ته وریزی باقتیی وهی کهوت. دو هه زار که شیش جه لالی که له تالانی قراچه نه رده هانه وه ده گه رانه وه له گهل کهوتن.

له سه لاس، خان وه لد غازی به گي حاکمی نه ویش ویرای نهولیا به گي کوری سه یفه دینه کویره ی حاکمی نه نزل و سوما له گهل له شکر کهوتن. رژی ۳ شه مده ی ۲۶ شه عبان گه شسته هوردوی ورمی. هه سمن خان و محمد پاشاو گه وره کانی به پیری وه هاتن و به خزمهت گه شتن هوردو له جیگایه کی باش دامه زرا.

رژی دواپی جه ناب اعتماد الدوله پیاوکی باوه پیکراوی ده گهل مه لیک ناغا محمد دی طسوجی که ناشنایه تی کونی له گهل نه میرخان هه بو. ناره کن نهو. پاش ناموژگاری دوستانه و خیرخوایانه داویان لی کرد که مل بداو له ده ورو به ری قهلا بو دیدار ناماده بی تا ریگایه ک بو نه هیشتنی نا کوکی و ناته بایی بدوژنه وهو دلای نهو بیننه وه جی. نه میرخان ملی داو له قهلا هاته وه خوارو جه نابی وه زیریش به چنده که سه وه چو. چاویان به یه کتر کهوت و له هه مو بابه تیک دوان.

ئەمىرخان بەئاسوپەئاس دا دەچو بەفروئىل و درۆ دەلەسە خۆى بەغولام و نۆكەر نىشان دەداو دەيگوت: ((لەترسى بەرەللاى و ئاكارى ئالەبارى جەلالىيەكان و درۆزنگى لەبەرگى كردنى حەسەن خان پەنام بۆ ئەو چوار دىوارە هېناو. مەمەد پادشا بەهيوای مولك و ماشى مەنە و منى لەخزمەت خاوەن شكۆ بۆسۆ بەد ناو كرد. ئىستاش تەكام ئەو يە جەنابى وەزىر لەخزمەت خاوەن شكۆ عوزرم بۆ بخوازىتەو. لەو زستانەدا لىم گەريڻ بۆخۆم نەبزووم. يەكەن لەكۆرەكانم لەخزمەت ئىو دەا دەنيرمە بارەگای بەرزى، جا كەبەهارى خاوەن شكۆ بەرەو كوستان هات، بۆ خۆشم دىم بن رىسمەى ماچ دەكەم)).

جەنابى اعتمادالدوله دلىي كرد، هەمو شتى لى قبول دەكرى بەو مەرجەى بەلىنى خۆى بىتتە جى. بىرپار وا درا چونكە قەلادارى ئەو دەنگى داوئەو. بۆ ئەو يە خەلك بزانن ئەو ياخى و سەركىش نى، بەخۆى و كەس و كارو دەستوپۆندىو يەتتە نىو قزلباشو لەگەل گەرە گەرەكان يەكتر بىيىن و هېچ ترسى نەبى. رۆژىك ئەو مىوانى اعتمادالدوله بى و رۆژىك اعتمادالدوله مىوانى ئەو بى. تا دەنگوباسى نىوان خۆشى و يەكيتى ئەوان لەو سنورە بلاويىتەو، ئەمىرخان بەو رازى بو قەرارى دا سەيىن بىتتە خوارى.

جەنابى وەزىر كۆرئىكى جوانو باشى رازاندەو، چونكە ئەمىرخان نەيدەويست چاوى بەجەللىان بكەو، بىرپار درا تاقە كەسيك لەو تىرە لەم كۆرەدا بەشدار نەبى، ئەو رۆژى هەرچى چاوەنوار بون سۆراخى ئەمىرخان نەبو. ديسان ئاغا مەمەدى طسوجى يان ئارە كنى، بزانى بۆچى ديارنە؟ پاش و تووئىزىكى زۆر بەئاغا مەمەدى و: ((قەدى راست ئەو يە ريش سپەكانى برادۆست لەفيل و دەهوى قزلباشو جەلالى ئەمىن نى و پىيان وايە اعتمادالدوله كەپياوئىكى تاجىك و خاوەن قەلەمە، پىشى ئەوانى پى ناگى و ئىمەى پى ناپارىزى. بەكورتى يەخەى خۆم لەدەس ئىو نانىم، ئەگەر بەقازانجى خۆمى بزانم كۆرئىكم بەديارى و پىشكەشەو دەنيرمە خزمەت خاوەن شكۆ ئەگەر خەيالئىكى دىكەيان لەسەردايە، ئەو لەو حەوشە خزاوم جگە لەقەلادارى چارئىكم نى)).

كورتى بىپىنەو لەبنەو بى و ناپاكى ئەو ئاشكرا بو. ديارى دا كەوتووئەكانى بۆ فروئىل و خۆبوردن بو. ئەو قەلە قايە لەخۆى بايى كروو و رىگى سەرەوئى و لاسارى گرتۆتە بەر.

عالى جەناب اعتمادالدوله لەگەل ئەمىرەكان راوئىيان كردو هاتنە سەر ئەو هيندە نەرم كىشى لەراست ئەمىرخان بەهېچ بارىك لەگەل قازانجى دەوئەت ناگوئى. هاتنى وەزىرى گەرەو باوەرپىكراوى دەوئەت بۆ بن قەلەى ئەو بەدەست

به تالی گه رانده وی زور شورده بیهو قبول ناکری. هدمو خویان له قه لا گرتن هه ل کرد، خه به ریشیان به پیتچی تهختی شا را گه یاند.

له پیشدا به لئیم دابو نهم چیرۆکه تان وه چۆن روی داوه به تهواوی بو بگێرمه وه. جا بۆیه به پیتوستم زانی که میکتان باسی قه لای دمدم بو بکه م: نهو قه لایه له سهر دۆندی کینیکی یه کجار بهرز دروست کراوه که یه کپارچه بهردیکی درێژۆکه و تهسکه و وه پشتی گا هه لکه وتوه. لای شیمال و جنوبی دۆلی زور قولن که له ژیر لایو سهری ده بێ به په یژه ی خه یال بۆی بچن. له بهر بهرزی پیتوستی به شوره نیه شوره یان بو نه کیشاوه. دولا یه که ی دیکه یان که پانایی قه لایه که لای رۆژه لاتی پالتی وه بهرزی چیا داوه شوریه کی زور تهواوی بو کیشراوه و بورجی بلندی هه ن و ده رگایه کی هه یه. لای رۆژناوی که له گۆرایی نیزیکت ته شوریه کی یه کجار قایمی هه یه و ده رگایه کی به ره و جنوب نه کریتته وه، له ده روازه را بو عه رزی رینگایه که به نیتو بهردی دا هه یه که نه وه نده تهنگه به زه حه مت سواریکی تیتوه ده چن. سه نگه ر برده نه پیش له لای رۆژه لات و رۆژناوا وه نه بێ ناکری. له لای رۆژه لات تیر هاوێژیکی بو ده رکی قه لا بمینن، یه کپارچه بهردی سهخت و تهخت و رهقه. له بنده وه بودری بو لی نادری، که بهرده که براوه بورجیکی زور بهرزو قایمیان لی دروست کردوه که بو خوی قه لایچه یه که، تا نهو بورجه بهرده ست نه کری سهنگه ر برده نه بهر قه لا مه حاله. ناوی قه لا له حه وزیکی گه و ره را دا بێن ده کری که به باران پر ده بێ. به لām له لای شیمال له نیتو گه لی دا نیزیکی قه لا کانیه که هه یه، ناوی زور که مه، ته میرخان جۆگه ی بو کیشاوه و ریی بو کردۆته وه و ده حه وزه که ی کردوه. ناوی نهو کانیه له ئیواره وه تا به ره به یانی حه وزه که ی پر ده کا. ناوه که ی بهشی رۆژیکی قه لانی شه نه کان ده کا. گومبه زیکیان له ریکی عه رزی له سهر حه وزه که هه لخته وه که له پیش چاوان ون بێ. پیتی ده لئین ((سولق)) بو پاراستنی حه وزخانه که بورجیکیان به پال قه لا وه هه لچنیوه. له لای جنوبه وه سه هۆل دانیکیان ساز کردوه که له زستان دا به به فرو سه هۆل داخندری. له ته نیشته وی حه وزیک هه یه، تا نهو به فرو سه هۆله ی له گه رمای هاویندا ده تویتته وه و ده بیته ئاو به فیرۆ نه روا و له ویدا کویتته وه له کاتی که م ناوی دا به کاری، نهو سه هۆل دانه ش قه لایچه یه کی له سهر دروست کراوه و پاسه وان و ته نه گچی له سهر داندراره. به ویش ده لئین ((بوزلق)) یا ((قارلق)) ریکای ویش وه ریکای ((سولق)) له ده ره وه را ونه.

به کورتی نهم قه لایه له پیتنج قه لا پیک هاتوه. یه کیان نه سل قه لا که، یه کیان قه لای خوار، یه که ((سولق)) و یه که ((بوزلق)) و نه وی دیکه یان بورجی گه و ره ی

دوره‌وی دەرگای رۆژه‌لآت که له‌پیش‌دا باسماں کرد، هەر پینج نه‌وه‌نده به‌رزو قایم که په‌یکه تیژرۆی بیرو می‌روله‌ی خه‌یال ریمان تی ناباو و بیان هه‌ل ناگه‌ری. جەنابی وه‌زیر به‌لیژانی و بیرتیژی و شیاری خۆیه‌وه که مه‌ندی زیسک و زاکوێی هاوێشته کۆنگره‌ی داگیرکردنی نه‌و پینج لا نه‌سته‌مه. خه‌ریکی سازکردنی نامرازی پتویستی قه‌لگیری بو. له‌و کاته‌دا پینج سه‌د تفه‌نگچی له‌ له‌شکری تایبه‌تی خاوه‌ن شکۆ به‌سه‌رکرده‌یی صفرقلی به‌گی یوزباشی و قورچیه‌کانی چگنی بۆ کۆمه‌ک گه‌یشتنه‌ جێ. گه‌نجعلی خانیش که له‌ته‌وریز بو، به‌له‌شکرێکی په‌رداخه‌وه هات. هه‌سه‌ن خان و نه‌میرانی هاویری نه‌وو تفه‌نگچیه‌کانی ئیسفه‌هانی و میر فه‌تاحی سه‌رکرده‌یان بۆ به‌ری رۆژه‌لآت داندران و به‌ری رۆژئاواش به‌پیربوداق خان نه‌سپێردرا.

مراد خانی سولتانی چینی و خه‌لیل سولتان و محمەد ته‌قی به‌گ بۆ به‌رامبه‌ر قه‌لایه‌جی بوزلق نێردران و پاراستنی ده‌روازه‌ی نه‌ولا به‌گه‌نجعلی خان سپێردرا. تفه‌نگچی مازنده‌رانی له‌گه‌ل صفرقلی به‌گ و قورچی چگنی بۆ به‌ری شیمال تاعین کران. به‌رخوردار به‌گی نه‌نیس و تۆپچیه‌کان به‌دو تۆپی گه‌وره‌و یه‌کێ (بالیه) وه‌ دامه‌زران و قبان سولتان بیه‌گدلی به‌سه‌رکرده‌ی توپخانه‌ داندران. جارێ تۆپێکی بچوکیان له‌ده‌ریای ره‌شه‌وه به‌که‌شتی هێناو له‌سه‌نگه‌ری هه‌سه‌ن خان دابه‌سترا. محمەد پاشا توشی نه‌خۆشی دێ هات، خه‌مه‌تیکی پێ نه‌سپێردرا. به‌لام جه‌لالیه‌کان به‌سه‌ر به‌شه‌کانی له‌شکرده‌ دابه‌شکران. پینج هه‌زار تومه‌ن زێری شای عه‌بباسی که‌بۆ باربوی جه‌لالیه‌کان هێنرا بو به‌سه‌ریان دابه‌ش کرا. بۆ هه‌ر هۆزێکیان جێ هه‌وارێک له‌پیش چاوه‌گیرا. له‌شکر خێوه‌تی هه‌ل‌داو هه‌ر ده‌سته‌یه‌ک چوه‌ سه‌ر کاری خۆی. نه‌میرخان خه‌به‌ردار بو ترسا. زۆر جار پیاوی ناردو خه‌ریک بو به‌دروو ده‌له‌سه‌ نه‌و کێشه‌یه‌ له‌کۆل خۆی بکاته‌وه، به‌لام چونکه‌ فروفیله‌کانی ئاشکرا ببون گوێ نه‌درا به‌قه‌سه‌کانی. به‌ناچاری نه‌ویش خه‌ریکی به‌رگری و قه‌لاداری بو چه‌ند که‌س له‌نه‌میرزاده‌کانی برادۆست له‌قه‌لا ده‌ره‌په‌رین و هاتنه‌ ریزی شاه‌پرستانه‌وه. هه‌ر که‌س له‌قه‌لاوه‌ ده‌هات ده‌یگوت: قه‌لا نه‌شینه‌کان له‌به‌ر که‌م ناوی سه‌خه‌تن، چونکه‌ له‌به‌ر وشکه‌ سالی و که‌م بارانی ناوی هه‌زه‌که‌ زۆری له‌که‌می داوه‌ نه‌وی ماوه‌ش بۆگه‌ن بووه‌ ده‌یدهن به‌چوار پێ‌یان. ناوی خواردنه‌وی بریتیه‌ له‌ناوی سولق، نه‌ویش تاس تاس ده‌درێ به‌پیاو ماقولان. نه‌گه‌ر سولق داگیر بکری جگه‌ له‌خۆ به‌ده‌سته‌وه‌دان چارێکیان نیه‌، نه‌ویش بیست و له‌بنه‌وه‌ را بودری بۆ لێ بدری گیرانی زۆر گران نیه‌. نه‌و ته‌گه‌یه‌ نه‌قل ده‌یگرت و نه‌گه‌ر به‌و جۆره‌ ناچاران کردبان خۆ به‌ده‌سته‌وه‌ بده‌ن زۆر له‌شه‌رو خۆنپێژی

باشتر بو. هه مو کۆششی خۆیان بۆ ئه و کاره تهرخان کرد. وه ستا کارێز که نه کان خه ریکی بودر لێدان بون. تا عه زه که خا ک و نه رم بو به هاسانی چونه پێش. که گه یشتنه به ردی، سه وه یان چنینه و شه وانه له رینگای دوروه گلیان ده هیناو سه وه کانیا ن پێ ده کردو به ریز دایان ده نان و کۆلاتیکی سه ر داپۆشراویان دروست ده کرد. هه سه ن خان له لای رۆژه لاته وه ئاوا ده چوه پێش. پهبوداق خانی ش له لای رۆژئاوا وه سه ر به ره و ژور ده چوه پێش و هه ر ئه و کاره ی ده کرد. کورده کان له به ره به یانه وه ده رژانه سه نگه ره وه شه ری باشیا ن ده کردو ده م به ده م هاره ی تیره ی تیژ په ری ئه وان په یامی نه جه لی به گوئی غازیه کان راده گه یاندو گولله ی تفهنگ وه تهرزه به سه ر ئازاکاندا ده باری، دوست جار به رۆژی رونا ک خۆیا ن ده سه نگه ران هاو یشت و شه ری به سام و گرانیان کرد، غازیه کان ژور سه ی ر خۆیا ن راده گرت و توندیا ن به رگری ده کرد، هه مو جارێ له هه ردولایان ژور ده کوژران و بریندار ده کران، جباریکی په لاماری مه ته ریزی نعه تو لالا سولتانی سو فیا ن دا، سو فیه کان ئازایه تی و مه ردا یه تیه کی سه ی ریا ن نیشا ن دا، پینچ که س له زارکی مه ته ریزه که یه ک له درای یه ک کوژران و نه یان هیشت کورده کان خۆی تی باوین، هه ر که سی ده کوژرا گیان بازیکی دیکه جیی ده گرت وه، له و رۆژه دا هه مو یان پیا وه تی و ئازایه تیا ن نیشا ن دا، له و شه ره دا هه وت هه شت که س غازی کوژران و پانه یه ک برینداربون، کورده کانیش تابیست که سیا ن لێ کوژرا و سی چل که سیا ن برینیا ن هیناو چیا ن بۆ نه کرا و چونه ده قه لاه. له سه نگه ری هه سه ن خانی را ئه و تۆپه ی به ره و بورجه که دابه سترا بو، پاش بیست رۆژ به لکو مانگی ک تۆپ باران چرۆکی له بورجه که کرد بو، به لām هیشتا وانه بو پێدا وه سه ر بکه وئ، هه سه ن خان هه له شه یی کردو سه ره خۆ بئ ئه وه ی پرس به اعتمادالدوله بکا، رۆژیک هی رشی برده سه ر بورجه که، دوا زده لای هه لکه وتو ئازایانه خۆیا ن گه یانده سه ر بورج، چه ند که سیا ن نهنگوان و هه لدیران، ئه وانی که چاوترسا و بون و که س نه وێرا هه لکش و خۆیا ن هه لدا شت. دوسه د که س که گه ییبونه بن بورجه که له وئ دامه زرا ن تا نیوه شه و شه ر بو خه ریکی کۆلینی دیواری بورج بون.

له و کاته وه کورده کان له پێ له پشته وه په لاماری غازیه کانیا ن داو بو به شه ره شیر، له سه ر بورجه وه ش گولله ی تفهنگ داباری، له قه لاشه وه ده س رێژ ده کرا و کۆمه ک بۆ غازیه کان نه ده نیردا، ناچار غازیه کان ده ستیا ن له شه ر هه لگرت و گه رانه وه، لای ئازا و هه لکه وتو له و شه ره دا کوژران و برینداربون، هه سه ن خان له ئازایه تی شیتانه ی خۆی په شیوان و شه رمه زار بو، کارێک بو کرا بو، له به رنه وه

جەنابی وەزیر لەدراوی چوان نەچوو دڵخۆشی داو، لەشەڕیدا زۆر کارەساتی وا دەقەومێن، گرتنی قەلایان بێ کارەساتی وانابێ.

پاش ماوەیەک کە کاریزکەنەکان کاریان کرد. لەبەن عەرژەو نەیان توانی سەرچاوە کە بدۆزنەو سەریان لێ شتوا بو نەیان دەزانی بودرە کە بەرەو کوێ لێ دەن؟ بەناچارێ هەرچەند هەنگاوێکی دەچونە پێش نیشانەیەکیان دەچەقاند. کە دیاری بێ بۆ کوێ دەچێ. بەو نیشانانە کوردەکان لەکەین و بەینە کە گەیشتن. لەبەری ئاوی وەک ماسی کەوت بونە تور و هەڵبەزەڵبەزیا نەکرد. هەموو شەویش هێرشیان دەهێنا بە سەر بودرە کەو لەگەڵ تەنگچەکانی مازندەران و صفەرقلی بەگ و قورچی چگنی کە پاسەوانی بودر بون بەشەر دەهاتن، شەری زۆر گەورە دەکران و شەو بویریان نەبو. کاریزکەنەکان دەرفەتی کارکردنیان نەبو، سی مانگە ی رەمەزان و شەشەکان و نێو جیژنان بەو جۆرە شەرو کێشە درێژی هەبو، دوسێ جار خەلکیکی زۆری شەر نەکەر و ژن و مندالیان لەقەلاو دەرنە کە ژمارەیان نێزیک بە هەزار کەس دەبو.

ئەو خەلکە بە شەڕ ئاوی خۆیان دەگەیانە ئار. گەمارۆ دراوەکان ئەو کانێلەکان بە ئاوی حیات دەزانی و فیداکارانە بۆ پاراستنی سولق تێدەکۆشان، لەو لایشەو ئەو بەری هەول بۆ دۆزینەوی سەرچاوە دراو بێ سود نەبو. چونکە ئاوی حیات و ن بو، جەنابی وەزیر تەگبیریکی دیکە ی کرد، بیریاریان دا کە بەسەر عەرزی دا بۆی بچن و سەربانی گومبەزی سولق کون بکەن و تۆپی گەورە لە دیواری پەژەر بەرەو داڵانی ئار دا بەستن و ناگری بەن، کە کوردەکان نەوێرن هات و چۆی کانێه کە بکەن، بودرە کەش بەبەن عەرزی دا هەر لێ بەن، قەرار درا کە میرسوفی و میرپازوکی و میر مقدم لەسەنگەرەکانیان بێنە دەرو سەنگەر بگۆزنەو بە سەر سولق، حەسەن خان پیاوی کارامە ی لەجیتی خۆی دانان و بۆ خۆی سەرپەرشتی ئەو میرانە ی وەستۆ گرت. پێربوداق خانیش سەنگەرێکی بەرەو سولق دامەزراند، جەنابی اعتمادالدولە ئەوەندە ی ئەو قەلا گرتنە بەلاو گەرنگ بو، کە بۆ خۆی هاتە سەر تۆپخانە، بیست و یەک رۆژ لەسەر تۆپخانە ی بو، لەبەیانەو هەتا ئێوارە تۆپ هاریشتن و پاراستنی سەنگەرەکان لە ژێر چاودێری خۆی دا بو، هەموو شەوێ هەر ئەرکیک بەهەر ئەمیریک ئەسپێردا بایە بەیانی لێی دەپرساوە و ئەگەر تەنەخی تێدا کردبە. سەرکۆنە دەکرا، کوردەکان زۆر هەراسان بون، کە شەو رادەشکا لاوی تەیار و پەرداخ و چە کدار دەهاتنە دەری و لەدەرە ی سولق شەر دەست پێ دەکرا و نازیەتیان نیشان دەدا، لەو لایەشەو مەشخەل هەڵدەگیرسان و لەبەر روناکیەتی مەشخەلەن تەنگچەکان بەرەبەرەکانیان دەکرد. هەموو شەوێ

ژماره يده كه ههردو لايان ده كوژرانو بريندار دهكران، له لاپالتي چيا نه شكهوتيك هه بو كه به سهر سولقدا ده پرواني، كورده كان له بن نه شكهوته كه وه بو درتيكيان لي دهدا كه له نه شكهوت بيتنه دهرو لاي سهر له غازيه كان بپنده وه دهريان پهريننو بو هه ميشه بهرگري لهو كاره بكهن، پاش نه وهي نهو خه بهره به نه ميره كان گه يشت وايان به باش زاني كه پيش دهستي بكهن و نه شكهوته كه بگرن، تا له داگير كورني سولقدا دهستييان بكرتته وه. نيزيكي سي لاوي له خو بو ردو هه لكه وتو نهو نهركه يان له نه ستوي خو يان گرت. له گه ل گزينگي هه تاو نهو لاوه نازايانه له زاركی سهنگهروه به بهر قه لاذا به غار رو يشتنو خو يان له نه شكهوت هاو يشت. له قه لاوه زوريان تفهنگ پته و نان، به لام له يه كه كه س زياتريان لي نه كوژرا.

((كه شهو بهرگري عه ببا سياني ده بهر كرد، نه ميره گه و ره كان تا نيوه شهو له سهر سهنگه ره كانی خو يان راوه ستان و پاسه و انيتيان كرد، پاش نيوه شهو دو دهسته له كورده كان هاتنه دهري. قوليك رويان له سهنگه ره كان كردو شهريان هه لايساندو خه لكيان به خو يانه وه خهريك كردو قوليكيش له بن نه شكهوته كه وه سهر يان دهريانو له گه ل نه وانه ي له نه شكهوت دابون شهريان دهست پچ كرد، نهو لاوه نازايانه چاك وه دهست هاتنو تا گولله يه كيان پي مار تيرتيكيان له تيرداندا بو شهريان كردو نه شكهوتيان به دهسته وه نه دا. پاش نه وهي هيچييان پي نه مار ده كه سيشيان لي كوژرا و چي واي نه مار بوو كورده كان خو يان له بال باوين و ناسه واريان لي ببن، نهو بيست كه سه ي مابون دهستيياندا شيان و له نه شكهوت دهريه رين و به نيو كورده كان وه ربون، تا به قونه شهريه ربون و نه وي نه جه لي وه درهنگي كه وتبي به زيندويي بگاته وه سهنگه ر، هه شتي برينداريان هه رچونيك بو گه شته وه نه واني ديكه ريگاي نه مانيان گرته پيش، كورده كان دو برينداريان كه يه كيان تفهنگ چيكي نيسفه هاني و نه وي ديكه يان پارو كي بو به زيندويه تي گرتو بردياننه قه لايه. نه ميرخان له نازايه تي نه وان سهری سو رما بو نه يه يشت بو بيانكوژنو ده رماني كرد بون و پاش نه وهي برينه كانيان ساريژ بسوه وه نيزني دابون بيتنه وه دهري.

به كورتي له بهر بهري به ياندا نهو شهريه دوايي هاتو كه لاكي كوژرا وه كان كه له بهر زاركی نه شكهوت كهوت بون ديار بو. غازيه كان كه ميكيان سام لي نيشت. جه نابي اعتماد الدوله دلتهنگ بو هه ره شه ي له نه ميره كانی مقدم و سوفي و پارو كي فرمو.

به لام له شهردا نه وانه هه ر ده بن و نه ویش بو نه وهي دوژمن دلخوش نه بن زياتر له رۆژان خهريكي كاروباري شهري بو. هه ر نه وي رۆژي چل غازي نيسستاجلو كه

له گهڻل حهسه ن خان بون رقيان ههستار غيره تيان بزوت و خويان بؤ گرته وهى
 نهشكهوت ناماده كرد. اعتماد الدوله له نيزن دانيان دودل و له روداوى دويشه وهى
 نيگه ران بو. حهسه ن خان زورى ههولدا و گوتى: نه مشهو بؤ خوم ناگام له وانه
 ده بېو به سئ سهد كه سده بهرگرى له هيرشى كورده كان ده كم. جه نابى وه زير
 لايهك خوښ و لايهك ناخوښ ره زاي دار به قيان سولتاني بيبگدلى و امامقولى
 سولتاني ناجراوى نه سپارد كه پشتى حهسه ن خان له و شه ودا به هه مو هيرى
 خويانه وه بگرن.

له سهر داواى نه ميره كان ده كه سى ديكه يان له گهڻل خستو به تيكرايى بونه
 په غيا كهس. به تيارى و چه كدارى تيشوو پتويستى چهند روژي يان هه لگرت و
 لينگيان دا به ره و نهشكهوت. كورده كان له نازايه تى و خو به خت كردنى نه وان
 سهريان سورما. كه شه و داهات زورتر له شه وهى دى هاتنه ده رى و شه ر قه ومار،
 شه ريكي يه كجار توندو گه وره. حهسه ن خان و نه ميران له ده ره وه و كوپه كوپه نيو
 نهشكهوت له زوره وه به گژ كورده كان دا هاتنه وه تا به ره به رى به يان شه ر بو
 كورده كان هه رچه ندى تيكوشان چيان بؤ به چى نه كراو به شله ژاوى گه رانه وه و
 غازيه كان پياوانه نهشكهوتيان دا گير كرد. هه مو شه وى چهند كورديان كه
 تابه يانى ناويان ده كيشاوه به توپ و تفهنگ ده كوشت و بريندار ده كرد. تا ورده ورده
 سهنگر هه لكشان و گه يينه سه ربانى هوزى سولق گومبه زى هوزخانه يان كون
 كردو له وى را ريگاي ناويان ديتته وه و زانيان سه رچاوه كهى له كوييه. كورده كان
 خه ريكي دوزينه وهى چاره بون.

هه مو روژى له نيو بودره كه وه شهريان ده كردو بهرگريان له كارى نه و كه سانه
 ده كرد كه بودريان لى ده دا. نه ميره گه وره كان روژى هه ژدهى مانگى قوربان
 جهنگهى نيوه وږيه، كايه كى زوريان له كونى سولق كردو ناگريان تى به ردا.
 پاسه وانى هه و زخانه خويان له بهر نه و قانگ دانه رانه گرت و هه لاتنه وه بؤ قه لا.
 غازيه كان خويان فريدا خوارى و سولقيان دا گير كردو ريگاي ناويان باش به خشت و
 قوپ گرت. نه وى روژى هه رايه كى گه وره له بن قه لا دهس پى كرا. كورده كان زور تى
 كوشان بهرگرى له و كاره بكهن. به لام ده روست نه هاتن و هيچيان بؤ نه كرا.
 پاسه وانى سولق به تفهنگچيه كانى مازنده رانى نه سپتر دراو نه ميره گه وره كان هه ر
 يه كه گه رانه وه بؤ سهنگه ره كانى پيشوى خويان جه نابى اعتماد الدوله ش
 له توپخانه را گه راوه بؤ مه زلى خوى.

نه ميرخان و گه وره گه وره كان تا ده پازده روژ به ناوى كه مى بوزلق و خه لكه ش
 به ناوى بؤگه نى هوزى گه وره قه ناعه تيان كردو خه ريكي قه لا دارى خويان بون

چونکه داگیرکردنی سولق له زستانه وه تا به هاری کیشا. وهختی بارانی هات و هه وره کان ته مسال به پیچه وانده ی سالی رابرد و هک فیلانی مهست که وتنه شریخ و هوپو به روحی خوی که کس نازانی چند زوره، نیزیکه ی مانگیکی بی نیوپر باران باری لیتی نه کرده وه و قه لاتشینه کانی له ئاو بی نیاز کرد، چونکه ته گیر ته قدیری پی هه لئاوه شیتته وه، ئه وه مو هه وئ و تیکوژشانه ی له وسه مانگه دا بۆ داگیرکردنی سولق ته نجام درا به فیرو چو قه لاتشینه کان پتر له جارن خه ریکی قه لاداری بون^{۱۱}.

باسی داگیرکردنی قه لای دهم و کوژانی له میرخان و ده ستوپیه ونده کانی و کاره ساته کانی دیکه، که هیندیکیان له سه رده می ژانی اعتمادالدوله دا و هیندیک پاش نه و رویان داوه.

چونکه له بهر بارانی زور و هک گوتمان سولق سودیکی ته وتزی نه بو، بریار درا که هه مو ته میره کان سه نگه ری خویان به رتیگای کوچه ی به سه وه تان دا به رنه پیش و قه لاکه به یارمه تی خوداو هیزی باسک بگرن. جه نابی وه زیر له مه زلی خوی باری کرد و بۆ لای سه نگه ری حه سه ن خان هات. سه نگه ریکی به سه رکرده یی صفرقلی به گه و پیاره کانی تاییه تی شا کرده سه نگه ری خوی و له وئ دا دامه زرا. له هه مو لاره شه و ر وژ تئ ده کوژان و شتومه ک و که ره سه تیه ان ده کیشاوه. سه وه چنه کان سه وه یان ده چین و هیندیک گل و قوریان له رتیگای دوره وه دینا تا سه وه کانی پر بکه ن. ئاسنیه ان به سه ر ته خته یه کی ته ستوردا کیشا بوو گه رده نه یه کیان سازکرد بوو که کارگه ره کان له پشت ته وئ کاریکه نه و له گولله ی زه بر زن و تفه نگ بیاریزین. به و جوژه شه وانه کاریان ده کردو گه ز به گه ز ده چونه پیش. له گه ل نه وه شدا هیچ شه ویک نه بو که دوست که س نه نگه ودرین و له نیو نه چن. له پیش دا حه سه ن خان و ته لیاس خه لیفه ی قه ره داغلو و میر فه تاحی مین باشی تفه نگچه کانی ئیسه فه هانیان به و جوژه ی گوتمان برده نه پیش و سه نگه ریه ان گه یانده بن بورجی گه وری ده ره وه ی قه لاه ته نیشت دیواری. قه رابه گ ناویک که وه کیلی ته میرخانی بو، پاسه وانی له و بورجه ی ده کرد. کاریزکه نه کان چند ر وژ کاریان کردو نه و دارانه یان ناگر تئ به ردا که بۆ قایمی ده نیو چینه ی دیواریان کیشابون. نه و دارانه سوتان. دیواره که هه ره سی هیناو زگی داو نیوه رۆیه ک که کارگه ره کان خه ریکی نان خواردن بون، لایه کی بورجه که بزوت تیک روخاو ده سه تیه ک له پاسه وانه کان له گه ل خاک و خۆل بۆ نیو دۆله که جاله بونه وه. که نه وه روی دا جه نابی وه زیر بۆ حه سه ن خانی ده ستور فهرمو که نیتر چ وهختی راوه ستانه، هیرش بۆ بورجه که به رن.

حەسەن خان فەرمانی هێرشى دا. هەوێل كەسیكى پیتی ئەسەر بورجە كە دانائو
 تەفەنگى ئەقەرەبەگ داو سەرى بېرى و هێتایەوه، پالەوان عەمەد ناویك بو
 ئەتەنگچى كانی خوزانى نێسەهانی. ئەپاش ئەو دوازدە كەسى دیکەوه سەر
 بورجە كە كەوتن و هەوت هەشت پاسەوانیان ئەسەرى سەر بېرى. خوشكەزای
 ئەمیرخان كە لاویكى زۆر جوان چاك و شەنگ و شوخ بو، هەلەدیراو ئەخوارى
 ئەگەل گێلە پیاویكى تیرەى چینی كە ئەپاسەوانان بوو تێك ئالغان و دەست
 بەیەخە بون. هەر دەس بەجێ كوشتى و سەرى بېرى و هێتایەوه، جەنابى
 اعتمادالدوله زۆرى پێ ناخۆش بو و گەلێك بەسەر كابرای دا هات و ئەو خەلاتەى
 بەهيوای بو نەیدرایە.

بێرپەنەوه، بورجە كە داگیركراو پاسەوانەكانى زیاتریان كوژران و چەند
 كەسیشیان لەبن داروبەردو گل دا خنكان. نوسەرى ئەم پیتانە كە ئەو هاتوچۆیەدا
 رەفیقى جەنابى وەزیر بو، ئەم چوار نیو شیعەرى بەدێل داهاو و نوسی:

((ئەو بورجە كە بۆ گرتنى دەست گیرا

لەئاسۆى ئەوێ وەك هەتاو هاتیە دەر

ئەوئەندە بەرز بو كە دەستى هیوای كە یوان

كورت بو بۆ ئەوێ بگاتە توربە رێژى))

كاتێك بورجى گۆڕین كەوێك بەردى سەر رێگای غازیان بو گیرا، كار هاسان
 بو، ئەماوەى دە رۆژدا سەنگەرەكانیان گەیانە دەروربەرى قەلاو تۆپچىەكانیان
 دامەزراند. تۆپىكى گەورەى بالىزمیان بەرانبەر بەقەلاى سەرى و تۆپىكى
 دیکەیان بەرانبەر بەقەلاى خوارى ئەسەنگەرى پێبودا قخاندا دامەزراند و
 دەستیان بەگولە باران كردو تەنگیان بەقەلا نشینەكان هەلچنى. ئەمیرخان
 سەرى ئى شىواو كوردەكان هیوا بپراو بون، چونكە گەلێك لەخزم
 كە سوکارەكانیان ئەو شەرپانەدا كوژران. قەلاتشینەكان دەستیان بەهاتنە دەر كرد.
 هەموو رۆژى دە كەس و بیست كەس لە كوردەكان و لەجەلالیەكان خۆیان دەریاز
 دە كردو پەنایان بۆ سەنگەرەكانیان دەهێنا. ئەسەر فەرمانى پێرۆز پەنا دەدران و
 خەلات دەكران و دلخۆشى دەدرانەوه.

بەكورتى كاری قەلا گەیشتە جێگایەك كە ئەو رۆزو سەبەى بگىرێ. كە روداوى
 مەرگى اعتمادالدوله روى دا. چلۆنایەتى روداو كە ئەو یە: رۆژىكى ئەگەل
 ئەمیرەكان لەمەزلى گەنجەلى خان بون. ئێوارى كە هاتنەوه سەرىكى
 تۆپخانەیان دا، سەرى شەوێ هاتنە دیوێخان، پاش بەجێ گەیاندى نوێژان تا دو

به تلّ شو رابرد وهك جارى جاران زور به پروگهشى و روخوشى له گهّل خه لگى مه جليس قسه دى كرد، كاتى خه و چوه جىي نوسن. نوسه دى ئه م پيتانه هيتشتا نه گه بى بومه وه مه زلّى خۆم كه به دوام داهاتن. منى هه ژار سه رم سوپما كه ده بى هۆى بانگ كردنم چى بى؟ يه كى ديكه گه يشت و گوتى: جه نابى ميرزا به مه رگى مو فاجات ته واره بوو، هه مو توشى سه رسوپمان و خه م و په ژاره بون. خه به ره كه مان به خاوه ن شكۆ را گه ياند. هه ر نه وى شه وى تهرمه كه يان له بى قه لا هيتنا خوارى و شوشتمان و كفتمان كرد. ئىواره دى نه وى رۆژى ناردمانه وه ته ورى تى. ئه مه ره كان ناردى ان له دوى امامقولى خان كه به له شكركى تى ياره وه له سه لماس بو.

نه و روداره هه مو كه سى په ريشان كردو كارى قه لّى كه نيزيك به ته واره بون بو كه ميّك وه دواخست قه لا نشينه كان خورا گرتريون. تا محمه د به گى شاملۆ كه كرابوه سه ردار گه يشته جى، ئه مه ره كانى پيشوو تازه هاتوو به وپه رى له خۆ بورده نه وه خه ريكى گرتنى قه لا بون. به ماوه يه كى كورت سه نگره كان له خواره وه گه يشتنه بن ديوارو بورجه كان به زه برى تۆپه به رد وه شينه كان وه له رزين كه و تن و درزو كه لى نيان لى پهيدا بو. له لای سه ره وه نازايانى قه لا شكين هيرشيان هيتاو دوست بورجيان دا گير كرد. له لای سه نگرى پى بودا قه نايشه وه غازيه كانى توركمان په لاماريان بۆ بورجه كانى خواره وه كه كورپه گه و ره دى ئه ميرخان فدرمانده دى بو، برود پىي هه لچون وه سه رى كه و تن. پاسه وانه كان خۆيان بۆ رانه گى را. ده ستيان لى هه لگرت و رايان كرد بو قه لّى سه ره وه. خه وشه كه كراوه له وى را خه ريكى هه لكه ندنى ديوارى نيوان دو قه لا كان بون، پاسه وانه كانى بوزلق پىاويان ناره خزمه ت ئه مه ره كان و ئامانيان خواست ته تسليم بون و بوزلقيان به ده سه ته وه دا. سى قه لّى قايم گيان، كورده كان له فره كه و تن، هه مو رويان له مالى ئه ميرخان كرد كه نه ويشيان كردبو ه نارين قه لا.

غازيه كان بى ترس خۆيان له قه لا هاوشتت. جگه له مالى ئه ميرخان هه مو كه لىن و قوژنى قه لا كه يان دا گير كرد، ئه ميرخان كه ته ماشاى كرد له هه مو لاره به لا ده و ره گرتوه، كورده كانى له شه ركردن مه نه كردو ناردى به كن محمه د خان و تكاى كرد كه بۆ خۆى له گهّل غازيه كانى شاملۆ بيتنه ناو قه لا، چونكه له حه سه ن خان ده ترسم و زۆرمان خوين له يه كتر رشتوه، نه و ناگادارىمان لى بكا خۆم و كورپه كانم و خيزان و ده ستوبيته و نه ده كانم به سه لامه تى بنى رسته بهر باره گاي به رزى شا. له و كاته دا خان ته بدالى موكرى به چهند كه س له نزيكه كانى خۆيه وه هاته ده ر، نه ويان ناره قوژاغى ته لياس خه ليفه دى قه ره داغلق كه ميوانى نه و بى.

له پاش نډو محمد به گي برای تويل به و جهلايانده که له قهلاډا بون دهرکهوت، پاشان محمد به گ له سر ويستی نه مير خان چوه نيو قهلا، نه مير خان و کوره گوره که و نيزيکه ي سه د که س له عه شيرته برادوست، هه مو زړي پوښ و تفهنگ به دست و چه کدار به هه مو نه سبابي شه پوه له ماله وه هاتنه دهر، له گدل محمد به گ يه کتريان دي و دوسه د که سيکيش له قهلاډا مانده.

محمد به گ پاسه وانی به دياريه وه دانان که که س و بيان نه رزي و رو له ماليان نه کا، نه مير خان و ده ستوپه ونه دکانی هينا مالي خوي و خيوته و باره گايه کی گوره ي تاييه تي بو هه لډان. ناردی له دوی حه سن خان و نه مير کانی تر که بين نه مير خان بينن. جا نه و ده می هه رچی قازانجي ده ولته تي تيدا بو نه و ي بکه ن. بو خوشي ويرا ي براکانی له نيويان دانيشته و به گهرمی ميوانداری لي کردن، که حه سن خان له خيوته که نيزيک بو وه ناردی به دواي محمد به گي داو بانگی کرده ده ري. نه هاتنی حه سن خان بو خيوته و چونه ده ري محمد به گ نه وانی نيگه ران و در دونه کرد، حه سن خان به محمد به گي وت: ((سهرم له کاری تو سوږماوه و قهت وام له تيگه يشتن و ليزانيني تو رانه ده دي که به خوت و برايانه وه له نيو نه و ياغي و سرکيش و لاسارانه دا دابنيشي که ده ستيان له خويني خويان شوشته و جي متحانه نين و نابي به هيچ باريک برويان پي بکري. ته گير نه و يه که نه وان له به ريک بلاو بکه ي نه مير خان و کوره که ي و چن که سيان له کن خوت گل به و و نه وانی ديکه هه رچند که سيان به نه مير يکی بسپيره که پاش نه و ي فرمايان بو هات جي به جتي ده که ين)).

محمد به گ نه و قسه ي پي به جتي بو، پياوي ناره کن نه مير خانی: ((مانه و ي نه و هه مو که سه پيکه وه له جيگايه ک تيمکانی نيه، بو خوت و کورو خزمه کانت ليره به سينه وه و نه وانی ديکه دابه شين)). نه مير خان ملي را کيشا به لام ناوه له کانی مليان نه داو گوتيان: ((بو خوت دلتيای که نه مير کان سه ريده خو ناوړن نه تو بکوژن. به لام يه کي له تيمه ناهيلن. بريارمان وابو که له خوشي و ناخوشي دا پيکه وه بږين. تيسا وادياره تو ژيانی دو رژوت پي باشته. تيمه لينک هه لئاږيږين و نه گهر بکوژيږين باپيکه وه ږيږين)). جوايان ناره وه ده ري له کاتي نه و هاتوچيږيږي له مالي اليا س خه ليفه هه را پهيدا بو، کاتيک خان ته بدالی موکريان ناره قوناغي نه ليا س خه ليفه، بو خوي له سه نگر بو. پياوه کانی خه ريکی ميوانداری به جتي گه ياندي نه رکی پتويست بون و شه ري تيان بو هينان و، له و حاله دا خه ليفه که پياويکی سوږي و خاوه ناکاريکی ساکار بو به سهر دا هاته وه و ميوانه کانی زړ به خيره اتن کردو له پياوه کانی توره بو که به و گهرمايه بو چه ک و

بهرگی شه‌رتان له‌برادران نه‌کردۆتسه‌وه. خزمه‌تكارێك كه‌به‌رگی شه‌ریان ئی
 وەرگرتی و سوکیان بکا. خان نه‌بدال و ئاواله‌کانی خه‌یالێکی دیکه‌یان به‌دڵدا
 هات. ده‌سه‌به‌جێ له‌جیتی خۆیان راپه‌رین و شیریان هه‌لکیشاو چهن شیریان
 له‌ئه‌لیاس خه‌لیفه‌ داو چهن که‌سیان له‌خزم و پیاوه‌کانی که‌بێ چه‌ک بون له‌نیو
 خیتوت بریندار کرد. غازیه‌کانی قه‌رده‌اغلو پیتیان زانی و به‌شیری روتسه‌وه
 له‌خیتوتی وه‌ ژور که‌وتن. ئه‌لیاس خه‌لیفه‌ و دوکه‌س له‌خزمانی کوژرابون و چهن
 که‌سیش بریندار بون. رویان له‌خان نه‌بدال کردو ئه‌ویان به‌ئاوه‌لانه‌وه‌ له‌توپه‌ت
 کرد، ئه‌و روداوه‌ قسه‌ی هه‌سهن خانی وه‌راست گێتړا و که‌س متمانه‌ی به‌وان نه‌ما.
 قزلباشی غه‌زا که‌ر روبونه‌ شیران و له‌سه‌ر که‌سه‌وه نه‌چون و شیریان تی نان،
 هه‌رس له‌و روش پێشتر هات بوه‌ ده‌ر، چ کورد چ جه‌لالی کوژرا. چونکه‌ به‌رده‌ست
 بونی ئه‌و چینه‌ غه‌دداره‌ وه‌ك نیمانی ناھومییدی بو. ته‌مه‌رخان و ئاواله‌کانی
 هێرشی قزلباشیان بۆ ده‌ورێ خیتوته‌ که‌یان دی و راپه‌رین و لبادیان کون کردو
 غازیه‌کانیان وه‌ به‌ر تفه‌نگدا. له‌ولاشه‌وه‌ خیتوت گولله‌ باران کرا. بیست سی
 که‌سیان وه‌به‌ر هاتن کوژران. ئه‌وانی دیکه‌ به‌شیری روتسه‌وه‌ ده‌ره‌رین و به‌شه‌رکردن
 به‌رێگی نه‌ماندا رابردن. له‌شکری رق هه‌ستار وای ده‌ست به‌کوشتار کرد که‌نه‌و
 که‌سانه‌ی شه‌ش مانگ له‌وه‌ی پێش هات بونه‌ ده‌ریش ده‌ریاز نه‌بون، ته‌رو وشک
 پێکه‌وه‌ سوتا، ئه‌وانی له‌قه‌لاش مابونه‌وه‌ ئاسه‌واریان ئی برا، به‌کورتی قه‌زاو قه‌ده‌ر
 وای هێنابو ئه‌و روداوه‌ له‌خۆیه‌وه‌ قه‌وما، پاداشی نه‌مک به‌حه‌رامی خۆیان وەرگرت.
 پاش لیکۆلینه‌وه‌ زاندره‌ که‌ته‌مه‌رخان و ئاواله‌کانی ته‌گه‌ریان کردبو هات بونه
 سه‌ر ئه‌وه‌ که‌رزگاریان له‌ده‌س قزلباش تیمکانی نه‌ه. گوت بویان (به‌رگی شه‌ری
 له‌به‌رده‌که‌ین و چه‌ک هه‌لده‌گرین و ده‌چینه‌ ده‌ری، هه‌مو ئه‌مه‌یه‌کان له‌و کۆره‌دا
 کۆده‌بنه‌وه‌، ده‌ستیان ئی ده‌ده‌ینه‌ شیران، تا له‌ده‌ره‌وه‌ ئاگادار ده‌بن جو‌قه‌واریان ئی
 ده‌هرین، نه‌گه‌ر توانیمان وه‌ ده‌رکه‌وین و خۆ رزگاربه‌که‌ین ئه‌وه‌ باشه‌، نه‌گه‌ر
 نه‌مانتوانی به‌س نه‌ه ته‌له‌ی خۆمان له‌پێشدا کردۆتسه‌وه‌ و خوینی خۆمان
 نه‌ستانده‌وه‌ و پیاوانه‌ کوژراوین، بۆیه‌ ئه‌و ئازایه‌تیه‌ له‌خان نه‌بدال رویا له‌پێشدا
 ئه‌لیاس خه‌لیفه‌ی کوشت، خودا بۆ خۆی ده‌زانی.

پاش ئه‌م روداوه‌ کوپه‌ به‌چوکه‌کانی و خاوه‌ خێزانی ته‌مه‌رخان ئه‌وی مابون،
 هێتایان بۆ هۆردوگا و مال و سامانی قه‌لانشینه‌کان به‌سه‌ر غازیه‌کاندا دابه‌ش
 کرا له‌حالی که‌ هۆردوی خاوه‌ن شکۆ له‌ گاو دۆلی مه‌راغه‌ بو، ئه‌وی قه‌وما بو
 به‌ عه‌رزێ پێوژی گه‌یشته‌. له‌سه‌ر فهرموده‌ چهند روژێک گه‌نجعلی خان به‌خۆی و
 تفه‌نگچیه‌کانیه‌وه‌ له‌بن قه‌لا مانده‌وه‌ و ئه‌مه‌یه‌کانی دیکه‌ به‌له‌شکروه‌ رویان

له ده‌رگای خاوه‌ن شکوی عالمه‌مه‌نا کرد، له‌چیمه‌نی قه‌راچوق گه‌یینه‌ باره‌گای پی‌وژ، ولات و سامان و ده‌سه‌لاتداری ورمی به‌قبان خانی برای عه‌مه‌د به‌گی بی‌گدلی نه‌سپێردار. سێ هه‌زار تومەن زیری نه‌قدیش بو‌ پێداویستیه‌ کانی قه‌لای دمدوم و یارمه‌تی غازیه‌کان و پیاوه‌کانی نه‌و دیاری کرا، فه‌رمان درا له‌سنوری ساروقورغان و گاورود تا سه‌لماس هه‌مو نه‌میرو حاکمه‌کان له‌به‌ر حوکمی نه‌و دابن و له‌قه‌سه‌ی ده‌رنه‌چن، نه‌ویش به‌له‌شکرێکی ته‌یاره‌و چو بو‌ وێنده‌ری و خه‌ریکی ناوه‌دان کردنه‌وه‌ی قه‌لا بو، گه‌نجعلی خانیش به‌خۆی و تفه‌نگچه‌یه‌ کانیه‌وه‌ تێکه‌لی هۆردوی گه‌وره‌ بو‌ه‌) ۲۱.

روداوه‌ کانی گیرانی قه‌لای دمدوم له‌ناو کوردا بو‌ته‌ داستانیکی قاره‌مانیتی که‌به‌یتبیژو حیکایه‌ت خوانه‌کانی کورد به‌زیندویتی پاراستویه‌، نه‌م چه‌ژکه‌ به‌چهند جۆرو به‌چهند زاراوی جیاواز هۆنراوته‌وه‌و گیردراوته‌وه‌، به‌لام ناوه‌پۆکی هه‌مویان له‌نازایه‌تی و خۆپاگرتنی جه‌نگاوه‌رانی کورد و درنده‌یه‌تی هیژه‌کانی عه‌جه‌مدا یدک نه‌گره‌وه‌.

به‌ر له‌کورد خۆی، کوردناسانی بی‌گانه‌ به‌یتی دمدمیان تۆمار کردوه‌، له‌وه‌ش چهندین تێکستی جیاواز ئێسته‌ به‌جێ ماون، که‌هه‌ریه‌ کێکیان نرخ‌ی تایبه‌تی خۆی هه‌یه‌، له‌وانه‌ نه‌م تێکسته‌یان که‌تۆسکارمان له‌سه‌ره‌تای چه‌رخ‌ی بیسته‌م دا له‌موکریان له‌زمانی (ره‌حمان به‌کر) سه‌وه‌ وه‌ری گرتوه‌و تۆماری کردوه‌. نوسه‌رانی هاوچه‌رخ‌ی کورد بایه‌خێکی تایبه‌تییان داوه‌ به‌ژيانده‌وه‌ی داستانی قاره‌مانانه‌ی به‌رگری دمدوم“ عه‌ره‌بی شه‌مۆ، له‌داستانیکی هونه‌ری‌دار، مسته‌فا سالح که‌ریم له‌چه‌ژکیکی درێژدا، دایان رشتۆته‌وه‌.

به‌یتی دم دم

دلم راناوه‌ستێ له‌به‌ر نه‌وی غه‌مێ، له‌به‌ر نه‌وی ژانی

بانگیکم وه‌به‌ر خولای، نه‌وی دیکه‌م وه‌ به‌ر پێغه‌مبه‌ری ناخه‌ر زه‌مانی

بانگی دیم وه‌به‌ر چاکی گه‌رمینێ و له‌کوێستانێ

بانگی دیکه‌م وه‌به‌ر پیرسوله‌یانی له‌بانی

بانگی دیکه‌م وه‌به‌ر سولتان سه‌مه‌دی ماله‌ خۆی ده‌کرد له‌ده‌شتی ورمی

له‌گه‌ژ که‌ونه‌ لاجانی

بانگی دیم وه‌به‌ر سولتان بایاقوبی ماله‌ خۆی ده‌کرد له‌کیوی فه‌ره‌نگی

به‌رامبه‌ر گردی گۆزه‌گیرانی

بانگی دیم وه‌به‌ر شیخ ماف‌ی ماله‌ خۆی ده‌کرد له‌ده‌شتی مه‌حه‌شه‌ی

به‌رامبه‌ر به‌گه‌ردی گورخانی

بانگی دیم وه بهر بهرمان سپی له چومه لانی
بانگی دیم وه بهر خدری زینده و خدره لیا سان، نه مرن، سه ییاحن " کهس
به مه نزلان نازانی

بانگی دیم وه بهر تیمام حه سه نو حوسیتنی غه ریب، مه رقه دیان له مه شه دو
که ره لایه عه جهم و کلاره شیان ده چنه زیاره تی " ده لئین: رۆژی قیامه تی خولا
ده مانه داتی تیمانی

بانگی دیکم وه بهر حه زه تی عه لی رۆژی جومعه و جهمعه تان، سوار ده بی
له دولدولی، ده ست ده داته زۆلفه قاری، ده چیتته خه زای گا ورقرانی
بانگی دیم وه بهر سه وه پۆشی له حاجی خۆشی له ترشه کانی
بانگی دیم وه بهر تهو شۆره سوار سولتان سه عد وه قاسی، ماله خۆی ده کرد
له ترۆپکی کویتسانی

که دم لی به جوت نه نگوتن له قسقه پانی

که لم لی یاغی بو له چیمه نی هۆزانی

له بن گوئیام خۆش دی هاره ی قالنیه له گه ل چریکه ی کوتانی
خام چونه سه ر بورجی دمدمی، خۆیان هه لده دین به رامبه ری به ردی
شمشیرخانی دلّی خانی به برینه چهند به برین برینه، زهینی خۆم دا چیمه نی
هۆزانی، چهند شین و نازه نینه، چۆمی باراندیزی دیتسه خوارئ، چهند زولال و
شیرینه، دیوانداری، بازار به تال کهری بو کهس نه ماوه، بۆ مه ش نامیتنی
خانی برادۆستان گوتیان به خان ئابده لی موکریه: بلا بوت دم برایه کی دایکو
باییه، ده ست بۆ باویمه سه ر بالچوغه ی شیان، کیتلانت بۆ به جی بیلم،
له بنه بانییی دم دمییه

خه نه رانت بۆ ده شکینم جوئ له نیرویه

شیانت بۆ ده شکینم جوئ له دانزغیه

ده مانچه ت بۆ ده شکینم جوئ له میسریه

تفه نگانت بۆ ده شکینم، خانی خۆم، جوئ له وه ستا شاقولییه

رمبانت بۆ ده شکینم، خانی خۆم، جوئ له نه زه رییه

مه تالانت بۆ ده شکینم، خانی خۆم، جوئ له که رگه ده نییه

زریانت بۆ ده پسینم، خانی خۆم، جوئ له داودییه

هه سپانت بۆ ده پسینم، خانی خۆم، جوئ له سه گلاوییه

پیارمکت بۆ ده پسینم خانی خۆم، جوئ له سی سالییه

مه گهر نهو شه په کی کردبې ، روسته می مازنده رانی ، له بن کیوی ده ماوه نندی
سپی دیوی ده هیئا زه وتی شیریه

مه گهر نهو شه په کی کردبې ، کوره ئیرانیان به خوین سیاوه شییه
دلې خانی به برین ، چند به برین برینه ! بوټ ده چمه گوټی دمدی ، چ
دمد میکی رهنگینه ، چومی باراندیزی دپته خواری ، چندی زولالو شیرینه ! لیم
بو به قه سرکی جندییه خه خواری ده بریده . بلا هر له شای هه تتا خونکاری ، هر
له خونکاری هه تا شاهیه . شا به نه بدالی گه پرایه ، هو له دمدی دی ده زگایه ،
له نیسپه هانی لئ کرد رایه . شا عه بیاس ده لئ : حه سده خانه ! بلا بکه ین ته گپیو
رایانه ، به سهرمان دا هات زستانه ، زستان چو و ربرد هاوینه زوکه ، شو غلم بو
پیټک پیته ، دمدم له بو یستینه ، نهو سال حهوت ساله له من یاغینه .
ده لئ : شا ! جیتی ناسییه ، نه ز نایچومی ، هیمدادی بو دی له رومی ،
ده نشکینی ، ټیک ده دا کومی ، ده نکه نه به بردی بن گو می ، خه لقی به عام ده نکه نه
لومی .

شا عه بیاس ده لئ : حه سده خانی به غه رزه ، بهس ، بکه قسه دی ده نا ته رزه !
هسته له پیشم ربه رزه ، له هیمدادت ده یم نه رزه ، دمدم له زگی به غه رزه
حه سده خان ده لئ : شا ! به سم له سهر بکه نازو نه رجوان ، نه گهر نه م نهستان
به وان زوان ، ره شم بکه نه هردوک رووان ، دامنی له جی مائی جوان .
مه تهر نه سپیان ده ره هیئانه ، زینیان له پشته ده کوتانه ، ته داره و نالیه ندانه ،
چه پهر چو بو سهر نیلانه ، به سهر شارو ولاتانه ، نهو نیرات و نیروانه ، ره شت و
کشمیر و گیلانه ، بیت له ورمی له لاجانه ، سندوس بیت و موکریانه ، سنه بی ،
سنور بی ، کرماشانه ، ده رگه زینه ، رژه ستانه ، هه ویزو ، شوشته رو ، مه ریوانه ،
سه ده هزار خان و سولتانه ، پایته ختیان نیسپه هانه
وه ده رکوت له نیسفه هانی ، له قوشه نی ، له توغیانی ، دارو به رد هاته هه ژیانی ،
تو ز گرتی به ری ناسمانی ، بو ره روژی ناخر زه مانی
ده قوشه نان کهوت غلوه ، له شکر تیپ تیپ ناوا بووه ، مه نزلکیان ، هات
قافلاتتوه

له و کافری ده به فیله ، سهری رمبیان ده لئی بیله ، له شکر له دوی بوو
به خیله ، مه نزلکیان ، هات نه رده ویله
کافر داژوین له مه جیزه ، مه لعونه دین ریز به ریزه ، مه نزلکیان ، ده شتی
ته ورزه

دئ لرفه لرفى بهيداغان، دئ دهنگى زرى و قولچاغان، مه نزل له بناو
مه دراغان

قوشه ن دئ رئ به ريبه، ده لئ: خانى موكرى له كوئيه؟ مه نزل ئيكيان، له ده شتى
خوييه، له شكر ئاژواي به مه خسوسى، له خانى موكرى ده پرسى، له شكر له ده شتى
سندوسى، چند له شكرىكى نه نگامه ده. به قوشه ن و زه مزه مه ده، هات گرتى
گه لى دار نه ده (ره همان به كر) يان له گه ل ه ده

جواب چو له بؤ خانىيه، چا كه خؤ بكا قه وييه، عالم بؤ نه و بزوتىيه، چاك
شه ريك له سه ر دينىيه.

خان ده لئ: نه و شا بئ، نه منيش خانم، خاله ق بئ به پشتيوانم، غولامى ره ويك
شيرام، قاتلى كوللى شيعانم

روژىكى به يانى به ردا، له شكرى شاي هات له سه ردا، راي پؤشى بو، دارو
به ردا، هات له بن دمدمى وردا

دمدم به ردى مه يدانى، لئى دهن تۆپى ئيسفه هانى، تۆز گرتى به رى
ئاسمانى، مه رد چاتى دا ده گرن مانى، بؤ روژى تاخر زه مانى

دمدم به ردى له نزارى، لئيان دا تۆپى هه وشارى، حدوت شه و روژان ناوړ
بارى، دونىاي دا گرت، به ده كجارى، خه بهر چو له بؤ هه وشارى

دمدم به ردى له به ردى، لئى دهن تۆپى نه به ردى، تا روژى مه ردى و نامه ردى
دمدم به ردىكى زويه، لئ يان دا تۆپخانه و تۆپه

دمدم به ردىكى پانه، لئ يان دا تۆپ و تۆپخانه، قه لاتى پئ بكه ن ويړانه
دمدم به ردىكى مه يدانى، لئى دهن تۆپى له كارخانى، كارى ته ده گىيه

هؤزانى

دمدم به ردى ده به ده، لئى دهن به تۆپى كه له ده، كارى ته ده گىيه كو كه ده
خان به خه زايه مه شغو له!

دهم به ردىكى خره، چوار ته ره فى لئوه بره، به ده شتى به شير بكره
خان به خه زايه مه شغو له!

دمدم به ردىكى شينه، چوار زستانه، پينج هاوينه، تئيدا خانى له پ
زيرينه، زه فەريان پئ نه بردينه

وه كيل و وه زير ده لئ: خان، نه وه كينه؟

خان فەرموى: نه وه كاروانينه

خان به خه زايه مه شغو له!

خانيك رابو له كوردانه، كئ بو، له حه مه د به گي ليتانه، روي رهش بئ له گه ل
 جووانه! له سهر يه ك نيمچون نالانه، زيز بو، چو بؤ نيتو نه وانه، پيئي نيشان دان
 سوله خانه. كئ بو؟ له كافري بئ ئيمانه، تتيان كرد هاشو دره مانه، پيئي قري
 ده بون موسلمانه، له وان بوو رؤزي ته نگانه، له كنيان ناخړه ت زه مانه، چهند گريان
 نه و خاتونانه، لييان تيك چو جي و مه كانه، خولايان بيت پشتيوانه!
 خاتونيك دپته مه يدانئ، له دلي خاني ده دا تانئ: ليت حه رام بئ جيئي كابانئ،
 ناو نيبه پيئي بكهين شيلانئ

خاتونيك دئ و ده بزي: ره بي، خانه مارت گزي، ليم رهش بون سهر و كهزي
 خاتونيك دي به فقهيري، چوكي داده دا له پيش ميري: خان، سه لا له مني
 فقهيري! خان ناو نيه پيئي بكهين هه ويري، خان حديفه، تو بئ موده بييري
 خان به خه زايه مه شغوله!

كئ بو؟ له خاني له پ زيرينه، له شه رافه تي خاتوني شيرينه، به فريك باري
 به هارينه، له شه رافه تي خاني له پ زيرينه، حه وت شه و رؤژان به وئ ژينه
 رايان وا بو به هه زاري: سواركهين خدري برينداري، به چه پهر بچئ بؤ خزمه ت
 خونكاري

وهزي راي گوت به بويي: چا كه قاقهزي بنيري، قه لاتي بؤ شاي به جي بيتلي
 كئ بو؟ له خاني جندييه “گوته تايغه دي خه زايه، هه رچي هه لي قه يدي نيبه،
 هه رچي بمري فيدايه، هه رچي بكوژي خه زايه
 تايفيك بو، تايغه كافري، گوته تايه خان: پوچ و ناماقولت كرد تا سهرت
 هه لده گري” ده س به شير ده چين بؤ له شكري

كئ بو، له خاني جندييه “ده لي: بانگي حه ق وه ر نه ويه، بئ شه ريكه، هيچ
 شه ريكي نيبه، غه يره ز خولا هيچ كه س نيبه، يا بئ شيخي گه يلاني، شيخ
 جونيدي به غه داييه، سولتان مه عرفي كه رخييه، بابي فخرخي داودييه، بابي
 راييغه دي عه ده وييه، بابي شه مسي ته وريزييه، شيخ مه حمودي باله كييه،
 عه دبو له ديزي شنوييه، شيخ ره شي گه ركه روييه
 له مه يداني شه ره قه رقه شه، له جي راوگان كه وت بو له شه، خان ده پرسئ:
 نه وهه كييه؟

خان! گوړه ي نه سحابه ره شه
 سواريك هاتوه نه سپي شيبه، خان ده پرسئ: نه وهه كييه؟
 خان! نه وه گوړه ي پيوتي مه رگييه

سوارىك هاتوه به نادارى، بهس نى يه چه كان وه گرئى، خان ده پرسى: نه وهه
كئيه؟

خان! نه وهه عذره تى خدرى
سوارىك هاتوه له بز گه شتى، بهويه سوره تى به هه شتن، خان ده پرسى: نه وهه
كئيه؟

نه وهه وهيسى ماهى ده شتى
سوارىك هاتوه له كارخانى، بهويه سوره تى ئيمانى، خان ده پرسى: نه وهه
كئيه؟

خان! شينخ عه بدولقادرى گه يلانى
سوارىك هاتوه هوندرمه نده، نه سپابى ده عوايدى رهنده، خان ده پرسى: نه وهه
كئيه؟

خان! نه وهه شاهى نه خشبه نده
سوارىك هاتوه نه سپى تازه، مل به قه تلا پر نه نگازه
خان ده پرسى: نه وهه كئيه؟
خان! يه وهش سولتان سوعدى وه قازه
سه لاح شوران ده ست دا چه دان، له گه ل سدفى ده مه له كان، ديت گوروى
شينخى باله كان

خان به خه زايه مه شغو له!
هات عه شه روى ده موبه شه ره، هه مزه وه بهاس وه يده ره، له گه ل مه قلوبى
په به سه ره.

نالاجى سولتان سه مه ره. بابى نالاي نه بى يه، هه وت تى پى تىك په راندييه،
خان ده پرسى: نه وهه كئيه؟

كورژنى عذره تى عه لييه
بابى به يداغى پينغه مبه رى، هه مزه بى له گه ل عومبه رى، بى خاليدى ئيينى
وهلى

خان به خه زايه مه شغو له!
خان ده لى: نه به دال به گه، رۆ له ي بابى، به من ده كه ي چاك چاك ده بى
ده لى: بابو، چه كه م، لي ره واره، دوايى نايى
با به كين مه دحى هورمز به گى، ره بى نه زه رى به چه نكى، له هه زارى ده برى
مه درگى

خان ته بدالو کاکه خانه، حدوت شهوان و حدوت رږژانه، شه پريان ده کرد
 به شيرانه. شيران نه يان دی کيلانه، لهش کدوت بون وه کسی گردانه، خوین روی
 ههروهک جو گانه، بالچوغه دی شيران نه مانه، شه هیدیان کرد کاکه خانه
 خان ده لئ: خانی خه زایی مه، هه تتا له دنی نه ز بږی مه، سو خوم په رږژینی
 شه پری مه

خان ناودالو کاکه خانه، گرتبویان وه عده و پدیمانه: ده ست هه ل ناگرن له و
 کارانه

بانگم وه بهر میری میران! خان بو خوی ده کا ته گبیران، حدوت پولی دایه بهر
 شیران

بانگم وه بهر پادشای قودره تی!

خانیان شه هید کرد به کوتکی خپوه تی

هاوارو رږ رږ دمدمه!

رږژیکي تاو هه لاتی، عده م ده کاتن غه باتی، سه بر هه لده کشا بو بن قه لاتی

کوانی سواری ده نازنه نین؟

کئی بو له نالی ناده مان؟ قه لاتی هه لگرت به زه مان

کئی بو له نالی ناده مانه؟ قه لاتی هه لگرت به زه مانه، حدوت شه و حدوت

رږژانه، شه پری ده کرد

به توپانه، قه لاتی له دو نه دانه

کوانی سواری ده نازنه نین؟

کئی بو له نالی به جهرگه، له وانی کرده دهرگه، له خه جهری ده منی زهرگه،

له هه زاری ده بری مهرگه

هاوارو رږ رږ دمدمه!

کئی بو له خاتون پهره وری، گوتی: کاک نالی نه تو ماوی نه توش هه لئ

کئی له بهر کاک نالییه، گوتی: خاتونی، پوچ و ناماقولت کردییه، به شی خوم

خه زه کردییه، شه هیدیان کرد کاک نالییه

هاوارو رږ رږ دمدمه!

کئی بو له خاتونی خانی: قبول ناکه ن کافرستانی، خومان هه لده دیرین له چل

که وانی

نه دی دمدمی به ردی ده لان! جیگه ی خان و خان ناوده لان، نیستا بوی

به مه سکه نی خه رته لان.

کوانی سواری ده نازنه نین؟^{۲۲}

لطف‌الرحیل "قه تلو عامی موکری" (۱۰۱۹)

تا صارم خان مابو، میرایه‌تی موکری له ژیر ده‌ست‌دا بو. قزلباش نه‌یان توانی ناوچه‌کدی لی زوت بکهن. صارم خان که‌مرد، ۳ کوپی لی به‌جی مان: قاسم، نیبراهیم، حاجی عومەر، به‌لام هدرسیکیان له‌تافی لاوی‌دا مردن، هیچ کامیان چی‌گهی باوکیان پی نه‌کرایه‌وه.

له‌برازاکانی صارم خان، رۆسته‌می کوپی باب‌ه عومەری کوپی میر سه‌یفه‌دین ۴ کوپی هه‌بو: شیخ حه‌یدەر، میر نه‌زەر، میر خضر. له‌پاش کوپه‌کانی صارم کاروباری نه‌ماره‌تی موکری بو نه‌وان مایه‌وه. نه‌وانیش ناوچه‌کدیان له‌ناو خویناندا دابه‌ش کردو خوینا هاریشته ژیر ده‌سه‌لاتی شا ته‌ماسبی سه‌فه‌وییه‌وه. له‌و هیرشه‌دا که‌تۆردوی عوسمانی، بو پشتیوانی له‌ته‌لقاس میرزای برای شا ته‌ماسب، بو سەر ئیرانی کرد، سولتان سلیمان، هیزیکی پیکهاتوی له‌سولتان حسینی حاکمی نامیدی، زه‌ینه‌ل به‌گی حاکمی هه‌کاری، نه‌میره‌کانی برادۆست ناره‌ده سەر مه‌زنه‌کانی موکری (۹۴۸) هه‌ر ۳ برا له‌و شه‌رانده‌دا کوژران.

له‌شیخ حه‌یدەر ۲ کوپ: میر، حسین، له‌میر نه‌زەر ۱ کوپ: به‌یرام، له‌میر خضر ۲ کوپ: نه‌لغ به‌گ، میر حسین، به‌جی مابون، ته‌مانه‌ هه‌مویان منداڵ بون. پاش گرتنه‌وه‌ی ناوچه‌که‌ سولتانی عوسمانی میرایه‌تی موکری به‌میره‌ به‌گی کوپی حاجی عومەری کوپی صارم خان سپارد. نه‌ویش به‌لێوه‌شاه‌ویی ۳۰ سال له‌کاروباری موکریانی به‌رێوه‌ برد. که‌مرد مسته‌فا به‌گی له‌پاش به‌جی ما.

له‌و سهرده‌مه‌دا میر به‌گی کوپی شیخ حه‌یدەریش گه‌وره‌ بویو. به‌لام نه‌و دابویه‌ پال ته‌ماسب. دل‌سۆزو گوپرایه‌تی نه‌و بو تا مردو ئیسماعیلی دوه‌ چی‌گهی گرتنه‌وه‌. میر به‌گ بو نوێ کردنه‌وه‌ی دل‌سۆزی چوه‌ قه‌زوین بو‌لای شا ئیسماعیل شا ریزیکی زۆری لی نا. زۆری پی نه‌چو شا ئیسماعیل کوژرا. شا محمەد خودایه‌نده له‌سه‌ر ته‌ختی شایه‌تی دانیشته‌. له‌م سهرده‌مه‌دا سه‌رانی قزلباش له‌ناوخویان تیک چوبون، کاروباری ده‌ربار شتوا بو. میر به‌گ له‌گه‌ل زۆری له‌ته‌میره‌ حاکمه‌کانی کوردستان و لورستان و نه‌رده‌لان چوه‌ ژیر سایه‌ی سولتان مرادی عوسمانیه‌وه (۹۹۱). میر به‌گ ۴ کوپی هه‌بو: شیخ حه‌یدەر، بوادق، حسین، قاسم، سولتان مراد هه‌ر چواری به‌سنجه‌ق به‌گ دانا بون.

هه‌ر له‌و سهرده‌مه‌دا میر به‌گ له‌گه‌ل محمەد پاشای میری میرانی وان له‌لای ورمی‌وه هیرشیان کرده‌ سەر مه‌راغه‌و، قزلباشیان لی ده‌رکرد. روه‌ی به‌ناوبانگی شا ته‌ماسبیان تالان کرد. له‌سه‌ر نه‌وه‌ میر به‌گ کرایه‌ به‌گله‌ربه‌گی مه‌راغه‌ به‌و

مدرجہ لی قزلباش پاکی بکاتہو۔ لہم رۆژگارہدا سنوری دہسہ لاتی میرہ کانی
موکری زۆر فراوان بوبو۔ جگہ لہمہ راغہ، سولتان چہند شوینی تری
لہسناجاقہ کانی ہولیترو موسل پین سپارد بون۔

ناوچہی موکریان، بہ ہوی نزیکییہوہ لہتہ وریزو قہزوبین، لہململانی رۆم
عہ جہمدا جینگہ یہ کی تابیہ تی ہبو۔ کاربہ دہستانی تورک، نہ گہرچی لہشہرہ کانی
خویاندا کوردیان دژی قزلباش بہ کارنہ ہینا، بہ لام نہیان نہ ہیشٹ بنہ مالہ یہ کی
دہسہ لاتداری کورد لہو ناوچہ یہدا بہ ہیز بی۔

ہیزہ کانی عوسمانی تہ وریزیان گرت۔ جہ عفرہ پاشا وزیری پاریزگاری نہوی
بو۔ کہوتہ گینچہ لہ بدمیرہ بہ گ۔ سناجاقہ کانی بابان و موسل و ہولیتری لی
سہندہوہ۔ سہرہ نجام مدراغہ شی لی وەرگرتہوہ۔ میرہ بہ گ بہ ناوچہ میراتییہ کانی
باووبایرانی داکوت۔

شہری رۆم و عہ جہم لہ پتوہندی ناو بنہ مالہ ی میرہ کانی نہویشدا رہنگی
دایہوہ۔ نہوانیش لہناو خویاندا لہسہر دہسہ لات کہوتنہ مملاتی لہ گہل یہ کتری۔
دلسوزی خویان نہ گۆری۔ بہ گۆ یہ کتری دا نہ چونو، پیلانیان لہ یہ کتری نہ گیترا۔
کہ خضر پاشا لہ جینگہ ی جہ عفرہ پاشا بو بہ والی تہ وریز (۱۰۰۲) نیلہ کوردہ کانی
نہوی کرد بہ گۆ یہ کتری دا۔ مہمودیہ کانی کرد بہ گۆ موکریہ کانداو بہ شہری
دان۔ مہزنہ کانی موکریش لہناو خویاندا کوک نہ بون۔ بوداق خوی مرد۔ حسین،
قاسمی برای گوشت۔ شیخ حدیدہ ریش لہ تولہ ی خوینی قاسمدا حسین ی گوشتہوہ۔
لہ نہ نجامی نہو روداوانہدا میراہ تی موکری لازو سنورہ کہشی تہسک بہوہوہ۔
شیخ حدیدہر قہ لای ساروقورغانی لہمہ راغا ناوہدان کرد بوہوہ^{۲۳}۔

شا عہباس کہ تہ وریزو نازہربایجانی لہ عوسمانیہ کان گرتہوہ۔ شیخ حدیدہر چوہ
ژیر نالای سہفہویہوہ۔ لہشہرہ کانی قافقازدا بہ شدار بو۔ لہبن قہ لای نیرہواندا
کوژرا۔

شا عہباس لہ چوارچیتوی نہو سیاستہدا کہ یۆ شکاندنی شان و شکۆی نیلہ
کوردہ کان گرت بوی۔ دوی راگویزیانی دہیان ہزار خیزانی نیلہ کوردہ کانی
سہروی دہرباچہ ی ورمی بۆ خوراسانو، داگیرکردنی قہ لای دمدوم، سہرکوت
کردنی نیلہ کانی برادوست۔ چوہ سہر نیلہ کانی موکریو بہوہری دلہرہ قیبیہوہ،
قہتلوعامی کردن۔ دو کہس لہنوسہرانی ناسراوی نہو زہمانہ نہم روداوہیان
بہدربیزی گیتراوہتہوہ۔ یہ کینکیان مہلا جلال منجم کہ لہبہشی یہ کہمی نہم
باسہدا ہندئ لہنوسینہ کانی راگویزراو۔ نہو مہسہلہ کہ بہ ((لطائف الحیل)) ناو
نہبا۔ نہوی تریان نہسکہندہر بہگی تورکمان لہ کتیبی عالم نارای عہباسی دا۔

هیمن، نویسنده‌ی نه‌سکه‌ن‌ده‌ر به‌گی وەرگیراوه‌ته سەر زاراوه‌ی موکریانی،
والێره‌دا وه‌کو خۆی دوباره‌ نه‌ی نویسنده‌وه. نه‌سکه‌ن‌ده‌ر به‌گ نویسیوتی:

باسی به‌ره‌و مه‌راغه‌ چونی شاو

رق هه‌ستانی له‌تیره‌ی موکری و قه‌تلوعامی نه‌و تیره‌

عه‌شیره‌تی موکری له‌پێره‌وانی نه‌م ده‌وله‌ته‌ر له‌سنوری گاو‌دۆڵی مه‌راغه‌و
سندوس و میان‌دوا‌دا نیشته‌جێ بون. له‌سه‌رده‌می شای به‌هه‌شتی‌دا سه‌رکرده‌ی
نه‌و تیره‌ به‌ده‌ست نه‌میره‌ ناویکه‌وه بو. پاش مردنی شاو له‌سه‌ر ته‌خت دانیش‌تانی
سو‌لتان مح‌مه‌د پادشا که‌سو‌لتانی رۆم بو په‌یمانی باوک و باپیرانی خۆی
هه‌له‌وه‌شانه‌وه‌و دنیای ه‌یدی و هیمنی ئالۆزو په‌ریشان کرد، شه‌ر هه‌لایسینه
به‌دفعه‌یه‌کانی سنور بازپیان گه‌رم بو. نه‌میره‌ی ناوبراو که‌زۆر سالان نمک
په‌روه‌رده‌ی نه‌م ده‌وله‌ته‌ بو. رینگای نمک به‌حه‌رامی و یاغی بون و هه‌لگه‌رانه‌وه‌ی
گرته‌پیش. له‌گه‌ڵ رۆمیان رێ که‌وت و ده‌ستی کرد به‌تالان و کوشتار. له‌سندوس و
میان‌دوا و مه‌راغه‌ دا هاته‌ سەر ره‌وه‌ی (قه‌راجیوق) که‌ره‌وه‌ی تایبه‌تی حه‌زره‌تی
شای به‌هه‌شتی بو و به‌باشی ناوبانگی به‌دنیادا روی بو. ژماره‌یه‌کی زۆری
له‌ره‌وه‌کان و پاسه‌وانی ره‌وه‌ کوشت بون و ره‌وه‌که‌ی داگیرکرد بو. هه‌میشه‌ له‌گه‌ڵ نه‌و
نه‌میره‌و قزلباشانه‌ی ده‌بونه‌ حاکی مه‌راغه‌ شه‌رو کیشه‌ هه‌بو. ده‌میکیش
له‌خرابه‌ و کوشتارو به‌دیل گرتنی ژنو منداڵ رانه‌ده‌وستا. پاش مردنی نه‌میره‌
به‌گ شیخ حه‌یدەر به‌ده‌ستوری بیگله‌ربه‌گی رۆمیان بو به‌ نه‌میره‌و له‌باوکی زیاتر
سه‌ربه‌خۆیی په‌یدا کرد.

به‌لام له‌زه‌مانی فه‌رمانه‌وایی سو‌لتان مح‌مه‌د خان‌دا له‌راس جه‌عفەر پاشای
بیگله‌ربه‌گی ته‌وریز سه‌رکیشی ده‌کرد. چهند جار نیزیکانی خۆی نارد ه‌ باره‌گای
عالم په‌نای پادشای مه‌زن و پچوکی خۆی نیشان ده‌دا. تا شاهه‌نشا بۆ
داگیرکردنی نازربایجان چو. شیخ حه‌یدەر هات بۆ ریسمه‌ ماچ کردن و لاوان‌دراوه‌،
حه‌زره‌تی شای پایه‌ به‌رزو سیبه‌ری خودا هه‌له‌کانی پیشوی تیره‌ی موکری به‌خشی.
ده‌سه‌لاتی مه‌راغه‌ و ده‌ورپه‌شتی که‌هه‌میشه‌ به‌ده‌ست یه‌کیه‌ له‌نه‌میره‌ مه‌زنه‌کانی
قزلباشه‌وه‌ بو دا به‌شیخ حه‌یدەر. نه‌و له‌بن قه‌لای ئیره‌وان وه‌ک له‌جیتی خۆی باس
کراوه‌ کوژرا. خاوه‌ن شکۆ له‌به‌ر هه‌قناسی جیتی باروکی‌دا به‌قوبادخانی کوپی
که‌هیشتا منداڵ بو. به‌که‌یخوداو ردین سپیه‌کانی عیلی فه‌رمو تا کور گه‌وره‌
ده‌بن له‌قه‌سه‌ی دایکی که‌کچی پیاو ماقولێکی قزلباش و ژنیکی وشیارو ناقل بو
ده‌رنه‌چن. بۆ نه‌وه‌ی قوبادخان خۆ بگری براه‌یه‌کی شیخ حه‌یدەر که‌ناوی نه‌میره‌خان

به گ بو له نیتو عیل هینا دهرو جی و پایه ی دایه و کردی به حاکمی گهرمرود.
 براکهی تری خان ته بدال داوای مه زنایه تی ده کردو سهری بو برازاکهی
 دانه ده نواندو هیتدیك پیاو خراپ و به د فهری مورکی له خو هالاند بو. چهند جار
 له شکر ی ناردرا سهر و ده ریان په پاند. تا ناخری وه باسکرا په نای بو شه میرخانی
 برادوست بردو له کن نه و مایه وه لوتفو دلسوزی شاهانه قوبادخانی گرتیه وه
 سه ره خو یی ته وای په یداکردو هه مو هوزه کانی موکری به رده ست بو. له نیتو
 سه ره هوزانی نه م تیره دا پیاوی به راز سروشت و ریوی سیفدت هه بون که له ریگای
 راست دور که وت بونه وه له چوئی سه ره رژی دا گه وره ببون و له گه ل قزلباشان که
 له مه راغه خاوهن مولک بون خراپ ده جولانه وه به زور زهویه کانیاں داگیو ده کردن.
 قوبادخانی ش که گه یشته له به رنه زانی ویسی دهرنی له گه ل قزلباشان
 ره فتاریکی ناله باری گرتیه پیش. هه چهند له و چهند سالدی دوا یی دا زور
 نافهرمانی و تاکاری دژیو له خو ی و له ژیره سته کانی ده بیندراو گهرد له سه ر دلی
 مباره کی شاهانه ده نیشت. به لام له بهر به زه یی و دلسوزی تاییه تی خو ی و له پیش
 چاوگرنتی خزمه تی شیخ حه یده ر چاوپوشی لی ده کرا. تا وای لی هات ناوی
 له تاوه رژیان ده رکردو سه ره رژی و لاساری له راده برده ده ر، هه ر وه کو سالی رابردو
 حوکم کرا بو که قوبادخان به چیتته کن اعتمادالدوله و له داگیو کردنی قه لای
 دمدمدا له گه ل له شکر به شداری بکا، خو ی له و خزمه ته ش بواردو نه چو.
 له به هاری دا که خاوهن شکو خه ریک بو بو ریگخستنی کاروباری نه و ناوچه یه
 به ره و سنور به چن. قوباد خانی ش ناچارو به خو ی چهند که س. له ده وروپشته کانیه وه
 له یورت قشلاق به خزمه ت گه یشته، چونکه دلی پاک و روناکی شاهانه
 له سه ره رژی لاساری نه وان گهردی لی نیشت بو، هاته سه ر نه وه که نه وان شیاری
 لوتفو دلسوزی نین و راوه ستان له ته مئی کردنی توندی نه وان به قازانجی ده ولت
 نیه و خراپه و کیتشه ی پتری لی په یدا ده بی. خو ی له ته مئی کردنیان خوش کرد. به لام
 به لیژانی و هوشیاری خو یه وه جاری خو ی راگرت و لوتفی له گه ل کردن تا گه یشته
 مه راغه. قوبادخان و ردین سپیه کانی موکری له وه ده ترسان شا داوای ره وه ی
 قه راجیوق به کاته وه. بویه به فیل ته سپه باش و هه لباژده کانیاں ناره ده جینگایه کی
 دوره ست و چهند بارگینی ناره سنی کوردیان له وی هیشته وه، تا نه گهر باسی
 ره وه هاته گوژی نه وان نشان بدن. هه ره وه ها ناشکرا بو که هه میشه له گه ل
 سه ردارانی رژی که ین و به ینیان به وه خراپه یان له گه ل لی قه وما و هه ژاران
 کردوه له بهر ته عسسوبی مه زه بی زوریان شیعه کانی مه راغه نازار داوه. که و ابو
 دهستی زورداران ده بو له یه خه ی هه ژاران به کریتته وه.

به کورتی له نیو بردنی نه و تیره به د فو سهره پویه که له موسلمانان هدر
 ناوېکیان هه بو نه رکي سهر نه ستوی شای داد په روه بو، ناگری رق و تو په یی و
 له دلی خاوتنی شاهانه دا بلیسه ی گرت بو که ته نیا به خوینی نه و بی فدرانه وه
 کار که و تنی شیری ناگریار نه بایه نه ده کوژاوه و دانه ده مرکاوه. له کاتیکدا که باره گای
 بهرز له گاودول هه لی دابو، رژیک قوبادخان به خوی و سهر و په نجا که سهره رویان
 له باره گای بهرز کرد. نیواره وه خت بو که یشتی. له گهل چوار که س له خزمه کانی
 بۆ حوزور بانگ کران. که وه ژور سهره پهرده کهوت له سهر فدرمانی شا له وه ختی
 چه که داکه ندن دا غولامان بی نه وه ی بیتلن بیزون کوت کوتیان کردن. که لاکي
 پیسی نه وانیان بۆ کوچی پشت سهره پهرده راکیتشا. بۆ نه وه ی زیانیک له لایه ن نه و
 پیاو خراپانه وه به غولامان نه گا، فدرمان به عدلی قوی خانی نیشک ناغاسی باشی
 شاملو درا له بهر دهرکی سهره پهرده راو هستی، یه که یه بانگیان بکا بۆ مه جلیس.
 که وه ژور سهره پهرده ی پیوژ که و تن ده سبه جی غولامان بیان کوژن و که لاکیان
 باوژنه کوچی پشت سهره پهرده، تا له پیتش چاروان ون بن. تا بیست سی که س به و
 جوړه کوژان و یه که به دوا ی یه که دا فزی دران، نه وانی دهری که میتک در د ونگ بون.
 یه کیان که هاته ژور ی ته ماشای کرد خوین ژور رژاوه و قوبادخان و نه وانیش دیار
 نین، قیژاندی و ده ستی دا خه نجره محبعلی خانی شاهی سیونی بریندار کرد. دوسی
 که س که به دوا ی دا ده هاتن کشانه وه و خه ریکی راکردن بون. غولامان و قورچیان
 تیتیان و روکان. هدر له وی پارچه پارچه یان کردن. نه وانی دهره وه تی گیشتن، رایان
 کرده نه سپان، هیندیک هدر له و دهر و بهر هیندیک له وه ختی راکردندا کوژان و
 تاقیان لی برا. له و هخته به سامه دا خاوه شکو هاته دهر و سوار ی نه سپی ره سهر و
 خوشه ز بو روی له قه لای گاودول کردو سهر یازانی قزلباش کوشتن و تالانی
 عه شایری موکریان پی نه سپیدرا. خاوه شکو به تلیک له شه و چوبو که یشته
 قه لای گاودول.

هیشتا نه م خه بهر نه گه یی به قه لاکه له شکر به ژور قه لا وهر بو هدر که سیان:
 وه گیر کهوت خستیان. علیقلی خان ناردرا بۆ هه وشه یه ی دیکه که له و نزیکانه
 بو. په نجا شه ست که سیکي ده ست به ستراوی هینا دهر گای بهرز. غازیه تو له
 نه ستینه کان به چاو قوچاندیک هه مویانی ناردنه ولاتی نه بون. ژور له و که سانه ی
 ده یان هینان خزمه تکارو پیتمه ره داره کان هدر به زه بری گزیال و پاچ و پیتمه ره سهر و
 میشکیان ده کوتان و ده هارین. نه سفه ندیار به گی ناوچی باشی عه ره که رلو
 له سهر فدرمانی خاوه شکو به سهره و ناردرا بۆ که رمرود و به فیلینکی
 شه پر که رانه وه نه میر خانی برای شیخ حه یدهر و نه و په نجا که سهری له تیره ی موکری که

له گډل نهو بون به جارېك كوشت. حسين سولتان برازاي شيخ حديدرو نهوانه
له گډل نهو له ورمي بون به دهستي حهسن خان كوژران.

به كورتي قهتلي عامي نهو تيره به قهلهمي ته قدير له سهر لاپهړه رڼوگزار
نوسرا. نهو چهند رڼوڅي كدشا له قهلائي گاودول ماوه، هه مو رڼوڅي دهسته دهسته و
پول پول دهيان هيتان و له سهر يان دهدان. به هرامي خوينخور تاويك له تيغ
وه شاندين و خوين رشتن رانه دهو ستا. هيتديك له نويماق و ئيبي و نورياد كه له نيو
نهوان مابونه وه. بهو تاوانه له نيو تيره دڅي دهولته دا خو يان مات كړوه و
له كاتي دهسه لاتي روميان دا نه گهراونه نيو قزلباش هه مويان كوژران.

بيبرينه وه ناورگي تيره موكری كوژاوه و نيره ونه كان هه مو كه وتنه بهر
مه وداي شيري به برشت و ژن و مندا له كانيشيان به ديل گيران. پاش چهند رڼو
بلنسي رقي شاهانه تا راده يهك دامر كانه وه و شير به گ ناويك له و بنه ماله
كه هه ميشه خوي به خزمه تكار ده زاني و مه خسود به گ ناويك كه براي نهو له ريزي
نيشك تاغاسياني باره گاي به رزدا بو، كرانه گه ورو مه زني موكری و فهران درا
نهوانه له مه وداي شير رزگار بون و له كه لين و په سيوان دا ماونه وه، په نا بو نهوان
به رنو له كوشتن و تالان نه مين بن.

((پاش نه م روداوه شا چهند رڼوڅي له نيو نه سپه كاني ره ودا له چيمه ندي
قهراجيق راي بوارو و لاتي مه راغدي به سولتان مير مقدم نه سپارد^{۲۴} .

۴/۲ شاه سولتان حسين

نمونه ۹:

كه لله منار له سهری كورد (۱۱۰۵-۱۱۳۵)

شاه سولتان حسين (۱۱۰۵-۱۱۳۵) كوره گه ورو شاه سليمانی سه فوي
له پاش مردني باوكي بو به شا، به كابرايه كي بوده لاي ده به ننگ، به لام به يه كي
له هره فاسيدترين شاهه كاني ئيران ناسراوه^{۲۵} نوسهري ((رستم
التواريخ)) له گيترا نه وې باسي رابواردني شادا نوسويي: "

((... نزيكه هه زار كچو لاي صبيحه جيله، له هدر طائفه و قوم قه ييله،
له عه رب و عه دم و تورك و تاجيك و ديلم، له سهر ريتوشويني بوكي و زاويي
به عه قدو نيكاح و حه باله خوي دهر هيتابو، منال و نه و كاني له نيرومي، گه ورو
پچوك، به مه زه نه نه گه يشتنه هه زار كه س...))^{۲۶}

هر له ستايشي ژوري رابواردنه كه دا ده لئ:

((له و سهر به هه شت ناسايده، ژورتيكي دلگوشايان دروست كړو
جنگايه كي قوليان تيا بينا كړد له هه ردو لاه به ورو خوار، ده مي سه روي حه و

گهزو دهمی خواروی یه گهزو، لهسهری تا خواروی بهردی مدمه پریان دانابو، نهو ژوره یان بهزینه تی زوردروستو رازاند بوهو، جابه جاری نهو تاقانه ی رږزگاره خوی روت نه کړدهو، ژتیکی مانگ روی نه ندام زیوینیش خوی روت نه کړدهو، لهسهره وی نهو شوینه قولوه روبه روی یه ک دانه نیشتن، لنگی خویان دریش نه کړدو، به تاره زوهو به وردی نه یان روانیبه یه کتری و نه خان، لهسهره و تاخواری که به یه ک نه گیشتن نه لفی راست نه چوه ناو خانه ی کافه وه. ینجا نهو دو تالبو مه تلوبه دهستان نه کړده ملی یه کتری و پاش ده سبازی و ماچوموچیکی زور... بهو شوینه یان نهوت هه زخانه.

سهره پای هه زخانه، شاه جیگایه کی تریشی هه بو، پییان نهوت له زه تخانه ژورنکی خری فراوان بو، جارویار شا له گه ل چل په نجا نافرته ی شوخو شه نگدا نه چوه ناوی، شا خوی بهرپوتی له ناره راستی ژوره که دا دانه نیشتن و نه کانیش هه مویان له چواره دوری بهرپوتی، هه ریه که یان سهرینکی نه خسته ژیر که مهریه وه، نه ژنویان نه نوشتنه وه، پییان نه نایه ژیر که مهران، به پشته پال نه که وتن. بو نه وه تاره زوی شا بیزوتن، هه ریه که یان هه ولی نه دا سهرنجی شا بو خوی رابکیشی. شا که تاره زوی نه چوه سهر هه راکمیتکیان نه وه یانی هه ل نه بژارد. نهو ژوره ی نه م به زمه ی تیا نه کرا له زه تخانه بو...^{۷۷}

لهسهره دهمی نه م شاهه دا نیمپراتوری سهره وی گیشتن بوه دواپن قوناغی داوه شانو، له نه نجامی هیرشی نه فغانیبه کاند، بنه ماله ی سهره وی هه م شاهیتیان له دهس داو، هه م برانه وه.

قوناغی نوی دامه زراوه ی نه ماره تی بابان هاوزه مان بو له گه ل لاوازیونی دهسه لاتی بنه ماله ی سهره وی و، سهره تای قوناغیکی پر له نا تارامی و پشینوی ناکوکی ناوخوی خویناوی و هیرشی بینگانه بو سهر نیران.

سلیمان به به له دوا چاره کی سهره ی ۱۱ هه م دا که وته چه سپاندنی دهسه لاتی خوی و دهسگرته وه به سهر ملکی بابان دا. نیر لهو کاته وه سهرگه وری نه م بنه ماله یه له لایه ن عوسمانیه کانه وه نازناوی ((پاشای)) پته نه درا. بنکه ی قه لهمه وی بابان لهسهره تادا له داره شمانه بو که نه که ویتنه مه لبه ندی پشدر.

نه ماره تی بابان له لای رږزه لات و سهرویه وه دراوسپی نه ماره تی نه رده لان بو. والیه کانی نه رده لان به نازناوی ((خان)) له لایه ن شای نیرانه وه دانه نران. بنکه ی نه ماره تیان له سنه بو. هه ررامان، مریوان، بانه، سه قزیان له ژیر دهسدا بوه.

روباری سپوانو چپاكانى هه‌ورامان، سورين، سوركيو سنورى جيا كردنه‌ويان به‌
له‌يه‌كتري.

له‌لاى رۆژئاوايه‌وه‌ دراوسێى نه‌ماره‌تى سۆزان بو. گه‌وره‌كانى سۆزان
نازناوى ((مير))يان به‌ خۆيان نه‌دا. له‌لايه‌ن واليه‌كانى عوسمانيه‌وه‌
به‌نازناوى ((به‌گ)) نه‌ناسران. بنكه‌ى نه‌ماره‌تيان ماوه‌يه‌ك له‌هه‌ريرو ماوه‌يه‌ك
له‌هه‌واندوژ بو. زێى به‌چوك سنورى سروشتى بو له‌نيوان ده‌سه‌لاى هه‌ردو
نه‌ماره‌تدا. به‌لام زۆر جار پاشاكانى بابان، رانيه‌، كۆيه‌، هه‌ريو، ئالتون كۆپرييان
له‌وبه‌رى زێ له‌به‌ر ده‌ستدا بو.

له‌لاى خواروشيه‌وه‌ دراوسێى ولايه‌تى به‌غداد بو. هه‌ندى جار ده‌سه‌لاى
ميره‌كانى بابان نه‌گه‌يشته‌ كفري، زه‌نگاباد، خانه‌قين، مه‌نده‌لى، زه‌هار، جه‌سان،
به‌دره‌.. واته‌ نه‌گه‌يشته‌ جه‌به‌ل هه‌مريه‌ن.

ملكى بابان هه‌چ شاريكى تىدا نه‌بو. هه‌ندى گوندى گه‌وره‌ى تىدا بو.
خه‌لكه‌كه‌شى به‌شيكى نيشته‌جێ و به‌شيكى كۆچه‌ر بون. كۆچه‌ره‌كان به‌گه‌شتى
ريكخراوى خيله‌كييان هه‌بو، له‌هه‌ندى شوين خيله‌كى نه‌بون.

گه‌وره‌تريه‌ن ئيلى نيشته‌جێ، كه‌ريكخراوى خيله‌كى هه‌بو، ئيلى نوره‌دينى بو.
له‌ناوچه‌ى پشه‌روو مهرگه‌دا نزيكه‌ى سه‌د گونديان هه‌بو. له‌كاتى پتيويستدا
هه‌زار تفه‌نگچيان پێ كۆته‌كرايه‌وه‌. له‌گه‌ل هۆزه‌كانى سه‌كر، شينكى، گه‌لالىدا
هاريه‌يمان بون. جگه‌ له‌ مانه‌ش، له‌شارباژير، ئالان، سيوه‌يل، بازيان، قه‌رده‌اخ،
شاره‌زور، گوندو ئاوايى هه‌بو، ريكخراوى خيله‌كييان تىدا نه‌بو، نه‌گه‌ر هه‌شبويه‌ن
لاوازو به‌چوك بوه‌.

گه‌وره‌تريه‌ن ئيلى ره‌وه‌نديش ئيلى جاف بو. جاف چه‌ند هه‌زار مالى بو. چه‌ند
تيره‌ى غه‌واره‌ش خۆيان دابه‌ پاليان. جگه‌ له‌ئيلى جاف، هه‌ندى هۆزو تيره‌ى
به‌چوكى تر كه‌ ٥٠ تا ٥٠٠ مال نه‌بون له‌به‌ر فه‌رماني گه‌وره‌ى باباندا بون له‌وانه‌:
شيخ ئيسماعيلى، كه‌لور، مه‌ندمى، مه‌رزيناك (بلباس)، تيله‌كۆ، كۆسته،
هه‌مه‌وه‌ند، سۆفيوه‌ند، كه‌چه‌لى، چگنى، زه‌ند، كه‌روه‌يى، لور، سه‌داني،
گورزه‌يى^{٢٨}.

سنورى رۆمو عه‌جهم هه‌ندى له‌م ئيىلو هۆزو تيره‌يه‌ى به‌سه‌ر هه‌ردو ديوى
سنورا دابه‌ش كرد بو. هه‌ندى له‌مانه‌ به‌شى گه‌وره‌يان كه‌وت بونه‌ لوزستان،
كرماشان، نه‌رده‌لان، موكريان.

هیتی پاریزگاری نه ماره تی بابان له چه کداری سوارو پیاده ی نه م هوزانه پینک نه هات، ههروه ها هیتی شه پرکهری نه ماره ت بۆ به شداری کردنی له له شکر کیشیه کانی ئۆردوی عوسمانی دا هه ر له مان کۆنه کرایه وه.

نه ماره تی بابان له م سه رده مه دا له گه شانده وه په ره سه ندن دا بو. کهوت بو هه ولتی چه سپاندنی سه ره به خۆیی و، فراوان کردنی سنوری قه له مه وه که ی له ۱۱۰۲ دا میه کانی به به، سلیمان و هه سه ن، هه لیان کوتایه سه ر که رکوک، که نه وسا ناوه ندی ولایه تی شاره زور بو. له و شه ره دا متصرفی ئیاله تی که رکوک، دلاره ر پاشا، کوژرا. که رکوک که وته ناو سنوری ده سه لاتی بابانه وه. وه زیری به غداد، حسین پاشای به متصرفی که رکوک داناو، هیتیکی له شه پرکهرانی به غدا، جزیره، نامیدی بۆ کۆکرده وه، فهرمانی له ناوبردنی میری بابان و، سه ندنه وه ی شاره زوریان پێ درا بو. نه م هیتزه پاش چه ند مانگێ به سه رنه کهوتویی گه پرایه وه^{۲۹}.

له دوا ی به ستنی په یمانی زه هاو پیوه ندی ئیرانی - عوسمانی ناسایی بو. شتیکی نه وتۆ روی نه دا بو، نه م پیوه ندیه به ئالۆزینی، یا بیته هۆی تیکدانی، له زه مانێ شا سولتان حسین دا دو روداو قه ومان، که نه یان توانی ببنه هۆی هه لگی سه انه وه ی جه نگ له به یینی نه م دو ده وه ته دا. به لām لاواز بونی هه ردولایان ریگه ی نه مه ی نه دان و کیشه کانیان به ریگه ی هاوکاری به لا دا خست.

یه که میان، شۆرشێ ئیله عه ره به کانی به سه ره دۆی ده سه لاتی عوسمانی. نه وانه ده ستیان به سه ر به سه ردا گرت و، پاش چه ند تیکه هه لچونی خۆیان هاو یشته ژیر سایه ی ده سه لاتی شای ئیرانه وه. به لām شا کیلی شاره که ی به رۆسته م خانی نوینه ری دا له گه ل نامه یه کی دۆستانه ی پر له چاپلۆسی دا بو سولتانی عوسمانی نارد (۱۱۰۹)^{۳۰}.

هه ر به و بۆنه یه وه داوا ی هاوکاری هه ردو ده وه ته تی کرد بو بۆ به ره نگاری و سه رکوت کردنی میری بابان.

دوه میان هیتی میر سلیمانی بابان بو سه ر مه له بندی نه رده لāن و گرتنی هه ندی له شارو ناوچه کانی.

شا له و نامه یه دا که بو:

((... شه هریاری کیشه وه ی حزم و قار، شاسواری عه سه ی گیۆدار، سولتانی سولتانه کانی جیهان، خاقانی خاقانه کانی زه مان، ناصر الاسلام والمسلمین، قانع الکفارو المشرکین، قاره مانێ تاوو خاک، سمی ره سه لتی رب العالمین، قاتانی هه ردو نه رزو هه ردو ده ری، خادم الحرمین الشریفین، دوه مین ته سه که نه ده ری ذوالقرنین،

سپهبري سایه‌داري ره‌جيمي رحمان، خاقاني كورې خاقانو، سولتاني كورې
سولتان، مانگي چواردهي ناسماني سه‌لته‌نه‌تو، به‌سالتو، عه‌زمه‌تو،
جه‌لاله‌تو، نه‌جده‌تو، عه‌داله‌تو، عزو شان و نصفه وامتتان: سولتان مسته‌فا
خاني كورې سولتان عه‌مه‌د خان، نصر الله انصارو ضاعف اقتداره..)

شا له‌م نامه‌يه‌دا داستاني هه‌لگه‌رانه‌وي ئيله عه‌ره‌به‌كاني به‌سره‌و،
ته‌نينه‌وي بۆ مه‌ل‌به‌ندي خويزي ئيران نه‌گيرپي‌ته‌وه، نه‌لئ گرتني به‌سره بۆ نه‌وه
نه‌بو بيخاته سهر قه‌له‌مه‌ره‌كه‌ي خو، به‌لگو نه‌وان له‌باتي سوپاياني عوسماني
نه‌و ئه‌ركه‌يان نه‌جام داوه، به‌ئه‌مانه‌ت له‌ده‌سته‌ي والي عه‌ره‌بستان دايه. وه‌كو
جاران به‌ملكی سولتاني دانه‌نينو، به‌وي نه‌سپي‌رنه‌وه.. ئينجا ديته سهر باسي
ميري بابان، سليمان و نوسيوپتي:

((له‌به‌ر نه‌وي سليمان به‌به‌ي مخ‌دول العاقبه، ماوه‌يه‌كي دريژه، هه‌مو رۆژي
شه‌ري نابه‌جئ به‌حاكه‌كاني سه‌رسنوو قه‌بيله‌كاني كورد و ئيل و نه‌حشامي نه‌م
لايه نه‌فروشي، هانسه‌ري سيلسيله‌ي فه‌ساد و عناد بوو، هه‌ندئ
له‌مه‌ل‌به‌نده‌كاني نه‌و حاكمانه‌ي سه‌رسنوري داگيركردوه، به‌رامبه‌ر به‌و
پاريژه‌رانه‌ي له‌و سه‌رسنوره دانراون و جي‌به‌جئ كردني مه‌رجه‌كاني صلح و
ميساقيان پئ سپي‌ردراوه كرداري خراپ نه‌كا.

چه‌ندين جار كردوه ناشايسته‌كاني نه‌و پي‌ره‌وي زولم و بي‌داده به‌پاشاياني
به‌غداد راگه‌يه‌نراوه، هه‌مو جاري نه‌وانيش گفتي ته‌مئ كردن و چاره‌كردني نه‌م
كاره‌يان داوه، به‌لام به‌هۆي تظميع و حيله‌كاني نه‌و رۆژگاره ره‌شه ده‌غله‌وه
گفته‌كانيان به‌جئ نه‌هيناره.

كه‌ركوك و نه‌و شوپنه‌نه‌ي له‌پاشايان و سنجاق به‌گه‌كاني گرت بو له‌ده‌سته‌ي
نه‌ودا هيشتويانه‌ته‌وه، نه‌ره‌ش بوته هۆي زيادبوني توغياني بيبانگه‌ردی وادی
خودسه‌ري و خودرايي.

له‌وه‌دا كه‌نه‌م خير نه‌نديش و دۆسته‌ي صداقت كي‌شه له‌قه‌سه‌كاني خو، دا،
تيشكي راستي، كالشمس في وسط السما، نه‌دروشيته‌وه، نه‌وي كه‌نه‌و سه‌رۆكي
شه‌يتانگه‌له بۆ وروژاندني كه‌ره‌سته‌ي فه‌ساد ده‌ري بپي بو، نمو‌داری مه‌وجي
سه‌رابو، نه‌و مه‌لعونه شايسته‌ي بازخواست و سه‌ركۆنه‌يه. وه له‌و روه‌وه كه‌بوته
مايه‌ي فتنه و فه‌ساد و به‌هۆي چار لي پۆشيني به‌نده‌گاني نه‌و شاهنشاه
ثريامكانه‌وه، في‌ري دري بو.

((لي بوردون و چارپوشي‌ني لي‌ره به‌دواوه به‌رامبه‌ر به‌و بكري نه‌بيته هۆي
ناه‌ميني و په‌شي‌راني توموري جمهوري نه‌نام و هه‌مو ته‌هلي ئيسلام.

نه گهر له لايه نې خوځى هينى خاقانه وه فدرمانى لازم الامتثال ده رېچى بؤ داني اهتمامى ته وړاو بده دفعى ته و ماده وېال ونكاله ، كه پيسايى بونى ته و فيتنه نه ننگيزه له داوېنى ده ولته تې نه بده مدت بشوړي و، گهر دى ژيانى له سره تاوېنده پاكي خوځه ويستى بسرپېته وه، نه بيتنه هوې دامه زوانى بنچينه دى اختصاص و باعيسى پته وېونى بناغه دى خوځه ويستى تاييه تى.

هه لگري نامه دى محبت عنوان، ثياله ت و شوكت په ناه: روستم خان، مه نمورى گه ياندى هه ندې قسه د دوستانه يه ...))^{۳۱}.

مه ستورى كوردستاني بزوتنى سليمان پاشاى بابان بؤ سره خاكى نه رده لان و دوايې تر پېنكادانى هيزه كانى عه جهم و بابان به مجوزه نه گيرپته وه:

((له سرده مى جلوسى شاه سولتان حسين دا كاروبارى نه ماره تى كوردستان (نه رده لان) به محمه د خانى كورې خه سره و خانى نه رده لان سپېردرا" له كاتى ثياله تى نه ودا، سليمان پاشاى بابان به هوې زورې سوپا و له شكر و فره يى زيوو زېر بابى بو، له شكرېكى ساز كرد له نه ستيره زورتر بو. له ولاته كانى روم و نيران دا كه وته تالان و راوړوت، بانگى سره رېوې و ياخي تى به گو تى دانيشتوانى هه رد و ولات دا دا.

سهره تا به سوپا يه كى له ژماره به دهر به رهنكاري وه زيرى به غداد بو وه، پاشا تېكه له چون وه زير به تېكشكارى هه لات. دواى ته وه به نيازى گرتنى كوردستاني نه رده لان ته و سوپا گه وره يه دى جولاند. ده ستى دا گير كردنى بؤ ته و سنوران ه دريژ كرد و دهر گاي فيتنه و فسادى كرده وه. هه ر له سره تاره هه ورامان و مهربوان و سه قزيان گرت. ته مرخان به گى كورې زوراب سولتاني كورې كه لب عه لى خانى والى، كه له سه قزو سياكو بو، هه روه ها نيسراهم به گى مير نه سكه نده رى ده سه لاتدارى مهربويان كوشت. سره غجام كه هه والى رابون و راپه رپنى سليمان پاشا به گو تى شا سولتان حسين گه يشت، له و روداوه شله ژا. عه باسقلى خانى قاجارى به سره دار دانا به سوپا يه كى زور و له شكرى زياد له راده و ژماره بؤ له ناو بردنى فيتنه دى سليمان پاشا بؤ يارمه تى داني سوپاى نه رده لان نارد.

كه مه وكيبي سوپاى قزلباش و قشونى نه رده لان گه يشته مهربوان، سليمان پاشا هه نكاري نازايه تى و جواميرى بؤ پېشه وه ناو تېكه له چون له ۹ هه مى مانگى موهره م سالى ۱۳۱۰ (بينگومان نه م ساله هه لى چاپه) هه نكامه دى جهنگى دليران له بروسكه دى تيغ و شريخه دى سه نان گهرم بو. له به يانييه وه تانيوارى خه جهرى دليران كارى له يه كترى نه كرد و شمشيرى دلاهران گيانى ته كوشت و سهرى نه په راند، هيچ كاميان سره نه كه و تن. رورژى دوايى ۱۰ هه مى مانگى ناوېراو بو، دوباره هه ردولا ته پلى شهريان لى داو، ريزيان به ست. وه كو نيره شيړ په لامارى له شكرى يه كتر يان دا. سليمان پاشا خوى له پشتى هيرشه كه وه هاته

پیشه‌وه، پیاوانه و دلیرانه که‌وته شه‌په‌وه، نازایه‌تی نواند، چه‌نده‌ها سهری سوارانی ناودار به‌زۆری بازوی که‌وته سهر ئه‌رز.

دواییه‌که‌ی، چونکه‌ فته‌ج و زه‌فر به‌نده به‌ته‌قدیره‌وه نه‌ک به‌زۆری بازوی دلیرانی رۆسته‌م ئاساو، هیتی شمشیری شیرانی پر هونه‌ر، شه‌مالی سهرکه‌وتن له‌ئالای ده‌وله‌تی عه‌باسقلی خان هه‌لی کرد. سلیمان پاشا و له‌شکره‌که‌ی تیکشکان و به‌زین. زۆری سهرکرده‌کانیان کوژران و به‌دیل گیران و بریندار بوون و گیران، نه‌وانه‌ی له‌شیر رزگاریان بو به‌هه‌زار فرتوفیل گیانی خۆیان ده‌رباز کرد. خیه‌وت و باره‌گا و نه‌موال و نه‌سبابی خۆیان به‌جی هیشه‌ت و، به‌ره‌و لای رۆم و قوسته‌نتین رایان کرد و هه‌لاتن.

قاسم سوڵتانی هه‌رورامی پاشا حه‌سانه‌وه له‌ماندویه‌تی شه‌رو، گۆرانی هه‌نگامه‌ی شه‌ر به‌خویشی به‌زم، به‌هۆی کۆنه‌ قینه‌وه له‌بنه‌ماله‌ی ئه‌رده‌لان، سه‌باره‌ت به‌ناپاک‌ی و نادرستی باوه‌ر، به‌سه‌رداری قزلباش ئه‌لی که: به‌هۆی تعصبی دراوسیه‌تی و هاره‌زه‌بی و، به‌هۆی گوێ دانه‌ هاوسیه‌تی و دور بیرکردنه‌وه، سوپای ئه‌رده‌لان وازی له‌ریوشوینی دۆستایه‌تی و ناشنایه‌تی له‌گه‌ڵ دلیرانی به‌به‌ نه‌هینه‌وه، به‌هیچ جوړی به‌نیازی جه‌نگ ده‌ستی شه‌ریان لی نه‌کردونه‌ته‌وه، له‌پیکادانی ناوونه‌نگدا به‌هیچ شیوه‌یه‌ک به‌شداری جه‌نگ نه‌بون. عه‌باسقلی خانی قاجار که‌سه‌ردار و به‌ (زیاد توغلی) به‌ناوبانگ بو، به‌دوزمانی قاسم سوڵتان و رۆژا، له‌سهری موسلمانانی بی گوناھی سنه‌ که‌له‌ مناریکی دروست کرد، سهری قاسم سوڵتانیشی وه‌کو به‌یداخ به‌سه‌ر به‌رزایی سهره‌کانی تروه‌ هه‌ل واسی.

((فهرد: هه‌ر که‌س چی به‌چینه‌ی نه‌وه ئه‌درویتته‌وه.))^{۳۲}

میژونوسانی ئه‌رده‌لان، ئه‌لین له‌و به‌زمه‌دا ۱۵۰۰ که‌س له‌کوره‌کانی ئه‌رده‌لان کوژراون و، زیاد توغلی گردیکی له‌که‌له‌کانیان دروست کردوه، که‌له‌ناو خه‌لکه‌دا به‌کوئین کۆ به‌ناوبانگ بوه.^{۳۳}

وه‌کو شای ئیран خواست بوی، ده‌وله‌تی عوسمانی حه‌سه‌ن پاشا، یه‌کێ له‌پاشا به‌توانا‌کانی کرده‌ وه‌زیری به‌غداد و، ئه‌رکی سهرکوت کردنی ئیله‌کانی کورد و عه‌ره‌ب و جینگیر کردنی ده‌سه‌لاتی عوسمانی پێ سپێردا.

هه‌ردو ده‌وله‌ت که‌وته‌نه‌ هاوکاری بۆ له‌ناوبردنی سلیمان پاشا. حه‌سه‌ن پاشا خۆی به‌قین بو له‌سلیمان پاشا، شکاتی شای ئیرانی‌شی هاتبوه‌ سهر.

له‌لایه‌ن عوسمانیه‌وه حه‌سه‌ن پاشای وه‌زیری به‌غداد که‌وته‌ سهرکوت کردنی کوره‌کانی سنجارو، سوژانو، عه‌ره‌به‌کانی لای به‌سه‌ره.^{۳۴}

لهلایدن عدهمهده حسین خانی لور نیردرایه سهر شارهزور کهوته تالان و کرشتنی خه لک. نیلی بلباسی ههتا ناکوو قه ندیل راو نا^{۳۰}.

حه سهن پاشای والی به غداد، سهره نجام توانی سلیمان پاشا له گه ل ۱۷ به گی کورد له دوستو هاوکاره کانی به یارمه تنی پاشایانی حه له بو دیار به کر بکوژی^{۳۱}. به مجوره هه ولدانی به به سلیمان بو فراوان کردنی قه له مپهوی دهسه لاتی خوی، بو دامه زرانندی دهسه لاتیکی سهر به خۆ له نیوان به رداشی هیتزی رۆم و هیتزی عده مه دا شکاو سهری نه گرت.

شا سالی ۱۱۰۶ گورگین خانی گورجی، که مه سیحی بو، به حاکمی موسلمانانی قه نده هار دانا. گورگین خان سهره پای جیاوازی دینی له گه ل خه لکی قه نده هار، زولمی زۆری لی ته کردن. ماوی ۵ سال له وی مایه وه بی نه وی رفتاری خوی له گه ل خه لک بگوژی، میر وهیسی هوتکی که یه کن له سهرانی نیلی غلیجانی بو، له ویته روی کرده ده رباری سه فهوی له ته سه فه هان، بو شکات له دهس سته می گورگین خان. شاو کار به دهستانی ده ربار گویشان نه دایه گازنده کانی میرویس. میر وهیس هه م ناو می د بو له وی بتوانی هه لومهرجی گه له که ی خوی به هوی شاره باش بکا، هه م تنی گه یشت له وی کاروباری ده رباری سه فهوی گه یشتوته نه وپه ری بۆ گه نی و لاوازی له ویته نه گه پایه وه قه نده هار به لکو چو بو حه ج. پاش حه ج کردن دوباره گه پایه وه ته سه فه هان. سهر له نوئی دادی خوی و خه لکه که ی برده وه لای شاو ده ربار (۱۱۱۲). نه م جارهش که لکی نه بو. کهس گوئی لی نه گرت. به ناو می ددی گه پایه وه قه نده هار.

میر وهیس سهرانی نیله که ی کۆ کرده وه، لاوازی ده ولته تی سه فهوی بو رون کرده وه، هانی دان بو یه کگرتن و شوړش. رۆژیکیان له کاتی راودا گورگین خانی کوشت (۱۱۱۳) له ماوه یه کی که م دا کار به دهستانی سه فهوی له قه نده هار ده رکردو خوی دهستی به سهر کاروباری ولات دا گرت. شا چهند جاری له شکری ناره سهریان. به لām هه مو جار به تیکشکاو ی ته گه رانه وه.

میر وهیس پاش ۸ سال حوکمرانی مرد (۱۱۲۱). میر عه بدوللای برای جیگه ی گرت وه. عه بدوللا ویستی به جیتته ژیر سایه ی دهسه لاتی سه فه ویه وه، به لām مه زنه کانی نیلی غلیجانی ملیان بو ته وه نه داو میر مه حمودی کوی میر وهیسیان لی هان دا بیکوژی و جیگه ی بارکی بگریته وه. محمود مامی کوشت و له جیگه ی نه و بو به حاکمی قه نده هار (۱۱۲۲). مه حمود که به وردی ناگاداری هه لومهرجی ناوه وی ده ربار بو، که وته پینش په وی. سیستانی گرت. له پریگه ی کرمان و یه زده وه چوه سهر ته سه فه هان و، گه مارۆی دا. دوی نابلقه دانیکی درپژو دا که و تنی قاتوقری

له ناو پایتهخت دا، شاو ده ستوپپوهنده کانی خویان به دهسته ده دا. شا به دهستی خوی تاجی شاهیتی له سهری خوی داگرتو کردیه سهری مه حمود (۱۱۳۵). مه حمود چوه ناو نه سفه هانه وه شای لیخراوی له یه کئی له کوشکه کانی دا به دهس به سهری داناو خوی له سهر ته ختی شاهی دانیششت. شا نزیکه ی ۶ سالی به دهس به سهری به سهر برد. سهره نجام نه وو هه مو شازاده کانی تری کوشت. به ده گمن تاکو ته رایان لی ده رباز بو. له وانه کورپیکی شا که ناوی ته ماسب بو نه ویش له لایه ن نادره وه لیخرا. تیر کۆتایی به دهسه لاتی نه م بنه ماله یه هات که بنچینه ی ئیرانی نوییان دانا بو.

کوژرانی سلیمان پاشای بابانو ۱۷ سهرداری تری کورد ودوایی تر کوژرانی به کمر به گی بابان له لایه ن والی به غداده وه، له روداره کانی داهاتودا به جوړی رهنگی دایه وه کاریکی بریاره وری کرده سهر پیکادانی عوسمانی-نه فغانی (۱۱۴۰). له و نه به رده گه وریده دا که ۷۰ تا ۸۰ هه زار سوپایی عوسمانی به سهر کردایه تی نه حمده پاشای کوری حه سه ن پاشای وه زیری به غداد له به رامبه ر ۱۷ هه زار نه فغانی به سهر کردایه تی نه شرف له نزیکه هه مه دان روی دا، سوپای عوسمانی دوا ی نه وه ی ۱۲ هه زار کوشته ی دا به تیکشکاو ی له به رده می سوپای نه فغانی دا پاشه کشه ی کرد، چونکه ۲۰ هه زار سواری کورد به سهر کردایه تی خانه پاشای بابان، که بالی چه پی سوپای عوسمانی پیک نه هیئا، به شداری شه نه بون. هه مو میژونوسه کان هو ی نه م هه لو یسته ی سواری کورد له و شه ره گرنگه دا نه گپرنه وه بز وهرگرنتی به رتیل وگفتی به خشی نی پله و پایه به سهر داره کانی کورد، پرو پاگهنده ی دینی مه لاکانی نه فغانی ده رباره ی نامه شروعی شه ری هاودین و هاومده زب^{۲۷} که چی که سیان باسی کاری کوژرانی به کۆمه لی سهر داره کانی کوردیان نه کرده له لایه ن حه سه ن پاشای باوکی نه حمده پاشا وه، له سهر دلسوزی و نادلسوزیان بز تورک.

۲- چاخی قاچار

۱/۲ نه حمده خانی مقدم مه راغه یی

نمونه ۱۰:

داوی ته زویرو، با پیر ناغای مه نگور (۱۱۹۸)

نیلی بلباس که ئیستا له موکریان و خانه و نه م دیو و نه ودیوی قه ندیل و بشده رو بیتوین و شاره زورو گه رمیان و ده شتی هه ولیرا دانیشتون.. لیکۆلینه وه یه کی نه وتویان له سهر نیه، نه میر شه ره فخان له باره ی بلباسه وه نه لی:

((... ئىلى روژكى، روژتيكىان ۲۴ تيرهى كورد لهشوينتيك بهناوى تاب سهر بهمهلبه ندى خويت كۆبونه وه وه بون بهدوبهش" دوانزه تيرهيان بلباسى و دوانزه كهى تريشيان بهقه واليسى ناسراون. بلبيس و قه واليس دو گوندن له گونده كانى هه كارى و، به پيى گيترانه وه يهك دو هوزن له ئيله كانى بابان))^{۳۸}.

له سهرده ميكا نهم ئيله نه پي بوبين به هيتزيكى گه وه له چوار گۆشهى ورمى - سەقز، شاره زور - رهواندزدا، چونكه له روداو كهانى ناوچه كانى موكرىان، نه رده لان، بابان، سۆران دا به زۆرى ناويان ديتته پيشه وه. چەند جارێ كاربه دهستانى ئيرانى و عوسمانى پيكره وه پهلاماريان نه ده ن و، هه رلايه كيان له قه له مپه وى خويه وه هيتريان نه به نه سهر. له ۱۲۵۱ دا له سهر داواى عه جەم له ديوى عوسمانيه وه وه زيرى به غداد و، له ديوى ئيرانه وه والى نه رده لان له شكر كيشيه كى گه وره يان كرده سهر يان^{۳۹}.

له ۱۵۰۱ وه زيرى به غداد جاريكى تر چوه سهر يان بۆ راوان و كوشتن و تالان كردنيان، به بيانوى جهرده يى و ريگريه وه. شايه تيكى نه وه زه مانه، نوسيويتى: ((نهوانه جهرده نه بون، بهلكو نه وه قسه يه بۆ مه به ستى بو كه وه زير نه وى ويست. نه گينا نهوانه شافيعين و خاوهنى غيرت و حه ميه تى دينسين، زۆريان ته له بهى عيلم و خاوهنى مزگه وت و گوندن، ريزى ميوان نه گرن. وه زير نه وى ويست پهلاماريان بدا و تالانيان بكا. نه وه ده سكه وتانه و يستى ده ستى كه وتن))^{۴۰}.

له داواى هاتنى ئىلى نه فشار بۆ ورمى و ده وره يى، وه پاش لاوازيونى ئيله كانى برادۆست، ئىلى بلباس سهرى ده ره يئاوه، بۆ ته هيتزيكى نه وتۆ له ناوچه كه دا، مه ترسيه كى راسته قينه وى بو سهر ده سه لاتی عه جەم له ورمى و مه راغادا دروست كرده وه، نهوانهش هه ميشه له ته قه لای سهر پي دانه واندن و لاواز كردن و له ناو بردنى ئىلى بلباس دا بون.

له كۆتايى سه ده ي ۱۳ هه مى كۆچى دا، كۆنفدراسيۆنى بلباس له ۴ هۆزى سهره كى پيكرهات بو" مەنگور، مامهش، پيران، بالهك، له و كاته دا، بوداق خانى كورپى شيخ عه لى خانى موكرى حاكمى سابلاخ و، نه حمەد ئاقاى مقدم حاكمى مه راغاو، ئيمام قلى خانى نه فشار حاكمى ورمى و، نه جەف قلى خانى دونبولى حاكمى ته ورزى بو. هه ر له و سالانه دا پشيوى سهرانسه رى ئيرانى گرت به وه، مەملەتێ له نيوان بنه ماله و زه ندو قاچارو، چەند كەسى تر له ناو دارانى ئيران له سهر ته ختى شاهيتى ئيران له وه پهرى توندوتيزى دا بو. هيتشتا به لايه كه دا نه كه وت بو.

نهجه فقلی خانی دونبولی به گلهریه گی ته وریز، به تاوانی راوورپوت حاجی عدلی محمد ناکای مہراغہ کی کوشت (۱۱۹۰). له جینگہ کی نهو ماوہیکہ ئیسماعیل به گ و ماوہیکہ کی تر زین العابدین به گی دانا، که هردو کیان له خزمه نزدیکه کانی حاجی عدلی بون. نه محمد ناکای کورپی حاجی عدلی محمد به هاوکاری سهرانی نیلی مقدم مہراغہ کی و به پشتیوانی نه محمد خانی دونبولی حاکمی خوی برزای نهجه فقلی خان، بهوه به حاکمی مہراغہ. له سهرده میکا سهرانی زهند له ناو خویندا له سهر دهسلات له ململانی دا بون. عدلی مراد خانی زهند ویستی نهو له حاکمی بخا، به لام نه محمد ناغا گوئی نه دایه فدرمانه کدی نهو به یارمه تی نیما فقلی خانی نه فشار، به گلهریه گی ورمی، له شوینه کدی خو یا جینگیر بو.

نه محمد ناکا، دلسوژی و گوپراه لی ته واری بو کاربه دهستانی ته وریز دهر نه بری. به لیوه شاهوہی و دلسوژی به بنه مالہی قاجار، توانی بیته یه کئی له پیاهه گه وره ناسراوه کانی سهرده می قاجار. زهینه ب خانی کچی، هارپیخه فی ۱۷ همدی فتهعلی شای قاجار و کچیکی تریشی هاوسهری محمد عدلی میرزا دولتشاهی کورپی فتهعلی شا حاکمی کرماشان بو.

نه محمد ناکا له سونگہ کی کوشتنی به فقلی بایرناغای مہنگورو ههزار کس له پیاهه هه لبرارده کانی نیلی بلباس دا، نازناوی ((خان)) و به گلهریه گی وهرگرت. نزدیکه ۴۰ سال دهریکی کاریگهری هه بو له سهر کوکرتکردنی شوژی همدو ئیله کانی کوردا، به تاییه تی چندین جار چوه سهر هوزه کانی نیلی بلباس و، کوشتاری به کومه لی لی کردن و، سامان و دارایی تالان کردن. ههر نهو له شکری بابانی، که چوبون بو یارمه تی دانی نیلی بلباس، له یه ل تیمور تی شکان و مہمود پاشای کوشت (۱۱۹۸). ههروه ها به شدار بو له سهر کوکرتکردنی یایخی بونی ئیله کورده کانی ماکو، خوی، سہماس به سهر کردایه تی جه عفرقلی خان (۱۲۱۴).

نه محمد خان یه کینک بو له سهر کرده ناسراوه کانی هیزه کدی محمد عدلی میرزای حاکمی کرماشان که چون بو سهر کوکرتکردنی عه بدولره همان پاشای بابان (۱۲۲۶). همدو نهو شوینانه دی دهستی نهو هیزه کدی پی گه یشته به قسه ی عه بدولره زاق دونبولی ((به جوژی که وتنه بهر کوشتن و تالان کردن که شیرازه ی کومه له کدی عه بدولره همان پاشای له بهر یه ک هه لوه شان))^۱.

له زوری تی که هه لچونه کانی جهنگه کانی ئیرانی-روسی و، ئیرانی-عوسمانی دا، له ژیر سهر کردایه تی عه باس میرزادا به خوئی و هیزه کانی مقدم مہراغی بهوه به شدار بو. یه کئی بو له وانه ی پاش هاتنی هه یشته تی جهنگی فدرهنسی بو ئیران له دروست کردنی فوجه نوینه کانی نیازم پیاده ی ئیران دا به شدار بو.

شاکاری نه حمده خان كوشتنی باپیر ناغای مەنگور، سەرکو تکردنی ئیلی بلباس بو.^{۴۲}

نوسەری (تاریخ افشار) روداوێ که بەم جۆرە نه گێڕێتەو:

((... له بەر ئەو ئیلی بلباسی دانیشتیوی ناوچەیی لاجانی ورمی و سولدوز، بەردەوام دەسدرێژیان ئەکرده سەر مەلەبەندەکانی ورمی و مەراغا، ئەوەندە ئەیانی توانی لە كوشتنی خەلك و تالان كردنی مال و كەلوپەلیان درێخیان نەئەکرد، ئەحمەد ئاقا بۆ تەمەن كردن و گۆڕی راکێشان، بگەرە بۆ لەرێشه دەرھێنانی ئەو طایفە طاغیە خسران ماله، هیمەتێکی بەرزێ نواند. لەو كاتەدا سەرۆکی ئیلی ناوبراو ناوی باپیر ناغای مەنگور بو، كە بەزاراوی خۆیان پیتی ئەگێن مەزن، بەنازایەتی و سەرکێشی ناوی دەرکردبو. ئەحمەد ئاقا بەناردنی رسل و رسائل لەگەڵ ناوبراو بناغەیی دۆستی و ئاشنایەتی دامەزران، وە بەرپشتنی دانی زخارف رای كێشایە ناو داوی تزیروە. نامەیی بۆ باپیر ناغا نوسی: هەمو دنیا ئەزانێ دۆژمناوەتی بەینی من و ئەجەف قلی خانی بەگلەریه گێ تەوڕیز تا کوێیە، چونكە ئەو كەابرایە، حاجی عەلی محەمەدی باوکی خوالی خوش بومی بەغەدرو حیلە كوشت، سەندنی خۆینی باوكیش لەسەر كۆرەكەیی پێویستە، تكام وایە لەگەڵ هەندێ ئه ئیله كانی خۆت هەنگاری یارمەتی دان بهاوێژی، حەقی دۆستایەتی و دراوسێیەتی بەجێ بهێنی، هەلبەت ئەوێشدا دەسكەوت و تالانی زۆر لەشتمەكی تەوڕیزو دەورو پشیتان پێ ئەبێ.

باپیری مەنگور بەتەمەنی شتومەك فریو درا. لەگەڵ هەزار كەس لەلاوانی ئازاو سوارانی جەنگ نازمودەیی مامەش و مەنگور بەپۆشته و چەكدار، بو مەراغا چون، ئەحمەد ئاقا بۆ پیشوازی كردنیان لەشار دەرکەوت، بردنیە ناو شار، لەناو ماله كانی شاردا هەر پێنج كەس و دەكەسیانی لەمائیك دا دامەزرانو، كەلوپەلی پێویستی بۆ مائی هەریه كێ لەناغایانی ئەو تایەفەیه نارد. بەلام لەپیش هاتنیان دا، تەگبیری كوشتنی ئەوانی لەگەڵ ئەعیانو كۆیخایانو سەرانی سوپای مقدم كردبو. بەجۆرێ كە هەر چەند كەسێك لەوانە لەمائی هەر كەس كەمیوان بن، خاوەنی ئەو ماله لەكاتی دانراودا كەدەنگی تەفەنگێکی بیست میوانە كانی خۆی لەكاتی خەودا بكۆژی و رهوانەیی دیاری عەدەم یان بكات. لەكاتی دیاریكراودا لەنیوهشودا خاوەن ماله كان كەبۆ كارەكە بێناربون، بەبیستنی دەنگی تەفەنگ بەجاریك دایان بەسەریان داو، رهوانەیی دیاری عەدەمیان كردن، بەجۆرێ كە لەوهزار كەسە یه كێ بەزیندویەتی دەرپاز نەبو.

بۆ بەیانی سەلکی مەخوسی ئەوانەیان برده بەر چاوی ئەحمەد ئاقا، لاشە ی
مەزنە کەیان - باپیر ئاغا بەدەر وازی شارا هەلۆاسی و کردیان بەپەنگ بو سەیر
کەران.

هێشتا ئەم دەنگوباسە بلانەبو بوو دەمەوبەیان، بەنامادەیی تەواو،
بەغار هەلێ کوتایە سەر لاجان، ئەشرار غافلگیر کران، مەلۆ کەلوپەلی تالان
کردن و بەدەسکەوتییکی زۆر وە گەرایەو. وەختی ئەم مەسەلە ترسناکە لەئیلی
بەلباس قەوما، ئەشرار لەترسی ئەوێ ئەوێ کۆ ئەم بەلا ناگەهانە بگاتە سەر
ئەوانیش، تێکرا سوێندیان بۆ یە کتری خواردو یە کەوتن. کەبۆ تۆلە ی خۆینی
باپیر ئاغا هێرش بکەنە سەر مەلەبەندی مەراغا، تۆلە ی ئەو بکەنەو کەروی
داو. ئەحمەد ئاقا لەبیستنی ئەم پیلانە ی ئەشرار پەشوکا. ناچار پێشدهستی کرد
لەپەلامار دانیان، لەکاتیئە ئەوان لەشاری سابلای مۆکریان بون، لەناکا
لەئای جەغەتو تەتەهو بۆیان پەرییەو، هەلێ کوتایە سەریان، لەحالیئە
ئەوانە بێ ناگا بون لەم کارە، کۆمەلە کەیان پەرەوازە بو، نازیەتی مەردانی
زیادی کردو، ریزەکانی ئەشرار شلەژا، سەرەجام نەیان ئەزانی بۆ چارە ی ئەم
کارەساتە چی بکەن، مەگەر ئەوێ پەنایان بۆ پاشای قەراچۆران (مەبەستی
پاشای بابانە لەقەلاچوالان)، هەروەها عەریزە یە کیشیان بۆ علیمەد خانی زەند،
کە لەو رۆژانەدا سوێتانی فارس و عێراق بو، نوی. لەویۆ لەسەر داوای ئەوانە
حوکیمێک دەرچو "کەمەمەد پاشای قەراچۆران یارمەتی کۆردەکان بدا، کەلوپەلی
تالان کراوی ئەمەریەکانی بەلباس لەئەحمەد ئاقای حاکمی مەراغا بستیئیتەو،
ئەحمەد ئاقا لەحکومەتی مەراغا لابەداتو، بوداق خانی سابلای مۆکری
لەجینگە ی ئەو بکاتە حۆکمەران.

کاتی ئەم هەواڵانە بەگوێی ئەحمەد ئاقا گەیشت، لەرێگی رسل و رسالە وە
داوای یارمەتی لەئەمامقلی خانی بەگلەریەگی ورمی و ئەحمەد خانی دۆنبولی
حاکمی خوی کرد. بەیارمەتی نامادەیی ئەفشار و دۆنبولی بەسەر مەحمود پاشادا
زال بو. لەبەر ئەوێ مەحمود پاشا لەو شەڕەدا گۆللە ی تەنگی پێکا بوی،
برینە کە ی کاری بو، مرد. بەپێی قەسیدە ی ئەم روداو لەسالی ۱۱۹۸ ب.ه. پاش
ئەم روداو ئەحمەد ئاقا بەپێی گێڕانەوێ گلشن التواریخ چۆتە ورمی،
لەئەمامقلی خانی بەگلەریەگی ئەفشار... نازناو و حۆمی خانی وەرگرتو، ئیتر
بەئەحمەد خانی مەقدم ئەناسرا^{۴۲}.

بەیتییۆکی مۆکریان ئەم روداوێ هۆنیوەتەو، ئۆسکارمان لەسەرەتای ئەم
سەدە یەدا تۆماری کردو.

به یتى با پیراغای مهنگور

گویراډیرنى دیوانه! گوڼو له من بى دیوانه!

۳ شورو ۳ روژانه، بۆ و بکهم مه دحی شیرانه. دۆلابی موکریانه. قاقهز چو بۆ عیلانه. بى رهشهی رهسول ناغانه، له گهډل حه مه دی شینانه، رابه ریان نه وره همانه، چۆلیان کرد، باگردانه. به عیزه تی سوځانی، سبحه ی له گهډل به یانی، له شکری باپرخانی، رهنګ وه زیری رومیانی، سواربو له باگردانی. مهنگوری ده می وه جاغی، پیاوون له سابلأغی، ته دارهك بۆ مه راغی. بۆ مه راغدی رهوانه. ۳ شه م سهری هه موانه به ۳ شه موی پر هونه، باپیراغای پر جگهر، بدا خانی بۆ دهسته بهر، له سابلأغی چوبوه دهر، ده لئ: ((هیچ په رچت نایه ته بهر))

خاله ق! ساحیب سه فایه، په رچی ده وی دنیا یه، به تومیدی نه و خولایه، لیان دا ده هۆل و زورنایه، نه سپیان هاته سه مایه، زۆرخۆشن بۆ ده عوایه، هومید رهسوللایه، ((نه و کاره واپنک نایه!)).

هات، گه ییه فه خره قایه. لیان دا ده هۆل و زورنایه. حه وسه ده کسی راگیرایه. زهوقی باپرا غایه. لیډن له ته پلای شایه. شوکر بۆ خولایه. مه کوژن سه یدو مه لایه! قورعانیان ده سینگی دایه!

هات، گه ییه خاتون باغی. باپیراغای قوچاغی، له گهډل خانی سابلأغی. سه یری که یف و ده ماغی، چو له عه جه می یاغی.

باپیراغای خال له رو، به روژی سى شه مو چو، عامی خه لقی چو له دو، چاویان لى کرد به فهدندی، هات، گه ییه وه کیل کهدی، حه وسه ده سواری له په ندی.

سبحه ینى چیشته نگاوه، قاسیدیان ده گپراوه، چی ماوه ده نگیان داوه، قوشه ن نه بوه ته واوه، ته گیریان لى روناوه، سبحه ینى به یانی داوه، هه ر بزوت و نوسراوه، دو عه شیره تی ماوه.

نه غله ب رمب نه زه رییه، یهك له سه تی که م نیه. بزائن مه سه له حه ت چیه. ((بى تیپی مه رنه که نان؟)) بۆیه ی عالم راچه نان

به عه قلم راچه نانه، مه قسودیان گوڤانه، سوله یمان به خۆ به بهرانه، رایان کرده جلیتانه، مه سه له حه تی هه موانه: ((به چین بۆ سه ر عه جه مانه، رابه رن بداخانه، مه راغدی بکه ین ویرانه، بین رونشین لیترانه، موده یر کاک سوله یمانه، چونکه گه وره ی عیلانه، چ ده فهرموی گیانه؟ ئیتره ده بی ویرانه؟ ماره یان بکه ین ژنانه؟ نیدی، چلونه سه وزیخانه؟)).

هوی سوله یمانی خه زالی! نه وهی رۆسته می زالی، هدوت قوبیهی له مه تالی،
پیم نه لێن نه تو مندالی! له جلیی نه کرد خالی، وهك هه وران به گه والی، ده كوژم
مال و تفالی، درهنگه ریی مه كهن خالی.

گه ییبه، نه لاهو نه كبه ری
لینگه دا پیش خانی به موشته ری، ده لیم: ((خانه نه تو کوینده ری، نو سه د
سواری به ده فته ری)).

ده لیم ((خانه، له روحیم بویه موشته ری، له بۆ مه راغین به ری))

بۆ مه راغه ی برده خوار

یابینای په روه ردگار! به زار خو شه نو سه د سوار، هه م رۆحه به رو جه به بار،
تیزراییل بو جلودار، بۆ مه راغه ی برده خوار

بۆ مه راغه ی راکشان، ورشه ورشی كه مبه ران، بینى میشك و عه نه ران،
فه ندی په یاغ به سه ران، قه ت نابۆ گوزه ران

قه ت ناتبى گوزه رانه، عه جه م زۆر بۆ ئیمانه، لێن تێك ده ده ن مه كانه، سه رن
ده برن لێرانه، خه راغای نه و جووانه، چوه سه ر خانی به رمبانه: ((بابه لێده م
ئامانه!))

باپیر ده لیت: ((كاكه! كه س نه وى مه سه له ده ی ناك. به داغم له گه ل پاكه، هه یچ
ده هویه ن لێ ناك، ته گه یان بكه یین چاكه، جیگا كه ن زۆر غه مناكه، عه جه م
یه كه جار هه لاكه))

((عه جه م هه لاك و زۆر زانه)) چوه سه ر جانی به رمبانه، ده لێ: ((بابه لێده م
ئامانه!))

بانگم وه به ر پادشای له ژور، خان نارده ی دور له دور، بلباس هاتن به جه مبه ور،
رانك ره شی چه كه سه ور، خان نارده ی به حوجه ته، بلباسان تاله و به خته.

به سیی ره ختی ده زه ردا، كاكه ره شی نامه ردا، هاته خواری له سه ردا، ئیمانی
پێ بو هه ردا

مه نگوپى ده رمب جولانه، چاریان كه وت به زیرانه، وه ژور كه وتن یه كانه،
چه ند شیوی پر ده رمانه! چه ند شیشه و شه را به! عه جه م بون به جه للابه، موكری
بون به قه سابه، هه یچ كه س والی ده ر نابا، چلۆن ده بی نه و هه یسابه، هه موی
مه سته شه را به، وای لێ ده ر نابا كه سه

خاله ق! تو ی فه ریاده سه، مه گه ر به هه ره وه زه، به داخان لێی بو قه زه، رێكى
ده دان به خه زه. تایفه ی خان باپیری، رێكى ده دان به شیرى، بو به خانه بگیری، ئیسلام
قې بو به شیرى

بەشىرى قىرى ئىسلام، تېياندا بۇ قەتلوعام، قەتلوعاميان تىدا بو
 سولەيمان بەخۇر بەبرانە، دەردەچو لەدەربانە، ئەگەر لەدەربان دەرىچو، چوارو
 پېنجى كەتقە دو، خەلاس بونى، بۇ نەبو
 بۆى نەبو خەلاس بونە، لەو كافرې دە مەلەونە، بەو رەببى دەسى سونە،
 بەداسى كەرەنتونە، ھەروەك گەنغان دەدرۈنە
 ھەروەك گەنم و سوالە، دە خوئىنىدا شەلالە، بلباس حالت بىي حالە! لەولای بىي
 شېرە خېرە تۆپىيان لىدا بەگۈرە، ھەوتى لىي بون بەورە، دەنگى لەعەرزى برا.
 ئافەرىم ھەستاي خەرات! دەست بەخەنجەرى دەدات، ھەوت مالىي كۈردن بەرباد
 ھەستا عوزىرى ھەندو، خەنجەرى شام تەشو، لەبەرگەرەكىدا چو، يەكئى لىي
 خەلاس نەبو

ھۆيە ھەستا عوزىرىا ھەوت مال بە ۋەجاغ كۆيرى، ھەر يەككىيان دەبۆيرى،
 ئاۋىتى جەزايىرى، دابوى لەتەپلى سەرى، ئەۋىشى كۈرد بىي بەرى
 كۈا مەرزىنگ؟ كۈا ئومەربىل؟ شۆرە لاۋى شلو مل، لەكۈلەن بونە جل
 بونە جل لەكۈلەن، لەشى دەۋان نەۋجەۋانان، كەتوبون لەكۈلەن. لەكۈلەن
 كەناران، لەشى دەشۆرە سواران، ۋەك بۆانگى دە داران، سەريان گەيىبە ھەساران،
 لەھەسارى دەۋامگەرد، لەبەلباسى دەۋا خورت، لەشۋ كەلەش بونە پرد، عەجەم
 بەسەردا رابرد.

ھەر كەس مېۋانى خۇي كۈشت
 بەدەھۆل زورنا ھاتنە سەر باپىراغاي، جا باپىراغا لەبەداخانى پەرسى:
 لەباپىراغاي جەندىيە لەبەداخانى پەرسىيە: خان، ئەو قۇلە قۇلە چىيە؟
 دەلى: ((يا پېرى شوگايىيە، ئەو دەھۆل زورناۋا شايىيە، ئەو پېشەي تەركىيىيە،
 زەۋقە لەبۇ خەلقىيە.

رۆژىكى لەرۆژناۋايە، خان باپىر لەسەرايە، ئاۋرى تۆپخانە يان دايە، زەلىل
 باپىراغايە، لېرەي ھېچ بۇ پىك نايە“ خەدرى شۆريان ھەلئىناۋە، لەپېش بابى
 راگېراۋە. ھەممە سور بەچەلەنگى، ھەلىيان ئەشكاۋتە سىنگى، كۈر لەسەر
 سىنگى بابى، لىياندا بە جەللابى ((توقەت مۇسلمان نابى!))

سەبەھىنى ئەلەسەھەر، كۆيت و بوزو سەقەر، لەخاۋيان ھىنا دەر. ((لىي كەن
 زىنى مۇحتەبەر، توندى بېكىشن تەنگ و بەر!)) پىتى نا لەركىفى كەۋتە
 سەر. ((سوار بىي پەپاغ بەسەر! پەپاغ بەسەر سوار بىي، خىلى فەقېر ھەزار بىي،
 موكرى ھەروا داغدار بىي، ھەر ھاۋارو لىدان بىي))

هەر هاوارو لێدانه، بێ سەردارو خێزانه، دەلێتی: مەری بێ شوانه، پەخش بون
 لەزهویانه، دۆلابی بەگزانده، سەرکردهی موکریانە، خراب بون ئەو کارانه، بەقەری
 دان موسلمانە، یەکیان نەمان ئەوانە، هومێد بوداغ سولتانه، قبول نەکا لەوانە،
 بوچ بێ دینی غەیانە، وای کرد بو عەجەمانە؟ پێیان نەکا مۆتمانە، غەلێزن ئەو
 سەگانه. نەمره ئەو بداخانه؟ ناترسی لەگۆرخانه؟ چێیان کردبو بەستەزمانە؟
 مائی خۆی کرد وێرانە، کەسی نەهێشت لەعیلانە. رەببی سەد جار شوکرانە،
 چونکە پێشکار شەیتانە، دەست هەلگری ئەو کارانە

هاتو، گەییە کارێزی، مندالی پر بەنامیزی ئیخسیر چونه تەوریزی

هاتو، گەییە دەریازی، مەحبوبیان بژارد لەرێزی

هاته خوار لەلاچینی، لەت بێ لەنیوی زینی، لەبلباس، بەقینی

برایم ناغا بێ لەسەردا، تاچه سوارە ی بێ گەردە، خێزانی دیکدی وەردا

دیکدی وەردا خێزانه، حەسەنی بەکر ناغانە، میردە رۆژی تەنگانە، بەری
 هەلنەدا گۆرانە

مەلا رەسول بێ فەرە، دە پێش بداغی گەرا: ((خانە بەسی بێ ئەو شەپە!

ئیسلام هەموی وەرگەرا))

-ئیسلام پاک وەرگەراوه، هەتتا سیلمی هەلناوه، تا سلیم بەیتاسی،

ئیخسیر، بەسی عەبباسی

بەسی عەبباسی ئیخسیر، زینی رۆمیان و بارگیر، لەسەری بو رمبو شیر،

بداخانی جیهانگیر

بداخان بۆ لەدوایی، هەزار مەری شوگایی، هەر هەرزانه، خۆزایی، دەیاندا

مەرۆ شایی بزێک بینی دو کارە لەموی بکری دەواره، بەهای بزیم دو پاره

هەزار گای بێ جوت بەندە، قیمەتی گای، خولابەندە، بلباسان کاریان گەندە

لەبلباسی گردو مرد. خزمەتی خانیان نەکرد. بۆیە بەدیان بۆ رابرد. خان

عەرزێ شای لەوان کرد. بۆیە یان تەگبیر ئی کرد خان گوتی: ((خزمەت

بەگەرمینیان کرد)) بۆیە پاکی برد قەری کرد.

قەری کرد لەزەمانی، بنۆرە تەگبیری خانی. وا گوزەرەن دەزانن، ئەمین

دەوڵەتانی. بلباس زۆر بەستە زمانی خزمەتو نەکرد بەخانی، بۆ خو پەیدا کرد

غەیان

تایفە ی بوداغ سولتانی، لەکن پادشای رهوانی

مەنگۆر زۆر بەستە زمانی. بەستە زمانی بێ شومار، نەیان دا خەرج و بێگار،

خانیان ئی بو دەعوا کار، هاتنە پێش پیادهو سوار: ((مالیاتی نادەین چ

(جار) (وای گوت باپیری نازدار: ((بۆ خۆم ده‌بمه حاكمی شار، خانی دهرده‌كه‌م نه‌وجار، خانی دهرده‌كه‌م یه‌قین، بۆ خۆم ده‌بمه جێ نشین، ده‌لێم به‌گزاذه چ نین)).
 نه‌گه‌ر نه‌و قسه‌ هات، رابرد، خان رو‌نیشته ته‌گبیری كرد، قسه‌ی خۆیان پاك یه‌ك كرد، عه‌رزى پادشایان ده‌كرد. پادشا له‌وانی قبولّ كرد. بداخانی گردو خورد، مانگیكی دی سه‌بری كرد، پاك مه‌نگوری وه‌خړ كرد، سه‌رتاپای خه‌لات ده‌كرد. بداخان گوتی: ((بمێنم باپیر نه‌منت ده‌زینم، سابلاغیت بۆ ده‌ستینم، باپیر مه‌به‌ ئینتیزار، ده‌بێ بییه حاكمی شار، له‌به‌رم هه‌یه یه‌ك كار. كارم هه‌یه له‌وینده‌ری، جارى ده‌نێرم چه‌په‌ری چه‌په‌ریكى به‌ره‌وان، بۆ كن پاشای به‌دل و جان، مه‌راغه‌ی بكه‌م وێران، پادشای ده‌كه‌م به‌ خودان، بۆ خۆت ببه‌ ئاغای هه‌مووان)).
 له‌مه‌نگوری گردو مرد، قسه‌ی خانیان قبولّ كرد، به‌حه‌وتوێكى پاکی وه‌خړ كرد، به‌ سابلاغی ته‌گبیر كرد.

((گوێو له‌من بێ گه‌لى جه‌ماعه‌تى كه‌س به‌ به‌گزاذه هه‌لته‌خه‌ته‌تى!!))^{٤٤}.

٢/٢ عه‌سكه‌ر خانی نه‌فشار

نمونه ١١:

كه‌مه‌ندى ته‌دبیر "ئیسماعیل ئاغای شوکاكه‌ (١٢٢٥)

عه‌سكه‌ر خان به‌گه‌ربه‌گى ئیلی نه‌فشارو سه‌رده‌مه‌يك حاكمی ورمی بو، یه‌كی بو له‌نۆكه‌ره دلسۆزه نزیکه‌كانی عه‌باس میزاو، له‌جه‌نگی ئێرانی- روسی دا (١٢٢٠) یه‌كێ له‌سه‌ركرده‌كانی هه‌یزه‌كانی بو. له‌ه‌وای هاتنی ده‌سته‌ی نوینه‌رایه‌تی فه‌ره‌نسی به‌سه‌رۆكایه‌تی گارداان بۆ ئێران، بۆ جێبه‌جێ كردنی پێكهاتنی فه‌ره‌نسی- ئێرانی فیتكن شتاين (١٢٢٥: ١٨٠٧) و نوێ كردنه‌وه‌ی هه‌یزه‌ چه‌كداره‌كانی ئێران، عه‌سكه‌ر خان كه‌نه‌وسا یه‌كێ له‌پیاوه‌ ناسراوه‌كانی ئێران بو، جگه‌ له‌وه‌ی به‌شداری دروستكردنی فه‌وجه‌كانی پیاده‌ی نیزامی نازه‌ربایان بو، له‌لایه‌ن فتحعلی شاهى قاجاره‌وه‌ كرایه‌ دوه‌مین سه‌فیری ده‌رباره‌ی قاجار له‌لای ناپلیۆنى ئیمپراتۆری فه‌ره‌نسه (١٢٢٢-١٢٢٦).

عه‌سكه‌ر خان له‌گه‌ڵ خۆی بایی په‌نجا هه‌زار تومان دیاری بۆ پاریس بردبو، پاش نه‌وه‌ی ٤ ساڵ له‌پاریس مایه‌وه‌ بۆ نه‌وه‌ی به‌هیچ نه‌نجامێكى باش بكا، به‌ ١٠ه‌زار ته‌مه‌ن قه‌رزوه‌ گه‌رایه‌وه، نه‌و قه‌رزوه‌ی له‌سه‌ری كه‌له‌كه‌ بویو، نه‌یویست له‌تالان كردنی خه‌لكی كوردستان بیه‌ژێری. له‌پاش گه‌رانه‌وه‌ی عه‌باس میزا كردی به‌حاكمی ورمی، هه‌ندى سه‌رچاوه‌ ئه‌لێن عه‌سكه‌ر خان یه‌كێ بوه له‌دامه‌زریته‌رانی كۆری فه‌رمانسونه‌ری له‌ئێران^{٤٥}.

ئىلى شوكان، كەپتەك ئەھات لەچەند تىرەيەك، لەناوچەكانى سنورى ئىران-
 عوسمانىدا ئەژيان، كاربەدەستانى عەجەم توانى بويان ئەم ئىلە بېيىننە ژىر بارى
 فەرمانبەرىيەو، شەركەرانى شوكان لەرىزى شەركەرانى عەجەم دا بەشداری
 لەشكر كىشىيەكانى عەباس مىرزاو، سەركرەدە سوپايەكانى تىرى عەجەم ئەبون
 ھەم بۆ سەر كوتكردنى ئىلە كوردەكانى وەكو بلباس و زەرزاو، ھىزەكانى مىرى
 سۆران لەسیدەكان.^۶ ھەم بۆ بەشداری لەجەنگەكانى روسیاو عوسمانىدا جگە
 لەوھش ژنوزخووزيان كەوت بوە بەینەو لەگەڵ ئەوھشدا، ئەوانە ھىچى دادى
 نەدان، مىرزا رەشىد باسى سەرىپچى كردنى ئىسماعىل ئاغای شكەفتى
 سەرخىلى شوكانو، كوشتنى بەدەستى عبدالصمد خان، بەم جۆرە ئەگىرپىتەو:

((رونكردنەوى ئەم باسە وایە، ئىسماعىل ئاغای كوپى مىرزا ئاغای
 سەرخىلى ئىلى شكەفتى لەسەر لوتكەى شاخى بنابى نازلو قەلایەكى قايى
 دروست كرد، ئەندەرون و بیرون دو دژى پتەوى تیاو. ئەم كابرایە وەختى خۆى
 لەشەرەكانى نىوان دەوڵەتەكانى ئىران و عوسمانىدا لەپای ئاوازەنگى نائب
 السلطنەدا خزمەتى دیارى كردبو. بوبو جىگەى دڵنەوایی كردنى شاھانە.
 بەشپىنەبى كاری ئەو بەرز بوو، دەسلەتتى گەيشتە ھەمو ئىل و ھۆزەكانى ورمى،
 لەگەڵ ئەوھشدا، بەپىتى فەرمانى دیوان، ئەبو یەكئ بى ئەژىردەستەكانى
 حسیقلی خانى بەگلەربەگ. سەبارەت بەو شەرارەت و جەسارەتى سروشتى
 ھەندى لەم جۆرە كەسانە، جاروبار ئەبو ھۆى یاخى بون لەگوپرایەلى
 فەرمانەكانى بەگلەربەگى پایەبەرز، توشى تەمى كردن و گوئى راکىشانى توند
 ئەبو. لەوختى خۆىدا بۆ دامەزراندنى بناغەى پەيوەندى نوئى كوردنەوى
 رىوشپنەكانى گوپرایەلى كچۆلەيەكى خۆى لەفرج اللە خانى كوپە گەورەى
 عەسكەر خان مەرە كردبو.

لەو ھەلە بەدواو، لەسایەى دەرپرین و دلىيایی خزمایەتییەو لەگەڵ
 عەسكەر خان و سەختى ئەو قەلایەى پىشتى باسى كرا، سەر لەنوئى كەوتەو
 ھەلگەرانەو و یاخى بون، رىگەى ھاتوچۆى خەلكى بىرى، كەلوپەل و بەربومى
 چەن ئاوايەكى دەورى قەلەكى تالان كرد.

كەھەوائى یاخى بون و ھەلگەرانەوى ئىسماعىل ئاغا گەيشتە بەگلەربەگ،
 سەرەتا ھەر بۆ بیانوپرین و تىگەياندن و لەبەرچاوگرتنى خزمایەتى ئەو لەگەڵ
 عەسكەر خان، عبدالصمد خانى لەگەڵ عەلى سولتانى رىش سىبى ھۆزى كەلوپو
 چەند كەسىكى لەكاركەرانى باوەرپىكراو، مەئموور رەواندى قەلا فەرمو. كەبەلگو
 بەپەندو نامۆزگارى بىھىننەو سەر رى. خانى ناوبراو لەگەڵ مەئموورەكان، وەكو

فرمانیان پی در ابو، چون بۆ قهلائی ئیسماعیل ناغا. له قهلاکهی خوارهوه دهستهیه که له پیاوهکانی که چه کدارو ناماده پاسهوان بون، ئیسماعیل ناغایان له قهلاکهی سهرهوه له هاتنی عبدالصمد خان ناگادار کرد. پاش ریگه درانیان مهلا صالح ناویک که هاوده می تهو بو. پیشوازی له عبدالصمد خان کردو بردی بۆ حهساری سهرهوه. ئیسماعیل ناغا خۆشی چه ند ههنگاوێک له حهساری سهرهوه هاته پیشو، هه میوان پێکهوه چونه نهندهرونی حهسار.

عبدالصمد خان کهوته نامۆژگاری به بهزه بیانهو، گفتو گهف، بهلام لهو هیچ وهلام و قسهیه کی نه بیست، نیشانهی رازی بون یا راست بئی. عبدالصمد خان سهر له نوێ به نه رمی و میهره بانی نامۆژگارییهکانی خۆی دوباره نه کردهوه و نهیوت: خیلاف و خیانهت بهرامبهر دهو لهت هه میشه نه بیسته هۆی داماو ی و زهرهرو، نه نجامی خراپی لی نه وه شیتتهوه. نهو کابرا بیباکه له بیستنی نه م قسانه توپه بو، به دزییهوه جنتوی به عبدالصمد خان دا. بۆیه عبدالصمد خان وه کو شیر ی توپه ی دل پر له قین له لای نهو هه ستاو، له دلی خۆی دا سویندی گه وری خوارد “ نه گهر به یلم نه م کابرایه به زیندویه تی بیینی، دیاره من له نامه ردانی رۆژگارم. نهوسا له قهلاکهی ئیسماعیل ناغاوه به سواری هاته خوار ی و، له ماوه ی دو سهعات دا خۆی له شار گه یانده جزوری حسینقلی خان و باسه که ی بۆ گیرایه وه. نه م جاره یان به گله ربه گ، عهسکه ر خانی بۆ قهلائی ناوبراو مهئور فهرمو.

عهسکه ر خان رۆژی یهکشه مه ۱۴ ای عهرم الحرام له گه له چه ند کهس له گه و رهکان و نه عیان و برازاو نه زهر عه لی خانی کوپی خۆی، چو بۆ سهر قهلائی ناوبراو. له ده وری قهلاکه دابهزی، له دوا ی نهویش عبدالصمد خان له گه له سوارانی ناوداری نیزامی کوکراوه ی خۆی که و ته ری. عهسکه ر خانی کارزان نیازی وابو که نهو به که مه ندی ته گبیر نه که به جهنگ و په یکار گرفتار بکا. بۆیه به هۆی ته رجومانیک ی زمانزانه وه په یامی بۆناردو نامه ی پی گه یانده. ناگاداری کرد له داوین ی قهلاکه دا نه یه و ی بیبینی تا گفتوگۆی له گه له بکات. ئیسماعیل ناغا قبو لی کرد. داوا ی بارمته ی کرد له ناو قهلا دایان بنی. تا خۆی به ته نیا بیته داوین ی قهلا. عهسکه ر خان بۆ دنیایی نهو، نه زهر عه لی خان و فهره ج نه لای خانی وه کو بارمته نارد قهلا، ئیسماعیل ناغاش نهوسا زاتی کرد له گه له پیشخزمه ته که ی خۆی دا، هاته خوار ی بۆ چادری عهسکه ر خان له ده وری چه مهن چه نه.

لەم کاتەدا عبدالصمد خان لە گەڤ سوارەکانی و یە کدو دەستە گەشتە دەرگا.
 بیانی ئیسماعیل ناغا لە گەڤ براکەیدا خەریکی پرسیارو وەلامن. هەر بەسواری
 هاواری لە عەسکەر خان کرد، وتی: هەرکە دۆژمنت بەردەس کەوت بیکۆژە!
 ئیسماعیل ناغا لە بیانی عبدالصمد خان و بیستنی مصرعێکی
 کە خوێندیهوه، خۆی گەیانده ئەسپە کە. هێشتا پێیه کە ی تری نەخست بوە ناو
 ئاوەزەنگی، عبدالصمد خان کتوێر تەنگە کە ی خۆی بەرەو ئەو ئاگر دار
 بە گوللە یە ک تەواوی کرد. سواران و سەربازان لە بیانی ئەم روداوه کەوتنە
 دەسپێژو، چەند کەسیکی کە هاواری ئیسماعیل ناغا بون کرانە نیشاندە ی گوللە.
 عەسکەر خان لەم هەلومەرجەدا لە پەژاری نەزەر عەلی خان و فرج الله خان
 داو بو کە لە قەڵا کەدا بون. عبدالصمد خان لەم کەینوبەینە ناگادار نەبو. نەوه کو
 دانیشتوانی قەڵاکە بیان کوژن. بەلام کە قەڵا دارەکان گوێیان لە دەنگی دەسپێژی
 تەنگەکان بو، نەزەر عەلی خان بەزیرەکیی خۆی، زانی بوی کە ئیسماعیل ناغا
 چوہ بو دیاری عەدەم، روی خۆشی پیشان دان و مژدە ی بە کوردەکاندا "الله الحمد
 پێکھاتن و ناشتی لە نیوان هەردو لادا کراو، ئەو دەسپێژەش نیشاندە ی ئەو یە.
 ئەوانیش برۆیان بەم قەسە یە کرد. چاودێری ئەو دو لاوہ یان پشت گوێ خست.
 ئەوسا نەزەر عەلی خان و فرج الله خان هەردو سوار بون، بە خێرای بروسکە و با
 بەرەو ئوردو کەوتنە غاردان، باوکی مەزن و مامی ناودار بە هاتنەوہ و رزگار
 بونیان گیانیکی تازە یان تی گەراپەوہو، خۆشیەکی بی ئەندازە یان پی گەشت.
 ئینجا سواران و سەربازان هەلیان کوتایە سەر قەڵاکو، هەمو دارایی ئیسماعیل
 ناغایان تالان کرد. کوپەکانی ئیسماعیل ناغا: مێرزا ناغاو، عەلی ناغاو، یەحیا
 بەگ لە مەیدان هەلاتن، بەلام ژنە کە ی ئیسماعیل ناغا کەناوی ((جازی)) بو
 ئافرەتێکی ژیر و ئازا بو، پاش ئەم روداوانە چو بو دار السلطنە ی تەو ریز بو لای
 ولیعەھد نائب السلطنە بە پیتی عەرز ی ئەو عەلی خانی ئە فشار کە نسقچی باشی
 دەربار بو بە مەئموری بو ورمی نێردراو، بە لە بەرچا و گرتنی گوێراپە لای جوړە
 پێکھاتنی کراو، گەراپەوہ...))^{٤٧}.

٢/٣ عەباس میرزا نائب ئەل سەلتەنە

نمونه ١٢:

جەماعەتی ئەکراڤ "با عیسی رودانی فتنە و فەساد (١٢٣٨)

ئاقا محمد خان، یە کەمین شاهی قاجار بەوہ جاخ کوێری کوژرا، چونکە
 بەمنداڵی خەساند بویان. بەلام خۆی هێشتا زیندو بو، فەتح عەلی برازای بە
 ولیعەھد دانا بو. وەسیتیشی بو کرد بو کە "شای ئێران ئەبێ هەمیشە کەسی بی

که له سدری دایک و باوکوه له نیلی قاجار بڼ. فتهح علی شاهي قاجار ژماره یه کی زور ژنی هدهو. هر بدو جوړهش ژماره یه کی زور کوړو کچی لی کهوت بووه. که مرد هر کوړه کانی ژماره یان بهرو ژوری ۱۰۰ کهس بو. له نار کوړه کانی دا له ژبانی خوځی دا، عباس میرزای هه لېژارد بو به نائب السلطنه، واته به ده لیه هدی خوځی.

عباس له ۱۲۰۳ دا له ناوایی نوا له مازندهران له دایک بو. له ۱۲۱۳ دا هیشتا تهمینی ۱۱ سال بو. باوکی هه لی بژارد به ولیعهدی خوځی و کردی به والی نازره بایجان. بو راپه پاندنی ندرکه کانی، سلیمان خانی قاجار (اعتضاد السلطنه) به له دی و، میرزای عیسی فراهانی (میرزا بزرگ) به وزیری و، نیراهیم خانی قاجار به سرداری بو دانا.

له ده که مین هیرشی روسی دا بو سدر قافقاز (۱۲۱۸) عباس که هیشتا ۱۶ سال بو، له لایدن شاهه کرا به سدر کرده ی هیزه کانی تیران. له هه موو شه ره کانی هدر د خولی جهنگی روس-تیرانی دا عباس میرزا سهر کرده تی هیزه کانی له نه ستودا بو.^{۴۸}

ریکه که وتنی تیران له گهل فدرنسه و هه ولدانی فدرنسی بو ریکه خسته وهی سوپای تیرانی له سدر شپوهی نوی ته وروپایی، بو نه وهی خوځی له بهر گوشاری روسی دا بگری، که لکی تیرانی نه گرت.

تیران خولی یه که می جهنگی د وړاندو به سه پاندنی په یانی گولستان (۱۲۲۸) کوتایی هات. نابه رامبه ری ته رازوی هیزه کانی هه ردولا، ده رباری قاجاری ناچار کرد که زور مخرجی گرانی روسی قبول بکا. له م پیکه اتنه دا، روسیا ده سکه وتی نه رزی، سیاسی، نابوری زوری له تیران دا به دهس هینا.

تیران خولی دوه می جهنگی روسی-تیرانی (۱۲۴۱-۱۲۴۳) له جاری پېشو خراب تر د وړاند. هیزی روسی گه شته ته وریزو، له کاتیکا خه ریکی پېشپوهی بو بو دا گیر کردنی تاران، نینگلیز که وت ته قه لای ناوبژی بو راگرتنی جهنگ و رزگار کردنی تیران له روخان و هه لوه شان. گفتوگوئی ناشتی له نیوان عباس میرزا به نوینه رایه تی شاو، جه نه رال پاسکوفیچ سهر کرده ی هیزه کانی روسیا به نوینه رایه تی قه یسهر دهستی پی کرد. له ناوایی تورکمان چای، له باتی په یانی گولستان، په یانیتکی نویان نیمزا کرد (۱۲۴۳).

مه رجه کانی روس له په یانی تورکمان چای دا زورگران تر بو له وانه ی ناو په یانی گولستان و، ده سکه وتی نه رزی، سیاسی، نابوری زور زیاتر بون له هی

پیشو. عەباس بە گوێزە ی ئەم پەیمانە دەستی لەسەر زەمینەکی فراوانی ئێران هەل گرت بو روسیاو، سەر بە خۆیی سیاسی و ئابوری و سوپایی ئێرانی کۆتوپێتوەند کرد. پەیمانی تورکمان چای ئێرانی کردە دەوڵەتێکی لاواز شوینی لەمپەری لەنیوان روسیاو هیندستان دا گرتەو. بەلام عەباس میرزا ئەم پەیمانە زەلیلانە یە بۆ خۆی بەسەرکەوتنێکی گەورە دانەنا چونکە "لەمادەی ۷ هەمی دا روسیا بە ئێنی دابو کە پشتیوانی عەباس میرزا بکا بۆ ئەو (شاهیتی ئێران) لەو دوا ی ئەویش لە کۆرو ئەو کانی ئەودا بمیشتەو".

دەرباری قاجار لە ئەنجامی هەردو خولی جەنگی روسی-ئێرانی دا بەشیکی فراوانی لای ژووری قەڵەمپەرە کە ی لە دەس دا بو. ئە ی ویست ئەو ی لەو ی دۆراندبوی لە شوینیکی تر بیبژێری. یاخود وردتر بلین "ئە ی ویست لەسنوری رۆژئاوای دا، لە ئەرزێ کوردستان دا، کە بەشیکی قەڵەمپەری عوسمانی بۆ بیتەو مایە. بۆ ئەو هەش دەرباری قاجار ئە ی ویست کە ئە لە کورد، بەتایبەتی لەمیرەکانی بابان وەر بگری.

هاوژەمان لە گەڵ ئەو روداوانە دا بزوتنەو ی نەتەو یی کورد خەریک بو پیی ئەنایە قۆناغی سەر هەڵدان و هەولێ رزگاری لە دەسەلاتی بینگاندەو یە ک گرتەو ی ناوچە بیهەو. لە ژۆر ناوچە ی کوردستان دا بزوتن و راپەرین لە پەرەسەندن دا بو، هەندیکێ کە مو ژۆر رەنگی جولانی نەتەو یی و، هەندیکێ رەنگی یاخی بونی خێلەکی و، هەندیکیان رەنگی نارەزایی کۆمەلایەتی و ئابوریان پیو بو. لەوانە "تەقەلای میرەکانی بابان، بەتایبەتی عەبدولرەحمان پاشا و مەحمود پاشای کۆری. تەقەلای میری سۆران یاخی بونی ئێلەکانی دونبولی، حەیدەرانیلو، سیپکی، زیلان، جەلالی، بلباس، شوکاک. دەباری قاجار لە هەریەکی ئەم روداوانە دا بە جۆری تیکەلۆ بو، بەشداری سەرکوت و تیکشکاندن و لەناو بردنی کردن.

عەباس میرزا چوارچێوە ی سیاسەتیکی کوردی داڕشت بو، کە جۆری بۆچونی دەرباری قاجاری بەرامبەر مەسەلە ی کورد بە گشتی دیاری نە کردو، چۆنایەتی رەفتار کردن لە گەڵی دەر نە خست. ناو کە ی بریتی بو لەو ی چۆن بتوانن کورد لە مەملەتی ئێرانی- عوسمانی دا بە چاکترین شیو بە قازانجی خۆیان بە کار بهێتن. عەباس میرزا نامە یەکی درێژی بۆ فەتەعلی شا نویسو سیاسەتی کوردی خۆی رون نە کاتەو، لە بەرگرنگی نامە کە وە کوی خۆی لێرە دا رای ئە گوێزین:

((عەرزێ نوابی نائب السلطنه، دام ایام اجلاله، ئەمە یە کە:

لە بەر ئەو ی هەمو دەوڵەتانی کافر ئەم سەر دە مە دا خەریکی ناشتی و سازان، منیش هەمیشە هەول و تەقەللامەو، تەلاش و رەنجم لەو بوارە دا بۆ ئەو بو،

که ناکوکی له نیتوان ده ولته تی نیسلام دا نه میتی. تا سالی پار، کار له ناشتی و پیکهاتن ترازو، ماوهی سازان نه ما. دوی پتشره وی موشو باید زیدو نه رجیش که گه راینده ته وریتز له لای خومه وه قایقامم به نیازی سازان نارد. نه وان وه لایمی راستیان نه دایه وه. چه ندر جار له گو شه و که ناره وه له دهر گای ناشتیماندا. به لایم به هیچ جینگه یه که نه گیشتن. تا نه مسال به خواستی خواو به ختی شاهنشا، گیانی هه مومان به قوریانی بی، توشی نه و تیکشکانه بون. دوی نه وه ده سبه جی خه لکمان نارد. له لای خومه انه وه به ناشکرا داوی ریککه وتنمان کرد. دوی تر میرزا تقی مان ناردو نه و خزمه ته پیوژده مان پی سپارد. نه ویان نارد وه و به لیتنیشان دابویه له ماوهی چل روژدا وه لایم به دهنه وه. به لایم به جیان نه هیتا. سهره پای نه مهش دیسان چند جار لهریگی تی نگلیزه کانه وه، به هوی نیلجیان وه له نه سه مبول نه وه مان دهر بریوه. به لایم تا نیستهش به هیچ جوژی وه لایمی نه وان نه گیشته به لکو له هه مو لایه که وه به گهرمی خدریکی خوسازدانن بژ جهنگو هیچ نیشانه یه کی ناشتی و سازین دیار نیه. له گه ل زانینی نه مه دا، هدرکات نیتمهش که نوکه رانی نه م ده ولته و سنوداری نه م مهمله که تهن، نه گهر به هیوای ناشتی پالی لی بدهینه وه، خوسازدان پشت گوئی بجهین، نه وه پیچه واندهی به رژه وندهی ده ولته قاهره یه، بویه له روی شاره زایی و دل سوژی وه به ناشکرا نه م مهسه له یه عدرز نه که م:

نه گهر له لایه ن نیتمه وه پیش دهستی نه کری، مانگی دوه می به هار نه چین نه ناو خاکی دوژمنه وه، نه ونده دوا بکه وین تا جه وزاو سهره تان بگا، قشون و توپخانه و هیزو خواره مهنی رومی له هه مو لایه که وه کو بیته وه، کورده کان خیزان و رانو ره وه که لوپه له کانی خوین له کویتستانه کان و ههواره کان دابه زرتین و، سواره و سوپایان له هه مو لاه وه کو میرو له و کولله هیرش بهیتن. نه وسا نه گهر بمانه وی جهنگ بکه دین یاخود بمانه وی ناشتی بکه دین کاره که گران و، چاره دژوار نه بی. لوبه رزی له خویایی بونی رومی له ناشتی داو، هیزو توانایان له جهنگدا زور زور زیاد نه بی. به لایم هدر کات نیتمه لیرو زو بچولین، تا کویتستانه کان به فری لی نه چوته وه نه وان ناتوانن له که لیتنه کانی دا بجه وینه وه، بچینه ناو خاکی دوژمنه وه له پیش نه وه دا قشونی عوسمانی کو بیته وه شه راره تی نه شراری کورد، که مایه ی هه مو شهرو فسادیک هدر نه وانن. به فسه زل و که ره می نیلاهی و تالیعی سهرکه وتوی شاهنشاهی له به ریه که هه ل بوه شینن و، به ویستی خوا له موش به ره و خوار راویان بنیتن. نه وسا نه گهر بمانه وی جهنگ یا ناشتی بکه دین، به یارمه تی

خوای گه‌وره ناسان نه‌بی و به‌سوکی مه‌یسه‌ر نه‌بی. لوتبه‌رزی و باییبونی رۆمی نه‌گۆڤێ به‌خۆش‌وێی و زه‌برو زۆریشیان نه‌بی به‌کزی و ناته‌وانی.

له‌به‌ر نه‌و هۆیانه نه‌گه‌ر بیری پی‌وژی شاهنشاهی هاته‌ سه‌ر نه‌وه‌ی که‌پیش ده‌ستی بکړی، قشونی سواره، که‌مه‌نمورو ته‌رخان نه‌کړین، نه‌بی کاتێ که‌پیش بچولین که‌له‌کوژتایی هه‌ملدا یا نه‌گه‌ر زۆر دوا بکه‌ون له‌سه‌ره‌تای شه‌وردا بکه‌نه ته‌و‌رێز، تاقشونی ئی‌ره‌ش دوا نه‌که‌وێ، به‌بی چاوه‌پوانی به‌و په‌ری پشت نه‌ستوریه‌وه، ئینشائه‌للا، هه‌ر له‌و کاتانه‌دا بکه‌ونه خزمه‌ت، له‌م حاله‌ته‌دا که‌نه‌گه‌ر له‌سه‌ره‌تای شه‌وره‌وه ده‌س به‌کاری نه‌م لایه بکړی ئومیده‌وارین تا سه‌ره‌تای میزان، به‌ناشتی بی یا به‌جنگ، بتوانی له‌م لایه‌وه دنیایی به‌ده‌س بی.

کاتی له‌شکرکێشی بۆ سه‌ر به‌غدادیش هه‌ر له‌و ده‌مانه‌ دایه، کام نیعمه‌ت باشترو به‌رزتره له‌وه‌ی که له‌م عه‌زمه‌تی شاهانه‌یه‌دا په‌روانه‌ی احضاری ئی‌مه بگات، له‌م سه‌فه‌رده‌دا ملایمی رکابی فه‌لکه فرسامو، گیانه‌خته‌که‌رانه له‌جزوری میرا ده‌ریکه‌وین، له‌باره‌ی جولانی مه‌وکیبی جیهان گه‌روه فه‌رمان فه‌رمانی نه‌شه‌رفی هومایۆنه، به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی له‌په‌ری که‌مالی عاطفیه‌ وه له‌ئی‌مه په‌رسیارتان فه‌رمو بو، به‌پیتی فه‌رمانی بالایان عه‌رز نه‌کړی که‌مه‌وکیبی پی‌وژ هه‌رچی زوتر له‌سولتانیه‌وه بکه‌وێته ری بۆ سازدانی سوپاو کوژدنه‌وه‌ی سه‌ربازانی سه‌رکه‌وتو، په‌نا بۆ ئه‌حتسابی روس و رۆم و دنیایی ولایه‌ته‌کانی سنور باشترو خۆشته، به‌لام به‌دیاره له‌پاش مانگی شه‌والدا زۆر زوه‌و، نه‌و کاتانه زۆر زۆر پی‌وژه له‌هیچ جیگه‌یه‌که‌وه کو‌سپ و گرفتاری نابێ، بگه‌ر پیتشکه‌وتنی هه‌مو کاره‌کان به‌جۆری که‌چه‌ندین جار ته‌جروبه‌ کراوه طالعی هومایۆنی له‌زیادبونی شاهنشاهی که‌به‌فه‌زل و تایید توفیقی ئیلاهی تیشکی چاودێری سولتانی له‌هه‌ر که‌س بدات و، ری جولانی پی‌وژی بگاته هه‌ر لایه‌ک، هه‌ر کاتێک بێته پیتشه‌وه بی زه‌حمه‌ت و په‌شوکانو بۆ پیتشه‌وه نه‌په‌را. له‌به‌ر نه‌وه‌ی قه‌ول وایه هه‌ر بریارێک ده‌ریاره‌ی نه‌و لایه‌ بدری به‌دریژی عه‌رزی خاکی پیتی پی‌وژ بکړی، نه‌وه‌نده نه‌خریته به‌رچاو، که‌حکومه‌تی شاره‌زورو بابانو ده‌ورو پشته‌کانی به‌گوێره‌ی ریگه‌پیدانی پی‌وژ دراوه‌ته محمه‌د پاشا(مه‌به‌ستی مه‌حمود پاشای کوری عه‌بدولره‌حمان پاشایه)دنیایی له‌راستی باوه‌رو خزمه‌تگوزاری نه‌و که‌نه‌بی ئی‌سته و پاشه‌پو‌وژ به‌دی بیت، به‌چه‌ند شتیک نه‌هیتریته دی که‌وا یه‌که‌یه‌که‌ عه‌رز نه‌کړی.

یه که م: گلدانه‌وی بارمته له بهرنه‌وی کوره باشه کانی نه‌وو، نه‌وو عوسمان به‌گ، که هه‌ردو کیان له کرماشان بون، له گه‌ل نه‌وه‌ش دا ئه‌م سه‌رپه‌چیه‌یان له یه‌کدو سال‌دا کرد، گلدانه‌وی ئه‌م جوړه بارمته یه‌م به‌مایه‌ی دنیایی نه‌زانی و بریاری نه‌وه‌دا له کاتی سه‌فه‌ری خه‌یر نه‌سه‌ردا، عوسمان به‌گ خۆی له گه‌ل هه‌زار سوار یا زیاتر له نه‌عیان و گه‌وره‌و گه‌وره‌ زاده‌کانی بابان، ئینشانه‌للا ته‌عالی، له گه‌ل بخاو له‌پیشه‌ره‌وی سوپای سه‌ره‌که‌وتودا، به‌راشکاوی و ناشکرا دژی سوپا و سه‌ره‌که‌ری عوسمانی به‌نگن.

دووم: به‌ناموشۆی محمد پاشا و عوسمان به‌گی برای که‌ماوه‌یه‌ک به‌ر له‌ئیتسا عوسمان هات، مانگی‌ک له‌ته‌وریتز مایه‌وه. شه‌وی جه‌ژن پاشا خۆی تکی کردوه، ئینشانه‌للا ته‌عالی، دیت. نه‌و که‌رویش دیسان عوسمان به‌فه‌زلی خوا دیتته‌وه. به‌و شه‌رده‌ی عینم له‌گه‌رانه‌وه‌دا به‌هه‌مان ریشوین ناهیلیم دیسان له‌هاتوچۆ سارد بینه‌وه.

سیه‌م: سه‌ره‌رای هه‌بونی قشون و سوپای استعدادی ده‌وله‌تی قاهیره له‌ویلایه‌تی بابان که تا ئیتسه ئیبراهیم خانی سه‌رتیپ، که‌چه‌ند جار له‌تاقم و سوپای بابان زۆرترو زāl ترو، له‌و شوینانه بوه. له‌روژانی سه‌فه‌ریش‌دا، باوه‌رپه‌یکراوی له‌وی دانیم نه‌وه‌نده‌ی قشون که له‌غازیانی سه‌ربازو سواره‌ی رکابی به‌ساخلو له‌وی دابنیم، له‌باتی نه‌وان له‌سواره‌ی بابان و بلباس و هی تر نه‌به‌م بۆ سه‌فه‌ر. له‌راستی‌دا خه‌لکی کوردستان و نه‌رده‌لان و سابلاخی موکری هه‌مویان پشتگرو یارمه‌تیده‌ر نه‌بن، نه‌گه‌ر به‌قازانجی ده‌وله‌تی بزانی ئیشه‌ره‌تی خدیویانه سه‌باره‌ت به‌یارمه‌تیدان له‌کاتی پتووستدا نه‌فه‌رمون.

چواره‌م: هۆی سه‌ره‌کی په‌ژاره‌یه‌ک که که‌سانی وه‌کو محمد پاشا هه‌یانه له‌وه‌یه که‌باری سه‌گینی دراو و که‌لوپه‌ل و طمع و توقع به‌ریتسه سه‌ر شانیان و، له‌عه‌ده‌ی نه‌یه‌نو، به‌ئین و گفتیک به‌دن و دواپی بۆیان جیبه‌جۆ نه‌کری و له‌هه‌ردو لاوه بییته هۆی ترس. ئیمه‌ش الحمدلله نه‌باریکمان خستۆته سه‌ر شانی نه‌وو، نه طمع و توقه‌یکمان هه‌یه. ئاسان ئاسان په‌شکه‌شی سه‌ره‌کاری پیروزی که له‌حه‌زیه‌تی هوماپۆن‌دا نه‌ختینه مان گرتۆته خۆ ئینشانه‌للا ته‌عالی نه‌یده‌ین. بۆ ئیبراهیم خاتمان نویسه له‌و مه‌رو گار قاترو یابۆ نه‌و جوړه شتانه‌مان لی وه‌ریگری و، به‌قشونی فه‌رمان پێ دراوی بدات و به‌فه‌زلی خوا حسابی نه‌وه‌ش، بریتیه‌که‌ی هه‌رچۆن بێ له‌که‌لوپه‌لی بێ که‌لک و دراوی بێ به‌رو تا خۆمان بۆ سه‌فه‌ر نه‌رویشتوین نه‌یده‌ین. بێگومان نه‌وانه که‌بریتیه‌که‌ی داو خزمه‌تی باشی

کرد، بئى ھودە ئەم خزمەتە ئەدەس نادا. پاشا دانى پارە كە پىنچەوانەى رىئوشوئىنىك
ناجولئىتەو كەبىتتە ھۆى نارەحتى پىرى ھومايۆن.

پىنچەم: ولایەتى شارەزور و كۆيە و حەرىر لەسەى لاو بەسابلاخ و ئەردەلان و
سەنورەكانى كوردستان و كرماشانەو بەستەران، كەمەملەكەتى پارىزراوى
سەركارى شاهنشايەو، لاىەكىشى بەشوينى دەسەلاتى وەزىرى بەغدادەو بەستراو.
لەھەر رىيەكەو ئازاوە فەسادىك لەو ولایەتەو ئەم تايەفەيەو بەگات. تەنيا لەو
لايەيەو بەس. ئەو لايش لەم كاتەدا كەئىبراھىم خانى سەرئىپ و محمد پاشا
تا موسل رۆيشتون و كەرەكوك و ھەولير و پردى سور غاشيەى دلسۆزى و
گورپايەئىيان دەرپىو، وەزىرى بەغداديش بەجۆرئ خزمەت و سازدانى پيشان
داو كەتائىستە دو سەى جار پياوى ئەو ھاتونەتە لای سەرئىپ و محمد پاشا،
بەپىتى نامەيەك كەنوسى بويان بە گشتى كارەكانى ئەوئ ئەروا. ئەگەر لەپيش
چۆنى ئىمەدا بۆ سەفەر، ئىنشائەللا تەعالى بەشيوەيەك كە بەمەبەستى
ئەوليای دەولەتى قاھىرەيە، كارى بەغداد و وەزىر بۆ پيشەو چو، لەو لايشەو
دنيا ئەبىن، ئەويش لەھوكمى ولاياتى مەحروسەى شاهنشاهى دا ئەبىن، ھەر
كاتى پيشكەوتنى پىك ھات، عەزمىك كە لەكارى بەغدادا مەبەستى ھىمەتى
بەرزى سولتانيە لەو بەھار و ھاينەدا كاروبارى ئەوئ بەلادا ئەخات. ئەگەر
ناتەواويەك بىننى لەفەسلى پايىزا، ئەگەر بژىن، لەكاتى گەرانبەوى ئىمەدا،
ئىنشائەللا، ئەتوانىن زستان لەگەرميانى عىراقى عەرەبدا بەسەر بەرىن و،
بەغداد ئىستە لەسايەى سەرى ھومايۆنەو ئەو توانايەى نەماو بەرگەى
ھەئەتى لەشكرى جىھاناشوبى شاهنشاهى بگري.

شەشم: عەبدوللا پاشا كەگەرەترىن و بەسالچوترىن پاشايانى بابانە، لەگەل
ھەزار مائى ئىلى بابان، كەزورىان لەپياوى ناسراو ئاغاو گەرەكانيان ئىرەن،
بەرپەرى ريزو بەرزىيەو گلەمان داوئەو بەتەما ھەين لەم رۆژانەدا لەدەورەبەرى
سابلاخ بەش و تىولى بەدينى. لەبەر ئەوئ ئەبى ھەر كەسەى لەئەھلى رۆژگار
بەترس و ھىوا گل بەرئىتەو. ئەم ريگەيەش ترسى محمود پاشا ئەبى.

بەپىتى ئەم رىئوشوئىن و شىوہە كەبەدرىژايى خرايە بەرچاو، ئومىدم وايە
لەكاتى ئىرە نەبونى ئىمەدا لەكاروبارى ئەم لايدا ھىچ چەوتى و كەموكورپىەك
رو نەدا، بەفەزلى خودا و باتنى انمەى اطھارى مەتوكلىن، بەئىمەدادى طالەسى
اقدسى ھاميون مەتوسلين، ئەو تەگبىرەى بەپىرى ئىمەدا ھاتو بەم درىژىيە روغان
كردۆتەو رونى ئەكەينەو، ئىنشائەللا لەگەل تەقدىر موافق ئەبىن، تەكام وايە
ھەر يەكەى لەو بركانە بەگاتە بەر خاترى عرش مظاهرى وەحى و تنزىل بەئىرشاد

هیدایه‌تی بفرمونو، نامه‌ی پیۆز زۆرتر بگات که هیچ کاری بۆ ئیجازه‌و عه‌رزى شه‌هريارى نه‌کړئ.

له‌م نامه‌یه‌ چەند مه‌سه‌له‌یه‌کی سه‌ره‌کی هه‌لته‌هینجړئ:

۱-چۆن ره‌فتار له‌گه‌ڵ کورد خۆی بکړئ و ئارام بکړیته‌وه

۲-چۆن وه‌کو هیتزیکى جەنگى و سیاسى له‌مەملەننێ ئێرانى- عوسمانى دا، له‌کاتى پینکادانى چه‌کدارو له‌کاتى گفتوگۆی سیاسى دا به‌کاربه‌ینرئ

۳-چۆن که‌لك له‌دادوشینی توانای ئابورى کورد وه‌ریگیرئ بۆ ئاسان کردنى کاروبارى لۆجستیکى

۴-چۆن سیاسه‌تیکى دوروانه‌ له‌مه‌سه‌له‌که‌دا بگێرئ، له‌لای مه‌زنه‌کانى کورد به‌جۆرێک و، له‌لای ده‌وله‌تانى تورک و ئینگلیز به‌جۆرێکى تر.

کیشه‌ی بابان ته‌نگوچه‌له‌مه‌یه‌کى قولی له‌په‌وه‌ئى عوسمانى- ئێرانى دا دروست کرد. مه‌لّه‌ندى بابانىش بو به‌یه‌کى له‌مه‌یدانه‌کانى پینکادانى خۆیناوى هه‌ردو هیتزى ناوچه‌که‌و کۆتاییه‌که‌شى به‌په‌یمانى یه‌که‌مى ئه‌رزروم (۱۲۳۸) و په‌یمانى دوهمى ئه‌رزروم (۱۲۶۳) هات. ئه‌م دو په‌یمانه‌ په‌وه‌ندیه‌کانى ئێران و توورکیایان رێکخسته‌وه، کیشه‌ ئه‌رزیه‌کانى سنوریان به‌لاداخست و، بنچینه‌ی سیاسه‌تى هاوبه‌شى هه‌ردو ده‌وله‌تى به‌رامبه‌ر مه‌سه‌له‌ی کورد دانا. یه‌کى له‌ئه‌نجامه‌ راسته‌وخۆکانیشى له‌ناوبردنى ئه‌ماره‌ته‌ ئوتۆنۆمه‌کانى کورد بو.

دوروى سیاسه‌تى عه‌باس میز او کاربه‌ده‌ستانى ترى ده‌ربار له‌نامه‌کانیاندا، به‌رامبه‌ر کورد، زۆر ئاشکرایه. له‌کاتێکا به‌ریتانیا خه‌ریکى ناویژى ناشتى بو له‌نیوانى ده‌ربارى قاجار و بابى عالى دا. نوینه‌رانى هه‌ردو ده‌وله‌ت له‌ئه‌رزروم خه‌ریکى گفتوگۆی پینکها‌تن بون. چه‌ندین نامه‌ له‌نیوان عه‌باس و فه‌تحعلی شاو کاربه‌ده‌ستانى تورک و ئینگلیزو نوینه‌ره‌کانى خۆى دا هاتوه‌و چوه. له‌م نامه‌به‌دا به‌رونى سیاسه‌تى کوردیى ده‌ربارى قاجار ئه‌خوینریته‌وه. عه‌باس میز او که‌خۆی به‌رپه‌وه‌رى ناکوکی ئێرانى-عوسمانى بو له‌سه‌رده‌مى جەنگ و له‌کاتى گفتوگۆی ناشتى دا، له‌نامه‌کانى دا رونى ئه‌کاته‌وه.

فه‌تحعلی شا له‌نامه‌یه‌که‌دا که له‌ ۱۲۲۱ دا بۆ وه‌زیرى به‌غداى نویسه‌وه، عه‌بدوله‌حمان پاشای بابان به‌ ((...عالیجه، رفیع جایگاه، عزت و نبالت همراه، فخامت و بسالت انتباه، اخلاص و ارادت ناگاه، امیرالامراء العظام، عبدالرحمان پاشای، حاکم قلعه چالان...)) ناوته‌با.^{۵۱}

عەباس میرزا لە نامە یەکێدا بۆ مەحمود پاشای بابان بە ((...عالیجە، رەفیع جایگاه، مجد و مناعت پەناه، فەخامەت و نبالت اکتناه، ارادت ناگاه، میری میرانی عظام، مەحمود پاشا حاکمی سلیمانی و بابان و شارەزور...)) ناوی ئەبای^{۹۲} محمدە عەلی میرزاش لە نامە یەکێدا کە لە ۱۲۳۵دا بۆ قاسم ناغای گەورە ییلی حەیدەرانلوی نویسۆ بە ((...عالیشان، رفیع مکان، عزت و مناعت بنیان، سنی القدر والمکان، اخلاص و ارادت نشان، عمدە الاعیان، وزیدە العشایر والارکن، قاسم ناقا سرخیل تایفە حیدرانلو...))^{۹۳}

کەچی عەباس میرزا لە عمری ۱۲۳۸دا لە نامە یەکێدا کە بۆ ستراتفور کانینگ، سەفیری بەریتانی لای بابی عالی (۱۸۲۵-۱۸۳۰) نویسۆ، ئەلێ: ((...هەندێ مەسە لە مان بە پایە بەرز جۆرج ویلک (نۆینەری بەریتانیا لای دەرباری قاجار). فەرموبو تا بەو پایە بەرزە... (مەبەستی کانینگە).. رابگە یەنێ، بۆ ئەوەی ناگاداری بێ ئەو روداوانە ی لە ماوی ئەم دو سالتەدا لە نیتوان ئەم دو دەوڵەتەدا قەومار و، فیتنە و نیفاقیان لێ پەیدا بوو.

((بۆ ئەوەی ئەو پایە بەرزە ناگادار بێ)) هەمو ئەو جەنگ و دەعوو و ناشوب و غەوغایە ی لە نیتوان ئەم دو مەملە کەتەدا روی داو، یا هەرچەند ویست و ئارەزی ئەم دەوڵەتە نەمرە کە ئێستە دیسانەو خەریکی سازین و وازەینانن لە شەر هاتبێتە سەر صوڵح، رەفتار و کرداری لە کوردانی بەد نیهاد و دانیشتوانی ئەولای سنورەو، بۆ گەرم کردنی هەنگامە ی فەساد، روی داو...))^{۹۴}

رون تر ئەو، ئەو قاسم قائیمقامی دوهم، وەزیری عەباس میرزا لە سەفەری ۱۲۳۸دا بۆ جۆرج ویلکی نویسۆ، ئەلێ:

((ئە ی پایە بەرز، دۆستی میهرەبانی عەزیزی، تەرجمە ندی کامگار!

نامە یەکی کە بە بێرەویری دۆستدار نویسی بوتان، سەرنج درا. لە بابەت چەسپاندنی پێکھاتنی هەردو دەوڵەتی بەرزی ئێرانی و عوسمانییەو، کە ئەبێ بە سەفیری گەورە ی دەوڵەتی بە هیسە ی ئینگلیز بگوترێ، داواتان کردبو، ئەو مەرج و بە ئێنانە ی کە دەوڵەتی دائم ئەلقەراری ئێران گەرە کیتی لەم پێکھاتنەدا بێ، بە دروژی و رونی بۆ ئەو دۆستە خۆشەویستە دیار بکری، بۆ ئەوە ی سەفیری باسکراو لە نیازو مەبەستە کانی ئەولیای دەوڵەتی قاھیرە ی ئێران ناگادار بێو، لە پری ناگاداری و زانییەو خەریکی ئەنجامدانی کارە کە بێ.

دۆستدار ناوەرۆکی نامە ی ئەو دۆستە خۆشەویستە ی بە عەرزی خاکی پیتی روژنی نوایی ناوازه وەلیعەد گە یاند، ئەوانیش فەرمویان کە: ئەو شەرت و عەدە گشتییانە ی ئێمە هەمانە بریتین لەوە ی، هەرچی بۆتە هۆی تێکدانی

بهینى دو دهولت و دو مەملەكەت، ئىنشائەللا تەعالى رابگىيى. بۆ ئەوئى
مەسلەئى دۆستى و ناشتى بەفەزلى خوا بگەرپتەو دۆخى جارانى و، لەسەرەتائى
دەس پىكردنى رىككەوتنەو هەردولا سەفەرى دەسلەتدارى خۆيان ديارى بگەن بۆ
ئەوئى شەرت و عەھدى جەوزنى لەناو هەردو سنورى دراوسىدا، بەئىزن و
دەسلەتتى تەواو لەلەين هەردو دەولتەو ئەنجام بەن.

((لەبەر ئەوئى شەرت و عەھدى گشتى ئىمە رفع و دفعى ئەو شتانەيە
كە لەسەرەتەو بونەتە هۆى تىكەدانى بهینى هەردو دەولت، بۆيە پىويستە ئەم
شتانە بەدرىژى لەو دۆستە بگەيدەن))

يەكەم، شتى كەبو بەباغىسى رودانى فتنە و فساد لەبەينى هەردو
مەملەكەتدا ئەو بو كە، جەماعەتى ئەكراد لەهەردو ديوى سنورەو كەوتنە
نانەوئى ئاژاوە، پاشايانى سنورەكانىش دالەديان دان و شوين و جىيان دانى، هەمو
رۆژى عەزىت و ئازار لەدەغەلئى و رىگىرى بەرعايائى مەمالىكى مەحروسەى ئىيران
ئەگەشت. لەلەين سەرەسكەرەكانەو رفعى ئەم فیتنە و ناشوبە ئەكرا، تا
لەئەنجامدا بەناچارى كار گەشتە شەرو پىكەدان، ئىستاش كەبناغەى ناشتى
دائەنرئى. ئەبئى ئەو ئىلات و كوردانەى كە لەرۆژانى شەردا، يان لەپىش ئەوئەدا،
لەمەمالىكى مەحروسەى ئىرانەو رۆشتون بۆ ولاياتى عوسمانى، هەمويان
بگىرپنەو، لىرە بەدواوئەش دالەديان ئەدەن و رىيان پى ئەدەن و رايان نەگرن، بۆ
ئەوئى بەيەكجارى ناشوب و فساد لەنێوانى دو دەولتەى جاويد بنیادا رفع بكرئى.
دوهم، شتى كەبو بەمايەى ناخۆشەى نێوان هەردو دەولت، ئەو رەفتارەيە كە
لەگەل حاجى و زائىر و بازرگانانى ئىرانى ئەكړئ...

سێيەم، هەندئى جار جەماعەتى عوسمانى و ئەكراد لەلەى ئەرمىنيا و
بەغدادەو تى ئەپەرەن، دەسدرىژى ئەكەن. لەپاش ئەوئى پىكەهاتىن، ئەبئى بەجارى
ئەو رابوئەستى و وازى لى بهێتن...))

قائمقام لەنامەيەكى ترىدا بۆ سەر عەسكەرى ئەرزپوم، نوێنەرى دەولەتى
عوسمانى بۆ گفتوگۆى بەستنى پەيمانى ئەرزپوم، ناوى كورد بە ((فتنەجويان
ئەكراد و ساير اهل فساد)) ئەبا.

٤/٣ مەمەد خان امير نظام

نەمۆنە ١٣:

هاوکارى عەجەم و رۆم: میرى رەواندز (١٢٤٥)

سەرەتائى دامەزرانى میرایەتى سۆران رون نیه، لەبەرئەوئى كەوتۆتە شوپىنىكى
شاخارى سەختى داپراو، دەورىكى زۆرىشى لەروداوەكانى ناوچەكەدا نەبوو.

سولتان سلیمانی قانونی لہ کاتی گرتنی بەغداد و ریکخستنه وە کاروباری ناوچە تازە گیراوەکاندا، عزالدین شیری میری سۆرانی کوشت (۹۴۱). کاروباری ئەمارەتی سۆرانی خستە سەر سنجاقی هەولێرو سپاردی بە حسین بەگی داسنی. کە ئەمە میریککی یەزیدی بو. سەیفەدین یەکنی لەمیرەکانی سۆران، ھۆزەکانی ناوچە کەمی لەخۆی کۆکردەووە. سەرەتا قەلائی هەولێری لەداسنییەکان گرتو دواپس تر دەستی بەسەر هەموو مەلەبەندە کەدا گرتەووە. حسین بەگ چەندی هەولێر دا چاری میر سەیفەدینی پێ نەکرا. لەسەر ئەو بانگ کرایە ئەستەموول، لەوێ کوشتیان میر سەیفەدین بەسەر بەخۆی مەلەبەندی سۆرانی بەرپۆتە ئەبرد. چەند جارێ لەشکری عوسمانی چوونە سەری، ئەوانیش نەیان توانی لەناوی ببەن. بەلام خۆی بۆ دەربرینی دڵسۆزی و بەھیوای پێ سپاردنەوێ خاکی باوبایپیرانی بەخۆی، پەنای بۆ دەرگای سولتان سلیمان برد. ئەویش بەئاوات نەگەشت و لەوێ کوژرایەووە. سولتان، لەسەر تەکای حاکی نامیدی، میرایەتی سۆرانی بەقولی بەگ، یەکنی لەمەزنەکانی هەمان بنەمالە سپارد. ئەوسا بارەگای ئەمارەت لەهەریر بو.

سنوری دەسلالتی میرایەتی سۆران لەنێوان هەردو زبێ چۆک و گەورەدا بو. ھاوسنور بو لەگەڵ ئەمارەتی بابان لەلایەک و لەگەڵ ئەمارەتی بادینان لەلایەکی ترەووە. قەلەمپەرە کەمی بەپیتی بەهتیزی و لاوازی ئەمیرانی سۆران فراوان یا تەسک نەبوووە. سەختی و داپیرانی بارەگای ئەمارەت تارادەییەک لە کار تێکردنی رودارەکانی ناوچە کە پاراستویەتی، و، میرەکانی ئەویش بەزۆری بەوئەندە لەژێر دەستیاندا بوە داگەوتون.

هەلومەرجی سۆران چەندین دە ساڵ بەو جۆرە رابورد تا ساڵی ۱۲۱۸ کەئوغل بەگ مرد. ئوغل بەگ ۶ کۆری لەپاش بەجێ ماو. لەژێانی خۆی دا ناوچە کەمی بەسەردا دا بەش کرد بون. مستەفا بەگ کۆری گەورە بو، بەسەر رەواندزو ناکوێیان و بالەکاندا راتە گەشت. ئەو لەجینگەیی باوکی بەمەزنی سۆران. براکانی و خزمەکانی تری مەملانییان لەگەڵ نەکردو گوێیان نەئەدایە خواست و فەرمانەکانی. دژی ئەم ئەجولانەووە. لەگەڵ مەزنەکانی بابان و بادینان پیلانیان ئی ئەگیرا. مستەفا بەگ لەتاو دوژمنایەتی براکانی گەشتە تینسێ هەراسان بو، وازی لەدەسلالتداریتی هینا (۱۲۲۹). محەمەد بەگی کۆرە گەورە لەجینگەیی خۆی داناو، خۆی چووە گوندی ناکوێیان بەگۆشەگیری دانیشتا تا مرد (۱۲۳۸). محەمەد بەگ (۱۱۹۸-۱۲۵۳) لەلای یەکنی لەمەلا هەرە زاناکانی ئەو دەمی کورد، مەلا

ئه‌حمده‌دی ئاده‌م، خوتی‌ند بوی. ماوه‌یه‌ک سه‌ره‌رشتی دژگی سه‌رو‌تیانی کردبو. له‌نزیکه‌وه‌ چاوی له‌مملاتی و ناکۆکی ناجوامی‌رانه‌ی مام و خزمه‌کانی بو. هاتنی محمه‌د به‌گ هاوزه‌مان بو له‌گه‌ل چه‌ند روداوێکی گ‌رنگ‌دا له‌ناوچه‌که‌دا:

۱- هاتنی هه‌ینه‌تی جه‌نگی فه‌ره‌نسی به‌سه‌روۆکایه‌تی جه‌نه‌رال گاردان بۆ ئێران و، ریک‌خستنه‌وه‌ی هی‌زه چه‌ک‌داره‌کانی ئێران له‌سه‌ر شی‌وه‌ی نوێ و، دامه‌زراندنی کارگه‌ی دروستکردنی چه‌ک و تفاق‌ی جه‌نگی.

۲- شوێشی محمه‌د عه‌لی پاشا له‌میسرو، له‌شکرکی‌شی ئیبراهیم پاشای کو‌ری بۆ سه‌ر سو‌ریا و ئه‌نه‌دژل.

۳- به‌ستنی په‌یمانی یه‌که‌می ئه‌رزروم له‌نیوان رۆم و عه‌جه‌م‌دا.

۴- هه‌ول‌دانی با‌یعه‌الی بۆ چاک‌کردنی هه‌لومه‌رجی ناو‌خۆی ئیمپراتۆری عوسمانی (ئه‌نه‌زی‌مات) و، دامه‌زراندنی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی.

حممه‌د به‌گ له‌سه‌ره‌تاوه‌ بایه‌خێکی تایبه‌تی‌دا به‌ئاواکردنه‌وه‌ و قایم‌کردنی ره‌واندز، که‌باره‌گای ئه‌ماره‌ت بو. چه‌ند قه‌لا و بورجی له‌ناو شار و ده‌روبه‌ری‌دا دامه‌زراندو، شو‌رایه‌کی پته‌وی بۆ پاراستنی له‌ده‌وری دروست کرد. گ‌رنگیه‌کی زۆری‌دا به‌پیکه‌ینانی تو‌ریکی فراوانی کۆکردنه‌وه‌ی ئاگاداری و ده‌نگوباس. ریزی زۆری له‌مه‌لا و خوتنده‌وار ئه‌نا. موچه‌ی بۆ ئه‌برینه‌وه‌ و مزگه‌وت و مه‌دره‌سه‌ی بۆ ئه‌کردنه‌وه‌.

حممه‌د به‌گ چه‌ند کاریکی گ‌رنگی بۆ گه‌شه‌پێدانی ئه‌ماره‌تی سو‌ران کرد:

۱- ریزه‌کانی ناو‌خۆی یه‌ک خست. هه‌مو ئه‌وانه‌ی سه‌ره‌په‌چییان ئه‌کرد یا کوشتنی یا به‌زۆر سه‌ری پێ دانه‌واندن. له‌پیشه‌وه‌ مام و خزمه‌ سه‌ره‌روۆکانی خۆی سه‌رکو‌ت کرد. دوه‌ره‌کی و ناکۆکی و مملاتی‌ی له‌ناو مه‌زنه‌کانی قه‌له‌مه‌ره‌که‌ی خۆی‌دا نه‌ه‌یشت.

۲- کاروباری ئابوری ریک‌خستنه‌وه‌، باج و زه‌ویانه‌ی دیاری کرد. ئاسایشی ته‌واوی کار و بازرگانی و کاروانی له‌سه‌رانسه‌ری ناوچه‌که‌دا چه‌سپاند. به‌رپرسی بۆ کاروباری دارایی له‌هه‌مو ناوچه‌کان‌دا داناو. چه‌ند خه‌زینه‌داری دانا بۆ ریک‌خستنی خه‌رجی داووده‌زگای به‌ری‌وه‌به‌رایه‌تی و له‌شکر.

۳- سوپایه‌کی گه‌وره‌ی سواره‌ و پیاده‌ی له‌هۆزه‌کانی سو‌ران سازدا. به‌شی‌وه‌یه‌کی نوێ ریکی خست و پله‌وپایه‌ی تی‌دا دیاری کرد، چه‌ک‌داری کرد و سه‌روم‌پ خه‌ریکی زیاد‌کردنی ژماره‌ی و باش‌کردنی چه‌که‌کانی بو.

۴- کارگهی دروست کردنی چەك و تفاقى جەنگى دامەزراند. جگە لە دروست کردنی خەنجەر، دەمانچە، تەنگ، باروت، لەسائی ۱۲۳۳ بە دواوە کەوتە دەرشتی لولە توپ. چەند سەد لولەى جوړاوجۆرى دەرشت.

۵- بایەخى زۆرى بە ناوەدانى دا. دەیان پردى لە سەر روبارەکانى مەلەبەندى سۆران دروست کرد. دەیان مزگەوتى لە گوندەکان و، دەیان قەلەو بنکەى جەنگى لە شوینە ستراتیجییه کانى ژێر دەسلەتێ دا دامەزراند.

محمد بەگ باوەڕپێكى قولى بە دینی ئیسلام هەبو. ریزی بێ ئەندازی لەمەلاکان ئەگرت. لە سەر داواى مەلا یەحیا مزورى چو سەر یەزدییه کان و قەتلوعامى لێ کردن. شەریعت بنچینەى بە پێوەبردنى کاروبار و بەلاداخستنى ناکۆکییه کانى ناو خەلکى بو. بەرامبەر نەیار و میملەکانى دەرپەق و بێ بەزەى بو. لە رەفتارى دا لە گەڵ دانیشتوان ژێردەستەکانى دادپەرور بو.

محمد بەگ دواى خۆقائم کردن و خۆ بەهێزکردن، لە ۱۲۳۴ دا، کەوتە سەر بیری سەرەخۆبى و تەقەلای فراوانخوای. تا ئەو سەردەمە قەلەمەرەى میرەکانى سۆران لە سنورپێكى شاخاوى تەسلەدا قەتیس بو. بەلام محمد بەگ بە هەر چوار لای ئەمارەتە کەى دا کەوتە پەلەاویشتن. تەقەلاکانى محمد بەگ، ییگومان، لە ژێر کارتێکردنى روداوەکانى سەردەمى خۆى دا بون.

لەرۆى جەنگییه وە، کەوتە لەشکرکێشى بۆ فراوان کردنى سنورى حکومەتە کەى بێ ئەوەى گۆی بداتە دەسلەتێ عوسمانى یا هى ئێرانى. هەندێ لە ناوچەکانى ئەمارەتى بابان و بادینان و، هەندێ شوینى لە ولایەتەکانى موسڵ، بەغداد، دیاربەکر، وان، حەلەبى لە قەلەمەرەى عوسمانى و، هەندێ لە ناوچە کوردنشینەکانى ولایەتەکانى نازەربایجان و ئەردەلانى لە قەلەمەرەى قاجاردا گرت.

لەرۆى سیاسییە وە، بەتەواوى سەرەخۆ بو، گۆی نەئەدایە کاربەدەستانى عوسمانى و ئێرانى. بەلکو لە کاتی کا محمد عەلى پاشا کەوتە هەلگەرانە وە لەسوڵتانى عوسمانى و، ئیبراهیم پاشای کورێ لەشکرکێشى بۆ سەرشام و ئەندۆل دەس پێ کرد، محمد بەگ کە ئێتر ناوى لەخۆى نابو (ئەمیری مەنسور) و، لەناو خەلکدا بەمیر محمد ناوى دەرکرد بو، پێوەندى لە گەڵ محمد عەلى پاشا و ئیبراهیمی کورێ دا دامەزراند. کەوتە ئالوگۆڕى نامە بۆ دانانى رێوشوینى هاوکاری سوپایی و سیاسى^{۵۸}.

جولانى سوپایی و سیاسى میر محمد و، پێشکەوتنى خێرای، ترسى لەلای کاربەدەستانى بابى عالى و دەربارى قاجار دروست کرد. هەردو دەولەت ئەم بزوتنە وەدیان بە گەفیكى راستەقینە داننا بۆ سەر خۆیان. لە راستى دا میرایەتى

سۆران له سایه‌ی ئه‌و رتبه‌ی سیاسی و جه‌نگیه‌وه، که‌میر محمد، بۆ‌ی دیاری کردبو ئه‌ی توانی بی‌ته‌ ناوکی پیکهاتنی ده‌وله‌تیکه‌ی سه‌ربه‌خۆ له‌ کوردستاندا. ده‌وله‌تانی عوسمانی و ئیرانی بخته‌ مه‌ترسی دابه‌ش بونه‌وه.

کاربه‌ده‌ستانی عه‌جهم بۆ چاره‌کردنی ئه‌م هه‌ره‌شه‌یه‌ به‌خۆ که‌وتن. هه‌م خۆیان نامه‌یان راسته‌وخۆ بۆ کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی نوی، بۆ ئه‌وه‌ی کاری هاوبه‌ش بکه‌ن بۆ له‌ناوبردنی میر محمد و جولانه‌وه‌که‌ی، هه‌م هانی کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیزیاندا، داوا له‌بابی عالی بکا هه‌رچی زوتر ئه‌م مه‌ترسییه‌ دا به‌رکیته‌وه، بۆ کاری هاوبه‌شی رۆم و عه‌جهم دژی میر محمد، له‌لایه‌ن ده‌رباری قاجاره‌وه محمد خانی امیر نظام و له‌لایه‌ن بابی عالییه‌وه سه‌رداری ئه‌که‌رم ره‌شید محمد پاشا ته‌رخان کران.

میرزا محمد خانی امیر نظام (؟- ۱۲۵۷) یه‌کێ له‌پیاوه‌ ناسراوه‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانی ده‌رباری قاجار بو، عه‌لی خانی باوکیشی، له‌چاخێ فه‌تعه‌لی شادا، یه‌کی له‌پیاوه‌ ناسراوه‌کانی ده‌ربار بو. وه‌ختێ که‌ گریبایدوف، سه‌فیری روسی له‌تاران، کوژرا (۱۲۴۴)، عه‌باس میرزا له‌به‌ر لیته‌اتویه‌ی محمد خانی به‌پیشکاری خه‌سره‌و میرزای کوپی، بۆ عوزرخوایی نارد هه‌ر په‌تروس بورگ. له‌وێ دیدنه‌ی ئیمپراتۆری روسی. نیکولای یه‌که‌می کرد. له‌و ئه‌رکه‌دا که‌ پیتی سپێردرا بو به‌ سه‌رکه‌وتویه‌ی گه‌راپه‌وه. له‌پاش کوژرانی میرزا قاسم قائمقام (۱۲۵۱) زۆر که‌س وایان چاره‌پێ ئه‌که‌رد سه‌داره‌ت، واته‌ سه‌ر وه‌زیری ئیران به‌محمد خان به‌سپێردری. به‌لام شا به‌پیشکاری قهرمان میرزا بۆ نازه‌ربایحانی نارد.^۹

ره‌شید محمد پاشا له‌سالانی ۱۲۴۴ تا ۱۲۴۸ سه‌دری اعظم، واته‌ سه‌ره‌ک وه‌زیرانی ده‌وله‌تی عوسمانی بو. له‌ ۱۲۴۹ دا کرایه‌ والی سیواس و، له‌هه‌مان کاتدا ولایه‌تی دیاربه‌ کریش خرایه‌ ژێرده‌سه‌لاتی ئه‌وه‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی هێزو ده‌سه‌لاتی ته‌واوی له‌ژێر ده‌سدا بۆ لابه‌لاکردنی کیشه‌ی شوێشی میر محمد، چونکه‌ بوبو به‌یه‌کێ له‌گه‌وره‌ترین په‌ژاره‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی.

محمد خانی زه‌نگه‌نه، امیر نظامی ئیرانی، له‌نامه‌یه‌ک دا بۆ محمد ره‌شید پاشا، سه‌ر وه‌زیرانی پێشوی عوسمانی، نویویتی:

((... له‌پاش ده‌رپرینی مه‌راسیمی ئیشتیاق، له‌سه‌ر به‌رگی یه‌کیته‌ی ته‌بابی ئه‌نوسی که، بحمدالله و المنه، پێنه‌ندی دۆستایه‌تی و یه‌که‌گرتن له‌نیوان دو ده‌وله‌تی بناغه‌ پته‌ودا ته‌واوه، رێشوینی یه‌که‌ویی و ناشتی له‌هه‌موو باریکه‌وه‌ دانراوه. سوپاسی ئه‌م نیعمه‌ته‌ گه‌وره‌یه‌ و به‌هره‌ی زۆری کاربه‌ده‌ستانی هه‌ردو ده‌وله‌ت و پیاوه‌کانی هه‌ردوکیان پێویسته‌.

به پیتی نهو یه کیتییهی له نیوان ههردو ههزوت دایه، به پیتی نهو میهرو خوشه و یستییهی له بهینایه، دۆستدار به پیتیستی نهزانی نهو جهنابه که به حوکمی دهولهتی بهیهی عوسمانی ریکه خسته وهی کاروباری ولایه تهکانی کوردستانی پی سپێردراوه، له مهئورییهتی خۆی ناگادارو له روداوکان شارهزا بکا.

نهو جهنابه خۆیان نهزانی "عهمهده بهگ له تاییعانی پاشایانی بابان کابرایه کی کویتا رهوش بو، هیچ جۆره ئیسم و رهسمیکی نهبو. به هۆی نهو دۆژمنایه تییهی له ناو پاشایاندا بو، خهریکی یه کتری بون، نهو ههلی بۆ هه لکهوت و پرکیشی کرد. کۆمه لێکی له خۆ خر کردهوه. کۆیه و پردی سوور و هه لێرو هه ندێ شوینی له مه لبه نه دهکانی هه ریرو شاره زوور و ژماره یه کی زۆری له ناوایه کانی لاجانی موکری گرت. که سێ ریی پی نه گرت. تا ناوبانگی پهیدا کردو ناوی ده رکرد. حیهل و ته زویری به کارهینا. چه سه ر ئامیدی و دهستی به سه را گرت.

دۆستدار ۳ سال زیاتر بو له تازه بایجان نهبو، به حوکمی خاقانی به هه شتی بۆ سه فهری عیراق (عیراقی عه جه م) چه بو. له و کاته دا نهو هیزی ناره سه ر مه لبه ندی سابلأخی موکری و زه ره ریکی بی نه ندازی پی گه یاند. ناوچه ی سه رده شتی گرت. پاش هاتنه وه له سه فهری عیراق، هیژیکی بۆ ته مه می کردنی دیاری کرد، تا قه که ی نهوی به شه ر له و مه لبه نه ده په راندو چه نه ناو شوینه داگیرکراوه کانی نه وه. قه لای به ناوبانگی ده ره بندو چه ند قه لایه کی تریان کاول و وێران کرد. بریار وابو به یه که جاری کاره که ی یه کاله بکریته وه. سه رماو سه و له ی هه واو هه ندی شتی تر. که له و ساله دا رویاندا بون به کۆسپی ته واو کردنی. به حوکم و ئیشاره تی دۆستدار، قشونی راسپێردراو گه رانه وه.

دۆستدار، له کاتی که دا سالی رابوردوش ماوه یه که هاوئاوزهکی شاهنشاهی جه م جا بو، گیانمان به فیده ی بی، له عیراق نهو ۷-۸ هه زار قشونی ناره سه ر مه رگه وه، نزیکه ی ۴۰ هه زار تومان مالی تالان کرده و ۴۰ که سی له ژنو پیای به پیزی موسلمان کوشتوه. چه ند که سیکی ئایرملو، که له ئاواره کانی ئیره وانو له مه رگه وه ر نیشه جین، بۆ ره واندز برده و. له وی گه یاونو له ئازادان. عه دیال و ژنی ژماره یه کی زۆری، له وانه ی ئیسته هاوئاوزهنگی پیروژن، کوشتوه. که ته م هه واله به شاهنشاهی ئیسلام په نا گه یشت، زۆر دلگه ی بونو په شیوان، ناگری قه ره و غه زه ب له کوانوی وێژدانی پیروزی دا کلپه ی سه ند" ته مه می کردو، چاری کرده و کانی و، سه ندنی تۆله ی خوینی موسلمانان به دۆستدار سپێردرا.

پاش هاتن بۆ نازەربایجان، ئەنجام دانی خیرای ئەم کارە بەهۆی هەندێ خۆمەتی ترەو نەکرا، ئیستاکە ئەوانە بەلادا خران، کات بەدەستهوهیه، دەرڤەتی چون بۆ هەرچێیهک و کردنی هەرکاریک ههیه. نامادهیی و سازدانی ئەوێش بەهۆی مشورو ئاوردانەوی خاوەن شکۆی سێبەری خواوە، اید الله شوکتە، کراوە.

دۆستدار، بۆ ریکخستنهوی کاروبارهکان ئەچێ بۆ ناوچهکانی سەرسنوری نازەربایجان، ئەو ئەرکە ی پێم سپێردراوە، ئینشائەللا بەویست و خواستی جەنابی باری عز اسمە، بریتییه لەتێکدانی بناغەیی شەڕارەت و فەسادی ئەو چاری کردووەکانی.

دفع و لەریشە دەرھێنانی خائینی دین و دەولەت، لەسەر ئۆکەرانی هەردو حەزەرت واجیبه،

ئەو جەنابە کە لەولای ئەم فەرمانە ی پێ سپێردراوە، تەشریفیان هێناوە، دۆستداریش لەم لایەو هەنگاو بێ، تا بەھاوکاری یەکتەری بەجاری مادەیی فەسادی ئەو قلع و قمع بکری. لێرە بەدواوە ئیتەراوی ئەو کابرایە ئەم دوو دەولەتە نەبرێ، رعایا و برایانی هەردو مەملەکەت لەزەرەرو زیانی ئاسودەو دُنیا بێ.

هەرکاتێ ئەو جەنابە ناردنی هێزی ئەم لایەو بەقازانجی دەولەتی بهیه ئەزانیو، خۆی بە تەنیا کەوتە لەناوبردنی بەحوکمی یەکیستی هەردو دەولەت پێویستە لەچەند رویەکەو دُنیا یی بە دۆستدار بەدەن:

یەکم، لەفەوتاندن و لەریشە دەرھێنانی تەواوی ئەو دوو، لەئاسایشی ئەو سنورانی کە لێرە بەدواوە شتی وەها رونەدات و دەسدرێژی نەکرێتە سەر رەعییەتەکانی دەولەتی بەرز

سێیەم: لەگەشتنی ٤٠ هەزار تومانی (دیه) ی خۆینی موسلمانان

چوارەم، لەنازادی گێراوەکان کە ئیستە لەرەواندن

پنجەم: برینی دەستی داگیرکردنی ئەو لەئاواییەکانی لاجانی موکری و هی تر. بەلگەیی مۆرکراو و ریکوپیتکی دەولەتیمان بەدەن. کە هەر پێنج مەسەلەیی باسکراویان تی دابن، بۆ ئەوێ لای هەردو دەولەتی بەرز بەلگەیی دۆستداری، نەبێتە جێگەیی باسو رەخنە (...)

هەندێ سەرچاوە پێشان وایە، نوسینی ئەم نامە یە لە ١٢٤٥ دا بوو، بەلام بەگوێزەیی رەوتی روداوەکان ئەبێ چەند سالیکی دوا یی تر نوسرا بێ. هەرچۆنێ بێ ئەم نامە یەو نامەکانی تری پێوەندییان بەم کێشە یەو ههیه، چەند راستیهک هەل نەهێنجێت:

۱- پەيمانی يەكەمى ئەرۋىرۇم (۱۲۳۸) كەبناغەي كارى ھارپەشى
حكومتەكانى رۆم عەجەمى دانا بو، لەسياسەتى كوردىي ئەم دو دەولەتەدا،
كەھەريە كەيان بەشيتكى كوردستانيان لەژىر دەستا بو، بە كەردەو رەنگى ئەدايەو
بەتاييەتى لەزەمانىكا كەتير ((ھەستى نەتەوھى)) كورد خەريكى گەشە كەردن
بوو بۆ ((ھۆشى نەتەوھى)) و دامەزراندنى دەولەتى سەربەخۆ لەسەر بىنچىنەي
نەتەوھ.

۲- ئەو مەترسپيەي دروست بونى ناوەندىكى بەھىزى سەربەخۆ، لەو شوتەدا
كەچەند قەرن بو ((ناوچەي لەمپەر)) ي نىوان دو دەولەتە زلەكەي ناوچەكە بو،
ئەي توانى بۆ سەر ھەريەك ئەم دو دەولەتە بىخولقيتتى.

۳- ئەو مەترسپيەي دروست بونى دەولەتتىكى تازە، لەسەر حسابى
جيا كەردنەوھى ھەندى ئەئەرزى عوسمانى و ھەندى ئەئەرزى ئيرانى، ئەي توانى بۆ
سەر بەرژەوھەندى دەولەتە تانى ئەوورپى، بەتاييەتى بەرىتانيا، بىخولقيتتى.

۴- پەشت گۆي خستنى ھەمو جۆرە ((رەوايى)) يەكە بزوئەو راپەرپىو
شۆرەكانى كوردو، شارەنەوھى ھەمو لايەنىكى سىياسى، ئابورى، كۆمەلەيەتى...
ھەد روناك و پەرشنگدارى.

كامبەل، سەفەرى ئىنگىلىزى لاي دەربارى قاجار، لەنامەيەكدا لەرەبيەي دوەي
۱۲۴۸دا كەبۆ امير نظامى نوسپوھ ئەلئى:

((... لەم ماوھەدا ئەمير فەرەيدون مەيزا بەنيازى تەمىن كەردنى مەيى
رەواندەو بەرەو مەراغەو سولتەوژ جولەو. سەبارەت بەيەكەيتى ھەردو دەولەتى
بەرز، بەرژەوھەندى دلتەوژى لەوھادايە، ھەركاتى ئەميرى باسكراو لەگەل خودى
ئەو جەنابە بەنيازى تەمىن كەردنى مەيى ناوبراو بزوئە، دواي ئەوھى كەتەنبەو
تەئديبى ئەو كراو، ئەو سوپاكەي لەخاكى ئازەربايجان ئەو شوتەنە ھەركەردو
راونا، ئيتەر سوپاي نەسەرە ئەئەرزى دەولەتى بەيەي ئيران زياتر تى ئەپەرىو،
تەجەوژ بە جايە دانەنئ. چونكە دلتەوژ بۆ سەفەرى دەولەتى خۆي لەئەستەمول
نوسپوھ، كەدەرئايى ئەم جولەنەو چەوتەي مەيى عەرزى سولتان بكا، بۆ ئەوھى
فەرمانى رەنگەرتن لەجولەنەو چەوتەي مەيى دەرەيكا. ھەركاتى مەسەلەكان بەگويى
شەرىفى سولتان گەيشتە دواي ئەوھى رەيان لى نەگرتە تەمىنيان نەفەرەمو،
ئەوسا بىيانوى قەسو گەلەيى و گازندە لەم دەولەتە ناميتتى. ئەگەر مەيى بەرز
تەشەرىفيان پردو، پاش خويندەنەوھى نوسراو كە بەلیدوانىكى خوتانەو، بۆ ئەوھى
بەتيرن...))^{۹۲}

امير نظام لەولەلامى كامبەلدا نوسپوتتى:

((لهبابهت کاروباری رهواندزهوه بهو جوړه نوی بوتانو، دهرتان خستبو که قشون(مدهبستی هیژی تیترانه) نهچیتته ناو خاکی رهواندزهوه، نهوهکو بییتسه هوژی باس کردنی کاربهدهستانی دهولتهتی عوسمانی .

راستییه کهی محمدهد، بهگی رهواندز بهجوړیکه کهچهند ساله ناوبراو لهدهولتهتی عوسمانی روی وهگریاوه. لهسهردهمی وهزارهتی داود پاشا لهدار السلامی بهغداد، بهزور و بهپینچهوانهی رای نهوهوه، پردی سور، کهمهلبهندیکی گهورهیه، لهگهل چهند شوینی سلیمانی گرتوه. ههمیشه دژی بهوه. تا نهوه بهو کهوهزارهتی بهغداد بهععلی رها پاشا سپیتردا. لهو کاتهدها پشیوییهک رویدا، نهویش کومهله کهی خوئی نارد ههولیریشی گرت، ههروهها زوژی شوینهکانی نامیدی و نهو ناوچانهی زهوت کردوه، بهو پدپی خلافی قاعدهوه لهگهل جهنابی ناوبراو رهفتاری کردوه، بئ حورمهتی بهرامبهر دهولتهته کهی خوئی نواندوه. لهم روژانهیشدا وای زانیوه مهلبهندی تازهربایجان لهقشونی جدراری نظام و تزپخانه چوله، کومهلنکی ۳ هزار کهسی ناردوته سهردهشت، موسا خانی حاکمی نهوئ لهبهر بئ هیژی نهی توانیوه بهرههلستی بکا، قهلاکهی نهوئی گرتوه. هدر کهنهم ههواله گهیشث نواب نههمیزادهی مهزن ۲ فوجی نهفشارو تاقمیککی موکری، که ۳ هزار کهس نهوبون، بۆ تهمنی کردنیان نارد.

ههروهکو پیشتتر بۆ خزمهت جهنابی اصف الدوله نوی بو. پاش گهیشثنی قشونی سهرکهوتوو تزپخانهی پیروز بهوئ، لهپییشهوه ههلیان کوتایه سهر هوزه کوردهکانی بلباسو پیران، که لههوزه گهورهکانی نهوبون، تالانیان کردن. دواي نهوه چونه سهر قهلائی سهردهشت، ۱۰ روژ قهلایان گهماروژداو توپ بارانیان کرد. شهوی ۱۱هم هیترشیان بۆ کردو داگیریان کرد. ههندئ لهوانهی رهواندز کوژرانو، ههندیکیان گیرانو، ههندیکیان ههلاتن. دواي نهوهش پایه بهرزی نزیککی حهزرتی بالا، محمدهد خانی سهرتیپ بهو کومهلهو سهربازانی خوئی و دو دهسته لهفوجی بههادورانو سهربازانی قهراداغی و سوارهی کوردو هی تر به ۸ عهراده توپ و خومپارهوه نیتردرایه سهر رهواندز. لهولاشهوه وهزیری بهغدادیش سی چوار عهراده توپ و ۲ هزار کهس لهزابتو هی تری بهسه کردایهتی سلیمان پاشا ناردوته سهری، بۆ نهوهی ناوبراو تهمنی بکهن.

نهگهر نواب نههمیزادهی مهزن نهیان زانی بایه، کهنهو(میر محمدهد) نهیارو یاخییه لهدهولتهتی عوسمانی، قشونیان مهثموری ناوخابی رۆم نهئهفرمو، بهلام نههم کابرا نادرسته لهههردو دهولت ههلگهراوهتهوه.

ئەو ھەش كە ئىيە بۆ سە فېرى خۆتان لە ئەستە موڭ نوسىيە كە قسە لە گەڭ
كاربە دەستانى دەولەتى عوسمانى بىكەن، كارىكى زۆر باشتان كەردە. بەلام ئە گەر
لەم ماوئەيدا كارگوزارانى ھەزرىتى وەلى نىعمەت مان كەردە وە كانى ئەويان پەشت گوى
بىخستايە، سۆزى كە ئەو لەولەو بى پەرژايە پركىشىيەكى تىرى ئە كەرد. ھەوا ئە بو
بەزستان، خۆ نامادە كەردىكى تىر زىادە تىرى بۆ لە نەو بىردىنى گەرەك بو. بۆيە لەم
رەو ھە باشتەر و ابو لەم كاتەدا چارى كرا...))^{۱۳}

عەباس مىرزا لە كاتىكا چوبو بۆ خۆراسان بۆ سەركوتى ھەلگەرانە وەى
نارازىيانى ئەوئ، لە وەلامى نامەيەكى امير نظامى دا، لەمانگى شەوالى
۱۲۴۸، دەربارەى مىر عەمەد، نوسىيىتى:

((... نوسراو ھە كانى عەمەد صالح بەگى چاپار ھىنابونى گەيشتن.
لە ھەوالە كانى كوردستان تەنگادار بوين. باسى تەگبىرى ئەو پاىە بەرزەو، زەبىرى
شمشیرى سەرتىپ بۆ ھەمو دىنا ئاشكراو جىگەى ئىنكارى نىە، بەلام بىرنى
دەست بەلگە مىلى مىر وەختى ئەبى، كە ئىنشائەللا تەعالى، كۆيە بەدەس بىت
يارەواندز فەتەح بگوى...))^{۱۴}

ئىرانىە كان ئەيان ويست لەو لەشكر كىشىەدا كە بايەعالى بەدەستىەو بو بۆ
سەر مىرى سۆران بەشدەربىن، كاربە دەستانى تورك ئەيان ئەويست لەشكرى ئىران
بىتە ناو خاكى عوسمانىەو. ئەيان ويست خۆيان بەتەنيا كارەكە ئەنجام بەدن.
ئەمەش جۆرى لەساردى لەناو دروست ئەكەردن. دىپلوماتە كانى ئىنگىلىز
لەتاران ئەستە موڭ ھەوليان ئەدا ناكۆكى بارى سەرنجى ھەردولايان كەم
بەكە ئەو. وەزىرى موختارى ئىنگىلىز لەنامەيە كەدا بۆ مىرزا مەسعود خانى وەزىرى
كاروبارى دەرەوئى ئىرانى نوسىيە ئەلئ:

((مەعلومى ئەم جەنابەيە "كاربە دەستانى دەولەتى بەرزى ئىنگىلىز زۆر
بەپەرۆشەون ئەو كاروبارانەى پىتەندىيان بەسنورە كانى ئىران و رۆمەو ھەبى
بەيە كگرتوبى و خوشى چارەبكرىن و، ھەر وەختى بۆ تەمى كەردنى مفسدە يا
رئىگرى لەشكر كىشى پىتويست بى، كاربە دەستانى ھەردو دەولەت لەو كارەدا
پىكەو رى بەكەون بۆ دەفى ئەو مفسدە. قىبەلى ھەلەم (مەبەستى شای ئىرانە)
لەروى زانابى و ئاگابىەو بەمچۆرە فەرمانى بەامير نظام و كاربە دەستانى دەولەتى
قاھىرە داو. جەنابى امير نظامىش بەگوئىرەى فەرمانى قىبەلى ھەلەم نوسراوى
لەم بارەيەو بۆ جەنابى رەشىد پاشا و سەرەسكەرى ئەرزروم و پاشاى بەغداد
ناردەو، تاپىكەو تىپە قاھىرە كانى دو دەولەت مىرى رەواندز، كەسەر كەردى

مفسدان و ریگره‌کانده و مەملە کەتێ دو پاشای عظیم القدری کاول و شیناودە، بەتەوای قلع و قمع بکەن و لەسەر ئەرزێ نەهێلن.

بەپێی هەوائی کە جیگرێ بایۆزی دەولەتی بهیهی ئینگلیز لە ئەرزێ ناردووەتی "جەنابی رهشید پاشا نامیدی گرتووە و ئەو بەدەبەختە بە ۳۰۰ کەسەو بەرەو رەواندز رای کردووە، بەم زوانە بەناسانی لەناو ئەبرێ. پاش گەیشتنی ئەم هەوائە دۆستدار بەپیتوستی زانی پایەبەرز کاپیتان شیل ساحیب رەوانە ی ئۆردوی رهشید پاشا بکا بۆ ۳ مەبەست:

یەکم، پێۆزبایی گرتنی نامیدی لەرهشید پاشا بکا.

دوهم، ئاگاداری کاروباری ئەو لایە بیت،

سییەم، لەبەر ئەوەی پایەبەرزێ ناوبراو ئەگەڵ فەوجی ورمی خەریکی دورخستەوێ ئەو طاغیە بو، ئاگادارە لەو تالان و کوشتارە ی لەمەملە کەتی قیبلە ی عەلەم دا کردبوی، بۆ ئەوێ رهشید پاشا لەو شانە ئاگادار بکا...")^{۹۹}

سەرباری گوشاری سیاسی و جەنگیی عەجەم بۆ ((برینی مل)) ی میر محمد، بایعەالی کەوتە دانانی پیلانی لەناوبردنی. بایعەالی ئەو فەرمانە ی بەرهشید محمد پاشا سپارد بو. رهشید پاشا یەکنی لەپیاوێ هەلکەوتوێ کانی دەولەتی عوسمانی بو. شارەزای کاروباری سیاسی، جەنگیی، بەرپۆهەرایەتی بو. زیاتر لە ۴ سالی صدری اعظمی هەمو ئیمپراتۆری عوسمانی بو. کرابوێ والی سیواس. بۆ ئەوێ لەکارە کە ی دا سەرکەوتو بیت، ولایەتی دیارە کریش بەو سپێردرا. فەرمان درا بەوالی موسڵ، محمد پاشا ئاینجە بیرقدارو، وەزیری بەغداد عەلی رەزا پاشای لاز، بۆ ئەوێ هەمو هاوکارییەکی بکەن. رهشید پاشا هاوکات لەگەڵ سازدانی هێزێکی سوپای گەورە بۆ سەر میر محمد، کەوتە سازدانی سیاسی مەلاکانی کورد لەدژی.. میر محمد بەگراوی رەوانە ی ئەستەموڵ کرا (۱۲۵۲). لەوساوێ بزر بو، کەس هەوائی راستەقینە ی ئاگادار نییە.

۵/۳ فەرهاد میرزا معتمد الدوله

نمونه ۱۴:

خەڵەت "جەسەن سولتانی هەورامی (۱۲۸۴)

فەرهاد میرزا (۱۲۳۳-۱۳۰۵) کۆری عەباس میرزا، یەکنی لەسیاسییە گەورەکانی سەردەمی خۆی، یەکنی لەنوسەرێ روژنبەرەکانی ئێران بو. لە ۱۲۵۰ تا ۱۲۵۲ حکومەتی لوړستان و خوزستانی لەبەر دەس دا بو. لە ۱۲۵۲ تا ۱۲۵۵ نایب السلطنە ی محمد شا لە ۱۲۵۷ حوکمرانی فارسو، لە ۱۲۸۴ تا ۱۲۹۱

حوکمرانی کوردستان بو، له ۱۲۹۰ دا که ناصرالدین شاه بۆ گه‌ران چو بۆ نه‌ورویا
فهرهاد میرزا نائب السلطنه ی بو.

له‌ژبانی سیاسی دا به‌لایه‌نگری سیاسه‌تی به‌ریتانی له‌ئێران دا ناسراوه. هه‌ر
له‌سه‌ر ته‌وه‌ش چهند جارێ توشی کێشه‌و ته‌نگ پێ هه‌لچنین بو. به‌ناچاری خۆی
ته‌هاویشه‌ سه‌فاره‌تی به‌ریتانییه‌وه له‌تاران ((به‌ست نشین)) ته‌بو تالیی خۆش
ته‌بون.

له‌ژبانی ته‌ده‌بی دا، شیعرێ زۆری داناوه، چهند کتییی نویسه‌وه، له‌وانه: نصاب،
کنز الحساب، جام جم ده‌رباره‌ی جوگرافی و میژو، زنبیل له‌سه‌ر شیوه‌ی که‌شکۆلی
شیخی بهائی، فلك السعادة له‌ته‌ستیره‌ناسی دا، ه‌دایت السبیل گێپانه‌وه‌ی
بیره‌وه‌رییه‌کانی خۆیه‌تی بۆ حه‌ج.

له‌ ۱۲۸۴ دا که‌دانرا به‌حاکمی کوردستان ئیتر به‌یه‌که‌جاری کۆتایی به‌ده‌سه‌لاتی
بهنه‌ماله‌ی ته‌رده‌لان ه‌یتا. بۆ چاوشکاندنێ خه‌لک که‌وته به‌کاره‌یتانی توندوتیژی و
زه‌بروزه‌نگ. له‌گه‌ل خۆی کۆمه‌لێک فه‌رمانبه‌ری شاره‌زای بۆ ریکخسته‌نه‌وه‌ی
کاروباری ناچه‌کان و، ه‌تێزی چه‌کدارو، باجو، به‌پێوه‌به‌رایه‌تی کاروباری حکومه‌ت
برده‌بو، بۆ ته‌وه‌ی له‌وێ جێگیریان بکات.

له‌روژێکا که‌بۆ گرتنه‌ده‌ستی کاروباری حوکمرانی کوردستان گه‌یشه‌ نزیک
شاری سنه، له‌لایه‌ن پیاوه ناسراوه‌کانی ته‌ویوه پێشوازی کرا، ته‌ویش وتاریکی
بۆدان، له‌وتاره‌که‌ی دا وتی: ((تا من له‌م ولایه‌ته‌دا حاکم بم له‌گه‌ل ه‌یچ یه‌کێ
له‌ئێوه، به‌ه‌یچ بۆنه‌یه‌که‌و له‌ه‌یچ شوێنێکا درۆ ناکه‌م، ئێوه‌ش نه‌بێ ه‌یچ کات و
له‌ه‌یچ کاریکا له‌گه‌ل من درۆ نه‌که‌ن، هه‌رکاتێ درۆ فیل له‌یه‌کیکتان
ده‌ریکه‌وێ، بێ چارپۆشی و دواکه‌وتن سزای ته‌ده‌م))^{۷۷}

فخر الکتاب کوشتنی حه‌سه‌ن سولتان به‌م جوژه ته‌گێڕیته‌وه:

((پاشا ۳ مانگ بۆ سه‌رلێدانی قه‌له‌ی شاه تابادی مه‌ریوان له‌گه‌ل
ژماره‌یه‌کی که‌م له‌شاره‌وه (مه‌به‌ستی سنه‌یه) به‌رێ که‌وت. عه‌لی ته‌که‌به‌ر خانی
شرف الملك، میرزا عه‌بدولغفار معتمه‌مه‌د، میرزا ره‌زا عه‌لی دیوان به‌گی و هه‌ندێ
له‌ئه‌عیانی ولایه‌تی له‌گه‌ل خۆی برده‌بو. که‌گه‌یشه‌ سنووری مه‌ریوان حه‌سه‌ن
سولتانی هه‌ورامی، که‌چهند ساڵ بو له‌حکومه‌تی کوردستان یاخی و سه‌رچاوه‌ی
شه‌راره‌ت و جه‌ساره‌ت بو، له‌گه‌ل مسته‌فا به‌گو بارام به‌گی براه‌یه‌زار
تفه‌نگچی، بیباک و مه‌غرور هاته‌ حه‌زوری شازاده. (ته‌ویش) له‌هه‌لگه‌رانه‌وه‌و
شه‌راره‌تی حه‌سه‌ن سولتان ناگادارو، له‌دلی خۆی دا بریاری ته‌مه‌ن کردنی دا بو.
له‌م هاتن و بیباکییه‌ له‌ناخه‌وه‌ دلگیر بو. له‌ریگاش چه‌ندین جموجۆلی

وه حشيبانهى له تفهنگچييه هه وراميبه كان دى بو. شازادهى ليزان چارى له هه موى
 پوشى و گوئى خۆى لى خه واند تا گه بيشته گوندى بيلك، كه يه كئى له ئاوايه
 دياره كانى مهريوانه. شازاده له مزگه وته كه ي ئه وئى دا مه نزلى فهرمو. پاش
 گه رانه و بيا بۆ سنه شازاده خۆى هه وائى كوشتنى حه سن سولتانى بهم جوړه
 گيژايدوه: ئه و شه وه له مزگه وتى بيلك له بهر زۆرى خه يالاوت و بير كړنه وهى قول
 له جيبه جئ كړدى مه به ستى نه يئى خۆم له ناو بردنى حه سن سولتانى شه روو
 خه و نه بوه ناشناى چاوى پر له توږه بو. پاش بير كړنه وه و تيرامانى قول به نيازى
 پاكه وه نيستى خارم به قورئانى مه جيد كړو نايه تى پيرۆزى (يا يحمى خذ الكتاب
 بقوه) ها ته وه. لاي من هيج دود ليه كه نه ما. به ته واوى هيزى دلته وه بريارى
 جيبه جئ كړدى مه به سته كه ي خۆم دا. كه گويم له بانگى به يانى بو، بۆ نه داى
 فريزه ي حه ق و استمدادى نصرت و استغاثت و په نام به ده رگاى رب العزه قيامم
 كړد. دواى ته واو كړدى نويزو پارانه وه، به توفيقى خواوهندى غالب و كار ساز، زين
 العابدين خانى فراشباشيم بانگ كړد. بئى ئه وهى كه س له هارپيكانى خۆم ناگدار
 بكه م، ده ستور نه له ده مه لى ته واوم دا به كه له گه ل ۱۰ كه س له فراشيانى
 هه لژارده و كارامه له قاوه خانه كه ي مزگه وت، ناماده و بئى ترس مه ردا نه بۆ
 نه غجامدانى ئه م كاره دژواره ناماده بن“ هه كه حه سن سولتان و دو براكه دى
 هاتنه قاوه خانه ده سبه جئ حه سن سولتان بكوژن و هه رو براكه شى زخير بكه ن.
 له بهر ئه وهى به نايه تى پيرۆز استخاره و، به ليوه شاهه يى و كارزانى فراشباشى و،
 له نازا يه تى و زرنكى فراشه كان دلنيا بوم، عه لى نه كه بهر خان و معتمد و
 ديوانه گيم بۆ لاي خۆم داوا كړد. ماوه يه كه له گه ليان دوام. سه رته اى هه تا و كه وتن
 به دليكى بئى تاوه حه سن سولتان و براكانيم بانگ كړد كه بيا خه لات بكرين و
 بگه رپنه وه بۆ شوينه كانى خويان. سولتان و براكانى به و پهرى غروړه وه هاتنه لام.
 ماوه يه كه لوتف و ميه ره بانيم به رامبه ر ده برين. به ليينى امتياز و موچه م پئى دان.
 پاشان پيم وتن: مهريوان ته و نه دهى ئاوايى تيانيه، مانه وهى ئيوه بهم هه مو
 خه لكه وه ئه بى به هوئى خه ساره ت و زه حه تى نه هالى و ره عيه ت. خه لات كه تان
 له قاوه خانه ناماده يه، برۆن خه لعه تى خوتان بپوشن و مه ره خه س بن. خه ريكي
 نه غجام دانى خه مده ت و وه رگرتنى مالياتى ديوان بن. هه ر ۳ برا بۆ قاوه خانه چون.
 پاش روژيشنيان من به نه سپايى به عه لى نه كه بهر خان و نه وانى ترم وت: نه گه ر
 ئيستته فهرمانى گرتن و به ستنه وهى ئه م نه شراره به دم چى ئه بئى؟ نه وان
 به په شوكاوى له روى خيتر خواييه وه به منيان وت: ئيستته وه ختى ئه و كاره نيه،
 چونكه هه زار تفهنگچى له ده ره وهى مزگه وت تفهنگ به ده سته وه راوه ستاون،

ئېمەش ئامادەيى تەواۋمان نىيە. مەن بىزەيەكم كىردۇ، ۋە: ئەگەر خۇا بىيەۋى
ئەۋەندە گىرەنگ نىيە.

ھېشتا ئەۋان ۋە ئامىكىيان ئەۋابوۋە لەقارەخانەۋە ھەرا بەرز بوۋە. دەسبەجى
فراشباشى ھاتە مزگەۋت ۋە مژدەي بەجى گەياندىنى خىزمەتى پىئى سىپىرداۋىدا“
ھەسەن سولتان كوزرا، دو براكەشى كۆت ۋە پىتەۋن كران.

مەن بەخۇشەيەۋە زىمانم بە بەجى ھېئانى سۇپاسى ھەزەرتى اھدىت تەپىو،
عەلى ئەكەر خان بەششىتەي روتەۋە چۈە دەۋە. لەبەردەمى مەنلەكەي مەنا
راۋەستا مەنىش ۋە: گورىستىك بىخەنە پىئى ھەسەن سولتان ۋە لەمزگەۋت تەۋرى
بەنە دەۋە.

لاشەي مەخۇسى ئەۋيان فەي دايە دەمى تەفەنگىچىيانى ھەۋرامى (...))^{۶۸}.
نەۋنە ۱۵:

ئېلى جاف“ زىنەدە بەچال

ئېلى جاف يەككە بو لەئىلە ۋەۋەندە گەۋرەكانى كورد. لەجەبەل ھەمىنەۋە تا
چىاكانى نىزىك سەنە بۆ لەۋەراندەنى ئاۋەل گەرمىيان ۋە كۆيستانيان ئەكرد. ھۆزە
گەۋرەكانى ئەم ئېلە سەر بەئەمارەتى بابان بونو، ھەندى ئەتەرەكانى تىرىشى
كەۋت بونە سەۋرى ئەمارەتى ئەۋەلەن ۋە كرماشانەۋە. ئەم ئېلە لەپەيماننامەي
زەھار (۱۰۴۹/۱۶۳۹) دا دابەش كران، ھەندىكىيان كەۋتەنە دىۋى ئىران ۋە
زۆرىشيان كەۋتەنە دىۋى عوسمانى كەبەجافى مەرادى ناسراۋن. ئەۋ سەۋرى
پەيماننامەي زەھار دىۋارى كەرد بو نەي ئەتەۋانى رى ئەھاتۇچۇي گەرمىيان ۋە
كۆيستانى جاف بگىر. ئەم ھاتۇچۇيە زۆرجار كېشەي بۆ كاربەدەستانى سەۋرەكان
ئەخۇلقان. لەھەمەر گەۋگەۋكانى نىۋان دەۋلەتەنى رۆۋم عەجەمدا، يەكەن
لەباسەكانيان ھەمىشە بەلاداخستەنى كېشەي ھاتۇچۇي ۋەۋەندەكان بو.
كەسەرەنجام لەپىكەھاتەنى يەكەمى ئەۋرۇم (۱۲۳۸) دا لەسەرى رىك كەۋتەن.

كاربەدەستانى ئىرانى ئەۋيان وىست رى لەھاتەنى ئېلى جاف بگىرەن بۆ ناۋ
خاكى خۇيان. بۆ ئەۋ مەبەستەش چەندەن جار رىگەيان بەئىلى جاف گەرتو،
تالانىيان ئەكەرن، كوشتارىيان لى ئەكەرن، خەلگىيان لى ئەكەرن. بەلام جافەكان
لەبەرەسكىي لەۋەرگاكانى خۇيان ۋە ناسازى ئاۋەۋەۋى ھاۋىنەنى شارەۋورو
گەرمىيان، بەناچارى رانەكانى خۇيان ئەبەردە كوردەستانى ئىران. ھەندى جار
بەبەرتىل ۋە پىشكەش ۋە باج، ھەندى جارى تىرىش بەملەۋرى ۋە بەقاجاخ،
ھاۋىنەكەيان لى بەسەر ئەبەرد.

نوسەرىكى ئىرانى لەم ۋەۋە نوسىۋىتى:

((دوانزه تیره‌ی د‌وارنشینى ئىلى جاف که‌ژماره‌يان نزیکه‌ی ۴۵ هه‌زار ماله، زیاتر له‌په‌نجاهه‌زار سواری نازاو نه‌ترسیان به‌ئه‌سپی جوان و چالاکه‌وه‌ه‌بو، له‌قه‌له‌م‌په‌وى والی به‌غدادا بون. نه‌و زه‌مانه‌ محمد پاشا سه‌رک‌وماریان بو، نه‌گه‌ر گوێپه‌یه‌لى حوکمی هه‌ردو ده‌وله‌تى به‌کردایه‌و، هاوینان ئیله‌که‌ی خۆی له‌شاره‌زور گل به‌دایه‌ته‌وه، نازه‌له‌که‌یان به‌هۆی گه‌رماو ره‌شه‌بای سه‌بونه‌وه له‌ناو نه‌چو، نه‌گه‌ر گوێشسى نه‌دایه‌ته‌ نه‌و حوکمه‌و، به‌هاتایه‌ بو کویسته‌انه‌کانى کوردستان نه‌وا گیریان نه‌خواردو، گیان و مالیان نه‌که‌وته مه‌ترسییه‌وه. له‌کاتیکه‌ جافه‌کان له‌خاکى ئیتراندا به‌په‌رتوبلاوى له‌گونده‌کانى مه‌ریوان و خورخوره‌و ئیله‌کۆ نه‌ک هه‌ر به‌ته‌نیا به‌خۆپای رانه‌کانیان له‌زۆزانه‌کاندا نه‌له‌وه‌پین... ده‌ستیان له‌هیچ جۆره‌ شه‌راره‌ت و رینگه‌رى و هه‌رزه‌گییه‌ک نه‌ته‌پاراست.

فه‌ره‌اد می‌زا بو جیبه‌جی کردنى حوکمی هه‌ردو ده‌وله‌تو، به‌ره‌هه‌لستی له‌ده‌سدریژی جاف قوتویه‌ک شه‌مچه (مه‌به‌ستى شقارته‌یه)ی بو دیوانه‌گى ناردو، له‌سه‌رى نوسى بو: ((نه‌شرارى جاف به‌کوژه، ناگر له‌مالیان به‌ربه‌ه، شه‌مچه نێردرا بو نه‌وى نه‌و کاره به‌ناسانى جیبه‌جی به‌که‌یت)).

هه‌ر له‌و کاته‌دا چه‌ن بار گه‌م له‌تۆردوى دیوانه‌گییه‌وه نێردرا بو له‌ناشى گونده‌کان بیه‌ارن. جافه‌کان له‌ریگه‌ باره‌ گه‌مه‌کان و ولاخه‌کانیان دزی بو، ولاخداره‌کانیشیان کوشت بو. دیوانه‌گى ناردى نه‌وى نه‌و کاره‌ی کرد بو به‌ناوى عه‌لى شاپه‌رییه‌وه له‌گه‌ڵ ۴ که‌س له‌هاوده‌سته‌کانى به‌گیروای هێنايه کوردستان.

عه‌لى شا که‌ له‌پیاوه‌ نازاو ناسراوه‌کانى ئىلى جاف بو، ساوه‌پى نه‌ته‌کرد رۆژى بى‌ه‌گى. کاتى نه‌و گیراوه‌کانى تریان به‌داره‌وه به‌ست، له‌باتى پارانه‌وه‌و تکه‌و ده‌برپى په‌شیمانى، به‌له‌خۆ بايى بونه‌وه، که‌وته‌ن قسه‌ به‌دیوانه‌گى و، پرکیشى و په‌روویان گه‌یشه‌ راده‌یه‌ک، جنىویان به‌فه‌ره‌اد می‌زاو ناصرالدین شادا. له‌به‌رته‌وه هه‌ر ۵ که‌سه‌که‌یان به‌زیندویتی نایه‌ ژیر خاك، بو نه‌وى ئیتر ده‌نگیان ده‌ر نه‌یت))^{۶۹}.

۶/۳ عه‌باس می‌زا ملک ئارا

نمونه ۱۶:

به‌ده‌سته‌وه‌دانى قاسید (۱۲۹۷)

عه‌باس می‌زا ملک ئارا (۱۲۵۵-۱۳۱۶) کورى دوه‌مى محمد شا بو. له‌گه‌ڵ ناصرالدین شا باوک برا بون. نه‌م ۸ ساڵ له‌و به‌چوک تر بو.

دایکی ناصرالدین ملک جیهان خانم، ناسراو بهمه هد علیاو، دایکی عهباس خدیجه خانمی کچی یه حیا خانمی چه هریق بو. بنه ماله ی یه حیی خان له میه کانی هه کاری و خویشان به نه وهی خه لیفه کانی عه بیاسی دانه نا. له ته ریقه تدا نه قشبه تدی و موریدی سدید ته ها شه مزینی بون.

محمد شاه له پیش مردنی له مه هد علیا دلگیر بو. زوژتر روی نه دا به خه دیجه خانم. له بهر خۆشه ویستی نه و، نه و کورهی له وی بو به ناوی باوکی خۆیه وه ناوی نسا عه باس میرزاو، نازناوی نائب السلطنه ی دایه. مه هد علیا به و بۆنه یه وه، خه دیجه ی هه وی و عه باسی هه نه زای ده دزا. به هه مو ریبه ک هه ولی نه دا بۆ نه وان تی بهیتنی، ناصرالدینی کوری پیش بخار بیکاته جیتشیننی شا.

کاتی محمد شاه مرد (۱۲۶۴) عه باس میرزا تهمینه ی ۹ سال بو، مه هد علیا بۆ نه وه ی به یه کجاری له مه ترسی عه باس میملی ناصرالدینی کوری رزگاری بی، براکانی خۆی راسپارد چاوی عه باس کویر بکه ن. عه باس به هۆی تیکه وتنی فهرهاد میرزای مامی و هه ولدانی سه فاره تی به ریتانییه وه له م پیلانه رزگاری بو. ناصرالدین گه یشته تاران و بو به شای ئیران. له روژانی یه گه می شاهیتیه وه که وته گنچه ل به عه باس و دایکی، هه مو زیرو دارایی زه وت کردن. که وته پیلان گیران بۆ له ناو بردنی. هه میشه گومانی له عه باس هه بو. که ته ختی لی داگیر بکا. که وته. نه م گومانه ی هه تا کوژرانی هه ر له دل دا ما. بایه کان هه ولی کوشتنی شایان داو بریندار بو (۱۲۶۸). شا ویستی به سه ر عه باسی دا بهیتنی و نه و بکاته به هانه ی کوشتن یا گرتنی. عه باس په نای بۆ سه فیرانی بیگانه برده. سه فیه کانی به ریتانیا و روسیا به گهرمی بۆی تیکه وتن، له مردن و گرتن رزگاریان کرد. ناصرالدین شایان رازی کرد، بۆ نه وه ی دنیابن له مه ترسی عه باس دوری بختیه وه بۆ شوینه پیروزه کانی ژیر ده سه لاتی عوسمانی له عیراق.

عه باس میرزا له کوتایی ۱۲۶۸ دا گه یشته به غداد. ماوه ی ۲۷ سال به دورخواهیی له به غداد و ماوه یه کی کورتیش له نه سه ته مو ل مایه وه. ناصرالدین شا له ۱۲۹۴ دا ربی گه رانه وه ی بۆ ئیران پی دا. له ۱۲۹۵ دا گه یشته وه تاران. شا بۆ نه وه ی روتی بکاته وه له ناوی ((نائب السلطنه)) نازناوی ملک تارای پی به خشی. شا ماوه یه ک حکومتی زنجانی به عه باس میرزا سپارد. به لام زۆری لی نه مایه وه له ترسی گیانی هه لات بۆ قافقاز. پاش چهنه مانگی شا به خشی و گه رایه وه ئیران (۱۲۹۶).

شیخ عوبیدوللا نه بنی ناگاداری مملانیی ده سه لات بو بن له ده رباری قاجاردا. له به رنه وه که شوړشه که ی ده س پی کرد. نامه یه کی تایبه تی بۆ عه باس میرزا

نوسی“ داوای هاودهستی و هاوکاری لی کردبو، له بهرام بهر نه وهدا گفستی پی دا بو نهو به شای ئیران بناسی. شیخ عوبه یدوللا نامه که ی به دو نیردرای تایبه تی دا بۆ تاران بۆ نارد. به لام عباس له باتی نهوی هاوکاری له گه ل شیخ بکا، ناگاداری ناصرالدين شای کرد. نامه و نیردراوه کانی به دهسته وهدا. له پاداشتی نه وهدا شا کردی به حاکمی قه زوین. به نوینه رایه تی ئیران بۆ پیرۆزیایی له جلوسی نیکۆلای دوهم نهو چو بۆ روسیا.

له ۱۳۱۶ دا پاشا کوژرانی ناصرالدين شا بویه وه زیری عه دلیه له ۱۳۱۶ دا مرد.

عباس میرزا خۆی ژياننامه ((شرح حال)) ی خۆی نویسه وته وه. له ویدا سه باره ت به ((فیتنه ی نه کرا دی نازه ربایمان)) نه دوی. هه ندی له هۆیه کانی رون ده کاته وه، به تایبه تی زولموزۆرو ده سدرژی کار به ده ستانی ده ولته ت و، هه لپه ی مظفرالدين میرزای وه لیه ده که له ته ویز داته نیشته بۆ کۆکرده وه ی پاره و به رتیل و راباردنی ناره و او، نازاردانی کورده کانی نازه ربایمان، عباس میرزا خۆی چه رۆکی نامه که ی شیخ و به ده سه ته وهدانی نیردراوه کانی له کتیبه ی دا ((شه رحی حال)) دا نه گێرێته وه. عباس میرزا نویسیوتی:

((... ته لغورافچی له ته وریزه هه وائی هه ندی له م رودا وانه ی ناگاداری تاران کرد. له تاران ئۆردویه کیان به سه رداری شازاده هه مزه میرزا ناو برا و به حشمت الدوله ی کوری مرحوم عباس میرزا نائب السلطنه سازداو ناریدیان. میرزا حسین خانی مشیر الدوله ش که بۆ قه زوینیان نارد بو، بریاردا به په له به پیشکاری نازه ربایمان بچێ بۆ ته وریزه میرزا نه حه ده به شه رمه زاری بیتته و تاران و، تیمور پاشا خانی ماکو یی به فه وجی ماکو کۆکراوه کانی خۆیه وه به ره و ورمی بروات. هه مزه میرزا له ریگه نه خۆش که وت و به ره حه تی خواجو. نه م له شکره که له تاران وه رۆشته و نه و له شکرانه ی که له ته وریزه ماکو وه چوبون هه مو گونده کانی سه ری و ده ورو به ری ورمی و مه راغه یان تالان کردو، گو یان نه دایه عه رزو ناموسی که سو و ژۆر خراب تر له له شکر ی کورد وێرانیان به سه ر ناوچه که داهیتا.

له م گه واده دا، رۆژیکیان به ته نیا له کونجی ماله که ی خۆم دا دانیشته بوم، بینیم دو که س هاتنه ناو ماله که و سۆراخی منیان له نۆکه ره کان کرد، هاتنه لام. زه رفیکیان له گه رفان ده رهیتا و دایان به من. بینیم شیخ عوبه یدوللا بۆ منی نویسه و، داوای له من کرده بچم بۆ جه نگ. نه وانه ی نامه که یان هیتابو یه کێکیان ناوی عه بدولر هیم پیر بو. نه وی تریان حسین قولی و هه ردوکیان

برابون. عه بدولر هیم پیتی وتم پیوئیست ناکا دامپینی، نه گهر بیی بینگومان نه بی بهشا.

نهمهش رژیوسی نامه کهی شیخ عوبه یدوللا.. (شوینی نامه کهی به بوشی به جی هیستوه)

که نهم نامه یدم خوینده ره شله ژام. له لایه کهوه ترسام له وهی نه وه کو نۆکه ره کام پی بزانی و برۆن به ههر جوړی بی هه واله که به کار به دهستانی ده ولت و شا بگه یه نن. چونکه له تیران نه وه بو به باو جاسوسی له هه مو شوینی داناهو و ههر که سی ناسراو بی یه کی یا دو کهس له نۆکه ره کانی نه وه که سه. بی نه وهی خو ی پی بزانی، به دزیه وه پاره ی نه ده نی بۆ نه وهی هه والی هه لسو که وتی نه وه که سه بکه ن به را پوړت. له نۆکه ره کانی خۆم ۳ کهس زیاتری لی نه بو. نه وانی تر هه مو خه لگی تاران بون.

له لایه کی تروه را پایی که وته دلته وه که نه بی چی بکه م. نایا بۆ چاره کردنی نه وه هه مو خراپه یده ی که ناصرالدین شا به رامهر منی کرده نه بی برۆم و بیمه هوی به هیژبونی شیخ عوبه یدوللا و به کاغز نویسن بی خوین رشتن ته ورژ بگرم، په لاماری تاران بدری و له بهر نه وهی هه مو خه لک له جوړی هه لسو رانی ناصرالدین شا ره بخاون، نه توانی تارانش بگیری. یاخود به هوی خۆشه ویستی نیشتمان و هم دینان و خواردنی نان و نمک نابی خیانه ت بکری و نابی بیته هوی رشتنی خوینی شیعیه یان. له حالته ی رژیشتن دا، نه بی چۆن برۆم، که له ۲۰ مه نزه رژیده نه گیریم، له حالته ی مانده دا نه بی چ ته گیری بکه م که نهم دو که سه به دوا ی مندا هاتون کهس نه یان ناسی و بی هودو به هیچ و پوچ له تاران توشی به لا نه بم.

به کورتی وه سوه سه به جوړی دای گرتم که مردم به ناوات نه خواست. مه سه له کهش نه وه نه بو بشی راویژی کهس بکه م. به دو که سه م وت: ئیوه به په له به نۆکه ره کانی من بلین ئیمهش هاتوین بیسه نۆکه ر، بازه وان و راو که رین، نه ختیکیش له نۆکه ره کان بیارینه وه بۆ نه وهی نه وان واسته تان بۆ بکه ن و نه و سا له مال در بچن.

نه وانه رژیشتن و منیش که وته بیر کرده وه تا شه و داها ت. نه و شه وه خه وم لی نه که وت. شه وه کی هه ستام، ده س نوژم گرت، رو به قیبله دانیشتم. زۆر گریام، زۆر پارامه وه و زاریم کرد، له قازی الحاجاتم خواست چی خیره نه وه بکه م. وا به دلتم دا هات که خیانه ت به ولی نعمتی ظاهری خۆم نه که م و نه بم به با عیسی فتنه و فه ساد. نه گهر خراپه یان به رامهر کردوم نه و ا من به خویان بسپیرم. خۆم بچم بۆ

حوزوری شا کاغزه کهی شیخ عوبه یدوللای بده می و نهو دو که سه ش بده ده سته وه بدهم (النجاه فی الصدق)). پاش نهوی نهم برپیاره م دا استخاره ی ذات الرقاعیشم کرد" باش بکهو خراپ مه که، دهرچو.

دوای هه تاو که و تن، له نه نده رون دهرچوم به شیوه ی هه مو رژی دانیشتم. پرسپاری نهو دو که سه م کرد له کویتن. نو که ره کان وتیان که نه وانه وتویانه له پرتوه گه یشتوین و ماندوین، نه سپه کانیشمان له کاروانسه رایه، نه چین بۆ کاروانسه را شهو لهوی نه نوین و سبه ی به یانی دینه وه. که نه مه م بیست شله ژام، نه وه کو نهو دو که سه نه یه نه وه یاخود بگپرتن و منیش توشی به لا بیم. دو سه عات به م جو ره مامه وه، له گیانه لا ناخوش تر بو. تا بینیم هاتنه وه ناو خانه که. سوپاسی خودام کرد. فراش باشیم راسپارد که نهم دو که سه له قاوه خانه که خه ریک بکه ن و نه هیلن بۆ هیچ جیته ک برۆن، خۆم سواریوم چوم بۆ حوزوری شا. له باغی عه ماره ت له ته نیشت نارنجستانه وه دانیشتم بو. عه رزم کرد که عه رزیکم هه یه. فهرمویان چیه. عه رزم کرد با نهو مه سه له یه مه علوم ی شا بی که من کابرایه کی خیانه تکار نیم. نه گهر بۆ نه سته مو ل رژیشتم خوا نه یزانی له برسا بو. نه گهر چوم بۆ روسیا له ترسا بو. له شا ترسان نه عه ییه و نه گونا هه. به لا م خیانه ت له من ناوه شیته وه. ئیواره ی رژی رابردو. دو سواری کورد له لایه ن شیخ عوبه یدوللا وه هاتن نامه یه کیان بۆ هی تاوم، داوای له من کردوه بۆ شه ر. فهرموی نامه که له کویتیه. ده سه بجی دامه دهستی. خویندیه وه، پرس ی نهو دو که سه له کویتن. وتم هه ردو کیان له ماله که ی منن. فهرموی بنیره بیان هی نن. وتم چه ند که س له نو که رانی دیوان مه نمرور بفرموو برۆن بیان گرن. چونکه خه نجه ریان پییه. نه وه کو یه کی بریندار بکه ن و هه ئین. چه ند که سیک مه نمرور کران. پاش هی تانیان عه رزم کرد: من نه وانه م بده ده سته وه دا. ئیسته نه وه کو له ترسی گیانی خو یان و بۆ خۆ دهر باز کردن تو هه تیک به پال من بده ن. فهرمویان دلنیا به.

نهو دو که سه یان هی تاو به محمه د ره حیم خان عه لاء الدوله یان سپاردن لیکۆلینه و یان له گه ل بکاو، له هه لومه رچی نوردوی شیخ ناگادار بی. پاش لیکۆلینه وه حوکی حه پسی نه به دیان فهرمون.

به رامبه ر به م خزمه ته "نه موس تیله یه کی نه لماسی به من التفات فهرمو که ۲۰۰ تومانی نه هی تاو، حکومه تی قه زونیشی مه رحه مه ت کرد بی نهوی هیچ پیشکه شی له من وه ربگری و، یه ک توپی سه رداریی تورمه ی خراپی به خه لات دامی (...)" ۷.

۷/۳ حه سه ن عه لی خانی وه زیری فواند

نمونه ۱۷:

دهستی ته گير "همزه ناغای مەنگور (۱۲۹۸)

له پاش کوژرانی باپیر ناغای مەنگور ژماره یه کی زۆری پیاوه هەلبژارده کانی
ئێله کهی (۱۱۹۸) بنه ماله کانی مەنگور به ناوی نافره تهوه ناوترا بون. نزیکه ی
قه رنیکه ی خایاند تا کو مەنگور توانییان سەر له نوێ ببوژینه وه.

همزه ناغا نه وه ی باپیر ناغا، له تافی لاوی دا بو، شه ویکیان له مێرگینکی
نزیك سابلآخ هه لێ کوتایه سەر دهسته یه ک له پاسه وانه کانی عه جه م، که له تیلی
قه ره پاپاخ بو، به گوێره ی سه رچاوه یه ک ۳۱ که س^{۷۱} و، به گوێره ی سه رچاوه یه کی تر
۷۰ که سی^{۷۲} ئی^{۷۳} کوشتن. دوا ی نه وه هێژیکه ی کوژده وه، چوه سه ر قه لای لاجان،
که دیچه نی ده سه لاتنی داگیره ی له ناچه که دا نه وانده و، کاتی خۆی بو چارده یی و
سه رکوتکرده نی تیلی بلباس، عه جه م دروستیان کرد بو. همزه ناغا قه لاکه ی
گرت و روخانده ی.

هێزه کانی نازه ربایمان خرا نه بهر فره مانی کابرایه ک به ناوی شجاع الدوله.
سواره ی هه ندی له ئێله کوژده کانی شیان خرایه گه ل. هێزه کانی عه جه م چونه سه ر
همزه ناغا له لاجان. همزه ناغا خۆی له بهر هێرشه کیهان دا پێ نه گیا. کشایه وه
بو گونده ی ژاراوه له و دیوی قه ندیل که له ژێر ده سه لاتنی عوسمانی دا بو.
ئێرانییه کان داوا ی به ده سه ته وه دانی همزه ناغایان نه کرد. پاش چه ند ورده
تی که هه لچونه ی. همزه ناغا له لایه ن عوسمانیه کانه وه گیا و، نزیکه ی ۱۰ سالی
له زیندانی رۆم دا به سه ر برد.

سالی ۱۲۹۵ له لایه ن ئێرانه وه لیبوردنی بو نێردرا و، گه رایه وه موکریان. کاتی
له نیتوان شاری سابلآخ و ناوایه کانی مەنگورایه تی دا به سه ر نه برد. داووده زگای
به رپوه به رایه تی ئێران، به تایبه تی له ناچه کوژده نشینه کان دا، له و په ری بو گه نی و
فه سادا بو. له و سه رده مه دا حکومه تی سابلآخ به یه کێ له شاهزاده کانی قاجار
به ناوی لوتفعلی میرزا کشیکچی باشی سپێردا بو. نه میش وه کو حا که کانی
پیش خۆی به په له که وته هه لپه ی خۆ ده وه له مه ن کردن له ریگه ی سه ندنی به زۆری
به رتیل و، جه ریمه کردنی خه لک و، به ده سه ته ی نانی قازانچی تایبه تی خۆیه وه^{۷۴}.
فه یزوللا به گی زنجیر کرد، هه زار و پینج سه د تومانی جه ریمه کرد. حا که که ی پیش
نه ویش هه ر له م فه یزوللا به گه دوا ی نازاردان و نه شکه نچه یه کی درنده نه چوار
هه زار تومانی ئی سه ند بو. پینج سه د تومانی له مهینه ناغای قادر ناغا سه ند.
هه ر له سه ر پاره شاهزاده چه ندین که سی ناسراوی گرت، له وانه یه کێ له خزه کانی
قادر ناغا و، عه زیز ناغای فه تاح و، سه ره ش گه یشته سه ر همزه ناغا.

نوسه ریکى ئەرمدنى، ئەسكەندەر غوریانس، خۆی لەو رۆژانەدا ئەتەوریز بوە، روداوی یاخی بونی ھەمزە ئاغا بەم جوړە ئەگێریتەو:

((ئیتوارەییەکیان ھەمزە ئاغا بۆ پیکھاتن لەسەر مالیات و، چاکردنی کاری عەزیز ئاغای فەتاح ئەچى بۆ دار الحکومە، لەبەرئەوئى. میرزا ئەبو قاسم تەزکەرەنوسى دەولەتتى ئێران خۆی لەوئى بوە، وائىمەش بئى کەم و زیاد وەکو ئەوگێراییەو، ئەى نوسین: بەندە ئەگەل میرزا تەقى عەرر، کەخۆی لەھەمو شتئ ھەلئەقورتان و ھۆی زۆریاتى مفسدەو خراپییەکان بو، لەژێر خانەکەى شازادە دانىشت بوین. لەناکاو دیمان ھەمزە ئاغا ئەگەل یەکن ئەبرازاکانى و نۆکەرێکى و قلیاندارێک ھاتنە ژورئ. دو نۆکەرى تریشى لەدەرەو مابونەو. لەبەینى ئەو میرزا تەقىدا لەسەر مالیات گفتوگۆ کرا. میرزا تەقى مالیاتى ھەمزە ئاغای بەھەزار تومان دانا.

ھەمزە ئاغا لەوئەلام دا، وتى: مالیاتى ئەسلىی ئیمە ھەمیشە ٤٠٠ تومان بوە.

میرزا تەقى وئەلامى داڤەو، وتى: ئەگەر وا بوە ئەى بۆچى پار لەحکومەتتى عەمەد خاندا ھەزار تومان داو؟

ھەمزە ئاغا دوبارە لەوئەلام دا وتى: ٤٠٠ تومان مالیات و ٢٠٠ تومانیشم لەباتى تەعاروف داو. ئەگەر ئیوھش بتانەوئ، ئەوئەندەتان تەعاروف ئەدەرتتى، ئەگەرچى لەو ماوہیەشدا کەمن لەم شارەدا دانىشتوم ھەموئى ھەر خەریکى کارى دیوانى بوم، نزیکەى ٨٠٠ تومان پارەم خەرج کردو.

میرزا تەقى لەرقى ھەمزە ئاغا بەگائە پئ کردنەو، وتى: تۆچ خەمەتییكى دیوانت کردو؟ تۆ کەخاوەن و سەرۆکى ھەزار خێزانئ و لەھەر خێزانئ ٢ تومان وەرئەگرئ، چى ئەبو ئەگەر نیوئ ئەو ٢ ھەزار توماندە بەشازادە تەعاروف بکراڤە؟

میرزا تەقى ئەم قسانەى بەجوړئ کرد کەبوە ھۆی دئەنگى و زویرى ئەو. ئینجا ھەستار وتى ئەچم مەسەلەکە عەرزى شازادە ئەکەم. گەراڤەو ئەژورە کەدا دانىشتنەو. زۆرى نەخایاند، بینیمان فەرەشباشى شازادە ئەگەل فەرەشیشکى تر کەزنجیریکى بەدەستەو بو، خۆیان کرد بەژوردا. فەرەشباشى روى لەھەمزە ئاغا کردو، وتى: شازادە ئەم زنجیرەى بۆ تۆ ناردو، ئەبئ ماچى بکەیت! ھەمزە ئاغا لەبەستنى ئەم قسەىە لەبارى ئاسایى خۆى دەرچو، دەستى برد بۆ خەنجەرەکەى و، بەزمانى تورکى عوسمانى وتى: ((من بونی قبول ئیتیم)) واتە من ئەمە قبول ناکەم.

نهوسا هه‌ئێ کێشایه خه‌نجهره‌که‌ی و رو به‌لای فه‌راشباشی راپه‌ری. می‌یزا
 ته‌قی و فه‌راشباشی له‌ترسی گیان هه‌ردو بۆ ژوری سه‌رخان، که‌شازاده له‌وی
 چاوه‌روانی نه‌نجامی بریاره‌که‌ی بو، هه‌لاتن. نه‌مین ته‌زکه‌ره نه‌ئێ: منیش خۆم
 خزانده کو‌نجیکێ تاریکی ژوره‌که‌و خۆم به‌دیواره‌که‌وه نوساند بو. به‌حه‌په‌ساوی و
 ترسه‌وه ته‌ماشام نه‌کرد. هه‌مزه نا‌غا له‌پێکی له‌چراکه‌دا کو‌ژان‌دیه‌وه. له‌گه‌ڵ
 برا‌زاکه‌ی له‌په‌نجهره‌که‌وه چونه ده‌ری. له‌م تاریکییه‌دا ده‌نگی چه‌ن ته‌فه‌نگی
 له‌حه‌وشه‌که‌وه هات. برا‌زاکه‌ی و قلیان‌دار هه‌ردوک به‌ته‌نگی‌روای هه‌مزه نا‌غاش
 به‌خه‌نجهر یه‌کیکی له‌نۆکه‌رانی شازاده گ‌لانه سه‌ر نه‌رزو نه‌وانی ته‌ره‌لاتن. هه‌مزه
 نا‌غا پیتی وابو نه‌م ته‌گه‌یه له‌پیشه‌وه کراوه و ده‌رگای هه‌وشه‌که‌شیان ئی گرتوه.
 له‌به‌رته‌وه روی کرده ده‌رگا‌که‌و به‌پرتاو ده‌رپه‌ری. پاسه‌وانه‌که‌ نه‌زه‌ی ته‌فه‌نگی
 ناراسته‌ی هه‌مزه نا‌غا کردو نه‌یویست نه‌هێلێ پ‌رواته ده‌ری. هه‌مزه نا‌غا
 به‌ده‌ستیکی نه‌زه‌ی ته‌فه‌نگه‌که‌ی گرتو به‌ده‌سته‌که‌ی تری سه‌ربازه‌که‌ی دایه به‌ر
 خه‌نجهر و کوشتی. له‌پیش نه‌وه‌دا له‌ده‌رگا ده‌ربچێ، چو بۆ هه‌په‌س‌خانه عه‌زیز نا‌غای
 بانگ کرد، به‌لام وه‌کو ده‌رکه‌وت، له‌وکاته‌دا نۆکه‌رانی شازاده عه‌زیز نا‌غایان
 به‌برینداری برد بو بۆ جینگه‌یه‌کی تر. هه‌مزه نا‌غا هیچ وه‌لامێکی نه‌ییست. روی
 کرده لای ده‌رگا‌که‌و ق‌وناغه ته‌فه‌نگیکێ سه‌روانده سه‌ربازی ده‌رگا‌وانو خستی.
 له‌گه‌ڵ دو نۆکه‌ری تری خ‌وی‌دا ده‌رگایان کرده‌وه و ده‌رچون.

نه‌مین ته‌زکه‌ره نه‌ئێ: کاتێ هه‌م‌زا‌غا ده‌رچو ته‌قه راوه‌ستا. من چوم بۆ لای
 شازاده. بیه‌نیم یه‌کی له‌نۆکه‌ره‌کانی شازاده ته‌فه‌نگی مارتینی له‌ده‌ست دایه له‌سه‌ر
 پ‌لیکانه‌کان بۆ پارێزگاری شازاده راوه‌ستا بو. که‌چومه ناو ژوره‌که‌وه شازاده‌م بیه‌نی
 ته‌فه‌نگی پێ بو. له‌و په‌ری شه‌ژان و په‌شو‌کاوی دا‌بو. عه‌رزم کرد که‌جۆری گرتنی
 هه‌م‌زا‌غا نه‌ته‌بو وای. له‌وه‌لام‌دا وتی: روی فه‌راشباشی ره‌ش بێ، له‌و ده‌مه‌دا
 نه‌ویش له‌به‌رده‌می‌دا وه‌ستا بو، منی د‌ل‌نیا ک‌ود‌بو له‌وه‌ی که‌ری‌وش‌ویتی گرتنی
 نه‌وی له‌هه‌مو رویه‌که‌وه ناماده کرده‌وه. به‌م جۆره گ‌ونا‌هه‌که‌ی خسته‌ ملی
 فه‌راشباشی. له‌کاتی نه‌م گ‌فت‌وگ‌ویه‌دا نه‌حه‌مده‌ی ته‌فه‌نگیکێ مارتینی به‌شانه‌وه
 بو، خ‌وی کرد به‌ژورداو ده‌ستی کر به‌قه‌سه: به‌ق‌وربانت یم شازاده، من که‌ی به‌ئیه‌وم
 گ‌وت که‌هه‌مزه نا‌غا به‌و جۆره بگرن. له‌م کاته‌ی شه‌وداو به‌ی ته‌گه‌یه‌و نابه‌جێ،
 نه‌ب‌وایه له‌پیشه‌وه چه‌ن که‌س له‌نا‌غایان نا‌گادار بک‌ر‌ان‌ایه‌و، به‌رو‌ژی ر‌ۆ‌شن بگه‌یه‌ی.
 به‌م ق‌سانه‌دا ده‌رکه‌وت، که‌پیشه‌کی له‌نی‌وان شازاده‌و نه‌حه‌مده‌ی به‌گ‌دا ته‌گه‌یه‌ی
 ٧٥ (ک‌رابو...)

هه مزه ئاغا ئه دوای ئه م روداو هه پرایه وه مه نگوپرایه تی و کهوته خو سازدان. نه مهش هارزه مان بو له گه ل خو ئاماده کردنی شیخ عوبه یدوللائی شه مزینی بو راپه رینه گه وره که ی. هه مزه ئاغا بو به سه رکرده ی هیزه کانی شیخ عوبه یدوللا له قو ئی شنۆ. لاجان، سابلآخ، بنسو، میانداو.. و له گه ل عه بدولقادی کوری شیخ دا فه رمانده ی هیزه کانی ئه و قو ئه بو، تا له به رده می هیژشی هیزه کانی ئیتران دا به تیکشکاو ی کشانه وه. هه مزه ئاغا له ناوچه کانی سنورا به خو ی وهندی له خزمه کانی و چه کداره کانی ئیله که یه وه مایه وه و هدر به هیوای ئه وه بو، شیخ عوبه یدوللا سه رله نو ی تی هه لپجیتته وه. به لام شیخ عوبه یدوللا دوای ئه وه ی به خو گو پین له نه سه مو له وه بو کوردستان گه پرایه وه، زۆری نه خایاند له لایه ن ئۆردوی تورکه وه پاش چه ن تیکه ه لچو نی له شه مزینان به دیل گیراو ره وانیه ی حیجاز کرا. هه مزه ئاغاش ئیتر ناو میتد بو. کهوت بو ته قه للا ی به ده سه یینانی نه مان و لیئوردنی ئیترانی. حسنعلی خانی امیر نظام به هو ی میزا نه بو القاسمه وه، قورنائیکی بو ئارد که به خه ت و مۆری خو ی نه ماننامه ی بو له سه ر نوی بو. هه مزه ئاغا پشت نه ستور به و ئاماننامه یه ها ته سابلآخ و له و ی کو ژرا.

چه ند که س له نو سه رانی ئه و سه رده مه ی ئیتران له سه ر ئه م روداو یان نویسه وه “عه لی ته فشار له کتییی (رساله ی شوړش شیخ عوبه یدوللا) دا نویستیی:

له ٢١ شه عبان دا عه لاته دین الله وه امیر نظام به نیازی سه ردانی سنوره کانی له ته ورته وه جولاً، له ریگه ی ده خورقان و مه راغه و سابلآخ وه چو بو تازه ربایحانی غه ربی، له ریگا هه رکه سی که له روداو کانی جه نگه کانی شیخ عبادالله (نوسه ر وه های ناو نه با) خزمه تیکیان کرد بو یا زه ره ریکیان لی کهوت بو، دئنه وایی کردن و یارمه تی دان و به شیوه ی جوړاو جوړ دئخو شی دانه وه.

کاتئ گه یشته ناوچه ی لاجان، محمه د ئاغای مامهش پیتشوازی لی کرد. که لیه شاهویه ی و شایسته یی ئه و ی بو به ریوه بردنی کاروباری ئه و سنورانه هه لسه نگان، حسام الملك و عه لی ره زان خانی سه رتیپ که مه ئموری مانه وه بون له سلدوز، هه ردوکیانی مه ره خه س کردو کاروباری ئه و سنوره ی به محمه د ئاغا سپاردو، داوای لی کرد له و سنورانه دا ریگه به ها تو جو ی مه نگوپ نه داو، ته گه ر توانیشی هه مزه ئاغای، که سوپا سالاری شیخ عوبه یدوللا بو، به مردویی یا به زیندویی بو بیا.

امیر نظام دوای ئه م کارانه چو بو شنۆ. له پاش ریکه خسته وه ی کاروباری ئه و ی و سه ردان و دئخو شی دانه وه ی سه رانی ئیلی زه رزا له ١٨ ی شه عبان دا

بەشكۆ دەبدەبەدە چو بۆ ورمى، لەلایەن ھێزەكانى ئەوێوە پېشوازی كراو لەباخى دنگوشا دا بەزى.

وەزىرى فوئادىش لەم كاتەدا لەسابلاخ بو. جوجوژىكى زۆرتىرى ئەكرد بۆ ئەوێ بتوانى ھەمزە ئاغا بگري. ھەمزە ئاغاش كەكۆتايى كارى شىخ عباداللەى بەو چەشنە بىنى، ئەكرەدەوێ خۆى پەشيمانو، لەو پەرى پەشكۆوى شەژاوى دا بو. ھەمىشە لەترسو ھەراس دا بو. لەبەردەوێ ئىلى مەنگورىش ئەيان زانى ئەولياى دەولەتى شاھنشاهى مانى ئەو بەمايەى فەساد ئەزانو، وان لەبىرى فەوتاندنى دا، ئەوانىش خۆيان ئى دور رائەگرتو، ياريدەيان ئەدا. ئەنەدەت كارگەيشتە ئەوێ كاكەللا ناو، كەبراى ھەمزە ئاغا بو، خۆى خستە خزمەتى وەزىرى فوئادو، ئارەزوى ئەناوبردنى براكەى و جىگرتەوێ ئەوێ ئەكرد.

ھەمزە ئاغا كەھەلومەرجى خۆى وەھا ناخۆش و ترسانك ئەدى، بۆ پاراستنى گيانى خۆى پەناى بۆ ھەمو رىگەيەك ئەبرد. لەو دوايەدا ھەندى لەعولەماو روحانىيانى سابلاخى كرده شەفيع و داواى ئەنمىنى لەفەرماندەى ھێزەكان كرد.

وەزىرى فوئادىش ئەويست ئەم كېشەيە بەدەستى تەگبىر چارەسەر بكات. موافقەتى كرد كە ھەمزە ئاغاو چەند كەسى لەسوارەكانى بىنى. پېشەكى پلانچىكى بۆ كوشتنى داناو چەند كەسىكى لەنیشانچىيانى ديارو ئازاى سوپاكەى خۆى لەچالچىكا لەبۆسە نا، كەئەيروانى بەسەر ئەو خێوتەدا، كەئەبو ھەمزە ئاغای ئى دابنىشى، چاوەروانى ھاتنى ئەو بون.

ھەمزە ئاغا لەگەڤ سەد كەس لەسوارانى چەكدارى خۆى لەكاتى ديارىكرادا گەيشتە ئۆردوى وەزىرى فوئادو، بۆ خێوتەى ئامادەكراو رىنوئىنى كرا. ھەركە گەيشتە ناو خێوتەكە دەسپېژى گوللە دەستى پى كرد. ھەمزە ئاغاو دەسپېتەندەكانى لەخاكدا گەوزان.

وەزىرى فوئاد فەرمانى دا سەريان برى و بۆ پېشان دانى امير نظام بۆ ورمى نارد. علاء الدولە امير نظاميش ھەر بەگەيشتنى كەللەى ھەمزە ئاغا فەرمانى دا بىكەن بەسەرى نيزەو، لەشاردا بىگيرن. بەم جۆرە سوپاسالارو يارى غارى شىخ عباداللە بەسزاي كردهوێكانى خۆى گەيشت...^{٧١})

نوسەريكى تر، امين الدولە لە ((خاطرات سياسى)) دا نوسيوئىتى:

((حسنعلی خان وەزىرى فوئادى عامە بەدەسائل و رەسائل رىگەى دۆستايەتى لەگەڤ ھەمزە ئاغا كردهو. داواى ئى كرد بېتە لاي. ھەمزە ئاغا بەدۆنيايەو چو بۆ ناو ئۆردوى حسنعلی خان، وارىدى خێوتەكەى ئەو بو، لەكاتى ئەم مېھرەبانىيەدا بەپىتى تەگبىرى پېشەكى، حسنعلی خان ھەستا چو خێوتەتيكى تر،

له پشت خپوته كډو په جاري چن گولله تښهنگ هاريژرا. همزه ناغاو
كه سه كاني كوژرا، فدراشباشيه كه ي حسنعلی خانیش كه له ناو خپوته كډا بو،
نه ویش كوژرا، په كوژرانی همزه ناغا هیزه كانی كورد هه لاتن و، په ره وازه بون،
غائيله ته و او بو)) ۷۷.

وه زیری فده انید لهو كاته دا حسنعلی خان (۱۲۳۶-۱۳۱۸) ی كوری محمد
صادق خانی گه روس بو. پله ی سهرتیبی به میرات له باوکییه وه بو به جی مابو.
له جندگی هیرات دا به شدار بو. یه كی بو له كاریه دهسته نزیكه كانی ده رباری قاجار.
وه ختی مظفرالدین میرزا ولیعه هد بو له ته وریژر، هم له وئی پیشکاری بو.
له سه فوری یه كه می ناصرالدین شادا بو نه وروپا (۱۲۹۰) نه میس یه كی بو
له نه ندامانی حاشیه كه ی. ماوه یه كیش وه زیری موختاری تیران بو له فدره نسه و
به ریتانیا. ماوه یه كیش هوكمړانی كرماشان بو. چنند كتیپیکي نویسیوه له وانه
منشات پندنامه یحویه كه به تاییه تی بو كوره كه ی خوی نویسیوه. ۷۸
به یتیبیژه كانی موكریان هم روداو هیان كړد و ته به یتیبیكي دريژر به ددهنگه وه
نه یلین، لیږدا بو ته و او كړدنی هندی له دیمه نه كانی باسه كه نه ی نویسنه وه:
(خالق هر نه توی له سر، ره بی هر نه توی له سر، چی تو پیټ بڼ نیاده،
رانابرن هیچ موقده در.

سئ موقده درن به سر دین، مردن و كوشتن و گرانی. له موكوریان دو خیل بون،
به گزاده و قاره مانى، یه كینك بو له به گزادان، حه یفی بو عه لی خانی، پادشا
ته گیبی ده كړد، شازادیکي بانگ ده كړد، زور چاكي نسحت ده كړد، به و ده یارو
زه مزه مه، بو سابلایغی به یی كړد: ده برؤ و رامه میته، خه لکی ته فده مه كه،
مه خلوقی مه توقینه، ده سر ناغاوه تان كه، حه مباراتان بشكینه، به و قه تارو
نه هاران له بو سابلایغی بیته،

حاکم هات و، وای نه كړد، دهستی به یی ناموسی كړد، پیاوړیكي وسین ناغای
گرت، نه و، بی سوچ، لوتی كون كړد، وسین ناغا موده بیر بو، زور چاكي خزمهت
ده كړد، كه چوو به ما له خوی، له حه یفی نه و قسه ی ده مرد، له ناغاوه تان بوغولو،
راووبی رایان ده كړد، گهر نه مه هه مزاغای نه گرین، نه و ولاتی خه را كړد.

همزه مېردی كارخانی، هیچ به و كارهی نازانی، به خو به قلیاندری ده هات
له بو دیوانی، له خواجا بیډاریان دا، حاکم چو باله خانی، خره ی زنجیران ده هات،
فدراش گه ینه پیشخانی ((كاك همزه تو ماچی كه، موقه سیری دیوانی، ده لاق
ده كم كوتی، ده ملت ده كم زه ولانی، لیږه شت لی ناگه یریم، ده تنیږم بو تارانی))

لهو هدمزاغای جوت غیرت، دهستی برد بو خه نجهری، هه لده کیشی ده بانی،
 به زه برینگان لینی ده دان، زیری برد بو عاسمانی، ته قه ته قی مارتینان، له بله سی
 ده شه خانان، چریان چریان پهیدا بو، له کوچه و له دالانان، هه مزاعا ده نه رینی:
 تفه ننگم له بو بینن، ده زری و ده مه رقیانی، ده نه سپم له بو بینن، مه تال و
 هه یه رانی. به گه له وه دهر ده که وتن، کاده رویشی کویتسانی، ده چون بو باغی
 قیبله ی، له وی ده دران له سانی، هه مزاعا ناوری داوه، هه مه د وسله مان کوانی؟
 هه یفی له بو هه مه دی، کوژراوه مه ردی مه یدانی. سی ته لاقه ی فری دان، به سی
 جزمه ی قورعانی، لیره شی لی ناگه ریم، ده یالم تا تارانی، کونه خوینم وه ییر دین،
 وی سالی سهر برانی، ده بی بچه نه هرییه به سه نه د شیخی بینم له بو عه جه م
 قرانی.

تهو ده مه ی ده چه نه هری، له گه له وه ردوی شیخی هات، تهو ده مه ی شنوی
 ده گرت، له مامه شان بو غولو، را و بی رایان ده کرد، هه مه داغا سوار ده بو،
 ده هات له بو سابلای، پرسی به حاکمی ده کرد "ماشه لالا چهن نادر، به تیپ و
 به له شکر، پیایکی ساحیب نیوم، به بی نه جه ل نامرم، ده ستم له گه له بده نی، نه ز
 رییه ی لی ده گرم.

مه جلیسی واهه لدایه، به گزاده و قاره مانی، گهر نه مه له شکری بکه یین، وه
 ده وری نه وشیروانی، ده لیتن شیخی له گه له، پاک ته لاقن ده که وی، ده مرین به بی
 تیمانی.

هه مه داغا سوار ده بو، قهره په پاغی گاز کرد، له گه له وه ردوی شیخی هات،
 تاجران خویان خه لاس کرد، له هه موی هه لات هه لات، وه خه بو هه زار مله ت،
 خرناله به یتی ده کات، نه گهر حاکم وای زانی، هیچ کهس له سه ری ناکات، ده س
 به جی حاکم هه لات.

بابه دین ده نگی له شکری، ده با بین ره مک و پیران، زه رزا بین به نادری، مه نگور و
 مامه شو پیران، گه ورک بینه له شکری، خیلنی فه یزوللا به گی، به گزاده و
 دیوگری، نه وها ده لی کاک هه مزه: پاک کاغه زم بده نی، سه به ب به سه به ی رژی،
 کهس خه تای کهس نه گری. شیخ داوای مولکی ده کا، تا ته وریزی ده گری.

تا ته ورزیم نی وییه، یه کیتک وا له شاریه، نهو برای تاجر باشیه، حو جره ی
 نه کرد خوراییه، ده لی نهو نالایه ی به شیخییه، سابلایییان دروست کردیه.
 ((له لرفه لرفی نالایه، ته ماحی مالی دنیا یه، زور بترسین له دوا یه، بین
 وه گیتن تهو قه زایه.

همه مزاجا سوار ددهو، ده نۆكه ران ده فكري، ده گوهر بدن له ته پلى له گهڻ
 سېحه ينى تاو دهنگوت، ده وړه ميانداوى ده گرى، همه مزاجاى ده نه ريتنى، سه ليم
 خانى چارداورو، وهك پورى ده چريكتينى، له گهڻ تفهنگى دهى هاوېت، له خائى
 شىخى ددها، له زينى ده ترازيتنى، وهك جه للاب ده برى سدرى، وهك ده لوى ده رپيتنى.
 فه سلىكى وا قه لماوه، هيتن ديك له پياوى شىخى، ((كاله موى)) يان ناوه،
 جواييان دينا بۆ شىخى "يا شىخ حالت كوژراوه، شىخ نه وه گووى خوى ليتيه.
 پياوئىكى خوئنده واره، ههم مه لايه وه قتيه: ده برۆن لهو قسهى گهرين، چبگه
 كارى خودى يه، ده برۆن ره وای كهون، بزائن مه نزلئى له كوئيه؟ ئاوړئى به رده نه
 شارى، بيت به روژئى حه شرييه ت.

ته قه ته قى مارتينان، له به له سدى ده شه سخنان، چرپان چرپان پيدا بو.
 له كوچه و له دالانان، مندال و خيزان قورين، ده به رينه سهربانان، چه نديان عه جه م
 ده كوشتن، له سه رياغو وينستانان، ده ده رينن كليلان، ده بشكتين دوكانان، نه تله سو
 كيمخواو خارا، بۆ گاوان و شوانان.

لهو حه مه داغاي مامهش، چه ن پياوئىكى زۆرزانى، له گهڻ عه جه مان يه كه،
 به مه نگوران غه يانى، لاي بناوييهى ئى گرتن، به رى به ره لالا كردن، خلسى كردن
 كرمانى (۱).

ميانداوئيش تالان ده كرا، له گهڻ به رى به يانى، نهو تالان و مالى هات، پاكي
 تاقت كراوه، يه كيك له ديوكريان، مينه ي قادر اغاي ناوه، له بنه بنه ي سه هه ندى
 تالان و مال گپاوه، به وهش رازى نه ده بو، بهو حه رابه ي كيشاوه.

نايب و موده پيران له تيلگرافيان داوه "سه لام له شاي ئيرانى، خه راپيان ئى
 قه و ماوه، نهو ره ژيفروشى گهوركى، پاكي هاتو لهو لاره، نهو سه رده شتى وا
 ديوته، مال به مالى سوتاوه، نهو عه جه مى ميانداوى، به سيك به ريش نه ماوه،
 شا ده ئى ته هوا ناكهم، به قسهى نهنگو پروا ناكهم. ولائى خو خه را ناكهم.

لهو شىخه كدى چاو مه سته، سېحه ينى له خه وهستا، لهو شىخه كدى ده چاو
 مه ست، كه تفهنگى گرت بو به ده ست، بانگى هه مزى كرد له قه ست، هه مزه
 بليند بۆ له ناوى، له به ريقه ي زرينه و قه تلاوى، نهو چه ل ده چه سه ر بناوى
 همه مزاجا سوار ده بو، سواره ي برازاي كه و ته دو.

هه مزه له لى برازا، ده مانچه ي پشتيم سازه، لى دهن راوه به رازه.
 همه مزاجا خو ده خيوى، سه رتاپاي خوى ده بزيوى، رمبى ئى كردون، به گه ز،
 خاراو كيمخواى ده پيئوى...

(ئه بجا به ديت بيژ به قسه ده يگيرتته وه):

ده لڼې هم مزاغا گه راوه له بناوي را، هاته وه له و لاتهي خوي نه گرت، رڼي بڼ
سهره هدي توركيه ي، له وي چوبو ده خاكي توركيه يه وه، پادشاي توركيه ي به
غدياني زاني گرتي.

دهلئی حدوت سالان له نهسته مولی گيا، له پاشان حدوت سالدی پادشای تورکیده بهری دا. هاتهوه بۆ سهره دی ئیرانی، نه گهر هاتهوه بۆ سهره دی ئیرانی، شا وهزیرکی لهو سابلأغهی دادهنی پیی دهلئین ((وهزیره چرچه)) دنیرئ له دواي دهلئ: بۆخوی بن، شا خهلاتی دهکا. وئهمن سویندی بۆ دهخۆم نه گهر شا ههچی پی نالیتو له گهل شای ریک کهویتهوه وئهمین بیتهوه له ولاتی.

جا ده‌لئی هه‌مزاغا به‌خۆی به‌ده‌سه‌ده که‌سیده هات له‌حه‌لیاباتی نه‌و له‌شکری له‌وئ به‌جئ هه‌شت و هاته خوار، وه‌زیره چرچه‌ش له‌کن باغی شێخی له‌سه‌ر نه‌و که‌ریزی که‌لیی بو له‌وئ خه‌وته‌ی هه‌ل ده‌دا، خه‌وته‌تیکێ زۆر گه‌وره‌ دهوری خه‌وته‌ی هه‌مو ده‌گاته مه‌رده‌ زینه‌ده. چهند سه‌ره‌هنگ و یاه‌وه‌ر گه‌وره‌ گه‌وره‌ش له‌وئ ده‌خه‌وته‌ی دا داده‌نیشن ده‌لئی هه‌مزاغاش به‌خۆی به‌چوار کا‌درویشیان‌وه‌و چوار نۆکه‌رانه‌وه له‌سه‌ر رادیه‌ته خوارئ. ده‌گاته پشت باغی شێخی توشی گارانی ده‌بئ. گاورانه‌که ده‌لئی: ئه‌رئ ته‌تۆ هه‌مزاغا؟ ده‌لئی: به‌لئی، نه‌من هه‌مزاغام. پیتی ده‌لئی: وه‌للاهی هه‌مزاغا وه‌ره به‌خاتری خولای مه‌چو، کو‌په وه‌للاهی ده‌تکوژن. جوابی ناداته‌وه ده‌روا، له‌پاشان پیریژنیک به‌دوای گارانی دا دئ، نه‌ویش ده‌لئی: نه‌گه‌ر ته‌تۆ هه‌مزاغای وه‌ره پیسای چابه‌ بگه‌رته‌وه. به‌خودای ده‌تکوژن، هه‌مزاغا به‌کا‌که‌للائی برای ده‌لئی: وه‌للاهی کا‌که‌للا نه‌من قسه‌ی نه‌و پیریژنه‌ی نه‌و گاورانه‌م له‌ده‌لئی چه‌سپیوه‌ بو: وه‌للاهی ده‌گه‌رته‌وه، ده‌چمه‌وه سه‌ره‌ده‌ی. هه‌ر هه‌زل و گیای ولاتی ده‌خۆم، چ کارم به‌ده‌وله‌تی نیه. ده‌لئی کا‌که‌للائی گو‌تی: کو‌ره ته‌تۆ به‌قسه‌ی چ با‌وه‌ری ده‌که‌ی؟ وه‌للاهی هه‌ر ده‌چم. سواربون له‌سه‌ر را هاته‌ته خوارئ، گه‌یشتنه‌ ده‌رکی خه‌وته‌ی. دا‌به‌زین. هه‌رچوار کا‌درویشیکیان چون ده‌خه‌وته‌ی دا دانیه‌شت له‌گه‌ل وه‌زیری و له‌گه‌ل نه‌و گه‌وره‌ گه‌ورانه. نۆکه‌ره‌کانیش له‌ده‌رکی ولاغیان به‌چنگه‌وه را‌وه‌ستان. ده‌لئی هه‌مزاغا فکری لی په‌یدا بو. له‌گه‌ل وه‌زیره چرچه‌ی هه‌ر قسه‌ی ده‌کردن، وه‌زیر قورئانیکی چکۆله‌ی به‌ده‌سته‌وه بو، چۆله‌کی‌کیشی ده‌ باغه‌لی نابو، ده‌یگو‌ت: هه‌مزاغا! هه‌تا‌کونی نه‌و سه‌ره‌ به‌و به‌ده‌نه‌یه‌وه بی ته‌تۆ هه‌یجت پی نا‌گو‌ترئ، به‌و قورحانه‌ی. ده‌لئی ده‌و قسانه‌دا بۆ که‌وه‌زیری ده‌ستی‌دا ئافتا‌وه‌ی وه‌اته‌ ده‌رئ، هه‌مزاغا شکێ لی په‌یدا بون به‌نۆکه‌ره‌که‌ی خۆی گو‌ت: نه‌و کا‌له شه‌مامه‌ به‌ندیا‌نه سو‌کن وه‌مینان بده. ته‌تۆ نه‌و که‌وش و گو‌ریان‌ه‌ی من له‌پێ‌که که‌ده‌لی لینگی‌کی بۆ

داکەند دەپیتی کرد، لینگە کەمی دیکەمی بۆ دە پێ نه کرا، ته قەدی تەفەنگێکی هات، هەمزاغا گوتی: کاکە لالا ئەمن ئەنگوام، تەفەنگێکیان لە پشتی دام، کاکە لالا دەستی دا خەنجەری و هەلیکیشا، لە هەر چوار لایان خێوەتیان هەڵبڕی، دایان گرتن. هەر بێتکەمی جولەمی دەهات تەفەنگێکیان لێ دەدان، دو کادە رویشیکانی دیکەش دەپەرپێن، داپەرپێن بۆ نیو شاری، دەستیک سەرباز لە ژێر لای هاتن ئەوانیان کوشتن. چوار نۆکەرەکان هەلاتنەوه بۆ کەن حەوت سەد کەسی کە لە پشت شاری بون لە حەلیابات، خەبەرێان دانسی وە لالا حەلیاتی ئاوابو. هەمزاغا کوژراو کادە رویشیکان هەمویان کوژران، ئەو حەوسەد نەفرە لەوێ هەلات.

سەری هەمزاغایان بڕی بردیان بۆ تاران بۆ خزمەت شای، شا بەرانی دا دا گوتی: حەیف بۆ ئەو پیاوی کوژرا، نەدەبا بۆتکوژیایە ئەو دەمناردە سەر ولاتی لورستانی ئەوێم پێ موستەخەر دەکرد، دەمکرده حاکمی وێ، حەیف بوو پیاوی کوژرا^{٧٩}.

٨/٢ نظام السلطنة

نەمونه ١٨:

حورمەتی کەلاموللا: جەعفەر ئاغای شوکاکە (١٣٢٣)

ئێلی شوکاک لە میژ بو ناکۆک بون لە گەڵ کاربەدەستانی عەجەم لە ورمێ و تەوریز، سەرانی ئەم ئێلە سەربزێویان ئەکردو، چونکە گەلێک لە سەرۆکەکانیان بە قەسەمی خۆشی کاربەدەستان تەفرە درا بونو، ناجوامێرانە کوژرا بون، هەموو دوردوونگ بون لە هەموو گەشت و بەلێتێکی دەوڵەت. عەلی ئاغای شوکاک لەزینداندا مرد بو، محەمەد ئاغای کورپیشی لە ناوچەکانی سەرسنور، بێ ئەوێ گۆی بداتە کاربەدەستانی ئێرانی لە ناو ئێلە کەمی خۆی دا ئەژیا، محەمەد عەلی میرزا ولیعەهد، کەدوایی تر بو بەشای ئێران لە تەوریز والی بو، لە پەنجووری کوشتنی ئەم پیاو سەركێشانەدا بو. سەرەنجام توانییان جەعفەر ئاغای بێخەنە ناو داوو بیکوژن، ئەحمەدی کسروی تەریزی، خۆی شایەتی ئەم روداو بو ئەگێرێتەوه:

((سالی ١٢٨٤ (١٣٢٣) محەمەد عەلی میرزا لە تاران لە جێگەمی مظفەرالدین شا نایب ئەل سەلتەنە بو، چونکە شا خۆی چو بو بۆ گەڕانی ئەوروپا. محەمەد عەلی میرزا دواي ئەوێ خۆی چو بۆ بەجێهێنانی کاروباری نایب السلطنة لە تاران، نظام السلطنة ی بەپیشکاری نازەربایجان دانا.

لەو سەردەمەدا لە قافقاس گەرمەمی جەنگی ئەرمەنی و موسلمان بو، ئەو دەنگوباسانەمی لەوێوە ئەهاتن تەوریزیان ئەهەژان، مەترسی هەلگیرسانی ئاژاوە هەبو. نظام السلطنة، جەعفەر ئاغای بۆ تەوریز بانگ کرد، بۆ ئەوێ دنیاشی

بکات قورئانیکی به ئیمزاو مۆری خۆیهوه بۆ نارد، چونکه ههم جه عفر ناغاو ههم محمده ناغای باوکی له گهڵ کاربه دهستان ناکۆک بون.

((نظام السلطنه، پارێزگاری ئاسایشی گهڕهکی ئهرمه نیسه کانی به جه عفر ناغا سپارد. ئهوانیش به جلوبه رگی خۆیا نه وه له ناو شاردا ئه سورانه وه. محمده عه لی میرزا له تارانده به ته لگراف فدرمانی به نظام السلطنه دا، که جه عفر ناغا بکوژی. ئه ویش پلانی کوشتنی بهم جوړه دانا " محمده حسینی خانی ضرغام، که یه کچی له سه رکرده کانی سوارانی قهره داغ بو، بانگی بکا بۆ سه را که ی خۆی، ده سوپی نه ده کانی خۆی هه مو چه کدار بکاو له ناو سه را دا دایان به زوینی، جه عفر ناغاش بۆ ئه وئ بانگ بکا.

جه عفر ناغا به بی دوربۆنگی چو بۆ ئه وئ، چه کداره کانی خۆی له خواری له حه وشه که دا به جی هیشت و خۆی بۆ بینینی نظام السلطنه به پلیکانه کان دا سه رکه وت بۆ سه ری. فدراشه کان، جه عفر ناغایان بۆ ژوریک پچوک رینوینی کرد، له کاتی دانیشتن دا زرغام له کلارو رۆژنه ی ژوره که وه که دهس له سه ر په له پیته که ی تفهنگ بۆی دانیشت بو، نیشانه ی ئی گرتنه وه کوشتی. ده سوپی نه ده کانی به ده نگ ته قه کانه وه، ئه مانیش به ته قه کردن سه رکه وتن. فدراشه کان رایان کرد. کاتئ جه عفر ناغایان به کوژرای دی له په نجه ره ی ژوره که وه یه که یه که خویان هاویشته خواری، له کوژانه که وه به ده م ته قه وه که وتنه ری. به هه ر کهس نه گه یشتن ئه یان دایه به رگولله و، بهم جوړه له شار ده ریا ز بون. به لام چه کداره کانی نظام، یه کیکیان له ناو حه وشه که داو، یه کیکی تریشیان له کاتی باز دان دا له په نجه ره که وه، ئی کوشتن. ئه وانه ی هه لاتن ده ریا ز بون. لاشه ی کوژراوه کان " جه عفر ناغاو هه ردو هاوړیکه ی، به ده رگای عالی قاپودا سه ره وخوار چه ند رۆژی بۆ ته ماشا کردن هه لواسران))^{۸۰}.

ارفع الدوله، سه فیری ده رباری قاجار له لای بابیعالی له نهسته موڵ ئه م داستانه به بجۆره ته واو ئه کا:

((رۆژیکیان توتنفروشیکی سه لماسی هات بۆ سه فاره ت و تکای کرد بو من بیسن. داوام کردو، هاته مه کته به کم وتی: ئه م رۆژانه بۆ به ده به ختی رودای قه و ماوه که ته گه ر خواسته بکه ویتته ناو رۆژنامه کانی ئیهره به ته واوی ریسوا ئه بین. وتی: له م رۆژانه دا محمده ناغای سه رۆکی ئیلی شوکا له گه ل ژن و منالو کوپ چه ند که سی له خزمه کانی هاتون بۆ نهسته موڵ، رۆژی ههینی پاش ره سی سه لام، ئه وانه یان بر دۆته کوژی یه ل دز بۆ حوزوری سولتان. ژنی محمده ناغا خۆی هاویشته بهر پیی سولتان، به ده ستیک قورئان و به دهسته که ی تری کراسی

خویناوی جه عفر ناغای کورې به گریانده خستوته بهرچاری سولتانو، وتویه تی: ((تم همو ریبه مان له کوردستانده بۆ ئیره بریوه بۆ دو مه بهست هاتوین)) یه که میان نهویه که نظام السلطنه حاکمی ته وریتز حورمه تی کلام الهی به ته وای نه گرتوه، قورئانی مؤر کرده و سوتندی خوارده که کوره کهم به سه لامه تی به خله دت و پایه وه نه نیریتته وه، داوای کرد بجیتته ته وریتز، له گه لّ نهوانده له گه لّی بون، به جوړیکی زالمانه کوشتنی. مه بهستی دوه می نیمه نهویه، که ئیوه به چاری خوئان خوئانی کوره کهم ببینو خوینی نهو، که له نه غامی باوه رکردن به کلام الله بۆ ته وریتز رویشیت، رژاوه له نظام السلطنه بسیتن. ئیوه پادشای ئیسلام و خلیفه ی پیغمه مرن، نه گدر ئیوه شکینه رانی حورمه تی قورئان به سزا نه گه یه نن، نه بئ کئ بیکا؟ سولتان خهت و مؤری نظام السلطنه به قورئانه که وه نه ببینئ سه ری سوړ نه میتن به سه رۆکی ته شریفات نه لئ: به دوه زیری کاروباری ناوخو رابگه یه نن، خانوو مه سه رف و که ره سته ی هه سانه وه به وانه بدا، تا له م کاره نه کوژریتته وه. ئیسته ش به و په ری ناسوده ییه وه له خانویه کی حکومه تی دا دانیشتون و چاره وړانی فه رمانی سولتانن. وتم: نه م هه والانه ت له کام سه رچاوه وه رگرتوه به منی نه لئی؟ وتی: به ره وه ی بیمه نه سته مو لّ له سه لاس دوکانی به زایم هه بو، که سه کانی محمه د ناغا له گه لّ من سه ودا یان نه کرد، زوړجار نه هاتن بۆ دوکانه کهم، ئیسته ش که هاتون بۆ ئیره نه یان ویست منیش ببه ن بۆ لای خو یانو به هو ی منه وه هه ندئ شت له بازار بۆ خو یان بکړن. نه م باسه م له محمه د ناغا خوی بیستوه. وتم: باره که لّلا، هه زار ناهه رین، ئیسته ش که و به راستگو یی خومه تی مه مله که ته که ی خوت نه که ی محمه د ناغا پشت گوئ مه خه، بچو بۆ لای هه رچی لی نه بیستی وه ره به منی بلئ.

دو روژی تر هاته وه وتی: محمه د ناغایان له گه لّ کوره که ی بردۆته بابیعالی بۆ لای صدری اعظم. سه دری اعظم پینی گوتون له م وه خه د ده ولته تی عوسمانی به چاکی نازانئ له گه لّ ده ولته تی ئیران بجیتته جه نگه وه، به لام بریاری داوه که به محمه د ناغا خوی همو جوړه کوژه کیك بکهن، چه ک و پاره ی به نه تی سپوات خوی له ته وریتز تو لّی خوینی کوره که ی له نظام السلطنه وه ربگری. نه زان محمه د ناغا به ته نیا نه م کاره ی پئ ناکړئ. فه رمان به هه مو ناغایانی مو سلّ و وانو کوردستان نه دن، هه ر که محمه د ناغا به کوژه له که ی خو یه وه به ره و نازه ربایحان جولا به بیانوی هاومه زه بییه وه له هه مو لایه که وه بچن بۆ یارمه تی دانسی. پله ی پاشایه تی به محمه د ناغا و پله ی میر نالایان به کوره که ی داوه. محمه د ناغا ئیسته خوی به پادشاهی ئیلی شوکاک نه زانی.

دو رۆژی تر هاتهوه وتی: محمەد ئاغا بەراستی خۆی بەپادشا ئەزانئ. پایەو جلۆبەرگ بەچەند کەسی پیشەوێرو کۆلەلگری کورد ئەداو. لەهەر یەکەیان دە لێزە و بیست لێزە وەرئەگرئ و پلەیی ئونباشی و سەر جوقەییان ئەداتئ. وتی من خۆم بەچاوی خۆم ئەو کەسانەم دی جلۆبەرگی سوپایی گونجاو لەگەڵ پلەکیان کړیووە شاردریانه تەوێ بۆ کاتئ کە ئەنەستەموڵەوێ ئەجولئین. لەبەرئەوێ دلتیا بوم ئەم کابرایە درۆ ناکا، دەسبەجئ چوم بۆ لای فەرید پاشای صدری اعظم، بەدریژی باسەکەم بۆ گێرپایەو، سەری زۆر سوپما، وتی تا ئێمە دريژی ئەم باسە بەحزوری سولتان ئەگەین، زۆر ئەخایەنی، خۆتان لێرەوێ راستەوخۆ بپۆن بۆ سەرای سەلتەنەتیو، بەهۆی تەحسین پاشاوە باسەکە بەعەرزێ سولتان بگەینەنەمنیش وەهام کرد. سولتان فەرمانی دەسبەجئ بپۆن بۆ پشکنینی مائی محمەد ئاغاو، هەرچیەکیان دۆزییەو بەعەرزێ بگەینەن. لەمالەکەێ محمەد ئاغادا چەندین حوکمیان دۆزییەو ئامادەیان کردبو بە کوردەکانی بفرۆشن، لەمالی کوردەکانی تریشدا ئەو جلۆبەرگە سوپاییانەێ کړی بۆیان لەگەڵ حوکمەکانیان دۆزییەو، هەرئەکیان گەیانە. فەرمان دەرچو هەمویان گرتنر، نازناوی پاشایی و میوئالاییان لێ سەندنەو. ژنەکەێ محمەد ئاغان ئەگرت بو، خۆی هاوێشتە مائی شیخ ئەبو الەدیوێ بەست نشین بو. پاش مانگئ فەرمانی بەردرانی محمەد ئاغاو هەمو کوردەکانی تر دەرچو، هەندئ خەرجییان دانئ تا بپۆن و خۆیان بگەینەنەو (چەهریق)^{۸۱}

بەیتبێژکی نەناسراو روداوی کوژرانی جەعفەر ئاغای کردۆتە گۆرانی، لەبەرئەوێ تیکستە ئەسلییەکەێ دەس ئەکەوت، لێرەدا لەفارسییەوێ ئەێ هێنینهو سەر کوردی:

((ئای، ئەێ ئاغای لاو، کە لەچەهریقی رەنگینا دانیشتیو، ئەو شوینەێ لەناو دۆلێکی قوڵ دایە، روباریکی بەناو ئەروا

نەخۆشی تاعون بلۆبۆتەو، ئومێدەوارم بچیتە مائی شازادە وەلیعەهەدی ئێرانەو! کەنامەیکە بۆ بارکی گولزار نوسی بو: وەرە بۆ لام. لەبەرئەوێ کەئەو سائی رابردوو سائی پێشو تریش بۆخۆی نیمچە سولتانی بو، ئەو سالا ئەخاکی عەجەمستاندا مایەو

ئاي، ئەي ئاغاي لاو!
تۆ ئەلئىي لەنگەرى لەزەمىندا چەقيوى، دېركى لەچاوى دوژمندا، تۆ پاشاي
راستەقىنەي بىبابانى

ئاي، ئەي ئاغاي لاو ئاسمان و عەرشى بەرىنى لەگەڵ ئىيمە دوژمنە
باوكى بوزكو، سواري ريشان، كولكو قاپوتەكەي داناو بەرگى قاجارى
لەبەرکرد، فانوسقەي ماوزەرەكەي كرده ملى
ئومىدەوارم نەخۆشى تاعون كە لەسەيرانە بگەويته مالى وەلىعەدى ئىرانەو
ئەوانە دو گوللەيان نا بەلەشى باوكى بوزكو وە كەسواري ريشان بو،
لەكاتىكا ئەویش سى جار دەستى بۆ بشكوژى دەمانچە شەشتىرەكەي برد، بەلام
بىن ھودە

ئەي ئاغاي، مەگەر بەلا ھەر سى رۆژ جارئ ئەبى بەسەر جىھاندا بىبارئ؟
ھىزى يارمەتى لەباوكى بوزكو دورەو ئىتر بەو ناگا
لەتەوريزى كاول بودا جەژنەو شايبە، مژدەيان بۆ ساداتى كەربەلاش بردو.
ئەي ئاغاي لاو، تۆ كە لەناو سواران لەھەمويان ئازا ترى. ھەدە ئەگري.
مەتەرە، ئەي ژنى بىتچارە ھەستە سەريۆشى بەسەرە جلەكانى باوكى بوزكودا بەدە،
تا تۆزو خۆلى ئى نەنیشى نەخۆشى تاعون كە لەسەيرانە، ئومىدەوارم بچيته
مالى وەلىعەدى ئىران.

بلىن لوقمانى حەكىم بىن برىنەكانى قولت، زوخاويان ئى ئەتكن
ئۆي، ئەي ئاغاي لاو، ئەي لەنگەرى زەمىن، ئەي چقلى چسارى دوژمن، ئەي
پاشاي بىبابان!
ھەللا لەو ئاغاي لار، دلم بۆ ھالى ئەسوتى. ھەدە ئەقريشكىنئى. بەسەزمان
مەتەرە!

خوایە تاعونئ كەئىستە لەسەيرانە بگەويته ناو مالى وەلىعەدى ئىرانەو!
ئەوانە دو گوللەيان نا بە باوكى بوزكوى سواري ريشانەو. ئەو دەمە بۆ باوكى
بوزكو كاتىكى تالو ناخۆش بو، بۆچى لەو كاتەدا تەمر ئاغاو سمايل ئاغاي
دەرنەكەوتن؟

مەگەر بەلا ئەبى ھەرسى رۆژ جارئ بەسەر ئەم دنيايەدا بىبارئ، ھىزى
يارمەتى لەباوكى بوزكو وە دورەو نايگاتئ.
لەتەوريزى لەعنەتىدا چراخانە، مژدەيان بەساداتى كەربەلايش داو))^{۸۲}.

٤- چاخی په هله وی

١/٤ نه میر نه حمده

نمونه ١٩:

ته نمینی ره زاشایی و، سهرانی نیلاتی کورد

له دواي نه مانی دهسلاتی شاهه کانی قاجارو هاتنه سر کاری ره زانوی
په هله وی، هه مان نه ریتی حوکمرانی بهرامبه ر مدزنه کانی کورد، پیږه وی نه کرا.
سوپه هبود حسین فردوست، یه کن له که سه هره نژیکه کانی شاه حمده ره زانوی
په هله وی، له یادداشته کانی دا نه نوی:

له مده له ی سر کو تکردنی کوردستان دا، نه میر نه حمده ی به ناوی نه میر
له شکری نپوهای غرب ناوبانگی ده رکرد بو، له پاش چند سال جهنگ، توانی
هه ندی له سه رۆکه کانی کورد به ((ته مین)) فریو بدا. سهرانی شوږشی کورد
له نه میر نه حمده ی یان داوا کرد که ره زانوی هه قی به سر نه وانه وه نه بی و، نه م
مه ده له یه له پشتی قورئان بنوسی و تیمزا بکا. هه رچون بی شوږشی کورده کان
پاش چوار سال جهنگ کو تایی هات. نه میر نه حمده ی وه کو (فاتیحی غه رب))
هاته وه تاران. ره زانوی کردی به ((سوپه هبود)) که ته نیا سوپه هبوی سهرده می
ره زانوی بو، وه پاش ماوه یه کی کورت تقاعدی کردو دوايی تر کاریکی بی
نه هیه تی پی سپارد. به لام نه میر نه حمده ی که له کوردستان خشی زیږی زوری
کو کردبوه وه به چه رده یه که له و پاره یه توانی سامانی خوی بگه یه نیته ٥٠٠ خانوو،
که هه موی له شه قامه کانو کو لانه کانی ده وری چوار ری حه سن آباد بو. مالی
خویشی هه رله وی بو. به نژیکبونه وی که وتنی ره زانوی. نه میر نه حمده ی وه زعی
باشتر بو، له شه ریوه ری ١٣٢٠ دا بو به فدرمانداری نیزامی تاران. له سهرده می
حمده ره زانوی شادا سیناتور بو تا مرد.

تقاعد کردنی نه میر نه حمده ی له دواي فده ی غه رب هه ر له به رنه وه بو که نه و
له نیران دا جگه له ره زانوی، هیچ نه ستیره یه کی تر نه دره وشیتته وه، به لام ره زانوی
گوی نه دایه نه و پاره یه ی نه میر نه حمده ی له کوردستان کو ی کرد بوه وه.

- ^۱ نوسکارمان، تحفه‌ی مظفریه، ساخکرده‌وهو هیئانه‌وی بۆ سه‌ر ریتوسی کوردی: هیمن، (به‌غداد: کۆپی زانیاری کورد، ۱۹۷۵)، ل ۲۰۹-۲۱۷.
- ^۲ د. عبدالحسین نوانی، شاه اسمعیل صفوی، (تهران: ارغوان، ۱۳۶۸ش)، ل ۳۱، رحیم زاده‌ی صفوی، زندگانی شاه اسمعیل صفوی، باهتتام یوسف پور صفوی، (تهران: کتابفروشی خیام، ۱۳۴۱ش)، ل ۲۷۱.
- ^۳ د. نوانی، شاه اسمعیل.. س ن، ل ۳۲-۳۳، رحیم زاده صفوی، س ن، ل ۲۷۲.
- ^۴ امیر شرف خانی بدلیسی، شرفنامه، بکوشش محمد عباسی، ج ۲، (تهران: علمی، ۱۳۶۴ش)، ل ۲۱۷، ۲۱۸.
- ^۵ ه س، ل ۵۳۱-۵۳۲.
- ^۶ ه س، ل ۳۷۳-۳۷۴.
- ^۷ تاریخ عالم ارای صفوی، بکوشش یدالله شکری، ج ۲، (تهران: مؤسسه اطلاعات، ۱۳۶۳ش)، ل ۱۰۳-۱۰۸.
- ^۸ رحیم زاده صفوی، س ن، ل ۱۷۶.
- ^۹ ه س، ل ۱۷۷-۱۷۸.
- ^{۱۰} ه س، ل ۱۹۴.
- ^{۱۱} ه س، ل ۱۹۳-۱۹۹، مجموعه من الاساتذة، العراق في التاريخ، (بغداد: دار الحرية، ۱۹۸۳)، ل ۵۶۶-۵۶۶، المعامی عباس الغزوي، تاريخ العراق بين احتلالين، ج ۳، ط ۲، (قم: منشورات الشريف الرضي، ۱۴۱۰ق/ ۱۳۶۹ش)، ل ۳۲۶-۳۳۰.
- ^{۱۲} عالم ارای صفوی، ص ۱۲۴-۱۲۶.
- ^{۱۳} بدلیسی، س ن، ص ۵۳۷-۵۳۹.
- ^{۱۴} نوانی، س ن، ل ۱۷۹.
- ^{۱۵} ه س، ل ۲۲۵.
- ^{۱۶} ه س، ل ۲۲۱.
- ^{۱۷} ه س، ل ۱۷۷.
- ^{۱۸} درباری ژبانی شاه محمد خودا بنده، پروانه: د. عبدالحسین نوانی، شاه عباس، ج ۲و، (تهران: زرین، ۱۳۶۷ش)، ل ۳-۲۸، نصرالله فلسفی، زندگانی شاه عباس، ج ۲و، (تهران: انتشارات علمی، پانیز ۱۳۶۹ش)، ل ۶۳-۱۷۳.
- ^{۱۹} بۆ تیکستی ته‌واوی نامه که پروانه: نوانی، شاه عباس، ج ۲و، ل ۴۳-۶۳.
- ^{۲۰} اسکندر بیگ ترکمان، عالم ارای عباسی، ج ۲، (تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۰ش)، ل ۷۹۱-۸۰۱، وەرگێڕانی کوردی: هیمن، تحفه‌ی مظفریه.
- ^{۲۱} اسکندر بیگ ترکمان، س ن، ل ۸۱۱-۸۱۴، وەرگێڕانی کوردی: هیمن، تحفه‌ی مظفریه.

- ۲۲ توسکارمان، س ن، ب ۱، ل ۲۰۱-۲۲۱.
- ۲۳ بدلیسی، س ن، ل ۳۷۲-۳۸۲.
- ۲۴ اسکندر بیگ ترکمان، ل ۸۱۱-۸۱۴، وهرگیرانی کوردی، هینن راگویتزواوه له: توسکارمان، تحفی مظفریه، ب ۱، ل ۵۹-۶۵.
- ۲۵ بۆ ژبیانی شاه سولتان حسین پروانه: مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، ج ۲، (تهران: زوار، ۱۳۴۷ش)، ل ۸۰-۸۶ "محمد هاشم اصف (رستم الحکما)، رستم التواریخ، به اهتمام محمد مشیری، ج ۳، (تهران: امیر کبیر، ۲۵۳۷)" لارنس لکهارت، انقراض سلسله صفویه، ترجمه مصطفی قلی عماد، ج ۲ (تهران: مروارید، ۱۳۶۴ش)، ص ۴۰-۵۰.
- ۲۶ رستم الحکما، س ن، ل ۷۰-۷۱.
- ۲۷ ه ج، ص ۷۵.
- ۲۸ کلودیوس جیمس ریچ، رحله ریچ الی العراق فی عام ۱۸۲۰، ترجمه بهاء الدین نوری، (بغداد: ۱۹۵۱)، ص ۱۹۹-۲۰۰.
- ۲۹ العزازی، س ن، ج ۵، ل ۱۳۰-۱۳۱.
- ۳۰ ه س، ل ۱۴۲.
- ۳۱ د. عبدالحسین نوانی، اسناد ومکاتبات سیاسی ایران از ۱۱۰۵ تا ۱۱۳۵ ه ق. (تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۳)، ص ۱۲۷-۱۳۰.
- ۳۲ مستوره، تاریخ اردلان، به اهتمام ناصر آزاد پور، چاپخانه بهرامی، ص ۵۹-۶۲ "شیخ محمد مردوخ کردستانی، تاریخ کردو کردستان، کتابفروشی غریقی، ج ۳، ج ۲، ص ۱۱۲-۱۱۳. سالی شه و قه تلوعامه که له هدر یه کیکیاندا به جوژیکی جیاواز له وی تر نوسراوه، به گوژی ده شیعرئ کده بو بونه یه و دانراوه و، له پدراویزی میثوه چاپکراوه که ی مه ستورده دا نوسراوه ته و، نه بئ سالی ۱۱۱۳ بئ.
- ۳۳ مستوره، ه ج.
- ۳۴ هامر پورگشتال، تاریخ امپراطوری عثمانی، ترجمه میرزا زکی علی ابادی، به اهتمام جمشید کیانفر، ج ۴، (تهران: زرین بهار ۱۳۶۸)، ص ۳۰۱.
- ۳۵ مستوره، س ن، ل ۶۲.
- ۳۶ هامر، س ن، ل ۲۸۸۳.
- ۳۷ لکهارت، س ن، ل ۳۳۲.
- ۳۸ بدلیسی، س ن، ل ۴۶۷-۴۶۸.
- ۳۹ العزازی، س ن، ج ۵، ل ۱۸۸ "مستوره، س ن، ل ۳۶-۳۹.
- ۴۰ العزازی، س ن، ل ۲۵۴. نه میش رای گویتزواوه له: حدیقه الزوراء، ص ۱۴۴.
- ۴۱ عبدالرزاق دنبلی، مائر سلطانیه، به اهتمام صدر افشار، ج ۲ (تهران: ابن سینا، ۱۳۵۱ش) ص ۲۶۲.
- ۴۲ بامداد، س ن، ج ۶، ل ۱۹-۲۰ "عبدالرزاق دنبلی، س ن، لاپه ره کانی: ۵۶ و ۱۱۲ و ۱۶۱ و ۱۷۲ و ۲۰۷ و ۲۶۳ و ۲۷۵.

- ^{۴۳} میرزا رشید ادیب الشعرا، تاریخ افشار، بکوشش محمود رامیان- پرویز شهریار افشار، (تبریز، چاپخانه شفق، ۱۳۴۶ش)، ل ۱۸۹-۱۹۱.
- ^{۴۴} توسکارمان، س ن، ب ۲، ل ۷۴۲-۷۵۹.
- ^{۴۵} سعید نفیسی، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر، ج ۱، ص ۱۹۵، بامداد، س ن، ج ۲، ل ۳۳۶-۳۳۷.
- ^{۴۶} میرزا رشید، س ن، ل ۳۵۹-۳۶۱.
- ^{۴۷} ه س، ل ۳۶۶-۳۷۰.
- ^{۴۸} ده‌رباره‌ی ژبانی عه‌باس میرزا پروانه: بامداد، س ن، ج ۲، ل ۲۱۵-۲۲۲.
- ^{۴۹} بو تیکستی ته‌واری په‌یمنی گولستان پروانه: نفیسی، س ن، ج ۱، ل ۲۵۴-۲۶۱، بز په‌یمنی تورکمان چای پروانه: ه س، ج ۲، ل ۱۷۹-۱۸۴.
- ^{۵۰} نفیسی س ن، ج ۲، ل ۲۰۷-۲۱۰.
- ^{۵۱} د. محمد رضا نصیری، اسناد و مکاتبات تاریخی ایران: قاجاریه، جلد ۲، (تهران: کیهان، بهار ۱۳۶۸ش)، ج ۱، ص ۵۵.
- ^{۵۲} ه س، ج ۲، ل ۹۶.
- ^{۵۳} ه س، ل ۲۳۴.
- ^{۵۴} غلامحسین میرزا صالح، اسناد رسمی در روابط سیاسی ایران با انگلیس و روس و عثمانی، ج ۱، (تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۵ش) ص ۲۴۷.
- ^{۵۵} ه س، ل ۲۴۸-۲۵۰.
- ^{۵۶} ه س، ل ۲۵۳.
- ^{۵۷} بدلیسی، س ن، ل ۳۵۲-۳۶۲.
- ^{۵۸} ده‌رباره‌ی میری سوزان محمد بدگ پروانه: حسین حزنی، میثوی میانی سوزان، ج ۲، هه‌ولیر، ۱۹۶۲، محمد امین زکی، کوردو کوردستان، ج ۳، ل ۴۰۱-۴۰۴، د. جه‌لیلی جه‌لیل، کورده‌کانی نیمپراتوریه‌تی عوسمانی، وهرگیتپانی د. کاوس قه‌فتان، به‌غداد، ۱۹۸۷، ل ۱۳۳-۱۶۳.
- ^{۵۹} بامداد، س ن، ج ۳، ل ۲۴۵-۲۴۶.
- ^{۶۰} العزای، س ن، ج ۷، ل ۳۲.
- ^{۶۱} نصیری، س ن، ج ۲، ل ۱۲۷-۱۲۹.
- ^{۶۲} میرزا صالح، س ن، ج ۲، ل ۱۴۴.
- ^{۶۳} ه س، ل ۱۴۵-۱۴۶.
- ^{۶۴} سید بدرالدین یغمائی، منشآت قائم مقام فراهانی، (تهران: شرق، پائیز ۱۳۶۶ش)، ص ۸۹.
- ^{۶۵} واحد نشر اسناد، گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی، ج ۱، (تهران: دفتر مطالعات سیاسی، بین المللی، ۱۳۶۹ش) ص ۵۲۹-۵۳۰.
- ^{۶۶} العزای، س ن، ل ۳۴.

- ۶۷ میرزا شکرالله سنندجی (فخر الکتاب)، تحفه ناصری، به اهتمام د. حشمت الله طیبی، (تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۶)، ص ۲۷۶. مردوخ س ن. ل ۱۷۸
- ۶۸ ه س، ل ۲۸۱-۲۸۴
- ۶۹ اسماعیل نواب صفا، شرح حال، فرهاد میرزا معتمد الدوله، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۲۰.
- ۷۰ شرح حال عباس میرزا ملک ارا، به کوشش د. عبدالحسین نوائی، چ ۲، (تهران: بابک، ۲۵۳۵)، ص ۱۵۶-۱۵۸.
- ۷۱ میرزا رشید، س ن، ل ۵۰۴.
- ۷۲ ه س، ل ۵۳۲.
- ۷۳ پروانه: لیکوئینه‌وی کومیتهدی هاوبه‌شی عوسمانی- نیرانی له‌هه‌مزاغا له‌۲۲ی عرمی ۱۲۸۷ له‌زیندانی به‌غداد، گزیده‌ی اسناد سیاسی ایران و عثمانی، چ ۲، ل ۶۲۱-۶۲۳ "ه‌روه‌ها ده‌سخه‌تی ناصرالدین شا دهریاری راکردنی هه‌مزاغاو کوشتنی کوره‌که‌ی، ه س، ل ۶۸۳.
- ۷۴ اسکندر غوریانس، قیام شیخ عبیدالله شمزینی در کردستان، به‌اهتمام عبدالله مردوخ، (تهران: دنیای دانش، ۲۵۳۶)، ل ۱۵.
- ۷۵ ه س، ل ۱۷-۱۹.
- ۷۶ میرزا رشید، س ن، ل ۵۷۱-۵۷۲.
- ۷۷ علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، (تهران: ابن سینا، ۱۳۴۸)، ل ۴۱۰.
- ۷۸ فرهنگ معین، ص ۱۶۹۸.
- ۷۹ سدید عه‌بدوللا سه‌مه‌دی، به‌یتی هه‌مزاغای مه‌نگوپ، سروه (گوفار) ژماره ۲۸ تا ۳۲، خزه‌لوه‌ری ۱۳۶۷ تا ره‌شه‌می ۱۳۶۷: ابراهیم افخمی، قیام ملا خلیل و رد فرمان رضا خان، (سقز: انتشارات محمدی، تابستان ۶۸)، ص ۱۰۵-۱۱۰.
- ۸۰ احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، چ ۱۴، (تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳)، ص ۱۴۳-۱۴۵ "ماموستا سجادی نهم روداوه‌ی کردۆته کورته چیرۆکیکی نه‌ده‌بی پروانه: علاءالدین سجادی، هه‌میشه به‌هار، به‌غداد، چاپخانه‌ی مه‌عاریف، ۱۹۶۰.
- ۸۱ پرنس ارفع الدوله، ایران دیروز، (تهران: ۱۳۴۵ش)، ص ۴۳۳-۴۳۵.
- ۸۲ واسیلی نیکیتین، کردو کردستان، ترجمه محمد قاضی، (تهران: نیلوفر، تابستان ۱۳۶۶)، ص ۵۴۶-۵۴۸.
- ۸۳ حسین فر دوست ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، خاطرات ارتشبد سابق حسین فر دوست، بخش اول، چ ۲.

۲- سه‌ره‌تای خه‌ملینی هۆشی نه‌ته‌وه‌یی کورد

۱- را‌په‌پینی ۱۸۸۰

۱/۱ رۆنکردنه‌وه‌ی هه‌ندێ وشه

زاراوه‌کانی نه‌ته‌وه، هۆشی نه‌ته‌وه‌یی، بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی، ده‌ولەتی نه‌ته‌وه‌یی، ده‌سکه‌وتی نه‌ته‌وه‌یی، ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی، توانای نه‌ته‌وه‌یی، ده‌ولەت- نه‌ته‌وه، نه‌ته‌وه- ده‌ولەت، ئه‌گه‌رچی تائێستەش نوسه‌رانی رۆژناوا له‌سه‌ر ته‌عریفی دیاریکراوی به‌ته‌واوی رێک نه‌که‌وتون، به‌لام له‌بیری نوسه‌رانی ئه‌واندا چوارچیوه‌یه‌کی گشتی هه‌یه که له‌ته‌جروبه‌ی تایبه‌تی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی گهلانی ئه‌وروپاوه‌ ده‌ره‌یتراوه.

له‌دنیای سییه‌مدا ئهم زاراوانه ئالۆزیان تی دایه، چونکه ره‌وتی گه‌شه‌کردن له‌ئاسیاو ئه‌فریقاو ئه‌مریکای لاتینی دا رێگه‌یه‌کی جیاوازی له‌هی ئه‌وان پێواوه، ئه‌گه‌ر له‌زۆربه‌ی ولاتی ئه‌وروپیی دا “ده‌ولەت یه‌که‌ی سیاسی نه‌ته‌وه‌ بێ، یه‌که‌گرتنی نه‌ته‌وه ده‌ولەتی پێک هێنابێ، نه‌ته‌وه به‌واتای دانێشتوانی ده‌ولەتی پێک به‌کاربهێنرێ، ئه‌وا له‌م ولاتانه‌دا به‌هۆی جیاوازیی جوړی گۆرپان و گه‌شه‌کردنی هه‌لومه‌رجی ئابوری، کۆمه‌لایه‌تی، سیاسی، فه‌ره‌ه‌نگیه‌وه له‌هه‌مو شوێن و هه‌مو جار هه‌مان ته‌عریف ناگۆنێ له‌گه‌ڵ راستیه‌یه‌کانی ژبانی ئهم ولاتانه‌دا، چونکه ده‌ولەت هه‌یه چه‌ند نه‌ته‌وه‌ی تێدا یه، ده‌ولەتی دو نه‌ته‌وه ده‌ولەتی یه‌که نه‌ته‌وه، نه‌ته‌وه‌ی بێ ده‌ولەت. نه‌ته‌وه‌ی دابه‌شکراو به‌سه‌ر چه‌ند ده‌ولەت دا هه‌یه. نه‌ته‌وه‌یه‌که‌ خاوه‌نی چه‌ند ده‌ولەت و، نه‌ته‌وه‌یه‌که‌ بێ هیچ ده‌ولەت.

ئه‌گه‌ر پێوانه‌ی ناوه‌یتانی تاقیمتی موزایه‌تی گه‌وره به‌ نه‌ته‌وه به‌ند بێ به‌هه‌بونی ده‌ولەته‌وه، ئه‌وا هه‌ندێ له‌و گهلانه ئه‌بێ به‌نه‌ته‌وه داننه‌نرێن

که یه کیکیان کورده. روه تی گه شه کردنی گه لان بهرو توانه وه له بۆته ی نه ته وه دا له هه ندی روه وه نه گه ر هه ندی له یه کچونی تیندایی، وه لام بن گومان چونکه هه ر نه ته وه یه ک ریگه ی گۆران و گه شه کردن و پینگیشتنی تاییه تی خۆی پیناوه نه وا هه ندی له یه ک نه چویشی تیندایه. بۆیه نه و زاراوانه ش هه ریه که یان خۆی له زه مان و زه مینی دیار یکرای خۆی دا ناوه پۆک و تینگیشتن و مانای تاییه تی خۆیان هه یه.

٢/ ئیسلام و ده ولت

ئیسلام وه کو ئایدیۆلۆجیه کی ژور- نه ته وه یی هاته دنیا وه، هه ولی دا گه لانی دنیا به زۆری چه ک به بن جیاوازی زمان، ره گه ز، ره نگ.. له سه ر بنچینه ی بر وایه تان به یه کیتی خوا و په یامی عه مه دو ریوشوینه کانی ئیسلام، له چوارچێوه ی یه ک ده ولت دا له ژێر سێبه ری یه ک ده سه لاتی سیاسي دا، یه ک بخت، پینکھیتانی ده سه لاتی سیاسي جیا جیای سه ربه خۆی له سه ر بنچینه ی جیاوازی ره گه ز، زمان ره نگ.. له گه ل بۆچونی فه قیهه کانی ئیسلام نه نه گو بجا. فه قیهه کانی ئیسلام نه نه گو بجا، فه قیهه کانی ئیسلام قه له مپه وی ((دار الاسلام)) که ((دار السلام)) بو، وه نه بو ده ولته تی هه مو موسلمانان بنی به بن جیاوازی نه ته وه یی و، نه وی تریان، قه له مپه وی ((دار الحرب)) که ((دار الکفر)) بو که وت بو ده وه ی سنوری ده سه لاتی خه لیفه ی کاربه ده ستی دار الاسلام وه.

(امیر المؤمنین) و کاربه ده ستانی دار الاسلام نه بو له ته قه لایه کی به رده وام دا بن بۆ سازدانی موسولمانان له پیناوی جیهادا بۆ فراوان کردنی سنوری قه له مپه وی دار الاسلام و ته سک کردنه وه داگیرکردنی قه له مپه وی دار الحرب، دابړینی به شی له قه له مپه وی دار الاسلام بۆ دامه زراندنی ده ولته تیکی جیاوازی سه ربه خۆ له ده سه لاتی خه لیفه- سولتان له سه ر بنچینه یه کی نه دینی به (له دین ده رچون) نه ژمیردرا، که نه بو به زۆر به یئیریه وه ژێر باری فه رماز به ری، ئیمپراتۆری عه ره بی- ئیسلامی له سه رده می سه دری ئیسلام، نه مه وی، عه باسی دا له سه ر ته م بنچینه یه دامه زرا بو، دوا یی تریش ئیمپراتۆری تورکی- عوسمانی پپه وی هه مان رێبازی کرد وه، هه لۆیستی عوسمانی له حکومه تی نه فغانی نمونه یه کی ته مه یه.

کاتی نه فغانیه کان ده ستیان به سه ر ئیران دا گرت و نه شه رف هه ولی دا دانپیانانی شه رع ی سولتانی عوسمانی به ده س به یئیی و، بۆ نه و مه به سه ته چه ند

نامه‌یه‌کی بۆ نویسن، له‌ئه‌نجومه‌نێکی فراوانی موفتی و مه‌لا گه‌وره‌کان و کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی‌دا، موفتی به‌مجۆره‌ فتاوی‌ دا:

پرسیار: ئایا قبولکردنی حکومه‌تی دو ئیمام له‌یه‌ک کاتدا جائیزه‌ یا نه‌؟
وه‌لام: هه‌مو فقهیه‌کان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ رێکن “ دو ئیمام له‌پاڵ یه‌کتی‌دا ناتوانن حکومه‌ت بکه‌ن، نه‌بێ کۆسپێ یا له‌مپه‌ریکی گه‌وره‌ی وه‌کو موحیتی هیندستان له‌به‌نیاندا هه‌بن.

پرسیار: که‌واته‌ ئه‌گه‌ر هه‌مو موسولمانان خزمه‌ت و گوێرایه‌لیی ئه‌علا حه‌ززه‌ت، سولتانی هه‌ردو ده‌ریاو زه‌مین، نه‌وه‌ی گه‌وره‌ترین سولتانه‌کان و ئیمامانی یه‌که‌م، ته‌فروتوناکه‌ری هه‌مو ئه‌هلی بیدعه‌ت کرد، ئه‌گه‌ر نه‌کیره‌یه‌کیش به‌زولم و فیل ده‌ستی گرت به‌سه‌ر ناوچه‌کانی ئه‌سفهان‌دا به‌بیانوی ئه‌وه‌ی که‌ موته‌علیقاتی محه‌للی مه‌غزوبه‌ و فه‌تح کراوی ئه‌وه‌و، ئه‌گه‌ر ئه‌و که‌سه‌ ئیدیعیای ئیمامه‌تی بکاوه‌ند ئ له‌موسولمانان بۆی به‌سه‌لمێنن، نی‌ر‌دراو به‌نامه‌یه‌که‌وه‌ بۆلای ئه‌علا حه‌ززه‌ت سولتان بنی‌سری، غه‌رووی به‌ئه‌ندازه‌یه‌ک بێ له‌ئه‌علا حه‌ززه‌ت خه‌لیفه‌، خوداوه‌ند پایه‌کانی ده‌وله‌ته‌که‌ی پایه‌دارو راگرتو بکا، ئیدیعیای گێژانه‌وه‌ی ویلایه‌ت و مه‌مالیکی بکا که‌سه‌ربازانی سه‌رکه‌وتو له‌رافزی ئێرانیه‌ان گرتوه‌، حوکمی عاده‌لانه‌ ده‌ره‌قه‌ی ئه‌و کاربایه‌ چیه‌؟

وه‌لام: ئه‌و کاربانه‌کیره‌یه‌ یه‌کیکه‌ له‌یاخییان نه‌بێ لی‌بخه‌ری، ئه‌گه‌ر ده‌ستی هه‌لگه‌رت له‌ئیدیعا سه‌فیه‌هه‌یه‌کانی خۆی و ملی‌دا بۆ گوێرایه‌لی و به‌ندایه‌تی سی‌به‌ری خوا له‌سه‌ر ئه‌رز زۆر باشه‌، ئه‌گه‌ر سو‌ر بو له‌سه‌ر بێ ئیتاعه‌تی و سه‌رکێشی، حوکمی ئه‌وه‌ خوداوه‌ندی مه‌جید له‌قورئان‌دا فه‌رمویه‌تی ((ئه‌گه‌ر ده‌سته‌یه‌ک به‌موخاله‌فه‌تی ده‌سته‌یه‌کی تر رابه‌رین، یاخیه‌کان بکوژن تا ئه‌بنه‌ گوێرایه‌لی خودا)) به‌پیتی هه‌دیس که‌ئه‌فه‌رموئ ((ئه‌گه‌ر دو ئیمام به‌یه‌ک جار ئیدیعیای ئیمامه‌تیان کرد، یه‌کێ له‌و دوانه‌ بکوژن)).

ده‌وله‌تی عوسمانی بو سه‌لماندنی ((شرعیه‌)) تێ بون و ده‌سه‌لاتی ئایدیۆلۆجیی ئیسلامی کرده‌ ئالای له‌شکرکێشی و ده‌س گرتن به‌سه‌ر هه‌مو ناوچه‌ موسولمان- نشینه‌کانی ئاسیا و ئه‌فریقا، جیهاد بۆ داگیرکردنی هه‌مو ناوچه‌ مه‌سیحی- نشینه‌کانی ئه‌روپا.

خێله‌ کورده‌کان، پاش ئه‌وه‌ی نیشتیما نه‌که‌یان له‌لایه‌ن هی‌زی عه‌ره‌بی- ئیسلامیه‌یه‌ له‌قه‌رنی هه‌وته‌مدا فه‌تح کرا به‌ کۆمه‌ڵ موسولمان بون و

نیشتمانه که یان بو به به شیکی قهله مړه وی دارالاسلامی عه ره بی - نه مه وی و
 عه بهاسی و دواپی تر تورکی - عوسمانی. کورد به در یژایی زه مان، نه ی توانی وه کو
 گه له کانی تری ناوچه که: عه ره ب، تورک، فارس، تورکمان، نه رهن... ده وله تی
 تاییه تی خوی پیک به یتنی، به لکو له چوارچپوی نه و نیمپراتوریانه دا به گویره ی
 به هیتری و لاوازی ده سه لاتی ناوه ندی دینی - سیاسی شام، به غداد، نه سه ته مو،
 نه میرنشین خوجیه کانی کورد به پچرپچی که م یا زور له کوردستان دا له ناو
 قهله مړه وی دارالاسلام دا له ژیر ده سه لاتی روکه شی خلیفه - سوئاندا ماوه ته وه.

نیمپراتوری سه فده وی - ئیرانی که هه ولی زیندو کورنده وی سه رله نویی (شاهان
 شاهیتی) (دیرینه ی ئیرانی نه دا، نه ویش بو سه لماندن شریعه تی بونی
 ده سه لاتی خوی نایدیو لوجی نیسلامی کرده نالای هه ول دان بو دا گیر کردن
 ناوچه موسولمان - نشینه کانی ناسیا. وه بو سه ربه خو بونی خوی له ده سه لاتی
 دینی - سیاسی ده وله تی عوسمانی، شیعه "واته مه زه بیکی جیاواز له مه زه بی
 سوننه ی عوسمانیه کانی کرده دینی ره می خوی. دو ده وله تی نیسلامی ناکوک
 دروست بون. ماوه ی چوار قه رن له مللانی دا بون.

کوردستان که چه ندین میرنشین خوجی نیمچه سه ربه خوی تیدا دامه زرا بو،
 به لآم له دوا یه که مین شه ری عوسمانی - سه فده وی له چال دیران (۱۵۱۴) به گویره ی
 سه نگه ته رازوی هیزه کانی نه م دو ده وله ته دابه ش بو. میرنشین کانی لای
 رۆژئاوا و سه رو و خاوری کوردستان چونه ژیر ده سه لاتی روکه شی عوسمانی و
 میرنشین کانی رۆژه لاتیشی که وتنه ژیره سه لاتی سه فده ویه وه، بی نه وه ی هیچ
 کامیان به ته واوی ئوتونومی خویان له دهس بدن.

۳/۱ کوردستان له ژیر ده سه لاتی راسته وخوی رومو عه جه م دا^۲

له چاره کی دوه می قهرنی نۆزده هه م دا، له لایه که وه بایعالی هه مو میراتییه
 ئوتونومه کانی کوردستانی عوسمانی "بتلیس، هه کاری، بۆتان، سۆران، بادینان،
 بابان و، له لایه کی تریشه وه ده رباری قاجار میراتییه ئوتونومه کانی کوردستانی
 ئیرانی" نه رده لان، لورستان، موکریانیان تیک داو، ده سه لاتی ناوه ندی روم و
 عه جه میان تی دا دامه زان.

له م سه رده مه دا گه لانی نه وروپی له مهیدانی نابوری، کومه لایه تی، سیاسی،
 فدره نه نگه، سوپایی.. دا به خیرایی له پیش که وتن دا بون، ((نه ته وه)) نه به وه

بنچینهی دروست کردنی دهولتهی نوی. نوینه رایه تی خه لک له ژبانی سیاسی دهولته دا سیاسی دهولته دا زیادی نه کرد. به لام له و کاته دا داووده زگا کانی عوسمانی و ئیرانی تا نه هات له خه لک زیاتر دور نه که وتنه وه، زیاتر به ره و زۆرداری و داهیزران و داوهشین نه چون. دهولته تانی نه وروپا نه رزی فراوانیان لی داگیر نه کردن و پهیمانی نابه رامبه رو سهختیان به سهر دا نه سه پاندن. ههردو دهولته کهوت بونه ژیریاری قهرزی گران و نفوزی روخینه ری دهولته تانی زهنگین و به هیزی نه وروپیسه وه، نابوتی و زۆرداری و فساد و بهرتیلخۆری له سهر وه تاخواره وی داووده زگا کانیان ته شه نه یان کردبو، نه وانه ی پله وپایه ی کاروباری دهولته و خه لکیان پی نه سپێردرا، شوینه کانی خۆیان به نرخ گران له کار به دهسته نزیکه کانی بابیعالی و ده ربار نه کری. ئیترا (دار الاسلام) و (دار الکفر) نه به کرده وه، نه له روی تیۆریسه وه بایه ختیکی نه ما بو.

له ناو بردنی دهسه لاتی میره کورده کان و دامه زرانندی داووده زگای دهسه لاتی ناوه ندیی رۆم و عه جهم له جیته نه وان، سه ره پای نه وه ی دهسه لات و ئیمتیا زاتی له چینی سه ره وه ی کۆمه لتی کورد زهوت کرد، باری ژبانی خه لکیشی له جاران خراب و ناخۆش تر کرد. کار به دهستانی رۆم و عه جهم له باتی ده زگای به رتیه به رایه تی نوی کارامه، داگا، به شداری خه لک له ژبانی گشتی دا، ریتگاوبانی نوی، نه خۆشخانه، قوتابخانه، کارگا، زانستگا، چاپخانه و رۆژنامه... زولمی زۆرتریان له گه ل خۆیان هینایه ناو کوردستانه وه.^۲

۱- کار به دهستانی نه ناسراوی زۆردار له جیاتی کار به دهستانی ناسیاری خۆجیته.
۲- دامه زرانندی قه لاو پاسگا بۆ روتاندنه وه ی خه لک و ئوردوگا بۆ هیزه داگیر که ره سه رکوتکه ره کان.

۳- زیاد کردنی راده ی باج و سه رانه و به رتیل.

۴- گرتن و دورخستنه وه و کوشتن و تالان کردنی بۆ لیپرسینه وه.

۵- ره شبگیری لاوان بۆ سه ربازی بۆ گه رانه وه.

به م پی یه گۆرینی دهسه لاتی ده ره به گه کورده کان به دهسه لاتی داگیر که ری رۆم و عه جهم که به له شکرکیشی گه وه ی درێژخایان و شه رو تیکه له چونی خۆیناوی کرا بو، وه به هیزی چه کداری سه رکوتکه ریش ته پارێزرا، نه ک بۆ پیشه وه چونی له ژبانی نابوری، کۆمه لایه تی، سیاسی، فه ره هنگیی... خه لکی کوردستان دا به دی نه هینا، به لکو باری زۆر لی کردنی نابوری و کۆمه لایه تی قورس تر کرد،

چەوسانە دەۋى نەتەۋايە تېشى ھاتە سەر، بىگرە لەژىر سايەى دەربارى قاجاردا
چەوسانە دەۋى مەزەبىيىش بوە سەربارى.

نەگەر لەسەردەمى شەرەف خان (۱۵۴۳-۱۶۰۴) و دوايىى تر لەسەردەمى
نەجمەدى خانىدا (۱۶۵۰-۱۷۰۷) ھەستى خۇ بەيىگانە زانين لەرۆم و عەجەم،
ھەستى خۇ بەگورد زانين، ھەستى پىيويستى يەكبون و پىكھيتانى دەۋلەتى
كوردىيى سەربەخۇى بەھىز، كە كوردو كوردستان لەدەسدرىژى و مەملەئىي ناپەۋاي
ئەو دو ھىزە يىنگانە يە بپارىژى، ۋەكو بىرو ئاراتى كەسانىكى بلىمەت لەدو
تويى ((شەرەفنامە)) و ((مەم و زىن)) دا ماپەۋە، لەبەر نەگەيشتىنى ھەلومەرجى
ئابورى، كۆمەلەيتى، سياسى، فەرھەنگىيى... كۆمەللى ئەوساى كورد نەبو
بەئايديۆلۇجىاي چىنى ھەلبراردەى كۆمەل، ۋەنەيش بو بەخواستى خەلگ و
بزوتنە دەۋى جەماۋەر. ۋە لەنيوى يەكەمى قەرنى ۱۹ ھەم دا بەكردەۋى پىچرپىچرو
ناتەۋاوو لەيەك داپراۋ لەتەقەللا ناۋچەيەكەنى مېرەكانى بتليس، بابان، سۆران،
بۆتان دا دەنگى داپەرە. بەلام لەدواچارەكى قەرنى ۱۹ ھەم دا، ھاوزەمان لەگەل
سەرکەوتنى ئالمان و ئىتاليا لەپىكھيتانى دەۋلەتى نەتەۋەيى يەكگرتودا، ۋە
ھاوزەمان لەگەل پەرەسەندنى خەباتى نەتەۋەكانى بالقان: بولغار، سرب،
رۆمانى، يۆنان.. دا بۆ رزگارى لەژىر دەستىي تورك و دامەزراندنى دەۋلەتى
نەتەۋەيى سەربەخۇ، لەئەنجامى ئەو گۆرانە ناۋەكىيە قولانەى لەپوى ئابورى،
كۆمەلەيتى، سياسى... يەۋە بەسەر خەلگى كوردستان دا ھات، كە بو بوە ژىر
دەستەى راستەوخۇى ئىمپراتورىيە داۋەشيوە زۆردارەكانى عوسمانى و قاجارى،
ئەوانىش بوبونە پاۋانى لەۋەرگاي دەۋلەتە ئىمپىريالىستىيە گەۋرەكانى ئەۋروپا،
خەباتى كورد بەۋابەرى گەۋرە پىاۋىكى رۆشنىيو شۆرشگىي، شىخ عوبەيدوللاى
شەمىزىنى (؟-۱۸۸۳) چوۋ قۇناغىكى نويۋە، كەئەگونجى دابىرى بەسەرەتاي
گۆرانى ((ھەستى نەتەۋەيى)) كورد بۆ ((ھۆشى نەتەۋەيى)) و دانانى بناغەى
سەرەتا گىشتىەكانى چوارچىتەۋى ستراتىجىي كارى نەتەۋەيى كورد لەپىتئارى
رزگارى يەكگرتنەۋەو پىكھيتانى دەۋلەتى سەربەخۇدا.

۴/۱ كورد لەيەكەمىن پارلەمانى عوسمانىدا

۶ دەۋلەتى ئەۋروپايى لە ۳۱ مارتى ۱۸۷۷ دا بەپروۆتۇكۆلىكى نوسراۋ داۋايان
لەبايىعالى كرد بو“ لەگەل ((كىتەرەش)) كەئەو دەمە لەشۆرەشدا بو، بەناشتى
پىك بىو، دەس لەو مەلئەندەى ئەۋى ھەل بگرى بەيىانوى ئەۋەى زمانىيان

سلاقی و دینیان مهسیحییه. له هه مان پرۆتۆکۆل دا روسیه هه په شه ی راگه یاندنی
جەنگی له تورک کردبو، نه گەر خواسته که ی قبول نه کرئ.

له کۆبونەوه یه کی ((مه جلیسی مه بوئان)) دا که به تاییه تی بۆ لێدوان له و
هه په شه یه نه کرا، له کاتی که هه ندی له کار به ده ستانی بایه عالی چۆلی خه زینه ی
ده و له ت و نه بونی پاره و دراویان نه کرده بیانو، بۆ قبول کردنی مه رجه قورسه کانی
ده و له تانی نه وروپی، مه بعوسێکی (نوینه ری هه لێژێردراو بۆ پار له مان) کورد
هه لێ دایه وتی:

((ئێوه نه لێن کاروباری دارایی له ته نگانه یه کی سه خت دایه، ئێمه چۆن
نه توانین پڕوا به و قسه یه بکهین له کاتی که ئێوه له م که شوفشه دان، جل به رگی
ره نگاو ره نگو، مائی رازاوی پر له که له یه لی جوانو، گالیسه کی نه سپی
قه شه نگتان هه یه ؟

وه رن بۆ لای ئێمه بۆ کوردستان به چاوی خۆتان کۆیره وه ری و ناخۆشی ژیا نی
ئێمه بیهنن. تا له ولاتی خۆم بوم هه ر جلی دراوی پینه کراوم له به ردا بو وه کو
خه لکه که ی تر. به لām که ئێوه به و جل به رگه ره سمیه نایابو خه لدارانه وه یه نی
له حالی خۆم ته ریق بو مه وه، زۆرم له خۆم کردو منیش چوم له بازاری ده لاله کان
نه ک له کۆگا گه وره کان نه م جله م بۆ خۆم کرێ که وا له به رم دایه. جا بۆ سه لامه تی
نیه تمانو، بۆ نه وه ی رێ پڕین له ده ستی وه ردانی بێگانه له کاروباری ولاته که مان،
من نامادم له کاتی پێویسته دا نه م جل به رگه به رۆشمو جله پینه کراوه کۆنه که ی
خۆم له به ر بکه مه وه)).

له قسه ی نه م مه بعوسه دا نه کرئ چه ند مه سه له یه ک ده ره به ئێرئ

۱- نه و جیاوازییه گه وره یه ی له ناستی چینی کار به ده ستی تورک و کۆمه لانی
خه لکی کوردستان دا هه بوه.

۲- به ته نگه وه هاتنی دڵسۆزانه ی سه ره یه خۆیی ده و له تی عوسمانی و دانانی
ریوشینی ملنه دان بۆ خواستی ده و له تانی بێگانه.

۳- داوا کردنی هۆشیاران، به ده نگه ی به رز، بۆ باش کردنی ژیا نی خه لک.
نه مانه ش هه مو به لگه ی هۆشیاری مه بعوسه کورده که یه، که ییگومان
نونه یه کی رۆشنیرانی کورده له و سه رده مه دا. نه م مه بعوسه ئیستا نازانی کئ
بو به لām به مه زه نه نه نه گوئجئ هه ر شیخ عوبه ی دو للا بو بئ.

٥/١ ده‌بارەى شىخ عوبەيدوللا

له‌ركاتەره مه‌ولانا خالىدى شارەزورى (١٧٧٢-١٨٢٦) كه‌وته ژيانده‌وى ته‌رىقه‌تى نه‌قشبه‌ندى، ئەم ته‌رىقه‌ته له‌ناو خاكى كوردستاندا له‌ماوه‌يه‌كى كورتدا په‌ره‌ى سەندو بلاو بووه‌، ده‌يان مه‌لای پايه‌به‌رزى ناودار له‌شوئى جياجيا بون به‌خه‌ليفه‌ى مه‌ولانا بۆ بلاو كرده‌وى بىروباوه‌رى ته‌رىقه‌تى نوێ، به‌هه‌زاران موريدو مه‌نسوب و سۆفياان تى ئالا. له‌پاش كۆچى كتوپرى مه‌ولانا بۆ به‌غداد (١٨٢٠)، دوایى تر له‌وێه به‌يه‌كجارى بۆ شام، دو كه‌س له‌خه‌ليفه‌كانى له‌همو ئەوانى كه‌زياتر نفوزيان په‌يدا كردو خانه‌قاكانيان بووه ناوه‌ندى گرنگى (ارشاد) و رابه‌رايه‌تى بلاو كرده‌وى ته‌رىقه‌ت كه‌يه‌كىيان شىخى بياره‌و ئەوى تريان شىخى نه‌ه‌رى بو.

بنه‌ماله‌ى شىخه‌كانى نه‌ه‌رى خاوه‌نى نفوزى دينى و دنيايى بون "له‌روى سەيدايه‌تیه‌وه، وه‌كو خۆيان ئەيان گوت، نه‌وى شىخ عبدولقادرى گه‌يلانى بون". له‌روى دينيه‌وه مه‌لای چاك و ناوداريان تى‌دا هه‌لكه‌وت بو، له‌روى مادديه‌وه خاوه‌نى ئاوايى زۆرو نه‌رزى فراوانى كشتوكاڵ بون، ده‌سه‌لاتى ئىشادى ته‌رىقه‌تیش پايدى دينى، كۆمه‌لايه‌تى، سياسى له‌جاران به‌هێزتر كردن.

شىخ عوبەيدوللا كۆپى ئەم بنه‌ماله‌ ده‌سه‌لاتداره به‌پێژه بو، جگه‌له‌وى سەيد بو، شارەزای زانسته دينيه‌كان بو، خاوه‌نى نزیکه‌ى ٢٠٠ گوند بو.^٦

له‌جینگه‌ى سەيد ته‌ى باوكى مورشیدی ته‌رىقه‌تى نه‌قشبه‌ندیش بو. ((...باسى پیرۆزیتى و کارزانى شىخ له‌همو جینگه‌يه‌ك ده‌نگى دابووه‌، به‌رايه‌يه‌ك كه‌به‌رايه‌رى گه‌لى كورد دانه‌نرا... هه‌مو رۆژى له‌دیوه‌خانه‌كه‌ى‌دا ميوانداری ٥٠٠ تا ١٠٠٠ كه‌سى نه‌كرد، به‌تاوناو هه‌يه‌ته‌وه كاره‌كانى به‌پێوه نه‌برد... له‌ناو كوردا به‌ئه‌ميرىكى پچوك له‌قه‌ئه‌م نه‌درا))^٧

خانه‌قا شوئى ئىشادى شىخ و كۆبونه‌وى خه‌ليفه‌و مورسده‌كانى سازكردنى ((رابطه‌))بو، شىخ له‌وێه رابه‌رى ريكخراوه‌يه‌كى فراوان و به‌ريلاوێ نه‌كرد كه‌پێك هات بو له‌سه‌دان خه‌ليفه‌و موريدو سۆفى له‌ناوچه‌ى جياجياى كوردستان و ولاتانى ئىسلامى‌دا. خانه‌قا، يا راست تر باره‌گای دينى و دنيايى بنه‌ماله‌ى شىخ عوبەيدوللاى نه‌ه‌رى بو. نه‌ه‌رىش ئاوايه‌كى ناوچه‌ى شه‌مزينان بو له‌ويلایه‌تى هه‌كارى، كه‌ له‌روى جوگرافيه‌وه كه‌وتۆته ناوه‌راستى كوردستانه‌وه.

له کاتی جهنگی روسی - عوسمانی (۱۸۷۷) سولتان عبدالعزیز میهد بانگی جیهادی دا بو به شداری موسولمانان له غه زای روسدا، شیخ عوبه یدوللا له گه ل چهند سهد کهس له موریده کانی خوی، به دهنک نهم بانگوه، چو بز قوئی بایه زید که له لایهن سوپای روسوه داگیرکرا بو. له روزانی شهردا نزیکه ۵ ههزار کورد که له سهرانسهری کوردستانوه هات بون له ژیرسه رکردایه تی نهودا کوبونهوه. نه گهرچی هیزه کانی میلیشای کورد له لایه لاکردنی چاره نویسه نهم جهنگه دا دهوړیکی کاریگهر یا باشی نه گیترا، جهنگ به سهرکه ورتنی روسیاو تیشکانی عوسمانی دواپی هات، به لام پایه ی شیخ عوبه یدوللا له ناو کوردا له جاران زیاتر به هیزو جینگیر بو، هوشیاری سیاسی زیاتر قول بو، چاک تر شاره زای دیوی ناوهوی نیمپراتوری عوسمانی و، لاوازیه کانی و گپوگرفته کانی بون، سروشتی دینیسی دهولته و جیهاد و غه زای عوسمانی ناسی، نفوزی کاریگهری بیگانه و پیوه ندیه کانی نتوان دهولته تان ته گیشته، ناسیاوی زوړتری له گه ل گه وره پیاره کانی کورد و ناوچه کانی په یدا کرد، چاک تر ناشنای هه لومهرجی ناله باری ژبانی خه لکی کوردستان بو، هه ندی چک و تفاق جهنگی دهسکهوت، ته جروبه ی جهنگی به ددهس هیتا.

شوینی شیخ عوبه یدوللا له ناو کوردا، ناوبانگی له ناوچه که دا، نهک هه ر وه کو شیخیکی ته ریقه ت، به لکو وه کو رابه ریکی ناسراوی دینی، سیاسی، سوپایی دره و شایه وه.

۲- پایه کانی ستراتیجی کاری نه ته وه یی شیخ عوبه یدوللا

شیخ عوبه یدوللا له دواپی کوتایی هاتنی جهنگی روسی - عوسمانی (۱۸۷۷) گه راپه وه باره گاکه ی خوی له نه هری. له نه غامی هه لسه نگانندی هه لومهرجی ناوخوی کوردستان له ژیرده سستی بابیعالی تورک و دهرباری قاجاردا، هه لومهرجی ناوهوی هه ردو نیمپراتوری، دؤخی سیاسی جیهان، که وته دارشتو دانانی پایه سهره کیه کانی ستراتیجه که ی "نامانجه کانی، هیژی سهره کی جیبه جی کردنی، دؤست و هاوپه یمانه کانی، دوزمنه کانی و شوینه لاوازه کانسان، مه یدانه کانی جولانی، نوسلوبه کانی به دیه ینانی.

هه رچهنده نوسراویکی دیاریکراو له شیخ خوی یا له راپه رینی ۱۲۹۷/۱۸۸۰ به جی نه ماوه، به پرونی هه مو لایه نه جیاوازه کانی ستراتیجه که ده رجات. به لام له پیکه وه نوساندنه وه ی سهر له نویی تیکرای به لگه ماوه کان وه کو

وتاره‌کەى تەموزى ١٨٨٠ى شىخ لەنەهرى،

نامەکانى بۆ اقبال الدولەى مۆتەسەرپى ورمى، د. کوهران، کوردەکانى سنور، گفتوگۆکانى لەگەڵ کلایتون، تابوت، بىگانه‌کانى تر،

گفتوگۆى نوێنەرەکانى لەگەڵ دیپلۆماتەکانى روسیاو بەریتانیا لەئەرزپوم، وان، تەوریز، راپۆرتى سەفیرۆ دیپلۆماتەکانى تىرى روسیاو بەریتانیا لەتاران و تەوریزو ئەستەموڵ و ئەرزپوم و وان،

هەروەها هەلۆستە دیارەکانى لەروداوکان...

بەمانە هەموى ئەگۆنجى دیمەنى گشتى ستراتیجەکەى سەرلەنوێ بەیە کەخراى بخریتە بەرچاوان.

ئامانجى ستراتیجى شىخ (پێکھێنانى دەولەتى سەربەخۆى کوردستان)) بو
“کە

١- هەمو کورد بێ گوێدانە جیاوازی خێزان، بنەمالە، خێل، ناوچە، لەهەجەى زمان.. لەسەر بنچینەى پێوەندى نەتەوەیی کۆیکاتەو، لەدو دەولەتى بەناو ئێسلامیان دا بپێ،

٢- دۆژمنەکانى کورد: ئیمپراتۆرییەکانى قاجارى و عوسمانى، لە کوردستان دەربەکا،

٣- هەردو بەشى ئێرانى و عوسمانى کوردستان لەژێر دەستى بایعیالى و دەربارى قاجار دەربهیتى و یەك بخت.

٤- ئاسایشى سەرو مالى خەلك، بازرگانى، خۆبەخەلى، پێشەسازی، شارستانیى لە کوردستاندا .. دا بین بکات،

٥- هارکارى دۆستانە لەگەڵ گەلانى مەسیحى: ئەرمەنى و ئاسورى، هاونیشتمانى کورد لەسەر بنچینەى ئیپوردنى دینى و ریزگرتنى یەكترى دا بھەزیتى.

٦- هاربەیمانیتى لەگەڵ گەلانى موسولمانى ئێرانى و عەرەب (ولایەتەکانى موسل، بەغداد، حىجاز، مىسر) دروست بکات.

٧- دانپیانانى سیاسى و قانونى دەولەتانى گەورەى ئەوروپا بەدەس بهیتى.
بۆ جێبەجێ کردنى ئەم ئامانجە گەورانە، ئوسلوپەکانى کارى سیاسى، دیپلۆماسى، سوپایى بەکاربهیتى.

١/٢ تهقه لای جیهه جی کردن؛ کاری سیاسی

١/١/٢ سازدانی خه لگی کوردستان

کوردستان، به درێژایی میژوی تازوی، ناوه‌ندیکی به هیتی دهسه‌لاتداریتی تن‌دا دانه‌مزراوه بیته پایته‌ختی، له‌ویوه دهس به‌سه‌ر هه‌مو کوردستان‌دا بگری. تا به‌تی پهرینی زه‌مان بتوانی زمان و فهره‌نگی یه‌کگرتو، جوړی هوکمرانی سیاسی له‌یه‌کچو، جوړی ریکه‌ستنی نابوری-کۆمه‌لایه‌تی له‌یه‌کچو... به‌سه‌ر هه‌مو نه‌وانه‌دا به‌سپین، که‌به‌کوردی نه‌دوین، یا له‌کوردستان نه‌ژین. به‌پێچه‌وانه‌وه کوردستان هه‌میشه له‌ژێرده‌سه‌لاتی داگیرکهری ییگانه‌دا به‌و، شاخاوی بونی کوردستان له‌لایه‌ک، جوړی پیکهاتنی کۆمه‌لایه‌تی کورد له‌لایه‌کی تروه، زه‌مینه‌کی له‌باریان ناماده کردوه، بۆ نه‌وی له‌گه‌ڵ داهیتزانی دهسه‌لاتی ناوه‌ندی ییگانه‌دا، هه‌مو جار، نه‌مانیش دهسه‌لاتداریتی ئۆتۆنۆمی خو‌جیتی جیا‌جیا له‌ناوچه‌کانی خو‌یان‌دا دا‌به‌زرین. له‌وساوه که‌خه‌لافه‌تی عه‌بیاسی که‌وته لاوازیون و دهسه‌لاتی به‌سه‌ر ناوچه دوره‌کانی قه‌له‌م‌په‌وه‌که‌ی‌دا که‌م به‌وه، له‌گۆشه‌وه که‌ناره‌کانی ئیمپراتۆری عه‌بیاسی‌دا چه‌ندین میرنشینی سه‌ربه‌خۆ یا ئۆتۆنۆم دامه‌زران، که‌هه‌ر به‌ناو له‌ژێر دهسه‌لاتی خه‌لیفه، واته ئه‌میری (دار الاسلام)‌دا بون.

له‌و زه‌مانه‌وه له‌کوردستان‌دا چه‌ندین میرنشین دامه‌زرا. نه‌گه‌رچی ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست به‌و مه‌یدانی له‌شکرکێشی و ته‌راتینی مه‌غۆل و تورکمان، هه‌ندێ له‌وانه به‌درێژایی چه‌ند قه‌رن، هه‌رمان و قه‌واره‌ی خو‌یان راگرت. له‌سه‌ره‌تای قه‌رنی ١٦هه‌مه‌وه، کوردستان به‌کرده‌وه بو به‌دو به‌ش، ئێرانی و عوسمانی. له‌و زنجیره‌ پهیمان و ریککه‌وتنه‌مانه‌دا که‌ له‌ئه‌نجامی شه‌ره‌کانی عوسمانی- ئێرانی‌دا نه‌به‌سترا "په‌یمانی زه‌هاو ١٦٣٩، نادرشا ١٧٤٦، په‌یمانی نه‌رزرومی یه‌که‌م ١٨٢٣، په‌یمانی نه‌رزرومی دوهم ١٨٤٧، به‌شیکێ درێژو گرنگی سنوری نه‌و دو ئیمپراتۆرییه‌ له‌سه‌ره‌وه تا خواره‌وی به‌ناو جه‌رگه‌ی کوردستان‌دا تی نه‌په‌رێ.

دابه‌ش بونی سیاسی کوردستان به‌سه‌ر ده‌وله‌تیکێ سوننی و ده‌وله‌تیکێ شیعی‌دا که‌دو زمانی ره‌سمی جیا‌واز و فهره‌نگی جیا‌واز و پێره‌ی دو جوړی ریکه‌ستنی سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، نابوری جیا‌وازیان نه‌کرد. هه‌روه‌ها دابه‌ش بونی هه‌ر به‌شیکێ کوردستان به‌سه‌ر چه‌ندین میرنشینی

جیاوازا، سەرەرای دۆخی تۆپوگرافی نالەباری نەرزەکەدی کەشاخ و دۆل و روبار لەیەکتەری داوەی بو. ئەمانە هەمووی نەک هەر یارمەتی کوردیان نەدا بەرەو لەیەکتەری فەرەنگی، کۆمەڵایەتی، سیاسی بۆ پێشەو بەچێ. بەلکە دەلاقەکانی جیاوازی و لەیەکتە نەچونیان لەناو دانێشتوانی کوردستاندا قوڵ تر کردەو.

گەلی کورد، لەپەڕی کۆمەڵایەتیەو "دابەش بو بو بەسەرچەندین تێو و هۆز و خێلی گەورە و بچووکدا.

لەپەڕی ئابوریەو "بەشیکی گەورە بەرەو نەداوەتی مابووە، هەندیکە خەریکی کشتوکاڵ بو لەگوندی دواکەوتودا ئەژیاو هەندیکە کەمی لەشار نێشتەجێ بو.

لەپەڕی سیاسییەو "دەوڵەتی خۆی نەبو، ئەوانی ژێر دەستی عەجەم ئەبو دڵسۆزی سیاسیان بۆ شار، ئەوانی ژێر دەستی رۆم ئەبو دڵسۆزی سیاسیان بۆ سولتان هەبێو، ئەوانە ناوچەکانی سنوری هەردو دەوڵەت، بەگوێرە گۆپانی روداوکان و دەسکەوتی خۆیان بە ئاسانی باری دڵسۆزی خۆیان ئەگۆی.

لەپەڕی فەرەنگییەو "ئەگەرچی زۆرایەتی کورد موسوڵمان بون، مەلاکانی کورد ئەبو فێری زمانی عەرەبی بن، بەلام دەسلەتێ ئێرانی-عەجەم فەرەنگی فارسیو، دەسلەتێ عوسمانی-تورکی فەرەنگی تورکییان بەسەرا ئەسەپاندن.. فەرەنگی رۆشنییەکانی کورد بەگوێرە دابەش بونیان ئەکەوتە ژێر کارتی کردنی فەرەنگی ٣ ئەتەوی جیاوازه، هیچ کام لەلەهەجەکانی زمانی کوردی "گۆرانی، کرمانجی، بابانی نەیتوانی بێتە زمانی فەرەنگ و نویسنی تێکرای کورد. جیاوازی نیوان لەهەجەکانی زیاترو قوڵ تر بو.

لەپەڕی دینیەو "ئەگەرچی زۆرایەتی کورد موسوڵمان بون، بەلام ئەمیش دابەش بو بو بەسەر مەزەبی جیاوازا. سەرەرای زۆرایەتیەکی سوننی، شیعو و عەلەوی یشی تێدا بو. لەپاڵ موسوڵماندا بەشیکی کورد هەر لەسەر ئولی یەزیدی مابون.

لەم کۆمەڵە پەرچەپەرەدا، دڵسۆزی بۆ بنەمالە، دڵسۆزی بۆ خێل، دڵسۆزی بۆ ناوچە، دڵسۆزی بۆ دین، دڵسۆزی بۆ مەزەب، ئەکەوتە سەر هەمو دڵسۆزیەکی تری وەکو دڵسۆزی بۆ ئەتەو، یا دڵسۆزی بۆ دەوڵەتەو. ئەوەش بو بو بەمایە دۆبەرەکی و ناکوکی و خۆخۆری کە بەگەورەترین دەردی کورد ئەژمێردی. شەرەف

خان و نه حمدی خان و حاجی قادرو همو روشنبیره کانی تری کورد له دهس نه و درده سکالایان کردو، به داخ و په ژاره لئی دوان، همو نوسه رانی بیتگانهش وه کو به شیک له شه خسیه تی کورد باسیان کردو.

ته نیا دلسۆزی تاره زومه ندانه که هندی جار نهی توانی له سنوری بڼه ماله، خیل، له هجه، ناچه... تی بپهړی، دلسۆزی بو بۆ شیخی تهریقهت. له کوردستان دو تهریقهت باوبو، یه کینکیان قادری و نهی تریان نه قشبه نندی. له دواي مردنی مه ولانا خالید، تهریقهتی نه قشبه ندیش یه کیتی سهر کردایه تی تی دا نه ماو، دابهش بو به شهر چن دین شیخی بڼه ماله ی جیاوازا له ناوچه و شوی جیاوازا.

شیخ عوبیدوللا یه کئی بو له گه وره ترین شیخه کانی تهریقهتی نه قشبه نندی له سهرده می خۆی دا. نه مهش یارمه تیده ریکی کاریگر بو بۆ نهوی پتوه نندی به ربیلای له گه ل سهدان مه لاو میزاو ناغاو سدرۆکی عه شیرت و، له گه ل هه زاران کهس هه بئو، که لک له و نفوزه زۆری خۆی وه برگرئ بۆ نامانجه سیاسیه کانی، خانه قاکه ی شیخ له نه هری، جگه له وهی ناوه نندی ئیشادی تهریقهت و پتکه وه گریدانی نه و ریکخواه گه وره یه بو، شیخ کرد بوی به باره گای سیاسی و سوپایی جولانه وه که ی. له وئ ناو داره کانی کوردی نه دی. گفتوگۆی له گه ل نه کردن، کۆی نه کردنه وه و نامۆزگاری نه کردن. به پیتی قسه ی کیزن روژانه ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ که سی نه دی^۱.

به گویره ی راپۆرتی دیپلوماته کانی روس، شیخ له مانگه کانی ته مموزو نابی ۱۸۸۰ د چن دین کۆبونه وهی له گه ل زۆر له ناو داره کانی نه و زمانه ی کوردستان کردو، له کۆبونه وه یه کی مانگی ته مموزدا ۲۰۰ که سی له گه وره پیاوانی کورد، له وانه سهرخیل و ناغاو مه لاو میزا له باره گاکه ی خۆی له نه هری کۆکردۆته وه، له و کۆبونه وه یه دا شیخ و تاریکی گرنگی داوه که نامانجه کانی و، به شیک ی پڕۆژه کانی کارکردنی رون نه کاته وه. شیخ له ناو قسه کانی دا وتی:

((۵۰ سال له مه و بهر ئیمپراتۆری عوسمانی دامه زرا.

عوسمانیه کان به ریگه ی نامه شروع ده سه لاتیان گرت ده ست. پاش ۴۰ - ۵۰ سال حوکمرانی وازیان له دینی ئیسلام هینا و ریگه ی کفریان گرت. له و ساوه ئیت که و ته داهیزران. تا دئ له رو خان و هه لوه شان نزیک نه که ویته وه. هه لوه شان که شی نه و نه ده به خیرایی نه ورا گومانی تی دا نیه به م نزیکانه نه روخی و دوا ی دیت.

كۆپرە خوشەويستە كام!

ئەبىي گوتىرايەلنى راسپىرىيە كانى باوباپىرانى خۇمان يىن، بەسە ئىتر نابىي بارى
زولم و دىلايەتتى توركى كافىر ھەل بگىرىن. پىيويستە خۇمان رزگار كەين، نە تەنيا
ئىمەي كورد لەتوركيای عوسمانى، بەلكو ئەبىي برا كوردە كانى ئىترانىشمان، لەم
دو حكومەتەي رىي پىشكە وتىنيان ئى بريوين، رزگار بگەين.
باوباپىرانمان داوامان ئى ئەكەن، لەپىناوى دىن و ئازادى نىشتامانە كەماندا،
لەخوينى خۇمان ببورىن.

زانايان گوتويانە: قۇستەنەوي ھەلى لەبار زانايى و ژىرىيە. فارس ئىستە
لەگەل توركمان بەشەرەو خەرىكىن. ھەمو ھىزە كانى خۇيان ناردۆتە سەر ئەوان.
ئەمەش بەمەعنای ئەوئى ئىستە ھەلومەرج بۆ جولانەو كەي ئىمە دژى
حكومەتتى ئىتران لەبارە. ئەگەرچى ئىمە لەفارس ناترسىن، چونكە ئەگەر
بەشەرپىشەو خەرىك نەين، چەندى ھىزى گەورەي جەنگىي كۆبەكەنەو
لە ۱۰۰ ھەزار سەرباز زياتريان پى كۇناكرىتتەو، كەتەويش نيوي زياترى لەو برا
كوردانەي خۇمانن كە حكومەتتى ئىتران ئەيان چەوسىيىتتەو، ھەمان ھەستى
ئىمەيان ھەيە.

لەبەر ئەوئى بەشىكى دەولەمەن و بەپىتتى كوردستان لەژىر دەستى ئىتران دايە،
ئەبىي ئەو بزوتنەو ھەي خەرىكىن، لەپىشدا بەرامبەر دوژمنە لاوازە كە دەس پىي
بكا. بەمەش براكانمان و نىشتامانە دەولەمەندە كەيان رزگار ئەكەين. ئەمەش
سەرچاويەكى دەولەمەندمان بۆ تەئمين ئەكا. يارمەتيمان ئەدا بو بەگزا چونى
دوژمنى دوەمان، كەبەھىز ترە، ئەويش توركى عوسمانىە..)

لەكاتى ئابلوقەدانى ورمىدا، خەلىفە كلودىك، پىشەوئى دىنيى
كاتۆلىكەكان خواجه داودى نوینەرى كونسولنى عوسمانى لەورمى لەگەل قەشە
سولومون ناردە لای شىخ عوبەيدوللا، داواي لەشىخ كرد فەرمان بەلەشكرەكەي
بدا ئازارى مەسىحىيەكان نەدەن. شىخ پىشوازی ئى كردن و داوى ئەوئى گوتى
لەقەشە سولومون گەرت، لەخواجه داودى پرسى: تۆكىتى؟ لەوئەلامدا وتى
كەنوینەرى شابەندەرى عوسمانىە. شىخ وتى: ((من بريارم داوئە ئىتران و توران فەتەح
بگەم و ئەم دو ولاتە لەدەست زىمامدارانى زالم دەر بھىنم و زولم لەسەر خەلك
لابەرم. ئەوانەي لىرەدا ئەيانىنى سەرۆكى ئىلاتى خاكى عوسمانى يىن لەدەس

زولمى كاربه دهستانى عوسمانى هاتونسه لای من، دواى ته و اوبونى كارى ئىيران
نۆبهى ده ولته تى عوسمانى دى))^{۱۱}.

شىخ بۆ سازدانى خه لىك هه ولتى نه دا:

له روى كۆمه لايته وه^{۱۲} يه كگرتوبن، ناكۆكيه كانى ناو خويان بجه نه لاهه، واز
له دوژمنايه تى يه كترى به يئسن. نه هيشتنى دزى، جه رده يى، تالان، ده سدرىژى،
په ره پىندانى داد په روه رى له راپه راندنى كاروبارى خه لىك دا، جىگير كردنى ئاسايش،
ناشت كردنه وهى خىله ناكۆكه كان له گه ل يه كترى، چاك كردنى پىئونه دى و رهفتار
له گه ل مه سيحيه كانى دراوسىيان. بى كردبو ه به رنامه ي كارى رۆژانه ي خۆى.

له روى سياسيه وه. هۆشى نه ته وه بىيان هه بى، زولم و زۆرى كاربه دهستانى رۆم و
عه جهم، ناره وايى ده سه لاتى هه ردو ده ولت، ره وايى ئامانجه كانى خۆى له باره ي
رزگارى يه كگرتنه وهى كوردستان و پىكه يئنانى ده ولته تى تاييه تى خۆيه وه، تى
بگهن.

له روى سوپاييه وه، ئاماده بن بۆ خۆچه كدار كردن و خۆرىكخستن و پىكه يئنانى
له شكركى كه كدار، كه به توانى ده سه لاتى عه جهم و رۆم له كوردستان رابجائى،
نيشتمانه كه ي ئازاد بكاو له ده سدرىژى داگيركه رى بىپارىژى.

شىخ له نامه كانى دا بۆ موته سه ريفى ورمى هه روه ها بۆ د. كوچران پى
له سه رته وه دائه گرى، كه له هه ردو به شى كوردستان دا نيو مليون بنه ماله ي كورد
هه ده، به دوه ره كه و ناكۆكى و كرده وهى خراب تاوانبار نه كرىن، گه وه پياوه كانى
كورد به ئىنيان داوه به يه كترى، بۆ ته وهى كۆتايى به زۆردارى رۆم و عه جهم به يئسن،
واز له ناكۆكى ناو خويان به يئسن و يه كگرتوبن^{۱۲}.

به مجۆره شىخ عوبه يدوللا هه ولتى نه دا كه خه لىك سازيدا له سه ر بنچينه ي ته وهى
دلسۆزى بۆ نه ته وه و نيشتمانه كه يان بجه نه سه رو هه مو جۆره دلسۆزى به كى تره وه.

۲/۱/۲ فاناتيزم يان لىبوردى دىن

۱- هه لوىستى له شيعه

هندى له واندى سه باره ت به م بزوتنه وه يه دواون تاوانى فاناتيزم (تعصبى
دينى) بى به پال ته ده ن. به واتيه كه تى تر به جولانه وه يه كه فنه ناتيكي دائه نىن،
ده مارگيرى موسولمانيه تى دژى مه سيحيه تى و ده مارگيرى سوننه يه تى دژى
شيعه يه تى، ته نانه تى كابرايه كى ته فشارى خه لكى ورمى نوسيويتى:

((... له پاش مردنی باوکی سهر به خوی گه یانده نه و پدې، له خواو پیغه مېهر
یاخی بو، که وته سهر خدیالې جه ورو ستم، بو به سیته می فیر عه ونو شه ددادو
نه ی گوت:

باو کم ره وزی ریزوانی به دو گه نم فروشت
ناخه له ف بم، نه گهر من به جویه کی نه فروشم
بۆ نه وه ی نفوزی خوی به سهر خه لک و عه شیر ته که ی خوی دا به سه پینې و خوی
به مرؤقیکی خاریقولعاده بناسیتې که شفو که رامه تی پیشان نه داو خه وی درؤی
ریک نه خست.

هه ندې جار به کیکی نه خسته مه د فنه ی شیخ ته هاوه و خوی به جلوه رگی
سپیده نه هاته به رامېهر گوزې باوکی و نه که وته پرسیارو وه لام بۆ هان دانی
خه لکی عه دام نه بوت: شیخ ته ها نه لې، نه بې راپه رې و عه شایه ر کویه که یته وه
له ئیران دا بیته خاوه نی تاج و ته خت، رافزیه کان له ره گو ریشه دهر به پینې و ره واج
به ته ریه ته هق به دیت و حوکی خواو پیغه عمر دابه زریتې.

نه دوسا بۆ هاندانی تیگرای عه شیر ته کان راگه یانده ی جهادی به م جهوره
نوسی و له سهر انسه ری ولات دا بلاوی کرده وه: ((شیخی مازی به زار به کوشق و
تالانی رافزی رازی و خوین و مالی نه وانی بۆ ئیوه موباح کرده وه مژده ی
حکومت و به هه شتی داوه))^{۱۳}.

له راستی دا هیچ به لگه یه کی میژی پشتیوانی له م چیه که و له راگه یانده ی
جهاد دژی شیعه ناکات، به لکو روداوه کان و نه و به لگه نوسراوانه ی هی نه و
سهر دهمن، دهری نه خه ن که شیخ خوی به ته مای تاج و ته ختی ئیران نه بوه، چونکه
داوای له عه باس میرزای برای ناصرالدین شا کرده بیته شای ئیران، هه روه ها
لیبورده ی دینی، نه ک فده ناتیزمی کرد بوه به رنامه ی کاری خوی له پیوه نده ی
بزوتنه وه که ی دا له گه ل گه لانی ناوچه که به موسولمان و ناموسولمانه وه، هه ولې
له گه ل نه دان که رایان بکیشی بۆ دؤستایه تی و کاری هاوبه ش دژی دهریاری
قاجارو با ییعهالی. شیخ له ناوچه کانی ژیره سه لاتې خوی دا فهرمانی دا بو
به هیزه کانی که ره فتاری باش له گه ل هه مو که س بکه ن و به هیچ جوړیک ریگه ی
ده سدریژی نه داوه به که س. جگه له مه ش بۆ سازدانی گه لانی ناوچه که به بې
جیاوازی دین: مه سیحی - موسولمان، مه زه ب: شیعی - سوننی، داوای له عه باس
میرزا ملک نارای (شیعی) و اقبال الدوله ی (شیعی) و ناخونده شیعه کانی ورمی و

مار شه معونی ناسوری (مسیحی) و سەرۆکی که نیسه ی ئه رمه نیسه کانی باشقه لا کرد بۆ هاوکاری. ههروه کو پێوهندی له گه ل دیپلۆماته کانی روس و ئینگلیز کرد که نه وائیش مه سیحی بون.

پێ نه چێ که نه و قسانه پر و پاگهنده ی کار به ده ستانی نه و سهرده مه ی ئێران بێ بۆ مه به ستی سیاسی خۆیان، وه کو هۆیه کی گرنگی ته قانده وه ی نا کو کیه کۆنه کانی نیوان کورد و عه جه م، خرۆشاندن و سازدانی خه لکی تازه ریا بجان که له پری مه زه بی و نه ته وه بیه وه له کورد جیاواز بون. بۆ نه وه ی گه لی نازه ری شیعه دژی بزوتنه وه یه کی سه ره خۆی خوازی کورد سوننی هان بدن. یاخود ره نگه بێ ناگاداری شیخ و کوره کانی و لێ پر سراه کانی که سائیک هه بو ب هه ره شه ی له و باب ته یان کرد بێ. نه گینا هه مان نوسه ر خۆی نا وه رۆکی چه ند نام به یه کی نویسه وه ته وه که شیخ عوبه ی دو للا بۆ هه ندێ له گه وه ره پیا وه کانی ورمیی نویسه وه که هه مویان شیعه بون، نه ک هه ر دو رو نزیک بونی نه م جو ره قسانه ی لێ نایه ت، به لکو دل نه وای و ریز لێ نانی زۆریشیان تی دایه.

شیخ عوبه ی دو للا له کاتی تابلوقه دانی شاری ورمی دا له نامه یه ک دا بۆ ((میرزا حسین اقا مجتهد)) که وه ی ناخونده شیعه کانی ورمی نویسیوتی:

((... من بۆ دادخوازی عه شایه رو نه هیشتنی زو لَم له سه ر ره عیبه ت هاتوم. دو رۆژ له ورمی میوانی ئێوه نه بم، له ئێوه ش جگه له سیورساتی له شکر شتیکی ترم ناوی، له مزگه وتی جامیعی ورمی له گه ل نه هلی ئیسلام نویژ نه که م، هه مو خا وه ن کاری له سه ر کاری خۆی نه مینێ، خۆم نه چم بۆ ته وریز. نه گه ر سه رکار ته قبال نه لده وه له گوێرایه ل بێ پایه یه کی گه وه ری نه ده می، نه گه ر به قسه ی منی نه کرد رێگه ی مه ده ن بیه ته وه ناو شار...))

من خۆم به له بشکره که مه وه هاتوم، نه وه کو یه کینکی له شکر زه ره ری به خه لکی شار بگه یه نێ، چونکه ورمی وه کو مالتی خۆم دا نه نیم... ئینشانه للا مه حبه ته ی زۆر ده ره قی خه لک نه که م...))^{۱۶}.

له نامه یه کی تر دا که له رۆژانی شه پر تابلوقه دانی ورمی دا بۆ اقبال الدوله ی نویسه وه، نه لێ:

((میری میرانی گه وه، دۆستا، میهره بانا!

مه علومه خانه وادی ئێوه له گه ل دودمانی سید ته های مه رحوم له کۆنه وه دۆست بون و داعی ته وه پری مه حبه تم بۆ ئێوه هه یه، ورمی به مالتی خۆم نه زانم،

به‌رشتنی خوینی موسولمانان هیچ وهخت رازی نه‌بوم، چند جار سهرانی سوپاو
عه‌شایهر ویستیان ده‌ست به‌شمشیرو خه‌نجر برژینه ناو شار، دۆستدار مانیع بوه
نهی هیشتوه و نه‌م ویستوه که‌کوشتنو تالان له‌ناو نه‌هلی ئیسلام‌دا روبدا. نه‌گهر
خۆراگرتنی ئیوه به‌نیازی گه‌یشتنی یارمه‌تیه، ریی یارمه‌تی به‌ستاره، له‌هیچ
شوینی‌که‌وه ئیمداد ناگا، نه‌گهر دوستی رۆژ له‌قه‌لادا خۆتان بگرن ناوو نازوقه‌و
قورقوشم و باروتی ئیوه ته‌واو بۆ نه‌وسا ناچاری گوێرایه‌لی و ته‌مکین نه‌بن.

نه‌گهر نه‌مپۆ خوی‌پرشتن له‌ناو بۆ دو رۆژی تر په‌شیمان نه‌بیته‌وه. باشر وایه
کاری نه‌مپۆ نه‌خه‌یته سه‌به‌ینی و نه‌بیته هۆی دوژمنایه‌تی. به‌سدیقی دله‌وه
ته‌مکین بکه‌ی و ئومیده‌وارم به‌پایه‌ی بلند بگه‌یت و السلام))^{۱۰}.

ئه‌م نامه‌یه‌و چه‌ندین نامه‌ی تری شیخ بۆ سهرانی شیعه باسی هیچ جوهره
سوکه‌یه‌یه‌کی به‌رامبه‌ر شیعه تی‌دا نیه. باسی ((رافضی)) و ((حەلّال کردنی
خوێن و مال)) و ((هوکمی جههاد))ی نه‌کردوه، وه‌کو دوژمنه‌کانی باسی نه‌که‌ن،
به‌لکو له‌همه‌مویان‌دا به‌پێژه‌وه به‌ئیسلاام ناوی بردون. نه‌گهر شیخ عوبه‌یدوللا
نیازی ((مباح)) کردنی سه‌رو مالی شیعه‌کانی ورمیی هه‌بوایه له‌باتی نه‌وه‌ی
نامه‌ی وه‌هایان بۆ بنوسی و گفتوگۆیان له‌گه‌ڵ بکا، یه‌کسه‌ر په‌لاماری نه‌دان و،
هه‌لیشی له‌ده‌س نه‌ده‌چو.

۲- پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ عه‌باس میرزا مه‌لک ئارا

شاهه‌کانی ئێران، به‌دیرژایی میژو له‌پیلان و رقه به‌ری یه‌کتری ترساون^{۱۱} باوک
له‌کو، کوپ له‌باوک، برا له‌برا، پیلانی گێپاوه. میژوی بنه‌ماله‌کانی سه‌فه‌وی،
نه‌فشار، قاجار، پرسی له‌کوشتن و خه‌ساندن و چار هه‌لکۆلین و دورخستنه‌وه و گرتن
بۆ نه‌وه‌ی له‌ده‌ست میمل و ملۆزمه‌کانی خۆیان رزگار بن.

محمد شاه‌ی قاجار له‌پاش مردنی چه‌ند کوپو چه‌ند کچی ئی به‌جی ما.
له‌ناو کوپه‌کانی‌دا دوایان له‌وانی تر له‌پیشتر بون یه‌کیکیان ناصرالدین، نه‌وی
تریان عه‌باس بو. عه‌باس میرزا له‌دایکه‌وه کوپ خدیجه‌ خانی کچی یه‌حیی خانی
چه‌هریق بو که‌یه‌کێ بو له‌و جاخزاده‌ کورده‌کانی چه‌هریق. بنه‌ماله‌ی خدیجه‌ خاتم
موریدی شیخ ته‌ی باوکی شیخ عوبه‌یدوللا بو. کوپو دایک له‌لای محمد شاه
نزیك بون. وه‌ک ئه‌لین، محمد شاه به‌رله‌وه‌ی بمری به‌ته‌ما بو ناصرالدین
له‌ولیه‌ه‌دی بخات و عه‌باس میرزا که‌ناتب السلطنه‌و هیشتا منال بو له‌جی
ناصرالدین بکاته ولیعه‌دی خۆی و، له‌پاش مردنی بیته‌ شای ئێران.

له پاش مردنی محمد شا، ناصرالدین بهشای ئیران. بهلام ترسی نهوی هه بو
 که عهباسی باوک برای پیلانی لی بگیی، بیته جیگای. جگه لهوی هه مو سامان و
 داراییان له خۆی و دایکی زهوت کرد، مه هه علیای دایکی ناصرالدین ویستی
 عهباس کویر بکاو ناصرالدینیش ههولی. له ناو بردنی دا. له ژیر گوشاری و زیری
 موختاری روس و ئینگلیز دا گیانی به ساغی ده برد. بهلام دور خرایه وه بو (عتباتی
 عالیات) له عیراقی عه ره بی ژێرده سه لاتنی عوسمانی و زیاتر له ۲۵ سال به دور
 خراوه بی مایه وه. نهو ماوه یه ش عهباس میرزا هیشتا هه مایه ی په ژاره بو بو
 ناصرالدین شا.

شیخ عوبه ی دولا که ناگادر نه م که نیو بهینه بو، هاوکات له گه له ده سپێکردنی
 له شکر کیشی دا بو سه ر کوردستانی ئیران، بو نهوی ریزی دوژمنه کانی تیک بداو
 که لک له نا کوکیه کانی ناو خیزانه که یان له سه ر هوکمپانی وه ریگری، به دو
 نویته ری خۆی دا نامه یه کی بو عهباس میرزا نارد. له نامه که ی دا عهباس میرزای
 بانگ هیشت بو که به شداری له شه را دژی هیزه کانی ناصرالدین شا بو نهوی
 له پاش سه ر که وتنی راپه رینه که ته ختی ئیرانی پی بری، کورد بونی دایکی ش
 به بیر هیتا به وه.

عهباس میرزا بو نهوی دلی ناصرالدین شای برای له خۆی پاک بکاته وه
 دلیای بکا، له باتی نهوی به ده نگ شیخ عوبه ی دولا وه بچی، هه ردو
 نیردرا وه که ی شیخی به گیاری له گه له نامه که دا ته سلیمی ناصرالدین شا کرد، شا
 له پاداشتنی نه م دلسۆزیه دا هوکمپانی قه زوینی به عهباس به خشی. عهباس میرزا
 خۆی رودا وه که ی به درژی له بیه وه ره کانی دا گپا وه ته وه^{۱۶}

۳- هه ئو نیست له مه سیجیه کان

ناوچه ی رۆژه لاتنی ناوه راست که به درژیایی میژوی مرۆفایه تی گرنگیه کی
 تاییه تی هه بو له پیکه وه به سته وه ی ۳ قاره گه وه که ی دنیا "ئاسیا و نه فریقار
 نه روپا. له به رته وه ریگه میژویه کانی پیکه وه به ستنی رۆژه لات و رۆژنارا له م
 ناوچه یه وه تی په رپوه، له شکره گه وه کانی رۆمانی، یۆنانی، فارسی، عه ره بی،
 مه غولی، تورکی. بیش هه ر به ویدا رۆیشتون و، شه پۆلی گه وه ی کوچو ره ی میژوی
 هه ندی گه ل روی تی کردوه، له به رته وه سه ره رای نه ته وه خۆجیه دیرینه کانی
 ناوچه که، هه ندی میلله تی تریشی تی دا جیگیر بون و ناوچه که بو ته مۆزاتیکی
 ره نگا وه نگه ره گه زو زمان و دینی جیاواز.

کوردستان له ناوچه رگه ی ناوچه که دا بوه، هیژیکې ناوهندی تاییه تی خورتی
خوی نه بوه له لیشاوی هاتوان بیپاریزی، رهنګه له هه موان زیاتر که وتبیتنه ژیر
ګوشاره وه.

له کوردستان دا، له کزنه وه چنډ نه تده ویده ک پیکه وه نه ژین، جګه له کورد گه لی
ناسوری و گه لی نهمه نیش له هه ندی شوینی دا هاوژین و هاوچیتګه بون له گه لی.
ناسوریه کان، که له سده کانی پيشودا به نه ستوری ناوبراون، خویان به پاشماوی
نیمپراتوری ناسراوی ناشوری دانه نین. له دوی تیکچونی نیمپراتوری ناشوری و
ویران بونی پایته خته که یان دهره دهر بون و خویان خزانده ته ناوچه شاخاوییه کانی
کوردستانه وه. کومه لی گه ورو به چوکی له یه کچویان له ناوچه کانی هه کاری، وان،
بتلیس، ئورفا، دیاربه کر، ماردین، نسیبین، قارس، موسل، سەلماس، تەرگه وەر،
مه رگه وەر، ورمی... پیکه وه ناو گوند و ناوایی تاییه تی خویان دامه زواند و
پاریزګاری قه واره ی تاییه تی خویان کرد.

نهمه نیه کان، له نه تده هه ره کزنه کانی ناوچه که ن، خاوه نی شارستانیتی
کون و میژویه کی دورودریژن. خاوه نی ده ولته تی به هیژبون و له سهرده میګدا
به شیکې کوردستان له ژیرده ستی نه وان دا بوه. تا هم چه رخانه ی دوی هه ندی
به شی کوردستان له سهر نهمه نستان دانراوه. له قهرنی رابردودا له گه لی ناوچه ی
کوردستان دا به تاییه تی وان، بتلیس، دیاربه کر، قارس، نه رزپوم، نه رزجان،
هه کاری به ژماره ی زور نیشته جی بون و، ناوایی گه ورو ناوه دانیان هه بو.

له ژیرسایه ی ده ولته تی نیسلامی دا، دینی مه سیحی به ره رمی ناسراوه، به لام
هه رګیز مه سیحه یه ک هه مو نه و مافانه ی نه بوه که موسولمانیک هه ییوه، زورجار
جیاوازی دینیان لی کراوه به به هانه ی چه وسانده وه نازاردان و کوشقو تالان
کردن. له قهرنی ۱۷هه م دا، ده ولته تانی نه وروپی چه وسانه و ی مه سیحیه کانیان کرد
به بیانونی خو خزانده کاروباری ناوچه که. میسیونیری دینی به ناوی یارمه تی دان و
پاریزګاریه وه بنکه ی به هیژیان تی دا دامه زران. پاشتریش ده ولته ته نه وروپاییه کان
مه سیحیه کانی ناو تیران و عوسمانیان کرده بنکه ی ده سهردانه کاروباری ناوچه که
بۆ داین کردنی ده سکه و ته کانی خویان. که لکی زوریان له وان وهرگرت. له و
شارنده دا که له نیوان روسیه - تیران و، له نیوان روسیه - عوسمانی دا نه بو، روسه کان
که لکی زوریان له هاوکاری و شاره زایی و ناګاداری نه وان وهرنه گرت دژی تیران و

تورکیا. دهسه لاتدارانی رۆم و عهده میش نه وهیان نه کرده به هانه ی توند کردنی چه وسانه وهی مه سیحیه کان.

کورده گه لیک موسولمانه، هه مه به دین له ئاسوری و ئهرمه نیسه کانی هاو نیشتمانیان جیا بون، هه مه به زمان و ره گه ز جیاواز بون. ناکۆکی به رژه وهندی نابوری هه ندی جار ناکۆکی له نیوان کورده و مه سیحیه کان دا دروست کردوه. جیاوازی دین و زمان ناکۆکیه که ی قول تر کردوه. هه ندی له مه لا و شیخه کانیش هه ندی جار ناگری ناکۆکیه کانیان خو ش کردوه و هانی کوردیان داوه له دژی نه وان. میسیونیره ئه وروپیی و ئه مریکاییه کانیش هه ندی جار ده وری خراپیان گیراوه له تیزکردنی ناکۆکیه کان و هاندانی مه سیحیه کان دا دژی کورده. دوایی تریش کۆنسولگه کانی به ریتانیا و روسیا نفوزی به هیتیان تی دا دروست کرد بون و بۆ خزمه تی ده ولته ته کانی خۆیان به کاریان نه هیتان. له سه رده می راپه رینه که ی به درخان به گدا ((١٨٤٣-١٨٤٧)) به هاندانی میسیونیره ئینگلیزه کان ئاسوریه کان له به درخان هه لگه رانه وه. تیکه هه لچونی خو ئناوی له به یتیان دا روی دا. کونسولی به ریتانیا به قازانجی ئاسوریه کان دژی به درخان له لای کاربه ده ستانی عوسمانی که وه ته کار.

روسیا و به ریتانیا که چاویان بپی بوه ناوچه که، یه کئ له ده سه که لاکانیان، مه سیحیه کانی کورده ستان بو، یه کیکیش له به هانه کانیان پارێزگاری نه وان بو له ده سه درێژی موسولمانه کان تاییه تی کورده. په یمانی به رلین (١٨٧٨) که له دوای جهنگی روسی - عوسمانی، له لایهن روسیا، به ریتانیا، ئیتالیا، نه مسا، ئه لمانیا وه به سه ر بایبعلی دا سه پیترا بو، بۆ رازی کردنی ئهرمه ن سه بارت به و هاوکارییه ی له گه ل روس دژی عوسمانی کرد بویان، وه بۆ تۆله کردنه وه له کورده سه بارت به و هاوکارییه ی له گه ل تورک دژی روس کرد بویان، له ماده ی (٦١) دا نویسیوتی:

((بایبعلی به لێن نه دا، له ناوچه ئهرمه نی نشینه کان دا، ریکخست و چاککردنی که پیویسته کانی ناوچه که نه یوازن جێبه جێ بکا، وه سه لاهه تی ئهرمه ن له کورده چه رکه س بیاریژی. بایبعلی نه بی به رده وام ده ولته تان له و ریشوینانه ناگادار بکا که بۆ ئه مه به سه دایان نه ی و ده ولته ته کانیش چاودیری جێبه جێ کردنی ئه و ریشوینانه نه که ن)).

ئه مه په یمانه له لایه که وه بو به هانه یه کی تر به ده سه روسیا و به ریتانیا وه، به ناوی پاراستنی ئهرمه ن و چاودیری داووده زگا کانی عوسمانی له جووری جێبه جێ کردنی

په پمانه که، زۆرتەر دەس وەرېدنه کاروباری ناوځوی عوسمانیه وه، له لایه کی تهره وه چه کیکی برندهی دایه دەس تورک بۆ نه وهی کورد له نهرمه نه هان بدا. نه و دو میلله ته بکه نه به گژیه کتری داو به یه کتری بترسیتن.

شیخ عوبه یدوللا به دوربینیه کی زیره کانه وه هه ولای دا بۆ نه وهی گه لی کوردو دهس رۆیشه کانی نه که ونه ژیرکاتینکردنی پروپاگنده ی تورک و هه ندی فنهاتیکی کورده وه دژی گهلانی مه سیحی، به تاییه تی نهرمه نی. نامۆژگاری خه لکی نه کرد که ره قتاری باش له گه ل مه سیحیه کان بکه نه. خۆشی مافه کانی نه پاراستو ریزی ئی نه گرتن. به رده وام هه ولای نه دا بۆ تی گه یاندهی کورد له پیویستی راگرتنی پیوه ندی دژستانه له گه لیان. له هه مان کات دا له هه ولای دانی به رده وام دا بو بۆ نه وهی گه له مه سیحیه کان: نهرمه نی و ناسوری رابکیشی بۆ دژستانه تی و پشتیوانی و به شداری له بزوتنه وه که دا دژی ده رباری قاجارو بابیعالی. شیخ لای وابو راکیشانی نه وانه بۆ هاوکاری و به شداربون له بزوتنه وه که دا جگه له وهی بزوتنه وه که ی پسی به هیزو ریزی ناوځوی پسی پته و نه بو، نارام و ناسایشی له کورده ستان دا باشت نه پاراستو، په کی پیلانه کانی تورکیای نه خست بو نانه وهی دوبه ره کی له به ینی نهم میلله ته زۆر لیکرا وانه دا. سه ره پای نه وانه ش گرنگیه کی گه وهی هه بو بۆ به ده سه ته یانی پشتیوانی روسیاو به ریتانیا له جوله نه وه که، چونکه نفوزی روس له ناو نهرمه نی و نفوزی ئینگلیزی له ناو ناسوری دا به هیز بو. هه لویست له وانه یا هه لویستی نه وان له بزوتنه وه که کاری سه لبی یا ئیجایی نه کرده سه ره هه لویستی هه ردو هیزی نه وروپی له بزوتنه وه که.

له کۆیونه فراوانه که ی ته مموزی ۱۸۸۰ دا له نه هری، کاتیک چه نه که سی له وانه ی به شدار بون بو نه وهی له پیش دا (جه به یی داخلی) پاک بکریته وه، پیشیاری نه ویه ان کرد له سه ره تاوه ده ست بکری به کوشتاری نهرمه نی له کورده ستان دا، شیخ نه که نه مه ی په سه نه نه کرد به لکو له وه لام دا وتی:

((نه گه ره ته سه مه ول هه تا نه و ساته به سه رزاری پشتی کوردی گرتیبت، نه وه به و مه به سه ته به له گا وره کانی نه نه دۆل راستیان بکاته وه، خو نه گه ره ها تو نهرمه نه کان له نه بجامی نه وه هه لویسته دا تیا چون نه و سا کورد لای کار به ده ستانی عوسمانی نرخیان نامیستی و به فلسیک نایان کری... نه گه ره راپه رینی کورد ناراسته ی نهرمه نی بکری، نه و سا ده و له ته نه وروپاییه کان له کورد راست نه به نه وه...))^{۱۷}

شیخ چەند جارێ نامەو نوێنەری خۆی ناردە لای سەرۆکی کەنیسەى
 نەرمەنیەکان لەباشقەلا بۆ ئەوەی ((چاویان بەیەك بکەوێ، لەسەر دۆخی ولات
 بدوێن و رێشویی بەکەلک بدۆزنەوه))^{۱۸}.

هەروەها چەند جارێ نامەو نوێنەری خۆی ناردە لای مار شەمعونی گەورەى
 ئاسوریەکان^{۱۹}.

لەم هەمو تەقەللایە مەبەستى ئەوە بو ئاسوریەکان و نەرمەنیەکان وەکو
 کورد بەشداری جولانەو کەى بن دژی دەولەتەکانى ئێران و عوسمانى، بۆ ئەوەى
 لە کوردستانی سەریەخۆدا لەچەوسانەوه رزگار بن و بەمافەکانى خۆیان بگەن.

شیخ عوبەیدوللا لەکاتى هەڵاتنى دا لەئەستەمولەوه بۆ شەمزیان بەهەندى
 لەناوچە نەرمەنى نشینەکاندا تى پەڕى، پیاوێ گەورەکانى یسین، سەردانى
 کەنیسەکانى کرد، گفتوگۆی لەگەڵ کردن. ئەگەرچی شیخ نەیتوانى گەورە
 پیاوێکانى ئەو دو گەلە رازى بکا "ئەوانیش شان بەشانی کورد بەشداری
 تەقەللای دیپلۆماسى- چەکدار بن بۆ بەدیھێنانى ستراتیجەکەى چونکە
 کاربەدەستانى روس و ئینگلیز لەئەرزپوم، وان، تەرەیز، ورمى.. هەر یەکە لەلای
 خۆیەوه ئامۆژگارى نەرمەنى و ئاسوریەکانیان ئەکرد و زۆریان بۆ ئەهیتان"
 بەشداری بزوتنەوه کە نەبن، یارمەتى نەدەن و ھاوکاری نەکەن، بەلکو لێنى دور
 بکەونەوه^{۲۰}.

بەلام شیخ ئەگەر نەیتوانى بى دۆستایەتى ئەو گەلانە بەدەس بەیتى، ئەوا
 هیچ نەبى توانى وایان لى بکا لەمەملاتى کورد و دوژمنەکانى دا بى لایەن
 رابووستن.

۲/۱/۲ پێوەندى لەگەڵ گەورە پیاوانى عەرەب

لەو کاتەوه لەشکرى عەرەبى ئىسلامى فەتحى کوردستانی کرد، گەلى کورد
 بەدڵسۆزى موسولمان بو. زمانى عەرەبى کەزمانى قورئان بو وە گەلى عەرەب کە
 لەهەندى قۇناغى مێژودا نەتەوهى دەسلەتدارو کاربەدەست بو لەناو کوردا لەچاو
 میلەلتانى تردا ریزی تاییەتى و پایەى بەرزى هەبوە. ژمارەیهكى زۆر لەخیزانى
 سەیدو شیخ و مەلا و پێو گەورە پیاوێکانى کورد، بەراست یا بەهەلبەست،
 رەچەلەكى خۆیان ئەبردەوه سەر عەشیرەت و بنەمالەو گەورە پیاوێ مێژوییەکانى
 عەرەب. شەرەفنامە دىیان نمونەى باس کردووە. گەلى کورد لەلای رۆژئاوا و خواروى
 نیشتمانە کەیدەوه ھاوسیتی عەرەب بو. جگەلە پێوەندى ھاودینى و ھاومەزەبى،

پتوهندی فەرھەنگی و بازرگانی بەھێزیش لەنێوان ھەردو میللەتدا ھەبوو. بگرە
لەھەندئ شوین تیکەلاوی پتوھندی خزمایەتیش لەنێوان عەشیرەتەکانیاندا
ھەبوو.

شیخ عوبەیدوللاش گرنگی میللەتی عەرەب و گرنگی کاری شوین و ناوەندە
پێۆزەکانی ئیسلامی لەولائانی عەرەبی دا زانیووە بەتایبەتی چونکە خۆی
کابرایەکی دینی بوو، بزوتنەو کەشی دژی دەسەلاتدارانی بوو، کەخۆیان
بەپاریزەری موسولمانانی دنیا دانوو ھەموو راپەرین و یاخی بونیک لەھوکمرانی
خۆیان بە (لەدین دەرچون) ژماردووە، لەبەرئەووە شیخ عوبەیدوللا پێویستی بەو بوو
رەوایی بزوتنەو کەمی خۆی و دەرچونی کاربەدەستان لەریوشوینەکانی ئیسلامەتی
بۆ ئەوان بەسەلمێنیت، ھەول بەدا پشتیوانی مەعنەوی - سیاسی گەلانی عەرەب و
پشتیوانی گەورە پیاوھەکانیان بەدەس بەیت. بۆ ئەم مەبەستە پتوھندی لەگەڵ
چەندین شوین کردووە، نامە و نێردراوی ناردۆتە لایان، ئەوانە: ^{۱۱}.

- شەریفی مەککە ^{۱۲}. کەزێوانی گۆپی پێغەمبەر و شوینە پێۆزەکانی ئیسلام
بوو، و ھەموو ساڵ دەیان ھەزار کەس لەسەرانی و لائانی ئیسلامیەو بۆ بەجێ
ھێنانی ئەرکی حەج رویمان تێ کردووە، کاریگەرترین و گرنگترین، ناوەندی
کۆبونەوی سالانە موسولمانانی دنیا بوو. لەمەش دیارە مەبەستی بەدەسھێنانی
پشتیوانی مەعنەوی - سیاسی کاربەدەستی پێۆزترین ناوەندی ئیسلامی جێگە
ریژ ئێ نانی ھەموو موسلمانانی دینا بوو.

- خدیوی میسر ^{۱۳} ئەگەرچی لەو سەردەمدا لاواز بوو، کەوت بوو ژێر نفوزی
دەولەتانی ئەرۆپیەو، بەلام میسر گرنگێکی گەورە فەرھەنگی ھەبوو،
جگە ئەوانە گرنگترین زانستگەیی دینی - ئیسلامی (جامعە الازھر) لەقاھیرەدا بوو.
- ھەندئ لەگەورە پیاوانی عەرەب لەولایەتەکانی موسول و بەغداد
کەھاوسۆزی نفوزی سیاسی و دینی خۆی بون. ھەندئ سەرچاوە و رائەگەینەن
لەدوا راپەرینەکەیی شیخدا نزیکەیی ۵ ھەزار عەرەبی ولایەتەکانی بەغداد و
موسول لەناوچەکانی ھەکاری بۆ ھاوکاری و یارمەتی دانسی شیخ عوبەیدوللا
کۆبونەتەو ^{۱۴}.

ئەگەرچی ئەم ژمارە گەورەییە رەنگە جۆری لەپتوھەنانی تێدای، بەلام
لەسەرئیکەو بەلگەیی نفوزی بەھێزی شیخە لەناو موسولمانی عەرەبدا، وە
بەلگەیی رادەیی پشتیوانی کردنی ئەوانە لەجولانەو کەیی شیخ دژی دەسەلاتی
عوسمانی و ئێرانی.

۲/۲ ته قه لای جیه جن کردن: کاری چه کدار

۱/۲/۲ هیزه کانی کورد

هیزی چه کدار له سدرده می جەنگ و له سدرده می ناشتی دا گرنگی گه وره ی هدیە بۆ گەلان و دەولەتان، بەلگۆ فاکتەریکی هیزی نەتەو و هیزی دەولەتە. هەبۆن و نەبۆن، خورتی و لاوازی و چۆنایەتی و چەندایەتی هیزی چه کدار دەوری بریاردەری هەدیە له سەرکەوتن یا لەتیشکانی کاری سیاسی و کاری دیپلۆماسی دا، وە لەبەدیەتانی ئامانجەکانی نەتەو و یا دەولەتیک دا. دەولەتان بۆ سەرکۆتکردنی یاخی بونی ناوەکی، بۆ پاراستنی خۆیان لە دەسدریژی دەرەکی، بۆ دەسدریژی کردنە سەر دەولەتانی تر هەمیشە پەنایان بردۆتە بە کارهێنانی زۆرو توندوتیژی و هیزی چه کدار. دەولەتان بۆ دامرکاندەوی راپەرینی رزگاری خوازانە ی نەتەو کانی ژێردەستەیان و گەلانی ژێردەستەش بۆ بە دەسەپتانی مافی ئازادی بریاردانی چارەنوسی خۆیان، شان بەشانی کار لە مەیدانەکانی ترا، پەنایان بردۆتە بەر چهک و هیزی چه کدار.

بزوتنەوی رزگاری نەتەویی کوردیش لە سەرەتاوە هەر ئەو رینگەیی گرت و کردی بە شێوەی سەرەکی کاری خۆی بۆ بە دەسەپتانی ئامانجەکانی، بەلام چونکە کورد دەولەتی نەبوو، نەریتی پێکھێنانی سوپا و لەشکر و جەنگی نێزامییشی نەبوو، هەر وەها بزوتنەوی رزگاری نەتەویی گەلی کورد لەو قۆناغەدا هیزیکی چه کداری رێکخراوی نەبوو. لەناو کوردا نەریتی شەڕی ناوخوای خێلەکان لە گەڵ یەکتی، نەریتی بەرەنگاری هیزی دەولەتە دەسەلاتدارەکان، نەریتی جەردەیی و رێگری و یاخی بون لە کار بە دەستانی بیگانە هەمیشە هەبوو، چهک خشلی خورازاندەوی پیاوان بوو و نرخیکی کۆمەلایەتی - سیاسی تایبەتی هەبوو لەلای هەموو کەس. ئازایەتی و نەترسان و لەخوێران، جوامیری و دلیری و بویری رەوشتی پەسەند بون. لەکۆنەو خەلک هەولێ خۆ چه کدار کردنیان داو، بەتایبەتی خۆپاراستن ئەرکی بوو هەر کەسە لەملی خۆی بوو، چونکە دەسەلاتدارانی رۆم و عەجەم سەر و سامانی خەلک و ئاسایشی ولاتیان نەپاراستو. دەرەبەگەکانی کورد، ئاغاکانی چ ئەوانی رەوێندو چ ئەوانی نیشتەجێ بون، سەرەپای ئەوێ خۆیان چه کدارو دەستەبەک نۆکەری کەم یا زۆری چه کداری تایبەتی خۆیان هەبوو. زۆریان لە پیاوێ کانی خێلەکیان کردو بۆ کپین و پەیدا کردنی چهک. هەبونی

ژماره‌ی زۆرت‌تری چه‌کدار. نیشانه‌ی پایه‌ی به‌رزو زۆریی ده‌سه‌لاتی نا‌غاکه‌ بوه
له‌ناوچه‌که‌و له‌ناو دراوسینگانی‌دا.

کوردستان ولایتیکی پیشه‌سازی نه‌بوه. کارگه‌ی دروستکردنی چه‌کی تیا نه‌بوه.
له‌نیوه‌ی یه‌که‌می قهرنی ۱۹ه‌مدا به‌درخان پاشا له‌جزیره‌ی بۆتان و میرمه‌دی
سۆران له‌ره‌واندوز بناغه‌ی کارگه‌ی دروستکردنی چه‌ک: خه‌نجەر، ده‌مانچه،
تفه‌نگ، توپ.. یان دانا. به‌لام له‌پاش داگیرکردنه‌وه‌ی کوردستان نه‌و کارگانه‌ش
نه‌مان. کارگه‌ی دروستکردنی چه‌ک له‌ئێران و تورکیاش نه‌بوه. نه‌وانیش توپ و
تفه‌نگیان له‌ده‌وله‌تانی نه‌وروپی کړیوه. چه‌کی شانی کورد به‌گشتی خراپ و
دواکه‌وتو وکۆن بوه، مه‌گه‌ر تا‌کوت‌ک چه‌کی باش و نوێیان هه‌بو بێ. چه‌که‌کانیان
تفه‌نگی کۆنی پلسته‌دار، هه‌ندئ تفه‌نگی له‌بابه‌تی نه‌وانه‌ی ده‌ستی رۆم و عه‌جهم،
خه‌نجەر، زه‌رگ، کوته‌ک... بوه.

له‌ته‌موزی ۱۸۸۰ه‌وه‌ شیخ عوبه‌یدوللا ده‌ستی کرد به‌سازدانی هیزی چه‌کداری
خێله‌کانی شه‌مزیان، گه‌وه‌ر، مه‌رگه‌وه‌ر، ته‌رگه‌وه‌ر، شنۆ، سه‌رده‌شت، سابلخ..
به‌تایبه‌تی خێله‌کانی مه‌نگور، مامه‌ش، پیران، زه‌راز، شکاک، گه‌ورک، موکری
دی‌بوکری.

ته‌م هیزانه‌ که‌سه‌رچاوه‌یه‌کی ناگاداری وه‌کو ظل السلطان^۲ به‌ ۳۰ه‌زار
سواره‌و پیاده‌ی خێله‌کورده‌کانی ته‌قدیر نه‌کا، که‌موکوری کوشنده‌یان هه‌بو:
۱-هه‌ینه‌تی نه‌رکان یا سه‌رکردایه‌تیه‌کی شاره‌زای زانسته‌کانی جه‌نگ و
ته‌جروبه‌ی جه‌نگینی نیزامی نه‌بو.

۲-له‌ده‌سته‌و تیپی له‌یه‌که‌چودا بێ گوێدانه‌ خێل و ناوچه‌ کۆنه‌کرا‌بونه‌وه‌و رێک
نه‌خرا بون، به‌لکو هیزی هه‌ر خێله‌ پێکه‌وه‌ به‌فه‌رمانده‌یی سه‌روکی
عه‌شیره‌ته‌که‌یان کۆ‌بو‌بونه‌وه‌.

۳-نه‌فه‌رمانده‌کانی هیزه‌که‌و نه‌جه‌نگاوه‌رانی له‌شکره‌که‌ مه‌شقی جه‌نگی
دانه‌درا بون.

۴-چه‌کی قورسیان نه‌بو، چه‌که‌کانی تریان به‌زۆری خراپ و کۆن و
به‌شیکیشیان چه‌کی ناگه‌رداریان هه‌ر نه‌بو.

۵-خۆراک و جلوه‌رگه‌و پتویسته‌کانی تریان نه‌بو له‌ایه‌ن خۆیان‌وه‌ دابین
بکری.

۶-له‌شکرێکی نارێکوپێک، مه‌شق نه‌دیو، بێ دیسپلین، بێ ته‌جروبه‌...
به‌ئاره‌زوی خۆیان کۆ‌بو‌بونه‌وه‌و به‌ئاره‌زوی خۆشیان بلاوه‌یان لی کرد.

ئیران له چەند قەرنی پێشەوه خاوەنی قشون بو. لەسەرەتای قەرنی ۱۹ هەمدا لەجەنگی روسی-ئێرانی دا عەباس میرزا سەرکردایەتی هیژەکانی ئێرانی ئەکرد، بۆی دەرکەوت جەنگ لەگەڵ دەوڵەتییکی ئەوروپیی بەبێ فیرونی زانستی جەنگ و چەك و مەشقی نوێی ئەوروپییەکان کاریکی دژوارە. ناپلیۆن دەستەیک ئەفسەری فەرەنسی بۆ ریکخستنه‌وه‌ی قشونی ئیران و مەشق پێ کردنی بۆ ناردن، بەریتانیا بۆ ئەوێ نفووزی فەرەنسه نه تەنێتەوه بۆ ناوچەكە کاریکی وای کرد كه لەباتی فەرەنسیەکان ئەفسەرانی ئینگلیزی بینە ناو قشونی ئێرانەوه. بەپیتی باشو خراپی پێوەندیەکانی دەرباری قاجار لەگەڵ دەوڵەتانی ئەوروپیی "ئەفسەرانی ئینگلیزی، ئیتالی، فەرەنسی، مەجارستانی، روسی، ئەمسەیی هاتون بۆ ئیران بۆ ریکخستنه‌وه‌ی قشونی ئێرانی لەسەر شێوهی سوپاکانی ئەوروپا".

لەدا چارەکی قەرنی ۱۹ هەمدا هیژە چەكدارەکانی ئیران ۳ جۆر بون
 ۱- سوارەیی میلیشیا، کەپێك هات بو لەهێزی تیرەو خێلی شوینە جیاوازه‌کانی ئیران بەسەرکردایەتی سەرۆکەکانی خۆیان کۆتەکرانەوه.

۲- قشونی ئیران لەسوارە، پیاده، تزیخانه کەبەلاسیی کردنه‌وه‌ی سوپاکانی ئەوروپا رێك خرابون، مەشق درابون چەكدار کرابون.

۳- هێزێکی تری شێوه نیزامی تەفەنگدار کەبۆ پاراستنی سەرو سامانی کاربەدەستان لەخەتکی ناوشارەکان پێك هات بو.

قشونی ئێرانی ئەبو لەنزیکەیی ۱۰۰ هەنگ پێك بێ. هەر هەنگێکیك ئەبو ۸۰۰ تا ۱۰۰۰ كەس بێ. بەلام لەراستی دا وەكو کبیژن ئەلێ لە ۶۰۰ تا ۷۰۰ كەس پێك ئەهاتن. ئەو شوینانەیی ئەم هەنگانەیان لێ دانەمەزێنرا بریتی بون لە: ۲۶ هەنگ لەنازربایجان، ۱۲ هەنگ لەخۆراسان، ۷ هەنگ لەمازندەران، ۱۰ هەنگ لەگەیلان، ۵ هەنگ لەئەسفەهان، ۵ هەنگ لەخەمسە، ۴ هەنگ لەدەماوند، ۳ هەنگ لەقەزوین، ۴ هەنگ لەکرماشان، ۶ هەنگ لەکرازو زاهان، ۴ هەنگ لەهەمدان، ۲ هەنگ لەلوپستان، ۱ هەنگ لەهەریه‌کی لەگەروس، گولپایەگان، مەلایەر، نەهاوند، کوردستان.

ناوەندی پادگانەکانی قشون لەم شوینانە دامەزراون: تەرەز، تاران، میانداو، ئەردەبیل، سابلاخ، مەشەد، سەرخەس، ئوستراباد، نەسەرەت ئاباد،

قاین، نه‌نزله‌لی، نه‌سفه‌هان، موحه‌ممه‌ره، که‌لات، بوشه‌مر، به‌نده‌ر عه‌بباس، شیراز، سنوری بلوچستان، سنوری کوردستان، سنوری روسیا^{۲۷}.

ده‌زگا ئیترانیه‌کان له ((سالتنامه)) ی ره‌سمی خو‌یان‌دا، تی‌کرای هی‌زی چه‌کداری ئیترانیان دانه‌نا به ۲۰۰هه‌زار که‌س له‌وانه ۱۵۰هه‌زار نی‌زامی و ۵۰هه‌زار می‌لیشیا، کی‌زن نه‌م ژماره‌ گه‌وره‌یه به‌خوه‌ل کیت‌شانیکی ناراستی داموده‌زگا‌کانی ئیتران دا نه‌ئ، چونکه‌ خۆی هی‌زه‌کانی ئیتران، نه‌وی که‌به‌کرده‌وه له‌پیزی قشون‌دا بون، به ۳۰هه‌زار که‌س ته‌قدیر ته‌کا.

له‌چه‌کی قورس‌دا تو‌پخانه‌ی ئیتران خاوه‌نی ۱۶۴ تو‌پی باش و بئ که‌لکی جو‌راو‌جو‌ر بوه بۆ پی‌نگه‌یان‌دنی ته‌فسه‌ریش له‌سه‌ر ری‌وشو‌ینی فده‌نسی ((کۆلیجی سه‌لته‌نه‌تی)) هه‌مو سال چه‌ندین ته‌فسه‌ری په‌روه‌رده ته‌کرد^{۲۸}.

۳/۲/۲ دانانی ری‌وشو‌ینه‌کانی راه‌په‌رین

۱-هه‌لبژاردنی مه‌یدانی راه‌په‌رین

شیخ عوبه‌یدو‌للا پلانی راه‌په‌رینه‌که‌ی وه‌ها دا‌رشت که‌هی‌زه چه‌کداره‌کانی له‌پیش‌دا هه‌ولێ نازاد‌کردنی کوردستانی ئیتران به‌دن، ئینجا هه‌ولێ رزگار‌کردنی کوردستانی عوسمانی به‌دن، له‌به‌ر نه‌م هۆیانه:

۱-ئیران له‌تورکیا لاوازتره.

۲-هی‌زه‌کانی ئیتران له‌و کاته‌دا (به‌پیتی ناگاداری شیخ) به‌شه‌ری خێله‌ تورک‌مانه‌کانه‌وه خه‌ریکه.

۳-به‌شیکی هی‌زه‌کانی ئیتران کوردن، به‌هی‌وای نه‌وه بوه ریزی دو‌ژمن به‌جێ بێلن بینه پال له‌شکره‌که‌ی نه‌و.

۴-کوردستانی ئیتران نه‌رزنیکی ده‌وله‌مه‌ن و به‌پسته، نه‌توانی بی‌سته بنکه‌یه‌کی باش بۆ خۆسازدان بۆ نازاد‌کردنی کوردستانی عوسمانی.

۵-هه‌روه‌ها زو‌لم و زۆری عه‌جهم، باج و سه‌رانه‌ی زۆر، جه‌رمه‌کردن و سزادانی ناره‌وا، نابو‌بردن و سو‌کایه‌تی پێ کردن، کوشتن و لێدان و راوانان... له‌کوردستانی ئیتران‌دا گه‌یشته‌ته راده‌ی ته‌قینه‌وه.

شیخ ناوچه‌کانی خوار و رو‌ژئاوای ده‌ریاچه‌ی ورمیی هه‌لبژارد و بۆ مه‌یدانی له‌شکرکیشی و راه‌په‌رین دژی ده‌سه‌لاتی ئیترانی، نه‌و ناوچانه‌ی تیکه‌لاو‌بون له‌کورد و نازه‌ری که‌مایه‌تی دینی و، له‌کۆنه‌وه مه‌یدانی نا‌کوکی سه‌ختی مه‌زه‌بیی: سوننی-شیعی و، مملانیی خو‌یناوی نه‌ته‌وه‌یی: کورد-نازه‌ری بو.

بۆچی ئەم مەتبەئەندە، کەدە کو موزائیکى دینو مەزەب و زمانى جىاواز بۆ
هەلبەئارد و ناوچەیدەكى تری کوردستانی ئیترانى هەلنەبژارد کەتەبايى نەتەویدی و
دینی و مەزەبیى تىدا بى؟ وەلامدانەویدی ئەم پرسیارە ئاسان نیە.

۲- جۆلاندى هیژو قۆلەکانى

هێزەکانى شیخ عوبەیدوللا بریتی بو لەپیاوگەلى هۆزە کوردەکانى شەمزیان،
تەرگەر، مەرگەر، زەرزا، پیران، مامەش، مەنگور، گەورك، موکری،
دیوکری...

شیخ لەماوەیدەكى كورتدا هەمويانى سازداو لەدو قۆلەو جۆلاندى،
قۆلێکیان بەناو موکریاندا بەسەر بنار و میانداو نەغەدەو بەرەوژورو، ئەوى
تریان بەناو برادۆستدا بۆ سەر ورمى و بەرەوژورو.^{۲۹}

قۆلى یەكەمیان: بەسەرکردایەتى شیخ عەبدولقادر (۱۸۵۷-۱۹۲۵) کۆری
یەكەمى شیخ و هەمزاغای مەنگور بە ۱۵۰ سوارەو لەشەمزیانەو بەرپى کەوتن
بۆ مەرگەر و پەرەوژو. لەسەر داواى هەمزاغا ۸۰۰ سوارى مەنگور
بەسەرۆکایەتى کاکەللای براى و ۳۰۰ سوارى پیران بەسەرۆکایەتى مامەنداغا
۳۰۰ تەنگچى بەسەرۆکایەتى رەسول ئاغا کۆبونەو لەشنۆ. هەمزاغا هەولتىدا
هەمو سەرۆكى هۆزەکان و هۆزەکانیان لەژێر ئالای شیخدا کۆبکاتەو. هەولتى
زۆرى لەگەڵ عەمەد ئاغاى مەزنى مامەش و بیوک خانى گەورە قەرەپاىخدا
کەتەوانیش بەشداری راپەرینەكە ببن. عەمەد ئاغا لەسابلاخ هەولتىكى زۆرىدا
کاربەدەستانى عەجەم لەمەترسى و گەورەبى بزوتنەو کە هۆشیار بکاتەو، بۆ
ئەوى هەر لەسەرەتاو رێى تەشەنەکردنى بگرن. دواى ئەوى لەوان ئائومید بو،
راپەرینەكە پەرەى سەند ئەوسا ئەویش بەناچارى تێكەلاو بو.

ئەم هێزە لەشنۆو بەرەو لاجان، پیران، سابلاخ بەرپى کەوتن. بەدریژایی رینگا
خەلك ئەهاتن بەپیریانەو، پیاوکانیان تێكەلاوى لەشکرەكە ئەبون، خەلكى
سابلاخ بەدەهۆل و زورناو بەئالو چون بۆ پیشواى شیخ هێزەكەى. هەمو
مەتبەندى موکریان بەبى بەرەنگارى هێزى ئیترانى ئازاد بو. شیخ عەبدولقادر
بارەگای سەرکردایەتى لەكەنارى چەمى سابلاخدا دامەزران. چەندین هەزار
كەسى پێو لاوى چەكدار و بێچەكى تێكەلاو لەدانیشتونى سەرانسەرى ناوچەكە
لەشیخ عەبدولقادر کۆبونەو. بەپیتی هەندى سەرژمێر لەماوەى ئەو چەند رۆژەدا

۹هزار سوارو ۸ هزار پیادهو چند ههزاریکیش بۆ تالان کۆبونهوه. ئەم ژمارهیه نه گهر پێوه نانیشتی تی دا بۆ ئەندازهی چه ماوهی بونی راپه رینه که ده رنه خهن. شیخ عه بدولقادر، میره به گی خالۆی به ۲۰۰ سواره وه کو به رایى له شسکر رهوانه ی میانداو کرد. میره به گو سواره کانی له رینگا که و تنه بۆ سه ی عه لی خانی حاکمی مه راغاهه. میره به گ کوژاو سه ریان بری. هه یزه کانی کورد له مه زۆر توپه بون. هه رشیکی توندیان کرده سه ر میانداو.

۲۶ ی شوالی ۱۲۹۷ میانداو دوا ی شه ریکی خو ئنای گه را. له م شه ره دا چه ند سه د شیهه کوژران. هه ندئ له خانو و بازا ری میانداو دوا ی تالان کردن سو ئیتران. ۴ زی ئەلقعه ده هه یزی کورد له مه له ک که نه دیه وه به ره و بنباب به ری که و ت. خه لگی بنباب چونکه هه وائی کوشتارو سو تاندنی میانداوایان بیست بو هه مو خو یان بۆ به رگری ئاماده کرد بو. مه لا عه لی قازی، که ناخون دیکی شیهه بو، که و ت بو هاندان و سازدانی خه لگی بنباب بۆ به ره له ئستی کورد. خه لگی بنباب به رگریه کی ئازایانه یان له خو یان و شاره که یان کرد. چه ند هه رشی کورده کانیان شکاند. هاوزه مان له گه ل سه ر نه که و تنی ئەم هه رشانده دا، هه یزکی ئیترانی به سه ر کردایه تی ئعمه دا ئەسه له ئنه که پێک هات بو له ۶ هزار پیادهو ۲۵۰۰ سوار گه یشت بونه نزیک بنبابو بۆ دامرکانده و ی راپه رینه که. هه یزه کانی شیخ له گرتنی بنباب نا ئومید بون و که و تنه به لاه لی کردنی نا ریکو پێک. شیخ عه بدولقادر کشایه وه مه له ک که ندی و له و یوه بۆ سابلآخ.

۲۷ زی ئەلقعه ده کونسو ئی ئینگلیز، ئابوت له ور میوه گه یشته سابلآخ. نامه ی شیخ عوبه ی دو لای هه ئنا بو له و یوه رهوانه ی ته ور یزی بکه ن. شیخ عه بدولقادر بۆ پاراستنی هه مز اغای فه تاحی به ۱۵۰ سواره له گه ل ئارد تا نزیک بنباب به رتیان کرد. ئابوت له و ی فه رمانده ی هه یزه کانی ئیترانی دی و هه رچی ئا گاداریه کی له سه ر هه یزه کانی راپه رینه که هه بو به ئیترانیه کانی و ت.

له سه ره تای زی ئەلحه ده قشونی به سه ر زکایه تی ئعمه دا ئەسه له ئنه له بنبابه وه به ره و سابلآخ جولا بۆ دو که و تنی هه یزی شو پش. له هه مان کات دا ۵۰۰ که سی شاه سیو ن به سه ر زکایه تی فرجی خان و نه جه فقلی خانی یور تچی که له ته ور یزه وه بۆ یار مه تی دانی هه یزی ده و له ت هات بون تا گه یشته سابلآخ به هه ر کو ئ دا را نه بو ردن تالانیان نه کرد.

هیزه‌کانی عبدولقادر نه‌یان توانی له‌به‌رده‌م هیزه‌کانی ده‌لته‌دا رابوه‌ستن. که‌وتنه‌ کشانه‌وه به‌ره‌و شنۆ.

قۆلی دوه‌میان: به‌سه‌ر کردایه‌تی شیخ عوبه‌یدوللا خۆی.

شیخ پێشتر هیزیکی به‌سه‌ر کردایه‌تی شیخ محمەد سدیق کورپی دوه‌می و خه‌لیفه محمەد سه‌عید نارد بوه‌ ناوچه‌که به‌هاوکاری شیخ محمەد نه‌مین که‌یه‌کێ له‌گه‌وره‌کانی کوردی نه‌وی بون، که‌وت بونه‌ سازدانی هیز.

۱۴ی زی ته‌لقعه‌دی ۱۲۹۷ شیخ عوبه‌یدوللا به‌هیزیکی گه‌وره‌ی نیلاته‌وه له‌مه‌رگه‌وه‌یه‌وه به‌ره‌و ورمێ به‌پێ که‌وت. بۆ حه‌سانه‌وه چه‌ند سه‌عاتێ له‌باراندوز لای‌دا. له‌ویه‌ راسته‌وخۆ چو بۆ گوندی سیری نزیکسی شاری ورمێ. هیزه‌کانی نزیکه‌ی ۱۲ هه‌زار که‌س نه‌بو. له‌وکاته‌دا هیزیکی نه‌وتۆ له‌ورمێ نه‌بو بپارێژی. فه‌وجه‌کانی ته‌فشار به‌فه‌رمانده‌یی ثقبال ته‌لدوله له‌قه‌لای بدلبو هه‌لیان‌دا بو. شیخ نه‌و هه‌له‌ی له‌ده‌س‌دا. له‌باتی نه‌وه‌ی یه‌کسه‌ر هه‌لبکوتیتته سه‌ر ورمێ و بپه‌رێ. له‌وی راوه‌ستاو رۆژی دوایی دو نامه‌ی نوسی “یه‌کێکیان بۆ میر جه‌مال ته‌لدین ناغای شیخ ته‌له‌سامی ورمێ و نه‌وی تریان بۆ میرزا حسین ناغای عه‌جهد. شیخ له‌نامه‌کانی‌دا داوای لێ کرد بون هاوکاری له‌گه‌ڵ بکه‌ن. شار به‌بێ شه‌ر به‌ده‌سته‌وه به‌دن، سیورساتی له‌شکره‌که‌ی دابین بکه‌ن، ناگاداری کرد بون، ته‌نیا دو رۆژ له‌وی ته‌مینیتته‌وه له‌مزگه‌وتی جامعی نوێژیان له‌گه‌ڵ ته‌کاو له‌ویه‌ ته‌چیتته سه‌ر ته‌وریز.

ته‌وانه‌ش که‌لکیان له‌نامه‌که‌ی شیخ وه‌رگرت بۆ دواخستنی هیزشه‌که‌ی تا رێوشوینی پاراستنی شاره‌که‌یان دابنێ و ناگاداری ثقبال ته‌لدوله و کاربه‌ده‌ستانی تری ئێران بکه‌ن، له‌وه‌لام‌دا داوایان له‌شیخ کرد ۳ رۆژ مۆله‌تیان بدات بۆ نه‌وه‌ی خه‌لک ناگادارو خۆیان بۆ پێشوازی ناماده بکه‌ن. شیخ دو رۆژ مۆله‌تی دان، به‌لام ناخونده‌کانی ورمێ له‌باتی نه‌وه‌ی شار بۆ پێشوازی شیخ ناماده بکه‌ن، که‌وتنه‌ خۆسازدان و قایم کردنی دیوارو بوج و باروی شار بۆ به‌ره‌هه‌ستی و نامه‌شیان بۆ ثقبال ته‌لدوله نارد به‌زویی بگه‌ڕیتته‌وه، مشوری پارێزگاری ورمێ له‌هیزشی چاره‌روانکراوی شیخ بخوا.

هیشتا مۆله‌تی شیخ ته‌واو نه‌بو بوو ثقبال الدوله و فه‌وجه‌کانی به‌ر فه‌رمانی گه‌یشته‌وه ورمێ. شیخ محمەد نه‌مین و خه‌لیفه محمەد سه‌عیدیش به‌هیزه‌کانیانه‌وه گه‌یشته‌ن لای شیخ. نه‌و هیزانه‌ی له‌شیخ کۆبوونه‌وه، وه‌کو

هندی سەرچاوه ئەلێن، خۆی لە ۳۰ هەزار کەس ئەدا^{۲۰}. ئەم ژمارەیه ئەگەر
پێوه‌نانشی تی‌دا بێ دیسان راده‌ی قوڵی ره‌گی راپه‌رینه‌که‌ی له‌ناو گه‌لی کوردا
ده‌رئه‌خا.

تقبال ئەلده‌وله ده‌سبه‌جێ که‌وته دانانی رێوشوێنی پارێزگاری شار. مزگه‌وتی
یورد شای کرده باره‌گای فرمانده‌یی. جگه له‌هێزه‌ نیزامیه‌کانی، هه‌مو ناخونده
بازرگان و گه‌وره‌کانی ورمی له‌گه‌ڵ دانیش‌توانی شاره‌که ده‌ستیان دایه چه‌ک و
به‌سه‌ر ده‌روازه و بورج و بارو و گه‌ره‌که‌کانی شارد و دابه‌ش بون بۆ به‌ره‌هه‌تستی
هێرشی کورد. ناکۆکیه‌که به‌ته‌واوی ره‌نگی مه‌زه‌به‌یی و نه‌ته‌وه‌یی به‌خۆیه‌وه گرت
بو. هه‌مو کوردی سوننه له‌لایه‌ک و هه‌مو عه‌جهمی شیعه‌ش له‌لایه‌ک. بۆچی
راپه‌رینه‌ی ره‌وای کورد به‌و جۆره له‌لایه‌ن گه‌لی ئازه‌رییه‌وه دوژمنایه‌تی کراو
به‌ره‌له‌وه‌ی هێزه‌کانی ده‌ولت سهرکوتی بکه‌ن ئەوان به‌ره‌نگاری راوه‌ستان؟ ره‌نگه
وه‌لامی ئەمه له‌به‌شه‌کانی یه‌که‌م و دوهمی ئەم باسه‌دا ده‌ره‌یتێڕ.

شیخ عوبیدوللا تی گه‌یی مۆلته‌که‌یان بۆ به‌ده‌سته‌وه‌دانی شار نه‌بو، به‌لکو
بۆ ته‌فهردانی ئەوو بۆ به‌سه‌ربردنی کات به‌و تا خۆیان بۆ به‌رگری ئاماده بکه‌ن.

شه‌وی ۱۸ ی زی القعه ده‌که‌مین هێرشی کورد بۆ سه‌ر ورمی ده‌ستی پێ
کرد. تقبال ئەلده‌وله و هێزه‌کانی و خه‌لکی ورمی ژۆر به‌توندی به‌ره‌ره‌چی
هێرشه‌که‌یان دایه‌وه. هێرشه‌که هیچ سه‌رکه‌وتنێکی به‌ده‌س نه‌هێنا.

هه‌رچه‌نده له‌نیوان شیخ عوبیدوللا و تقبال ئەلده‌وله‌دا چه‌ند جارێ نامه
تالوگۆڕ کراو، چه‌ند جارێ نوینه‌رانی خه‌لکی ورمی چونه لای شیخ بۆ مۆلته
وه‌رگرتن و کونسوڵی ئینگلیزیش ویستی ناوێژی بکا، به‌و هۆیانه‌وه جاروبار شه‌ر
رائه‌وه‌ستا، به‌لام پێکادان وه‌کو له‌شه‌وی ۱۸ مانگه‌وه ده‌ستی پێ کرد بو تا
روژی ۲۸ ی زی ئەلقعه له‌به‌رده‌می دیوارو قه‌لا و بورج و باخه‌کانی ورمی‌دا
دریژه‌ی کێشا، بێ ئەوه‌ی هێزه‌کانی کورد بتوانن شاره‌که یا هه‌ندێ گه‌ره‌کی بگرن.
تقبال ئەلده‌وله به‌هه‌یوای گه‌یشته‌نی هێزی یارمه‌تی ئێران ئە‌ی ویست کاته‌که
به‌سه‌ر به‌ری. هێزه‌کانی کورد زیانی گیانی ژۆریان لێ که‌وت بو. هه‌ر له‌هێرشی
شه‌ویکیان‌دا وه‌کو عه‌لی ئەفشار نویسیویتی ئەبێ نزیکه‌ی ۲۵۰۰ کورد کوژرا بێ.

۲۹ ی زی ئەلقعه ئەمیر تیمور پاشا خانی سه‌رداری ماکو به‌ ۶ هه‌زار
سوپایانی خوی و سه‌لماس و ماکو له‌چیمه‌نی درشکی سه‌لماسه‌وه به‌ره‌و ورمی
جولاو هه‌مان روژ گه‌یشته قوشچی. شیخ عوبیدوللا هه‌مو هێزه‌کانی برده قه‌لای

نیسماعیل ناغا بۆ ئەوئەری رۆ ئەتیمور پاشا خان بگری. یەكەمین پێكادانی
هێزەكانی ئەمیر تیمور شێخ عوبەیدوللا لە قیزلار قلعه بە قازانجی ئێران تەواو
بو. ئەمیر تیمور بەرەو ورمی کەوتە رۆ و لە دەرهەوی شار بارگەیی خست. هێزەكەیی
تیمور پاشا هەر ئاوابە کە لە سەر رۆ دا بوو تالانی کردو هەمو ئەوانەشی سەر
بری کە لە هێزەكەیی شێخ بە دیل گرت بونیو، کە لە کانی وەکو نیشانەیی
سەرکەوتنی خۆی نارد بۆ تەوریز.

شێخ هێزەكانی رێك خستەو. لە ئێوارەیی ٤ زی ئەلجەدا لە کێوی جەودلرەو
کە ئەپروانی بە سەر ئۆردوگاگەیی تیمور پاشا خان دا هێرشێکی سەرنە کەوتویان
کرد. هێزی عەجەم هێزەكانی راپەرینە کەیی شکاندو بەرەو دواوە راوی نا.
هێزەكانی شێخ جارێکی تریش لە هەمان شوێنەو پەلاماری ئۆردوگاگەیان دا،
بەلام ئەجارەش بێ هودە بو.

هاوێزەمان لە گەڵ بەخۆکەوتنی جەنگی دەرباری قاجارو سازدانو بەرپی کردنی
قشونو میلیشیای ئیلات بۆ دامرکاندەوێ راپەرینە کە، تەقەللا
دیپلۆماسیە کانی شا سەرکەوتنی بە دەس هێنا. ئەلایە کەو ئەلیکسەندەری دوهم
فەرمانی دا بە هێزەكانی روسیە لە قافقاس بچیتە سەرسنوری ئازەربایجانی خوارو،
بۆ ئەوئە لە کاتی پێویست دا بە قازانجی ئێران خۆیان لە جەنگ هەلقوریتین.
ئەلایە کە ترەو گەلە کۆمەکیی دیپلۆماسی، روسی، بەریتانی، ئێرانی
لە ئەستەموڵ توانی بابیعالی ناچار بکات، هێزەكانی خۆی لە موش، بتلیس
ئەرزروم، ئەرزەجان، وان کۆبکاتەو بەرەو هەکاری و مەلەبەندە کانی راپەرینی
بنیۆ، شوینی ستراتیجیە کان بگرنو سنوری ئێرانی - عوسمانی قایم بکەن.

٤/٢/٢ کشانەووە تیشکان

هێزەكانی هەردو قۆلە کە پشیوی تەواویان تی کەوت. هەندێکی دواي بە دەس
هێنانی تالان بێ پرس گەرانەو مائی خۆیان. هەندێ وەیی بەرداو لە ترسی
گەیشتنی هێزەكانی ئێران بلۆهیان لی کرد. هەندێکیشیان بە نەهینی یا بە ناشکرا
ریزی راپەرینیان بە جۆ هێشتو. دایانە پال دۆژمن.

هێزەكانی ئێران کەوت بونە راوانانی هێزەكانی راپەرین. لە هەمان کات دا
بەتوندی کەوتنە سزادانی بە کۆمەلای خەلک. دانیشتوانی گوندەکانیان بە زۆری
نەکوشت. مالو داراییان تالان ئەکردن و ئاوابەکانیان ناگر ئەدان، ئەو خەلکەیی
توانی لە پەلامار رزگار ببێ پەنایان برده بەر ناوچە شاخاویە کانی سەرسنوری

عوسمانی - ئیرانی. هیئزه کانی ههردو قۆله کەدی له شکری شیخ به ناریکیوینکی
بلاوه یان لی کرد. شیخ عوبهیدوللار عهبدولقادر و عهدهد سدیقی کوپی له گهل
ههندن له هیئزه کانی له مانگی زی الحجه ۱۲۹۷ (تشرینی دوهمی ۱۸۸۰) له سنور
په پینهوه بو ناو خاکی عوسمانی و گه پانهوه بو ناوچهی شه مزینان. هه مزه ناغاش
به چپای قه ندیل دا ناوی دیوی مه نگوپایه تی بو.

پلانی جه نگی نازاد کردنی کوردستانی ئیران به تیشکان دوابی هات. له شکری
راپه رین نه یتوانی سه رکه و تنی گه و ره به ده ست به یتنی له نازاد کردنی شاری گرنه
یا شوینی ستراتیجی دا، ته نانه ت راپه رینه که نه ته نیه وه بو ناوچه کانی سنه و
کرماشان که به شیکێ گرنه و فراوانی کوردستان بو.

ههروه ها له بهر ناریکیوینکی و بی دیسپلینی و بی سه روبه ری نه یتوانی له چه ن
هه فته یه ک زیاته ر خۆی رابگرێ چ بو هیشته نه وهی نه و شوینانه ی نازاد کرا بون و
له ژیر ده سه لاتتی خۆی دا بون. چ بو به ره نگاری شکاندن هیرشی قشونی ئیران.
له بهر نه شاره زایی له زانسته کانی جه نکه و تاکتیکه کانی دا نه یتوانی جه نگی
نیزامی له گهل قشونی ئیران بکا. ههروه ها نه یتوانی درێژه به کاری چه کدار بدات
به شیوه ی جه نگی پارتیزانی.

قشونی ئیران وه کو کیزن نویسیوتی که پیکهات بو له ۲۰ هه زار که سو چه ند
عه راده یه ک تۆپ به سه رکردایه تی حشمت الدوله ^{۳۱} که وت بوه ری بو دامرکانده وه
راپه رینه که. حشمت الدوله له ریگا مرده. له بهر نه وه ناصرالدین شا فه رمانی دا
به میرزا حسین خان سه رکردایه تی عملیاته که بگریته نه ستۆ. چه ند نه فسه ریکي
نه مه ییش له ناو قشونی ئیران دا بون. سوپا سالار گه یشته سلدوز. کو تایی هینا
به سزادانی به کۆمه لتی خه لک “ کوشتارو تالان و ناگردانی مال و ناوایی. روژی
۱۲ ی مه رهم نه لعه رام گه یشته ورمی. له وئ که وته ریکه خسته وه ی کاروباری
ناوچه که. میرزا ره زا خانی سه رتیپ و معین الصداره و میرزا هاشم خانی
سه ره رشتی نه رمه نیه کانی نارد بو گفتوگو له گهل کاربه ده ستانی عوسمانی
ده رباره ی شیخ عوبهیدوللار هاوکاره کانی ^{۳۲}.

۵/۲/۲ گفتوگو له گهل تورک

کاربه ده ستانی تورک نه یان ویست شیخ به خۆشی بجه نه داوه وه. که وته هاتوچۆ
بو لای و گفتوگو له گه لئ بو نه وه ی بیبه ن بو نه سه مۆل “ شیخ نه بی خۆی هیوای

بەدەلئىنە كانى تورك ھەبو بى. چونكە بەو بۆنەيەو ٩م نامەيەى بۆ كوردەكانى سنورو بۆ ئاوارەكان نوسىو:

((لەپاش پى راگەياندى سەلامى موشتاقانە

ھەر كات لەپرى خۆشەويستىو ٩حوالى ٩م لاپىرسن بىمەداللە كارەكان لەلايەن لاى بلندى دەولەتى بالاو بەئارەزوى دلى خۆشەويستەنە. لەمىژانەدا جەنابى سەعادەت مەئاب ئەحمەد بەگ يارەرى حەزرى ھومايۆنى حەزرىتى شاھانە، خەلە اللە ملەكە، بۆ ھەندى كاروبارى نەيتى نىردرا بوە ئىرە، ھات و واخەللە لەھەمو رويەكەو كارەكان رو بەرئىگەو بەپىنى مەبەستە. ئەگەر نىفاقى ئەھالى كوردستان و بى سەبرى ئاوارەكان نەبى كار بەئەنجام گەيشتەو و دروست بوە. چونكە ھەمو دەولەتان حەمەتى عەجەمىيان بەناھەق دانائو ھەقيان بەئىمە داو. بىرپار وايە كوردستان تەسلىمى خۆمان بکەن. لەبەرنەويە عەجەم شەژاوان و ھەولتى ئىستىمالەتى ئاوارەكان ئەدەن، ھەلبەت ئەوئەندى لەتواناى ئىو ەدا بى ئەبى ھەولتى ئىتتىحاد و ئىتتىفاقي كوردستانى ئەولا بەدەن و ئاوارەكان تەقويەو تەوسىيە بکەن كەئارام بگرن و بى سەبرى نەكەن و بەدرۆو دەلەسەى ئىترانەكان ھەل نەخەلەتەن و ھەركەس بى ئىزن و ئىجازەى ئىمە ھاتوچۆ بکاو بگەپتەو بەدوژمنى گەورەى ئىمە دانەنرى.

چاوەروانى وەلامى سەلامەتى و مەرجوعاتم^{٢٣}

كاربەدەستانى تورك ھىزىكى زۆريان ھىتابو ەو كوردستانەو. لەباتى ئەوئەى كوردستان تەسلىمى شىخ بکەن وەكو گەفتيان پىدا بو، بەگىراوى رەوانەى ئەستەموئيان كەو لەوى دەسبەسەر دايان نا.

٢/٢ تەقەللای جىيەجى كەردن: كارى دىپلوماسى

١/٢/٢ رۆژھەلاتى ئاوەپاست: مەيدانى تەراتىنى روس و ئىنگلىز

لەدوا چارەكى قەرنى ١٩ ھەمدا دەولەتە ئەرورپىيەكان لەبوارى پىشەسازىدا لەپىشكەوتنى خىرادا بون. بۆ بەدەسەھىتەنى بازارى ساخكەردەوئەى كەلپەلەكانيان و، بۆ بەدەسەھىتەنى كەرەستەى خاوى پىويست. لەمەلەلانىيەكى سەختى سياسى، ئابورى، فەرھەنگى...دا بون لەپىناوى دابەش كەردنى ولاتەنى ئاسيا و ئەفرىقادا بەئاوچەى نفوزى خۆيان.

بەرىتانىا ھىندستانى كەربو ە كۆلۆنى خۆى. پارو پارو چەندىن شوئىنى ستراتيگى لەسەر رىگەى نىوان بەرىتانىا و ھىندستاندا ئەدەولەتى عوسمانى

داگیرکرد بو. مالتا (۱۸۰۰)، عهدهن (۱۸۳۹)، قوبروس (۱۸۷۸)، قهناتی سویس (۱۸۸۳). دواپی تریش نه ماره ته کانی تری خه لیجی فارس.

روسیاش له فراواغوازی بهرو خواری خوئی دا له چهند شهریک دا ئیترانی شکاند بو. په یمانی گولستان (۱۸۱۳) ی به سهره سپاند. له ۱۸۲۹ دا دیسانده روسیه بیانونی به ئیتران گرته وهو که وته وه جهنگ له گه لی و په یمانی تورکمان چای به سهره سپاند. روسیه له سالاتی ۱۸۶۸، ۱۸۷۳، ۱۸۷۶ خانه کانی بوخاراو خیوه جو قندی خسته ژیر دهستی خوئی. روسیه له روژناوای دریا ی قه زوینه وه گه یشته بوه سهر ناوی تاراسو له لای روژه لاتی وه سهر روباری ته ترک. له روژه لاتی سنوری عوسمانیش دا له دوا ی په یمانی بهرلین (۱۸۷۸) قارس، نه رده هان، باتومی پی بر او، بهرده وام بو له هاندانی گه له مه سیحیه کانی بالقانو نه رمدنی دژی بابیعالی.

روسیاو بهریتانیا دو هیزی سهره کی بون له سهر به هیژکردنی نفوزی خو یان له ناوچه که دا له گه لی یه کتری له ململاتی دا بون. به لأم که مه ترسی هاتنی هیزیکی سییه م، وه کو ملؤومی نه م دوانه، په یدابو بی. نه وسا ململاتی به ینی هدر دویانی خا وکرده وه تا نه ویان در نه کرد. له سهره تای قهرنی ۱۹ هم دا بهرام بهر مه ترسی ناپلیؤن نه مه یان کرد، ههروه که له کو تای قهرنی ۱۹ هم دا له گه لی په یدابونی مه ترسی نه لمان دا هه مان گه مه یان دوباره کرده وه.

روسیاو بهریتانیا بو پاراستنی بهر وه ونیه کانی خو یان جگه له سه فاره ته کانیان له نه سته مول و تاران، چهن دین کونسولگه یان له شاره گرنگه کانی ئیتران و تورکیا دامه زرانده بو.

هاونیشتمانانی نه وروپی به تاییه تی روسو ئینگلیز له سهرانه ری روژه لاتی ناوه راست دا به ناوی گه شت، گه رانی تارکیؤلؤجی، لیکیؤلینه وه ی جوگرافی، کرین و فروشتنی که لوپه لی بازرگانی... زانیاریسان له سهر هه لومهرجی سیاسی، کومه لایه تی، تابوری، فهره نگی گهلانی ناوچه که و شوینه ستراتیجیه کانی کوته کرده وه بو دانانی نه خشه ی جیگیرکردنی نفوزی سیاسی و تابوری خو یان.

به ناوی پاریزگاری و یارمه تی دانی مه سیحیه کانه وه میسیؤتیه کان چهن دین بنکه یان له ژیر ناوی که نیسه، قوتا بخانه، نه خوشخانه دا دامه زرانده بو. نه وانیش له پال ده زگا سیاسی و تابوریه کانی تری ولاته که یان خزمه تی ستراتیجی ده ولته ته کانی خو یان نه کرد.

به ناوی چاککردنی ده زگای به پړوه به رایه تیه وه سه دان بیگانه له ده زگا
نیدار په کانی عوسمانی و ئیرانی دا کاریان نه کړدو به ناوی ریکه خستنه وه ی هیزه
چه کداره کانی هردو ده ولته وه سه دان نه فسه ری نه وروپایی له پیزی سوپا کانی
ئیران و تورکیا دا کار به ده ست بون.

هاونیشتمانانی نه وروپایی له قه له مړه ی نه م دو ده ولته ده مافی
کاپتیولاسیون واته مافی دادگای کونسولیان هه بو که هیچ هاونیشتمانیه کی
خویان نی بو.

روسیا خاوه نی گه وره ترین هیزی زه مینی نه وسای دنیا، گه وره ترین هیزی
ناوچه کهش بو، هاسنور بو له گه ل ده ولته تی عوسمانی و هاسنور بو له گه ل
ده ولته تی ئیران، نفوزی سیاسی، نابوری، جهنگلی به هیزی ته دا کړد بون.

به ریتانیاش خاوه نی گه وره ترین هیزی ده ریایی نه وسای دنیا، به هوی بونی
له هیندر بنه ککانی له مالتا، قوبروس، عه دن، شیخ نشینه کانی خه لیج،
نه گهرچی هاسنوری هیچکام له تورکیا و ئیران نه بو به لام نفوزی سیاسی، نابوری،
جهنگلی به هیزی له ناویان دا هه بو.

تالمانیاش که تازه ده ولته تی یه کگرتوی نه ته وه یی خوی دروست کړد بو، وه کبر
هیزیکی پشه سازی گرنگی دنیا، هات بو هه میدانی ململانیوه له ناوچه که دا بو
ته وه ته ویش چیگه پیی خوی بکاته وه. هه ر به و پییه ش فدره نسا، ئیتالیا،
نه مه سه ...

سه رزه مینی ئیران و عوسمانی بو بون به مه میدانی ململانییه کی سه خت له نیوان
ده ولته تانی نه وروپایی دا، به لام روسیا له لایه ک و به ریتانیا له لایه کی تره وه که هیزه
نفوز داره کانی ناوچه که بون هه ولیان ته دا ری بگرن له هاتنی نفوزی هیزه کانی
تر. به هوی پیشکه وتنی خیرای نه وروپا و مانه وه ی روزه لات به دواکه وتویی،
به هوی به سترانه وه ی نابوری دواکه وتوی ناوچه که به نابوری پیشکه وتوی ده ولته تانی
نه وروپیه وه، ده لاقه یه کی گه وره له نیوان نه م قاره یه دا دروست بو. ته نگوچه له مه ی
نابوری، کومه لایه تی، سیاسی.. ئیران و تورکیا قول تر بو. داووده زگا ده ولته تیه کان
زیاتر به ره و فساد نه رژیشتن. زولمی زورتریان له خه لک نه کړد. زورتر نه بون
به ژیریاری قهرزی ده ولته تانی ده ولته مه نی نه وروپاوه. زیاتر نه که وتنه ژیره ره رسی
نفوزی نه وانه وه، چاره نوی مه سه له گرنگه کانی ناووه یان له لایه دن نه وانه وه بریار
نه درا.

۲/۲/۲ بۇچۇنەكانى شىخ عوبەيدۇللا

شىخ عوبەيدۇللا لەناو ئەو ھەلومەرچە ناوھكى و دەرەككەدا كەوتە كاركردن بۇ جىيەجى كىردنى ستراتىجەكەى. گرنگى دەورى دەولەتەتەنى ئەزانى لەبىياردانى چارەنوسى گەلاندا، بەتايىبەتەنى خۇى بەشدارى جەنگى روسى-عوسمانى (۱۸۷۷) بو، ئەو شەرەى روسىا بەيىانوى لەسەر كىردنەوئى نەتەو مەسىحىيە زۆرلىكراوھكانى بالقانەو دۆى عوسمانى ھەلى گىرساندو، لەئەغمامى سەر كەوتنى روسىاو ژۆركەوتنى عوسمانىدا، پەيمانى سان سىتيفانوى بەسەرا سەپاند، كەئەبو دەست لەچەندىن ناوچەى فراوانى بالقان و قافقاس و ئاسىيائى بچوك ھەلبىگىرئو، دوايى تىرىش لەباتى ئەو لەپەيمانى بەرلېندا لەژۆر گوشارى دەولەتەتەنى ئەوروپىدا دەستى لەچەند شوئىنى قەلەمپەرەى خۇى ھەلگىرت و دانى نا بەئازادى دىنى و نازادى نەتەوئى چەندىن گەلى ژۆردەستەى خۇىدا.

شىخ عوبەيدۇللا ئەيزانى دەولەتەتەنى گەرەى ئەوروپى ئەتوانن دەولەتەتەن بىروختىنن و دەولەتەتەن دروست بىكەن، بەلام شارەزائى مەملەئىتى ستراتىجىيى دەولەتەتە گەرەكانى ئەوروپا، مەملەئىسى ستراتىجىيى روسى-ئىنگلىزى لەناوچەى رۆژھەلاتى ناوھراست و، ستراتىجىيى ھەرىكەيان لەناوچەكەدا نەبو، كەيىنگومان ئەم شارەزائىيە ئەى تەوانى دەورەككى كارىگەرى ھەبىن لەدارشتىنى ستراتىجىيى بزوتنى دىپلۇماسىيى جولانەوھكەدا، بەجۆرەككى ئەوتۆ كە بەتەواوى ناكۆك و راستەوخۆ پىچەوانەى يەكترى نەبن.

يەككى لەئەسولوبە سەرەككەكانى شىخ عوبەيدۇللا بۇ جىيەجى كىردنى ستراتىجەكەى كارى دىپلۇماسىيى بو، لەبەرئەوھ لەپىش كۆكردنەوئى ھىزى چەكدارو دەسكردن بەلەشكركىشى بۇ رزگار كىردنى كوردستان لەدەسەلاتى عەجەم و رۆم كەوتە بزوتنى دىپلۇماسىيى. كەوتە ھەولتى دروست كىردنى پىئوھندى لەگەل نۆئەرايەتەى دەولەتەتە ئەوروپايىيەكان بەناردنى نامەو يادداشت، ناردنى نۆئەرى تايىبەتەى بۇ گىفتوگۆر و نكردنەوئى بارى سەرغىيى خۇى لەسەر ھەلومەرچى كوردستان و ناوچەكەو جىھان.

شىخ عوبەيدۇللا دەولەتەتەنى نەبو تاداودەزگائى كاروبارى دەرەوئى ھەبىن، دىپلۇماتىيى پىسپۆر شارەزائى كاروبارى سىياسەتەى جىھانەى ھەبىن، زانستگەو شوئىنىي پىنگەياندىنى دىپلۇمات و زانائى قانون و سىياسەت و جوگرافىيى پىئوھندى نار دەولەتەتەنى ھەبىن، ھەرەوھەا حىزىيىشى نەبو كەچەند كەسىكى تەرخان كىراوى

هه بێ بۆ لیکۆلینهوه هه لسه نگاندى کاروبارى سیاسى ناوچه که و جیهان و دانانى رێوشوێنى کارى سیاسى - دیپلۆماسى، سهربارى تهمانهش دوا که وتویى کوردستان له بارى پێوه ندىیهوه " نه بونی رینگاوبان، ته له گراف، رۆنامه و گۆڤار...

شیخ عوبیدوللا خۆى سه رکرده ی جولانه وه که بو. بیروبۆچونه کانی ته ویش بریارده ر بون له دیاریکردنى ریبازو چوارچێوه ی پێوه ندىیه کانی له گه ل دنیای دهره وه. به لام شاخۆ هه ر ئاوات و ئاره زه کانی شیخ و ئایدیۆلۆجی و جوړی فهره نگو په روه رده بونی خۆى ته نیا سه رچاوه ی دارشتنى چوارچێوه ی کارى دیپلۆماسى جولانه وه که بون، یاخود ((بینه)) ی ناوه کی کوردستان و ((بینه)) ی دهره کی - ناوچه یی و جیهانى کاریان تی کردوه؟

بێگومان فاکته رى جیۆپۆله تیک دهریکی کاریگه رى هه بوه له دیاریکردنى بۆچونه کانی شیخ عوبیدوللا. هه لکه وتی جوگرافى کوردستان له به ینى ئیتران و عوسمانى دا، هارسنورى له گه ل روسیه ی به هیتذا، که چه ندىن شه رى سه رکه وتواندى له گه ل هیئزى عوسمانى کردبو و شکانه دبوی، تیکه لاوى کۆمه لایه تى، بازرگانى، فهره نگى کورده کانی هه ردو دیوى سنورى عوسمانى - روسى، ئیترانى - روسى، نه بونی سنورى سیاسى کوردستان له گه ل هیچ ده وله تیکى تری دنیا جگه له روسیا، نه بونی سنورى ده ربایى، که مئ توانای ماددى جولانه وه که، نزمى ئاستى به رهم هینانى خه لک، نه بونی کارگه ی دروست کردنى چه ک و تفاقى جه نگى، نفوزى به هیئزى روس و ئینگلیز له ناو هه ردو ده ولت و له ناو دانیشه توانی ناوچه که دا.. ته مانه بێگومان دهری کاریگه ریان هه بوه له دیارى کردنى بۆچونه کانی دا.

١- ئامانجى له بزوتنى دیپلۆماسى

بۆ ئه وه ی یه کى مافى خۆى به ده ست به یئى، ته بێ لیوه شاهیه یى خۆى به سه لمیئى، ته بێ له خه لکى تر بگه یه نئى که به ده سه ته ینانى ته م مافه بۆ ئه و، ته گه ر قازانج به وان نه گه یه نئى نایه ته هۆى زه ره ر ئى دانیان. کوردیش که خاوه نى ده ولت نه بوه، له ربزى ده ولتانى جیهان دا جێیه کی نه بوه، بۆ ئه وه ی مافى هه بونی ده ولت به ده س به یئى ته بو لیوه شاهیه یى خۆى به سه لمیئى، ته بو له ده ولتە تانى تر بگه یه نئى که نه ک زیانى بۆ ئه وان نابى، بگه ر قازانجى ئى ته که ن. ته بو به هانه ی به جیى به ده سه ته وه بێ بۆ خۆجیا کردنه وه ی له ده سه لاتی عوسمانى و ئیترانى.

کوردستان ولایتیکی شاخاویه، هەرگیز دهسه لاتی ناوهندی بههیزی دهوله تیکی
 خوجیتی تیا دانه مه زراوه. هه می شه له ژێرده سه لاتی بیتگانه ی داگیر که را به.
 دهسه لاتی دادگه ری تیدانه به. بنه ماله، هۆز، خێل، گوند، پێره وانی مه زه ب و دین
 بۆ پاراستنی خۆیان و به رژه وه ندیه کانیان ناچار بون پشت به هیزی تاییه تی خۆیان
 بههستن. نه رزی کوردستان هه می شه جینگه ی چاوتن برینسی نه ته وه به هیزه کانی
 ناچه که و مه یدانی زۆرنه بازی خۆنه بازی دهوله ته کانی نه وان به. مملانیسی
 دهسه لاتی ناوه ندیی رۆم و عه جهم له گه ل دهسه لاته خوجی یه کانی بۆ جینگه کردنی
 دهسه لاتی ناوه ندی له کوردستان دا، مملانیسی رۆم و عه جهم له کوردستان دا بۆ
 دهسکه وتی نه رزی، مملانیسی هۆزو خێله کان له سه ر دهسکه وتی ناچه یی له ناو
 خۆیان دا... ئاسایشی له کوردستان بری بو. نه وره یه کان له رینگه ی نه و گه شته رو
 گه ریدانه وه که هات بونه کوردستان یا به کوردستان دا تنی په ری بون، وینه ی
 گه لێکی دواکه وتو، نه خوینده وار، درنده، شه رانی، فه ناتیک، جه رده، رینگه ر،
 تالانکه ر.. که لێوه شانه وه ی به رپه به ردنی کاروباری ولاته که ی خۆی نیه، چو به
 می شکیانه وه، شیخ عوبه یدوللا نه یویست نه و وینه یه چاک بکاتو، پێیان
 به سه لێنتی کوردیش نه گه ر کاروباری خۆی به ده ست خۆیه وه بێ، له کوردستان دا
 ئاسایش جینگه ر نه بێ، جه رده یی و دزی تالان و شه رشۆر نامێنتی، کاروانی بازرگانی
 به نه مینی هاتوچۆ نه کا. خوینده واری بلاو نه بیته وه، لێوه شاره یی دروست کردن و
 به رپه به ردنی دهوله تی خۆی هه یه.

نه گه ر ناوه رۆکی نامه کانی شیخ عوبه یدوللا و توێژه کانی خۆی و نوینه ره کانی
 له گه ل نه وره یه کان لێک بدریته وه، ده ره که وێ که مه به سه کانی شیخ له بزوتنی
 دیپلۆماسی به ره و ده وله تانی نه وره یی بریتی بو له:

۱- خۆشناوکردنی کورد و سه لماندنی ره وایی جیا بونه وه ی له ئێران و تورکیا و
 به ده سه ته ی تانی مافی ئازادی بریاردانی چاره نوی خۆی.

۲- ریسواکردنی زولم و زۆری رۆم و عه جهم له کوردستان دا، به پالدهانی هۆی
 نه و کرده وه خراپانه ی رو نه ده ن به ده سه لاته داریتی نه وان.

۳- ده رخنستی گرنگی کوردستانی سه ریه خۆ بۆ ده وله تانی نه وره یی له پوی
 جینگه کردنی ئاسایشی ناوخۆ، ته ئمینی ئازادی و سه لامه تی بازرگانی و، ره فتاری
 باش له گه ل گهلانی مه سیحی و، گرنگی ستراتیجی شاخه کانی کوردستان له کاتی
 جه نگ دا.

ئامانجى سەرەكى لەمانەش ھەموى، بەدەسەيتانى پشتيوانى مەعنەوى دەولەتانى ئەوروپى بو بۆ خەباتى نەتەوى كوردو، دانپيانانى قانونيان بەدەولەتى كوردستانى يەكگرتو و سەرەخۆ لەدەسلەتتى دەربارى قاجارو بابيەعالى توركى.

۲- دىپلۇماسى شىروڤى

لەدوا چارەكى قەرنى ۱۹ھەمدا دەولەتى سەرەخۆ لەدنيدا زۆر نەبون. دەولەتە گەورەو گرنگەكانى ئەوروپا برىتى بون لەبەريتانيا، روسيا، فەرەنسا، ئىتاليا، نەمسە... كەلەكاروبارى دنيدا، بەتايبەتى لەكاروبارى رۆژەلەتتى ناوەراستدا گرنگيان ھەبو. لەناو ئەوانەش دا بۆ شىخ عوبەيدوللا روسياو بەريتانيا كەدو ھىزە سەرەكەكەى ناوچەكە بون گرنگەكى تايبەتتيان ھەبو چونكە نفوزى سياسى، ئابورى، فەرھەنگى، جەنگى... يان لەناو ئىرانو توركيادا بەھىز بو. ئەوانەى تر لەپلەى كاريگەرى نفوزدا لەناوچەكەدا نەئەگەيشتە ئەو دوانە. شىخ عوبەيدوللاش لەكارى دىپلۇماسىدا سەرى كوردە سەر ئەم دو دەولەتە ئەوروپىيە. لەناو دوانەشدا پىتى وابو (لايەنگىرى شىر بى باشتە نەك ھى رۆى) ٢٤ ديارە ئەمەشى لەو پەندە كوردىيە مەشھورەو دەرھىناو كەئەلئى: ((شىر بىشكىتئ نەك رۆى بمخوا)). لەلای كورد شىر رەمزی جوامىرىو رۆى رەمزی فېلبازىيە. لەشىرىش مەبەستى روسو لەرۆى مەبەستى ئىنگليز بوە.

ئەبى ئەم بۆ چوندەى شىخ لەچىپەو ھاتبى؟ كورد خاوەنى دەولەت نەبو رەفتارى لەگەل ئەم دو دەولەتە كوردبىو لەئەرشىفى وەزارەتى كاروبارى دەرەویدا تۆمارى پێوەندىەكانى نىوان كورد- ئىنگليزو، كورد-روسی ھەبى، تا لەئەنجامى لىكۆلئىنەوى بەراوردى رەفتارى ھەردولادا ئەم پێچواندەنە دابرىئى. ھەروەھا تەجروبەى پيشوترى جولانەوى كوردیش لەگەل روسو ئىنگليز بايى ئەو نەبى ھەلسەنگاندنىكى وەھای لەسەر داھەزرى.

۲/۲/۲ ستراتيگى ناوچەيى روسيا

ئامانجە سەرەكەكانى ئىمپراتۆرىيى روسى لەقەرنى ۱۹ھەمدا لەرۆژەلەتتى ناوەراست، درێژەكيشانى ھەمان راسپاردەكانى پەتروسى گەورەو كاترينا بو: ۱- ھەول دان بۆ تەئەين كردنى دەرەتانيكى دەريايى لەسەر ئاوى گەرم.

۲- هډول دان بؤ ده سگرتن به سهر بوغازه کانی نیتوان دهریای رهش و دهریای سپی دا.

۳- گه شه پی دانی بازرگانی.

۴- ری گرتن له ته نینه وهی نفوزی فدره نسی، ټینگلیزی و دواپی تر له لمانی^{۲۵}.
بؤ به دیه پنیانی هم نامانجاندهش چاوی بری بوه نه رزه کانی جنوبی روسیه که هندیکی له ژیر دهستی عوسمانی و هندیکی به شیکي سهرزه مینی ټیران بو. هډولئ ته دا له پینگه ی نزیك بونه وه له ټیران و نه فغانسته نوه مه ترسی بؤ سهر هیندستان دروست بکات و به ریتانیا بخته په ژاره وه. به ټیپه رپونی زه مان و به شینه یی سنوری خوی گه یانده لیواری سهروی دهریای رهش، نه مره نستان، گورجستان، نازربایجان، تورکمانستان، تارتارستانی گرت و، روباره کانی تاراس و ته تړک بونه سنوری خواری. چی پتی نابوری و سیاسی ته نانه ت سوپایی خوی له ټیران دا قایم کرد.

نه و ململاتیپه ی له نیتوان روسیه و ده ولته ته نه وروپیه گه وره کان دا بو، له دوا چاره کی قدرنی ۱۹ همد ا، ده سته به ری سهره کی مان و پاراستنی ټیمپراتوری ټیرانی و ټیمپراتوری عوسمانی بو. هیچ کام له ده ولته تانی نه وروپی بؤ نه وهی نه وی تریان به هیتر نه بئ. رازی نه بو یه کئ له م دو ده ولته ته داگیربکاو بیخاته ژر ده سه لاتی راسته و خوی خویه وه، ټیران له نیتوان ده سه لاتی روس و نفوزی ټینگلیزا دهری ناوچه ی له مپهری نه بیښئ. بؤ نه وهی ری له ته ماعی روسی بگرن، به ست بویانه وه به هندی به لینی ده ولیپه وه، له وانه په یمانی پاریس (۱۸۵۶)^{۲۶}.

۱- کورد و روس

نه و سهرده مدی کوردستان دابش بو بو به سهر ده ولته تانی ټیران و عوسمانی دا گه لی کورد له لای سهروی ټیران و له لای روزه لاتی عوسمانیه وه هاوسنور بو له گه ل قه له مپهری ده سه لاتی روس.

روسیه له ته قه لای فراواغوازانده ی به ره و خواری خوی دا له پاش سه پاندنی په یمانی گولستان (۱۸۱۳) دواپی تر په یمانی تورکمانچای (۱۸۲۸) به سهر ټیران دا، وه له پاش سه پاندنی په یمانی سان ستیفانو (۱۸۷۷) و دواپی تر په یمانی بدرین (۱۸۷۸) به سهر ده ولته تی عوسمانی دا، هندی شویتی کوردستان و هندی ختلی گه وره ی کورد کهوت بونه ژیر ده ستیه وه. مهیدانی سهره کی هندی

له جەنگە کانی روسی-ئێرانی و روسی-عوسمانی له کوردستاندا بوو. بەشی
له هیژه کانی ئێرانی و عوسمانی لهو شەڕانەدا کورد بون.

له کاتی جەنگدا، روس بۆ ئەوەی کە ئێک له کورد وەر بگرێ، دژی ئێران و
عوسمانی بە کاریان بهێنێ هەندێ تییسی له سواره و پێشادهی کورد پێک هێناو،
پێوهندی دۆستانەیی له گەڵ هەندێ ئاغا و دەسەڵتداری کورد دروست کرد.
له جەنگی ۱۸۲۹دا روسیه ۴ تییسی موسلمانن پێک هێنابو له وانه یه کێکیان
کورد بو. له شەڕی کریمه‌دا (۱۸۵۴-۱۸۵۶) دو تێپیان پێک هێنا بو یه کێکیان
له کورده کانی قارسو ئەوی تریان له کورده کانی یه‌ریشان. له شەڕی ۱۸۷۷دا
تێپێکیان له کورد پێک هێنابو که ۱۳۰۰ کەس بو.

به‌جۆره نزیکیی کوردستان له‌ده‌وله‌تی به‌توانای روسیا، تیکه‌لای سیاسی،
بازرگانی، کۆمه‌لایه‌تی، جەنگی.. کورد له‌گه‌لی، نفوزی به‌هێزی روسی له‌ئێران و
عوسمانی‌دا، ده‌سه‌ردانی به‌رده‌وامی له‌کاروباری گرنگی ناوچه‌که‌دا، چاوتی
برینی بۆ دەس به‌سه‌راگرنتی... بۆته‌ هۆیه‌کی کاریگه‌ری دارشتنی جوړی
هه‌لوێستی بزوتنه‌وی رزگاری-نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی کورد له‌هه‌لبژاردنی دۆستایه‌تی
روس‌دا.

هه‌لکه‌وتی جوگرافی کوردستان جوړی بو، ئازادی له‌سه‌رکرده‌کانی کورد
سه‌ندۆته‌وه، که‌به‌پیتی ده‌سکه‌وتی نه‌ته‌وه‌یی دۆست و دوژمن هه‌لبژێرن. له‌سه‌ره‌تای
ده‌سپێکردنی بزوتنه‌وی رزگاری- نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی کورده‌وه، هۆی جیۆپۆله‌تیکی
فاکته‌ری سه‌ره‌کی پریارده‌ری دیاریکردنی دۆست و دوژمن بو.

۲- بزوتنی دیپلۆماسی به‌ره‌و روسیا

شیخ له‌دوای گه‌ڕانه‌وی بۆ نه‌هری (۱۸۷۸) که‌وته‌ ته‌قه‌للا بۆ پێوه‌ندی کردن
له‌گه‌ڵ کاربه‌ده‌ستانی روس. نوێنه‌ری نه‌ناره‌ لایان و نامه‌ی بۆ نه‌وسین، بۆ ئەوەی
باری سه‌رنجی خۆیان پێ رابگه‌یه‌نێ^{۲۸}

چه‌ندین جار نوێنه‌ری خۆی ناره‌ لای ئوبه‌ر میلله‌ری کونسوڵی روس
له‌ئه‌رزروم کاتی کونسوڵگه‌ی روسی له‌وان کرایه‌وه، شیخ ئەو نزیك که‌وته‌وه‌یه‌ی
به‌هه‌ل زانی دوجار یوسف ئاغای باوه‌رپێکراوی خۆی به‌پێشنیاره‌وه‌ ناره‌ لای
کامسارکان. هه‌روه‌ها له‌تشرینی یه‌که‌می ۱۸۷۹دا به‌نوێنه‌رایه‌تی خۆی سه‌ید
محمد سه‌عیدی بۆ گفتوگۆ ناره‌ لای کامسارکان له‌وان. سه‌ید محمد سه‌عید
له‌قه‌سه‌ کانی‌دا به‌ کامسارکانی راگه‌یاندا:

((شیخ گەشتۆتە ئەو برۆایە، ئیمپراتۆری عوسمانی لەتوانایدا نەماوە
 ئەمەز ئاسایشی میللەتەکانی ژێر دەستی بپارێزیت و ئەمەش ھەرەشەییە بۆ
 مائ و ملکی خەلکی ولاتە کە. لەبەرئەو شێخ راپەرین لەپیتاوی چاکە و سودی
 میللەتدا بە کاریکی راست و بە ئەرکی سەرشاری خۆی دانەن، میللەتیش ئەو
 بە پارێزەری راستەقینە ی خۆی ئەزانن.

شادەماری ھەموو خراپەیدە لەتەماعکاری دەزگا ئیداریە کەنەو دەست پێ
 ئەکا. لەنۆینەرائی پەلە ھەرە خوارەو. واتە ئەزەبیتە کەنەو دەست پێ ئەکات و
 لەپەلەکانی سەرەوێ دەزگاگان کۆتایی دێ، ئەوانە ی دوا دۆپی خۆینی میللەت
 ئەمژن، ئەو میللەتە ی داخ و زۆرداری چەشتنی گەشتۆتە سەری لوتی وری
 بەرداوە، ئەک ھەر مەسیحییە کان بە لکو کوردەکانیش خۆینیان دەمژریت. ھەر
 لەبەر کردەوێ خراپ و ناڕەوای دەستگاگان بەرپۆ بەرایەتیە کوردەکان ناچار
 ئەبن و روبکەنە جەردەیی و روتکردنەو.

شیخ ئەو خەباتە ی دا دژی دەولەتی عوسمانی بەرپای کردو، پشتی بەپاراستن و
 لێپرسینەوێ روسیا ئەستورە و ھەمیشە حسابی بۆ ئەکات، وە بیانوی شیخ
 ئەو یە... روسیا دراوسێی کوردە لەبەرئەو ھەمیشە زیاتر لەبەریتانی ریزی لێ
 گیراوە.

ئەگەر روسیا لەگەڵ تورکیا یان لەگەڵ بەریتانیادا کەوتە شەپۆ، کورد
 ئەتوانن کاربکاتە سەر چارەنوسی شەپۆ، چونکە ھەموو رینگاوبانە شاخاویە
 گرنگەکانی وان و دیار بە کر بە دەست کوردەو یە^{۲۱}.

تەقەلای شیخ بۆ بە دەس هێنانی پشتیوانی مەعنەوێ روسیا داوی ئەو ش
 کە قۆناغی یە کەمی جولانەو کە ی لە کوردستانی ئێراندا سەری نەگرت و
 بە دەسبەسەری باریە ئەستەموڵ ھەر بەردەوام بو. لەپاش ھەلاتنی لە ئەستەموڵ و
 گەشتنەوێ بۆ کوردستان. جاریکی تریش عەلی قاسمی بەنۆینەرایەتی خۆی
 ناردەو لای نۆینەری روس و لەزمانی شێخەو پێی راگەیاندا: ((لەمە زیاتر
 ناتوانین فەرمانپروایی رەقی تورک قبوڵ بکەین، لەخەباتدا دژی ئەستەموڵ داوی
 پشتمگیری لە روسیە ئەکەن. ئەگەر روسیە قایل بێ ئەوا شۆرشیک سەرپای
 کوردی بەرپا ئەکا))^{۲۲}

تەقەلای شیخ لەگەڵ دیپلوماتەکانی روس لەناوچە کەدا کەلکی نەبو
 ئەگەرچی دیپلوماتەکانی روس و جاسوسەکانیان لە ھەردو دیوی کوردستان

بهوردی چار دیری هه لسه که وتی شیخ و هوجۆلۆ، نامانج پیوه ندیه کانی و، روداو هه کانیان ته کردو، ناگاداری هه لومهرجی کۆمه لایه تی، نابوری، سیاسی ناوچه که بون. به لām هه لسه نگانندی نه وان بۆ جولانه وه که که له زۆر لاره رهنگدانه وهی ستراتیجی روسیه بو له ناوچه که دا، وه رهنگدانه وهی سیاسه تی ده وه یان بوو به رامبه ر ده ولته تانی عوسمانی و ئیرانی، ئیجابی نه بو. له راپۆرت هه کانی خۆیان دا بۆ سه روت ره وری ته خه ن:

۱- پشتی داوا کانی کورد نه گیرئ، خواسته کانیان ره ت به کریتته وه.

۲- پشتی حکومه ته مه رکه زیه کان به گیرئ.

۳- له باتی کورد پشت به مه سیحه کان به سه ترئ، که پیتشکه وتوترو زیه ل ترن و زوتر شت فیر نه بن و ده ولته من ترن^{۴۱}.

۴- پیشان دانی جولانه وه که که ده سه تی ئینگلیزی تی دایه و له وانه یه ئینگلیز بۆ ده سه که وتی خۆی بیقۆزیتته وه. ته مه ش بۆ شیوانندی له لای ده زگا کانی سه رو خۆیان.

هه لسه نگانندی دیپلوماته پچوکه کانی ناوچه که، ته گهرجی له دیاری کردنی هه لۆیستی ده ولته کانیان دا ره نگه هۆیه کی بریار ده ر نه بئ، به لām بیگومان ته توانئ کاری ئیجابی یا سه لبی بکاته سه ر. به م پێیه هه لۆیستی نا دۆسته نه ی دیپلوماته کانی روس له ناوچه که دا، ده وری هه به وه له هان دانی ده زگا کانی سه روترا بۆ بریار دانی خیرا له دۆی.

۴/۳/۲ ستراتیجی ناوچه یی به ریتانیا

نامانجه سه ره که کیه کانی ئیمپراتۆری به ریتانی له قهرنی ۱۹ هه م دا له رۆژه لاتی ناوه راست دا به کورتی وه کو لینچوفسکی نویتیوتی بریتی بو له:

۱- پاراستنی هیند.

۲- پاراستنی سه لامه تی ریگه کانی پیوه ندی میتروپۆل و ئیمپراتۆری.

۳- گه شه پیدانی بازرگانی به ریتانی.

۴- ته ئمین کردنی لایه نی که می هه لومهرجی ژیا نی مرۆفایه تی.

بۆ دیه یانی ته م نامانجه نه ش، به ریتانیا سیاسه تیکی دیاریکراوی دارشت بو که له سه ر چهند بنچینه یه ک دامه زرا بو "یه که مینیان پاراستنی سه ره خۆی و یه کیتی نه رزی هه ردو ئیمپراتۆری ئیرانی و عوسمانی بو دۆی هه ره شه و چاوتئ برینی روسی و، داوی تر ئالمانی^{۴۲}."

داگیرکردنی قوبرس و مالتا و قەناتی سویس و عەدەن، کە بە شینکی سەر زەمینی عوسمانی بون، ئە گەرچی بەر و کەش پێچەوانە ی ئەم ستراتیجە بون، بە لām بەریتانیا بە گوێجای دانەنان بە بیانوی ئەو ی رێگە ی هیند تە ئمین ئە کەن.

بەریتانیا نە یئە و یست تورکیا یا ئیتران داگیر بکا و بیخاتە ژێردە سە لاتی راستە و خۆ ی خۆ یە وە، هەروە ها نە یشی ئە هیش ت دە و لە تانی تر داگیر یان بکەن، بە لکو ئە یو یست وە کو قەوارە ی سیاسی لە ژێر نفوز ی کاریگەری خۆ ی دا بە سەر بە خۆ یی لە بەرامبەر دە و لە تە کانی تر دا بچین. وە ئیتران ناوچە یی لە مپەری نێوان هیند و روسیای. لە بەر ئە و هۆ یانە لایە نگری ریفۆرم و چاک کردنی هە لومە رجی ناو وە یان و دژی روخاندن و دابەش کردنیان بو، بە رە نگاری هەر مە ترسیە کی راستە قینە ی ئە کرد کە لە ناو وە یان دەروە هە رە شە ی لە قەوارە ی ئە و دە و لە تە بکرا یە.

١- کورد و ئینگلیز

لە هیچ پارچە یە کی نیشتمانە کە ی دا کورد هاوسنوری دە سە لاتی بەریتانی نە بوە. هەر چە ندە لە کۆ نە وە گە ریدە و زانای ئینگلیزی ها تو چۆ یان بە کوردستان دا کورد و بە ناویا گە راو نو، لە چە ندین جێ گە ش کونسولگە و ناوە ندی بازرگان ییان دامە زراندو، بە لām هیچ کات تێ کە لاویە کی فراوانی بازرگانی، سیاسی، فەر هە نگی، یا سوپایی، لە نێوان کورد و ئینگلیز دا دروست نە بوە.

پێ وە ندی بەریتانی- تورکی و پێ وە ندی بەریتانی- فارسی لە چە ند لایە کە وە راستە و خۆ کاری لە کورد کردو

یە کێکیان، کار بە دە ستانی بەریتانی هە میشە گوشار یان بۆ سەر بابیعیالی و دە ربار ئە برد بۆ هە ندی ریفۆرم و چاکردن لە کاروباریی بەرێ وە بە رایە تی و دارایی و سوپایی ناو و لایە کانیان دا بۆ ئە و ی ئە وە ندە کلۆر نە بن روس ب توائی بە تاسانی هە لیان بلوشتی. ئە نجامی ئە م گوشارە لە تورکیا بە ((تە نزی مات)) شکایە وە. یە کێ لە بە ندە سەرە کێ یە کانی ((تە نزی مات)) دە سکاری کردنی رێ کخستنی بەرێ وە بە رایە تی ((ولایە ت)) هکان بو، کە ئە بو بە هۆ ی لە ناوچونی یە کجاری ئە ماره تە ئۆ تۆ نۆ مە کانی کوردستان. دیپلۆ ماتە کانی ئینگلیز زۆریان بۆ بابیعیالی هیتا لە شکر بکێ شتی بۆ سەر عە مە د بە گی میری سۆران و بۆ سەر بە درخان بە گی میری بۆ تان و، دە سە لاتی راستە و خۆ ی تورک لە شوینی ئە وان دا جە زرێ نن.

دوهمیان، ناوېږی کردنی بهردهوام لهنیوان بایعالی و دهرباردا بۆ شهوی ناکوکیه کانیان بهرینگیه گفغوگوئی هیمانه چارهسهر بکهن. نهغامی نه م ناوېږیه ریکهوتنی یه کهم و دوه می نه رزرومی لی شین بو، که دواپی هینا به مملاتی چه کداری دورودریژی نیوان نه م دو دهولتهو، بناغدی سیاسه تی هاویه شی بهرامبه ر مه سله ی کورد دانا.

۲- بزوتنی دیپلوماسی به رهو بهریتانیا

شیخ عوبه یدوللا له پتوهندی دیپلوماسی خۆی دا لای وابو نه بئ قورسای خۆی بخاته سهر روسیه، به لام گرنگی بهریتانیا له سیاسه تی دهولی داو، نفوزی زۆری بهریتانیای له ناو دهولته تی عوسمانی و ئیرانی دا نه زانی، له بهرتهوه ههروه کو بایه خدی بو به روسیا به و رادهیه ش بایه خدی دابو به دروستکردنی پتوهندی باش له گه ل کاربه دهستانی ئینگلیزو ههولتی نه دا پشتیوانییان به دهست بهیتن. ئینگلیزه کان خۆیان داوده زگای دیپلوماسی، بازرگانی، جاسوسی بهربلاویان هه بو له ناو ههردو دهولته ت داو له ههردو دیوی کوردستان دا، هه ر که بزنی جموژنی سیاسی شیخیان کرد کهوتنه گه ران و لیکۆلینه وه کوکردنه وه ی دهنگوباس و ناگاداری.

له ۱۸۷۷ دا رامسان بۆ کوکردنه وه ی زانیاری چوبۆ باشقه لان له هه کاری. له ۱۸۷۹ دا کروفدیرو فوزیر بۆ لیکۆلینه وه له و دهنگوباسانه ی دهرباره ی راپه رینی خه لک هه بو چونه ولایه ته کانی رۆژه لات له وانه ساسون، نه ماسیه ، سیواس، نه رزغان، موش، بتلیس، وان، مه لازگر، نه رزگرد، نه رزروم. هه ر له ۱۸۷۹ دا کلایتۆن سهردانی ناوچه ی هه کاری کرد، چه باره گاکه ی شیخ عوبه یدوللا له وئ دیده نی شیخی کردو گفغوگوئی له گه ل کرد. کلایتۆن نامه یه کی له شیخه وه بۆ کاربه دهستانی بهریتانیا برد بو. له و نامه یه دا شیخ رای گه یاند بو: ((... دانیشتوانی هه مو کوردستان نه یانه وئ یه ک بن و نابئ به دابه شکرای بپننه وه))^{۴۳}.

له گه رمه ی له شکرکیشی شیخ عوبه یدوللا دا بۆ سهر کوردستانی ئیران له کاتیکا هیزه کانی کورد له بهر دیواره کانی ورمئ دا خه ریکی جه نگی بون، نابوت کونسولتی بهریتانی له ته ورئ له ته یلولی ۱۸۸۰ گه یشته ورمئ. له ویه چه سهردانی شیخ و کهوته ناوېږی له نیوان ثقبال نه لده وله و شیخ عوبه یدوللا دا. له بهر ناته مینی ناوچه که به یارمه تی شیخ له ناوچه کانی ژیره ده سله اتی شوپشه وه

چو سابلانخ و لهوئ شېخ عبدالقادري كورې شېخ و هدمزاغای مهنكوړې دى
نينجا گهرايوه بۆ تهوړيز.

شېخ عوبهيدوللا له م دیده نيانه دا ههولئ داوه زولم و زورى تورکيا و تيران،
چوساوه يى گهلى كورد، يه كيونى گهلى كورد و نامانجى له جولانه وه كه
دروستكردنى دهولته تى سهر به خوئى كوردستانيان بۆ رون بكا ته وه. ههرو كو نابوت
نوسيويتى: ((تهوئ شېخ تهيوئ يه شته، تهوئ پشنگيرى مهغهوى دهولته
تهوړويه كانه)) و تهيوئ دهولته تهوړويه كان ((پروا به نياز چاكى و پتوهندى
چاكه خوازى شېخ بكه ن.))

ههروها شېخ عوبهيدوللا چهندين نامدى بۆ بينگانه كان نوسيوه لهوانه دو
نامه بو د. كوچران كه پزىشكى دهسته مىسيونيرى ته مريكى بو له ورمى، شېخ
له نامدى ٥٠ تشرينى ١٨٨٠ دا بۆ د. كوچرانى نوسيوه ته لئ:

((مهلا سمايلم ناردوه بۆ تهوئ به نهينى وهك پيم وتوه، دؤخى تيره تان بۆ رون
بكاته وه، تكاتان لئ ته كم دؤخى كوردستان و سه فدرى كورده كم بۆ
سنة (راستيه كدى سابلانخ، وهگريرئ كوردى به ههله وهى گرتوه) به راستى
به حكومه تى به ريتانيا بگه يه نن و روى بكه نه وه.

((گهلى كورد كه له ٥٠٠ ههزار بنه ماله پيك هاتوه، ميلله تيكى تاييه تيه،
تاينه كه يان (تهبئ مه به ستى مه زب بئ نهك ناين) له ناينى تهوانى تر جياوازه.
خاوهنى نهريت و رهوش و خوى تاييه تى خو يانن. له ناو ميلله تان دا به نه تهويه كى
توره و كه لله رهق و درو بئ رهوش ناو ته برين. بهو جوړه له كوردستان ته دوين.
ته گهر يه كيكيان كرده وه يه كى نارپه و ناشرينى لئ بوه شيته وه، ناوى هه زاره ها
پياو چاكى له گه لدا له كه دار ته كرئ. با لاتان تاشكرا بيت، ته م هه مو سيفه ته
خراپانه له لايه ن كار به ده ستانى عوسمانى و تيرانه وه به خو پايى بۆ كورد دروست
كراون و به زور پتوه لئ لكينن.

كوردستان له نيوان تهو دو دهولته دا دابش كراوه. تهو دو دهولته تهوئ نه ديان
له بار نيه چاك و خراب له يه ك جيا بكه نه وه. ته گهر يه ك كه س خراپه يه ك بكا ته وه
هه زاران كه سانى بيتاوان به هوئ تهو وه توشى نازاو دهرديسه رى ته بن. بهم جوړه
كه سه خراپه كان ته ميننه وه و خه لكه چاكه كانيش تيا ده چن.

بيگومان ناوى.. بيستهو، تهوى ناوى به كرده وى خراب و نارپه و ده كردوه، تهوى
وهك چۆن ته زيه تى خاوهنى.. بينگانه كانى ته دا وه هاش ده سدريرى ته كرده سهر

موسلمانەکانیش. هەردو دەولەتەکە ئاگایان لە کردەوه خراپەکانی بو. جا ئەگەر دەسلەتیی ئێران قایمتر بێت و زەبروزەنگیش پەیدا بکات، ئەوە خەڵک و خوا کە هەرگیز وەك جاران دور لەشارستانیەت و بەدوا کەوتویی و دەرەندەیی ئەمێننەوه. تاوانەکە ی خێلێ... کە لە دەولەتی عوسمانی دا ئەژێ دیارو ئاشکرایە، حکومەتی عوسمانی وەك ئێران یان خوێ لەپیشخستنی ئەم میللەتە گێل ئەکات، یاخود بەچاویکی نزمەوه سەیری ئەکا.

هەمیشە بەسوکێوه سەیری کوردستان ئەکری. یەکیتهی نیە. سەرۆک و بەرپۆهەرهکانی کوردستانی عوسمانی و ئێرانی و هەمو دانیشتوانی کوردستان گەشتونەتە بریارێک و لەویدا یەك ئەگرنەوه کە لەتوانادا نەماوه لەژێر سایە ی ئەو دو دەولەتەدا بژین و ئەبێ شتی بکەن دەولەتە ئەوروپاییەکان ناچار بکات لەدۆخەکە ورد ببنەوه و تێی بگەیهنن.

تیمەش میللەتییکی دابەش کراوین، ئەمانەوی بەرپۆهەردنی کاروباری ناوێوهی ولاتەکە بەدەست خۆمانەوه بێ. ئەمانەوی خۆمان سزای ئەوانە بەدین کە لەپێ راست لاندەن. ئەو مافانەمان هەبێ کە میللەتەکانی تر هەیە. خۆ ئەگەر هاتر کردەوه یەکی ناپەوا روی دا. ئەو بەلێن بێ ئەو کردەوانە زیانی بۆ هیچ میللەتییکی تر نابێ.

((... میللەت لەتوانای دا نەماوه لەو زیاتر زۆرداری و خراپە ی بێ وچانی ئەو دو دەولەتە هەل بگری))^{٤٥}.

خواستەکانی شیخ عوبەیدوللا کە لەم یادداشتەدا بەپونی باس کراون، نەیتوانی سەرغی کار بە دەستانی بەریتانیا رابکێشی. تەنانەت دیپلۆماتەکانی ئینگلیز لەناوچەکەدا، لە هەردو دەولەتی عوسمانی و ئێرانی لەبۆچونەکانی خۆیان دا، ئەگەرچی هەلومەرجی نالەباری ناو هەردو دەولەت و هەلومەرجی خراپی گەلی کوردیان لە هەردو دیوی نیشتمانەکە دا ئەزانێ، چونکە بۆچونی دیپلۆماتەکانی ئینگلیز لەناوچەکەدا رەنگدانەوهی سیاسەتی دەرەوهی بەریتانیا بۆ بەرامبەر دەولەتانی ئێرانی و عوسمانی، وە رەنگدانەوهی ستراتیجی ناوچەیی بەریتانیا بو، لەبەر ئەوە دیپلۆماتەکانی بەریتانیا، لەنامەر و راپۆرتەکانی خۆیان دا بۆسەر و تری خۆیان، بۆچونی خۆیان بەجۆریکی نادۆستانە دەرئەبری:

١-خواستە نەتەوهییەکانی کورد پشتگیری نەکری.

٢-داوا لە کورد بکری گۆی رایەلی حکومەتە مەڕکەزێەکان بێ.

۳- گه له مه سیحیه کان له به شداری کردنی جولانه وه که دور بخړینه وه.

۴- ناوبانگی جولانه وه که بشیوینری، تاوانی هان دانسی روسیه و ناگاداری و پشتیوانی سولتانی تورکی به پال بدری، بۆته وهی گوايه ئیران لاواز بکړی و روس ته و هله بقوزیتته وه.

۵- دهنگوباسه نهیینه کانی جولانه وه که بدریته کاربه دهستانی عوسمانی و ئیرانی بۆ ته وهی له پلانی دامرکانده وهی دا که لکی لی وهریگرن.

هه لبت هه ندی له م هه لسه نگاندا نه ته گه ریتته وه بۆ جوړی بیرکړنه وهی دیپلوماته کان خوین، به لام ریچکه ی سهره کی بۆچونه کان نونده وهی ستراتیجی ناوچه یی به ریتانیا به له و سهرده مه دا.

۵/۲/۲ نه گونجاندنی کوردستانی سهریه خو

له گه ل ستراتیجی-روژه لاتى ناوهراستی به ریتانی و روسی

له روژه لاتى ناوهراستدا، که دو ده ولته تی دیرینه ی عوسمانی و ئیرانی تی دا بو، ستراتیجی به ریتانی ههروه ها ستراتیجی روسی له ناوچه که دا له سهر بنچینه ی پاراستنی قه واره ی سیاسی روکه شی ته و دو ده ولته دامه زرا بو.

ئیران و تورکیا هه ردوکیان له لایه ن ده ولته تانی ته وروپیه وه به ره سمی ناسرا بون، نه گه رچی مه سه له ی روژه لات، واته مه سه له ی چاوپرینه سه رزه مینی ته م دو ده ولته له کونه وه بوبو به مایه ی ململانی له ناویاندا، به لام ئیران و تورکیا بوبونه به شیکی سیسته می ده ولی ته و سهرده مه، که له سه ربنچینه ی راگرتنی هاوسه نگی ته رازوی هیزه کانی نیوان ده ولته ته ته وروپیه کان دامه زرا بو. مانی ئیران و تورکیا بوبو کۆله که یه کی گرنگی راگرتنی ته و هاوسه نگیه، که باری هیمنایه تی و شه رنه بونی له ته وروپا پاراست بو. هه ول دانی هیزیکى ته وروپایی بۆ داگیر یا دابه ش کردنی یه کى له م دوو ده ولته ته، یاخود هه ول دانی هیزیکى ناوخوی بۆ جیاکړنه وهی به شیکی و پیکهیتسانی ده ولته تیکى نوئ له ناوچه که دا یاروخاندنی، ته بو به هوی له رزاندنی نزامی ده ولی و تینکچونی هاوسه نگی ته رازوی هیزه کان و، له نه نجام دا شتواندنی ئاسایشی ته وروپا و سهر ده ریتانی مه ترسی هه لگیرسانی جه نگی.

نامانجی شیخ عوبه یدوللا که بریتی بو له جیاکړنه وهی به شیکی گرنگو گه وره ی سه رزه مین و دانیشتوانی هه ردو ده ولته، بۆ پیکهیتسانی ده ولته تیکى نوئ له ناوچه که دا، که دانپیانانی کۆمه له ی ده ولته تانی ته وروپى به ده س به یتنی، واته

لاوازبونی دو هیژی ناوچهیی و پدیدابونی هیژیکی ناوچهیی نوی که چاره‌نوسی نه‌نه‌انرا، له‌ناوچه‌یه‌کی گرنگی دنیا‌دا که مه‌یدانی مملانیسی سه‌ختی هه‌مو ده‌ولته‌هه‌ ئیمپریالیستیه‌کانی نه‌وروپا بو، له‌گه‌ل ستراتیجی ناوچه‌یی ده‌ولته‌هه‌ نه‌وروپیه‌ گه‌وره‌کان‌دا نه‌نه‌گوڤا.

ده‌ولته‌هه‌ گه‌وره‌کان به‌تایبه‌تی روسیا و به‌ریتانیا که‌دو هیژی گه‌وره‌ی نه‌و سه‌رده‌مه‌ی دنیا بون، نه‌ک هه‌ر پشتیوانی مادی و مه‌عنه‌وییان له‌م ته‌قه‌لایه‌ نه‌کرد، نه‌ک هه‌ر ئاماده‌ نه‌بون بیناسن و دانپیانانی قانونی، سیاسی، دیپلوماسی پیتشکه‌ش بکه‌ن، به‌لکو که‌وتنه‌هه‌ول دانی دامرکانده‌وی، سه‌ره‌پای هه‌مو ناکۆکیه‌کانی به‌ینی خویسان ناپاسته‌وخۆ له‌سه‌ره‌وه‌هه‌ ریک که‌وتن “نه‌هیتلن ته‌قه‌للای یه‌که‌گرتنه‌وه‌ی کوردستان و ده‌ولته‌تی سه‌ربه‌خۆ له‌سه‌ر حسابی ئیتران و تورکیا سه‌ر بگه‌ی.

۲- گه‌له‌ کۆمه‌کیی ۴ قوڵی بۆ دامرکانده‌وه‌ی راپه‌رین

۱/۲ رێوشوێنه‌کانی شا بۆ به‌ره‌نگاری

هه‌واله‌کانی کوردستان، شۆرش خه‌لک و رامالینی خیرای ده‌سه‌لاتی عه‌جهم له‌به‌شیکی کوردستان و پیتشه‌وی بۆ پاک‌کردنه‌وه‌ی ناوچه‌کانی ترو دروستکردنی ده‌ولته‌تی کوردستان له‌لایه‌ن شیخه‌کی ته‌ریقه‌ته‌وه‌، هه‌ره‌شه‌کردن له‌ته‌وره‌یز که‌دوای تاران دوهم شاری گرنگی ئیتران بو، هاندانی عه‌باس میرزای برای شا بۆ هه‌لگه‌رانه‌وه‌و به‌شداری له‌شۆرش‌دا، نه‌مانه‌ مه‌ترسیه‌کی گه‌وره‌یان دروست کرد بۆ سه‌ره‌ته‌ختی سه‌له‌ته‌نه‌تی ناصرالدین شا که‌خۆی له‌خۆی‌دا له‌ته‌نگه‌چه‌له‌مه‌یه‌کی گشتی قوڵ‌دا بو.

بزوتنه‌وه‌که‌ی شیخ عوبه‌یدوڵلا له‌کۆرو نوسینه‌ ره‌سمیه‌کانی ده‌رباری قاجاردا به‌فیتنه‌، غانیله‌، شۆرش، طغیان.. ناوئه‌براو شا به‌هه‌ره‌شه‌یه‌کی راسته‌قینه‌ی دانا که‌نه‌بێ چاره‌یه‌کی خیراو به‌ره‌ته‌تی بکه‌ی. کیرزن نه‌لی^۴.. شا داوای یارمه‌تی له‌روسیا کرد، پرس و راویژی به‌ئینگلستان کرد، داوای ته‌عه‌ویزی له‌تورکیا کرد. (شورای ده‌ولته‌ت) ای کۆکرده‌وه‌و بۆ دانانی رێوشوێنی دامرکانده‌وه‌ی، ته‌لگرافی ئی‌دا بۆ شاه‌کان بۆ سازدان و ئاماده‌کردنی سوپا. میرزا حسینی خانی سوپا سالاری نه‌عزم که‌ده‌ستی له‌کارکی‌شرا به‌وه‌و دورخرا به‌وه‌و بۆ قه‌زوین له‌لایه‌ن شاه‌ بانگ کرایه‌وه‌ بۆ پرس و راویژ ده‌رباره‌ی چۆنیه‌تی کوژاندنه‌وه‌ی جولانه‌وه‌که‌.

شاهیژیکی گه وری ریک خست، که به گویره ی هندی سهرچاوه پینک هات بو له ۲۰ههزار سهربازی نیزامی و چندین عهراده توپ^۷ به سهرکردایه تی حشمت الدوله به ره و کوردستان خستیه پئی. حشمت الدوله که پیشتر ئهرکی کوژاندنه و ی یاخ ی بونی خینله تورکمانه کانی پئی سپیژدرا بو به ره له و ی له گه ل هیتزه که دا بگاته کوردستان له ریگا مرد. میرزا حسین خان که دوا ی راویژ گه رابه و ه قه زوین، له لایه ن شاه له جینگه ی حشمت الدوله کرایه سهرکرده ی سوپای ئیران بو دامرکاندنه و ی رابه رینه که ی شیخ عه به یدوللا.

شا له فەرمانه که ی دا بو میرزا حسین خانی نویسه:

((ئاوت به دهسته و بئ نه یخوئته و به بۆ ئازربایجان، ئه م کیشیه به خیرایی له ناویه ره. سهرپای ماندویتی و کاری زۆر ناچار به خه تی خۆم ده ستور ئه لعملیکی کورتم بۆ نویسن... ئه م ده ستور ئه لعه مه له ده سه بجئ بده به ولیعه هد بیخوئیتته وه. به راستی من له سهر ئه و با وهره م ئه گهر له ریک خستنه و ی هیمنایه تی ئازربایجاندا هاوڕیتیه تی ئیوه نه کا و له سهر بیرو را کۆنه کانی خۆی بئ، ئه و نه یکی شمه وه بۆ تاران... مه مه له که ت هیمنی نه خوازی. کرده و ی ئه م کوردانه به د بوه. هه ره به گه یشتنیان ته گبیری بکه ن و بیژی بکه نه وه" به په له له ناویان به دن))^۸.

هه لئێژاردنی میرزا حسین خان که نه وروپای دیوه و سهرده می سهر فیری ده رباری قاجار بو بۆ لای بابیعه عالی و ماوه یه که وه زیری کاروباری ده ره وه و سهرده می کش سهر در ی نه عزمی ئیران بو، بۆ نه بامدانی ئه و کاره، ههروه ها ناوه رۆکی فەرمانه که ی شا، ده ری نه خه ن که ناصرالدین شا تا چ راده یه که له په ژاره ی ئه م شوړشه دا بوه. ترسیکی چهنده گه وری هه به وه له په ره سندن و درێژه کیشانی.

شا به ته نیا به له شکرکیشی بۆ سهر کو تکردنی چه کداری دانه که وت. به لکو له هه مان کاتدا بزوتنیکی دیپلۆماسی چالاکی ده ست پئی کرد بۆ گه مارۆدانی سیاسی و دیپلۆماسی و جهنگی جولانه وه که له گه ل سهر فیره کانی روسیا و به ریتانیا. ههروه ها فەرمانی دا به محسن خانی سهر فیری خۆی له لای بابیعه عالی که نه ویش بکه ویتته گه ر.

ناصرالدین له وتنه کانی دا له گه ل زینوفیفی سهر فیری روسیا تینی گه یاند، ئیران وازی له هه مو جهو جۆلێک هیناوه له ئاسیای ناوه راستدا، نه ویش تکای وایه روسیا له م گه یو گرفته دا دژی تورکیا پشتی بگری. ههروه ها داوای ئی کرد، روسیه هینز بنیڕیتته سهر سنوری ئازربایجان بۆ ریگرتن له شوړشگیرانی کورد و یارمه تی دانی

له نامه يه کي خوږ دا بۆ تاران نوسيو يه تی: پاش نه وهی ده سه لاتی ئيمپراتوری
عوسمانی له نه وروپا کهم بۆ ته وه، نه يه وي له سه ر حسابی ئيران چی له ده ست چوه
بيهي نيته وه، بۆ نه مه ش يه که خستنی موسولمانانی کورده به بيانو. نه يه وي گه له
سونيه کان بخته ژيړ ده ستی خوږ يه وه. نه سه ته مو له کورده کان هان نه دا بۆ
را په رينه وه.

٢/٢ هه لویستی روسی

ديپلوماته کانی روس له داوی گه رانه وهی شيخه وه بۆ نه هری چاودیری
جومو له کانی نه ویان نه کرد. هه ر زو کار به ده ستانی وه زاره تی ده وهی خوږ یان
ناگادار کرد، که شيخ که وتۆ ته پتوه ندی له گه له ده سپۆ يشته وانی کوردو
سه رۆ که کانی نه رمن و ناسوری و شه ريفی مه که و خدیوی میسر.

ديپلوماته به چو که کان لایان وابو پشتیوانی له داواکانی کورد نه کړی و پشتی
حکومه ته مه ر که زيه کان بگيری. ته نه نه ت نوفيکوف سه فیری روس له بابیعالی
داوی له موچه خوږانی کونسولگه کانی کرد که هيچ جوړه پتوه نديک نه که ن
له گه له نوينه رانی شيخ بۆ نه وهی کار به ده ستانی عوسمانی و تی نه گه ن پشتیوانی
له را په رينه که نه که ن.

زينوفيف له نامه کانی دا وا نه گه يه نی" ئيران نه و توانا و چه که ی نه به توانی
به خیرایي ناژاوه که بکوژ نيته وه. ئينگليز پشتی کورده کان بۆ شوږش.
نه سه ته مو له تاران ناگایان له وه يه که ئينگليز ده ستی له ناژاوهی کورده کان دا
هه يه. ئينگليز که لکه له ی يه که خستنی ناوچه کورديه کانی خستۆ ته میشکی
شيخ عوبه يدو للاوه.

له ١٨٨٠ی تشرینی ١٨٨٠ دا نه له کسنده ری دوهم موافقه ته کرد که وه زاره تی
کاروباری ده وه بریاری روسیا به زينوفيف رابگه يه نی بۆ نه وهی شای لی ناگادار
بکا که: روسیه نامه ده يه یارمه تی بدات، داواشی له له شکرى قافقاس کرد
له سه رسنوری نازه ریا یحانی خوارو بار بخت و له کاتی پتويست دا ده ستی یارمه تی
بۆ له شکرى ئيران دريژ بکات. هه روه ها داوی له سه فیری خوږ کرد له نه سه ته مو له
که: هه مو هه ولتيك بدات بۆ نه وهی تورکیا هان بدات له شه را دژی کورد
به شداری بکات. له نه نجامی گوشاری به تینی روسیادا، تورکیا ئوردوی ناره
کوردستان. کار به ده ستانی روس هه ولتی زوریان دا بۆ دورخستنه وهی مه سیحیه کان
له به شداری شوږش.

۲/۲ ھەلۋىستى بەرىتانی

ئىنگلىزەكانى ئاگادارى زۆريان لەسەر جولانەۋەكە كۆكرەۋە، دۇى جولانەۋەكە بون: ئامۇڭگارى شىخيان كورد دەست ھەلگىرى لەراپەرىن. ئامۇڭگارى مەسىحەكانيان كورد بەشدارى نەكەن. دەنگوباسى راپەرىنەكەيان ئەگەيانە كاربەدەستانى عوسمانى و ئىرانى و ھانىيان ئەدان بۆ دانانى نەخشەى لەناوبردى.

مىجەر تروتىر كۆنسوللى بەرىتانيا لەئەرزپوم لەنامەيەكى دا بۆ سەفىرى خۇيان لەئەستەمول، گلەبى لەپاشاكانى تورك ئەكا كەنازانن بزوتنەۋەكە ھەل سەنگىتن و رىوشوئىتى لەناوبردى دابنىن. دان بەۋەدا ئەنئ ئەو ھەۋال و دەنگوباسە گرنگەى دەربارەى نەئىيەكانى بزوتنەۋەكە پىپى گەيشتۆن، داۋىتتە كاربەدەستانى تورك. ھەروەھا خۇشى ماۋەيەكى درىژ لەئەرزپوم مايەۋە بۆ ئەۋەى بەشداربى لەنامادەكردنى رىوشوئىتى لەناوبردى جولانەۋەكەدا.

ناصرالدین شا لە ۱۱ تشرىن دا لەدەتتى تۆمسۆن سەفىرى بەرىتانيا لەدەربارى قاجار، داۋاى لەسەفىر كورد حكومەتى بەرىتانيا زۆر لەتوركيا كەدۇى كورد بگەۋىتە شەپەۋە.

تومسۆن ئاگادارى سەروترى خۇى كورد" سەرگەۋتنى كورد لەئىران ئەبىتتەھۇى دەستپورەدانى راستەوخۇى روسيە لەئىران. شا لەۋە ئەترستى روسيا بەبىيانوى ئەۋەى ئىران ناتوانى بەرژەۋەندى ھاونىشتمانانى روس لەئىران بپارىژى، راستەوخۇ تەدەخول بكا. لە ۳۰ تشرىنى ۱۸۸۰ ئاگادارى ۋەزىرى دەرۋەى بەرىتانيانى كورد كەشىخ عوبەيدوللا نامەى بۆ ئقبال ئەلدەۋلە و رىكخراۋە ئەمريكەكان ناردە، لەنامەكانى دا ئاگادارى كردون، سەرۆك ھۆزەكانى كورد يەكيان گرتە بەنيازى يەكخست و كەۋتنە گەتوگۆ بەۋنيازەى تواناى ھەردولايان بۆ لىدانى بزوتنەۋەى كورد يەك بجن. تومسۆنى سەفىرى بەرىتانيا لەتاران بەردەۋام لەۋتە لەندەنى لەھەمو ئەو ھەۋل و تەقەللایانە ئاگادار ئەكرد. سەفىرى بەرىتانيا لەئەستەمول داۋاى لەكاربەدەستانى عوسمانى كورد" يان خۇى سزى عوبەيدوللا بدات يان تەسلىمى ئىرانى بكا^{۹۲}.

۴/۲ ھەلۋىستى بابىيەالى

بابىيەالى ئەگەرچى لەزەۋە ئاگادارى ھوجۇلى خۇرىكخستنى سىياسى شىخ عوبەيدوللا بو، بەلام چونكە بەھۇى تىشكانى لەجەنگى روسدا (۱۸۷۷) ھىشتا

له پړوی عهسکه ریه وه لاوازو بڼه پیلېدو، سهرگرمی نه و په پمانه گرانه بو کولتانی ته وروپې له بهرلین دهرباره داپړینې ناوچه کانی بالقان له قهله مېړوی عوسمانی به سهریان دا سپاندېدو. همدروها ناکوکی دیرینه ی عوسمانی- تیرانی و زیندوبونه وهی نه و ناکوکیه له سهر هملوئستی تیرانی له شه پړی روسی- عوسمانی دا دواکړدنه وهی همدی ناوچه و نه رزی سهر سنور له قوتورو زه هاو له لایه ن تیرانه وه.. بابیعالی له سهر تاوه به لاقرتیه سهریان نه کرد، همدولیان دا بهرینگیه گفتوگوی سیاسی و به لئندانی چه ور شیخ له شورش په شیمان بکه نه وه. له دواپې دا له ژیر کارتې کردنی گوره بونی مه ترسی روداوه که و له ژیر گوشاری سهختی ده ولتانی ته وروپې دا که وتنه به کارهیتانی هیزی چه کدار بو تیشکاندنی جولانه وه که و گرتن و دورخستنه وهی سهر کرده کانی. کیزن نه لئ: ((نه و کاره ی له مانگی سه پته مبهردا به مژده یه کی زوره ده دستی پی کرد له مانگی نوڅه مبهردا بهر یسواپی دواپی هات، به هوی پی داگرتنی ده ولتانی ته وروپاوه بابیعالی سهره نجام عوبه یدوللای گرت))^۳.

روداوه کانی ۱۸۸۰ بو به ته نگوچه له مده کی دیپلوماسی له نیوان دهرباری قاجارو بابیعالی دا. دهرباری قاجار عوسمانیه کانی تاوانبار نه کرد به هان دانی کورده کان بو ده سدریژی کردنه سهر تیران و راپه پړین. بابیعالی تیرانی تاوانبار نه کرد به وهی زهره و زیانی له شیخ داوه.

پاش نه وهی کار به دهستانی عوسمانی شیخیان به گیرای برده نه سته مول، ویستیان که لک له م روداوه وهر بگرن وه کو عامیلی زهغت بو سهر تیران. له کوتابی تشرینی ۱۸۸۱ دا سه فیری تورکیا له تاران، فه خری به گ داوای له تیران کرد“ ههر زیانی له سالانی ۱۸۷۰، ۱۸۷۶، ۱۸۸۱ تیران له شیخی داوه بو ی بېژیرن. همدرو هدی نه وهی نه کرد، که نه گهر خواسته کانی شیخ جیده جی نه کری له وانه یه سهر له نو ی راپه پړینکی تر بقه ومی^۴. به لام میرزا سعید خان، وه زیری دهر وهی تیران، به ناموژگاری زینوفیف سه فیری روسیا، نوته که ی تورکیای رت کرده وه، به بیانوی نه وهی، ناوچه کانی شیخ داوای نه کا هیچی مولکی نه و نه بون به لکو به کری گرتون و همدی کی به تا پوی ساخته داگیر کرده. له نه نجامی یاخی بونه که ی دا دست به سهر همویا گیراوه. سهر سوپمانی خوی دهر پړی له وهی تورکیا پشتی عوبه یدوللای نه گری له دوژمنایه تی دا به رامبه ر تیران. تیرانیش داوای بژاردنی نه و زهره وانه ی کرد که به هوی شوړ شه که ی شیخ عوبه یدوللایه لئی که وت بو.

خواسته کانی شیخ که سیاسی بون و هردو دهولته تی نه گرتوه. له ته نجامی تیشکانی جولانه وه که وهستیوهردانی راسته وخوی ئینگلیزو روسیه دا سهری نه گرت. عوسمانی کردی به به هانه بۆ داواکاری مادی و داخستنی جیبه جی کردنی به ندی ۶۰ پیمانی بهرلین دهرباره ی گێرانه وه ی قوتورو ناوچه کانی دهوروبه ری بۆ ئیتران.

له تشرینی دوه می ۱۸۸۰ دا هاوکات له گه ل له شکرکیشی ئیتران بۆ سه ر ناوچه کانی ورمی، موکریان، تورک دهستی کرد به له شکرکیشی بۆ سه ر کوردستانی عوسمانی و داوای له شیخ کرد بلاوه به هتیه کانی بکاو بچیتته تهسته مو ل.

شیخ به ریزیک ی زۆروه، به گیرای برایه تهسته مو ل. نه گهرچی له و ی پیشوازی شاهانه ی ئی کرا، به لام خواسته سیاسیه کانی پشت گو ی خراو خویشی به دهست به سه ری له و ی له جیگه یه ک دانرا.

شیخ عوبه ی دو ل لا که ناو می د بو له بابیه عالی سه ر له نو ی به نه ی نی که و ته وه هه ول دانی ریکخستنه وه ی هتیه کانی، پتوه ندی له گه ل لایه نگره کانی پتوه ندی له گه ل نو ی نه رانی ده ول ته تانی بیگانه نو ی کرده وه. له تابی ۱۸۸۲ دا به پاسپورتیک ی دروست کراو به ناوی بازرگانه وه فیزای روسیای وه رگرت. له رینگه ی ده ریای ره ش، تفلیس، یریفان، بایه زید، نالاشگر، هه کاری گه راپیه وه باره گاکه ی خو ی بۆ دریه پیدانی خه بات.

هه لاتنی شیخ په ژاره ی زۆری له لای ده رباری قاجار دروست کرد. ئیتران داوای له بابیه عالی کرد که بیگرت و دوری بخته وه ههروه ها داوای له روسیه و به ریتانیاش کرد که پشتی بگرن. ئیتران و روسیه و به ریتانیا بابیه عالیان ناچار کرد که چاره ی سوپای مه سه له که بکات. هتیه چه کداره کانی تورک له هه کاری چونه سه ر شیخ عوبه ی دو ل لا له کو تایی تشرینی یه که می ۱۸۸۲ دا به دیل گیرا و به هتیزیک ی گه وره وه له گه ل ۱۰۰ خیزانی لایه نگر ی ره وانه ی مو سل کرا. له مو سل وه ره وانه ی نه سه که نده رونه، ئینجا بیروت و پاشان دور خرایه وه بۆ حیجاز، له و ی گلکیان دایه وه تا له سالی ۱۸۸۳ دا کوچی دوا یی کرد."

۵/۳ دامرگاهه وه

رتوشوینه کان جیبه جی کردنی به رنامه ی کاری ده رباری ئیترانی بۆ کوژاندنه وه ی راپه رینه که له مه ی دانی جهنگی، دیپلوماسی، سیاسی دا سه ری گرت.

له‌بوارى جەنگىدا، شا جگە لە‌وهى توانى ھىزىكى رىكوبىكى مەشق دىوى بە‌دىسپلین بە‌فەرماندەىەتى سەر‌کرده‌یە‌کى سیاسى - سوپایى لى‌وه‌شا‌وه‌ بە‌هاوکارى ئە‌فسەرى شا‌ره‌زای نە‌مسە‌یى ره‌وانە‌ی کوردستان بکا. ھەروە‌ها ھىزىكى گە‌ورە‌ی میلشایى خىلە‌ ئازە‌رى و کوردە‌کانى ئازە‌ربايجانى لە‌سەر‌کۆ‌کردنە‌وه‌. لە‌ھە‌مان کاتدا توانى روسیە‌ش والى بکا ھىزە‌چە‌ کدارە‌کانى خۆ‌ی لە‌سەر‌سنورى ئازە‌ربايجان مو‌لّ بدا بۆ ئە‌وه‌ی لە‌کاتى پى‌ويستدا بە‌قازانجى ھىزە‌کانى شا خۆ‌ی لە‌شەرە‌ کە‌ ھە‌لقورتنى. ھەروە‌ها توانى سولتانى عوسمانىش ناچار بکا ھىزە‌ چە‌ کدارە‌کانى خۆ‌ی بنىریتە‌ کوردستانى عوسمانى و بارگە‌ و مە‌خفەر لە‌ناوچە‌ گرنگە‌کان و لە‌سەر‌سنور دا‌بنى. بە‌م جو‌رە‌ جو‌لانە‌وہ‌کە‌ی گە‌مارۆ‌ی سوپایى‌دا.

بە‌مە‌ش لە‌ماوہ‌یە‌کى کورتدا و‌رە‌ی ھىزە‌کانى شىخ روخان و توشى تىشکانى کردن.

له‌بوارى دىپلۆماسىدا، شا توانى وا لە‌حکومە‌تە‌کانى روسیا و بە‌رىتانيا بکا کە‌نە‌ک ھەر پشٹیوانى مە‌عنە‌وى یاسیاسى لە‌جو‌لانە‌وہ‌کە‌ی شىخ عوبە‌یدو‌للا نە‌کە‌ن و دانى پىانە‌نن، بە‌لکو توانى وایان لى بکا گوشارى بە‌تین بۆ سەر بابیعالى بە‌رن کە‌ناچارى بکا ھە‌ولتى سیاسى بدا بۆ بلا‌وه‌ پى‌کردن و دە‌سە‌لگرتنى شىخ عوبە‌یدو‌للا لە‌شەر و ھە‌ولتى سوپایى بدا بۆ ئە‌وه‌ی دە‌س بگىرتە‌وه‌ بە‌سەر ناوچە‌ شىواوہ‌کانى کوردستان و سنورى ھە‌ردو دە‌ولە‌تدا لە‌ئە‌نجامدا شىخ بە‌گىراوى لە‌کوردستان دو‌رئە‌نە‌وه‌.

له‌بوارى سیاسىدا، شا توانى جو‌لانە‌وہ‌کە‌ لە‌زۆرایە‌تى کوردی ئىرانى دا‌بەرئ. شۆ‌رشە‌کە‌ نە‌پەرژایە‌ سەرئە‌وه‌ی بته‌نیتە‌وه‌ بۆ ناوچە‌کانى سنە‌ و کرماشان، بە‌لکو ھىزى کوردە‌کانیشى لە‌سەر کۆ‌کردە‌وه‌ بۆ بە‌گژاچونى.

ھەروە‌ها توانى ھە‌ستى شیعە‌یە‌تى ئازە‌ریە‌کان لە‌دژى شىخ و جو‌لانە‌وہ‌کە‌ی کە‌سونى بون بو‌روژینى و لە‌شەرپىكى مە‌زھە‌بى خویناویانە‌وه‌ بگلىتنى نە‌ک ھەر دژى شىخ و لایە‌نگرە‌کانى بە‌لکو دژى ھە‌مو کورد و سوننە‌کانى موکریان.

لە‌بەر‌امبەر ئە‌وه‌دا تە‌قە‌للاکانى شىخ عوبە‌یدو‌للا بۆ جىبە‌جئى کردنى لایە‌نە‌ سیاسى، دىپلۆماسى، جە‌نگیە‌کانى ستراتیجە‌کە‌ی سە‌ریان نە‌گرت.

له‌بوارى جە‌نگىدا، بە‌ھۆ‌ی نابەر‌امبە‌ریە‌وه‌ لە‌ژمارە‌ی ھىزە‌کان و چە‌کى ھىزە‌کان و جو‌رى رىک‌خستى و مە‌شق و دىسپلین و سەر‌کر‌دايە‌تیە‌وه‌، جو‌لانە‌وہ‌کە‌

نەیتوانی هیچ سەرکەوتنێکی کاریگەر چ بەوی دەست بگرێ بەسەر شارو شوینی گرنگ و ستراتیجی دا، چ بەوی شکستێکی سەخت بەهێزێکی گەورە ئێرانی بەدا، بەدەس بهێتن، بەلکو بەشیکی هێزەکی لەپاش چەند سەرکەوتنێکی بچوک، بەهۆی ناپۆکی و بێ دیسپلینیە بەهەندێ کالای بێ بایەخەو بەلۆهیان ئی کردو پاشاوی هێزەکش لەگەڵ دەرکەوتنی بەرای هێزە نیزامیەکی ئێراندا بەتیشکاری و ناپۆکی کەوتە کشانەو و بەلۆه ئی کردن.

لەبۆری دیپلۆماسی دا، نەک هەر نەیتوانی پشتیوانی مەعنەوی-سیاسی یاپشتیوانی ماددی و دانپێسانی قانونی و سیاسی دەوڵەتیکی گەورە وەکو بەریتانیا یاروسیه بەدەس بهێتن، کە لەسەری هەڵبەتاتی و پارێزگاری ئی بکا، بگرە لەدوا قۆناغی بزوتنەو کەدا گەلە کۆمەکی دیپلۆماسی روسی- ئینگلیزی- ئێرانی دژی کورد کەوتنە زۆرھێنان بۆ تورکیا کە بەرپێگی تەدەخۆی عەسکەری کۆتایی بەراپەرینە کە بهێتن و سەرکەردەکانی بگرێ و لە کوردستان دوریان بختەو.

لەبۆری سیاسی دا، بزوتنەو کە نەیتوانی گەلی کورد بەک بخت، دواکەوتویی گشت لایەنە کۆمەڵی کوردستان، لەئەنجامی ئەوەش دا دواکەوتویی ھۆشی نەتەوی کورد لە زۆربە ناوچەکان و لەناو زۆربە عەشیرەتەکان دا، کە هیشتا دڵسۆزی بۆ بنەمالە، عەشیرەت "دڵسۆزی بۆ مەزەب و دین لەسەر دڵسۆزیەو بو بۆ نەتەو... زۆربە ناوچەکان دورە پەرێز راوەستان و هەندێ لەوانەش کەسەرەتا بەشداربون زو پەشیمان بونەو و هەلگەرانەو.

ھەرھەوا نەیتوانی پشتیوانی نەتەو مەسیحیە چەوساوەکانی نەرمەنی و ناسوری، پشتیوانی نەتەو چەوساوەکانی ئازەری و عەرەب، پشتیوانی دەسەڵتدارەکانی فارس و تورک بەدەست بهێتن.

ئەمانە، لەلایە زەمینە سەرکەوتنی دەرباری قاجار و بائیعیالییان بۆ دامەزراندنەو جۆلانەو کە خۆش کردو لەلایەکی ترەو زەمینە تیشکان و دواپی ھاتنی راپەرینی ١٨٨٠ی گەلی کوردیان ئامادە کرد.

٦/٣ ئە نجامەکانی تیشکانی بزوتنەو ١٨٨٠

١- لە کوردستانی ئێران، هێزە چە کردارەکانی ئێران: نیزامی و میلیشیا بەتوندو تیشکێکی ئەوتۆ کەوتنە سەرکو تکردنی خەلک و سزادانی بە کۆمەڵیان بۆ ئەوێ چاوترسین ببن و جاریکی تر زانی هەلگەرانەو و راپەرین نەکن، کە توانای

مرۆیی و ئابوری له خه‌لکی ناوچه که بڕی. به‌قسه‌ی سه‌رچاوه‌یه‌کی ئاگاداری وه‌کو مه‌سه‌ود میرزا زل ئه‌لسلتانی کۆری ناصرال‌دین شا له‌و چه‌ند هه‌فته‌یه‌دا سه‌د هه‌زار که‌س کوژران و سه‌د هه‌زار که‌س ده‌ربه‌در بون و دو هه‌زار گوندی گه‌وره‌و بچوک و یران کران^١ ته‌مه‌ش زه‌ره‌ریکی ته‌وه‌نده‌ قورس بو له‌ کورد که‌وت تانزیکه‌ی ٣٠ ساڵ و‌زه‌ی جولانی له‌ بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کوردی ئێران‌دا نه‌ه‌یشت.

٢- له‌ کوردستانی عوسمانی‌دا، سوڵتان عه‌بدولعه‌مید به‌ پێچه‌وانه‌ی ئێران‌ه‌وه‌ هه‌ولێ‌دا گه‌لی کورد به‌ لای خۆی‌دا رابکێشی‌و بیکاته‌ ه‌ینزیکه‌ی گه‌وره‌ی ریک‌خراو بۆ پاراستنی سه‌لته‌نه‌تی خۆی‌و به‌ کاره‌ینانی له‌ سه‌ر کو‌تکردنی نه‌رمه‌نیه‌کان‌و به‌ کاره‌ینانی له‌ شه‌ر‌دا دژی ئێران‌و روس. سوڵتان عه‌بدولعه‌مید له‌ گه‌ل شیخ‌و مه‌لاکانی کورد پێوه‌ندی نزیکه‌ی دروست کرد، موچه‌ی بۆ زۆربه‌یان بڕیه‌وه‌. کۆر و نه‌وه‌ی نه‌میره‌ کورده‌ لی‌خراوه‌کانی له‌ ته‌سته‌موڵ له‌ خۆی‌ نزیک‌ خسته‌وه‌. هه‌ندێ قوتابخانه‌ی له‌ هه‌ندێ جینگای کوردستان دامه‌زران له‌ ١٨٨٥ یشه‌وه‌ ده‌ستی کرد به‌ نزیک‌ خسته‌وه‌ی ئاغاو و شیخ‌و مه‌لاکانی کورد له‌ خۆی‌ بۆ پیکه‌یتسانی تیه‌به‌ حه‌میدیه‌کان ((حه‌میدیه‌ سواری الایلری)) له‌ خه‌ی‌ل و هۆزه‌کانی کورد.

بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد به‌ تیه‌به‌رینی زه‌مان ناوه‌رۆکه‌ سیاسیه‌که‌ی چاک‌تر خه‌ملی که‌دوایی‌ تر له‌ شیوه‌ی هۆشی نیشتمانی، په‌یدا‌بونی گو‌شارو بلاوکراوه‌، دامه‌زراندنی یانه‌ی رۆشن‌بیری و ریک‌خراوی سیاسی، زیاده‌بونی ده‌وری کورد له‌ بابی‌عه‌الی‌دا... خۆی‌ نواند.

٣- بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی ١٨٨٠ له‌ جاران زیاتر سه‌ر‌غی ده‌وله‌ ته‌ ئه‌وروپه‌ گه‌وره‌کانی بۆ‌لای کورد راکیشا. گرنگی ته‌م گه‌له‌ له‌ ناوچه‌که‌دا، به‌ تایبه‌تی گرنگی جیۆپۆله‌تیکی نیشتمانه‌که‌ی بۆ ته‌وان ده‌رکه‌وت. هه‌ولیان‌دا زیاتر له‌ جاران نفوزی خۆیان له‌ کوردستان‌دا به‌ ه‌ینزیکه‌ن. گه‌ریده‌و ته‌فسه‌رو ئارکیۆلوگ‌و جاسوس.. سه‌ردانی کوردستانیان نه‌کرد. لی‌کۆلینه‌وه‌ له‌ زمان‌و فه‌ره‌نگ‌و می‌ژو، له‌ لایه‌نی سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی ژیا‌نی خه‌لکی کوردستان‌و جوگرافیای وڵاته‌که‌یان له‌ لایه‌ن ده‌زگا زانسته‌یه‌کانی روسیا و به‌ریتانیا و ته‌لمانیاوه‌ په‌ره‌ی سه‌ند و زۆتر بو، که‌ ته‌مه‌ش به‌ لگه‌ی بایه‌خ دانی ته‌و ده‌وله‌ تانه‌یه‌ به‌ کورد و شویتنی ژیا‌نی.

- ^۱ هامر پورگشتال، تاریخ امپراطوری عثمانی، ترجمه میرزا زکی علی ابادی، باهتام جمشید کیان فر، ج ۴، (تهران: زرین، بهار ۱۳۶۸ ش)، ل ۳۱۲.
- ^۲ روم بؤ دولته تی عوسمانی و عده م بؤ دولته تی ئیران لیسه دا به پیتره ی له شاعیرانی کورد: نه حمه خانی ۱۶۵۱-۱۷۰۷، سالم ۱۸۰۰-۱۸۶۶، حاجی قادری کوی ۱۸۱۷-۱۸۹۷، په کاره یتراره، هه روه کو له سه ر زمانی نه و سه رده مه ی خه لکی کوردستانیش باوبوه.
- ^۳ بؤ نمونه بپوانه قه سیده که ی سالم له وه لامی قه سیده که ی نالی دا ۱۸۰۰-۱۸۵۶ سه باره ت به نه مانی ده سه لاتی میرنیشینی بابان و دامه زرانی ده سه لاتی راسته وخوی عوسمانی.
- ^۴ جرج ن. کوزن، ایران وقضیه ایران، ترجمه و غ. وحید مازندرانی، ج ۱، پ ۲، (تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲) ص ۷۰۱ "میرزا شکرالله سندنجی (فخر الکتاب) تحفه ناصری، مقابله و تصحیح از: د. حشمت الله طیبی، (تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۶)، ص ۵۳۱ "واسیلی نیکتین، کردو کردستان، ترجمه محمد قاضی، (تهران: نیلوفر، ۱۳۶۶) ص ۴۱۳، مینورسکی، الاکرد، ترجمه دمعروف خزنده دار، (بغداد: ۱۹۶۹).
- ^۵ روحی بك الحالدي المقدسی (الانقلاب العثماني وتركيا الفتاة) (مجلة الهلال)، الجزء ۱ و الاولى، السنه ۱۷، ۱ كانون اول ۱۹۰۸، ص ۸۱.
- ^۶ بؤ شه جهره ی بنه ماله که یان بپوان: نیکتین، س ن، ل ۴۹۹.
- ^۷ د. جلیل جلیل، راپه رینی کورده کان سالی ۱۸۸۰، ورگیتپانی د. کاس قه فتان، (بغداد: ۱۹۸۷)، ل ۸۰.
- ^۸ کوزن، س ن، ل ۷۰۱.
- ^۹ هدمانجی
- ^{۱۰} د. عزیز شه مزینی، الحركة القومية التحريرية للشعب الكردي، من منشورات الاتحاد الوطني الكردستاني، مطبعة الشهيد ابراهيم عزو، نيسان ۱۹۸۶، ص ۶۲ "هه روه ها هه ندئ بری نه م وتاره له خالفین، خدبات له رپی کوردستان دا ورگیتپانی جه لال ته قی، (سلیمانی: چاپخانه ی راپه رین، ۱۹۷۱)، ل ۱۷۹: جلیل، س ن، ل ۱۱۴. نه مانیش هه مویان له نارشیفی وه زارته ی کاروباری ده روه ی روسی ده ریان هیتاوه.
- ^{۱۱} علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، (تهران: ابن سینا، ۱۳۴۸)، ل ۴۱۰.
- ^{۱۲} جلیل: س ن، ل ۱۷۱ و ۱۷۴.
- ^{۱۳} علی افشار، رساله ی شورش شیخ عبیدالله، ضمیمه و: میرزا رشید ادیب الشعرا، تاریخ افشار، به تصحیح و اهتمام پروزی شهریار افشار- محمود رامیان، (تبریز: چاپخانه شفق، ۱۳۴۶)، ص ۵۲۹-۵۲۰.
- ^{۱۴} ه. س، ل ۴۰۶-۴۰۷.
- ^{۱۵} ه. س، ل ۵۵۴.
- ^{۱۶} عباس میرزا ملک ارا، شرح حال، به کوشش دکتر عبدالحسین نوانی، ج ۲، (تهران: بابک ۲۵۳۵)، ص ۱۵۳-۱۵۸ هه رچه نه د عباس میرزا له ژیا نامه که ی دا باسی نوسراوه که ی شیخ عوبه یدوللا نه کا به لام تیکستی نامه که ی نه نویسه و ته وه، چونکه وه کو خوی نه لئ داویتی به ناسرته لدین شا.

- ۱۷ جهليل، س ن، ل ۱۱۵ "نيكتين، س ن، ل؟
 ۱۸ جهليل، س ن، ل ۱۰۸
 ۱۹ ه س، ل ۱۰۹
 ۲۰ ه س، ل ۹۱ و ۹۲ و ۱۰۹
 ۲۱ ه س، ل ۸۶
 ۲۲ ه س، ل ۱۶۷ "خالفين، س ن، ل ۱۶۶ و ۱۶۷
 ۲۳ ه ج
 ۲۴ ه س، ل ۱۴۷ و ۱۹۳
 ۲۵ ظل السلطان راگويزراوه له تحفه ۵۳۰
 ۲۶ كرزن، س ن، ل ۷۴۶
 ۲۷ ه س، ل ۷۶۲
 ۲۸ ه س، ل ۸۴۸-۷۴۹ و ۸۳۶
 ۲۹ روداوه كاني له شكر كيشي شيخ عوبه يدوئلا له لايه ن دو كه سه وه كه خويان شايه تي روداوه كاني بون هر لهو سه رده مه دا نوسراوه:
 يه كه م، اسكندر غوريانس، قيام شيخ عبيدالله شمزيني در كردستان، به اهتمام عبدالله مردوخ، (تهران: دنياي دانش، ۱۳۳۶)
 دوام، علي افشار، شورش شيخ عبادالله، ضميمه: ميرزا رشيد اديب الشعرا، تاريخ افشار، به تصحيح و اهتمام پرويز شهريار افشار-حمود راميان، (تبريز، چاپخانه شفق، ۱۳۴۷ش)
 يه كه ميان زؤرتر له سه ر روداوه كاني قؤلي سابلآخه چونكه خؤي لهو رؤژانه دا له سابلآخ بوه. دوه ميشيان زؤرتر له سه ر قؤلي ورميه چونكه نه ويش خؤي له ورمي بوه. هه رچه نده هه ردوكيان به گيانتيكي زؤر دوژمنانه روداوه كان نه گيترنه وه، به لام زانياري ميژويي به نرخ و ناوازيان تن دايه. زؤري زانياريه كاني تيره لهوي ده رهيتراون.
 ۳۰ افشار، س ن، ص ۵۳۶.
 ۳۱ كرزن، س ن، ل ۷۰۱.
 ۳۲ افشار، س ن، ل ۵۷۰.
 ۳۳ ابراهيم صفائي، مدارك تاريخي، (تهران: چاپ شرق، ۱۳۵۵)، ص ۱۱۳.
 ۳۴ جهليل، س ن، ل ۸۳.
 ۳۵ لينچوفسكي
 ۳۶ دهرياره ي ستراتييجي ناچه يي روسي و بهريثاني بروانه: پيو-كارلو تيرينزيو، رقابتهاي روس و انگليس در ايران و افغانستان ترجمه عباس اذين (تهران-چ ۲، ۱۳۶۳ش)
 ۳۷ مينورسكي، س ن، ل ۸۲-۸۳.
 ۳۸ جهليل س ن، ل ۸۵ "خالفين، س ن، ل ۱۶۹.
 ۳۹ جهليل، س ن، ل ۸۴-۸۵ "خالفين، س ن، ل ۱۶۹-۱۷۰.
 ۴۰ خالفين، س ن، ل ۲۰۶.
 ۴۱ ه س، ل ۱۷۰.
 ۴۲ لينچوفسكي، رؤژه لاتي ناوه راست له كاروباري دنيا دا، (چاپي ۱۹۷۱ي نينگليزي، ۱۳۵۳ل).

- ^{۴۳} خالفین، س ن، ل ۱۷۶.
^{۴۴} ه س، ل ۱۳۰.
^{۴۵} جهلیل، س ن، ل ۱۷۶.
^{۴۶} کرزن، س ن، ل ۷۰۲.
^{۴۷} ه س، ل ۷۰۱.
^{۴۸} مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۲، (تهران: امیر کبیر)، ص ۵۸۳.
^{۴۹} ه س، ل ۲۰۲ و ۱۸۵.
^{۵۰} ه س، ل ۲۰۱.
^{۵۱} ه س، لا ۱۷۰ و ۱۹۷ و ۱۸۵ و ۱۸۶ و ۱۸۷.
^{۵۲} ه س، لا ۹۲ و ۹۳ و ۱۳۶ و ۱۷۶ و ۱۱۱ و ۱۴۱.
^{۵۳} کرزن، س ن، ل ۷۰۲.
^{۵۴} خالفین، س ن، ل ۱۹۹.
^{۵۵} پروانه نه و شیوه‌های وهفایی بز شیخی کرده (ادیوانی وهفایی) (لینکولینه‌وهو له‌سه‌ر نویسنی محمد علی قه‌رده‌داخی).
^{۵۶} ظل السلطان راگوئیراوه له‌تحفه ۵۳۱.

۴- شەپرو ئاشتى: ھەردوکیان کوئیرەمەرى

۱- ھەلگىرسانى يەكەمىن جەنگى جىيەھانى

تەرازى ئەو (ھاۋسەنگى ھىز) ھى ماۋەيەكى درىژ ئاسايشى نىۋان دەۋلەتە گەۋرەكانى ئەوروپاي راگرت بو، دۋاي تەۋاۋبونى يەكگرتتى نەتەۋەيى ئالمانى و نىتالى و پىشكەۋتنى خىزاي پىشەسازى ئالمانىاۋ ئەمىرىكا، بەجۈرىكى بىنەرەتى تىكچو. دەۋلەتە نىمپىريالىستىيە بەھىزەكان ئەيان ويست پارىژگارى دەسكەۋتە كۆنەكانى خۇيان بىكەن و دەۋلەتە تازە پىشكەۋتەۋەكانىش ئەيان ويست سەرلەنۈي، بەپىتى گۆرۈنى تەرازى ھىزەكان، دىنيا دابەش بىكرىتەۋە. دەۋلەتانى ئەۋرۈپى كەۋت بونە خۇبەھىزكردن و بۆرسۇپىنى خۇچە كداركردن، چونكە ھەمويان چاۋەرپى ھەلگىرسانى جەنگىيان ئەكرد.

رۆژى ۲۸ى ژوئىنى ۱۹۱۴ ۋەلىيەھدى نەمسە ھاۋسەرەكەى لەسىراجىفو كوژران.

نەمسە نەمەى كرده بەھانە، پاش دۈپۇژ جەنگى لەدژى دەۋلەتى سىرب راگەيانند.

روسىيەش، كەخۇى بەپارىزەرى گەلانى سلاڧى دائەنا، بۇ پىشتىۋانى لەسىرب ھىزەكانى خۇى سازدا، جەنگى دژى نەمسە راگەيانند.

پاش چەند رۆژى ئالمانىاش بۇ پىشتىۋانى لەنەمسە جەنگى دژى روسيا راگەيانند.

ئەلمانىاش دژى فەرەنسەو بەلچىك جەنگى راگەيانند.

بەرىتانىاش جەنگى دژى ئالمانيا راگەيانند.

ھەر لەو رۆژانەش دا ژاپۇن جەنگى لەدژى ئالمان راگەيانند.

ئاگرى شەپ سەرەنسەرى ئەۋرۈپاي گرتەۋەو دەۋلەتانى ھاۋبەشى جەنگ دابەش بون بەسەر دو بەرەدا:

بدره‌ی ده‌ولته‌تانی ناوهند، که پیک هات بو له‌ئالمانیاو نهمسه‌و دوايي تر تورکیاش.

بدره‌ی ده‌ولته‌تانی پیکهاتو، که بریتی بو له‌بهریتانیو روسیاو فهرنسه‌و له‌کۆتایی جەنگ‌دا ولاته یه‌گگرتوه‌کانی نه‌مریکاشیان چوه‌پال.

نه‌گهرچی مەیدانی سهره‌کی به‌لادا خستنی جەنگ نه‌وروپا بو، به‌لام ناوچه‌کانی رۆژه‌لاتی نزیک و ناوه‌راست بۆ ههردولای جەنگ، له‌پروانگه‌ی ستراتیجیه‌یه‌ گرنگییه‌کی ژیاڤیان هه‌بو، ههردولا پێیان وابو، له‌ده‌س دان یا ده‌س گرتن به‌سهر ئهم ناوچه‌یه‌دا نه‌توانی کارێکی کاریگر به‌کاته سهر چاره‌نوسی گشتی جەنگ^۱. له‌بهرئوه ههم نه‌ئالمانیاو هاوپه‌یمانه‌کانی و، ههم ئینگلیزو هاوپه‌یمانه‌کانی به‌ههمو رینگه‌یه‌که هه‌ولتی تیوه‌گلاندن یا نه‌گهر نه‌توانی بێلایه‌ن کردنی تورکیا و ئێرانیان نه‌دا.

۱/۱ تورکیا: سهره‌تا بێلایه‌نی و، سهره‌نجام به‌شداری ته‌واو

له‌کاتی هه‌لگیرسانی یه‌که‌مین جەنگی جیهانی‌دا، عه‌مه‌دی ههم سوڵتانی عوسمانی و، سعید حلیم پاشا سهره‌زیرانی باایعالی بو، به‌لام ده‌سه‌لاتی راسته‌قینه له‌ده‌س سهرکرده‌کانی حیزبی (اتحاد و ترقی) دا به‌تایه‌ستی له‌ناو له‌پی ۳ سهره ناوداره‌که‌ی نه‌و حیزبه‌دا بو^۲ ته‌لعه‌ت پاشا، وه‌زیری کاروباری ناوه‌ه، نه‌نور پاشا، وه‌زیری جەنگ، جه‌مال پاشا، وه‌زیری ده‌ریا. ئۆردوی تورکیش به‌کرده‌وه له‌ژێر ده‌ستی نه‌و ۴۲ نه‌فسه‌ره‌ ئالمانیه‌یه‌دا بو که به‌سهرکرده‌یه‌تی جه‌نه‌رال لیمان فون ساندهرس خه‌ریکی مه‌شق دادان و ریکخستنه‌وه‌ی بون.

په‌روپای سهرانی حکومه‌تی تورک به‌رامبه‌ر جەنگ وه‌کو یه‌که نه‌بو، له‌ناو نه‌وانه‌دا هه‌ندیکیان داواکاری بێلایه‌نی و، هه‌ندیکیان لایه‌نگری هاوپه‌شی ده‌ولته‌تانی ناوه‌ندو، هه‌ندیکیان لایه‌نگری هاوپه‌شی ده‌ولته‌تانی پیکهاتو بون.

باایعالی له‌سهره‌تای هه‌لگیرسانی جەنگ‌دا، بێلایه‌نی خۆی له‌جەنگ راگه‌یاند. به‌لام نه‌نوره‌و ته‌لعه‌ت، دو له‌سهرکرده ئیتحیادییه ده‌سه‌لاتداره‌کانی حکومه‌تی تورک، به‌گهرمی هه‌ولیان نه‌دا ئیمپراتۆری عوسمانی له‌پال هێزه‌کانی ئالمانی‌دا دژی ده‌ولته‌تانی پیکهاتو به‌شداری جەنگ بێ. پێیان وا بو، ئالمان به‌زویی شه‌ره‌که به‌قازانجی خۆی به‌لادا نه‌خاو، جەنگ نه‌باته‌وه.

له‌ ۲۴ ئابی ۱۹۱۴ دا، که جەنگ سهره‌تای بوو هه‌ندێ له‌سهرکرده‌کانی (اتحاد و ترقی) به‌نه‌یتی، په‌یمانێکی سیاسی- جه‌نگیيان له‌گه‌ڵ ئالمانیا به‌ست. هه‌ندێ له‌سهرانی حکومه‌تی تورک ناگایان لی نه‌بو.

له ۲۹ی تشرینی یه که می ۱۹۱۴دا ژیرناوییه کی ئالمانی که مولکی تورکیا بو، له ده ریای رهشدا په لاماری ئوستولی روسیای دا. روسیاش به دواى نه مه دا له روژی ۲ی تشرینی دوه می ۱۹۱۴دا جهنگی دژی تورکیا راگه یاند.

به دوی روسیه دا فدره نسه و به ریتانیاش له روژی پینجه می هه مان مانگ دا جهنگیان دژی تورکیا راگه یاند.

تورکیاش نیت به ته وای تیکه لای جهنگی جیهانی بو. له وهشدا مدهستی ئالمان هاته دی، چونکه به لای نه لمانه وه گرنگ نه بو ئامانجی تورک له جهنگ چیه یا چی به سهر دئ، گرنگ نه وه بو تورک گوشار له سهر نه وه که م بکاته وه، به شیکى هیزه کانی روس و ئینگلیز له مهیدانی سهر کی - نه وروپا دهر بهیتن، به مهیدانیکی لاوه کیه وه له ناسیا خهریکیان بکاو ئاسایشی رینگای هاتوچوی ئیمپراتوری به ریتانی له گه ل هندستان بخاته مه ترسیه وه.

ئالمان بۆ نه وهی که لکی ته و او له هاوکاری تورک وه بگریئ، دا وای ئی کرد“ بوغازه کان له روی که شتیرانی هه مو ده و له تانی ترا دا بجات و، ئاو پیکانی قه ناتى سويس و عه دن بپئ و، په لاماری قافقاس بدا و به شیکى هیزی روسی خهریک بکا، ((خه لیفه))ش جیهاد له دژی ده و له تانی پیکهاتو رابگه یه نئ^۱.

سهر کردایه تی ئالمانی له لایه که وه هه ندئ دیپلوماتی کارامه ی دانا بۆ کاری سیاسى و دیپلوماسی له تورکیا، له لایه کی تره وه هه ندئ نه فسهری به توانای ناسراوی هه لئژارد بۆ نه وهی ده س بگرن به سهر ماشینی جهنگی تورک دا. نه فسهرانی ئالمانی له پله به رزه کانی ئوردوی تورک دا که و تنه کار کردن“ جه نه رال لیمان فون سانه رس سهر په رشتی ریکه خسته وهی ئوردوی نه کرد، جه نه رال فون فالکنهاین سهر کردایه تی هیزه کانی فه له ستین و فیلد مارشال گولتس سهر کردایه تی هیزه کانی میزوپۆتامیایان نه کرد، جه نه رال فون لوسو، نه دمیرال هومان نوینه ری هه ینه تی نه رکانی ئالمانی بون لای سهر کردایه تی جهنگی تورک^۲.

سهر کرده کانی ((اتحاد و ترقی)) هیوای زلو و زوریان له سهر به شداری تورک له جهنگ دا هه لچنی بو، به ته مای سهر که و تنی گه و ره وه ده سکه و تنی زور بون. ئامانجه سیاسى و جهنگییه کانی تورک له به شداریونی جهنگ دا بریتی بو له:

۱- رزگار کردنی ئیمپراتوری عوسمانی له نفوزی بیگانه و په ره پیدانی فدره ههنگی تورک.

۲- سەندەنەۋى مىسرو قوبروسو، ئەگەر تۈنرا لىبىيا تۈنسۈ جەزائىر.
 ۳- ئازاد كۈردى ناۋچە تۈرك زىمانە كانى روسىيا ۋە كۈ قافقازو تۈركىستانو
 گىردانى بەتۈركىياۋە.

۴- پەرەپىتدەنى نفوزى خەلىفە لەسەرەنسەرى ۋىلاتانى ئىسلامدا.

۲/۱ ئۇنران: بىللايە نىبىيە كى رىزى ئى نەگىراۋ

لەكاتى ھەلگىرسانى جەنگدا، دىپلۇماتە كانى ئالمان، ئىنگىلىز، روس، چ
 خۇيان راستەۋخۇ، چ لەرېنگە دۆستۈ لايەنگەر ئىرانىيە كانىيەنەۋە ھەۋلىكى
 زۆرياندا بۇ ئەۋەى ئىران لەشەرەۋە بگلىتنن. بەلام ھۆمەتى ئىران بەسەرۋكايەتى
 ەلە، الدولە بەرەسىيە بىللايەنى ئىرانى بەرامبەر جەنگ راگەياندا.
 ھىچ دەۋلەتتىكى بەشدارى جەنگ رىزى ئەم بىللايە نىبىيە ئىرانى نەگرتو،
 ھۆمەتى ئىران خۇشى ئەۋ ھىزو توانايەى نەۋو پارىزگارى خۇى بكاۋ، بىللايەنى
 خۇى بەسەپىتنى يا بىارىزى.

ئىران، لەۋ كاتەدا ھىزىكى چەكدارى نارىكۈپىتكۈ لاۋازى ھەۋو، خەزىنە كەى
 خالى بو. دەربارى قاجار لەۋپەرى فەسادو بۆگەنىدا بو. ھىزە كانى روسىيا لاي
 سەرويان داگىر كەردبو. ھىزە كانى بەرىتانىياش پاشا چەند ھەفتە يەك لەشەر لاي
 خوارويان گرت، جگە لەۋەى پىشتىرش ھىزى لەئەفغانىستان ھەۋو. شۈينى
 جىۋپۇلەتتىكى ئىران را ھەلگەۋت بو، لەلەى سەرەۋەى ھاۋسەنورى روسى ۋە لەلەى
 رۆژئاۋاي ھاۋسەنورى عوسمانى ۋە لەلەى رۆژنەلەتى ھاۋسەنورى دەسەلەتى بەرىتانى
 بو. ئىران بەلەيەنە كانى جەنگ دەۋرە درا بو.

كەدەۋلەتى عوسمانى تىكەلەۋى شەر بو، رۆژئاۋاي ئىران بو بەيەكى ئەمەيدانە
 گەرمە كانى جەنگ. كوردستانىش لەبارى جوگرافىيەۋە ۋە ھا ھەل كەۋت بو، بى
 ئەۋەى دەس يادەسكەۋتى لەھەلگىرسانى ئەم شەرەدا ھەبى. بو بەمەيداننىكى
 سەختى پىتكادانى ھىزە كانى ھەردولەى جەنگ، بەتايىسەتى روسو تۈرك، كاتى
 سولتان جىھادى راگەياندا. داۋاي لەھەمۇ مۇسلمانانى دىيا كەرد دژى ھىزە كانى
 دەۋلەتەنى پىتكەتۈر بچەنگن، ئەم بانگە لەناۋ كوردو گەلە مۇسلمانە كانى تىرى
 ئىرانىشدا دەنگى دايەۋە. بگرە تۈرك تۈانى كورد لەشەرپىكى خۇتىناۋىيەۋە بگلىتنى
 دژى گەلە مەسىحىيە ھاۋنىشتمانە كانى.

ئۆردۈى تۈركى، بى ئەۋەى گۈى بداتە بىللايەنى ئىران، لەلەيە كەۋە
 لەشەر كىشى بۇ سەر قافقاز دەس پى كەردو، رژايە ناۋ ئەرزى ئازەربايجانەۋە،
 لەلەيەكى ترەۋە كەۋتە ھان دانو يارمەتى ئىلە كانى كوردو، ئەۋ ئىرانىيەنى
 لەدەس زولمۇ زۆرى دەسەلەتدارانى روسى ھەلەتۈن بۇ ناۋ خاكى عوسمانى،

به ناوی جيهاد و غه زاوه به رهنگاري هيزه کاني روس له ناو ئيران دا بکهن. بهم بۆنده وه حکومتی ئيراني که و ته گفتوگو له گه له کار به دهستاني روسی و، عوسمانی، داواي له روسيا کرد سوپاکه له اشاره کاني ئيران بکيشيته وه بۆ نه وهی لایه نه کاني تری جهنگ بيانيويان به دهسته وه نه ميئن له شکر بهيئنه ناو ئيرانه وه، داواي له عوسمانيه کانيش کرد ريگه له ناژاوه نانه وهی کورد بگريئ و، له سنوره کاني نه ودا ئوردو کو نه کاته وه. تورک نه يوت نه گهر روس سوپاکه له خوی له نازه ربايجان بکيشيته وه، نه ویش خواسته که ی ئيران به جيئ نه هيئن. به لام روسه کان نه يان وت، نه وان سوپاکه له خویان له نازه ربايجان کيشا وه ته وه، جگه له چنده دهسته يه که کي کهم که بۆ پاراستنی هاوولاييه کاني خویان، که سيکی تريان له وئی نه هيشتوته وه .

هيچ لایه کيان قازانجي له ودا نه بو گوئ له خواسته کاني ئيران بگريئ، به لکو ههردولا، ههريه کيان به شي وهی خوی، ههولئ جينگير کردنی خوی نه دا.

۲- پلانی جهنگی تورک و مهيدانه کانی

بۆ به جيئنهانی نه و ئامانجه زلانه ی به ته ماي بون، سولتان له ۲۳ی تشرینی دوهم دا بانگی جيهادی دا، داواي له هه مو موسلمانانی دنيا کرد به شداری شهر بن. سه رکردا يه تی جهنگی تورکيش هيزی مرۆبی هه مو گهلانی تورکیای سازدا، سه ربازگيري له ناو مه سيحيه کانيش دا کرد. به هاوکاری و راوئژي نه فسه رانی نه لمانی پلانیکی جهنگی فراوانی دانا. هيزه کانی خوی له و مهيدانی سه ره کی دا بۆ هيرش سازدا:

مهيدانی يه کهم: جه بهدی سینا، به سه رکردا يه تی جه مال پاشا و يارمه تی جه نه رالتيکی ئالمانی، نه بو قه ناتی سويس و ميسر له ئينگليز بگريئ. ميسر له هيزی به ريتانی پاک بکاته وه، له وئوه هه له بکوئته سه ر سودان و ليبيا و سه ره نوئ بياخاته وه سه ر تورکیا.

مهيدانی دوهم: جه بهدی قافقاز، به سه رکردا يه تی نه نوهر پاشا و به يارمه تی جه نه رال شيليندرف، نه بو به ره و نازه ربايجان و گورجستان و هه رچوار لای ده ریاي خه زه ر بکشيئ. به هيوای نه وهی گهلانی نازه ری، تورک، تورکمان، تاتار له ژيړده ستی روس ده ريئ. نه ته وهی توران يه ک بخريته وه و ساز بدرئ بۆ پينگهيئانی سوپا يه کی چه کداری مه زن و هه مو گه له موسلمانه کانی روسيا و ئيران و نه فغانستان و هيندستان... به ره و پيری بيئ و، به ده نگ بانگی جيهادی سولتانه وه دژی روس و ئينگليز راپه رن.

ئوردوی تورک له سه ره تادا هه تا باتۆم و ته وريژ پيشره وی کرد. بئ نه وهی ريزی بيلايه نی ئيران بگريئ، ناوچه کوردن شينه کانی خورواي ئيرانی دا گير کرد.

له ((ساری قامیش)) سوپای روسی شکاند. به‌لام له‌ناوه‌پاستی زستانی ۱۹۱۴-
 ۱۹۱۵ سوپای روسی که‌وته هێرشێ پێچه‌وانه بۆ سەر ئۆردوی تورک.
 به‌تیشکاوی تا سەر سنور راوی نا. ئینجا چوه ناو قولایی ئه‌رزى عوسمانیه‌وه.
 پلانی جه‌نگی تورک سهرى نه‌گرت. له‌باتی ئه‌و دو مه‌یدانه‌ی سهرکردایه‌تی
 تورک ئه‌ی وێست بیانکاته مه‌یدانی سهره‌کی. ده‌وله‌تانی پێکهاتو توانییان
 چه‌ندین مه‌یدانی جه‌نگی چاره‌روان نه‌کراوی لی بکه‌نه‌وه، له‌وانه: ده‌رده‌نیل،
 سینا، میزپۆتامیا، عه‌ره‌بستان، قافقاس بۆ ئه‌وه‌ی به‌دیواریکی ئه‌ستوری هێزی
 هاوچه‌رخانه‌کان له‌لای ئه‌رمه‌نستان، کوردستان، عه‌ره‌بستانه‌وه گه‌مارۆی بدن.
 له‌ناو جه‌به‌هه‌کانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راسته‌دا ۳ یان راسته‌وخۆ یا ناراسته‌وخۆ
 له‌گه‌ڵ کورد پێوه‌ندیان هه‌بو.

۱/۲ جه‌به‌هی قافقاز

تورکیا بۆ جیه‌جی کردنی پلانی جه‌نگی خۆی، بێ ئه‌وه‌ی گوێ بداته
 بێلایه‌نی ئێران له‌سه‌ره‌تای جه‌نگه‌وه به‌ناو ئازهربايجانی ئێرانی‌دا به‌ره‌و قافقاز
 ده‌ریای قه‌زوین که‌وته جولا. له‌سه‌ره‌تادا هه‌ندێ سهرکه‌وتنی به‌ده‌س هێنا توانی
 هه‌ندێ له‌نازه‌ربايجانی ئێرانی و قافقاسی روس داگیر بکا. له‌ناوه‌پاستی زستانی
 ۱۹۱۴-۱۹۱۵ سوپای روسی که‌وته هێرشێ پێچه‌وانه. هێزه‌کانی تورک
 به‌تیشکاوی به‌ره‌و سنوری روسی - عوسمانی پال پێوه‌ناو که‌وته پێشپه‌وه‌ی له‌ناو
 خاکی عوسمانی‌دا. ته‌رابزون، ئه‌رزروم، ئه‌رزنجان، وان، بتلیس، موش. ی داگیر کرد.
 مه‌یدانی ئه‌م جولانه‌ سه‌ره‌خام درێژ بووه‌ بۆ به‌شی خواروی کوردستان، سوپای
 روس له‌کانونی یه‌که‌می ۱۹۱۵‌دا ته‌وریزو له‌میس‌دا ورمی دوا‌یی تر شنۆ،
 سابلاخ، بانه‌ی گرتو له‌شوباتی ۱۹۱۶‌دا گه‌یشه‌ کرماشان، له‌به‌هاری ۱۹۱۶‌دا
 له‌سنوری ئێران - عوسمانی له‌ ۳ لاوه: ره‌واندز، پێنجوین، خانه‌قین به‌ره‌و
 کوردستانی جنوبي کشا.

ره‌فتاری هێزه‌ چه‌کداره‌کانی روس به‌گشتی و تێپه‌ چه‌کداره‌کانی ئه‌رمه‌نی و
 قازاخ به‌تایبه‌تی، له‌کوردستان‌دا زۆر خراب بو. له‌کوشتنی خه‌لک و تالان کردنی
 ماڵ و داراییان، له‌وێران کردنی شارو ئاوه‌دانی ده‌ستیان نه‌ئه‌پاراست.
 خێله‌کانی کورد بۆ پاراستنی سه‌رو سامانی خۆیان له‌زۆر شوێن ناچار بون
 به‌ره‌هه‌گستنی ناو مه‌یدانه‌ی پێشپه‌وه‌ی هێزه‌کانی روسیا بکه‌ن.

له‌م جه‌به‌یه‌دا ئامانجی پلانی جه‌نگی تورکیا نه‌هاته‌ دی، به‌لکو توشی
 تیشکانێکی کاریگه‌ر بو، به‌شێکی قه‌له‌مه‌وه‌ی خۆی له‌ده‌س‌دا، به‌لام ئامانجی

ئالمان، كەندى ويست جەبەيدەكى نوپى جەنگ لەرۆژەلەتتى ناوهراسىدا بۆ خەرىك كوردنى بەشى لەهيزەكانى روس بىكاتهو، هاتهدى.

ئەم مەيدانە ئەگەرچى لەمىژودا بەجەبەي قاققاز ناوئەبرى. لەراستىدا ئەبو ناوى جەبەي كوردستان بى "چونكە شەرگەي سەرەكى ئەم مەيدانە و زۆرى شەپو تىكەلچونە سەختەكانى نىوان هيزەكانى روسى - عوسمانى لەسەر ئەرزى كوردستان روىداو، ژمارەيەكى زۆرى قوربانييەكانى، چ وەكو سەرباز لەريزى ئۆردوى عوسمانىداو، چ وەكو دانىشتوانى ناوچەكە كورد بون.

٢/٢ جەبەي مېژۇپۇتاميا

لە ٦ تشرىنى دوەمى ١٩١٤دا هيزەكانى بەرىتانيا لەفاو دابەزىن و لە ٢٢مانگ دا چونە ناو بەسراو، ئامانجى ئەم كارە جەنگىيە پارىزگارى بىرە نەوتەكانى لای خواروى رۆژئاواى ئىران بو لەمەترسى پەلامارى دۆژمن. ئەنجام دانى ئەم هيزە ئەوەندە ئاسان بو سەرکردايەتتى هيزەكەي هاندا پيشنيار بىكن بۆ سەرورتى خۆيان رىنگەي پيشپەوى بدرىن بەرەو بەغداد.

هيزەكانى بەرىتانيا لە ٣ى حوزەيرانى ١٩١٥دا عەمارەو لە ٢٥ى تەمبۇزدا ناسرىو لە ٣٠ى ئەيلولدا كوت الامارەيان گرت. لەكۆتايى تشرىنى دوەمدا شەر گەيشت بوە نزىك سەلمان پاك لە ٣٠ كىلۆمەترى شارى بەغداد. هيزەكانى عوسمانى بەسەرکردايەتتى جەنەرالى ئالمانى گولتس لەوئى هيزى بەرىتانيان بەتيشكاوى ناچارى كشانەو كەرد بۆ كوت و لەوئيش گەمارۆيان دان.

لە ٢٥ى نىسانى ١٩١٦دا هيزى بەرىتاني لەكوت شكستى خواردو ١٣ هەزار كەسى لى بەدەيل گىرا. بەلام هيزەكانى بەرىتاني بەهينانى هيزى نوئى سەرلەنوئى بەهيز كەندەو ئامادەكران بۆ پيشپەوى بەرەو بەغداد. ئامانجى جولانى ئەم جارەيان ئەو بو كە لەگەل هيزى روسى، كە لەناو خاكى ئىرانەو بەرەو مېژۇپۇتاميا كەوت بوە پيشپەوى، يەك بگرنەو. لە ١١ى مارتى ١٩١٧دا هيزەكانى بەرىتاني بەسەرکردايەتتى جەنەرالى مود گەيشتنە شارى بەغداد. رەفتارى هيزى بەرىتاني لەگەل خەلكى ناوچە داگيركراوكان لەگەل رەفتارى هيزى روسى جياواز بو. هيزەكانى بەرىتانيا لەگەل ئەوئى هەوليان ئەدا بەرپىگەي كارى جەنگى دەس بەسەر ناوچەكاندا بگرن، لەهەمان كاتدا هەولئى بەدەسەيتانى دۆستايەتتى و پشتيوانى دانىشتوانى ناوچە داگيركراوكانيشيان ئەدا. بەلئىنى رزگارىي لەدەسەلەتتى رەشى تورك و چاكردىن بارى ژيان و دابىن كوردنى هينى و ئاسايشيان پى ئەدان. جەنەرالى مود لەبەيانئىكى درىژدا كە لە ١٩ى مارتى ١٩١٧دا بۆ خەلكى بەغدادى بلاو كەردەو، نوسى بوى: ((...هيزەكانى

ئىمە ۋەكو داگیر کەر یا دوژمن نەھاتونەتە نار شارو خاکی ئىبە، بەلکو ۋەکو رزگار کەر هاتون...) ۱ ۋە داۋای لەپیاۋە ناسراۋەکانی ئەوئ کرد بوو ھاوکاری لەگەڵ ئەفسەرە سیاسییەکانی ھێزەکەى بکەن بۆ ریکخستنەۋەى کاروباری خۆیان. کاربەدەستانی بەریتانی لەبەغداد لە ۱۷ تەموزى ۱۹۱۷ دا دەستیان کرد بەبلاوکردنەۋەى رۆژنامەى عەرەبى زمانى ((العرب)) ئەم رۆژنامەى جگە لەۋەى ھەوالى سەرکەوتنى ھاۋپەیمانەکان و تیشکانى تورک و ئالمانى بلاۋە کردەۋە، ھەولئ ئەدا ھەستى نەتەۋەى عەرەب دژى تورک بووژئى، دۆستایەتى عەرەب بەدەس بەئى، بەئىنى ھاۋپەیمانەکانى دەربارەى مژدەى ئازادى گەلان بەعەرەب نەگەیانە.

ئامانجى ئەم ھێزە بۆ یەکگرتنەۋەى ئەگەل سوپای روس ھاتە دى. لەلای خانەقینەۋە ھەردو ھێز لىکیان داىەۋە، بەتەمای ئەۋەى ھەردوکیان پێکەۋە بەرەو موسل پێشەرەۋى بکەن.

ھەلگیرسانى شورشى شوباتى ۱۹۱۷ دژى قەیسەر پشینوى خستە ناو ریزەکانى سوپای روسى. لەئۆکتۆبەرى ھەمان سال دا کاتى بولشەۋىک دەسلەلتى گرتە دەست، لەگەل تورک جەنگى راگرت و کەوتە دانانى رێشوینى کێشانەۋەى یەکجارى ھەمو ھێزەکانى لەناوچە داگیرکراۋەکان.

دەرچونى روسیا لەجەنگ بەریتانیای لەبیری داگیرکردنى موسل پەشیمان نەکردەۋە. خۆى بەتەنیا کەوتە ئامادەکردنى زەمینەى سیاسى و جەنگیى جیبەجئ کردنى پلانەکەى لە ۱۷ کانونى دوەمى ۱۹۱۸ دا کاربەدەستانی بەریتانى لەبەغداد بۆ پرۆپاگەندە لەناو کوردان، بۆ بزواندنى ھەستى نەتەۋەى کورد دژى تورک دەستیان کرد بەبلاوکردنەۋەى رۆژنامەى کوردى زمانى ((تێگەیشتنى راستى)) ۲.

نیشانەکانى ھەرەس رۆژ بەرۆژ زیاتر لەھێزەکانى عوسمانى دا دەرئەکەوت. بەریتانیا درێژەى بەھەلکشانى خۆى دا بەرەۋژور. لە ۲۸ ى نیسانى ۱۹۱۸ دا گەیشتە توزخورماتو، رۆژى دواىى تر کفرى و کەرکوکى داگیر کرد. ئەمەش سەرەتای دەرکردنى یەکجارى دەسلەلتى تورک بو لەکوردستانی جنوبى.

۲/۲ جەبھەى عەرەبستان

لەگەر مەى جەنگ دا حسین شەریفى مەککە، ئەمیر عەبدوللای کورپى ناردە لای لۆرد کیچەندى بەریتانى لەقاھیرە بۆ ئەۋەى پێى رابگەيەنئ کەئەو ئامادەى ھاوکاری بەریتانیا بکا دژى دەۋلەتى عوسمانى لەبەرامبەر رزگارى عەرەب و بەدى ھینانى ئاواتەکانى دا. لەسەرەتادا بەریتانیا گوتى نەدایە ئەم پێشنیارە.

له ۱۹۱۵دا بهریتانیا به چاکی زانی سود له عه‌ره‌ب وهریگری دژی تورک. سیر هینری ماکماهون نوینه‌ری بهریتانیا له قاهره پتو‌ندی له گه‌ل حسین کرد. چه‌ند نامه‌یه‌ک له نیوان هردوکیان‌دا ئالوگۆرکرا حسین له نامه‌ی رۆژی ۱۴ی ته‌موزی ۱۹۱۵دا که خواسته‌کانی خۆی بۆ ماکماهون رون نه‌کاته‌وه، له‌نو‌قته‌ی یه‌که‌می‌دا نو‌سیوتی:

((به‌ریتانیا دان بنی به‌سه‌ربه‌خۆیی ولاتانی عه‌ره‌بی‌دا که‌سنوره‌که‌ی“ له‌لای سه‌رویه‌وه له‌میرسین و نه‌ده‌نه‌وه ده‌س پێ نه‌کا تا نه‌گاته‌ خه‌تی ۳۷ له‌ی‌یر‌جیک، ئورفا، مار‌دین، میدیات، جزیره‌ی ئین عومه‌ر، ئامیدی تا سنوری ئیران. له‌لای رۆژه‌لاتیه‌وه له‌سنوری ئیرانه‌وه تا خلیجی به‌سره. له‌لای خوارویه‌وه مو‌حیتی هیندی، جگه‌ له‌عه‌ده‌ن که‌وه‌کو خۆی نه‌مینیتته‌وه له‌لای رۆژئاوایه‌وه ده‌ریای سور، ده‌ریای سپی ناوه‌راست تا میرسین.

ئینگلیز خه‌لافه‌تی عه‌ره‌بی بۆ ئیسلام به‌سه‌لمیتن^۸.

حسین له‌م دیاری کردنه‌دا به‌شیککی گه‌وره‌ی نیشتمانی نه‌ته‌وه‌یی کوردی خستۆته‌ ناو نه‌و سه‌رزه‌مینیه‌وه که‌دا‌وای نه‌کرد، که‌چی هه‌مو ولاتانی عه‌ره‌بی نه‌فریقای ئی دهر هارویشته‌وه. چاوتی برینی نه‌ته‌وه په‌رسته‌کانی عه‌ره‌ب له‌ئه‌رزێ کورد له‌و سه‌رده‌مه‌وه ده‌س پێ نه‌کا.

بهریتانیا پێ نه‌وه‌ی به‌ئینیککی ته‌واو و رون بدا به‌حسین توانی له‌گه‌لێ ریک بکه‌وی به‌شداری جەنگ بێ دژی ده‌وله‌تی عوسمانی. له‌ ۵ی حوزه‌یرانی ۱۹۱۶دا حسین شۆرشی عه‌ره‌بی دژی ده‌سه‌لاتی تورک راگه‌یاندا، دا‌وای له‌هه‌مو عه‌ره‌ب کرد که‌ریزی سوپای تورک به‌جێ به‌ی‌لن و بینه‌ ریزی هی‌زه‌کانی نه‌وه‌وه. به‌ریتانیا کولونیل لوره‌نس و چه‌ند نه‌فسه‌ریکی تری بۆ سه‌رکردایه‌تی و ریک‌خستنی کاره‌ جه‌نگییه‌کانی شۆرشه‌که‌ نارده‌ حیجاز. هه‌روه‌ها هه‌ندێ له‌و نه‌فسه‌ره‌ عه‌ره‌بانه‌ی دیلی ئینگلیز بون ئازاد کران به‌و مه‌رجه‌ی له‌و شۆرشه‌دا به‌شدار بن. هی‌زه‌کانی عه‌ره‌ب که‌وتنه‌ په‌لاماردانی سه‌ربازگه‌کانی ئۆردوی تورک له‌حیجاز به‌نیازی پاک کردنه‌وه‌ی. حسین ناوی له‌خۆی نا مه‌لیکی عه‌ره‌ب. به‌لام له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌ریتانیا نه‌م ناوه‌ی پێ په‌سه‌ند نه‌بو، گۆری بۆ مه‌لیکی حیجاز.

له‌م جه‌به‌یه‌دا ۶۵ هه‌زار سه‌ربازی تورک به‌شۆرشی عه‌ره‌به‌وه خه‌ریک بون. سه‌ره‌نجام شۆرشه‌که‌ ریی ته‌خت کرد. بۆ ده‌رکردنی هی‌زه‌کانی تورک له‌حیجازو سو‌ریار فه‌له‌ستین.

۲- هه‌لۆیستی گهلانی نه‌تورك

به‌دی هیتانی ناماچه‌کانی نه‌نهر پاشا هاوریکانی پۆیستی به‌ستراتیجیکی سوپایی- سیاسی هه‌بو. له‌پیش هه‌مو شتی‌کا به‌ندبو به‌پاده‌ی یه‌کگرتنی گهلانی عوسمانی و دلسۆزیانه‌وه‌ بۆ ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی. تورکیا ولاتیکی فره- نه‌ته‌وه‌یی فره- دین بو. به‌گۆیره‌ی هه‌ندێ سهرژمێری دانیه‌شتوانی نه‌وسای سهرزه‌مینێ عوسمانی ۲۵ ملیۆن بو. له‌وه‌ ته‌نیا ۱۰ ملیۆنی تورك بو که له‌نیوه‌ی که‌متری تیکرای دانیه‌شتوانی نه‌کرد. نه‌وی تر ۱۰ ملیۆن عه‌ره‌بو ۲ ملیۆن نه‌رمه‌نی و ۱,۵ ملیۆن کوردو نه‌وی تریشی نه‌ته‌وه‌ی جیا‌جیا بو. تورکیا ته‌بابی دینی و ته‌بابی نه‌ته‌وه‌یی تی دا نه‌بو.

حکومه‌تی عوسمانی به‌دریژایی زه‌مان سیاسه‌تی چه‌وساندنه‌وه‌ی دینی به‌رامبه‌ر گهلانی ناموسلمان گرت بو. له‌دوای هاتنی (تورکانی لاو) (یشه‌وه‌ سیاسه‌تی چه‌وساندنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی به‌رامبه‌ر گهلانی نه‌تورك گرت بو. هه‌ول دانی تورکانی لاو بۆ تواندنه‌وه‌ی گهلانی نه‌تورك و نه‌موسولمان له‌بۆته‌ی نه‌ته‌وه‌یی تورك‌دا، له‌چه‌رخێکا که‌نازادی دین و مه‌زه‌بو نه‌ته‌وه‌ له‌دنیادا بو بو به‌باو، دلی هه‌مو گهلانی نه‌تورکی ناو خاکی عوسمانی له‌حکومه‌تی تورك ره‌نجاند بو.

کوردو عه‌ره‌بو نه‌گه‌ر پیوه‌ندی هاودینی له‌گه‌ڵ تورك کۆی نه‌کردنه‌وه، نه‌وا گهلانی مه‌سیحی نه‌پیوه‌ندی هاودینی و نه‌پیوه‌ندی هاونه‌ته‌وه‌ییان له‌به‌یندا نه‌بو، به‌لکو هه‌میشه‌ له‌ژێر باری زولم‌و‌زۆری دینی و نه‌ته‌وه‌یی‌دا بون، نه‌مه‌ش پالی پیوه‌ نه‌نان که‌په‌نا بۆ ده‌وله‌تی ده‌ره‌هه‌ بیه‌ن بۆ نه‌وه‌ی بیان پارێزن و له‌هه‌مو هه‌لیک که‌لک وه‌ریگرن له‌جه‌ه‌ه‌ه‌نه‌می چه‌وسانه‌وه‌ی عوسمانی رزگاریان بێ.

له‌ناو گه‌له‌ مه‌سیحیه‌کانی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی‌دا له‌کاتی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م‌دا ۳ یان گرنگی تایبه‌تیان هه‌بو: نه‌رمه‌نی و ئاسوری و یۆنانی.

یۆنانیه‌کانی ژێرده‌ستی تورکیا نه‌گه‌رچی هه‌میشه‌ له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تانێ نه‌وروپی هاوکار بون دژی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی به‌لام له‌سالانی ۱۹۱۴- ۱۹۱۸‌دا هه‌یچ گه‌یروگرفتێکی دژواریان بۆ تورك دروست نه‌کرد. ناکۆکی یۆنانی- تورکی له‌دوای راگرتنی جه‌نگ ته‌قییه‌وه.

۱/۲ نه‌رمه‌ن

نه‌ته‌وه‌ی نه‌رمه‌ن له‌میژ بوو سه‌ربه‌خۆییان له‌ده‌سد‌ا بو. له‌به‌ینی روسیاو تورکیادا دابه‌ش کرابون، هه‌روه‌ها که‌مایه‌تیسه‌کی په‌رتوبلاویشیان له‌ئێران بو. بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی نه‌رمه‌ن له‌پیش بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی گه‌له‌ موسلمانه‌کانی عه‌ره‌بو کوردا گه‌شه‌ی کرد بو. نه‌رمه‌ن به‌هه‌یوا بون به‌یارمه‌تی روسیا به‌ناما‌جی

نهتهوهی خویان بگه‌ن. له‌و شه‌پانده‌دا که له‌به‌ینی روس و تورک‌دا نه‌قه‌وما
نهرمه‌نیه‌کان به‌نه‌ینی و به‌ناشکرا هاوکارییان له‌گه‌ل روس دژی تورک نه‌کرد.
نهمه‌ش بو بو به‌به‌هانه‌یه‌کی میژویی به‌ده‌س تورک و فەناتیکه‌کانه‌وه بۆ زیاتر
نازاردان و ناربه‌ناو سزادانی به‌کۆمه‌لی نهرمه‌ن.

که‌جەنگی جیهانی یه‌که‌م هه‌لگیرسا، نهرمه‌نیه‌کان به‌شداربونی تورکیان
له‌جەنگ‌دا به‌((هه‌ستیکی تی‌که‌لاو له‌ترس و هیوا)) وه‌رگرت((ترس
له‌تۆله‌سه‌ندنی چاوه‌پوان کراوی تورک که‌هیچ گوشاریکی دهره‌کی نه‌ی نه‌توانی
به‌ری بگرێ)) و((هیوا‌ی تیشک‌انی تورکیا و سهرکه‌وتنی هاوپه‌یمانه‌کان به‌تایبه‌تی
روسی))^۱.

که‌نیسه‌کانی نهرمه‌ن رایان گه‌یانده‌ که‌قه‌یسه‌ری روسیا پارێزه‌ری هه‌مو
نهرمه‌نیه‌کانی جیهانه‌و داویان له‌هه‌مو نهرمه‌نیه‌ک کرد هه‌ر یارمه‌تی‌ه‌کی
شه‌خسی یا مادی له‌ده‌س دێ پیشکەشی سوپای روسی بکا. روسیاش به‌یان‌یکی
ره‌سمی دهرکرد. هانی نهرمه‌نیه‌کانی نه‌دا بۆ راپه‌ڕین له‌دژی تورک و به‌ل‌ینی
رزگاری پێ نه‌دان. نهرمه‌نیه‌کان به‌ده‌نگ نه‌و بانگه‌وازان‌وه چون. ریزی نۆردوی
تورکیان به‌جێ نه‌ه‌یشت و به‌کۆمه‌ل نه‌یان دایه‌ پال سوپای روس، یارمه‌تی
روسیان نه‌دا بۆ پیش‌په‌وه‌ی، هیزی داگیرک‌ریان وه‌کو رزگارک‌ه‌ری خویان پیش‌شوازی
نه‌کرد.

تورکیا به‌ره‌قی به‌رپه‌رچی هه‌ل‌ویستی نهرمه‌نی دایه‌وه به‌توندی تۆله‌ی لێ
سه‌ندن. له‌حه‌وزه‌ی رانی ۱۹۱۵-دا بریاری راگ‌وێزانی نهرمه‌نی‌دا له‌ناوچه‌ی
رۆژه‌لاته‌وه بۆ ناوه‌وی نه‌نه‌دۆل. ته‌لعت پاشا وه‌زیری کاروباری ناوخۆی تورکیا
خۆی راسته‌وخۆ سه‌رپه‌رشتی جۆری راگ‌وێزانی نهرمه‌نی نه‌کرد له‌سالانی ۱۹۱۵-
۱۹۱۶دا. جێبه‌جێ کردنی نه‌م بریاره‌ بو به‌هۆی نه‌وه‌ی ولایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات
له‌نهرمه‌نی چۆل ببن. به‌گۆیره‌ی هه‌ندێ سهرچاوه‌ی جینی باوه‌ر نه‌بێ ۲ ملیۆن
نهرمه‌نی توشی نه‌م کۆیره‌وه‌ریه‌ بوین له‌وانه ۶۰۰ هه‌زاریان مردون^۱. نه‌م
کاره‌ساته‌ له‌میژودا به‌((کوشتاری نهرمه‌ن)) ناسراوه.

روسیا هه‌ندێ تیپی چه‌ک‌داری له‌نهرمه‌ن دروست کردبو. تۆله‌ی لیقه‌ومانی
خویان له‌خه‌ل‌کی نه‌و ناوچه‌ کوردن‌نشینانه‌ نه‌کرده‌وه که‌سوپای روسی داگیر
نه‌کردن. کاربه‌ده‌ستانی روسی له‌باتی نه‌وه‌ی هه‌ولێ ناشت کردنه‌وه‌ی گه‌لی
نهرمه‌نی و گه‌لی کورد به‌دن. تیپه‌ چه‌ک‌داره‌کانی نهرمه‌نیان نازاد کرد بو بۆ
تۆله‌سه‌ندن له‌کورد و قوڵ کردنی ناکۆکی نێوان نه‌م دو گه‌له‌ دراوسیه‌.

سەرکەوتنی شۆڤشی ئۆکتۆبەر و کشانەوی روس لە کوردستان و وازھێتانی لە پشٹیوانی کردنی نەرمەنو و ھەلۆشانەنەوی تیپە چە کدارە کانیان، کوێرەوری گەلی نەرمەنی سەخت تر کرد.

٢/٣ ئاسوری

ئاسوریەکان بە ئەندازی نەرمەنی توشی مەینەتی نەبوون، بەلام ئەوانیش لە ژێر باری زوڵمی دینی و کۆمەڵایەتی و نابوری دا بون. پاش ئەوی سوپای روسی بەناو کوردستان دا پیششەوی کرد، ئاسوریەکانی ھەکاری لەتورک راپەرین. لە ھاوینی ١٩١٥ دا بە تیشککاری بە کۆمەڵ کۆچیان کرد بۆ ناوچەکانی ژێر دەسلاتی سوپای روسی لەخوی، سەلماس، ورمی. چەندین ھەزار کەسیان چوونە ریزی سوپای روسەو. کاریبەدەستانی روسی ھەندێ تیپی تایبەتیان لێ پینک ھێنا. لە سەرەتای ١٩١٨ دا ژمارەیان ئەگەیشتە نزیکەی ١٢ ھەزار چە کدار لە ژێر سەرکردایەتی ناغا پەتروسدا^{١١}. ئەم ھێزانە شان بەشانی سوپای روسی بەشداری جەنگ بون دژی عوسمانی بەو ھیوایە بە ئامانجەکانی خۆیان بگەن لە ئازادی و سەربەستی.

سکۆی سەرخێلی شوکاک مارشیمۆنی پیشەوای دینی ئاسوریەکانی کوشت. ئەو ھەش بو بە ھۆی دروست بونی ناکۆکیەکی خۆیناوی لەبەینی ئاسوری و کوردا. ھەردولا بە کۆمەڵ کوشتاریان لە یەکتەری ئەکردو دەستیان لە یەکتەری نەتەپاراست. لەدوای کشانەوی روس لە ئێران ئاسوریەکان بێ پشت و پەنا ما بونەو. تورک بە بیانونی تەمەن کردنی نەستوریەکانی ھەکاریبەو کە ھاوولاتی عوسمانی بون ھێرشی کردە سەر ناوچە ورمی. روس لە ناوچە کەدا نەما بو، بەریتانیاش ئاگاداری نەستوریەکانی کرد بە تەمای ھێزی یارمەتی بەریتانی نەبو و پشت بە خۆیان بیهست^{١٢}. لە ژێر گوشاری تورکا بە شەر لە خواروی گۆمی ورمی وە کشانەو بەرەو ناوچەکانی ژێر دەستی بەریتانیا لە ھەمەدان و لەوێشەو گۆیژانەو بۆ بەعقوبە.

ئاسوریەکان توشی کوێرەوریەکی نەتەوایی بون. لە نیشتمانی خۆیان ھەلکەنران و بەولایتانی رۆژھەلاتی ناوێراست و ئەوروپا و ئەمریکا دا بەدەریە دەری بلابوونەو.

٣/٣ ھەرەب

بەژمارە ئەو ھەندێ تورک یاخود زیاتر ئەبون. ھاوینی تورک و کورد بون. لەناو ئۆردوی تورک و داوودەزگاکانی دا چەندین ئەفسەری پلە بەرزو کاریبەدەستانی گەرەوی ھەرەب ھەبو.

سیاسه‌تی ((مدرکه‌زیه‌ت)) و تورک‌اندن که حکومتی ئیتیحادیه‌کان له‌ناوچه
 عه‌رده‌یه‌کان‌دا پێڕه‌ویان نه‌کرد، نابهرامبه‌ری له‌نۆینه‌رایه‌تی ((مه‌جلیسه‌کان))‌دا،
 ته‌نگ هه‌ل چێن به‌ریک‌خراوه‌ فهره‌ه‌نگی و سیاسیه‌کانی عه‌ره‌ب، له‌ناو رۆشنی‌رایانی
 عه‌ره‌ب‌دا هۆشی جیابونه‌وه‌خوازی دروست کردبو. له‌سالانی دوا‌ی ئینقیلابی
 عوسمانی تا هه‌ل‌گیرسانی جه‌نگ له‌ئه‌سته‌مبول، قاهره، دیمه‌شق، بیروت، به‌غداد،
 پارێس.. چهند رێک‌خراویکی عه‌ره‌بی نه‌ته‌وه‌یی ئاشکرا و نه‌پێنی دروست بویون بو
 به‌دی هێنانی خواسته‌ نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کانی عه‌ره‌ب، که به‌پێی جیاوازی بۆچونی
 رێک‌خراوه‌کان جیاواز بو. هه‌ر له‌وه‌ی هه‌ندیک‌یان داوا‌ی ((لامه‌رکه‌زیه‌ت))‌یان
 نه‌کرد له‌چارا‌چیوه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی‌دا تا نه‌وه‌ی داوا‌ی جیابونه‌وه‌ی هه‌مو
 نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب و دروست کردنی ده‌وله‌تیکی یه‌ک‌گرتوی عه‌ره‌بیان نه‌کرد.

کاتی‌ک جه‌نگ هه‌ل‌گیرسا سه‌ر‌کر‌دایه‌تی تورک گومانی له‌د‌ل‌سۆزی عه‌ره‌ب
 نه‌بو. هه‌ل‌گیرسانی شۆرش عه‌ره‌ب به‌هاو‌کاری ئینگلیز له‌حیجاز دژی ده‌سه‌لاتی
 عوسمانی (١٩١٦) بۆ کاربه‌ده‌ستانی تورک شتیکی چاره‌ڕێ نه‌کراو بو.

شۆرش عه‌ره‌ب به‌سه‌ر‌زکایه‌تی حسین جه‌ززه‌به‌یه‌کی کوشنده‌ بو
 له‌ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی. له‌گه‌ل نه‌وه‌ش‌دا نه‌و سیاسه‌ته‌ی تورکیا گرتی بۆ
 سزادانی به‌کۆمه‌ڵی ئه‌رمه‌نی به‌هۆی ده‌س تێکه‌لاو‌کردنی‌وه‌ له‌گه‌ل روسیا دژی
 تورک، ئه‌گه‌رچی عه‌ره‌بیش هه‌مان رێگه‌ی گرت بو، که‌چی تورک سیاسه‌تی
 سزادانی به‌کۆمه‌ڵی به‌رامبه‌ر عه‌ره‌ب نه‌گرت به‌هۆی ده‌س تێکه‌لاو‌کردنی‌وه‌
 له‌گه‌ل ئینگلیز.

جه‌مال پاشا سه‌ر‌کر‌ده‌ی هێزه‌کانی تورک له‌سوریا و فه‌له‌ستین له‌ناو عه‌ره‌ب‌دا
 به‌جه‌مال الس‌فاح ناسراوه‌ چونکه‌ سه‌ر‌کر‌ده‌یه‌کی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی عه‌ره‌بی
 له‌شام له‌سێداره‌دا، له‌سه‌ر نه‌وه‌ی ناوه‌کانیان له‌ئارشیفی کونسولگه‌ی فه‌ره‌نسی‌دا
 له‌بیروت دۆزرا بو‌وه. تورک رێگه‌ی سه‌ر‌کوت کردنی در‌ندانه‌ی نه‌گرت وه‌کو
 به‌رامبه‌ر ئه‌رمه‌ن گرت بوی. به‌ل‌کو سیاسه‌تی گفتو‌گۆی له‌گه‌ل شه‌ریف حسین
 گرت بو. جه‌مال پاشا هه‌ولی زۆری له‌گه‌ل حسین‌دا بۆ نه‌وه‌ی له‌هاو‌کاری ئینگلیز
 په‌شیمانی بکاته‌وه، له‌به‌رامبه‌ر سه‌لماندنی خواسته‌کانی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب‌دا.
 هه‌ر‌ئه‌وه‌یش حسین له‌که‌ینوبه‌ینی رێکه‌وتنی نه‌پێنی هاو‌په‌یمانه‌کان بۆ دابه‌ش
 کردنی ولاتانی عه‌ره‌ب ئاگادار کرد. به‌لام ئیتر تن پهری بو. قسه‌ خۆشه‌کانی
 جه‌مال پاشا کاری له‌شه‌ریف حسین نه‌کرد. حسین نه‌ک هه‌ر گویی نه‌دایه
 به‌ئێته‌کانی جه‌مال پاشا ده‌رباره‌ی پاشه‌پۆژی ولاتانی عه‌ره‌ب به‌ل‌کو بۆ نه‌وه‌ی

بروای ئینگلیز به خۆی به هیزتر بکا، نامه کانی جه مال پاشای بۆ ئەوان نارد وه کو به لگهی دۆسۆزی و نیاز پاکێ خۆی به رامبەر به یریتانیای گهوره^{۱۳}.

۴/۳ کورد

کوردیش هاو دینی تورک و عەرەب بو. ئەگەرچی هەمیشە به رەنگاری دەسلاتی تورکی کردووە بەلام لەسالانی جەنگدا بەدۆسۆزی مایهوه، ئەکاتیکا جگە لە کورد هەموو نەتەوه کانی تر "عەرەب و ئەرمنی و ئاسوری لەتورک هەلگەرانەوه و لەروی دا راپەرین. تەنانهت ئەو چالاکیە سیاسی، فەرھەنگی، رێکخراوەییە لەسالانی پێش جەنگدا بۆ بەدەسپێنانی مافی نەتەوهیی ئەکرا لەسالانی جەنگدا کپ بو. کورد هیچ گروگرفتیکێ سوپایی یا سیاسی کاریگەری بۆ کاربەدەستانی تورک دروست نەکرد. ئەفسەر و سەربازەکانی کورد لەپریزی تۆردوی تورکدا لەهەموو میدانه کانی جەنگدا بەشداربون. ئەبێ هۆی ئەمە چی بێ؟ بۆچی سەرکرده کانی کوردیش وه کو شەریف حسێن کەلکیان لەهەلومەرجی زەمانی جەنگ وەر نه گرت، کەهەلێکی لەباری بۆ هەل خست بون، بۆ ئەوهی تەقەللاکانی خۆیان نوێ بکەنوه لەپێناری هێنانه دی ئامانجی نەتەوهیی خۆیاندا، بەلکو بەپێچەوانە هەموو رابردو بەدۆسۆزی مانەوه بۆ عوسمانی؟

رەنگە هەندێ کەس پێیان وابێ " (فتوای خەلیفە) بۆ (غەزاو جیهاد) واتە هەستی دینی پالی بە کوردەوه ناوہ لەماوهی جەنگدا بەدۆسۆزی و هێمنی لەخزمەتی تورکدا بپێتتەوه، بەشداری قەتلوعامی مەسیحییەکان بێ. بێ ئەوهی هیچ شۆرشێ یا هەلگەرانەوہیەک لەو هەلە زێڕینەدا لە کوردستان روبدا. لەکاتیکا کورد، بەر لەجەنگ، هەمیشە لەحالی یاخی بون و شۆرشدا بوە. ئەمە لێکدانەوہیەکی یەکلایەنەیه. زۆر لەپیاوہ ناسراوہ کانی کورد، لەوانە چەندین شیخ و مەلای ناینپەرورە، لەپێش هەلگیرسانی جەنگ و لەسالانی جەنگدا، ئامادەیی خۆیان و گەلی کوردیان دەرپری، بۆ هاوکاری هەم لەگەڵ روس و هەم لەگەڵ ئینگلیز، بەرامبەر پشتیوانی ئەوان لەخواستە نەتەوهییەکانی کورد. هەرچەندە ژمارەیهکی زۆر لەشیخ و مەلکانی کوردستان لەسەرەتای جەنگدا بەدەنگ بانگی جیهادەوه چون و خەلکیان هاندا بۆ غەزای کافران، بەلام زۆری نەخایان ئەو کەفوکۆلە نیشتەوه. لەهەمان کاتدا چەندین شیخ و مەلای کورد هیچ باوەڕێکیان بەجیهاد و غەزای عوسمانی نەبو، دژی راوہستان و لەسەر ئەوه توشی ئازار و سزا، بەلکو توشی گوشتن و هەلواسین بون وەکو شیخ بابا سەعیدی

غەوس ابادى، شىنخى تەرىقەتى قادىرى لەموكرىيان^{۱۴}. چەندىن شاعىرى كوردىش دژى ئەو شەپە شىعەريان ھۆنىۋەتەۋە^{۱۵}.

ھەندىكى تر ھۆى ئەم رەفتارە ((راستە!)) (ى كورد ئەگىر نەۋە بۆ ئەۋەى كەتورك زىرەكانە توانىۋىتى ئارەزۋى پشتىۋى خوازەنى كورد ئاراستەى مەسىحىيەكانى دراوسىيان" ئەرمەن و ئاسورى بكاو بەشەپى ئەوانەۋە خەرىكىيان بكا.

ئەشنى ئەمە ھۆيەكى گىرنگى ئەو رەفتارە بى بەلام ناشى ھەمۋى ھەر ئەمەبى. بزوتنەۋەى نەتەۋەبى كورد لەو سەردەمەدا سەركردايەتتەكى يەكگرتۋى شارەزاي كاروبارى دىناۋ خاۋەنى رىكخراۋىكى فراۋانى نەبۈە كەبتۋاننى پاىەكانى ستراتيچى گشتى بزوتنەۋەكە داپرىژنى، خەلكى كوردستان بۆ جىتەجى كوردنى ساز بەداۋ كەلك لەھەلمومەرجى نىشتەمانىيە - كوردستان، ھەلمومەرجى ناۋچەبى - رۆژھەلاتى ناۋەرەست، ھەلمومەرجى جىھانى - دەرۋەتەنى ئەوروپى و ئەمەرىكا، ۋەربىگىرئ ھارپەيمانەكانىش ئەو كاتەدا بەھىژو تواناى خۆيانەۋە ئەنازىن، پىيان وابو پىۋىستىيان بەھىژى گەلانى ناۋچەكە نىيە، خۆيان ئەتۋانن داگىرو دابەش بىكەن بەپىتى ئەو رىكەۋتەنە نەپتىيانەى خەرىكى ئامادەكردنى بون.

بەر لەھەلگىرسانى جەنگ" ھەمو ھەۋلەكانى سەركردەۋ پىساۋە ناسراۋەكانى كورد لەگەل كاربەدەستەنى روسى بۆ دامەزراندنى پىۋەندى دۆستايەتى و ھاۋكارى كوردى - روسى، بەدەسەپتەنى پشتىۋانى روسى بۆ ئامانجى نەتەۋەبى بزوتنەۋەى رزگارى كورد، سەرى نەگرت. لەۋانە:

-چونى عبدالرزاق بەدرخان بۆ قاققازو مۆسكۆ^{۱۶}.

-چونى شىخ عبدالسلام بارزانى و سىمكۆ بۆ تىفلىس (۱۹۱۴)^{۱۷}.

-پىۋەندى سەرانى راپەرەنەكەى بتلىس: مەلا سەلىم ئەفەندى ھاۋرىكانى لەگەل دىپلۇمات، كاربەدەستەنى روسى (۱۹۱۴)^{۱۸}.

كاربەدەستەنى روسى لەباتى گىرنگى دان بەلەينى سىياسى لەپىۋەندىيەكانى خۆياندا لەگەل مەزەكانى كورد، ھەۋلى پەيداكردنى نۆكەرو جاسوس و كوپىنى پىساۋە ناسراۋەكانى كوردىيان ئەدا، بۆ ئەۋەى لەكاتى پىۋىستەدا بەكارىان بەپىتن. ھاۋپەيمانەكان لەسەرەتاي جەنگدا ھىچ گىرنگىيەكىيان بەھاۋكارى و پشتىۋانى جەنگىيە گەلى كورد ئەدا.

لەگەرمەى جەنگدا دىسانەۋە ھىچ تەقەلايەكى گەۋرەكانى كورد لەگەل روس و ئىنگىلىز سەرى نەگرت. نە ئىنگىلىز بەدەنگ ئەم داۋايەۋە ھات، بەپىيانۋى ئەۋەى چۈنكە ئەوسا كوردستان لەسنورى ناۋچەى گىرنگى پىدەنى ئەۋا نەبۇ، ۋە نە

روس بایه خیتی پێدا، چونکه نهویش گهروی له سهر هاوکاری مهسیحیه کانی کوردستان، نه مهنی و ناسوری، کردبو. له وانه:

- دو تهقلای شهریف پاشا له گهڵ ئینگلیز، جاری یه که میان سالی ۱۹۱۴ له سه دهتای دهسپیکردنی شهرداو، جاری دوهم سالی ۱۹۱۸ ده وروبهری کوتایی جهنگ^{۱۹}.

- تهقلای کامیل به گه و هه سه نه به گی به درخان له گهڵ روس^{۲۰}.

ده و له تانی هاو به میان له و کاته دا به ده نه گه ئه م بانگانه وه نه چون، چونکه روسیا نهی نه و یست دان به مافی نه ته وه یی کوردا بنی به لکو نهی و یست به هاوکاری گهلانی مهسیحی ناوچه که داگیر بکا. به ریتانیاش نهی نه و یست نه رکی سه رشان ی خۆی قورس بکا به وهی ((لپه ر سراهه تیه که ی درپه ژ بیه وه به و شوینه نه)) ی که نه بو بینه ناوچه ی نفوزی روسی و فه ره نه سی.

نیکیتین له و باره یه وه شتی نه گیریتته وه که خۆی له به ینا بو:

((نه زانین که که مال به گی بۆتان، یه کتی له به نه ماله ی به درخان، له ۱۹۱۶ دا له تفلیس تهقلایه کی زۆری دا به و نه وهی مه سه له ی نامانجی نه ته وه یی کورد به گرانده دوک نیکولا، نائب السلطنه ی قافقازو سه ره فه رمانده ی هه ژه کانی روسیا له جه به یی تورک، به سه لمیتن. به هه ر حال پێ ناچن له و سه ره ده مه دا حکومه تی روسی پته وه ی سیاسه تینکی دیاری کراوی به رامبه ر کورد کرد ب. مه سه له ی کورد له گهڵ دورنمای نه ره مه نه ستانیکی سه ره به خۆ به هه له تیکه لاو بوو. له کوتایی سالی ۱۹۱۷ دا له لایه نه ((جه معیه تی ئیستیخلاصی کوردستان)) وه په یکی هاته لام، له باره گای کونسولگه ری خۆم له ورمن بینیم. نه م په یکه نامه یه کی له سه ید ته هاره دایه ده ستم، که تیتی دا داوی له من کرد بو ریوشوینی بۆ یه کتر بینینی نه و وه رمانده کانی سوپای روس ریک بجه م، به و نه وه ی پیکه وه له سه ر کاری هاو به ش ده ژی تورک به مه به سستی ئازاد کردنی کوردستان ریک بکه ون. سه ید ته ها که له به ندی دیلایه تی روس هه لات بو، برازای شیخ عبده لقادر بو. شیخ خۆیشی که تا ۱۹۱۷ له نه سه ته موڵ مابو، داوی له وه یه هه لات و چو به و لای مه لیک حسین (...)^{۲۱}.

سیاسه تی کوردی روسیا له و سه ره ده مه دا، له ژیر کارتی کردنی چه نه لیکدانه وه یه که دا، هه شتا له سه ر به و چونینکی رونه دیاریکراو ساخ نه بو به وه “یه کیکیان، چونکه روسیا خۆی ولاتیکی فراوانی فره نه ته وه بو، چاری بری به و داگیر کردنی قه له مه وه ی ئیرانی و تورکی و، نهی نه و یست هه یچ نه ته وه یه کی تری ناوچه که هاو به شی بن، به لکو نهی و یست خۆی به ته دنیا نه و شوینه نه بکاته

به‌شیکى نەرزەکانى "ئەوى تریان، روسیا پارێزگارى گەلانى سلاڤى و مەسیحییانى ئۆرتودوکسى ژێر دەستى عوسمانى کرد بۆ یەکى لەبیانوانەکانى ستراتیجى فراوانخوازى خۆى، بۆ ئەوەش خۆى وەکو پارێزەرى مەسیحییەکان پێشان ئەدا، نەى ئەویست بەنزىك خستى ئەوى کوردو سەلماندنى خواستە نەتەوانەییەکانى، مەسیحییەکان کە ئەو سەردەمدا لەگەڵ کورد ناکۆک بون، برەنجینى.

بەدەسەیتى پشتیوانى کورد هەتا درەنگ لەبەرنامەى ھاوبەیمانەکاندا نەبو. بەلکو هێزەکانى روسیا بەو پەرى درندایەتیەوه لەگەڵ کورد ئەجۆلانەوه. هەندى لەسەرکردەو دیپلوماتەکانى روس بەتایبەتى شاخوفسکى، گردینسکى، مینورسکى لەراپۆرتەکانى خۆیاندا بۆ دەزگا دەسەلاتدارەکانى سەر و هەولێنكى زۆریاندا بۆ ئەوى قانعیان بکەن لەباتى بەکارهێنانى شێوى زەبروزەنگ بۆ سەربى دانەواندنى کورد، شێوى بەدەسەیتى دۆستایەتى و پشتیوانى گەلى کورد بگرن لەرێگەى باش کردنى رەفتارى هێزە داگیر کەرەکانى روسیا لە کوردستان و دروست کردنى پێوانەى لەگەڵ سەرکردەکانى کوردو دانى بەلێنى دابى کردنى مافى نەتەوانەى. بەلام تازە درەنگ بو، چونکە ئەم بیروبوچونە نوێیە دەربارەى مەسەلى کورد لەناو کۆرە دەسەلاتدارەکانى روسدا کاتى گەڵاڵە بو، کەئێر ژێمى قەیسەرى خۆى لەروخان نزىك ئەبۆوه. ئەوه بو لەئۆکتۆبەرى ۱۹۱۷دا روسیای سۆڤیەتى بەیە کجارى دەستى لەجەنگ هەلگرت و ئەو بیروبوچوانە هەرگیز جێبەجێ نەکران.

جەنەرال نیسل فرەماندەى میسیۆنى فرەنسى لەروسیا، لەراپۆرتێکا کەچەند رۆژێکى کەم بەر لەشۆرشى ئۆکتۆبەرى ۱۹۱۷ بۆ حکومەتى فرەنسى نویسیوه، هەندى لایەنى ئەم مەسەلەیه رون ئەکاتەوه. لەراپۆرتەکەدا نویسیوتى:

((هەرکارێکى جەنگى دژى تورکیا ئەتوانى و ئەبێ پشەت بپەستى بەنازاوهى سیاسى ئەم ئیمپراتۆرییە فرەنەتەوانەیه. ھاوبەیمانەکان کاتى خۆى رایان گەياندوه ((عەرەستان هى عەرەبه)) ئەوان ئەبێ بەراگەياندن ((کوردستان هى کورده)) درێژە بەم سیاسەتە بدن. ئەمە ئەو کارە کارىگەراندەیه کە ئەتوانى لەجەبەهى قافقاز بکرى، لەکاتێکا وا دێتە بەرچاوان کارى جەنگى روس خەریکە نرخی پێشوى لەدەس ئەدا. هەموو تەقەللاکانى روس بۆ بەدەستەیتى پشتیوانى کورد لەخۆیان سەرى نەگرت. ئەو تالانى و کوشتارەى قازاخەکان کردوینە هۆى گەورەى ئەوه بوه)).

بۆ ئەنجامدانى ئەم سیاسەتە کوردییە نوێیە نیسل پێشنیار ئەکا ھاوبەیمانەکان کۆبونەوه یەک بکەن و نویسیوتى:

((ئەرمەنەکان لەم کارەدا یارمەتی مان ئەدەن ھەرچەندە دوژمنایەتی زۆر کۆنی بەینی ئەم دو گەلە شتیکی میژووب، بەلام ئەرمەنیەکان پەي بەو ئەبەن کەدروست کردنی کوردستانی ئۆتۆنۆم دەستەبەریکی نوێ ئەبێ بۆ جێبەجێ کردنی راستەقینەي سەرەتای ئەتەوکان و دروست کردنی ئەرمەنستانی ئۆتۆنۆم لە پاشەپۆژێکی نزیکدا))^{۲۲}.

حکومەتی فەرەنسی لە ۱۳ی کانونی یەکەمی ۱۹۱۷دا لەو ئەلامی جەنەرال نیسل دا بەتەلەگرام نیسل و ھەمو کاربەدەستانی تری ناوچەکەي ئاگادار کرد کە: ((حکومەت وەھای بەراورد ئەکا کەھاوکاری ئەرمەنی و مەسیحیەکانی قاققاز بەخەرجێکی کەم ئەتوانێ دابین بکری... لەبەرامبەر ئەمەدا، نیشان دانی نزیکي بەرامبەر نیلاتی کورد ھەستی دوژمنانەي مەسیحیەکان بەرامبەر ئێمە ئەوروژێتی، ئەنەجام دا حکومەت لای وانیە کە ئەگەر بەپیتی بەرنامەي باس کراو لەراپۆرتي جەنەرال نیسلدا بەناشکرا موافەقەت بکری لەسەر دروست کردنی کوردستان شتیکی لەبار بێ... ئەگەل ئەوێشدا، حکومەت لای وایە بەپیتی ئەو نیمکاناتەي لەبەر دەس دایە یارمەتی جەنگی خێلەکانی کورد بەدەس بەینن. ئەکری کۆلۆتیل شاردينی بکریتە لیپرسرای دۆزینەوێ رینگەي گفتوگو ئەگەل سەرۆکەکانی کورد))^{۲۳}.

ئەگەرچی کورد تەنیا ئەتەوێ گەورە بو کە لەسالانی جەنگدا بەدەسۆزی بۆ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی مایەو، بەلام لەچاو ھەمو ئەتەوکانی تەرا، جگە لەئەرمەن، ئازارو کوێرەوێ لەھەمویان زیاتر بەدەس تورکەوێ بینی. سەرباری ئەوێ کوردستان بو بەکەلاویدەکی گەورەو، جگە لەوانەي لەمەیدانی شەردا یا بەھۆی شەپوێ کوژران، کاربەدەستانی تورک ۷۰۰ ھەزار کوردیان بەبیانوی ئەوێ ناوچەکانیان بۆتە مەیدانی شەپ بەزۆر لەکوردستانەوێ بۆ ناوەوێ ئەنەدۆل راگوێزا، مائۆ داراییان زەوت کردن، بەشتیکی لەرینگا مردن و ئەوێ تریشی ھەژارو دەرەدەر بون. کەشتیکی ئەوتۆی لەکوێرەوێ گەلی ئەرمەنی کەم تر نیە، لەکاتیکا کوێرەوێ ئەرمەن لەسەرانسەری دنیا دا دەنگی دایەو، کەچی کەسێ لەسەر کوێرەوێ کورد ھەلی ئەدایە.

۴- پلانی ژێر بەژێر بۆ دابەش کردنی رۆژھەلاتی ناوەرەست

روسیە و بەریتانیا لەسیاسەتی ناوچەییاندا لەرۆژھەلاتی نزیک و ناوەرەستدا ناکۆک بون. قازانجەکانیان لەگەل ئەک ئەگوجا. ستراتیجیان بەرامبەر ھەمو ناوچەکە بەگشتی و، بەرامبەر بەپارێزگاری قەوارەي ئیمپراتۆریەکانی ئێران و عوسمانی یا دابەشکردنی جیاواز بو. ئەم دو ھێزە ناکۆکەي کەھەردوکیان چاویان

برى بوه ناوچه كهر، هدریه كهیان به گویزهى ستراتیجی ناوچه یی خوئی و، به شیوهی تاییده تی خوئی، له په یوژى جیبه جی کردنی نامانج و دهسكهوتی تاییده تی خوئی دا بو، تهنیا دوجار له سیاسه تی ناوچه ییان دا توانییان یهك بكهون. جاری یه كه میان، له تار هدره شهی تهنینه وهی شوړشی فهره نسى و گهره بونی مه ترسى ناپلیوژن پوناپارت. جاری دوه میش، له تار هدره شهی ئالمانى و پهره سه نندى نفوزى ئالمانى له نه وروپاو ئاسیادا.

به یریتانیو روسیا، بۆ به ربه ستی مه ترسى ئالمانى، له سه ر لابه لا کردنی کیشه كونه کانیان له ناوچه کانی روژه لاتى ناوهراسه و نزیكدا، پاش ۱۵ مانگ گفترگوئی به رده وام ريك كهوتن. له ۳۱ى ئابى ۱۹۰۷دا وه زیرى كاروبارى دهره وهی روسی، نه لیکسانده ر ئیزولسكى و، سه فیری به یریتانى له پیتهر بۆرك، سیر ئارتور نیکلسون، په میاتىكى دو قوئییان به ست. له م په میانه دا پىكهاتن له سه ر نه وهی:

۱- تیبه ت به یتلايه نى بمیئته وه، هیچ لایه کیان ده ستى تى وهرنه دهن.

۲- هه لومه رجى هه بو (ستاتوس كهو) له نه فغانستان وه كو خوئی بمیئى، واته به ناوچه ی نفوزى ئینگلیزی بمیئته وه.

۳- ئیران دابهش بكرى به ناوچه ی نفوزى ئینگلیزی و، روسی و، مه لبه ندىكى یتلايه ن له به ینى هدر و ناوچه دا.

به گویزه ی نه م په میانه نه رزى ئیران نه بو به ۳ به ش:

ناوچه ی نفوزى روسی:

هه مو ئازره ربايعان، خوراسان، گورگان، مازنده ران، گه یلان، نه راک، قوم، ساوه، یزد، ناین، نه سفهان، بروجهر د، تاران، قه زوین، زه نجان، هه مه دان، کرماشان، کوردستان، قه سرى شیرین.

ناوچه ی نفوزى ئینگلیزی

کرمان بروجوند، سیستان، بلوچستان، كه ناره کانی ته نگه ی هورمز، چاه به هار، به نده ر عه یاس.

مه لبه ندى یتلايه ن:

قاینات، خوزستان، فارس، لوپستان، چه هار مه حالى به ختیارى، بوشه هر^{۲۴}.

له ۱۹۱۱وه به گویزه ی نه م ريكه و تنه هیزه کانی روسی و به یریتانى چو بونه نار ئیرانه وه. كه جه نگیش هه ل گرسا سوپا کانی روس و ئینگلیز بى نه وهی ریزی سه ربه خوئی و یتلايه نى ئیران بگرن، یا ئیران خوئی به رهنگارى بكا، به كرده وه داگیریان كرد.

شەر هېشتا لهدهمو مهيدانه كاني نهوړوپا وړژده لاتی ناوهر پاستدا به گهرمی بهر ددهوام بو، چاره نوسی جهنگ دیار نه بو به چ لایه كدا نه كهوئ، كه ددهولته تانی نیمپریالیستی نهوړوپا له ناو خوځیاندا كهوت بونه گفتوگؤ سهدا بو ريك كهوتن له سهر جوړی دابهش كردنی سهر زمینی عوسمانی و ئیرانی. ههر له سهر ددهمی جهنگدا به نهیتنی له سهر جوړی دابهش كردنی وړژده لاتی ناوهر پاست ريك كهوتن. ریوشوینه كانی نهم پيكهاتنه گشتیه به ۴ قوناعی سهره کی دا تن پهری: ريكه ورتنی نهسته مول، ريكه ورتنی له ندهن، ريكه ورتنی سایكس- پيكو، ريكه ورتنی سان جین ده مورین.

۴/۱ ريكه ورتنی نهسته مول

له مانگه كانی مارت و نیسانی ۱۹۱۵دا چند نامیدهك له نیوان پیته ربورگو پاریس و له ندهن دا ئالوگور كرا. له نه غامدا روسیا له لایه ك و بهریتانیا و فدره نسه له لاه کی تر گه یشتنه ريكه ورتنی نهیتنی نهسته مول، به پیی نهم ريكه ورتنه نه بو^{۲۵}. نهسته مول، لیواری وړژژاواي بوسفور، دهریای مرمهره، دهره نیل بخړینه سهر روسیا، ههروه ها تراسی جنوبی تا خدی ئینوس- میدیا، كه ناری ئاسیای بچوك له بهینی بوسفور ووباری ساخاریا و شوینی له سهر خه لیجی ئیسمید دواپی تر دیاری بكری، جزیره كانی ناو دهریای مرمهره و جزیره كانی ئیمبروس و تیندوس. له بهرامبر نهوانده دا روسیاش دانی بهه ندی له خواسته كانی بهریتانیا و فدره نسادا نا

۱- دهریای توركیا

۱- نهسته مول بیته مینایه کی نازاد بو هاوپه یمانه كان و نازادی كه شتیرانی له بوغازه كانی دا دابین بكری.

ب- روسیا دان نه نی به مافه ئاییه تیه كانی بهریتانیا و فدره نسه له توركیای ئاسیایی دا له ريكه ورتنیکی جیاوازا.

ج- شوینه پیوژه كانی ئیسلام له توركیا جیا بكریته وه له گه ل عدره بستان بخړیته ژیر حوكمیکی ئیسلامی سهر به خؤ.

۲- دهریای ئیران

۱- روسیا مل نهدا بو نه وهی ناوچه ی بیلایهن، وه كو له ريكه ورتنی نهنگلو- روسی دا دیاری كراوه، بخړیته سهر ناوچه ی نفوزی بهریتانی.

ب- نه بی ۳ گورین لهو ريكه ورتنه دا ره چاو بكری: یه كم، نهو شوینانه ی هاوسینی شاره كانی نه سفه هان و یزدن بخړینه سهر ناوچه ی روسی. دوه م، به شیکی وړژده لاتی دوری ناوچه ی بیلایهن كه هاوسیی قه لمره وی نه فغانیه بخړیته سهر

ناوچه‌ی روسی. سیپه‌م، روسیا ئازادی ته‌واوی کاری هه‌بی له‌ناوچه‌ی نفوزی
خۆ‌ی‌دا (واته ئازادی داگیرکردنی یه‌کجاری نه‌و شوینانه‌ی هه‌بی).

٢/٤ ریکه‌وتنی له‌نده‌ن

له‌سالی یه‌که‌می جه‌نگ‌دا ئیتالیا دو‌ دل بو له‌به‌شداری جه‌نگ و له‌وه‌ی
که‌خۆی به‌لای کام لایه‌نی جه‌نگ‌دا ساخ بکاته‌وه. هه‌ولتی نه‌دا بزانی له‌کام لا
ده‌سکه‌وتی زۆرت‌ری پێ ته‌برێ. سه‌ره‌نجام هاوپه‌یمانه‌کان توانییان بیخه‌ن به‌لای
خۆیان‌دا به‌وه‌ی له‌ده‌سکه‌وته‌کانی جه‌نگ به‌شی به‌ده‌ن.

له‌نیسانی ١٩١٥‌دا له‌ له‌نده‌ن، به‌ریتانیا و فه‌رنسا و روسیا په‌یمانیکیان له‌گه‌ل
ئیتالیا به‌ست، هاوپه‌یمانه‌کان خواسته ته‌رزیه‌کانی ئیتالیا یان له‌سه‌روی ته‌فریقا و
روژتاوای نه‌ه‌دۆلێ سه‌ر ده‌ریای سپی ناوه‌راست سه‌لماند، به‌رامبه‌ر به‌وه‌ی ئیتالیا
شان به‌شانی نه‌وان هاوبه‌شی جه‌نگ بی. ئیتالیا له‌ ٢٠‌ی ئابی ١٩١٥‌دا جه‌نگی
دژی تورکیا راگه‌یاند.

٢/٤ ریکه‌وتنی سایکس- پیکو

له‌ ١٩١٥‌دا به‌ریتانیا و فه‌رنسه که‌وته‌نه ته‌گه‌یر بۆ دابه‌ش کردنی سه‌ره‌زمینی
ئاسیایی تورکیا. له‌لایه‌ن به‌ریتانیاوه سیر مارک سایکس و له‌لایه‌ن فه‌رنسه‌وه
جۆرج پیکو بۆ سه‌ودا و گفتوگۆ دانرا بون. پاش ته‌وه‌ی چه‌ندین نامه‌یان له‌گه‌ل
یه‌کت‌ری گۆرییه‌وه له‌به‌ینی خۆیان‌دا ریک که‌وتن. بۆ ته‌وه‌ی ره‌زامه‌ندی روسیا
به‌ده‌س به‌یتن له‌به‌هاری ١٩١٦‌دا چون بۆ گفتوگۆ له‌گه‌ل سازانۆف وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی
روسیا. سازانۆف پالیو لوگ، سه‌فیری فه‌رنه‌سی، له‌نیسانی ١٩١٦‌دا له‌سه‌ر
خواسته‌کانی روسیا پێک هاتن.

به‌مجۆره پێکهاتنی گشتی به‌ریتانی و فه‌رنه‌سی و روسی، له‌سه‌ر جۆری دابه‌ش
کردنی روژه‌لاتی ناوه‌راست و به‌شی هه‌ریه‌که‌یان، ته‌واو بو که‌تیکرا بریتی بون
له‌ ١١‌نامه‌و، له‌میژدا به‌ریکه‌وتنی سایکس- پیکو ناسراوه.
به‌پیتی نه‌م ریکه‌وته‌نه ته‌بو:

١-ا. نه‌م ناوچانه بخرینه سه‌ر روسیا "ته‌رزروم، ته‌رابزون، وان، بتلیس، تا
جینگایه‌ک له‌روژتاوای ته‌رابزون له‌سه‌ر ده‌ریای ره‌ش.

ب- نه‌م ناوچانه‌ش بینه به‌شی روسیا "ناوچه‌ی کوردستان له‌جنوبی وان و
بتلیس له‌نیوان موش، سیرت" ناوه‌رۆی دیجله، جزیره‌ی ئه‌مین عومه‌ر، نه‌و زنجیره
چیایه‌ی به‌سه‌ر ئامیدی‌دا ته‌روانی، تا ناوچه‌ی مه‌رگه‌وه‌ر.

٢- نه‌م ناوچانه‌ش بینه به‌شی فه‌رنه‌سا "ناوچه‌ی که‌نار ده‌ریاکانی سوریا،
ولایه‌تی ته‌ده‌نه، نه‌و سه‌ره‌زمینه‌ی له‌جنوبه‌وه به‌خه‌تیک له‌عه‌ینتاب و ماردینه‌وه تا

سنوری روسیاو له شیمال دوه به خه تیک له ئالاداخ دوه به ناو قه یسه ری، ئاک داخ، جیلو داخ، زازا بۆ ئیجن- خه ربوت دا تی نه پهری.

۳- ئهم ناوچانه ش بښه به شی به ریتانیا " ناوچه کانی خواروی میز پوتامیاو به غداد، ههروه ها مینا کانی حه یفاو عه ککا له فله ستین.

۴- له و شوینانه دا که نه که ونه به ینی ناوچه کانی ژیر ده سه لاتی فهره نسی و به ریتانی کونفیدراسیونی چهند ده وله تیکی عه ره بی یا ده وله تیکی عه ره بی تی دا دروست بکړی. تهویش دابه ش بکړی به ناوچه ی نفوزی فهره نسی و ناوچه ی نفوزی به ریتانی.

به م پښه سوړیاو ولایه تی موسل نه بونه ناوچه ی نفوزی فهره نسی و تهو سهرزه مینه ش که له فله ستینه وه دریز نه بیته وه بۆ سنوری ئیران ته بو به ناوچه ی نفوزی به ریتانی.

۵- ته سه که نده رونه بیته مینا یه کی نازاد.

۶- فله ستین (تدویل) بکړی.

دوایی تر له نیسان- ئابی ۱۹۱۷ دا ئهم ریکه وتنانه به هه ندی ده سکاری که مه وه له لایه ن به ریتانیاو فهره نسو ئیتالیا وه سهر له نوئ له سان جین ده مورین دوباره کرانه وه.

۴/۴ ریکه وتنه کان و ناواته کانی گه لان

له م ریکه وتنانه دا. به لینه ئاشکرا کانی کار به ده ستانی ئهم ده وله تانه به گه لانی ناوچه که به ته وای خرابونه پشت گوئ و ناواته نه ته وه یه کانی گه لانی رۆژه لاتی ناوه راست پښ شیل کراون.

۱/۴/۴ ناواته کانی عه ره ب

هاوزه مان له گه ل گفتوگوئ ژیر به ژیری ده وله ته نه ور و بییه کان بۆ پښکه اتن له سهر جوړی دابه ش کردنی ناوچه که، مه کته بی به ریتانی له قاهره خه ریکی ئالوگوړی نامه بو له گه ل شه ریف حسین بۆ ته وه ی شوړش دژی ئیمپراتوری عوسمانی به هاوکاری به ریتانیا رابگه یه نی له به رامبه ر به لینی سه لماندنی سهر به خویی ولاتانی عه ره بی دا.

حسین له شکر تیکی چه کداری پښکه ونا، شان به شانی هیزه کانی حکومه تی به ریتانی مه سیحی دژی هیزه کانی ده وله تی عوسمانی ئیسلامی نه جه نگان به و هیوا یه ی له دوا ی جه نگ به ناما غچه کانی خویان بگهن.

له م ریکه وتنانه دا نه گهر چی باسی ((کونفدراسیونی چهند ده وله تی عه ره بی یا ده وله تیکی عه ره بی)) و باسی ((جیا کردنه وه ی شوینه پیروژه کانی ئیسلام و

عەربەستان لەتورکیا و دانانی لەژێر حوکمیکی ئیسلامی سەر بەخۆدا)) کراوە، بەلام ئەوانە هەرگیز لەگەڵ ئەو بەلێنانه نە ئەگونجان کە ماکماهون لەباتی حکومەتی بەریتانی دابوێ بەشەریف حسین و لەگەڵ ئامانجی نەتەوایی عەرب جوت نە ئەبون. سەرەرای ئەمانەش بیلغور، وەزیری کاروباری دەرەوی بەریتانیا، بەلێنی دا بە ((ریکخراوی جیهانیی سەهیۆنی)) بۆ پشتیوانی کردنیان لەدروست کردنی نیشتمانی نەتەوایی جولە کە لەفەلەستین، کەدوایی تر بو بەگەرەوترین کێشەی گەلانی عەرب.

٢/٤/٤ ئاواتەکانی ئەرمەن

هاوکاری ئەرمەن لەگەڵ روسیا دژی ئیمپراتۆری عوسمانی لەپێناوی سەر بەخۆیی نەتەوایی دا، هەمیشە یەکێ بۆ ئەبەهانه کانی تورک بۆ چەوساندنەوی ئەرمەن و کوشتنی بەکۆمەڵیان. لەسەرەتای جەنگدا قەیسەری روس بەلێنی ئازادی و سەر بەخۆیی بەگەڵی ئەرمەنی دا، بەرامبەر بەوی ئەوان دژی تورک راپەرێ و هاوکاری روسیا بکەن. ئەرمەنیەکان تێپ و دەستە چە کەداریان دروست کرد لەریزی سوپای روسی دا دژی تورک ئەجەنگان بەو هیوایی لەدوای جەنگ بە ئامانجی نەتەوایی خۆیان بگەن. کەچی ئەو ریکەوتنانه دا ئامانجەکانی نەتەوایی ئەرمەن بەتەواوی پشت گوێ خرا بو نیشتمانە کەوی ئەو شوێنانهی کوردستان کە ئەوانی ئی ئەژیان خرا بونە سەر ئەری روسیا.

٣/٤/٤ ئاواتەکانی کورد

ریکەوتنی سایکس- پیکۆ لەلایەن چەند کەسیکەوه داریژرا بو کەشارەزای کاروباری کوردستان و ژبانی کۆمەڵایەتی، ئابوری سیاسی گەلی کورد بون. سێر مارک سایکس خۆی گەشتیکی درێژی بە کوردستان دا کرد بو. لەنزیکەوه دیدەنی خێڵەکانی کوردی کرد بو. چەند لیکۆلێنەوهی لەسەر نویسی بون. سازانۆف لەنزیکەوه شارەزای مەسەلەی کورد بو. گویی لە کوردی وەکو عەبدولرەزاق بەگی بەدرخان گرت بو.

هەرچەندە هیچ کام لەدەولەتانی ئەوروپی نەچوونە ژێر باری سەلماندنی ئامانجی نەتەوایی کوردەوهی هیچ بەلێنێکی تایبەتیان نەدا، بۆیە ئەم ریکەوتنانهش دا ئاواتەکانی کورد بەتەواوی پشت گوێ خرا بون.

دەولەتانی ئەوروپی بەبایبونی ئیمپریالیستیەوه نەخشەی دابەش کردنی ناوچەکیان کێشا بو. جگە لەدەسکەوتی تایبەتی خۆیان، گۆیان نەدابو هیچ نرخیکی سیاسی، ئابوری، فەرەهنگی، نەتەوایی، دینی و زمانی گەلانی ناوچە کە

نیشتمانی نه ته وایی عه ره بو کوردو نازه ری و نه رمه نیان له ناو خو یان دا دابه ش کرد بو.

کوردستان به پیی نه م ریکه وتنه نه بو به شیکی گه وری له رۆژه لاتتی دیجله بکه ویتته ژیر دهستی روسیاوه، وه به شیکی له رۆژناوای دیجله بکه ویتته ژیر دهستی فهرانسه وه، به شیکی بچوکی لای خواریشی بکه ویتته ژیر دهستی بهریتانیاوه.

ه- دوا سالی جهنگ

١/٥ اگاری دهرچونی روسیا له جهنگ بۆ سه ر چاره نویسی کورد

له شوباتی ١٩١٧ دا شۆرش دژی قه یسه ر له روسیا هه لگیرسا. له و کاته دا سوپای روس له رۆژه لاتتی کوردستان: ورمی، سابلای، کرماشان و له کوردستانی سه رو: نه رزروم، نه رزنجان، وان، بتلیس و له کوردستانی خواری: خانه قین، پینجوبین، ره واندزی له ژیر دهستی دا بو. له گه ل هیزی بهریتانی له لای خانه قینه وه خه ریکی یه کگرتنه وه دانانی پلانی هاویه ش بون بۆ داگیرکردنی موسل. به شیکی زۆری نه و ناوچانه ی، به گۆریه ی ریکه وتنه نه یینه کان، نه بو بکه ویتته ژیر دهسه لاتتی خۆی یا ناوچه ی نفوزی بی، به کرده وه داگیری کرد بون.

روداوه کانی شوبات و مانگه کانی دوا یی تر ریزه کانی سوپای شه لژان. له نوکتۆبه ری ١٩١٧ دا که بولشه ویک دهسه لاتتی گرتنه دهستی سیاسه تی روسی بهرام بهر جهنگ له بنه رته وه گۆرا.

((کۆنگره ی نویند رانی کریکاران و سه ربازان و جوتیارانی سه رانه ری روسیا)) له ٨ ی تشرینی دوهمی ١٩١٧ دا پریاری دا "هه مو نه و ریکه وتنه نه یینیانه ی روسیای قه یسه ری له گه ل ده لته تانی ئیمپریالیستی بۆ دابه ش کردنی دنیا کردویه تی ده سه جی و به بی هیچ مه رجیکی پیشه کی هه ل بوه شیئیتته وه. له رۆژنامه کانی روسیادا دهستی کرد به بلا و کردنه وه ی تیکسته کانی و ناشکرا کردنی به نده نه یینییه کانی.

له کو تایی تشرینی دوهم دا ((نه غومه نی کۆمیساره کانی گه ل)) داوای له لایه نه کانی جهنگ کرد "بۆ راگرتنی جهنگ و جینگیر کردنی ناشتی له ناو گه لندا له گه ل روسیای سو فیتی گفتوگۆ بکه ن.

حکومه تی سو فیتی بانگه وازی بۆ گه له موسلمانه کانی رۆژه لات دهر کرد. داوای له گه لانی فارس و تورک و عه ره ب و هیند نه کرد دژی ئیمپریالیزم راپه رن. له م بانگه وازه دا ناوی ژماره یه کی زۆر له میلیله تانی ناوچه که هاتوه، به لام ناوی کوردی ته دا نیه.

له ۵۱ کانونی یه که می ۱۹۱۷د، واته چل رۆژی دواي سهرکهوتنی شوږشی
نۆکتۆبهر، رۆژیمی نوو به دیا نیکی به نیمزای لنین، سهرۆکی نهجومه
کۆمیسهرانی گهل، بۆ گهلانی ئیسلامی رۆژه لآت بلاو کرده وه، له به یانه که دا
نوسرا بو:

((هارییان! برایان!))

له روسیا گۆرانی گرنگ له رودان و نه بجام دان دایه، جهنگی خویناوی ئیستا که
به نیازی ده سدریژی بۆ سهر ئهرزی بیگانه و دابهش کردنی خاکی میلله تانی تر
دهستی پئ کرد، له ته و او بون نزیك نه بیته وه. دنیا یه کی تر پیتی ناو ته مهیدانی
بونه وه. ئه و دنیا یه ش، دنیا ی ره بجه دران و گهلانی نازاده. له دواي ئه و شوږشه وه که
له روسیه دا قهوما وه، حکومه تی دامه زرا وه، که به ویستی کریکاران و جوتیاران
له دایک بوه.

ئهی موسلمانانی رۆژه لآت! ئهی ئیرانییان! ئهی تورکان! ئهی عهرهب ئهی
هیندو! روی قسه ی ئیمه له ئیوه یه: له گهل ئیوه که ژیا نتان، گیان تان، مال و
ناموستان، چه ند قهر نه له ژیر پیتی تالانکه رانی نه وروپایی دایه و، پیتیل کرا بو.
ئیمه به ره سمی رای نه گه یه نین، که هه مو ئه و په ییان و ریکه و تنه نه ئینیانی
قهیسه ری لیخوا ی روسیه له گهل ئینگلیزو فهره نسه ئیمزای کرد بو، به پیتی
ناوهرۆکی ئه وانه ئه بو نه سه ته مو له دواي برانه وه ی جهنگ به روسیا بدرئ و،
حکومه تی لیخوا ی ((کیرنیسکی)) یش ئه و په یمانانه ی سه لماند بو، هه مو یان
هه لوه شێترانه وه، به نه بو دانه نرین و نرخیکیان نه ما وه.

کۆماره سوسیالیسته کانی روسیه و، حکومه ته که ی که فهرمانه کانی جیبه جی
نه کا، واته نهجومه نی کۆمیساره کانی گهل، هه ردوکیان دژی داگیر کردنی ئهرزی
ولاتی ترن. ئیمه به ره سمی رای نه گه یه نین نه سه ته مو له هی تورک خو یه تی و، نه بی
وه کو رابورد و له دهس موسلمانان دا بمیتیته وه.

ئیمه به ره سمی رای نه گه یه نین که په یماننامه و ریکه و تنه کۆنه کانی روسیا و
به ریتانیا که ئیرانی له نیوان دو ولاتی ئیمپریالیستی دا دابهش کرده و،
به هه لوه شاهه، وه کو نه بو دانه نریت و نرخیان نه ما وه.

ئهی ئیرانییان! به لیتان ته ده ینی هه ر به کۆتایی کاره جهنگیه کان،
سه ربازه کانی ئیمه، خاکی ولاته که تان به جی نه هیلن و، ئیوه خۆتان خه لکی ئیران
مافی ته و تان هه بێ به نازادی چاره نویسی دا هاتوی خۆتان بریار به دن ((.

حکومه تی سۆڤیتی دهستی کرد به پیتوه ندی له گهل حکومه تی تورک بۆ دانانی
ریوشینه کانی راگرتنی جهنگ و کیشانه وه ی هیزه کانی. نوینه رانی روس و تورک

له‌دوایی مانگی ۱۹۱۷ له‌موسل ناگیرپیان کرد. له‌۳ی مارتی ۱۹۱۸دا نوینه‌رانی روسی و تورکی له‌((بریست- لیتوفسک)) ریکه‌وتنیکیان دهرباره‌ی راگرتنی جه‌نگ نیمزا کرد. بابه‌ته‌ گرنگه‌کانی ئەم ریکه‌وتنه‌ “کشانه‌وی هیزه‌کانی روسیا له‌ناوچه‌ داگیرکراوه‌کانی عوسمانی بۆ سنوره‌کانی پیش جه‌نگ نیمزا کرد. هه‌لوه‌شاندنه‌وی تیپه‌ چه‌کداره‌کانی ئه‌رمه‌ن، دیاری کردنه‌وی سنوری روسی- عوسمانی وه‌کو سنوری پیش جه‌نگی ۱۸۷۸، ده‌س هه‌لگرتن له‌قه‌وزی روسی له‌سه‌ر تورکیا، نازاد کردنی دیله‌کانی جه‌نگ^{۲۷}.

حکومه‌تی سۆڤیتی ریکه‌وتنی روسی- به‌ریتانی ۱۹۰۷ی دهرباره‌ی دابه‌ش کردنی ئێران هه‌لوه‌شاندوه. له‌گه‌ڵ حکومه‌تی ئێرانی ده‌ستی کرد به‌گفتوگۆ بۆ ریکه‌خستنه‌وی پێوه‌ندیه‌کانی هه‌ردولا. له‌۲۶ی حوزه‌یران تا ۲۷ی ته‌مموزی ۱۹۱۸ ده‌ستی هه‌ل گرت له‌هه‌مو ئەو ئیمتیازو قه‌رزو سه‌رمایانه‌ی روسیای قه‌یسهری له‌ئێران هه‌ی بو، وه‌ دایه‌وه‌ به‌گه‌ڵی ئێران^{۲۸} ئەمه‌ش یارمه‌تیه‌کی گه‌وره‌ی ئابوری بو بۆ دهرباری قاجاری نابوت و قه‌رزار.

ناشکراکردنی ریکه‌وتنه‌ نه‌ینه‌کانی هاره‌یه‌مانه‌کان له‌دنیادا ده‌نگی دایه‌وه، ته‌نانه‌ت له‌ناو ده‌وله‌ته‌ ئه‌وروپیه‌کانیش دا. جه‌مال پاشا، ، شه‌ریف حسینی له‌ریکه‌وتنه‌کان ئاگادار کرد، وه‌ ئه‌وه‌ی به‌هه‌ل زانی بۆ ئه‌وه‌ی حسین له‌نیازی به‌ریتانیاو به‌لئینه‌ ناپاسته‌کانی هۆشیار بکاته‌وه، به‌شکو واز له‌هاوکاری ئینگلیز به‌یتن. کاربه‌ده‌ستانی به‌ریتانی ویستیان وا له‌حسین بگه‌یه‌نن که‌ئه‌وه‌ پیلانی کومۆنیسته‌کانه‌ بۆ تیکدانی ئێوانی عه‌ره‌ب له‌گه‌ڵ ئینگلیز. له‌هه‌مان کاتدا کاربه‌ده‌ستانی هاره‌یه‌مانه‌کان که‌وتنه‌ دوباره‌کردنه‌وی به‌لئینه‌کانی پیشویان که‌هاره‌یه‌مانه‌کان له‌و شه‌ه‌رده‌ا مه‌به‌ستیان رزگاری گه‌لانی ژێر ده‌سته‌ی تورکه‌.

روسیای سۆڤیتی له‌سه‌ره‌تادا توشی کێشه‌ی شه‌ری ناوخری بو، له‌سه‌ر ئاستی جیهانییش له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌ ئیمپریالیسته‌کانی دنیاوه‌ گه‌مارۆ درا بۆ روخاندنی. مه‌سه‌له‌ی پارێزگاری رژیمی سۆڤیتی پله‌ی یه‌که‌می گرنگی هه‌بو له‌سیاسه‌تی ناوه‌کی و ناوچه‌یی و جیهانی ده‌وله‌تی سۆڤیتی و کاربه‌ده‌سته‌کانی دا. ده‌وله‌تی سۆڤیتی نه‌گه‌رجی هانی گه‌لانی رۆژه‌لاتی ئەدا بۆ خه‌بات دژی ئیمپریالیزم، له‌پێناوی سه‌ربه‌خوایی و مافی ئازادی بریاردانی چاره‌نوسی خۆیان دا، به‌لام هه‌لسه‌نگاندنی هه‌لوێستی سۆڤیتی له‌بزووتنه‌وی شوێشگیرانه‌ی گه‌لانی ناوچه‌که‌ که‌ ئه‌وان به‌ناشکرا هانیان ئەدان و له‌ده‌وله‌تانی ناوچه‌که‌ که‌ئه‌وان به‌ره‌می پێوه‌ندی باشیان له‌گه‌ڵ دانه‌مه‌زاندن، ده‌ری ئەخه‌ن ئەوه‌ زۆتر لایه‌نی پرۆیاگه‌نده‌ی هه‌بو، چونکه‌ سۆڤیت له‌سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ی دا دروست کردنی

پتوهندی باشی بازرگانی، ئابوری، فەرهنګی، جەنګی، لښکره دهلوانه تانی ناوچه که بڼ گوتی دانه سروشتی سیاسی رژیمه کانی و هلوتیستی نه و رژیمان له گه له کانیان، به تاییه تی له گه له دهلوانه تانی دراوسی لای خوارووی دا، له پله یی که می گرنګی دا دانا بو، نه که له گه له کانی ناوچه که. وه له تازادی مافی بریاردانی چاره نوس مه بهستی مافی دهلوانه تان بو نه که هی گه لان، به تاییه تی گه لانی بڼ دهلوانه. نه گهر جاری پشتیوانی له خه باتی شورشگی پری نه ته وه یه که کردی. نه وه بۆ گوشار بردن بوه بۆ سهر دهلوانه ته که که ناچار بڼ پتوهندی باشتی له گه له دابه زړین. نه وه بوه نه ریشتی کی نه گوزاوی سیاسه تی دهره وی سؤقتی له قزناغه کانی دواپی تریش دا.

له ئیران له کاتیکا له بهشی سهره وی دا جولانه وه کی شورشگی پری به هیزی تی دا بو، وه له تاران حکومتی کی کۆنه پهرستی لی بو، حکومتی سؤقتی جولانه وه شورشگی پری که یی پشت گوتی خست و کردی به فاکته ری گوشار بۆ سهر حکومت ته کۆنه پهرسته که تا ناچار پی پتوهندی باش له گه له یه کیتی سؤقت دابه زړین. له تورکیاش جگه له وهی دهستی له نهرمه ن و ناسوری هه ل گرت بۆ نه وهی به تنیا روبه روی چاره نوسی ناو می دانه ی خویان بڼ. ههر بۆ رازی کردنی حکومتی تورکی هیچ پشتیوانی به کی له خه باتی گه لی کورد نه کرد و هلامی هیچ هاروی کی یارمه تی دانی کوردی نه دایه وه، به لکو له ته قه لایه کی گهرم دا بو بۆ دروست کردنی باشتی پتوهندی له گه له حکومتی تورکیا و باشتی حکومتی تازه دروستکراوی عراق.

حکومتی سؤقت زنجیره یه که په یمانی ده سدریژی نه کردن و ناسایش و بازرگانی له گه له ئیران و تورکیا و نه فغانستان نیما کرد. لیته دا جیی خویه تی یه کتیکان وه کو نمونه بۆ نه وانی تر باس بکری.

له ۲۶ ی شوباتی ۱۹۲۱ دا ((په یمانی دۆستایه تی ئیران و روس)) نیما کرا. به گوتی بهی ته م په یمانه جگه له وهی حکومتی سؤقتی ((هه مو نه و په یمان و ریکه که وتن و به لی ننا مانه ی که حکومتی روسیای قه یسهری له گه له ئیران به ستویه تی و، مافی میلله تی تی دا فه وتاوه، هه ل نه وه شی نیت ته وه و به نه بو دانه تی)) و ((هه مو نه و ریکه وتن و په یمانانه ی حکومتی پیشوی روسی له گه له دهلوانه تانی سییه م به زهره ری ئیران به ستویه تی هه ل نه وه شی نیت ته وه و به نه بو دانه تی)) ئیرانی له هه مو قه رزه کانی زه مانی قه یسهر به خشی و، هه مو سه رمایه ی له گوترا نه وه هاتوو و له گوترا نه وه نه هاتوی ((بانکی ئستقراضی ئیران)) و دراوی نه ختینه، شتومه کی هیژا، جاده، ریگی ناسنین، سه کزو عه مارو

كەشتى و ھۆكانى گۆيزانەوہ لە گۆمى ورمى و بەندەرى ئەنزەلى، ھىلى تەلەفون و تەلەگراف، خانو و تەلارەكان، كارگای كارەبا، كە مولكى حكومەتى روسى و كۆمپانى و ھاوولائىيەكانى بون بەخۆرايىدا بەحكومەتى ئىران.

مادەى چوارەمى ئەم پەيمانە ئەلئى: ((ھەردو پەيمانكارى بەرز گەفت ئەدەن كە: ١- لەخاكى خۆياندا رى ئەدەن بەپىكەيتان يا جى كەردنەوى ھىچ رىكخستى و تاقمى بەھەر ناويكەوہ بى يا كەسانى تەنيا كەنامانجيان خەبات بى دژى ئىران و روسيا يا دژى ولاتانى ھاوپەيمانى روسيا، ھەروەھا بەوەرگرتنى كەسانى لەشكر ياگۆيزانەوى كەلەپەلى نەفەرات بۆ ريزەكانى لەشكر يا ھىزە چەكدارەكانى رىكخستنى گۆزين.

٢- نابى رى بەرئ بەھىچ رىكخستنى، بەھەرچى ناويكەوہ بى ئەگەر بىھوى دژى پەيمانكارى بەرز خەبات بكا، ئەو شتانەى ئەگوئى دژى پەيمانكارەكەى تر بەكار بەيئىرى بريتە خاكى ھىچ كام لەم دولا پەيمانكارە بەرزەوہ يا لەويەوہ بگۆيزريتەوہ.

٣- بەھەمو ھۆيەكى كە لەبەردەسدا بى رى لەمانەوى سوپا يا ھىزى چەكدارى دەولەتى سىيەم لەخاكى خۆى ھاوپەيمانەكانىدا بگري ئەگەر لەوانە بى مانەوى ھىزى ناوبراو ببيتەمايەى ھەرەشە لەسنور يا بەرزەوہندى يا ئاسايشى پەيمانكارە بەرزەكەى تر)).

مادەى شەشەم ئەلئى: ((ھەردو پەيمانكارى بەرز پىكەاتن ھەر كاتى دەولەتانى سىيەم بىيانەوى لەرىيى خۆتى ھەلقورتاندنى چەكدارەوہ سياستىكى داگيركەرانە لەئىران بگرن يا خاكى ئىران بكن بەمەلەندى پەلاماردانى چەكدارى روسيا و ئەگەر مەترسى ھەرەشە لەسنورى دەولەتى سۆڤىتى يا ھاوپەيمانەكانى بكاو حكومەتى ئىران دوايى راگەياندننى لەلايەن روسياوہ نەى توانى خۆى لەم مەترسىيە دور بخاتەوہ، حكومەتى سۆڤىتى مافى ھەيە سوپاى خۆى بباتە ناو خاكى ئىرانەوہ تا بۆ پاراستنى خۆى رىوشوينى سوپاى پىويست دابنى. حكومەتى روسياى سۆڤىتى بەلئى ئەدا پاش نەمانى مەترسىيە كە سوپاكەى بەبى دراكەوتن لەسنورى ئىران بباتە دەرەوہ))

يارمەتى نەدانى دوژمنانى ناوہو دەرەوى يەكترى، واتە بۆچونى ستراتيجى سياسى و جەنگى بەسەر گيانى پەيمانەكاندا زال بون.

-حكومەتى سۆڤىتى لەناكۆكى بزوتنەوى كەمالى لەگەل دەولەتانى ئەوروپى و لەمەلانئەدا لەگەل بايىعالى پشتگيرىيەكى كاريگەرى مستەفا كەمالى بەچەك و پارە كرد. پىئوہندى بازرگانى، سياسى، دىپلوماسى، جەنگى لەگەل

دامه زران و چەند ریکەوتنی گەنگی لە گەڵ ئیمزا کرد، لەوانە (پەیمانی دۆستایەتی و هاوکاری روسی - تورکی) ١٩٢١.

ئەگەر ئەم ریکەوتنە ئەبەری سەرگی سۆڤیەتیە قازانجی بۆ گەلانی ئەم دوو دەوڵەتە هەبو بێ، ئەوا قازانجی زۆرتەری بەم دوو حکومەتە گەیاند کە خۆیان جینگێرو بەهێزتر بکەن لە کاتی کە شەپۆلی ناپۆلە زایی گەلانی ناوچە کە لە هەڵچووندا بو. سیاسەتی سۆڤیەتیش هەر ئەوە بو کە دراوسێکانی لای خواروی ئێران و تورکیا و ئەفغانستان بە یە کە گرتویی بێن و حکومەتەکانیان بەهێز بن بۆ ئەوەی خۆیان لە بەر گوشاری دەوڵەتانی دوژمنی روسدا رابگرن، نە کە ونە ژێر دەست یا ژێر نفوزی ئەوانە وە لە وێهە مەترسی بۆ سەر یە کیتی سۆڤیەت دروست بکەن.

نوسەرە پێشکەوتنخوازەکانی کورد بە ستایشیکی زۆرەو هەمیشە لە کاری ئیجابی شۆرشێ ئۆکتۆبەر بۆ سەر بزوتنە وە ی رزگاری نەتە وە یی کورد دواو^{٢٩} ئەم بۆچوونە زۆرتر لە ژێر کار تێ کردنی نایدیۆلۆجی سیاسی دا دروست بون ئە کە ئە ئەنجامی هە ئێسە نگاندنی بابەتیی روداوەکانی میژوی ئەو سەر دە مە دا. ئە گینا دیارە کە سەرکەوتنی شۆرشێ ئۆکتۆبەر کاری سەلبی کردۆتە سەر پاشە پۆژی سیاسی نەتە وە ی کورد. لە ئەنجامی روخانی رژی می قەیسەری و هاتنی بولشە ویک دا هەردو دوژمنی دیرینە ی گەلی کورد" دەوڵەتی ئێران و دەوڵەتی تورکیا لە روخان و هە لۆشان و پارچە پارچە بون رزگار بون. کوردستان بە شێکی لە ژێر دەستی ئێران و بە شە کە ی تریشی لە ژێر دەستی تورکیا و عێراق و سووریا دا لە حالە تیکی سیاسی و قانونی (نامە علوم) دا مایە وە. کە نە ئازاد، نە فیدرا لی و، نە ئۆتۆنۆم بو، وە نە بە شدار بو لە حکومە تانی ئەو دەوڵە تانە دا، وە نە ماندا تی ئەوان و نە موسستە عمەرە شیان بو. لە کاتی کە ئە گەر نە خشەکانی رژی می قەیسەری جیبە جێ ببوایە: یە کە م، دەوڵەتەکانی ئێران و تورکیا یا ئەتەکان یا ئەبون بەدو دەوڵەتی بچوک لە ناوچە کە داو، دوهم: کوردستان لە خراپترین حالەت دا، حالەتی مەعلومی موسستە عمەرە ی روسی و فەرەنسی و ئینگلیزی وەر ئە گرت، کە هیچ نە بێ ئیمپریالیزمیکی پێشکەوتوتر بون لە چاو دەوڵەتانی داگیرکەری دواکەتوی ئێران و تورکیا و عێراق دا، ئەوسا هەلی سەرکەوتنی جولانە وە کە ی لە پیناوی سەر بە خۆیی دا، وە کو هەمو شوینەکانی تری دنیای ژێر دەستی ئیمپریالیزم زۆرتر ئە بو.

٢/٥ هیڤزی بەریتانی لە کوردستان

لە سەرەتای جەنگە وە سوپای بەریتانی مینای فاوی گرت بو، پاش ئەویش بە چەند رۆژی بە سەرە. ماو یەکی درێژ چەند تیکە لە چوونی خۆیناوی لە نیوان

بهریتانیا و تورکدا روی دا تا ئینگلیز توانی له مارتی ۱۹۱۷دا شاری به غداد داگیر بکا.

دوای کشانهوی روس له مهیدانه کانی جهنگ هیژه کانی بهریتانیا به ته نیا له مهیدانه کانی رۆژه لاتتی ناوه راستدا مابونه وه دژی تورک نه جهنگان. بهریتانیا به پیتی هه لومهرجی نویی ناوچه که، که له نه نجامی ده رچونی روسیا له جهنگ و گۆرانی بنه ره تیی رژیته که ی دا هات بو کایه وه، نه بو چار به پلانه کانی خۆی دا بخشینیتته وه. نه گهر پیتتر له په یمانی سایکس- پیکۆدا چاری له هه ندی شوین پۆشی بو بکه ویتته ژیر ده سه لاتتی فهره نسیه وه بۆ نه وه ی بییتته ناوچه ی له مپهری به ینی ده سه لاتتی روسی و ده سه لاتتی بهریتانی، ئیتتر نه و خۆلادانه هیچ به هانه یه کی نه ما بو، به تاییه تی پسپۆره کانی ئینگلیز دلتیا بو بون له ده وه له مهنیدی په ترۆلجاره کانی کهرکوک و نه یان ویست به ههر نرخ بۆ بکه ویتته ژیر ده سه لاتتی خۆیهانه وه.

بهریتانیه کان هه ولیان نه دا بۆ راکیشانی عهره ب و کورد. له عی ته موزه وه ده ستیان کرد به بلاو کردنه وه ی رۆژنامه ی عهره بی زمانی ((العرب)) له به غداد له ای کانونی دوه می ۱۹۱۸هه که و تنه بلاو کردنه وه ی رۆژنامه ی کوردی زمانی ((تیگه یشیتنی راستی)) له به غداد. ((تیگه یشیتنی راستی)) و ((العرب)) هه ردوکیان ته رخا ن کرا بون بۆ پر و پاگه نده دژی تورک و ئالمانیا و دوایی تر بولشه ویکیش، وه بۆ هان دانی پیاوه ناسراوه کانی کورد و عهره ب و خیله کانی دانیشتوی ناوچه که بۆ رایه رین دژی ده سه لاتتی تورک. قاتوقری و برسیتی و مردنی به کۆمه لتی خه لک، زۆلم و زۆری هیژه کانی تورک، زه مینه یه کی له باری ناماده کردبو بۆ پر و پاگه نده ی نه م رۆژنامه نه که له سایه ی هاتنی هیژی بهریتانیه وه خیر و خۆشی بکه ویتته ناوچه که وه. به مه ش نه یان ویست زه مینه ی سیاسی پیتشره ویی جهنگیی بۆ داگیرکردنی کوردستانی جنوبی و موسل خۆش بکه ن. له هه مان کات دا که و تنه پیوه ندی له گه ل پیاوه ناسراوه کانی کورد و چه ندین نه فسه ری ئینگلیزی شاره زای کاروباری کوردستانی بۆ نه و مه به سه ته ته رخا ن کرد.

له ۲۸ی نیسانی ۱۹۱۸دا سوپای بهریتانی کفری و رۆژی دوایی تر تو زخورماتوی داگیر کرد. به مجۆره به رای ی هیژه کانی بهریتانیا گه یشتنه سه رزه مینی کورد و درێژه یان دا به هه لکشان به ره و ژور. له ۷ی مایسی ۱۹۱۸دا کهرکوکیان گرت. به لām زۆری ئی به ند نه بون و کشانه وه. عه لی ئیحسان پاشای سه رکرده ی نۆردوی شه شه می عوسمانی، کاروباری سلیمانی سپارد بو به شیخ

مه‌حمودی هدفید که ئەوسا ناسراوترین سەرکردەیی کورد بو لە کوردستانی جنوبی دا. ئینگلیزه‌کان هێشتا لە کفری بون شیخ مه‌حمود بۆ جاری دوهم نامەو نوێنەری ناردە لایان. داوای لێ کردن "بەریتانیا کوردستانی جنوبی لەریزی گەلانی نازاد دەرئەهێنێ. شیخ مه‌حمود راگەیانندی ١٤ نۆقتەیی سەرۆکی ئەمەریکایی ویلسۆن و بەلێنەکانی سەرۆزیرانی بەریتانی لویید جۆرجی بیست بو. دەس پێشکەری شیخ مه‌حمود لە چارە قۆناغەکانی جەنگدا درەنگ بو، چونکە نیشانەکانی تێشکان و هەره‌سی تورک دەرکەوت بو.^{٢٠}

لەپێش راگرتنی جەنگدا هێزی بەریتانی لەموسل نزیک کەوت بوو. پاشا ناگربەر سوپای بەریتانی هێزەکانی تورکی لەموسل ناچار کرد بەجینی بهێلن بۆ هێزی بەریتانی. کوردستانی جنوبی کە بەشینکی لەسەر ولایەتی موسل و بەشینکی لەسەر ولایەتی بەغداد بو، بەتەواوی کەوتە ژێر دەسلاتی ئینگلیزه‌و.

٢/٥ زەرەه‌ه‌کانی کورد بەه‌وی شەه‌ه‌و

بونی کوردستان بەمەیدانی جەنگ، لەشکرکێشی تورک، نینجا لەشکرکێشی روسی و تەراتینێ تێپە چە کدەرەکانی ئەرمەن و، پاشان لەشکرکێشی بەریتانی، شەڕ و پێکاکانی سەختی ئەم هێزانە لە گەڵ یە کتری، بەرەنگاری پێچر پێچری کورد... زەرەری گیانی گەورەیان بەدانیشتوانی کوردستان گەیاند.^{٢١} هێزەکانی داگیرکەر دەستیان لە کەس نە ئەپاراست. ئۆردوی تورک لە کاتی پەلاماردانی کوردستانی ئێراندا سەرباری ئەوێ ولاتە کە تالان و وێران کرد هەزاران کەسی بێ تاوانیشی کوشت. لەشکری روس و تێپەکانی قازاخ و ئەرمەن و ئاسوری کوشتاری زۆریان لە خەلکی ناوچەکانی ئەرزروم، ئەرزخان، بتلیس، وان ئالاشکەر. بایەزید، ورمێ، سابلاخ، خانەقین، رەواندز کرد و ئاواپەکانیان وێران کردن.

کاربەدەستانی تورک تەعلیماتیکی نەهێتیان دەربارەیی راگۆیزانی کورد لە کوردستان دابو بە لێپرسراوەکانی خۆیان، لەو تەعلیماتەدا هات بو: ((ئەبێ دانیشتوانی ئەو ناوچانەیی کوردیان بەچری لێپە راگۆیزرێن و لەشۆینەکانی خۆیان دوربخرێنەو و ناچار بکری ئەو ناوچانەدا دابنیشن کە بەچری تورکی لێپە بەو مەرجەیی نێسبەتیان لە ٥٠٪ی تێکرای دانیشتوانی تورکی ئەسلی ناوچە کە تی نەپەرێ. سەرۆک و پێشەوا و شیخەکانی کورد ئەبێ لە کۆمەڵ و لایەنگر و هۆزەکانیان دوربخرێنەو و ناچار بکری بەجیاو دور لە یە کتری لە ناوچە تورک نشینە دورەکاندا دابنیشن، نابێ بهێلری منال و لاوەکانیان لە گەڵ بێ و تێکەلاوی یە کتری بن و ئەبێ هەموو جۆرە پێوەندی و تێکەلاویەکیان لە ناو نەهێلری، ئەبێ زۆریان

لی بکری هدر به تورکی بدوین و واز له نه ریت و خویره وشته کانی خویان بهینن،
نه بې به زور به کومه ل بکرین به تورک))^{۳۲}

له نه غامی جیبه جی کردنی هم سیاسه ته دا، له سه ره تای جهنگه وه تا کوتای،
نوردوی تورک به بیانی نه وهی نه و ناوچانه بونه ته مهیدانی شهر ۷۰۰ هه زار
کوردیان به زور ب ناو وهی نه نه دۆل راگویتزا. نه مانه به پت و له زستان دا به ری
کران، له بهر نه وه له ریگا له بهر به فرو سه رما، برسیتی، نه خوشی و ماندوبون
به شیکي گه وره یان مردن و نه گه یشتنه جی.^{۳۳}

که م بونه وهی دهستی کار به هوی بردنیانه وه ب مهیدانی جهنگ، زوت کردنی
هۆکانی به ره هم هینان، به تایبه تی و لاخ، ب گویزانه وهی پیوستیه کانی نوردوی
تورک، دهس به سه را گرتنی خواره مه نی و زه خیره و بنه توی خه لک و جوتیاران،
برینی لیتره وارو سوتاندنی کیلگه کان و تالان کردن و خواردنی مینگه له کان..
ته نگه چه له مهیه کی قو لی له کوردستان دا خولقاند که بو به هوی قاتوقری،
برسیتی، دا که وتنی نه خوشی و مردنی به کومه لی دانیشتان.

سه ره رای نه مانه ش، به شی گه وهی هیزی مرۆیی کورد له ریزی نوردوه کانی
تورک دا سازدا بون. جگه له پاشماهی نالا جه میدیه کان که له سه ره تای جهنگ دا ۴
فیقه و ۱ لیوا (به گشتی ۱۳۵ بلوک) بون، ژماره یه کی زوری سه ربازه کانی نوردوی
۶ (به غداد) نوردوی ۹ (نه رزپوم)، نوردوی ۱۰ (سیواس)، نوردوی ۱۱ (مه عموره
تولعه زیز)، نوردوی ۱۲ (موسل) کورد بون و به شی هره زوریان له شه ردا فه وتان.
جگه له م نوردوانه له هه مو هیتره کانی عوسمانی دا له هه مو جه بهه کان دا کورد وه کو
سه ربازو نه فسه ر به شدار بون. محمه د نه مین زه کی که خوی نه فه سه ریکی عوسمانی
ناگادار بو. ژماره ی نه و سه ربازه کوردانه ی له شه را فه وتاون به ۳۰۰ هه زارو له گه ل
دانیشتوانی نه سوپایی دا به ۵۰۰ هه زار کهس دانه نی.^{۳۴} عه بدولعه زیز یاملکی،
نه فه سه ریکی کوردی تری عوسمانی ناگادار به ۷۰۰ هه زار کهسی دانه نی.^{۳۵}

کورد نه دهستی هه بو له هه لگی رساندن جهنگ دا وه نه ده سکه وتی هه بو، به لام
یه کی بو له گه وره ترین زه ره مه نده کانی، به مائی ویران و کوی کوژرا وه له جهنگ
هاته ده ری، سه ربازی نه مانه ش توشی کویره وره یه کی سیاسی له برانه وه نه هاتو
بو.

رهنگه هوی گه وهی به ده به ختی کورد نه وه بې که شوینیکی خراپی بۆ ژیا نی
خوی له سه ر نه ز هه ل بژاردوه، ناوچه ی رۆژه لاتنی ناوه راست به دریتژی میژو
گرنگیه کی جیهانی هه بوه چونکه ۳ قاره گه وره که ی دنیا “نه وروپا و ئاسیا و
نه فریقا ییکه وه نه به ستی و ریگه ی بازرگانی و له شکر کیشی میژوی نه رزی و

ئارى، لەرۆژھەلاتەو بۆ رۆژئاراو بەپێچەوانەو، بەم ناوچەيەدا تى پەريو، كە كورد لەناو جەرگەيدا دانىشتو.

جگە لە كورد بەدریژايى ميژو چەند نەتەوێ لەخۆي بەهيژترو پيشكەوتوتري تىدا ژياو. لەلاي رۆژھەلاتيەو دراوسيى نەرمەنى و ئازەرى و فارس بو، لەلاي خواروي و بەشيكى رۆژئاوايەو دراوسيى عەرەب بو، لەلاي سەروى و بەشى سەروى خۆرئاوايەو دراوسيى بيزەنتيەكان و دواي ئەوان دراوسيى تورك بو. كوردستان بەدریژايى ميژو لە ۳ ناوەندى بەهيژو لەژێر گوشاريكى توندا بو، ناوەندى رۆژھەلاتى - فارسى، ناوەندى رۆژئاواي - بيزەنتى و دوايى تورك، ناوەندى خواروي - عەرەبى.

بەدبەختى كورد لەگرنكى ھەلەكەوتى جوگرافى شوينى ژيانىدا دەرئەكەوێ. ھەمو تيكەھەلچونە ميژويە گرنگەكانى چارەنوسى ناوچەكەيان برپيار داوہ لەسەر ئەرزی ئەو روى داوہ.

تيكەھەلچونى داريوشى ھەخامەنشى و ئەسكەندەرى يۆنانى لەگوگاميليى نزيك ھەوليەر (۳۳۱-پ.ز) كەكۆتايى بەدەسەلاتى ئيرانى ھيئاو سەرەتاي دەسەلاتى چەند سەدەيى يۆنانى بو لەناوچەكەدا.

تيكەھەلچونى لەشكرى عەرەبى - ئيسلامى و لەشكرى ساسانيەكان لەجەلەولاو ھەلەوانى نزيك خانەقین (۶۴۱) كەكۆتايى بەدەسەلاتى ئيرانى ھيئاو سەرەتاي دەسەلاتى چەند سەدەيى عەرەبى بو لەناوچەكەدا.

تيكەھەلچونى لەشكرى عەباسى و لەشكرى ئەمەوى لەسەر ئارى زىي گەرە (۷۵۰) كەكۆتايى بەدەسەلاتى ئەمەوى ھيئاو سەرەتاي دەسەلاتى چەند سەدەى عەباسى بو.

تيكەھەلچونەكانى مەغۆل لەشوینە جياجياكانى كوردستان كەكۆتايى بەدەسەلاتى عەباسى ھيئاو سەرەتاي كۆيرونەوى شارستانیتى ناوچەكە بو. تيكەھەلچونى شا ئيسماعیل سەفەوى و سولتان سەليمی عوسمانى لەچالديران نزيك بايەزید (۱۵۱۴) كەناوچەكەى تا جەنگى جیھانى يەكەم كرده دۆبەش. ھەرۆھا چەندین پيكادانى گەرەى خویناوى لەنيوان ھيژەكانى بيتگانەدا لەناو كوردستاندا، وە لەنيوان ھيژەكانى بيتگانەو خەلكى كوردستاندا.

ھەريەكێ لەم تيكەھەلچونە گەرەنەبێ چ زەرەريكى گيانى و مادى بەكورد گەياندبێ، بێ ئەوى دەستى لەھەلگيرساندنې يا لەكوژاندنەوى دا ھەبوي؟ جەنگى جیھايى يەكەميش ھەر بەو جۆرە بەشيكي گرنكى مەملەتيى ھيژەكانى لەسەر رۆژھەلاتى ناوەرەاست، تيكەھەلچونەكانى لەسەر ئەرزی كوردستان

قەوماون. جەبەدى قافقاسى شەپرى روسى- توركى ھەر بەناو قافقاز بو ئەگىنا
ئەگەر مەيدانى تىككەلچۈنەكان و قوربانيىەكانى شەرەكە رەچار بىكرايە ئەبو ناوى
جەبەدى كوردستان بى.

ئەگەر لەسەردەمەكانى پىشودا گرنگى سىراتىيجى- جەنگى و، ئابورى-
بازرگانى ناوجەدى رۆژھەلاتى ناوہراست ھۆى بزواندىنى ھىزەكانى بىتگانە بو بى بۆ
پەلاماردانى، ئەوا لەكۆتايى سەدەى ۱۹ھەم و سەدەتاي سەدەى ۲۰ھەمدا ھۆيەكى
تر پەيدا بو كەزالى بو بەسەر ھەمو ئەوانى ترا، ئەويش پەتروۆل بو.

پەتروۆل لەزۆر كۆنەرە گەلان ئەيان ناسى، بەلام رەنگە ھىچ گەلى وەكو ئىنگىلىز
پەى بەگرنگى ئەم مادەيە نەبرد بى. لەسەردەتاي سەدەى بىستەمەو بەرىتانيا
دەستى كرد بەگۆرپىنى وزى بەگەرخستىنى پاپۆرەكانى لە خەلۆزى بەردىنەوہ بو
نەوت. شارەزاكان لەجنوبى ئىران و كرماشان و خانەقىن و كەركوك زۆر شوئىيان
دىارى كرد بو كەئەبى نەوتى تىدا بى. كاتى جەنگ ھەلگىرسا نەوت سەرچاوى
سەرەكى بەگەرخستىنى ئوستولى جەنگى بەرىتانى بو. ھەر لەبەر ئەوہش
ھىزەكانى بەرىتانيا بەپەلە بىرە نەوتەكانى خواروى ئىرانىيان داگىر كرد.

نەوت دەورىكى ئەوہندە گرنگى ھەبو لەبىراردانى چارەنوسى جەنگدا ئۆرد
كىرن لەو بارەيەوہ وتويەتى: ((رۆژى دى ئەلەين ھاويەيمانەكان بەسەر دەرياي
نەوتدا بۆ سەرکەوتن چون)) ھەرۋەھا ھىنرى بىراجەدى نوپىنەرى فەرەنسە لەو
كۆبونەوہ تاييەتەدا كەبۆ باسى نەوت لە ۱۹۱۸دا لەرۆما كرا بو وتى: ((نەوت
لەو جەنگەدا وەكو خوڭىن وابو بۆى، ئەو سەرکەوتنەمان بەدەس نە ئەھىنا ئەگەر
خوڭىنكى تىش نەبوايە، واتە خوڭىنى ئەرز كەپىتى ئەلەين نەوت))^{۳۱}.

جا ئەگەر نەوت لەبەردنەوہ يا دۆراندنى جەنگى جىھانىى يەكەمدا ئەو دەورەى
ھەبو بى، ئەوا لەماوہى كۆتايى جەنگ و پاش جەنگدا بو بەفاكتەرىكى بىراردەر
لەچارەنوسى سىاسى گەلانى رۆژھەلاتى ناوہراستدا. لەباتى ئەوہى ئەم مادە
بەنرخە بىيەتە مايەى خىروخۆشى گەلان، بو بە بەلای سەريان، بەتاييەتى بوو
بەلەعنەتتىكى مېژويى بەچارەنوسى كوردەوہ، چونكە گەورەترىن پەتروۆلجارى
ناوچەكە لەكوردستان دۆزرايەوہ. راپۆرتىكى سەرگردايەتى ھاوبەشى ھىزەكانى
بەرىتانيا لەئىران و عىراق دان بەم راستيەدا ئەنى: ((ئەوى نەختى زىرەكى تىدا
بى ناشتى بلى بەرىتانيا لەبەر خاترى خەلكى تر لىپرسراوہتى لەعىراق گرتۆتە
ئەستۆ، وەختى خۆى وتراوہ كەبەرىتانيا لەرۆژھەلاتى ناوہراستدا بەرژوہەندى
ھەمىشەيى و سەرەكى ھەيە، بگرە ئامانچىكى سەرەكى ھەيە كە لەجەنگى
۱۹۱۴-۱۹۱۸دا گىيانىكى زۆرى لەپىناودا كردۆتە قوربانى. ئەو سەردەتايەش

بریتیه له‌وهی رینگه به‌هیچ ده‌وله‌تیکه دوژمن نادری هه‌په‌شه له‌رینگه‌ی پێوه‌ندی
نیمپراتۆری بکا. هه‌روه‌ها به‌ریتانیا قازانجی ئابوری زۆر گه‌وره‌ی هه‌یه له‌وه‌ی،
که‌ گ‌رنگ‌ترینیان په‌تروژل‌جا‌په‌کانی که‌رکوکه ٢٧.

٤/٥ راگرتنی جه‌نگ

پاش چهند رۆژ دانوستان له‌نیوان نوێنه‌رانی تورک و به‌ریتانی دا، له‌رۆژی ٣١
تشرینی یه‌که‌می ١٩١٨ له‌لایه‌ن هاوپه‌یمانه‌کانه‌وه ئه‌دمیرال کارلسورب و
له‌لایه‌ن حکومه‌تی تورکه‌وه حسین رووف به‌گ، ره‌شاد حکمه‌ت به‌گ، سه‌عدوللا
به‌گ به‌لگه‌نامه‌ی ئاگربریان له‌ناو که‌شتی ئینگلیزی‌دا ئاگامه‌منون له‌مینای
مودروس له‌ده‌ریای ئیجه‌دا ئیمزا کرد. به‌پیتی ئه‌م ریکه‌وتنه جه‌نگ له‌رۆژه‌لاتی
ناوه‌راستدا به‌په‌سمی راگیرا.

رۆژی ئیمزا کردنی به‌لگه‌ی ئاگربر ئه‌نوه‌ر پاشا و ته‌لعه‌ت پاشا و سه‌رکرده‌کانی
تری تورکانی لاو هه‌لاتن بۆ ئالمانیا. حکومه‌تیکه‌ی نوێ، به‌لگه‌نامه‌که‌ی په‌سه‌ند
کرد. به‌لگه‌نامه‌ی راگرتنی جه‌نگ زیاتر له‌وه‌ی ریکه‌وتنیکه‌ی دولایه‌نی به‌رامبه‌ر
بێ، مل دانی عوسمانی بو بۆ مه‌رجه‌کانی هاوپه‌یمانه‌کان، به‌تایبه‌تی به‌ریتانیای
سه‌رکه‌وتو، وه‌جۆرێ بۆ له‌خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دانی که‌ساسانه. ناوه‌رۆکی ئاگربر
مودروس بریتی بو له: ٢٨

-به‌ده‌سته‌وه‌دانی ده‌رده‌نیل، یوسفۆر، هه‌مو سه‌ربازگه‌کانی حیجاز، عه‌سیر،
یه‌مدن، سوریا، میزۆپۆتامیا، هه‌روه‌ها که‌شتیه جه‌نگیه‌کانی تورکیا، ئه‌فسه‌رانی
تورک له‌ته‌رابلوس، کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی تورکیا له‌شیمالی غه‌ربی ئێران بۆ سنوری
پیش جه‌نگ، چۆل کردنی ناوچه‌کانی ئه‌ودیو قاقاز، به‌جێ هێشتنی سیلیسیا.
-هه‌بونی مافی داگیرکردنی هه‌ر شوێنیکه‌ی ستراتیجی که‌هاوپه‌یمانه‌کان
به‌پێویستی بزانی بۆ دابین کردنی ئاسایشی خۆیان و داگیرکردنی ٦ ولایه‌ته
ئه‌رمه‌نیه‌که‌ی رۆژه‌لاتی تورکیا ئه‌گه‌ر پشیویمان تی که‌وت.
-بلاوه‌ی ئه‌و کردنی هیزه‌کانی سوپای تورکی جگه‌له‌وه‌ی بۆ پاراستنی سنورو
ئاسایشی ناوخۆ پێویستن.

-پاک‌ردنه‌وه‌ی مه‌یدانه‌کانی مینی زه‌مین و ده‌ریای و ئازادی به‌کارهێنانی
مینا‌کانی تورکیا بۆ که‌شتیه‌گه‌لی هاوپه‌یمانه‌کان.
-کو‌نترۆلی ته‌لگراف، رینگای ئاسنین، تونیلی تۆرۆس و چاودی‌ری و هه‌زاره‌تی
ته‌موین.

-به‌ردانی بێ مه‌رجی هه‌مو دیل و گیراوه‌کانی هاوپه‌یمانه‌کان و ئه‌رمه‌نیه‌کان.

-بپینی پتوهندی له گهډ نالمانیاو نه مسرور دهرکردنی هه مو هاولاتیانی مهدهنی و عهسکه رییان له خاکی عوسمانی.

سه پاندنی مهرجه کانی هارپه یمانه کان به سر دهولته تی عوسمانی دا ناراسته وخو به گشتی کاری نه کرده سر گه لی کوردیش که یه کئی له نه ته وه سهره کیه کانی ژیردهستی تورک بو. به لام ماده کانی "حهوتم دهربارهی داگیرکردنی ههر شویتیکی ستراتیجی که به پتویستی بزائن: یانزه هم، کیشانه وهی ده سبه جیتی نوردوی تورک له سهروی رۆژئاوای ئیران. شانزه هم، به ده سته وه دانی سهر بازگه کانی میز پوتامیاو، مادهی بیستو چواره مین دهربارهی داگیرکردنی ۶ ولایه تی به ناو نهرمه نی رۆژه لاتی تورکیا نه گهر پشوییان تی کهوت. نه مانه راسته وخو له گهډ کوردستان و مه سه له ی کورد پتوهندیان هه بو.

له دواي راگرتنی جهنگ هیزه کانی به ریتانی، فهره نسی، ئیتالی، یونانی رژانه خواری نه نه دۆل داگیریان کرد. هیژیکی هاربه ش دهستی به سر نه سته مول دا گرت.

سه پاندنی نهو مهرجه قورسانه هویه کی گرنگ بو بۆ وروژاندنی هوشی نه ته وه یی گه لی تورک و سهره لدان ی بزوتنه وهی که مالی.

۶- کۆبونه وهی براوه کان بۆ دابه شکردنی دهسکه وته کانی جهنگ

له کانونی دوه می ۱۹۱۹ دا لایه نه سهرکه رتوه کانی جهنگ بو باس کردنی رپوشوتنه کانی ناشتی له پاریس کۆبونه وه^{۲۹} له رۆژه لاتی ناوه راستدا دو جوړه کیشه یان له به رده م دا بو نه بو بیخه نه به لادا" یه کیکیان، بریاردانی چاره نوی شوینه داگیرکراوه کان بو. نه وی تریان جوړی جیبه جی کردنی ریکه وتنه نه پتیه کانی سهرده می جهنگ بو.

له سالانی جهنگ دا ولایه ته عوسمانیه کانی به سرا، به غداد، به شی زوری ولایه تی موسل، سوریا، فه له ستین به شهر له لایه نه به ریتانیاوه داگیر کرا بون. له پاش راگرتنی جهنگ هیزه کانی هارپه یمانه کان هه ندی له ولایه ته کانی تریشیان داگیر کرد. هیژی به ریتانی چوه سیلیسیا و نه ده نو، پاش ماوه یه که به جیتی هیشت بۆ هیژی فهره نسی، هیژی ئیتالیا ش له نه دالیا بارگهی خست. نه سته مول له لایه نه هیژی هاربه شه وه دهستی به سهر ا گیرا بو.

نهو شوینانه ی سهرزه مینی عوسمانی که به شهر گیرا بون، جگه له دیمه شق که ماوه یه کی کورت نه میر فیه سل به رپوهی نه برد. نه وانی تری راسته وخو له لایه نه هیزه کانی به ریتانیاوه به رپوه نه بران.

ئيران نه گهرچي له جەنگدا بەشدار نه بوبو، بەلام تهویش له لایەن هیزه کانی روسیاو بهریتانیاه داگیرکرا بو. له پاش کشانهوی سوپای روسی ئیران به کردهوه له ژێردهستی هیزی بهریتانی دا بو.

کیشهی دوهم پیوهندی بهریکهوتنه ئیمپریالیستییه نهییه کانهوه هه بو. ئەم ریکهوتنه به تاشکرا پیچهوانه ی نهو به لێنانه بون که هاویه یمانه کان به گهلانیان دا بو، پیچهوانه ی پرئسیپه کانی سهرکۆماری ئه مریکا ویلسۆن و، له گهل مافو ناماخی گهلاندا نه نه گوئان. ویلسون له سهر تهوه پیتی دانه گرت " نهو ریکهوتنه له پاش قبول کردنی پرئسیپه کانی نهو له لایەن هاویه یمانه کانهوه هه لوه شاونه تهوه. چونکه به پیتی پرئسیپه کانی نهو نه بو ئیتیر دیپلوماسی تاشکرا جیگهی دیپلوماسی نهیینی بگریته وه، مافی نازادی چاره نویسی گهلانی ژێردهستی تورک بسله میتیری. بهریتانیاه فدره نسا ناماده نه بون دهس لهو ریکهوتنه وه له دهه سه کهوته کانی سهردهمی جهنگ ههل بگرن، نهشیان تهو یست بکهونه ناکۆکیه وه له گهل نه مریکا، به لکو نه یان ویست شیوه یه که بدۆزنه وه هه م بهرژه و نه دیه کانی خۆیان دا بین بکاو هه م نه مریکا ش دژی رانه و هه ستی.

له ۳۰ ی کانونی دوه می ۱۹۱۹ دا نه نجومه نی به رزی کۆنفره نسی ناشتی بریاری دا: ((هاویه یمانه کانو نهو دهوله تانه ی چونه ته ریزی نهوانه وه ریک کهوته نه له سهر تهوه ی نهرمینیا، سوریا، میزۆپۆتامیا، کوردستان، فهلهستین، نیوه جزیره ی عه رهب به یه کهجاری له ئیمپراتۆریه تی عوسمانی جیا بکرینه وه))^{۴۱}.

۱/۱/۶ داواکانی گهلان له کۆنفره نسی ناشتی

دهوله ته گه وره کان خه ریکی سه ودا بون له ناوخۆیاندا بو دابه شکردنی رۆژه لاتتی ناوه راست دهوله ته بچوکه کانی ناوچه کهش له ته قه للای فراوان کردنی قه له مپه وی خۆیاندا بون له سهر حسابی دهوله تی تیشکاوای تورک، گهلانی ژیر دهسته ی ناوچه کهش به هیوا ی به دهس هیئانی نازادی بریاردانی چاره نویسی خۆیان و پیکه یئانی دهوله تی سه ربه خۆ بون. ئەم خواسته جیاوازان ه که ره نگدانه وه ی بهرژه و نه دی نه ته وه یی جیاوازی لایه نه کان بو، پیکه وه نه نه گوئان.

۱/۱/۶ خواسته کانی یۆنان

به ر له کۆتایی جهنگ به ماوه یه کی کورت حکومه تی یۆنان جهنگی دژی دهوله تی عوسمانی راگه یاند. له دوا ی راگرتنی شه ر حکومه تی یۆنان دهسته ی نوینه رایه تی خۆی به سه رۆکایه تی قینزه لوس نارد بو کۆنفره نسی ناشتی. قینزه لوس داوا ی داگیرکردنی ئیزمیر و ناوچه کانی ده ورپه ری نه کرد. خواسته کانی خۆی له سهر بنچینه ی ئیسنی و میژویی دامه زراند بو^{۴۲}. ئیسنی

سه‌بارت به‌و ژۆرایه‌تیه یۆنانیه‌ی له‌کۆنده‌و له‌و ناوچانه‌دا جیگیر بون، بیانیوی میژویشی نه‌و به‌و که‌ناری رۆژئاوای ده‌ریای ئیجه له‌گه‌ڵ که‌ناری رۆژه‌لا‌تی پێوه‌ندی میژویی و یه‌کیتی ئابوریان هه‌یه‌.

به‌ریتانیا پشتیوانی له‌خواستی یۆنان کرد. نه‌جمه‌نی به‌رزى هاوبه‌یمان‌ه‌کان ده‌سه‌لا‌تی‌دا به‌یۆنان ئیزمیر داگیر بکا. له‌ ۱۵ ی مایسی ۱۹۱۹دا هیژه‌کانی یۆنان له‌ئیزمیر دابه‌زین و که‌وتنه‌ پێش‌په‌وی بۆ ناوه‌و.

۲/۱/۶ خواسته‌کانی ئێران

ئێران به‌شداری جه‌نگ نه‌بو. ته‌نانه‌ت که‌هیتی روسی له‌لای سه‌رووی هیتی به‌ریتانی له‌لای خواروی و هیتی تورکی له‌لای رۆژئاوای جولان بۆ داگیرکردنی. هیژه‌کانی ئێران هیچ به‌ره‌نگاری یا رینگریه‌کیان ئی نه‌کردن. کاتێ جه‌نگ راگیرا ئێران به‌کرده‌و له‌لایه‌ن به‌ریتانیاوه‌ داگیرکرا‌بو. به‌ریتانیا نه‌ی ویست به‌ر له‌کێشانه‌وی هیژه‌کانی په‌یمانکی نابه‌رامبه‌ری به‌سه‌ردا به‌سه‌پێنی که‌ به‌کرده‌و ئێرانی نه‌کرده‌ مانداتی ئینگلیز. له‌و هه‌لومه‌رجه‌ سه‌خته‌دا ئێران تیشکانی ده‌وله‌تی عوسمانی دوژمنی دیرینه‌ی، ئاماده‌ نه‌بونی روسیای ملۆزمی دیرینه‌ی له‌کۆنفره‌نس‌دا، به‌هه‌ل زانی بۆ نه‌وه‌ی به‌ناوی ده‌سکاری کردنی سنوره‌کانیه‌وه‌ خواسته‌ ئه‌رزیه‌ کۆنه‌کانی له‌کوردستان و شوینه‌کانی تر سه‌ر له‌نوێ به‌هێنیتسه‌وه‌ کایه‌. له‌مه‌ش‌دا پشت ته‌ستور بو به‌دۆستایه‌تی به‌ریتانی به‌تایبه‌تی نه‌ی ویست له‌باتی قبول کردنی نه‌و په‌یمان نابه‌رامبه‌ره‌ نه‌و ده‌سکه‌وته‌ ئه‌رزیا‌نه‌ به‌ده‌س به‌هێتی.

فیروز میزا نه‌سروله‌وله‌ وه‌زیری کاروباری ده‌روه‌ی ئێران چه‌ند یادداشتی‌کی ده‌رباره‌ی خواسته‌ ئه‌رزیه‌کانی ئێران‌دا به‌حکومه‌تی به‌ریتانی. خۆیشی چه‌و له‌نده‌ن بۆ سه‌ردانی لۆرد کیزن، بۆ نه‌وه‌ی هه‌ول بدا که‌ره‌زامه‌ندی به‌ریتانی و پشتیوانی نه‌و له‌خواسته‌کانی ئێران به‌ده‌س به‌هێتی. بۆ نه‌وه‌ی کاتێ ئێران خواسته‌کانی خۆی خسته‌ به‌رده‌می کۆنفره‌نسی ناشتی پشت ته‌ستور بۆ به‌لایه‌نگری به‌ریتانی. ئێران نه‌ی ویست سنوره‌کانی له‌گه‌ڵ روس و تورکیا ده‌سکاری بکا. نه‌سروله‌وله‌ له‌یادداشتی رۆژی ۱۷ی تشرینی دوهمی ۱۹۱۹دا بۆ لۆرد کیزنی نویسه‌ ئه‌تی:

((.. سه‌بارت به‌کورد، به‌سه‌ر ژماره‌یه‌کی زۆر خێل و هۆزدا دابه‌ش بون، له‌گه‌ڵ یه‌کتری ناکۆکن، نه‌م خێلانه‌ نه‌ته‌وه‌ پێک نا‌هینن، هه‌روه‌ها له‌توانای خێل‌دا نه‌یه‌ که‌یه‌کی سیاسی دروست بکا. به‌مجۆره‌ کورد نه‌گه‌ر بجۆیه‌ سه‌ر ئێران، نه‌وه‌ چاره‌سه‌ری نه‌م گیروگرفته‌ دژواره‌ نه‌کا. چونکه‌ ئێران کاری له‌به‌شیکێ گه‌وره‌ی

كورد كرده وه كو كورده كانى موكرى و گهروس كه ئىسته جيگير بون و
 نيشته جين و شيوهى ژيانيان گؤڤاوه. كورد هدرگيز سهر بؤ دهسلاتى نهرمهنى
 دانانه وئىنى. بگره كۆمهلى نه ته وهى و زمان دینه كه يان و ايان لى نه كا به جورىكى
 سروشتى زۆرتر له گهڙ ئيرانيه كان بگوغين). ئينجا پيشنيار نه كا سنورى
 رۆژئاواى ئيران به جورى چاك بكرى بگاته لاي رۆژئاواى گۆمى وان. ئيران خواسته
 نهرزیه كانى خۆى له كوردستان دا له سهر بنچينهى بيانوى ميژوى، ره گهز، زمان و
 دينى كورد دامه زانده.

خواسته كانى ئيران له لايه ن به ريتانياوه پشتيوانى لى نه كرا. له بهر نه وه
 له كۆنفره نسى ناشتى دا باس نه كرا. به ريتانيا نهى هيشت ئيران له كۆنفره نسى
 ناشتى دا به شدار بن به بيانوى نه وهى له جهنگ دا به شدار نه بو وه بيلايه ن بو. به لام
 له راستى دا به ريتانيا نه يويست ئيران دور بخته وه له هه مو جۆره هاوبه شيه كه
 له كاروبارى باس كردنى پاشه رۆژى سياسى ناوچهى رۆژه لائى ناوه راست دا^{٤٣}.

٣/١/٦ خواسته كانى عه رهب

له جهنگ دا عه رهب هاوكارى هيزه كانى به ريتانى كرد دژى ده ولتى عوسمانى.
 نه وه ش له نه نجامى ريكه وتنى حسين و ماكماهون دا بو. ماكماهون له باتى
 حكومه تى به ريتانى به لئىنى به حسين دا بو كه نه گهر به شدارى جهنگ بن دژى
 تورك، پشتيوانى له ناما بجه نه ته وه يه كانيان بكه ن. نه مير فديسه ل له باتى باوكى،
 مه ليكى حيجاز حسين، له گهڙ ده سته يه كى نوينه رايه تى ٣ كه سى، هاوپى له گهڙ
 لوره نسى به ناوبانگ گه يشته ن پارس. له ١ى كانونى دوه مى ١٩١٩ دا
 يادداشتى كى دا به نه غومه نى به رزى كۆنفره نسى ناشتى^{٤٤}.

له م يادداشت دا فديسه ل داواى له هاوپه يمانه كان كرد بو كه به لئنه كانى خۆيان
 له باره ي دانپينانى مافى سه ربه خۆى عه رهب به يئنه جى. داواى كرد بو
 كه ده ولت تى كى يه كگرتو بؤ هه مو عه ربه كانى ئاسيا دروست بكرى.
 له نه سكه نده رونه وه به ره و رۆژه لات تا سهر سنورى ئيران و به ره و خوار تا سهر
 موحيتى هيندى.

فديسه ل خواسته كانى خۆى له سهر بنچينهى له يه كچونى ره گهزى سامى،
 زمانى عه رهبى، دينى ئيسلامى دانىشتوانى نه و ناوچه يه ي داواى نه كرد،
 دامه زراند بو. هه روه ها به لئىنى دا بو كه نه گهر داواكانى بيتته دى وابكا به زوى
 كه لك له سامانى ميزۆپوتاميا وه ريگرن.

فديسه ل له داوا نهرزیه كانى دا به سدرى ژى كرد بو وه سهر مافى كورد، چونكه
 به شيكى نه و شوئانه ي نه و له نه سكه نده رونه وه بؤ سنورى ئيران داواى كرد بو و

نیشتمانی نه ته وهی کورده، له هندیکی عهده بی ئی نه بوو له هندیکی که مایه تیه کی عهده بی ئی بوو له گه ل زۆرایه تیه کی کورد نه ژیان. که چی فیه سل له م یادداشته دا دانی به هه بونی نه ته وهی کوردا نه ناوه، نه وه کو نه ته وهی کی سه ره کی و نه وه کو که مایه تیه ک که له و ناوچانه دا هه بن. هه ره ها به ئینی دابین کردنی هه چ مافیتیکشی نه داوه که نه گه ر خرا نه ژیر دهستی نه وه ^{۴۵}.

۴/۱/۶ خواسته گانی جولەکه

جوله که نه وسا ده ولته تی نه بو تا به ناوی نه وه به شداری کۆنفره نس بکا. (ریکخراوی جیهانیی سه هیۆنی) دهسته یه کی نوینه رایه تی تیکه لاوی له جوله که ی نه ورپا و نامریکا به سه ره زکایه تی وایزمان پیک هینابو که له پاريس شوین نامانجه گانی بزوتنه وهی سه هیۆنی بکه وئ.

سه هیۆنیه کان نه یان ویست دانپیانانی (دولی) بو به ئینه که ی بیلفور به دهس به یین که له بهاری دروست کردنی نیشتمانی نه ته وهی جوله که وه له فه له ستین درابو، و نه یان ویست نه وه دهسکه وته بخریته ناو په یانی ناشتیه وه. سه هیۆنیه کان دژی نه وه بون فه له ستین بخریته سه ره ده ولته تیکی عهده بی.

هه ره ها دژی سه ره تای ئازادی بریاردانی چاره نویسی گه لان بون که نه گه ر له فه له ستین جیبه جی بکرایه له بهر زۆرایه تی ژماره ی عهده ب، فه له ستین نه بوه ده ولته تیکی عهده بی.

له هه مان کات دا دژی (تدویل) ی فه له ستین بون که له ریکه وتنی سایکس-پیکۆدا بریاری ئی درابو.

نه یان ویست فه له ستین راسته وخۆ له ژیر ده سه لاتنی به ریتانی دا بی ^{۴۶}.

۵/۱/۶ خواسته گانی نه رمه ن

دهسته ی نوینه رایه تی نه رمه ن له لایه ن بوغوس نوبار پاشا وه سه ره زکایه تی نه کرا. نه رمه ن داوا ی نه کرد له نه رمه نه ستانی تورکیا، که مه به ستیان له ۶ ولایه ته که ی رۆژه لاتنی عوسمانی واته "نه رزروم، نه رزخان، وان، بتلیس، خه رپوت، دیاریه کر بو، ده ولته تیکی نه رمه نی دروست بکری.

ئه م داوا یه له سه ر بنچینه ی به هانه ی میژویی دامه زرابو، که له کاتی خۆی دا نه رمه ن زۆرایه تی دانیش توانی نه و شوینانه بون، به لام له کاتی ده برینی ئه م خواسته دا نه رمه ن که مایه تیه کی بچوکی دانیش توانی نه و شوینانه بون ^{۴۷}.

داواکانی نه رمه ن له گه ل نامانجه گانی کورد نا کۆک بون. چونکه نه و شوینانه ی نه وان داوا یان نه کرد ده ولته تی نه رمه نی له سه ر دروست بکری، کورد به نیشتمانی نه ته وهی خۆی دانه نا، نه له پیش کوشتاری به کۆمه لئ نه رمه ن و نه داوا ی نه وه ش

ئەوان زۆرایەتی دانیشتوانی ناوچە کە نەبۆن. بەلکو بەدریژایی میژوی چەند
سەدە دیوایی لەزۆری ئەو شۆیتانەدا ژمارە کۆرد لە ئەرمانەنی زۆتر بوە.
ناکۆکی خواستەکانی کۆردو ئەرمانە کۆسپێکی گەورە بو لە بەردەم ھەردو لادا.
سەرەنجام بوغوس نوێار پاشا بە نوێنەراییەتی ئەرمانە و شەریف پاشا بە نوێنەراییەتی
کۆرد لە سەر ئەو پێک ھاتن "جیاکردنەوی سنووری نەتەوایی ھەردو نیشتمان
بە دادوەری کۆنفرەنسی ناشتی بسپێرن.

٦/١/٦ خواستەکانی ئاسوری

لە تەمموزی ١٩١٩ دا دو کەس بە ناوی سەعید سادق و رۆستەم نەجیب بە ناوی
دەستە نوێنەراییەتی ئاسوری - کلدانیە و یەزیدیەکان دا بە کۆنفرەنسی ناشتی.
لەم یادداشتەدا داوای دروست کردنی دەوڵەتێکی گەورەیان ئە کرد لە ھەندێ
لە ولایەتەکانی رۆژھەلات و خواروی تورکیا، کە ھەلەب و دیرەزور و موسلیشی
بغریتە سەر، دەرگایە کیش بۆ ئەم دەوڵەتە لە سەر دەریا تەرخان بکری. دەوڵەتانی
گەورە دەستە بەری بۆن و لە ژێر مەنداتی یەکیان دا بۆ.

دەستە نوێنەراییەتی ئاسوری داواکانی خۆی لە سەر بنچینەی بە ھانە
میژویی و زۆری ژمارە ئاسوری لە چار ئەرمانەنی و رێچە ئەکی ئاسوریانە
ھەندێ لە خێلەکانی کۆردو ھەرب، دامەزراند بو.

ئەم داوايانە لە گەڵ راستی جوگرافی و میژویی دا نە ئە گوێخان. لە گەڵ
نامانجەکانی کۆردو ئەرمانەنی و ھەرب ناکۆک بو، بە تاییەتی چونکە ئاسوری
ھەمیشە ئەو ناوچانەدا کە ئەوان داویان کردبو کە مایەتیەکی بچوکی دانیشتوان
بوە.

٧/١/٦ خواستەکانی کۆرد

جەمعیەتی تەعالی کوردستان کە تازە لە ئەستەمۆل کەوت بوە چالاکی
جەنەرال شەریف پاشای راسپارد سەرۆکایەتی دەستە نوێنەراییەتی کۆرد بکا.
شەریف پاشا لە ٢٢ی ئازاری ١٩١٩ دا ((یادداشتی دەربارە خواستەکانی گەلی
کۆرد)) دا بە ئەنجومەنی بەرزی کۆنفرەنسی ناشتی لە پاریس.

لەم یادداشتەدا شەریف پاشا داوای دروستکردنی دەوڵەتی کوردستانی
سەر بە خۆی کردبو لە ولایەتە کوردنیشینەکانی ئیمپراتۆری عوسمانی دا.

شەریف پاشا خواستەکانی خۆی لە سەر بنچینەی بە ھانە میژویی، جۆری
ژیانی کۆردو، زمانە کە و شۆینی ژیانی دامەزراندبو، ھەروەھا لە سەر بنچینەی
بەلێنی ھاوێمانەکان دەربارە سەلماندنی مافی گەلان لە ئازادی بپیراردنی
چارەنوسی خۆیان دا. لەم یادداشتەدا باسی پێوەندی کۆردی لە گەڵ ئەرمانە کردبو.

له‌به‌رنه‌وه‌ی کوردستان هه‌رگیز ده‌وله‌تیکی تاییه‌تی نه‌به‌وه‌ خواوه‌نی سنوری سیاسی یا جوگرافی دیاری کراو بێ، سنوری کوردستان جێگه‌ی مشتومڕ بو. خواسته‌کانی کورد له‌لایه‌ک له‌گه‌ڵ خواسته‌کانی ئه‌رمه‌ن و عه‌ره‌ب تێکه‌ڵاو بو، چونکه هه‌ندێ له‌و شویتانه‌ی ئه‌رمه‌نی و هه‌ندێ له‌و شویتانه‌ی عه‌ره‌ب داوایان نه‌کرد کورد به‌نیشتمانی خۆی ته‌زانی، له‌لایه‌کی ته‌روه له‌گه‌ڵ ته‌ماعی به‌ریسانی و فه‌ره‌نسی تێکه‌ڵاو بو، چونکه هه‌ندێ له‌و شویتانه‌ی کورد داوای نه‌کرد نه‌وان ته‌یان ویست خۆیان ده‌ستی به‌سه‌ردا بگرن.

شه‌ریف پاشا له‌گه‌ڵ نوێنه‌رانی ئه‌رمه‌ن رێک که‌وت “کێشه‌ی سنوری نیشتمانی هه‌ردو گه‌ل بخریته به‌رده‌می کۆنفه‌رنسی ناشتی بۆ به‌یار لێ دانو هه‌ردوکیان به‌و به‌ریاره رازی بن.

٧- ته‌قه‌للاکانی کورد بۆ سه‌ربه‌خوایی

له‌سالانی جه‌نگدا به‌شه‌کانی رۆژه‌لات و سه‌رو و خواروی کوردستان له‌ئه‌نجامی جه‌نگدا بویو به‌که‌لاهیه‌کی گه‌وره. سه‌رکرده‌کانی بزوتنه‌وه‌ی کورد له‌تورکیا پێ ناچێ بوا‌ری چالاکی سیاسی، فه‌ره‌ه‌نگی، جه‌نگی زۆریان به‌قازانجی بزوتنه‌وه‌ی رزگاری نه‌ته‌وه‌یی کورد هه‌بو بێ. له‌ئێران ته‌نیا له‌رۆژئاوای ورمێ جولانه‌وه‌یه‌کی چه‌کدار به‌سه‌رکرده‌یه‌تی سمکۆ هه‌بو. ئه‌ویش له‌شه‌ری ناوخۆه گلابو هه‌م له‌گه‌ڵ مه‌سیحیه‌کان و هه‌م له‌گه‌ڵ عه‌جه‌م. کرده‌وه‌کانی سمکۆ به‌تایبه‌تی ره‌شه‌کوژی مه‌سیحی و عه‌جه‌م، تالانی ئاوابی و راو‌پو‌تی خه‌لک، به‌رگی سیاسی له‌جولانه‌وه‌که‌ی دامالێ بو وه‌کو باندی تاوان و جه‌رده‌یی سه‌یری نه‌کرا. نه‌ی نه‌توانی به‌روا پشتیوانی هیچ کام له‌ده‌وله‌تانی هاو‌به‌یمان به‌ده‌س به‌یتێ.

له‌پێش راگرتنی جه‌نگدا به‌هاو‌یه‌کی کورت و راسته‌وخۆ له‌دوای ئاگرپ، واته له‌دوای تیشکانی عوسمانی له‌جه‌نگدا بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد له‌کوردستانی جنووبی و هه‌ندێ ناوچه‌ی کوردستانی شیمالی و ته‌سته‌مول و وه‌کو فاکته‌ریکی چالاک له‌سه‌ر شانۆی سیاسی ناوچه‌که سه‌رله‌نوێ سه‌ری هه‌ڵ دایه‌وه.

١/٧ ته‌قه‌للاکانی سلیمانی

هیشتا ئاگرپری مودروس نه‌کراو کاربه‌ده‌ستانی تورک کاروباری سلیمانیان به‌شیخ مه‌حمودی حه‌فید سپاردبو. شیخ محمود له‌وکاته‌دا ناسراوترین سه‌رکرده‌ی کوردبو له‌کوردستانی جنووبی‌دا. له‌دوای کوژرانی شیخ سه‌عه‌یدی باوکی و شیخ ته‌حمه‌دی بۆرایی له‌موسڵ (١٩٠٨) که له‌لایه‌ن حکومه‌تی ئیتیحادیه‌کانه‌وه دور خرابونه‌وه بۆ ته‌وێ، به‌کرده‌وه بویو به‌سه‌رۆکی بنه‌ماله‌ی ساداتی به‌رزنجه‌و شیتخانی ناوچه‌که. له‌سالانی جه‌نگدا سه‌رکرده‌یه‌تی (موجاهیدان)ی کوردی کردبو

له شهري تاريخهري پينجوين دا دژي سوپاي روسو له شهري شعيبه دا دژي سوپاي بهریتاني. شيخ محمود نفوزيكي کاريگهري له ناو عه شيره ته کاني ناوچه که دا هه بو. شيخ محمود که جاري يه که م نامه ي بۆ کار به ده ستاني ئينگليز نوسي. نامه که ي که و ته ده ست تورک و له سهر نه وه گپړاو حوکمي ئيعدام درا. زوري نه مابو ئيعدامي بکه ن. به لام ره وتي روداوه کاني جهنگ به جوړي روښت، تورک هيچ قازاخينيکي له کوشتنی دا نه دي، به لگو نازادي کردو کاروباري سليمنيان پي سپارد.

بۆ جاري دوهم، له تشريني يه که مې ۱۹۱۸ دا شيخ محمود، عيزه ت و پچي و نه حمده فائقې به نوينه رايه تي خوي به نامه يه که وه ناره لاي کار به ده ستاني بهریتاني له کفري. له نامه که ي دا داوي له بهریتانيا کردبو "گه لي کوردش له پزي گه لاني نازادا دابني و بهریتانيا ده سته بهري نه وېني له هيچ هه لومهر جيکا ريگه ي گه رانه وي ده سه لاتي تورک بۆ کوردستان نه دا، له بهرام بهر نه وه دا نه وېش ناماده يي خوي دهر نه بري بۆ هاو کاريان.^{۴۸}

بهریتانيا له وکاته دا پيويستي به وه بو کوردستان نارام بي و، گه لي کورد به لاي خوي دا رابکيشي نارنولډ ويلسون حاکمي عامي عراق ميجهر نوئيلى نارد بۆ سليمني بۆ گفتوگو له گه ل شيخ محمودو داناني به حاکمي ناوچه که و هانداني عه شيره ته کورده کاني به يني زني بچوک و روباري سيوان که بۆ به ريوه بردني کاروباري خويان يه کيتيه ک پيک به يني به سه روکايه تي شيخ محمود.^{۴۹} له ۱۶ ي تشريني دوهمي ۱۹۱۸ دا نوئل گه يشته سليمني له ريوه به بروسکه ناگاداري حاکمي گشتي کرد: (نه مې گه يشتمه سليمني. پيشوازيه کي شاهانه کرام. نوينه راني گونده کان به دريژايي ريگا راوه ستابون، به گه يشتنی ئيمه شادي خويان دهر نه بري... من دژواري زور نابيتم له دواړو ژا له ريگه ي دامه زراندي ده وله تيکي کوردي له ژير سه رپه رشتي خومان و ده سه لاتي نه فسره سياسيه کاتمان دا به و مهرجه ي ده سبه جي ريوشوني بۆ دابنري)^{۵۰}

له سليمنيان ش له کوښونه وه يه کي جه ماوه ري دا نوئل به ناوي حکومه تي بهریتانيه وه داناني شيخ عمودي به حکومدار راگه ياندي به ليني خوشي به خه لک دا. که و ته پتوه ندي بۆ ريکخستني کونفره نسيکي ۴۰-۵۰ که سي پياوه ناسراوه کاني ناوچه که.

سليمني له وکاته دا شاريکي دواکه وتوي بچوک بو. تازه له برسي تي و په تاي رشانه وه هه ستابوه وه. له هه مو سليمني دا خانويه کي باشي تي دا نه بو. به شي زوري بوبو به که لاوه. روښن بېره کاني له ناو سوپاي عوسماني و داوه زگا کاني ترا بون دور له سليمني. زولمي کوښه لايه تي هه ندي له ده سه لاتداراني شارو ناوچه که، دزي و

جەردەیی و کوشتنی ناپەوای خەڵک ناوچە کە ی بە تەواوی ئاشارام و ژیاانی خەڵکی ناخۆشکردبو.

لە ١٩١٨ دا حاکمی عامی عێراق ویلسون بەفرۆکە خۆی چو بۆ سەردانی سلیمانی. ویلسون کابرایەکی گەرنگ بو لە دارشتنی سیاسەتی ناوچەیی بەریتانیادا. چونی ئەو خۆی لە خۆی دا گەرنگیەکی سیاسی هەبو. ئەمە هەڵیکە باش بو بۆ ئەوێ شیخ محمود و پیاوێ گەورەکانی تری کورد لێوێ شیاوێیی سیاسی خۆیان و گەلە کە یان لە بەرپەرێوە بردنی کاروباری ناوچە کە دا بۆ ویلسون بەسەلێنن. چونکە ویلسون ئە ی توانی دەوری کاریگەری هەبێ لە بەرپاردانی جوړی چارەنوسی کوردستانی جنووبی دا.

لە سلیمانی ویلسون شیخ محمود و چەند گەورە پیاوێکی تری بینێ. لەم کۆنفرەنسە دا ویلسون بە درێژی گفتوگۆی لە گەل کردن. حکومەتیکی کوردی کاتیی لە سلیمانی بەرەز مەندی ویلسون دامەزرا کە شیخ محمود بە نوێنەراییەتی بەریتانیا حوکمداری بێ. ئەوانە ی لە کۆنفرەنس دا بە شداربون، ئە گەرچی پیاوێ دەسەڵاتدارەکانی ناوچە کە بون، بە لām لە بەر ئەوێ زۆریان سەرۆکی عەشیرەتی نەخوێندەوار و نەشارەزای کاروباری سیاسی و بەرپەرێوە رایەتی بون، بیروای جیاوازیان دەربارە ی پاشەروژی ناوچە کە دەربری. ویلسون خۆی لە سەر ئەم کۆبونەوێە نوێویتی:

((هەندێ لەوانە بەرپەرێوە رایەتیەکی کاریگەری بەریتانیان ئەوێست لە کوردستان دا و هەندێکی تریشیان دژی ئەمە بون، هەندێکیان سوربون لە سەر ئەوێ کوردستان راستەوخۆ بە لەندەن و بەستری، هەندێکیان بە دزیوێ پێیان و تم نایانەوێ شیخ محمود سەرۆکیان بێ، بێ ئەوێ کە سی کە یان لە بیر بێ.))^{٩١} لە کۆتایی گفتوگۆکان دا شیخ محمود بیرخەرەوێەکی دا بە ویلسون ٤٠ کەس لە گەورە پیاوێکانی ناوچە کە مۆریان کردبو، تیا یا بە لێنەکانی بەریتانیان دوبارە کردبو و دەربارە ی رزگاری گەلان لە دەسەڵاتی تورک و یارمەتی دانیان بۆ دروست کردنی قەوارە ی سەر بەخۆ، ئەوانیش سەبارەت بەوێ نوێنەری گەلی کوردن تکا لە حکومەتی بەریتانی ئە کەن کورد لەو بە لێنانە بێ بەش نەکاو، پێنەندیان لە گەل عێراق رێک بجا.^{٩٢}

زۆری تەبرد شیخ محمود لە گەل نوێنەرانی بەریتانی لە سلیمانی تێک چو. شیخ محمود سنووری قەلەمپەرە کە ی بە تەسک و دەسەڵاتەکانی خۆی بە کەم ئەزانی. خۆی بە نوێنەری هەمو کوردەکانی ولایەتی موسڵ و هەندێ لە عەشیرەتە کوردەکانی ئێران دانەنا. بەریتانیەکان لە رەفتاری شیخ محمود و جوړی بەرپەرێوە بردنی کاروباری

ناوچه که و خواسته کانی رازی نه بون. له نه بجام دا شیخ محمود په نای برده بهر به کارهیتانی چەك دژی هیتی بهریتانی. له شه پینکی بی هوده دا له ده ربه ندی بازیان له ۱۸ ی حوزهیرانی ۱۹۱۹ دا به برینداری به دیل گیراو درایه دادگا، حکومت ته که ی سلیمانی تیک چو. هیزی بهریتانی سلیمانی دا گیر کردو نه فسه رانی ئینگلیز راسته وخو ئه رکی به پیره بردنیان گرتنه نه ستو.

۲/۷ تهفه لاکانی نهسته موډ

له مانگه دوايه کانی ۱۹۱۸ دا نیشانه کانی تیشکانی دهوله تی تورک له ده رکه وتنا بو. سهر کرده کانی بزوتنه وهی نه ته وهی کورد له نهسته موډ که وتنه خو ریکه خستنه وه. سهید عه بدول قادری شه مزینی به هاوکاری نه مین عالی به درخان و چەند گه وره پیاوی تری بنه ماله ی به درخان و بابان و چەند کورده ناسراوی دیار به کر، مه لاتیه، دیرسیم، خه رپوت، سلیمانی، سابلاخ، سنه .. (جه معییه تی ته عالی کوردستان) ی دامه زرانده. دا گیر کردنی نهسته موډ له لایه ن هیزی هاو به شی هاو په یمانه کانه وه نازادییه کی زو رتری چالاکی سیاسی، فەرهنه گنګی، دیپلوماسی بو دا بین کردن.

پروگرامی ج ت ک له به رده ستدا نیه. له یاده داشته کانی دا بو کار به ده ستانی بهریتانی و. هاو په یمانه کان و بو کونفره نسی ناشتی، و له گفتوگو ی سهر کرده کانی دا له گه ل نوینه رانی بهریتانی و با یی عالی دا ده رته که وی که نامانجی ج ت ک پیکهیتانی کوردستانی سهر به خو بو به یار مه تی هاو په یمانه کان، به تاییه تی بهریتانیا. بو چونی ج ت ک بو سهر به خو یی کوردستان به ته واوی رون نیه و دیاری نه کراوه، چونکه له یاده داشته و گفتوگو کان دا باسی کوردستانی سهر به خو له هه مو جو ره ده سه لاتی، کوردستانی سهر به خو له ژیر مانداتی بهریتانی، کوردستانی ئوتونوم له ژیر ده سه لاتی بهریتانی، کوردستانی ئوتونوم له چوار چیته وهی دهوله تی عوسمانی دا، کراوه. له مانده ش هه موی مه به ست سهر به خو یی یا جو ری له سهر به خو یی بو.

جه معییه ت بو ده رپرینی بیرو بو چونه کانی له ۷ ی تشرینی دوه می ۱۹۱۸ وه گو فاری کوردی-تورکی ((ژین)) ی به لیپرسراوه تی هه مزه موکسی بلاو نه کرده وه. و هه ولئ نه دا له شاره کانی کوردستان دا کلوب و کومیتیه ی جه معییه ت دا به زینتی. و بو بایه خ دان به خوینده واری و بلاو کرده وهی کتیبی کوردی و ریکه خراوی فەرهنه گنګی ((کرد تعمیم معارف و نشریات جمعیتی)) دامه زرانده.

ج ت ک بایه خیکه تاییه تی دا به ریکه خستنی ژبانی کورد و چا کردنی ژبانی کریکارانی کورد له نهسته موډ هه ولئ نه دا بو گه پانه وهی نه و کوردانه ی

له سالانی جهنگدا به زۆر له كوردستانهوه بۆ شوینه دوره كانی نه نه دۆل دور خرابوونهوه.

ج ت ك بۆ به دهسته پێنانی مافی نه تهوه بی كورد له ۳ لاهه جولای پێوهندی له گهڵ هاو په یانه كان. ههولدان له كۆفره نسی ناشتی. گفتوگۆی سیاسی له گهڵ با ییعالی.

۱/۲/۷ تهقه لالا له گهڵ هاو په یمانه كان

له سه ره تای كانونی دوه می ۱۹۱۹دا له كاتیكا كۆفره نسی ناشتی له پاریس تازه خه ریکی كۆبو نه وه كانی بو. دهسته یه کی نوینه رایه تی كورد به سه ره كایه تی سه ید عه بدو القادری شه مزینی چون بۆ دیدنه ی نه دمیرال كارلشورب مه ندوبی سامی به یریتانی له نه سه ته مو ل بۆ گفتوگۆ، بۆ ته وه ی یادداشتی ج ت ك ده رباره ی خوا سه كانی گه لی كوردی به نه ی.

له باتی مه ندوبی سامی مه سه ته ر ریان ته م ده سه ته یه ی بی نی. هه ی نه تی كوردی په ژاره ی خۆی ده ربهری له پشت گۆی خه ستنی خوا سه ته كانی كورد. وتی زۆرایه تی دانیشه توانی ناوچه كانی رۆژه لاتی توركیا كوردن هه روه ها له و دیو سنوری ئیران ، لوپستانو ته و شوینه نه به ته وا ی یا خود به زۆری كوردن. وتی پێوهندی كوردو ته ر مه ن له هه له مو مه رجی ئاسایی دا باش بو، تیكچه ونی ته و پێوه ندیه له هه ندی كاتی دیاری كراوا نه گه رپته وه بۆ كرده وه كانی حكو مه تی عوسمانی، هه روه ها پێوه ندی له گه ل نه سه تورییه كانیشه ئاسایی بو. بۆ سه لماندنی ته وه ش ته رجو مانیتکی مه سیحییان له گه ل خۆیان به رده بو.

به پیتی هه لسه نگان دنی ریان، قسه كانیان ده رباره ی سنوری كوردستانی ئۆتۆنۆمی چاوه پێ كراو رو نه بو، پێیان با شتر بو ته مه به یلریتسه وه بۆ به یاری ره وا ی كۆفره نسی ناشتی. هه ی نه ته كه دا وای كرد سوو كار ئاسانیان بۆ بکری نوینه ری كورد بنی رن بۆ ته و روپا تا خۆیان به رگری له مه سه له ی كورد بکه ن.

هه ی نه ته كه یادداشتی کی پی بو، رۆژی ۲ی كانونی دوه می ۱۹۱۹ له لایه ن سه ره كی كۆمیته ی كوردستان سه ید عه بدو القادرو، سه كرتیری كۆمیته خه لیل به درخانو، سید عه بدو لالا شه مزینی، مه سه فا پاشا، عه بدو له عه زیز بابان، مه لا سه عید به دیع الزمان، مه لا عه لی ره زا ئیمزا كرابو.

ته م یادداشته راسته وخۆ بۆ مه ندوبی سامی نو سه رابو، تکیان لی كرده بو بیگه ی نه ی به حكو مه تی به یریتانی. ته م یادداشته دا نوی بو یان:

((سه ر كرده كانی كورد هه می شه پشتی خه لیفه و شا و سو لتانه كانیان گرتوه ، به لām هه ردو ده و له تی عوسمانی و ئیرانی به شیوه یه کی زۆر نا ره وا كورد ستانیان له ناو

خۆیاندا دابەش کردووە... کورد لە گەڵ تورکیا و ئێراندا بوو بە گشتی ئە گەریتەووە بۆ ترس لەوێ کە روسیا لە دوا یی دا هەلێان بلوشت...

((...)) هەلۆیستی کورد لە جەنگا بە تەنیا کردووە کانی سولتان دیاری نە کرد بو، بە لکو کردووە کانی روسیاش بەوێ کە مایە تێه نە موسلمانە کانی لێ هان ئە دان و هەرەشە ی دا گیر کردنی نیشتمانی کوردی نە کرد. روسیا هەرەشە ی نە هیشتنی لە کورد ئە کرد. پاش ون بونی روسیا لە مەیدان و سەرکەوتنی هاو پەیمانە کان، هیچ هۆیک نە ماو هە گە لێ کورد نازار لە دەس چە و سینەرە کۆنە کانی بچێژی...

((...)) کورد هەمو ئەو رەوشتانە ی تێ دایە کە لێو شاو ه بێ بۆ ئەوێ جینگە ی خۆی لە پرێزی گە لانی دۆستدا بگریو سەرەتای رەوای مافی نازادی بریار دانی چارەنوس بە دەس بەیئنی.

((لە نار کوردا ژمارە یەکی باش خۆیندە وار هە یە. دانیش توانی کورد بە لایە نی کە مەو ه ۵ ملیۆن ئە بن.

((کۆمیتە بە هیوای یار مە تی حکومە تی بە ریتانیە بۆ پشیش خستنی کوردستان.))

لە ۱۲ ی مایس دا سە یید عە بدولقادر سە ردائیکێ تری ئە دە میرا ل ویسی کرد. ئە بچارە سەرە پای دوبارە کردنە وێ خواستە کانی پششوی، تکای لێ کرد بە ریتانیا گوشار بۆ حکومە تی عوسمانی بە یئنی "رێگە بدا بە و سە دان هە زار کور دە ی لە سە ردە می جەنگ دا دور خراو نە تە وە بۆ شویتنی دور بگەرێ تە وە نیشتمانە کە ی خۆیان.

لە دیدە نیە کی ترا سە یید عە بدولقادر میستەر هو هله ری دی. سە یید لە م دیتنە دا وتی:

((کورد خۆیان لە هە لومە رچیکێ نالە باردا ئە یینن، بگرە لە هە لومە رچیکێ تر سنال دا)). هو هله ر لە راپۆرتە کە ی دا نو سیویتی، کار بە دە ستانی ئە ستە مول بە سەرۆ کایە تی سە درێ اعظم فە رید پاشا هە ندێ پششیا ری گو غاویان بۆ کرد بو، بە لێ تیان دا بویە ئۆ تۆ نۆ می تە و او بە کورد بە دن لە ژێر سایە ی حکومە تی تورکیا دا. لە زمانی سە یید عە بدولقادر وە ئە نو سی "فە رید پاشا بە لێ تنی زۆری دا، بە لām تا لە سەر کار بو هی چیا نی جێ بە جێ نە کرد. حکومە تە کە ی ئیستاش بە سەرۆ کایە تی عە لی رەزا گف تی داو ه ((اداری ذاتی)) بۆ کورد جێ بە جێ بکا، بە لām لە هە مان کات دا تە نگیان بە خۆ ی هە ل چنیو ه. لە بەر ئە وێ مە ترسی مستە فا کە مال لە زیاد بون دایە، حکومە ت ئە یە وێ پششیا نی کورد بە دەس بە یئنی. سە یید عە بدولقادر ئە یە وێ هاو نا هە نگ ی تە و او لە گە ل هاو پەیمانە کان بکا بە تاییە تی بە ریتانیا چونکە

لای وایه “پاشه رۆژی کورد به سیاسه‌تی حکومه‌تی به‌ریتانیاوه به‌ستراوه. هه‌روه‌ها به‌گرنگی پێ دانه‌وه هه‌والی ریکه‌وتنی کوردو ئهرمه‌ن له‌تورکیاو له‌پاریسی پێ راگه‌یاند.

سه‌ید عه‌بدولقادر به‌ هوهری وت: ((راسته‌ ته‌بێ کورد به‌هیوا بن له‌ریگه‌ی کۆنفره‌نسی ناشیه‌وه ئاماغه‌کانیان بیه‌ته‌دی نه‌ک له‌ریی حکومه‌تی عوسمانیه‌وه له‌ئه‌سته‌مول، هه‌روه‌ها له‌وانه‌یه‌ له‌گه‌ڵ تێپه‌رینی کاتدا هه‌ندێ هه‌لی تر هه‌ڵ بکه‌وێ... به‌لام نه‌و زیهره‌کانه‌ نه‌و دژواریانه‌ی روون کهرده‌وه که‌ به‌ره‌نگاری کورد نه‌بن له‌به‌دی هه‌تانی ئاماغی نازادی‌دا ته‌گه‌ر هاوپه‌یمانه‌کان هه‌تزی ته‌واویان نه‌بێ بۆ گوشار هه‌تانه‌ بۆ عوسمانی که‌ هه‌مو به‌نده‌کانی په‌یمانی ناشتی قبول بکا.

له‌م ماوه‌یه‌دا له‌ئه‌سته‌مول جگه‌ له‌دیده‌نیه‌کانی سه‌ید عه‌بدولقادر و هاوکاره‌کانی له‌کاربه‌ده‌ستانی به‌ریتانی بۆ روون کردنه‌وه‌ی باری سه‌ره‌نجی کوردو، جگه‌ له‌یادداشته‌کانی شه‌ریف پاشا بۆ کۆنفره‌نسی ناشتی له‌پاریس. هه‌ر له‌ئه‌سته‌مول چه‌ندین یادداشته‌ی نوسراو دراوه‌ته‌ به‌ریتانیاو هاوپه‌یمانه‌کانی، هه‌روه‌ها که‌ کۆمسییۆنی کینگ-کوه‌ین گه‌یشه‌ ئه‌سته‌مول چه‌ند که‌سی به‌ناوی حه‌یزبی دیموکراتی کوردوه‌وه‌ چونه‌ لای داوای سه‌ربه‌خۆیی کوردستانیان لێ کرد. چالاکی سیاسی کورد له‌ئه‌سته‌مول به‌ چه‌شنیکی هه‌ست پێ کراو په‌ره‌ی سه‌ندبو، به‌راوه‌یه‌ک که‌ مه‌ندوبی سامی له‌ئه‌سته‌مول له‌وه‌زیری کاروباری ده‌ره‌وه‌ی به‌ریتانی پرسێ هه‌لوێستی له‌چالاکی کورده‌کان چی بێ؟ میسته‌ر بیلفور ئاگاداری کرد:

((ئامۆژگاریه‌ کانت بۆ کورد نه‌وه‌بێ که‌ پارێزگاری هه‌یمنی بکه‌ن و نه‌هه‌تلن پشێوی رویدا، چاره‌روانی بریاره‌کانی کۆنفره‌نسی ناشتی بن، چونکه‌ باری سه‌ره‌نجی کورد له‌لای کۆنفره‌نس ئیتر زانراوه‌.))

کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیز به‌گه‌شتی له‌سه‌رئه‌وه‌ ریک بون هه‌ندێ مافی نه‌ته‌وه‌یی کورد به‌سه‌لینرێ، به‌لام له‌سه‌ر هه‌ندێ مه‌سه‌له‌ی گرنگ له‌ناو خۆیاندا نه‌گه‌یشه‌ت بونه‌ ته‌نجامیکی یه‌کگرتو، به‌تایبه‌تی: یه‌که‌میان، جۆری نه‌و مافه‌ چی بێ “سه‌ربه‌خۆیی به‌یارمه‌تی ده‌وله‌تێکی گه‌وره‌، فیدرالی، فیدرالی چه‌ند ناچه‌یه‌کی ئۆتۆنۆم له‌ناو یه‌ک ده‌وله‌تدا، ئیداره‌ی ذاتی... دوه‌میان، مافی کورد له‌کام ناوچه‌ی جوگرافییدا به‌سه‌لینرێ، به‌واته‌یه‌کی تر کوردستان کوێه‌؟ سییه‌میان، له‌ناو کوردا کێ نوێنه‌رایه‌تی کورد ته‌کا تا سه‌ردای له‌گه‌ڵ بکری؟

به‌ریتانیا به‌خۆشه‌وه‌ هه‌والی ناشت بونه‌وه‌ی کوردو ئهرمه‌نیان وه‌رگرت. کاربه‌ده‌ستانی به‌ریتانی هانی نوێنه‌رانی هه‌ردو گه‌لیان ته‌دا بۆ قول کردنه‌وه‌ی ته‌بابی و ناشتی.

سیاسه‌تی به‌ریتانی له‌کوردستان‌دا نه‌وه‌بو که ئاسایش و هیمنی جیگیر ببی. نامۆژگاری سه‌رکرده‌کانی بزوتنه‌وه‌ی کوردیان نه‌کرد نفوزی خۆیان به‌کار به‌یستن بۆ پاراستنی ئاسایش و رونه‌دانی هیچ پشێوییەک. نه‌مه‌ش به‌کرده‌وه هه‌لیکی میژویی بۆ مه‌سه‌فا که مال هه‌ل خست به‌نازادی له‌کوردستان‌دا، بی نه‌وه‌ی توشی به‌ره‌نگاری سیاسی یا چه‌کداری کورد ببی، کار بکات و رێوشوێنی دامه‌زراندنی تورکیای نوێ و سه‌ربهرینی مه‌سه‌له‌ی کورد دابنێ.

٢/٢/٧ کوردو نه‌رمه‌ن: ناشتبه‌نه‌وه له‌په‌راویزی کۆنفره‌نسی ناشتی‌دا

له‌٢٢ی ئازاری ١٩٩٩دا جه‌نه‌راڵ شه‌ریف پاشا بیرخه‌ره‌وه‌یه‌کی له‌ژێر ناوی ((یادداشتی ده‌رباره‌ی خواسته‌کانی گه‌لی کورد))دا به‌ نه‌جمه‌نی به‌رزی کۆنفره‌نسی ناشتی له‌پاریس.

له‌م یادداشته‌دا میژوی کوردو سنوری جوگرافی کوردستان و خواسته‌کانی پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ نه‌رمه‌ن رۆن کرا به‌وه.

مه‌سه‌له‌ی نه‌رمه‌نیه‌کان له‌دو لاره‌ بویه جینگه‌ی گرنگی پێ دانی ده‌وله‌تانی نه‌ه‌روپی “یه‌کیکیان، وه‌کو گه‌لیکی مه‌سیحی که‌چهند قه‌پن به‌چه‌وساوه‌یی دیلی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تیکی ئیسلامی زۆردار بو. دوه‌میان، کوشتاری به‌کۆمه‌ڵی ناره‌وای سه‌دان هه‌زار که‌سی ته‌م گه‌له‌و ده‌ربه‌ده‌ر بونی پاشماوه‌که‌ی. خواسته‌کانی نه‌وان و هی کورد به‌هۆی پێکه‌وه‌ ژیانی دوو درێژ له‌ناوچه‌یه‌کی هاوبه‌ش داو، دوا‌ی‌ی تر کوشتاری به‌کۆمه‌ڵی یه‌کتی، ئالا حه‌میدیه‌کانی کورد دژی نه‌رمه‌نی و تێپه‌ چه‌کداره‌کانی نه‌رمه‌نی دژی کورد، جوړی له‌ناکوکی قولی دروست کردبو که‌بی دۆزینه‌وه‌ی چاره‌یه‌ک بۆ نه‌وه‌ دژوا‌بو خواسته‌کانی ته‌م دو گه‌له‌ به‌تایبه‌تی هی کورد بێته‌دی.

تاوانی کوشتاری به‌کۆمه‌ڵی نه‌رمه‌نی له‌نه‌ه‌روپا ده‌نگیکی گه‌وره‌ی دابوه‌وه. نه‌گه‌رچی ته‌مه‌ راسته‌وخۆ له‌ژێر سه‌ربه‌رشتی، ته‌لعه‌ت پاشا، وه‌زیری کاروباری ناوه‌وه‌ی تورکیادا نه‌نجام درابو، به‌لام چونکه‌ ئالا حه‌میدیه‌کان تیا به‌شدار بوبون، تورك ئه‌یو‌یست ته‌م تاوانه‌ ب‌خاته‌ پال گه‌لی کورد بۆ نه‌وه‌ی ناوی بزپێنێ و وه‌کو گه‌لیکی دره‌نده‌ی دواکه‌وتوو ب‌یخاته‌ به‌رچاوی جیهان. توفیق پاشا که‌چهند جارێ وه‌زیرو ماوه‌یه‌ک سه‌فیری تورکیا بو له‌به‌ریتانیا، دوا به‌دوا‌ی راگرتنی جه‌نگ له‌ نه‌ندن گوتبوی:

((ته‌وانه‌ی نه‌رمه‌نیان کوشت کورد بون. تورك و حکومه‌تی تورکیا له‌و‌کاره‌ به‌رین. نه‌گه‌ر پێویسته‌یه‌کانی جه‌نگ و خه‌ریک بونی به‌شه‌ره‌وه‌ نه‌بوا‌یه، حکومه‌ت ئه‌ی توانی نه‌ه‌یلێ ته‌و کاره‌ روبه‌دات و تاوان‌بازه‌ راسته‌قینه‌کانی سزا نه‌دا.))^{١١}

كورد نه‌خۆی هۆی راگه‌یانندی هه‌بوه نه‌ داووده‌زگای دیپلۆماسی كه‌بتوانی ئەم كاره‌ له‌سه‌ر خۆی لا‌بباو تاوانباری راسته‌قینه‌ له‌لای رای گشتی جیهان ناشكرا بكا. گه‌لێ له‌كۆڤو كۆمه‌له‌كانی دنیا نه‌مه‌یان به‌سه‌ر كوردا نه‌هیتنا. له‌و سه‌رده‌مه‌دا دو‌شایه‌تی بێنگانه‌ كه‌یه‌كێکیان خودی ئه‌رمه‌نیه‌كان و ئه‌وی تریان نه‌فسه‌ریکی ئینگلیز بو، نه‌ختن له‌هه‌وری ئەم پرۆپاگانده‌یه‌یان ره‌وانده‌وه‌.

ده‌سته‌ی نوینه‌رایه‌تی ئه‌رمه‌ن به‌سه‌رۆكایه‌تی بوغوس نوبار پاشا له‌هه‌وزه‌یرانی ۱۹۱۸دا ((بیرخه‌ره‌یه‌کیان ده‌رباره‌ی مه‌سه‌له‌ی ئه‌رمه‌ن))^۹ به‌هه‌مو گه‌وره‌ پیاوانی دنیا دا . له‌وێدا ئۆبالی هه‌مو ئه‌و کوێره‌وه‌رییه‌ی به‌سه‌ر گه‌لی ئه‌رمه‌نی هاتوه‌ خراوته‌ گه‌ردنی سولتان عبدالحمیدو کاربه‌ده‌ستانی تری تورک.

هه‌روه‌ها میجهر نوئیل له‌و راپۆرتهدا كه‌دوای گه‌شته‌ درێژه‌كه‌ی به‌كوردستانی تورکیادا ده‌رباره‌ی مه‌سه‌له‌ی كورد نویسی بوی، شایه‌تی ئەدا كه‌ ئۆبالی ئه‌و تاوانه‌ له‌ئه‌ستۆی کاربه‌ده‌ستانی تورک دایه‌ نه‌ك هی كورد، به‌لكو كورد ئه‌وه‌ندی له‌ده‌ستی هاتوه‌ هه‌ولێ رزگار کردنی گیانی ئه‌رمه‌نی راوناوی داوه‌.

سه‌رکرده‌کانی بزوتنه‌وه‌ی كورد گرنگی رێكه‌وتنیان له‌گه‌ڵ گه‌لی ئه‌رمه‌نی نه‌زانی. یه‌كه‌میان له‌به‌ر ئه‌وه‌ی وه‌كو دو‌ نه‌ته‌وه‌ی دراوسێی یه‌كتری كه‌ نه‌بێ رێگه‌ی پێكه‌وه‌ ژیا‌نی به‌ناشتی هه‌ڵ بېژێرن. دوه‌میان بۆ ئه‌وه‌ی تێكه‌ڵ بونی خواسته‌ ئه‌رزیه‌ی كانی ئەم دو‌ گه‌له‌ نه‌بیته‌ به‌هانه‌ی پشت گوێ خستنی مافه‌كانیان له‌سه‌ر ناستی جیهانی چونكه‌ کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌تانی ئه‌وروپیی له‌هه‌مو بۆنه‌یه‌كه‌دا ئه‌یان گوته‌وه‌.

پاش دانۆستانێکی زۆر له‌نیوان شه‌ریف پاشا به‌نوینه‌رایه‌تی گه‌لی كوردو بوغوس نوبار پاشا به‌نوینه‌رایه‌تی گه‌لی ئه‌رمه‌نی و ئۆهانجیان به‌نوینه‌رایه‌تی حكومه‌تی ئه‌رمه‌نی له‌قافقاس رێكه‌وتنیان ئیمزا كرد كه‌بۆ زۆر كه‌س، ته‌نانه‌ت له‌کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌تانی ئه‌وروپیش، شتیکی چاوه‌ڕێ نه‌كراو بو. رێكه‌وته‌كه‌ به‌م جو‌ره‌ی لای خوارێ له‌هه‌ردو لاوه‌ نێردرا بۆ سه‌رۆکی كۆنفره‌نسی ناشتی:

پاریس ۲۰ تشرینی دوهمی ۱۹۱۹

جەنابی سه‌رۆك

به‌ختیارین به‌وه‌ی وینه‌یه‌کی ئه‌و نامه‌یه‌تان بده‌ینی كه‌بۆ كۆنفره‌نسی ناشتی نوسراوه‌، وه‌ له‌لایه‌ن ئیمه‌ره‌ نوینه‌رایه‌تی یه‌كگرتوی ئه‌رمه‌نی و نوینه‌رایه‌تی كورد له‌كۆنفره‌نسی ناشتی دا ئیمزا كراوه‌.

بهريژتان نه بينن به پيچهرانه قسه دوزمه كانمان كه تهلين نهرمه نو كورد
 ناتوان پيگه به ناشتي بژين، په يماني ناشتمان به ست، له بهر تيشكي به دي
 هاتني تاماچه نه ته وپه كانمان دا كه پيوانه ي پاشه روزه.

تكايه ريزي بي نه ندازه مان قبول بكن

سروكي نوينه رايه تي نه ته وپي

سروكي نوينه رايه تي كورد

نهرمه ن

له كوزفره نسي ناشتي

بوغوس نوبار

شريف

نهمه ش تيکستی ريکه وتني په يماني ناشتي هردو نوينه رايه تي:

۱۲ شه قامي سروك ويلسون، پاریس

۲۰ ي تشريني دوه می ۱۹۱۹

نوینه رايه تي په کگرتوي نهرمه ن

تيمه نه وانه له خوارئ تيمزمان كرده، نوينه راني گه لاني نهرمه نو كورد،
 نه و شهوره مان پي پراوه كوزفره نسي ناشتي ناگادار بكه ين، كه هردو گه له كاني
 تيمه هه مان به رژه ونديان هديه، وه بز هه مان تامانج تي نه كوشن، په ي
 به نازادي و سهر به خويي خويان نه بهن به تاييه تي بز نهرمه نو رزگاريان
 له ده سلا تي سه ختي حكومه تي عوسماني، واته رزگاريان له نيتحدادو ته ره قي.

تيمه هه مومان پيك هاتين له سر نه وه ي داوا له كوزفره نسي ناشتي بكه ين
 به پي سهره تاي نه ته وه كان برياري دامه زاندي نه رمني ياي په كگرتوي سهر به خوي
 كوردستاني سهر به خوي بدات به يارمه تي په كي له ده ولته گه وركان.

شريف سروكي نوينه رايه تي كورد بو كوزفره نسي ناشتي

بوغوس نوبار سروكي نوينه رايه تي نه ته وپي نهرمه ن

د.نوهانيان سروكي كاتي نوينه رايه تي كوماري نهرمه ن

نهمه سهر كه وتنيكي گه وړه بو، هه لويستي نوينه راني هردو گه لي
 له كوزفره نسي ناشتي داو له ناو ده ولته تان دا به هيز كړد. هاوپه يمانه كان به خوشيه وه
 نهم هه والديان وه رگرت، به تاييه تي به ريتانيا. كيژن ناگاداري مهندي سامي
 كړد له نه سته مول كه هاني نهمه بدات.

باييعالي هه وړه ها جولانه وه كه مالي كه له روزه لاتي نه نه دژل دا له پهره سندن
 دابو نهم هه نگاهويان پي ناخوش بو. به هانداني مسته فا كه مال و له ژير گوشاري
 لايه نگره كاني دا چه ندين بروسكه ي ناره زايي له لايه ن سهراني خيله كاني كورده وه،

به تاييه تي نه وانه ي له تاواني كوشتاري نه رمه ني دا به شداربون، له كوردستانه وه دژي نوينه رايه تي شديف پاشا و ريكه وتني نه رمه ني - كورد ني دردا بژ كو نفره نسي ناشتي و بابي عالي.

٣/٢/٧ دانوستاني سياسي: تيگچوني ريزه كاني كورد

ج ت ك كه هاوزه مان له گه ل نه و چالاكيه گهرمه ي له مه يداني پيونه دي ناو ده و له تان دا نه ي نواند، ريگه يه كي تريشي گرت بو " ريگه ي گف تو گو ژو دانوستاني سياسي له گه ل بابي عالي بو دژينه وه ي چاره يه ك بژ گيو گرفتني نه ته وه يي كورد.

دواي راگرتني جهنگ كورد ته نيا نه ته وه ي گه وه بو له ژيژر دهستي حكومه تي تورك دا ما بو. نه ي ويست هه رچونئ بئ نه ويش له ده ست نه دا، به تاييه تي له و كاته دا سه ركرده كاني كورد كه وتبونه خه باتيكي سياسي به دين بژ به دي هيناني ئاما خه كاني بزوتنه وه ي كورد، زه مينه ي (دولي) يش تاراده يه ك بژ نه وه له بار بو. بابي عالي نه ي ويست مه سه له ي كورد (تدويل) نه بئ بچي ته ناو كو ژو كو مه له جيهانيه كانه وه، به لكو هه و لي نه دا وه كو مه سه له يه كي ناوخوي توركي ا بميني ته وه. بژ نه خا مداني ئه م سياسي ته كه وته منا وه ره. رۆژنامه كاني توركي ا وتاري به سوزيان نه نوسي له سه ر پيويستي يه كي تي ي هه ردو گه لي موسلمان و نه و كو ژره وه ريه ي به سه ر هه ردو كي ان دي نه گه ر كورد له ده و له تي عوسماني جيا بي ته وه.

بابي عالي كه وته هه و لي دان بژ نزيك خستنه وه ي هه ندي له سه ركرده كاني كورد له خو ژو، پله و پايه ي به رزي پي نه سپاردن.

له ١٩١٩ دان بابي عالي ده ست يه كي له سه ركرده كاني جه معيه تي ته عالي كوردستان بانگ كرد بژ دانوستاني سياسي له گه ل هه ينه تيكي وه زا ره تي عوسماني.^{٨٨}

له لايه ن كورده وه سه يد عه بدو لقادري شه مزي ني، نه مين عالي به درخان، مو را د به درخان.^{٨٩}

له لايه ن بابي عاليه وه شه يخ الاسلام ئيبرا هيم ته فه ندي هه يه ري، نه حمه د عبوق پاشا وه زي ري ئيشغال، عه وني پاشا وزيري هه ريه، له دانوستان دا به شداربون. له پاش چه ند كو بونه وه ي ها وه ش بابي عالي به لي ئني به ده ست ي نوينه رايه تي كورده دا:

١. ئو تونومي بدرئ به كوردستان به و مه رجه ي له جاميعه ي عوسماني دا بميني ته وه.

٢. ريو شويني كاريگه ر دا بئري بژ راگه ياندي ئه م سه ربه خو ييه، ده سه به جي ده س بكرئ به جيبه جي كردني.^{٩٠}

له کاتی سەردانی سەدری اعظم فەزید پاشا، وەزیری کاروباری دەرەوێ تۆفیق پاشا بۆ پارێس، شەریف پاشا بە پیتی بۆ چۆنەکانی سەركردایەتی جەمعیەت زنجیرەدەك گەشتوگۆی لە گەڵ كردن و هەمان بە ئێنەکانی پێشویان بۆ ئەویش دووبارە کردەوێ.

دواخستنی جێبەجێ کردنی ئەم گفتانە لەلایەن وەزارەتی فەزید پاشاوە. دەستی دەستی پێ کردنی وەزارەتەكەى دواى ئەویش پێ ئەوێ هەنگاوى جێبەجێ کردنی بنرێ، هەر لە سەرەتایە گومانی لە راستیی نیازی کاربەدەستانی تورک لە دڵی سەركردەکانی کورد، بە تەبەستى لە دڵی سەید عەبدولقادر دروست کرد. سەركردەکانی کورد لایان وابو مەبەستى بائەعەلى تەفرەدانى کوردە نەك دابین کردنی مافەکانی. چونکە لە واکەدا تا ئەهات مەترسی بزوتنەوێ کە مەلەکان زیادى ئە کرد، پێوستى حکومەتى ئەستەمۆلەش بە پشتیوانى کورد زیادى ئە کرد.

گەشتوگۆی ج ت ك لە گەڵ بائەعەلى بۆ سەلماندنی مافی ئۆتۆنۆمى کوردستان لە چوارچێوەى جەمعیەى عوسمانى دا ناکۆكى لە ریزی سەركردایەتى جولانەوێ کوردا دروست کرد.

سەركردەکانی بزوتنەوێ کورد بۆ چۆنیان بۆ جۆرى چارەسەر کردنی گێرگرفتى کورد جیاواز بو، هەندێکیان بە ئۆتۆنۆمى کوردستان لە چوارچێوەى جەمعیەى عوسمانى دا رازی نە ئەبون، ئەیان ویست کوردستان سەربەخۆ یا ئۆتۆنۆم بێ، جیاواز پێ ئەدەو لە تە عوسمانى و لەلایەن دەوڵەتێكى ئەوروپایى گەورەو یارمەتى بدرێ. هەرەها بۆ چۆنیان بۆ جۆرى هەلۆیست لە تورک جیاواز بو، هەندێکیان لایان وابو کە ئەبێ کە لێكى تەواو لە لایان بونى حکومەتى تورک وەرگیرێ بۆ ئەوێ کورد خواستە نەتەوێبەکانى خۆى بە پێشێو بە یە کجاری ئەم دەوڵەتە زۆردارە جیا بێتەو، بۆ ئەوێش هەموو رێگە یە کى سیاسى، دیپلۆماسى، چە کدار بگێرێ. کە چى هەندێکی تریان لایەن وابو کە ئەبێ کورد لەو تەنگانە یە دا گێرگرفت بۆ تورک دروست نە کاو یارمەتییان بەدەن بۆ ئەوێ خۆیان لەو کوێرەوێبە رزگار بکەن.

جیاوازی بۆ چۆنە سیاسەتەکان تێکەڵاو بو لە گەڵ جیاوازی دەسکەوتى تەبەستى و خێلە کى و ناوچە یى، وەبو بە هۆى جیا بونەوێ چەند کەسێ لە سەركردەکانى ج ت ك و دروست کردنى چەند رێکخراوى سیاسى نۆی. ئەمەین عەلى بەدرخان (جەمعیەتى تەشکىلاتى ئىجتىماعىە) ی دروست کرد. مەمدوح سەلیم و هاوڕێکانى (پارتى دیموکراتى کورد) یان پێک هێنا. ئەمەد ثریا

بەدرخان لە قاهىرە (حیزبى استقلالى كوردستان) ى دامەزراند. ئەمانە ھەر يەكە
خۆى بە جىيا لەوى تر كەوتە پێوەندى لە گەڤ دەولەتان و كۆرە جىهانىيە كان.
بايىعالى سەر كەوتنىكى باشى بە دەس ھىنا لە تىكەدانى رىزەكانى سەر كەردايەتى
بزوتنەوى نەتەوىيى كورد. بە لىنە كانىشى ھەر گىز نە ھىنايە دى.

سەر كەردايەتى بزوتنەوى كورد ئەستە مولى كەربو ە مەلەبەندى چالاكىيە كانى.
گەنگىيە كى تاييەتى نە دابو بە كوردستان. كوردستانى شمالي بوبو بە مەلەبەندى
خۆرىكخستەندەوى كەمالىيە كان. تەقەللا كەى شىخ مەحمود لە سلیمانى سەرى
نە گەرت. كوردستانى جەنوبى كەوتبو ە ژێر دەسەلاتى بەرىتانىا و بەشى خواروى
رۆژئاواى كوردستان كەوتبو ە ژێر دەسەلاتى فەرەنسىيە ە. لە بەشى سەروى
رۆژھەلاتى كوردستان سەمۆ خاوەن دەسەلات بو. جەمعیەت و رىكخوا ەكانى تر
ھەر چەندە ھەولیان دا لق لە كوردستان بکەنە ە، بەلام ئەو ھەولانە لە ناستى
پێویستى ەكانى ئەو كاتەى بزوتنەوى كورد نەبو.

ج ت ك لە ھەلسەنگاندنى رودا ە كاندا ئەبێ توشى ژور- ەلەسەنگاندنى
سەلەنەتى عوسمانى و ژێر- ەلەسەنگاندنى بزوتنەوى كەمالى بوبى، بايەخى
زۆرى دابو بە خەلىفە و بايىعالى كەچى مستەفا كەمال و بزوتنەوى كەمالى پشت
گوێ خست بو. نەك ھەر ھەولێ نە دا ھىچ جۆرە لەيەك گەيشت و گەتوگۆيە كى
لە گەڤ دروست بكا، بەلكو ئەوەندەى بۆى بکرايە دوژمنايەتى ئەكەرد.
سەر كەردايەتى كورد لە سەرەتا ە گرەوى لە سەر حكومەتىكى دۆپاوى بێ پاشەپۆژ
كەربو.

ج ت ك تەركىزى كەربو ە سەر كارى دىپلۆماسى، بە تاييەتى نووسىنى يادداشت
بۆ كار بە دەستانى ھاپەيمانە كان و پێوەندى و گەتوگۆ لە گەڤ ئەوان پشت ئەستور
بە پرەنسىپەكانى سەرۆك وىلسۆن و كار بە دەستانى بەرىتانى و فەرەنسى. بە ھىواى
ئەو ەبو ئەوان نازادى بە كورد بەدەن بێ ئەوى خۆى مشورىكى راستەقىمەنى سازدانى
سىاسى و چەكدارى خەلكى كوردستان بخوا. كوردستانى بە جە ھىشت بو بۆ
مستەفا كەمال. كەمال پاشا لە وێ ە ھىزە چەكدارەكانى نوێ كەردە ە، داودەزگا
دەولەتەكانى رێك خستە ە، رێو شوىنى ھىشتەندەوى كوردستانى لە ژێر دەستى
توركىا، رێوشوونى دەستگرتەندەوى بە سەر سەرانى سەرى توركىادا دان.

سەر كەردايەتى بزوتنەوى كورد، جگە لە بەلێننى ھاپەيمانە كان، پشتىوانىكى
جەما ەرى فراوان، رىكخواوىكى سىاسى پتەو، داوودەزگايە كى دىپلۆماسى بەكار،
يا دامەزرادىكى چەكدارى نەبو، تا بتوانى لە پاڤ تەقەللای دىپلۆماسى دا بۆ
بە دەس ھىنانى دانپىنانانى دەولى بە مافى نەتەوىيى كورد، تەقەللای سىاسى و

چه کداری جیبه جی کردنی بدا له کوردستان دا . سهید عهبدولقادر له یه کن له دیدینه کانی دا، دان به مه دا نه نی" که نه گهر هار په یانه کان هیزی ته واو ته رخان نه کن بۆ جیبه جی کردنی به نده کانی په یانی ناشتی دهرباره ی مافی نه ته وه یی کورد، نه وا کورد توشی هه لومهر جیکی دژوار نه بی. جه معییه ت هه ره کو نه وانده نه بو، وه ته رکیزی کرد بو ه سهر کاری دیلو ماسی، نه ی توانی ده زگایه کی دیلو ماسی هه میسه یی دروست بکا بۆ نه وه ی بی به چران شوین خواسته کانی گه لی کورد بکه وی لای ریک خراوه جیهانیه کان و ده ولته زله کانی نه وروپا.

۸. ری خوشکردنی پیکه اتن

۱/۸ کۆنونه وه ی سان ریمو

کیشه په کی دژوار که له و ماوه یه دا له سهری ریکه وتن، دابه شکردنی نه وتی کوردستان بو. بهر له هه لگیرسانی جهنگ حکومه تی تورکیا نیمتیا زی دهره یسانی نه وتی کوردستانی دابو به ((کۆمپانیی نه وتی تورک)) که ۷۵٪ نه ی سه رمایه کی به ریتانی و ۲۵٪ نه ی ئالمانی بو. له دوا ی هه لگیرسانی جهنگ به ریتانیا دهستی به سهر به شه که ی ئالمانیاش دا گرت بو.

له کانونی یه که می ۱۹۱۸ دا له و سهر دانه دا کلیمانسو بۆ له نده نی کرد، له گه ل لوید جوړج ریک که وت" ولایه تی موسل له ناوچه ی نفوزی فدره نسییه وه بگو یز ریتنه وه ناوچه ی نفوزی به ریتانی به رامبه ر گو یزانه وه ی ولایه تی سوریا له ناوچه ی نفوزی به ریتانی و ته رخان کردنی به شی له نه وتی کوردستان بۆ فدره نسا. کلیمانسو، کاتن نه م سه ودایه ی کرد، نه رخه نه وتی کوردستانی نه زانی بو.

له ۱۸ نیسانی ۱۹۱۹ دا بیرینگه ر له باتی فدره نسا و، والتسهر لۆنگ له باتی به ریتانیا ریکه وتنیکیان نیمزا کرد دهرباره ی دابه شکردنه وه ی نه وتی کوردستان. به پیتی نه م ریکه وتنه ۲۵٪ واته به شه که ی ئالمان که ینگیلێز دهستی به سه را گرت بو، درایه فدره نسا. فدره نسا نه بو ریگا بدا له ئیتران و میزۆپۆتامیا وه به پایپ لاین یاخود به ریگای ئاسنین له ناوچه کانی ژیر مانداتی فدره نسییه وه نه وت بۆ سهر ده ریای سپی ناوهره پاست بگو یز ریتنه وه.

له ۲۴ ی نیسانی ۱۹۲۰ دا کۆنفره نسی ناشتی له سان ریمو کۆبو وه بۆ دۆزینه وه ی چاره په کی ناوه یی له نیوان سهره تای مافی داگیر کردنی ولاتان ((حق الفتح)) که ده ولته تانی نه وروپای پیروییان نه کردو له پیکه وتنه نه یته کانی سهرده می جهنگ دا گونجاند بویان، وه سه ره تای مافی نازادی بریار دانی چاره نویسی گه لان که سه روک

ویلسون له راگه یاندنه کدی سهرده می جهنگ دا گفستی دابو، وه له کۆبونه وه کانی پاریس دا پیتی له سهر دانه گرت.

بۆ به لادا خستنی ئەم ناکوکیه، سهره تایه کی نوێیان هینایه کایه وه، ویلسونی سهرکۆماری ئەمریکاش په سندی کرد، نهویش سهره تای ((ماندات)) بو، که جوړی له بهرپوه بردن بو بۆ ئەو ولاتانهی له سهر زه مینی دهوله تی عوسمانی دانه بران و بۆ ئەو موسته عمه رانهی له ئالمانیا نه سیترانه وه. ئەم سهره تایه له بهندی ۲۲ هه می په یمانی ((کۆمه لای گه لان)) دا چه سپیتره. به هانه ی دا هینانی ماندات نه وه بو، هیشتا نه و گه لانه نه گه یشتونه قوناغیتی پیشکه وتوی نه وتۆ به یی یارمه تی دهوله تیکی گه و ره ((مانداتو ر)) بتوان خویان بهرپوه به بن. نه یی دهوله تی مانداتو ر یارمه تی ماندات بدا بۆ نه وه ی بۆ پیشه وه به یی تا بگاته راده ی نه وه ی لی وه شانه وه ی بهرپوه بردنی خو ی و سهر به خو یی په یدا بکا.

له راستی دا ماندات جوړی بو له گونجاندنی سهره تای مافی داگیر کردن به لام له ژیر ناوکی ترا. ئەمریکاش له سهره تا دا دژی داگیر کردنی ئیمپریالیستی سهرزه مینی دابراوی عوسمانی بو، به لام به م سهره تایه رازی بو، وه له بهر گیرو گرتی ناوخی به شینه یی له کۆبونه کانی کۆنفره نسی ناشتی نه کشایه وه به ره و گه رانه وه بۆ گو شه گیری دیرینه له سیاسه تی ده ره وه ی دا.

له کۆبونه وه کانی سان ریو دا چه ند کیشه ی گرنه به لادا خران. سه لماندن ی سهره تای ماندات رینگه ی ته خت کرد بۆ جیبه جی کردن ی ریکه وتنه نه یینه کانی سهرده می جهنگ. له سهر دابه ش کردن ی ده سکه وته کان پیک هاتن. ولایه ته کانی لوبنان، دیه شق، حه له ب، نه سکه نده رونه خرا نه ژیر مانداتی فره نسی و ولایه ته کانی مو سل، به غدا، به سرا، فه له ستین خرا نه ژیر مانداتی به ریتانیه وه.

نه گه رچی ئەم بریاره نا ره زایی زۆری له ولاتانی عه ره بی دا دروست کرد، به لام به کرده وه به ردی بناغه ی دامه زانی چه ند دهوله تیکی عه ره بی دانا که نه بو له پاشه روژا سهر به خو بن. هه ره وه ها ئواتی سه هیۆ نه کانیشی هینایه دی، چونکه دانانی فه له ستین له ژیر مانداتی به ریتانی دا به کرده وه به ئینه که ی بیلفو ری جیبه جی نه کرد.

۲/۸ په یمانی سیقه و

دابه شکردنه وه ی نه وتی کوردستان و دابه شکردنی نه رزه داگیر کرا وه کانی دهوله تی عوسمانی زۆر له ناکوکیه کانی نیوان دهوله ته سهرکه وته کانی جهنگی به لادا خست و ریی ته خت کرد بۆ نه وه ی کۆبونه وه کانیا ن ئیتر به ته غام بگا. له ۱۹۲۰ نابی ۱۹۲۰ ها و په یمانه کان له لایه ک و حکومه تی عوسمانی له لایه کی تره وه،

په یمانی سیفهریان نیمزا کرد. به گویره یی نیم په یمانه تورکیا چو ژیر باری گفست و به یی زور قورسوه، وه کو لینچوفسکی کورتی کردوتهوه:

۱. بریاری ندرزی

ا. ندرزه عدره بیه کان. هدمو ندرزه عدره بیه کانی لی بسیتړیته وه. حیجاز بیته دهوله تیکی سدره بخ. سوریا، فله ستین، میزپوتامیا له ژیر دهستی دهر بهیتریو چاره نویسان به دهوله تانی گه وره بسپتردری.

ب. تورکیای ندرورپی. تراسی روزه لات تاخه تی شاتالها هدره ها تراسی روزه اوا بدریته یونان. بهم پییه نهسته مول نه که وته ۳۰ کیلومتره سوری یونانه وه.

ج. نیمیزو جزیره کانی نیجه. شاری نیمیزو دهروربه ری بو ماوه ی پینج سال بسپتردری به یونان، دواي نو ماوه یه بونه وه ی به یه کجاری بخریته سهری پرس به بیورای گشتی دانیشتون بکری. جزیره کانی نیمبروس و تنه دوس بخریته سهر یونان. جزیره کانی دودکانزو جزیره ی ستراتیجی رودنیز بدرینه نیثالیا.

د. ندرمینیا. سدره بخوی ندرمینیا دانی پی دا بریو جیا کردنه وه سوری هدر دوهوله ت به حکومتی ویلسون بسپتردری.

ه. کوردستان. له به شمی سییه می په یمانی سیفهردا ۳ به ند بو کورد به بخوری لای خواره وه تدرخان کرابو:

به ند ۶۲: کومیسینیک که له نهسته مول له ۳ نه دنام و له لایه ن دهوله ته کانی بریتانیا، فرانسه و نیثالیاوه دانرا بیت، له دوا میثوری به جیه تانی نیم په یمانه به شمش مانگ موختاریه تیکی ناوچه یی ناماده نه کا بو نو جینگانه که نه که ویتته روزه لاتنی فورات و جنوبی غربی سنوریک که له دوا یی دا نه کیشریت بو ندرمه نستان و شیمالی سنوریک که تورکیا له سوریو میزپوتامیا جیا نه کاته وه نه ژادی کوردی تیا زال ب، به پیی ته علیما تیک که له به ند... دا دراوه. له کاتیکا که له لایه ن هندی مه سائیلوه له نارادا پینکها تن سدرنه گریته، نه دنامه کانی کومیسین هدر یه که نه بی دهنگ له حکومتی خزی بگریته وه.

نیم جزیره پینکها تنه پیویسته ری بدا به ده رخستنی نه وه که نه ژاده که مه کانی قهرمی و مه زه بی وه کو نه ستوریه کان و نه وانی تر که له م هدریمه دا نه ژین به ته وای دلتیا بن که له ژیر بالی نه مینی و پاریزگاری دا نه بن. بو نیم مه به سته کومیسینیک له نه دنامانی بریتانیا و فدره نسو نیثالیا و نیران و کورد نه که ریته بو پشکین و بریاردانی راست کردنه وه که نه که ری پیویست بو بگریته له و سنورانده که به پیی نیم په یمانه بو تورکیا دانراوه و نه نویست به سنوری نیرانه وه.

بەند ٦٣: حەكۆمەتی عوسمانی لەم سەعاتەوه گەفت ئەدا كە لەمێژوی راسپێری
پێ و تن بەخۆی تا ٣ مانگ بەلێنی بەجێهێنانی ئەو بڕیارانە بدا كە لەلایەن ئەو
كۆمیسێۆنەوه رانەسپێرێت كە لەبەندی ٦٢ ی سەرەوه دا باس كرا.

بەند ٦٤: ئەگەر لەماوەی سالتێك دواي مێژوی دەس پێ كران بە بەجێهێنانی
ئەم پەیمانە، لەو هەریمانەدا كە لەبەندی ٦٢ ناو براوه، قەومی كورد مەراجەعت
بەكۆمەڵی ئەقوام بكەن و تێیان بگەیهنن كە بەشی زۆری كورده دانیشتووەكانی ئەم
هەریمە ئەیانەوێت لەتوركیا جیاپنەوهو سەرەخۆ بن، و ئەهەڵێكا كە كۆمەڵی
ئەقوام لەو باوەردا بێ كە كوردهكان هەڵدەگرن سەرەخۆیان بەدریتی و راسپێری
ئەمە بكا. توركیا هەر لەئێستەوه بەلێن ئەدا بەم راسپێرییەو بەدانی ئیستیعلال
بەقەومی كوردو بەدەسەلگرتن لەهەموو حوقوق و تەقالییدیكي كە بەسەر ئەم
هەریمانەوه هەیتەتی. ئەم هاتنە خوارەوی حەكۆمەتی عوسمانی لەحقوقو
تەقالییدی خۆی بەدوردرێژی لەگەشتوگۆیەكي تایبەتی داو لەبەینی هێزی سوێند
خۆرەكانو توركیادا باس ئەكێ. دواي ئەم هاتنە خوارەویەش كە باسكرا، هیچ
جۆرە بەرەهەڵستێك ناخړیتە پێشەوه بەرامبەر بەمەیلی كوردهكانی ولایەتی موسل
لەلایەن خستنی بەشی كوردستانی موسل بۆ سەر كوردستانی توركیاو ئەو
حەكۆمەتی كورده كە لێی دروست ئەكێت^{١٢}.

و. بوغازەكانو ئەستەمول. بوغازەكان بخرێنە ژێر سەرپەرشتی دەولییهوه،
نارچەكانی دەورو پشستی چەك بكێژن. ئەستەمول لەژێر دەسەلاتی توركیدا
بمێنیتەوه.

٢- تەحەیدی سیادی توركی

أ. كەم كوردنەوهی ئۆردوی تورك. بكێتە ٥٠ هەزار كەس. سەربازگیریی
هەلبۆهشیتەوه. ئەندازی چەكي دیاری بكێ. بخریتە بن چاودیاری پشكەری
هاوپەیمانان یا دەوڵەتانی بێلایەن. ئوستول نابێ لە ئەندازەیهكي دیاری كراو تی
بپەرێ. هاوپەیمانەكان كۆمیسێۆنی دانەنێن بۆ جێبەجێ كردنی ئەم بڕیارانە.

ب. بڕیاری دارایی. توركیا بخریتە بن چاودیاری كۆمیسێۆنیكي تێكەڵاو
لەنۆینەرانێ بەریتانیاو، فەرەنسا، ئیتالیا، كەدەسەلاتی تەواوی هەبێ بۆ كۆنترۆلی
قەرزی نیشتمانی، بودجەي حەكۆمەت، دراو، قەرزی دەوڵەتی، ئیمتیازات،
گومرگو باجی ناراستەوخۆ.

ج. كاپیتولاسیون. سەرەپای مانەوهی رژیمی كاپیتولاسیون، هەندێ بەندی نوێی
قورسی بخریتە سەر.

د. که مایه تیه کان. مافو نیمتیا زاتی که مه نه ته وه یی و دینییه کان، به تاییه تی
 نه رمن، یونانی، ناسوری، کلدانی، کوردو به گشتی مه سیحیه کان بیسه لیتنی.^{۱۲}
 هارزده مان له گه ل په یانی سیقه ر، ریکه و تنیکی ۳ قو لئ له نیوان به ریتانیانو
 فه رهنسه و نی تالیا کراو "تورکیای دابه ش نه کرد به سهر ناوچه ی نفوزی فه رهنسی و
 نی تالی دا.

په یانی سیقه ر تورکیای نه کرده ده و له تنیکی بچو کی خاوه ن سه ربه خوییه کی
 ناته واوی به ستراره. که مالییه کان له وکاته دا، که په یانی سیقه ری تیدا به ستره،
 بوبونه هیزیکی گه و ره. ده ستیان به سهر چه ند ولایه تی نه نه دۆل دا گرت بو. هر
 له سه ره تاره نه و ده سته یی نوینه رایه تی حکومه تی نه سته مو لئ نه کرد نه مان
 قیو لئان نه بو. له به رته وه په یانی سیقه ریان ره تکرده وه. به لکو کردیانه
 که ره سه یه کی باش بو هاندانی نه ته وه ی تورک و سازدانی بو (جه نگی
 سه ربه خوییه).

ده رچونی روسیا له جه نگی هه لئیکی گه و ره ی بو مانی تورکیا ریک خست،
 چونکه هارپه یمانه کان که نه یانویست به نه لقه ی ناسینی ده و له تانی سه رکه و تو
 گه مارو ی تورکیای تیشکا و بده ن، بو نه وه ی مه رجه کانی خویانی به سه را به سه پیتن،
 دوا ی شو رشی ئو کتوبه ر ویسته که یان نه نه توانا به ته واوی بیته دی. هارپه یمانان
 نه یان توانی ویسته کانی خویان له نه سته مو ل، بو غازه کان، ولایه ته عه ره بیسه کان،
 به شی خواروی نه نه دۆل، که له ژیر ده سته خویان دابون، به سه پیتن. به لام ناوه راستی
 نه نه دۆل خواروی روژه لاتی ئازاد بون له گوشاری ده ره کی. له باتی روسیای
 قه یسه ری دوژمنی دیرینه ی تورکیا، یه کیتی سو فیه تی شو رشگی پری دوژمنی
 سه ره ختی ده و له تانی ئیمپریالیستی جیگه ی گرتبوه وه، که ده سته له هه مو
 ده سکه و ته کانی خوی له تورکیا و ئیران هه لگرت بو، هاوکاری تورکیای که مالی
 نه کرد. مسته فا که مال له وپوه که و ته خو ناماده کردن و له وپوه په یانی سیقه ری
 بوچ کرده وه.

۹. مسته فا که مال، پاشای کوردستان

هارزده مان له گه ل هه و لئ سه رکرده و گه و ره پیاوه کانی کورد له نه سته مو ل،
 سلیمانی، ورمی، پاریس، قاهره بو دروست کردنی کوردستانی سه ربه خو،
 مصطفی کمال له کوردستانه وه که و ته هه و لئ دامه زانندی تورکیای نو و
 په کخستنی ته قه لاکانی نه ته وه یی کورد.

له مایسی ۱۹۱۹ دا مسته فا که مال به ره زامه ندی سولتان وحیدالدین له لایه ن
 بابیعالیه وه دانرا به پشکنه ری گشتی ئوردوی سییم له روژه لاتی نه نه دۆل. که مال

پلانیکی گه وری به دهسته و بو بۆ هه لسانده وهی تورکیای تیکشکاو، ده سگرتن به سه ره هیزه چه کداره کانی تورکیا، ری نه دان به له دهس دانی هیچ پارچه نه رزیکه تری ژێردهستی تورکیا، به گزاجونی بزوتنه وهی رزگاری نه ته وهی کوردو نه رمه نه، ده رکردنی هیزه داگیر که ره کانی یونانی، فره نسی، ئیتالی، به ریتانی.

مسته فا که مال بۆ نه وهی گوێ بداته فره مانی بانگ کردنه وهی بۆ نهسته مول و درایی لیختستی و ئنجا حکوم دانی به ئیعدام، هه ولێ دا پاشا وهی هیزه کانی تورکیا بخاته ژێر دهستی خۆیه وه. هیزشیکه فراوانی پر و پا گاندهی دهس پێ کرد بۆ ژیا نده وهی گیانی نه ته وه په رستیی تورک.

مسته فا که مال نه بو بۆ نه غجام دانی پلانه کهی نارچه یه ک بکاته مه لبه ندی کاری خۆی که له ژێر دهستی هیزه کانی تورک خۆی دا بۆ، له دهسه لاتێ هیزی هاو په یانه کانه وه دور بۆ، له روسیا وه نزیک بۆ که نه ویش له گه ل ده وله تانی ئیمپریالیستی نه وروپادا له نا کوکی دابو، نه و مه لبه ندهش کوردستانی شیمالی بو له دوای کشانه وهی سوپای روسی که وت بو وه ژێر دهستی تورک. مسته فا که مال خۆی بیه وهریه کانی نه و ده می نه گیریتته وه:

((له ۱۹ی مایسی ۱۹۱۹دا له مینای سامسۆن دابه زیم. دۆخی ولات به م جوړه بو: له هه مو مه ی دانه کانی جه ننگ دا ئۆردوی عوسمانی تیک شکیترا بو. ناگرپری به چهند مه رجیکه سه خت ئیمزا کرد بو. سولتانی لیخوا و حیدالدین بۆ رینگه یه که نه گه را خۆی ته خته کهی رزگار بکا. نه و وه زاره تهی فره یه د پاشا سه رو کایه تی نه کرد که ساس بو. ئازا نه بو. ولات بو بوه تالانی داگیر کردنی فره نسی، ئینگلیزی، یونانی، ئیتالی. تاقمه نه موسلمانانه کان به گه رمی له چالاکی دا بون به هه مو رینگایه که بۆ جیبه جی کردنی مه بهسته تاییه ته کانی خویان و په له یان له روخانی ئیمپراتۆریه ت نه کرد. ریکخوا ویکه ی یونانیه کان به ناوی مار دیپا چه تهی دانه مه زرانده ...

به لام له رۆژه لات یه کیتییه که دامه زرا بۆ پاراستنی مافی نیشتمانیی ولایه ته کانی رۆژه لات له نه رزۆم و نه له زیز، ناوه نده کهی له نهسته مول بو. نامانجی یه کیتی پارێزگاری مافی موسلمانان بو له و ولایه تانه دا. لق ی نه رزۆم به گه رمی کاری نه کرد بۆ نه وهی بۆ دنیای رون بکاته وه که خه لک له دوای کوچی نه رمه نه هیچ ده سد رێژییه کیان نه کرد وه، درایی نه رمه نیه کانیان پاراسته تا داگیر کردنی ناوچه که له لایه نه روسه وه. کو میتیه ی پارێزگاری له نه رزۆم پاش لیکۆلینه وهی مه سه له ی تورکی، مه سه له ی کوردی و مه سه له ی نه رمه نی له روی

زانستی و میژویهوه برپاریدا تینکۆشانی خۆی له پاشه‌پوڤا تهرخان بکا بۆ ئەم
نوختانه:

۱. کۆچ نه‌کردن له‌هیچ هه‌لومه‌رجینکا.

۲. دروست کردنی ریک‌خستنی زانستی، ئابوری، دینی به‌زویی.

۳. یه‌کگرتن بۆ پاراستنی بچوکترین به‌شی ولایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات که له‌وانه‌یه
لێ جیا بکریته‌وه.

ناوه‌ندی کۆمیته‌ی پارێزگاری خۆش بین بون به‌و سه‌هرکه‌وتنه‌ی له‌ریگه‌ی
بزواندنی هه‌ستی دینی‌هه به‌ده‌ستیان هێنابو. پێ ئەچی ترسی لکاندنی
ولایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات به‌ئه‌رمینیاوه هۆی دروست بونی ئەم کۆمیتانه‌ بوی.
مه‌ترسییه‌کی تریش هه‌بو سه‌رچاوه‌که‌ی یۆنانیه‌کان بو... ریک‌خراوو ده‌زگای تریش
له‌سه‌ر شانۆ ده‌رکه‌وتن. له‌ولایه‌ته‌کانی دیاره‌که‌و بتلیس و ته‌لع‌زیزو نه‌وانی تر
کۆمه‌ڵی هۆشیاری ژیانه‌وه‌ی کورد په‌یدا بو که‌ناوه‌ندی سه‌رکردایه‌تیه‌که‌ی
ئه‌هسته‌موڵ بو. نامانجی ئەم کۆمه‌ڵه‌ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی کوردی بو
له‌ژێر سه‌ره‌رشتی بیگانه‌دا. له‌قونی‌ه‌ش کۆمه‌ڵه‌ی ژیانه‌وه‌ی ئیسلام هه‌بو. یه‌کێ
له‌کۆمه‌ڵه‌ گرنگه‌کان کۆمه‌ڵه‌ی دۆستانی ئینگلستان بو...

له‌هه‌لومه‌رجینکی وه‌هادا نه‌توانی ته‌نها یه‌ک بریار بدری ته‌ویش دروست
کردنی ده‌وله‌تی تورکیای نوییه، چونکه‌ کارکردن بۆ مانه‌وه‌ی ئیمراتۆرییه‌تی
عوسمانی داته‌پوو نه‌بو به‌هۆی سزادانی نا‌په‌وه‌ی گه‌لی تورک.

له‌و نامه‌یه‌دا که به‌چیفه‌ له‌ ۱۸ی حوزه‌ی ۱۹۱۹دا بۆ ده‌عفه‌ ته‌یار به‌گی
سه‌رکرده‌ی ئۆردوی یه‌که‌م له‌ئه‌درنه‌م نارد، وت بوم: تۆ ئەزانی ده‌وله‌تانی گه‌وره‌ی
هاپه‌یمان که‌سه‌ره‌به‌خۆیی نیشتمانیمان نه‌خنکێتن چی نه‌که‌ن... هه‌روه‌ها
ملکه‌چی حکومه‌ته‌که‌ی ئێمه‌و گوێ پێ نه‌دانی. بریارم داوه‌ ئەه‌ده‌ۆڵ به‌جێ
نه‌هێلم. بۆ به‌رزکردنه‌وه‌ی و ره‌ له‌تراقیه‌ له‌بروسکه‌که‌دا ته‌وه‌شم نوی بو:
به‌سه‌رکه‌وتوبی به‌ره‌نگاری ئه‌و پرۆیاگه‌نده‌یه‌ کرا که‌بۆ دامه‌زراندنی کوردستانی
سه‌ره‌خۆ نه‌کرا، لایه‌نگرانی ئەم جولا‌نه‌وه‌یه‌ بلاوه‌یان لێ کرد. کورد هاتنه‌ پال
تورک.))^{۶۴}

یه‌که‌مین کۆنگره‌ی که‌مالیه‌کان له‌رۆژانی ۲۳ی ته‌موز تا ۷ی ئابی ۱۹۱۹
له‌شاری ئه‌رزروم به‌سترا. جگه‌ له‌کۆمیته‌کانی پارێزگاری مافی ولایه‌ته‌کانی
رۆژه‌لات، ژماره‌یه‌ک له‌گه‌وره‌ پیاوه‌کانی کورد به‌تایبه‌تی سه‌رۆکی عه‌شیره‌ت و
شیخه‌کانی به‌شداری کاریگه‌ریان تی‌دا کرد. که‌مال خۆی نامه‌ی بۆ هه‌ندیکیان

ئەنوسى و ھەستى ئىسلامەتى ئەبزواندن و ھانى ئەدان لەمەترسى ئەرمەنى.
كۆنگرەى ئەرزروم بېريارى دابو:

((ولايەتەكانى ئەرزروم، سىواس، دياربەكر، خەرىپوت، وان، بتلىس...
يەكەيەكى پىنكەو بەسترون بەھىچ بەھانەيەك لەدابەش كردن و جياكردنەو
نايەت لەنيمپراتۆريەتى عوسمانى... موسلمانانى. ئەم ناوچانە جياوازی رەگەزو
كۆمەلەيەتى ئەو تاقمە موسلمانانە رەچا ئەكا كە ھەمويان نەتەوہيەك پىنك
ئەھىتن، ھەمويان خويان وا دائەنن كە لەيەك دايك و باوك كەوتونەتەو.))

كۆنگرەيسى سىواس (٤-١١ئەيلول) سەرەتاكانى ئەكۆنگرەيسى ئەرزروم دا
بېرياريان لى درا بوو قوئ تر، وە زۆرتر بەگيانى نەتەوہ پەرستى توركى دوبارە
كردەو، لەرۆژانى ئەم كۆبونەوانەدا ميجەر نوئيل ھاوړئ لەگەل جەلادەت و
كامەران بەدرخان و ئەكرەم جەميل پاشا لەگەشتە دريژەكەيان دا گەيشت بونە
مەلاتيە. ئەم گەشتە پەژارەيەكى زۆرى بۆ مستەفا كەمال دروست كرد. ئەترسا
لەرپەرپىنى كورد. فەرمانى گرتنى دەرکردن. بەلام لەبەر ئەوہى ھىشتا بەتەواوى
جىگىر نەبو بو كاربەدەستانى ئەوئ بەبيانوى جۆراوجۆر فەرمانەكەيان جىبەجى
نەكردو، نوئيل و ھاوړپىكانى ھەلاتن بۆ ھەلەب. مەستەفا كەمال فەرمانى دەرکرد
بۆ ھەمو كاربەدەستانى تورك لەكوردستان كە لقەكانى جەمعيەتى تەعالى
كوردستان و رىنكخراوہ كوردیەكانى تر داخەن و بەتوندى بەربەرەكانى ھەمو
چالاكیەكى نەتەوہيى كورد بكەن.

((ئەنەدۆل و رۆم ئىلى مودافەعەى حقوق جەمعيەتى)) بەكردەو بو بوہ
بزوتنەوہيەكى سياسى بەھىز. لە ٢٣ى نيسانى ١٩٢٠دا يەكەمین كۆبونەوہى
ئەنجومەنى نەتەوہيى گەورە لەئەنقەرە كرا. ئەنقەرە ئەوسا شارىكى بچوك بو. لەم
ئەنجومەنەدا چەندین نوینەرى پارلەمانى عوسمانى و ھىتر بەشدار بون. دەسلەلتى
حكومەتەكەى سولتانی پشت گوئ خست و رای گەياند حكومەتى ئەستەموئ
دیلينكى كەساسى ھاوہيمانەكانە ناتوانئ ھىچ بېريارئ بەقازانجى توركيا بدات
زۆرتر تاقمئ لەنوینەرە نەتەوہ پەرستەكانى ناو پەرلەمانى عوسمانى لەئەستەموئ
پەرگرايمىكى ٦ بابەتييان لە ٢٨ى كانونى دوہمى ١٩٢٠دا دانابو، ئەنجومەنى
ئەنقەرە بە ((پەيمانى نەتەوہيى)) دانا.

ئەگەرچى لەوكاتەدا مەسەلەى كورد لەتوركيا بوو بە يەكئ لەمەسەلە
گرنگەكانى توركياو، كەوتبوہ ناو كۆپرە دەوليەكانەو، بەلام لەپەيمانى نەتەوہيى
توركا مەسەلەى نەتەوہيى كورد بەتەواوى پشت گوئ خرابو. لەمادەى پىنجەمى دا
باسى ریزگرتنى مافى كەمايەتيیەكانى كوردبو بەو مەرجەى دەولەتانی دراوسى

بەھەمان چەشن رەفتار لەگەڵ كەمايەتيە موسلمانەكان بکەن. لەمەش مەبەستیان كەمايەتی دینی بو ئەك نەتەوهیی.

مستەفا كەمال بۆ جێبەجێ كردنی پەیمانی نەتەوهیی كەوتە كارى جەنگ و دیپلۆماسی. ئەفسەرە گەورەكانى سوپا هاو دەنگ بون لەگەڵی، دەستی گرت بو بەسەر هێزەكانى لەروژەهەڵاتى ئەندەوڵدا كە یەكێكان ئۆردوی نۆیەمی قافقاس بو، بەناوبانگ ترین هێزی تورك كە لەجەنگا شكستی نەخواردبو. ئەم هێزانەى بەدیلهكانى جەنگ كە لەروسیا گیرا بون و دواى شۆرشى ئۆكتۆبەر ئازاد کران، وە بە ۱۳۰ هەزار دیلهى دواى پەیمانى سیقەر هارپەیمانەكان ئازادیان كردن، بەهێز كردهو. كەمال ئۆردویەكى نوێى لى رێك خستنهو. روسیای سۆڤیەتیش بەشیكى پێنۆستیهكانى چەك و تفاعى جەنگیى بۆ دا بین كردن. بەگیانى نیشتمان پەرورەى نەتەوه پەرستى بۆ جەنگى سەرەخۆیى تورکیا پەرورەى كردن.

ئۆردوی نوێى تورك ئەبو بەرەنگارى ۵ دۆژمى دەرەكى رابوەستى "ئەرمەن لەروژەهەلات، فەرەنسا لەسیلیسیا، ئیتالیا لە ئەدالیا، یۆنان لەئیزمیر، بەریتانیا لەئەستەمول.

یەكەمین كارى جەنگى لەسەرەتای ۱۹۲۰دا دژی هێزی فەرەنسى لەسیلیسیا دەستی پێ كرد، لەبەھارا توانی دەریمان بكا بۆ حەلب. فەرەنسا لەو كاتەدا لەكۆبونەوى سان ریمۆدا تەقەللای ئەدا حەلب و ئەسكەندەر ونەو دیمەشق و لوبنان بکەوتیە ژێردەستى، ئەى ویست خۆى لەسوریا بچەسپێنى لەبەرئەوه ئەبو كۆتایى بەشەر بهێنى لەگەڵ مصطفى كمال. لە ۳۰ى مایسى ۱۹۲۰دا لەئەنقەرە رێكەوتنى ناگیرپ لەبەینى هەردوولا دا ئیمزاكرا.

كەمال خەمى فەرەنساى نەما. توانی هێزەكانى خۆى لەجەبەهەى ئەرمەنى كۆيكاتەوه. پەیمانى سیقەر ولایەتەكانى تەرابزون، ئەرزروم، مووش، وان...ى دا بو بەجەھوریەتى ئەرمەنى كەتازە لەئەریقان دامەزرا بو. دەسەلات درابو سەرۆك ویلسۆن سنورى نیوان تورکیا و ئەرمینیا جیا بکاتەوه. هێزەكانى تورك، كەبەشیكى گەورەى لەكورد پێكھاتبو، بەسەر كرا یەتى جەنەرال كاظم قەرەبەكر كەوتە پێشڕەوى بەرەو ئەرمەنستان. لەتشرینی دوەمى ۱۹۲۰دا قارسى گرت. لەھەمان كاتدا هێزی سۆڤیەت هەلى كوتایە سەر ئەریقان و گرتى. بەپێى رێكەوتنى ئەلیكسەندەر پول لە ۳ى كانونى یەكەمى ۱۹۲۰دا، تورکیا قارس و ئەردەھانى وەرگرتەوه بەلام باتومى ئەدەسدا. ئاواتى ئەرمەنیەكان كە ھەندىكى لەپەیمانى سیقەردا دانى پیا ئارا بو لەچال نرا.

بەمجۆرە لە کۆتایی ۱۹۲۰ دا مستەفا کەمال مەترسی فەرەنسی و ئەرمانی بەلادا خست و کەوتە دانانی پلانی جەنگیی دەرکردنی یۆنانیەکان لەناوچە داگیر کراوەکانی تورکیا.

لەپاڵ ئەم سەرکەوتنە جەنگییانەدا کەمال ۳ سەرکەوتنی دیپلۆماسی بەدەس هێنا:

۱. لە ۱۳ ی مارتی ۱۹۲۱ پەیمانیکێ لە گەڵ ئیتالیا بەست. ئیتالیا گەتی دا ئەنەدۆڵ چۆڵ بکا بەرامبەر بەچەند ئیمتیازی ئابوری. لە حوزەیران دا هێزی ئیتالی لە خاکی تورکیا کشایەو.

۲. لە ۱۶ ی مارتی ۱۹۲۱ دا پەیمانی دۆستایەتی و هاوکاری لە گەڵ یەکییتی سوڤیت مۆرکرد. کیشەکانی سنوری لایەلا کرد. تورکیا رازی بو باتوم لەدەس روسیادا بچیتێتەو، لە بەرامبەر ئەوەدا روسیاش دانی نا بەدەسلاتی تورکیادا بەسەر قارس و ئەرەهان دا هەردولا گفتیان بەیەکتری دا هاوکاری سیاسی بکەن دژی ئیمپریالیزی رۆژئاوا، هاونا هەنگی جەنگیی لە گەڵ یەکتری بکەن. روس بەردەوام چەک و تفاقێ جەنگی ئەدا بە کەمالیەکان.

۳. لە ۲۰ ی تشرینی یەکەمی ۱۹۲۱ دا ریکەوتینیکێ لە گەڵ فەرەنسا ئیمزا کرد. لە بەرامبەر چەند ئیمتیازی ئابوری باش دا فەرەنسە بە ئینێ دا سیلیسیا چۆڵ بکا. هۆی ئەمەش ناکۆکی قازاغی فەرەنسی و ئینگلیزی بو. پشتیوانی بەریتانی لە پیشڕۆی یۆنان ئەبوە هۆی بە هێز بونی دەسلاتی بەریتانی لە دەهرای ئیجەداو لە ئەنجام دا دەسلاتی بەریتانی بەسەر بوغازەکان دا^{۱۰} ئەمەش لە گەڵ قازاغی فەرەنسا ئە گونجا، لە بەر ئەوە فەرەنسا هێزەکانی خۆی لە تورکیا کیشایەو بەو ئەوەی مستەفا کەمال بتوانی درێژە بە جەنگ بدا دژی یۆنان.

بەگوێرە ئەم پەیمانە هێلی جیا کردنەوێ سنوری تورکی و دەسلاتی فەرەنسی دیاری کرا. لە ئەنجامی ئەمەدا هەندێ پارچە ی لەیەک دابراوی کوردستان و بەشیکی گەلی کورد کەوتە ژێر دەسلاتی فەرەنسیەو، کەدوایی بۆ دەولەتی سوریا مانەو.

مستەفا کەمال دوا ئەوەی یارمەتی سوڤیتی و بیلایەنی فەرەنسی و ئیتالی تەئین کرد، هەمو توانای خۆی تەرخان کرد بۆ جەنگی یۆنان. لەوکاتەدا کەتورک لەجەبەهێ ئەرمانی خەریکی شەربون، هەندێ ناوچە تری تورکیایان گرت بو. لە مارتی ۱۹۲۱ دا هێرشێ یۆنانی دەستی پێ کردەو. چەند شوێنیکێ تریان

گرت و له نه نهدی پایته ختی که مال نزیك كهوتنه وه. پیکادانه خویناویه کانی سره روباری سه خاریا له ثابده تا نه یلول به قازانجی تورک شکایه وه. له پاش زغیره یه ک تیکه له چونی سه خت هیزه کانی یونان به تیشکاری ناچار بون به ره وه دهیای سپی بکشینه وه.

مستفا دهستی گرت به سهر به شی گه وهی تورکیا و کهوته خو ناماده کردن بو تازاد کردن ته سته مول. له دواي شکانی یونان و هه ره شهی که مال له ته سته مول، سه روه زیوانی به ریتانی، لوید جورج، داوی له هاویه یانه کانی کرد بو غازه کان بیارین. فهره نسو ئیتالیا، هه ردوکیان له گه له که مالیه کان ریک کهوت بون، له به رته وه وه لامی سه لیبیان دایه وه. هیزی به ریتانی خو به تنیا له که ناری ناسیای دهره نیل دابه زی. هیزی تورکی و هیزی به ریتانی به رامبه ر یه ک راهه ستا بون. به لام له باتی نه وهی نه مه شه ری لی هه له بگریس، له ۱۱ ی تشرینی یه که م دا ریکه و تنی مودانیای لی سه وزبو. ریکه و تنه که کو تای به گرژی هینا. تراقیای روه هلات و نه دریانو بولی نه گیرایه وه بو تورکیا به رامبه ر به سه لماندن کونترولی ده ولی به سهر بو غازه کان دا.

سه رکه و تنه کانی مستفا که مال گیانی له په یمانی سیقه ر کیشا. له لایه که وه روسیای دوژمنی دیرینه ی تورک نه ی ویست تورکیای نو بیسن و به هیز بئ بو نه وهی خو له به ر گوشاری ده ولته تانی ئیمپریالیستی دوژمنی شوړشی نو کتوبه ردا رابگری و بیته ناوچه ی له مپه ری نیوان هه ردولا، له لاکه ی تریشه وه ده ولته تانی هاویه یان نه یان ویست تورکیا بیسن و به هیزی بو نه وهی لافاوی کو مونیزم رای نه مالت. تا نه هات زیاتر زه مینه ی ده ولی په یمانیکی نوی ناشتی، له باتی په یمانی سیقه ر، خوش نه بو.

له ۲۰ ی تشرینی دوه می ۱۹۲۲ د کونفره نسی ناشتی سر له نو، نه مجاریان به ناماده بونی عصمت پاشای نوینه ری تورکیای نو، له لوزان به ستر. نه م روداوه خو له خو یا به لگه ی دان نانی هاویه یانه کان بو به هه لوه شانده وه په یمانی سیقه رو، به حکومه تی تورکیای که مالی و، به ناماده یی بو به ستنی په یمانیکی ناشتی نو.

کاتی که هیزی که مالیه کان له ته سته مول نزیك كهوتنه وه چنده مانگ بو چالاکي سیاسی جه معیبه تی ته عالی کوردستان و ریکخواه کوردیه کانی تر کز بو بو. هه ندی له نه دنامه کانی هه لات بون بو نه ملا و نه ولا و هه ندیکی تریان

دهستان له کاری سیاسی ههډ گرت بو. له کۆبونه وه کانی لۆزان دا سه رکرده کانی بزوتنه وهی کورد له نهسته مول، وه نهو دهسته یه ی نوینه رایه تی به سه رۆکایه تی شریف پاشا له پاریس بو، هیچ جوړه چالاکیه کیان نه نواند. که سی نه بو خواسته کانی کورد له لۆزان به ینیتته وه پیشه وه. به لکو به پیچه وانه عصمت پاشا چهند کوردیکی له گهډ خوی بردبو بۆ لۆزان بۆنه وهی به هاو په یمانه کانی به ملیتی “ کورد جیابونه وه یا مافی نه ته وهی ناوی و، نه یه وی له گهډ تورکیا به ینیتته وه.

به‌راویزه‌کانی به‌شی چوارمه

- ۱ لینچوفسکی، تاریخ خاورمیانه، ترجمه د. هادی جزایری، تهران: اقبال، تیرماه ۱۳۳۷ش، ص ۴۸
نهم کتبیبه کراوته عه‌ره‌بیش پروانه: جورج لثوفسکی، الشرق الاوسط في الشؤون العالمية، ترجمة جعفر خياط، بغداد دارالکشاف، بلا.
- ۲ ج
- ۳ ج
- ۴ ه، س، ل ۵۳-۵۴
- ۵ احمد کسروی، تاریخ هیجده ساله آذربایجان، ج ۲، ۹ج، تهران: امیر کبیر، ۲۵۳۷، ص ۶۰۰
علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، تهران: ابن سینا، اسفند ۱۳۴۸ش، ص ۴۶۳.
- ۶ بۆ ته‌واوی به‌دیانه کدی مود پروانه: عبدالرزاق الحسینی، تاریخ العراق السياسي الحديث، ج ۱، ط ۶، بیروت: مطبعة دار الکتب، ۱۹۸۳، ص ۱۱۴-۱۱۵.
- ۷ بۆ زانیاری زۆرتر ده‌ریاره‌ی رۆژنامه‌ی (تینگه‌یشتنی راستی) پروانه: د. که‌مال مه‌زه‌ر
ته‌جهد، تینگه‌یشتنی راستی و شوینی له‌رۆژنامه‌نوسی کوردیدا، به‌غداد: کۆچی زانیاری کورد، ۱۹۷۸.
- ۸ هورویتز، دیپلوماسی له‌رۆژه‌لاتی نزیک و ناوه‌راستدا، ب ۲، ل ۱۳-۱۴ ((نینگلیزی)).
- ۹ لینچوفسکی، س، ن، ل ۶۰.
- ۱۰ ه، س، ل ۵۸.
- ۱۱ دانیال متی، ((رویدادهای ارومیه و کردستان شمالی-دسامبه‌ر ۱۹۱۷ تا ژوئیه ۱۹۱۸ در ارشیوهای نظامی فرانسه)) مجله مطالعات کردی. دراسات کردیه، ش ۱، پاریس: مرکز تحقیقات انستیتو کرد، کانونی دوه‌می ۱۹۸۴، ص ۴۶.
- ۱۲ ه، س، ل ۵۳.
- ۱۳ الحسینی، س، ن، ل ۸۵.
- ۱۴ دهقان، س، ن، ل ۵۱۱.
- ۱۵ بۆ نمونه پروانه شیعه‌رکانی مه‌لا حه‌مدون، مه‌لا عارفی صانیبو مه‌لا که‌رمی ناطیق له:
د. مارف خه‌زنه‌دار، له‌بابه‌ت میژوی ته‌ده‌بی کوردی‌یه‌وه، به‌غداد، ۱۹۸۴، ل ۱۵۱-۱۵۷.
- ۱۶ ده‌ریاره‌ی په‌یه‌ه‌ندی عبدالرزاق به‌درخان له‌گه‌ل روس پروانه: جلیلی جلیل، نه‌ضه‌ الاکراد الثقافية... ترجمة باقی نازی، بیروت، ۱۹۸۶، ص ۱۶۱-۱۸۹ "اسماعیل حق‌ی شاه‌ویس، ((امیر عبدالرزاق به‌درخان))، گۆفاری رۆژی نوێ، ژ ۷، سلیمانی: تشرینی یه‌که‌می ۱۹۹۰، ل ۵۰-۵۳.
- ۱۷ ف. نیکیتین، العائلة البارزانية، ترجمة د. کاوس قنطان، مجله شمس کردستان، ع ۵، س ۲، به‌غداد، اب ۱۹۷۳، ص ۱۹-۲۲ "مسعود البارزانی، البارزانی والحركة التحررية الكردية، انتفاضة بارزان الاولى، ۱۹۳۱-۱۹۳۲، مطبعة خه‌بات، ۱۹۸۶، ص ۲۱-۲۲.
- ۱۸ ده‌ریاره‌ی مه‌لا سه‌لیم واپه‌رینه‌کدی بتلیس پروانه: اسماعیل حق‌ی شاه‌ویس، ((مه‌لا سه‌لیم نه‌ه‌ندی))، گۆفاری رۆژی نوێ، ژ ۸، سلیمانی: تشرینی دوه‌می ۱۹۹۰، ل ۲۱-۲۸.

١٩ بز ده قهلاکانی شهریف پاشا له گهڵ نینگلیز بپوانه: درایقهەر، کوردو کوردستان، ١٩١٩، ٧٧-٧٩ (نینگلیزی)) مس بیل، فصول من تاریخ العراق القریب، ترجمه جعفر خیاط، طبعة بیروت.

٢٠ متی، س ن، ل ٣٥.

٢١ فاسیلی نیکیتین، کوردو کوردستان، ترجمه محمد قاضی، تهران: نیلوفر، ١٣٦٦، ص ٤١٦.

٢٢ متی، س ن، ل ٣٧.

٢٣ ج ٥

٢٤ د. محمد جواد شیخ الاسلامی، سیمای احمد شاه قاجار، ج ١، تهران: گفتار، ١٣٦٨، ص ٤٢٢-٤٢٤.

٢٥ هوردهیتز، س ن، ل ٧.

٢٦ ه س، ل ١٨-٢٣.

٢٧ ه س، ل ٣١-٣٣.

٢٨ ه س، ل ٣٤-٣٥.

٢٩ بز نمونه هه ئه سه نگاندنی کاری نیجایی شوژی نوکتۆبه ر له سه ر مه سه له ی کورد بپوانه: د. سهیده عزیز شه مزینی الحریة القومیة التحریریة للشعب الکردي، منشورات الاولک، ١٩٨٦، ص ٧٧ "جلال طالبانی کوردستان والحریة القومیة الکرديّة، بیروت: دار الطلعيّة، ١٩٧١" د. عبدالرحمن قاسملو، کوردو کوردستان، وهرگیترا نی عبدالله حسن زاده، بنکە ی پێشهوا" د. کمال احمد مظهر، ((نوکتۆبه رو مه سه له ی کورد)) گوژاری براهیه تی، ژ ٩، س ١، خولی ٢، به غداد، سه ر هتای کانونی یه که می ١٩٧٠، ل ٤-٢١.

٣٠ رفیق حلمی، یادداشت به شی یه که م، چاپکردنه وی محمدی، ل ٥١.

٣١ رهنگه له هه مو که س باشتر هه مه د نه مین زه کی له سه ر نه مه ی نوسی بێ، بپوانه: هه مه د نه مین زه کی کوردو کوردستان، چاپکردنه وی سیدیان، ل ٢٤٥-٢٥١ "هه روه ها: رفیق حلمی، یادداشت، به شی یه که م، چاپکردنه وی هه مه د، ل ٢٥-٣٣" د. که مال مه زه ه ر نه مه د، کوردستان له سه له کانی شه ری یه که می جیهاندا، به غداد: کوژی زانیاری کورد، ١٩٧٥ "شه مزینی، س ن، ل ٧٥.

٣٢ شه مزینی ل ٧٥، نه ویش رای گوژاوه له: عبدالعزیز یاملکی، کوردستان و کرد اختلالری، تهران، ١٩٤٦، ص ٦٢.

٣٣ نیکیتین کرد... س ن. ل ٤١٧: نه مین زه کی، س ن، ل ٢٤٨: شه مزینی س ن، ل ٧٥.

٣٤ امین زکی، س ن، ل ٢٥١

٣٥ شه مزینی، س ن، ل ٧٥.

٣٦ الحسنی، س ن، ج ١، ل ٧٢.

٣٧ ه س، ل ٧٦.

٣٨ هوردهیتز، س ن، ل ٣٦-٣٧.

- ^{۲۹} ده‌ریاره‌ی ئەم قۆناغە‌ی خەباتی کورد بڕوانە زنجیرە وتارەکانی: د. احمد عوسمان ابوبکر، کوردستان فی عهد السلام، گۆناری ((الثقافة الجديدة)) ی بەغدادی، ژمارەکانی سالتی ۱۹۷۹-۱۹۸۴. نوسەر لەم وتارەدا پشستی بەستووە بە دوکومینتە بڵاوکراوەکانی نارشیفەکانی بەریتانیا. لەهەندێ شوێنی ئەم بۆسەدا کەلکی زۆریان لێ وەرگیراوە.
- ^{۴۰} لینچوفسکی، س ن، ل ۹۱.
- ^{۴۱} د. احمد عثمان، س ن.
- ^{۴۲} لینچوفسکی، س ن، ل ۹۳.
- ^{۴۳} بۆ ئەو دۆکومێنتانە‌ی پێشوندییان بە‌خواستە‌کانی تێنراوە هەبێ دەریاره‌ی دەسکاری کوردی سنوورەکانی تێنرا- تورکی و تێنرا- روسی بڕوانە: د. جواد شێخ الاسلامی، اسناد عرمانه وزارت خارجه بریتانیا ده‌ریاره‌ قرارداد ۱۹۱۹ ایران وانگلیس ل ۱۱۱ و ۱۱۸ و ۱۲۶ و ۱۲۸ و ۱۴۶ و ۱۸۵ و ۲۰۴.
- ^{۴۴} هورەیتنز، س ن، ل ۳۸-۳۹.
- ^{۴۵} سلیمان موسی، الحریکە العربیة- المرحله الاولى للنهضة العربیة الحدیثة ۱۹۰۸-۱۹۲۴، بیروت: دار النهار، ۱۹۸۶، ص ۴۶۱-۴۷۹.
- ^{۴۶} لینچوفسکی، س ن، ل ۹۳.
- ^{۴۷} ه. س، ل ۹۴.
- ^{۴۸} د. احمد عثمان ابوبکر، س ن، حلمی، یادداشت، بەشی یەكەم، ل ۴۹-۵۹.
- ^{۴۹} ویلسون، ل ۱۲۷-۱۲۸.
- ^{۵۰} د. احمد عثمان، س ن.
- ^{۵۱} ویلسون، میسوپوتامیا ۱۹۱۷-۱۹۲۰، ل ۸۷.
- ^{۵۲} ه. س، ل ۱۲۹.
- ^{۵۳} ده‌ریاره‌ی ج ت ک وریکخواه کوردییه‌کانی تری ئەو زەمانە بڕوانە: جلال طالبانی، کوردستان والحریکة القومیة الكردیة بیروت: دار الطلیعة، ۱۹۷۱" د. عزیز شمزینی، الحریکة القومیة التحریریة للشعب الكردي، من منشورات الاوک، نیسان ۱۹۸۶، ص ۸۳-۸۶. د. عبدالستار طاهر شریف، الجمعیات والمنظمات و الاحزاب الكردیة فی نصف قرن ۱۹۰۸-۱۹۵۸. اسماعیل حق‌ی شاوریس، خەباتی گه‌لی کورد لە‌ڕۆژە‌کانی جەنگی گیتی یەكەمین لە‌ده‌رەوە و ناو‌ده‌ی کوردستان، گۆناری ڕۆژی نوێ، ۹، سلیمانی، کانونی یەكەمی ۱۹۶۰، ل ۲۴-۳۰.
- ^{۴۴} وەکو مامۆستا شاوریس ئە‌لێ نە‌تە‌وه‌ی پەرستە‌کانی تورک ناویان لە‌م گۆنارە نا بو (جن) واتە جنوکه، هەندێ لە‌ژمارە‌کانی (ژین) سەر‌له‌نوێ لە‌لایەن محمەد ئە‌مین بوزارسلاتە‌وه‌ لە‌سوید چاپ کراوە‌تە‌وه‌.
- ^{۴۵} د. بلەج شێرکۆ، القضية الكردیة، طبعه‌ بیروت، ص ۷۸.
- ^{۴۶} نوێنە‌رایە‌تی نە‌تە‌وه‌ی ئە‌رمەن، یادداشتی ده‌ریاره‌ی مە‌سه‌له‌ی ئە‌رمەن، لە‌ندن، ۱۹۱۸.
- ^{۴۷} مێجەر نوئیل تێبینی ده‌ریاره‌ی دۆخی کوردستان، ۱۹۱۹.
- ^{۴۸} شێرکۆ، س ن، ل ۸۰.

^۹ «سەرچاوه بهریتانیه کان نه لێن نوێنه رایه تی کورد» سید عهبدولقادر، مولان زاده رفعت بهگ، نه مین عالی، نه مین بهگ، بون.

^{۱۰} شیرکو، ه.ج.

^{۱۱} لینچوفسکی، س.ن، ل. ۹۸.

^{۱۲} تیکستی کورد نهم به ندانه له یاده داشته کانی رفیق حلمی وه رگیاره، زۆر له نوسه رانی کورد ده رباره ی نهم به ندانه ی په یمانی سیقه ر شتیان نویسه، له ناو نه وانه دا هه ندیکیان جیگه ی تی رامانن، بۆ نمونه بروه: عه مه د نه مین زه کی، س.ن، ل. ۲۵۲-۲۵۵ د. که مال مه زه ره نه حه ده، ((سه رنجدانیکه ی نوێ به رامبه ر په یمانی سیقه رو مه سه له ی کورد)) گوژاری برایه تی، ژ، س. ۱، خولی ۲، به غداد، ناوه راستی تشرینی یه که می ۱۹۷۰، ل. ۱۵-۱۹.

^{۱۳} لینچوفسکی، س.ن، ل. ۱۰۷-۱۰۹.

^{۱۴} بۆ نهم به شه که لک وه رگیاره له: ریچار د رایینسون، جمهوری اول ترکیه، ترجمه ایرج امینی، تهران، کتابفروشی تهران، ۲۵۳۶، محمد توفیق، که مال نه تاتورک - ترجمه اسمعیل فردوسی فراهانی، ج. ۲، تهران، نشریات نامه عراق، ۱۳۱۸ "زنجیره وتاره که ی د. احمد عثمان ابوبکر. ^{۱۵} لینچوفسکی، س.ن، ل. ۱۰۵.

ه ئاسورییه کانی کوردستان

۱. پێشینهی میژویی

۱/۱ ره چه له کی ئاسوری

گومانی تێ دا نیه، ئاسورییه کان له گه له کۆنه کانی رۆژهه لاتێ ناوه راستن.

به لām ئاسورییه کان کینو، له که یهوه بهم ناوهه ناسراون؟

نوهی کام نهمه وهو، له گه له کام نهمه وهی تری ناوچه که یه که نه گرنه وه؟

له که یهوه هاتونه ته ئهم ناوچه یهوه، بۆچی په رتو بلا بونه ته وه؟

ئهم پرسیارانه هیشتا به ته واری وه لām نه دراونه ته وه.

گه له ئاسوری خاوه نی دهوله تی تایبه تی خۆی نه به وه. ئهم گه له کلۆله هه می شه

له ژیر باری چه سانه وهی دینی و کۆمه لایه تی دا به وه. چه ندین جار که وتۆته

به رکوش تری به کۆمه له، دیره کانی کاولو نوسراوه کانی سوتینه راوه: له ژیری

ناوچه که شدا قازا غیچی گهری بۆ دهوله ته هینه زله کان نه به وه. له به ره وه

نه خۆیان توانیویه نه میژوی خۆیان به شیویه کی زانستی بنوسنه وه، نه داوه ده زگا

زانستییه کانی هیه دهوله تی که ش بایه خینی نه وتۆیان پی دا ون. بۆیه میژوی

ئاسوری تانیسته ش جینگهی مشتومرو لیکدانه وهی جیاوازه.

له سه ره چه له کو ناوو نیشتیمانی ئاسورییه کان تیوری و بیرو پای جیا جیا هیه

تیورییه کیان بۆ ئه وه نه چی که نه وانه نه وهی کلدانیه کانی ته رزی دو

چه ژمان ((میزۆتامیا)) ن، له سه رده میکی زودا پاش ته نگ پی هه له چینیان

ناوچه کانی خواروی عیراقی نیسته یان به جی هیشته وه، له ژیر گوشاری

دراوسی کانیان دا بۆ مه له بنده شاخاویه کانی کوردستان هه له کشاون. تیورییه کی تر

به پاشماوهی ئه و ئیله مسیحییانه یان دانه نی که دوا ی هیشی مه غۆل له کوشتنی

به کۆمه له رزگار بونو له ده شته کانی موسله وه رویان کردۆته شاخه کانی لای

هه‌کاری و ورمی. تیورییه‌کی‌تر ره‌چه‌له‌کیان ئه‌باتمه‌و سهر‌کورد، به‌لام پاش ئه‌وه‌ی
ئومان چونته‌سه‌ر دینی مه‌سیحی به‌تیپه‌پیرینی زه‌مان جیا‌وا‌زیان له‌گه‌ل کورد قول
بو‌ئومه‌.

له‌ناو ئه‌م بیرو‌را جیا‌وا‌زانده‌دا، دو تیورییان جینگه‌ی بایه‌خو سه‌رنج دانن:
تیوری یه‌که‌م- ئاسورییه‌کان به‌پاشماوه‌ی ئیمپراتۆری ئاشوری دانه‌نی، که
له‌قه‌رنی ۱۰ هه‌می (پ. ز.) گه‌شهی کردو په‌ره‌ی سه‌ند. پاشان له‌لایه‌ن گه‌له
ئێرانیه‌یه‌کانمه‌و روخیتراو نه‌ینه‌وه‌ی پایته‌ختی کاو‌ل‌کرا. پاشماوه‌که‌شیان له‌چیا‌کانی
کوردستان‌دا جینگه‌ر بون.

له‌ناو ئه‌وانده‌دا که له‌سه‌ر ئه‌و بو‌وا‌یه‌زو چه‌ند لی‌کۆ‌لێنه‌وه‌یان له‌سه‌ر نو‌سیوه‌
گه‌وه‌زی ئینگلیزی، لایارده‌، له‌کته‌یبه‌که‌ی‌دا به‌ناوی ((نه‌ینه‌وه‌ی پاشماوه‌کانی)) که له
۱۸۴۸‌دا به‌لا‌وی کردو‌ئومه‌.^۲ دوا‌یی‌تر می‌سیو‌نیه‌ی ئینگلیزی وی‌گرام له‌چه‌ندین با‌سو
لی‌کۆ‌لێنه‌وه‌دا ته‌قه‌له‌ی سه‌لمانده‌نی ئه‌م تیورییه‌ی داوه‌.^۴

ئاسورییه‌کان خۆشیان له‌سه‌ر ئه‌م با‌وه‌ره‌ن. له‌لی‌کۆ‌لێنه‌وه‌کانیان‌دا هه‌ول‌ی
سه‌لمانده‌و ساخ کردنه‌وه‌ی ئه‌م تیۆرییه‌ نه‌ده‌ن و پیتی له‌سه‌ر دانه‌گرن. له‌وانه‌ نو‌سه‌ری
ئاسوری- ره‌گه‌زی سو‌فیتی ماتقییف.^۵ ئاسورییه‌کان خۆیان با‌وه‌ریان وایه‌ کاته‌
ئێله‌ ئێرانیه‌یه‌ شا‌خوا‌یه‌کان نه‌ینه‌وه‌یان دا‌گیر‌کردو، کۆتاییان به‌ده‌سه‌لاتی
ئیمپراتۆری ئاشوری هینا، ئاشورییه‌کان به‌تیش‌کاوی له‌چیا‌کانی کوردستان‌دا
به‌تایبه‌تی له‌ناو‌چه‌کانی نی‌وانی گۆ‌لی وازو ده‌ریا‌چه‌ی ورمی‌دا گیر‌سانه‌وه‌و، چه‌ند
جینگه‌یه‌کیان کرده‌ مه‌له‌بنده‌ی ژبانی خۆیان.

تیۆری دو‌وه‌م- ئاسورییه‌کان به‌پاشماوه‌ی ئه‌و ۱۰ ئێله‌ جوله‌که‌ به‌زوه‌ دانه‌نی
که‌ ئیمپراتۆری ئاشوری (۹۱۱-۶۱۲ پ. ز.) له‌ ۳ هه‌رشه‌ یه‌که‌ له‌دوا‌ی یه‌که‌دا، پاش
له‌نا‌وبرده‌نی مه‌مه‌له‌که‌ته‌ی ئیسرا‌ئیل، به‌ده‌یل گرتو‌نی و به‌مۆ‌ز له‌فه‌له‌ستینه‌وه‌ رای
گوا‌ستون بو‌ ناو‌چه‌کانی ژێرده‌سه‌لاتی ئاشوری. له‌و‌یش بو‌ئومه‌ی به‌یه‌که‌جاری
له‌ولا‌ته‌که‌ی خۆیان دا‌به‌ر‌پێ‌نو نه‌توانن جاری‌کی‌تر یه‌که‌ به‌گرنه‌وه‌و بیر له‌گه‌رانه‌وه
به‌که‌نه‌وه‌، له‌ناو‌چه‌ی شا‌خوا‌ی له‌یه‌که‌ دو‌رو دا‌به‌را‌وا‌دا نیشه‌ته‌جییان کردون.^۶ له‌پاش
به‌لا‌وبه‌نه‌وه‌ی دینی مه‌سیحی ده‌سیان له‌دینه‌ کۆنه‌که‌ی خۆیان هه‌ل‌گرتو‌و چونته‌
سه‌ر دینی مه‌سیحی و پاشان چونته‌سه‌ر مه‌زه‌بی نه‌ستوری، به‌لام پارێزگاری
هه‌مان زما‌زو زا‌را‌وه‌یان کردو که‌ئمه‌ سه‌رده‌مه‌ له‌فه‌له‌ستین پیتی دوا‌ن.

ئه‌م تیۆرییه‌ له‌سه‌ره‌تا‌دا له‌لایه‌ن د. گراتمه‌و به‌اس‌کرا‌وه‌ له‌سه‌ری نو‌سرا‌وه‌.^۷
پاشان زانا‌ی عیراقی د. نه‌حم‌د سوسه‌، ئیتر ج بو‌ مه‌به‌ستی سیاسی بی یا بو‌

مەبەستى زانستى، چەندىن لىكۆلىنىمىسى لىسەنسىيە، تەقەلەيەكى زۆرى داو
بۆ سەلماندى ئىم تىۋىرىيە.

ھەروە كۆرەچەلەكى ئاسورى مەشتومىرى زۆرى لىسەرى، ناۋى ئىم گەلەو ژمارە
شۈتىنى ژىيانىشيان كىشەى لىسەرى.

لىسەرى كانى پىشودا ئىم گەلە ناۋىكى يەكگرتوى نەبە. بەچەند ناۋى جىاۋازەو
ناۋ براۋە. ھەندى جىار بە نەستورى، ھەندى جىار بە كەلدانى، ھەندى جىار
بە نەسرانى، جىگە لىم ناۋانە بە ئاسورو تىياري جىلو ۋەلەو كافر گاورىش ناۋ
براۋن. ھەندى كەس، لىمانە ئەھمەد سوسە، لايمان وايە ئىنگىلىز بۆ مەبەستىكى
سىياسى ناۋى ((ئاسورى)) داھىناۋە، بۆ يەكەمىن جىار سەروكى قەشەكانى
كانتەرىرى سالى ۱۸۸۶ ئىم ناۋى لىم گەلە ناۋە. ئىم قەسەيە لىگەل راستى يەك
ناگىرتەمە. سەرچاۋە كلاسەكەكانى نوسەرانى ناۋچەكە ماۋەيەكى زۆر لىپىش
ئەسەلەدا ناۋى ((ئاسورى)) يان لىنوسىنەكانى خۆيان داھىناۋە،
لىمانە ((شەرفنامە)) كە لى ۱۰۰۵ كۆچىدا بەرامبەر ۱۵۹۶ زانىنىدا
نوسراۋە.

ناۋىرانى ئاسورىيەكان بە ((نەستورى)) ئەگەرتەمە بۆ مەزەبەكەيان.
نەستورىس، يەكە لىپىشەوا گەۋرەكانى مەسىھىيەكانى شارى ئورفا لىسالى
۱۷۲۴دا باۋەرىكى نۆتى ھىنايە ناۋ دىنى مەسىھىيە. ئەمەش يەكەمىن داۋەش
بۈنى قولى لىمانە ئىم دىنەدا دروست كەرد. نەستورىس باۋەرى ۋابو كەيسا
خاۋەنى دو كەسايەتى جىاۋازە "كەسايەتتەكى مەزىسى ((كۆر)) ۋ كەسايەتتەكى
خاۋى ((باۋك)). نەبى مەرىم بەدايىكى خوا داۋىرى چۈنكە ئەمەش مەزىسى،
مەسىھى لى بۈ. مەسىھىش لىسەر چىلپا مەروە. ئىم باۋەرى نەگۈنجاۋ بو لىگەل
باۋەرى باۋەكانى ناۋ دىنى مەسىھى، لىمەرتەمە پىشەوا ئاينىيەكانى تەرتەپتە
ئەۋانى رۇماۋ ئىسكەندەرىيە كەۋتە دۇايەتى ئىم باۋەرى. بەشتىكى تازە داھىناۋى
نەگۈنجاۋ لىگەل باۋەرى مەسىھى ۋ بە لىدىن دەرچۈنەن دانا. بەلام نەستورىس
لىگەل رۇزگارد لايەنگىرىكى زۆرى پەيدا كەرد بەشتىكى مەسىھىيەكان باۋەرىان
پى ھىنا، لىمانە مەسىھىيەكانى كوردستان، كەتتەرت بىم ھۆيە بە نەستورى ناۋ
ئەبران. جىابونەۋى كەنىسە نەستورى لىكەنىسە رۇمى رۇژاۋا، سەرىخۆيى
دىنىيان، شەھەكانى ئىرانى لىدەلئۆزىيان دلتيا كەرد، لىئەنجامى ئەۋەشدا راونان
نازاردانىان لىسەنورى ئىمپراتورى ئىرانىدا كەم تەرىۋە. لىسەرتادا بىكەى
سەرىكى بىلاۋ كەردەۋى باۋەرى نەستورى لىئورفا بو، داۋى تەرتەپتە دىنە شەرى

۱۶ همدوی ۵۵۰۰ خیزان

ہمدی ۵۵۰۰ خیزان

تا ئیستەش لەچەند جێگەی کوردستان شوێنەواری دێرینەی ئاشوریو، دێری میژویی ئاسوری ماون. توێژینەوی زمانەوانی دەری ئەخن، بنجی زمانەوانی ناوی هەندێ لەگوندو ئاویی و چیاو روبارەکانی کوردستان سربانییه.

ئایدیۆلۆجی رەسمى ھەردو ئیمپراتۆریی عوسمانی و ئێرانی، دینی ئیسلام بو. کاروباری دەولەتی عوسمانی لەدەس تورکی سوننەو کاروباری دەولەتی ئێرانی لەدەس نازەری شیعەدا بوە. کورد نەخاوەنی دەولەتی سەربەخۆی خۆی بوە، نەبەشداری پریاردانی سیاسی دەولەتانی ئێران و تورکیا بوە. لەھەردو دەولەتدا ژێر دەستەبوە. دین یا مەزھەبیکی تایبەتی خۆی نەبوە، تێکەڵاوی ئایدیۆلۆجی نەتەوایی کورد بوێن تا بێتە ھاندەری بۆ لەشکرکێشی و داگیرکردنی ولاتانی تەر سەرپێ دانەواندنی گەلانی دراوستی. لەناو نەتەوای کورد (تەبایی دینی) نەبوە. ئەگەرچی زۆرایەتی کورد موسوڵمان بون، بەلام ھەمویان لەسەر یەک مەزھەب نەبون. موسوڵمانەکان دا بەش ئەبون بەسەر سوننی و شیعە و عەلمە...دا. لەپاڵ ئیسلامدا ژمارە یەک لەئێلەکانی کورد لەسەر ئۆلی یەزیدی بون. لەھەندێ جێگەش کاکەیی یاخود وەکو پێیان ئەلێن (عەلی ئیلاھی) ھەبون. سەرەرای ئەمانە، مەسیحی و جولەکەشی ئی بوە. بەلام مێژوی رابوردی کورد باسی ھیچ جەنگێکی دینی ناوخوا ناکێژتەو، بەلکو بەگشتی پێکەو ژبانی بەناشتی و ھێمنایەتی زالابو بەسەر پێوەندیبەکانی نێوان ئەو مەزھەبو دینانەدا.

۲۱۴

دارو که لوبه لی پیویست به کۆل بگۆزنهوه بۆ ناو قه لای دزه، کهناوهندی دهسه لاتداریتی هه کاری بو. میره کانی هه کاری هه به کهیان به لایه کهدا پهروهازه بویون. چهند ناسورییه که بۆ کارکردن رێیان نه کهوتته میسر و شام. لهوێ عزه دینی زیرین چنگ، کهیه کن له میره پهروهازه کانی هه کاری بو، نه دۆزنهوه. داوای لی نه کهن به نهیتی بگهڕیتنهوه ناو نهوان بۆ نهوهی مه له بهندی هه کاری نازاد به کهن. عزه دین له سهرگفتی نهوان نه گهڕیتنهوه هه کاری و له ناو ئیله کانی نهوان دا خۆی نهشاریتنهوه تا رێوشوینی گرتنهوهی ناوچه که دا نه نین.

له شه مهیه کهدا، که نهوه ناسورییه کان، به کۆله دارهوه بۆ بینگار به چن بۆ ناو قه لای، له ناو کۆله کانیان دا چه کیان حشارداو، عزه دینیش جلی نهوانی له بهر کردو، له گه ل نهوان دا چه ناو قه لایه، نهوسا کۆله کانیان فری داو، تاوی چه کیان دا. عزه دین دهستی گرتنهوه به سهر قه لاکه داو، کۆتاییان هینا به دهسه لاتتی ئاق قوینلو. دهسه لاتتی میره کانی هه کاری به یارمهتی ناسورییه کان سهر له نوێ دامهزرایهوه.^{۱۸} روداوی دوهم، ههر له سالانی دهسه لاتتی ئاق قوینلدا، له کاتی که مهنه کانی ئیلی رۆژکی خهریکی دانانی پلانی نازاد کردنی به تلیس بون له دهسه لاتتی داگیر کهر، محمد ناغای که له هوکی، که میره کانی به تلیسی به نهیتی له قوم هوه هینایهوه بۆ کوردستان، نهوهنده متمانهی به ناسورییه کان نه کرد، له ناو نهوان دا له هه کاری دا حشاری دان.^{۱۹}

کوردو ناسوری ههر دوکیان له ژێر دهسه لاتتی بایعهالی و دهرباری ئیرانی دا بون. شه ریعهتی ئیسلام بناغهی قانون و جۆری ریکهستنی کاروباری ههر دو دهو لهت بو. له ژێر سایهی هیچ کام لهم دو دهو لهته دا موسلمان و ناموسلمان وه کو یه کهو بهرام بهر نه بون. موسلمان هاو لاتی تهواو و، ناموسلمان به تابهتی مسیحی و جو که ههر دوکیان به ((نه هلی کتاب)) دانراون، له ریزی ((نه هل الذمه)) دا بون، نه کهو مافه کانیان بهو پێیه دیاری کهراوه. نه ستورییه کان وه کو به شیککی مسیحیه کان رهفتاریان له گه ل کهراوه. نهو قانونانهی به سهر مسیحیه کان دا سه پته راوه، بهرام بهر بهوانیش جیه جی کهراوه. مسیحیه کان به گشتی له ژێر باری چهوسانهوهی دینی و سیاسی و کۆمه لایهتی و نابوری دا بون. له گه ل نهوه ش دا پێوهندی نیوان موسلمانانی کوردو ناموسلمانانه کانی دانیشتهوی کوردستان، به گشتی هه یمن و ناسایی به. جهنگی مه زه بی و جهنگی دینی تی دا نه قوم هوه تاسه دهی ۱۹ هه م.

ناسورییه کانی کوردستان له سنوری نه ماره ته ئۆتۆنومه کانی هه کاری، بۆتان، بادینان سۆران دا به ناسوده بی ژیاون. مه لیکه کانی ناسوری، خۆیان به ریرسی ئیله کانی خۆیان بون. نهوان له باتی هه مو ئیله کانی خۆیان راسته موخۆ له بهرام بهر

میره‌کانی کورد یا خود راستموخۆ لهربرامبەر والیو کاربده‌ستانی عوسمانی‌دا
بهربرسبون له‌کۆکردنوهی باجو سهرانبو سازدانی شهرکهرانی هۆزه‌کانیان له‌کاتی
پێویستدا. ئهمیره‌کانی کورد ده‌ستیان نه‌ته‌خسته‌ کاروباری ناوخۆی دینی،
کۆمه‌لایه‌تی، نابوری، فهره‌نگیانوه.

ریچ له‌تێبینیه‌کانی خۆی‌دا له‌سهر ئه‌وان نویسیوتی: ((بۆگه‌یشتن به‌ناسیای
بچوک بهم رێگه‌یده‌دا، پیاو ئه‌بێ بم ناوچه‌ سه‌ختانه‌دا تێ پیه‌ری که‌ئێله‌ کلدانییه‌
مسیحیه‌کانی لێ ئه‌ژین، ئه‌وانه‌ی لام وایه‌ “ته‌نیا مسیحین له‌روژه‌لات‌دا
سه‌ربه‌خۆیی خۆیان لهربرامبەر موسلمانه‌کان‌دا پاراستوه‌، به‌ به‌هیزی خۆیان بۆ
ئاماده‌ کردوه‌.

ههر ریچ له‌یادداشته‌کانی‌دا ئه‌نوسی: ((کێوی ترین ئێله‌کانی جوله‌ میترگ یا
هه‌کاری که‌دابران کلدانییه‌کانن، ئه‌وانیش چوارن. گوێ ناده‌نه‌ میری هه‌کاری،
ژانیکی ته‌واو درنده‌نه‌ ئه‌ژین، دینیان مسیحیه‌و سه‌ربه‌ نه‌ستوریوسن،
پیاوه‌کانیان به‌خورتی گه‌وره‌یی قه‌لافه‌تو نازیه‌تی به‌ناوبانگن، ئه‌لێن تیه‌هرین
به‌ناوچه‌کانی ئه‌مان‌دا مه‌ترسی زۆرتره‌ وه‌ له‌ناوچه‌ی ئێله‌ موسلمانه‌کان. ئه‌وانه‌
له‌ناوچه‌کانی نێوان ئامیدیو جوله‌ میترگ‌دا دانیه‌شتن، جگه‌ له‌وان ته‌نیا یه‌ک ئێلی
موسلمانی لێه، جاروبار هه‌ندێ باج به‌میری هه‌کاری ئه‌ده‌ن، ئه‌گه‌ر رازی کردن یا
دلی نه‌رم کردن، به‌لام به‌زۆر نا)).

ریچ له‌شوێنیکی تری گه‌شتنامه‌که‌ی‌دا نویسیوتی: ((جوله‌میترگ پایته‌ختی
ناوچه‌ی هه‌کاری کوردیه‌یه‌. قوچانسی باره‌گای پاتریارکی کلدانی له‌وییه‌،
ئهو(پاتریارک-و). له‌ههر شهریکا که‌ له‌نێوان میری هه‌کاریو ئێران بقومی، خۆی
سه‌رکه‌ردایه‌تی تیه‌پی له‌شکرئه‌کا... به‌لێزانی به‌کاره‌ێنانی تفه‌نگ و شمشیر
به‌ناوبانگه‌، هه‌روه‌کو هه‌مو دزه‌کانی سه‌ربه‌و به‌چاکی ئه‌یزانن. ٢١ کاتێ ته‌مه‌ره‌که‌ی
ریچ ئه‌یه‌وێ به‌ناوچه‌ی هه‌کاری‌دا رابه‌وری بۆ ئه‌وه‌ی پۆسته‌ بۆ ئه‌سته‌مبول ببا،
زویه‌تر پاشای میری بادینان، ئامۆژگاری ته‌مه‌ره‌که‌ ئه‌کا: ((.. هه‌رچیه‌کیان لێ
وه‌رئه‌گرێ نرخی که‌می بده‌، ره‌زیلی له‌دانی نرخی هیه‌چ خواردنیکه‌ نه‌کا که‌به‌وی
دائه‌نێن، به‌لکو هه‌رچییان بۆدانا بیه‌خواو ستایشی بکا، چونکه‌ ئه‌وانه‌ی ئه‌و
به‌ناوچه‌که‌یان‌دا ئه‌روا، له‌هه‌موکه‌س دپتره‌، توپه‌ترن... بچوک ترین ده‌سه‌درێژی بۆ
سه‌ریان ئه‌یه‌سته‌ هۆی تیاچونی)). ٢٢

یه‌کێ له‌تاکتیکه‌کانی بابی عالیو ده‌رباری ئێرانی بۆ چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی
خۆیان، ئانه‌وه‌ی دوپه‌ره‌کیو دروست کردنی دوژمنایه‌تیبو له‌ناو بنه‌ماله‌و هۆزو
ئێلو گه‌لو نه‌تموه‌و دینو مه‌زه‌به‌ جیاوازه‌کانی ناو قه‌له‌مه‌ره‌و کانیان‌دا. سوننیان

ئەكرد بەگژ شىيەدەر، موسولمانىيان لەمەسىيەى و جو هان ئەدا. ئىلەكانىيان بەرئەدايە يەكترى و پىاوەكانى خىزانىكىيان ئەكرد بەدوژمنى يەكترى. دزەكردنى دەولەتەنى ئەوروپى بۆ خۆ خزانەنە ناوچەكەو، دوايى تر ناردنى ميسىيۆنى دىنىيى ناگرى ناكۆكى دىنىيى مەسىيەى - موسولمانى خۆشترکرد.

لەكاتى راپەرىنەكەى بەدرخان بەگدا، پەيوەندى كوردو ئاسورى بەفیتی دىپلوماتو ميسىيۆنەكانى يىنگانە تىكچو. پىتكادانى خوينارى قەوما (۱۸۴۳). پ. روندو، لەسەر ئەو روداوانە نوسيويتى: ((... ئەم تىكەهەلچونانى نىوان كوردو مەسىيەيىانى كىتونشەن، كە لەروى كۆمەلەيتىيەو زۆر لەيەك ئەچن، پىتوەندىيان بەكاروبارى خىلەكىيەو هەبوە ئەك بەكاروبارى دىنىيەو))^{۲۳} بەلام دواى ئەو پىتوەندىيەكان سەرلەنوئى ئاسايى بونەو چووە دۆخى جارانى.

لەكاتى شۆرشەكەى يەزدانشەدا، هەندى ئەنەستورىيەكان، بەشداربون.^{۲۴} شىخ عوبەيدوللا لەكاتى خۆنامادە كردنى دا بۆ شۆرش دژى توركو عەجەم تەقەلەيەكى زۆرى دا بۆ ئەوى يىيان كات بەهاودۆستو هاپەيمانى خۆى. لەگەل ئەوى تەقەلەكانى سەرى نەگرت. ئاسورىيەكان، بەپىتى نامۆژگارى دىپلوماتو ميسىيۆنەرەكان، لەجولانەو كەى شىخ يىلايەن راوەستان. شىخ رىزى يىلايەنيەكەى گرتن. لەو جەنگە خوينارويىدا كە لەورمىو دەوروەرى دا قەوما نەى هەشت مەسىيەيەكان توشى زەرەر زىان بىن. تەنانەت هەندى جار مەزنەكانى مەسىيەيەكان بۆ ناويى ئەكوتنە بەينى شىخو كاربەدەستانى ورمىو. بگرە لەگەرمەى شەپەكان دا كاتى نوینەرانى مەسىيەيەكانى ورمى چوئە لای شىخو داواى پارىزگارى سەرو سامانى مەسىيەيەكانىيان لى كرد، شىخ بى دودلى گفتى سەلامەتى سەروسامانى پىدانو، بەلئىنەكانى خۆشى بەجىهتينا.^{۲۵} شىخ نەيهەشت ئاسورىيەكان لەشەرەو بگلىن، يا توشى كوشتن و تالان بىن.

لەسالانى ۱۸۹۴ تا ۱۸۹۶ كاتى بايىعەلى فەرمانى كوشتارى بەكۆمەلى ئەرمەنيەكانى دەرکرد، ئۆردوى توركو بى بەزەييانە كەوتە جىبەجى كردنى ئەوكارە. لەوهدا ئالا حەمىديەكان، كە لەهۆزەكانى كورد پىك هات بون، بەشداربون. بەلام ناگرى ئەم مەنەتيە ئاسورىيەكانى نەگرتەو. بەلكو پەيوەندى كورد لەگەل ئاسورى ئاسايى بو. شىخ عبدالسلام بارزانى كاتى لەبەر هەرشى فراوانى ئۆردوى توركو خۆى پى رانەگراو ناچاربو لەناوچەى بارزان بكشيتەو، ماوەيەك خۆى لەشوئىتىكى ئەمىندا حەشاربەدا، روى كرده بارەگای سەرەكى ئاسورىيەكان، قوچانس. مارشيمۆن ئەوى دالەدى داو شارديەو تا سەرلەنوئى هەزەكانى خۆى رىكخستەو.^{۲۶}

۳/۱ دەسۋەردانى دەۋلەتتىكى ئەوروپىيەلىك كاروبارى ناۋخۇي رۇڭھەلەت

لە سىرەتاي سەدەي ۱۹ ھەمدا دەۋلەتتىكى بەھىتى ئىمپىراتورىيەسىنى، كەچۈرۈپ قۇرغۇچى لاۋازى داۋەشىنمە، دىيارى بىكەن. ھەر لىۋ زەمانمە لەناۋ سىياسىيەكانى ئىمپىراتور دا زاراۋەيسەك بەناۋى (كىشى رۇڭھەلەت) ۋە كەۋتە سىر زىمان. بىرىتانيا (پارىزگارى رىڭگى ھىندىستان) ۋە روسىيا (گەشىق بەدەرىي ئازاد) ۋە، فەرەنسە (پاراستىنى كاسۋلىكەكانى ناۋ دەۋلەتتىكى عوسمانىيە) ۋە، كىرەۋە بىنچىنەي چىۋوئى سىياسى، جەنگى، ئابورى، خۇيان لەناۋچەكەدا. دەۋلەتتىكى ئىمپىراتورىيە ئىمپىراتورى قازانچەكانى خۇيان دا ئاۋۇك بون لەسەنمەي "سىرەخۇي ئىمپىراتورىيەسىنى بىرىتانيا ياكەلەمپەۋە كەي دابەش بىكەي، مىسىيەكانى ئەۋى لەۋرەدەلەتتىكى سولتاتى عوسمانىيە دا بىتەنمە ياكەلەمپەۋە سىرگەلى نەمەۋەكانىيان داۋودەزگەي تايىبەتتىكى خۇيان ھەي. ئەم ئاۋۇكانە لەسىيەسى دەرەۋە بىرىتانيا ۋە روسىيا فەرەنسەدە رەنگى ئەدەيەۋە كەي ئەكەدە سىرگەلى كوردو جۇلەنمە نەمەۋەيەكەي كەتازە خەرىكى گەشەنمە گەلە بون بو. لەنەنجامى ئەم سىياسەتەدا، دۇكىشە تىكەلەۋى مېۋى كوردو گەلە مىسىيەكانى ھاونىشەمەن داۋىسى بون "يەكەيكان، دەۋلەتتىكى ئىمپىراتورىيە بەھىز بون، كەۋتەنە پەلەۋىشەن، چاۋيان بىرەۋە قەلەمپەۋە عوسمانىيە ئىرانى، بۇ ئەم مەبەستەش كەۋتەنە ھاندانى ناردنى مىسىۋى دىنى، بەكارھىتەنى مىسىيەكانى ھەۋلەتتىكى ئەم دو دەۋلەتە بۇ دەسۋەردانە كاروبارى ناۋخۇي رۇڭھەلەتتىكى ناۋەپاستو، بەھىز كەندى جىگە پىتى سىياسى، ئابورى، فەرەنگى خۇيان لەناۋچەكەدا. ئەۋىتەرىيان، ھاندانى بايىعەلى بۇ نەھىشتەنى دەسەلەتتىكى گەۋرەكانى كوردو لەناۋبەردىنى ئەمەرتە ئۆتۈنمەكانىيان چىسپاندنى دەسەلەتتىكى ناۋەندى تۈرك لەجىگەي دەسەلەتتىكى ئەۋى.

۱/۳/۱ ھاتتى مىسىۋى دىنى

يەكەي لەتاكەيكانەكانى دەۋلەتتىكى ئىمپىراتورىيە بۇكەندەۋى جىگە پىتى خۇيان لەناۋچەكەدا ناردنى مىسىۋى دىنى بو. بۇ پەرەپىتەنى جۇلەنمە مىسىۋى چەندىن داۋودەزگاۋ رىكخەۋ لەئىمپىراتور ئەمەرىكا دامەزرا بون. ئەم دامەزراۋە دىنىيەنە چاۋيان بىرەۋە ئاسورىيەكانو، ھەلىيان ئەدا كەلەك لەھەلەمەرجى نالەبارى ژيانى ئەۋى چەۋسانمە دىنى كۆمەلەيتە ئابورىيان ۋە رىگەن، لەناۋ ئەۋى جىگە خۇيان بىكەنمە، لەپىگە ئەۋى پەل بەۋى. چەند جەن نۆنەرى خۇيان نارد بۇ ھەلەنەنگەندى ھەلەمەرجى چالاكى خۇيان

له‌ناو ئاسورییه‌کانی کوردستان‌دا. گرانت، پزشکیکی میسیونیر له ۱۸۳۹ دا
سمراندینکی کوردستانی کرد، له‌و سمرانداندا سدری ئاسورییه‌کانیشی‌دا، ه‌مر
له‌ته‌نجامی ئهم سه‌فه‌رده‌دا ناوه‌ندیکی گموره‌یان له‌ناشیتا له‌هه‌کاری دامه‌زران.

میسۆنی فهره‌نسی، روسی، به‌ریتانی، ئه‌میریکایی، هی فاتیکان،
له‌سمرانسری ناوچه‌که‌دا که‌وتبونه‌ جووژو، دامه‌زراندنی ناوه‌ندی میسیونیری،
خویندنگا، نه‌خۆشخانه. له‌هه‌ندی شوین ئهم ناوه‌ندانیه‌یان ده‌کرده‌ قه‌لای جه‌نگی و،
ئهبو به‌هۆی دروست بونی ترس و په‌ژاره‌ له‌دئی گموره‌کانی کوردا، که‌موسولمان
بون و له‌بن ته‌نسیری ه‌اندانی دینی مه‌لاکان‌دا بون.

ورمى بوبه‌ ناوه‌ندیکی گرنگی میسیونه‌ مسیحیه‌کان، ته‌نانه‌ت فاتیکان
له‌باتی ئه‌وی سه‌فیری خۆی له‌تاران دابن، که‌پایته‌ختی ئیران‌بو، له‌ورمى بارگی
خستبو. له‌وتوه‌ سهره‌برشتی هه‌مو ده‌زگا کاتۆلیکییه‌کانی ته‌کرد. ^{۲۷} له‌قه‌له‌مه‌ره‌وی
عوسمانی‌شد، میسیونه‌ مسیحیه‌کان که‌وتبونه‌ چالاکییه‌کی فراوان، به‌تایبه‌تی
چونکه‌ ژماره‌ی مسیحی له‌وی زۆرترو، مەترسی عوسمانی بۆ سهر ئوروپا
کاتی‌خۆی له‌هی ئیران گموره‌تربو.

۱. میسیونی فهره‌نسی

ئیران له‌جه‌نگی روسی-ئیرانی‌دا (۱۸۰۳-۱۸۱۳) شگا، له‌وکاته‌دا فهره‌نسه‌ش
له‌جه‌نگ‌دابو له‌گه‌ل روسیا. کاتی‌ فته‌ح عه‌لی شای ئیران به‌وی زانی نامه‌یه‌کی بۆ
ناپلیۆن نوی. داوای هاوکاری لێ کرد دژی روسیا. له‌ته‌نجامی ئه‌وه‌دا په‌یمانی
فینکن شتاین (۱۸۰۷) له‌نیۆان ئیران و فهره‌نسه‌دا به‌ستراو ناپلیۆن ده‌سته‌یه‌کی
به‌سه‌رۆکایه‌تی جه‌نرال گاردان نارده‌ ئیران (۱۸۰۷). له‌ناو ئهم ده‌سته‌یه‌دا، له‌پال
ئه‌فسه‌ری پسرۆری جه‌نگی و هه‌نده‌سه‌و پزشکی‌دا، دو قه‌شهی جه‌زه‌ویتیان له‌گه‌ل‌بو.
ئهم قه‌شانه‌ ورمیتیان کرده‌ باره‌گای خۆیان، ئهرکی سه‌ره‌کیان ئه‌وه‌بو به‌ره‌هه‌لستی
چالاکی روس و ئینگلیز بکه‌ن له‌ئیران‌دا. ه‌مر له‌سه‌ره‌تاه‌و که‌وتنه‌ دامه‌زراندنی
په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل نه‌ستورییه‌کان.

ئالوگۆره‌کانی ناو فهره‌نسه‌، ته‌گه‌ره‌ی له‌کاری که‌نیه‌سه‌کان نه‌داو ئه‌وان درێژه‌یان
به‌ ته‌قه‌لاکانی خۆیان‌دا. میسیونی فهره‌نسی له‌ ۱۸۴۱ دا له‌ورمى جیگه‌ربو،
سه‌ره‌تا ۳ فیه‌رگی له‌ئاواییه‌کانی ئهره‌شاهی و باریاری موانه‌ له‌نزیک ورمى
کرده‌وه، هه‌مان سال دو خویندگا، به‌کیکی کورانه‌و به‌کیکی که‌چانه‌شیان له‌ناو
شاری ورمى دامه‌زران. ^{۲۸} زۆری نه‌خایان ۳۵ خویندنگایان له‌گونده‌کانی ورمى‌دا
کرده‌وه. له‌م خویندنگایانه‌دا جگه‌ له‌ده‌رسی دین، زمانی فهره‌نسی و زمانى
فارسیشیان فیه‌رته‌کردن.

میسونی فدرنسی چاپخانه‌ی کیان لومرمی دامزران بۆ چاپی کتیب بهزمانو پیتی کلدانی. له ۱۸۹۶ هه کۆتسه چاپو بلاوکردنه‌وه‌ی مانگنامه‌ی ((کالا دشارا)) واته ((دهنگی راستی))^{۲۹}

۲. میسونیی ئه‌مهریکایی

سالی ۱۸۲۹ دامزرانیکی دینی ئه‌مهریکی بۆ ناسینی هه‌لومهرجی ژبانی نه‌ستورییه‌کانو هه‌والی دانانی باره‌گای میسونیی ئه‌مهریکایی دوکسی به‌ناوی سمیسرو دوایت ناره‌ ناوچه‌کانی ژبانی ئه‌وان. پاش گه‌شته‌کی ئه‌مان له ۱۸۳۲دا میسونییکیان به‌سه‌روکایه‌تی پیرکینز ناره‌ ورمی. ^{۳۰} پیرکینزو تاقه‌کی سه‌ر به‌رتبازی پریسبیتریان نیویورک بون.

پیرکینز له ۱۸۳۶دا خۆیندنگایه‌کی لومرمی دامزرانو کۆته هه‌لدانێ پهره‌پێدانی خۆینده‌واری، پاش ۳ سال ژماره‌ی خۆیندنگاکانی گه‌شته ۱۲وله ۱۸۴۰دا له ۷۰ گوندا خۆیندنگای دامزراند بو.

هه‌ر له‌و ساله‌دا یه‌که‌مین چاپخانه‌ی لومرمی دامزراند که‌خواه‌نی تیپی سریان، عهره‌بی، ئینگلیزیبو، یه‌که‌م کتیبی به‌زمانو تیپی سریان پێ چاپ کرد. ^{۳۱} به‌م پێیه‌ ورمی له‌دوای ته‌وریزو تاران، سییه‌مین شاری ئیران بو که‌ده‌زگای چاپی تی‌دا دا به‌م‌زری.

یه‌که‌مین رۆژنامه له‌ئێراندا له ۱۲۵۰ی کۆچی‌دا له‌تارانو پاش ۱۷ سال دوه‌مین رۆژنامه‌ی ره‌سی به‌ناوی ((قانع‌اتفاقیه)) له ۱۲۶۷دا هه‌ر له‌تاران بلاوکه‌راوه‌ته‌وه. له‌هه‌مان سال‌دا، هه‌مان میسیون له‌ای کانونی یه‌که‌می ۱۸۵۱هه کۆته بلاوکردنه‌وه‌ی گۆشاری ((ته‌ریرا دی باحرا، واته‌ پرشنگی روناکی)). به‌م پێیه‌ سییه‌مین رۆژنامه له‌سهرانه‌ری ئێراندا لومرمی له‌لایه‌ن ئه‌مانه‌وه به‌زمانی کلدانی ده‌رچوه. ^{۳۲}

میسونی ئه‌مهریکایی توانای دارایی له‌میسیونه‌کانی ته‌ر زۆتره‌بو. بۆ ئه‌وه‌ی نفوزی خۆی له‌ناو مسیحیه‌کاندا به‌هێتر بکا ئه‌ی توانی له‌وانی که‌زیاتر بایه‌خ به‌دامزراندنی فیترگه‌و نه‌خۆشخانه‌ بده‌ا. ورد بونه‌ویه‌که‌ له‌ئاماری خواری راده‌ی بایه‌خ‌دانی میسونیی ئه‌مهریکایی به‌خۆینده‌واری ده‌رته‌خا:

سالانی	ژماره‌ی فیترگه‌	ژماره‌ی قوتایی
۱۸۳۷ تا ۱۸۴۷	۲۴	۵۳۰
۱۸۴۷ تا ۱۸۵۷	۵۰	۴۹۸
۱۸۵۷ تا ۱۸۶۷	۵۱	۱۰۹۶

۱۸۶۷ تا ۱۸۷۷	۵۸	۲۰۲۴
۱۸۷۷ تا ۱۸۸۷	۸۱	۱۸۳۳
۱۸۸۷ تا ۱۸۹۵	۱۱۷	۲۴۱۰ ^{۳۵}

جگه له کاروباری دیني، جوگرافيا، ميټروي گشتي، فيربوني زمانه کاني سرياني، ټينگليزي، فارسي، تورکيشيان خستبوه بهرنامه کاني خوښندنه.^{۳۶}

دکتور کاکران پاش تـمـواوکـردني خوښـدنـي پـزـيـشـکـي لهـئـهـمـريـکا، نهـخـوشـخانـه يـه کـي له ۱۸۷۹ دا لهـورمـن دـامـمـزـانـد، لهـوـي دا سـمـرـهـوـي تـيـمـار کـردني نهـخـوش، دهرسي پزیشکي بههـندئ لهـخوښـدکاره کـانـيـش نهـگـوت.^{۳۷}

۳. ميسیوني ټينگليزي

له کاتي شورشي بهدرخان بهگدا، ناسوريه کان له شهره ګلان. ديپلوماته کاني ټينگليز له لايه کموه هاني نهستوريه کانيان دا دژي بهدرخان رابوهرستو، له لايه کي ترهوه هاني کاربه دهستاني تورکيان دا جولانده کي بهدرخان د اېرکيننهوه. له هـلـومـرـجـه نـالـوـزهـدا پـيـشـهـوـي نهـسـتـوـريـه کـان له ۱۸۴۳ دا داوای يارمهـتي لهـسـرـوژکـي قمـشه کاني کانتهـريـري کـرد.^{۳۸} نهـگـمـرچـي مارشيمون دهـسـدرژي کوردي کـردـيـو به بهـهـانـه، بهـلام هـوـي راسـتهـقـيـنـي نهـم خواسـته ترسي مارشيمون بو لهـپـرهـسـهـندني نفوزي مـسـيـونه کاني تر. لهـم باره يـوه نوژن توبن، سهـفـري فرهـنـسي نوـسـيـوتـي: ((مارشيمون بـو پاراستني خوـي ميلـلهـته کي له کار تي کـردني نفوزي کاسـوـليـکـي فرهـنـسي و پـريـسـپـيـتـرايـني نهـمـريـکايي داوای يارمهـتي لهـکـونـسـولـي ټينگليز کـرد لهـمـوسـل، بهـهـوـي نهـوه سـمـرـوژکـي قمـشه کاني کانتهـريـري هـيـنـهـتـيـکـي نـارـده باره ګاکـي مارشيمون بـو قوچانس هـمـروهـا له وازو ورمـي بـنـکـه يـان دـامـمـزـان))^{۳۹}

بهرتانيا قازانچي لهـوهـدا نهـبو مـسـيـحـيـه کـان لهـژيـر ناوي کاسـوـليـکـيـتي دا خوـيان بـخـده نه ژيـر چـهـتري پاريتـرگاري فرهـنـسـيـيـوه، لاي بابي عالي نهـوي کـرد به بهـهـانـي دهـسـوـرـدانه کاروباري نهـسـتـوـريـه کـان. تـيـل کلارندون، وهـزـيـري کاروباري دهـروهـي بهـريـتـانـيا لهـنـامـه يـه کـي دا سالي ۱۸۵۷ بـو سـيـر سـتـراـتـفـور کـانـيـنگ، سهـفـري بهـريـتـانـي لهـتـوـرکـيا نوـسـيـوتـي: ((حکومهـتي خـاوهـن شـکو بهـخـوشـيـه کـي زـوړهـوه گـمـره کـيـتي رادهـي سـمـرکـوتـني نهـو تهـقـلايـانه بـزانـي کهـنهـتـوان بهـقـازانچي نهـو ميلـلهـته چـلـوسـاوـيه بيـدهـن و سـمـره غـجـام ناواـته کـانـيان چـيـه)). پـيـشـهـوـي دـيـنـي نهـسـتـوـريـه کـان راسـتمـوخـو نـامـه يـه کـي بـو شـاژن ټيـکـتـوريـا نوـسي، لهـهـمـردو نهـغـومـهـني لوړدهـکانو خـهـلـکـدا خوښـنـرايـمـوه، کوړه رهـسـمـيـه کـاني بهـريـتـانـيا بهـگـرنـگي پـنـدـانـمـوه وـهـريـان گـرت.

لورد راسل نامه‌یه‌کی بۆ نویسنه‌ری به‌ریتانیا لای بابیعالی نارد، تییا نویسی بو: (به‌عده‌لی پاشا رابگه‌یه‌نه که به‌ختیاریو چاکمئی نستورییه‌کان کارئکه به‌لای حکومتی خاوه‌ن شکۆوه زۆرگرنکه، نه‌بی ناگاداری بکه‌ی کده‌سبه‌جئ ریوشوئین دابنئین بۆ لایردنی زولم له‌سهریان))^۴

سهرۆکی قه‌شه‌کانی کانتسه‌ریی به‌نویسنه‌رایه‌تی که‌نیسه‌ی نه‌نگلیکانی ده‌سته‌یه‌کی نارد بۆ لیکۆلینه‌وی هه‌لومه‌رجی نستورییه‌کان. نه‌م ده‌سته‌یه له‌ناوچه‌ی جولمه‌یترگ پیتشه‌وای نستورییه‌کانی بینسی، هه‌روه‌ها ۸ قه‌شه‌ی له‌تورکیاو ۳ قه‌شه‌ی له‌ئێران بینسی. له‌پاش گه‌رانیه‌وی نه‌م ده‌سته‌یه له ۱۸۸۶ دا میسیونیه‌کی هه‌میشه‌یی به‌سهرۆکایه‌تی کوتس نارد هه‌چیاکانی هه‌کاریو دوکتۆر ولیام براون ی به‌راویژکاری مارشیمۆن له‌قوچانس دانا، براون ماوه‌ی ۲۵ سال له‌لای مارشیمون مایه‌وه، هاوزه‌مانی دو ماریو تا له ۱۹۱۰ دا له‌وی مرد.^۴

۴. میسیونێ روسی

روسیا له‌سهرده‌می پیتهری مه‌زنه‌وه چاوی بری‌بوه داگیرکردنی ئێران، بۆ نه‌و مه‌به‌سته‌ش هه‌ولتی نه‌دا که‌لک له‌مه‌سیحیه‌کان وه‌ریگرئ. له‌سالانی جه‌نگه‌کانی روسی-ئێرانی دا (۱۸۲۶-۱۸۲۸) هه‌ندی له‌ نستورییه‌کانی وه‌کو ریتیه‌رو چاوساغ به‌کاره‌ینا. پاش نه‌و شه‌رانه‌ سه‌دان خێزانی نستوری ناچاربون به‌کو‌مه‌ل کۆچ بۆ قافقاز بکه‌ن. په‌یوه‌ندی روسی- نستوری پتموتر نه‌بو. له‌چه‌له‌کانی سه‌ده‌ی ۱۹ هه‌مدا، شیلمون ئاراجان، یه‌کی له‌قه‌شه‌ نستورییه‌کان له‌ئێرانه‌وه چو بۆ دیتنی حاکمی قه‌فقاز، فورتنسوف. قه‌شه‌ داوای ئی کرد ری بدرئ به‌هه‌موو نستورییه‌کانی ئێران به‌کو‌مه‌ل بگو‌یزنه‌وه بۆ نه‌وی، به‌لام فۆرتنسوف نه‌م خواسته‌ی نه‌سه‌للاند، چونکه‌ پیتی وابو ته‌گه‌ر له‌مه‌له‌به‌نده‌کانی خۆیان دا به‌ینه‌وه نه‌توانن زۆتر خزمه‌تی روسیه‌ بکه‌ن. له‌م باره‌یه‌وه نامه‌یه‌کی بۆ وه‌زیری کاروباری ده‌ره‌وه، نیسلرود، نویسی تیی دا نه‌لی: ((تیمه‌ ناتوانین ری به‌ نستورییه‌کان به‌ده‌ین بگو‌یزنه‌وه بۆ قافقاز، به‌لام نه‌بی په‌یوه‌ندی باشیان له‌گه‌ل به‌ستین و، نه‌بی له‌به‌رامه‌به‌ر حکومتی ئێرانی دا پارێزگاریان بکه‌ین، بۆ نه‌وی باوه‌رو دئسۆزیان به‌ده‌س به‌یتین، چونکه‌ له‌دوا‌ڕۆدا که‌لکینکی گه‌وره‌یان ئی وه‌رته‌گیرین))

له‌کاتی جه‌نگی قرمدا (۱۸۵۳ - ۱۸۵۶) پیتشه‌وای نستورییه‌کان ئاماده‌یی خۆی ده‌بریی بۆ هاوکاری له‌گه‌ل روسیه‌و که‌وته‌ گفتوگو‌ بۆ نه‌وی که‌نیسه‌ی نستوری بخه‌رتته‌ سه‌رکه‌نیسه‌ی سلاقی روسی. له ۱۸۹۸ دا ماریۆنان به‌نویسنه‌رایه‌تی پیتشه‌وای نستورییه‌کان چو بۆ پیتسه‌ربۆرگ، له‌ نه‌ه‌جامی نه‌وه‌دا روسیه‌کان له ۱۹۰۰ وه‌ ده‌سته‌یه‌کی گه‌وره‌ی ئورتودوکس یان نارد ورمی و به‌گه‌رمی که‌وته‌نه

چالاکى. له لایښ مېسېحیه کانی نومیښه به گرمی پېشوازی کران و، نومویش
نومړیان کرده بنکې چالاکیه کانی خوځان.^{۲۱}
له ۱۹۰۱ هره گوڅاری کلدانی زمانې ((نورمې- نورتودوکسانا)) یان
بلاو کرده وه.^{۲۲}

۲/۳/۱ نه نجامی کارى مېسیونه کان

بدمرځایي سده ۱۹ هم دهولمتانی نوروی له هولوډانیکی بمرده وای
سیاسی و جهنگی و نابوری دا بون بؤ نومی جینگه پیتی خوځان له ناوچې روزه لاتی
ناوهر استدا به گشتی و، له ناو سمرزه مینې ټیرانی و عوسمانی دا به تاییه تی قایم
بکمن. همره که یان له پهبوری جیه جی کردنې نامانجه تاییه تییه کانی خوځی
له سوراخی داین کردنې قازانجه کانی خوځی دابو. نامانجه کانی دهولمتانی نوروی و
قازانچو دهسکوتو کانیان له ناوچه که دا ههمیشه له گهل یدک جوتو گوځاو نه بون.
روسیا چندی بوی بکرایه هوولی په لهارو ټشتنی له نمرزی عوسمانی و ټیرانی دا نهدا،
قازانچی له قوت دانی همدو دهولمت دا بو، بهلام بریتانیا قازانچی لهمانی هم دو
دهولمت دابو، بؤ نومی وه کوکوسپ له بمرده و روسیادا بو هستن و نه هیلن سنوری
دهسه لاتی روسی بگاته سمرناری گرمی دهریا نازاده کان و قازانجه کانی بریتانیا
له هیند بخاته مترسییه وه. فهدنسهش له لایه کهوه بؤ بمرهنگاری روسی پتویستی
بهمانی هم دو دهولمتو له لایه کی تره وه بؤ همره شه کردن له بمریتانیا پتویستی
به جینگه پی و بنکه بو له ولاتانده. هم دهولمتانه همره که یان به شتیه و تاییه تی
خوځی هوولی به جی هینانی نامانجه کانی نهدا. یه کی له پرتگه کانی دزه کردن بؤ
ناوچه که و جیگیر بون تیتی دا گرنگی دان بو به ناسین و کوکردنوه و زانیاری
جوړاو جوړ له سمر هم ولاتانه. له وه شدا همره که کو گروک و زاناکانی میژو،
نارکیولوچی، جوگرافیا، زمانه وانی که لکی زوریان بؤ دهولمته کانی خوځان همدو.
مېسیونه دینییه کانی، به هوښیاری یالمری بی ناگاییه وه، دهوری کاریگرمیان
همدو له جیه جی کردنې نوموړ که دا.

له ناو مېسیونیر هکان دا رهنګه مرؤقی چاکه خواز، له خو بورودو، خونو یست،
خواپرست زور بو بن و رهنګه زور به یان به نیازی پاکي گه یاندنی پدیامی پیروزی
مسیح و پتسکوتنی نورویا و یارمندی دانی گله له مېسیحیه دواکوتوه
چوساوه کانی ناوچه که هاتن و، سالانی درتزی تمه منی خوځان بؤ همو مېهسته
تخران کردی. نومونه له چندی شونی دورو دواکوتودا فیرگو نه خوځان هیان
دامرزانده. چندی لیکولینوهی به تخریان له سمر لایه نه جیاوازه کانی ژبانی
گهلانی ناوچه که نوی. خوینده واری و روشنبریان له سنورنکی دیاری کراودا

بلاو کرده وه. چەندین چاپخانهیان دامەزراندو چەندین کتێب و گۆڤاریان چاپ کرد بەلام هەموو هەول و تەقەلای خێرخوازانە ئێمانە لێدوا هەڵسەنگاندن دا ئەرژایە ناو هەولێ جێبەجێ کردنی ستراتیجی دەولەتانی ئیمپریالیستی ئوروپییەو کەچاریان پێی بوە دەس بەسەرگرتن و داگیرکردنی ناوچە کە. لەوێش دا هەم میسیونەرەکان بون بەدیه کێ لێدەسکەلاکانی جێبەجێ کردنی ئامانجی ناپەرەوای دەولەتەکانیان و، هەم مسیحییەکانی ناوچە کەش بون بەقوربانییەکی بێ دەسکەوتی ئێو ستراتیجە، چونکە بون بە هۆی:

١. تێکدانی تەبایی مەزەبی

کەنیسەکانی ئێو دەولەتانی میسیونێ خۆیان ئەناردە ناو مسیحییەکان لەمەزەبدا یەکگرتو نەبون، بەلکو لەسەر مەزەبی جیاواز بون. کەنیسەکان لە گەڵ یەک جیاوازو ناکۆک بون. هەریە کەیان هەولێ ئەدا باوەری خۆی بباتە ناو مسیحییەکانەو. لەوێش دا ئاسورییەکان لەچاو گەلە مسیحییەکانی تردا لەهەمویان زیاتر توشی زەرەری بون. باوەری مەزەبی و نەتەرەیی لەلای ئەرەبییەکان تێکەلاو بوو، دین و مەزەبی یێگانه بەئاسانی نە ئێتوانی کاریان تێ بکا. بەلام ئاسورییەکان هێشتا لەبەلەیه کێ نزمی پێشکەوتنی فەرەنگیی و کۆمەلایەتی و ئابوری و سیاسیی دا بون، بەژمارە کەم و لێدە ک دورو دا پراوی بون، میسیونە جیاوازه کان بەئاساتی ئێیان توانی ریزەکانیان کون بکەن و مەزەبیان پێ بگۆڕن. لەئەنجامی کاری میسیونە جیاوازه کان دا تەبایی مەزەبیی لەناو ئاسورییەکان دا نەما. ئەگەر لەپێش دا هەمویان یازراوەتیان نەستوری و کەمایەتییه کیان کاسۆلیکی سەر بەرۆما بون، ئەوا دواي هاتنی ئێوانە ئێم گەلە بچوکه دا بەش بو بەسەر چەند مەزەبی جیاوازی ناکۆکی وەکو پرتەستانتی، کاسۆلیکی، ئەنگلیکانی، ئارتۆدۆکس...

٢. تێکدانی پێوەندی ئاسوری- کوردی.

لەپێش هاتنی میسیونە ئوروپییەکان دا پێوەندی ئاسوری- کوردی تا ئەندازەیه کێ باش ئاسایی بوە. مێژوی ناوچە کە باسی هیچ پێکادانیکی خۆتەناری گەورە ئێتوان ئەم دو گەلە ناگیرتەو. یێگومان ئاسورییەکان لەبەر ئەوێ مسیحی، یاوەکو پێیان گوتون ((غیرە دین)) و ((کافر)) بون، لەمافی دینی، سیاسی، ئابوری، کۆمەلایەتی... دا وەکو یەک نەبون لە گەڵ کورد یا لە گەڵ موسوڵمانەکانی تر، ئێوانە لەپیزی ئەهلی زیمەدا بوون ئەبو ((جزیه)) بەدن. مەزەنەکانی کورد هەروەکو دانێشتوانو ئێلەکانی ژێر دەستی خۆیان ئەچەوساندەو، ئەبێ ئاسورییەکانیان زیاتر چەوساندی ئەو، لەوێش دا جگە لێدواکەوتنی گشتی

سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی هه‌مو کورد، هه‌ستی دینی و هاندانی مه‌لاکانی کورد ده‌وریکی کاریگه‌ریان هه‌بو. ته‌گه‌رچی ته‌بابی دینی و مه‌زه‌بی هه‌رگیز له‌ناو کوردا نه‌بو. له‌کوردستان دا ئیسلام و مه‌زه‌به جیاوازه‌کانی، کاکه‌یی- ته‌هلی هه‌ق، پی‌ه‌وانی ئولی یه‌زیدی، مه‌سیحی، جو... هه‌بو و له‌پاڵ یه‌کدا ژیاو. به‌لام له‌میترۆی کوردا باسی جه‌نگی دینی و مه‌زه‌بی زۆر نیه، چه‌ند جارێ قه‌تلعامی یه‌زیدی کراوه، به‌لام باسی شه‌رو پێکادانی دین و مه‌زه‌به‌کانی تر نیه، به‌تایه‌تی شه‌ری مه‌سیحی-موسولمان تا هاتنی میسیونه‌کانی پێگانه.

میسیونیته‌ره‌کان ده‌وریکی کاریگه‌ریان هه‌بو له‌هاندانی ئاسورییه‌کان دا دژی گه‌له‌ موسلمانه‌کانی دراوسیێان، به‌تایه‌تی دژی گه‌لی کورد که نه‌خۆی ده‌وله‌تی تایه‌تی خۆی هه‌بو، وه نه‌ هیچ ده‌وله‌تیکی پێگانه‌ش پشتیوانی لی نه‌کرد. هه‌ر بۆ نمونه یه‌کیکیان له‌نامه‌یه‌کی دا ساڵی ۱۸۳۶ که‌بۆ مارشیمۆنی نویسه‌، نه‌لی: ((ئه‌وکۆ ته‌ره‌رییه‌ی خۆتو گه‌له‌ که‌ت له‌م ناوچه‌یه‌دا، به‌دیه‌ژایی ئه‌وماوه‌یه به‌سه‌رتان هاتوه، هه‌موی له‌ته‌هجامی زولمی ئیسلامی دایه ... ئه‌وه‌ش به‌زه‌یی و هاوده‌ردی برا مه‌سیحیه‌کانی ئه‌مه‌ریکاتانی وروژاندوه و سه‌رنجی راکێشان بۆ مه‌سه‌له‌ که‌تان))

ئه‌م جو‌ره‌ په‌روه‌رده کرد و راهێنانه، له‌و خۆبندنگایانه‌ی ته‌مانه‌ دایان ته‌مه‌زانو، له‌ناوژگاری دینی نار دیره‌کانو، له‌ره‌فتاری روژانه‌یان دا ره‌نگی ته‌دایه‌وه، کاری ته‌کرده سه‌ر دروست کردنی دو‌ژمنایه‌تی له‌به‌ینی مه‌سیحیه‌کانو موسلمانه‌کان دا.

له‌کاتی که‌ مه‌ه‌کانی بۆتان، هه‌کاری، بادینه‌ان خه‌ریکی خۆسازدان بون بۆ به‌ره‌له‌ستی هێرشێ تو‌رك بۆ سه‌ر کوردستان، نا‌کوکی له‌به‌ینی کورد و مه‌سیحی دا ته‌قیه‌وه.

به‌ریتانیای ئه‌ی ئه‌یست تو‌رکیا لاواز بێ، یا هیچ به‌شینکی لی جیا بیه‌ته‌وه، له‌ترسی ئه‌وی ئه‌وه‌کو کزی عوسمانی بیه‌ته هاندهری روسیا بۆ داگیرکردنی، بۆیه ئینگلیزه‌کان دژایه‌تی هه‌مو بزوتنه‌وه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆیی- خوازی کوردیان ته‌کرد. بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ش "له‌لایه‌ که‌وه نفوزی خۆیان له‌ناو مه‌سیحیه‌کان دا، به‌تایه‌تی له‌ناو ئاسورییه‌کان دا، به‌کار نه‌هێنا که له‌هیچ بزوتنه‌وه‌یه‌کی کوردا دژی حکومه‌تی عوسمانی به‌شدار نه‌بن، به‌لکو ته‌گه‌ر بۆیان بکری ته‌گه‌ره‌ی لی بده‌نو دژی به‌ستن. که‌چی له‌لاکه‌ی ته‌روه، زۆریان له‌بابی عالی ته‌کرد بۆ پاراستنی هێمنی و ئاسایشو، سه‌لامه‌تی ئاسورییه‌کان، له‌شکر بنیڕه‌ته سه‌ر کوردستانو ده‌سه‌لاتی میرو مه‌زنه‌کانی کورد نه‌هیلی.

له کاتی خو ناماده کرنی بهدرخان به گدا بو بهر هه لستی پهلاماری تورک، نورالله بهگ مهنی هه کاری که یه کئی له هاوکاره نزیکه کانی بهدرخان بهگ بو نامه یه کئی بو مارشیمون نارد بو نهوی یه کتری بیینو، گفتوگو بکمن بو بهلادا خستنی نا کۆکیه کانو، دانانی ریشویننی پتکهاتزو هاوکاری، کهچی میسیونیری ئینگلیزی بادجهر نهک نهیهیشت مارشیمون، نورالله بهگ بیینی، بهلکو وای لی کرد پهنا بو بایعالی بیات، داوای سهرکوت کردنی کورده کانی لی بکا. کونسولی بهریتانی له موسل بهناوی پارێزگاری نهستورییه کانهوه لهدهسلرێژی کورد داوای له کاربهدهستانی تورک کرد بهدرخانو بزوتنهوه کئی لهناوبهین.

بادجهر لهراپۆرتیکا بو ((کۆمهالی بئلاوه پێدانی ئینجیل)) نویسیوتی: ((نورالله بهگ مهنی هه کاری سهر بهخۆیی له نهستورییه کان زهوت کردوه، نهگهرنو یارمهتییه کاتییه نهباوه که ئیسته نهیان درێ، کورده کان سهریان پێ دانواندبوو بو قانونه کانی خزیان که قانونی جهگه له))

کونسولی ئینگلیز له موسلو وان هانی ناسورییه کانیان دا دژی بزوتنهوه کئی بهدرخان بهگ رابوهستو، باجی نهدهنی. نهوش بو بههۆی هه لگیسانی شهریکی خۆشناوی له نیوان کوردو ناسوری دا (۱۸۴۲-۱۸۴۳) ناسورییه کان لهو شهرانه دا توشی زهره ری گیانی و مالی زۆربوون. نوینه رانی دهولته مسیحییه کانی نهورپا بهتایبهتی دیپلۆماته کانی ئینگلیز نهوهیان کرده بههانه بو خۆتی ههلقورتانو بوگوشار بو سهر بایعالی و، داوای تممن کردنی کوردو، پاراستنی مسیحییه کان له کوردو، دامهزراندنی دهسلاتی ناوهندیی تورک لهناوچه کهدا.

هه لۆستی دوژمنانهی نوینه رانی بهریتانیا له بهدرخان بهگو هاندانی بابی عالی بو لهشکر کیشی بو سهر بۆتان، له داوی ترا بهجۆرێ له بۆچونی سهر کرده کانی کوردا، وهکو شیخ عوبهیدو لالی شه مزینی و کورانی بهدرخان دا، رهنگی دایهوه که ههر گیز باوهریان به بهریتانیا نه نه کردو، نهیان ویست له بهرامبهر بهریتانیا دا پشتیوانی روسیا بهدهس بهینن.

ههر له نه خجانی هاندانی میسیونیره بینگانه کاندا، ناسورییه کان له بهدرخان بهگ هه لگهرانهوه. له جولانهوه کئی یهزدانشێردا بهشداریه کی که میان کرد. سهره پای نهوی شیخ عوبهیدو لالاش هه لکی زۆری له گه لدان بو نهوی لهشۆر شه که دا بیان کاته هاودهنگ، بهلام نهوان له سهر نامۆژگاری میسیونیرو دیپلۆماته نهوروییه کان پێ لایهن راوهستان. شیخیش ریزی بینلاینییه کئی گرتن. لهو شهره خۆشناوییه دا که له نیوان کوردو عهجه م دا، له ناوچه یه کا که ناسورییه کانی لی نه زیان، قوما، رێگهی نه دا هیچ زهره ری له ناسورییه کان بکوی.

۳. تیکدانی پیوهندی ئاسوری له گهڵ حکومهتهکانی ناوچهکه.

روسیا له مملاتی دابو له گهڵ دهولتهانی عوسمانی و ئیترانی دا. ناو بهناو ئهم مملاتییه ئه‌بو به‌جەنگی سه‌ختو، هه‌موجار ئه‌بو به‌هۆی داگیرکردنی به‌شیک له‌ئهرزی عوسمانی یا له‌ئهرزی ئیترانی. قه‌یسهری روسیا هه‌موجار بۆ مه‌به‌ستی فراوانخوێندنی تایبه‌تی خۆی هه‌وڵی ئه‌دا که‌ ئه‌ک له‌چه‌وسانه‌وی دینی مه‌سیحیه‌کان وه‌ربگرێ. هانی ئه‌دان بۆ هاوکاری له‌گه‌ڵ روسیا دژی عوسمانی و ئیتران. هه‌موجار ئه‌مه‌ش ئه‌بو به‌بیانو به‌ده‌س کاربه‌ده‌ستانی بابی عالی و ده‌رباری قاجاره‌وه بۆ سه‌زادانی قورسی مه‌سیحیه‌کان. به‌ئێکو هه‌ندێ جار کوشتاری به‌کۆمه‌لیان. سه‌ره‌نجام هه‌ردو گه‌لی ئه‌رمه‌نی و ئاسوری له‌باتی ئه‌هوی بگه‌ن به‌مافی ئازادی دینی و نه‌ته‌وه‌یی، بونه‌ قوربانیی سیاسه‌تی ئیمپریالیستی روسیه‌و، توشی له‌ناوچونی به‌کۆمه‌لو، ئاواره‌بونی به‌کۆمه‌ل بون.

۲. ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی ئاسوری.

ئاسورییه‌کان له‌گه‌له‌ کۆنه‌کانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راستن. ئیسته‌ش له‌کاتی گه‌ڕانی ئارکیۆلۆجی دا له‌زۆر شوێنی له‌یه‌ک دوری ناوچه‌که‌دا شوێنه‌واری ئاشوری ئه‌دۆزێتوه، که‌ ئه‌هوان به‌هاووبایی خۆیانی ئه‌زان. هه‌روه‌ها ناوی هه‌ندێ مه‌لێه‌ندو شارو گوندو شاخ و روباریش ره‌گه‌که‌ی ئه‌گه‌ڕێتوه بۆ زمانی سریان، که‌ ئه‌هوان به‌زمانی خۆیانی ئه‌زان.

ئاسورییه‌کان ماوه‌یه‌کی درێژ له‌گۆشی فرامۆشی دابون. له‌په‌ر دواوه‌کانی ناوچه‌که‌دا ده‌ریکی دیاریان نه‌بو. به‌لام له‌ناوه‌راستی سه‌ده‌ی ۱۹ هه‌مه‌وه، وه‌کو فاکتهریکی دیار له‌کوردستان، چ ئه‌و به‌شی له‌ژێرده‌ستی تورکو، چ ئه‌و به‌شی له‌ژێرده‌ستی ئیتراندابو هاتنه‌ ناوانه‌وه، له‌سالا ئی یه‌که‌مه‌ین جەنگی جیهانیی دا وه‌کو مه‌ینه‌تییه‌کی گه‌وره‌ی گه‌لێکی زۆر لێکراوی ئازادیخواز ته‌قییه‌وه.

ئهم میلله‌ته‌ به‌درێژایی زه‌مان توشی کوێره‌وه‌ری بوه. له‌ژێرباری قورسی چه‌وسانه‌وی دینی دا ژیاوه. پێشه‌وا دینییه‌کانی موسوڵمانه‌کان و کاربه‌ده‌ستانی هه‌ردو ده‌ولته‌ی ئیتران و تورکیا، ده‌ریکی زۆریان هه‌به‌وه له‌خه‌وشاندنی هه‌ستی دینی کوردا دژی ناموسوڵمانه‌کان، له‌وانه‌ ئاسوری. هه‌میشه‌ به‌چاری سوک سه‌یریان کردون. له‌هه‌ندێ قۆناغ دا ناچاریان کردون که‌ نیشانه‌یه‌کی تایبه‌تی هه‌ل‌بگرن بۆ ئه‌وی له‌موسوڵمانه‌کان جیا بکێتیه‌وه. له‌ئه‌نجامی ئه‌مه‌ش دا له‌په‌روی ئابورییه‌وه روتێترانه‌تیه‌وه، له‌په‌روی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه پله‌یه‌کی نزم تریان هه‌به‌وه له‌کۆمه‌لانی خه‌لکی موسوڵمان. له‌هه‌ندێ شوێنی کوردستان، مه‌سیحیه‌کانی که‌ به‌((فه‌له)) ناو براون، بۆ خه‌په‌راستن له‌چه‌وسانه‌وی جو‌راو جو‌ر ناچار ئه‌بون خۆیان

بهاوێژنه په‌نای ئاغایه‌کی ده‌سه‌لاتداره‌وه. ئه‌و ئاغایه‌ش به‌رامبه‌ر به‌یاج و سه‌رانه‌یه‌کی تایبه‌تی ئه‌به‌ر به‌رامبه‌ر ده‌سه‌درێژی ئاغایانی ته‌را بیان پارێژی. سه‌ره‌رای هه‌موو ئه‌مانه، می‌ژوی په‌یوه‌ندی کورد-ئاسوری تاسه‌ده‌ی رابردو هیچ رو‌داوێکی خۆینه‌وی ئه‌وتۆی ته‌دا نیه‌ که‌شایه‌نی گێڕانه‌وه‌ به‌.

کوردیش وه‌کو ئاسوری له‌ژێرباری چه‌وسانه‌وه‌و، هه‌میشه‌ له‌شوێشو یاخی بو‌ن دا‌به‌وه. خاوه‌نی ده‌سه‌لاتی سیاسي، سوپایی، دارایی تایبه‌تی، ته‌نانه‌ت خاوه‌نی ده‌سه‌لاتی دینی و فره‌هه‌نگیی خۆشی نه‌به‌وه تا ئۆبالی چه‌وسانه‌وه‌و زه‌وت کردنی مافی سیاسي و دینی، یا ئازادی سه‌لماندن مافی سیاسي و دینی گه‌لێکی ته‌ری له‌ئه‌ستۆدا به‌. به‌لکه‌ هه‌ندێ ده‌وله‌تو می‌لله‌تی ده‌سه‌لاتداری ته‌ر نا‌کوکییان له‌به‌ینی هه‌ردوگه‌لی هاوسه‌دا به‌و قازانجی خۆیان دروست نه‌کرد، به‌و ئه‌وه‌ی هه‌ردوکیان له‌ژێر ده‌ستی خۆیان دا به‌یگانه‌وه‌.

ئاسوری له‌گه‌له‌ کۆنه‌کانی ناوچه‌که‌یه، می‌ژوش ره‌نگه‌ به‌وردی له‌بیری نه‌یه‌ت له‌که‌یه‌وه‌ نیشه‌ته‌جێی ئه‌وتێن. ده‌سه‌لاتی حکومه‌ته‌ ئیسلامیه‌که‌کان به‌درێژایی چه‌ن قه‌رن، به‌شێوه‌ی جۆراوجۆر، له‌ژماره‌ی مه‌سیحیه‌که‌کانی به‌گشتی که‌م کردۆته‌وه. ئه‌م ناوچه‌یه‌ش زیاته‌ر له‌ ٤ قه‌رن له‌ژێر ده‌ستی دو هێزی زلدا بو‌ن، که‌ یه‌کیان شیعه‌و ئه‌وی ته‌ریان سونه‌ به‌و ئایدیۆلۆجی ره‌سمیی ده‌وله‌تو، به‌هانه‌ی هه‌بو‌نو کاره‌کانی. ئه‌م دو ناوه‌نده‌ش به‌درێژایی ٥ قه‌رن له‌ممه‌لانی دا بو‌ن. ئه‌م مه‌لله‌نییه‌ش دا هه‌موو رینگه‌یه‌کیان به‌کار نه‌هێنا. له‌وانه، له‌ناو به‌ردنی به‌کۆمه‌لی خه‌لکه‌و، به‌گۆیه‌کا کردنی گه‌لانو هۆزو ته‌ره‌ و به‌نه‌ماله‌. ئه‌و دو هێزه‌ هیچ کامیان نه‌یتوانی ئه‌وی ته‌ریان له‌ناو به‌یات. به‌لکه‌ هه‌ردوکیان یه‌که‌تریان شه‌رو لاواز کردو ناوچه‌که‌یان له‌کاروانی پێشه‌که‌وتنی دنیا داخسته‌و، بو‌ن به‌هۆی وێرانی و لا‌ته‌و دا‌که‌وتنو هه‌ژاری گه‌له‌کانی خۆیانو، ره‌خساندن هه‌ل به‌و ده‌وله‌تانی مه‌سیحی ئه‌وروپی، که‌پێش به‌کۆنو ده‌وله‌مه‌ندو به‌هێز به‌نو، چاو به‌ر نه‌ قه‌له‌مه‌ره‌وی ئه‌م دو ده‌وله‌ته‌. ئه‌مانیش له‌ئه‌نجامی مه‌لله‌نیی به‌رده‌وامی درێژخایانی به‌ینی خۆیان دا هه‌رچی ته‌ینوتاوو هێزبان هه‌بو داچۆرابو.

له‌سه‌ده‌کانی رابردو دا ئاسوریه‌که‌کان دا‌وای جیا‌بونه‌وه‌یان نه‌کردوه. هه‌وێی دروست کردنی ده‌وله‌تی سه‌ریه‌خۆیان نه‌داوه. هه‌میشه‌ له‌ته‌لاشی ئه‌وه‌دا بو‌ن به‌چاوی یه‌که‌سانی له‌گه‌ل ها‌ولاتیانی موسو‌لمان سه‌یر به‌کری‌نو ره‌فتاریان له‌گه‌ل به‌کری‌. به‌لام ئه‌وانیش خۆیان به‌هۆی له‌یه‌که‌ دا‌برانو دوری دا‌که‌وتنه‌وه، ته‌بایی مه‌زه‌به‌یی و فره‌هه‌نگی و زمانییان نه‌به‌وه. ئاسوریه‌که‌کانی هه‌کاری و پۆتانو با‌دینه‌ان که‌پێنه‌هات بو‌ن له‌چه‌ند تا‌قمی‌کی خاوه‌ن رینگه‌ستنی خێله‌کی وه‌کو ئێله‌کانی جیلو، با‌زی،

نخومی، تیاری، ناشیتی له گڼل کلدانه کانی شه قلاوه و عهینکاوهی همولترو همومتی کویمو شویته کانی تری موسل وه کو یدک نه بون. همروه ها له گڼل ناسوریه کانی ورمی ریش جیاوازیون. هاتنی میسیونی دهولته تو که نیسه جیاوازه کان ناکوکییه کانی ناوی قولتر کردنو، کیشمی پیوه ندیییه کانی توانی هم له گڼل دهولتمانی تیترانی و عوسمانی و، هم له گڼل گهلانی دراوسییان زیاتر نالوزان. میسیونیه شمیریکی، فهرنسی، روسی، ینگلیزییه کان له تیترانو تورکیا بهناری یارمتهی دانو پیش خستنی مسیحیه کانی کوردستانه دامه زابون. ته گمرچی دهیان نه خوشخانه، خویندنگا، چاپخانه، شونئی فیترکردنی کاروبیشه ... یان بو دروست کردنو لهم روهه خزمتیکی گموره یان کردن. بهلام دهولتمانی نهوروپایی همولیان نه دا، هم میسیونه کانی خویانو، هم مسیحیه کانی کوردستان، بو مدهستی تایبتهی خویانو، بو دهسوره دانه کاروباری ناوخوی تیترانو تورکیاو، چهپاندنی جیگه پیی خویان له ناوچه کدا به کار بهینن.

میسیونه کان به هوی بلاوکردنه هوی خوینده هاری، کردنه هوی قوتابخانه، دامه زاندنی دهزگای چاپ، بلاوکردنه هوی کتیبو گوشارو روظنامه، هوشی نهتمه بیان له ناو ناسوریه کان دا نه بوژانه وه. هوشی نهتمه بیی تیکه لای همستی دینی نه بو. ته گمر جاران به سلماندنی مافی نازادی دینی دابین نه بون، تیر خواستی سیاسی و فهره نگیشیان هم بو. دهیان ویست له کاروباری دهولتهی دا نویندیری خویان هم بو بهشارین، به زمانی خویان بیخوینن و فهره نگی تایبتهی خویان گمشه پی بدن، جیاوازی له نیوان نهوانو هاوالاتییانی موسولمانان دا نه میتن. بهشیندهی وایلی نه هات، مسیحیه کان به گشتی، دلسوزییان بو دهولتمانی نهوروبی به هیتر نه بو له چاو دلسوزییان دا بو دهولته کانی خویانو، نهوانیان به پارترهرو دالدهی خویان نهوانی. نهوانیش گوشاریان بو بابیعالی و دهرباری قاجار نه میتا که مافی مسیحیه کان به سلینن و زولمو زوریان له سر لابهن.

له دواي تیشکانی دهولتهی عوسمانی له بمرده می روسیه دا (۱۸۷۷) کاتی دهولتمانی نهوروبی پدیانی بهرلینیان به سر تورکیا دا سهپاند، له چهند ماده دا پاراستنی مسیحیه کانو سلماندنی مافه کانیان تیخستبو. ته گوشاره نهوروبیه بو سر عوسمانی و، ته جوړه دهسوره دانه کاروباری ناوخو، همولدانی روسیا بو که لک وهرگرتن له مسیحیه کانی تیترانو تورکیا له کاتی چدنگه کانی دا له گڼل ته دو دهولته وه، هاوکاری کردنی که موزوری مسیحیه کان له گڼل روسیا و بریتانیا دژی تورکیاو تیتران، زه مینن دوژمنایتهی له ناو داووده زگای دهولتهی

رۆڭم عەجەم، لەناوگەلانی هەردو دەولەتدا خۆش ئەکردو، ئەبویە بەهانه
بەدەستیانەوه بۆ ئازاردانی زیاتریان.

کە ((ئینقلابی عوسمانی)) لەژێر دروشەکانی حوریەت، عدالت،
مساواتدا، هەلگیرساو، سەرلەنۆی دەستوری هێنایەوه مەیدانی کاریی کردبو،
مافی هەموگەلانی عوسمانی بۆ گۆی دانە جیاوازی دین، زمانو نەتەوه،
سەلاند (١٩٠٨)، خۆشی خستە ناو دۆی هەموگەلە زۆرلێکراوەکانی عوسمانییەوه.
بەلام ئەو خۆشییە زۆری نەخایاند، چونکە سەرکردەکانی ((اتحاد و ترقی))
لەسیاسەتی نەتەوایییەدا کەوتنە جێبەجێ کردنی پلانی تورکەکانی نەتەوه
نەتورکەکان پێپەرویی ئامانجی پان-تۆرانیزم، لەسیاسەتی دینی دا کەوتنە پەنجوری
ئامانجی پان _ ئیسلامیزم. ئەو هیوایی گەلە نەتورکەو نەموسولمانەکان
بەشۆڕشەکیان هەبو نەهاتە دی. جیاوازی دینی و جیاوازی نەتەوایی لەجاران
زیاتری کرد.

ئاسوریەکانیش، وەکو ئەرمن، هەوالتی تێوگەلانی بابی عالیان لەیەکەمین
جەنگی جیهانیییەوه بەخۆشی و پەژارەوه وەرگرت "بەخۆشیەوه چونکە بەهیوی
ئەو بون دەولەتی عوسمانی لەجەنگدا بشکێو، قەتەمەو کە پارچە پارچە بێو،
ئەوانیش لەدەس زۆرلێکرانی دینی و نەتەوایی و رزگارین. بەپەژارەوه چونکە
لەچارەنوسی خۆیانو، تۆلە دیندانە تورکەو گەلە موسولمانەکانی تر ئەرسان.

قەیسەری روسی داوی لەگەلە مسیحییەکانی ژێردەستی تورک کرد،
بەتایبەتی لەگەلانی ئەرمنی و ئاسوری، کرد "دۆی دەسلەتی عوسمانی راپەرێو
شۆرش بکەو هاوکاری هێزە چەکدارەکانی روس بکەن، بەرامبەر بەو هەش بەلێنی
ئازادی سەرەخۆیی پێدان لەپاش بردنەوهی جەنگ. مسیحییەکان، بەدەنگ
بانگوازی قەیسەرەوه چون، بەسەدانیان ریزەکانی ئۆردوی تورکیان بەجێ هێشتو
چونە پال سوپای روسی، لەمەیدانەکانی جەنگدا هاوکاری جۆراوجۆری روسیەیان
کرد. سەرکردەکانی ((اتحاد و ترقی)) خۆیان لەبەهانبون لەم مسیحییەکان، بەو هەش
بیانویەکی بەهێزی قەلاچۆکردنی بۆ بەزەییانەیان دەس کەوت.

تورک ئەوێ کردە بەهانبو کەوتە کوشتاری بەکۆمەڵی ئەرمنی و ئاسوری. لەو
سەردەمدا ژمارە ئاسوریەکانی دەولەتی عوسمانی بە ١٥٠ هەزار کەسو
ئاسوریەکانی ورمێ و دەورو بەری بە ٥٠ هەزار کەسو نەخەمەلێنران. هێزەکانی تورک
چونە سەریان، ئەوێ نەکوژاو دەرنازیو بەناچاریو تیشکاوی نیشتمانی دێرنەمی
خۆی بەجێ هێشتو روی کردە ورمێ، کەئەوسا لەژێردەسلەتی سوپای روسی دابو.
نیکیتین سەبارەت بەئامانجی نەتەوایی ئاسوریەکان نوسیویتی:

((...نەستۆرییەکانی تورکیا...چاوەڕێ بون دۆای جەنگ نازادو سەرەخۆین،
 نەوانەشیان کەهاولاتی ئێران بونو لەورمێ ئێژیان...ئومێدەواربون دۆای جەنگ
 ھەلومەرجی ژبانیان بگۆڕیو، لەژێردەسەلاتی دەولەتانی ئیسلامی دەریتن...))^{٤٧}
 نوسەرێکی ئێرانی لەژێر سەرناوی ((بیری پوچی ئاسوریان)) دا نوسیوتی:
 ((بەو جۆری ئێزانێ مارشیمون سەرۆکی دینی ئاسوریان بیری نازادی
 فەرمانەرەوایی لەسەردا بو، وە بەتەمابو کەلک لەھەلومەرجی شیواوی دنیا
 وەرێگرێ بۆ دامەزراندنی دەولەتی سەرەخۆی ئاسوری لەبەشیکی خاکی ئێرانو
 عوسمانی دا. ئەو بینی بوی کەعوسمانییەکان بۆ پاککردنەوی نەژادو خاکی خۆیان
 ئاسوریەکانیان کوشت بو، ئەوانە لەکوشت رزگاریان بو رایان کردبو بۆ ئێران،
 خۆشی یەکی بولەوانە. سیاسەتی ئەودەمی ھارپەیمانەکان پێکھێنانی لەشکرێ بو
 لەمسیحییەکان لەنازەربایان، ئەویش ئەیویست ئەو ھەلە بقۆزیتەو، ئەوئەوی
 بتوانی ئەو نارچانە لەبونی موسلمانان پاک بکاتەو نەیان ھێلێ، وەپایەکانی
 حکومەتی پاشەرۆژی خەیاڵیی خۆی قایم بکا. لەبەرئەو لەگەڵ ئەوی مارشیمون
 پێشەواھەکی دینی بو، ئەبو بەراستی لەگەڵ کوشتو کوشتار نەبێ، کەچی
 ئاسوریەکانو مەسیحییەکانی ھانئەدا بۆ کرینی چەلکو خۆچە کدارکردنو
 خۆنامادەکردن بۆ جەنگ.))^{٤٨}

بۆ ئەوی لەنامانجی ئەتەوی ئاسوریەکان لەو قۆناغەدا تێبگەین چەند
 بەلگەیکە لەبەر دەسداوە. یەکیکیان بریتیە لەو مەرامنامەیە ((کۆمیتە
 نازادی ئاسوری)) لە ٢٧ ی حوزیرانی ١٩١٧ دا لەکاتی پێکھێنانی تیپە
 چەکدارەکانی ئاسوری دا لەورمێ بلای کردۆتەو. ئەوی تریان ئەو یادداشتە
 کەدەستەیکە نوێنەرایەتی بەناوی گەلی ئاسوری کلدانیەو لەپاریس پێشکەشی
 کۆنفرەنسی ناشتی کردو.

لەمەرامنامە کەدا نوساوە:

((١١). نامانجی سەرەکی کۆمیتە نازادی ئاسوری، پێکھێنانی
 بەرپەرەبەراییەکی سەرەخۆیە لەمەلەبەندەکانی: ورمێ، موسل، تور عابەدین،
 نسیپین، جزیرە، جولەمێرگ، بەو مەرجی لەکاروباری بازرگانی و جەنگی دا
 ھاوێمانی روسای نازادی مەزن بێ.

٢. ئەنجومەنێکی ئەتەوی بنچینە ئەم سەرەخۆیە ئەبێ، قانون دانەنی،
 وەزیرانو سەرکۆمار لەجێبەجێ کردنی دا بەشداریەن.

٣. ھەلبژاردنی نوێنەرانێ ئەنجومەنی ناوەندی بەم ٧ مەرجانە لای خوارو ئەنجام
 ئەدرێ: مەرجەکانی ھەقانییەت، وەکیەکی، جیاوازی نەکردن بەھۆی مەزەب،

وهجاخزادهیی، رهسهنی، رهگمز، زمان ئهوانمی ۲۰ سالی تموان، مافی ههلبژاردنی
نوئنهرانی ئهوه ئهفومهنهیان ههیه. تهمهنی ئهوانمی کاندید ئهکرێو ههلب
ئهبژێردرێن نابێ له ۲۵ سال کهمتره له ۶۰ بهروهژور بێ.

۴. دهولت دهس ئهگرێ بهسهر ئهرزی زهویدارهکاندا، بۆ ئهوهی بهپیتی بهرنامهی
کاربهدهستانی دهولت بهسهرگهلا دابهش بکری.

۵. زهویوزاری کسانێ کهسهدان ساله دهسیان بهسهر ئهرزهکاندا گرتوه، ئههێ
بێ گۆرێدانه مهنزانیهتی نهتمهوه رهگمز لهلایهن کاربهدهستانی دهولتتمهوه زهوت
بکریو، بهیهکسانی بهسهر رههجهبراندا دابهش بکری، بهروهوهکهشی بۆ خۆیان
ئههێ بۆ دابین کردنی پێویستییهکانی ههخۆیان، ههچ جوژه زهویانهیهکیان لێ
ناسینێ. زهویدارهکانیش، بهگۆرێ پێویستییهکانی خۆیان، پارچه ئهرزیان
ئهدریتی. ئههێ پهیرهوی ئهمانهی خوارێ بکری:

یهکههه: ئهوه ئهرزانهی هی زهویداربون، یا خاوهنهکهی بهپارهی خۆی کپیونی،
پاش لینکۆلینهوهی قهباله بهلگهکانی و سابت بونی، دهستی بهسهر ئهگیرێو
نرخهکهی ئهبژێردریو بهخاوهنهکهی ئهدری.

دوهه: ههموکانهکان، کانی ئاو وهی تر، لێرهوار، بۆ کهلکی گشتی
لهخاوهنهکانی ئهسینریو ئهخرینه ژێرسهرپهرشتی کاربهدهستانی دهولتو
بهپێوه بهرایهتی ناوهندییهوه.

۶. ههمو ئاشوریان، نیرو می، بێ جیاوازی چینیایهتی " لهبهردهمی قانوندا
وهکیهکن.

۷. ئازادی دهبرین، نوین، دین، کۆبونهوه، باوه ئهدری بهو مهرجهی زهره
لهشهرهف نهدا.

۸. ههموکهس بهپیتی دهراستهی خۆی باجهدا، باج لهههمو خههک بههێ
جیاوازی وهههگیرێ.

۹. منالانی خوار تهمهنی ۱۱ سال بۆ خۆتندنو فێربون ئههێ بهرینه خۆتندنگا.

۱۰. کاروباری دینی بهتسهواوی لهکاروباری سیاسی جیا ئهکریتسهوه،
روحانییهکان مافی دهسهردانه کاروباری سیاسی و حقوقيان نیه.

۱۱. ئههێ کههک لهپێکهختنی سۆسیال دیموکرات وهریگری، ئهم پارتیه ئههێ
بهگۆرێ بهرنامهی کارل مارکس دهسکوتو بهرژهوهندیهکانی رههجههران دابین
بکا.

۱۲. راگرتنی نمو باجه ناپوهايانی باری شانی خه‌لک و ره‌عجده‌رانی قورس کرده.
 ۱۳. ههمو نمو گه‌لو نمتوانی لهدولته‌تی نازادی ناشوری‌دا نئژین، نمتوانن
 به‌نازادی به‌پیتی دینو مزه‌بی باووباییان بژین، به‌لام نه‌بی مل بدن بو
 قانونه‌کانی دولته‌تی جمهوری ناشوری، که‌نه‌عجومن دایان نه‌ن.
 ۱۴. له‌ههمو شوینه‌کانی ول‌تدا، ههمو زانسته‌کان به‌زمانی سریانی
 نه‌خوتن‌ن.))^{۹۱}

هروه‌ها له‌و بیرخه‌ره‌یه‌دا که له‌تمموزی ۱۹۱۹دا سه‌عید سادقو نه‌جیب
 رۆستم به‌ناوی گه‌لی ناسوری کلدانی‌هه‌ داویانه به‌کۆنفره‌نسی ناشتی پاریس،
 داوای دروست کردنی دولته‌تیکی ناسوری سه‌ربه‌خویان کرده له‌سه‌ر زه‌مینیکی
 فراوانی ولایه‌ته‌کانی رۆژه‌لاتو خواروی تورکیا له‌گه‌ل حه‌له‌بو دیره‌زورو موسل
 به‌و مه‌رجی ده‌روه‌کیشی له‌سه‌ر ده‌ریا هه‌بی. ده‌ستی نوته‌رایه‌تی گه‌لی ناسوری
 نه‌وی کردبو به‌بیانوی خواسته‌کانی که‌زۆرایه‌تی دانیشه‌توانی نمو شوینه‌انه
 ناسورینو ره‌چه‌له‌کی هه‌ندئ له‌ئیه‌له‌کانی کوردو عه‌رب ناسوریه.
 دیاری کردنی نامانجی ناسوریه‌کان به‌و جوۆری له‌م به‌لگانه‌دا باسی کراوه
 له‌چهند لاوه توشی به‌ره‌نگاری نه‌بو:

یه‌که‌م-له‌ناستی ناوچه‌ی‌دا“ چونکه له‌گه‌ل نامانجی نه‌ته‌وه‌یی گه‌لانی تورک و
 کوردو عه‌ربه‌و نازه‌ری له‌یه‌کی نه‌داو، نمو سه‌رزه‌مینه‌ی نه‌وان نه‌یان وسته
 ده‌ولته‌تی ناشوری تیا دا‌به‌زینن هیچ یه‌کئ له‌م گه‌لانه به‌هی ناسوریان نه‌نه‌زانی،
 به‌لکو هه‌ندئ له‌و نمتوانه له‌ ناوخیزاندا مملانیییان بو له‌سه‌ر خاوه‌نیته‌ی هه‌ندئ
 له‌و شوینه‌انه.

دوهم-له‌ناستی ده‌ولته‌تانی ناوچه‌که‌دا“ نمو شوینه‌انه‌ی ناسوریه‌کان له‌به‌رنامه‌ی
 خویاندا دیارییان‌کرده، به‌شینکی قه‌له‌مه‌ره‌ی ئیرانی و به‌شینکی قه‌له‌مه‌ره‌ی
 عوسمانی‌بو. ههم حکومه‌تی ئیرانو ههم حکومه‌تی تورک به‌توندی دژی هم پرۆژه‌یه
 رانه‌ه‌ستان، چونکه نه‌بو به‌هۆی دا‌به‌زینو جیا‌کردنه‌وه‌ی هه‌ندئ له‌نه‌رزی هم دو
 ده‌ولته‌ته.

سییم-له‌ناستی جیهاندا“ خواسته‌تیکی له‌و باب‌ه‌ته نه‌ی نه‌توانی پشتیوانیی
 راسته‌قینه‌ی هیچ‌کام له‌ده‌ولته‌ته گه‌وره‌کانی جیهان به‌ده‌س به‌یتن. تاپیش یه‌که‌مین
 جه‌نگی جیهانی ههمو ده‌ولته‌ته گه‌وره‌کانی نه‌ه‌روپا، جگه له‌روسیه، بو
 راگرتنی ((هاوسه‌نگی هیز)) مانی ئیرانو تورکیایان به‌پینو‌سته نه‌زانی و، رتگی
 هه‌له‌ه‌شانو داگیرکردنیان نه‌ه‌دا، دوا جه‌نگیش دا‌به‌ش کردنی ناوچه‌که به‌و پیتییه‌ی
 له‌سه‌رده‌می جه‌نگ‌دا له‌زنجیره رتکه‌موتنه نه‌یتییه‌کانی نه‌سته‌مول، له‌نه‌دن،

سايكس-پيكو...كه دوايى تر سىركىوتنى شۆپشى ئۆكتۆبىرى روسيا ھەندى گۆرپىنى ناچارىي بىسىر ھىنا، جىگەيەكى تيا نەبو بۆ دەولەتتىكى لىو بابەتە. كۆسپى ھەرەگەرەي سىرنەكموتنى ئەم پىرژەيە خودى گەلى ئاسورى بو، چونكە لەھەمو ئىو شىنەندا كەئىوان بەتەماي دروست كىردنى دەولەتى تايىبەتى خۇيان بون تىتىدا، كەمايەتتى دانىشتوانيان يىنك ئەھىنا، بىگرە لەزۆرى ئىو شىنەندا كەمايەتتىبەكى بچوك بون.

جىيەجى كىردنى پىرژەي دەولەتى ئاسورى لەتواناي گەلى لىقۇوماي ئاسورى خۇي بەدەربو. ھىچ نەتمەيەكى ناوچەكمو، ھىچ دەولەتو ھىزىكى ناوچەيىو جىھانىيىش قازاچى لەيارمەتتىدانو دروست كىردنى دا نەبو، جا لەبەرئەمو داپشتى ئاماچى نەتمەيى ئاسورىيەكان بىو شىتەيە نەك ھەر خواستە رەواكانى ئەم گەلە لىقۇوماي نەھىنايە دى، بەلكو مەسلەكەيانى زىياتر ئالۆزانو كىردى بەقوربانىي سىياسەتى دەولەتە ئىمپىريالىستىيەكانى روسياو بىرىتانيا.

۳. تۈركۈمەسىچى

۱/۲ كىشەي دىنىو نەتەوھىي لەتۈركىيا

تا دوا چارەكى قىرنى ۱۹ھەم ئىمپىراتورىي عوسمانى ھىشتا يەكۈبو لەدەولەتە فراوانەكانى دىنا. لەناو ئەم قەلەمىرەو فراوانەدا، رەگەز، زمان، نەتمەو، دىن، مەزەبى جىياوازي تىدابو. داوودەزگاي بىرپىرەبىرايەتتى عوسمانى نمونەي دواكموتنو زۆردارىو بىرتىلخۆرىو فسادبو. ھەلومەرجى سىياسى، ئابورى، كۆمەلەيەتتى، فەرھەنگى ولات لەمپىرى دواكموتنو خراپىدابو. دەستور يا قانونىك نەبو مافو فرمانەكانى ھاوولاتىيان دايىن بىكاو، پىتەندى نىئوانى ھاوولاتىو دەولەت رىك بىكاو، مافى نەتمەيىو دىنىيىو مەزەبى گەلو نەتمەو دىنە جىياوازەكان دىيارى بىكاو. ((رەئىيەت)) بەگشتى، توىژىكى كەمى نەبى، ھەموى لەمژىبارى چەوسانمەو زۆرلىكراندا ئىي نالاند. دەسلەتتى بى سنورى سولتانو، لاسارى كاربەدەستانى بايىعالىو، توىژى كۆنەپىرستى داوودەزگاي بىرپىرەبىرايەتتى، سىربارى ئەمانەش، دواكموتنى كۆمەلانى خەلك، كۆسپىكى گەرەبون لەبەردەم ھەمو ئىو رىفۆرمىستو چاكەخوازو رۆشەنپىرانى ئەيان وىست ھەلومەرجى ولات باش بىكەن.

دىنا بىرەو گۆران ئەچو. ھۆشى سىياسى لەناو گەلانى زۆرلىكرارى عوسمانىدا ئەخەملە. خەلك داواي ئازادى سىياسىو دىنىو فەرھەنگىيان ئەكرد. كاروبارى دەولەت، ئىتەر نەتەوانرا وەكو كۆن، بىرپىرە بچى. يا نەبو گۆرانى بىنەرتى لەمژانى ناوخۇي دا بەدى بەيىنى، سەرلەنوى مافى ھاوولاتىيان وەكو تالىو، مافى گەلان

وهكو كۆمهلاڻى دىنى، مەزەبى، نەتمەۋىيى جىاواز بىسلىتىۋ، پىنۋەندىيان لەسر بنچىنەى ۋەكىھكى و پىزگرتنى يەكترى لەگەل دەولەت رىك بختەمۋە. يا ئەبو خۆى تامادەبكا بۆ ئەۋى ھەر سائەى گەلىكى لى جىا بىيىتەۋە، پارچەيەكى لى دابىرئى، شۆپش لىرە لىۋى ھەل بگىسى.

پاش مەملەتتەكى زۆر ئازادىخوۋازانى عوسمانى توانىيان سولتان عبدولعەزىز لى بىخەنۋ، بەھىۋاى سەلماندىنى قانونى ئەساسى ((دەستور)) لەجىگەى ئەۋ، برازاكەى، مرادى پىنجەم بىسولتان دابىنئى (۱۸۷۶). پاش چەندە ھەفتەىك مرادىش لى خرا، چونكە دەرگەوت ((عەقلاى نائەۋاۋە. لەجىگەى ئەۋ عبدولعەمىدى بىرەى لەسر تەختى سەلتەنەت دانرا بىو مەرجەى خواستەكانى ئازادىخوۋازانى عوسمانى بىسلىتىۋ كە يەكەمىنىيان بلاۋكردنەۋى دەستورىۋ، كۆتايى بە ((ھوكمى ئىستىبادى)) بەيتنىۋ بنچىنەى ((ھوكمى دەستورى)) دابەرزىتى.

كاتى عبدولعەمىد سەلتەنەتى ۋەرگرت (۱۸۷۶) ئەگەرچى ئىمپىراتورىيى عوسمانى لەتەنگۈچە ئەمەدىكى قولابو، بەلام ھىشتا ئەرزىكى پازو بەرىنى لەئاسىياۋ ئەۋروپاۋ ئەفرىقا لەژىر دەستابو:

لەئاسىيا“ ولايەتەكانى ئزمىر، بروسە، بىغا، قىستمونى، ئەنقەرە، قونىيە، ئەدەنە، سىۋاس، تەرابزون، ئەرزروم، مەعمۇرتولعەزىز، دياربەكر، بتلىس، وان، موسل، بەغداد، بەسرا، ھەلەب، ئەلئوز، سورىيا، بىروت، قودس، لوبنان، حىجاز، يەمەن، ئەحسا.

لەئەۋروپا“ ولايەتەكانى فلاح، بىغان (رۇمانىيا). سىلستىريا، ودىن، نىش (بولغارىيا). سىرب، بوسنە، ھەرسك، چىاي رەش، ئەلبانىيا، يانىيا، سەلانىك، جىزىرەكانى كرېت، رودس، قوبروس، مدلىلى، ساقس، بىتمس... ھتە لەئەفرىقا“ مىسر، سودان، تەرابلوسى غەرب، بەنغازى، تونس^{۹۱}

عبدولعەمىد ۋەكو بەلئىنى دابو دەستورى بلاۋكردەۋە ((مەجلىسى مەبەۋسان)) لەئازارى ۱۸۷۷ داكۆبەۋە. مەبەۋسەكان لەپرى نەتمەۋە: تورك، عەرەب، سىرپانى، ئەرمەنى، ئەلبانى، يۇنانى، بولغارى، بۆسنى، سلاۋى، سىربى، فلاخى، فارس، كوردو، لەپرى دىنەۋە موسولمانى سوننى، شىيەى، ۋەھابىۋ، مەسىحى ئورتودوكس، نەستورى، مارونى، ملكى، لاتىنى، يەعقوبى، ئىنجىلىسى، ھەرۋەھا جو، دروزو نەسىرىيان تى دابو.^{۹۲} نە دەستورو نە مەجلىس وانەبون ۋەكو لىباللەكانى عوسمانى، بەتايىبەتى مدحەت پاشا، ئەيان رىست. چونكە عبدولعەمىد ھەر لەسرەتاۋە بەنىيازى پىلانگىتپان مەرجەكانى ئازادىخوۋازەكانى سەلماندىۋ، بۆ ھەل

ئەگەر دەسكوتەكانيان لى بىسنىتىمە. بەلام ۋەكو يەكەمىن تەجروپى دەستورى دىموكراتى لەڭزىانى دەولەتى عوسمانىدا، كارىكى مېژويىو گىرنگ بو. يەكەمىن جارىو نوڭنەرانى ئىو ھەمو نەتمە، زمان، رەگىز، دىن، مەزەبە جىاوازانە پىنكەو كۆپىنەمە، لەكاروبارى دەولەت بدوڭن. باسى گېوگرفتو ناتەواپىيەكانى بكنەو، بۆ دۆزىنەمە چارە بگېرېن.

عەبدولخەمىد جەنگى روسى- عوسمانى (۱۸۷۷) كىردە بەھانىمى ھەلەۋەشاندەمە مەجلىس ۋەكارخستنى دەستور. رېڭكى ((ھوكى ئىستېدادى)) گىرتەمە. كەوتە لەناوېردىو راوانانى ئازادىخوزان. داودەزگى جاسوسى بەھىزى بۆ سىركوت كىردى نەپارەكانى دامىزانە. ھەمو جۆرە ئازادىيەكى چ ۋەكو تاك لەھاولاتىيان ((رەئىيەت)) ۋ، چ ۋەكو كۆمەل لەگەلانى عوسمانى زەوت كىردە. لەنەجمى جەنگو سەپاندنى پەيمانى بىرلېن (۱۸۷۸)، دەولەتى عوسمانى لەنەمورپا: رۆمانىا، بولغارىا، بۆسنە، ھەرسك، چىاي رەش، سىرب، قوبروس، لەئاسىياش: ئىمەدەھان، باتوم، قارسى لەدەسدا. دواى تىرىش تونىس، مىسر، سودانى لى دابرا. شېخ عوبەيدوللا لەھەلسەنگاندەكىدا بەھەلە نەچوبو "ئىو دەولەتە تا ئەھات لەھەلەۋەشان نىزىك نەبەۋە.

عەبدولخەمىد بەھىچ جۆرى ئامادە نەبو لەگەل چاكەخوزانى عوسمانى بسازى. بەلكو تائەھات ترسو تۆقاندنى زىاتر نەكردو، ھەر نىشانەيەكى ئازادى ئەدى كۆپىرى نەكردەۋە. ھەموخواستىكى دىموكراتى ئازادىخوزانى توركو، ھەمو خواستىكى ئازادى دىنىي گەلانى ناموسولماز، ھەمو خواستىكى ئازادى نەتمەيى گەلانى نەتوركى، بەمەترىيەكى گەۋرە دانەنا بۆ سىر دەسلەلتى خۆى پايەكانى دەولەت. جامىعەئى ئىسلامى ((پان- ئىسلامىزم)) ى كىردىو بىنچىنە سىياسەتى نىزىك خستىنەمە گەلانى موسولمانى كوردو عىرەبو ئەلبان. ھەر بۆ پاكىشەنى ئىلەكانى كوردو، بەكارھىتەنەيان بۆ سىركوت كىردى ھەلگەپانەمە ناۋەۋە، شەر لەدەرەۋە سىنور دۆى روسىا ئىران بەھەزارانى لىرېزى ((ھەمىدە سوارى ئالايلىرى)) دا سازدا.

ئەگەرچى ھەمو گەلانى عوسمانى لەڭزىر بارى زۆردارى عەبدولخەمىد توشى كۆپىرەۋەرى بوبون، بەلام نەتمەۋە ئىرمەنى لەھەموان پىر توشى مەينەتىو كوشتنى بەكۆمەل، دەرەۋەرى بون.

ئازادىخوزانى عوسمانى، كە لەمىژودا بەلاۋانى تورك ((ژون تورك)) ناسراون، كەوتە شىۋە جۆراۋجۆرى خەبات، لەۋانە دروست كىردى رىكخەراى نەيىنىو، بۆلەك كىردەمە گۆشارو رۆژنامە لەدەرەۋەى ولات، بۆ گىرەنەمە دەستور. لەم

خباته‌دا جگه له‌ئازاد یغوازانى تورك، تىكۆشمرانى كورد، ئىرمه‌نى، عىره‌ب،
ئەلبانى... بەشداربون، تەننەت دو لەدامزىنەرانى ((ئىتتىحادو تەرەقى))،
ئىسحاق سكوتى و عەبدوللا جەودەت، كورد بون.^{۹۲}

عەبدولخەمىد بەخۆشى مىلى بۆ هیچ جۆره گۆرانىكى دىموكراتىنەدا، تا
سەرەنجام ئەفسەرانى حىزبى نەپتى ((ئىتتىحادو تەرەقى)) بەجولائىكى سوپايى له
ژێر ناوى ((ئىنقلابى عوسمانى)) دا ناچارىان كرد دەستور بگىڕێتەوه، رىگه‌ى
هەلبژاردنى مەجلىسى مەبعوسان بەداتەوه (۱۹۰۸).

كىشەى جىاوازی دىنىي، جىاوازی مەزەبى، جىاوازی نەتمەوبى لەوانە بو
كەقبوارەى ئىمپىراتۆرىي عوسمانىيان كلۆر كردبو. هەمو ئەوانەى رەگەز، زمان،
نەتمەوه، دىن، مەزەبىيان جىاوازیو چارەپێتى ئەوه بون لەژێر سىپەرى ئىنقىلابدا
بەمافەكانى خۆيان بگەن. چەوسانەوبەيان لەسەر هەل بگىڕێو، وەكو يەك كەلك
لەمافى هارولاتى بونى عوسمانى وەرەگرن. بەهيو بون سەردەمى نۆى رىخۆش بكا
بۆ چارەسەركردنى دىموكراتىيانەى كىشەى جىاوازی نەتمەوبى، دىنىي، مەزەبى.
هەمو ئەوانە بەخۆكەوتن "رۆژنامەو گۆڤارىان بەزمانى خۆيان چاپ كرد،
رىكخراوى سیاسى و كۆمەلایەتى و فەرەه‌نگىيان پێك هێنا، خۆتەندنگىيان بەزمانى
خۆيان كرده‌وه، خۆيان نامادە كرد بۆ بەشداربون لەهەلبژاردنو لەژيانى سیاسى
دەولەتدا.

((مەجلىسى مەبعوسان)) كەتەبو نوێنەرى دانىشتوانى دەولەتى عوسمانى بۆ،
پاشا هەلبژاردنى كۆپەوه، لەئەنجامى دەس تێوەردانى ئىتتىحادىيەكاندا، تا
ئەندازەيەكى زۆر مافى گەلانى نە توركو نە موسلمان خورابو.

ژمارەى هەمو مەبعوسەكان ۲۶۰ نوێنەر بو:

لەپروى نەتمەوبىيەوه پێكهاتەبولە

۱۱۹ تورك

۷۲ عىره‌ب

۲۳ یۆنانى

۱۵ ئەلبانى

۱۰ ئىرمه‌نى

۸ كورد

۴ جو

۴ بولغار

۳ سرب

۲ فلاخ

له‌روی دینییهوه پێکهاتبۆله

٢١٤ موسوڵمان

٤٢ مه‌سیحی، هه‌مویان رۆمی ئورتودوکسو ئهرمه‌نی بون جگه‌له ١

کاسۆلیک

٤ جو

دیاره ئهم نوێنه‌رایه‌تییه له‌گه‌ڵ که‌می و زۆری نه‌تموه و دین و مه‌زه‌به جیاوازه‌کانی گه‌لانی عوسمانی‌دا نه‌هه‌وگوجا. سه‌رانی ئیتیحه‌ادی هه‌ولیان دا بو زۆرایه‌تییه‌کی تورکی موسوڵمان بۆ خۆیان له‌ناو مه‌جلیس‌دا دا‌بین بکه‌ن، به‌جۆرێکی وه‌ها هه‌رچییه‌کیان بوی بپوێنن.

هه‌ر زو نیازی ئیتیحه‌ادییه‌کان بۆ هه‌موان ده‌رکه‌ت. ئهو ده‌سکه‌وته دیموکراتییانه‌ی گه‌لانی زۆرلی‌کراو به‌ده‌ستیان هێنا بو، لێیان سه‌ندنه‌وه. ئهو گروپ و دامه‌زراو ری‌کخه‌راوه سیاسی و که‌مه‌لایه‌تی و فه‌ره‌نگییانه‌ی له‌سه‌ر بنه‌چینه‌ی هاو نه‌تمه‌ویه‌یی و هاو دینی‌ی دامه‌زرا بون قه‌ده‌غه‌ کران. ئهو گۆشاره‌ روژنامه‌نی به‌زمانی نه‌ تورکی ده‌رته‌چوو، ئهو خۆنده‌نگایانه‌ی به‌زمانی نه‌ تورکی کرابو نه‌وه داخه‌ران. زۆر له‌به‌ر په‌رسه‌کانی ئهو چالاکیانه‌ درانه‌ دا هه‌گا. له‌ناو ئه‌وانه‌دا ((کورد ته‌عالی و ته‌رقی جمعیته‌ی)) و ئۆرگانه‌کانی ((هه‌فته‌نامه‌ی کوردی-تورکی: کورد ته‌عالی و ته‌رقی غه‌زته‌سی)) و، گۆشاره‌ی ((کوردستان)) و، ئهو خۆنده‌نگایه‌ی بۆ مه‌ندالانی کورد کرابه‌وه، قه‌ده‌غه‌ کران. دۆخی گه‌له‌کانی ته‌ریش له‌هی کورد باشت نه‌بو.

سه‌رانی ئیتیحه‌ادی به‌رنامه‌یه‌کی دیموکراتییان نه‌بو بۆ چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌ی جیاوازی دینی و جیاوازی نه‌تمه‌ویه‌یی. ناوه‌رۆکی به‌رنامه‌که‌یان ((تورکاندن)) ی هه‌مو گه‌لانی عوسمانی بو.

له‌لایه‌ک به‌ندوباری ((جامیعه‌ی عوسمانی)) یان نه‌هه‌تایه‌ کایه‌وه، که‌به‌و پێیه‌ نه‌بو هه‌مو هاو لا‌تییه‌کی عوسمانی بێ گۆی دا نه‌ زمان، ره‌گه‌ز، دین، نه‌تمه‌وه له‌سه‌ر بنه‌چینه‌ی دۆسۆزی سیاسی بۆ ده‌و له‌ته‌ی عوسمانی، هه‌مو مافه‌کانی هاو لا‌تی بونی عوسمانی هه‌بێ و، له‌به‌رامه‌به‌ر ئه‌وه‌ش دا نه‌بێ هه‌مو فه‌رمانه‌کانی هاو لا‌تی بون به‌جێ بێت. ئه‌مه‌ ئه‌ی توانی هه‌مو گه‌لانی عوسمانی کۆ بکه‌تبه‌وه. له‌گه‌ڵ قازانجی گه‌له‌ نه‌ تورک و، نه‌ موسلمانه‌کانیش نه‌هه‌وگوجا. هه‌رچه‌نده‌ که‌سان هه‌بون به‌راسته‌ی باوه‌ریان به‌م سیاسه‌ته‌ هه‌بو، به‌دۆسۆزییه‌وه‌ کاریان بۆ چه‌سپاندنی نه‌کرد، به‌لام سه‌رانی ((تورک او جاقی)) ئه‌مه‌یان بۆ ته‌فه‌رده‌انی خه‌لکی نه‌ تورک و، نه‌ موسلمان به‌کار ته‌هه‌تا.

له لایه کی ترهوه بهندوبای ((جامیعی ئیسلامی)) یان بلاو نه کردهوه، که ئه ویش له لایه کهوه بۆ تهفره دانی گهلانی موسلمانانی نه تورکی ژێردهستی عوسمانی بو، بۆ ئهوهی به بیانوی دئسۆزی بۆ دهولتهتی ئیسلام (دهولتهتی تورک) و، خهلیفهتی ئیسلام (سولتان) و، مەترسی نفوزی دهولتهتانی مسیحی ئهوروپا، له خواسته نهتوهیه کانی خۆیان دوربخه نهوه. له لایه کی ترهوه بۆ پهره پێدانی نفوزی دهولتهتی تورک بو له ناو موسلمانانی دهروهی سنوری عوسمانی که لهو سهرده مه دا هه ندیککی کهوت بوه ژێردهستی دهولتهتانی ئهوروپی - مسیحیهوه.

له پال ئهوانه دا به گهرمی پر و پا گهنده یان بۆ باوه ری ((پان - تۆرانیزم)) نه کرد، بهو مه عنایهی هه مو ئهو گهلانی هاوڕه گهرزی تۆرک له ولاته کانی دهروهی ده سه لاتی تورکیا، ئه بی یهک به گرنه وه، رابردوی پر له سهروه ری شانازی خۆیان بژێننه وه.

سه رانی ئی تی حاد و ته ره قی هه ر یه کێ له م به ندو باوانی بۆ مه به ستێکی دیاری کراو بلاوه کرده وه. دیاره ئه م باوه رانه نهک هه ر له گه ل یه کتری ناسازو ناکۆک بون، به لکو ئه بونه هۆی هه لوه شان دانی یه کێ تێ گهلانی عوسمانی و، خولقاندنی به دگومانی له یه کتری، نه مانی دئسۆزی بۆ دهولتهت. ((جامیعی ئیسلامی)) گه له نه موسلمان ه کانی ئه ور وژاندو، ((پان - تۆرانیزم)) گه له نه تورکه کانی در دونه گ نه کرد. به لام سه رانی ئی تی حادی له میژ بو له په یجوری به ری ((پێکهێتانی زۆر داره کیی ته بایی نهتوه یی و دینی)) دانیشتوانی دهولتهتی عوسمانی دا بون. لایان وابو هۆی دوا کهوتنی تورک، تیشکانی له هه مو جهنگه کان دا، له دهس دانی یهک له دوا یه کی ئه رزه کانی له بالقازو قافقاز، جیاوازی نهتوه یی و دینییه.

له مانگی ئابی ۱۹۰۹ دا ((مەجلیسی مەبعوسان)) که له ژێر ده سه لاتی ئی تی حادییه کان دا بو، ماده ی ۴ ده ستوری به جوړتیک ده سکاری کرد "مافی دامه زاندنی ئه جومه نی له سه ر بنچینه ی نهتوه و دین له خه لک سه نده وه. بۆ ئه وهی ها ولاتییه کی عوسمانی که لکی له مافه سه لی تراهه کانی ناو ده ستور وه به گرتایه ئه بو خۆی به تورک دا بنی. ئه وهش له گه ل دروشه کانی ((ئینقیلاب)) دا، ((هوریهت، عدالهت، مساوات)) نه نه گوځاو، پێچهوانه ی گه ته کو نه کانی سه رانی ((ئی تی حاد و ته ره قی)) بوو سه به رته به مافی وه کیه کیی موسولمانو ناموسولمانو، تورکو ناتورک. سه رانی ئی تی حادی ئه یان ویست به زۆر هه مو نهتوه نهتورکه کان له بو تهی نه ته وه یی تورک دا بژێننه وه. ئه مهش له ناو ده ولته تیکی فره نهتوه، فره دین، فره مه زه بی وه کو ئی مپراتۆری فراوانی عوسمانی دا ئه بو هۆی هه لوه شان و له یهک ته رازان. له دئسۆزی سیاسی نهتوه نه تورک، گه له نه موسولمانه کانی که م

نه كړه وه، همدروه كړ لس سرده مې جېنگ دا، بو به هژي هاوكاري عېره ب له گڼل
نينگليزو هاوكاري نمرمنو ناسوري له گڼل روس.

نمرمېنيه كان لس سرده مې عېدولخه ميډا به گهر مې پشتيوانيان له تيگوشاني
ني تيحاډيه كان كړد. كه ((ني نقيلابي عوسماني)) ۲ سر كړموت (۱۹۰۸)، به هيوابون
نموانيش له ژيرياري چوسانموي ديني و ژورليكراني نتمو موي دويين،
به لام ((ني نقيلاب)) هېچ كام له نواته نتمو موي دينييه كانې گه له ژيرده سته كانې
توركي نه هينايه دي. چوسانموي نمرمني، بگره هندی جار كوشتاري به كومه ل،
همر بمرده وام بو، بې نموي كاربه ده ستاني تورك ههنگاوي كاريگرو راسته قينه
بنين بچاره سر كړدني.

مدينه تي گه لي نمرمني كموت بوه سر زماني ههمو سدفيراني دوله تاني
نموروي. روسيا دهس پيشكمرې كړد، پر ژويه كي بژ چا كړدني هلمو مرجي ژياني
نمرمېنيه كان له ۶ ولايه تي توركي دا، كه زورايه تي دانيشتواني كورد بون، داناو
داواي جيبه جي كړدني له باييعالي كړد. نه گمرچي كاربه ده ستاني تورك بهميانوي
نموي خريكي داناني پر ژوي چا كړدني دژخي ههمو ولايه ته كانې توريان،
ريستيان ته گمره لم كاره بدن، له مانياش بژ نموي پتو هندی باشي له گڼل تورك
تيك نه چي نديويست هاوبه شي بكا، به لام سره نجام سدفيراني دوله تاني نموروي
ههمو به يه كه دهنگ داوايان له باييعالي كړد، هلمو مرجي نمرمېنيه كان له ۶
ولايه تي نمرمني نشيني رژه لاتي دا باش بكات. باييعالي له ژيرگوشاري
دولته تاني نموروي دا له شوباتي ۱۹۱۴ دا به ناچاري ملي بژ جيبه جي كړدني نم
خواستهدا. به پي نېو پر ژويه نه بو "نمرمېنيه كان نازادي به كار هيناني زماني
نمرمېنيان له خونندنگانې خويانو له داد گاكان دا هېي، نالا حميديه كان، كه
له هژوه كانې كورد پيك هاتبون، چك بكرين، نمرمېنيه كانيش وه كو تورك مافي
به شداريان له ده زگانې دولته تدا (لوانه پوليس و ژاندارمري) هېي. بژ
چاوډيري جيبه جي كړدني نم پر ژويه دو پشكنمري بيگانه، يه كيكي هولندي
به ناوي ريستينكو يه كيكي نمروي به ناوي (هوف) وه، چونه ناوچه كمو، كموتنه
كار بژ جيبه جي كړدني.

سر كړده ني تيحاډيه كان پييان وابو هه لگيرساني جېنگ، هه ليكي له باره بژ
جيبه جي كړدني بژ چونه تا به تييه كانې خويان له ممر پيكه ينياني ته بايي ديني و
نتمو موي له توركي، بژ نموي دين و نتمو جياوازه كان به يه كترې له ناو بېن.
به هه لگيرساني جېنگ و، داوي تر به شداري تورك له پال دوله تاني ناو ندا،
حكومه تي تورك له گفته كانې خوي له ممر جوړي ره تار كړدن له گڼل

مسیحییه‌کانی ژیر ده‌ستی عوسمانی ژیتوان بو‌وه، همدو پشکنه‌ری بیگانگی ده‌کردو، نمو ریتوشیتانانی بۆ‌چا‌کردنی هه‌لومه‌رجی ژینانی ئهرمه‌نییه‌کان دانرابو، ههموی هه‌له‌شاندوه، به‌لکو هه‌ولتی دا‌رقو نار‌ه‌زایی کورد له‌ناوچه‌که‌دا به‌گژ مسیحییه‌کان‌دا بکا.

همروه‌ها مافی کاپیتولاسیون، که‌بوبو به‌کۆتیک‌ی گران له‌پیتی سه‌ربه‌خۆیی تورکیادا، ئهریشی هه‌له‌شاندوه.

سه‌رکرده‌ی ته‌ی تورک، همروه‌کو هیتی مرژی ههمو موسولمانه‌کانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی سازدا بۆ‌ج‌ه‌نگ، هیتی مسیحییه‌کانیشی سازدا. کوته سه‌ربازگیری له‌ناو مسیحییه‌کان‌داو، به‌هم‌زارانی له‌ئهرمه‌نی و ئاسورییه‌کانی کرده سه‌رباز له‌ریزی ئۆردوی تورک‌دا.

٢/٢ قه‌ت‌لوعامی مسیحی (١٩١٥)

له‌سه‌ره‌تای ده‌س پیکردنی جه‌نگ‌دا، قه‌یس‌ه‌ری روسیا له‌بانگ‌ه‌وازی‌کا داوای له‌م‌مسیحییه‌کانی ناو ده‌وله‌تی عوسمانی کرد دژی ده‌سه‌لاتی تورک راب‌ه‌پ‌ه‌رزو، هاوک‌اری سوپایی روسی بکه‌ن به‌رام‌به‌ر به‌لینی ئازادی و سه‌ربه‌خۆیی دواي برد‌ه‌وه‌ی جه‌نگ. ههم سه‌رژکی که‌نیسه‌ی ئهرمه‌نییه‌کان به‌ده‌نگ نهم بانگ‌ه‌و چو^٧ ههم مارشیمونو، داوایان له‌گه‌له‌کانی خۆیان کرد هاوک‌اری سوپای روسی بکه‌ن. به‌سه‌دان سه‌ربازی ئهرمه‌نی و ئاسوری به‌کۆمه‌له‌و به‌تاک ریزه‌کانی ئۆردوی تورکیان به‌جیه‌یت‌ستو چونه‌ پال هیت‌زه‌کانی روسیه، وه‌کو شه‌پرکه‌ر، ریت‌ه‌ر، چاوساغ... هاوک‌اری روسه‌کانیان نه‌کردو رینگ‌ی داگیرکردنی ئهرزی عوسمانیان پیشان نه‌دان. سه‌رانی ئیتیحاد و ته‌ره‌قی، له‌کۆنه‌وه‌ خۆیان له‌به‌هانه‌ بون له‌م‌مسیحییه‌کان. په‌لپیان پینه‌گرتن. ئه‌یان ویست بیانویه‌ک بدۆزنه‌وه‌ بۆ له‌ناو برد‌نیان. تیشکانی سه‌ختی سوپایان له‌قافقاز، باشترین به‌هانه‌بو بۆ په‌لپ گرتن به‌م‌مسیحییه‌کان، به‌تایبه‌تی به‌ئهرمه‌نی و ئاسوری. ئۆبالی نمو تیشکه‌نه‌یان له‌ئه‌ستۆی ئه‌وان توند‌کرد. کۆتته‌ قه‌ت‌لوعامیان. سه‌رکرده‌ شۆق‌یت‌نییه‌کانی تورک توانییان هه‌ستی دینی کورد بورۆژینو، ناکۆکی دینی نیوان گه‌لی موسولمانی کورد و مسیحییه‌کان تیژ بکه‌نو، سه‌ره‌نجام به‌ریان به‌ده‌نه‌ گیانی یه‌کتری بۆ ئه‌وه‌ی به‌کوشتنی یه‌ک‌تری‌ه‌وه‌ خه‌ریکیان بکه‌نو، دۆژمنایه‌تییه‌کی له‌چاره‌کردن نه‌هاتوی ئه‌وتۆیان له‌ناو دروست بکه‌ن، که‌تیر نه‌په‌رژینه‌ سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌لک له‌هه‌لک‌ه‌وتنی هه‌لی جه‌نگ وه‌ر‌ب‌گرن به‌رام‌به‌ر دۆژمنی هاوبه‌شیان، که‌ده‌سه‌لاتی تورکی‌بو. دوا‌یی ته‌ریش کۆتته‌ راگۆژانی به‌کۆمه‌له‌ی همدو نه‌ت‌ه‌وه‌ له‌ولایه‌ته‌کانی خۆره‌له‌ت‌ه‌وه‌ بۆ ناوه‌وه‌ی تورکیا. سه‌ره‌تا ئهرمه‌نی به‌بیانوی ((خیانه‌تی نیشتمانی)) و ده‌س تیکه‌له‌و‌کرد‌ه‌وه‌ له‌گه‌ل

روسیای دوژمنی تورکو، دواى ئومان ئینجا کورد بهیانیوی ئه‌وه‌ی ولایه‌ته‌کیان به‌ه‌ۆی پێشپه‌وه‌ی روسه‌وه‌، بۆته مه‌یدانی جه‌نگ. تورک له‌سالانی ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸ به‌قه‌سه‌ی نیکیتین، له‌و ناچه‌انه‌وه‌ ۷۰۰ هه‌زار کوردیان به‌نیازی گۆڕینی نه‌ته‌وايه‌تییان به‌کۆمه‌ڵ راگوێژرا، زۆریان فه‌وتان.^۸

۳/۲ ئاسوریه‌کانی هه‌کاری

ه‌یشتا ئیمپراتۆری عوسمانی نه‌چوبه‌ مه‌یدانی جه‌نگه‌وه‌، کاربه‌ده‌ستانی تورکیا له‌و مه‌ترسییه‌یان هه‌بو، که‌ ئاسوریه‌کان له‌و جه‌نگه‌دا به‌لای روسیادا دا‌بشکێنن. له‌ ۲۲ی ئابدا حاکمی وان، له‌سه‌ر داوا‌ی حکومه‌ته‌که‌ی خۆی، بنیامین مارشیمونی بۆ گفتوگۆ بۆ وان بانگ کرد. له‌م گفتوگۆیه‌دا حاکمی وان داوا‌ی له‌مارشیمون کرد پشתיوانی له‌روسیا نه‌کاتو، به‌دڵسۆزی بۆ تورکیا ب‌م‌نیتیه‌وه‌، به‌رامبه‌ر به‌ه‌وش به‌ل‌ئینی پێدا، ئاسوریه‌کان چه‌کدار بکه‌ن، رنگه‌یان به‌د‌ن له‌خوێندن‌گا‌کانی خۆیان‌دا به‌زمانی خۆیان بخوێنن. هه‌ندێ دیاریشی دا‌یه‌. مارشیمون ه‌یچ گفتێکی دیاری‌کراوی نه‌دا به‌کاربه‌ده‌ستانی تورک. مارشیمون له‌گه‌ڕانه‌وه‌دا به‌نامه‌ ئاگاداری سه‌رانی می‌لله‌ته‌که‌ی خۆی کرد که‌پاریزگاری ه‌یمنی بکه‌ن، فه‌رمانه‌کانی حکومه‌تی تورک چ‌یبه‌جێ بکه‌ن.^۹

به‌شداربونی تورک له‌جه‌نگ‌داو، بانگی جیهاد دژی کافرانو، راپینچانی لاوانی هه‌مو گه‌لانی موسوڵمانو م‌سیحی عوسمانی بۆ سه‌ربازی به‌ناوی سازدانی گشتیه‌وه‌، دوا‌تر تیشکانی سه‌ختی ئۆردوی تورک له‌به‌رده‌می سپای روسی‌دا له‌قافازو ئازەربایجانو، هه‌لاتتی به‌کۆمه‌ڵی سه‌ربازه‌ م‌سیحیه‌کان له‌پ‌ری ئۆردوی تورکو، خۆش‌کردنی ئاگری بێ ئامانی نا‌کۆکی دینی م‌سیحی-ئیسلامی له‌لایه‌ن سه‌رکرده‌یه‌تی تورکیه‌وه‌، ئاسوریه‌کانیشی له‌شه‌ڕێکی خوێناویه‌وه‌ گلانه‌د. قه‌تلوعامی ئه‌رمه‌نی، بوبو به‌به‌شێکی سیاسه‌تی جه‌نگی تورک. ئاسوریه‌کان، وه‌کو گه‌لێکی م‌سیحی نزیک‌ی روداو‌ه‌کان نه‌یان نه‌توانی خۆیان له‌و گه‌رده‌لوله‌ بپاریزن، گ‌یچه‌لی تورکی ئه‌وانیشی گرت‌ه‌وه‌. کاربه‌ده‌ستانی تورک هانی موسوڵمانه‌کانیان نه‌دا ده‌سه‌ر‌ئێ‌ییان بکه‌نه‌ سه‌ر. ده‌یان ناوایی ئاسوری نشینی هه‌کاری پاش تالان‌کردن، سوتێنران. سه‌دان ئاسوری، بێ‌ئ‌ه‌وه‌ی ه‌یچ تاوانێکیان کرد‌بێ کوژران.

سوپای روسی سه‌روی خۆش‌ئاوای ئێرانی گرت‌بو، که‌وت‌به‌وه‌ پێشپه‌وه‌ی له‌کوردستان‌دا، گه‌یشته‌به‌وه‌ و‌ان، تا ته‌هات له‌مه‌له‌به‌ندی ژبانی ئاسوریه‌کان نزیک‌تر نه‌به‌وه‌. له‌نیوان کاربه‌ده‌ستانی روسو مارشیمونو سه‌رانی تری ئاسوری‌دا ئاشنايه‌تی د‌یرینه‌ هه‌بو. له‌ماوه‌ی هه‌لگ‌یرسانی جه‌نگ‌دا، جگه‌ له‌بانگه‌وازی

ناشکرای قدیسەر بۆ گهلانی مسیحی ژێردهستی تورک کهداوای شۆرشو راپهرینی لێ نهکردن، کاربهدهستانی روسی خهریکی پێوهندی بهردهوام بون لهگهل مهنهکانی ناسوری. ههستی دینیان نهزاندن، دژی تورک هانیان نهدان، ههولیان نهدا رایان بکێشن بۆهاوکاری یارمهتی دانی سوپای روسی. چهند نامههکیان بۆ ئهو مههسته بۆ خودی مارشیمون نویسی. لهنامههکدا بۆیان نویسیبو که ئهوان بۆ زرگارکردنی ناسوری لهزولمی عوسمانی هاتونو، داویان لێ کردبو ئهویش چارهنوسی خۆی بههاوپهیمانهکانوه ببهستن.

له ۱۲ ئازاری ۱۹۱۵ دا مهنهکانی ئیله ناسورییهکان، بهسهرۆکایهتی پێشهوای دینیان، مارشیمون، کۆبونوه بۆ دیاری کردنی ههلوێستیان لهلاینهکانی جەنگ، بهتایبهتی لهتورکیاو روسیا. بهشدارانی ئهم کۆبونوهیه دو بۆچونی جیاوازیان ههبو "یهکێکیان پیتی لهسهرئوه دانهگرت که دژی دهسهلاتی تورک راپهرن، بههمو تواناو هاوکاری سوپای روسی بکهو، ئهو ههله بقۆزنوه بۆ زرگارکردنی نیشتهمانهکیانو، دامهزراندنی دهولەتی تایبهتی خۆیان بهیارمهتی روسیاو هاوپهیمانهکانی. ئهوێ تریان لای وایو، تورک لهبیانهو لێیان، لهبهر ئهو ههرجی گێچهلێکیان پێ بکهو، ئهوی ئهوان دان بهخۆیان داگیرنو، ئهو شهڕه دا بۆ لایهن رابهستن بۆ ئهوێ هیچ بهلگهیهک نهدهن بهدهس تورکوه، بیکه بهبیانوی لهناویردنی بهکۆمهلهو دهوکردنی گشتییان لهنیشتهمانی دێرینهی خۆیان.

زۆرایهتی سهراو ناسورییهکان، لهناو ئهوان دا مارشیمون خۆی، بۆ چونی یهکهمیان بهریگهی زرگاری سهرکهتنی گهلی ناسوری ئهزانی. ئهم بۆچونه دور نهبون لهکارتیكرانی روداوهکانی ئهو ماوهیهی ناچهکوه، کهلهکه بونی داخی چهند قهرنی چهوسانهوی قورسی دینیو زۆرلیكرانی سهختی نهتوهی لهزێر سایه دهسهلاتی عوسمانی دا. شکانی تورکو پێشهرهی سوپای روسیو، نزیك كهوتنهوهیان لهناوچهکانی ئهوان، هیوایهکی زۆری لهلا دروست کردبون. تهجروبهکانی پێشویان لهگهل کاربهدهستانی تورک، تهناست هێ سهردهمی چهند سال پێشوتری ((ئینقیلاب))، ههچیان جیگهی دلهخۆشیو مایه هیوا ههلهچین نهبون. بهلکو ههموێ یهکه لهیهک تالێرو هۆی ناویمیدی بون. مارشیمونو سهراوێتری ناسوری لهکێشانی هێزهکانی خۆیان دا توشی چووت- ههلهسهنگاندن بون "جۆری پهروهره کردنی جهنگی نازیانی پیاوهکانی ئیلهکانیانو، ههلهکهوتی جوگرافی شوێنهکیانو، سروشتی دژواری مهلبهندهکیانو، باوهری پتو بههاوپهیمانه دینییهکانیان... وای لێ کردبون توانای روکشی خۆیان لهتوانای راستهقینهی خۆیان زیاتر دابنێن. نهمرود، خاوهنی بۆچونی بێلایهتی، خزمایهتی نزیکی لهگهل

مارشیمون دادی نه‌دا، بیروا نه‌گوڤاره‌کانی له‌گه‌ل بۆچونی زۆرایه‌تی سه‌رانی گه‌له‌که‌ی بونه‌ مایه‌ی تیاچونی سه‌ری. هاو‌نه‌ته‌وه‌کانی خۆی له‌نرخ‌ی ده‌ربرینی بیروا‌کانی‌دا له‌شیرین خودا سه‌رییان بری.^{۱۱}

مارشیمون، بنیامین، پێشه‌وای دینی گه‌لی ئاسوری له‌قوچانس، باره‌گای پیروزی نه‌ستوریه‌کان، هه‌مان کاری هه‌لبژارد که‌شه‌ریف حسێن کو‌ری عه‌لی، له‌مه‌که‌که، باره‌گای پیروزی موسو‌لمانه‌کانی دنیا دوایی‌تر کو‌دی.

مارشیمون، دوای ئهم کو‌بو‌نه‌وه‌یه‌ هه‌یزه‌کانی خۆی سازدا، شو‌رشی دژی تورک را‌گه‌یان‌د. نامه‌ی بۆ کاربه‌ده‌ستانی تورک نوی، که‌ئێ‌تر ئه‌وان پێ‌وه‌ندی سیاس‌ی خۆیان له‌گه‌ل حکومه‌تی تورک نه‌برن. نامه‌ی بۆ کاربه‌ده‌ستانی روسیاش نارد، که‌ گه‌له‌که‌ی ئه‌ویش شان به‌شانی هه‌یزه‌کانی روسیاو ده‌وله‌تانی هاو‌به‌یانی هاو‌به‌شی جه‌نگ نه‌ین دژی تورک، به‌هه‌یوای ئه‌وه‌ی به‌نا‌ما‌ج‌ه‌کانی خۆیان له‌پێ‌که‌هێنانی ده‌وله‌تی ئاسوری‌دا بگه‌ن.

له‌مانگه‌کانی‌نازار، نیسان، مایسو حوزه‌یران‌دا شه‌ری خو‌ن‌ساری له‌نیوان چه‌که‌دارانی ئاسوری هه‌یزه‌کانی تورک به‌هاو‌کاری له‌گه‌ل ئێ‌له‌کانی کو‌ردا، قه‌وما. سیتو ئاغای ئوره‌ماریو ئیسماعیل ئاغای ئه‌رتو‌شی به‌شداری کاریگه‌ریان کو‌رد له‌په‌لاماردانی ناوچه‌کانی جیلو، باز، تیاری ژورو.^{۱۲} ته‌رازوی هه‌یزه‌کانی هه‌ردولا نا‌به‌رامبه‌رییه‌کی گه‌وره‌ی تی‌دا‌بو. هه‌یزه‌کانی ئۆردوی تورک، پشت ئه‌ستور به‌هه‌زه‌کانی کو‌رد، له‌هه‌مو لایه‌که‌وه‌ گو‌شاریان بۆ سه‌ر ناوچه‌ی ئاسورییه‌کان زیاتر نه‌کو‌رد. نه‌گه‌رچی مه‌له‌به‌ندی ژبانی ئاسورییه‌کان سه‌ختو شاخاوی‌بو، به‌لام ناوچه‌یه‌کی ته‌سله‌بو، له‌هه‌مو لایه‌که‌وه‌ به‌ده‌وژمن ده‌وری درابو. مارشیمون چه‌ند جارێ‌ک داوای یارمه‌تی له‌سه‌رکو‌رده‌کانی سو‌پای روس کو‌رد به‌ده‌نگیان‌وه‌ بچن، به‌لام بێ‌ هو‌ده‌بو. مارشیمون خۆی دو‌جار چو‌ بۆ سه‌ردانی کاربه‌ده‌ستانی روسی، بۆ ئه‌وه‌ی پشتیوانییان به‌ده‌س به‌ی‌نێ‌و، یارمه‌تییه‌کی ئه‌وتۆی بده‌ن له‌ناوچه‌کانی خۆیان‌دا به‌توانن به‌ی‌ننه‌وه‌، درێژه‌به‌ به‌ره‌نگاریی بده‌ن.

جاری یه‌که‌م، له‌ ۲۸ حوزه‌یرانی ۱۹۱۵‌دا به‌ره‌و وره‌ی که‌وته‌ ری، له‌سه‌ره‌تای ته‌موزدا گه‌یشه‌ته‌ ئه‌وی. نه‌گه‌رچی کاربه‌ده‌ستانی روسی گه‌شتی هه‌مو جو‌زه‌ یارمه‌تییه‌کیان پێ‌داو، ده‌سته‌یه‌که‌ سه‌ربازی روسیو هه‌ندێ‌ تفه‌نگو تفاتی جه‌نگییان له‌گه‌ل نارد بۆ قوچانس، به‌لام کاریکی ئه‌وتۆیان نه‌کو‌رد گو‌شاری تو‌رکییان له‌سه‌ر لا‌بجی یا که‌م به‌یته‌وه‌.

جاری دوهم، له‌کاتی‌که‌ که‌هێ‌رشێ‌ تورک تا ئه‌هات تو‌ندتر ئه‌بو له‌سه‌ریان به‌جو‌زی له‌هه‌ندێ‌ شو‌ین هه‌لیان که‌ندبو‌ن. مارشیمون له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌که‌

لەنوێنەرانی گەلی ئاسوری لە ۱۰ی ئابی ۱۹۱۵دا لەریگمی باشقەلاوە بۆ دیتنی چرنوزوبوف چوێ سەلماس. لەوێشەو مەلیک خوشابەیی ناردە تەمۆرتز بۆ بینینی کاربەدەستانی روسی. بەلام کاربەدەستانی روسی لەباتی ئەوێ بەدەنگ گەلی ھارەیمانی خۆیانەو بچوو، یارمەتییان بەدەن ئەو شوێنە ستراتیجییەدا بێننەو، کەئەو تەوێ کار لەپەوتی روداوێکانی جەنگ بکا، بەتایبەتی لەناوچەیی موسلدا، کەچی کاربەدەستانی روسی نامۆژگاری مارشیمونیان کرد "خۆی، لەبەر سەلامەتی گیانی، لەگەڵ سوپای روسی دا بێنیتەو، ئاسورییەکانیش ھەکاری چۆڵ بکەن و بکشیئەو بۆ سنوری ئێران."

لەمانگی ئابی ۱۹۱۵وە ئاسورییەکانی ھەکاری لەنیشتمانی ئەتەوێیی خۆیان ھەلکەنرانو، کوچی بەکۆمەڵی یەکجارییان دەستی پێ کرد.

روسەکان، وەکو دواوی پێکھاتنە نەیتییەکانی نوێنەرانی ئینگلیزو فەرەنسە "سایکس و بیکو، لەگەڵ وەزیری کاروباری دەرەوێ روسیا، سازانوف، دەرێ خست، ھیچ بەرنامەییەکیان نەبو بۆ یارمەتی دانی گەلی ئەرمەنی یا ئاسوری بۆ بەدی ھێنانی مافی ئازادی بڕیاردانی چارەنوسی سیاسی و دروست کردنی دەولەتی تایبەتی ئەتەوێیی خۆیان، یا تەنانەت بۆ جووێ لەتۆتۆنۆمی. بەلکو سیاسەتی روسی بریتی بو لەبەکارھێنانی ئەم دو گەلە، وەکو دەسکەلایەک، بۆ ئەوێ پلانەکانی خۆی لەداگیرکردنی ئەمرۆ ئێرانی و عوسمانی دا بەدی بەیتنی، بەو شیوێی ژێر بژێر لەگەڵ دەولەتانی ھارەیمانی لەسەری رێک کەوتبو.

۴. روس و ئاسوری

۴/۱ روس و ئاسورییەکانی ورمێ

روسیە پێش بینی ھەلگیرسانی جەنگی لەگەڵ تورک ئەکرد، بەکەلک وەرگرتن لەپەیمانی روسی - ئینگلیزی (۱۹۰۷)، لە ۱۹۱۲وە کەوتە دانانی پلانی دەسگرتن بەسەر ناوچەکانی نفۆزی خۆی دا بەتایبەتی شوێنە ستراتیجییەکانی دەورووبەری دەریاچەیی ورمێ، بۆ ئەو مەبەستەش یەکن لە تاکتیکەکانی ناردنی کونسول بو بۆ ھەمو ناوھەندە گەزگەکان، لەگەڵ ھەریەکن لەوانە بەناوی پارێزگارییەو ھێزێکی چەکداریشی لەگەڵ ئەناردن، کە بەکردەو ئەوان ئەوێ دەسلەتێان لەباتی نوێنەرانی دەسلەلاتی لاوازی ناوھەندی ئێران ئەگرتە دەست.^{۶۴} لەھەر جێگەییەکی دەسلەلاتی روسی لی بو، کاربەدەستی ئێرانی لایەنگری خۆیان لی داھەنا.

ناوچەیی ورمێ یەکیکە لەناوچە تێکەلاوەکانی کوردستان، بەھۆی روداوێکانی چەند سەدەیی دواییەو گۆرانی بنەرەتی بەسەر ھەلومەرجی دیموگرافی دا ھاتو، لەناوچەکەدا ئازەری، کورد، ئاسوری، کلدانی، ئەرمەنی ئەژین. ئاوژن ئوبن،

سەفیری فەرەنسی، لەگەشتنامەکی سالی ۱۹۰۷ی دا بەناو ئێراندا دەرباری
ورمێ نویستی:

((دەشتی ورمێ ۳۵۰ ئاویی تیاوە. کێوی تاقانێ ((بیزوداغ)) دەشتەکه
لەدەریاچە که جیا ئەکاتەوه، چیاي گەورەتر دەوری ئێوی داوه. تەنگەو
چەمی ((شەهرچایی)) لەو کێوانەوه هەڵ ئەقوڵێ. هەموو جینگەیهک ئاوو هەمو
جینگەیهک سەوزە...

((... لەداوێنی چیاکاندا، دانیشتوانی ئاوییهکان تورک (زمان) و شیعیان. بەلام
لەبەرزاییهکاندا خەلکی گوندەکان کورد و سوننێ. لەگەڵ ئەوەدا کەورمێ ناوەندی
سروشتی ژمارەیهکی زۆری دەستی جیاوازی دینێ، بەلام کەمایهتیهکی جینگە
سەرخی ئەرمنی، کلدانی موسولمان بون.

((لەناوشاردا، مەسیحیهکان لەدو گەڕەکی ((کوردی شەهر)) و ((مارت
میریەم)) (میریەمی پیرۆز، ناوی کلیسایهکی کۆنی نەستۆریهکان کەتێستا
ئەو گەڕە که بێو ناوێ ناوەی (ناوەی) دانیشتون. لەدەروەي شار، ژمارەي ئەرمنیهکان
لە ۶۰۰۰ کەس کەمترە و ئە ۳۱ گوندا بڵاوبونەتەوه، بەلام ژمارەي کلدانیهکان
ئەگاتە ۳۰۰۰ کەس، بێم جۆرە ناوەندی سەرەکی کلدانیهکانی دانیشتوی ئێران،
ئەبێ لەم ناوچەیدا دابنێ: لەمەزبە جیاوازه دینیەکان، هیچ کامیان وەکو
مەسیحیهکانی کلدانی لەگەڵ یەک مشتومڕ کێشەیان نیە))

ئەگەرچی ئازەری کورد هەردوکیان بەدین موسولمانن، بەلام ئازەریهکان
شیعەو کوردەکان بەزۆری سوننە بون. بەهۆی سیاسەتی ناوەندی دەوڵەتی ئێرانەوه
ناکۆکیهکی نەتەوهیی و ناکۆکیهکی مەزەبی لەنێوان هەردوگەلی ئازەری و کوردا
دروست بوو. کەریشهکی ئەگەرایەوه بۆ چەند سەدی رابردو، هاتنی سوپای روسی
بۆ ئازەریايمان و داوی تر هەلگیرسانی جەنگی جیهانی ناکۆکیهکی تری
لەناوچەیدا خولقاند کە ناکۆکی دینی مەسیحی- موسولمان بو، لەنێوان کورد و
ئازەری لەلایەکو ئەرمنی و کلدانی و ئاسوری لەلایەکی ترەوه.

لەسەرەتای سەدی ۲۰ هەمەوه میسیۆنێکی دینی روسی لەورمێ بنکەیان
دامەزراندبو، تا رادەیهک کاریان کردبو سەر ئاسوریهکان و چەن هەزار کەسیکیان
هێنابو سەر مەزەبی ئورتودوکسو، گۆقاری ئورومی- ئورتودوکسیان بەزمانی
خۆیان بۆ دەرئەکردن، روسەکان هەولیان ئەدا ئێوان بەیننە ژێر باڵی خۆیانەوه
ئەوانیش روسیایان بەپاریزەری خۆیان دا ئەنا.

لەداوی سالی ۱۹۱۲هه کەهەندێ لەهێزە چەکدارەکانی روسی چۆنە شارەکانی
سەروێ رۆژئاوای ئێران، ئێوان بەگەرمی پێشوازیان لێ کردن. ئاسوریهکان خۆیان

بهرانهوه بېست بوهوه، ئومانېش چېكه پارەيان ئىداتى، له بهرامبەر كاربه دهستانى تيرانى، لىده سدرېژى ئەيان پاراستن.^{۶۶}

كەشمېر دهستى پىڭ كورد، سوپاي روسى بۆ به هېز كوردنى جېڭاكانى خۆى له ئىران دا هېزى تىرى ناردە نازەربايجان، ئاسورىيەكان به خوشييهوه هېواله كەيان وەرگرتو، وه كو به شېنكى ئومان كوتنه هاوكارى سوپاي روسى و بهر هەلستى چالاكى عوسمانى و لايەنگره كانى.

لهوشوئەنەى روس دهستى ئەرېشت لايەنگرانى خۆى به حوكمران دائىنا، له كاتى هەلگىسانى جەنگدا حاجى صەدخان شجاع الدولەى مدراعەبىيى حاكىمى نازەربايجان بو، صەدخان ((به پارمەتى سەربازانى روسى هەمو رۆژى به تاوانى نازادىخوآزى چەند كەسېكى له دار ئەدا، يا ورگى هەلئەدرېن، ياسەرى ئەبېرىن))، حاكىمى ورمىش، اعتماد الدولە بو، كەيه كى بو له هاودەسته نزېكه كانى صەدخان.^{۶۷}

۲/۴ هېرشى تورك بۆ نازەربايجان (تشرېنى دوهمى ۱۹۱۴)

له گەل هېرشى گەورەى توركدا بۆ سەر قافقاز، له چەند جېڭايە كەوه پېشپەروى له ئەرەزى ئىران دا دهستى پىڭ كورد "لەسنورى بازەرگانەوه بۆ لای ورمىو، لەسنورى بانەوه بۆ لای سابلاخ. له هەردو قۆلەوه پېشەنگى هېرشەكان، به گوتەى كسروى: ((موجاهېدانى ئىرانو كورد)) بون. سوپايانى عوسمانى لىدوايى ئومانەوه ئەگەشتن.^{۶۸} له نېتوان تۆردوى توركىدا، به هاوكارى هەندى له ئېلە كورده كانو نازادىخوآزى ئىران، و سوپاي روسىدا چەند پېڭاكانو پېڭكهه لچونيك روىدا، سەرەنجام هېزەكانى عوسمانى توانييان دەس به سەر سابلاخ، ميانداو، مدراعە... دابگرنو چەند كەسېكيان له پياوه ناسراوه كانى كورد، لهوانە: پېرى تەرىقەت شېخ بابا سەعیدى غەموس ابادى، سەیفەدین خانى ئەرەلان حاكىمى سەقز، حەمەخانى حاكىمى بانە، حەمەحسېن خانى سەردارى بۆكان سەردارى موكرى به پياوئى دۆستايەتى روسەوه كوشت.^{۶۹}

تۆردوى تورك له مدراعەو سوپاي عوسمانى له تەورېز بارەگايان خست بو. هەر لهو ماوهىدا تۆردوى تورك له ((سارى قامېش)) سەر كەوتنىكى به سەر سوپاي روسىدا به دەس هېنا. له ئەنجامى ئەوهدا بۆ ئەوهى هېزەكانى روس توشى گەمارۆدان نەبن، فەرمانى پاشەكەشەيان پىڭ دراو، كەتپەر نازەربايجان چۆل كورد، لهوانە شارەكانى تەورېزو ورمى. صەدخان كەيه كى له دەسنېژەكانى روس بو، هەر وه سەدان ئىرانى تىرى سەريە روسيا له بابەتى اعتماد الدولەى حاكىمى ورمىو، ژمارەيه كى زۆر له ئاسورىيەكان بهرەو ناوچەكانى ژېردەستى روس هەلەتن.^{۷۰}

٤/٣ مەینەتی ئاسورییه کانی ورمی

ئاسورییه کانی ورمی چارەنوسی خۆیان بەهێزە کانی روسییەوه گری دابو، لەبەر ئەوە خۆشی و ناخۆشییان بەندبو بەسەر کەوتنی یا ژێر کەوتنی ئەوانەوه. لەناو ئێرانییەکانیشدا کەم نەبون ئەوانە یەبوونە کۆتەکی دەستی سوپای روسی، ھاوکارییان نەکردو، پاشەرۆژی خۆیان بەدەسلاتی ئەوانەوه گری دابو. لەئەنجامی پیشڕەوی لەناکاوێ ئۆردوی تورکو، کەشانیوەی کتوپری سوپای روسی لەورمی (١٦ی سەفەری ١٣٣٠ھ کانونی یەکەمی ١٩١٤) ئاسورییه کانی ئێرانییەکانی سەر بەروس، کە لەژێر سایەی دەسلاتی روسی، نازاری ھاوڵاتیانی خۆیان دابو، دواي کەشانیوەی روس، نیتر ئەوانیش نەیان ئەتوانی وەک جاران لەناوچەکەدا بچیننەوه. لەترسی گیانی خۆیان، تۆلەي تورکو کەسانی ئازاردراو کەوتنە ھەولێ خۆ دەربازکردن.

کەسروی لەو بارەییەوه نویستی:

((... رۆژی ١١ ھەمی دیمای بو روسەکان کتوپر ئەوی (ورمی)یان چۆل کردو بەشیکی سوپاکەیان شاری بەرداو بەرو سنور پاشەکشەیان کرد، بۆ بەیانی ١٢ ھەم پاشاوەی سوپاکەیان چو دەری.

بەلام ئەم پاشەکشەیی ئەوان، لەگەڵ روداوێکی تر ھاوکات بو، کە ئەمەش کۆچی ئاشوری ئەرمنییەکان بو، چونکە ئەوانە کە خۆیان بەروسەکانەوه بەستبوو و بەپشتیوانی ئەوان لەگەڵ ھاوڵاتییه کانی خۆیان بەد رەفتارییان کردبو، لەچەند مانگی دواي دا دەستیان کردبو بەخوێنڕێژی تالان، ئەم دەمەدا لەگیانی خۆیان ئەترسانو جیتی مانەویان نەئەدی، ئەوەبو ھەرکە لەپۆشتنی ناکاوێ روسەکان ئاگاداربون، بەتوندی شەڕیان، لەگەڵ ئەوی زستان بو زۆریان جگە لەھاوڕێیەتی روسو کۆچ کردن لەئێران هیچ چارەیکێ تریان بەدی نەکرد. ئەوەبو بەپرتاو بەخۆکەوتن و ژبانی خۆیان تێکداو ئەوی توانیان بیهێن ھەلیان گرتو ئەوی نەیان توانی بەجێیان ھێشت. نزیکە ١٠ ھەزار کەسیان لەپااو ژنو منال لەخودی شارو ئاوابیەکانی دەروەي بەرێ کەوتن. لەبەر ئەوی زۆریان عەربانەو چواربێیان نەبو سواری بن، بەپێ بەسەر بەفر و بەناو قوردا ئەپۆشتن. ھەندێ جار خواردنیشان دەس نەئەکەوت. لەرێگا ژنانو منالان زەرەرێکی زۆریان بینی زۆریان نەیان توانی و لەپێ کەوتن. چواربێیەکی زۆر لەناو قورو چلپاودا فەوتان... کەسانیکی ھەزار سال لەوڵاتیکا ئاسودە ژیا بون، لەگەڵ ھەمو جیاوازییەکی دینی، ھەمو جوړە دئەرمییەکیان لەخەلک دیبو، چی وای لێ کردن ئەک نەناسی بکەن، ھەرکە پیتی بێگانەیک گەیشتە ولات، بەدە پالیان، لەگەڵ

هاوولاتییه کانی خویان خراپه بکهزو، بدهلخوازی بیگانه کان دهس بدهنه تفهنگ خوینتی خه لکی بریژن؟ نه بی سزای قورسی نمو جوړه کسانه بدریژ، نموئی نه بیان دیو نه بیان چیشت که مپوه، نموئی نازاری دلی نیمهئی نه دا حالئی ژنه کانو مناله کان بو که هیچ گونا هیکیان نه بو.

... وه کو وتمان پاشه کشهئی روس کتوپریو، بزیه هه مو مسیحیه کان پییان نزمانی، نه گمر پیشیان زانی بیټ دهره تی رژیشتیان نه بو، له ۴۵۰۰۰ کس که موژور که ژماره یی توانه بو لهو دهره برانه، ته نیا ۱۰۰۰۰ کس یا که متر توانیان له گهل روس بریژن، نموئی تریان که مابونه همرکه له چو نایه تییه که ناگاداریونو لهو لاشوه هاتنی کوردو تورکیان نه بیست، له گونده کان خانوه کانی خویان به جی نه هیشت، له گهل نموئی نه بیان توانی له گهل خویان به هیتن له گاو مپرو که لویه لو خواردن رویان نه کرده شارو، نه چونه باخی نه خوشخانه یی نه مریکایی یاهه نایان نه برده بهر سمرای میسیونی فهره نسی، ته نیا دو گوندی کوگ ته پوه گلپاشین چول نه بو که داستانی توانیش نه بینن.

تیرانییه کان لهو هه لومهرجه شدا له یارمه تی و دلنرمی نه وه ستان، ژماره یه کی زوریان چ نموانی شارو، چ نموانی گونده کان برده ماله کانی خویان. له سملاسیش له گهل نه مرنه نیه کان هه مان ره فتاریان کردو نیمه ش زوری زانیاریه کانی خومان له نویسنه کانی مسیحیه کانه وه نه گرین، نه مده یان خویان نویسیوانه:

همرکه رژیشتنی روسه کان زانرا، سوپای عوسمانی که لهو نزیکانه بو، روی کرده ورمی. له پیټش نموانه کورده کان به ژماره یه کی زور له چیا کانه دابیزین، تاقمیکیان له گونده کان دا بلا بونه وه، که ونه تالانو راو وروت، ده سته یه کی زوریشیان رویان کرده شار، دو رژیرو روسه کان رژیشتبون که نموان گه یشتنه ورمی. له بهر نموئی اعتماد الدولی حکومرانی نموئی له هاوده سته کانی صمدخان بو، له زه مانی حوکمرانی خوی دا به تاره زوی روسه کان ره فتاری کردبو، خوینتی بی گونا هانی رشتبو، له م کاتدا له گهل روسه کان رژیشتبو. که سی نه بو ناگاداری شارو بهرگیری له کورده کان بکا. بی نموئی هیچ شهری رویدا هاتنه ناو شاره وه. ده ستیان کرد به تالان. دو شموو دو رژی خمریکی تالانی بازارو ناژاوه بون. به دوی نموان دا ره شید به گ فرمانده ی عوسمانی به سوپا که یوه گه یشتو بهری تالانو ناژاوه ی گرتو چند کوردیکی به گولله کوشت. نمو چند رژی ره شید به گ له شاربو نارامی و خه لکی چ مسیحی و چ موسولمان ناسوده بون. به لام له بهر نموئی روسه کان بهر له پاشه کشه یان خویان گرتبو، له وی هیزیان هه بو، ره شید به گ به هیزه کانی خویمه چوه سهریان. له سملاس له شکر یکی ریک خست.

کاروباری شارکوته دست نوری به گو راغب به گ، کدو کس لسمو کرده به د
 رفتار کانی عوسمانی بون، ثوانه کوته ستم کردنو نازارتکی بی ثندازهی
 مسیحیه کانیان دا. نرسد همایون تا نیتوانی مشوری خه لکی نه خوارد،
 مسیحیه کان زوری لی رازی بون. به لام لمراغب به گو له مجد السلطنه، که دابویه
 پال عوسمانیه کانو دهسته یک لمرواجیه دانی له خوی خرکردبوه، له کوچ
 عدلی خانو ثوانی تر زور به گلهیی بونو، هندی داستانیان نویسه که به ناسانی
 ناتوانی باره پی پی بگری. نیمه نازانین هم داستانانه تاج ثندازه یک راستن، به لام
 لهبر بیتلایه نی، نهیان گتیرینهوه:

« ثمنوسن له کوک تمپه ۲ هزار کس له ناسوریانی هم گوندو نمو گوند
 کو بیونموه، ژنه کانو مناله کان پنهانان بردبوه بهر کلیسه کو پیاره کانیشیان
 به تفهنگموه لسمو برانه کان پاسوانیانی نه کرد. کورده کان دهوری ثومیان گرتو، بو
 به پیکادان. لهبر ثموه کورده کان زوری بون، مسیحیه کان مردنیان لهبر چاروبو،
 ناو میدانه تی نه کوشان. به لام هم کاته دا دکتور پاکاردی ثمریکایی که له گهل
 دوست کس له شار در چوبون به مسه له کی زانی، له گیانی خوی نه تر ساو بهرو
 ثمو چو. له سایه نمو ناشنایه تی و دژستایه تییه که له گهل هندی لسمو
 کوردی همبو، توانی ری لشمو بگریو چوه ناو گونده کموه مسیحیه کانی بینی و،
 وای لی کردن دهس لشمو همل بگرنو تفهنگو گولله کانیان دابنیتو، له ناواییه که
 ده ریتن. همویانی له گهل خوی هیتا بو شارو، گیانی ۲ هزار کس کپیسه. هم
 داستان له روزه سهخته کانی هاتنی کورده کان دابو، سو ثموه روزه پاش ثموه،
 له ناو خودی شاردا داستانیکتی تر روی دا، که ۶۰ کس له پیاره ناسراوه کانی
 ناسوریانی لسمو میسیونی فله نسی راکیشابوه دهره وه گرتبو، روزه دوه می
 نه سفند (۲۲ شوبات)، به شمو همویان برنده دهره وهی شارو گولله بارانیان
 کردن، ته نیا یه کیکیان لسمو رزگاری بو، به برینداری خوی گه یانده وه
 مسیحیه کانو چو نایه تییه کی بو گتیرانه وه.

دو روزه دواي ثموه ش داستانی گلپاشین روی دا. هم گونده که ناواییه کی ناسوری
 نشینی گموره بو، کاتی تورک گه یشتنه ورمی، ناسوریه کان نویتمی خویان ناره
 لایانو، زینهاریان وهر گرت. له گهل خویان چند کسکیان لی برنده ناو دی. به
 جو ره به ناسوده ی نه زیان، تا شویکیان کوچ عدلی خان به دهسته یک موجهیده وه
 گه یشته ثمو. به ناوی میوانییه له ماله کان دابنیتن. دواي خواردنو خواردنموه
 داوای ۱۵ هزار تومان پاره یان له ده و له مهنده کانیان کردبو، لهبر ثموه ثمو
 نهیان توانی نمو چمرده پاره یه کو یکه نموه ۴۵ کسین لی گرتنو شوانه بردیانشه

دهرئو گوللمبارانيان كردن. لهوانيش چهند كەسئ رزگار بونو چؤنايه تيبه كەيان راگه ياند. ^{٧٢}

لەم رۆژانەدا ٢٠ هەزار كەس لەم هەلاتوانە خۆيان هاويشتبوه ناو سەراي نەخۆشخانەي ئەمەريكاييهوه، بەهۆي تەنگي شوێنه كەيانو، كەمي خواردە مەنيهوه، نەخۆشي تيفۆئيدو تيفوسيان لەناودا بڵاوبوهوه. ئەم دەرە لەناو شاريش تەنيهوه. وەكو ئەلەين تەنيا لەمەسيحيه كەان ٥ هەزار كەس مردوه، دياره لەخەلكي شارو دهرووبەريشي زۆر مردون. ^{٧٣}

نيكيتين، كونسولتي روس لەورمئ، لەگێڕانەوي ئەم روداوهدا ئەنوسئ: (راپۆرتي ميسسيۆنەرەكانو ئەوي بەچاوي خۆم ديو مە رینگەم ئەدەن، تابلۆيه كي پچوكي زستانی ١٥-١٩١٤ لە ورمئ بكيشم. دياره رونكردنەوي درێژي پتيوستي بەليكوئينەويە كي جياواز هديه، مەن تەنيا بەكورتەيه كي ئەوه دانەكەوم، كە لەكاتي رۆيشتنی سوپاي روسی لەورمئ لەسالي ١٩١٤دا كە بەدوي ئەويشدا كونسولۆ ميسسيوني ئورتۆدۆكس رۆيشتن. مەسيحيه كەاني ناوچەكە وەكو شيت بەرهو سنوري قافقاز هەلاتن، سەختي ئەم كۆچە لەمانگي كانوني يەكەمدا لەهەواي ساردی گەوره بەرزەكانو بەرێگە باريكە دژواره كان كەپرپون لەقشوند گاري و دروشكو ميگەلو گاپان، وەكو پتيوست ناتوانئ بەتيرتە بەر چاو.

ريگەختني ناماري قوربانييه كەاني ئەم روداوانە ناكړئ، كەسانيكی توانيان هەلێن، خوشبەخت تريبون لەوانەي بەهۆي نەبوني هۆي گۆزانەوه لەناوايه دوره كاندا بەجئ مابون. ئەم بەدبەختانە، كاتئ كورده كان هاتنە ناوچەكەو، دەستيەن كرد بەكوشتنۆ تالان، رويان كرده شاري ورمئ، پەنايان برده بەر ميسسيۆنەكانی كاتۆليكي و ئەمەريكايي. ميسسيۆنەكانيش نەيان ئەتوانی چەند هەزار كەس پەنا بەدەن، بەهۆي زۆري ترسو برسييتي و ماندوييتي و نەبوني كاري تەندروستيهوه ژيانيان زۆرخراپ بو. كوشتاري بەكۆمەلەيش روي دا وەكو ئەوي بەيەكجار ٦٥ كەسيان بەزۆر لەميسسيۆني فەرەنسي دەرهیناوە بەجاري گولە بارانيان كردن، لاشەي ئەم قوربانييانە چەند رۆژئ لەو ناوهدا كەوتبو. ^{٧٤} (...)

نيكيتين، خۆي شايهتي روداوه كەاني ورمئ بوە. لەنوسينيكي تري دا چيزۆكي مەلایه كي كوردی ئەوي ئەگێریتتەوه، وەكو هەلویتستی پيشەوايه كي ديني كورد بەرامبەر جيهادو قەتلوعامي مەسيحيه كەان، كە خۆي لەخۆيا مەعنايه كي ميژوري قولي هيه بەتايهتي بۆ هەلسەنگاندني ئۆبالي هەر گەلە لەهەلگرتني باري لێپرساوي تي روداوه كەاني ناوچەكەدا. نيكيتين نوسيويتي:

مهلا سه عید له ناو کورده خویندهواره کاندا یه کئی بو لهوانی له کاتی راگهیاندنی جیهادا بئ شهوی بترسی بهرپرچی دایهوه. لهسهر شهوه گرتیانو، بردیانه لای حاکی تورک. بهوه تاوانباریان کردبو فتوای دژی جیهاد داوه. مهلا سه عید بهم جوهری لای خوارو دیفاعی لهخوی کرد: ((من ینکاری شهوه ناکهم که فتوای ره تکرده شهوی جیهاد داوه، لهم بابته شهوه نه لهروی شهرعییهوه خۆم بهتاوانبار ئهزانمو، نه لهروی قانونیییهوه، چونکه من لههیچ جیهیکی شهریهتی خۆماندا نسهم دیوه، فتوای کوشتنی خه لکی بئدیفاعو بئگوناه درابئ. لهلایهکی تریشهوه، قانونی حکومت تا ئیسته نه که ههر فرمانی کوشتنی کسی دهرنه کردوه، بگره به پیتچوانهوه، پارێزهری مافهکانی خه لک بوه... بهلام دهربارهی پشتیوانی فتواو حوکمی که بۆ جیهاد دراوه، من پیم وایه که رهحمو سهروه تو عیلمو مهعرفهتی شیخ سهلامو، عدالته تو ئینسانی خه لیه (سولتانی عوسمانی) زۆر زۆر لهوه بهرتره که فتواو حوکمی کوشتاری ره عییهتی بیتچاره (مسیحی و نهستوری) بدن، شهوه عییهتانهی لهزمانی حمزه تهی حممه دی پیغه مبهری ئیسلامهوه تا ئیسته دهستیان نه داوه ته چهکو دژی ئیمه نه جهنگیون.))^{۷۶}

٤/٤ هاته شهوی روس بۆ ورمی (مایسی ١٩١٥)

روس تا مه رهند کشابونهوه لهوی لهشکرگیان دامهزرا ندهبو. تورک بهرامبهر بهوان لهسوفیان بون. لهم لاشهوه تورک لهسابلاخو ورمیو، هیزهکانی روس لهخوی دامهزرا بون. چهند ههفتهیه که بهبئ شهر تئپهری. بهلام کهروس له قافقاز دهس پیتشکمری گوتیه دهستو ئۆردوی تورکی تینکشکاند، فرمانیان بۆ چرنوزویوف دهکرد بگره پیتشه شونیهکانی پیتشوی لهنازه ریاچان. له ٢٣ی دیماه دا ههلیان کوتایه سه هیزهکانی تورک لهسوفیانو رۆژی دوا تر تورکیان لهسوالان شکاند. ئهم ههوالانه گهیشته تهو ریز. تورک بهبئ شهر لهوی کشایهوه. ٢٥ی مانگی دهی روس چهوه ناو تهو ریزهوه.

له فهره ر دینی ١٢٩٤ دا هیزیکی گهرهوی تورک له ئهسته مو ئهوه گهیشته. چهند تیهه له چونیک خویناوی له رۆژئاوای ده ریاچی ورمی دا روی دا. خه لیل بهگ (دوایی بو به پاشا) سه رکردهی ئۆردوی تورک له دیلمانو خوی تیشکا. روس هیزیکی تری له قافقاز هوه بۆ پالپشتی نهزه رییگۆف نارد. سوپای روسی، ئۆردهوی تهو رکی له ناوچهکانی نیوانی ده ریاچی ورمیو گۆلی واندا رامالئ.

سه رکرده تهی قافقاز پلانیک دانا بو، بۆ چاوترساندنی کورده. بۆ شهوی کورده به ده ردهی بهمن جاریکی تر نهو ریز بداته پال ئۆردوی تهو رکو، زاتی شهوه نهکا

دهرديسر بۆ روس دروست بكا. جيٲهجي كردنى نهم پلانه بهجمنرال شارپانتيه سپٲردرا.

كسروى، درژدهى نهم پلانمى له ((تاريخ نظامى جنگ بين المللى)) وه بهمجوره، وه كوڅوى، راگويزاوه:

((بۆ جيٲهجي كردنى پهلامارى سواره نيزام كهفرماندهى سوپاي روس لمدوروبيرى درياچمى زهزاييهدا بهتمماى بو، هيزهكانى ژيرو بو: لشكرى سواري قافقازو تيپى ٣ى قزاق (زابايكالسكى) بهسركردايمتى جمنرال نستويانوسكى لؤيز فرماندهيى گشتى جمنرال شارپانتيه فرماندهى لشكر سواري قافقاز.

لهنيوهى دوهمى مانگى نيساندا (تهقويمى يوليوسى كۆن بهكارهيتراوه) تيپى ٣ى قازاق (زابايكالسكى) او ناتهشبار ٢ بهفرماندهيى جمنرال نستويانوسكى لسنورى قارسوه بهرپى تاسيندا نيدررايه جولفاو تهوريز.

لهكوتايى نيساندا گويزانوهى لشكرسواري قافقاز بهرپى تاسيندا بهرو جولفا دهستى پٲن كرد. لشكرى گوزين پٲنك هات بو لههنگى ١٦ى دراگون (تورسكوى) او ههنگى ١٧ى دراگون (نيزگورودسكى) ههنگى ١٨ى دراگون (سورسكى) او ههنگى ١ى قزاق (خابيورسكى) او گوردانى توپخانهى شاخى، ههمو سوارنيزامى جمنرال شارپانتيه برپتى بو له ٣٦ ناساران، ٢٢ توپو ٨ مئتره لوز.

روژى ١٦ى مايس لمتوريز كۆبونوه. هيزى ناوبراو تا ١٠ى مايس لهوى مايوه، تا بهشى لؤجستيك هوى گويزانوهى ناماده كردو گويزانوهى فيشهكى بهحوشر داين كرد، چونكه ئيتر جادهيهكى بهكارى پٲنچكبهى لهوى دا نهمابو.

٩ى مايس تيپى ٣ى قزاق (زابايكالسكى) كهپيشهنگى هيزهكه بو لمتوريزهوه جولا، ١٠ى مانگ لشكر سواري قافقاز بزوت.

روژى ١١ى مايس تيپى ٣ى قزاق (زابايكالسكى) او روژى ١٣ى مايس لشكرى قافقاز گديشتهه نزىكى ميانداو.

روژانى ١٢و ١٣ ههموى خهريكى پهرينهوه بون لهچدمى زهرينه (روبارى جغهتر). ناوى روبارى ناوبراو لهبههارا زياد نهكاو پاناييهكمى نهگاته ٣ كيلؤمئتر. لهبر ئوهى پردى لهسر نهبو ههمو سواره نيزامى روس بهمهله پهرينهوه. بۆ پهراندنهوى توپو فيشهكهو چهلكو شتى تر، چهند موهنديسى پردىكى قدياغبيان لهسر بهست.

هيزى سواري ناوبراو پاش پهرينهوه لهروبار، لهنزىك ميانداو راههستاو لاي شاهين دژ (ساين قهلا) او مههاباد كهوته نۆرين. روژى ١٥ى مايس هيزى سواره

بهره مه‌هاباد بزوتو له‌نزیکی می‌راوا له‌گه‌ل ده‌سته‌جاتی کورد تیک هه‌لچوزو،
راویان نازو تا داهاتنی تاریکی به‌دویانه‌بو.

روژی ۱۵ ی مایس هیتی سوار پاش پیکادانیکی کهم له‌گه‌ل کورد شاری
مه‌هابادی گرت، کهسیکی نه‌وتو له‌شارا نه‌بو، کونسولگی روس که‌کورد‌ه‌کان
ناگریان تی به‌ردابو، هیشتا دوکه‌لی لی به‌رز نه‌به‌وه. چه‌ند روژی به‌ر
له‌داگیرکردنی، سه‌ره‌نگ یاس که له‌وی مابو، له‌لایه‌ن کورده‌کانه‌وه کوژا بو،
کورده‌کان سه‌ره‌که‌یان به‌نیزه‌دا کردبو، به‌دیهاه‌ه‌کان‌دا گیترا بویان.

روژی ۱۶ ی مایس هیتی سواری روس له‌مه‌هاباد مایه‌وه، که‌وته نه‌زینی
سه‌رده‌شتو شنو.

روژی ۱۸ هیتی سوار له‌شنو نزیک که‌وته‌وه، گوردانی نه‌می‌دی عوسمانی و
کوردی لی بون. کورده‌کان له‌وی به‌ره‌ه‌لستییه‌کی توندیان کرد، به‌لام روس به‌زویی
له‌شار ده‌ری په‌راندنو، کورده‌کان به‌ره‌و موسل هه‌لاتن.

هیتی سواری روس روژی ۱۹ ی مایس له‌نزیک شنو راه‌وستا، که‌وته نه‌زینی
لاکانی خۆراواو خوارو. روژی ۲۰ ی مایس به‌ره‌و ژور هه‌لکشا. پاش برینی دو مه‌نزل
ریگه‌و تیپه‌رین له‌کویره‌پێ سه‌خته‌کانی چیاکان گه‌یشته ره‌زاییه، نزیکی
هه‌فته‌یه‌ک له‌م شار‌ه‌دا مایه‌وه.

به‌م پییه هیتزه‌کانی سواره نیزام کاره‌کانی خۆی، که‌جولان بو به‌که‌ناری
ده‌ریاچه‌ی ره‌زاییه‌دا، نه‌تجام دا.

بزوتنی سواره نیزامی روس به‌تۆپخانه‌و موسه‌له‌لی زۆزه‌وه، کاریکی قوئی
له‌ناو نیلات‌دا کرد، دواي نه‌وه تا ماوه‌یه‌ک له‌مه‌ل‌به‌ندی تازه‌ریایان واته
له‌ته‌نیشته‌و پشت‌ه‌وی سوپای روسی‌دا تارامینی ته‌واو جیتیگیر بو، هیچ
ده‌رده‌سه‌ریکیان بو دروست نه‌بو.

نیتروسه‌کان نه‌یان توانی له‌و هیتزانی بو تازه‌ریایان ناردبو، که‌م به‌که‌نه‌وه.
بۆیه هه‌مو پیاده نیزامی نه‌و هیتزه‌یان به‌ره‌و مه‌لازگرد نارد. نه‌م که‌مکردنه‌ویه
هیچ کاریکی نه‌کرده سه‌ر دۆخی نه‌وان له‌سه‌روی خۆراواي نیران.

له‌به‌ر نه‌وه‌ی هیتی سواری نیزام نه‌رکه‌کانی خۆی به‌جێ هیتا، فه‌رمانه‌دی
قافقاز فه‌رمانی‌دا به‌هیتی ناوبراو بچێ بو مه‌ل‌به‌ندی وانو بداته پال سوپای ۴
قافقاز.

په‌لاماره‌که‌ی سواری نیزام نه‌گه‌رچی ۸۰۰ فیرست (فیرست نه‌ندازه‌یه‌کی روسییه
بو پیتوانی رێ، نزیکی هه‌زار مه‌تره) ریتی پیتوابو، به‌لام چونکه به‌موردی ریک

خرابو، کاتی چو پال بالی چپی سوپای ای قافقازوه، لیدوخیکی تموار
ریکوپینکدا بو.^{۷۶})

کسرویش نهم گیرانوهیدی پین ناتمواره، چونکه توخنی ئوکوشتارو کاولکارییه
نهموتوه کسوپای روسی لیسره پیتی خوی دا کردی مته. سمرکردایهتی قافقاز،
دهستی چکداری لیسر سیحیه کانی کوردستان، بهتایهتی له نهمونهی و ناسوری،
پینک هیتابو، له هیرشه کانی دا بو سمر کوردستان نهمان نهمونه پیشهنگی سوپاو،
دهستیان له هیچ تاوانی نهمه گیرایوه.

لهم که نوبه ییندها هیزه کانی روس، به گوتی تمدن ((همر به گه یشتیان بو
سابلاخ، نهمریان قمتلو عام کردو، له ۲۲ ی مایسدا کورده کانی شنویان به جوریکی
وه ها سهختو بین بهزییه ته تمه کرد، که تیر شنو تاجه ندین سال نمی توانی راست
بیتموه^{۷۷}) همر لمر هیرشه گشتیه دا چند که سیکیان له پیاهه ناسراوه کانی کورد
کوشت لمرانه قازی فمتاحی سابلاخیو، چند که سیکیان به گیرایو رهوانی قافقاز
کرد، لمرانه سمکوی شوکالو سید ته های شه مزینی.

۵/۴ تۆله ی ناسوری له خه لکی ورمی

له کاتی هاتنی ئوردوی عوسمانی دا اعتماد الدوله له گه ل روسه کان هه لاتبو،
له جیگهی ئمر عظیم السلطنه بو به حاکمی ورمی^{۷۸} ناوچه که ههموی بوبو
به میده اتیکی سهختی پینکادانی خویناوی هیزه کانی روسو تورک. روداوه کانی
ناوچه که برینه کۆنه کانی ناکوکییه دینی، مهزبی، نهمویه کانی قولتر کردبو.
نهمه ه بوبو به هوی نهمانی هیچ جوره ناسایشو نارامی و هیمنییه که پشیوی
نازاوه ههمو ناوچه کی داگرتبو. چاره سمرکردنی ئمر هه لمره جبهه ناوزاوه له توانای
هیچ کار به دهستیکی نیرانی دا نهمو.

روداوه کانی ناوچه که، گۆرانی یه که لمدوی یه کی حاکمه کانی به دوا دا نه هات.
لمدوی کشانهوی تورکو هاتنهوی سوپای روسی حکومهتی نیران، یمین الدوله،
یه کی له سازاده کانی قاجاری، له جیگهی عظیم السلطنه به حاکمی ورمی دانا.^{۷۹}
ناسورییه کان، که توشی زهره و زیانی گیانی و مالی و دو چاری نازاریکی زور بو
بوزو، روسه کان چه کداریان کردبون، پشت ئهستور به سوپای روس کهوتنه تۆله
کردنوه له خه لک. داوای بژاردنی ئمر زهره رانه یان نه کرد که لییان کهوتبو. یمین
الدولهش نه یوست دلسوزی و گویرایه لی خوی بو روسه کان ده ربپی. کهوته گرتسی
نهمانی نازاری ناسوریان دا بو. مالو ملکی زهوت نه کردن. نزیکه ی ۲ ههزار
کمی خسته زیندانهوه.^{۸۰} کار به دهستانی عه جهم هو لیان نه دا که لک لهم ناوژییه
وه ربگرن بو ده لهمه مند کردنی خویان.^{۸۱} نازناوو کاروباری حکومه تییان به پاره

لهدهرباری قاجار نه کړې، نهوانیش شوینه کانی خوار خوږیان بهیږی گوی دانه
لیوه شاولیو و شاره زایی به درای زور نه فرشته وه.^{۸۷}

هواره مان له گهل نه مه دا، هندی له نمره نیسه کانی قافقاز هاتونه ناوچی
ورمې دهستی (قاجاغ) یان پیک هینابو، هر شوه به سر گوندی کانی دا نه داو
تالانیان نه کرد.^{۸۸} پشیوی له ناو ورمې و دوروبه ری دا به نه ندازه یه ک زیادی کرد،
بژنوهی ناسوریه کان دهس له تالان کردنی خه لکو راوړوت هه لېگرن، حکومت
به ناچاری کومیسو نیکی پیک هینا بژ لیکو لینه وهی گازندهی مسیحیه کان، نه م
کومیسو نه داوای جیبه چی کردنی نه م خواستنه ی کرد:
(۱۱). موسولمانه کان نهی که له پهلې به تالان براوی مسیحیه کان بده نه وه
به خاوه نه کانی“

۲. نهو کچانه ی له موسولمانه کان ماره کراوړو له مالی نه وان دا نه ژین، نه بی
له میسیونی روسی دا بدرینه وه دهست خیزانه کانی خوږیان“
۳. نه بی نه مالی دهست به ری بژاردنی نهو زه ره رانه بین که له موسیحیه کان که وتوه
که کوچیان کردوه)^{۸۹}

خواسته کانی نه م کومیسو نه ژوبالی مه ده له کان نه خاته نه ستوی موسلمانان،
که دیاره مه به ست عده مه کانی ورمییه، که چی نویسرانی عده مه روداوه کانی نهو
سهرده مه نه دهنه پال کورد.^{۹۰} یه کئ له وانه، تمدن، له پراوړزی نه م داویانه دا
نوسیویتی:

((دیار سو که لابه لا کردنی کیشه کانی سهرده وه، زور دژوار سو، بگره
له لابه لا کردن نه نه هاتن.

یه که م که له پهلې به تالان براو لیستیه کی نه بو، دوهم تالان که دیاری کراوړو
ناسراو نه بو، سینه م دیار نه بو تالان که موسولمان یا کورد، یا چریکی عوسمانی،
یا کسیتی تربوه.

سهاره ت بهو کچه مسیحیه نه ی له لایم موسولمانه کانوه ماره کرابون، نهویش
لا به لا کردنی دژواربو، چونکه نه گمر نهو کچانه به زور درابونه موسولمانان، نیسته
که مسیحیه کان هر چییان بو یستایه نه یان کرد، نهو کچانه ش نه یان توانی
له مالی میړده موسولمانه کانیان بړوډو دارایی میړده کانیان له باتی ماره یی به نه و
به نازادی بگرینه وه بژ مالی باو کو دایک یا خزه کانی خوږیان، وه نه گمر نه م
عه قدانه له روی ناره زوی سروشتی و پیوه ندی خوشو یستیوه بو بی، که له م حالته مه دا
ناتوانی ژنی که سیک به زور له دهستی به نه ری، یا به زور ناچار بکری وازی لی

بهینتی، بدتاییهتی ژماره‌یه‌کی زۆری ئه‌وکچانه، له‌مێرده‌کانی خۆیان ئاوس بون، یا منالیاڤ هه‌بو.

له‌بابه‌ت برپاری سێتیه‌مه‌وه‌ مه‌سه‌له‌ی بژاردنی زه‌ره‌ر ئه‌ویش کێشه‌یه‌کی دژوار بو چونکه‌ موسوڵمانه‌کان هۆی کۆچی مه‌سیحیه‌کان نه‌بون، به‌لکه‌ مه‌سیحیه‌کان خۆیان له‌ترسی سوپای عوسمانی کۆچیان کردبو، له‌لایه‌کی تره‌وه‌ بژاردنی زه‌ره‌ر به‌ئه‌ندازه‌یه‌کی دیاری نه‌کراو شتیکی مه‌حاله‌ بو.^{۸۶}

خواسته‌کانی کۆمیسسیۆنی تێکه‌لاه، که‌نوسه‌رانی عه‌جهم خۆیان ئه‌ینوسنه‌وه، هه‌ندێ روی کێشه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ ده‌رنه‌خه‌ن، وه‌کو به‌لگه‌یه‌کی مێژویی ته‌گه‌نجی دو راستیان لێ هه‌ل‌به‌یتنجری "یه‌که‌میان، قوڵی و ناخۆشی ئه‌و مه‌ینه‌تیه‌یه‌ گه‌وره‌یه‌ی به‌سه‌ر خه‌لکی ناوچه‌که‌ به‌گه‌شتی و به‌سه‌ر ئاسورییه‌کان بدتاییه‌تی هاته‌وه‌. دوه‌میان، ته‌گه‌رجی هه‌مو نو سه‌ره‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ له‌نوسینه‌وه‌ی روداو هه‌کان دا بێ لایه‌نبیان به‌لاوه‌ ناوه‌و ئۆبالی گه‌وره‌ی روداو هه‌کان له‌گه‌ردنی کورد توند ته‌که‌ن، که‌چی ئه‌م کۆمیسسیۆنه‌ هیچ تاوانێ ناداته‌ پال کوردو ناوی کوردی به‌هیچ جوړی نه‌هێناوه‌ته‌ ناوانه‌وه‌.

له‌م هه‌لومه‌رجه‌ ئالۆزه‌دا یه‌مین الدوله‌ لێخه‌را. اعتماد الدوله‌، که‌ له‌گه‌ل کشانه‌وه‌ی روس کاتی خۆی روژشته‌بو بۆ خۆی، سه‌رله‌نوێ بووه‌ به‌حاکمی وره‌ی.^{۸۷} سه‌رباری ئاشارامی و پشێوی، کێشه‌یه‌کی ناله‌باری تر دروست بو، کاری کرده‌ سه‌رگوزه‌رانی خه‌لکی. نرخێ دراوی روسی شکا بو. مه‌ناتی روسی نرخه‌که‌ی بوبو به‌نیوه‌، به‌لام ته‌فسه‌رو سالداته‌کانی روس به‌زۆر به‌هه‌مان نرخێ پشێوی له‌بازاردا کڕین و فرۆشتنیان پێ ته‌کرد. ئه‌وه‌ش بو به‌هۆی نابوێ هه‌ندێ له‌بازرگانه‌کان.^{۸۸}

٦/٤ کۆچی به‌کۆمه‌ڵی ئاسوری له‌هه‌کاریه‌وه‌ بۆ ورومێ

له‌مانگی ئابدا کشانه‌وه‌ی به‌کۆمه‌ڵی ئاسوری له‌نیشتمانی دێرینه‌یانوه‌ به‌ره‌و ناوچه‌کانی ژێر ده‌ستی سوپای روسی له‌سه‌ر سنووری ئێران ده‌ستی پێ کرد. ئه‌م کاروانه‌ گه‌وره‌ درێژه‌ له‌چیاکانی هه‌کاریه‌وه‌ که‌وته‌ رێ، ته‌بو زیاتر له‌ ۱۰۰ کیلومه‌تر به‌ناو ئه‌رزێ دوژمنه‌کانی دا بره‌و، دێ به‌و هه‌ترانه‌ بدات که‌رێگه‌یان پێ ته‌گرتن. به‌دریژایی رێگه‌ تووشی شه‌رو پێکادان بون. ئاسورییه‌کان له‌کشانه‌وه‌دا درێخه‌یان له‌کوشتنی به‌کۆمه‌ڵی کوردو، تالانی ئاژه‌لۆ دارایی و کاول کردنی گونده‌کانیان نه‌کرد. شه‌ر، ره‌نگی شه‌ریکی دینی خه‌ینه‌وای به‌خه‌یه‌وه‌ گرت بوو هه‌یچیان ده‌ستی له‌وی تر نه‌ته‌پاراستو هه‌رگه‌ له‌یان ته‌بویست گه‌له‌که‌ی تر له‌ره‌گه‌رپه‌شه‌ ده‌ره‌یه‌تی.

بەرایى ئەم كۆچە گەورەيە لەسەرەتای ئەیلولدا گەيشتە سنور. چەرنوزوبوف، لە ۱۵ ئەیلولدا لەباشقەرلە سەردانى مارشيمونى کردو، داواى لى کرد ھەرلەوى بىتەئەتەو نەگەرەتەو قوچانس. سەرکردایەتى روسى ئەبیرەست، ئاسوریەکان لەناوچە سنوریەکاندا گل بەداتەو، بۆ ئەوى وەکو قەلغانى یەكەم لەبەرەمبەر ئۆردوى تورکدا بەکاریان بەیتى. مارشيمون خەریک بو لەپشتیانى روسى نائومید بى. وىستى دەستەيەكى نوێنەرایەتى بىئەبى بۆ تاران داوا لەحکومەتى ئەلمانى بەکا لەبەينى ئەوانو تورکدا ناویژى ئاشتەبەنەو بەکا.^۹ ئەم ھەوالە کاربەدەستانى سوپایى و دیپلۆماسى روسى تەنگاوەکرد. لەسەر پێشنیاری ئەوان، گرانە دوک نیکۆلای نیکۆلايفیچ، بۆ دۆنەوايى مارشيمونو دۆنیاکردنى، لەکانونى یەكەمى ۱۹۱۵دا مارشيمونى بۆگفتوگۆى سیاسى و سوپایى بۆ بارەگاەى خۆى لەتفلیس بانگ ھێشت کرد. مارشيمون لەگەڵ دەستەيەك لەمەزەنەکانى ئاسورى بەرىگای ئاسنەن چو بۆ تفلیس. لەوى پێشوازییەكى گەرم کران. رۆژنامەکان وینەى خۆى مێژوى گەلەکیان بلۆکردەو.

مارشيمونو نیکۆلای لەگفتوگۆکانیاندا پێکھاتن لەسەر ئەوى "ئاسوریەکان لەپاڵ روسیاو دەولەتەکانى ھەربەیمانىدا بەشداری جەنگ بزو، ئاسوریەکان دەولەتەيەكى سەربەخۆ داھەزرێنن، ھێژیکى چەكدار لەژێر سەرپرەشتى سوپای روسىدا رێك بھەن. لایەنى روسى بەئێنى بەئاسوریەکاندا، کەئێران چۆل نەکا. موچەى مانگانە بۆ ھەمو ئاسوریەکان بەدرايەو، مارشيمون خۆى مانگی ۵۰۰ رۆبڵ، ھەمو ئاسوریەكى گەورە ۶ رۆبڵو ھەمو منائیکیش ۳ رۆبڵ. ئەنجومەنى وەزیرانى روسى پێکھاتنەکیان پەسەندکردو، ئاسوریەکانى بەھەربەیمانى خۆى دەولەتەکانى پێکھاتو دانا. لەرۆژانى گفتوگۆدا قەيسەرى روسیا، نیکۆلای دوەم، بروسکەيەكى بۆ مارشيمون کرد، قەيسەر ئارەزووى خۆى تەدا دەربەرىبو، کەپاتریارکو گەلەکەى بەو نزیکانە بەسەرکەوتویى بگەرێنەو نیشتمانى خۆیان.^{۱۰}

نیکیتین، کونسولێ ئەودەمى روسیا لەورمى، خۆى لەم بارەيەو نوسیویتى: ((بەداخەو لەپایى ۱۹۱۵دا لێشاوى ھۆزەکانى نەستورى مارشيمون پاش بەرھەلستییەكى ئازایانەى کوردو تورک ناچارکراون چیاکانى خۆیان بەجێ بەیەلن، بەرەو ئەم ناوچەيە (ورمى-و) بێن و بێنە سەربارى ھەلومەرجى شێواو.

((ناچار بۆ یارمەتى دانى پەنابەرەکان ھەندى پارەم داواکردو، بۆ پێشگىيە لەبلاوبونەوى نەخۆشى، نەخۆشخانەيەكەم داھەزران. پاشەكشەى نەستوریەکان بەرەو لای ریزە جەنگییەکانى ئێمە ھەلومەرجى سیاسى شێوان. چونکە ئەم ھۆزە شاخاویە چەكدارانە، کە لەگەڵ کوردو تورک جەنگى بون، ئەگەر بەرەسمیش

لەلایەن ئیتمووە بۆ شەڕ دژی تورک بانگ نەکرابوین، هیچ نەبێ لەلایەن سەركردایەتی جەنگی ئیتمووە هان دراوێ. لەبەر ئەوە بمانوێستایە یا نە، لەپێژی ھاوڕێمانانی تێشكاری ئیتمووەدا ئەژمێردرانو، مافی ئێمەیان ھەبوو بێتە ناوھێزەکانی ئیتمووە. لەلایەکی ترەوە دیاریو كەروسیا لەجەنگدا دژی تورکیا ئەبێست مەبەستەکانی خۆی بەتێتە دی، ئەوانە رزگاری ئێرمەنستان. بۆ ئەوەش ئێمە دەس بجاتە چارەنوسی ھۆزەکانی ئاسوریو بەتایبەتی ئێوانەیان کەبەشیکی دانێشتوانی ولایەتی وان یان پێك ئەھێنا. لەلایەکی تریشەوە دیاریو مارشیمون چوێ بۆ تفلێس لەگەڵ گراندوك نیکۆلا لەبابەت سەربەخۆیی و ئازادی ھۆزەکانی ئاسورووە گفتوگۆی کردوو، ئەتەنجامدا بەدلتیاییمووە گەرابوو.

((جگە لەئەستورییەکانی تورکیا کەچاوێ بون دواي جەنگ ئازادو سەربەخۆ بون، ئەوانەشیان کەھاوولاتی ئێران بون لەورمێ ئێران، سەرهەری جیاوازی مەزەبیان، لەھەمان رەگەز بون. ئەوانەش چەند ھەزار کەس بون ئومێدوار بون دواي جەنگ ھەلومەرجی ژبانیان بگۆڕیو، ئەژێر دەسلالتی دەولەتانی موسوڵمان دەریتن. تاقمێ ئەوانە دو پشتیان لەبەردەستی مێسیۆنەرەکاندا پەروەردە بوون، قەشمو مامۆستاو پزێشکیان تیادا پێگەشتبو، لەپێی تێگەشتن و ھۆشیارییەو لەوانی تر بێرتر بون، ئەیان وێست لەبزوتمەو ھۆشیاری نەتەوێی دا بێنە سەركردو پێشەوای گەلی ئاسوریو، لەپەنای قەلغانی روسی دا ئاواتەکانی خۆیان بەتێنە دی.))

٥. کاری رۆداوێکانی ئاو روسیا لەسەر ئاسوری

١/٥ شۆڕشی شوبات

ھاوژەمان لەگەڵ گفتوگۆ نەتێییەکانی سایکسو، پیکسو، سازانوف بۆ پێکھاتن لەسەر داوەش کردنی ئەرزی عوسمانی و ئێرانی، لەشکرکێشی روسی لەھاوینی سالی ١٩١٦ دا لەکوردستاندا گەشتە ئەرپێر تین و تەوژمی "سوپای روسی لەتورکیا ھەمو ناوچە کوردنشینەکانی سەرو کوردستانی داگیرکردبو. ئەرزروم، ئەرزنجان، وان، بتلیس کەوتبوونە ژێر دەستی. لەئێرانیشت بەرەو خواروی کوردستان، بۆتەو لەگەڵ سوپای بێریتانی لەسەر ئەرزی عێراقی ئێستە یەك بگرتەو پێکەو بچە ناو ولایەتی موسلەو، کەوتبوە جولانیکی خێرا. مەلەبەندە کوردنشینەکانی ئێران لەنازەربایجان، موکریان، سنە، کرماشان ھەتا قەسری شیرین یەك لەدواي یەك ئەکەوتنە ژێردەستی. سوپای روسی لەژورو کوردستاندا گەشتەو خانەقین و پێنجوین و رەواندز. لەم پێشەوایی سوپای روسی دا، دەستە چەکدارەکانی مەسیحییەکان، بەتایبەتی ئێرمەنی، پێشەنگی ھێزی پەلاماردەر

بون، بمرقینکی قول و قینیککی بن ئەندازەو ئەگەیشتنە هەرجیتەکی کوردستان، تۆلەمی قەتلعامی درێندانی ۱۹۱۵ی ئەرمەنەکانی تورکیایان لەخەلکی ئەو شوێنانە ئەکەردەو. لەوەشدا فرماندەکانی روس رێیان لێ ئەنەگرتن.^{۱۱} وەکو مارشیمون لەگەڵ گراندوک نیکۆلای پینکەتەبو، روسەکان دەستیان کرد بە یارمەتی دان و رێکخستنی ئاسورییەکان، چ ئەوانی لەهەکارییەو هاتەبون و چ ئەوانی لەورمی بون. لەگەڵ ئەوان هەندێ ئەرمەنییەکانیشیان رێکخست. تا سەرەتای ساڵی ۱۹۱۷ لەشکرێکی چەکداریان لەورمی کۆکردەو.^{۱۲} بەلام ئەم هێزە لەژێر فرمانی سوپای روسی دا بەکار ئەهێت.

روسیا توشی داتەپینی ناوەکی بو، لەشوباتی ۱۹۱۷دا شۆرشێکی ناوخوا روی دا، رژیستی قەیسەریی روخاند. بەلام رژیستی نوی درێژی بەجەنگ و هاوپیانیستی بەریتانیا و فرەنسەدا. ئەو هێرشە گشتییە لەبەهاری ۱۹۱۶وە دەستی پێ کردبو بەرو موسڵ بۆ ئەوێ لەگەڵ سوپای بەریتانی دا یەك بگرێتەو، سەرەرای روداوەکانی ناوەوێ روسیا، تا پایزی ۱۹۱۷ هەر بەردەوام بو.^{۱۳} لەمانگی نیسان دا هێزەکانی روس و ئینگلیز ماوێهەکی کورت لەقۆلێ خانەقینەو یەکیان گرتەو. بەلام شۆرشەکە وەها کاری لەسوپا کردبو بەرو وێلاوە لێ کردن و هەلەشان ئەچو.^{۱۴}

۲/۵ پەشیوانی هەلەمەرجی ورمی

رەفتاری خراپی هێزی داگیرکەری روسی لەگەڵ کورد، وەکو پێشو، درێژی کێشا. بەهاری ۱۹۱۷ سێهەمی روسی بەرامبەر کورد و تازەری گەشتەبو رادەیدە، کاتێ جەنەرال وادبولسکی لەمانگی مایس دا کرایە فرماندە سوپای حەوتەمی روسی، هەرکە گەیشتنە ورمی (یەكەمین بەندی کارنامەیی رۆژانەیی خۆی بەسەرکۆنە رەفتاری خراپی سەربازانی روسی دەس پێ کردو، ئەو مەترسییانە هێنایە بەرچاویان کەرەنگە ئەو جۆرە کردەوانە بێخولقینێو، هانی دان پێرەوی سەرەتاکانی دادپەرەوێو شەریفی بکەن، وەکو هاوولاتی راستو ئازاد بچوێنەو)^{۱۵} ئاتاشیدی سوپایی فرەنسی لەبارەگای فرماندەیی قافقاز لەمانگەکانی مایس و حەزەیرانی ۱۹۱۷دا گشتیککی پشکینیی لەناوچەیی ورمی دا کرد. دانیال متسی، لەلیکۆلینەو کەیی خۆی دابو (تێگەیشتنی باشتەر لەچۆنایەتی رەفتاری جەنەرالەکانی سوپای حەوتەمی سەرەخۆی قافقاز لەگەڵ خەلکی کورد) لەزمانی ئەووەو قسەیک بەم جۆرە ئەگێرێتەو: ((... کار بە دەستانی سوپایی روس تەنەت ئەوەندەش خۆیان ماندو ئەکەردە، ئەو یارمەتیانەیی میسیۆنی ئەمریکایی لەورمی ئەخستە

بهرده‌ستیان، بۆ دابین کردنی پیوستیه‌کانی نه‌و کوردانی له‌هه‌ژارییه‌کی سه‌ختدا په‌له‌قاژتیان بو، بگه‌یه‌نی ... من خۆم بۆ میسیۆنیره‌ ئه‌مریکاییه‌کان، که تا ئیسته‌ بۆ هیچ بیانویه‌کی به‌جۆ، رژیان نه‌ئەدان بچن بۆ ناوچه‌ی سابلاخ، ئیجازه‌ی رۆیشتنم بۆ ناوچه‌ی ناوبراو له‌جەنەرالی فرمانده‌ی سوپای هه‌وتم بۆ داواکردن ... سه‌ره‌نجام ئهم یارمه‌تیه‌ له‌لایمن خاچی سوری روسی و میسیۆنی ئه‌مریکاییه‌وه له‌ده‌ره‌وه‌ی ناوچه‌یه‌کی دانه‌برای ورمی پێک نه‌خری ... به‌تایبه‌تی له‌سابلاخ ... لهم شاره‌ بچوکه‌دا ژماره‌یه‌کی زۆر په‌نابهری کورد هه‌ن که‌توشی هه‌ژارییه‌کی سه‌خت بون ۹۷))

له‌ماوه‌یه‌دا حکومه‌تی ئیتران اعتمادالدوله‌ی سه‌ر به‌روسیای لی‌خستبو، معز الدوله‌ معین بو‌بو به‌حاکمی ورمی. له‌کاتی‌کا که‌سوپاییانی روس خه‌ریکی گه‌رانه‌وه‌ بون بۆ نیشتمانی خۆیان، به‌قسه‌ی نیکی‌تین (نزیکه‌ی ۸۰ هه‌زار سه‌ربازی روسی له‌ورمی بون، که‌باش ئه‌یان خوارد و نه‌حه‌سانه‌وه، کاره‌که‌شیان ته‌نیا نه‌وه‌بو ۳ جار بازاری هه‌ژارانه‌ی ته‌مه‌شاره‌ تالان بکه‌ن. که‌لوپه‌لی تالان‌کراو له‌گه‌ڵ جلی سوپایی و چه‌که‌کانیان و تفاق‌ی جه‌نگ‌ی و هه‌رچه‌یه‌کی تر لێیان داوا بکرایه‌ ته‌نانه‌ت ته‌ف‌ه‌نگ‌و فیشه‌که‌کانی خۆشیان فرۆشت ۹۸)) سه‌ربازه‌کانی ته‌گه‌رانه‌وه‌ ئه‌یان ریست پیوستیه‌کانی رێگه‌ بۆ خۆیان دابین بکه‌ن. نرخ‌ی مه‌ناتی روسی نه‌وه‌نده‌ شکا بو، بو‌بو به‌نیوه. سه‌ربازه‌کانی روس ئه‌یان ریست به‌نرخ‌ی پێشوی شتی پێ بکرن، به‌لام دوکانداره‌کانی ورمی و خه‌لک ناماده‌ نه‌بون په‌و نرخه‌ لێیان وه‌ربگرن. له‌سه‌ر نه‌وه‌ هه‌مو رۆژی کێشه‌ له‌بازاردا دروست نه‌بو. ۹۹ تا کار گه‌یشه‌ نه‌وه‌ی نیوه‌رۆی ۱۶ په‌مه‌زانی ۱۳۳۵/ ۱۴ تیرماهی ۱۲۹۶ سالدات پۆانه‌ بازاره‌وه. ته‌قه‌ دروست بو. قازاقی‌کی ئیترانی کوژراو یه‌کی‌کیش بریندار بو. خه‌لک له‌ترسی گیانی خۆیان بازاریان چۆڵ کرد. سالدات و قازاق چۆلی بازاریان به‌هه‌ل زانی. که‌وتنه‌ شکاندن‌ی دوکانه‌کان. هه‌رچه‌یه‌کی به‌نرخ‌یان به‌رده‌ست که‌وت تالانیان کرد. بۆ شارده‌وه‌ی نه‌وت‌وانه‌ دره‌نگانی شه‌و بازاری ورمییان ناگرده‌ا. ۱۰۰

بۆ نه‌وه‌ی وینه‌یه‌کی هه‌لومه‌رجی ژبانی خه‌لکی نه‌و مه‌له‌بنده‌ له‌به‌رچاو بۆ، هه‌ندێ به‌شی سه‌کالانامه‌ی ۸۷ کسه‌ی خه‌لکی ورمی که‌بۆ وه‌لیعه‌ده‌ی ئیترانیان نویسه‌وه‌، رۆژنامه‌یه‌کی نه‌و سه‌رده‌مه‌ (تجدد) له‌ژماره‌ی رۆژی ۱۰ی شوای ۱۳۳۵/ ۳۰ی حوزه‌یرانی ۱۹۱۷دا وینه‌یه‌کی بلاوکردۆته‌وه‌، لێره‌دا نه‌نوسینه‌وه‌، له‌سه‌کالانامه‌که‌دا هاته‌وه‌:

((... نه‌وه‌ی له‌ماوه‌ی ۳ سالی رابردو، له‌کوشتن و تالان و زه‌ره‌و نه‌تکی ناموس و سوتانی شوین و مسیبه‌تی گه‌وره‌و زوڵمی جۆراوجۆر و ده‌سدریژی شه‌رم

هیتەر، کەپەنجەر قەلەم لەر و نکرده و پیشاندانی دو چاری شهرمزاری ئه بی...
 داغمان به خۆمان دا گرت و برینی دلی سوتاوی خۆمان به و ساریژو خوش نه کرد
 کە نه له مەدولیلای لایستیداد و زولگی سهرده می نیستیدادی ده ولتی دراوسیمان
 رزگارمان بو، نهوانیش بونه خاوه نی حکومه تی ده ستوری و داوای یه کیتی
 برایه تییان نه کردو، پیاهه ژیره کانی قهومی نه جیبی روس خهریکی پاکیشانی دلی
 خه لکی ئیران و ئیتیر له و جۆره ده سدریژیانی پیشو رزگارمان بو، له نا کاو نه و ی
 له سهرده می بیزراوی نیستیدادا چاره ی نه نه کرا، له زه مانی نازادی دا کردیان
 رۆژی چوار شه مه ۱۴۰۱ ره مزان، سه عاتیکی ئیوار ی مابو، سالداتیکی روس
 بی هیچ هۆیه ک، له ده روازی بالا ۳ کس ی به گولله کوشت و بریندار کرد.
 رۆژی پینج شه مه، بخشعلی خان ناویان، له بهر ده رگای مائی ناغا کس ی دا حاجی
 عزیز خانی ئه میر تومان دا، کوشت.

رۆژی ههینی ۱۶ ی ره مزان رژانه بازار هه، چهند ته قیه کیان کرد، قازاقیکی
 ئیرانیان کوشت و چهند کسینکیان زامار کرد، له کاتینکا بازار به ته وای له خه لک
 چۆل بو، سهرتا له کاروانسهرای شجاع الدوله وه ده ستیان کرد به شکاندنی حو جره و
 سندوقی باز رگان و سهرافو تالانی که لوبه لو پاره و، به ته وای تالان کرا. ههر وه ها
 ده ستیان در یژ کرد بۆ هه مو راسته و دوکان و تیه جاره تخانه کان، به عه ره بانی له ژماره
 نه هاتو نه یان گواسته وه. له م کاته دا بو عه سر به هۆی حکومه تی جلیله و
 کارگوزاری کونسول گهری و سه رزکایه تی سو پای روسی داوای ئه منیه تان کرد،
 نه وانیش به لئینی ئه منیه تیان دا به هۆی تاقمی له معا و نه و حکومه ت و
 کارگوزاری (تاقمی له بیزانی شار که بۆ گفتو گو چوبون)، ته نانه ت و یستمان
 پاشما و ی که لوبه لو ده فتره کاغمان ده ره یین، سو پاییه کان رینگه یان نه داو، و تیان
 پاشما و ی شته کان ئه منیه و پار یزگاری بازار له ته ستوی ئیمه دایه. به ئومیدی نه و ان
 به نا چاری هه ر که سه مان به نا به دلی و نا نا سو ده یی له مائی خۆمان دا مای نه وه. چهند
 سه عاته ئی له شو تی پهری بو له نا کاو، پاش نه و ی به تاره زوی خۆیان تالانیان کرد،
 به ترومپا نه وتیان به هه مو راسته و دوکانه کان دا رژاندو نا گریان تی به ردا، بازار و
 هه ر چیه کی تی دا بو وه کو دلی خا وه نه کانی به جۆری سوتان که شو ئنوا ری
 نه منیتی...

نه و رۆژه ناوه رۆکی (وتضع کل ذات حمل حملها) بۆ نه م دلسوتا وانه پون به وه وه.
 ئیمه نه و شه وه مان رۆژ کرده وه، له کاتینکا هه مو مان سهر ته ی شه و زه نگین و
 له کو تایی شه و دا نابوت و نه دارا، سهره رای نه و په ژاره له تروانا به دهره که هه مو
 سامانمان به تالان برا وه، خۆمان له مال و کۆلانه کان دا بیه کار و سه رگه ردان، به شی

زۆرمان شهو بېرسيتى بىسەر ئېمېن، هېشتا لەمالو كەسوكارو ناموسى خۆمان
ئەمىن نېن.

ئەم كارەى سوپايىيەكان، مەلھوپى جىللوو ئەشرارەكانى تىرى زىادكردە،
ئەوانىش كەوتونەتە دەسدرىژىو تالانى دېھات. پۋژانى ۱۸و ۱۹ لەگوندى عەلى
ابادى تازە كەند ۳۱ كەسيان كوشتەو زامار كەردەو، داراييان تالان كەردەن. گوندى
يور قانلوريان لەپاش تالان كەردەن سوتاندەو. گوندى زىنالتوريان تالان وە كەسيان لى
كوشتون. گوندەكانى لور، بالا جو، خانەقايا تالان و سوتاندەو. گوندەكانى
دارقالو، تيزو هى تريان كاول كەردەو، لەمەرىيە كىيكان دا كوشتن و سوتاندەن و
تالانيان كەردەو. لەگوندى دىكالە كەلە ئىرزى شاردايەو، مەسيحى نشينە،
سوارەيەكى ئيرانيان پارچە پارچە كەردەو.

جىلوو... هەرچى خەرمانيكيان بەردەس ئەكەوى ئەيىمەن، لەم كاتەدا كەوهرزى
هەلگرتنى بەروپومە، لەم هەلومەرجە نالەبارەدا ئىمەى خەلگى سەرگەردان و بى
سەروسامان، نازانين زستان چى بخۆين بۆ ئەوئى لەبرسان نەمرين ...) ^{۱۰۱}
لەم هەلومەرجەدا هەندى لەناسورىو ئەرمەنيەكان لەپىريستاقەكانى چەند
شويىنى وەكوگوندەكانى بىكشلو، باراندوزچاي، رۆزەچاي، بۆ پارىزگارى ئارام و
ئاسايشى ناچەكە دامەسزبون. بەلام ئەوان خۆيان شەوانە ئەياندا
بەسەرگوندەكاندا راووپوتيان ئەكەرد. لەگوندى سەرقلى كەندى روداوتكى لەو
بابەتە روىدا: ئەرمەنيەك و گوندىيەك كوژران. ئەمەش دۆخى ناوچەكەى پتر
ئالوزان و چەند روداوتكى تىرى لى قوما. روسەكان بۆ ئەوئى زياتر پەرە نەسيتى
تى كەوتەن. نىكيىتىن لەو بارەيمە بەد زمان ((ئىعلان)) يكى بۆ ((ئەهالى
موختەرەمى ورمى و ئەتراف)) ي چاپ كەرد. لەئىعلانەكەدا باسى دروست بونى
ئاژاوە و پشيتوى ئەكا لەدېھاتەكاندا، كەهەندى مەسيحى تىدا كوژراوە، بەناوى
فەرماندەى روسييمەو هەرەشە لەوانە ئەكا كەئاژاوە ئەننەمەو داوا ئەكا ((... گوئ
لەقسەى مفسەدين نەگرن، كەئەيانەمۆى بېنە هۆى دۆژمانىيەتى و نەياري لەناو
خەلگەدا...)) ^{۱۰۲}

نوسەرانى ئيرانى روداوەكە بەجۆرىكى تر ئەگىرەنەو. ئەلەين كەابرايەكى ئەرمەنى
بەناوى پىريم كەخۆى پىريستاقى نازلوچاي بو، شەو ئەچىتە سەر مالى وەهاب
سولتان لەگوندى سەرقلى كەندى داواى ۳۰۰ تومانى لى ئەكا. وەهاب پارەكەى
پى هەلئاسورپى، هەلەدى. لەو بەزمەدا هەم وەهاب و هەم پىريم ئەكوژرين.
سوارەكانى پىريم بەميانوى ئەوئى پىريم بەگوللەى وەهاب كوژراوە، هەمو
خيزانەكەى ئەكوژن و، مالاكەى تالان ئەكەن و، ئىنجا ئاگرى ئەدەن. بۆ سەبەينى

كه ههوالى كوژرانى پيرىم بهىراكى نهدهن، نهوىش بهچهند سوارىكموه نهچى بۆ هيتانهوى لاشى پيرىم و بهدهم رىگاوه توشى ههركهس نهىنى نهى كوژى. گوايه پاش نهوى كاربهدهستانى روسى داواى لى نهكهن، نينجا دهس لهكوشق و تالان ههله نهگرى و نهگهريتموه بۆ شار. بهقسى تمدن نيكييتى نهى نيمعانهى بۆ پاساودانى نهى روداوه بلاو كردۆتموه.

تالان، راووپوت، كوژران، سوتان و ناگر كهوتنهوه... لهناوچهكهدا نهىته روداوى رۆژانه، بهى نهوى كاربهدهستانى نيرانى بتوانن چارهى بكهن و، بهى نهوى دهسهلاتدارانى روسى لىنى پيرسنبوه. خهلك ترس و داخ و قينى لهدهرون دا كه لهكه نهى.

٢/٥ پر كردهوى بۆشايى روسى به چه كدارى ناسورى

شۆرشى شوباتى ١٩١٧ى روسيه ريزه كانى سوپاى روسى شهژانده، ههركهنده هتزه كانى ئينگليز له عيراق شهكستىكى سهختيان بهتۆردوى توركه دار، بهخدا ديان داگر كرد، بهلام هاوبهشى روسى لهپلانى پهلاماردانى موسلدا پهكې كهوت، چونكه تا نهات پهشيانى ناو سوپا زياى نهكرد. سهريازه كان لهناو كهوتنه كانى سوپادا كۆميتيهيان بۆ چاودىرى فرمانده كانو جولانه جهنگيه كان پىكهيتنابو. سهريازه كان پاش چهند سال جهنكى خويئاوى دور ولاى نهىان ويست بگهريتموه ناو كهسوكارى خويان. بهكۆمهله ريزه كانى سوپايان بهجى نههيشت و گوتيان نه نهىايه قسهى فرماندهو ديسيپليني سوپايى. پهشيانى ريزه كانى سوپاى روسى لهجهبهى قافقازو كوردستان، فرماندهى ئينگليزى و فرههسى خستبوه پهژارهوه. نهىم دورغايه لهگهتوگۆ ستراتيجيه كانى هاوپهيمانه كاندا سهبارت بهرۆژه لاتى ناوهراست رهنكى دابسهوه. سهركردايهتى هاوپهيمانه كان بۆ پر كردهوى دروستبوى بۆشايى روسى، بهرنامهى جوړاو جوړيان ناماده نهكرد، يهكئ له گرنگترينى نهىم بهرنامه، بهرنامهيك بو لهمانگى ئۆكتۆبهدا، چهند رۆژى بهرله سهركهوتنى شۆرشى ئۆكتۆبهرى روسى، جهنهراى نيسل فرماندهى ميسيونى سوپايى فرههسه لهروسيا نامادهى كردبو. نيسل لهم بهرنامهيدا چهند رىگه كارى پيشنيار كردبو، لهناو نهواندها نهلتى: ((ههركارىكى جهنگى دژى توركيا نهتوانئ و نهىنى پشت نهستورين بهكارى ناژاوه نانهوى سياسى دژى نهىم نيمپراتورييه چهند - نهتمه ييه. هاوپهيمانه كان بهرله نيهسته رايان گه يانده ((عهدهستان هى عهده به)) نهىنى بهراگه ياندى ((كوردستان هى كورده)) دريژه بهم سياسهته بهدن ...

ئەمە كارىكى كارىگەر، ئەتوانى لەجەبەھى قافقازو، لەزەمانىكا كەپى ئەچى
 كارى جەنگىي روس نرخی پىشوى خۆى لەدەس بەدا، بەكاربەيتىرى... ھەمو
 تەقەلاكانى روس بۆ بەدەسەيتىنانى پشتىگىرى كورد سەركەتو نەبو... ئەو
 تالان و كوشتارى قازاقەكان كوردىيانە يارمەتى زۆرى ئەمەى داوە)) جەنەرال نىسل
 بۆ جىبەجى كوردنى ئەم سىياسەتە كوردىيە نوپىيە پىشنىياري كوردو نوپىيەرانى
 ھارپەيمانەكان لەوان كۆپىنەموو، ئەىوت كە: ((ئەرمەنىيەكان لەم كارەدا
 يارمەتى مان ئەدەن، ھەرچەندە دوژمنايەتى دۆرىنى نىوان ئەم دوگەلە شتىكى
 مېژویش بى، بەلام ئەرمەن پەيان بىو بىردو، كەدامەزنانى كوردستانىكى
 ئۆتۆنۆم دەستەبەرىكى نوئ ئەبى بۆ جىبەجى كوردنى راستەقىنىي سەرەتاي
 نەتووەكان و دامەزنانى ئەرمەنىستانى ئۆتۆنۆم لەپاشەپوژىكى نرىكدا))^{۱۰۴}

ئەم بەرنامەيە لەئاستىكى بەرزى كاربەدەستانى ھارپەيمانەكاندا خرايە
 بەرلىدوان و گفتوگو. سەرۆكى ئەنجومەنى فەرەنسى، لەپىگى مارشال فوشەو
 ھەمو ناوئەندە سىياسىيەكانى فەرەنسى لەو ئەمەى پىشنىياريەكانى نىسل
 بەتەلەگرامى لە ۱۳ى كانونى دوهمى ۱۹۱۷دا بەم جۆرە ئاگادار كەرد: ((حكومت
 وەھاي لىك ئەداتەو، كە بەدەسەيتىنانى ھاوكارى بەردەوامى ئەرمەن و ھەمو
 مەسىحىيەكانى قافقاز بەخەرىجىكى كەم ئەكرى... لەبەرامبەر ئەو، دەپرىنى
 دۆستايەتى لەگەل ئىلاتى كورد ھەستى دوژمنانى مەسىحىيەكان بەرامبەر
 بەئىمە ئەورۆپىيى... لەئەنجامى ئەو،دا حكومت پىي وانىيە كەئەگەر بەگۆيرەى
 ئەو بەرنامەيەى لەپاڤۆرتەكەى جەنەرال نىسلدا رۆن كراوئەتەو، بەتاشكرا
 موافەقەت لەسەر دامەزنانى كوردستانى ئۆتۆنۆم بكرى، شتىكى گونجاو بى...
 لەگەل ھەمو ئەوانەشدا حكومت لەبەرچاوتى بەكەلك وەرگرتن لەو توانايەى
 لەبەردەس دايد، يارمەتى جەنگىي ھۆزەكانى كورد بەدەس بەيتى... ئەتوانى
 كۆلۆنل شاردينى رابىسپىردى بۆ دۆزىنەوى رىگەى گفتوگو لەگەل سەرانى
 باسكراو...))^{۱۰۵}

رەتورىيەكانى مارشال فوش بۆ جەنەرال نىسل بەرامبەر كوردو، جۆرى
 پىكرەنەوى بۆشايى روسى، ھىچ لىلى و ناديارىيەك لەسىاسەتى كوردىي
 ھارپەيمانەكاندا ناھىلەتەو.

شۆرشى شوبات دىسپلېنى جەنگى لەريزەكانى سوپاي روسىدا نەھىشتەو،
 ئەمەش كارى ئەكەدە سەر رەوتى گشتى جەنگو، كەم كەردنەوى گوشارى جەنگىي
 دەولەتەنى پىكەھاتو لەمەيدانىكى گەنگى مەملەتتى ھەردولاي شەپەكەدا. تا
 ئەھات ھىزەكانى سوپاي روسى زياتر لەبەر يەك ھەل ئەوەشان. نوپىيەرانى سوپاي

ئینگلیزو فەرەنسە لەتفلیس، بارەگای سەرکردایەتی جەبەهی قافقاز، زیاتر
 ھەستیان بەپیتوستی پرکردنەوی ئەر بۆشاییە ئەکرد کەلاوازیونی سوپای روسی
 دروستی ئەکرد، سەرەنجام گەیشتنە ئەوی ھەولێ پرکردنەوی ئەر بۆشاییە
 بەسازدانو رێکخستو چەکارکردنی مەسیحییەکان، بەتایبەتی بەئاسوریەکان
 بەدەن.

٤/٥ پیکھینانی تیپە ئاسوریەکان

شۆرشێ ئۆکتۆبەر ترسی خستە ناو ئاسوریەکانەو. نیکیتین، لەو بارەییو
 نووسیوتی:

((پشپۆی و یاخی بونی ناو سوپای روسی و راگرتنی جەنگ، مەسیحییەکانی
 خستە ترسەو، ناچار دەستەبەکی نوێنەرایەتی لەئۆکتۆبەری ١٩١٧دا چو بۆ
 تفلیس، داوای پشتیوانییان لەکاربەدەستانی دەوڵەت کرد، داوای گەیشتنی ئەر
 نوێنەرایەتیە یەکسەر جەنەرال لییدینسکی فەرماندەیی ھێزەکانی قافقاز
 بەتەلەگراف ئاگاداری کردم "کەبەرپار دراوہ لەئورمێ ھێزێ لەمەسیحییەکان
 دروست بکری، ھەتە ئاتاشیە جەنگییەکانی ھاوپیەمانەکانیش وەکو کۆلۆنیل
 شاردینی، کاپیتەن مارچ، میجر ئستکس، کۆلۆنیل پایک ئەر بپارەیان بەلاوہ
 پەسەندە. ئەر رێکخواوہ نوێیە، سەرەرای پاراستنی مەسیحییەکان، ئەرێ درێژە
 بەکارە جەنگییەکانی جەبەهی تورک بەدا. ھاوپیەمانەکان گفتی یارمەتی فەنی و
 مالییان پێ داوین.

((راستەوخۆ ٣ ئەفسەری فەرەنسی دەستیان کرد بۆ رێکخستن. بەلام کۆلۆنیل
 شاردینی لەکاتی دیتنەکەیدا لەئورمێ پیتی وتم کەبەشداری ھۆمەتی فەرەنسی
 لەم رێکخواوہ تازەیدا شتێکی کاتییە چونکە ئێران و قافقاز بونە ناوچەیی کاری
 ئینگلیز، جەنەرال دنستروفیل ئەرێ خەریکی کاری ئەر دو وڵاتە بێ.))^{١٠٩}
 ھاوپیەمانەکان، لەھەموو کاتیکی کەزیا تر پیتوستییان بەھاوکاری
 مەسیحییەکان بو. بەھەر نرخێ بواپە ئەر ھەولێ بەدەسھینانی ھاوکاری ئەر
 بەدەن.^{١٠٧} کاپیتەن گرەیس، کە ئەفسەری پیتەندی بو لەگەڵ ئەر مەنیەکان لە وان،
 لەکۆتایی ١٩١٧ و سەرەتای ١٩١٨دا بھنوێنەرایەتی ئینگلیز چو بۆ سەردانی
 مەسیحییەکان لەئورمێ. لەکۆبۆنەویەکا کە بەسەرانی ئاسوریەکانی کردو،
 نیکیتین، سوتاک نوێنەری پاپا، د. شید کونسولی فەخری ئەمریکاو، د. کوژل
 بەربرسی نەخۆشخانەیی فەرەنسی تیا بەشداریون. گرەیس بەئێتی
 بەئاسوریەکاندا، ((لەکۆنفرەنسی داھاتوی ناشتی دا لاپاریس، چارەنوسی
 گەلەکیان بەباشترین شیوہ باس بکری)). لەبەرەبەر ئەوەدا داوای ئی کردن تیپی

چه کدار پینک بهینزو ئمرکی پاراستنی ئمو مه لئه بنده بگرنه ئهستۆ که لهده ریاى ره شهوه تا به غداد درژ ئه ییتوه. گفتی پین دان، پتو یستیه کانیا ن له چه کو، پارو، کادرو، پشتیوانی بۆ دابین بکا. قبول بو ۲۵۰ ئه فسه رى روسی یینه ورمی بۆ ریکه خستنی ئهم هیزه نو ییه.^{۱۰۸}

سهر کردایه تی ئاسوری ئه بێ پهی بهو گۆرانه قو له نه بر د بێ که له روسیا و سیاسه تی سۆ قی تی دا بهرام بهر جهنگو، ده و له تانی ئیرانی و عوسمانی روی دابو. چونکه ههر له و ماوه ییدا که خه ریکی کۆ بونه وه بون بۆ پینکه یێ نانی هیزی چه کداری مه سیحی و ئه رمه نی بۆ پر کرد نه وه ئمو بۆ شاییهی کشانه وهی سو پای روسی له چه به کانی جهنگ دا دروستی ئه کرد، ئاغا په ترۆس، که دوا ی مارشیمون دوه مین که سایه تی گرنگی ئاسوری بو، به بۆ نه ی پینکه یێ نانی تیه چه کداره کانی ئاسوری وه له وتاریکی درێژ دا، که وه کو بهر نامه ی کاره که یان، وای ده رئه خا هیشتا پشت ئه ستوره به روسیا، لیره دا وه کو به لگه یه کی میژوی تینکرای وتاره که ی ئه نو سین وه:

((برا ئاسوریه کاه!))

((نیشتمانه که مان به خو ینی برا کانی ئیمه ره نگا وه، ئا وایه کاهمان کاول بون، زۆریان سوتارو له ناو چون، ئاژ له و دارایمان به جاری په را گهنده و، کلێسه کاهمان به ده ستی کوردو تورک بونه ته که لا وه.

زۆرایه تی ئیمه، به و درن دایه تیه دله ستو یێ نه ی که ناتوانی به یتر ته بهر چاو، ئه مینین که ههزاران ههزار تاقو به نه مال ی بێ گونا ه ی مه سیحی له لای نه کوردو تور که وه، له پیتاوی پاراستنی دین و نه توه و نیشتمانی خو یان دا، کوژان.

ههزاران ههزار ئاسوری، له وان ی له خه غه مری تور کو کورد رزگار بون، روسیا دایکی ئیمه له وان ی تا ئه مێ و وه کو کوری خو ی ژیا ندوه داله ی دا ون، ئایا ئه زان روسیا وه کو دایکی کی دله سۆز به ته نگ تانه وه دی؟ که واته له سه ر ئی وه ش پتو یسته بهرام بهر به روسیا دله سۆز راست گو ی ن، هه مه رۆژی دوعا بۆ مه یل له تی روس بکه ن.

هه ره ها نابێ ئه وه شمان له بیر به ییت وه، می سیۆ نی ئه مری کی له ورمی زیاتر له ۱۵ ههزار که سی ئیمه ی له کوردو تورک رزگار کردو نزیکه ی ۶ مانگ خو راک ی پێ دانو به ختوی کردن.

له خوا بخوا زن که روسیا ی دایکه مان، توانای خو ی له ده س نه دا، ههر بهو گه ره یی و مه زنی و شه کو داریه ته تا هه تایه به یێ ن.

برایان! ئاخۆ ئه زان ئه گه ر حکومه ته ئی سه لامیه کانی تورکیار ئیران له ده سه لاتی روسی نه ترسانایه، نه یان ئه هیشت مه سیحیه ک له م دو ولاته دا بژین، بۆیه ئه بێ هه می شه دوعا بۆ سو پاییا نی روس بکه ن، چونکه ئه وانه له م سه ر ده مه دا،

لەریگەى ھەقدا، دژی دەولەتانی ھەق کوژی ئەلمان، نەمسا، مەجەر، عوسمانی، بولغار ئەجەنگن. دەولەتانی مەزنی فەرەنسا، ئینگلیز، ئیتالیا، ژاپون، رۆمانی، مەشتی میللەتی ئازای سیرب کەھارپەیمانی روسن، ئەبێن یارمەتی سوپاییانی ئەوانیش بەدری.

لەپاش سەرکەوتن، ییگومان ئیتمەش ئەگەرئینفەو بۆ ناو وێرانەکانی خۆمان، ئەچینەو بۆ سەر زەویە لەدەس دراوە کائەمان ژانیکی نوێ دەس پێ ئەکەین، بەتاسودەیی ئەژین. دوعا بۆ سەرپەرشتو پیتشوای گەورەمان مارشیمون بکەن، کەشەو روژ لەریگەى بەختیاری ئیتمەدا تیتەکوشتی، بۆ ئەوێ ھۆکانی ھەوانەوێ دواڕۆژی ئیتمە داوین بکا، کەرزگارییە لەزۆلەو شەمە موسلمانان.

برایان! ئەمرکی ئیویە کەھاشانی سەربازانی روس یەمگن. ئەبێ لەھەموو قۆناغەکانی جەنگدا پێرەوێ ئەم بەندانی ژێرەو بکەن بەجێیان بەیتن:

۱. خوا بناسە، ھەموکات ئی لایەت بۆ، بزائە ھەر ئەر ئەتوانی دوژمن بشکێتی.

۲. ھەموو سوپاییە ئەبێ تەندروست، ئازا، بەزات، راستگوو خاوەن شەرف بێ.

۳. لەرێ پاراستنی نیشتەمانو روسیای پێوژا بمر، ئەگەر مای خۆ ئەو شەرفو سەرەری راستەقینە، ژانی خۆت بۆکاری چالو پێوژ تەرخان کردو، شەرفی یادگاری ناوی باشو شانازیت بەدەس ھێناو.

۴. بۆ رزگارکردنی ژانی ھەریکانت لەمردن خۆت بەکوشت بەدە، بۆ ئەوێ ئەوانیش لەروژانی تەنگانەدا تۆ رزگار بکەن.

۵. ھەرگیز نەترسی، ھەمیشە بترسینە، بەترسان ئەتوانی دوژمن ئازا بکە، دوژمنایەتی کارێکی ئاسان نیە.

۶. نابێ جەنگ بۆ پاداش بکری. بەلکو ئەبێ لەپیتناوی ئازایەتی و جوامیری سەرەری دا یەمگی. بەبێ رێگەپێدانی سەروی خۆت نابێ مەیدانی شەر بەجێ بەیتلی.

۷. ئازاری کسانێ ناسوایی مەدە، تەقە لەکسانی بێ چەک مەکە، مەندالو ژن مەکوژە.

۸. دیل مەکوژە، بەلکو بەزیندویەتی ییگەینە لای سەروی خۆت بۆ ئەوێ پاداش وەرێگری.

۹. ھەمیشە ئاگاداری تەنگەکەت بە، پاکی رابگرە، چونکە بەچەکی رزێو ژەنگاری ھێچ ناکری.

۱۰. بەخۆزایی فیشەک مەتەقینە، بۆ تۆ ئەو نرخیکی زۆری ھەیە، لەکات و روژی ناخۆشدا بەکەلکەت دی.

۱۱. ھەركەسى پېرەوى ئەمانە ئەكا سزا ئەدرى، قانونى روسى سەختە.
۱۲. ئەم ھەرمانانە بەجى بەيئە، بۆ ئەوى لەنىشتەمانى خۆتا سوک ئەبىو گەلە کەشت ریسوا ئەکى.
۱۳. خۆت لەتالان پىاریزە، چونکە تالانکەر نە تەنیا لەبەرچاوى تالانکراو بەلکو لەبەرچاوى ھەموخەلک ریسوايە، تالانکەران ئەبنە ھۆى روخانى ھىزى خۆيانو ھاوپىکانيان، سەرکەوتن ئەدەس ئەدەن.
۱۴. لەبىرت نەچى کارى باش پەسن ئەدرى، بەلام کردەوى خراپى يەك کەس ئەبىتە ھۆى بەدناوکردنو پەلەئى شورەبى ئەبەدى مېللەتتى. ھەركەس خۆى پېرەوى ئەم رېئوشوئانە بکاو، ئەبىتە خۆشەويستى گەلەکى. ئەوى پېچەوانەى ئەم ھەرمانەش رەفتار بکاو، ھەرخەريکى کارى خراپ بى ئەبى چاوەروانى سزاي توندى قانون بى.
- جارتىكى تىرىش، ئەى برا خۆشەويستەکانم، مەن روتان لى ئەنىم، داواتان لى ئەکەم "ھەميشە ناوى گەلەکەتان بەرز بکەنەو، ھەرگىز مەل بۆکەسەسىو سەرشۆرى مەدەن.
۱۵. بەرە، بەلام ھېچ کات خۆت ئەدەى بەدەس کوردو تورکەو، چونکە ئەوانە زمانو لوتى دىلەکان ئەبن، چاويان دەرئەھىتن، دەستو پىيان ئەشکىن.
۱۶. ئەبى ھەرمانى ھەرماندەکان، بى چەندوچون، بەرپەرى شەرەفو شانازىيەو جىبەجىي بکەن.
۱۷. نابى تەنگى خۆت بۆکەس دابىيى، مەگەر بۆ ئەفسەرانى روسو، کەسانى سەروى خۆت.
۱۸. ئەگەر يەكئى ئەئىو، ئەخۆيەو ئەناو سەد کەسدا رابکا، ئەرپەرى سزا ئەدرىو، ئەوانەيە ئىعدام بکرى.
۱۹. بەباشى رېئەمۆنى سەربازانى روس بکەو، لەسەر دوژمەن ئاگادارى پىيەستيان بەدرى.
- لەم وتارەى ئاغا پەترۆس دەرئەکەوئى، سەرکردايەتى ئاسورىيەکان تاج ئەندازەيەك لەژور- ھەلەسەنگاندنى ھىزەکانى خۆياندا بۆ ئەنجامدانى ئەو ئەمرکە گرانی پىيان سپىردراو بەھەلەدا چون. ھەرەھا لەھەلەسەنگاندنى ھەلەمەرجى ناوچەيىو جىھانىو، جۆرى رىکخستنى پىئەندىان لەگەل گەلانى ناوچەکە.
- مارشيمون بەنامەيەك کاربەدەستانى ئىرانى لەپىکھىتەنانى ھىزە چەکدارەکیان ئاگادار کرد.

ئېترانىيە كان، نەۋەكو دەۋلەتو نەۋەكو خەلك، كارىكى ۋە ھايات پىن قوبول
 نەۋەگرا. ئەمە ترسى لەناۋ دانىشتوانى موسلمانى نازەربايجاندا، بەكوردو
 عەجەمىيە، دروست كرد. لاي خەلكى ناۋچەكە ئەۋانە بەيىگانە پەنادراۋ
 ئەۋمىرەدراۋ، ترسى ئەۋەيان ھەبو ناۋچەكەيان لى داگىرېكەنو بياغەنە ژىردەستى
 خۇيانەۋە. ھۆكۈمەتى ئېترانىش، ئەگەرچى دەسلەپتى نەۋەبەرى ئەمكارە بگىرى، بەلام
 بەھەرپەشەيكى راستەقىنەى دانەنا بۇخۇى.

۵/۵ كىشانەۋەى روس ئەۋىران

لە ۵۵ كانونى يەكەمى ۱۹۱۷دا، واتە چل رۇژى دواى سەركەۋتنى شۇرپى
 ئۆكتۇبەر، رۇژىمى روسىيى سۆڧىتى نوئ بەيانىكى بەئىمزاى لىنين، سەركى
 ئەنجۈمەنى كۆمىسەرانى گەل، بۆگەلانى ئىسلامى رۇژەلات بلۆكردەۋە،
 لەبەيانەكەدا ھەلۋەشاندەۋەى ھەمۇ پەيماننامە ئاشكراۋ نەيتىيەكانى سەردەمى
 قەيسەرى سەبارەت بەتوركيواۋ ئېران راگەياندو بلۆرى كوردەۋە كە ((ئىستەمۇل ھى
 تورك خۇيەتى)) بەلېنىشى بەگەلى ئېراندا ((ھەر بەكۇتايى كارە جەنگىيەكان،
 خاكى ۋلاەتەكەيان بەجىن بەيلىن))

ئەگەر شۇرپى شوبات دىسپىلېنى جەنگىيى رىزەكانى سۇپاي روسى شىۋاندو،
 ئەۋا شۇرپى ئۆكتۇبەر بەيەكجارى شىرازى تىكدا. سەربازەكان بىن پىرسى
 فەرماندەكانىيان تەڭگە تەڭگە جەنگىيان بەنرخىكى ھەرزان ئەفرۇشتو ئەگەرەۋە
 بۇ نىشتەمانى خۇيان. ^{۱۱۰} لەم ھەلەدا كوردەكانى ناۋچەكە بەتابىەتى ئىسماعىل
 ئاغاي سىمكۇ كەۋتە كرىنى چەكە تەڭگە جەنگى، ^{۱۱۱} ھەروەھا ئاسورى عەجەم.

ئەرمەنىۋ ئاسورى كەچارەنوسى خۇيان بەستىۋ بەروسىياۋ، بىۋ ھىۋايەى
 لەدواى كۇتايى ھاتنى جەنگ ئامانچە نەتەۋەيەكانى خۇيان لەپىكەيەنەنى دەۋلەتى
 ئەرمەنىۋ دەۋلەتى ئاسورى لەسەر ئەرزى كوردەستان، بەدى بەيلىن. لەدواى شۇرپى
 ئۆكتۇبەر توشى مەينەتەيەكى نەتەۋەيى گەۋرەبون. روسىيى سۆڧىتى ئامادە نەبو
 بەلېنەكانى سەردەمى قەيسەر بەجىن بگەيەنى، بەلكو لەجەنگ دەرجو. ئەيوست
 لەگەل دراۋسىكانى بناغەى دۆستايەتى داچەزىننى. لەگەل دەۋلەتى عوسمانى پاش
 چەند رۇژى لەسەر كەۋتنى شۇرش ئاگرېرى كوردو بەلېنى كىشانەۋەى بەئېراندا.

روسىا لەپىكەۋتنى ((پرىست لىتوفسك))دا گەفتى كىشانەۋەى ھىزەكانى
 لەئەرزە داگىرەۋەكانى توركيواۋ، ھەلۋەشاندەۋەى دەستە چەكدارەكانى ئەرمەنى
 بەتوركدا. ^{۱۱۲} بىۋگۈرەيە دەستى لەپشتىۋانى گەلى ئەرمەن ھەلگرت. لەئەنجامى
 كىشانەۋەشدا لەخاكى ئېران دەستى لەپشتىۋانى گەلى ئاسورى ھەلگرت. كۆشكى

ناواتی نتمویدی نهم دوگله بچوکه، کهچاره نوسی خویان لسمه گفته کانی کاربده ستانی دولتمتیکي زل بینا کردبو، همره سی هینا.

لینینو هاوړیکانی له مشورېدا سرکوتن، بهلام هیژیکي زوری روسی لییان هدنگراپوه، فرمانه کانی ثوانی جیبه جی نه نه کرد. لهناو ثوانه دا داووده زگای سفارته روسی له تیرانو، کاربده ستانی سرکردایمتی سوپای له قافقاز. دولتمتانی هاوپه یمانی پینشوی روسیا، ناوچه کانی قافقازیان کرده یه کی لعمه یدانه کانی دژایمتی و پیلان گپان بوسر شورشی نوکتربر.

۶. شهرې ناوځوې ناسوری-عه جهم

۱/۶ هه لگړسانې شهر

ناسوریه کانی هه کاری، خویان نمونی خه لکی خیله کی دواکوتو بون. تازه له کوشتاری به کومدل رزگاریان بویو. جگه لهوی زوریان لی کوژرابو، مالو داراییان بتالان چوبو، ناواییه کانیان داگیو ویرانکرايو. لهبر ثموه لکواتموه که هاتبونه تیرانو لمرم، خوی، سملسو، ناواییه کانی دهربردی دا جیگیر بوبون، پشیویان خستبوه ناوچه کموه. راوړوتو تالانیان نه کرد. شموانه نه یان دا بسمه دپهاتو مالان دا. کاروانیان روت نه کرده وه. دهستیان له کوشتنی خه لک نه نه پاراست. تولمی لیکمومانی خویان له خه لکی موسولمانی ثموي کرده وه، بهتایبمتی که نه یان دی دهسه لاتدارانی روسی چاوپوشییان لی نه کمن.^{۱۱۳} لهباتی ثموي هاوده ردیو پمړشو سوزی دانیشتونانی ناوچه که به دهس بهینن، نه یاریو ناحمزیو دوژمنایمتی خه لکیان پی برابو. دواي تر ثموه بو به هزیه کی گرنگی شیواندنې خباتی رهوی نهم گه لو، لدهس دانی دژستایمتی کوردو نازهری وه کو گه لی هاوړینو هاوسو، لدهس دانی پشتیوانی حکومه تی تیران وه کوده ولتمی پمنادهر.

گورانی دهسه لاتی روسی، گورانی حاکمه کانیشی بهدوا داهات. اعتمادالدوله، چونکه جیگه ی بپوای روسیو، لسمه ده می ثوان دا حاکمی ورمی بو. پاش نالوگورپه کانی روسیا، ثمویش لیخراو لعموریز درایه دادگا. له جیگه ی ثمو کابرایه کی تر به ناوی معزالدوله دانرايو. لسم هه لومهرجه شیواوه دا، که هم سمربازانی روسی بژ ثموي پیویستییه کانی گهرانه وی خویان دابین بکمن، کومتبونه شت فروشتو شت سندن به زور له خه لکو، بازاری ورمییان تالان کرد. هم دهسته چه کداره کانی ناسوریو نمره نی ناسایشی سروسامانی خه لکی ناوچه که یان نه هیشتبو. معزالدوله کاریکی بوچا کردنی دؤخی شیواوی ناوچه که لدهس نه هات. ثمویش لابرا. اجلال الملك بو به حاکمی ورمی. نهم کابرایه شاره زای

کاروباری ورمى بو چونکه پيشتريش چەند جارئ کرابو هاکمى نهوى. هيتزه کانى
 ئيران له چاو مسيحييه کاندا کهم بون. له بمر نهوه له سهره تاي هاتنيوه و رستي
 به خوشي و گفتوگو له گهلا مهنه کانى دين و نهتوه جياوازه کان ناسايش بگيترتسهوه
 بو ناوچه که.

يه کئ له کاره کانى اجلال الملک بو گيترانهوى ناسايش
 پيکهينانى ((کۆميسيۆنى تهيب بين المللى)) بو، که نهبو پيک بن له عهده مو کوردو
 ناسورى نه مه نه و جوله که. له رۆژى ٢٢ى ئازهرى ١٢٩٦دا کۆيونه وه يه کى
 گهره يان له مزگوتى تاديننه ساز کرد. اجلال الملک خو، هه ندئ له مهنه کانى نهو
 گه لانه له م کۆيونه وه يه ده ربارى دۆستى و تاربان دا.^{١١٤} به لام برينه کان
 لهو قولتر بون به کۆيونه وه يه کى وه ها ساريز ببئ، پشتوى هه ما.

له م ماوه يه دا پيپه چه کداره کانى ناسورى بو پرکردنهوى نهو بو شاييه
 له کشانه وه روس دروست ببو به يارمه تى فه رنه سو به ريتانيا دامه زرا. حکومه تى
 ئيران نهو ههنگاوى پئ خوش نه بو، به لام نه ونده هيتزى نه بو ريگى دروستبوني
 بگريئ. هيتزى ئيرانيه کان له ورمى برى بو له هه زار قه زاق له ژير فه رمانى
 نه فه رمانى روسى دا له ده ره وه شار بوزو نه مانه گو تيان نه نه دا به فه رمانى هاکمى
 ورمى. هاکمى ورمى بو چه سپاندى ناسايش داواى له والى ته وريز کرد بو
 که هيتزيكى بو بنيزئ، نه ویش ٢٠٠ سوارى قه ره داغى بو نارد له ناو شارا جيتگي
 ببون.^{١١٥}

هيتزى ناسوريه کان زور زياتر بون له م عه ده مو هه مو پۆژ ترسى خه لک له
 هه لگيرسانى شه رى ناوخو زۆر تر نه بو.

گيترانه وه روداوه کان وه کو يه ک نين. نوسه رانى ئيرانى به جۆريكى نه گيترنه وه،
 ئوبالى شه ر نه خه نه نه مستوى ناسوريه کان. کاربه ده ستانى ته وريز به پيلانى دا نه نين
 که مسيحييه کانو کاربه ده ستانى ييگانه له ورمى بو چاو ترساندى موسولمانه کان
 ريکيان خسته وه. راپۆرتى سوپايى و ديپلوماته کانيش، به تاييه تى کاربه ده ستانى
 فه رنه سى، به زۆرى پئ له سهر نه وه دا نه گرن، که نه وه پيلانيک بوه موسولمانه کان
 سازيان کرده، بو نه وه ييکه ن به بيانوى کوشتنى به کۆمه لى مسيحييه کانو
 ييگانه کانى ورمى.^{١١٦}

١٥ى شوباتى ١٩١٨ نزى که م هه زار شه رکهرى جيلو، له سهر داواى کاپته ن
 گاسفيلد هاتبونه ناو شاره وه.^{١١٧} نه مانه له ناو بازا ردا ئيخه يان به خه لک نه گرت،
 داواى چه کيان لئ نه کردن، روتيان نه کرد نه وه. هه ر له و رۆژانه دا دو موسولمانو
 جوله که يه کيان کوشت.^{١١٨}

۱۹ ی شوبات، روداوئیک قوما، بو بسمبره‌تای ده‌ست پی کردنی شهری دینیسی خویناوی. پۆلیسی ئیرانی نه‌یانمۆ چە‌کدارئیکی جیلو چە‌ک بکمن، نه‌ویش خۆی به‌ده‌ستوه‌نادا. نه‌بی به‌پینکادان. کابرای جیلو نه‌کوژئی، به‌لام هاوړیکانی له‌کاتی هه‌لاتن دا ٤ کس نه‌کوژن. شهر نه‌تمنیتته‌وه.^{۱۱۹}

۲۰ ی شوبات، حاکمی ورمی اجلال الملک، سمرانی مه‌سیحیه‌کانو، میسوکوژل سه‌رۆکی نه‌خۆشخانه‌ی فه‌ره‌نسی، سونتاک نوته‌هری پایای، بۆ باره‌گای حکومه‌ت بانگ کرد. له‌سه‌ر روداو‌ه‌کان ته‌دوان. له‌وکاته‌دا چمن گوندیه‌ک رۆانه ناو باره‌گاهو، گازانده‌یان بو له‌وه‌ی تاقمی جیلو له‌ده‌ره‌وه‌ی شار، رۆ به‌گوندیه‌کان نه‌گرن، هه‌رکسێ نه‌یینن، نه‌یکوژن. به‌شدارانێ کۆبونوه‌که بریاریان دا، ده‌سته‌یه‌ک سواری قه‌ره‌داخی له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌ک سواری ئاسوری بنیترنه‌ ده‌ره‌وه‌ی ورمی بۆ جیگیرکردنی ئاسایش. نه‌و رۆژه ئاسورییه‌کان نزیکه‌ی ۱۰۰ موسولمانیان کوشتبو.^{۱۲۰}

۲۱ ی شوبات له‌ده‌ره‌وه‌ی ورمی تاقمی جیلوو ده‌سته‌یه‌ک قازاقی ئیرانی بو به‌شهریان.

۲۲ ی شوبات له‌کاتی‌کا حاکمی شار له‌گه‌ل کونسولێ روسیو، کونسولێ نه‌میریکیو، سه‌ر پزیشکی فه‌ره‌نسی خه‌ریکی گفتوگۆبو بۆ چه‌سپاندنی هیمنی، شهر به‌گه‌رمی هه‌لگیرسا راپۆرتی کونسولێ فه‌ره‌نسی هۆی هه‌لگیرسانه‌وه‌ی شهر نه‌گیرتته‌وه بۆ نه‌و هه‌یرشه‌ی قازاقه‌کانی ئیران به‌سه‌رکردایه‌تی ره‌زاخان کردویه‌انه‌ته سه‌ر باره‌گای فه‌رمانده‌یی ناغا بطرس.^{۱۲۱} کۆچی ده‌قان، نوسه‌ریکی ئیرانی ته‌لئ: ((دوکس له‌خه‌لکی ئازای ورمی به‌ناوی قارداشو داداش بریاریان دا خۆیان برۆن لاشی مردوه‌کان به‌ینه‌وه بۆ شار. ده‌مه‌وئیاوێ، له‌کاتی‌کا نه‌یان وسته له‌شار ده‌ربچن، له‌نزیکه‌ی ده‌روازه‌ی هه‌زاران توشی تاقمی جیلو بون. له‌به‌ینی نه‌وانه‌دا بو به‌شهر. هه‌ر به‌یستنی ده‌سه‌رپێژی ته‌فنگ، مه‌سیحیه‌کانی ناوشار له‌هه‌رکویه‌ک بون کردیان به‌ته‌قه. ده‌رکه‌وت که‌پیتشه‌ر رێک که‌وتبوون به‌ده‌س پی کردنی ته‌قه، جه‌نگ ده‌س پی بکمن.))^{۱۲۲}

۲۳ ی شوبات، واته‌ رۆژی دوایی‌تر شه‌رگه‌رمتر بو. ئاسوری گه‌ره‌کی عه‌جه‌مه‌کانیان دایه به‌مرتۆپ، سواره‌کانی قه‌ره‌داخی که‌ بۆ پاراستنی شار هاتبون، نه‌گه‌رچی له‌روژی یه‌که‌می شه‌ردا به‌شداریبون، به‌لام رۆژی دوهم که‌ته‌ۆپ باران ده‌ستی پی کرد به‌کۆمه‌ل له‌شار هه‌لاتن به‌رهو سه‌لماس، له‌یه‌وه گه‌رانه‌وه بۆ ته‌موریزو قه‌ره‌داخ. قازاقه‌کان بنکه‌که‌یان له‌ده‌ره‌وه‌ی شاربو، له‌ژێر فه‌رمانی نه‌فسه‌رانی روسی دا بون، به‌لام رۆژی یه‌که‌می شه‌ر هاوکاری موسولمانه‌کانیان

کردبو. ناسوریه کان هه‌لیان کوتایه سهرباره‌گای قازاقه‌کان، هه‌ندیکیان لی کوشتو ئه‌وانی تریشیان رایان کرد، چه‌کو که‌لویه‌له‌کانیان که‌وته ده‌ست ناسوریه‌کان.^{۱۲۳}

پاش نیوه‌ری هه‌مان رۆژ تاقمی له‌ناخوندو مه‌زنه‌کانی شار بۆ راگرتنی شه‌رو پێکه‌یتنانی ناشتی خۆیان هاوێشته مائی مارشیمونی پێشه‌وای دینی ناسورییه‌وه. مارشیمون گفتی راگرتنی شه‌ری پێ‌دان ئه‌وانیش به‌خه‌لکی ورمییان گرت، شه‌ر راگیرو خۆیان به‌ده‌سته‌وه به‌دن.

۲۴ ی شوبات، نه‌گهرچی مارشیمون رۆژی پێشو، گفتی راگرتنی شه‌ری به‌خه‌لکی ورمی‌دابو، به‌لام شه‌ر هه‌ر رانه‌وستا چونکه سهرکردایه‌تی هێزه‌کان به‌کرده‌وه له‌ده‌س ئاغا په‌ترۆس‌دابو، نیوانی ئه‌و دوانه‌ش خۆش نه‌بو. ناسوریه‌کان به‌رده‌وام بون له‌سهر کوشتو تالان و سوتاندن. به‌یانی ئه‌و رۆژه تاقمی له‌گه‌وره‌کانی ورمی به‌سه‌رۆکایه‌تی عظیم السلطنه سهردار خۆیان هاوێشته ناو کونسولگی ئه‌مریکیه‌یه‌وه، بۆ ئه‌وی داوا له‌میستهر شید بکهن، هه‌ولی راگرتنی شه‌ریدا.^{۱۲۴} به‌قسه‌ی نوسه‌ره‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه نه‌لێن هه‌ر له‌و رۆژه‌دا ۱۰ هه‌زار که‌سه‌پتر کوژراون.^{۱۲۵}

له‌م شه‌ره خۆینه‌واییانه‌ی نیوان مه‌سیحی و عه‌جهم‌دا، کورد به‌تایه‌تی ئیسماعیل ئاغای سمکو هیچ ده‌ستیکیان نه‌بو، به‌لکو له‌گه‌رمه‌ی تێکه‌ه‌لچون‌دا نه‌لێن سمکۆ به‌ ۶۰۰ سواری جه‌نگیه‌یه‌وه بۆ یارمه‌تی‌دانی خه‌لکی ورمی که‌وتۆته رێ، به‌لام له‌گه‌وندی که‌رم ئاباد نه‌یستێ عه‌جهم خۆیان به‌ده‌سته‌داوه، له‌ویوه نه‌گه‌رپێتیه‌وه.^{۱۲۶} نه‌گهرچی عه‌جهم وازیان له‌به‌ره‌نگاری هێنابو، به‌لام مه‌سیحیه‌کان ده‌ستیان له‌شه‌رو کوشتو تالان هه‌لنه‌گرتبو. مه‌رجه‌کانی خۆیان بۆ راگرتنی ئه‌م شه‌ره، به‌هۆی کونسولتی ئه‌مریکیه‌یه‌وه له‌ورمی که‌ بوو به‌په‌ناگای مه‌زنه‌کانی شار، به‌م جه‌وزه دابو به‌موسولمانه‌کان:

(۱) نه‌خومه‌نیکی تێکه‌لاو له‌مه‌سیحی و موسولمان بۆ به‌رپه‌وه‌بردنی کاروباری شار پێک به‌ن.

۲ شار له‌ژێر حکومه‌تی عه‌سکهری‌دا به‌ن، نه‌خومه‌نه تێکه‌لاوه‌که سه‌روکی پۆلیس دا به‌ن.

۳ هه‌مو ئه‌و چه‌کانه‌ی لای موسولمانه‌کانه له‌ماوه‌ی ۴۸ سه‌عات‌دا به‌ده‌سته‌وه به‌دری.

۴. ۴ که‌س که‌ له‌پیاوه ناسراوه‌کانی ورمی بون به‌ده‌سته‌وه به‌دری: حاجی صمد، ارشد ملک، ارشد هه‌مایۆن، حاجی موید تجار.

۵. نه گمر کاربده ستینکی روسی یا فدره نسی یا سدریازنکی روسی په لاماری بدریو بکوژئی، ثمنی خه لکی ورمی خوین باییه که یان بدهن.

۶. قازاقه نیرانیه کان ثمنی بچنوه ژیر فرمانی نه فسرانی روسیه وه))^{۱۲۷}
خواسته کانی مسیحیه کان نه گمرچی قورسو زالمانه بون، به لام دهی نه خن
که لمو روداواندا دهستی کوردی تی دا نه بوه، به لکو پاکوکی توان له گهل عه جهم
بوه.

مسیحیه کان ده ستیان به سمر ورمی دا گرت. هلمومرچی ناوچه که به پیشویو
نالوزای مایه وه. گونده کانی دهوی ورمی توشی کوشتو تالان بون. ناواییه
موسولمان نشینه کان به زوری چول ویران بوبون.^{۱۲۸}

کومیسونی ۱۶ کسی تیکه لاو پیک هات. عزیزم نه لسه لته نه سمدار بو
به حاکمی ورمی و، ناغا بطرس بهرپرسی ناسایشی لادیکانو، تیراهیم خانی
نرمه نی بوه بهرپرسی ناسایشی شار.^{۱۲۹}

به هوی تیکچونی ناسایشی ناوچه که و گرانو قاتوقری به جوړی داکوت بو،
که هندی لبرسییه کان نانیان به دهس هر که سی که و بدیایه په لاماریان نه داو به زور
لییان نه سندن. دهقان نه لئ: ^{۱۳۰}

((لهوکاتوه که حکومتی شار که وته ده ست مسیحیه کان (۵۱ نه سفند) تا
دوایی نهو مانگه، که وداوی ناخوشتتر قوما، دخی ورمی به جوړه بو:

دیهای موسولمان نشین تالانو چول بو، نیشانه ی ژبانو ناوه دانییان تیدا
نه نه یینرا، کولانو مزگوته کانی شار پرېون له هلا توانی گونده کان.

جیلو روژ به میانوی گمران به وداوی چه که دا، هر که لویه لیکیان به دل بویه نه یان
برد، مالخوئ نه گمر بهر ه لستی بکړدایه نه یان کوشت، قاتوقریو برسیتی بی
وینمش له لایه کی تره وه خه لکی بو مردن نه نارد.

لهم بیستو چند روژها دشوان به راستی کاتی مه حشرو قیامت بو، یه که دو
ساعات که لشمو رانه بورد له چند لای شاره وه دهنگی واویه لا بهرزه نه بوه وه،
دانیشتوانی نهو مالاندهی که جیلو هیرشیان کړد بوه سمر، رایان نه کړده سمریانو
له ویره به دهنگی بهرزه هاوریان نه کړد، داوای یارمه تیان له خه لک نه کړد، به لام کی
نه یویرا له مال ده ریچ، مه تموره کانی شاره بانیو نه منیه تی شاریش که گوئیان بهم
نالو هاوارانه راهات بو، هیچ گوئییه کیان نه نه دایه نه هم هلمو گریانو زاری نالو
هاواری خه لک. جیلو په لامارده ره کان به خه یالی ناسوده وه هر که سینکیان
بویستایه نه یان کوشت، هرچییه کیان بویستایه نه یان برد، هندی جار
ماله کانیشیان نه سوتان.

بازار که دوجار له لایمن روسه کانوهه تالان کرابو، ناگری تی بمر درابو، هیشتا به تهاوی ناوا نه بو بووه، سمرله نوی تالان کرایموه))^{۱۳۱}

ته قینهوی ناکوکی له نیوان مسیحی و عه جهم داو، گوپانی به شیری خویناوی، مسیحیه کانی ناچار نه کرد که همل بدن بۆ راستکردنوهی هاوسهنگی هیزه کانی خویانو عه جهم، هیزی کورد به لای خویاندا رابکیشن، به تایه تی چونکه ژمارهی مسیحی له چار ژمارهی عه جهم دا نه ونده که به بو، له بهراورد کردن نه نه هات.

کورد، له سهره تای ده سپینکردنی جهنگی جیهانی به بو، به هۆی بانگهوازی سولتانهوه بۆ به شداربون له غمزه ای کافراو، جیهاد له پیئاوی دینی نیسلا م دا، له زۆر شوین هاوکاری نۆردوی عوسمانیان کردبو، به رهنگاری هیزی روسی و به یرتانی بوبون. هیشتا پروپاگهندهی دینی عوسمانی له یری کورد نه پوهی بووه. له هه لومهرجیکی وه هادا کورد که خۆی به موسولمانیکی خاوهن باوهرو دلسۆز دانهی، چهند ناکۆک بۆ له گه ل عه جهم، له ناکوکی ناسوری- عه جهم دا، که په رنگی دینی به خۆیموه گرتبو، نه بو پشتی عه جهم بگری که برای دینی بو له دۆی مسیحی و له سمر نهو بکاتهوه.

۶/۲ کوژرانی مارشیمون

مارشیمون په یوه ندی له گه ل نیسماعیل ناغا کرد بۆ نهوی پیکه وه گفتوگو بکمن. سمکو نهوسا په کۆ بو له کورده ههره ناسراوه ده سه لاتداره به هیزه کانی ناوچه که. باره گاکهی له گوندی چه هریق حکومته یکی بچوک بو. له گه ل مارشیمون رێک کهوتن له سه لاس (به چهند ناوی تریشه وه ناو نه بری) کۆنه شار، شاهپور، دیلمان) په کتری بیینن. نه م ژوانه بۆ به کوشتارگای مارشیمونو ده ستو پیته ونده کانی.

کسروی، کوژرانی مارشیمون به م شپوهیه نه گپرتته وه:

((وه کو وتمان مارشیمون له یری هه ل خه لته اندنی سمکو دابو، په یامی بۆ نارد له جیه که پیکه وه دابنیشنو گفتوگو بکمن. وا دانرا نیواهی رۆژی شه مه ۲۵ نه سفهند (۳ جه مادی الشانی) همدو بچنه کۆنه شار نهوی له خانویه کدا پیکه وه دابنیشن.

که نهو رۆژه گه یشت مارشیمون به شکۆ نارایشه وه کهوته ری. خۆی له گالیسه که دا دانیشتو ۱۴۰ سواره ی هه لپژاردی ناسوری به ره ختو هوساری له یه که چوهه پاشو پیشیان لیگرتبو. که گه یشتنه کۆ نه شار، مارشیمون دابه زیو چوه ناو خانه که سواره کانیش دابه زینو هه ریه که یان جلهوی نه سپه که ی خۆی

گرتبو بپراوه ستاوی. لمو لاشهوه سمکۆ له گهڵ چهند کسێ لاسواره ههلبژارده کانی هات به لām رایسپاردبو که دهسته یه کیش له دواى نهوهوه بێن.

دوبه دو کدانیشتن مارشیمون کهوته قسه، ئیمه ههمو قسه کانی نمو نازانین. نهوهی له زمانى خودى سمکۆ ده رچوه نهوهیه که مارشیمون بهوى گوتوه: ((نهم سهر زه مینه که ئیسته ناوی کورده ستانه نیشتمانی ئیمه مانان بو به لām جیاوازی له دین دا ئیمه له یه کتر کردو بهم حاله ی گه یان دین ئه بێ ئیتر بینه هاوده ستی یه کتری خو مان نهم سهر زه مینه بگرینه ده ستو پیکه وه بژین))، وتویه تی: ((ئیمه سوپامان سازداوه به لām سواره مان نیه نه گهر ئیوه ش له گهڵ ئیمه بن له بهر نه وه ی سواره ی زۆرتان هیه نه چینه سهر ته موریزو نه ویش نه گرین!!))

لهم کاته دا سواره کانی شوکاک گه یشت بوزو پشتی بانه کانیان گرتبو. مارشیمون که قسه کانی خو ی ته واه نه کاو سمکۆ مژده ی هاوده ستی نه داته ی، هه لته ستی بپرا، سمکۆ به وری پیکه نیناویه وه به وری نه کات. نمو ژوره ی لی ی دانیشتبون، په نجهره که ی رو به وری ده رگای حموشه نه بی و گالیسه که ی مارشیمون که له بهر ده رگا که دا را گه یابو له ژوره که وه نه بینرا. مارشیمون که له ده رگا ده رنه چێ و نه گاته به رده می گالیسه که ی نه یه وێ پی بخته ناوی، له نا کاو ته قه ی تفه نگی سمکۆ دێ و گولله له پشتی مارشیمون ته داو نه که وێ، ههر لمو کاته دا شوکا که کان له پشتی بانه کانه وه به یه که جار ده سه رێژ نه که نو ئاسوریه کان که هه ریه که یان له پاڵ نه سپی خو ی دا را وه ستابو نه که ون. وه کو نه لێن له یه که دو که س زیاتر که سیان لی ده رنه چوه. مارشیمون که به گولله ی سمکۆ که ویتبو هیشتا گیانی تیده اما بو عه لی ناغای برای سمکۆ گولله یه کی تری پیوه نه و، بی گیانی نه کا.^{۱۳۲}

محمد تمدن، نوسهرێکی تری عه جهم که هاوزه مانی سمکۆ به وه به جۆره ی نه گێرێ ته وه:

((له رۆژی ۲۸ ی جهمادی الاولی ۱۳۳۶ ی کۆچی ۲۵ ی ته سه فه ندی ۱۲۹۶ ش: ۱۹۱۸) مارشیمون پێشه وای گه وری جیلوکان (نه ستوری: نه سرانی) بۆ دروست کردنی پیوه ندی باش و به کگرتو له گهڵ کورد، نه چێ بۆ لای ئیسماعیل ناغای سمکۆ (سهر ده ستی ژماره یه کی زۆر کوردی چه کدار) بۆ سه لاس (کو نه شار: شاپوری ئیستا)، به نامه یه ک ئیسماعیل ناغا که له چه هریق دانه نیشته، بۆ سه لاس بانگ نه کا.

ئیسماعیل ناغا بانگه یشتنه که ی مارشیمون قوبول نه کا. نه چێ بۆ دیتنی مارشیمون. له نێوان مارشیمون و ئیسماعیل ناغادا، ده رباره ی به رنامه ی دروست کردنی پیوه ندی هاوکاری دۆستانه و ها به ش له گهڵ هێزه چه کداره کانی

مسیحییه کانو، زغیره یهك گفتوگو سبهارهت بهپاشهپرۆژی كۆمه لایهتی و سیاسی و نابوری نازربایجانی غهربی باس نهكهن.

پاش تمواوبون گفتوگو، مارشیمون بهنیازی گهوانهوه دیته دهري ئهیهوی سواری دروشكه ببی، بهلام ئیسماعیل ناغا كهپیشتر نیشانهی نهو خانوهی مارشیمونی لی دانیشته بو ئهزانی و کون وکه لهبهری شارهزا بو، فهرمانو نامۆژگاری. پیوستی دابو بهسواره کانی خۆی لهبابهت کوشتنی مارشیمونهوه، ١٠٠ کەسی لهچاکترین نیشانهچیه کانی لهگهڵ خۆی بۆ سەلماس هینا بوو، نهوانه لهسهر ریی دروشكهی مارشیمون و دهووبهشتی خانوه کە (جینگە گفتوگو) بهپیتی تهگهیری پیشهکی وهها دانهمزرین، کهمارشیمون له ههمو لایه کهوه نابلوقه بدری، نهو بو له کاتینکا مارشیمون ئهیهوی سواری دروشكه کە ببی دهنگی ده مانچهی ئیسماعیل ناغا بهرز نهیتتهوه، مارشیمون نه کهوی و لهماوهیهکی کورت دا دهنگی تهنگی پاسهوانه کانی سمکۆ بهرز نهیتتهوه و ههمو نهوانهی که لهگهڵ مارشیمون بون نه کوژین، تهنیا یه کئی یان دوکەس له هاوریکانی مارشیمون پرژگار نهبن و ههوالی تیرۆری مارشیمون بههتزه چه کداره کانی مسیحییه کان نه گهیهن))^{١٣٢}

کوشتنی بهم جوړه پیتچهوانی رهوشتی جوامیرانهی کورده، پهیمان شکیننی که لهناو کوردا بهرپرسواویهکی گهوره دانهنری لهنهریتی کوردهواری دا نهبو، یا تهگهر بو بی دهگهن و ناپهسهندو دزیوبوه. نهه کاره سمکۆ لهمیژوی کوردا نمونهی تری نه، کهچی لهمیژوی عهجهه دا نمونهی زۆره، بگهر ههر لهناو بنهمانی سمکۆ دا چهند جاری دوباره بۆتموه "ئیسماعیل ناغای باپهر گهوهی و، علی ناغای باپهری جدهفهر ناغای برای و، محمد ناغای برای باوکی محمد ناغای، بهو جوړه به ناجوامیری لهناو برا بون، سمکۆش لهمهدا لاسایی نهوانی کردۆتهوه،

له کاتینکا نوسهرانی عهجهه کوژرانی ناجوامیرانهی گهوره کانی کورد لهمیژوی خویان دا بهنازایهتی و زیرهکی و لیوهشارهیی کاربه دهسته کانی خویان دا نهین، نهه کاره سمکۆ به ((بهتموای بی نهقلانمو ناجوامیرانمو بی لیکۆلینهوه))^{١٣٤} دانهنن و یه کینکی تر نهائی: ((سمکۆ بهبی گومان لهو کاتهدا لهبهری کاره رهه کانی ناسورییه کانی ناوچهی ورمی دا نهبو، تا له کاره کانی نهوان دلتهنگ بو بی و له تۆلای نهوان دا نهه کاره کرد بی...))^{١٣٥}

نهی کهواته سمکۆ بۆچی مارشیمونی کوشته؟

وه لایمی نهه پرسیاره هیشتا کهس بهتموای نهی داوهتموه.

رازی یه کتر بینینی سمکۆ- مارشیمونو، گفتوگۆی دو قۆلیانو، هۆی نهم پیلاندی سمکۆ، چۆته ژیرگۆل. چونکه ههروه کو مارشیمون بهو جۆره کوژرا، سمکۆ خۆیشی به پیلانیکی وه کو نهوی خۆی گیتای، پاش چهند سالتی کوژرایهوه. بیروپای نوسهرانی کورد له ههڵسهنگاندنی نهم کارهی سمکۆدا جیاوازه.

هندی نوسهری کورد، هۆی کوشتنی مارشیمون نه گێڕنهوه بۆ ناکۆکی نهتهوی ناسوری له گهڵ کورد، گوايه ناسورییهکان چاویان بری به نهوی لهسهر نهرزی کورد دهوڵهتی ناسوری دروست بکهن، به کوشتنی پیشهواکهیان نهم پیلانهش پهکی خرا.^{۱۳۶}

هندیکی تر نهلێن، سمکۆ به هاندانی ئینگلیز بهرامبهر بهپاره نهم کارهی کردوه، مهبستی ئینگلیز له وهش نهوه بهو رینگه بۆ سهوکردایهتی ئاغا بطرس تهخت بێ. ^{۱۳۷} ئارشیفی ئهوه سهردهمی بهریتانیا ئیسته به نازادی له بهرهدهستی ههمو لیکۆ له وهیهک دایه، به لām هیشتا هیچ به لگهیهکی لهم بابتهی تی دا نه دۆزراوه نهوه، نهم قسهیه بسلێن.

هندیکی تر نهلێن، سمکۆ نهمی لهسهر خواستی والی نازه ربايجان کردوه بۆ شکاندن چاوی ناسورییهکان، له تۆلای کوشتاری خه لکی ورمی دا. ^{۱۳۸} چونکه هاوژه مان له گهڵ نهم کارهی سمکۆدا، والی نازه ربايجان ههزار کسێ نارد بو مینای شهرفخانه لهسهر ده رباحی ورمی بۆ نهوی ئهوانیش لهو قۆلهوه پهلامار بدن. سمکۆ خۆی لهو گفتوگۆیه دا که له گهڵ مستهفا پاشای یامولکی دا کردویهتی، دان به مهدا نهی، لهوه لāmی پرسیاریکی دا نهلێ:

((پرسیار: هۆی تیکچونو شه کردنت له گهڵ ناسورییهکان دا چی بو، تکایه پیم بلێ، مارشه معون، که ناشتی ریستو دۆستی کوردیو، له بهرچی کوژرا؟

((وه لām: بێ گومان ناگاداری نهوی که تورکو روس له جهنگی جیهانی دا چیان به کورد کرد! حمزه کهم هۆی کوشتنی مارشه معونت بۆ رون بکه مهوه" لهو ههراهی له باکوری کوردستان دا له نیتوان تورکو ئهرمهنی دا روی دا، ناسورییهکان چونه پال ئهرمه نییه کازو یارمه تییان دان، دواي شوړشی روسیا، روسهکان هیزهکانیان له سابلاخو ورمی کیشایهوه ژمارهیهکی زۆر چهکو جبهخانه، تۆپو رهشاشو تفهنگیان به جی هیشته ههموی بۆ ناسورییهکان مایهوه. چهند نهفسه ریکی روسو ناسورییهکان و هندی کار به دهستانی ئهوروپایی، دهیانزانی ئیران به هۆی لاوایو کزیی دهسهلاتو کهم دهرامه تییهوه ناتوانیت داکوکی له خۆی بکات، بۆیه ناسورییه چه که دارهکان و بستیان نهم دهرفهته له کيس نهدهنو نازه ربايجان که ناوچهیهکی گرنگی نیتوانی ئهرمه نو تورکو فارسه-بگرن... دواي

ئەمەي ئاسورىيەكان بەسەر فارسەكاندا سەركەوتنۇ بانگەسوزى سەربەخۆياندا،
 ھاتنە لام داواي ھاريكارييان لى كەردم، بۆ ئەمەي پىنگەمە بېچىنە ناو ئىرانەمە،
 مەنیش بەلئىنى يارمەتيم دانى... بەلام ئىرانىيەكان بەمەيان زانى، كەئاسورىيەكان
 داواي يارمەتییان لەمەن كەردە... نوێسەرتكى ئىران ھاتو داواي لى كەردم،
 كەپشتى ئاسورىيەكان نەگرم بەرامبەر بەمە بەلئىنى پاداشتو چاكە دانەمەيان
 دامى. لەبەر ئەمەش دەمزانى ئاسورىيەكان نيازىان وایە باكورى كوردستان بھەنە
 ژۆرركىنى خۆيانەمە داگىرى بھەن، بۆیە مارشەمەنوم كۆشت. ئىرانىيەكانىش
 لەبەلئىنى خۆيان پاشگەزبونەم. بۆیە مەنیش پەلامارم دانو ورمەيم گەرتو
 كار بەدەستانى خۆم لى دامەزراند. ١٣٩

٦/٣ لەتۆلەي خوينى مارشيموندا

ھەرچۆنە بى ئەم كارەي سەكۆ نەجمى خراپى لى وەشايەمە "لەلایەكەمە ورمەي
 خۆي بوبو بەمەلەبەندى شەرتكى دىنىي لەبەينى ئاسورىي مەسیحىو عەجەمى
 موسولماندا، كوژرانى مارشيمون كوردیشى تىگەلەوى شەركە كەردو شەركەكەي
 لەجاران گەرم تەركەد، لەلایەكەي تەرەو ئەم كارە ئاسورىيەكانى لەجاران زیاتەر
 وروژاند، كەوتنە شەرو خوينەرتى. تۆلەي كۆشتى مارشيمونيان لەخەلكى
 ورمەي كەردەم.

روژى شەمەمە ١٧ى مارتى ١٩١٨ مارشيمون كوژرا،

روژى دوشەمە ١٩ى مارت، ئەم ھەوالە گەيشتە ورمەي، ئاسورىيەكان دەستە
 دەستە رۆژانە ناو شارەو،

روژى سێشەمە ٢٠ى مارت، كۆشتارىيان دەست پەي كەردەو،

روژى چوارشەمە ٢١ى مارت، گەيشتە پەپەي تورەبونو خوينەرتى.

تەمەن ئەل:

١) ... لەبەيانى زەو، ھەيزە چەكدارەكان بەكۆلانو گەپەكەكاندا بۆلەبونەو،
 لەپەرخيان كەد بەمالى عالمو سەيدو پياو ناسراوكانى شاردا، كەوتنە كۆشتى
 بەكۆمەلەي خۆيانو خەزانەكانيانو، تالانى كەلەپەلەي ناوماڵەكانيان. لەو رۆژەدا
 ژمارەيكەي ژۆر لەعالمەكانو مەلاو سەيدەكان... كوژران. لەم روداوەدا زیاتەر لە ١٠
 ھزار موسولمان بەجۆرتكى ناخۆش بەدەستى مەسیحىيان كوژرانو شەھیدبون.
 جیلوكان لەپاش كۆشتى عولەماو سادات بەربونە تاقەكانى تەرى خەلك،
 ھەركەسێكیان لەھەزارو دەولەمەن، بچوكو گەورە، ژنو پیاو، لەكۆلانو بازاردا
 بىنى دايانە بەرگۆللە.

لەم رۆژە ترسناکەدا خەلکیکی زۆرخویان لەناو چالۆ کارێزو تەنوری مالاڵە
پەناو پەسێردا شاردەوه، لەکاتی پەلاماری چەکدارانی جیلودا بۆ سەر مالهەکان، بەو
جۆرە گیانی خۆیان پاراست.

هەر لەو رۆژەدا هەموو کوردەکان (کەپێشتر هێزە چەکدارەکانی مەسیحیەکان
چەکداریان کردبون) چەک کران و کوژران.

لەگوندەکان و دەوری شار، لەهەر جێیەک موسولمانێ یا کوردێکیان بەدیا، بێ
سەلمینمەو ئەیان کوشت.

بەم رەفتارە دڕندانەیە، بەڕادەیک خەلکیان شەلژان و ترساند، موسولمانەکان
لەهەر تاقمێ بون، لەمالەکانی خۆیاندا لەزێرابو بێدا خۆیان شاردەوه. ماوەی ۳
رۆژ هیچ کەس زاتی نەئەکرد لەمال دەربچێ، کۆلانەکان چۆڵ و گەڕە کەکان
لەخامۆشێکی کوشندەدا بون، شار شێوەی گۆرستانیکی چۆلکراوی بەخۆیەوه
گرتبو (۱۴۰)

نوسەرەکانی ورمی ژمارە کۆژراوەکانی ئەو رۆژە خۆیانایانە بە ۱۰ تا ۱۵
هزار کەس ئەخەمەلێن (۱۴۱) ئەم ژمارەیە ئەگەر زیادیشی پێوەنرابێ، ئەندازی رۆو
تورەبون، جۆری تۆڵەسەندنی خێلەکی ئێلەکانی ئاسوری دەرئەخەن.

چەندین هەزار کەس لەخەلکی ورمی بۆ پاراستنی گیانی خۆیان پەنایان بردبۆ
بەر مانی میستەر شید، کونسولگەی ئەمریکی، نەخۆشخانەی ئەمریکی، بارەگای
میسسیونی فەرەنسی. (۱۴۲) لەژێرگوشاری کونسولی ئەمریکی، ناغا بطرس
فەرمانی بەئاسورییەکاندا کەئێتەر دەس لەکوشتن و ترساندن هەڵبگرێ. (۱۴۳)

نیوەڕۆی ۲۲ی مارت فەرمانداری ورمی، عظیم السلطنە سەردار، جاریدا
کەئێتەر ئاسایش جێگیربۆ، هەر مەسیحیەک بچیتە سەر مانی کەسێ ئەبێ بگێڕێ
بدریتە دەس حکومەت. (۱۴۴)

سەرکردایەتی تێپە چەکدارەکانی ئاسوری پلانی پەلاماردانی بارەگاکی
سەمکۆی دانا. هەموو هێزەکانی خۆیان سازدا، هەرچی چوارپیتی ناوچەکەبو بۆ
هەلگرتنی تفاقێ جەنگ کۆیان کردەوه. ناغا بطرس خۆی سەرکردایەتی ئەو
هێزە ئەکرد کەبۆ گرتنی چەهریق دانرابو. هێزێکی تێرش کەئەبو پەلاماری
قوشچی و دەرووبەری بـدا، گاسفیلدی فەرەنسی و کۆلۆنیلیکی روسی
سەرکردایەتییان ئەکرد.

ناغا بطرس هەر بۆ شکاندن بەفری رێگاکی ۴۰۰ کەسی قەڵەوی لەگەڵ خۆی
بردبو. کتوپر هەلێ کوتایە سەر چەهریق. شەپێکی قورس رویدا. دایکی سەمکۆ
کچینکی جەغفەر ناغای بۆ کوژران. سەمکۆ خۆی لەبەر هێرشێ ئاسورییەکاندا

پن نه گړيا. كشایموه ناو خاکی تورکیا^{۱۴۵} ناسوریه کان بهدم ریځاوه هه لیان کوتایه سمر سملاس، دیلمان، قوشچی، عسکمر تاباد. په لاماره کدیان ۱۰ رژی خایاند، بهو پیری دلر قییموه کدوتنه کوشتاری کورنای خه لکی، تالانی ناوچه که. مه لپه بندی سملاسیان له کورد پاک کرده وه.^{۱۴۶}

رژی ۲۰ (جهمادی الاول) ناسوریه کان بهمونهی گرتنی چهریقموه له خوشی دا کردیان به ته که، لهم بهزمداد ۴۰ کسسی بیتاوان کوژران.^{۱۴۷}

به هوی نمو روداوانوه، بو پاراستنی هیمنیو تاسایشی شار، له کویونوه یه کدا له مالی عظیم السلطنه سردار، نه غومنه یکی تیکه لاو به ناوی ((کومیسوی نه منییه ت)) وه پیک هات، به لام نم کومیسوی نه هیچی پی نه نه کرا، چونکه ده سلاتی راسته قینه له ده س ناغا بطرسو چه کداره کانی دابو. حکومتی ناوه ندی ئیران لاوازیو نه ینه توانی کاریکی کاریگر بو رزگار کردنی خه لکی ورمی نه غامېدا. ناسوریه کان نه یان ویست خه لکی ورمی وه کو بارمته له گفتوگو کانی خویان دا بو ده ربازیون له سزاو جی کردنوهی خویان به کاریه ینن. کار به ده ستانی توریزیش نه یان ویست کاریه سهریمن، چونکه خویان کاریکی نه وتویان پی نه نه کرا دژی ناسوریه کان، همر لهو ماوه یه شدا واتهواتی هاتنی نژدوی تورک بلاویو یوه وه، به تاییه تی دوی نموهی سوپای روسی له ولایمته داگیراوه کانی عوسمانی کشا به وه وه، نژدوی تورک چوبوه وه بو وان، نمرزو مو شوی نه کانی تر.

گفتوگو له نیوان کار به ده ستانی توریزو ناسوریه کانی ورمی دا دهستی پی کرد. عظیم السلطنه دهستی له حاکمی هه لگرت. له توریزه وه دیسان اجلال الملک که چهند جاریکی تر حاکمی ورمی بو دانرایموه. پاش ماوه یه عظیم السلطنه کوژرا. ناسوریه کان بکوژه کدیان له همدان جی دا همل واسیوه.^{۱۴۸}

۷. سهره تاي کوتايي

هیرشی تورک و کشانه وهی ناسوری له ورمی

روسیای سؤقیتی له جندنگ ده رچو. دهستی له پشتیوانی نمرمندی ناسوری هه لگرت. خبریکی سازین بو له گهل حکومتی تورک. حکومتی قافقاز به شری ناوخوړه خبریک بو، نهی نه پهرژایه سمر یارمته دانی نه وان. نمو هیواییه هاوپه یانه کانیش به پیکیکنانی تیپه چه کداره کانی ناسوریان هبو، بو پرکردنوهی بوشایی روسی له جبهه یی تورکی دا، نک همر به وان نه هاته دی، به لکو نه وان خویان له شریکی خویناویموه گلان له گهل خه لکی ناوچه که. هاوپه یانه کان تا نه هات زیاتر له ناسوریه کان ناومید نه بون“ له لایه کوه له عوډه ی نمو نمرکه جندگییه نه نه هاتن که پتیان سپیردرا بو. له لایه کی تره وه دریشه دان به هاوکاری و

پشتیوانی تپیه‌کانی ناسوری، که له‌گه‌ل نازهری و کوردی دانیشتوی ناوچه‌که‌دا توشی شهریکی دینی و نه‌تسه‌وه‌یی خوژناوی بویون، ده‌ولته‌تانی فره‌نسه‌و به‌ریتانیاشی توشی ناکوکی نه‌کرد هم له‌گه‌ل ئێران وه‌کو ده‌ولته‌تو، هم له‌گه‌ل خه‌لکی ناوچه‌که وه‌کو کوردو نازهر. له‌بهر ئه‌وه کاربه‌ده‌ستانی فره‌نسی و ئینگلیزی خۆیان له‌یارمه‌تی دانیان ئه‌دزییه‌وه‌و، خهریکی ئه‌وه‌بون به‌ته‌نیا به‌جێیان به‌یلتن. ئینگلیزه‌کان هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه یارمه‌تیه‌کی که‌می ناسورییه‌کانیان دا‌بو. شتیکی ئه‌وتۆیان له‌لای ئه‌وان نه‌بو ئێیان به‌سێننه‌وه، یا به‌یکشینه‌وه. فره‌نسییه‌کانیش له‌ ۲۷ی نیسان‌دا هه‌مویان ورمییان چۆل‌کرد، جگه له‌کاپته‌ن گاسفیلد، که‌نویش خۆی مایه‌وه. فره‌مانبه‌رانی روسییش له‌سه‌ر داوای حکومه‌تی قاقاز گه‌رانه‌وه. ناسورییه‌کان خۆیان به‌ته‌نیا مابونه‌وه له‌گه‌ل چه‌ند نه‌فسه‌ریکی فره‌نسی و روسی که‌نه‌وانیش به‌نازه‌زی خۆیان مابونه‌وه، له‌گه‌ل میسیۆنی ئه‌مریکایی و فره‌نسی.^{۱۴۹}

نۆردوی تورک که‌وت‌به‌وه پێشه‌وه‌ی به‌ره‌و نازه‌ربایجان. ئه‌م هه‌وا له‌ دلی موسو له‌مانه‌کانی خۆش نه‌کردو مه‌سیحیه‌کانی ئه‌ترساند. له‌م لاشه‌وه هێزه‌کانی ئینگلیز بۆ پرکردنه‌وه‌ی شوێنی روس، هێزه‌کانی خۆی نه‌نارد ئێران. روه‌تی جه‌نگ له‌هه‌مو جبه‌ه‌کان‌دا به‌قازانجی به‌ریتانیا بو. نیشانه‌ی لاوازی‌بون و تیشکان خه‌ریکه‌بو له‌ناو هێزه‌کانی تورک‌دا ده‌ره‌که‌وت. به‌لام تورک له‌سنوری ئێرانییه‌وه له‌پێشه‌وه‌ی دا‌بو. هێزه‌کی تورک له‌شنۆ ته‌ پهری‌بو، گه‌یشت‌به‌وه سه‌لدوز جگه له‌تپیه‌کانی ناسوری هێزه‌کی‌تر له‌پرتگیان دانیه‌و. هێزه‌کانی تورک له‌دو لاوه پێشه‌وه‌ییان‌کرد“ له‌بایه‌زید و ماکووه، هه‌روه‌ها له‌ره‌واندزه‌وه بۆ ئه‌وه‌ی سه‌رانسه‌ری خۆرئاوای ده‌رباجه‌ی ورمی ئابلقه‌ بده‌ن. له‌لای سه‌روه سه‌مکوۆ له‌لای خواره‌وه سه‌ید ته‌ها هاوکاری هێزه‌کانی تورکیان‌کرد. یه‌که‌مین پێک‌دا‌ن له‌ناوه‌راستی نیسان‌دا له‌نیوانی تورک و ناسورییه‌کان‌دا له‌لای شنۆ روی‌دا.^{۱۵۰} له‌سه‌لماس و خوی چه‌ند تیکه‌له‌چونیکی‌تر روی‌دا. ناو شاری ورمی له‌ده‌س ناغا بطرس و چه‌ک‌داره‌کانی‌دا‌بو. سته‌م و پشتیوی به‌رده‌وام‌بو. گفتوگو‌کانی ناسورییه‌کان له‌گه‌ل کاربه‌ده‌ستانی ته‌وریز سه‌ری نه‌گرت. هه‌روه‌ها گفتوگو‌کانیان له‌گه‌ل تورکیش به‌ هه‌وه بو^{۱۵۱} کاربه‌ده‌ستانی ته‌وریز بۆ ئه‌وه‌ی ناسورییه‌کانیان له‌کوژ بێتیه‌وه، ته‌یان ویست هانیان بده‌ن به‌ره‌و قاقاز بۆن. ناسورییه‌کان تاته‌هات ناو‌مه‌یدتر نه‌بون. گاسفیلد له‌و رۆژانه‌دا نویستی: ((... ئیمه له‌هه‌مو لایه‌که‌وه گه‌مارۆ درابوین... تفاق‌ی جه‌نگی له‌که‌م بونه‌وه دا‌بو... دا‌بین‌کردنی نازوقه رۆژ به‌رۆژ دۆزار ته‌ربه‌و، ناوچه‌که له‌لایه‌ن سوپای روسیه‌وه روتینه‌را بوه‌وه، توانای دا‌بین‌کردنی خواره‌مه‌نی خه‌لکی

ناسایی و ۶۵ هزار پەنابەری (جیلوو ئەرمانی وان)ی نەبو، قاتوقری و برسیستی رۆژ بەرۆژ زیاتر هەستی پێ ئەکرا، پەتا گالەیی بە ئێرانی و مسیحییەکان ئەکرد. پشیتوی رۆژ بەرۆژ زیاتر نەبو، موسولمانەکان کەوتبۆنە تالان و، کوشتاری بەکۆمەڵ ئیتەر نەئەبڕایەوه ... ئێمە بڕیارمان دا هەلکۆتینە سەر تورک لەناوچەیی سەلماس و تا جولفا رایان مالین تا لەو رینگەییەوه پێنەندێ خۆمان لەگەڵ نەدووێ قافقاز دروست بکەین داوای یارمەتییان لێ بکەین^{۱۵۲}

لە ۱۰ی تەموزدا فرۆکەییەکی ئینگیزی لەورمێ نیشتمو. فرۆکەوانەکە لەلایەن جەنەرال دنستۆفیل، فەرماندەیی هێزەکانی بەریتانیا لەسەروی ئێران، نێردرابو، بۆ ئەوەی بە ئاسورییەکان رابگەیهێنێ کە ئینگیزیەکان هیچ هێزێکی نامادەیان نییە بێنێرن بۆ یارمەتییان و، ئیتەر نەبێ پشت هەر بەخۆیان ببەستو، هێزەکانی بەریتانیا لەهەمەدان و بەشی سەروی ئەوێدا هەن بۆ ئەوەی ئەوانیش لەخواروی دەریایەیی ورمیو رینگەییەک بۆ خۆیان بکەنەوه، لەگەڵ ئەوان یەک بگرنەوه.^{۱۵۳}

لە ۲۰ی مانگەوه تاقمێک لەچەکدارەکانی ئاسوری بەسەرکردایەتی ئاغای بطرس کەوتنە تەقەلای کردنەوهی رینگەییەک بۆلای بیجارو ساین قەلا. بۆ ئەوەی لەگەڵ هێزەکانی ئینگیزی یەک بگرنەوه و هەولێ هێنایی یارمەتی بدەن. ئۆردوی تورک بەسەرکردایەتی سەلاحەدین پاشا تائەهات لەورمێ نزیکتر نەبۆوه. ئاسورییەکان وریان بەردابو. هیوای مانمەوه بەرەنگارییان نەمابو. لە ۲۹ی تەموزدا، ئەگەرچی سەرکردایەتی هێزە چەکدارەکانی ئاسوری ((ئەشتاب))، فەرمانێکی بەرمانەکانی ئاسوری ئەرمانی و روسی چاپ و بلاوکردهوه، داوای لەمسیحییەکان کردبو "هەمو دەس بدەنە چەک و ((بێ ترس و سەلمینەوه دواکەوتن، لەپێناوی گیان و مال و نیشتمان و رێکخراوەکیاندا بەرامبەر دوژمن رابوەست بۆ بەرەنگاری))" ^{۱۵۴} بەلام هەمان رۆژ ئاغای بطرس، بەتەلەفۆن لەبیجارووه ((ئەشتاب))ی ئاگادارکرد کە "هێزی تورک بەرو ورمێ ئەکشێن بەلام ئەلقەیی ئابلقەکیان شکێنراوه، ئەوانیش ئەتوانن لەهەمان رینگاو بەکشێنەوه بۆ بیجار. ورمێ لەژێردەستی خۆیاندا بو، بەلام بۆ ئەوەی خەلک بەپاشەکشەیان نەزانی و توشی کێشەو شەر نەبن، جاپیان بەناو شەڕادا کە هاتوچۆکردن ئیتەر قەدەغەییو، هەر کەس هاتوچۆ بکا یاری بەگیانی خۆی ئەکا.^{۱۵۵}

شەوی چوارشەممە، ۲ی ئابی ۱۹۱۸ ئاسورییەکان هەمو عەمارەکانی تەفاقی جەنگییان تەقاندەوه، هەندێ لەنازوقەو کەلوپەلەکانی خۆیان سوتان و، هەرچی شتیکی پێویست و بەنرخیان پێ هەلگیا یا بەعەرەبانە پێ بارکرا، بەپەلە پێچیانەوه، بەکۆمەڵ بەخا و خێزانەوه بەرو و بیجار بەرێ کەوتن.^{۱۵۶} بۆ بەیانی

خەلکی شار تیگەیشتن کەمەسیحییەکان رۆیشتون. پاش نیوەڕۆی ٣ی ئاب
پیشەنگی ئۆردوی تورک، کەبریتی بو لەسواری کوردو نازەری گەیشتنە ناو ورمی.
مەسیحییەکان لەهەلومەرجێکی زۆر سەختدا کشانووە، دەقان نوسیوتی:

((...ئەم کاروانە چەندین دە هەزار کەسییە ناپۆکیچکە هەرچەند ئەیان بیست
ئۆردوی عوسمانی نزیکتر ئەیتەو ئەوان لەرۆیشتن زیاتر پەلەیان ئەکرد. بۆ
ئاسانکردنی رۆیشتن کەلەپەلی قورسیان لەپێگە فێی ئەداو ئەیان ویست گیانی
خۆیان لەشەر بەساختی دەرباز بکەن. لەپێگاوە پرده کان کەباریکەبون لەبەر ئەوەی
هەمویان ئەیان ویست زوتر تێ پەڕن بەزۆری پێره کان ئەکەوتنە ئاوەوە ئەخەکان.
نەخۆشەکانی کەتوانای رۆیشتنیان ئەبو لەژێر درەختی چۆڵەوانی دا بەهێوای خوا
بەجێیان ئەیشتن و خۆیان هەلنەهاتن. ژنان و دایکانی کەمەندالەکانی خۆیان
بزرکەربو نالەو شیوەنیان ئەکرد. بەکورتی هەلومەرجی ئەوانە زۆر دلتەزین و
لەباس کردن نەنەهات، لەهەمووشی خراپتر جیلوکان و قاچاغەکانی ئەمرەنی کە
تائەوسا بوبوونە هۆی کوشتنی ئەو هەموو موسولمانانە، ئێستە لەگەڵ پێره میتردو
پێره ژنانی مەسیحی دا رەفتاری خراپیان ئەکرد، ئەوانیان بەکۆسپی خێرا رۆیشتنی
خۆیان ئەزان و ئەیان ویست بەهەر رێگەیەک بکۆی رزگاریان بێ ئەدەستیان.^{١٥٨}
(...ئەم کۆچە نالەبارە لەهەموو جێگایەک ئەکەوتە بەر هێرشێ دۆژمنەکانی، کە
لەسابلەخ دەرچون نزیکێ میانداو مجدالسلطنە سەرداری ورمی بۆ تۆلە سەندنی
هاوشاریەکانی خۆی رێگەی پێگرتن و زۆری لێ کوشتن، ئەوانی تریان خۆیان
گەیانە هێزەکانی ئینگلیز لەسایین قەلا)^{١٥٩}

شەری ناوخوا مەسیحی - موسولمان لەورمی رۆژی هەینی ٢٢ی شوباتی
١٩١٨ دەستی پێ کرد، تا رۆژی ١ی ئابی ١٩١٨ درێژەی کێشا. بەگەیشتنی ئۆردوی
عوسمانی تەواو بو. واتە ١٥٩ رۆژی خایاند. لەم شەپەدا بەقسە نووسەرائی
عەجەم ١٣٠ تا ١٤٠ هەزار کەس لەخەلکی ورمی و سەلەس و دەرووبەری کوژراون.^{١٦٠}
لەمەسیحییەکانیش تەنیا ٥٠ هەزار کەسیکیان گەیشتنە ساین قەلا، ئەوەی تریان
کەمیکی نەبێ ئەناوچەکانی پیشوری خۆیان دا مابوونەو، هەمویان لەپێگە
فەوتان.^{١٦١}

ژمارەی کوژراوی کورد دیار نیە چونکە کەس سەرژمێری نەکردووە، دیارە
نەویش زەرەری گیانی گەورە لێ کەوتووە. سەرەرای ئەوەی زۆری ناوچەکانی
کوردستان بوبوونە رێپەلگە سەپاکی تورک و روس، شەری ناوخوا ئەمرەنی و
ئاسوریی بوبو سەربار. رەنگە یەکن لەشایەتە باشەکان، ئاغا پەتروس خۆی بێ.

ئاغا پەتروس لەو بەیاننامەیدا کە بەزمانی ئاسوری و فارسی لە ۱۹ی نیسانی ۱۹۱۸ دا بۆ ئاشتبونەوی مەسیحی و موسولمان، دەری کردووە نوسیویتی: ((برایینە! من کورتەیکەتەن لەسەر هەلومەرجی شەنۆ بۆ روون ئەکەممەوه، کەخۆم بەچای خۆم دیومە، چونکە دڵنیام کەدلی ناسک و وێژدانی ئێوه هیچ کاتی لە هەلومەرجی ئێمە و رەزا نابێت و تەحەمول ناکا، لەوانە، لەکۆڵانەکان، رینگەکان، ناو مالاندا ئەم دی ئێسقان گۆشتی پێوه نەماوه، پارچەکانی سەکەلیت و هەدیولایان هەل نەوهشاوه وەکوخۆی پێکەوه ماوه.

((لەو ناوچانە ناشتنی مردو، یارمەتی دانی هەژاران، ئاودان بەلێوی تینوی سوتاوی نەخۆشان، یا گریان و پرسە بۆ مردنی نەجیبان و ئەعیانەکانی خۆیان هەمووی وازی ئی هێنراوه و دەستی ئی هەلگیاوه.

((خۆراکی سەگەکانی ئێمە گۆشتی مرۆڤ، بەزۆری خۆراکی مرۆڤیش لەوێ گۆشتی پشیلەو سەگ و مرۆڤ. دەوڵەتمەندەکان گەشتونەتە دوایین پاروی خۆیان، رەنگ و روخساریان لەبرسا زەرد هەلگەراوه، منالان ئومێدیان بەبەزەیی و دلتەرمی دایکیان نەماوه نانیان بەهەنێ هەمویان لەجێیەکا خەربونەتەوه. لەژێری خۆیان ناتومێد بون.

((کەسانێکی زۆرم ئەدی گیایان ئەخوارد، وستم پرسایاریان ئی بکەم، سەری خۆیان راڤەشاند و هیچ وەلامێکیان نەئەدامەوه، زانیم کە لەگیانی خۆیان بێزاربون، هیچ گوێیان نەئەدایە ئێمەو خەریکی گیا خواردنی خۆیان بون.

((ئەگەرچی رێژلێنانی میوان لەهەمووشوێتی، لەسەر هەموکەس پێویستە، کەچی کابرایەکی خەلکی سەلدوز لەناچاری دا، هەردو میوانی بەرێژی خۆی کوشتەبون، گۆشتی هەردوکیانی خواردبو.

((چەند جار لەبەد بەدتر بێنراوه، دایک گۆشتی رانی منالە خۆشەویستەکانی خۆی خواردو)).

((هەمی هاوارو داد، برایینە! هاوارتان ئی ئەکەم لەپێناوی مرۆڤایەتی دا هەرچی زوتر رۆژگاری ئاشتبونەوه تەواوبکەن بۆ ئەوهی سالی داهاو پێویستیمان بەخواردنی گۆشتی ئەوهی خۆمان نەبێ...))^{۱۹۲}

لەو هێرشەدا بۆ سەر شەنۆ، ئاغا پەتروس خۆی سەرکردەیی هێزە چەکدارەکانی ئاسوری بو.

پهراویزه‌کانی به‌شی پینجه‌م:

۱. الدكتور احمد سوسه، ملامح من التاريخ القديم ليهود العراق، مركز الدراسات الفلسطينية- جامعة بغداد، ۱۹۷۸، ص ۵۹ "جرج ن. کرزن، ایران وقضیه ایران، ترجمه غ. وحید مازندرانی، جلد اول، چاپ دوم، تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲ش، ص ۶۸۳
۲. سوسه، ه. س، ل ۶۳ "علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، تهران: ابن سینا، اسفند ۱۳۴۸ش، ص ۷۰-۷۱
۳. سوسه، ه. س، ل ۱۱۹
۴. بۆ ناوی کتیبه‌کانی ویگرام، پروانه: سوسه، ملامح من... س. ن، ل ۶۱
۵. ک. پ. ماتفیث- بارمتی، الآشوریون في الازمنه، المعاصرة، ترجمة بنیامین م. بنیامین، تموز ۱۹۸۴، استرالیا. ثم نوسراوه چمند جاری کراوته عمره‌بی، به‌لام همویان ناتواو نازکوپینکن.
۶. سوسه، س. ن، ل ۶۸-۷۰ و ۳۲-۳۳
۷. ه. س، ل ۶۸
۸. پروانه: الدكتور المهندس نه‌محمد سوسه، مفصل العرب واليهود في التاريخ، بغداد، ۱۹۸۱، ص ۵۸۴-۶۰۳ هروها سرچاوهی پیشو.
۹. سوسه، ملامح من التلرخ... ل ۶۰
۱۰. امیر شرف خان بدلیسی، شرفنامه، به‌کوشش محمد عباسی، تهران، علمی، ۱۳۶۴ش، ص ۱۳۰، ۵۱۰
۱۱. سوسه، س. ن، ل ۹۴-۹۵ "دهقان، س. ن، ل ۶۸ "کرزن، س. ن، ل ۶۸۳
۱۲. دهقان، س. ن، ل ۶۸
۱۳. سوسه، س. ن، ل ۱۰۲
۱۴. کلودیوس جیمس ریچ، رحله ریچ الی العراق فی عام ۱۸۲۰، ترجمه بهاء‌الدین نوری، ج ۱، بغداد ۱۹۵۱، ص ۱۰۹
۱۵. کرزن، س. ن، ل ۶۸۲
۱۶. ه. س، ل ۶۹۳
۱۷. سوسه، س. ن، ل ۱۰۰-۱۰۱
۱۸. بدلیسی، س. ن، ل ۱۳۰
۱۹. ه. س، ل ۵۰۹
۲۰. ریچ، س. ن، ل ۱۹۶
۲۱. ه. س، ل ۱۹۶
۲۲. ه. ج
۲۳. واسیلی نیکیتین، کردو کردستان، ترجمه محمد قاضی، تهران، نیلوفر، ۱۳۶۶، ص ۴۱۲
۲۴. ه. س، ل ۴۱۳

۲۵. اسکندر غوریانس، قیام شیخ عبیدالله شمرینی در کردستان، به اهتمام عبدالله مردوخ، تهران: دنیای دانش، ۲۵۳۶، ص ۹۹
۲۶. مسعود البارزانی، البارزانی والحركة التحریرية الكردية: انتفاضة بارزان الاولى ۱۹۳۱-۱۹۳۲، مطبعة خببات، ۱۹۸۶، ص ۲۰
۲۷. محمد تمدن، اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضائیه، تهران: چاپ اسلامی، ۱۳۵۰، ص ۹۴
۲۸. دهقان، س ن، ل ۱۵۱
۲۹. تمدن، س ن، ل ۹۴ دهقان، س ن، ل ۲۲۰ اوژن اوپن، ایران امروز، ترجمه و حواشی و توضیحات از علی اصغر سعیدی، تهران: زوار، ۱۳۶۲، ش ۱۰۴، ص ۳۰
۳۰. سوسه، س ن، ل ۱۲۲ کرزن، س ن، ل ۶۸۸
۳۱. اوپن، س ن، ل ۱۰۰
۳۲. سوسه، س ن، ل ۱۲۲
۳۳. دهقان، س ن، ل ۲۱۸
۳۴. دهقان، س ن، ل ۲۱۹ تمدن، س ن، ل ۹۸، اوپن، س ن، ل ۱۰۴، سوسه، س ن، ل ۱۲۲
۳۵. دهقان، س ن، ل ۱۴۲
۳۶. سوسه، س ن، ل ۱۲۲
۳۷. دهقان، س ن، ل ۱۴۶
۳۸. سوسه، س ن، ل ۱۲۰
۳۹. اوپن، س ن، ل ۱۰۲
۴۰. سوسه، س ن، ل ۱۲۰
۴۱. ه س، ل ۱۱۹-۱۲۱
۴۲. ه س، ل ۱۱۷-۱۱۹
۴۳. دهقان، س ن، ل ۲۲۰، تمدن، س ن، ل ۱۰۴
۴۴. جلیل، نهضة الاكراد الثقافية...، طبعه بیروت، ص ۱۲۷
۴۵. سوسه، س ن، ل ۱۲۴
۴۶. ه ج
۴۷. مسیوب نکیتین، ایرانی که من شناختم، ترجمه علی محمد فروشی، ج ۲، تهران، معرفت، ۲۵۳۶، ل ۲۲۴
۴۸. دهقان، س ن، ل ۴۸۹
۴۹. تیکستی تمواری مرامنامه: تمدن، ل ۲۰۴ تا ۲۰۷ همدوها بمشیکی بناتمواری
- جیاوازی له: بارمتی، ل ۸۲-۸۳
۵۰. ((الانقلاب السياسی العثماني))، مجلة الهلال، الجزء الاول، السنة ۱۷، القاهرة، ۱ تشرین اول ۱۹۱۸، القاهرة، ص ۶

۹۱. ((عبدالمعید الشانی: حیاتہ السیاسیة))، مجلۃ الهلال، الجزء الاول، السنة ۱۷، القاهرة، تموز ۱۹۰۹، ص ۵۷۱
۹۲. مجلۃ الهلال، ج ۱، ص ۱۷، ص ۱۰
۹۳. الدكتور عبدالجبار قادر غفور، ((الفکر الكردي الدكتور عبدالله جودت ۱۸۶۹-۱۹۳۲))، ترجمۃ عبدالفتاح علي عيسى، گوفاری (کاروان)، ۴۶، بغداد، تہ مموزی ۱۹۸۶، ل ۱۴۶-۱۵۳
۹۴. الهلال، ج ۶، ص ۱۷، ۱، مارت ۱۹۰۹، ص ۳۷۵-۳۷۶
۹۵. د. جبار قادر، ((ارژونامی (کورود)) او چند زانیاری یه کی نوی، گوفاری کاروان، ژماره ۳۲، بغداد، مایسی ۱۹۸۵، ل ۷-۱۱
۹۶. ژان ماری کارزو، ارمنستان ۱۹۱۵، ترجمہ فریبرز برزگر، تهران: جاویدان، ابان ماه ۲۵۳۵، ص ۱۷۵-۱۷۶
۹۷. لینچوفسکی، س ن، ل ۵۷
۹۸. نیکیتین، کرد...، ل ۴۱۷
۹۹. ماتقیف، س ن، ل ۷۱
۱۰۰. ه. س، ل ۷۲
۱۰۱. ج
۱۰۲. ه. س، ل ۷۴
۱۰۳. ه. س، ل ۷۶
۱۰۴. دانیال متی، ((رویدادهای ارومیه و کردستان شمالی-دسامبر ۱۹۱۷ تا ژوئیه ۱۹۱۸-در آرشیوهای نظامی فرانسه))، مجلہ دراسات کردیہ-مطالعات کردی، پاریس: مرکز تحقیقات انستیتو کرد، ش ۱، ص ۳۸
۱۰۵. اوژان اوین، ایران امروز، ص ۹۹-۱۰۰
۱۰۶. کسروی، س ن، ل ۵۹۹ "تمدن، س ن، ل ۱۱۸
۱۰۷. دهقان، س ن، ل ۴۶۰
۱۰۸. ه. س، ل ۶۰۰
۱۰۹. یز درژہی ثم باسہ پروانہ، عبدالقادر دہباغی، ((چند دیریک لمیٹرو))، ہنشی یدکم، گوفاری کاروان، ژ ۵۴، بغداد، نیسانی ۱۹۸۷، ل ۲۱-۳۲. ہنشی دوم، ژ ۵۵، نیاری ۱۹۸۷، ل ۲-۷
۱۱۰. کسروی، س ن، ل ۶۰۷
۱۱۱. تمدن، س ن، ل ۱۲۵
۱۱۲. احمد کسروی، س ن، ل ۶۰۵-۶۰۸
۱۱۳. دهقان، س ن، ل ۴۶۷ "تمدن، س ن، ل ۱۱۹
۱۱۴. نیکیتین، ایرانی کممن...، ل ۲۰۱-۲۰۲
۱۱۵. نیکیتین، کرد، ل ۴۶۶-۴۶۷

۷۶. کسروی، س ن، ل ۶۱۵-۶۱۷
 ۷۷. تمدن، س ن، ل ۱۲۳
 ۷۸. ه س، ل ۱۲۵
 ۷۹. ه س، ل ۱۳۰
 ۸۰. ج
 ۸۱. ج
 ۸۲. ه س، ل ۱۳۱
 ۸۳. ج
 ۸۴. ج
 ۸۵. بژ نمونه پروانه: دهقان، س ن، ل ۴۸۰ "کسروی، س ن، ل ۶۱۳" تمدن، س ن، ل ۱۱۹
 ۸۶. تمدن، س ن، ل ۱۳۱-۱۳۲
 ۸۷. تمدن، س ن، ل ۱۳۶ "دهقان، س ن، ل ۴۸۱
 ۸۸. دهقان، س ن، ل ۴۸۱ "تمدن، س ن، ل ۱۳۳-۱۳۵
 ۸۹. ماتشیف، ل ۷۶
 ۹۰. ه س، ل ۷۸
 ۹۱. نیکیتین، ایرانی...، ل ۲۲۴-۲۲۵
 ۹۲. متی، س ن، ل ۳۶
 ۹۳. ه س، ل ۳۹
 ۹۴. نیکیتین، ایرانی...، س ن، ل ۲۱۰
 ۹۵. متی، س ن، ل ۳۶
 ۹۶. ه س، ل ۴۰
 ۹۷. ه س، ل ۴۰
 ۹۸. نیکیتین، تیرانی...، س ن، ل ۲۱۱
 ۹۹. تمدن، س ن، ل ۱۴۲
 ۱۰۰. ه س، ل ۱۴۳
 ۱۰۱. ه س، ل ۱۴۵-۱۴۷
 ۱۰۲. ویلنی بدیانه که: ه س، ل ۱۵۲
 ۱۰۳. ه س، ل ۱۵۳
 ۱۰۴. متی، س ن، ل ۳۷
 ۱۰۵. راگوئزاده لمتی، س ن، ل ۳۷
 ۱۰۶. نیکیتین، تیرانی...، س ن، ل ۲۳۶
 ۱۰۷. دانیال متی، س ن، ل ۴۲-۴۳
 ۱۰۸. نیکیتین، تیرانی...، س ن، ل ۲۳۸ "متی، س ن، ل ۴۳
 ۱۰۹. تمدن، س ن، ل ۱۶۰-۱۶۴

۱۱۰. دهقان، س ن، ل ۴۸۹.
۱۱۱. ه س، ل ۵۰۹.
۱۱۲. ژان ماری کارزو، س ن، ل ۲۴۲.
۱۱۳. دهقان، س ن، ل ۴۸۳ "کسروی، تاریخ هیجده ساله نادرآباجان، ج ۲، ل ۶۸۵.
۱۱۴. دهقان، س ن، ل ۴۸۷.
۱۱۵. ه س، ل ۴۹۵.
۱۱۶. متی، س ن، ل ۴۷.
۱۱۷. ه س، ل ۴۷.
۱۱۸. دهقان س ن، ل ۴۹۹.
۱۱۹. متی، س ن، ل ۴۷.
۱۲۰. دهقان، س ن، ل ۵۰۰.
۱۲۱. متی، س ن، ل ۴۷.
۱۲۲. دهقان، س ن، ل ۵۰۰.
۱۲۳. ه س، ل ۵۰۱.
۱۲۴. ه س، ل ۵۰۳.
۱۲۵. ه س، ل ۵۰۴.
۱۲۶. تمدن، س ن، ل ۱۸۲.
۱۲۷. دهقان، س ن، ل ۵۰۵ "تمدن، س ن، ل ۱۸۳.
۱۲۸. ه س، ل ۵۰۶.
۱۲۹. ه س، ل ۵۰۷.
۱۳۰. ه س، ل ۵۰۸.
۱۳۱. ه س، ل ۵۰۸.
۱۳۲. کسروی، س ن، ل ۷۲۶-۷۲۷ "دهقان، ل ۵۱۱-۵۱۲.
۱۳۳. تمدن، س ن، ل ۱۸۶.
۱۳۴. ه س، ل ۱۸۷.
۱۳۵. دهقان، س ن، ل ۵۱۳.
۱۳۶. علاءالدین سوجادی، شورش‌کنانی کورد و کوردو کوماری عراق، به‌غداد، ۱۹۵۹.
- ۲۵۴-۲۵۱ ل
۱۳۷. راگویتزراوده: متی، س ن، ل ۴۹.
۱۳۸. ه س، ل ۴۹.
۱۳۹. نهم گفتوگویی سمکزو مسته‌فای یامولکی له‌نازشیفی بیرتانی‌دا دوزراوهموه، ماموستا محمد رسول‌هاوار کردوییتی به‌کوردی، له‌گوتاری (ماموستای کوردی) ی سوییدی‌دا بیلوی کردۆتیموه.
۱۴۰. تمدن، س ن، ل ۱۸۸-۱۸۹.

۱۴۱. دهقان، س ن، ل ۵۱۵ "تمدن، س ن، ل ۱۸۸-۱۸۹
 ۱۴۲. دهقان، س ن، ل ۵۲۱
 ۱۴۳. تمدن، س ن، ل ۱۹۰
 ۱۴۴. دهقان، س ن، ل ۵۲۱-۵۲۲
 ۱۴۵. تمدن، س ن، ل ۱۹۳ "دهقان، س ن، ل ۵۲۲-۵۲۳
 ۱۴۶. متی، س ن، ل ۵۰
 ۱۴۷. دهقان، س ن، ل ۵۲۵
 ۱۴۸. ه س، ل ۵۲۷
 ۱۴۹. متی، س ن، ل ۵۲
 ۱۵۰. ه س، ل ۵۳
 ۱۵۱. تمدن، س ن، ل ۲۶۷
 ۱۵۲. متی، س ن، ل ۵۳
 ۱۵۳. متی، همدانی "تمدن، س ن، ل ۲۹۲
 ۱۵۴. دهقان، س ن، ل ۵۳۲
 ۱۵۵. تمدن، س ن، ل ۲۹۹
 ۱۵۶. ه س، ل ۳۰۱-۳۰۰
 ۱۵۷. ه س، ل ۳۰۲
 ۱۵۸. دهقان، س ن، ل ۵۳۷
 ۱۵۹. ج
 ۱۶۰. ه س، ل ۵۳۹
 ۱۶۱. ه س، ل ۵۴۰
 ۱۶۲. تمدن، س ن، ل ۲۱۷

٦. سمکۆ: یاخیبونی خیلەکی یا بزوتنه‌وهی نه‌ته‌وهیی

١- ئێران له‌کاروباری نه‌وه‌می دنیا‌دا

١/ بزوتنه‌وهی مه‌شروته‌ ١٣٢٤

زولموزی بی لێپرسینه‌وه‌ی کاربێده‌ستانی ده‌ولەتی ئێران خەلکی بە‌گیر هێنا بو. ناخونده‌کانی شیعه له‌مێن‌بەری مزگوتە‌کانه‌وه، بە‌تایبەتی له‌بۆنه‌ دینییه‌کانی موحرەم و ره‌مه‌زان‌دا، کەوت بونه‌ دوان دژی هەندێ له‌کاربێده‌ستانی گومرگ و سوکایەتی کردنی ئه‌وانه‌ به‌دین و به‌ناخونده‌کان.

بازرگانه‌کانی تاران نامەیه‌کی سکالایان بۆ عین الدوله‌ی، صدری اعظمی ئێران، نوسی گله‌ییان له‌زۆری تاریفی گومرگ و داوای کەم کردنه‌ویان کرد بو. له‌دانشتێکی هاوبەشی عین الدوله‌ و کاربێده‌ستانی گومرگ و نوێنه‌رانی بازرگانه‌کاندا، له‌باتی ئه‌وه‌ی گوێ له‌خواسته‌کانیان بگرن جێتوبیان پێ‌دان و سور بون له‌سەر هه‌مان چهره‌ی تاریفه. بازرگانه‌کان به‌ئاگاداری هەندێ له‌ناخونده‌کان بازاریان داخست و په‌نایان برده‌ به‌ر عبدالعظیم. له‌م ماوه‌یه‌دا مظفرالدین شا نه‌چو بۆ ئه‌وروپا. محمد عه‌لی میرزای کوری له‌تموڕزه‌وه هات بۆه تاران له‌جێگه‌ی ئه‌وه‌ی تا کاتی گه‌ڕانه‌وه‌ی محمد عه‌لی میرزا به‌قسه‌ی خۆش مانگرتنه‌که‌ی پێ‌شکاندن و گفتی پێ‌ دان له‌داوای گه‌ڕانه‌وه‌ی شا خواسته‌کانیان جێبه‌جێ بکا. له‌و ماوه‌یه‌دا روداوێکی ئه‌وتۆ نه‌قوما جگه‌ له‌کوشتنی جه‌وه‌ر ئاغای شوکا که له‌تموڕز به‌فرمانی وه‌لیعه‌هد، به‌لام دو ناخوندی گه‌وره‌و خاوه‌ن نفوزی تاران“ سه‌ید محمدی طباطبایی و سه‌ید عبداللای به‌بهانی له‌سه‌ره‌تای ساڵی ١٣٢٣ه‌وه به‌ نه‌ینی یه‌ک کەوت بون بۆ به‌ره‌هه‌ستی زولم و زۆری صدری اعظم و ده‌رباریانی تر.

شاو هاوسد فمره کانی، مانگیان پی چو. ئیتران به تمنگوچه لئمه یه کی نابوری دژواردا تی نه پیری. کهچی ئومان لئو سدفمره دا پاره یه کی زۆریان خمرج کرد بو، ئه وه به سمر زمانی ههمو کسموه بو.

عین الدوله و حاکمی تاران به هۆی مانگرتنی پیشو به قین بون له بازار گانه کانی تاران، بۆ ههه له گهران تۆله یان لی بکهنه وه. گرانی نرخه قهندیان کرده به هانه و چند که سینگیان له پیاهو ناسراوه کانیان فه لاقه کرد. ئهم کاره بازاری جولاند. بازارییان دوکانیان داخست و له مزگوتی ((شا)) کۆبونمه دادی خۆیان برده بهر ناخونده کان، ناخونده کان دو دهسته بون، دهسته یه کیان، له ناو ئهوانه دا نیمام جومعهی تاران، پشتیوانیان له عین الدوله و دهباریان نه کرد. دهسته کی تریان. طباطبایی و به بهانی رابریان نه کردن پشتیوانیان له بازار گانه کان و خه لک نه کرد. نیمام جومعه به پیلاتیکی زیره گانه کۆبونمه کی شتواندو خمریک بو بیته ناژاوه یه کی خوتناری. طباطبایی و به بهانی و دهستوپیتونده کانیان تارانیان به جی هیشته و پهنایان برده بهر عبدالعظیم، دهو له ت به زۆر بازاری به خه لک کرده وه. همرکس دوکانی نه کرده وه فرمان درا تالان بکری.

له عبدالعظیم نزیکه کی دو هزار کس له ناخوندو واعیظ طه له بهی دینی و هه ندی بازارگان کۆبونمه. له تاران بۆ هاوده نگه له گه ل ئومان جاروبار بازار دا نه خرا. کار به دهستان به زۆر پیتان نه کرد نه وه. کیشه که تا نه هات گه وهر نه بو. گفتوگۆ راسته و خۆی مانگرتوه کان له گه ل عین الدوله نه بجامی کی سمرکه وتوی نه بو. له ریزگی سدفیری عوسمانیه وه یه کسمر خواسته کانی خۆیان بۆ شا نارد. گرنگ ترینیان دامه زرانندی ((عده لته خانه)) بو له ههمو ئیتران دا. سدفیری عوسمانی به هۆی مشیر الدوله ی وه زیری کاروباری ده ره وه ی ئیترانه وه خواسته کانی گه یانده شا. همرچهنده عین الدوله و دهباریانی تر پیتان خۆش نه بو، به لām شا موافقه تی له سمر دامه زرانندی ((عده لته خانه)) کردو به خه تی خۆی به بجۆره فرمانی ده رکرد:

((جدهابی نه شرف نه تایبگی اعظم

همر وه کو چه ندین جار ئهم نیازه ی خۆمان اظهار فمرمه که ریکه خستو دامه زرانندی عده لته خانه ی دهو له تی بۆ جیهه جی کردنی نه حکامی شرعی مو طاع و ناسایشی ره عییه ت له ههمو شتی واجیب تره و وا به ناشکره بریار نه فمرمین بۆ به جی هینانی ئهم نیازه پیروژه قانونی مه عده لته ی نیسلامیه که عیبار ته له ته عینی حدود و نه حکامی شریعه تی مظهره نه بی له ههمو مه مالیکی مه حروسه ی ئیتران دا به زووی دامه زری به جۆری که له ناو هیچ یه کی

له چینه کانی ره عییه تدا جیاوازی نه کړئ و له جیبه جی کردنی عدلو سزادان دا به جوړئ که له نیزامنامه یی هم قانوندا نیشاره تی پی نه که یی ملاحظه ی اشخاصو طه رهداری بی جی بهی چهن دوچونو به راستی مسموع بی. هه لته به به همدان شیوه کیتا بجه ده نموسرئ فاصله کانی به پیی قانونه کانی شموعی مو طاع ریک بخړئ و به عمرزی بگه یه نه تا له همدو ولایته کاند ا کاری پی بکړئ و تهرتیبائی مه جلیسش به شیوه یه کی راست بکړئ، هه لته به هم جوړه مسته دعیائی عولمه ای ته علام که با عیسی دوعا گوئی زوړتری نیمه یه همدو کات مه قبول نه بی. هم ده ستخته ی نیمه ش به عومومی ولایت رابگه یه نه مانگی ذی القعه ده ۱۳۲۳))^۱

عین الدوله و زوړ له کار به ده سته کانی تری ده ولت دژ د امه زران دنی عداله تخانه بون، دوا ی نیشتنوه ی خوړشانی خه لک نه یان نه هیشت فرمانه کمی شا جیبه جی بکړئ، به لکو که وتنه کوشتن و راوانی نازاد یخوازه کانو دور خستنه یو یان له تاران. بزوتنه یو داوا کردنی عداله تخانه سر له نو ی پهری سهندوه. خه لک و ناخونده کان کوشتنی سیدی کی نازاد یخوازیان کرد بدییانوی کو بونه و مانگرتن له مزگو تی ((نادینه)) بو داوا کردنی دامه زران دنی عداله تخانه. هیزه کانی ده ولت گمارو یان دان نه یان نه هیشت نان و ناریان بو بجی. له ژیر گوشاری دهر باردا مانگرتنه که سری نه گرت. هم بازار کرایوه هم زوړی توانمی له نادینه کو بونه و بلاوه یان لی کرد. به لام شا ریگای دا به ناخونده کان به نازادی بو هر کو ی نه یان مو ی برون. توانیش به که و مل کو چیان کرد بو قوم.

له و سرده مه دا له ئیران نه ریتی ((بست نشینی)) هه بو. نه و ی گپو گرتی کی هه بویه په نای نه برده بهر نیما مزاده، مزگوت، مالی موجب هیده کان، ته لگراف خانه، یاخود سمرای سفارته و کونسولگی ده ولتانی بیگانه. گموره ی نه و یی نه کرده تکا کار لای ده ولت بو چاره کردنی کیشه کمی. روژی ۲۶ ی جمادی الاول ۵۰ کس له بازارگانو ته له بهی دینی په نایان برده بهر سفارته ی بهریتانی له تاران و ((بست نشین)) بون، خه لک که دیان سفارته دالده ی توانمی دا روژی بهروژی زیادیان کرد. هر چین و تو ریژی کی که و لایه تی له نا و باخی سفارته دا خیه تیکی بو خوی همل دا. ژماره ی بست نشینه کان له ۱۳ هزار کهس تی نه پری. بازار پی تاران به تمواوی داخرا.

بست نشینه کان له رپی ((قائم بالاعمال)) ی بهریتانیوه خواسته کانی خو یان نارد بو دهر بار خواسته کانیان له سره تادا بریتی بوله:
۱- گپرانوه ی عولمه ای موهاجیر بو تاران.

- ۲- دلتیا بون لموی کس بیدیانو ناگیرئ و تمشکهخه نادرئ.
۳- ناسایشی ولات، چونکه تمپرئ کس خاوهنی مال و گیانی خوی نیه.
۴- داممزراندنی عداله تخانه که عولمه ماو بازارگانان و پیشه کانی تری تی دا

بمشدار بن.

۵- بکوژی دو سیدی مدزن سزا بدرین^۲.
عین نه لده وله خواسته کانی رت کرد نه وه، مانگرتنی نسمان له باخی
سه فاره تدا، مانگرتنی ناخونده کان و لایه نگره کانیان له قوم، داخستنی دوکان و
بازاری تاران دریتزی کیشا. بهست نشینه کان کاتی دلتیا بون له پشٹیوانی خه لگ
خواسته کانیان زیاتر کرد. دیسانوه لمری شارژ خواسته کانی خویان به مجوره دا به
شا:

- ۱- گپرانموی عولمه ای نه علام.
۲- لی خستنی شازاده نه تاییگ.
۳- داممزراندنی دارالشوری.
۴- سزادانی بکوژانی شهیدانی نیشتمان.
۵- گپرانموی دهر کراوه کان.

محمد عه لی میرزا هیشتا ولیعهده بو. له گه ل عین الدوله ناکوک بو. عین
الدوله نمی ویست له جیگای نمو یه کیکی تر بکاته ولیعهده. نمویش نمی ویست
خوی بیی به شا. بو نموی پشٹیوانی ناخونده کان و خه لگ به دهس بهیئتی
ته لگرافیککی له تموریزوه نارد بو شا پشٹیوانی له خواسته کانی بهست نشینه کان
کرد. ناخونده کانی تموریزیشی وا لی کرد. نموایش ته لگراف بو پشٹیوانی
له خواستی بهست نشینه کان بنیرن بو شا. شا موافقه تی له سر داواکمی محمد
عه لی میرزا کردو بهم فرمانی لای خوارو ((مشروته)) ای راگه یاند:
(جهنابی مشرف صدری اعظم

سبهارت بهوی حمزوه تی باری تعالی جل شانہ سدر شتی پیشکوتن و خوشیی
مه مالیکی مه حوسسی تیرانی به کفه کیفایه تی نیمه سپاردوه و شه خسی
هومایونی نیمه کردۆته پاریزه ری مافه کانی هه مو نه مالی تیران و رعیه تی
دۆسته کانمان له بهر نه وه لهم کاتدا که بیرو ویستی هومایونی نیمه هاته سر نموی
که بو خوشیی و ناسایشی گشت خه لکی تیران و بو داممزراندن و پتموکردنی
بناغه کانی ده ولت نیصلاحتی پیویست به شینه یی له دائیره کانی ده ولته تی و
مهمله که تی دابکرئ. بریارمان دا مه جلیسی شورای میلی له ه لبریز درواوانی

شازاده‌كان و عولماو قاجاريدو نعيميانو نئشرافو مەللاكان و توجارو ئەصناف بەهەلبژاردنى ئىم چىنە ناوبراوانە لىدار الخىلافى تاران پىك بى و رىك بخىرى بۆ ئىموى لەئىمر كەكانى كاروبارى دەولەتى و مەملەكەتى و قازانچى گەشتى دا راوئىژو لىكۆلىنموى پىئىست بىكاو يارمەتى پىئىستى ھەيشەتى وەزىرانى دەولەتخوای ئىمە بدا لىم ئىصلاحتەدا كەبۆ بەختىارى و خوشى ئىران ئەكرى و بىمىرى ئاسايش و دلتىياىمىو باورى خۇيان بۆ خىرى دەولەت و مىللەت و قازانچى گەشتى و پىئىستەكانى ھەمو ئەھالى مەملەكەت لىرى شەخسى يەكەمى دەولەتمو بەدەرز بگەيدەنئ تا بەموافەقتى ھومايۆنى برازىنرەتمو و جىبەجى بگرى. ديارە بەپىتى ئىم دەسختە موبارەكە نىزامنامە و تەرتىباتى ئىم مەجلىسە و نەسباب و پىئىستەكانى پىك ھىنانى بەپىتى سەلماندن و ئىمزاى ھەلبژىردراو ەكان لىم رۆژو ە نامادە ئىمى كە بەسەلماندى مىلوكانە بگا و بىون اللە تەعالى مەجلىسى شورای ناوبرا و كەپاسەوانى ەمدلى ئىمەيە دائەمەزى و دەس ئەكا بەئىصلاحتى پىئىستى كاروبارى مەملەكەت و جىبەجى كەردنى قانۇنەكانى شەرى موقەدەس. ھەروەھا بىر بار ئەدەين كەرونوسى دەسختى موبارەك بلاءوبكرەتمو تا ھەمو ئەھالى لىنەيازە باشەكانى ئىمە كە بەتەواوى دەربارى پىشكەوتنى دەولەت و مىللەتى ئىرانە وەكو پىئىست ئاگادار و بەخۇشەيەمە خەرىكى دوعاگۆبى دەوامى ئىم دەولەت و ئىم نىعمەتە بى زەوالە بن. لەكۆشكى ساحبقرانىە لەچارە ھەمى مانگى جمادى الثانى ۱۳۲۴ى ھىجرى لەيانزە ھەمىن سالى سەلتەنەتى ئىمەدا...)).

ئىم فەرمانە بۆ مەشرەتەخوازن بەس نەبو، لەبەرئەمە كۆتايىيان بەمانگرتەكەيان نەھىتا تا شا فەرمانىكى ترى بەجۆرە راگەياند:
(جەنابى نەشرف سەدرى اعظم

بۆ تەواو كەردنى دەسختى پىشوى خۆمان لە ۱۴ى جمادى الثانى ۱۳۲۴ كە بەسەرىمى ئىمرو فەرمانان بۆ پىكەيتەنانى مەجلىسى ھەلبژىردراوى مىللەت فەرمو بو سەرلەنوى بۆ ئىموى ھەمو ئەھالى و ئەفرادى مىللەت لە بۆچونى تەواوى ھومايۆنىمان ئاگادار بن فەرمان و بىر بار ئەدەين كە مەجلىسى ناوبرا و بەپىتى دەسختى پىشو بەئاشكرا دايمەزى پاش ھەلبژاردنى ئەندامانى مەجلىس بەشەكانى نىزامى مەجلىسى شورای ئىسلامى بەپىتى پەسەند كەردن و ئىمزاى ھەلبژىردراو ەكان بەجۆرى كەشايستى مىللەت و مەملەكەت و قانۇنەكانى شەرى موقەدەس پى رىك بىمەن كە بەشەرفى ەمىر و بەئىمزاى ھومايۆنىمان برازىنرەتمو و بەپىتى نىظامنامەى ناوبرا و ئىم ئامانجە پىرۆزە ئەنجام بەردى...)).

لهپاش بلاوبونموی نو فرمانه ئیتر بو بهشایی و زه‌ماوه‌ن. به‌ست نشینه‌کان
کو‌تاییان به‌مانگرتن هینا. دوکان و بازار کرایمه، ناخونده‌کان و
ده‌ستوپیه‌نده‌کانیان به‌سرکو‌تویی له‌قوموه‌ گه‌رانوه‌ تاران.

له‌٢٧ی جمادی الثاني دا نزیکه‌ی دوهمزار کس له‌ناخوند، ده‌بارییان، وه‌زیران،
سمرانی بزوتنه‌وه‌ کهو خه‌لکی تر له‌ (مدرسه‌ی نظام) له‌تاران کو‌بونموه‌ بو دانانی
نه‌جومه‌نیکی کاتی بو نامه‌ده‌کردنی (نیزامنامه‌ی ئینتیخابات).

له‌١٩ی ره‌ج‌به‌دا شا (نیزامنامه‌ی ئینتیخابات) ی ئیمزا‌کرد. ئهم
نیزامنامه‌یه‌ خه‌لکی دابه‌ش کرد بو به‌سر ٦‌چین‌دا، شازاده‌کان و قاجارییان،
عالمه‌کان و طه‌لبه، نه‌عیان، بازرگانه‌کان، زه‌ویدارو جوتیار، پیشمه‌ره‌کان.

له‌مانگی شوالی ههمان سال‌دا له‌تاران هه‌ل‌بژاردنی گشتی کرا بو (مه‌جلیسی
شو‌رای میلی). بو تاران ٦٠‌نۆتیه‌ر دیاری کرا بو، ٤ بو شازاده‌کان، ٤ بو
عوله‌مار ته‌لبه، ١٠ بو بازرگانه‌کان، ١٠ بو زه‌ویدارو جوتیاره‌کان، ٣٢ بو
پیشمه‌ره‌کان.

له‌٢٤ی ذی القعدة ١٣٢٤‌دا مه‌جلیس (قانونی ئه‌ساسی) له‌ ٥٠ ماده‌ده‌دا
دانا شاهو، وه‌لیعه‌ده‌ محمد عه‌لی میرزا ئیمزایان کرد. به‌م‌جۆره‌ ئیتران
له‌پۆنمی (شایه‌تی ئۆتۆکراتیه‌وه) بو به‌پۆنمیکی (شایه‌تی ده‌ستوری) پاش
ئمه‌ به‌چنده‌ رۆژی مظفرالدین شا مرد. محمد عه‌لی له‌جیگی ببو به‌شای ئیتران.

ئمه‌ روداوه‌ گزنگانه‌ له‌تاران ببو که‌چی شاره‌کانی تری ئیتران کوشومات بون.
بزوتنه‌وه‌ی مشروته‌ نه‌گه‌یشت بو هه‌چ کامیان. ده‌ربار نه‌ی ئه‌ویست به‌ته‌نیه‌وه‌.
ئهی ویست ههر له‌تاران‌دا قه‌تیس بئ. به‌لام دوا‌ی هه‌ل‌بژاردنی نۆنه‌رانی تاران،
شاری ته‌وریزیش راپه‌ری، به‌سه‌دان کس خزانه‌ سه‌رای کونسولگی به‌ریتانیوه‌
داوایان نه‌کرد "مشروته‌ نازه‌ربایه‌نیش بگه‌رته‌وه‌. شا موافقه‌تی کرد له‌ویش
جیبه‌جئ بکری. ئیتر شاره‌کانی تریش ده‌ستیان پئ کرد.

بزوتنه‌وه‌ی مشروته‌ له‌سه‌ره‌تاوه‌ توشی چنده‌ گه‌و‌گرفتیه‌کی دژوار بو. ناکۆکی
نیوان مشروته‌خوازان و ده‌ربارو کاربه‌ده‌ستانی زۆردار، ناکۆکی نیوان
مشروته‌خوازان و ناخونده‌ مشروعه‌خوازه‌کان، نه‌گه‌رچی به‌ریتانیا لایه‌نگری
مشروته‌ بو، بگه‌ر دیپلومه‌اته به‌ریتانیه‌کان خواسته‌کانی گه‌لی ئیترانیان گه‌یاند
به‌شاو ده‌ربار، به‌لام روسیا به‌توندی دژی مشروته‌ بو. سه‌رباری ئه‌مانه‌ تورک
به‌بیانوی کیشه‌ی سنوره‌وه‌ به‌هاوده‌ستی هه‌ژه‌ کورده‌کان له‌شکری له‌لای بانو
سابلاخ و ورمیوه‌ نارد ه‌ کورده‌ستانی ئیتران.

له‌مانگی ربيع الثاني ۱۳۲۵ دا مه‌جليس قانوني ((نه‌خومهنی نیاله‌تی و ولایه‌تی)) داناو کردی به‌بشی له‌قانونی ئه‌ساسی. به‌گوێزهی ئهم قانونه ئیتران نه‌بو به‌چوار نیاله‌ت، نازه‌ربایجان، خۆراسان، فارس، کرمان. هه‌ریه‌کێ له‌م نیاله‌تانه ((نه‌خومهن)) ی هه‌لبژێردراوی تایبه‌تی خۆی ته‌بو. شوێنه‌کانی تهریش به‌ولایه‌ت دانرا بون.

کیشمی نه‌تموه‌یی له‌ئێران وه‌کو کیشمی نه‌تموه‌یی له‌تورکیا دژوار نه‌بو یاخود هه‌شتاوه‌ها نه‌گه‌یشته‌ بو. له‌کاتی‌کا دوا‌به‌دوای ((ئینقیلابی عوسمانی)) کیشمی نه‌تموه‌یی و دینی له‌تورکیا ته‌قیسه‌وه، له‌ئێران، نه‌گه‌رچی ئه‌مڕیش وه‌کو تورکیا ولاتیکی فره‌نه‌تموه‌یی فره‌مه‌زه‌ب بو که‌چی کیشمی نه‌تموه‌یی و مه‌زه‌بی له‌دوای ((ئینقیلابی مه‌شروته)) نه‌ته‌قیسه‌وه، سه‌رکرده‌کانی ئینقیلاب و کاربه‌ده‌ستانی ده‌ولته‌ هه‌یج به‌رنامه‌یه‌کیان نه‌بو بۆ جوۆری ره‌فتار له‌گه‌ڵ کیشمی نه‌تموه‌یی گه‌له‌کانی ئێران و کیشمی دینی و مه‌زه‌بییان.

بزوتنه‌وه‌ی مه‌شروته ده‌سکوتیکی دیوکراتیی بو بۆ هه‌مو گه‌له‌کانی ئێران، به‌لام گه‌وگرفتیی نه‌تموه‌یی و مه‌زه‌بی کوردی چاره‌سه‌ر نه‌کرد. کورد له‌په‌روی نه‌تموایه‌تییه‌وه جیاواز بو له‌نه‌تموه‌ی ده‌سه‌لاتداری ئێران، له‌په‌روی دینیشه‌وه زۆرایه‌تی کورد سوننی و مه‌زه‌بی ره‌سمی ده‌ولته‌ شیعه‌ بو. کورد له‌هه‌ردو روه‌وه هه‌ستی به‌زۆر لێ‌کراوی نه‌کرد. هه‌ر ئه‌وه‌ش بو زه‌مینه‌ی بۆ شوێش له‌ناو کوردا خۆش نه‌کرد. له‌دابشه‌کردنی ئێران دا به‌چوار نیاله‌ت، نه‌کرا وه‌کو جوۆری له‌چاره‌سه‌ر کردنی کیشمی نه‌تموه‌یی و مه‌زه‌بی کورد، هه‌مو ناوچه کوردنشینه‌کان به‌کرایه‌ته نیاله‌تی پێنجهم و هه‌ندێ ده‌سه‌لاتی ئۆتۆنۆمی هه‌بوایه.

٢/١ رێکه‌وتنی ١٩٠٧ ی له‌نگلۆ- روسی

قه‌رنی زیاتر بو ستراتیجی روسی و به‌ریتانی به‌رامبه‌ر ئێران ناکۆک و ناساز بو. روسیا ئه‌ی ویست ئێران هه‌ڵ لۆش و چه‌ندین ناوچه‌ی فراوانی به‌شینیه‌یی و له‌چه‌ند شه‌ری یه‌ک له‌دوای یه‌ک دا لێ داگیر کرد بو. به‌ریتانیاش ئه‌ی ویست ده‌ولته‌تی ئێران وه‌کو له‌مپه‌رێ له‌نیوان نفوزی ئه‌موو ده‌سه‌لاتی روس و له‌نیوان روسیا و ئاوه گه‌رمه‌کان دا به‌یئێ. سه‌ره‌نجام هه‌ردوکیان له‌تاو مه‌ترسی په‌ره‌سه‌ندنی ئالمان پێکهاتن کیشه‌ دێرینه‌کانیان ده‌رباره‌ی تیه‌ته، ئه‌فغانستان و ئێران به‌لادا بجه‌ن. له‌٣١ی ئابی ١٩٠٧ دا رێکه‌وتنی‌کیان له‌و باره‌یه‌وه ئیمزا کرد.

له‌په‌شه‌کی ئهم رێکه‌وتنه‌دا نوسرا بو:

((له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌ولته‌تانی به‌ریتانیا و روسیا، به‌جوته پاراستنی سه‌ربه‌خۆیی و یه‌کیته‌ی ئه‌مری ئێرانیان گرتۆته ئه‌ستۆ

لهېرئوموي همدوکیان، بېراستی نارېزوي پارېزگاري نارامو ناسايش
لهسرانسېري خاكي نېم ولائېداو، جېنگېربوني همېشه يې نېم تيازاتي وه كو يېك
بؤ بازرگاني و پېشېسازي همو گېلاني تر لېم بېشې جېهان دا نه كمن.

لهېرئوموي كه هېره كې لېم دو دولته، سېارهت بېهوي جوگرافي و نابوري،
بایه خېكي تايېه تيان بېپاراستني نارامو ناسايش له هېندې له نېاله ته كاني نيران دا
هېه. كه هواسي دورو نزيكي روسيا يا بېرتيانيې گمورې (له لاي سنوري
نه فغانستان و بلوچستانه). هېروه ها لهېرئوموي همدو دولته (بېرتيانيې
گموره و نېمپراتوري روسيا) نه يانوي خويان دورېگرن له هېمو جوړه هويكه كه
لهوانيه بېته هوي پېكاداني بېرژه وندي تايېه تيان لهو نېاله تاندا كه له سره وه
باس كران بوي له سر نېم ماده و مېرجانې خواره و پېك هاتن:

۱م دولته بېرتيانيې گموره گفتمېدا لهو ديو هېلېكه كه له قسري
شېرنه و تا نېسفه هان و يزدو خاف درېژ نېيتموه، له كوتايي دا بېنو قته يېك نه كا
كه كوتو ته شوېني تقاطعي خطوطي سنوري روس و نه فغان، داوي هېچ جوړه
نېم تيازي سياسي و بازرگاني - وه كو نېم تيازي ريگي ناسين، بانك، ته لگراف،
شاپې، گوزانې، بېمه، شتي تر - بؤ خوي، هاوولا تيه كاني خوي، يا
هاوولا تيانې دولته سيېم نه كات، له هېمان كاتدا هېچ جوړه بېره له ستيه كي
وه گرنتي نېم جوړه نېم تيازانه له لايېن دولته روسيه و له ناوچې ناوبراودا،
راستموخو يا ناراستمو، دېرنه بېرې.

۲م دولته روسياش گفتمېدا كه لهو ناوچېدا كهوتو ته لهو ديو هېلېكه
كه له سنوري نه فغانستانه و له گزېكه دهس پي نه كا بېېرچندو كرمان تن
نېرېرې و له بېنډر عباس كوتايي دي، داوي هېچ جوړه نېم تيازي سياسي و،
بازرگاني - وه كو ريگي ناسين، بانك، ته لگراف، شاپې، گوزانې، بېمه و هې تر -
بؤ خوي، هاوولا تيانې خوي، يا هاوولا تيانې دولته سيېم نه كات. وه لهېرئوموي
وه گرنتي نېم چشنه نېم تيازانه له لايېن دولته نېنگليزه، له ناوچې ناوبراودا
هېچ جوړه بېره له ستيه كي، راستموخو يا ناراستموخو، پېشان نه دا.

۳م دولته روسيا به لېن نه دا كه بېرې ريگېكوتني پېشه كي له گېل بېرتيانيې
گموره، هېچ جوړه موخاله فېه كي دژي دانې نېم تياز به هاوولا تيانې
بېرتياني (بېهر شيوه يېك بې) لهو ناوچېدا، كه له نېوان ناوچې كاني نفوزي
همدولا دايه (ناوچې بېلایېن) دېرنه بېرې.

دولته بېرتيانيې گموره ش له لاي خويېه به لېن نه دا كه هېمان ماف بؤ
هاوولا تيانې روسي كه نېم تيازاتيان له ناوچې بېلایېن دا هوي بېلېتي.

هەر جۆره ئىمتىيازى كە دەولەتە تانى روسىياو بىریتانىا، یا ھاۋولایىيە كانىيان، لىبراڧرودا لەناۋچە كانى ۲۱ (ناۋچە كانى نفوزى روسىو بىریتانى) ھەيانە، بەھەمان ھىزو كارىگىرىيى پىتھو ماۋە).

ئىو مەلەبەندو شارائى بەگۈترەى ئەم پىكھاتنە ئەكموتە ناۋچەى نفوزى روسىيەو بىریتى بو لە: قىسرى شىرىن، كوردستان، كرماشان، ھەمو نازەربايجان (بەناۋچە كورد نشىنە كانەو)، خۇراسان، گورگان، مازندەران، گەيلان، ئەراك، قوم، ساۋە، يەزد، نائىن، ئەسفەھان، بروجەرد، تاران، قمزوين، زەنجان، ھەمدەدان.

ئەوانەش كە ئەكموتە ناۋچەى ئىنگىلىزىيەو بىریتى بون لە: كرمان، سىستان، بلوچستان، چابەھار، وناۋچە كانى تەنگى ھورمز، بەندەر عباس.

ئەوانەش كە ئەكموتە ناۋچەى بىلایىن، لەنىۋان ناۋچەى نفوزى ھەردو دەولەتدا، بىریتى بون لەقائىنات، خوزستان، فارس، لورستان، بەختىارى، چوار مەھال، بوشەھر.

ئەگەرچى ئەم پەيمانە روقو تورەبۈنى ئازادىخۋازانى ھەستان، بەلام روسىيە لە ۱۹۱۱ ھە ھىزە كانى خۆى ناردە ولايەتە كانى شىمالى ئىران و دەيان كونسولگىو ناۋەندى بازىرگانى دامەزەندە، ھاۋولایىيە كانى كەوتنە كارى بازىرگانى. بىریتانىاش ھىزى ناردە جنۈبى ئىران.

۳/۱ پرۇژەى دابەش كەردنى ئىران

كەجەنگى جىھانى ھەل گىرسا ئىران بىلایەنى راگەيانە. بەلام ئەۋەندە لاۋاز بو ھىچ لايدەكى شەر رىزى بىلایەنى ئىرانى نەگرتو، شوئىنى جوگرافىشى وەھا بۆ كەوت بوە بەينى لايدەكانى شەرەو. لەبەرئەۋە بەشكىكى فراۋانى بو بەمەيدانى لەشكركىشى توركى، روسى و ئىنگىلىزى. بارەگای ھىزى بىتگانەى تىدا بو. ھەردولای جەنگ ھەلەكىكى زۆرياندا بۆ تىۋەگلاندنى ئىران، ھەولايە، بەقازانچى خۆى. بەلام حكومەتى ئىرانى سەرەپاى گۆپانى چەند جارى وەزارەتەكانى ھەر بەبىلایەنى راۋەستا تا برانەۋەى شەر.

دەولەتە تانى ئەۋروپى كە لەسەر دابەش كەردنەۋەى جىھان بەشەر ھاتبۇن، لەسالانى جەنگدا ژۆر بەژۆر زەنجىرەيدەك پەيمانى نەئىنيان بۆ ئەو مەبەستە بەست بو، ھەروەك لەسەر جۆرى دابەش كەردنى قەلەمپەرەۋى تورەك پىتەك ھاتن، لەسەر دىارى كەردنى چارەنوسى ئىترانىش رەك كەوتن.

لەو نامانەدا كە لەمانگەكانى مارت و نىسانى ۱۹۱۵دا لەنىۋان پىتەر بورگ، لەندەن و پارىسدا گۆردرايەۋە بە ((رەكەموتنى ئەستەمەول)) ناۋ ئەبەرى ھەندى دەسكارى رەكەموتنى ۱۹۰۷ى ئەنگلوز- روسى بەعجۇرە كرا:

۱-روسیا ملی دا بۆ ئومۇى ناوچەى بىتلايىن بىخىرتە سەر ناوچەى نفوزى بەرىتانی.
ب-لەبرامبەر ئومۇدا بەرىتانیاش ملی دا ۳ گۆرپنى بەقازاغى روسیا تىدا
بکرى" يەكەميان، ئوم شوتناندى هاوسىنى شارەکانى ئىسفهان و يىزدن بىخىرتە سەر
ناوچەى روسى. دوه ميان، بەشیکى رۆژه لاتى دورى ناوچەى بىتلايىن کەهاوسىنى
ئوموزى ئهفغانیه بىخىرتە سەر ناوچەى روسى. سىيەميان، روسیا ئازادى تەواى کارى
هەبى لەناوچەى نفوزى خۆى دا. بەواتەیکى تر روسیا موافقه تى هاوپه يمانه کانى
خۆى وەرگرت بۆ داگيرکردنى بەشه کى خۆى لەئىران.

شۆرشى ئۆکتۆبەرى ۱۹۱۷ى روسیه، هەمو نەخشىو پلانە کانى روسیاو
بەرىتانیاو فەرەنساى تىلەدا. ئىرانى لەهەلەشان و دابەش بون رزگار کرد. بەلکو
بەهیزکردنى حکومەتى ئىران و پاراستنى سەربەخۆیى لەدەسلە لاتى هیزه
ئىمپىريالیستەکان بو بە بەشیکى سیاسەتى نوێى سۆفیتى لەناوچە کەدا. روسیاى
سۆفیتى قازاغى لومۇدا نەبو ئىران لاواز بى، یا پارچە بى بکومیتە دەس بەرىتانیایا
یا هەر دوژمنیکى ترى، بەلکو قازاغى لومۇدا بو کەسەربەخۆو بەهیز بى و بەرى
نفوزى بەرىتانی، فەرەنسى، ئەمەریکی بگړئ.

سەرکرده کانى شۆرشى ئۆکتۆبەر لەروژانى يەكەمسوه، هەمو پەیمانە نەیتنى و
ئاشکراکانى نۆوان روسیو دەرلەتەکانى ترى ئاشکرا کردو هەل وەشاندهوه. شەرى
لەگەل تورک راگرت. هیزه کانى خۆى لەئىران کیشایهوه، بەلئىنى دا بەئىران
کەدەس لەهەمو قەرزو ئىمتیازەکانى سەردەمى قەیسەر هەل بگړئ. گۆرانى
بەنەرەتى سیاسەتى روسى لەناوچە کەدا راستەوخۆ کارى کردە سەر پاشەپوژى
سیاسى نەتەوه کانى ناوچە کە، بەتایبەتى ئەرەمنى و ناسورى و کوردو نازەرى.

گرنکی ئىران وەکو دراوسىنى هاوسنورى روسیاى سۆفیتى، وەکو لەستراتیجى
روسیای سۆفیتى دا زیادى کرد، هەر بەو پێیە لەستراتیجى بەرىتانی و هەمو
دەرلەتەکانى ئىمپىريالیستى دا زیادى کرد. بەرىتانی کەئیتەر، بەهۆى ئى دەرچونى
روسیاوه، نەى ئەتوانى ریکوموتنى ۱۹۰۷ و ۱۹۱۵ دەربارەى دابەش کردنى ئىران
جێبەجێ بکا، ئەبویست ریکوموتنیکى تر بەسەر ئىران دا بەسەپیتنى. بەکردهوه
بیخاتە ژێر دەسلە لاتى خۆیهوه.

۴/۱ بۆچونى ئىران بۆ چارهى کیشەى کورد

دوا بەدواى راگرتنى جەنگ مەسەلەى کورد وەکو مەسەلەیکى سیاسى دیار
هاتە ناوانەوه. لە کوردستانى جنوبى بەپشتیوانى بەرىتانی دەسلە لاتنیکى کورد
کەپایتەختە کەى سلیمانى بو دامەزرا. شیخ محمود بو بەهوکمدارى کوردستان.
هەندئ لەسەرۆکی هۆزه کانى کوردستانى ئىران هاودەنگ و هاوکار بون لەگەل

شیخ محمود. لهتورکیا ((جمعیعی ته عالی کوردستان)) بو بسمه خوی کوردستان کموته بوه چالاکی و گفتوگو له گهل نۆنهرانی هاره یمانه کان و بابیعالی له نستممول له گهل کۆنفره نسی ناشتی له پاریس. سمکو دهستی به سمر ناوچه یه کی فراوانی سهروی رۆژئاوی ئیتران دا گرت بو. رۆژ به رۆژ دهسلاتی زیادتر نه بو. نیشتمانپهروه رانی کورد له نستممول و پاریس و سلیمانی به هیوا بون ده ولته تی کورد له هه مو به شه کانی کوردستان دا دا به زری. ئاواتی نه ته وه یی خۆیان له گفتوگو کانیان دا به ناشکرا نه درکان و لای کس نه یان نهشارده وه.

چهند ملیۆن کورد له ئیتران نه زیان و، سهرزه مینیکی فراوانی کوردستان له سمر ئیتران بو، له بهر نه وه هه مو چالاکیه کی کوردی کاری تی نه کرد. ده ربارو، کار به ده ستانی تری ئیتران ه یچ بهرنامه یه کیان بو کیشی نه ته وه یی گهلانی ئیتران نه بو. ته نه ته ه یچ کام له نه ندانمانی ((مه جلیسی شورای میلی)) ه یچ کات نه و باسه دیان نه نه یانه وه کایه وه. له و سهرده م دا که مه سه له ی کورد به و گهر میه ه ات بوه پیشه وه کار به ده ستانی ئیترانی له به ری نه وه دا بون کیشی کورد له ناوچه که دا به وه چاره بکری، کوردستانی عوسمانیش به جریته سمر ئیتران.

ئیتران به وه ی شوړشی ئۆکتۆبه ری له هه لوه شان و دابه ش بون رزگاری بو. تورکیای تیکشکا و له مه ترسی هه لوه شان و دابه ش بون دا بو. ده ولته برا وه کان خه ریکی گونجاندنی ریکه مونه نه ییه کانی سهرده می جهنگ و جوړی دابه شکردنی قه له مه ره وی عوسمانی دا بون. ده رباری ئیترانی چاوی بریبه وه نه وه ی به پیشتیوانی به ریتانیا له کۆنفره نسی ناشتی پاریس دا ده سکاری سنوری سهروی لای رۆژئاوی بکری به جوړیک که تورکستان و کوردستان بکمیته سمر ئیتران.

له ده وره به ری به ستنی قه مرار دای ۱۹۱۹ دا کار به ده ستانی ئیترانی ته م که لکه له یه یان کموته بوه سمر به هیوا بون به ریتانیا له پادا شتی قوبول کردنی نه و قه مرار داه دا، پشتیوانی له ئیتران بکا نه و خوا ستانه بجاته به رده می کۆنفره نسی ناشتی. سهر پرسی کوکس له باتی حکومه تی به ریتانی له پاشکۆیه کی قه مرار داه که دا گفتی پی دا بون. نصرت الدوله، وه زیری ده ره وه ی ئیتران، له سهر دانه کانی له نه دن و پاریسی دا کموته په یجوری ته م مه سه له یه.

نصرت الدوله له سهر دانی لورد کلیرزن دا به راشکاوی ده رباره ی نه و مه سه له یه دوا وه. کلیرزن له نامه یه کی ۲۵ ی ئۆکتۆبه ری ۱۹۱۹ دا نویسیوتی:

((وه زیری کاروباری ده ره وه ی ئیتران، شازاده نصرت الدوله، له سهر دانی ته م دوا یی له نه ده نی دا، له شانزه هه مینی هه مان مانگدا هاته وه زا ره تی کاروباری ده ره وه ده ری بری که دوا ی هاته وه ی بو له نه دن- له گهل شا- بیگومان ته وتانی

دەربارەى چاگردنى ھېلەكانى سنورى ئىران.. لەگەل مەن گەتوگۆز ئالوگۆزى بېرپا
بكا...

۱-پايمەرز لەو دانىشتەدا دەرى پرى كە بۆ ئاسان كردنى كارى دەولەتى
ئىران، يەكجار زۆر بەسود ئەبى ئەگەر دەولەتى بەرىتانيا پېشەكى بارى سەرنجى
خۆى دەربارەى دۆخى داھاتوى ئەم دو ناوچەىە:

ا-توركستان

ب-كوردستان

كەھردوکیان لەگەل ئىران سنورى ھاوبەشیان ھەبە رون بکاتەو.

۳-لەبابەت کوردستانەو، پايمەرز راي گەيانە بەرپاى ئەو ھەلەبەكى گەورە
کەپپاى باسى کوردستانى ئىران يا کوردستانى توركيا بکات چونکە بەراستى
تەنيا يەك کوردستان ھەبە. بۆبە ھەر جۆرە خەتتیکى بەاصطلاح سنور لەننەوان ئەم
دو ئیالەتەدا بکیشرى خەتتیکى بەتەواوى مەھوم ئەبى. شازادە لەناو قسەکانىدا،
ئەمەشى وت كە ئەگەر حکومەتى بەرىتانيا بەرەسمى راي ئەگەینى كە لەروانگەى
سیاسەتى ناوچەبى ئەوانە شتتیکى تر جگە لەمە- قبول كردنى بونى يەك
كوردستان-قايىلى قبول نە، ئەوسا ئەو و حکومەتى ئىران ھەردوکیان نامادەن
عەزروحوالى داھاتوى ولاتەكەيان بەجۆرئ رێك بچەن كەبەتەواوى لەگەل بارى
سەرنجى حکومەتى بەرىتانيا بگوجى بەو مەرجەى كەقسەو نفوزى دەولەتى ئىران
لەم يەك ناوچەبەدا لەپەلەى يەكەمەیندا بى...).

لە ۱۳ى نۆفەبرى ۱۹۱۹دا نصرت الدولە سەردائىنكى تری كېزنى كرد. لەم
دەنەبەدا يادداشتىكى درېژ دەربارەى خواستە ئەرزىەكانى ئىران و نەخشەبەكى
شۆنە داواكراوەكانى پېشكەش كرد.

لورد كېزەن لەنامەبەكدا كەبۆ سېر پرسی كوكسى نوسىو لە ۱۳ى نۆفەبرى
۱۹۱۹ دەربارەى ئەم يادداشت و گەتوگۆبە ئەلئ:

((..پېشنىارى يەكەمى نصرت الدولە پېوئەندى بەدەسكارى ھېللى سنورى
ئىران لەلای رۆژئاواى ئەو ولاتەو ھەبە كەئەبو بەشىكى گەورە لەخاكى
كوردستانى عوسمانى بېردى و بخرتە سەر كوردستانى ئىران. نوقتەى دەسپىكرنى
ئەم دەسكارى، رۆژئاواى دەرباچەى ورمى بو كەداوئىنى ئەگەيشتە دل و ناوئەندى
كوردستانى عوسمانى)).

نصرت الدولە لەيادداشتىكى رەسمىدا كە دابوى بەلۆرد كېزەن وەزىرى
كاروبارى دەروەى بەرىتانيا، داواى كردبو، بەرىتانيا لەكۆنفرەنسى ناشتىدا

پشتیوانی له ئێران بکا بۆ ئەوەی بەشیکی فراوانی ئەرزی کوردستانی عوسمانی بخریتە سەر ئێران.^۱

له نامەیه‌کی تری نصرت الدوله‌دا که‌ئه‌یه‌وێ خواسته‌کانی ئێران به‌لۆرد کێزن به‌سەلتێن سەبارەت به‌کورد نویسیوتی:

((...کورد به‌سەر ژماره‌یه‌کی زۆر ئیلات و عەشایه‌ری بومی‌دا دابه‌ش بون. هه‌مویان هه‌سودی به‌یه‌ک ئەبه‌ن و چاویان پرپوه‌ته‌ یه‌کتری. ئەم قه‌ومانه‌ی کورد هه‌رگیز له‌رابه‌ردا میلله‌تیکیان پێک نه‌هێناوه‌، دۆره له‌ده‌هاتوشدا به‌توانن ئەم ئیمکانه‌یان هه‌بێ یا ئەوه‌ی له‌ناو یه‌ک یه‌کیتی سیاسی‌دا پێک بهێن. گه‌رانه‌وه‌ی ئەم ناوچه‌ کوردنشینانه‌ بۆ ئێران، واته‌ ولاته‌یک که‌نفه‌وزی له‌ناو عەشایه‌ری کوردا کاریگه‌رو هێژێکی هه‌ست پێ کراوی هه‌بو، شوێنه‌وارو نه‌جمای باشی خۆی له‌باش کردنی روحياتی ئەو کوردانه‌ی که‌ له‌ناوچه‌کانی موکری، گه‌روس، سه‌هه‌نه‌ نیشه‌جێ بون به‌جۆرنکی ناشکرا نیشانی داوه‌، خۆی ته‌توانێ رێگه‌یه‌کی چاره‌سه‌رکردنی ئەم کیشه‌ دژواره‌ بێ. به‌تایبه‌تی ئەم روه‌وه‌ زۆر له‌قه‌وم و عەشایه‌ری کورد ئیسته‌ له‌سه‌رانسه‌ری ئێران زه‌مین‌دا به‌لاوه‌نه‌توه‌. کورد هه‌رگیز ناچنه‌ ژێر ده‌سه‌لاتی ئه‌رمه‌نیسه‌وه‌. به‌پێچه‌وانه‌وه‌. یه‌کیتی نه‌ژاد و مه‌زه‌به‌و زمان و، پێوه‌ندیه‌ک که‌ ئەم ۳ رێگایه‌وه‌ له‌گه‌ڵ ئێران هه‌یانه‌، ئەوانه‌ هه‌ر له‌خۆوه‌ له‌ئێران نزیک ته‌کاته‌وه‌)).^۱

لۆرد کێزن، سەبارەت بە‌مه‌سه‌له‌ی کورد، له‌وه‌لامی یادداشته‌کانی ئێران‌دا، له‌نامەیه‌کی ۲۸ی نۆفەمبه‌ری ۱۹۱۹دا بۆ سیر پرسی کوکسی نویسه‌وه‌ ئه‌لێ:

((...به‌پێتی ئەو زانیاریانه‌ی به‌ئێمه‌ گه‌یشتون، هه‌مو شاخه‌کانی ده‌وروبه‌ری ورمی له‌ژێر ده‌سه‌لاتی جه‌رده‌ی کورد به‌ناوی سەمکۆ دایه‌ که‌خه‌ریکی تالانی هه‌میشه‌یه‌ له‌ناو سنوره‌کانی ئێران‌دا، هه‌ر به‌لایه‌کی به‌یه‌وێ ته‌توانێ به‌سەر دانیشه‌توانی ئەم مه‌لکه‌نده‌ی به‌یته‌. له‌هه‌لومه‌رجێکی وه‌ه‌ادا که‌ده‌وله‌تی ئێران ته‌نانه‌ت له‌و به‌شێ کوردستان‌دا که‌مالی خۆیه‌تی ناتوانێ ئاسایش جێگیر بکا، سه‌رم سوپماوه‌ که‌حضرت والا چۆن کتوپر که‌وتۆته‌ سه‌رم ئەم به‌ره‌، قه‌له‌مه‌ره‌ی ئه‌رزی ئێران بۆ ناو کوردستانی تورکیا فراوان بکا. ئەم روه‌وه‌یه‌ که‌لام وانیه‌ ته‌نانه‌ت دۆرئای یه‌کخه‌ستنی ئیله‌ کورده‌کانی که‌ له‌هه‌ردو دیوی سنوری ئیسته‌دا ئه‌ژین. ئەوه‌نده‌ بۆ کوردانی عوسمانی جازیه‌ی هه‌بێ که‌بیانه‌وێ له‌گه‌ڵ باریانی ئێرانی خۆیاندا کۆمه‌لێکی یه‌که‌گرتو له‌ژێر ده‌سه‌لات و حکومه‌تی ئێران‌دا دروست بکه‌ن)).^۱

۵/۱ قه‌راردادی ۱۹۱۹ی نه‌نگلو-ئیرانی

لژرد کیزن وه‌زیری کاروباری دهره‌وی بریتانیا، دام‌مزراندنی زنجیره‌ی له‌(ولاتیانی له‌مپیر) که روسیای سوژیتی له‌هیند جیا بکاتوه، به‌لام هیچ کامیان له‌ژیر ده‌سه‌لات یا نفوزی روسی دا نه‌ب، کرد بو به‌یه‌کی له‌کۆله‌که سهره‌کییه‌کانی سیاسه‌تی ((پاراستنی هیند)) ئیرانی به‌گرنه‌گ ترین و له‌همان کاتدا به‌لاوازترین نه‌لغی هم زنجیره‌دا نه‌نا که نه‌بو له‌مه‌ترسی ههمو جوړه ده‌سدرژیه‌ک بپارێژرئ.

له‌سهرده‌می جهنگ‌دا سوپا‌کانی روسی و ئینگلیزی ئیرانیان له‌تعماعی نه‌لمانی و تورکی پاراست. دوا‌ی تمواو بونی جهنگ و تینکشکانی تورک و ئالمان و دهرچونی روس له‌جهنگ ههمو شوینه گرنه‌گه‌کانی ئیران له‌ژیر ده‌ستی سوپای ئینگلیزی‌دا بو.

پاش جهنگ گه‌لی بریتانی داوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ی رۆله‌کانیان نه‌کرد له‌شوینه دوره‌کانوه بو ولات، جگه له‌وش خهرجی راگرتنی هیزی سوپایی گه‌وره له‌دهره‌وه بویو به‌بارێکی گران به‌سهر شانی باج‌ده‌ری به‌بریتانیه‌وه. بو حکومه‌تی بریتانی کاریکی ئاسان نه‌بو، بو پاراستنی ئهو سهرزه‌مینه فراوانه‌ی له‌سهرانسهری دنیا‌دا له‌ژیر ده‌ست و نفوزی‌دا بون، هیزو مسهره‌ف تهرخان بکا. بزیه نه‌بو چاره‌ی تر بدۆزیتمه‌وه بو ئه‌وه‌ی هم ئهو شوینانه له‌ده‌س نه‌داو، هم نه‌بیته بارگرانی و نا‌ره‌زایی گه‌لی بریتانی. یه‌کی له‌و چارانه گرتدانی ئهو ولاتانه بو به‌خۆیه‌وه به‌په‌یمانی سیاسی، سوپایی و نابوری. له‌پرتگی دانانی راویژکاری ئینگلیزیه‌وه بو سهربره‌شتی و چاودیری وه‌زاره‌ت و دام‌مزرانو ده‌زگا گرنه‌گه‌کانی ئهو ده‌ولتانه، به‌خهرجی خۆیان، بو پارێژگاری نفوزو ده‌سه‌لات و به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی.

له‌نیوان وثوق الدوله‌ی سهر وه‌زیرانی ئیران و وه‌زیری موختاری بریتانی سهر پرسی کوکس‌دا زنجیره‌یه‌ک گفتوگۆ کرا به‌ئیمزا کردنی ریکموتنی ۹ی ئوتی ۱۹۱۹ تمواو بو.

ئهم ریکموتنه پێک هات بو، له‌دو به‌شی سهریه‌خۆ و چه‌ند پاشکویه‌ک به‌شی یه‌که‌می به‌ناوی ((قرارداد نیزامی و سیاسی میان ئیران و بریتانیا)) بریتی بو له‌دیپا‌چه‌یه‌ک و ۶ ماده. به‌شی دوه‌می به‌ناوی ((قراردادی مالی)) بریتی بو له‌ ماده ۱۲.

ئهم ریکموتنه کاروباری سیاسی و سوپایی و دارایی و فهره‌هنگی و به‌رپه‌رینه‌تی ئیرانی له‌پرتگاهی ئهو راویژکاره ئینگلیزانوه که له‌وه‌زاره‌ت و دام‌مزرانه‌وه‌کانی ترا دانه‌نران به‌کرده‌وه نه‌خسته ژیر ده‌ستی به‌بریتانیاوه.

لۆرد كيرزن لىم راپۇرتىدا كە لەرۇژى ئىمزا كىردى قىماردا كەدا پىشكەشى كابينى لىد جۇرچى كىرد، نوسىوتى:

((ئەگەر كەسى بېرسى ئىمى بۇچى ئىمە قىوالى مەسئولىيەتلىكى وا قورس بىكەين لەئىران و بۇچى لەم ولاتە پىرپوتە نەگىرپىن بەخىرايى بىرە و لەناوچونى ئەفسانەيى خۇي نىزىك يىتسە؟ وەلامى ئەم پىرسىارە ئەوئىيە خالى حازر بەسەرخدانى ەلەكەوتى جۇگرافى ئىران و گەورەيى بەرۇەندىيەكانى ئىمە لەم ولاتەدا، ەمروەها بەسەرخدانى ئاسايشى داھاتوى ئىمپىراتورىيى ئىمە لەرۇژەھلات، لىگەرانى ئەم ولاتە بەخالى خۇي بەكرەوہ لەتوانادا نىيە، ەمروەكو لەماوى پەنجە سالى راپورد و لەتوانادا نەبو. بەرىتانىا ناتوانى خۇي لەھەلەمەرجى ئىران كەنار بگىرئ و گوى ئەداتە ئەم روداوانى كە لەم ولاتەدا ئەقەمەيىن. سەمەراي ئەوانەش، ئىستە كەئىمە خەرىكى قوبول كىردى مەسئولىيەتلىكى نۆيىن-ئىنتىداب لەمىزپۇتامىا- و ئەم مەسئولىيەتەش ئىمە لەلەي رۇژئاوۋە ئەكاتە ھاوسنورى ئىران، ئىتە بەھىچ جۇرئ ناتوانىن رىگە بەدەين لەمەلەندىكى وا ناسكدا كە كەوتتە نىوان سىنورى ئىمپىراتورىيى ئىمە لەھىندو سىنورەكانى دەولەتى تازە دامەزراوى عىراق، بۇشايىەك دروست بىيى بەھوى خراپى حەكۇمەتەو بەيىتە جىگەيەكى لەبار بۇ پىلانگىترانى دەولەتان، ئاژاۋەي سىياسى، پشئوى مالى.

سەمەراي ئەوانە ئەگەر واپىيار بى كەئىران تەنيا و بىكەس بەرەللا بگىرئ، بەدەيان دەلىلى پتەم ئەم ترسە ەدەيە كەلىشەوى نفوزى بولشەمىزەم كە لەسئورەكانى لای سەمرو ئەم ولاتەو ەل ئەقولى سەمەرخام سەرانسەرى ئىران بگىرئتەو. لەكۇتايىدا، دوايىن دەلىل ەوى ەل گرتنى مەسئولىيەتى ئىمە لەئىران ئەوئىيە كەئىمە لەگۇشەي خواروى رۇژئاۋى ئەم ولاتەدا خاۋەنى سەمەرايە و قازانچى گەورەين وەكو بىرە نەوتەكانى كەسوتەمەنى ەيىزى دەريايى بەرىتانىا لەوى دابىن ئەكەرى و ئەمەش جۇرئ لەگەرنكى ئاتاسايى بەدەورى ئىمە لەم شۆئەنى جىيەھاندا ئەبەخشى^{۱۲}.

ئامانچى ئىنگلىز لەم قىماردا ە زۇرى لەقسەكانى كىرزن دا رون كراۋەتەو. ئەم ئەركەش كەئەكەوتە سەمەرخامەتى بەرىتانى بەگوىرەي بەندەكانى ئەم قىماردا ە ئەم سەمەرخامەتى ((ئەرتەش)) لى ئىران نۆي بىكەنەو، بارى دارايى و ئابورى ولات رىك بىخەنەو، زىجىرەيەك چاكەردن لەكاروبارى بەرپۇەبەرايەتىدا بەدى بەيىن و دو مىليۇن پاۋەنى ئىستەمەلنى بەقەرز بەدن بەحەكۇمەتى ئىران.

لەلەيەنى ئىرانەو ئەم ئەم قىماردا ەي بەست بو. وئوق الدولى سەمەرخامەتى، شازادە فەروز مەرزە نصرت الدولى وەزىرى كاروبارى دەروەو، شازادە اكەمە مەرزە

صارم الدوله وهزیری دارایی بون. لهنرخ قوبول کردنی ثم پهیمانه قورسه نابرامبره سربه خویی ئیرانی نهیستوه" یه کهمیان ۲۰۰ هزار تومانو، دوهمو سییمه میان همره کهیان ۱۰۰ هزار تومان بمرتیلیان له کاربه دهستانی ئینگلیزی وهرگرت بو^{۱۴}. همره ها بمرتیا به ئینی به نه حمدا شو هر ۳ وهزیردا بو نه گهر له نه نجامی جیبه جی کردنی ثم ریکوتنه دا شۆرش له ئیران همل گیرسا، بمرتیا له یه کئ له لاتانی ژژدهستی دا مافی پهنادانی سیاسیان بداتی. نه مانه جگه لهو دهسکوتنه تایبه تیه بو خویان، به ئینی پشتیوانی هندی خواستی ئیرانی پئ دا بون" چاوگیرانهو بهو ریککوتنه کارپی کراوانه ی نیوان همدولا، داوای بژاردنی لهو زهره رانه ی به هژی هندی ده ولتموه له کاتی شپردا لئی کموتوه. دهسکاری هندی له سنوره کانی سهروی و لای رۆژئاوای به قازانجی ئیران^{۱۵}.

نازادینوازانی ئیران به گشتی دژی ثم پهیمانه راوهستان. سه ره پای روسیای سو فیتی که به توندی دژی ثمه بو چونکه نفوزی ئینگلیزی نه هی تابه سهر سنوری خاوری، نه مریکا و فهره شهس پیتان خوش نه بو.

ثم قمرار داده هه مان پهیمانه که مس بیل پئی وایه داوای بهستنی. ئیتر سمکو هیچ هیوا به کی به پشتیوانی ئینگلیز نه ما له تهقه لاکانی کورد بو پیکه پیتانی جۆری له یه کیتی نه تهاویمتی له نیوان کورده کانی ئیران و عیاق و تورکیا^{۱۶}.

۲- ده رکه و قتی سمکو

۱/۲ پینشینه ی میژویی هۆزی شوکاک

ئیلی شوکاک له داوای کاره ساتی دمدمو، جیگیربونی عه جم له رۆژئاوای گۆمی ورمی، رۆلینکی دیاری له روداو ه کانی ناوچه که دا دیار نیه. ئیلی شوقاقی که به شیک راکو ئیزراوه بو خوراسان و به شیک له ژوروی تهوریزدا ماونهو، له گهل شوکاک یه ک ئیل بون یا نه، دیار نیه، چونکه هیچ لیکۆلینهو یه ک لهو روهو نه کراوه.

بو یه کهمین جار که ناوی ئیلی شوکاک له روداو ه کانی ناوچه که دا به زقی هاتۆته ناوان له کۆتایی سه ده ی دوانزه و سه ره تای سه ده ی سیانزه ههمی کۆچی دا بو. ئیسماعیل ناغای سه رخنلی شکهفتی وه کو مهنی شوکاک له لهشکر کیشیه کانی عهباس میرزای نائب السلطنه دا بو سهر خاکی عوسمانی خزمهتی دیاری کرده همره ها له هیرشه کانی عه جمدا بو تهمن کردنی ئیله کورده کان نه میشیان له گهل بو. ئیسماعیل ناغاو شه رکمره کانی لهو هیرشه گموره یه دا که سوپا کانی نه فشاری ورمی و موقه ده ده می مه راغه بو له ناوبردنی ئیلی بلباس له بناری قه ندیل

کردیان (۱۲۱۶) نهم چهره‌چی لهشکره‌کیان بوهو، لهو هیترشه‌دا که عه‌جهم بۆ تممێ کردنی میری ره‌واندوز بۆ سهر سیده‌کان کردیان (۱۲۳۱) ئیسماعیل ناغاو شه‌رکه‌ره‌کانی پیش‌ره‌وی لهشکری عه‌جهم بون. نه‌به‌ئ ئیسماعیل ناغا تیکه‌لاوی زۆری له‌گه‌ڵ په‌یدا کردبن چونکه‌ که‌چی خۆی‌دا بو به‌فرج الله‌ خانی کوره‌ گه‌وره‌ی عه‌سکهر خانی به‌گه‌لمه‌ریه‌گی ته‌ فشار.

ئیسماعیل ناغا له‌سهر لوتکه‌ی چیا‌ی بنابی نازلو قه‌لایه‌کی دروست کرد بو. له‌و سهرده‌مه‌دا ئیتران به‌گشتی و شه‌ینه‌کانی سهر به‌نازه‌ریا‌یجان له‌ژیر باری گرانی با‌جی ده‌وله‌تی‌دا ته‌یان نا‌لان. هه‌م ته‌بویه‌ پاره‌یه‌کی زۆر بۆ روسیه‌ی براوه‌ له‌باتی به‌ژاردنی زه‌ره‌ری جه‌نگ کۆبه‌که‌نوه‌و، هه‌م شازاده‌و کاربه‌ده‌سته‌کانی عه‌جهم ته‌یان ویست خۆیان ده‌وله‌مه‌من بکه‌ن و زه‌ویوزاری خه‌لک داگیر بکه‌ن. دله‌سۆزی ناغا بۆ ده‌زگای هوکمرانی عه‌جهم و به‌شداربونی له‌شه‌رو له‌شکرکێشیه‌یه‌کانی‌دا، هه‌روه‌ها خزمایه‌تی‌شی له‌گه‌ڵ عه‌سکهرخان، یه‌کیک له‌هه‌ره‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانی ئهو زه‌مانه‌، که‌هه‌م له‌گه‌شتوگۆکانی ئیترانی-روسی‌دا وه‌کو یه‌کیکی ده‌سته‌ی نوینه‌ره‌نی ئیتران به‌شدار بو، هه‌م به‌سه‌فیری ده‌ریاری قاجاریش جارێک نێردرا بوه‌ پارێس بۆ لای ناپلیۆن، ته‌ویش دادی نه‌دا.

له‌سهر با‌ج و زه‌ویانه‌ ئیسماعیل ناغا له‌قه‌لا‌کی خۆی‌دا ناچار بو مان بگرێ، به‌لام عه‌سکهرخان، به‌که‌مه‌ندی ته‌گیر نه‌ به‌جه‌نگ و پێکادان، واته‌ به‌ ته‌فهره‌ دان و فره‌توفیل، توانی ئیسماعیل ناغا به‌کوژی ۱۲۳۵، مال و دارایی تالان بکات، ده‌س به‌سهر گوندو ئه‌مرزه‌کانی‌دا بگرێ و کوره‌کانی‌شی “میرزا ناغا، عه‌لی ناغا و یه‌حیا به‌گ هه‌لاتن. پایه‌ی سه‌رخه‌یلشیان ئی سه‌نه‌رایه‌وه‌ سه‌ره‌پرشتی ئیله‌که‌یان درایه‌ ده‌س مه‌زنێکی عه‌جهم”.

به‌مجۆره‌ پێوه‌ندی ئێلی شوکا له‌گه‌ڵ ده‌زگای ده‌سه‌لاتداری عه‌جهم له‌جۆلانه‌ی شه‌رو ناشتی‌دا بوه‌، تا سه‌ره‌له‌ سهر بارێک رانه‌وه‌ستاه‌، هه‌ندێ جار له‌خزمه‌تی ده‌زگای ده‌وله‌تی‌دا بون و، هه‌ندێ جار له‌ده‌وله‌ت یاخی بون و، به‌هۆی ئه‌وه‌ی مه‌له‌به‌نده‌که‌یان سه‌خت و شاخاوی بوه‌و، که‌وتۆته‌ سهر سنوری عوسمانی، به‌ناسانی ده‌ستی عه‌جهمیان پێ نه‌گه‌یشتوه‌.

کاتی له‌تارانوه‌ محممه‌د ره‌حیم میرزا ضیاءالدوله‌ (یه‌کێ له‌کوره‌کانی عه‌باس میرزا) یان نارد بۆ به‌ری‌توه‌بردنی خوی، سه‌لماس و ورمی ۱۲۶۵، ته‌ویش له‌وتوه‌ که‌وته‌ گرتنی مه‌زنه‌کانی کورد، به‌تایبه‌تی سه‌هرانی زه‌رزا، که‌چو بون بۆ به‌خه‌ره‌اتنی. هه‌ر بۆ چاوشکاندنی یاخیانی کورد، عه‌لی ناغای کوپی ئیسماعیل ناغا که‌ له‌سهر با‌ج و زه‌ویانه‌ له‌ده‌وله‌ت یاخی بو‌بو، رینگه‌ی

نیردراوه کانی عه جهمی نه نه دا باج و مولکانه له ناوچه کې کۆبکه نه وه، هیزه کانی عه جهم به فوجیتکی نه فشارو چهند عه مراده توپ، له مه حالتي سوځای برادوست چونه سهری و راویان ناو تالانیان کرد. دوايي تریش بیرک خان به قسمي خوش هیتایه ورمی، به گیاروی روانی تارانی کردو، له جیگي نمو میرزا ناغای برایان کرده سرخیلی شکه فتی. شوکاک نیت له حالتی نا فرمانی دا نثریان و نه ونده به دناو بوبون، که هندی گمروک پییان وا بو نم نيله (پیشی سهره کییان راو پورته نه که به ختو کردنی نا ژهل).

عه لی ناغا له سهر زه و سوزارو زه ویانه و روتکردنوهی کاروان جاروبار له گهل کار به دهستان ریک و زور جار ناکوک و یاخی بو. هندی جار له دیوی نیران نه بو هندی جار نه چوه ناو خاکی عوسمانیه^{۱۸}.

سهرانی نیلی شوکاک له راپه پړنی ۱۲۹۷ ی کوردا به سهر و کایه تی شیخ عوبه یدوللا به شدار نه بون.

له پاش مردنی عه لی ناغا، محمد ناغای کوری بو ه سرخیلی شوکاک، ناوبانگی نمیش له هی باوکی باشر نه بو. له گهل نه وه شا کار به دهستانی نیرانی بو نه وهی نم نيله نه وروژینن، هندی له گونده کانی سنوریان پی به خشی بون.

مظفرالدین شا چو بو سهرانی نه وروپا، محمد عه لی میرزای نائب السلطنی که حکمرانی نه وریز بو له جیگي نمو چو بو تاران. نه میس نظام السلطنی بو حکمرانی نه وریز له جیگي خوی دانا. هواله کانی له قافقاسه نه هاتن، وایان نه گیانده که سهری دینی له نیوان موسلمان و نه مره نیه کاندازا گهرمه. نظام السلطنه ش مه ترسی هبو، شهر به نه نیتموه بو ناو نه وریز، له بهر نه وه جعفر ناغای بانگ کرد بو نه وریز که پاراستنی گهره کی مسیحیه کانی پی بسپیږی. جعفر ناغا باوکی له حکومت قاچاخ بونو نه بیان نه وریزا بچن. نظام السلطنه بو نه وهی جعفر ناغا دنیا بکا که نیازی له بانگ کردنه کې پاکه، قورنایتکی بو مورو نیمزا کردو بو نارد. جعفر ناغاش بروای پی کردو له گهل چنده که سیتی خویا چونه نه وریز. نظام السلطنه ش پاراستنی گهره کی نه مره نیه کانی پی سپاردنو، نه وانیس به جلویهرگی فولکلوری خویانه وه به چه کداری به ناو شاردا نه سوړانو. محمد عه لی میرزا له تارانوه به ته له گراف فرمانی به نظام السلطنه دا، جعفر ناغا بکوژی. نه میس نه نجامدانی نه م کاره ی به محمد حسینیخانی ضرغام سهر کرده ی سوارانی قهره داغ سپارد. ضرغام جعفر ناغای بانگ کرد بو سهراکه ی خوی و له وی کوشتنی ۱۳۲۳ هوریکانی که به ویان زانی به ته قه له شار

هەڵاتن و ھەر کەسێکیان ھاتە سەر رینگای کوشتیان. لاشەی جەعفەر ئاغا و دو کوژراوی تریان بۆ تەماشای کردنی گشتی چەند رۆژی لە تەموریز ھەلواسی^{۱۹}.

ئەم روداوێ شەوێکی وروژاند، محەممەد ئاغا ی باوکی جەعفەر ئاغا سەرلەنوێ لە ئێران یانێ بو پەنای برده بایبەعالی عوسمانی کە یارمەتی بەدەن بۆ شۆرش و تۆلە سەندنووه. بەلام عوسمانییەکان یارمەتییان نەدا. لەو ماوەیدا لە ئەستەمۆل رضوان پاشای شارەوانی ئەستەمۆل کوژرا. بنەمالە ی بەدرخان بەمە تاوانبار کران. ھەندیکیان گیران و ھەندیکیان دورخانیووه محەممەد ئاغا ش بەفیتی سەفارتی ئێرانی ھەر لەو ماوەیدا گیراو دورخانیووه بۆ جزیرەی رودس تا لەوێ مرد.

شوێنێک لە چاوی ھەندێ لە ئێلاتی کوردا ئێلێکی گەورە و زۆر نەبو. سەرژمێریان بەم جۆرە بو:

لۆرد کیزن	سالی ۱۸۹۲	۱۵۰۰ خیزان
مارتین دان برونە	سالی ۱۹۲۰	۲۰۰۰ خیزان
مسعود کیهان	سالی ۱۹۳۲	۱۵۰۰ خیزان
ھینری فیلد	سالی ۱۹۳۸	۱۵۰۰ خیزان ^{۲۰}

ئێلێ شوێنێک سەرەرای پچوکی دابەش ئەبو بەدو تایەفەی کاردارو عەبدویی.

یەكەم- تایەفەی کاردار- ئەم تایەفەیە ۸ تیرە بون:

پز ئاغا ی کاردار، کەچەلی، نەعمەتی، مامەدی کاردار، سەکری، ئەدەمانی، ئەموری، چەرکۆیی.

پز ئاغا لەبرادۆست و کەچەلی لەبرادۆست و سۆمای بون. تیرە ی چەرکۆیی لەچەند گوندێکا بڵاو و ۵ تیرە کە ی تر لەچەهریق و دەوری سەلماس بون.

دوهم- تایەفەی عەبدویی، ئەم تایەفەیە ۱۳ تیرە بون:

دەلان، پز ئاغا ی عەبدویی، درێ، ھەناری، فەنگ، خەلف، خەدری، بۆتان، نەيسان، مامەدی عەبدویی، مقری، پاچک، گەورک.

پز ئاغا، درێ و ھەناری لەبرادۆست، خەلف، خەدری، بۆتان و نەيسان لەسۆمای. مقری و پاچک لە ئەنزل. فەنگ لەسۆمای. مامەدی عەبدویی لەچەهریق، شەیران و ئەنزل بون.

ھەمو تیرە یەك سەرۆکی خۆی ھەبو.

سەرۆکی ھەمو تیرەکانی تایەفەی عەبدویی و سەرخیلی ھەمو شوێنێک عەلی

ئاغا و دوا ی ئەو محەممەد ئاغا ی کوپری و دوا ی ئەویش سەمکۆ بو. سەرۆکی ھەمو تیرەکانی تایەفەی کارداریش عومەر خانی شەریفی بو^{۲۱}.

دوای مردنی محمد ناغای سەرۆکی تایه‌فهی عبدوی و سهرخیلی شوکاک، نیسماعیل ناغای سمکۆی کۆری ناسراوترین و به‌هێزترین کەسی ناو هه‌مو ئیلی شوکاک بو. شوکاک له‌دوای کۆژانی جه‌غفر ناغا راووپوت په‌لاماردانی عه‌جهمیان کرد بوه پیشه، له‌به‌رئهمه ژماره‌یه‌کی زۆر پیاوی شاره‌زاو جه‌ریزه له‌سمکۆ کۆبوونهوه.

سمکۆ ناکۆکی دێرینه‌ی کورد و نازهری به‌میرات بۆ به‌جێ ما‌بو. ئه‌م‌وش به‌و کرده‌وانه‌ی ئه‌ی نواند زیاتر توندو تیژی کردو، ته‌قاندیه‌وه. له‌به‌رئهمه بوو ته‌قه‌للا سیاسیه‌کانی له‌ناو ئێراندا دۆستیکی نه‌بو، به‌لکو له‌هه‌موانه‌وه دۆمنایه‌تی نه‌کراو، به‌خراب له‌سه‌ری ئه‌دوان و ئه‌یان نوی.

ناوچه‌ی ورمی له‌کۆنه‌وه که‌مه‌یدانی مملانی و ناکۆکی دۆژمنانه‌ی کوردی سوننی و عه‌جهمی شیعە بو، وه به‌و هۆیه‌ پشیتییه‌کی به‌رده‌وامی تیا بو، هاتنی یه‌که‌می عوسمانی و په‌لاماردانی ناوچه‌که پشیتییه‌که‌ی زیاده‌تر کردو، هاتنی روس و ده‌رکردنی عوسمانی ئه‌م‌وش ئالۆزاتری کردو هه‌لگیرسانی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م، له‌شکرکێشی ئۆردوی عوسمانی و کشانه‌وه‌ی روس، دیسانه‌وه له‌شکرکێشی به‌ره‌فراوانی روسی و، هاتنی چه‌ته ئه‌رمه‌نییه‌کان و داگیرکردنی ناوچه‌که، کۆچی به‌کۆمه‌ڵی تاسوری له‌هه‌کاریه‌وه، ئینجا شوێشی ئۆکتۆبه‌رو کشانه‌وه‌ی یه‌که‌جاره‌کی سوپای روسی، ئه‌م روداوانه هه‌م‌و له‌ماوه‌ی چه‌ند سائیتیکی که‌مدا، هه‌لومه‌رجی ئه‌م ناوچه‌یه‌ی برد بوه قوناغیتی تراجیدیه‌وه.

سمکۆ به‌هۆی میژوی درێژی بنه‌ماله‌که‌ی و به‌هۆی ئه‌م ده‌سه‌لاته‌وه که له‌ناو هۆزه‌که‌ی و له‌مه‌له‌به‌نده‌که‌ی دا هه‌ی بو، کسیتیکی ناسراو بو له‌ناو کوردا، پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ زۆر کەس و زۆر سەرۆکی هۆزو زۆر لا هه‌بو.

پیش هه‌لگیرسانی شه‌ر سمکۆ له‌گه‌ڵ عه‌بدولرزاق به‌گی به‌درخان هاوکارو هاویر بو. عه‌بدولره‌زاق به‌گ ئه‌و پرۆژه گه‌وره‌یه‌ی دای نایو بۆ به‌ریاکردنی شوێش و دامه‌زراندنی کورده‌ستانی سه‌ربه‌خۆ، پشتیکی به‌سمکۆ نه‌ستور بو. هه‌ر به‌هاوکاری سمکۆش کۆمه‌ڵه‌ی ((جیهاندانی)) دامه‌زراند. که‌یه‌که‌مین فێرگه‌ی کوردیه‌یشی له‌خۆی کرده‌وه، سمکۆ مه‌ناله‌کانی هه‌لپێارد بۆ خوێندن و فێربون له‌و فێرگه‌یه‌دا.

شیخ عه‌بدالسلامی بارزانی که له‌به‌رده‌می هێرشێ تورکیا کشایه‌وه ماوه‌یه‌که له‌ناو شوکاکدا بو. له‌گه‌ڵ سمکۆ پێکه‌وه چون بۆ دیتنی جینگری قه‌یسه‌ری روسی له‌قافاس، بۆ ئه‌وه‌ی داوای پشتیوانی و یارمه‌تی دانی بزوتنه‌وه‌ی کوردی لی بکهن.

شیخ عبدالسلام هر لہم ناوچہیدا لەلایەن سوونی عبداللای شوکاکیوہ گیراو
دراہ دەست تورک.

سمکۆ کچیکی شیخ عەمەدی سیدی هینابو. شیخ عەمەد سیدی کوری شیخ
عوبەیدوللای شەمزیی و برای شیخ عبدالقادر، لەراپەڕینی ١٨٨٠ سەرکردە
قۆلی ورمی، و باوکی سەید تەها بو. سەید تەها یەکی بو لەکوردە سیاسیه
دەسلەتدارە ناسراوەکانی ئەو سەردەمە و سەردارێکی دەسپێشتوی هەکاری بو.
لەدوای ((ئینقیلابی عوسمانی)) مەبعوسی ولایەتی هەکاری بو لە ((مەجلیسی
مەبعوسان)) دا. بەم خزمایەتیە هاوکاری بنەمائی شیخانی شەمزیان بەتایبەتی
سەید تەها و سمکۆ پتەوتر بو.

لەسەرەتای جەنگدا سمکۆ بەهێزێکی ٣ هەزار کەسیوہ لەنزیک خوی بو
هاوکاری تورک بەرھەڵستی سوپای روسی کرد^{٢٢} روس بو چەند مانگی
ناوچەکیان چۆل کردو کەوتە دەس تورک. زۆری نەخایاند سوپای روسی تۆردوی
تورکی لەناوچەکە رامالی. سمکۆ ئیتر خۆی هەل نەقورتان لەروداوەکانی دواپی.
بەلام کاربەدەستانی روسی لەسەرەتادا سمکۆ سەید تەها و چەند کوردێکی تریان
دورخستوہ بو قافقاس. پاش ماوہیکێ زۆر ئینجا ریگەیاندا بگەریتەوہ لەخوی
دابەنیش.

بەر لەشۆرشێ ئۆکتۆبەر سەید تەها و سمکۆ چەند کەسیکی تر ((جەمعیەتی
استخلاصی کوردستان)) یان دروست کرد. داویان لەکاربەدەستانی روسی کرد بو
گفتوگۆ دەربارە هاوکاری کورد روس دژی تورک بێو مەرجە پشٹیوانی
لەنامانجی نەتەوہیی کورد بکەن.

سمکۆ وەکو کەسیکی ناودارو بەدەسلەتی ناوچەکە و ورمی وەکو ناوەندیکی
گەریکی کاری دیپلۆماسی و پڕوپاگەندە میسینۆتری، لەزۆوہ بوبون بەھۆ
ناسیای و هاتوچۆ لەنیوان ئەو و گەلی دیپلۆمات و پیای دینی دا.

پاش شۆرشێ ئۆکتۆبەر کۆشانیو تەواری سوپای روسی ورمی و
مەلەبەندەکانی دەورووبەری بۆشایی دەسلەتی تی کەوت. دەرلەتانی هاوپیەیان
وێستیان بەناسوریەکان پڕی بکەنەوہ. سمکۆش لەو هەلەدا دەسلەت و هێزی
لەناوچەکەدا زۆر زیادی کرد. هەندی چەکی بەکرپن و هەندیکی بەزەوت کردن
لەسوپای کشاوہی روس دەس کەوت. بەکوشتنی مارشیمۆن، پێشەوای دینی
ناسوری، ناوی زۆر زیاتر دەرکرد.

پى ناچى سمكۆ پىنەندى زۆرى لەگەڵ گەورە پياوانى كوردى كرماشان و سنەو
ئىلام و سەرزكى ھۆزەكانى ئىمە مەلەندەنە ھەبو بى. رەنگە شۆتى جوگرافى
ژيانى سمكۆ زاراوى زمان لەویدا دەورىكى گىپا بى.

٣/٢ كوشتنى مارشيمۆن

لە ٩ى جمادى الاولى ١٣٣٦دا، شەركى قورس لەنىوان ئاسورىيە
مەسىحىيەكان و عەجەمە موسلمانەكانى ورمىدا قوما. لەو شەردا چەند ھەزار
كەس لەھەردولا كوژرا. ھىشتا شەركى تەواو نەبو بو سمكۆ ھىزىكى كۆكرەو بۆ
يارمەتيدانى عەجەمەكانى ورمى دۆ ئاسورىيەكان، بەلام بەرلەوى ئىمە بگاتە
ورمى ئاسورىيەكان دەستيان بەسەر ورمىدا گرت و موسلمانەكان خۆيان
بەدەستەویدا، سمكۆ بى ئەوى بكموتە شەردە گەپايەو دواو.

ئاسورىيەكان ئەگەرچى ئىمە شەردەيان بەردەو، بەلام لەناوچەكەدا خۆيان
لەبەرامبەر گەلى ئازەرى شیعەدا بەتەنھا ئەدى. سەردەپا ئەوش بەشى زۆرى ئەوانە
پىگەنە بون، ھەموى چەند مانگى بو لەھەكارىيەو ھات بونە ورمى بەژمارەش
لەچاو خەلكى ورمى و دەورەبەردا كەمايەتى بون، نەيان ئەتوانى بەبى
پىكەتەن و ھاپەيمانىتى لەگەڵ گەلىكى لەخۆيان زۆرتەرى وەكو كوردا،
ھاوسەنگى ھىز لەناوچەكەدا رابگرن. مارشيمۆن لەگەڵ سمكۆ پىنەندى كردو
رىكەوتن لەسەرئەوى بۆ گفتوگۆ لەكۆنە شار(سەلماس)یەكترى بپىن. سمكۆ ئەم
دیتەنى بۆ ئەو بو مارشيمۆنى تىدا بكوژى. مارشيمۆن رابەرى سیاسى و
سوپاى و دىنى ئاسورىيەكان بو. لەناو دەولەتە گەورەكاندا ناسرا بو.
ھاوپەیمانەكان: بەریتانیا، فەرەنسە، ئەمەریكا، ئىتالىا پشەتیوانیان ئەكردو
پىشتیش روسیە پشەتیوانى كرد بو.

سمكۆ لەو دیتەندا مارشيمۆنى كوشت

سەبارەت بەكوشتنى مارشيمۆن لىكدانەوى جۆراوجۆر ھەید، بەلام خۆى وەكو
لەگفتوگۆكەدا لەگەڵ مستەفا پاشا رونی كردۆتەو ئەل:

((پرسیار: ھۆى تىكچون و شەركەنت لەگەڵ ئاسورىيەكاندا چى بو، تەكایە پىم
بلى، مار شەمعون، كەناشتى رىست و دۆستى كورد بو لەبەرچى كوژرا؟

((وەلام: پىگومان ئاگادارى ئەوى كەتورك و روس لەجەنگى جیھانىدا چىيان
بەكورد كرد! حمز ئەكەم ھۆى كوشتنى مارشەمعون بۆ رون بكمەو:

لەو ھەرایەى لەبەكورى كوردستاندا لەنىوان تورك و ئەرمنەنىدا روىدا،
ئاسورىيەكان چونە پال. ئەرمنەنەكان و یارمەتییان دان. دواى شۆرشى روسیا،
روسەكان ھىزەكانیان لەسابلاخ و ورمى كىشایەو ژمارەىكى زۆر چەك و

جبه‌خانه و تۆپ ره‌شاش و تفه‌نگیان به‌جی هیشت و هه‌موی بۆ ئاسورییه‌کان مایه‌وه. چه‌ند ئه‌فسه‌ریکی روس و ئاسورییه‌کان و هه‌ندێ کاربه‌ده‌ستی ئه‌وروپایی، ده‌یان‌زانی ئێران به‌هۆی لاوازی و کزی ده‌سه‌لات و که‌م ده‌رامه‌تییه‌وه ناتوانیت دا‌کوکی له‌خۆی بکات، بۆیه ئاسورییه‌ چه‌کداره‌کان و یه‌ستیان ئه‌م ده‌رفه‌ته له‌کیس نه‌ده‌ن و ئازربایجان که‌ناوچه‌یه‌کی گه‌رنگی نیتوانی ئه‌رمه‌ن و تورک و فارسه‌ بگه‌رن...

دوای ئه‌وهی ئاسورییه‌کان به‌سه‌ر فارسه‌کان دا سه‌رکه‌وتن و بانگه‌وازی سه‌ربه‌خۆییان دا، ها‌تنه‌ لام داوای هاریکارییان لێ کردم، بۆ ئه‌وهی پێکه‌وه به‌جینه‌ ناو ئێران‌ه‌وه، منیش به‌لێنی یارمه‌تیم دانێ... به‌لام ئێرانیه‌کان به‌وه‌یان زانی که‌ ئاسورییه‌کان داوای یارمه‌تییان له‌من کرده‌... نوێنه‌ریکی ئێران ها‌ت و داوای لێ کردم که‌ پێش‌تی ئاسورییه‌کان نه‌گه‌رم و به‌ران‌به‌ر به‌مه‌ به‌لێنی پا‌داشت و چه‌کداره‌نه‌وه‌یان دامێ. له‌به‌رئه‌وه‌ش ده‌م‌زانی ئاسورییه‌کان نیازیان وایه‌ باکو‌ری کورده‌ستان به‌خه‌نه‌ ژێر رکه‌یفی خۆیان‌ه‌وه‌ و دا‌گیری بکه‌ن، بۆیه‌ مارشه‌معه‌وم کوشت. ئێرانیه‌کانیش له‌به‌لێنی خۆیان پاشگه‌زبو‌نه‌وه‌. بۆیه‌ منیش په‌لامارم دان و ورمیم گه‌رت و کاربه‌ده‌ستانی خۆم لێ دامه‌زراند).

ئه‌وهی که‌ سه‌په‌داری والی ته‌وره‌ز سه‌مکو‌ی راسپارد بێ بۆ کوشتنی مارشیمۆن و به‌لێنی پا‌داشی پێ‌دا بێ و دا‌ییش خۆی لێ نه‌کرد بێ به‌خواه‌ن، له‌هه‌موو لێکه‌دان‌ه‌وه‌کانی تر زیاتر رێی تێ نه‌چێ، چونکه‌ ئه‌وه‌ چه‌ند مه‌به‌ستی به‌دی نه‌هیتنا، یا وه‌کو ئه‌لێن به‌تێی چه‌ند نیشانه‌یه‌کی ئه‌پێکا:

۱- ئاسورییه‌کان به‌کوژرانی سه‌رکه‌رده‌که‌یان ئه‌به‌و ووه‌ به‌ر به‌ده‌ن و ئیت نه‌ک نه‌توان ده‌س به‌سه‌ر ناوچه‌که‌دا بگه‌رن، به‌لکو‌ په‌رتو‌یلاو بینه‌وه، له‌راستیش‌دا نه‌گه‌رچی کوژرانی مارشیمۆن چه‌ند هه‌فته‌یه‌ک ئاسورییه‌کانی ده‌رکرد، به‌لام سه‌ره‌نجام په‌ره‌وازه‌ بون،

۲- شه‌ره‌که‌ له‌کو‌ژل عه‌جه‌م بیه‌تیه‌وه، له‌شه‌ری ئاسوری و عه‌جه‌مه‌وه‌ بیه‌ته‌ شه‌ری ئاسوری و کورد،

۳- ده‌وله‌تی ئێران، به‌جی‌گه‌یه‌بونی ئاسورییه‌کان له‌و‌رمێ و پێکه‌ینه‌سانی رێکه‌خرا‌ویکی چه‌که‌دارو ده‌سه‌گرت‌نیان به‌سه‌ر ناوچه‌که‌دا له‌په‌ژاره‌یه‌کی قول‌دا بو، به‌لام له‌و کاته‌دا نه‌خوی هێزێکی چه‌که‌داری ئه‌وتۆی هه‌بو ئه‌وانه‌ له‌ناوچه‌که‌ ده‌ریکات، و نه‌ له‌هه‌لومه‌رجێکی سیاسیی پته‌وی ئه‌وتۆ‌دا بو ته‌وانی ئۆبالی کوشتنی که‌سیکی وه‌کو مارشیمۆنی نا‌ودار، که‌ له‌لایه‌ن ها‌وبه‌یانه‌کانه‌وه‌ به‌تایبه‌تی له‌لایه‌ن به‌ریتا‌نیا‌وه‌ پشتیوانی نه‌کرا، بگه‌ڕیته‌ ئه‌ستۆی خۆی.

سمکۆ راسپیژی ئیترانییه کانی به جی هینا. مارشیمۆنی کوشت. بهوش له جاران زۆر زیاتر ناو و ناوبانگی ده رکرد. له ناو هه ندی کۆرۆ کۆمه لی نه ته وه پهرستی کوردا، وه کو قاره مانیکی نه ته وه بی سه یری نه کراو، له ناو عه جهم و کۆره جیهانیه کاندا نه و کاره وه کو کاریکی ناجوامیترانو خیا نه تیکی گه و ره باس نه کرا. کوشتنی به فیل که هه می شه یه کئی به وه له نه یری ته کانی هوکمرانی کار به ده ستانی ئیتران و، نوسهرانی ئیترانی له نوسینه کانی خۆیاندا نه و جۆره کاره ناجوامیتریانه یان به (لطائف الحیل) و (تدبیاتی صائبه) و (کمندی تدبیر) و (وسائل و رسائل) و به زیره کی و نازیه تی به خۆیان دانه و. ته نانه ت نه وانیش نه م کاری سمکۆیان، به ناجوامیتری به ئه قه لانه و خوتن پێژی له قه لمه دا.

به فهرمانی ناغا په تروس سه ر کرده کانی ناسورییه کان کۆبون وه یه کی جهنگیان کردو هیزه کانی خۆیان سازدا. هیزشیکی کتوپریان کرده سه ر چه هریق. سمکۆ له نا کاو نابلقه درا. له م شه ردا چه ندین کورد کۆژان له وانه دایکی سمکۆ کچیکی جه وهر ناغای برای سمکۆ. پاش شه ریکی سه خت سمکۆ له گه ل هیزه کانی کشایه وه ناو خاکی تورکیا^{۲۳}.

له پاش په لاماردانی چه هریق ناسورییه کان گه رانه وه ورمی. له هه لومه رجه کی ناله بارا نه ژیان. سمکۆش گه رایه وه شوینی خۆی. کورد له نا کۆکیه کی لابه لای ته ره وه گلا، که نا کۆکی بو له گه ل ناسوری.

٤/٢ ئاما نجه ی سیاسی سمکۆ

له دوا ی جهنگی جیهانی یه که م مه سه له ی کورد چو به قه ناغیکی گره گه وه. ده و له ته برا وه کان نه یانویست ریکوته نه نه یینه کانی سه رده می جهنگ به گو یه ری ته رازی هیزه کانی خۆیان له دوا ی جهنگ جیبه جی به کن، گه لانی ژیر ده ستش نه یانویست ها و په یانه کان، به لینه کانی کاتی جهنگ، به تاییه تی ده رباره ی نازادی مافی بریار دانی چاره نوس جیبه جی به کری.

هیشتا جهنگ کۆتایی نه هات بو شیخ محمود له سلیمانییه ده سته یه کی نو یه نه رایه تی نه رده لای ده سه لات دارانی ئینگلیزی له کفری و، داوا ی ئی کردن نه ته وه ی کوردیش له یری گه لانی نازاددا به ژمیرن به رام بهر بهوش گه تی دۆستایه تی و هاوکاری پیدان. میجر نو یل به نو یه نه رایه تی هوکومه تی به ریتانیا چو به سلیمانی و خۆی گه ته نی پششوازییه کی شاهانه یان ئی کردو، له کۆبون وه یه کی جه ما وه ری دا پشتیوانی هوکومه تی به ریتانی له خواستی نازادی کورد ده ربه ری و، شیخ محمودی وه کو هوکمداری کوردستان را گه یاند. پاش چه ند روژی کولونی ل ویلسۆنی مندوبی سامی به ریتانی خۆیشی چوه سلیمانی و هوکمداری ته شیخ

مەجموودى لەنيوان زىي بچوك و روبارى سيواندا سەلماندو، كۆبونەويهكى لەگەڵ سەرەك عەشیرەتە كوردەكان كردو، ئەوانیش مەزىەتەهەكيان دايه سەبارەت بەمافى نەتەويهى گەلى كورد.

لەئىستەموول، راستەوخۆ لەگەڵ تەواو بونى جەنگدا پىاوه گەمۆرهكانى كورد لەمى ((جەمعیەتى تەالى كوردستان))يان پێك هێنا. شێخ عەبدولقادر شەمەزىنى و ئەمین عالى بەدرخان و چەندین شەخسیەتى كوردی ناسراو بەشداربون، كۆمىتە كەوت بۆه چالاكییهكى كارىگەرى سیاسى، دىپلۆماسى، رۆشنەبىرى بۆ دروستكردنى دەولەتى كوردستان.

لەپارىس، شەرىف پاشا بەنۆتەنرایەتى نەتەوى كورد داواى لەكۆنفرەنسێ نەشتى و دەولەتەنى دىنا نەكرد، مافى ئازادى بریاردانى چارەنوس بۆ گەلى كورد بەسەلێنن و یارمەتى بەدن بۆ دامەزراندنى دەولەتى سەربەخۆ لەسەر نەرزى نىشتەمانى نەتەويهى خۆى.

لەداوى راگرتنى جەنگ ئێران هەولێ ئەدا بەرىتانيا قانع بكا پشتیوانى ئێران بكا بۆ فراوان كردنى قەڵەمڕەهەكى لەسەر حسابى دەولەتى تێشكاوى عوسمانى، داواى ئەكرد بەشێكى گەمۆرى كوردستانى توركيا بخرێتە سەر ئێران.

لەكوردستانى ئێران چالاكییهكى سیاسى فراوان نەبو، بەتایبەتى لەئۆستەنهكانى كوردستان، كرماشان، ئىلامدا. سەمكۆ ناسراوترین شەخسیەتى كوردی ئێران بو.

سەمكۆ چى ئەویست؟ خواستە سیاسیهكانى چۆبون؟

سەمكۆ رێكخراویكى سیاسى نەبو، هەروەها كۆمىتەیهكى سیاسیشى پێكەوه نەدەنابو، بەرنامەیهكى سیاسى رۆن و دیسارى هەبێ. رێكخراوهكانى ((جیهاندانى))پێش جەنگو((جەمعیەتى استخلاصى كوردستان))ى سالانى جەنگ، نەمابون. خۆى سەركردهى جولانەهەكمو دانەوى نەخشەو بەرنامەكانى بو. ئامانجى سیاسى سەمكۆ لەگفتوگۆكانىدا لەگەڵ ئینگلیزو لەو پەيامەدا كەبۆ یەكێتى سۆڤیەتى ئاردو داواى پشتیوانى لى ئەكردن بۆ دروست كردنى دەولەتى كوردی رۆن و ئاشكرايه.

كەسرى لەبارەى ئامانجى سیاسى سەمكۆ ئەلێ:

((...سەمكۆ ئەم سەردەمە سەربەخۆى (استقلال)ى بۆ كوردستان ئەویستو، لەپێگەى ئەم ئارەزوهدا بو كە كەوت بۆه ئامادەكردن. یەكێ لەتۆوهكانى ئاشوبو زىانكارى كەئەوروپایى لەرژەهەلاتدا وهشاندویانە ئەم ئارەزوى سەربەخۆییه. كاركەرانى ئەوانە سالەها گەپیان و چۆنه ناو كوردو ئەرمەنى و توركمان و ئاسورى و

به‌ختیاری و هی ترو، نهم تۆوه‌یان له‌دۆلی ئه‌واندا چاندوه، کوردیش چه‌نده‌ها ساڵ بو نهم قسانهی بیست بو، هه‌وه‌سه‌ندانی له‌وانه‌ شوین نهم ئاره‌زوه‌ خاوه‌ که‌موت بونو، هه‌ندێ جار کتیبو و تاربان نوسی بو. ئیسته‌ سمکۆ ته‌یو‌یست ئهو ئاره‌زوه‌ به‌یئیتیه‌ دیو، به‌پێره‌ی له‌ئازادی‌خوازانی عوسمانی که‌ ((ژون تورک)) ی لی پیدای بو، و ئهو کارانه‌یان کردبو، بۆ دروست کردنی ده‌سته‌یه‌که‌ به‌ناوی ((ژون کورد)) وه‌ ته‌ی ئه‌کۆشا.

ئه‌یانون که‌میستهر دادی ئه‌مریکایی خسته‌یه‌تیه‌ سه‌ری‌ی نهم کاره‌. میستهر داد که‌ له‌گه‌ڵ ئه‌مریکاییه‌کانی تر، له‌گه‌ڵ ئاسوریه‌کان له‌ورمێ وه‌ کۆچی کردبو، چوبو بۆ هه‌مه‌دانو، ههر له‌و رۆژانه‌دا گه‌رايمه‌و ته‌وریز له‌وتیه‌ چوه‌و ورمێ، نه‌یان وت که‌چه‌ند جارێ چوه‌ بۆ بینینی سمکۆ. نهم قسه‌یه‌ ئه‌گه‌ر به‌لگه‌شی نه‌بوێ له‌گه‌ڵ به‌دخوازی و کینه‌توزی که‌ له‌میسیونیتره‌ ئه‌مریکاییه‌کان بینرا بو، ئه‌گه‌وجا. زۆر که‌س نه‌مه‌یان قبول ئه‌کردو وایان ئه‌گوت: ((ئه‌مریکاییان له‌به‌رئهو‌ی نه‌یان توانی به‌ده‌ستی ئاسوری کاری بۆ پێشه‌وه‌ به‌ن، ئه‌یانموی به‌ده‌ستی کورد کاری بۆ پێشه‌وه‌ به‌ن.

هه‌رچی هه‌یه‌ نهم ئاره‌زوه‌ که‌سانی تر خست بویانه‌ دۆی سمکۆوه‌، ههر ئه‌وانیش دۆیان دایه‌و دلیریان کرد. له‌م ماوه‌یه‌دا که‌عوسمانیان له‌ئێران ته‌وریزستن ده‌سته‌یه‌که‌ له‌سوپاییان و تۆپچه‌یه‌کانی ئه‌وان که‌چه‌ند سه‌د که‌س بون ته‌گه‌رايمه‌و ولاتی خۆیان به‌و ته‌ه‌نگو و تۆپانه‌وه‌ که‌پێیان بو چون بۆ چه‌هریق و چونه‌ ژێر ده‌ستی سمکۆوه‌. نهم روداوه‌ دلیری ئه‌وی چه‌ند جار زیاتر کردو، به‌جۆره‌ خۆی ئاماده‌ بینێ ئالای نافهرمانی هه‌ڵ بکا، یه‌کێ له‌هاوده‌سته‌یه‌کانی له‌م کاره‌دا سه‌ید ته‌ها نه‌وی شیخ عوبه‌یدوللا بو که‌به‌مه‌اله‌که‌یان له‌کوردستاندا به‌ناوبه‌نگو سه‌ید ته‌ها خۆشی پیاویکی کۆشاو کاری بو))^{۲۴}.

نوسه‌ریکی مه‌زنی ئێران ئاوه‌ها ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی کورد هه‌ڵ ئه‌سه‌نگیته‌ی. ئاره‌زوی سه‌ریه‌خۆیی له‌کوردا به‌تۆزی گه‌ڕیده‌ ئه‌وروپیه‌کاندا ئه‌نێ.

ههر کسروی خۆی، باسی مه‌لاو بازرگان و پێشه‌وه‌یه‌کانی تاران ئه‌گه‌یترته‌وه‌ که‌چونه‌ ناو سه‌فاره‌تی به‌ریته‌نی و ئه‌وانی ته‌وریز چونه‌ ناو کونسولگی به‌ریته‌نیسه‌و له‌وێ به‌ست نشین بون. پێشتر به‌ست ههر له‌به‌ره‌گای پیاوه‌ دینییه‌ پێژه‌یه‌کاندا ئه‌کراو، ئهو سه‌رده‌مه‌ به‌ریته‌نیا گه‌وره‌ترین ئیستعماری دنیا بو، که‌چی ئه‌لقاب گه‌لی شیرین به‌سه‌ر ئه‌و((ئازادیخواز))و((موجاهید))انه‌دا که‌را به‌ری ئینقیلابی مه‌شروته‌ بون دابه‌ش ئه‌کا. هه‌روه‌ها هه‌ندێ له‌و مه‌شروته‌خوازانێ وه‌کو ستارخان و باقرخان که‌په‌نایان بردبو به‌ر شابه‌نده‌رخانه‌ی عوسمانی و ئه‌وانی په‌نایان برد بوه‌

بهر خاکی عوسمانی و داوای پشتیوانی و یارمه‌تییان لیکردن و له‌گه‌ل تۆردوی تورکدا گه‌رانمیه به‌موجاهیدو نازاد یغواز، کهچی کورده‌کان به‌جمرده دانه‌نی. به‌قسه‌یه‌کی تر بۆ تیکۆشهرانی ئیترانی پیوه‌ندی و په‌نابردن بۆ تورک و ئینگلیزو روس و هیزه‌کانی بینگانه به‌رواو بۆ تیکۆشهرانی کورد به‌کاری خراپ له‌قه‌لم نه‌دا. له‌و گفتوگو راستمۆخزیده‌دا که حاجی مسته‌فا پاشای یامملکی له‌گه‌لئێ کردوه، سمکۆ خۆی نامانجه‌کانی به‌جۆره رون نه‌کاتهوه:

((پرسیار: له‌ماوه‌ی ئهم دو سألێ رابردودا له‌دژی حکومتی ئیتران جولانیه‌وه نه‌جولیتیه‌وه، مه‌به‌ست له‌م بزوتنه‌ویه چه‌یه به‌ته‌مای چ جۆره ده‌سکوتیکیت ده‌سگیر بیه‌ت؟

((وه‌لام: فارسه‌کان (بینگومان سمکۆ وشه‌ی فارسی به‌کار نه‌هێناوه، به‌لکو عه‌جمی به‌کاره‌یناوه به‌لام ئه‌بێ له‌وه‌رگیرانی ئینگلیزی داوای لێ کرابێ) رقیان له‌کورد، له‌به‌رنه‌وه من به‌همو توانای خۆمه‌وه هه‌ول ده‌ده‌م کورده‌کان رێک ب‌خه‌م، بۆنه‌وی له‌ده‌ستدریژی فارس رزگاریان بیه‌ت، هه‌ر بۆیه پارشاری ورمیم گرت له‌گه‌ل ئه‌و ناوچه‌یه‌ی که له‌رابردودا کوردی به‌وه، دواتریش شارێ سه‌لماس و ئه‌مه‌سایش فارسه‌کانم له‌سابلاخ ده‌ریه‌رانده‌.

((پرسیار: باشه تۆ هه‌ول ده‌ده‌ی بۆ ئه‌وه‌ی کورد رزگارو نازاد بکه‌یت و سه‌ربه‌خۆییان بۆ ساز بکه‌یت؟ ئه‌ی بۆچی پێش هه‌مو شتی که ناوچه‌ی وانو ئه‌رزوومو به‌تلیسو هه‌کاری خه‌یووت رزگار ناکه‌یت و ئه‌و خه‌لکه رێک ناخه‌ی، که‌ماوه‌یه‌که له‌ژێر جه‌ورو سه‌تمی تاقمه‌که‌ی مسته‌فا که‌مال دان؟

بۆچی ئالای تایبه‌تی خۆت هه‌لناکه‌ی، تاده‌ری ب‌خه‌یت که‌وا مه‌به‌ستت له‌و جولانه‌ویه خۆین رشتن نه‌یه، به‌لکو مه‌به‌ستت سه‌ربه‌خۆیه‌یه؟

به‌ناشتی و خۆشی بۆچی هه‌ولێ رێکبوتن له‌گه‌ل فارسه‌کاندا ناده‌ی؟

((وه‌لام: من وای به‌باش ده‌زانم که له‌پێشدا له‌ئێترانه‌وه ده‌ست پێ بکه‌م. من هه‌یج به‌چاکی نازانم، له‌م رۆژدا له‌گه‌ل تورکه‌کاندا تیکێ بده‌م، چونکه ئه‌وان به‌تفه‌نگ و فیشه‌ک یارمه‌تیم ده‌ده‌ن. من هه‌یج به‌پێویسته‌شی نازانم بۆ بینگانه به‌یان و بلازکراوه و بلازکه‌مه‌وه، چونکه ئه‌وان زۆر باش شاره‌زای ئه‌وه‌ن که‌ئێمه هه‌یشتا به‌شیویه‌کی خه‌یلایه‌تی ده‌ژێین، جگه له‌مه‌ش به‌یستومه ئه‌وروپاییه‌کان له‌ناوخه‌زاندا له‌کیشه‌و مشتومردان بۆیه ئێمه پێویسته تیکۆشین و پشتیش به‌هه‌یزو ده‌سه‌لاتی خۆمان به‌به‌ستین و نه‌هه‌یلین فارسه‌کان بگه‌رنه‌وه ورمی و سابلاخ. ئێمه به‌هه‌یج جۆرێک کۆل ناده‌ین و تا تاقه شوکاکی که مابه‌ی له‌م روه‌وه به‌ره‌هه‌لستی ده‌که‌ین)).

سمکۆ لای وابو ئێران لمو کانهدا لاوازه. ئه‌بێ کورد ئهو هه‌له بقۆزیتسه‌وه بۆ نازادکردنی خۆی. کوردی جینگاکانی تریش ئه‌بێ یارمه‌تی ئه‌وان بده‌ن.^٢ لمو گفتوگۆیه‌دا که یاملکی له‌گه‌ڵی کردوه سه‌باره‌ت به‌کوردستانی تورکیاش هه‌ر به‌یروایه‌کی لمو بابته‌ی هه‌بوه:

((جه‌نابی ئیسماعیل ناغا! ئهمپڕ وه‌کو رۆژگاری شیخ عوبه‌یدوللا نیه، ئهمپڕ روداوه‌کانی ناو کوردستان جێی سه‌رخی هه‌مو ده‌وله‌ته ئه‌وروپاییه‌کانه، لێیان ناگادارن، ته‌نانه‌ت ئهمریکای یه‌کگرتوش ناگاداره، حکومه‌تیکی گه‌وره‌ی وه‌کو به‌ریتانیا حوکمی سلیمانی و ناچه‌که ده‌کات و ناگای له‌هه‌مو بزوتنه‌ویه‌کی کورده. نه‌گه‌ر هه‌رشێک ئهو لێی رازی نه‌بیت و له‌گه‌ڵ سیاسه‌تی‌دا نه‌گوتیت، ئه‌وا له‌وێ سیاسی و عه‌سکری یه‌وه له‌دژی ده‌هسته‌ی... راسته ئێوه کاروبارستان له‌گه‌ڵ تورکه نه‌توه‌یه‌یه‌کانی ئه‌ناتۆلیا رێک خسته‌وه، به‌لام نه‌گه‌ر ئه‌وان له‌بزوتنه‌وه‌که‌یان‌دا سه‌رنه‌که‌وتن، ئه‌وا ئێوه‌ش تیا‌ده‌چن و که‌س به‌هاوارتانه‌وه نایه‌ت، خۆت ده‌زانیت، بزوتنه‌ویه‌کی وه‌کو ئه‌وی تۆ به‌بێ پشتگیری و یارمه‌تی ده‌وله‌تیکی ئه‌وروپایی، به‌تایه‌تیش ئهمپڕ که‌به‌ریتانیا به‌وه به‌دراوسیمان، به‌بێ ئه‌وان به‌هیچ مه‌به‌ست و ئامانجێک ناگه‌ین جه‌لاله‌تی سوڵتان بزوتنه‌وه‌کی ئهمپڕی ئه‌ناتۆلیا به‌یاخیگری و سه‌رپێچی داده‌نێ، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌شه یۆنانیه‌کان به‌ره‌و نه‌نگۆره (ئه‌بێ نه‌نقه‌ره بێ) هاتون و ئاماده‌ن، که‌عه‌مه‌لیاتیکی تریشیان له‌دو بکه‌ن. له‌ئه‌ناتۆلیاش زۆر که‌س پێشوازیان له‌هاتنی یۆنانیه‌کان کردوه و داویان لێ کردون ناچه‌که داگیر بکه‌ن. چونکه زۆر رقیان له‌تورکه نه‌توه‌یه‌یه‌کانه.. ئهو تورکه نه‌توه‌یه‌یه‌که ده‌ژمنی کوردن و ده‌بێ ئه‌وه‌ت له‌بیر نه‌چێ، که‌ئه‌وانه له‌ساڵی ١٩٠٨ هه‌ تائێسته چه‌ند زیانیان له‌کورد داوه. هه‌ر چۆنێک بێت یۆنانیه‌کان له‌تورکه‌کان بۆ ئێمه باشتن، چونکه هیچ نه‌بێ شارستانی و پێشکه‌وتنه‌خوازن و تورکه‌کان زۆر دواکه‌وتوو نه‌زانن. باشت وایه له‌گه‌ڵ یۆنانیه‌کان‌دا په‌یوه‌ندی په‌یدا بکه‌یت و ئه‌م باره‌شه‌وه ئینگلیزه‌کان ناگادار بکه‌ی، په‌یوه‌ندیان پێوه بکه‌و سود له‌هه‌ل و ده‌رفه‌ت وه‌یگره. هه‌ول به‌ له‌گه‌ڵ ئهو شوێنانه‌دا رێک بکه‌وه، که‌به‌ریتانی و ئه‌وروپایی تیدا نیه، وابه‌زام نه‌گه‌ر ئهو رێگه‌یه‌ بگریته به‌ر ئه‌وروپاییه‌کان گۆی له‌داواکانت ده‌گرن...

سمکۆ له‌وه‌لام‌دا ئه‌لێ: منیش زۆر رقم له‌تورکه نه‌توه‌یه‌یه‌کانه، بۆ کوردیش ئه‌وان له‌فارسه‌کان بۆ کورد به‌ده‌ژمنه‌ر ده‌زانم. من چه‌ند جارێک نامم بۆ ئینگلیزه‌کان ئاره‌وه‌و ناگادارم کردون که‌من ناموه‌ی دژی سیاسه‌تی ئه‌وان بم و ئێمه هه‌میشه پێویستمان به‌یارمه‌تی به‌ریتانیا هه‌یه. با ئه‌وان لایه‌نگری کورد بکه‌ن، منیش ئاماده‌م به‌پێی ئاره‌زوی ئه‌وان بچۆلێمه‌وه. ئێمه پێویستمان به‌یارمه‌تی چه‌ک و

فیشەك ھەیدو ئەگەر لەم رووھ فریامان نەكەون توشی كێشەو سەریەشە دە.م. سەید تەھام نارد بۆ بەغدا، بەلام هیچ سودو ئەنجامیكی نەبو، ئەوا من و سەید تەھا ئێوھ دەكەین بەوھ كیل ئەگەر حكومەتی بەریتانیا خۆی، یاخود بەھۆی دۆستە دڵسۆزەكانی پشدریوھ، بتوانن یارمەتی چەك و جیھانەمان بەدات، بەبێ ئەوێ بەماختە ژێر رەحمی ئەفسەرەكانیوھ، ئەوا دەتوانین وان و ئەرزووم سیواس و ھەکاری لەتورك پاك بكەینەوھ ئوسا دەتوانین دەرسیكی گەورەو چاكیش بە ئەوانەو رەواندوو شوینەكانی تریش بەدەین. ئەمە پێشنیاری ئێمەوھ دەتوانین دلتیات بكەین، كە ئێمە لەم گفتوگۆیەمان دا راستین. ئێمە دەتوانین ئەنگۆرەش(؟) بگڕین و ئەگەر ئینگلیزەكان بێ دەنگ بن، ئەمەوھەكی كەمدا شاری سەنەش(؟) دەگڕین.)).

بۆچونی سەكۆ دەریارەو لاوازی ئێران لەجێی خۆیا بوە. لەلایەك ناكۆکی لەنێوان نازادبۆخاوانی ئێران بەگشتی و چینی كۆنەپەرست و شا لەو پەری توندی دا بو، بەتایبەتی دواي بەستنی پەیمانی ئێرانی-ئینگلیزی ۱۹۱۹كە لەئەنجامی بەرتیل وەرگرتنی وثوق الدولی سەرۆزیرو وەزیرەكانی دەروھو دارایی دا، ئێرانی ئەكردە ژێردەستی بەریتانی. لەلایەكی تر ئێران، دەوڵەتی مەركەزی ئەرتمشی بەھیزی تێدا نەما بو، لەجەنگەل، خوراسان، خوزستان خەلك ھەلگەرابونەوھ لەدەوڵەت. بەلام روداوی ھات بوە پێشەو كەبەبو بەپشتیوانی ئێران ئەریش، شۆرشێ ئۆكتۆبەر بو لەپرسیە. چونكە ئەم روداوە گەورەوھ، سەرلەنوێ ئەھمییەتی ئێرانی لەستراتیجی ھەمو دەوڵەتە گەورەكانی دنیا دا زیاد كردهوھ.

لەلایەك بەریتانیاو ھاو پەیمانەكانی نەیان ئەویست ئێران لاوازو پارچە پارچە بۆ ئەوێ بتوانی خۆی لەبەر لێشاوی پەرەسەندنی كۆمۆنیزم دا، كە لەدەوڵەتی دراوسی ئای سەروێ ئێرانەوھ ئەھات، رابگرت.

لەلایەكی ترەوھ، روسیەش ئەویست دراوسیكەو لای خوارو بەھیز بۆ پارچە پارچە نەبۆ بۆ ئەوێ دەوڵەتە ئیمپریالیستیەكان، بەتایبەتی بەریتانیا، نەتوانی دەس بەسەر ئێران دا بگرت بێكە بەبەنكەو پسیلانگیان دژی دەوڵەتی روسیای سوۆسیالیستی.

لەگەڵ ئەوێ سەكۆ لای وابو ئەبێ خەریكی ئێران بێ، نەیتوانی لەگەڵ كوردەكانی ئێران پێوھندی ھاو خەباتی فراوان دا بمرزێنێو، لەگەڵ بزوتنەوێ كورد لەعیراق و توركیا هیچ كاریكی چەكدارو ھاو بەشی نەكرد. ھەروھە نەیتوانی لەگەڵ نازادبۆخاوانی ئێران هیچ كاریكی ھاو بەش یا ھاوکاریەك بكە.

۲- شه رو شورش

۱/۳ هه لومه رجي گشتی ئيران

ميژونو سيكي ئيراني هه لومهرجي نمو سهرده مه به مجوره باس نه كا:
(مشير الدوله كاتى هاته سهركار كه دۆخى ئيران به هۆى روداو كاني جهنگى
جيهانيه مه (۱۹۱۴) به ريشان و بى سامان بو، ياخييان و ريگره كان له نه طرافى
ولاتدا ئالاي هه لگه رانه ويان هه لگه رده بو، هه ندى له ئيكلات و عهشايهر سهره راي
نوهى باجيان نه نه دا، سهرپيچييان له فرمانى حكومه تى ناوه ندى نه كرد، هه زيان
نه كرد حكومه تى تاران لاواز بى يابروخى. بارى دارايى ولات زۆر لهرزۆك و
به جۆريكي گشتى وه رگرتنى ده رماه تى ده ولت تيك چوبو. خه زانه چۆل و
حكومه تى ناوه ندى ناتمه وان بوو. دانى مانگانى فرمانبه رانى حكومه ت به جۆري
توشى دواكه وتن نه بو زۆر جار چهند مانگى ته له به كار بون، هه لومهرجي نمو ساي
نهرتش بى نه ندازه جينگى داخ بو. هه يزه نيزاميه كاني نمو زمانه پينك هات بو
له مانى خوارى:

۱- يهك فيرجه قازاق كه له زمانى پيش جهنگه وه لهرز سهر به رشتى نه فسه رانى
روسيائى قهيسه رى دا به رتوه نه بران، نمو نه فسه رانه به جۆريكي ئاسايى له خه زمه تى
ده ولته تى ئيران دا بون. لهو كاته دا سه رۆكايه تى فيرجه له نه ستوى نه ستاروسلسكى دا
بو (۸ هه زار كهس بو).

۲- تاقمى ژاندارم كه له زمانى ميسته ر شوسته رى نه مريكايى، راويزپينكراوى
دارايى ئيران و سه رۆكى خه زانه دارى گشتى، به نيازى كۆكرده نوهى داها تى ده ولت،
دامه زرينا بون. نمو تاقمه له سالى ۱۳۲۹ى قه مبه رى دا پينك هه يتر بو. دوايى بو
به ناوكى سه ره كى به رتوه به رايه تى ژاندارمى كه به هۆى كۆلۆنيل يال مارسون و
چهند نه فسه رى سويدي تر به ريكي خه ستينيكي نوئ دامه زرابو. (هه مويان ۸ هه زارو
۴۰۰ كهس بون)

له لاي سه روى ئيران دا (كه ناره كاني ده رىاي خه زه ر به تا به ه تى ره شت) هه يزى
موته جاسرين خه ريكي شه ربون له گه ل ژۆردوى قازاق، له تازه ربايجان ئيسما عيل
ئاغاي سىكو راپه رى بو خه ريكي پينكا دان بو له گه ل به شيكي ژۆردوى ژاندارم.
هه ره ها كورده كاني كورده ستانيش به شيكي ترى ژۆردوى ژاندارميان به خو يانه وه
خه ريك كرد بو له شه ر هه لاتن دا بون.

له سه رانه رى ئيران دا تيكه ه لچون و پينكا دان روى نه دا (...)

سىكو له سه ره تاي ده س پى كردنى بزوتنه وه كه يمه ناگادارى لاوازي ئيران و
خراپى هه لومهرجي گشتى حكومه تى ئيران بو. له به رنه وه لاي وابو نه وه هه ليكه

نهبی کورد بۆ سودی خۆی بیقۆزیتمهوه. کوردی شوینهکانی تریش پشتیوانی لهمان بکمن بهنامانجی نهمهویی خۆیان بگمن.))^{۲۷}.

سالی ۱۹۱۹ دو روداو بون بههوی تهقاندنمهی ناکۆکی دیرینهی کاربه‌دستانی ئیران و کورد بهتایبهتی شوکاک لهناوچی ورمی دا. پیلانی کوشتنی سمکۆ ناردنی حاکمێکی نوێ بۆ رهواندنمهی کورد لهمرمی.

۲/۳ پیلانی کوشتنی سمکۆ

جینشینی والی نازه‌ریایان له‌موریز کابرایه‌ک بو به‌ناوی. مکرمللک پیلانیکی بۆ کوشتنی سمکۆ دانا. بۆمبێکی له‌ناو قوتیه‌کی شیرینه‌دا بۆ نارد بۆ نهمهی له‌کاتی هه‌لپه‌چرین دا پیتی دا به‌ته‌قیتمهوه.

کسروی روداو که به‌جۆره‌ ته‌گێرتمهوه:

((مکرمللک، نائب‌الایاله، له‌به‌رنهمهی سوپایه‌کی له‌به‌رده‌ستدا نه‌بو بینێرتیه‌ سه‌ر کورده‌کان، به‌ناچار ییری له‌چاره‌یه‌کی تر نه‌کرده‌وه، نهمه‌ بو که‌بۆمبێ بۆ ئیسماعیل ناغا بنێری و له‌ناوی بیات. سالی ۱۲۷۸ له‌کاتی جه‌نگه‌کانی توریزا حه‌یدره‌ عمواعلی و که‌سانێکی تر له‌نازاد یخ‌وازانێ نهم‌ شاره‌ بۆ کوشتنی شجاع نظام پیریان لهم‌ چاره‌یه‌ کرد به‌وه‌وه. قوتیه‌کیان به‌ناوی ((نهمانه‌ت)) وه‌ به‌پۆسته‌دا بۆ نارد و کوشتیان. مکرمللکیش ته‌یویست ههمان شت له‌گه‌ڵ سمکۆ تاقی بکاتمهوه.

بۆ نهم‌ کاره‌ش هاوپیرو هاوکاره‌کانی به‌نه‌تی له‌نهمه‌نه‌کان بو، بۆمبه‌که‌ش ئه‌وان دروستیان کرد و مکرمللک ناردی بۆ خوی، له‌به‌رنهمهی خه‌سوی ئیسماعیل ناغا له‌گوندێکی خوی داننه‌یشت، به‌و ناوه‌ی که‌نهمه‌ قوتوی شیرینه‌ ئه‌و ژنه‌ بۆ زاواو نهمه‌که‌ی خۆی نارد وه‌وه. ناردی بۆ چه‌هریق بۆ ئیسماعیل ناغا.

به‌لام سمکۆ له‌شجاع نظام هوشیارتر بو خۆی ده‌رباز کرد. له‌زمانی نهمه‌وه وانه‌گێرتمهوه: که‌قوتوه‌ که‌یان هینا کورپه‌ که‌م به‌ناوی نهمه‌وه که‌نهمه‌ شیرینه‌وه نه‌نکی بۆی نارد وه‌وه، پیتی له‌سه‌ر کردنمهی داگرت. من داستانی شجاع نظامم بیرکوتمهوه. به‌دگومان بوم و هوشیار بوم وه‌وه. له‌به‌رنهمهی له‌سه‌ر چیمه‌ن دانیه‌شت بوم وتم له‌مۆی بیه‌که‌نمهوه. هه‌ر که‌نه‌خشه‌ که‌یان درپو، رۆشنیه‌کی که‌می لی ده‌رکوت، من فرسه‌تم نه‌داو به‌پێی تێم هه‌ل داو هاویشه‌م بۆ ده‌رو باوه‌شم به‌کورپه‌ که‌م دا کرد و خۆم له‌سه‌ر سه‌وزیه‌که‌ درێژ کرد. بۆمبه‌که‌ چه‌ند هه‌نگاوێ دور له‌تیمه‌ ته‌قیهوه.

به‌جۆره‌ سمکۆ له‌مه‌رگ رزگار بو. به‌لام بۆمبه‌که‌ له‌جیه‌یه‌که‌ ته‌قیهوه‌ عه‌لی ناغای بۆی و چه‌ند کورده‌کی تری کوشت و نهمه‌ش به‌هانه‌یه‌کی تری دایه‌ ده‌ستی سمکۆ. نظام السلطنه‌ له‌سالی ۱۲۸۴ (یه‌ک سال پێش بزوتنمهی مه‌شروته‌) ته‌ئینه‌ی دا

به‌جده‌عفر ناغای براگموره‌ی سمکۆ به‌قورئان سویتندی بۆ خواردو هیتایه‌ تهورتیز.
دوایی نموی له‌گه‌ل دو کەس له‌هاوێرێکانی کوشت، نموانی تر به‌پراکردن گیانی
خۆیان دهرباز کرد.

سمکۆ لهم راپهرینه‌دا نموانی کرده به‌هانه‌...^{٢٨}

نهم پیلانه‌ سمکۆی به‌تموای دوردۆنگ کرد له‌ئێران بۆی دهرکەوت هیتا
ده‌ستیان هه‌ل نه‌گرتوه‌ له‌پیلانگیران و کوشتنی به‌فیل و دوژمنایه‌تی له‌په‌نای
دۆستایه‌تی‌دا. که‌وته‌ هه‌ره‌شه‌ کردن له‌کاربه‌ده‌ستانی ئێرانی و هاندانی کورد بۆ
شۆرش له‌پێناوی نازادی‌دا.

٣/٣ دانانی حاکمی نوێی ورمی

هه‌ر له‌و رۆژانه‌دا که‌ویستیان سمکۆ بکوژن سه‌په‌دار که‌بۆ دوه‌مین جار بوو
به‌وای نازربایجان، ضیاءالدوله‌ی ته‌لبورزی دانا به‌حوکمرانی ورمی له‌جینگه‌ی
سهردار فاتیح.

به‌قسه‌ی تمدن، ضیاءالدوله‌ هات بو بۆ به‌ره‌هه‌لستی نفوزی کورد له‌ورمی.
به‌قسه‌ی ده‌قانی‌ش، هات بو بۆ راگرتنی ئاسایشی ورمی و پاراستنی له‌ده‌سدرێژی
کورد. بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ش، دوسه‌د سواره‌ نیزام و تۆپیکه‌ی شاخاوی له‌ریگه‌ی گۆمی
ورمیوه‌ له‌گه‌ل خۆی هینا بو. هه‌روه‌ها هانی خه‌لکیشی دا بۆ نموی له‌هه‌مو
گه‌ره‌کیکی ورمی کۆمیسسیۆنیکه‌ی جه‌نگی پێک به‌یێن بۆ پاراستنی شاره‌که‌یان
له‌هه‌ترشی کورد.^{٢٩}

به‌ر له‌هاتنی ضیاءالدوله‌ هه‌ندێ کورد چوبونه‌ ناو ورمی له‌وێ ئه‌ویان.
که‌مینیان به‌تۆپ و سواره‌ نیزامه‌وه‌ هات، ره‌وینه‌وه‌.

دوای ٥ رۆژ له‌گه‌یشتنی حاکمی نوێ سهر له‌به‌یانی ٦٠ کورد چوار ده‌وری
خانوی حاکمیان گرت. ئه‌یان وێست ضیاءالدوله‌ بگرن. ته‌قه‌ دامه‌زرا. سه‌ربازه‌کان
به‌ده‌نگ ته‌قه‌که‌وه‌ هاتن بۆ یارمه‌تی دانی حاکم. خه‌لک که‌ به‌تیکه‌هه‌لچونی کوردو
سه‌ربازه‌کانی حکومه‌تیان زانی، هه‌رکەس چه‌کی هه‌بو تاوی دایه‌و چون بۆ
یارمه‌تی حاکم. په‌لاماری کورده‌کان سه‌ری نه‌گرت. به‌ته‌قه‌ له‌شار دهرکران.
له‌به‌رئه‌موی خه‌لکی ورمی ئه‌و کاره‌ی کورده‌کانیان به‌هاندانی دکتۆر پاکارد
ئه‌زانی، تاقمیکیان هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ر باره‌گای ئه‌مریکی ٦٠ که‌س له‌و
مه‌سیحییانه‌یان کوشت. که‌ له‌وێ داڵده‌ درا بون.

سمکۆ ئه‌ی وێست نه‌هه‌تی ضیاءالدوله‌ جینگه‌ر بێن. له‌و رۆژانه‌دا هه‌مو ریگه‌
زه‌مینیه‌که‌ی ورمی گیرا بون. ته‌نیا ریی به‌نده‌ری گوڵماغانه‌ مابو له‌سه‌ر گۆمی
ورمی. گوڵماغانه‌ عه‌ماری گه‌می لی بو. سمکۆ به‌هه‌وائی سه‌رنه‌که‌وتنی

په لاماره کې ورمي زاني دهسته يک شوکاکي بېسرو کايه تي تاهير بهگ ناره سمر
گولماغانه و گرتيان بؤ نموي لمتوريزوه نمتوان هيتز بؤ يارمه تي ضياء الدوله
بنيرن.^{۳۰} ورمي کموته ناو نابلقدي کورده وه.

۴/۲ جهنگي پروپاگنده

چه کداره کاني کورد لېناو شاري ورمي دا نه گېران. خه لکي به گرتني
گولماغانه يان زاني. دوکان و بازاريان داخست و چونوه مال له کاني خويان.
سمر کرده کاني کورد که نيمه يان دي، کموتنه هملداني راکيشاني دانيش تان.
تمدن، شايمتي نمو روزهانه بوه. همدئي له هملو له کاني کورد بؤ بدهس هيتاني
دوستايمتي خه لکي ورمي نه گيت پرتموه. ليته دا همدئي کي دوباره نه وسينموه.
چوارشده مه ۳۱ اردي بهشت ۱۲۹۸ (۱۰ اره مه زمان ۱۳۳۷/۱۱ مه
۱۹۱۹) کورده کان لېشار جاريان دا:

((خه لکينه بزانونو ناگادار بن!

نيمه هيچ نا کوکيه کمان له گهل نيوه نيه. هيچ جوړه دوژمنايه تي يه که لېه يني
نيمو نيوه دا نيه نيوه دلنيسا بنو برون دوکانه کاني خوتان بکه نه وه و خبري کي
کاروکاسبي خوتان بن.

نيمه تديا له گهل حکومتی بيگانه موخاليفين، که لهدره وه ي شاروه
هيتراونه ته نيرو، لېناو خه لک دا نيفاقو دوبره کي بلاونه کمنموه. به که لک وهر گرتن
له دوبره کي نه کمونه پرکردني گيرفاني خويان. به گيرفاني خالي دينو به گيرفاني
پرو که لويه لي زوري گران بهاره لېم شاره نمون. نم جوړه حکومتانه هيچ گوئ
ناده نه ميلله ت وشار. همر لېمي نيوه دان حمددي نه علای نيستيفاده نا
مشروع و عدياشي و هرزه گي و حديف و مهيل کردني پولي ميللېت دان.
به لئ نيمه له گهل نم جوړه کسانمي بېراستي وه کو زهر و ان دوژمنايه تي
نه که ين.

نه هالي مو حتمه دم!

وهرن غېره ت بدينه بېر خومان و فرماندار لېناو خودي نه هالي ورمي دا همل
بژيرين و نه هيلين بؤ نيمه له کون و که لېه بېره و فرماندارمان بؤ به يتن)^{۳۱}.

هيني ۲ خرداد ۱۲۹۸ (۳ ره مه زمان ۱۳۳۷-۱۳ مه ۱۹۱۹)

لايه نگره کاني سکو بېره و ام بون لېسر پتو هندی گرتن له گهل خه لک، لېبازارو
له مالان و به خه لکيان نموت:

((ليته بېدواوه نمي فرمانداره کان له لايمن خه لکي ورمي و لېناو خه لکي
ورمي همل بژيردرين و دابنيرين. تمانه ت سمر و کي هممو دائيره و لقه کانيش نمي

له خه لکی خودی ورمی بن. ئمی نهم ههمو نه عیان و نه شرافتی ورمی کسه دان ساله خه لکیان به پرتوه بردوه و مهقاماتی حساسیان هه به. بۆچی ئه بێ ئیسته له گۆشه و کهنارا رابوه ستو و فرماندار بۆ ئیسه و نهوان له ده ره وه بیت؟ بۆچی سه رۆکی نهزمیه و سه رۆکی ژاندارمه ریان له ده ره وه ههتا وه له ده ره وه ناردوه؟

مه گهر له خودی ورمی کهسانی به سه یو ناگادار که من که نه و کسه پوچانه یان به سه ر ئیسه دا سه پانده که به که یرو نوخو وه ره فتار نه که ن. هه و له نه ده ن هه میسه به یینی کورد و عه جه م تیک به ن. گهر فانی خۆیان پر به که ن. به زه ر قو به رقه وه به ژین. مه گهر نهوانه ش خه لکی نهم و لا ته نین. دل یان به م ناوچه یه ناسوتی. تائیهسته به رام به ر به و ههمو مانگانه یه ی که وه ریان گرتوه، بایی دیناری خه ریکی ناوا کرد نه وه بون و بۆ پیتشکه موتنی نهم به شه کاریکیان نه بجام نه دا ره))^{۲۲}.

نهم قسانه که شایه تیککی نه و سه رده مه نه یگه رتته وه، چونکه بێ پروایه کی قول له نه یوان عه جه م کورد، دروست به یو، خه لکی ورمی به ده نگیه وه نه هاتن ته نانه ت که ابرای شایه ت که لیتی نه دو ی نه لێ:

((دیسانه وه داروده ستی سمکۆ له کۆلان و بازاردا کهوتنه پتوهندی له گه ل خه لک و قسه یان بۆ نه کردن (مه به ستی نه و قسانه یه که نو سرون) به یو پای خۆیان رون نه کرده وه، کهوت بونه بلا و کرد نه وه. مه علومه که کورده کان له یگه یه که وه ته علیماتی ئیجه تیماعی و نه فکاری سیاسیان وه نه گرن و ته نانه ت وه زیفی ته به لیغاتیان له نه ستۆ گرتوه))^{۲۳} مه به ستی تمدن کۆمیه سیۆنی ئه مریکایه که نه بێ ده رسی دا دا بن.

لێ که دانده ی قسه ی باش له سه ر به نچینه ی سوئی نییه ت، نه ویش ره نگه دانده ی نه و پتوهندی نه نااساییه به که له ما وه ی چه ند قه رنی رابردودا دروست به یو. له جولا نه وه که ی شیخ عوبه ی دو لادا ته قی به وه وه به شه ریکی نه هلی خۆنه وای. له کاتی جه نگی جیهانی و له شکر کیشیه کانی عوسمانی و روسی دا دو یاره به به وه. ئیسته اش به زوتنه وه ی رزگاری خوازی کورد به رله وه ی روه به روی به ره له ستی ره سمی و هه یزی ده و له متی ئیران به ی، روه به روی وسته ی سه لبی عه جه م نه بو.

نه گه ینا نهم قسانه، وه کو نه و قسانه ن که له سه رده می مه شرو ته دا نه کران و، دوا یی تر له قانونی نه ساسی ئیران دا وه کو به شی له مافه کانی خه لک بۆ دانانی نه بجومه نی و لایه تی و نیاله تی نو سرا به ون. به گشتی نه چونه خانیه ی به یی دیمو کراسیه وه. که چی تور که نازه ریه کان گو ییان لێ نه نه گرتن و، هاو کاریان له گه ل نه نه کردن و، نه نه بونه هاو ده نگیان.

ئىرانىيەكان شېخ محمد خىيابانى بە يەككى لە ئازادىخوازانى گمورى ئىران دائىمىن. سالى دواى ئو روداوانە لەتورىز (قيام) ى كرد لەوتارىكا كە لەكۆشكى ((تجدد)) لەتورىز بۆ لايەنگرەكانى داو، لەرۆژنامەى ((تجدد)) ى ئۆرگانى بزوتمو، كەياندا بلاو كراو، تەو، ئەلى:

((ئاغايان!))

ئىو، ئەزانى بۆچى راپېرىن؟
ئەگەر هەلومەرجى پېش راپېرىن هەل بىسەنگىنىن، حالەتى ئەسەف ئەنگىزى مەملەكەت و ئىختىلافاتى بى خەدو حەسرى مالىيە و ئىقدا ماتى بى ناموسانە و جانييانەى نەزمىيە (شەهەربانى) بەيتىنە بەرچا، پېوتىستى ناچارى راپېرىن هەست بى ئەكەين و تى ئەگەين..

ئو دزانەى كە لەتورىز دەرئەكرىن (مەبەستى مەئورىنى ئىدارىيە) نابى بىنە سەدرنشینی ئەمارەت، جانييانى كە لەمەركەزى ئازەربايجان هەلدېن نابى جەلوى حكومەتى شارو ئوستانەكانى تر بەدەس بەيتن، چونكە هەمو خاكى ئازربايجانى ئىران پېرۆزو ديموكراسى ئىران خاوەنى شەخسىيەتى حقوقىن...) ٣٤.

ئەم قسانەى خىيابانى لەگەل قەسى جارچىيە كوردەكانى ورمى جياوازيان چىيە؟
بۆچى ئەبى وتارى لەهەمان بابەتى كورد بە ((تەعلیماتى)) كۆمىسيۆنەكانى بىنگانە دابىرئ و وتارى خىيابانى بە بەيانى ئازادى.

هێزەكانى سەكۆ ورمىيان ئابلقەدا. رێگەكانيان بەست. گرانی و قاتوقرى لەشار بۆلۆبۆو. ئەلقەى ئابلقە دانى شارى ورمى تا ئەهات تەنگر ئەبو چونكە هەمو رۆژى زۆرتر كورد ئەهاتنە پال سەكۆ، هەمو شەو هێرشيان ئەكرە سەر قەلای ورمى. خەلكى ورمى سەرگرييان ئەكرەو نەيان ئەهیشەت بكموتە دەست كورد.

((كۆمىسيۆنى جەنگ)) چەكدارەكانى ورمىى بەسەر ٧ دەروازەكەى شارو بورجەكان و دیواری قەلادا بۆ بەرگرى لەهێرشى كورد دابەش كەربو ٣٥.

ئەم كۆمىسيۆنە نەى ئەتوانى پارەى كرىنى تەنگ و فیشەك و باروت و موچەى تەنگچىيەكان تەنمىن بكا. داوايان لەمىستەر پاكاردا سەروكى ميسیۆنى ئەمەريكايى كرد ٣ هەزار تومانیان بەقەرز بەداتى. ئەمىش پارەكەى پىدان و بۆه كەوتنە دىفاع لەشار ٣٦ سەر ئەوێهە لەگێرانیو رۆداوكاندا ئاغای تەمەن كورد تاوانبار ئەكا بۆه پارەيان لەمىستەر پاكاردا وەرگرتو، بە ئامۆژگارى ئو كەوتنەتە جولان. كەچى لەهەمان كاتدا خۆى وەرگرتنى پارە لەپاكاردا بۆ كرىنى چەك و دابىن كەردنى پېوتىستىيەكانى بەرهەلستى كورد ئەگێرپتەو.

۲۰ میایسی ۱۹۱۹ هیرشی بۆ سر شار دس پی کردهوه. سهره تای شموی ۱۲ رهمزان هیرشه کهیان توند کرد، به لام چه کداره کانی ورمی برهه لستیان کرد. هیرشه کهمی نهم جاره سمکو خوی راستموخو سمر کردایمتی نه کرد. تهر کیزی کردبوه سمر ده روزه کانی نو گچر، عسکرخان، بلو. هولیان دا له لای بلوه درزیک بکه نه دیواری قه لاه. هیرشی نه مجارهش دواي نموی ۳۶ سععاتی خایاند نهیتوانی دس به سمر ورمی دا بگری. له بر نموه کشانوه^{۳۷}.

تابلوقه دانی ورمی ماوهی ۲۵ رۆژی خایاند. خه لکی شار لمو ماوه یهدا نازایانه سمر گریبان له شاره کهیان کردو نه یان هیشته بکویتته دهست کورد. کونسولی نینگلیز کموته ناوبژی و حاکمیتی نوی بۆ ورمی دانرا. له ۱۵ ای تیر ماهی ۱۲۹۸ (۸ شوالی ۱۳۳۷ / ۸ ژوئیه ۱۹۱۹) سمکو تابلوقهی ورمی بمردا. پاراستنی ئاسایشی رنگه کان به سمکو خوی سپیتر داو بهم کاره له لایه ن فرماندار ییموه مانگانمی بۆ بر درایموه. نمیش چندن کهسی چه کداری بۆ نهم کاره تهرخان کرد^{۳۸}.

لمو ده ورو بمردا سمکو نمی ویست ده سه لاتی خوی فراوان بکا بۆ گونه کانی له کستان و سولتان نه حمده و قهره قشلاخ که نازه ری بون. نموانه ملیان نه نده داو شموی خویناوی روی دا له نینوانی خه لکی نموی و هیزه کانی سمکودا. دانیشتوانی ورمی و ده ورو بمری برده وام داوای یارمه تییان له تموریزو تاران نه کرد.

۵/۳ گفتوگۆیه کی سهرنه که وتو

سهردار نینتسار تازه بوبو به جیگری والی کموته سازدانی هیز بۆ سمرکوت کردنی سمکو. سهره تا ماژور میرحسین خانی له گهل هیزی ژاندارم رهوانه کرد. به دوی نموان دا دهستی قازاخ. داوای سواره ی له ههمو لایه که نه کردو پهیتا پهیتا نمی ناردن. له تارانوه فیلیپوف سمر کرده یه کی قازاخیان بۆ فرمانده یی له شکر نارد. فیلیپوف دواي دیتنی سهردار نینتسار چو بۆ شه ره فخان بۆ دس کردن به کار. چندن شمرو تیکه له چون له نینوان کوردو هیزی ئیران دا روی دا. گرنگ ترینی نمو شه رانه له نزیك دیلمقان قومما. ۴ کس له سمر کرده کانی قازاخ و چندن کسئ له سمر کرده کانی ژاندارم کوژران. دیلمقان ناوهندی سملاس کموته دهست هیزی ئیران.

سمکو ته لگرافیتیکی بۆ عین الدوله والی نازه رباییمان نارد. عین الدوله نه گهرچی والی نازه رباییمان بو به لام له زه نجان دانه نیشت. عین الدوله فرمانی راگرتنی شموی دا. شمرو راهه ستارو گفتوگو له نینوان سمکو و سهردار نینتسارو

فیلیپوف دوستی پښتو کرد. نیرانیه کان هم مهرانه یان پښتو خوش بونی سمکډ دانا بو:

- ۱- تالانیه کانی له کستان بداتمه به خاوه نه کانی و خوښایی کوژراوه کان بدا.
- ۲- پاشماوهی سوپاییانی عوسمانی لای خوی دهریکا.
- ۳- دهس وهرنده اته کاروباری سملاس و ورمی.
- ۴- خمرجی لهشکری دولته بېژیری.
- ۵- هرچی تفاتیکی جندگی لایه تسلیمی دولته بکا.
- ۶- نه محمد ناغای برای بنیری پښتو تهریز پښتو له قازاقخانه له نار سرکرده کان دا بی^{۳۹}.

هر کس نهختی ریزی خوی بگری مهرانه لی له بابته قویول ناکا، نه کسمیکی به نوابانگ ولاسارو خاوه نامانجی سیاسی گمورهی وه کو سمکډ. گفتوگو سری نه گرت. زوری نه خایاند تیکه له چون و شهر دوستی پښتو کرده وه. سمکډ به کرده خمریک بو دهسه لاتی له ناوچه دیهاتییه کانی ورمی، سملاس، خوی، میاندار، شنو، جیگیر نه بو.

۶/۲ دریژه کیشانی شهر

حکومته نیران لهبرده می گزوانی ناوه کی گرنگدا بو. ناوه ندی دهسه لاتی زور نا کوک دروست بو بون. پشیوی له هممو نیران دا همبو. دهسه لاتی ناوه ندی کز بو. دهسه لاتی زغیره قاجار خمریک بو کوتایی نه هات. رها خان له قازاقیکی پچوکه وه بویو به نه فسرته کی گموره. دایمی تر بو به سرداری سوپا. به بیانیوی رزگارکردنی نیشتمانوه له پشیوی و لاوازی خوی ناماده نه کرد دهسه لات بگریته دهست و خوی بیی به شای نیران.

له تاران کابینه زور نه تمایم وه، له نازهربایانیش والیه کان زو نه گزوان. کاره کانی سمکډ له هممو نیران دا دهنگی دابوه وه. کاری نه کرده سر دامه زران و مان و روخانی کابینه^{۴۰}. لهبرته وه هر کابینه ده تهاته سر کارو هر کس نه بو به وزیر جهنگ نه بو دواهیان به زوتنه وهی سمکډ لهبرنامهی کاره کانی دا بی. سمکډ له هو لاندانیکی بهرده واد بو پښتو فراوان کردنی ناوچه کانی شوړشو نازادکردنی مه لېنده کوردنشینه کان له دهسه لاتی عهجم. هیزه کانی شوړشو ورمی، سابلخ، شنو، خوی کموت بو ژیر دهست.

کاتی خبر السلطنه بو به والی نازربایان یه کهمین لهشکرکیشی گموره پښتو سمکډ دوستی پښتو کرد.

مخبر السلطنه هیتزیکى قازاخى به فرماندهیى سمرتپ ظفر الدوله ناره
تمسوج و هیتزیکى ژاندارمى به فرماندهیى ملك زاده ناره سابلآخ. هیتزه كانى
كورد نم دو هیتزه یان تهر و تونا كرد. ظفر الدوله بۆ نموى خوى لهدیلى ده رى باز
بكا به به لم له گۆمى ورمیوه هه لات. ملك زادهش به دیل گها^۱.

سمكۆ نهفسره كانى پاش ماوهيك نازاد كوردو به ملك زاده ی وت: ((ناغا برۆ
به و والیه بى لیاقهته دلره قه بلى، شهرم بیگرى، لم چند ههنگاوهی دواىى
تمهنى دا لاوانى برۆمهندو تازه پینگه یشتو نه كاته خوراكى لولمى تۆپ))^۲.

لسمر داواى ههمان والى ۱۵۰۰ ژاندارم به سمر كرده یتى لىند بیرگ گه یشته
تموریز، پاش حسانموه رهوانمى شهره خانه كران.

هیتزیکى ۳ هزار كهمسى چریكى نازهریش به سمر كرده یتى امیر ارشد
كۆكرا به وه. امیر ارشد سام خانى حاجى علیلو برای محمد حسین خانى ضرغام،
بكوروى جدهفمر ناغای شو كاك بو.

اقبال السلطنهش به سواره كانى ماكۆه نمبو به شدارى نم هیرشه بن.
لمرۆزى ۲۱ ى كانونى دوه مى ۱۹۱۹ (۲۸ ازرمه ۱۳۰۰ ش ۲۷ ربیع الاول
۱۳۳۸) قهمبرى دا لهدا ورنى كیتوى شكریازى له به دینى خوى و سملاس دا
لهمرینیکا به ناوى قانى دهره (واته دۆلى خوریناوى) هیتزه كانى ئیران و لشمكرى
كورد لیكیان دا.

نم هیتزه لسمره تادا ههوالى سمر كومتنى خوى و شكانى كوردی بلا و كرده وه.
به لام امیر ارشد كه له بهرزاییه كانى شكریازیموه سمر كرده یتى شهره كهمى نه كرد
كوژرا. هیتزه كهمى پهره وازه بون و لاشمى خویشى له مهیدانى شهره به جى ما^۳.

نم هیرشه له بهر خراپى پلانه كهمى و نارتكوپیتكى هیتزه كهمى لى نه هاتوبى
سمر كرده كانى تن شكاه. و رهى شوپشگیتپانى كوردی پى به هیتزه بو. به لام نممه
سمره تای دهس پى كردنى لشمكر كیشییه گهوره كانى حكومتى ئیران بو
لسمره تادا بۆ ریتیرین له ته نینموه ی شوپشى كوردو ئینجا تمسك كرده نموى
ناوچه كانى و سمره نجام له ناوبردن ی به كجاری.

۷/۲ رهفتارى سمكۆ له گهل دۆژمن

هه ندی كاری سمكۆ جینگى ره خنه لى گرتن بو. تا نه ندازه يك كاری له ناوبانگى
سمكۆش كرد بو، هه لویتستى له هه ندی نه نموه نى مهشروته خوازان، كوشتنى
مارشیمۆن، راووروت و تالانى كه هیتزه كانى له ناوچه كانى دۆستو دۆژمن دا نه یان
كرد. رهفتارى رهقى خوى له گهل دۆژمن. دۆژمن و ناحهزه كانى سمكۆ بزو تنموى
كورد پروپاگهنده ی زۆریان بهم كهره ستانموه نه كرد. بگره بۆ زړاندنى ناوى كوردو

شکاندنی نایانگی بزوتنمویه کی و به دناوکردنی سمکۆ زۆریان بهم قسانمویه نهنا. نوسهرانی ئیترانی هتا ئیستمش کهده یاری سمکۆ نهوسن، لایهنی ییلایه نیی و پیتوانی زانستی بهر نهدهن. به دوژمنایه تییه کی بی نه دازه وه وه کو جهرده یه کی خوینریژی خیله کی دواکو تو باسی نهکمن.

لهو گفتوگۆیه دا مستهفا پاشا له گه ئی کردوه.. سمکۆ هه ندی لهو ره خنانی لهباری سه ریخی خۆیه وه رهت کردۆتموه. ده یاری کوشتنی مارشیمۆن، راو پوتی هیزه کانی، رهفتاری رهق بهرام بهر دوژمن دواوه، دو نمونه لی ره دا رانه گوینین: (پرسیار: هۆی کوشتنی لهو ۸۰۰ دیله فارسی که له سیپته مبه ری سالی رابردو دا گیا بون، چی بو؟

وه لام: نهوانه وهختی خۆی له مبه ری ورمی دا گیا بون، هیچ خراپه یه کمان له گه ئ نهکردن، به لکو جلو پارمان دانئ بهو مبه رجی نهچنمویه پال ئیتران، بهر له لام کردن. به لام ههر که مبه ربون چنمویه پال ئیتران و دهستیان کردوه به ده سدریژی و کوشتن و برین، بۆیه نه بچاره لییان خۆش نه بوین و تۆلتمان ئی کردنمویه.

(پرسیار: کهواته ئیوه ده لئین، به تهواوی بۆ نیشتمان ههول دهدهن، وانیه؟ به لام ئی بۆچی که سابلآختان گرت، دوکانه کانیان تالان کران و هه ندیکیشیان کوژران، له ناو نهوانده قازی لطیف که بیایو ئکی ناسراو ریز لی گیا و بو؟

... تیا لهو جۆره روداوانه ئیترانیه کان دل خۆش نا کاو بۆ سودی نهوان نیه؟ وه کو بیستم مائی حاجی ئیلخانی سه روکی ناسراوی دیبو کری تالان کراوه، له بهر نهوه هیچ دور نیه که به شیک له مهن گورو به گزاده ی گهورک و ناوچه ی سه قز دژی تۆ یه ک بگرن...

(وه لام: وهختیک رومان کرده سابلآخ، ناردمان به شوین هه مو سه رکرده کان دا، به لام نهاتن. هیچ نوینریکی سه قز یا نیردراو ئکی نه هات. ئیترانیه کانیان له ناو شاردا شهریان ده کرد. شه ره که دو رۆژ درێزه ی کیشا. نهوه بو له نه بجام دا ناو شار گیا و هه ندیک کهس کوژران. شوکاکیشیان تیدا بو. لهو شه ره دا دانیشتوانی شارو عشا بهر تیکه ل بون و تیکرژان و ره شاش و تۆپیشی تیدا به کارهینرا.. له حاله تیکی وادا، ناتوانریت رنکا له تالان و بۆ بگیری ت، نه گهرچی من خۆم زۆر دژی نهوه بوم.

ئیمه گومانان له عه شیره تی مهن گورو دیبو کری هه بو، به لام گویشمان نه دا به. حاجی ئیلخانی به وه شه ره نوه ستا که هه ر بپیتسه لایه نگری ئیترانیه کان، به لکو به ناری کورده وه داوی له خه لک ده کرد. که بچه پالی و شه رمان له گه لدا بکمن. عه شیره تی مامهش زۆر دلسۆزی ئیمه ن کوری خوالینخو شبو محمود ناغای هه مزه ناغمان کرده حاکمی سابلآخ و که ریم ناغای برای به موفه تیشی ناوچه ی

دوای راکردنی ناغای تهمدن، دیاره سمکۆ همر سور بوه لهسهر دهرکردنی
رۆژنامه. ههمان نوسهر لهسهری ئههوا:

((تابلۆی چاپخانهی تهمدنیا لاهرد بو، لهجیگی ئههوا تابلۆی چاپخانهی
غیرهتیا ئی دانا بو. رۆژنامهیهکیان بهزمانی فارسی و کوردی بلۆکردبووه. تهنیا
بهناوی رۆژنامهی ههفتهیهی کورد لهژێر ناوی ((رۆژی کورد-شهری
عهجهم)) کههوا یی تر بهناوی ((رۆژی کورد)) و دوا یی تر تهنیا
بهناوی ((کورد)) بلۆکردبووه.

ژماره یه کهمی له ۱۲ ی مانگی شهوالی ۱۳۴۰ له مهودیری محمد تورجانی
بلۆکراوه تهوه))^{۴۸}

ماوهستا سهجادی دهباره ی ئهم رۆژنامهیه نویسهتی: ((کورد)) رۆژنامهیهکی
کوردی و زمانی حالێ سمایل ناغای سمکۆ بوه، له ۱۹۲۱ لهشاری ورمی دهرچوه،
تهنها سێ چوار ژماره ی ئی دهرچوه لهوه دوا پهکی کهوت^{۴۹}.

لهم رۆژنامهی تهمدن باسیان نهکا، تا ئیستا هیچ کامیان نه دۆزراوه تهوه
کهبێگومان نرخێکی میژویان ههیه بۆ خۆندنهوه و تیگه یشتنی باری سهرنجی
سمکۆ ههوا و روداوه کانی ئهوه.

۲/۴ سمکۆ له ههفته نامه ی ((بانگی کوردستان)) دا

سمکۆ له کوردستان وهکو قارهمانی نهتهوی کورد سهیری نهکرا. ههفته نامه ی
کوردی- فارسی- تورکی ((بانگی کوردستان)) له لایهن ((جهمعیهتی
کوردستان)) هه لهو سهرده مهدا لهسلیمانی دهرتهچو. خاوهنی ئیمتیازو بهرپرس و
سهرنوسهری حاجی مستهفا پاشای یاملکی و، نوسهری بهشی کوردی و فارسی
عهلی بابهر ناغاو شیخ نوری شیخ سالع و نوسهری تورکی ره فیک حلمی بو.
لهژۆری ژماره کانی ((بانگی کوردستان)) دا ههوا، دهنگوباسی شهر، شیعر،
وتار و لیدوانی بۆ پشتیوانی له سمکۆ نویسه.

لهژماره ی ۱ ی رۆژی ۲ ئاغستوسی ۱۹۲۲ دا به فارسی نویسهتی:
((لهبابت تیکشکانی کوردهوه لهدهوری خۆی لهجهریده کانی ئیران دا چهند
دیرێ بهرچاو کهوت. نویسهنه کانی ئههوا جهریدانهمان پێ راست نهبو، بهپیتی
بیستراوه کانی ئهم دوا ییه نابێ بهو شایعانی ئیرانییه باوه بهکری. بۆ بهرهه ئهستی
ئیران ئیسماعیل خان (سمکۆ) هیزی کافی ههیه. لهژماره ی داها تودا درێژیه کهی
نهوسری))

لهژماره ی ۲ ی رۆژی ۱۴ ئاغستوسی ۱۹۲۲ دا ههر به فارسی چهند ههوا ئیکی
له رۆژنامه کانی ئیران وهگرتهوه وهلامی داوه تهوه و تارێکی درێژی لهسهر

پیشینی میژویی باوویا پیرانی سمکۆو هۆی هه‌لگیرسانی شوێش نویسه‌. لیڤه‌دا
هه‌ندێکی راته‌گۆزین:

تیران ۳ی ذی القعدة ۱۳۴۰: راپۆرتی ته‌لگرافی خۆی هه‌واڵ ته‌دا به‌پیتی ته‌و
ده‌نگوباسانه‌ی گه‌یشتون به‌یانی ۵ی سرطان: ۲۶ی جونی ۱۹۲۲ له‌شکری کورد
هێرشی برده‌وته‌ سه‌ر گوندی ره‌زال. شه‌رێکی قورس بو. سه‌ره‌نجام کورده‌کان شکان و
چه‌ند که‌سیکیان کوژراون و بریندار بون. عه‌لی نه‌قی خان یاوه‌ری فوجی نه‌هه‌می
خوی و دو سه‌رباز زامار بون.

تیران ۷ی ذی القعدة: به‌پیتی راپۆرتی گه‌یشتو له‌حه‌وته‌می سرطاندا هێزه‌کانی
خوی له‌گه‌ڵ ئه‌شراری ده‌ورو به‌ری ته‌وی ته‌ک هه‌لچون. سه‌رکه‌وتن بو هێزه‌کانی
ده‌وله‌تی بو.

تیران ۹ی ذی القعدة به‌پیتی هه‌واڵی ته‌لگرافی که‌ له‌نازه‌ریا یه‌انه‌وه‌ گه‌یشتوه‌.
له‌م دوا یه‌دا له‌ده‌ورو به‌ری خوی چێکادانی له‌گه‌ڵ کورد روی داوه‌. له‌نه‌جمادا ۲۸
که‌س له‌کورده‌کان به‌جۆره‌ی خوارێ کوژراون.

۲ ته‌رمه‌نی، ۶ عه‌سکەر، ۲۰ کورد، ۲۸ سه‌ر ته‌سپ و عه‌مه‌د ناغا ناو که
له‌به‌هادورانی ئه‌سماعیل ناغاو سه‌روکی ته‌م ۶۰۰ سواره‌ بوه‌ کوژراوه‌. زیان ۸
بریندا.

بانگی کوردستان:

ته‌وه‌نده‌ برۆی به‌م روداوه‌ نه‌یه‌، له‌م زه‌مانه‌دا بونی ته‌رمه‌نی له‌ناو له‌شکری
کوردا دوه‌. رودای بۆ مه‌بایه‌ واته‌ نارنجۆکی که‌ به‌فیل و به‌نزمی له‌تاریخی شه‌عبانی
۳۳۷ی هه‌جری له‌لایه‌ن حکومه‌تی ئه‌یرانه‌وه‌ بۆ (چاری) بۆ ئه‌سماعیل خانیان نارد
بو به‌ته‌رمه‌نیه‌کاندا ره‌وانه‌یان کرد بو.

ئێتر کوردانی شوکاک چۆن به‌ج مه‌رجی له‌گه‌ڵ ته‌رمه‌ن پێک هاتون.

ته‌مه‌ بۆ ئه‌مه‌ نه‌زانراوه‌. مه‌به‌ست له‌عه‌سکەر چیه‌ ته‌وه‌ش خه‌یاڵه‌.

مه‌سه‌له‌ی بۆ مه‌با (نارنجۆک) که‌بو به‌هۆی ته‌م جیساوایی و ناکوکیه‌ خه‌یانه‌یه‌
له‌نه‌یوان کورده‌ عه‌جهمداو ئه‌یستا به‌وه‌ به‌ری تونده‌وتیژی سه‌وه‌ دره‌شه‌ ته‌کیشه‌ی
به‌جۆره‌یه‌...)

بانگی کوردستان به‌دره‌ژی داستانی به‌مه‌اله‌ی سمکۆو چۆن کار به‌ده‌ستانی
تیرانی ئه‌سماعیل ناغای باپه‌ره‌ گه‌وره‌ی، عه‌لی باپه‌ری و جوه‌مه‌ر ناغای برایان
به‌فیل کوشتوه‌، عه‌مه‌د ناغای باوکی به‌دوره‌خواه‌یه‌ی له‌مردس مه‌رده‌، نویسه‌،
له‌به‌ر دره‌ژی وتار پاشاه‌وه‌ که‌ی له‌ژماره‌ی داهاتودا ته‌واو کردوه‌. له‌وه‌دا رودای
ناردنی بۆ مه‌باو ته‌قینه‌وه‌ی به‌دره‌ژی ته‌گیرته‌وه‌.

لهژماره‌ی ٤١ رۆژی ٢٨ی ئاغستوسی ١٩٢٢دا لهژێر سهرناوی ((سمکۆ))دا
نوسیویتی:

((سمکۆ وه‌کو خه‌برمان زانیوه له‌ئه‌ترافی (شه‌ره‌فخانه) له‌سه‌ر رێی ته‌ورێز
له‌ساحیلی شیمالی گۆلی ورمی، له‌شکری سمکۆ له‌گه‌ڵ له‌شکری عه‌جهم شه‌رێکی
به‌شیده‌تیان بوه. کوردان غالیبه‌و عه‌جهم وه‌کو پێشو هه‌ر مه‌غلوبن)).

له‌ژماره‌ی ٥١ رۆژی ٤١ی ئه‌یلولی ١٩٢٢دا له‌ژێر سهرناوی ((سمکۆ
عه‌جهم)) نوسیویتی:

((بێنا له‌ئه‌خباری ئه‌سته‌ممول غه‌زه‌ته‌ی ئه‌لرافدان نوسیویه که له‌شکری سمکۆ
داخڵی ته‌ورێز بوه. وه‌زاره‌تی ته‌هران له‌خه‌وفا ته‌له‌بی موعاوه‌نه‌ت و ئیمه‌دای
له‌فیرقی یازده‌هه‌می بولشه‌ویک (روسیه) کردوه.

((سه‌با هه‌لسه ده‌خیلت بچم برۆ چاری لای سمکۆ

((بلێ تاوی بدا ئه‌سپی هه‌تا ته‌برێزو قافلانه‌کو

((هه‌مو کرمانج و کرماشان به‌ئاواتن به‌جان و دڵ

((سنه حازر هه‌مو خه‌لقی ده‌لێن: بێ له‌شکری سمکۆ!!))

له‌ژماره‌ی ٦١ رۆژی ١٨ی ئه‌یلولی ١٩٢٢دا له‌ژێر سهرناوی ((دیسان سه‌ردار
نصرت: (سمکۆ) ئیسماعیل خان)) نوسیویتی:

بێنا به‌ئه‌خبارێکی تازه که له‌بانه وه‌رگیراوه جه‌نابی ئیسماعیل
خان (سمکۆ) له‌پاش ئه‌مه که مه‌قه‌ری خۆی یه‌عنی (چاری) ته‌رک و ته‌حه‌سونی
به‌موقیعی مه‌نیعی شاخانی سۆمای و له‌شکرێکی عه‌جهمی پێشوما چاری و
ئه‌ترافیان هه‌مو ئیستیلایه‌غما کرد. سمکۆ چه‌ند رۆژی ئه‌م ئه‌حواله‌ی سه‌یرو
ته‌ماشاو به‌م وه‌سیله‌وه عه‌جهمه‌کانی ئیغفال و ته‌داروگاتی خۆشی ئیکمال ده‌کرد.
له‌پاش ئه‌م استحضاراته شه‌ویک به‌سه‌ر له‌شکری عه‌جهمدا شه‌به‌یخوینیکی ماهیرانه‌ی
کرد و به‌روایه‌تیکی موسوقه قه‌ریب پێنج هه‌زار ته‌له‌فیات و برینه‌داری به‌ئۆردوی
عه‌جهمدا و له‌پاش ئه‌مه‌یش بۆ ئه‌تراف ته‌صمیمی نوسی که حه‌سیه‌لنینه‌سانیه
هه‌رکەسو هه‌ر عه‌شیره‌تیکی کورد به‌قه‌ده‌ری ئیمکانی خۆی بۆ کفن و دفنی ئه‌و
عه‌جهمانه موعاوه‌نه‌تی ئه‌قدیسه‌ی ته‌له‌ب کرد.. له‌سه‌ر ئه‌م غالیبه‌ته‌ش دیسان
جه‌نابی سمکۆ عه‌وده‌تی بۆ چاری مونا‌سیب نه‌دیوه له‌گه‌ڵ ته‌رتیباتیکی
مه‌خسوسه‌ی خۆی مه‌شغوڵه. بزانین تا ئه‌م حه‌مله‌ی دوه‌مه بۆ کوێیه. وه‌له‌سه‌ل
جه‌نابی سمکۆ دیسان غالیبه‌. ئیچه زاته‌ن تا ئیستا به‌مه‌غلوبیه‌تی ئه‌و چونکه
به‌راستی باوه‌رمان نه‌کرد بو هه‌ر به‌حسی غالیبه‌تی ئه‌ومان ده‌نوسی. ئینه‌شانه‌للا
هیچ کورده‌ی له‌سه‌ر حه‌ق مه‌غلوب نابێ و له‌خودا ته‌مه‌نه‌نا ده‌که‌ین که ئه‌م

ئىختىلاف و مونا زەعاتە لەبەينى كوردان يەنى قەومى پەھلەوى و عەجەم دا يە
بەزوى موبەدەلى خىر بىن تا لەھەردو تەرەف نەوى يەتى بەشەر و موسلمانان
ئىتر زەرەرىدە نەبن. چونكە كورد بۆ ئىمە چەند مەتلوبە دۆستىي ھەمو ئىران و
عەجەمان كەخانەدانى موختەرەم مونسەھەرانى بەقىمەتى زۆرە بۆ ئىمە ئەوئەندە
بەقىمەت و پىويستە.

بەشارەت بى دەلەين سەكۆ ھەجوى كوردە سەر ئىران
بلاوى كورد عەجەم، تىك چو، وەكو رىوى لەبەر شىران
شەبەيخونىكى مەردانە شوكان و ھەركىتيان كوردى
بەندى كورد بەمدالە كولاھ و تەپلى كوردان
دەسا كوردان فەيداتان بى ھەمو ھەلەسن بەيدەكجارە
نەتىجەي ئەم شەرە خىرە، كەئىستىقلالە بۆ كوردان))
لەژمارەي ۸ى رۆژي ۲۹ى ئەيلولى ۱۹۲۲دا لەژىر سەر ناوى سەكۆ))دا
نوسىوتى:

((بىنا لەكاغەزىك كە لەبانەھە ھاتو جەنابى سەكۆ ھەتا ئىستا دو دەفە
لەگەل عەسكەرى عەجەم موسادەمەي واقىع بوو ھەردو دەفەكە تەلەفيايتىكى
زۆرى لەعەجەمەكان داو، بەموفەقييەت گەراوئەتو بۆ چارى))
لەژمارەي ۹ى رۆژي ۸ى تشرىنى يەكەمى ۱۹۲۲دا لەژىر سەر ناوى ئىسماعىل
خانى سەكۆ نوسىوتى:

((مودەبى كە لەتەرەف ئىسماعىل خانەھە ھىچ خەبەرى نەبو، دۆنەي لەبانەھە
خەبەرى ھاتو كەسەردار نەسرت(سەكۆ)لەپاش ئەمە كەچارى(مەقەرى قەدىمى
خۆيان)لەعەجەمان بەزۆر گەرتو. لەشكرى مەظفرى شوكانانى بۆ تەرەفى سەلماس
رەوانە كورد دىلمان كەمەركەزى مەھاللى(قەزا)ى سەلماسە لەدوژمنانى خۆي پاك و
ئىستىراد كوردو. خودا كوردان لەسەر حەق لەھەمو جىگايەك غالب بەكاو
بەمەئەمورانى مەغرورى عەجەمانى دۆستمانىش ئىنساف و فەھمىكى با سىياسەت
بەدا تائەم خۆين رۆانەنە لەبەينى دوفىرقەي ئىسلامدا تەواو بىن.

بەكەشە خەنجەرت سەكۆ بەدە نەعرە ھەتا توران
سەلامى كە لەشاھ راى(?)كەيارە بۆ ھەمو كوردان
نەپايت دە بە قاچاران كەجاي قاچار لەتورانە
وہلى جاي پەھلەوى و فورسان تەواي مەلكى ئىرانە
دەسا دىبەكرىيان ھەلەسن لەگەل مەنگور بەنازانە
بەستەن رەي فەيار(?) ئەسەرى كەن بەمەردانە.

لهژماره ۱۰ ۱۵ رۆژی ۱۵ تشرینی یه کهمی ۱۹۳۳دا لهژیر سهرناوی سمکۆ
سهردار نصرت ئیسماعیل خان))دا نویسیوتی:

((لهمیننه ئاغا کهوه ئیسی عهشیرهتی گهورکی تهرهفی سهقزو خۆی ئیستا که
لهدی ئی کهنده سوروی تایبعی بانهیه ریهوایت ده کهن جهنابی سمکۆ (ئیسماعیل خان
سهردار نصرت) ئهز سهرنو شههری ورمینی ئیستیلای ئیستیرداد کردوه و عهشایهری
کوردانی ئهو تهرهفانه ههتتا که لیاغی و ساتیره ی جیههتی سهقزو چوار سینهش بۆ
موعاوه نهتی سمکۆ بیلهموم حازرن و حکومهتی ئیرایش ئهم جاره لههیمهت و
سهباتی کوردان تی گهیشتهو بو بهمونا که رهیکهوتن خهبره ی بۆ سمکۆ ناردوه.
مهعلوم ده بێ که خهبره ی خیری تهشه کولی حکومهتی موسه قیله ی کوردستان
لهسلیمانی دا ده ماری ههسیهت و غیرهتی کوردانی هیناوه ته همره کهت.

ده سا کوردان به قوربانتان هه مویه ک بن وه کو شیران

وه ها بن تا خودا بیکا لهزولمی دائیمی ئیران

۵- پیکهینانی ((هه رقهش)) ی نویی ئیران

رۆژی ۳ ئه سه فهند ماهی ۱۳۹۹ ی خورشیدی رهزا خان به کوده تایه کی سوپایی
دهستی گرت به سهر حکومهتی ئیران دا. خۆی بوه سهرداری سوپا و وه زیری جهنگ و
ده سه لاتداری یه کهمی ناو ده ولتهتی ئیران. رهزا خان له پیش هه مویه شتی کا نوی
کرد نه بو رهیکه خسته نه بو ی هینه چه کداره کانی کرده ئهرکی سهره کی بهرنامه ی
کاره کانی. هینه چه کداره کانی ئیران لهو سهرده مه دا ناوی جیا وازیان هه بو. لهژیر
سهر کردایهتی ئه فسه رانی بیگانه دا بون:

- بریگادی قازاق، لهژیر سهر کردایهتی ئه فسه رانی روسی دا بو

- ژاندارمری لهژیر سهر کردایهتی ئه فسه رانی ئینگلیزی دا بو

- پولیسی جنوب لهژیر سهر کردایهتی ئه فسه رانی ئینگلیزی دا بو

ئهم هینه له ناو خۆیاندا ناکۆک بون. هه ندی جار ئه چون به گۆ یه کا. جلوبه رگ و
پلهیان له یه که نه ته چو. جاری واهه بو به ۸ مانگ ۱ جار موچه یان ئه درایه. موچه ی
ئه وانه به زۆری له لایهن ئه فسه ره کانیانوه ته خورا. هینه چه کداره کانی ئیران خۆیان
به خه لک ئه ژیانده و زۆله و زۆریان ئی ئه کردن.

۱/۵ هه رقهشی نوی

رهزاخان، سهرداری سوپا، له رۆژی ۱۴ ی قهوسی ۱۳۰۰ دا
بناغه ی ((ئهر تهشی)) ی یه که گرتوی ئیرانی دانا. له پرو ناو و جۆری رهیکه خسته و
سهر کردایهتی یه و په کی خسته و، ئه فسه رانی بیگانه ی ئی دور خسته ووه ئه فسه رانی

ئيرانى له جيگه دانان. ريگخراوه کاني ((ئيرتمشي شاهنشاهی ئيران)) اي له ئوستانه
جياوازه کاني ئيران دا بهم جوړه سازدا:

لهشکري ۱۱ تاران

به فرماندهي راستموخزي سرداري سويا، رهزاخان
سرؤکايهتي ستادي سپيږدرا بو بهسرههنگ ۲ ئيسماعيل شفائي
ريگخراوه کاني بريتي بو له:

۱- تيپي تيرنه ندازي گارد

۲- تيپي تيرنه ندازي عيراق

۳- تيپي سواري گارد

۴- تيپي توپخانه

۵- بهشي سمره خوئي گهيلان، تنگابون، مازندهران

لهشکري ۱۲ شيمالغروب له توريز

به فرماندهي سر لهشکر ئيسماعيل فضلي
سرؤکايهتي ستادي سپيږدرا بو به محمد حسين ميرزا فيروز
ريگخراوه کاني بريتي بو له:

۱- بريگادي تيگه لاو قازاق

۲- تيپي تيگه لاو (ئاترياد) ئيرده بيل

۳- ههنگي ژاندارمري توريز

۴- بهتاليوني سمره خوئي ژاندارمري زهنگان

لهشکري ۱۳ خوراسان له شهيد

به فرماندهي سر لهشکر حسين خزاعي

سرؤکايهتي ستادي سپيږدرا بو بهسرههنگ ۲ محمد حسين ميرزا جهانباني
ريگخراوه کاني بريتي بو له:

۱- بهشي تيگه لاو (ئاترياد) قازاق خوراسان

۲- ههنگي ۱۰ ژاندارمري ئستاباد

۳- ههنگي سمربازي سده ههنگي سمربازي قاين و بهشي توپخانه سيستان

لهشکري ۱۴ ئسفهان

به فرماندهي سر لهشکر محمد نايرم

سرؤکايهتي ستادي سپيږدرا بو بهسرههنگ حديد رقلي پسيان
ريگخراوه کاني بريتي بو له:

۱- بهشي تيگه لاو (ئاترياد) قازاق ئسفهان

۲- ههنگی ژاندارمری ئهسفههان

۳- بهتالیزنی سهر بهخوی کاشان

لهشکری ۵ هههمههان

بهفرماندهیی سهر لهشکر ئهحمده ئهمیر ئهحمدهی

سهرۆکایهتی ستادی سپیهدرا بو بهسهرههنگ عهبدولهزاق افخمی

ریکخواوهکانی بریتی بو له:

۱- ئاتریادی هههمههان، ئاتریادی بروجرد

۲- ههنگی ۱۱ ی ژاندارمری کوردستان

۳- ههنگی ۱۲ ی ژاندارمری کرماشان

۴- ههنگی ۷ ی ژاندارمری عیراق

۵- ههنگی ۸ ی ژاندارمری بروجرد^۱

ژاندارم، قازاق، سهرباز لهژیر ناوی نیزام یهکهران. جلومهرگیان وهکو یهکی لی کرا. رهزا خان خوی گرنهگییهکی تایبهتی نهها به نهترهشو نهفسهرهکانی، بۆ چسپاندنی دهسهلاتی خوی، دهسهلاتیکی نااسایی دا بو بهمان بۆ سهرکوت کردنی خههک و دامهزراندنی دهسهلاتی ناوهندیی دهولت، بهتایبهتی لهو سهردهمهها لهچهند شوینی گرنهگی ئیران دا پشیوی وههگهرانهوی چهکدار ههبو، کهیهکیکیان بزوتنهوهکی سمکۆ بو لهناوچهی ورمی و لهمهلبهندی موکریان.

۲/۵ لاوازییهکانی سمکۆ

ماوهی چهند سالیکی خایاند تا حکومهتی ناوهندی ئیران خوی گرتوه ههندی لهلاوازییهکانی چاره کرد. سمکۆ نهی توانی کههک لهو کات و لاوازیه وهههگرئ.

سمکۆ ههیهتهتیکی ئهرکانی جههنگی نهبو، رهخواویکی سیاسی یا نهجومهنیکی سهرکردایهتی نهبو، ههروهها ستراتیجیکی جههنگی - سیاسی دیاری کراوی نهبو. ههیههکانی لهچهکداری ههزهکان پیهک هات بو ناریکوپیهک وهشق نهدیو بون. شارهزای شهوی نیزامی نهبون و بۆ بهرهههستی سوپای نیزامی رانههینرا بون. نهیان نهتوانی بهباشی و ریکوپیهکی ناوچه رزگار کراوهکان بهههتوه بههمن و نهیان نهتوانی پارێزگاری جههنگی ناوچهو شارهکان بههمن لهبهردهمی ههتزی ئیرانی دا.

دوای رزگارکردنی شارهکانی ورمی و سههلاس و سابلاخ جولانهوه که توشی جوړی لهراوهستان بو نه تهیهیهوه بۆ ئهستانه کوردنشینه گرنههکانی کوردستان و کرماشان و نیلام. ههندی لهسهرۆکی ههزهکانی ئه شوینهانه هاودهردی و هاوکاری

زۆرتریان لە گەڵ شیخ محمود دەرئەبیری و نەچونە پال سەمکۆ. جولانمۆه کە لەناوچەیه کی جوگرافی تەسکی کەم بایەخی ستراتیجی ئێران قەتیس ما.

هێزەکانی سەمکۆ لەزۆری شەڕەکانی دا هەندێ سەرمەوتنی بە دەس هێنا بو. بە لکو جەزەبە ی کاربەری لە هێزە چە کدارەکانی دەوڵەتی ئێران سەر واند بو^۲ بە لām هێزەکانی سەمکۆ لە چە کداری ئێلاتی کورد پێک هات بون. هەرچەندە ئێرانییەکان بۆ پاساوردانی تێکشکانەکانی خۆیان ئەلێن ئەفسەرانی تورک لە ناو هێزە کەمی دا بون بە لām راستییە کە هیچ پەسپۆرتیکی بێگانە ی تورک یا نەتورک لە هێزەکانی سەمکۆ دا نەبو. ئەم هێزانە نە سەرمەکردایەتییه کی شارەزای هەبو بە پرتو ی ببات و نە هەیه تیکی ئێرکانی هەبو بە شێو یه کی نوێ رێکی بخا و، پلانی خۆ پاراستن و بەرەنگاری و هێرش ی بۆ دا بن. تەنانەت ئەم ئەفسەرە کوردانە ی ((جەمعیەتی کوردستان)) ناردنی بۆ هاوکاری لە گەڵ سەمکۆ هێشتا لە سە قز بون. نە گەشت بونە ناوچەکانی ژێر دەسە لاتی ئەم، هەوالتی شکانی سەمکۆ سەرمەوتنی ئەر تەشی ئێران یان بیست و بە دێشکاوی گەڕانمۆه^۳ نە گەرچی لەو کاتە دا توانای ئەمۆ هەبو، چەندین ئەفسەری لێو هشاو و خواو ن تە جرو بێ کورد کە پێشتەر لە ناو نۆردوی عوسمانی دا فێر بو بون، نامادە بون هاوکاری سەمکۆ بکەن و لە ریزی هێزەکانی ئەمۆ بە دێشۆزی کاربکەن. سەمکۆ کە لکی لەوانە وەر نە گرت، لە سەر شێو ی کونینە ی عەشایەری هێزە کەمی بە پرتو ئەبەرد و هەمو یان فەرمانیان لە خۆ ی وەر نە گرت و راستەوخۆ بە سترابون بە خۆ یه مۆ. بۆ یه چارەنوسی بزوتنمۆه کەش بەند بو بە چارەنوسی سەمکۆ خۆ یه مۆ.

سەمکۆ کە لکی لە کاتی لاوازی ئێران وەر نە گرت بۆ پێک هێنانی لەشکر یکی رێکوپێک و دروست کردنی رێکخراویکی سیاسی و کۆ کردنمۆه ی ئەجمو مەنی نوێ نەمرانی خە لک و دامەزراندنی بە پرتو بە رایە تییه کی ئەمۆ لە کوردستان دا کە ماف و ئاسایشی سەرو سامانی خە لک دا بین بکا. لەو کاتە دا ئێران بە تەنگو چە لئە مە یه کی قول دا تێ ئەبەری لە چەند شوێنی جیا جیا ی دا هە لگەڕانمۆه ی چە کداری دژی دەسە لاتی ناو نەندی دەستی پێ کرد بو، سەمکۆ لە گەڵ ئەوانەش ئەمی توانی پێو نەندی هاوکاری و هاو دەنگی دا بە زینتی. لە بەر ئەمۆ زە مینە ی ناو ه کی تێکشکانی بزوتنمۆه کەمی تا ئە هات تەخت تر ئەبو. حکو مەتی ئێران پاش خۆ گرتنمۆه ی بە چەند هێرش یکی یە ک لەدوای یە ک ئەمی توانی هەمو ناوچە ئازاد کراو کان یان لێ بسیتیتنمۆه، بزوتنمۆه کە بە ئەمۆ ی تێک بشکیتن.

رەزاخان کە لکی لە ناریکوپێکی و لە یە ک دا بەراوی جولانمۆه کان ی ناو ئێران وەر گرت بۆ دامەزراندنی دیکتاتۆرییه تی خۆ ی و پێک هێنانی ئەر تەشیکی نوێ و

چسپاندنی دهسه لاتی ناوهندی حکومتی ئیتران و تیکشکاندنی هه مو بزوتنه وه
دیوکرانی و نازاد یغوازه کانی. ئیتران.

۲/۵ له شکرکیشی یه که می نه رته ش

نیسماعیل ناغای ئهمیر فضلی دانرا به فرماندهی لهشکری شیمالغروب.
بۆ به هیزکردن و پشتیوانی له کاره کانی ئهم لهشکره ۴ ههزار چریکی کوردو
نازه ری به سهرکردایهتی خاڵۆ قوربان و هه ندی قازاخ له میاندا و کۆکرا بو وه.
خاڵۆ قوربان کوردی کرماشان و یه کئی له هاوکاره نزیکه کانی میرزا کوچک
خانی جهنگه لی و، وه زیری جهنگی حکومتی جهنگه لی بو، دوا ی خۆبده سه توه دانی
هیزیک چریکی عه شایه ری پیک هینا بو شان به شانی ژاندارم و قازاخ ئیتران
به شداری نه کرد له سهرکوت کردنی جولانه وه کانی دژی ده ولته دا.

سهرۆکی ستادی ئهم هیزه سهرهنگ روح الله کیکاوسی بو (پیشان نازناوی
جهانبانی بو) کیکاوسی نه بو جولانی جهنگی هیزی چریک له گه لی فرمانه کانی
سهرکرده ی گشتی عملیات دا بگو ئینئ.

هیزه کانی ته وریز له به نده ری کمارلو، سواره کانی ظفرالدوله له خوی، هیزه کانی
چریک له میاندا و مو لی درا بون.

له تاران هه سهرتپ حبیب الله شیبانی بۆ پشکنین و سهر به رشتی گشتی
عه مه لیاته که نێردرا.

هیزه که ی خاڵۆ قوربان نه بو خه تی نیوان مو کریان و ورمی بگری بۆ نه وه ی
هیزه کانی کورد له و دو شوینه له یه ک دا بپری.

هه ر ۳ هیز نه بو پیکه وه هه ریبه که یان له قو لی خۆبده پیتشه ری بکا بۆ سهر
باره گای سکو.

ها وزه مان له گه لی خۆنا ماده کردن بۆ ئهم لهشکرکیشییه سهرهنگی ژاندارم
لاهوتی له ته وریز یاخی بو. لاهوتی کوردی کرماشان بو. سهرده می حو کمی
نیعمادی درا بو. له سهر نه وه هه لات بو بۆ نه سه ته مو ل و ما وه یه ک له وئ بو.
تیکه لاری نازاد یغوازی کوردو تورک بو بو. پاشان حکومتی ئیتران لی خوش بو،
به یله ی سهرهنگی گه رایه وه نا و ژاندارمی ئیتران. یه که مین هه لی که بو هه لی که وت،
ته وریزی گرت هه ست، به ته ما بو به جیتته سهر تاران. شیبانی بۆ سهرکوت کردنی
لاهوتی هه ندی له هیزه کانی گێرایه وه بۆ ته وریز. جولانه وه که ی لاهوتی زۆر زو
سهرکوت کرا. له م کاته دا هیزی کورد په لاماری هیزه کانی خاڵۆ قوربانی دا.
له به رزاییه کانی ئیندرقاش لای بزکان بو به شهر. خاڵۆ قوربانی سهرکرده ی
چریکه کانی کوژرا. هیزه که به کوژرانی سهرکرده که یان وه یان به ردا و ریزه کانیان

تیک چو. بمتیکشکاوای بلاوه‌یان لی کرد. سره‌هنگ کی‌کاوای، سره‌هنگ شهاب بهادر السلطنه و نه‌فسره‌کانی تری له‌گه‌ل خالۆ قوریان بون نه‌یان توانی هیتزه‌که ریک بجه‌نموه. نه‌وانیش خویان و قازاخه‌کانیان ده‌ریاز کرد.

ژماره‌ی دوه‌می رۆژنامه‌ی ((کورد)) ی زمانی بزوتنموه‌که‌ی سمکۆ به‌زمانی فارسی ریپورتاژیک‌ی له‌سهر ئهم شه‌ره‌ نویسه‌وه. ناغای تمدن له‌کتیبه‌که‌ی دا وه‌کو خۆی رای گوێزاوه. وه‌کو به‌لگه‌یه‌کی میژویی لی‌ره‌دا کوردییه‌که‌ی نه‌نوسینه‌وه. ((هه‌وائیتری ئیمه‌ نه‌نوسی:

کوژرانی خالۆ قوریان و شکانی ئۆرده‌که‌ی بۆ ناگاداری خوینه‌رانی به‌ریژ رون نه‌که‌مه‌وه. رۆژی ۲۸ ی مانگی ره‌مه‌زانی ۱۳۴۰ ی قه‌مه‌ری له‌کاتی‌کا ئۆرده‌ی کورد له‌ژیر فرمانده‌یی سه‌ید ته‌ها نه‌فه‌ندی‌دا له‌ده‌وروبه‌ری گوندی قزلوی خاکی نه‌فشار په‌لاماری سایین قه‌لای دابو هه‌والی هیتشی ئۆرده‌ی خالۆ قوریان له‌میانداوه بۆ شاری‌یران و سابلاخ له‌لایه‌ن دو سواری ناغای سه‌رداری موکریبه‌وه هات ده‌سه‌به‌جی روی کرده سابلاخ. شه‌وی ۲۹ ی ره‌مه‌زان له‌بۆکان مایه‌وه سه‌بی به‌یانیه‌که‌ی زو جولا و دو سه‌عاتی مابو بۆ رۆژئاوا له‌نزیک گوندی درمان. سه‌رانی عه‌شایه‌ر له‌گه‌ل سه‌ید ته‌ها نه‌فه‌ندی بۆ گفتوگۆ و راپێژ کۆبونه‌وه و پلانی په‌لاماردانی ئۆرده‌که‌ی خالۆ قوریانیان به‌مجۆره‌ دانا:

جیهانگیر به‌گ (له‌ئیلی هه‌رکی) ئه‌سکه‌نده‌ر خان (خه‌لکی برادۆست) حه‌مه‌زه ناغا (له‌ئیلی مامه‌ش) و ئه‌میر ئه‌سه‌د دیبوکری و سالار سه‌عید له‌خه‌تی لاچین، له‌کاتی ئاوابونی خۆردا له‌هه‌ر ۳ لاره‌ له‌کاتی‌کی دیاری کراودا ده‌س بکه‌ن به‌هیترش و ده‌سپێژ.

امیر العشان و امیر اسعد و سالار سه‌عید له‌به‌یانی ۲۹ ی ره‌مه‌زان له‌به‌رزاییه‌کانی کیتی زاوابوکه‌وه هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ر تاقمێ له‌هیتزه‌کانی خالۆ قوریان که له‌سه‌رگه‌ردی دوشان مه‌جید له‌ناو سه‌نگه‌ردا خویان بۆ شه‌ر ناماده کردبو. له‌هه‌ردولاوه بو به‌شه‌ر. سواریانی کورد نه‌یان هیتشت شه‌ر درێژه بکیشی رۆژه‌ ناو سه‌نگه‌ره‌کانی عه‌جه‌مه‌کانه‌وه. نه‌وانه‌یان به‌لۆله‌ی تفه‌نگ ده‌رکرد و راونا. هه‌ندیکیان دیل و هه‌ندیکیان کوژران و هه‌ندیکیشیان رایان کرد بۆ گوندی نه‌گریقاش بۆلای خالۆ قوریان. سواره‌کانی امیر العشان حاجی سطوه السلطنه‌ی حوکمه‌رانی سابلاخیان به‌دیل گرت و سواره‌کانی امیر اسعدیش یه‌ک عه‌راوه مه‌تره‌لۆزیان ده‌سکه‌وت بو. ئه‌سپ و قاترو تفه‌نگی‌کی زۆر له‌کاتی هیتشه‌که‌دا گیرابو.

امیر العشائر و سالار سەعید پاش تەواوکردنی کوشتن و بەدیل گرتنی
تاقەمەکی دوشان مەجید تاقمی سواریان بۆ راوانانی را کردەکان نارد و خۆیان
هەلیان کوتایە سەر تاقمێکی تری هێزەکانی خائۆ قوربان کە لەسەر کێوی
غەزالی بون، ئەوانەش دواى تێکەڵەچوونیکی کەم شویتە کەیان چۆل کرد و هەلاتن.
ئەوانەش هەندیکیان کوژرا و دیل کرا و ئەسپ و تەفەنگێکی زۆر گیرا.

سوارەکانی سالار سەعید لەوێدا ەمرادەیک مەترەلۆزبان گرت. هەر
کەرا کردوانی ئەم دو شویتە بەم داماوای و لیتقوماویە گەشتنەمە ناگریقاش،
نۆردووەکەیی خائۆ قوربان ترسان و دەستیان کرد بەپراکردن.

لەوکاتەدا ناغایانی مەنگور و هەری و زەرزا شالۆیان بۆ بردن
لەپێکدانە کەدا خائۆ قوربان لە گەڵ ژمارەیک خاوەن پایم و خەلکی تر کوژران و
ژمارەیک زۆریشیان بەدیل گیران. تاقەمەکی سەید تەها ئەفەندی ٣ ەمرادە
تۆپ و سوارەکانی مەنگور ١ ەمرادە و سوارەکانی هەری ١ ەمرادە مەترەلۆزو
تەفەنگ و کەلەپەلێکی زۆر ٢ ەمرادە تۆپی گەورەیان دەسکەوت. خائۆ قوربان
بە گێڕانمەوێک سوارە ئێحمەد کلالی ناغای مەنگور بە گێڕانمەوێک تر ئەحمەد
خانی هەری کوشتیانە.

را کردوانی نۆردوی خائۆ قوربان زۆریان گەراوەتەمە شویتەکانی خۆیان و
تاقمێکی دوسەد کەسیشیان چۆنەتە تەموریزو کۆلۆنێل نصرالله خان سەرۆکی
نۆردوی ژاندارمەری کە لەساین قەلاوە پەلاماری موکری دا بو، بە تەواوی لەم
روداوانە بێ ناگا و بەپەڕی مەغرورییەمە روی کرد بوە بۆکان و بەتەما بو بەداتە
پال خائۆ قوربان.

امیر اسعد لە گەڵ بیستنی ئەم هەواڵ دەسبەجێ خۆی گەیانە میراواى لای
بۆکان و کۆلۆنێلیش چو بوە ناو بۆکانمە، هەر کە هەواڵی کوشتنی خائۆ
قوربان و را کردنی نۆردووەکەیی ئەبیستی، بۆکان بەجێ ئەهێلن و ئەروا بۆ لای
ساین قەلا.

سوارانی بە گزادە و سەرداری موکری کەوتنە دویان و سوارەکانی امیر اسعدی و
هەمو ناغایانی دیسکرییش گەشتنە یارمەتی سوارانی موکری و بە گزادە،
نۆردوی ژاندارمەریان لە کێوەکەیی پشتهی گوندی ئالبلاخ گەماردەدا، ژمارەیک

زۆريان ئى كوشتو دىل كىردو دەسكوتىكى زۆريان گرت. لەو پەلامارەدا سولتان عبدالحمىدخان، ئەفسەرى ژاندارمى، كوژراو كۆلۆنىل لەگەل پاشاۋەى ھىزە كەى بەشمو لەكىتە كە ھات بوە خواری و لەكوپرە رىنگاۋە راي كىرد.

ئاغايانى بەگزاڧە، فىضالله بەگىش تۆپىكى گەورەيان گرتو ناردىان بۆ چەھرىق. لەراستىدا تىكۆشانو تەقەلای گشت ئاغايانى موكرى، بۆ بەجىھتەنى فرمانى نەتمەۋەى، شايانى رىز ئى نانە. انشاءالله بەناۋى ھەفتاسىيەۋە لەو جەرىدە ناۋازەيدەا ئەنوسى. ع ش))

ئەم لەشكر كىشىيە بەشكانو رىسۋايى دوايى ھات. بەلام سەركردايمتى ئەرتەشى نوئى تەجرەبەو شارەزاى زىادى ئەكردو رىكخەستنى نوئى خەرىك بو ئەچسپا.

٤/٥ دوايىن لەشكر كىشى

تىكشكانى ھىزى ئىرانو درىزە كىشەنى روداۋەكانى ئازەربايجان پەزارەيەكەى زۆرى لەتاران دروست كىرد بو. رەزاخان پىۋىستى بەدەسكوتو سەركوتەن ھەبو بۆ خۆى. سەرتىپ شىبەنى كەسەركوتو نەبو لەكارە جەنگىيەكانىدا دژى سەكۆ، كىشەرايەۋە بۆ تاران. سەرتىپ امان الله مەيزاى جەھانبانى سەركۆ ستادى ئەرتەش خۆى چوہ ئازەربايجان، بو بەفرماندەى گشتى ھىزەكانى ئازەربايجان. دكتۆر مەصدق لەو رۆژاندا والى تەۋرىز بو. دەستى لەكار ھەلگەرت. ۋەزارەتى كىشەۋە كەسى كەى لەجىگەى ئەو دانەنا بەوالى. كاروبارى ئىالەتى بەجەھانبانى سپارد. بەجۆرە جەھانبانى بەگوتەى ئىرانىيان ((دەسەلاتى كىشەۋەرى و لەشكرى)) پى سپىردا. كەوتە كۆكردەنەۋە سازدانى ھىزەكانى ئىرانو كۆكردەنەۋە زانىارى لەسەر سەكۆ، دارشتنى پىلانى پەلاماردانى.

١- دارشتنى پىلانى ھىرش

پاشا ئەۋەى جەھانبانى زانىارى تەۋارى لەجوگرافىيائى ناۋچەكە ھىزەكانى سەكۆ چارى كۆكردەۋە كەوتە دارشتنى پىلانى ھىرش. بەجۆرە فرمانى دەر كىرد:

١- ھەمو ئەو ھىزانەى لەتارانەۋە ھاتون جگە لەسوارە نىزام كە لەۋىز فرمانى ئەمىر لەشكر ئىسماعىل ئاغاي امىر فضلىدا بو بەھۆكانى گۆزانەۋەى دەرپايى بەنەينى و لەناكاۋ لەبەندەرى دانالو بۆ بەندەرى شەرفخان بگۆزىرنەۋە لەۋى جىگەر بن. سوارە نىزامى ھىزى ناۋبراۋىش نەبو بەزۆرتەرىن كات لەۋشكايەۋە خۆى بگەيەنیتەۋە بەندەرى شەرفخان.

ب- بەزۆرتەرىن كات ھەمو ھىزەكانى ئازەربايجان لەبەندەرى شەرفخان كۆبىنەۋە. ھىزەكانى ئىران بەھۆى شەرفخانەۋە ئەى تەۋانى دەس بەسەر كەنارى رۆژەلاتى

گۆمی ورمىدا بگىرىۋ لىمىزۋە بچولتى. ھىزى كورد لىكەنارى رۇژئاۋاي گۆمى ورمىدا بەندەرەكانى قوچى و گولماخانەى بەدەستەۋە بو، بەھۆى نەبۇنى ھۆى گواستەۋە نەى ئەتۋانى كەلكى تەۋاىيان لى ۋەرىگىرى لىنىۋان ھىردو بەندەرىشدا بەرزايى ((سەنگى كاظم)) بەدەست كوردەۋە نەبو. بەدەست ياخيىيەكى عەجەمى بەناۋيانكى نەۋ ناۋەۋە بو.

ھىزەكانى دەۋلەت بەھۆى گۆمى ورمىۋە ئەيان تۋانى مەناۋەرى خىرا بىكەنۋ لەلای چەپ و راستەۋە بچولتىن ۋ لىمىز شولتىنكى كەنارى رۇژئاۋاي دا، كە بەدەست كوردەۋە بو، بىيانەۋى دابەزن، بەم پىيە بىرارى دا:

۱- لىمىز تەۋەى لىمىزۋى گۆمى ورمىدا دىۋارتكى تەخت ھەدە كەھمىرازى قىز داغىر لىمارستانى سەلماس تەۋاۋ تەبى، ۋا دانرا نەۋ ھىزانەى لىبەندەرى شەرفخان كۆبۈنەتەۋە بەدەزە كىردن لىدىۋارى تەختى سەرو لىبەرزايىيەكانى قىز داغىرە رابىۋىرۋ دۋاى گرتنى شارستانى سەلماس راستەۋخۆ ھىرش بىبەنە سەرقەلەى چەھرىق. بۆ ئەمەش تەبىر لىشۋىنە دابەزن كەبەدەس كاظمى ياخيىيەۋە بو.

۲- ھىزى چرىك كە بەناۋى گوردانى موراۋى ناۋەبىراۋ لىپاشاۋەى ھىزەكەى خالۆ قورىان پىك ھىترا بو لىژىر سەركردايمەتى مەراد خانى كوردا لىكەل ھىزىكى پىچوكى نىزامى لىژىر فەرمانى راستەۋخۆى سەرمەنگ ابوالحسن خان پورزىندا تەبو لىكەنارى رۇژئاۋا لىبەندەرى سەنگى كاظم دابەزن. فەرماندەى ھەمەۋ نەم ھىزە بىپورزىندا بو.

ھىزەكانى دەۋلەت كە بەسەركردايمەتى سەرتىپ امان اللە مەرزى جەھانبانى لىمىزەفخانە كۆبۈيۋەۋە لىم بەشانە پىك ھات بو:

۱- ستادى فەرماندەى گىشتى ھىزەكانى ئازەربايجان

جەھانبانى وىستى زۆرتىرىن سود لىتەفسەرانى لاۋو خولنىۋار ۋەرىگىرى. سەرمەنگ سەيف اللە شەھاب، سەرمەنگ روح اللە مەرزى، سەرمەنگ شاھرىخ مەرزى، سەرمەنگ ئەھمەد خان چارلسكى (دۋاىى ناۋى گۆرى بۆ ئەقسى) لىسەركدايمەتى ستادى گىشتى دانران. سەرمەنگ يوسف خان و سەروان مەھنىش ھەر لىۋى كاربان پى سىپىردا.

۲- ستونى گارد، پىك ھات بو لىمەنگى پىيادەى پەھلىۋى، ھەنگى پىيادەى رضاپور، يەك سۋاران سۋارى اكتشافى ۱ ئاتەشبارى روسى، ۴ عىرادە تۆپ بەسەركردايمەتى سەرتىپ فضل اللە خانى زاھدى (ناۋى پىتشۋى بىر دىۋان بو)

۳-ستونی شیمالغرب پینک هات بو له ۲ ههنگی پیادهی لشکری نازهربایجان،
۱ سوارانی اکتشاف ۱ ناتشبار، ۴ عهرادهی روسی شاخی، بهسرکردایهتی
سهرتیپ حسین مقدم.

۴-ستونی سواره پینک هات بو لههنگی سواری لشکری شیمالغرب ههنگی
سواری خاوهن چهکی قورسی مهرکز، ۱ ناتشباری شنایدهری صحرایی، ۱ دهسته
تزیخانهای ابوخونی صحرایی، بهسرکردایهتی سهرهنگ کریلانی عدلی خان
نخچوان.

۵-شهرکمرانی غهیره نیزامی کههزار کس بون بهسرپرهرشتی نهفسهرانی
نهرمندی.

۶-ناتریادی ههمههوان بهسرکردایهتی سهرهنگ رضاخان کنیدی بو احتیاط
لهبردهستی فرماندهیی گشتی دا دانرايو.

۷-سهرهنگ مههمود خانی پولادین لهگهله هیزینکی بهچوکی نیزامی و سواری
چریک و ژاندارمیری، لهساخولی نیزامی خوی بن.

هیزهکانی دهولت بههموی بریتی بو له ۸ هزار پیاده و ۱ هزار سواره و ۵
هزار چریک و ۱ هزار شهرکمری غهیره نیزامی کهتیکرا نهی کرده ۱۵ هزار
کس.

هیزی دهولت بهی شهر لهسنگی کاظم دابهزی. بهمش جینگه پینهکی
گزنگی خویان لهناوچهکانی شورشدا کردهوه. لهویوه نهیان توانی هیش دهس پی
بکمن. کاظم ههمو تاقههکی خوی بو چاوساگی نهرتهش تهرخان کردو کویره
رینگهکانی چههریقیان پیشان دان.

فرماندهی گشتی ((حوکمی عهمهلیاتی جهنگیی)) بههجورهی لای خواری
بههمو سهرکردهکان راگهپاند.

۱-ستونی گارد: ههنگی پیادهی پهلهوی، ههنگی پیادهی رضا پور، ۱
سوارانی سوارهی اکتشاف، ۱ ناتشبار ۴ نهرابهی کوهستانی، لهژیر
سهرکردایهتی فضل الله خانی زاهدی. نهه هیزه نهبو لهبرزاییهکانی قزل داغ و
میشوداغ بهرو قهلاهی چههریق پیشرهوی بکمن.

ب-ستونی شیمالغرب: ههنگی پیادهی لشکری نازهربایجان، ۱ سوزان
اکتشاف ۱ ناتشبار، ۴۰ کوهستانی، لهژیر سهرکردایهتی سهرتیپ حسین مقدم.
نهبو لهبرزاییهکانی شکرپازی بهرو قهلاهی چههریق پیشرهوی بکمن

ج-جهنگاهورانی نا نیزامی: لهژیر سهرپرهرشتی نهفسهرانی نهرمندی دا، نهبو
لهلیواری روی سهری کهناری گوومی ورمی بهرو قهلاهی چههریق پیشرهوی بکا

د-ستونی چریک: لږه نډه وری سڼګی کاظم دا لږ تر لږه سمرګردایه تی سمره نډه
 ابو الحسن پورزند، ښو له ګڼل عمه لیا تی هیزه کانی بنده وری شمره فخانه پیڅه و
 هاوئا هڼګ بڼو له یهک روژدا دهس پڼ بکمن.

۲-فه نعی چه هریق

لږه بیانی روژی ۴۱ موردا دی ۱۳۰۱ (برامبر به ۱۰۱ موحرهم واته روژی
 عاشورای ۱۳۴۱) به فرماني سمرتیپ جهانبانی عمه لیا تی به خیرایی دهستی پڼ
 کرد. له همدو لاګانوه شمر به ګرمی دهستی پڼ کرد، لږه مزاییه کانی قزل داغ
 شمرنکی سخت له نیوان ستونی هڼګه کانی ګاردو هیزه کانی سمکودا روی دا،
 هیزی کورده کان توانی بویان کمرته کانی ښو هیزه له یه کتری داپړنو درزکی
 ګموره بکمنه ریزه کانیوه، جهانبانی ستونی سواری وه کو هیزی نیحتیاط بو
 رودای کتوپر لږه بردهستی خوږیا گل دابوه وه، ده سبه جڼ فرماني دا به هیزی
 نیحتیاط ښو که لښمی کورده کان کرد بویانه هیزه کانی ګارده وه پر بکمنه وه.
 تیڅه لږه شمو روژنکی خایاند. هیزه کانی کورد له وه زیاتر بره ګاریان پڼ
 نه کړاو، به تیڅکشاوی کشانوه سملاس و چه هریق. هیزه کانی ټیران نه یان هیشت
 هیزه کانی کورد ماوهی خوړنک خستنه وه خو کورده یان همدی. لږه برده
 جهانبانی فرماني دواکوتنی هیزی کورده کانی دا، له پاش دو روژ بره له لستی
 کورده کان سملاسیان برده او، بره و چه هریق کشانوه. سمرتیپ جهانبانی بو ښو
 ښو سمرکوتنی به دهستی هینا بو بیقوزتته وه، نه هیلن هیزه کانی دوژمن فریای
 پشودان و خوړنک خستنه وه بکمن، فرماني به همدو هیزه کانی دا همل له دهس
 نده و همدویان هیرش برن بو سمر چه هریق. هیزه کانی ټیران له پاش برینی ۸
 فرسخ ریڼګی سه ختی شاخوی توانییان قوناغ له دواي قوناغ بره له لستی پچر
 پچری شوړش ګیرانی کورد تیڅک بشکینن و بګنه داوړنی قه لای چه هریق و ګماروی
 بده، لږوژی ۲۰ موردا دی ۱۳۰۱ دا قه لای چه هریقیان ګرت و هیزه کانی سمکودا
 به تیڅکشاوی کشانوه ناو خاکی تورکیا.

جهانبانی مژدهی ښم سمرکوتنی بهم بروسکه یه دا برضاخان:

((له چه هریقوه، ژ ۶۴۱:

مه قامی مهنی به بنده ګانی حضرتی اشرف وه زیری جهنګ و فرماندهی

ګشتی قشون، دامت عظمته!

به دواي راپوړتی ژا ۱۷۱ به عمرزی حضوری موباره ک نه ګه یه تی هیزه کانی ښم

به دوی دوژمنه وه ۲۰ همدی بورجی ښمده سه عات ۱۱ بیانی قه لای

چه هریقی ګرت و، ښو توپ و موسه لسه لاندی له ماوهی رابردودا له هیزه کانی

دهولته تي گرت بو، گيراييموه. دوژمن به ليقيهموای رای کردو موتسواری بو،
هیزه کانی ئیمه بۆ راوانانی دوژمن به خیرایی له پیشه روی دان.
فرماندهی هیزه کانی تازه ربايجان
سرتیپ امان الله^{۵۵}.

حسین مکی لهباری گیرانی چه ريقموه نه ئی:

((فهتقی قهلاي چه هریق شوهره تیکی گهوری پیدای کردو له گشت نیالات و
ولایهته کاندای دهنگی دایمیه زه مینه یه کی دا بدهست جهریده کانی لایهنگری
سرداری سوپاره کهماویده که لهو رووه قهلام فرسایي بکهمن. ته لگرافی پیوزبایی
له ههمو شارستانه کانهوه بۆ سهرۆکی حکومهت و سرداری سوپا نیردراو له زۆری
شاره کاندای له لایمن فرمانده کانی لهشکروه به شانازی ئهم پیوزیموه کردیان
به جهرۆ و چراخان. بۆ سرداری سوپا که کابرایه کی ظاهر ساز بو هه لیکی لهبار
به دهس هات لهباری فتوحاتی نیزامییانی تازه ربايجان و هیزه ناوچه ییه کانی
ته ظاهراتی بنوئیت. بدم بۆ نه یه وه له ۲۸ ی ئه سه دی ۱۳۰۱ ی خورشیدی به شانازی
سهرکومنتی ئۆردوی دهولته تی له تازه ربايجان به پیتی فرمانی وه زیری جهنگ
له ((مهیدانی مهشق)) جهژنیان کرد. ههمو نهفسران لهم جهژنه دا به شداریون.
دوای نان خواردنی ئیواره له لایمن سرداری سوپا (وه زیری جهنگی) وه وتاریکی
گرنگ درا که لهباری سهرنجی بایهخ و گیانی دیماگوگی و به گوتی هندی نیشان
دانی سرداری سوپا لهباخی سوزا به تموای شایانی سهرنج دانه، چونکه
نوسهرانی به توانای سرداری سوپا ئهو وتاریان به ئه ندازه باش ئاماده
کردبو...))^{۵۶}

نوسهری به ناوبانگی ئیران ملك الشعراء به هار، وه کو خزی نه ئی، ئهو وتاری
بۆ سرداری سوپا نوی بو بدم بۆ نه یه وه بیخوئیتیموه^{۵۷}.

۶- پیوهندی له گه ل دهولته تان

۱/۶ ئیران

ئیران، ولاتیکی فره نتموه و فره زمان و فره مه زبه، قانونی ئه ساسی به ره همی
مهشروته هیچ دهسکوتیکی تایبه تی بۆ نهتموه کانی ناو ئیران به دهس نه هیتا،
که مافی فرهنگی، سیاسی، کۆمه لایه تی، ئابوریان داین بکا. قانونی ئه ساسی
تهجمه نی ئیباله تی و ولایه تی سه لماند بو، ئه مه ئیرانی نه کرده ولاتیکی
دیموکرات. به لām ئیاله ته کان و ولایه ته کان له سهر بنچینه یه کی نازانستی
جیاکرا بونه، له جیاکردنه وهی سنوری ولایه ته کاندای، هیلای ره گمز، زمان،
عه شیره ت، نهتموه، مه زه ب، دین، پتیوستی جوگرافی، دهسکوتی ئابوری،

تەنەنەت مەسەلىنى عەسكەرى لىك نەدرا بۆدە، ئەگەر رىئەتخستىنەۋى ۋىلايەتەكان بىر گۆرەيە بولسا، ئەنجومەنى ئىيالىت ۋىلايەت رىئەت بىخرايە، ئوسا ئىران لىۋزەلەتلى ناۋەپاستدا لىۋانە بىر بىتتە نەۋى نىشتەمانى پىكەۋە ئىسانى نەتەۋە ۋە گەزۋ دىن ۋە مەزەبى جىۋاز.

لەنەنەمانى شۆرەشى مەشروئەدا كورد ھىچ دەسكەۋىتىكى پىن نەبىرا. كارۋىارى ۋىلايەتەكى نەدرايەۋ دەس رۆلەكانى خۆى. تەنەنەت يەك رۆزنامەى بەزمانى خۆى پىن نەبىرا. ھەۋەھا دەزگای فاسىدى دەۋلەت ۋە زۆلى ئاندارمى لىسەر ھەل نەگىرا، مەشروئە لىكوردستاندا نەك رەنگى نەدايەۋ، بەلكو ئەۋى لىمەشروئە خۋازان نەبىرە بەلەلە نەيان ناردە كوردستان.

دەزگای مەركەزى، فەسادى گەيشت بۈە رادەيەك، ھوكمەرانى شارەكانى بەپارە ئەفرۆشت ۋە سەۋەزىرائىش ھەمە نىشتەمانەكى بەنرخىكى ھەرزان ئەفرۆشت. ئەۋ (غەدر) ھى كەمىژونوسى ئىرانى سەئىد نەفەسى باسى ئەكا كە لىۋانە بىنەمالەى قاجارا بۈ بۈە نەرىتى ھوكمەرانى، دوردۆنگەكى ۋە ھەى دروست كورد بۈ كەسەركەكانى كورد، بۆ چارەسەركەردنى كىشەى شەخسى خۇيان، ياخود كىشەى گىشتى مىللەتەكەيان بىۋايان بەھىچ بەلەن ۋە گەتتىكى ھوكمەتى مەركەزى نەبىرە. دەرۋارى ئىران ۋە كوردە دەسەلەتدارەكانى ھوكمەت بۆچۈنەكى دىموكراتىيان نەبىرە بۆ چارەسەركەردنى كىشەى نەتەۋەى، خۋاستى نەتەۋەىيان بەجىابونەۋە خۋازى ۋە پارچەكەردنى ئىران ۋە خىانەت لىشاۋ نىشتەمان دائەنا. بەلكو بەگۆرەى تىگەيشتى رەسىمى ئىۋان لىئىران قەۋم قەبىلەۋ عەشیرەت ھەبۈن، نەتەۋەى جىۋاز نەبىرە. دانىان بەبۈنى كوردا نەئەنا ۋە كە نەتەۋەىەكى جىۋاز. لىئىران يەك نەتەۋە ھەبۈ، ئەۋىش نەتەۋەى ئىران بۈ. كوردىش قەۋمىكى ئىرانىە، بەلكو لىقەۋمە رەسەنەكانى ئىرانە. لىم رۋانگەيەۋ ھوكمەتى ئىران لىبەرنەۋەى لای ۋابۈ كىشەى كورد لىئىراندا بەباشى چارەسەركراۋە، دۋاى راگرتنى جەنگى جىھانى لىكەتەى بەستنى كۆنفرەنسى ئاشتىدا، داۋاى ئەكەرد بۆ چارەسەركەردنى كىشەى نەتەۋەى كورد لىتوركىا ھەمە كوردستانى عوسمانى بىخرىتە سەر ئىران.

رضا شا بەچاۋلىكەرى مەستەفا كەمال ئەمى رىست جىۋازى نەتەۋە ۋە گەزۋ زەمان لىئىراندا نەھىلەۋ نەتەۋە - دەۋلەت دۋرەست بىكا. ھەر بىر مەبەستە بۈ لىسەيەكاندا ۋەشى (ئىران) ھى لىبەتەى ۋەشەكانى (پارس) ۋە (فارس) كەردە ناۋى رەسى ۋەلەتەكى^۸.

نىشتەمانپەرۋەرانى كورد، لىۋانە سەكۆ، لایان ۋابۈ ئىران نەتەۋە نىمە ۋەلەتە. كورد نەتەۋەىەكى جىۋازە لىفارس ۋە ئازەرى ۋە تورك ۋە غەرب. ئەۋىش ۋە كە ھەمە

نەتموھ کانی تری دنیا مافی نازادی و سەربەخۆیی و ھەبونی دەولەتی تایبەتی خۆی
ھەیدە.

تەجربەیی کورد بەگشتی لەگەڵ دەولەتی ئێران باش نەبو. تەجربەیی سمکۆش،
ھی خۆی و براکانی و باوکی و باپیری و باپیرە گەورەیی باش نەبو. هیچ لایەکیان
بروای بەوی تریان نەبو. کاربەدەستانی ئێرانی سمکۆیان بەیاخی و نافەرمان و
راوڕووتکەر.. دانەنا، ئەریش کاربەدەستانی ئێرانی بەپەیمان شکێن و زینھار نەناس و
زائەم و بەرتیلخۆز.. دانەنا.

لەبەرئەو ھۆیانە لەیەک گەشتی کورد و ئێران لەتوانادا نەبو، چونکە بۆچون و
باری سەرنج و تێگەشتنیان بۆ مافی نەتموھیی ئەوەندە جیاواز و لەیەک دور بو،
بەھیچ جۆرێ ئەنگەشتنە یەکتەری.

زمانی دانوسەندنی دەولەتی ئێران لەگەڵ سمکۆ بەرزەری گوللە و دیوانی
گفتوگۆیان بەرزەری مەیدانەکانی شەڕ بو. ئەو چەند جارە ئێران لەئەنجامی
لاوازی و گێرگرفتیی ناوخۆیدا پێوەندی لەگەڵ سمکۆ کردووە. ھەموو بەنیازی
خاوەندەوێ سمکۆ، دانانی رێوشوێنی ئەناوێرانی بو. ئەو چەند جارەش سمکۆ
لەئەنجامی ناچارێ و ناوێندی و تێکشکاندا پێوەندی لەگەڵ کردوون، ھەموو
بەنیازی خۆگرتنەوێ جێگیر کردەوێ خۆی بو.

سمکۆ چەندین جار کۆتە گفتوگۆ لەگەڵ کاربەدەستانی دەولەت.

گفتوگۆکانی لەگەڵ عین الدولە بەئەنجام نەگەشت، چونکە لەسەر ئاستی
سیاسی ھیچ دەسکۆتییکی بۆ کورد یا بۆ خۆی تێدا نەبو، لەسەر ئاستی
شەخسییش ئەیان وێست ھەموو شتێکی ئی بسیتن بێ ئەوێ ھیچی بەدەنی.

گفتوگۆکانی لەگەڵ رضاخان ١٣٤٣ کۆچی ئەریش ھەر بەئەنجام نەگەشت،
چونکە رضاخان ئەک ھەر ھیچ رەنگێکی سیاسی نەدا بەدیتنەکە، بەلکو دنیایی و
تەنمینی شەخسییشی لەلای سمکۆ دروست نەکرد، لەکاتیئەکا لەو دیتنەدا سمکۆ
ئە توانی رضاخان ئەناو بیا.

دوایین گفتوگۆی ١٩٣٠ لەگەڵ کاربەدەستانی ئێرانی کیشی کردە ناو داوی
مەرگەو، بەکوشتنی خۆی و داویی ھاتنی بزوتنەوێکە تەواو بو.

٢/٦ تۆرکیای کەمالی

تۆرکیا بەشکاری لەجەنگی جیھانیی یەکمەم دەرھات بو. ھێزەکانی
ھاوپەیمانەکان چۆنە ناو ئەستەمووێ پایتەختی عوسمانی تێکشکاوەو. ئەوان
دەستیان بەسەر کاروبارەکاندا گرت بو.

نەگەرچی سولتان مابو، بەلام پایەیه کی روکش بو، دەسەلاتیکی راستەقینەیی نەبو، دەستی بەسەر هیچ شۆئینیکی تورکیادا نەئەرۆیشت. گەرە پیاوێهەکانی کورد لەئەستەمۆل بەهێوای بەلێنی ھاوێهەمانەکان کەوت بونە چالاکی سیاسی و رۆشنبیری، لەخەلکی کوردستان داڕا بون. مستەفا کەمال لەئەرزۆمەو کەوتە رێکخستەنەوی ئۆردوی تورک و دەرکردنی هێزەکانی بیگانەو تیکشکاندنی بزوتنەوی کورد و دانانی بناغەیی تورکیای نوێ.

بۆچونی مستەفا کەمال بەرامبەر کورد و بزوتنەوی نەتەوەیی کورد ھەرگیز هیچ لێلێهەکی تێدا نەبوو. لەو رۆژەو لەئەرزۆم کەوت بوو کارکردن. یەکن لەبەندەکانی کارنامەیی سیاسی بەگزاچونی جولانەوی کورد و رێ گرتن بوو لەھەموو چالاکییەکی سیاسی و فەرھەنگی کوردی، ھەول دان بوو بۆ پەك خستو شکاندنی ھەولتی رزگاری خوزای کورد.

مستەفا کەمال ھەر لەسەرەتاوہ لقو بارەگاکی ھەموو رێکخراوہ سیاسیەکانی کوردستانی قەدەغە کردو، فەرمانی گرتنی دەرکرد بۆ جەلادەت و کامەرانی بەدرخان و ئەحمەد فاتق کە لەگەڵ میجر نوئیل چو بون بۆ مەلاتیە بۆ پێوەندی کردن لەگەڵ گەرە پیاوانی کورد دەربارەیی خواستە نەتەوەییەکانی.

ناوچەکانی ژێردەسەلاتی سەمکو ھاوسنۆزی ناوچەکانی ھەمووژۆی کەمال بو، بەلکو پشتی جەبەھەیی هێزەکانی بو. بێگومان سەمکو لەچالاکی سیاسی و دیپلۆماسی و رۆشنبیری رێکخراوہ کوردییەکانی ئەستەمۆل بێ ناگا نەبو، چونکە هیچ نەبێ بەھۆی سەید تەھاوہ کەھەم ژنبرای و ھەم یەکن لەھاوکارە نزیکەکانی بو، ئەبێ ناگادار بو بێ. ھەروەھا ئەبێ لەھەلوێستی مستەفا کەمال و جولانەو کەشی بەرامبەر نامانجە نەتەوەییەکانی کورد لەتورکیا کەم یا زۆر ناگادار بو بێ.

سەمکو باوەڕیکی قوڵی بەو ھەبو، ئێران زۆر لاوازو بێ توانایەو تەقەللاکانی کورد لەوێدا کۆبکریستەو بۆ بەدەسەینانی دەسەلات و دامەزراندنی ناوەندیکی سەربەخۆی کوردی. بۆ دامەزراندنی ئەوێش پێویستی بەچەك و تەقەمەنی ئەبێ، کەئەبێ لەشۆئینیکوہ دا بێ بکری. سەمکو ئینگلیزی تاقی کرد بوو ئەمادە نەبون چەك و پارەیی بەدەنی. سۆقیت لەباریکی وەھاذا نەبو بۆتوانی یارمەتی کورد بەدا. ناوچەکەش جگە لەحکومەتی تورکیای کەمالی دەوڵەتی تری تێدا نەبو. بەتایبەتی ناوچەکانی سەمکو راستەموخۆ نوسا بون بەناوچەکانی دەسەلاتی مستەفا کەمالەو. ھەر لەم روانگەیدەو ھەلوێستی خۆی لەکوردستانی تورکیا و عیراق دیاری کردو.

كاتى ئەحمەد تەقى لەكاتى گيرانى شىخ محمودا بەزمانى ھەندى ئەگەرە
 پىاوەكانى كوردستانى عىراقىيە لەتشرىنى يەكەمى ۱۹۲۰دا داواى ھاوکارى و
 پشتیوانى ئى ئەكا بۆ بەرپاکردنى شۆرش بەپشتیوانى تورک لەدژى ئىنگىلىز،
 ئەو ئەلامدا ئەل: ((ئىستا ئىنگىلىز زۆر بەهێزە، موجدەلە کردن ئەگەلەا لەبارەى
 کوردەو زۆر گرانه، باوە ناكەم توركى زەبونیش بتوانى بەناردنى هیز بۆ ئەو
 دەست بخاتە کاروبارى سیاسى رەواندزەو، چاکترین شت بۆ کورد ئەمە ئەو
 لەئێراندا جولانمەمان يەك بخەین، و بونی خۆمان لەئێراندا پيارتیزین، ئەمە بۆ
 بارى ئەمەزمان زۆر باشە، و لەدوا رۆژا ئەتوانین کەلکى لى وەرگیرین.^{۹۹}
 لەو گفتوگۆيەدا کە لەتشرىنى يەكەمى ۱۹۲۱دا مستەفا یاملىکى ئەگەل
 سەمکۆی کردو لەبارە گاکەى خۆى لەچەهرىق، لەو رۆهە ناشرکاتر بىررەى خۆى
 رون ئەکاتەو:

((پرسیار: باشە تۆ ھەول دەدەى بۆ ئەو کورد رزگارو نازاد بکەیت، ئەى
 بۆچى پێش ھەمو شتێک ناوچەى وانو ئەرزروم بەتلیس و ھەکاری و خەربوت رزگار
 ناکەیت و ئەو خەلکە رێک ناخەى، کەماوێکە لەژێر جەورو ستمى تاقەکەى
 مستەفا کەمال دان؟

و ئەلام: من وای بەباش دەزانم، کە لەپێشدا لەئێرانەو دەست پێ بکەم، من ھیچ
 بەچاکى نازانم، لەم رۆژەدا ئەگەل تورکەکاندا تێکى بەم، چونکە ئەوان بەتفەنگو
 فێشەک یارمەتیم دەدەن...)).

تورک بەرواڵەت دۆستایەتى سەمکۆیان ئەکرد. ھەندى چەک و تەقەمەنیان داوێە.
 ئەویش بەداین کردنى خواردەمەنى، کە لەو سەردەمەدا گەنگیەکی تاییەتى
 ھەبو، یارمەتى ئەدانمەو. بەلام سەمکۆ سەرکەدەى بزوتمەو کورد بو. ھەول
 دامەزراندنى کوردستانى سەربەخۆى ئەدا. ئەمەش بەتەواوى ناکۆک بو لەگەل
 ئامەجى کەمالیەکاندا.

کەمالیەکان بۆ راپەراندنى خەلکى کوردستانى عىراق دژى ئىنگىلىز و
 گرتەمەوى ولایەتى موسڵ، بەھاوکارى ھەندى ئەکوردەکانى ئەو. مەفرەزەى
 پچوکیان بەسەرکەدایەتى کابرایەک، بەناوى ئوزدەمیر بەگ. نارد بو ناوچەى
 رەواندز. ئەنامەکانى نێوان کاربەدەستانى تورک و فەرماندەى ئەم بارەگا پچوکهدا،
 ھەلۆستى کەمالیەکان لەسەمکۆ دەرئەکەو، کە ئەمە نمونەى کێتى:

((دیاریەکر

۳۳۸/۶/۱۴

ئىستىخبارات، نومرە- ۱۷۴۵

بۆ نوزدهمير به گى قايمقام

۱- سىمكۆ كابرايه كى فېلېازه، به هۆى زرنكى خۇيموه ئىمۇ خەنجىره كەھەلى گرتوه بۆ كاتى خۇى ئىشارىتموه. ئىم كابرايه بىرى سىمىبه خۇىى لىكەللىدایه. مەبەستى ئىمىه كە تا لىئىراندا دەسلەتلى زیاد ئەكاو بههتتە ئىمى لىكەل ئىمە تىك نەچى و بهجۆره بهمىرام و نامانچ بگا.

۲- سىمكۆتلى سىمكۆ لىناو عەشایىرى كوردا بهجۆره گىوره بونى و دەسلەت پەيدا كوردى بۆ حكومتى مىللى ئىمە (واتە بۆ حكومتى توركى مستەفا كىمال) دەس نادا. بەلام لىم رۆژەدا تىكچونان لىكەل سىمكۆ بۆ ئىمەش باش نىه. ئەگەر بتوان هولى ئىمە بدن كەبەپروپاگەندە و بەلا و كوردنوهىه كى وا كە عەشایىرى پى تەفرە بدن و بىان كەن بەدوژمنى سىمكۆ بەراستى خۇمەتلى گىوره بۆ حكومت جىبەجى ئەكەن. وەكو ئىمە كەبلىن سىمكۆ بەپارەى ئىنگلىز ئىم شۆرشە ئەگىرتى و بۆ قازانچى خۇى و خۇمەتلى ئىنگلىز خۇىنى كورده كان ئەپرتى.

۳- ئىم مەفرەزىه كەلىرە خراوتە رى جارى ئەچىتە جولەمىرگ. دواى گەشتىنى ئىمە بەرەواندزو جىگىربوتان لىمى، بەپىى هەل و پىوتىست فەرمىانى تر ئەدرى بەدوژمنى مەفرەزەكە و هاتن وە یا نەهاتنى بۆ رەواندز.

۴- مەكارە (هۆى گورزانمە) مان نىه كەتۆپ و مەترالىوزى (رەشاش) پىا بنىرن. هەل ئەدەين كەئەوشتان بۆ جىبەجى بکەين.

بەناوى قوماندانى جەبەو

رەئىسى ئىركانى حەرب بصرى^{۶۰}

وەكو ئىمە سىمكۆيان بەدوژمن داناه، سىمكۆش باوەرى بىوان نەبو، بەلكو وەكو لىكەتوگۆكانىدا لىكەل ياملىكى و تەرتىبى توركى لىكەجەم بەدوژمن تر زانىوه بۆ كورد. بەلام لىم كاتەدا پىوتىستى هەردو لایانى كۆكردۆتموه، بەتایبەتى تورك كاتى پىوتىستى بەبىلایەنى سىمكۆ بو كەهشتا لىمەرا بو لىكەل هەتەكانى ئىرمەنى و، دواى تر فەرمەنى و، ئىنجا یۆنانى.

لەدواى ئىمە هەتە گىورەمى ئىرتەشى ئىران كوردى بۆ سىم مەلەبەندەكانى ژۆردەسلەتلى سىمكۆ داگىر كوردى چەهرىق، سىمكۆ كىشایمە بۆ ناو توركىا. دۆستایەتى سىمكۆ لىكەل كەمالىيەكان بەكەلكى نەهات. چونكە هەلوتىستى راستەقىنى كەمالىيەكان لىمكۆ وەها بو وەكو لىم بەلگەیدەدا نوسراوه، ئەك وەكو ئىمە سىمكۆ تىتى گەشت بو. لىناو خاكى توركىادا هەتەكى سوكەللى تورك لىناكاو بەشمو پەلامارى سىمكۆياندا بىكوژن. لىم پەلامارەدا ژنەكەى و هەندى

له‌هاوړيکاني کوژان، کورډه‌کمی به‌دیل‌گیرا، هدرچی‌زیتو سامانیکی پی‌بو به تالان‌برا. خوی‌و براکمی به‌زده‌دیت دهریاز‌بون.

سمکۆ لمو سه‌فهرده‌دا که‌هاته کوردستانی خوارو، نوینمرانی ئینگلیزی له‌دیری و به‌حرکه‌بینی و پاشان روی کرده سلیمانی بۆ دیده‌نی شیخ محمود. لمو کاته‌دا له‌سلیمانی نوینمرانی تورک خبریکی گفتوگو بون له‌گه‌ل شیخ محمود. ئینگلیزه‌کان به‌هیوا بون سمکۆ شیخ محمود له‌دوستانه‌تی تورک ژبان بکاتمه‌وه. به‌لام سمکۆش که‌گه‌شته سلیمانی له‌گه‌ل تورک تی هه‌ل چوه‌وه، بۆ نه‌وی کورډه‌کمی به‌ر بده‌و پاره‌کانی بده‌نمه‌وه دالده‌ی بده‌ن.

سمکۆ زۆر له‌سلیمانی نه‌مایه‌وه، چونکه سلیمانی له‌نه‌غامی هه‌ره‌شمی به‌ریتانی‌دا چۆل کرا. گه‌رایمه‌وه ناوچه‌کانی سنورو له‌وی پتوه‌ندی له‌گه‌ل تورک نوئ کرده‌وه. تورک لمو کاته‌دا له‌گه‌ل ئینگلیزو حکومه‌تی تازه دامه‌زرای عیراق له‌سەر ولایه‌تی موسل له‌کیشه‌دا بون. ئینگلیز نه‌ی ویست ناسوریه‌کان له‌بادینان له‌سەر سنوری تورک نیشته‌جی بکا. تورکیش ویستی سمکۆ تیکه‌لاوی نه‌م گه‌مه‌یه‌ بکا. سمکۆیان بانگ کرد بۆ وان. گفتیان پی‌دا یارمه‌تی بده‌ن به‌چه‌ک و سه‌رباز بۆ نه‌وی بچی بۆ یارمه‌تی دانی شیخ محمود له‌دژی ئینگلیز بچنگی. زۆری نه‌خایاند تورک و ئینگلیز کیشه‌کانی خویان به‌خۆشی چاره‌سەر کرد. تورک پیوستیه‌کی به‌سمکۆ به‌شیخ محمود نه‌ما. که‌وته ته‌نگ پی هه‌ل چنن و راوانی. له‌دوی تیکشکانی شوێشی ۱۹۲۵ی کوردستانی تورکیا سمکۆ ناچار بو چند جاری له‌نیوان تورکیا و ئێران و عیراق‌دا نه‌م دیو و نه‌و دیوی سنور بکا تا سه‌ره‌غام له‌شنۆ کوژا.

۳/۶ به‌ریتانیا

به‌ریتانیا و روسیا له‌ ۱۹۰۷ه‌وه له‌سەر دابه‌شکردنی ئێران ری کموت بون. هه‌مو کوردستانی ئێران نه‌بو بکه‌وتیه‌ ژێرده‌ستی روسیا. به‌لام شوێشی ئۆکتۆبر نه‌وه‌خشه‌یه‌ی به‌جاری هه‌ل وه‌شاندوه. به‌ریتانیا وازی له‌دابه‌شکردنی ئێران نه‌نا. نه‌ی ویست ده‌وله‌تی ئێران بمینی و حکومه‌تیکی مه‌رکه‌زی به‌هیزی نه‌وتوی تیدا دابه‌زری به‌ری ته‌نینه‌وی کۆمۆنیزم و نفوزی سۆقیستی بگری. به‌لام له‌هه‌مان کات‌دا نه‌ی ویست ئێران به‌په‌یمانیه‌کی دو قۆلی به‌خویمه‌وه ببه‌ستیتمه‌وه بۆ نه‌وی له‌ژێر کار تی کردنی خوی‌دا بی.

ئێران نه‌یویست له‌کۆنفره‌نسی ناشتی‌دا به‌شدار بی و به‌یارمه‌تی به‌ریتانیا سنوره‌کانی خوی له‌سەر حسابی تورکیا و روسیا فراوان بکا. به‌ریتانیاش نه‌یویست ئێران، که‌به‌شداري جه‌نگی جیهانی نه‌بو بو، به‌شداري کۆنفره‌نسی

ناشتی بۆ ئه‌وه‌ی هه‌یج به‌شدارییه‌کی له‌دیاری کردنی چاره‌نوسی رۆژه‌لاتی ناره‌پاستدا نه‌بۆ.

به‌ریتانیا له‌رێگه‌ی دانی چه‌رده‌یه‌ک به‌رتیل به‌وئوق الدوله‌ی سه‌ر وه‌زیرو وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی وه‌زیری داراییه‌وه‌ له‌ ۱۹۱۹دا په‌یمانیه‌کی له‌گه‌ڵ ئێران به‌ست به‌کرده‌وه‌ ئێرانی ته‌کرده‌ ژێرده‌سته‌ی به‌ریتانیا.

سیاسه‌تی ئێرانی به‌ریتانیا به‌کورتی ئه‌وه‌ بو، ئێران به‌یه‌گرتویی و به‌هیژی به‌یتنی. له‌به‌ر ئه‌وه‌ کورد هه‌لی ئه‌وه‌ی نه‌بو، پشتیوانی به‌ریتانی بۆ خواسته‌ نه‌توه‌یه‌یه‌کانی خۆی له‌ئێراندا به‌ده‌س به‌یتنی. له‌کاتی سه‌ردانی ویلسۆندا بۆ سه‌لیمانی بۆ کۆبوونه‌وه‌ له‌گه‌ڵ شێخ محمودو مه‌زنه‌کانی تری کورد، که‌مه‌سه‌له‌ی کوردی ئێران هه‌تراه‌یه‌ پێشوه‌ی، هه‌ندێ له‌مه‌زنه‌کانی کوردی ئێران ئاره‌زو‌ی یه‌گرتنیان له‌گه‌ڵ کوردستانی عێراق ده‌ربری، ویلسۆن ئه‌مه‌ی بۆ نه‌سه‌لاندن.

له‌کۆنفره‌نسی پارێس، ته‌گه‌رچی نوێنه‌رایه‌تی کورد مه‌سه‌له‌ی کوردی ئێرانی هه‌تراه‌یه‌ کایه‌وه‌ به‌لام له‌په‌یمانی سیفه‌ردا کوردستانی ئێران به‌توا‌وی پشت گوێ خرا.

هه‌روه‌ها سه‌مکۆش که‌ به‌هۆی بابه‌کر ئاغای پشه‌ده‌رییه‌وه‌ پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ ئینگلیز کردو، دوا‌یی تر سه‌ید ته‌های نارد بو دیدنه‌ی مه‌ندوبی سامی له‌به‌غداد، به‌ئێنی هه‌یج جو‌ره‌ یارمه‌تیه‌کیان پێ نه‌دا.

زۆرکس له‌سه‌مکۆیان په‌رسیوه‌ بۆچی له‌گه‌ڵ ئینگلیز رێک ناکه‌وی. سه‌مکۆ رێککه‌وتنی له‌گه‌ڵ ئینگلیز ره‌ت نه‌ته‌کرده‌وه‌. زۆریشیان له‌گه‌ڵ خه‌ریک بو. به‌لام ئینگلیز هه‌یج یارمه‌تیه‌یه‌کی سه‌مکۆیان نه‌داو هه‌یج پشتیوانیه‌یه‌کیان لێ نه‌کرد، چونکه‌ پشتیوانی کردنی بزوتنه‌وه‌ی نه‌توه‌یی کورد له‌ئێران له‌گه‌ڵ سیاسه‌تی ئه‌وان نه‌ه‌گه‌یج، خۆشی به‌هۆی کوشتنی مارشیمۆن و ره‌فتاری له‌گه‌ڵ مه‌سیحیه‌کان له‌لای ئه‌وان به‌دناو بو.

مس بیل له‌و روه‌وه‌ ته‌لێ به‌هۆی ئه‌و به‌یانوه‌ که‌میحه‌ر نوێیل له‌هوزه‌یرانی ۱۹۱۹دا ده‌رباره‌ی مه‌سه‌له‌ی کورد بلا‌وی کرده‌وه‌ سه‌مکۆ زیاته‌ر نزیک بو‌وه‌ له‌وه‌کیلی حاکی عامی عێراق، به‌لام به‌هۆی ئه‌و په‌یمانوه‌ که‌ئێمه‌ له‌گه‌ڵ ئێران به‌سته‌مان هه‌یج هیوایه‌کی نه‌ما به‌پشتیوانی ئێمه‌ بۆ دامه‌زراندنی یه‌کیه‌تیه‌یه‌کی نه‌توه‌یی له‌ناو کورده‌کانی تورکیا و ئێراندا. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش ته‌ترسا سزا به‌دری له‌سه‌ر ره‌فتاری خراپه‌ی له‌گه‌ڵ مه‌سیحیه‌کان.

سه‌مکۆ دوا‌ی تێکشکانی له‌ئێران روی کرده‌ کوردستانی عێراق. له‌دێری و له‌به‌هره‌که‌ نوێنه‌رانی ئینگلیزی بینی دو پێشنیاری خسته‌ به‌ر چاویان“ هاوکاری

کورد له گهل ئینگلیز بهرامبر بهوه ئهوانیش پشتیوانی کورد بکهمن بو دامهزراندنی دهولتهتی کوردستان.

نهگهر ئهوه ناکهمن، یارمهتی خوی بدن بهناشت کردنوهی له گهل ئیران یا بهشهر بگهرتتهوه شوینی خوی^{۱۲}.

دواین دوژمنایهتی ئینگلیز له گهل سمکو ئهوه بو "کاتی سمکو لهرژر گوشاری تورکی دا بهناچاری چوه کوردستانی عیراق، موخته میدی بهریتانی له بهغداد داوای له حکومهتی عیراق کرد هاوکاری له گهل حکومهتی ئیران بکا بو سهرکوت کردنی یاخیبونی سمکو^{۱۳}."

۴/۶ روسیه

سیاسهتی کوردیی روس له پینش هه لگهرسانی جهنگ و له سالانی جهنگ دا خواسته نه تهمویه بیهکانی کوردی ره چاو نه نه کرد. هه مو ته قه للاکانی عبیدولرزاق به گی به درخان، کامل به گی به درخان، سمکو، شیخ عبدالسلامی بارزانی، مهلا سلیمی خیزان، سید ته های شه مزینی که لکی نه بو. روسیا گرهوی له سهر هاوکاری ئاسوری و ئهرمه نی کرد بو، نهی ئهویست بو کورد ئهوان له خوی بره غیبتی.

روسیه له داوای سهرکوتنی ئوکتوبر، توشی کیشی ناوخوی و ئابلوقه دانی دهولتهانی ئهوروی بو، ئهویست تهوقی ئابلوقه دان بشکینتی و، نه هینتی نفوزی دهولتهانی ئیمپریالیستی بگه نه سنوری لای خواروی، ههر بو ئهوش به پیچموانی سهرده می قه یسه کهری کوت بو له گهل بهریتانیا و فره نسو ئیتالیا بو دابهشکردنی خاکی عوسمانی و ئیران، سیاسهتی حکومهتی سو فیتی هه لوه شاندهوی هه مو ریکه کوه تنامه کۆنه کان و دروست بونی دهولتهتی به هیز له تورکیا و ئیران و ئه فغانستان بو.

سو فیت دهستی له ئهرمه نی و ئاسوری هه لگرت و، به کاروباری ناوخوی و به رهنگاری گه له کۆمه کیی دنیای سهرمایه داریه وه مه شغو ل بو، نهی ئه پهرژایه سهر دهس وهردانه کاروباری ناوهوی ئیران و تورکیا، له بهر ئه وهش نهویست کۆمه ک به شو رشگیترا نی ئیران و تورکیا بکا، به لکو کۆمه کی به حکومهتی مهرکزی کرد و، په یمانی دۆستایهتی له گهل تورکیای که مالی و ئیران و ئه فغانستان بهست.

سمکۆش که خوی رهفتاری له گهل روس کرد بو، له پینش جهنگ دا سهردانی تفلیسی کرد بو، و له نزیکه وه سهرکردهکانی دی بون به تایبهتی داوای ریکهوتنی روسی - بهریتانی ۱۹۰۷ که هات بونه ئازربایجان وه، و له سهرده می جهنگ دا به گیراوی بر دبو یانه قافقاس و، داوایی دهس به سهر له خوی و پاشان بیلایه ن له چه هریق دانیش ت بو.

سمکۆ لەسالاڤی دەری دەری کەهیشتا لەناوچی باشقەلای کوردستانی تورکیا بو لەسەرداوی خالد بەگێ جەبرانی سەرۆکی (جەمعیەتی ئیستیقلاالی کوردستان) لەریگە کونسولی سۆڤیەتییە لەمۆرمی پێوەندی لەگەڵ کردن. دو پێشنیاری خستە بەردەم "هاوکاری کوردو سۆڤیەت بەرامبەر بەوی پشتیوانی لەئامانجە نەتەواییەکانی گەلی کورد بکەن. ئەگەر ئەو نەتوانرا، لای کاربەدەستانی ئێران هەولێ بۆ بەدەن بگەرێتەوێ شوینی خۆی و ئێوان دەستەبەری سەلامەتی بن. یەکیەتی سۆڤیەت ئامادە نەبوو پشتیوانی لەبزوێنەوی کورد بکا چونکە لەگەڵ سیاسەتی ئێرانی و تورکیی سۆڤیەتی دا نەئەگۆنجا. روسیای سۆڤیەتی لەو کاتەدا ئێرێست دەولەتانی ئێران و تورکیا بەهێز بن و بتوانن خۆیان لەبەر گوشاری دەولەتانی ئەوروپی دوژمنی سۆڤیەتی دا رابگرن، نەکەونە ژێردەستی ئێوان، هەرەها پەیمانی ((دۆستاییەتی و هاوکاری)) لەگەڵ ئیمزا کرد بون. نوێنەرائی سۆڤیەتی لەوێلام دا ئاگاداریان کرد، داوی یەکەمی لەگەڵ سیاسەتی ئێوان ناگۆنچێ، ناشیانەوێ درۆ لەگەڵ کورد بکەن. بۆ داوی دوەمی ئامادەییان دەری بۆ یارمەتی دانی.

هەر لەئەنجامی ئەو سیاسەتەدا بو یەکیەتی سۆڤیەت بەدەنگ داواکانی شیخ محمودە لەعێراق، داواکانی خالد بەگ و جەمعیەتی ئیستیقلاالی کوردستانەو لەتورکیا، داواکانی سمکۆ و ئێران، نەهات.

٧- سالانی دەری دەری

١/٧ شەبە یخونی تورک

حاجی مستەفا پاشای یامەلی لەمانگی تشرینی یەکەمی ١٩٢١دا سەردانیکی سمکۆی کرد، لەم سەردانەش چەند مەبەستیکی هەبو "لەسەرو هەمەیانەو هاندانی سمکۆ دژی کەمالییەکان کەئەو بەگەورەترین دوژمنی کوردی دایە، هەرەها دەری بێرینی پشتیوانی لەسمکۆ، ئامادەیی بۆ هاوکاری کردنی و گۆڕینی رەنگی جولانیەو کەمی لەبزوێنەوێکی خێڵەکی ناریکۆپینکەو بۆ بزوێنەوێکی سیاسی نەتەوایی رێکخراو، یامەلی ئێرێ توانی هیچ کام لەمەبەستەکانی بەنیتەدە. لەهەمان کاتدا بو بەهۆی پونگانەوێ زۆرتی کامالییەکان لەسمکۆ بزوێنەو کەمی.

سمکۆ لەبەر هێرشێ گەورە ئێرەشی ئێران دا بەرەو سنوری تورکیا کشایەو، پشت ئەستور بەدۆستاییەتی پێشوی لەگەڵ کەمالییەکان، بەتەماو یارمەتی بەدەن. سەرئێرێ جەانبانی دەسەجێ کاربەدەستانی تورکی لەپەرینەوێ سمکۆ بۆ ناوخابی ئێوان ئاگادار کردو داوی لێ کردن، سمکۆ بگرن و بیدەنەو بەئێران.

تورك له لایه ك دوژمنایه تی هه مو جولا نهموه یه کی نه ته وه یی کوردیان نه کرد، که سمکو له مو قوناغدا رویه کی دره وشاوه ی بو، له لایه کی تره وه دیتنی یاملکی، دوژمنی خویته خوویی مسته فا که مالو که مالیه کان، ترسی نه وه ی ئی پهیدا کرد بون سمکو شوپش بگوژیته مه ناو کوردستانی تورکیا. ئیرانیشت داوا ی گرتن و به ده ستموه دانی کردبو، تورك ویستیان هه لی تیکشکانی سمکو بقوزنه وه، نه و جولا نهموه یی له وانیه به نه نیته مه ناو کورده کانی نه ویش و، کی شه یه کی گهوره یان بو دروست بکا له کاتیکا نه وان به شمیری یۆنانه وه خه ریک بون، له رینگه ی کوشنی سمکو وه به یه کجاری ته واو بکه ن.

هێژیکه ی سوکه له ی تورك شه یی له نا کاو په لاماری باره گاکه ی سمکویان دا. یه کی له هاسره کانی و چه ند که سی له پیاو ماقوله کانی کوژران. خه سروه ی کوپی گیا. هه رچی پارو داراییه کی پی بو که وته ده ست تورك. خو ی و نه حمه د ناغای برای و تا قمی له سواره کانی به فده لاکه ت ده رباز بون^{۶۵} تورك که وته شه یی و ته نگیان پی هه لچنی. سمکو روی کرده دیری له سه روی هه ولیر له کوردستانی خوارو.

۲/۷ سمکو له کوردستانی خوارو

له کاته دا هه مو عیراق له ژرده سته ی ئینگلیزا بو، به لام هه ندی به شی هه لومهرجیکه ی تایبه ته ی هه بو، شیخ محمود له سلیمانی مه لیکه ی کوردستان بو. تورك به هاوکاری هه ندی کوردی دوژمنی ئینگلیز هێژیکه ی که میان نارد به وه ره واندز. نه یان ویست ولایه ته ی موسل بجه نه وه سه ر تورکیا. ئینگلیزیش نه ی ویست بیخاته سه ر عیراق. نه و هێزه پچوکه ی تورك ده رده سه ریکه ی راسته قینه ی بو کار به ده ستانی به ریتانی دروست کردبو. نه یان ویست هه رچۆنی بی ده ربان بکه ن. هه ندی شه یی کوردستان له ژیر ده سه لاتی راسته خو ی هه یج لایه ک دا نه بو. نیوانی شیخ محمود و ئینگلیز تیک چو بو. نا کوکیه کان یان سه ر له نو ی خه ریک بو نه ته قیه وه. شیخ محمود له گه ل هێزه که ی تورك له ره واندزو له رینگه ی نه وانیه وه له گه ل که مالییه کان پیوه ندی دوستانه ی دامه زاند بو. ئینگلیز له هه لو یستی شیخ مه حمودو پیوه ندی له گه ل که مالییه کان نا ره حه ت بو. په لاماردانی سمکو له لایه ن تورکه وه ها ته ی بو کوردستانی عیراق بو ئینگلیز هه لی بوو ویستیان بیقوزنه وه، بو نه وه ی له رینگه ی نه وه وه کار له شیخ مه حمود بکه ن و نیوانی له گه ل تورك تیک به دن.

ئینگلیز سمکویان بانگ کرد بو هه ولیرو عیزه ت توپچی یه کی له هاوکاره کانی شیخ مه حمودیان نارد به دوی دا بیه ینی. سمکو لییان دلتیا نه بو، نه ترسا له سه ر

پیم وت: ((من کوردم ولیم قومواوه دوژمنی حکومهتی فارسمن له نیران، نووا نهم جارهش بومه دوژمنی تورک چونکه ژنیان کوشتمو کورپان به دیل بردم. ئیوهش ئینگلیزه کان گهلی قسه تان کردوه له گهلی ((کوومه لئی کورد)) له نهمه مو، وه به لئینی زۆرتان داو نه تئ هیچتان به جئ نه هیناوه، له بمر نموه کورده کان له گهلی مستهفا کهمال دا ریک کهوتن، وه ههروه ها له کوردستانی خواروش دا ئیوه ئیداره ی حکومه تی شیخ محمودتان تیکدا، ئهوانیش ناچار بون له گهلی کهمالیه کانا ریک کهوتن و هینایان بۆ رهواندز له کوردستانی خوارودا، ئیستاش من له حیاتی ههمو کوردیک له ههمو کوردستانا پیتان ئه لیم: نه گهر ئیوه ئاماده بن و راست بکه ن وه به راستی بیننه پیشموه بۆ دانی سهر به خۆبی به کوردستان، منیش خۆم ئاماده م و به لئین ئه ده م کوردتان له گهلی ریک بجم، نه گهر ئه مهش ناکه ن، تنه ا داواتان لی ئه که م یاریده م بدن بجمه وه جینگای خۆم ئایا به شهر کردن له گهلی نیراندا، یا به ناشت بونمه له سهر به لئین و گفتی ئیوه.

حاکمی سیاسی ئینگلیز له وه لاما وتی: جاری حمز ئه که م بزائم ئیوه کوچتان کردوه چه ند پاره تان پتویسته بۆ نه هیشتنی ئاتاجیتان؟

ئیسماعیل خان وه لامی دایمه، وتی: هیچ جوړه ئاتاجیه کمان نیه. من میوانی برا کورده دلیره کاتم تازه شیخ مه جمودی به ریز ۵۰۰ لهری ئالتونی بۆ ناردوم. حاکم ئینجا وتی: ئه ی چۆنه لاتان که سید ته ها بکه ین به حاکمی رهواندزو حمیر، وه ئه جمده ئاغای برات به حاکمی بادینان؟

ئیسماعیل خان له م پرسیاره ی حاکمی سیاسی زۆر دلگیر بو، وتی: من و سید ته ها کوچمیرن، له دیری دانیشترین ئه م ناوچه یه له شوړشان له گهلی ئیوه دا، من له پیشموه بۆم رون کردنمه نه گهر راست ئه که ن ئه بی له پیش ههمو شتی که وه سهر به خۆبی و ئازادی کوردستان بجمه بهرچار، ته شکيلات و دانانی خه لک ئه بی به پی ئاره زوی دانیشتوانی و لاته که بیته نه ک ئاره زوی من و تو، لام وایه ئیوه نیازتان وایه به قبول کردنی ئه م داوا کردنانه، ئیمه بکه ن به دوژمنی کورده کانی کوردستانی خوارو وه سوکمان بکه ن له ناویانا، بۆ له بریتی پرسى دانانی حاکمی بۆ رهواندزو حمیر، باسی ته رتیبیات و ته شکيلاتی دامه زاندنی سهر به خۆبی کوردستان ناکه ن و به نوینمر نامنیرن بۆ لای شیخ محمود که به شدار ببی له م یه کیتی به دا؟ به داخمه زۆر به نه ندیشموه ئه لیم داوا کردنه کانت له جیتی خویا نیه.

حاکمی سیاسی پاش بی دهنگ بون و بیر لی کردنمه بۆ ماوه ده ک وتی: ئه م داوا کردنانه ی ئیوه به من نه ده گتیریتمه وه نه قبولیش ده کرت چونکه له ده سه لاتى من دا نین، فرمو بابچین بۆ هه لیر له موته نوینمرى سامی له به غداوه ده هیتن بۆ گفتوگو کردن و دوان له م بابه ته ^{۱۸}.

٤/٧ په پیامه کانی سمکۆو شیخ محمود

هەر لږ ماوه یه دا که سمکۆ له بهر که بو به تهلگراف له گهل شیخ محمود کموته نالوگۆری بیروړا. په پیامه کانی همدوکیان نرخیکى میژوییان ههیه بۆ جوړى ته قه لای نهموویه کوردو تیگه یشتن لسیاسه تى کوردیى بهریتانیا. نهمی رۆژنامه کانی ئیران لاسهر سدفهرى سمکۆ هه ندی هوالی ناراستیان بلاو کردیتهوه، له بهر نهمه ((رۆژى کوردستانى)) زمانى حکومه تى کوردستان تیگه ستى په پیامه نالوگۆر کراوه کانی همدوکیانى وه کو خۆى به مجۆره بلاو کردۆتهوه: ((به تاریخی ٩ ربهیع نه لهنه ولى ٣٤١ ژماره ٧٠ ى غمه زه تى ستاره ئیران موخالیفی حه قیقه ت به عزی نه شریاتى کرد بو، بۆ ته صحیحى نه فکارى عمومى سرداران و مونه وهرانى کورد مه جور بوین موخا بهراتى که له بهینى حضرتى مه لیکى کوردستان و جهنابى سمکۆ و سهید ته ها دا جهره یانى کردوه ده رج نه شری به کهن:

سلیمانى

بۆ حوزورى حوکمدارى اعظمى کوردستان

نهمرۆ موقه ده راتى کوردستان ته دى عى ده ستى موباره کتان کراوه. مونا سى بى نازانین هچ نیشیک بى نهمرى زاتى حوکمداران ه تان بکړی. به زه بیستان نایه تهمه به نهمه مانان که مه لله تى کوردى مه غدورین نیستیرحام نه کهن له ههمو خصوصیکمه موعاوه نه ت به فرمون بۆ نیستی خلاصى نهم وه طه نه مان.

١٤ ى کانونى نهمه ولى ٣٣٨ سمکۆ

نه ربیل

قه ره مانى کوردستان حضرتى نیسماعیل ناغا

هه لبه ته ته قدیری نه فرمون که به تاقى ته نیا له ریگای سه ندنى حقوقى مه لله تى کوردا له پیش ههمو که سیکمه به چ ده ره جه فیدا کاریم کردوه و بهو نیسه به تهمش فه لاکه تم دیوه. نهمرۆش به نیستی فاقى قه ره مانیکى وه کو زاتى وه طهن په ره رانه ی نهمه بۆ گه یشتن به عینى غایه ده ره جه ی ئاره زوم نیحتیاج به ایضاح ناکات، حموالهی ته قدیری و به دانی جهنابتانى نه کهم. لاکین نهمی بۆ مودا فده ی حه قى بى که بى قوه ت، بى پال، بى موعاوه نه ت. بى حه ق، خۆمان بها وینه ناو جیدال و مه عره که ی شهروشه رو بۆ سه ندنى غایمى مه لله تى کورد بى که حه یاتى نهم قه ومه سه وقى افه نا به کهن، نهمرۆ حه قیکى ره سمى نه دراوه به مه لله تى کورد، نهمه

که بپیخته سده بی جونیوش و مودافعه می دشمنانی خارجی. و هر چند نیمه داوای لطف و حقوقمان کرد بی به نوع نوع و عدد به هانه نیمه مال کراوه.

۳ مانگ له موبیش حکومتی فخرمندی بریتانیا نو مو عاوه نه ته کهوه عدی فرمونه له سده یه کیکی به جی نه هیتاوه تا وه کو منیش میللمتی کورد به نیستیقباله مو تماعداریان بکه م. بۆ حقی شپرو شوژم پی خوشه، به لام بۆ ناحه قی پی خوش نیه که خوینی موسولمانانی کورد بریژم. نه گمر لطفه ن حقی خویمان پی ببه خشری حازرین بۆ هه مو فیداکاری و دفع و درخستنه وی مو عتبریزه گانمان. نه گینا هه بۆ اطاعه تی مو طله قی حکومتی فخرمندی به قطعی قبول نه دم که بی تهره و صادق نه مینمونه بهرام بهر ده ولتمی مو عه ظه می به بریتانیا.

نه گمر له مه زیاتر لزوم به موزاکره هیه بۆ تهریف فرمونتان رجا و ته یید یحترام نه کم.

۱۴ ی کانونی نه وی ۳۳۸ عمود

سلیمانی

بۆ حوزوری هوکمداری نه فخرم

له حکومتی نینگلیس به لاره کهس نیه حقوق به نیمه ببه خشری و موقاییل نو لطفه که له گه لمان نه کات چاوه پروانی خدمه تی نیمه یه. نه م حقوقه بی شوبه نه توانین بیستین. نه گمر هه له جه نابی هوکمداریتانه نو نیراده یه کی ده رکردنیان بی به عمونی خودا بی خوین رشتنی موسولمانان لیره ده ریان نه کم. وه حقوقیشمان به هه مو نوع وه نه گرین. وا مصله حه ت نه بینم که پیکه وه دشمن له ناو خویمان ده رکه یین و حقوقیشمان هه پیکه وه له حکومتی به بریتانیا و عه ره ب وه گرین.

۱۴ ی منه سمکو

ته ربیل

قه ره مانی کوردستان حه زره تی نیسماعیل ناغا

حده قه ته ن بۆ هه مو نیعمه تی نیختیاری زه حه ت و بۆ هه مو لوظفی عه رضی ته شه کور لازمه. لاکین بۆ لوظفی که ره وا نه بینرئ نیختیاری کولفه ت کردن له وه نه چی که فیدای موجودیه ت بکری بۆ مده نافع ی خه لقی تر. غه یری حکومتی به بریتانیا نه وی حقی حه یاتمان بداتن و نو میدی سه عاده تی لی بکری کهس شک نابم. وه کو قیام کردن له موقاییل مو عتبریزی نو حقوقه مان که به مده حه ت پی نه به خشری به مده شروعی نه زام به بی سده ب چونه موجه ده له شه نو نه ده

بەغدير مەعقولى ئەزام. ھەمو مىللەتى كورد بى تەرەدود حازرە بۆ دەفعى دوشنى خۆى بەشەرتى وەكو حەكومەتى بەرىتانيا وەعدى داوہ وەعدەكەى بەجى بىتى. ئىعتىراف بەمىللىيەتەن بکات و بەمەرحەمەت تەقدىرى حوقوقمان بەفرموى و لەحمەرە کاتىكدا کەبەرامبەر دوشمنان ئەکرى مادىدن يارمەتیمان بدات بەلام ئەمىرۆ موعتەرىضى وەطەن و دوشنى مىللىيەتم ناسم. کى حەقمان ئەداتى چ حەكومەتى تەعەروضى حوقوقمان ئەکات. بى زانىنى سەبەب. بى چاوپىکەوتنى حەق موجدەلە بۆچى بکەين، وە بۆ مەنفعەتەى کى خويىن بىرژىن. ئەگەر بەم حالە رازى بىن موعاوەنەتیکى کورد لەدواى خۆمانەوہ نايىن، چونکە ئەگەر بىرسن بۆ چ حەقک مودافەعەو خويىنى مىللەت فیدا ئەکەن؟ جەوابان نىە بىدەينەوہ. ئىتر لەجىياتى دوشنايەتى غەير رەسمى اطاعەت کردنى حەكومەت و بى طەرەفانە لەمالتى خۆمدا دانىشتن بەموناىب تر ئەزام.

۱۴ى مینھو محمۇد

سليمانى

بۆ حوزورى عالى حوکمدار

دەستان ماچ ئەکەم. ئەگەر مەظھەرى تەوجىھەتان بىم خۆم بە بەختيار ئەزام. مەعروضاىم بۆ حەضرەتى ئىسماعىل ئاغا تەرك کرد ئەفەندەم.

۱۴ى مینھو سەيد تەھا

نەربىل

بۆ حەزرەتى براى موحەتەرەمى خۆم سەيد تەھا ئەفەندى

بى قەيد و شەرت تەشەكورى ئەو لوطف و تەوہجواتى داعى ئەوازەنتان ئەکەم. کە لەحەقم رەوا بىنراوہ. جوابى ئەمرەکانى ئىسماعىل ئاغام تەقدىم کردوہ. من کوردم چونکە بەکوردى ژيان بەسەعادەت ئەزام مەفتونى سەويەى مىللەت پەرورەنەى ھەمو قەھرەمانىکى کوردم.

۱۴ى مە محمۇد

سەمکۆ لەھاتنىدا بۆ کوردستانى خوارو ئومىدى وابو بەرىتانيا پشتىوانى لەبزوتمەوى نەتەوہى کورد بکا لەئىران و تورکيا و عىراق بۆ دروست کردنى دەولەتیکى کوردى، بەلام ئەوان نەيان ئەويست ھىچ کارى لەدژى ئىران بکەن، نەيان ويست دەولەتى ئىران وەکو خۆى بىتى، دەولەتى عىراق دروست بى و کوردستانى خواروى پىر لەپەترۆلئىش بەشىکى بى. دروستکردنى دەولەتى کوردى

بهاوښتايه نه نه کموته سمر نمرز. تا روژ خمو له چاوی کهس نه کموت. شتيکی کهسیر بڼ نهوه بو تورک خواکانیش له کهیفا بون. بهلکو توان له کورد پموره کان زیاتر نه شنه یان پهیا کرد بو، وا دهر نه کموت که بهلای دهستی تورک خواکانیشم وه هاتنی سیمکو جیتی هیوا بو، وه بڼ سمر کموتنی سیاسه تی تورک مدهستی خوځان بهباشیان نمرانی. روژ تاوا بو بو، که له مسته فا پاشا کاغیز کم وه رگرت. داوای نهو ی لی نه کردم که هر بهو شموه ((گورانی)) یه کی جوانی میللی رنک بجمو فیتری قوتاییه کانی بکم بڼ نهوه که له بهرو پیری سیمکو دا بخو تر نه تموه. ده سبه جڼ چومه مده کتبی نه عددادی. شو بو بو بهروژ. له بهر نه مه به تاسانی قوتاییه کان کوکرانه وه، تا توان کو بونه مه منیش ((گورانی)) یه کم نامه کرد. تانیوه شو له گهل دهستی قوتایی گورانی خمریک بومو همو شتی جیبه جڼ کرا، قوتاییه کان له خو شیا نه یان نمرانی چی بکه نه؟ پییان عمرزی نه نه رگرت. به تهما نه بون نهو شموه سمرخمو بڼ بشکینن، بڼ نهوه چونه مال نهو که بو سبه نیڼ خوځان کو بکه نه وه. نهو سبه نیڼیه که جمرنی کورد بوو نه چون به پیر پالوانی کورده ستانه وه...

بهیانی نهو شموه، پيش هتاو کموتن نه هالی شاری سلیمانی وردو درشت، بهیواو ژنه وه رژا بونه کو لانه کان، قوتاییانی مده کتبه کان، نهو کو لانه دا که نه چو بڼ مالتی ((شیخ مسته فا)) له گهل عسکرو پولیس بهرانبهر بهیه ک ریزیان بهست بو. بڼ راگرتنی نه مانه و ریکه خستنیان، زابته کورده کان و ماموستا کان به چوستی له هاتو چو دا بون، خهلق تا نه هات زور نه بون و نهو دهشتو کو لانه دا جییان نه نه بو وه، ته لارو پيش هدیوان و بهر په غمهری خانه وه کان، و سمریانی مزگموتی گموره و دوکان و بازار، جمی نه هات، دیهاتی و لادتی نزیکي سلیمانی به جاری رویان کرد بوه ناو شار، له دواي نه مانه و چاوهروانییه کی بڼ تو قره، نزیکي نیوه رو سدیاره ی شیخ قادری سمرک ره نیس دهر کموت. خهلقه که جاری کی تر خروشان و بهیه کا چون. ماموستا خوځن گمر مده کان و زابته چوست و چالا که کان، گورج بونه وه چون بهلای قوتاییان و عسکمره کانه وه، تیر بڼ کرپوش ((سه لاو)) چاوهروانی نیشاره تی بون، ریزی قوتاییان بهرانبهر به ریزی عسکمره کان وه کو دو خه تی راستی بهراسته کی شراو وه ستا بون، چاویان بری بوه ده می زابت و ماموستا کانیان، له پیر سدیاره یه که گه شته پيشم وه دهر گامی کرایمه وه، به نه نیش شتیخ قادروه بالا ی بهرزو قده ی شمالتی سیمکو دهر کموت، پلنگی کورده ستان له بهرگی عسکمریا بهو ینمی ژه نه رالتیک هاته پيشم وه.

چاویکی بمو خه لقه دا خشان دو بۆ سه لآو همدو ده سی به جاری بلند کرده وه، نیت له گه ل هه له له مو چه پله ریزانی ژنان، له لایه که وه گول باران و دهنگی ((بژی بژی)) و له لایه کی تریشموه گرمی توپ ده سی پین کرد. فرمی سکی شادی بهی چاوی نیشتمانپهروه کانی گرت بو بۆ ماوه یه که له هوش خویان چون، له میژوی رۆژه گرنه گه پیرۆزه کانی سلیمانی یا، دای رۆژی گه پیرانه وهی شیخ محمود له هیندستان، نمو رۆژه یه که م رۆژی شادی و پیرۆزی سلیمانی بو، نمو ریزه قوتابی و عسکرانه که له کپنوشا وهستا بون چاره وانی سمکۆ بون، نمو به بهرده میانا برآو بیان پشکنی، نه غا سمکۆ به ههنگاوکی ریک و له سهرخو به ره و نمو نه جولا یه وه. نمو ساته دا له شاهی نمو شاهانه نه چو که له ییرو خه یالی کوردا نه ژین، قوتابی له گه ل گۆزانی به خیره اتنا ده سیان کرد به گولباران و عسکرو پولیس به تهنه گه بریسکه داره کانیانموه له سه لآو وهستان، ویندی نمو ساتی سمایل خان و دهسته سواره کی پر له چه کی شوکاک، نه شیا که به چیت له پیره کانی میژوی کورده وه، سمکۆ خوی هه رچه ن بهرگی عسکری له به را بو، به لآم له گه ل نه ممشا نیشانه ی ره گمزی کوردا یه تی نمو به جیت گه ییکی بهرزه وه نه یینرا. واتا کلاریکی کوردانی شوکاکیشی له سهر نابو و چه ن هه ور یه که و مشک ی به ده وری نمو کلآوه دا پینا بو ویتی ئالاند بو، نمو پیاوانه ی که له گه لیشی بون به بهرگی کوردی شوکاکه وه له کوردستانی باکوره وه دیار یه کی بهنرخ، واتا دیمه نیکی شیرینی براکانی ژورویان بۆ هانی بوین، مسته فا پاشای دۆستی دیرینی سمکۆ، به وتاریکی گهرمو به هیژ داستانی دورو دریزی نمو بیچوه شیرهی بۆ گپرا یه وه، میژوی پالوانی و نیشتمانپهروه ی سمکۆ نمو کاره ساتانه ی بۆ هۆنینه وه که لهم ریشه دا به سهری هات بو))^۷.

ژماره ی ۸ ی ههفته نامه ی ((رۆژی کوردستان)) زمانی حکومه تی کوردستان ریپورتاژیک دریزی له سهر چونی سمکۆ بۆ سلیمانی به مجۆره نویسه:

((قه ره مانێ کوردستان، هه زه ره تی ئیسماعیل ناغا - سمکۆ

ههفته له موه پینش جهنابی طاهر نه فهندی سهرکاتبی هه زه ره تی ملوکانه به قوه تیکی سوار یه وه ته شریفی هه ره که تی کرد بۆ ئیستیقبا لی هه زه ره تی قه ره مانێ کوردستان جهنابی ئیسماعیل ناغا.

رۆژی ۷ ی کانون سانی ۳۹ که جهنابی ناغا قۆناغی نزیک سلیمانی بۆ وه هه زه ره تی ره ئیس الرؤسا جهنابی شیخ قادر نه فهندی که له مه عیه تی موباره کی دا قوماندانی تهوری ژاندرمه به قوه تیکی زۆره وه کوللی نه شرافی مهمله که ت موه جود بون بۆ ئیستیقبا ل هه ره که ت فه رما بو و نزیک ی مه نزی ته شریفی چو به پیری وه.

روژی ۸ کانونی سانی ۳۹ عومومی دهوانیری حکومت تهعتیل کرا نههالی دوکانیان ههډ گرت. عومومی ساداتی کیرامو مهنمورانی عهسکهری و مولکی روئساو نهشرافو مونهمورانو نههالی موخترمه به بۆ مهراسیمی نیستیقبال نزیکي نیوسهعات بهسواری و بهپیاده حهره کهت و رویان کرده ریڭای نیستیقبالو نینتیزار.

جهنابی رهتسی داخلیه لهگهډ جهنابی کهپتان چیم و هکیلی فهامهتی مهندوبی سامی دا بهتوتومیتل و سانیری روئسای حکومت قیسمه بهتوتومیتل تا سهعاتی ریڭا نیستیقبالیان کرد. ههرچی روئسای عهشایری که لهسلیتانی حازر بون ههرکسه بهخوی و دهسته و دایره یهوه بهسوره تیکی مونتهظه و جیاواز داخل مهراسیمی نیستیقبال بون.

لهپاش ترتیب و تهنظیمی نهم مهراسیمه گهردونه حهزهرتی جهلالهتی مهلیک دامه شهوکهتوهو ساعهت لهههشی کوردی لهشاره وه نزیکي نیو سهعات ریڭا بۆ نیستیقبال تهشریفی فهرمو وه لهجیڭای مهخصوص نینتیزارو نیستراحتیان فهرمو، کهتهشریفی موباره کی حهزهرتی ناغای نامدار نزیک بوه لهریاسهتی قوماندانی میلیلی دا عومومی قهطهعاتی سواری میلیلی ملوکانه ساعهتی ریڭا لهشار دور تا کهناری شار لهههردو لای ریڭادا صهف بهستهی تیحتیرام و سهلام بون و عهرضی تهعظیمات و تهبریکاتیان کرد.

لهپاش قهدهری کهحهضهرتی ناغای نامدار لهگهډ جهنابی نهحمه ناغای برای موخترمه می و سایی خزمان و مهعییهتی موباره کی و روئسای کیرامو ذی الاحترامی عهشیرهتی پشهده جهنابی بابه کر ناغاو جهنابی عهباس ناغاو سایی روئسای پشهده و مهنگورو نوجاغ لهخزمهت جهنابی رئیس الرؤسا حهزهرتی شیخ قادر نهفهندی دا بهتهواری نزیکي مهوقیعی مهخصوصی جهلالهتی حهضهرتی مهلیک بونهوه، نهوسا گهردونه حهضهرتی تاجداریش تۆزی چوه پیشهوه ههردو طهرهف دا موصافهده و بهیانی خۆش نامدهی و تهبریکات و لهوازیی موحیبهت و حورمهتی فوقولعاده لهههردو جیههتهوه بهجئ هینرا. وه بهئیرادهی ملوکانه حهضهرتی ناغای موخترهم لهگهردونهی مهخصوصی ملوکانه دا نهخزی مهوقیعی فهرمو لهخزمهت حهضهرتی مهلیک دا گهرا نهوه بۆ شار.

نومراو زابتان و عهساکیری مهنصوره کوردستانیش که لهخاریجی شاردا بهصوره تیکی مونتهظه صهف بهستهی تیحتیرام و سهلام بون رهسی تهعزیمات و سهلامیان تیفاو گهډی گۆزانی وهطهنی خۆشیان خۆندهوه و دوعای تههرقی و موهفهقییهتی حکومت و میلیلهتی کوردیان کرد، لهطهرهف جهلالهتی حهضهرتی

مەلىك و ھەزرەتى ئاغاي نامدار ھە تەفتىشى عەسكەرەكان كراو يەكە يەكە مەظھەرى سەلام بون.

لەدوايىدا بەعومومى عەودەت كرايەو بۆ خانوى مەوقىيە مەخصوصى ھەزرەتى ئاغاي موختەرەم و لەبەر دەرگا تەوقىيان فەرمو لەوىدا ھەمو شاگردانى مەكتەب بەصورەتتىكى رىكويىت لەصفى ھورمەت و نىنتىزاردا راوستان. گەلى گۆزەنى و ئەشعارى كوردى و ھەلىنى بەتەئسىريان خويندەو كەلى سامىيەنى ئەكرد بەئاو.

لەطەرەف يەكە لەشاگردانى مەكتەبەو بەمونا سەبەتى ئەو رۆژە موبارەكەو ئەو زاتە موختەرەمەو نوطىكى جوان و رەوان خوينرايەو. كەعەرضى خۆش نامەدى ھەزرەتى ئاغاي نامدار، دوعاى بەقاي مەوقىيەت و تەرەقى ھەزرەتى مەلىك و مىللەتى كورد بو، لەم ئىستىقبالە مونتەظەمەو لەم مەنظەرە موختەشمە عادەتەن عالمى كوردىيەت و قومىيەت ئىحيا بوەو، لەپاشدا موسافىرىنى موختەرەمە لەخزمەت ھەزرەتى جەلالەتى مەلىكدا تەشرىفيان چو مەقامى خصوصى خۆيان.

ھەقىقەت ئەم رۆژە رۆژىكى تارىخى و زۆر موقەددەسە. ئىچە ناتوانىن دەرگى مەعالى و مەدح و سەناى خەدەماتى و ھەلەنپەرەوانەو ئىقداماتى فېداكارانەى ھەزرەتى ئاغاي نامدار بەكەين. لاکەين بەنارى عومومى مىللەتى كوردەو عەرضى خۆش نامەدى و تەبرىكاتى ھەزرەتى ئەم قەھرەمانى كوردستانەو رەفىقانى موختەرەمى ئەكەين و بەتەشرىف ھارورديان ئىعلانى مسارو ئىقتىخارو سەعادەت و مەوقىيەتى ھەمو قومى كورد لەبارەگەى كەريا ئىستىرحام ئەكەين).

ھازىرەمان لەگەل سەردانى سەمكۆ بۆ سەلىمانى چەند ئەفسەرىكى تورك، توبال رەمى، فوزى بەگ لەلەين توركەو لەرەواندەو ھات بون بۆ گەتوگۆ لەگەل شەيخ مەمود، لەرەنگەى موسلىشەو فەتاحى ئەمىنى عەتار، ژنەراى شەيخ مەمود ئەفسەرى تورك ھات بوە سەلىمانى. ماوەيەك بۆ ئالوگۆرى نامە لەنىوانى شەيخ مەمود ئۆزدەمىر، فەرماندەى ھەزەرەكەى تورك لەرەواندەز، ھاتوچۆى نوینەرانى ھەردولا بەردەوام بو. ئەوانە توانييان شەيخ مەمود لەئىنگىلىز دور بەخەنەو راي بەكىشە ناو سەسەتى توركەو. سەمكۆش پاش گەيشتنى تەكەلاو بو. شەيخ مەمود سەمكۆ ۲۰ كەس لەپاوە ناسراوەكانى كوردستانى عىراق و ئىران مەزبەتەكىيان دابو بەتورك دەربارەى مافەكانى كوردو رەكخستنى جۆرى پەكەو ژيانى كوردو تورك.

دهسته‌یه‌کی نوین‌رایه‌تیشیان له‌ره‌فیق حلمی، نه‌حمد ته‌قی، فه‌تاح نه‌مین عه‌تار پێك هه‌تا له‌گه‌ڵ نوین‌هرانی تورك فو‌زی به‌گ و ره‌م‌زی به‌گ به‌چن بۆ گه‌فتو‌گۆ بۆ توركیا^{٧٢}.

سم‌كۆ له‌گه‌فتو‌گۆكانی له‌گه‌ڵ نوین‌هرانی ئینگلیز هه‌یچ به‌ئینێکی سه‌باره‌ت به‌مافی نه‌تمه‌ویی كورد وهرنه‌گرت بو، له‌به‌رئوه‌ له‌چونی‌دا بۆ سلێمانی نه‌ك هه‌ر نه‌ی توانی شیخ محمودو ئینگلیز پێك به‌ییتنه‌وه، به‌لكو خۆشی له‌ئینگلیز هه‌ل‌گه‌راوه‌، له‌گه‌ڵ تورك رێك كه‌وته‌وه. له‌و رۆژانه‌دا نیوانی شیخ محمودو به‌ریتانیا به‌تمه‌واری تێك چو بو. به‌وردی ئاگایان له‌كه‌ینه‌وبه‌ینی شیخ محمودو تورك بو. نه‌یان ویست شیخ محمود لی‌ی به‌خنو سلێمانی له‌ژێر ده‌ست ده‌ره‌یه‌نینو بیخه‌نه‌ سه‌ر ده‌وله‌تی تازه‌ دامه‌زراوی عێراق.

ئه‌دمۆنس پلانی روخاندنی حكومه‌تی كوردستان به‌مجۆره‌ نه‌گه‌یڕه‌تمه‌وه:
 ((له‌به‌رئوه‌ له‌شانه‌هه‌می شو‌بات‌دا به‌فرۆكه‌ چوم بۆ به‌غداد له‌وێ له‌كۆنفره‌نسیكا به‌هاوبه‌شی سێر هه‌ینری دویس، بو‌ردیلنو من له‌لایه‌ك، سه‌ره‌تیپی هه‌یزی ئاسمانی بو‌رتنو فه‌رمانه‌دی هه‌یز ماكنیس به‌نوین‌ه‌رایه‌تی سه‌ركرده‌یه‌تی گه‌شتی له‌سه‌ر پلانی كاری ژێرو پێكه‌هاتین: ١)) له‌٢١ی شو‌بات‌دا كۆمیساری بالا محمود به‌ ته‌ل‌گراف داوا بكا بۆ به‌غداد “٢)) هه‌ر كه‌ له‌جبه‌جێ كردنی فه‌رمانه‌كه‌ سه‌ره‌تیپی كرد هه‌یزی ئاسمانی به‌سه‌ر سلێمانی‌دا ده‌س بكا به‌فرینی نه‌مایشی و فری دانی به‌یان، تێی‌دا لی‌خه‌رانی ئه‌و رابگه‌یه‌نی و پینچ رۆژ مۆله‌تی بده‌نی له‌گه‌ڵ هه‌مو ئه‌ندامانی نه‌خومه‌نی به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی به‌چن بۆ به‌غداد “٣)) بۆ به‌هه‌یزکردنی ((هه‌یزی ناوچه‌یی)) و پێشگه‌یری له‌ هه‌ر جۆره‌ په‌لاماریکی كتوپر بۆ سه‌ر ئه‌م لایه‌، دو گروهان له‌كه‌رتی ١٤ی سیه‌ك، به‌شه‌مه‌نده‌فه‌ر به‌رپه‌ته‌ كنگه‌ربان و له‌وێشه‌وه‌ به‌فرۆكه‌ بگه‌یژرینه‌وه‌ بۆ كه‌ركوك “٤)) ئه‌گه‌ر محمود شاری به‌جێ نه‌هه‌شت سه‌ربازگا و باره‌گاكه‌ی بۆمباران بكه‌ی. ده‌سه‌لاتیش درا به‌من ئاگاداری سم‌كۆ بکه‌م كه‌ ده‌وله‌تی ئێران به‌هۆی كۆمیساری بالاوه‌ لی‌بو‌ردنی ئه‌وی قوبوڵ كرده‌و، هانی بده‌م سلێمانی به‌جێ به‌یلتی^{٧٣}.

ئینگلیزه‌كان نه‌یان توانی به‌هه‌ره‌شه‌ شیخ محمود لایه‌ن، له‌به‌رئوه‌ هه‌ره‌شه‌ی بۆمبارانیان له‌خه‌لكی سلێمانی كرد.

لەرۆژی ۱۹۲۳/۲/۲۳ دا بىياننامەيان بەفرۆكە فرې داىە خواروۋە داوايان لەسكۆ كرد كەسلیمانی بەجى بهیلتیت بۆ ئەوى لەبۆمبارانى سلیمانى دا توشى زەرەر نەبى.

لەرۆژی ۱۹۲۳/۲/۲۶ دا بىياننامەيەكى تریان بۆ شیخ محمود دانیشتوانى شارى سلیمانى بەفرۆكە بەسەر سلیمانى دا بلاوكردهو. داوايان لەشیخ محمود دانیشتوانى شارەكە كرد چۆلى بکەن چونكە بۆمبارانى ئەكەن.

لەرۆژی ۱۹۲۳/۲/۲۸ دا سىمكۆ سلیمانى بەجى هیشیت. بۆ رايۆژ رهشید جودت، كەيەكێ ئەنەفسەرە هاوکارەكانى شیخ محمود بو، لەگەڵی چو، بەرو ناوچەكانى سنور.

پاش ئەوان شیخ محمود بەلەشكرهوه چو ئەشكوتى جاسەنە. دانیشتوانى شارەكەش رویان كرده ديهاتهكان.

لەتاریكولیتى بەیانى ۱۹۲۳/۳/۴ دا فرۆكەكانى بەرىتانیا سلیمانیان بۆمباران كرد.^{۷۴}

سىمكۆ بەر ئەوى سلیمانى بەجى بهیلتی، بەهۆى رۆژنامەى (رۆژى كوردستان) ئەو سوپاسنامەيەكى بەمجۆرە بلاوكردهو:

((لەسەر دەعوەت و ئیرادەى حەزەرەتى جەلالەتى مەلىكى كوردستان و سیدالسادات جەنابى مەلىك محمودى اول، دامە شووكتوتوهو، بەكەمالى شوق و شەطارەتمو بۆ كەسبى شەرفى زیارەتى حەزەرەتى مەلىكى موعەظەم هاتە سلیمانى. ئەهەمو خصوصىكەمو مەظەبرى تەوَجوہات و عینایاتى حەزەرەتى ملوكانە بوم لەبەرئەو بەهەمو مەوجودییەتمو عەرزى تەشەكورو نیفتیخار ئەكەم و لەشیوێ ئینسانییەت و حسیاتى قومییەت پەرورەنە كە لەمەراسیمى نیستیقبالدا لەطەرف جەنابى رئیس الرؤساو ساداتى كیرام و روتساو مەئمورانى عەسكەرى و مولكى حكومت و ئەشراف و مۆننەوران و ئەهالى كوردستانەو دەرەحق بەشەخسى من رەوا بینرا بو گەلى مۆتەشەكیر و موفتەخیرم بەلكو هەر فەلاكەت و ئەزییەتى كە لەرێگای خزمەتى ئازادى و خەلاصى ئەم میللەتەدا بەسەرما هاتو لەبیرم چۆتەو.

خودا هەمو لایەكمان موفەق بكات. سىمكۆ))^{۷۵}.

۸- گەرانەو بەسەر

سىمكۆ لەسلیمانى ئەگەل تورك پێك هاتەو. ئەو روهو حلمى نوسیوتى:

((سىمكۆ لەدەلا توركى خوش نەئویست. جگە لەمە توركەكان تازە دەسیان لێ وەشانە بوو برینیان كولاند بۆو، لەبەرئەو بۆى بكرايەو هیواى سەركەوتنى

بېوايه، به همدو جوړئ هملئ نوموئ ندها كه تۆلەيان لئ بښه نيتمه، به لام هملئ به جوړنكي تر نه هاته بهرچاو، پر وياگندهئ نوزده مېرو لاگيره كانئ ئىنجگار به هيزو وه ستايانه بو. تاي تەرازوئى سياسه تى تورك له سهره وه بو، له ولائى ترېشمه ((خسره)) پارچىي له جمرگى سمكۆ، به ديلى گيرابو له لاى تورك بو، له خمزتمه پاره كمشى دواى تالان و له ناوچون، نزيكئ ۲۰ هزار ليره ئالتونى له وان له سندوقئ فېرقه دا دانرا بۆ ما بوه، چ له تيران و چ له توركيادا بستئ عمرزىشى دهس نه نه كموت كه تيا بموئتمه^{۷۶}.

تورك به لئنيان دايه گيراوه كانئ بهرېدنه و پاره كانئ بده نموه، لئى بگيرن له مولكه كانئ خويا له توركيادا بښئ. سمكۆ سليمانى به جئ هشت بهر و ناوچى باشقه لا كه نزيكئ مەلەبەندئ ژيانى خوى بو.

كه مالىه كان ويستيان له گهمى سياسى نيوان خويان و ئينگليزدا له كاتى ئالوزانى كيشى موسلدا، له بهرامبەر هره شى ناسورى دا، كه لك لم وه رېگرن. كار به دهستانى تورك له وان داوايان له سمكۆ كرد“ بچتته مېركىزى ولايهت و سېر بۆ حكومت دابنهوئى و دلسوزى خوى بښلئى، به لئنى شمره فيان دابويه لمو چونه دا به سه لامه تى بگيرتتمه. بۆ دهر برينى دؤستايه تى فرماندهئ نوردوى تورك لموان دوسه ليره هه ندئ تفهنگ و فيشه كى به به حمەد تهقى و رهشيد جېودهت و وهبى به گى يارهئ خوى دا به دياري بۆ نارد.

سمكۆ مېرجه كانئ قوبول كرد. خوى و هه ندئ له پياوه كانئ چون بۆ وان. كار به دهستانى تورك بهرېزه و پيشوازيان كرد. سمكۆ ميانى فرماندهئ نوردو بو. هزار ليره تريان له پاره كمى خوى دايه، له گهل هه ندئ چه كى تر.

وه كو سمرچاوه كورديه كان نه گيرتتمه كار به دهستانى تورك به سمكۆيان وتوه: ((حكومه تى نه نقره برپاري داوه هزار سمرپازى پر چه كى تورك به جلومېرگى نه ته وايه تى كورده وه بخه نه ژير فرمانده تانوه له گهل همدو هيزى نه تمه دا. حكومت چيتان پتويست بئ بۆتان ناماده كه كا. بهم هيزه وه بچنه تيران شوئى و جينگاي خۆتان بگرنه وه. لموئ نه حمەد ئاغاي برات بېوه كاله تى خۆت دابنئ. خۆستان به هيزه كه تانوه بچن بۆ كوردستانى خوارو بۆ ياريدهدانى شيخ محمود عباس ئاغا پتكمه له دژئ ئينگليز. سمكۆ بهم قسانه زور دلخۆش ئه بئ. ريگى نه دن بگيرتتمه باره گاكهئ خوى چاوهروانى ئه وه هزار سمرپاز به بۆ بښن. به لام پاش ماويه كه ئاگاداريان كرد“ به هوئ بارى سياسى ناو ده ولتانه وه مه سه له كه يان دوا خسته)).

ئىنگىلىز بۇ ئەمەلىي گوشار بۇ سەر تورك بىات سنورى خۇي لەگەل دەلەتى تازەى عىراق وا دىارى بكا وەكو ئەوان ئەيانەمۇ بۇ ئەمەلىي تۆلە لەو ھۆزە كوردانە بكا ئەمەلە كەبەرەنگارى دەسەلاتى بەرىتانى بوبون و ھەندى ئەفسەرى ئىنگىلىزان كوشت بو، ئەمى وىست ئاسورىيەكان لەبادىنان لەسەر سنورى تورك نەزىك مەلەبەندى مېژوۋى خۇيان، نىشتەجى بكا. توركىش ئەيان وىست سىمكۆ بەكاربەيتن.

مەسەلەى نىشتەجى كەردنى ئاسورىيەكان سەرى نەگەرت. ھەر زو ھۆزە كوردەكان روبروى راوستان. مادەى سىيەمى پەيمانى لۇزانىش لەتەموزى ۱۹۲۳د بىارىدا مەسەلەى موسل بخرىتە بەردەمى ((كۆمەلەى گەلان)) ئەگەر تورك و ئىنگىلىز لەماوەى نۆ مانگدا نەيان تەوانى بەخۇشى بەلەيكى دا بھەن. تورك پىويستى بەسىمكۆ نەما^{۷۷}.

۱/۸ ھەولدان لەگەل سۆڧىت

ھەر لەو ماویدەدا كەسىمكۆ لەسەر سنورى توركى- ئىرانى بو. ((كۆمەلەى ئىستىقلالى كوردستان)) بەسەر كەردا يەتتى خالە بەگى جەرانلى خەرىكى خۆ ئامادە كەردن بون بۇ شۇرش. خالە بەگ لەسىمكۆ رانەسپىرى پىئوھەندى لەگەل سۆڧىت بكاو داواى پىشتىوانى و يارمەتییان لى بكا. سىمكۆ بۇ ئەمەلەستە ئەجمەد تەقى ئەنیرى بۇ دىتنى كۆنسولنى سۆڧىتى لەورمى. راسپاردەكانى سىمكۆ بۇ سۆڧىت بىرىتى ئەبى لەدوشت "يەكەمیان، ئەگەر روسیا قايل بىت رىك بىكەمىت لەگەلمان مەن ئامادەم ھەمو كوردەكانى لەگەلا رىك بھەم بۇ يارمەتیهكى سىياسى و دەست كەوت و چاكەى روسیا، بىو مەرجەى روسیاش ئامادە بىت بۇ يارمەتیدانى كوردەكان بۇ سەندەنى سەربەخۇبى و ھەرگەرتنى مافى نەتەوايەتیمەن. دوەمیان، ئەگەر ئەمەش نەكەن يارمەتى شەخسى خۆم بەدن بۇ گەرانەمەم بۇ شوین و جىتى خۆم لەئىراندا لەسەر بەلین و چاودىرى روسیا)). كونسولنى روسى لەمەلامدا وت بوى: ((بەئىسماعیل خان بلین داوا كەردنى يەكەمى لەگەل سىياسەتى ئەمەزى روسیادا ناگۇنجىت وەناشیانەمۇ درۆى لەگەلدا بکەن، چونكە لەپاشەرۆژدا كوردو روس ئەبى رىك كەون بۆيە نایانەمۇ بەدرۆژن دەرچن لایان. بۇ داوا كەردنى دوەم ئەگۇنجى تى بکۇشىن و ھەول بەدەین بام خان لەمەودا پەيوەندى بى لەگەلمان...)).

يەككىتى سۆڧىت تازە ((پەيمانى دۆستايەتى و ھاوکارى)) لەگەل حكومەتەكانى ئىران و تورکیا بەست بو، وەبەلینیان دابو بەيەك يارمەتى دۆژماننى يەكترى نەدەن.

۲/۸ یہ کتر بینینی رضا خان و سمو

رضا خان دواى نموى بو به سردارى سوپاو وه زيرى جنگ له مانگى دى
القعده ۱۳۴۳ هيجرى دا سردانىكى نازه ربايجانى كرد. نموسا عه بدوللا خانى
نمير طهماسبى فرماندهى لشكرى شيمالغرب بو. نيران به ناو له سمكو خوش
بو بو. لهو سرداندها رها خان و سمكو لشارى سملاس يه كترىان بينى. نوسرىكى
نيرانى له زمانى دبير اعظم بهرامى كه سردركى كابينه و هاوپتى رهاخان بو له
سه فردها چيركى نموى يه كتر بينينه بهم جوړه نه گيرتتموه:

۱) لهماوهی چەند روژێکا فرماندەهی لێشکر بێو پێرێ خۆشییەوه کۆتە
پیشان دانێ پیشکۆتەو ئیصلاحات و باشییەکانی زەمانی خۆی "ریگای زۆرو
جادەیی شۆسەدار، سەربازخانە..."

سەرۆكەكانى عەشیرەتەكانى بانگ كرده خزمەت. لەوانە ویستی ئیسماعیل ناغای سەمكۆى ناسراو لەگەڵ سەردارى سوپا بەیەك بگێیەن. عەبدوللا خان لەپێشەو تەلگرافى بۆ ئیسماعیل ناغا كرد لەسەلماس نامادە بێ تا بەخزمەتى حەزەرەتى ئەشەرەف شەرەفیاب بێ. حەزەرەتى ئەشەرەفیش لەگەڵ عەبدوللا خان و چەند نەفەر ھاوربەگاکانى خۆى كە لەتارانەو لەگەڵى ھات بون چونە سەلماس.

نیسماعیل تاغا له گڼل ۸۰۰ نفر سوارۍ کورد همدو به جلویبرگی قشهنګ و موهیبي کوردییهو، بهچه کداری ریزیان بهست بؤ چاوه پروانی گهیشتنی فرمأندهی گشتی لشکر یون.

سەردارى سوپا كاتى ژمارەى ھاورپىكانى خۆى، كەتەنھا ئەوانەى ناو دو ئوتومبىل بون، يىنى دىمەنى ھەشت سەد سوارى چەكدارى كوردىشى لەپشت سەرى ئىسماعىل ئاغاھە دىو يىنى سەربازخانەكەش چۆلە، بى ئەندازە ترساو، ھەقىشى بو. مەگەر ئەمە ھەمان ئىسماعىل ئاغا نىيە كەچوار سەد نەفەر ژاندارمەرى بىتچارەى بو چەرمەسەرىيە كوشت؟ مەگەر ئەمانە ھەمان سوارانى نىن كە يەك لەدواى يەك بەوپەرى دۆلەتقىمۇ ھەغىرە ترسناكەكانى خۇيان لەپرشالى قوتورى خۇيان ئەكىشاو ورگيان ئەدەرى و مەمكىان ئەپرى و سەريان ئەپىراند؟ ئەم فەرماندەى لەشكەرەمان گەوجىكى چەند سەيرە كەمن و خۆى بەغجۆرە بەدەس بەسراوى خستۆتە داوى ئەو جانمەرەنمە. ئىستە تەنیا فەرماتىكى ئىسماعىل ئاغا كافە بۆ ئەوئە ئىمەش وەكو ئەو ژاندارمانە كوت كوت بىكەن...

له گهڼ ترسی زوړا دیسان سرداری سوپا، وه کو همدیشه رڼی خوۍ به باشی یاری کرد، همرگیز په شوکانی دهر نه خست (ته نیا یه ک دو کس له نریکه کانی که چاک شاره زای رهوشتی بونو به چندن نیشانه یه کی پچوکی دیارا پدیان به شاردراوه کانی ناو دهرونی تهررد، تی گه یشتن).

تیسماعیل ناغا همر بهیینینی سرداری سوپا لهئسپهکمی هاته خواری و بهشینوی خۆیان سلّو و چاکوچۆنی کرد، بهلام سرداری سوپا بهئهنقهست زۆر گویتی نهاده، بهلوتبهرزیهکی زۆرهوه وهلامیکی ساردی دایهوه یهکسهر روی کرده سهربازخانه.

ئهفسهری لهپیش سهربازخانهدا راوهستابو بهو پهری ریزهوه سهلامی کرد، بهلام فرماندهی گشتی کهبههۆی شتی تروه. ناراژی و توره بو گویتی نهادهو لوطفی پیشان نهدا. تهانهت شهلاقهکمی لهتورپیی دا شکا. غمهزیی حهضهتی اشرف نهئیشتموه. دواپی چوه سهربازخانه ناماده بوان ههمو بهسهرسامی راوهستا بون. کس لههۆی ئهوه تی نهئهگهیشته، سرداری سوپاش لهپیش ئهوهدا نهوانی تر لهسهرسامی دهبریتن روی کرده ئهو مالهی بۆ شو بۆیان ناماده کرد بو. ئهو شهوه تا بهیانی نهنوست و ههموی لهناو ژورهکهدا هاتوچۆی نهکرد. ئینسافهن ههقیشی بو. بۆچی سمکۆ شو به ۸۰۰ سوارهکهیهوه نهی دا بهسهر ئهم ده پانزه کسهدا؟ هیشته کس تی نهگهیشته، تهانهت بیستم سمکۆش دواپی لهگیلی خۆی سهری سورما بو و ئهفسوسی خوارد بو.

لهکاتیکا کهپاش ماوهیهک دیسانهوه تیسماعیل ناغا بههیزهکمی خۆیهوه چو بۆ شهری لشکری شیمالغهرب، بیستم بهنزیکهکانی خۆی گوتوه: من ئیحتیمالی زۆر دانهنیم لهم شهرهدا بهشکای لهناو بهچم بهلام سهررای ئهوهش نهجهنگم. چونکه ئهمه چارهنوسی منو ئهبعی گوێرایهلی چارهنوسی خۆم ب، نهگینا ئهو شهوهی سرداری سوپا و عهبدوڵلا خان لهگهڵ چهند کسێکی دهستو پێ بهستراو وهکو مهلی کساس کهوت بونه داری منوه، ههق وابو کهگک لهئیقباالی خۆم وهبرگرم و ههمویانم بکوشتایه. لهبرئهوهی شهقم لهبهختی خۆم ههڵ داوه مهحکومم به لهناوچون.

بهکورتی ئهو شهوه لهشانشی سرداری سوپا، سمکۆ خۆی گوتهنی کهلکی لهئیقباالی وهرنهگرت و بهیانی ههمو بهسهلامهتی لهسهلاس دههچون و بهوه سهلاسی کۆن کهوته ری..

..پاش بهسهربردنی تهشریقاتی سهردان و پشکنینی پێویست و بهخشینی خهلات بهسمکۆ، سرداری سوپا سهلاسی بهجێ هیشته و لهگهڵ هاوڕێکانی گهرايهوه بۆ تهوڕیز.

راوی ئهلی کاتی سرداری سوپا بهتهندازهی کافی لهسمکۆ دور کهوتوه لهنزیک قارهخانهیهکهوه راوهستا و ههناسهیهکی قولی ههڵ کێشاو بهزمانی حال وتی: توشی عهجهب تهلهیهک بوین! واقیعهن ئهم کابرا گهوجه ئیممی هاویشته بوه چ تههلوکیهکهوه، ئهوهندی نهما بو بهخۆزایی تیا بهچین، بیحهمدیللا بهخیر تی پهری...))^{۷۸}.

رضا شا له زۆر رووه لاسایی مستهفا کهمالی نه کرده وه. به نمونهیه کی پیشهروی دانهنا بۆ نوێ کردنوهی ئێران، ئێران و تورکیا چهندین کیشمی هاوبهش و لهیه کچویان ههبو. لهوانه کیشمی بزوتنوهی نهتموهی کورد. سمکۆ دواي تیکشکانی له چه هریق ئیتر چالاکییه کی چه کداری ئهوتۆی نه کردبو دژی ئهرتمشی ئێران. رهزا شا بهتموای دهستی گرت بو بهسهر ئێران دا. کۆتایی به شۆرش و یاخی بونی ناوچه جیاوازه کان ههتبابو. دهسهلاتی ناوهندی بههیزی تیدا دامهزراند بون.

له نیسانی ١٩٢٦ دا ئێران و تورکیا پهیمانیکی دو قۆلییان بهناوی ((معاهده نامه و دادیه و تامینیه مابین دولت علیه ایران و جمهوریت ترکیه)) بهست. ئهم پهیمانه ١١ فەسل (ماده) بو. تهرخان کرا بۆ دانانی رهتوشتی ناشتی له نیوان ههر دو ولات دا. بیلایهنی ئهم لایه نهگهر لاکه تر توشی شهر بو. بهشدار نه بون لههیچ جۆره پتکهاتنیکی سیاسی و مالی و نابوری دا دژی یهکتری، رینگه و تفتی بازرگانی، کونسولی پۆست و تهلهگراف، ئیقامه و دانوهی تاوانباران، به لاداخستنی ناکوکی بهخۆشی. ئهوهی لیژده جینگه سهرنجدانه فەسلهکانی پینجهم و شهشمه:

فەسلێ پینجهم: ههر دو لایهنی مەزنی پهیمانکار بهلێن ئهدهن، لهخاکی خۆیان دا رینگه نهدن به دامهزراندن و جینگه بونی دامهزراو دهستی ئهوتۆ که نه یانهوی ناشتی و ئاسایشی مەمله کهتی پهیمانکاره کهی تر تیک بدهن یا حکومه ته کهی بگۆرن، ههر وه ها ئهو که سر و تا قمانی به رینگه ی پرویا گهنده یا به ههر رینگه ی کهی تر نه یانهوی دژی مەمله کهتی پهیمانکاره کهی تر کار بکهن لهخاکی خۆی دا رانه گرن.

فەسلێ شهشمه: بۆ دابین کردنی ئاسایش و ئهمنیهتی دانیشتوانی ناوچهکانی سنور ههر دو لایهنی پهیمانکار ههمو جۆره ههنگاوێکی پێویست نهین بۆ کۆتایی ههتانه به خرابکاری و کرده وه کانی تایه فەکانی دانیشتوی سهرسنوره کان که لهوانه یه زههر له ئاسایشی مەمله کهت بدهن. ههر دو دهولەت ئهو کارانه به جیا یا نهگهر به پێویستیان زانی پتکه وه نه کهن.^{٧٩}

دیاره ههندی له بهنده کانی ئهم رینگه و تفتی بزوتنوهی کورد بوه لهو ماوه یه دا. شۆرشی سمکۆ له کوردستانی ئێران و شۆرشی شیخ سه عید له کوردستانی تورکیا و شۆرشی شیخ محمود له کوردستانی عیراق.

شۆرشه کانی کوردستانی تورکیا " ١٩٢٥ و ١٩٢٧-١٩٣٠ تورکیای ههژاند. مه له بهنده کانی سهر سنوری تورکی - ئێرانی شی گرت بو وه. ههم ههتزه کانی شۆرش بۆ خۆپاراستن ناچار نه بون ئه مدیو و ئه ودیو بکهن، ههم ههتزه کانی تورک. له کاتی

هه‌لگیرسانی شو‌پشی ئاگری داخدا ئەم سنور شکاندنه بو به‌هۆی گرژی پێوه‌ندی هه‌ردو حکومه‌ت و ئالوگۆری نامو نوێ کردنه‌وه‌ی گفتوگۆ بۆ دانانی رێوشوێنی هاوبه‌ش دژی بزوتنه‌وه‌ی کورد. لیته‌دا راگه‌یه‌نراویکی ره‌سمی وه‌زاره‌تی کاروباری ده‌ره‌وه‌ی حکومه‌تی ئێران له‌ ۱۷ی مانگی میه‌ری ۱۳۰۶دا بو نمونه‌ نه‌وسینه‌وه‌:

((قائیم بالا‌عمالی تورکیا له‌ ۲۰ی ته‌یلول دا له‌نامه‌یه‌کا بۆ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی نویسیوتی: له‌به‌رنه‌وه‌ی حکومه‌تی تورکیا له‌مانگی ته‌یلولدا ده‌س ئەکا به‌ته‌مه‌ن کردنی کورده‌کانی خۆی له‌ئاگری داخ که له‌سه‌رسنور شه‌را‌ه‌ت ئەکه‌ن، داوا له‌حکومه‌تی ئێران ئەکا به‌هه‌تیه‌کانی ئاسایشی خۆی رێ بگرێ له‌و ئه‌شراره‌ی بیانه‌وی په‌نا بۆ خاکی ئێران به‌یتن، هه‌روه‌ها داوا له‌حکومه‌تی ئێران ئەکا بۆ نه‌وه‌ی هه‌نگاوه‌کانی تورکیا کاریگه‌ر بێ. له‌و باره‌یه‌وه‌ کاری هاوبه‌ش بکه‌ن.

له‌ ۱۹ی شه‌ه‌ریه‌رده‌، دوا‌ی ئه‌وه‌ش له‌ ۴ی میه‌رده‌ا وه‌زاره‌تی کاروباری ده‌ره‌وه‌ بۆ سه‌فاره‌تی تورکیای نویسه‌وه‌ “که‌هه‌له‌به‌ت حکومه‌تی تورکیا له‌سه‌رکوت کردنی عه‌شیره‌ته‌کانی خۆی دا ئازاده‌و حکومه‌تی ئێران له‌روانگه‌ی پته‌موکردنی پێوه‌ندی دۆستانه‌ی نێوان هه‌ردو وڵاته‌وه‌و له‌روانگه‌ی ئه‌مرکی دراوسیه‌تییه‌وه‌ سه‌ره‌رای کورته‌ی ماوه‌که‌و دوا‌که‌وته‌نی دانی ئاگاداری به‌ده‌وله‌تی ئێران، کورده‌کانی خۆی ئەخاته ژێر چاودێرییه‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی له‌لایه‌ن ئه‌وانه‌وه‌ یارمه‌تی به‌کورده‌کانی تورکیا نه‌درێ و بۆ ئه‌وه‌ی نه‌وه‌که‌و به‌هۆی ته‌عسباتی هاونه‌ژادی و خزمایه‌تییه‌وه‌ ئه‌وانه‌ کاری بکه‌ن، ئیلا‌ته‌ سنور نشینه‌کانی خۆی له‌خه‌تی سنور دور ئەخاته‌وه‌ بۆ ناوه‌وه‌ی وڵاتیان رانه‌گۆژێ، فه‌رمان دراوه‌ به‌کاربه‌ده‌ستانی قشون و سنور” ئەگه‌ر کورده‌کانی تورکیا له‌به‌رامبه‌ر عه‌مه‌لیاتی هه‌تیه‌ جه‌نگیه‌یه‌کانی تورکیادا رایان کرد بۆ ناو خاکی ئێران “نه‌هه‌یلن ئه‌وانه‌ له‌سنوره‌کانا به‌یتنه‌وه‌و به‌توانن سه‌ر له‌نوێ کاری جه‌نگیه‌ی دژی ئۆردوی تورک بکه‌ن، خاوه‌ن پایه‌یه‌کی به‌رزیش بۆ چاودێری به‌پاره‌کانی سه‌رو نێ‌رده‌راو فه‌رمانی پێ درا که له‌پێوه‌ندی راسته‌موخۆدا بێ له‌گه‌ڵ فه‌رمانه‌یه‌ی تورکاوه‌ له‌یارمه‌تی دانی پێیوست درێخی نه‌کاوه‌ هه‌نگای پێیوست بنێ بۆ رێ برین له‌په‌رینه‌وه‌ی یاخییانی کورد له‌سنوری ئێران. له‌هه‌مان کاتدا حکومه‌تی ئێران له‌روانگه‌ی دائیمی خۆیه‌وه‌ جارێکی تر به‌ری حکومه‌تی تورکی خسته‌وه‌ “که‌مادام ناکۆکییه‌کانی سنور که له‌لایه‌ن حکومه‌تی تورکیاوه‌ دروست کراون به‌لادا نه‌خه‌رێن، ده‌سه‌درژی کاربه‌ده‌ستانی سنور هه‌تیه‌ چه‌کداره‌کانی تورک بۆ سه‌ر خاکی ئێران رانه‌گیرێ و کێشه‌کانی سنور چاره‌ نه‌کری، حکومه‌تی تورکیا رێگری نه‌کا له‌په‌لاماری ئه‌شراری تورکیا بۆ سه‌ر خاکی ئێران، هاوکاری ته‌واوی حکومه‌تی ئێران له‌گه‌ڵ حکومه‌تی تورکیا له‌توانادا نابێ.

لهولامى نامى ۱۹ى شهريوهى وهزارهتى دهروه، قائم بالاى توركي بهناوى حكومهتهكى خويمه لهيارمهتى داني حكومتهى ئيراني سوباسى دهريى. لهگهل هممو نمو يارمهتياننى ئيرانو بهجيهتنانى ئهركهكانى دوستى و دراوسيهتى، ماوهيك لهموبهر هموال گهيشته كهفركهكانى توركي دهسدرتيان كرده سهر خاكى ئيرانو بومبيان بهرداوتمهو چند كهسيكيان بريندار كرده ووردوى تورك پهلامارى ناوهنديكى سنورى لهسردار بلاغى داوهو سوتانديهتى. هر لم ماوهيدا له ۱ى تشرينى (۸ى ميههر) نوسراوى لهقائيم بالاى توركيوه گهيشته كهتاقمى سهرىازى تورك لهكاتى جولاندا لهناو خاكى توركيادا لهلايم عهشايهرى كوردهوه پهلامارى داو ۴۴ سهرىازو چند خاوهن پايمو ۵ رهشاش كهوتوته دهس پهلاماردهكانو برديوپانهته ناو خاكى ئيرانمهو، داواى كرد بو لهماوى ۱۰ روزه ديلهكان بهر بدرين و چهكه گياوهكان بدرتومهو زهرهكانى لييان كهوتوه بويان بهريردى، داواى معزهوهت لهتوركي بكا، لهحالهتى جيجهچ نهكردنى توانندا دور نيه پئوهندى سياسى بون.

پئويست بهوتن ناكا كه گهيشتهى نوسراوى گورين مايى سهرسورمانو داخى حكومتهى ئيرانه بهتاييهتى بهپى نمو زانيارياننى بهحكومتهى ئيران گهيشتهو نمو قسانمش كهخاوهن پايلهكانى تورك كهلاى كوردهكان ديل بونو بهراكردن خزيان گهياند بو بارهگاى پستهكانى ئيران كرديانه، پشتيوانى لئ كهكا بهمجوره بو:

له ۳۱ى شهريوهردا خاوهن پايلهكى تورك بهناوى بينباشى محمد شوكرى بهگ بهبريندارى پهناى برد بو بهر بارهگاى سنورى قهراولانى ئيراني، لهوى وتويتهى كه لهگهل تاقمهكى خزيا بهرو ((ايدرا)) كهچون لهناو خاكى توركىدا، لهناكاو كهوت بونه ناو نابلقمى كورده قاچاغهكانى توركيوه، زورى سهرىازهكان نهكوژين و رهشاشهكانو هممو تفاقه جهنگيهكان بهتالان چونو ئويش خوى و چند خاوهن پايلهكى تر بهديل تهگيرين. محمد شوكرى بهگ بهكسى ئهسپيرن كهبياته مالى عهبدولقادر. نمو كهسهش لهريگا گوللهيهكى نابو بهسهرى محمد شوكرى بهگوه واى زانى بو مرده لهوى بهجى تههليل و خوى ئهروا، ئويش هرچونئ ئهبن خوى نهگهيهنيتمهو پستهى قهرولهكانى ئيران. پسته سنوريهكهى ئيران ميواندارى شوكرى بهگ نهكمنو نهينيرنمهو بؤ بارهگاى ووردوى تورك. ههروهه قسهكانى خاوهن پايلهكى ترى توركيش بهناوى سهلاحهدين بهگ پشتيوانى لم ناگاداريپانه كهكا.

له ۱۳ى ميهردا وهزارهتى دهروه بهدرتوى وهلامى نوسراوهكهى سفارهتى توركيى دايموهو بهو بهلگانهى لهدهستابون دهريپنهكانى توركي بهرپهرچ

درانهمو، ده‌ری بری بو که هیچ جزیره به‌پررسییه‌ک له‌سەر ئه‌وه‌ی سه‌ربازانی تورکیا به‌هۆی بێ ئیحتیاطیه‌وه له‌ناوچه‌یه‌کی جه‌نگی‌دا که‌وتونه‌ته به‌ر هی‌رشێ کوردی تورکیا و له‌ناو خاکی تورکیا دا ناتوانی ئاراسته‌ی ئێران بکری. به‌پاڵ دانی ئه‌و مه‌سه‌له‌ نه‌ به‌حکومه‌تی ئێران نامه‌تیقی و جی‌گه‌ی ئیعتیرازی حکومه‌تی ئێرانه. ده‌رباره‌ی ئه‌وه‌ی کورده قاچاغه‌کانی تورکیا دیل و چه‌که‌کانیان هێنایه‌ته ناو ئێران‌هوه حکومه‌تی ئێران ناگادارییه‌کی باوه‌ر پێ کرای نیه، بگه‌ر ناگادارییه‌کانی سه‌رچاوه ئێرانیه‌کان پشتیوانی له‌وه ناکهن. مه‌سه‌له‌که پێوستی به‌ئیکۆلینه‌وه هه‌یه. له‌ئه‌نجام دا حکومه‌تی ئێران کاتی دیاری کرای حکومه‌تی تورکیا ناوه‌رێکی نوسراوی ای ئۆکتۆبه‌ری قوبوڵ نیه. به‌لام بۆ پێشان دانی نیازی باشی خۆی پێشنیار نه‌کا ده‌سته‌یه‌کی تێکه‌لاو له‌نوێنه‌رانی هه‌ردولا له‌شوێنی روداوه‌که‌دا له‌مه‌سه‌له‌که بکوژنه‌وه بۆ ئه‌وه‌ی راستی رۆن بێت‌هوه. نه‌گه‌ر بکه‌ره‌کان له‌خاکی ئێران دا بون، حکومه‌تی ئێران نه‌وانه ته‌میی نه‌کاوه، نه‌گه‌ر کورده قاچاغه‌کانی تورکیا دیل یا چه‌که‌کانیان هێنا بوه ناو خاکی ئێران‌هوه هه‌نگاو نه‌نی بۆ وه‌رگرتنه‌وه‌یان.

ته‌گه‌رچی گه‌یشته‌نی نوسراوی باسکراو بونه‌ته هۆی داخ و سه‌رسوپمانی حکومه‌تی ئێران، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش دا ئیمه هیشتا بێ هیوا نین که‌سیاسه‌تی بنچینه‌یی و قازانجه به‌ره‌زه‌کانی هه‌ردو وڵات زāl بێ به‌سه‌ر ئه‌و روداوه‌نداوه.. حکومه‌تی تورکی به‌ له‌به‌رچاوه‌ گرتنی ئه‌و گیوه‌گرفتانه‌ی که له‌سیاسه‌تی رۆژهه‌لاتی له‌وانه‌یه به‌هۆی ئالۆزانی پێوه‌ندیه‌یه‌کانی ئێران و تورکیاوه په‌یدا بێی گیانی هێمنیی و دۆستایه‌تی که له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی ئێران‌هوه پێشان دراوه له‌لایه‌ن حکومه‌تی تورکیا‌ش‌هوه پێشان بدری و مه‌سه‌له‌که به‌کوژانه‌یه‌کی باش بگات))^٨.

له‌و کاته‌دا محممه‌د عه‌لی فروغی له‌ئه‌وروپاوه بۆ ئێران ته‌گه‌رپایه‌وه. له‌سه‌ر داوای حکومه‌تی ئێران بۆ گفتوگۆ چو بۆ تورکیا. چه‌ند هه‌فته‌یه‌ک له‌وێ مایه‌وه. پێوه‌ندیان چوه‌وه دۆخی ناسایی جاران.

٤/٨ په‌رینه‌وه بو‌گورده‌ستانی عیراق

تورک ته‌نگی به‌سمکۆ هه‌لچنی. به‌تاییه‌تی دوا‌ی شو‌رشی ١٩٢٥ ی کورده‌ستانی تورکیا. له‌تشرینی یه‌که‌می ١٩٢٦ دا هاته ناو کورده‌ستانی عیراق‌هوه. حکومه‌تی عیراق ویستی ده‌ری بکا به‌لام نه‌ی توانی. له‌ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌ری ره‌واندزا مایه‌وه.

معتمدی سامی بریتانی له‌به‌غداد داوای له‌حکومه‌تی عیراق کرد هاوکاری له‌گه‌ل ئێران بکات بۆ سهرکوت کردنی جولانه‌وه‌کی سیمکۆ. وه‌زاره‌تی دوه‌می ج‌ه‌ع‌ف‌ر‌الع‌س‌ک‌ری له‌م باره‌یه‌وه له‌کۆبونه‌وی ١٤ی ته‌م‌م‌وزی ١٩٢٧دا بریاریدا:

((حکومه‌تی عیراق ج‌ا‌ر‌ا‌ن و ئیستا پی‌ره‌وی سیاسه‌تی چ‌ک کردنی هه‌مو عه‌شایه‌ری کردوه، له‌به‌رته‌وه چ‌ک هه‌ل‌گرتنی بێ ئیجازه‌ی له‌هه‌مو عیراقیه‌کان قه‌ده‌غه کردوه له‌هه‌ندێ ناوچه‌ی دیاری کراوا، وه پله پله کموته فراوان کردنی نمو ناوچانه و دا‌ی‌ن کردنی هی‌زی پی‌ویست بۆ جی‌به‌جی کردنی سیاسه‌تی چ‌ه‌ک‌کردنی گشتی، لای وایه ئه‌م سیاسه‌ته ده‌سته‌به‌ری به‌دییه‌نانی ئامانجه و یستاره‌کانه، به‌لام مه‌سه‌له‌ی چ‌ه‌ک‌کردنی عه‌شایه‌ر به‌زۆری هی‌زشی سوپایی، ناتوانی ئه‌نجامی گونجای هه‌بێ. ئه‌گه‌ر نمو هی‌رشانه به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی به‌هێز له‌دا‌ی‌ خ‌و‌ی به‌جی نه‌هێلێ، نمو شوێنانه‌دا که‌ب‌و‌ی نه‌نێرن، حکومه‌تی عیراقی نمو بر‌و‌ایه‌دا‌یه نمو دوا‌کو‌تنه‌ی له‌دامه‌زراندنی پی‌وه‌ندی له‌نیوان عیراق و ئێران‌دا به‌وه له‌ئه‌نجامی ئه‌وه‌ش‌دا نه‌بونی هاوکاری کردنی راسته‌قینه‌ی کاربه‌ده‌ستانی سنور، بۆته ه‌و‌ی هان دانی عه‌شایه‌رو، تاقمه چ‌ه‌ک‌داره‌کان به‌رده‌وام بن له‌سه‌ر کاره زینابه‌خشه‌کانیان نمو کارانه‌ی تانیستا حکومه‌تی عیراق گله‌یی له‌ده‌س نه‌کا)).

له‌مایسی ١٩٢٨دا سیمکۆ له‌ژێر گوشاری عیراق‌دا چ‌وه‌وه ناو تورکیا. به‌لام تورك سهر‌له‌نوێ ته‌نگیان پێ هه‌ل چینی‌ه‌وه. به‌ناچاری روی کرده‌وه کوردستانی عیراق. دیسانه‌وه حکومه‌تی عیراق زۆری بۆ بردو له‌ئهرزی عیراق ده‌ری کرد. ئێران له‌نیسانی ١٩٢٩دا به‌ره‌سمی دانی به‌ده‌وله‌تی تازه دامه‌زرای عیراق‌دا نا. حکومه‌ته‌کانی عیراق و ئێران له‌یه‌ک نزیک بونه‌وه. به‌گوته‌ی عه‌بدول‌ره‌زا‌ق‌الح‌س‌نی ((حکومه‌تی عیراق شو‌ر‌ش‌گ‌ی‌تری ئێرانی سیمکۆی ناچار کرد خاکی عیراق به‌جی به‌هێلێ و به‌جیته ناو خاکی تورکیا‌وه))^٨ سیمکۆ نمو ماوه‌یه له‌مه‌له‌به‌نده سنوریه‌کانی تورکیا و ئێران عیراق‌دا له‌هه‌ل‌ومه‌رجیه‌کی ناخوش‌دا نه‌ژیا. له‌هه‌ر ٣ لاوه به‌دا‌یه‌وه بون. کموته هه‌ول دان بۆ به‌ده‌س هی‌نانی لی‌بو‌ردنی حکومه‌تی ئێرانی.

٩- گه‌رانه‌وه‌ی بۆ ئێران و کو‌ژ‌رانی (ه‌وزه‌ی‌رانی ١٩٣٠)

سیمکۆ دا‌ی‌ ئه‌وه‌ی له‌تورکیا و بریتانیا و عیراق ناتو‌م‌ید بو. جی‌به‌کی نه‌ما‌بو تی‌دا ب‌ه‌و‌یت‌ه‌وه، پی‌وه‌ندی له‌گه‌ل کاربه‌ده‌ستانی ئێرانی کرد به‌هی‌وای ئه‌وه‌ی لی‌ی ببورن و رێی به‌ن ب‌گ‌م‌ر‌یت‌ه‌وه سهر جی‌گه‌و رینگه‌ی خ‌و‌ی. کاربه‌ده‌ستانی ئه‌رت‌ه‌ش به‌ل‌ت‌ی‌ان دا‌ی‌مو بۆ گ‌ف‌ت‌و‌گ‌ۆ بانگیان کرد بۆ شنۆ. له‌شنۆ به‌پیلانی‌کی نا‌ج‌وام‌ی‌رانه کوشتیان. نوسه‌رانی ئێرانی به‌تاییه‌تی نه‌وانه‌ی می‌ژو‌ی روداوه‌کانی ئازهربا‌ی‌جان، یا

میثروی شهره‌کانی نمرتمشی نیرانیان نویسیوه‌تموه، به‌شانازییه‌کی زۆره‌ه پلانی
کوژرانی سمکۆ نه‌گیرنه‌وه.

محمد تمدن نویسیوه‌تی:

((له ۲۷ی تیر ماهی ۱۳۰۹ له‌کاتیکیدا تورکه‌کان خهریکی سرکوتکردنی
عه‌شایهری کورد بون له‌ناوچه‌کانی خۆیاندا. سمکۆ له‌ژێر ناوی تۆبه‌ له‌کرده‌وه‌کانی
رابردوی، داوای لیپوردنی له‌هێزه‌کانی ده‌وله‌تی نیران کرد. بۆ ئهو مه‌به‌سته‌ له‌گه‌ڵ
تاقمێ له‌کوردانی هه‌کاری سه‌ربه‌خۆی هاته‌ شنۆ. ملکه‌چی ده‌ربهری له‌کاتیکیا
مه‌به‌ستی جگه‌ له‌فیل شتیکی تر نه‌بو. له‌گه‌ڵ هه‌مو ئه‌وه‌شدا چه‌ند شه‌وی میوانی
سه‌ره‌هنگ صادق خان(فه‌رمانه‌دی هه‌نگی شنۆ)) نه‌بێ، داوا ئه‌کات له‌گه‌ڵ
سه‌رتیپ ظه‌رالده‌وله‌ یه‌کتری به‌ین و ده‌رباره‌ی لیپوردن و رێکه‌وتنی په‌یمان گفتوگۆ
بکه‌ن، به‌لام له‌ژێره‌وه‌ جگه‌ له‌جێبه‌جێ کردنی پلانیکی نیاز خراپانه‌ هیچی تر
نه‌بو))^{۸۲}.

هه‌مان نوسه‌ری له‌و سه‌رده‌مه‌دا په‌یامنی‌ری رۆژنامه‌ی((حبل‌المتین))ی فارسی
بوه‌ که‌ له‌که‌له‌که‌تمی هه‌یندستان ده‌رئه‌چو، له‌گه‌رمی روداوه‌کانی ئهو رۆژانه‌دا،
له‌رپۆرتیکیا که‌ له‌ژماره‌ی ۳۳-۳۴ی رۆژی ۳۰ ئه‌یلولی ۱۹۳۰ بڵاوی کردۆته‌وه‌،
روداوی کوشتنی سمکۆ به‌مجۆره‌ نه‌گیرته‌وه‌:

((له‌ره‌ضائییه‌وه‌: ئاشنایانی میثروی نیران به‌ ته‌واوی ئه‌زانن که‌ ئه‌یسماعیل
ئاغای سمکۆ له‌یاخیانی گرنگی نازه‌ربایجان و یه‌که‌مین سهرانی ئه‌شراری ملک
ئه‌لطانفی بوه‌و ماوه‌ی ۲۰ سالی ته‌واوه‌ نازه‌ربایجانی کردۆته‌ مه‌یدانی تالان و
راوهرۆت و ئامانجی هیوا پیسه‌کانی. تاوێ له‌گه‌ڵ قشونی قه‌یسهری روس هه‌نگاوی
ئه‌ناو داوای ئه‌وه‌ی زه‌هری له‌وان ته‌داو خیانه‌تی لی نه‌کردن، ئه‌نجا ئه‌چوه‌ پال
قشونی تورک. به‌پێچه‌وانه‌وه‌ هه‌مان کاری خۆی له‌روانگهی هه‌لپه‌رستی و
فیلبازییه‌وه‌ دوباره‌ نه‌کرده‌وه‌و ئه‌چوه‌وه‌ ناو قشونی روسه‌وه‌. له‌داوای ته‌واوبونی
جهنگی جیهانی هه‌مان ره‌فتاری له‌سنوره‌کانی نیران و تورکیا و عیراقدا نوێ
نه‌کرده‌وه‌و، له‌و ناوه‌دا زه‌هری گه‌وره‌ی به‌رضائییه‌(ورمێ) و سه‌لماس و سه‌بلاخی
موکری(مه‌ه‌باباد)گه‌یانده‌و، بو بوه‌ هۆی کوشتارو هه‌زاران خوێنپێژی.

تا ئه‌وه‌ بو له‌ ۲۲ی تیر مه‌ له‌گه‌ڵ ۲۰۰ سواره‌و پیاده‌ی خۆی هاته‌ شنۆ،
به‌ده‌ربهرینی په‌شیمانی داوای لیپوردنی شاهنشاهی خاوه‌ن عه‌ظه‌مه‌تی په‌هلوی
کرد. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی به‌زیی و دله‌رمی شاهنشاهی به‌توانای په‌هلوی شامیلی حالی
هه‌مو چینه‌کانی ره‌عیه‌ت له‌لای هه‌موان رۆشن و دیاره‌، بۆیه‌ وا چاوه‌روان نه‌کرا
که‌ ئه‌بجاره‌ سمکۆ به‌دروستی هاته‌یت و رێگهی راستگویی بگه‌ی.

به لām دوايي دهرکوت که دیسانموه ریڼگي تفره دانی گرتوته پيشو، خديالي خيانه تيکي تري هديو نه دیوئ سمرله نوئ ناگري فساد هډل بکاو فيتنه يه کی تازه بنیتموه، ثموه بو که فرماندهی لشکری شیمالغروب سمرتیب ظفرالدوله پهی بنیازی خراپی برد بو. ریوشوینی بو ثم مسمه له یه داناو به ته گیری پسند کراو فرمانی پتویستی دهرکرد. همره کو پیشه کی له لایین فرماندهی بهرینزی لشکروه پیش بینی کرا بو له ۲۷ی تیر ماهه د به تمواوی دهرکوت و ناشکرا بو، واته نه یویست لمو رژه دا بیره پیسه کانی خوی جیبه جی بکاو دوا پلانی خیانه تی تاییدت به خو نه غام بدا. به لām ناگای لمو نه بو، هلمومرجی نیستای نیران ناکرئ له گهل سمرده مه کانی پیشودا بهراورد بکرئو، چون کاربه دهستانی نیستای لشکری شاهنشاهی بیدارنو له نیازی دشوار ناگادارنو ثموه له دلی خانیان دایه نهی خویننموه.

له کاتیکا لمه ساعتی دیاری کراودا، سمکو نیازی له گهل ناغای سمرهنگ صادق خان خراب بو، به لām نیزامییانی نازا که چاودیری هلمومرجه که بون کومتنه بهرگریو، ته قو توق دهستی پی کردو تا ۴ ساعات له شمر رابورد ناگری شمر دريژهی هبو. سمره غام لمو تیکهه لچوندها سمکو کوژراو، خسرووی کورپشی به سهختی بریندار بو.

کسه کانی سمکو بو بردنموه لاشه کی شمریان کرد، کوره کیان هله گرتو هه لاتن.

رژوی ۲۸ی تیر ماه ترمی سمکزیان هیئایوه ره ضاییه. خه لکی زور لیکراو که همزاران کوستو میلو نه ها زیانو سوکایه تییان لی دی بو، دلسوتاو بون، بو سهرکردنی لاشه کی له نوتومبیلی هه لگری ترمی سمکو، هیرشیان هیئایه سمر بهرپوه بهرایه تی دژبانی و له لایین خه لکوه دهنگی همر ناسای بژی شاهنشاهی معزن په هلموی خلد ملکه سولتانمو، بژی فرماندهی گموره نازای نازه ربایجانو، پایه داری نیزامییانی نازا، شاری له مرزانو نه گه یشته ناسمان. ۲۹ی تیر ماهی ۱۳۰۹/۲۰ی جولای ۱۹۳۰) ۸۳.

عه لی دهقان، نوسهریکی تر له روداوه کانی ورمی دا به مجوره باسه که نه گپرتیموه: ((سمکو ماوهی دو سال له سمر سنوره کانی نیرانو تورک ناواوه سمرگردان بو، تا له سالی ۱۳۰۳ دا له لایین ده ولته تی نیرانموه ریڼگه درا له خاکی نیران دا دانیشتی، به لām له بهر ثموه تاوانکاریکی زگماک بو، دیسانموه نارام دانه نیشت، چندن جاری سواره کانی ثمو شمراو تییان نه وانندو به هوئی هیزه کانی ده ولته تموه سمرکوت نه کران. جارتکیان خوی له گهل ۷۰۰ کس له سوارو پیاده کانی هه لی

کوتایه سر هیزه‌کانی ده‌لەت، بەلام ئەجارەش بەتیکشکانی تەواوە سەرلەنوێ هەڵاتەو بۆ ناو خاکی تورکیا.

سەمکۆ لەسنورەکانی تورکیا و ئێراندا تا ساڵی ۱۳۰۹ مۆتەواری و سەرگەردان بو، لەو ساڵدا پەیمانیکی بۆ فرماندەیی ئەو کاتی پادگانی شەنۆ، سەرھەنگی دوهم صادق خانێ نوروژی نارد "ئەیموێ لەسنوری تورکیا- ئێراندا بێیەنێ. سەرھەنگ صادق خان دەعوەتەکی ئەموی قوبوڵ کردو چو بۆ سنور بۆ لای. ئیسماعیل ناغا لەگەڵ خورشید ناغای سەرۆکی ئێلی ھەریکی کە لەگوردانی یاخی و ئەشرا بو. سەرھەنگ صادق خانیان بێنی و لەگەڵی ھاتن بۆ شەنۆ.

لەو کاتەدا سەرلەشکر مقەم فرماندەیی لەشکری ۳ی تەموریز بۆ بەسەربردنی ئیجازە لەتاران بو. ھەر کە ئەو ھەوڵە بەتاران گەشت، شاھنشاهی فەقید دەسبەجێ فرمان بەسەرلەشکر مقەم ئەدا بگەریتەو نازەربایجان سەمکۆ لەناو بەری. سەرلەشکر مقەم ھەریکە گەشتەو تەموریز سەرھەنگ ھاشمی فرماندەیی ھەنگی سەپەبان رائەسپێتی لەگەڵ یدک اسواران لەگەڵ فرماندەیی لەشکر بکەونە رێ. لەشەرەفخانەو فرمان ئەدا بەرەزانیە یدک گوردان پیادە بۆ عەمەلیاتی نیزامی نامادە بن. لەنیووی شەوا ئەچنە رەزانیەو، سەرگورد ھاشمی بەبێ دواکەوتن گوردانی پیادە لەگەڵ خۆی ئەبات و لەدەرەیی قاسملو وە بۆ گرتنی ئەو بەرزاییانە بەسەر شەنۆدا ئەیان روانی کەوتە رێ، ۳ کەس استوارو گروھبان ئەنێرن بۆ شەنۆ، ھەوڵ ئەبەن کەسەیی تیمسار سەرلەشکر مقەم بۆ بێیەنی سەمکۆ دیتە شەنۆ.

روژی ۲۷ی تیرماھی ۱۳۰۹ بریار بو سەر لەشکر مقەم بچیتە شەنۆ سەمکۆ بێیەنێ. پاش نیوەرۆی ئەو رۆژە سەمکۆ لەگەڵ تاقمی لەسوارەکانی و کورەکی بۆ پیشوازی لەسەر لەشکر موقەدەم چوونە دەرەوی شار. ئەموی ریزیان بەست و بۆ بەجێھێنانی ریشوینی پیشوازی نامادە بون. تا ئێوارەیکە درەنگ هیچ ھەوڵێ لەگەشتنی تیمسار مقەم نایێ. لەم کاتەدا ئاگاداریان ئەکەن بەھۆی خراپ بونی ئوتومبیلەو ھاتنی تیمسار کەوتۆتە سەبەینێ. ئیسماعیل ناغاش ئەگەریتەو بۆ شەنۆ.

پیشەکی سەرھەنگ صادق خان کارەکی رێک خست بو. کەسانی چەکداری لەشەرتانی ئەمێندا لەبۆسەدا دانا بو. پاش ئەو ئیسماعیل ناغا گەشتە کۆلانەکە، لەبەلەخانەکەو گوللەبەکیان پیو نا. ئیسماعیل ناغا پاش پێکرانی ئەیموێ ھەلێ، بەلام کە ئەبێنێ کورەکی ئەمویدا بەجێ ماو، ئەگەریتەو سەری بیا، ئەوسا گوللەبەکی تری بەر ئەکەوێ و تەواو ئەبێ. خورشید ناغای سەرۆکی ئێلی ھەریکەش ھەر ئەمویدا ئەکوژێ.

لهو کاته‌دا سەرگورد هاشمی ئهو به‌رزایانی گرت بو که‌ئهی روانی به‌سەر شنۆ‌دا، شو ده‌سو پێوه‌نده‌کانی سمکۆی له‌شنۆ راونا. به‌یانی رۆژی دوایی ئه‌شار ۳ جار هێرشیان هێشایه‌ سەر شوینه‌کانی له‌شنۆ، به‌لام له‌به‌رئهو‌ی سەرگورد هاشمی پێشه‌کی شوینه‌ دیفاعیه‌کانی گرت بو، نه‌یان توانی شار بگرن و لاشهی سمکۆ به‌نه‌وه.

لاشهی سمکۆیان برده‌ ره‌ضائیه‌ دوسێ رۆژ بۆ ته‌ماشای کردنی گشتی خه‌لک دایان نا. یه‌کێ له‌ژنده‌کانی که‌ له‌ره‌ضائیه‌ بو سه‌یری لاشه‌که‌ی کردو ناسینه‌وه که‌ئهو لاشهی سمکۆیه‌، چونکه‌ ئهو وتی په‌نجی سه‌بابی سمکۆ مار گه‌ستویه‌تی و، دو گرتی په‌نجی خۆی به‌خه‌نجر بری بو، ئهو‌ش باشت‌ترین نیشانه‌ی ناسینه‌وه‌ی له‌شی سمکۆ بو. پاش ۳ رۆژ جه‌نازه‌که‌یان هه‌لگرت و له‌ده‌ره‌وه‌ی ده‌روازه‌ی هه‌زاران نزیک جو‌گه‌ی ده‌وار به‌خاکیان سپارد^{۴۴}.

سه‌رتیپ حه‌سه‌ن مقدم له‌رۆژی ۳۰ی تیری ۱۳۰۹دا خۆی به‌بروسکه‌ به‌جۆره‌ کوشتنی سمکۆی به‌وه‌زاره‌تی جه‌نگ راگه‌یاند: وه‌زاره‌تی جه‌لیلی جه‌نگ

به‌دوی راپۆرتی نوسراوی ژماره‌ ۲۳۶۷ و ته‌له‌گرافی ژماره‌ ۲۹۹۷ ته‌خاته به‌رچار

له‌ده‌رووبه‌ری هاتنی به‌نده‌ بۆ ره‌ضائیه‌ له‌و راپۆرتانه‌وه‌ که‌ له‌حکومه‌تی نیزامی شنۆ ده‌رکوت که‌سمکۆ دیسانه‌وه‌ خواوه‌نی به‌وپای راست و دروست نیه‌و له‌م ۳ رۆژی مانه‌وه‌ی‌دا له‌شنۆ به‌شینه‌یی به‌ناوی دیده‌نییه‌وه‌ هه‌ندێ له‌کورده‌ ره‌وه‌نده‌کانی ده‌ره‌وه‌ی له‌خۆی کۆکرد‌وه‌وه‌، ئاماده‌ نه‌بوو به‌جێته‌ ناوه‌ندی له‌شکرو، له‌لایه‌کی ته‌وه‌ درێژه‌ پێدانی مه‌سه‌له‌که‌و گفتوگۆ له‌گه‌ڵ ئهو باش نه‌بو و که‌لکی نه‌بو له‌به‌رئهو‌ه شوی ۲۷ی ئه‌م مانگه‌ ۳ ستون به‌م پێیه‌ی خواروی له‌رتگه‌ی جیا‌جیاوه‌ نێرد‌رانه‌ شنۆ:

یه‌که‌م، یه‌ک ستون له‌ره‌ضائیه‌ که‌پێک هات بو له‌یه‌ک گوردانی پیاده‌و یه‌ک گوروه‌ان موسه‌ئسه‌ل.

دوهم، یه‌ک گوردان له‌سابلاخه‌وه‌

سێهه‌م، یه‌ک ستون سوار که‌پێک هات بو له‌که‌مرته‌کانی سواری که‌ له‌به‌رده‌ست ئه‌رکاخه‌رب سیار له‌شکر له‌توریزه‌وه‌ له‌گه‌ڵ خۆم هێنا‌بووم، فه‌رمان به‌ساخ‌لوی شنۆش درا که‌ئاگاداری سمکۆ بکه‌ن ده‌سه‌جی به‌ره‌و توریز به‌جی یا ناوبراو چه‌ک بکه‌ن، له‌حاله‌تی یاخی بون دا ناوبراو و که‌سه‌کانی ئیعدام بکری‌ن. به‌و جۆره‌ی چاوه‌ڕێ ئه‌کرا ناوبراو له‌چون بۆ ناوه‌ندی له‌شکر سه‌ره‌په‌چی کردو چه‌کیشی نه‌دا

بدهدستهوه، بۆیه هیزهکانی ساخلو ئهرکهکمی خۆی بهجئ هیناو، ستونه
 نیردراوهکانیش کهزۆر بهزویی جولابون لهنیواریتی ۲۷دا شنۆیان دهوهردا بو. سمکۆ
 خۆی کوژراو لهکهمسهکانیشی زۆری کوژرانو بریندار کرانو ئهوانی تر ههلاتن و
 تهعقیب نهکرتن. وا بهشانازییهوه ئهخریته بهرچاو کوتایی بهژیانی نهنگینی ئهم
 عونصوره مفسده جویه هینرا. بهم بۆنهیهوه جولانی ئهو ستونانی مهئموری
 عمهلیات بون تارادهیهکی زۆر مایه سهرنج راکیشان بو“ دو ستونی پیادهی
 رهضانیه ماوهی دوانزه فرسهخیان بهههژده سهعات بهپێ بری و ستونی پیادهی
 سابلآخ ماوهی ده فرسهخی بهشانزه سهعات بری و ستونی سوار بهو پهری خیرایی و
 باش نهجامییهوه توانییان بگهن بهتهجماسی تهواوی فهرمانهکهیان و باشی پهروهده
 کردن لهژیانی نیزامییانی وهزیفهی یهکسالهدا بهتمواوی سابت کرد.

رهضانییه

سهعات ۹ی ۲۷/۴/۹

ژماره ۲۴۱۱سیار

فهرماندهی لهشکری شیمالغرب

سهرتیپ حسن مقدم^{۸۰}

- ^۱ احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، ج ۱۴، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۳، ص ۷۱
- ^۲ کسروی، هـ س، ل ۱۱۰.
- ^۳ کسروی، هـ س، ل ۱۱۲.
- ^۴ کسروی، هـ س، ل ۱۱۹.
- ^۵ کسروی، هـ س، ل ۱۲۰.
- ^۶ د. محمد جواد شیخ الاسلامی، سیمای احمد شاه قاجار، جلد یکم، نشر گفتار. تهران، ۱۳۶۸، ص ۴۲۲-۴۲۴.
- ^۷ د. جواد شیخ الاسلامی، اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا درباره قرارداد ۱۹۱۹ ایران و انگلیس، ج ۱، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۵، ل ۲۰۹-۲۱۴.
- ^۸ هـ س، ل ۲۰۵.
- ^۹ هـ س، ل ۲۰۹-۲۱۴.
- ^{۱۰} هـ س، ل ۲۲۲.
- ^{۱۱} هـ س، ل ۲۴۴.
- ^{۱۲} هـ س، ل ۲۹۳-۲۹۵.
- ^{۱۳} هـ س، ل ۲۶-۲۷.
- ^{۱۴} هـ س، ل ۱۸.
- ^{۱۵} هـ س، ل ۲۹۶.
- ^{۱۶} المس بیل، فصول من تاریخ العراق الحديث، ترجمة جعفر الحیاط، بغداد، ۱۹۷۱، ص ۲۱۶.
- ^{۱۷} پروانه: نمونه ۱۲ ای به‌شی دوه‌می نهم باسه
- ^{۱۸} ده‌بارهی علی ناغا پروانه به‌لگه‌گانی ژ ۳۲۵ و ۳۳۴ و ۳۳۵ و ۳۳۶ و ۳۴۸ و ۳۶۵ و ۳۶۶ و ۳۶۷ و ۳۶۸ و ۳۷۲ و ۳۷۳، واحد نشر اسناد گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی، ج ۲، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، ۱۳۶۹.
- ^{۱۹} پروانه: نمونه ۱۸ ای به‌شی دوه‌می نهم باسه
- ^{۲۰} ایرج افشار (سیستانی)، مقدمه ای بر شناخت ایلها، چادر نشینان و طوایف عشایری ایران، ج ۱، تهران، ۱۳۶۶، ص ۱۵۹.
- ^{۲۱} بۆ ناگاداری زۆرتر له‌سه‌ر ژیان و بنه‌ماله‌ی سمکۆ پروانه: روژنامه‌ی ((بانگی کوردستان)) ژ ۲، س ۱، سلیمانی، ای ناغستوسی ۱۹۲۲ "ژ ۳، س ۱، ۲۱ ای ناغستوسی ۱۹۲۲" سمایل خان (سمکۆ)، گوژاری ((روژێ نوێ)) ژ ۱۲، س ۱، سلیمانی، مارتی ۱۹۶۰، ل ۵۰-۵۴ "علاء‌الدین سجادی، شوژشه‌گانی کورد و کوردو کۆماری عیراق، به‌غداد، چاپخانه‌ی مه‌عاریف، ۱۹۵۹" مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، ج ۱، تهران، زوار، ۱۳۵۷، ص ۱۳۶-۱۳۷ "ایرج افشار (سیستانی)، مقدمه ای بر شناخت ایلها، چادر نشینان و طوایف عشایری ایران، ج ۱، تهران، ۱۳۶۶، ص ۱۵۴-۱۶۹.

- ²² جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنه، ج ۲، تهران ۱۳۶۶، ص ۴۸۲.
- ²³ تمدن، س ن، ل ۱۹۲-۱۹۳.
- ²⁴ کسروی، س ن، ل ۸۳.
- ²⁵ رفیق حیللی، یادداشت، بهشی دوه، چاپکودنه‌وی عه‌مه‌دی، سه‌قز، ل ۵۴۸.
- ²⁶ حسین مکی، تاریخ بیست ساله ایران، ج ۱، ج ۴، تهران، نشر ناشر، ۱۳۶۳، ص ۲۳-۲۵.
- ²⁷ حلی، س ن، ل ۵۷۰ "گفتوگوی سمکزو مصطفی پاشای یاملکی
- ²⁸ کسروی، س ن، ل ۸۳۲ "درباره‌ی هه‌مان روداو پروانه: علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۸، ص ۵۵۴ "بانگی کوردستان، ژ، سلیمانی، ۲۱ ی ناغستوسی ۱۹۲۲.
- ²⁹ علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۸، ص ۵۵۵، محمد تمدن، اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضائیه، تهران "چاپ اسلامی، ص ۳۱۹.
- ³⁰ کسروی، س ن، ل ۸۳۸ "تمدن، س ن، ل ۳۲۰
- ³¹ تمدن، س ن، ل ۳۲۱.
- ³² ه س، ل ۳۲۲.
- ³³ ه س، ل ۳۲۲.
- ³⁴ ه س، ل ۳۵۱. نه‌ویش رای گوئی‌زاده له: روژنامه‌ی ((تجدد)) یه‌کشه‌مه ۱۲ ثور (اردیبهشت) ۱۲۹۹، ته‌وریز
- ³⁵ ه س، ل ۳۲۲.
- ³⁶ ه س، ل ۳۲۸.
- ³⁷ ه س، ل ۳۳۰-۳۳۱.
- ³⁸ ه س، ل ۳۳۷.
- ³⁹ کسروی، س ن، ل ۸۵۵.
- ⁴⁰ مکی، س ن، ج ۱، ل ۱۳۴.
- ⁴¹ حاج مخبر السلطنه هدایت، خاطرات و خطرات، ج ۴، تهران، زوار، ۱۳۶۳، ص ۳۲۴ "تمدن، س ن، ل ۳۵۹.
- ⁴² تمدن، س ن، ل ۳۷۴.
- ⁴³ هدایت، س ن، ل ۳۲۶-۳۲۵ "تمدن، س ن، ل ۳۶۴.
- ⁴⁴ نهم گفتوگویی سمکزو حاجی مصطفی پاشای یاملکی له نارشیفی به‌ریتانی‌دا دۆزراوته‌وه. مامۆستا محمد رسول هاوار کردویه‌تی به‌کوردی و له‌گۆفاری ((مامۆستای کورد)) سویدی‌دا بلاری کردۆته‌وه. نه‌وانه‌ی ناو نهم باسه‌هه‌موی له‌و وەرگیراون.
- ⁴⁵ علاءالدین سجادی، میژوی نه‌ده‌بی کوردی، به‌غداد، چاپخانه‌ی مه‌عاریف، ۱۹۵۲، ل ۵۵۲.
- ⁴⁶ پروانه وەرگیراوی عه‌ره‌بی باسه‌که‌ی مارتین دهریاره‌ی شوکاک و سمکزو، گۆفاری کاروان، ژ ۱۴۴.
- ⁴⁷ تمدن، س ن، ل ۳۶۹.

- 48 هـ س، ۳۷۱.
- ⁴⁹ سجادی، س ن، ل ۵۵۳.
- ⁵⁰ بۆتەوای ژماره‌کانی پروانه: ((بانگی کوردستان)) کۆکردنه‌وه له‌سه‌ر نویسنی: جه‌مال خه‌زنه‌دار، به‌غداد، ۱۹۷۴.
- ⁵¹ احمدی پور، تاریخ پیدایش و خدمات دودمان پهلوی، ص ۶، وه‌رگیراوه له: دهقان، س ن، ۵۸۹.
- ⁵² کتا ئیستا سه‌رچاوه‌یه‌ک له‌به‌رده‌ست دا نیسه جوۆی شه‌ره‌کان له‌باری سه‌ره‌نجی کوردوه به‌گیریته‌وه، به‌دریژی باسی تێکه‌له‌چون و پلائی جه‌نگی نازاد کردنی شوینه‌کان و هێرش و به‌رگری بکا.
- ⁵³ حلمی، س ن، ل ۵۱۶.
- ⁵⁴ مکی، س ن، ج ۲، ل ۱۱۵-۱۱۰ تمدن، س ن، ل ۳۸۱-۳۸۲.
- ⁵⁵ مکی، س ن، ج ۲، ل ۱۱۵-۱۲۶ دهقان، س ن، ل ۵۹۲-۵۹۳ "ملك الشعرا بهار، تاریخ احزاب سیاسی ایران، تهران، ۱۳۵۷، ص ۲۶۵" سروان احمد کاویسانپور، تاریخ رضائیه، ص ۱۷۲-۱۷۳.
- ⁵⁶ مکی، س ن، ج ۲، ل ۱۲۷.
- ⁵⁷ بهار، س ن، ل ۲۶۶.
- ⁵⁸ مکی، س ن، ج ۶، ل ۱۹۸.
- ⁵⁹ رمزی قزاز، بزوتنه‌وه‌ی سیاسی و روشنبیری کورد له‌کوژایی چه‌رخێ نۆزده‌هه‌مه‌وه تا ناوه‌راستی چه‌رخێ بیست، سلیمانی، چاپخانه‌ی ژین ۱۹۷۱، ل ۱۳۸.
- ⁶⁰ حلمی، س ن، ل ۶۰۶-۶۰۵.
- ⁶¹ لمس بیل، س ن، ل ۲۱۵-۲۱۶.
- ⁶² قزاز، س ن، ل ۱۵۶-۱۶۰.
- ⁶³ الفیید عبدالرزاق الحسنی، تاریخ العراق السياسي الحديث، ج ۳، ط ۶، بیروت، دار الکتب، ۱۹۸۳، ص ۳۴۸.
- ⁶⁴ مکی، س ن، ل ۱۲۶.
- ⁶⁵ حلمی، س ن، ل ۵۱۶-۵۱۷ و ۶۰۸ تا ۶۰۹.
- ⁶⁶ نه‌دمۆنس ته‌لێ رێگه‌مان نه‌داوه بیته هه‌ولێر، سه‌رچاوه کوردیه‌کان ته‌لێن له‌به‌ر نانه‌مین بوئی له‌تینگلیز خۆی نه‌چۆته هه‌ولێرو چۆته به‌هرکه.
- ⁶⁷ سیسیل جی. ادموندز، کردها تورکها عرب ها، ترجمه ابراهیم یونس، تهران، روزبهان، ۱۳۶۷، ص ۳۳۵-۳۳۶.
- ⁶⁸ قزاز، س ن، ل ۱۵۶-۱۶۰.
- ⁶⁹ هه‌فته‌نامه‌ی ((وۆژی کوردستان)) ژ ۷، ل ۴۳-۴۴.
- ⁷⁰ حلمی، س ن، ل ۵۹۹-۶۰۴.
- ⁷¹ ده‌ریاره‌ی مه‌زبه‌ته‌که‌و گفتوگۆی کورد- تورک پروانه: حلمی، س ن، ل ۱۱۷ تا ۱۴۷.

⁷² حلمی، س ن، ل ۵۶۸.

⁷³ نه د مونس، س ن، ل ۳۴۴.

⁷⁴ قزاز، س ن، ل ۱۷۶-۱۷۷ "بۆ وینهی هه نیدی له م به یانانه پروانه: نه کرمی مه جودی سالحی ره شه، شاری سلیمانی، ب ۲، ده زگای روشنبیری و بلاو کردنه وهی کوردی، به غداد، ۱۹۸۹، ل ۳۵۸-۳۶۱.

⁷⁵ ((روژی کوردستان)) ژ ۸، سلیمانی، ۱۰ ی کانونی ثانی ۱۳۳۸/ ۲۳ ی جمادی الاولی ۱۳۴۱.

⁷⁶ حلمی، س ن، ل ۶۰۸-۶۰۹.

⁷⁷ بۆ درێژهی چونی سمکۆ بۆ وان و گفتوگۆکانی پروانه: قزاز، س ن، ل ۱۶۴-۱۷۰ "بۆ یاسی ئاسوریه کان پروانه: الحسنى، س ن، ج ۳، ل ۳۱۶.

⁷⁸ مکی، س ن، ج ۴، ل ۴۷۰-۴۷۲.

⁷⁹ هـ س، ل ۸۱-۸۸.

⁸⁰ هـ س، ل ۳۰۴-۳۰۷.

⁸¹ الحسنى، س ن، ل ۳۴۸-۳۴۹.

⁸² تمدن، س ن، ل ۳۹۶.

⁸³ هـ س، ل ۴۱۳-۴۱۶.

⁸⁴ دهقان، س ن، ل ۵۹۵-۵۹۹.

⁸⁵ مهدي نیا، س ن، ل ۵۶۷.

۷. له پهلواوینزی میژوی نه رده لان دا

مه ستوره: (۱۲۲۰-۱۲۶۴): نوسه ری ((تاریخ اردلان))

-۱-

بنه ماله که ی

باپری مه ستوره: محمد ناغا، که له زوری ((فتوحات)) ی خوسره و خانی گه ورده دا به شدارو، خه زوری نه مانوللا خانی گه وره و یه کی له باوه پیتکراوه نزیکه کانی بوه. بۆ کوژدنه وهی باجو سه رانه و، بۆ به شداری له شه پرو له شکر کیشیه کانی دا. بۆ نوینه رایه تی له ده رباری قاجار دا.

باوکی مه ستوره: نه بولحه سمن به گ کوری محمد ناغا، ژنبرای نه مانوللا خانی گه وره و بریکاری حوسه ینقولی خانی خوشکه زای بوه. نه میش باوه پیتکراویکی نزیکی نه مانوللا خانی گه وره بوه. سه ربه رشتی زه ماوه نندی گواستنه وهی کچی فده تعه لی شای قاجار بۆ خه سره و خانی ناکام نه م کردویه تی.

مامه کانی مه ستوره: ئیبراهیم ناغاو ئیسماعیل ناغا هر یه که پله یه کی به رزیان هه بوه و، میرزا عه بدوللاش مونشی دیوان بوه. (حدیقه: ل ۳۲۱). میرزا عه بدوللای مونشی (ره ونه ق) نوسه ری: ((ته ذکراهی حدیقه ی نه مانوللاهی)) یه، که ژیاننامه ی شاعیره فارسی بیژه کانی نه رده لان نه گیریتسه وه و، نمونه ی شیعه رکانیان نه نویژ، عه لی نه کبه ری ناموزایشی نوسه ری: ((حدیقه ی ناصری)) و ((تاریخ الاکراد)) هه.

دایکی مه ستوره: له بنه ماله ی میرزا عه بدوللای وه زیر بوه.

بنه ماله ی باوکی مه ستوره: ((قادر)) و، بنه ماله ی دایکی: ((میرزا عه بدوللای و وزیر))، هه ردوکیان، له بنه ماله ده وله مهن و ده سپویشته و کانی سنه بون. به تاییه تی بنه ماله ی وه زیر هه میشه ده ورکی کاریه گریان هه بوه له ژیان سیاسی، دارایی جهنگی.. داووده زگای حوکرانی نه رده لان دا.

له دا یکبونی

ما هسره د کچی نه بولخه سڼ بدگ، وه کو عه لی نه کبه ری ناموزای له
(حدیقه: ل ۳۲۱-۳۲۲) دا نویسیویتی له ته مه نی ۴۴ سالی دا له ۱۲۶۴ دا
مردوه، بدم پیښه نه بی له ۱۲۲۰ دا، له باوه شی نه م خیزانه نه جییزاده یه دا له دایک
بو بی. رهنګه هه واله که ی نه م له هی نویسه رانی تر دروسته تی.

په روه رده خویندنی

مه ستوره نوبه ر واته یه کم منالی دایک و باوکی بو، له بهر نه وه باوکی
بایه خی به خویندن و په روه رده کردنی داوه. خو ی له م باره یه وه نه لی: ((پاش نه وه ی
له سای... خودای له هه مو شتی هه رازترو، له په نای به زه یی و داوه ری بی هاوتا،
له زگی دایکمه وه که و تمه باوه شی په روه رده ی باوکه وه... له فیه ری نه خشی
نیوچاوانی به هره و هیزی بینای به خشنده گی و له بهر که تی نه و نه خته ری
چله پویه زانست و خو ری گه ردونی ناوه زه که مه یلی سروشتی و شه و قی
راسته قانی په روه رده کردنی منالان و به هیز کردنی جگه رگوشان دا زور بو،
به تاییدت منی یه کم گولی نه و گولشه نه و نوخسه نه مامی نه و چه مه نه،
که ده ستم خامه ی ناشنایی گرت و چاوم به نامه ی روشنایی هه لیئا، ناو به ناو
مه یلی سروشتیم و ناره زوی زگماکم به متالای کتیبان ده بزوت...)) (ل ۱۱).

شو کردنی

مه ستوره داستانی شو کردنی خو ی بدم جوړه نه گیریتته وه:
((به لآم له بهرایی فرمانه وایی دا (مه بهستی فرمانه وایی خه سره و خانی
ناکامه) له بهر که م نه زمونی، توشی چه ند هه لیه هات: باپرو باوک و
مامه کانی نویاری نه م کتیبه ی به بی تاوان کو ت و زنجیر کرد و زور به بی
به زه بیان و هه فتاریکی دزیوه سئ هه زار تمه نی به ناوی باجه و لی سندن.
سره غجام خودا کردی به دنیهادی و دلپسی به دکارانی بو ناشکرا بو له دوی
ناردن و به خه لاتی گرانبایی و شایان سهره رزی کردن...)) (ل ۱۹۸-۱۹۹).
خه سره و خان به وه وازی لی نه هیئان، به ده وله مه نی زانیون و، لای وابوه جگه
له سامانه که ی خو یان، سامان و دارایی حوسه ینقولی خانی باوکباریشی له لای
نه مان هه شار دراوه، بو نه وه ی سامانه که یان زهوت بکا، گینچه لیکی تری پی
کردن. له م باره یه وه مه ستوره نویسیویتی:

((له‌بەر ئه‌وه‌ی حوسه‌ینقولى خان زۆربه‌ی سامان و نه‌ختینه‌کانی له‌کن بنه‌ماله‌که‌ی منی که‌مینە دانا بو، نیوبراو سه‌باره‌ت به‌وه‌ که‌ له‌باوکه‌وه‌ پورزایشم بو، کاربه‌ده‌ستانی والی بۆ باوکمیان تی چاندبوو له‌داستانه‌که‌یان‌وه‌ وهر‌داو له‌و کاره‌که‌وه‌یان گلاندو ئه‌وه‌یان کرد به‌بیانو، ئه‌و سامان و نه‌ختینه‌یه‌ش که‌هه‌مان بو لیتمان داگیرکه‌نو ئه‌ویش ب‌ه‌نه‌ سه‌ر گه‌نجینه‌ به‌م مه‌به‌سته‌ حوسه‌ینقولىخانیان فریوداو به‌لیتی فه‌رمانه‌واپی ئیسفهندئابادیان دایى و ئه‌میش که‌هیشتا ساردی و گهرمی و تالی و سویری ژییانی بۆ که‌س تا سه‌ر نه‌ما‌ری نه‌چ‌ژت‌بو، به‌ته‌ما‌حی فه‌رمانه‌واپیه‌وه‌ پشتی له‌مافی خالۆو خوارزایی هه‌ل‌گه‌ردو پاشان به‌بیانوی به‌سه‌رکه‌رده‌وی یه‌کێ له‌ناموزاکانمان که‌نه‌خۆش که‌وت بو له‌دواى باوکی نارد، هه‌ر که‌باوکم گه‌یشه‌ ئه‌وی، حوسه‌ینقولىخان کۆزیکى به‌ست و له‌دژی والی ده‌ستیان به‌وتوو‌ژ کرد، به‌لام له‌ده‌ره‌وه‌، چه‌ند که‌سیکی له‌پشت په‌رده‌وه‌ لی راگرت بون، گوێ یان له‌هه‌مو که‌ین و به‌ینه‌که‌ گرت بو. ئه‌و شه‌وه‌ بۆ سه‌بینی عه‌مه‌د به‌گ و مسته‌فا به‌گ کورانی فه‌تح عه‌لی به‌گی وه‌کیل و نه‌که‌به‌ر به‌گ، که‌ببو به‌مایه‌ی ئه‌م هه‌نگاه‌یه‌وه‌ سو‌لتانی کورێ نه‌زه‌ر عه‌لی به‌گ و نه‌بو له‌سه‌ن به‌گ باوکی ئه‌م که‌مینیه‌وه‌ مام و ناموزاکانی دیکه‌ی سه‌رله‌به‌ر فه‌رمانی کۆت و زنجیرکردن و زیندان کردنیان دراو هه‌مویان گیران به‌کۆت و زنجیرکراوییه‌وه‌ زیندان کران. پاش چه‌نانه‌ی فه‌تحه‌لی به‌گ و سو‌لتانیان له‌قه‌لای قه‌سلان‌دا کوشت. نه‌که‌به‌ریش به‌هه‌زار ته‌له‌که‌وه‌ ده‌هۆ، سا هه‌رچۆنی بو، سه‌ری خۆی رزگارکرد. مامی ئه‌م که‌مینیه‌یه‌ش، چونکه‌ هیچ تاوانیکى نه‌بو، ئازادکراو به‌به‌زه‌یی و دلا‌واپیه‌کی زۆره‌وه‌ خه‌لات کراو ئه‌وه‌ بو بۆ پته‌وکردن و چه‌سپاندنی نیوان ته‌بابی و نیوان کۆکی له‌ئه‌نجام‌دا به‌ند و به‌نده‌واری هاوسه‌ریم له‌گه‌ڵ خوسه‌رو خان‌دا سه‌روبه‌ر نراو به‌وپه‌ری شان و شکۆه‌ پیم هاویشه‌ حه‌ره‌مه‌سراوه‌.)) (٢٠١-٢٠٢).

ره‌نگه‌ له‌و سه‌رده‌مه‌دا زۆر کچی سه‌نهی خه‌وی به‌وه‌وه‌ دی بی بیته‌ هاوسه‌ری گه‌وره‌ترین ده‌سه‌لاتداری ناوچه‌که‌: والی کوردستان، که‌هیشتا له‌ناوه‌راستی سه‌یه‌کانی ته‌مه‌نی‌دبو، به‌لام ئه‌م شوکرده‌ جو‌ری بو له‌سه‌ودای سیاسى و کۆمه‌لایه‌تی له‌نیوان والی زۆردارو بنه‌ماله‌ی قادی‌ری زۆرلیکراودا، بنه‌ماله‌ی قادی‌ری که‌چه‌کیان له‌نرخ‌دا داوه‌.

ئه‌گه‌ر له‌ ١٢٢٠ دا له‌دایک بویی، وه‌کو له‌ (تحفه: ٣٢٢) تی نه‌گه‌ین و، له‌ ١٢٤٤ دا شوی به‌خه‌سه‌روخان کردبی، وه‌کو مه‌ردۆخ ته‌لی، ئه‌وا ته‌بی به‌ ٢٤ سالی به‌بوکی بۆ حه‌ره‌مه‌سرا برا بی.

خوسرهو خان له ژيانې تايپه تي خوي دا پياوړتيا بې بهندوبار بوه. له م باره يوه (مستوره: ۱۹۸) نه لي: ((زوري هز له رابواردنو خوش گوزهراني ده كرد، دهنكي ناره زوي رابواردنو خوش گوزهراندني هم پياوه داستاني بارامي گوري له بيري خه لك برده بوه...))

(باباني: ۷۱) نه لي: روژاني ژياني به ((خواردنه وي مه وي موعاشه رتي ژناني زيونه ندام)) به سهر نه برد، هم رفتار ه كاري له دانيشتواني سنيش كرده، ((به مفاد الناس علي دين ملوكهم، همو نه عياني كوردستان به خواردنه وي پيكي ده ماده مو هاو نشيني روسپياني سوزانيه وه خهريك بون)).
(تحفه: ۲۰۳) نه لي: ((ناره زويه كي له نه ندازه به دهرې له ژيانو رابواردن هه يو، همو شه وي چل گوزارنيپيژو موسيقاژني ژنو پياو له مه جليسه كه دي تاماده نه بون...)).

خوسرهو خان، كاتي خوي به رابواردن له گه ل ژناني جوانو، خواردنه وي زوري مه وي به سهر برده. له نه نجامي ته مېش دا نه خوش كه وتوه، وه (باباني: ۷۲) نه لي: ((به هوي زياده روي له خواردنه وي مه وي دا توشي ماخولان بو))، يان وه (مستوره: ۲۰۳) ي هاوسه ري نه لي: ((توشي نه خوشي جهرك بو))، له هه ردو حالت دا نه لكهول نه بې هوي سهره كي نه خوشيه كه وي نينجا مردني بې. له ۲۱ رهيي ته و لي ۱۲۵۰ دا له ته مه ني ۲۹ سالي دا مردو، مستوره يش به گه نجې پيوه ژن كه وت. (مستوره: ۲۰۴).

مستوره له خوسرهو خان منالي نه بوه، شوي تريشي نه كرد و ته وه. به لام هويكه ي، حوسني جهان، ۳ كورو ۳ كچي هه بوه. پي نه چي تا شيرازه ي هم خيژانه به ته واوي هه لوه شاهه، مستوره له گه ل هم بنه ماله يده ژيا بې.

-۵-

كوچي بوسليماني و مردني

سالاني (۱۲۵۰-۱۲۶۴) كه به پيوه ژني به سهر برده، له ژياني مستوره دا سالاني كامل بون و پرستي زرو به رهمي گرانبه ها بون. هه له و ماوه يه ش دا بوه ((تاريخ اردلان)) ي ته واو كرده.

دواي مردني خوسرهو خان، نه رده لان له ناو گه رده لولي ناكوكي ناوخوي نه ميره كاني نه رده لان دا ناسايشي پيو، ژيانو، ساماني تي دا نه ماوه. حوسني جهان و توبا خانمي بوكي، جوت ه برا: رها قوليخان و نه مانوللاخان، مامه كانيان: محمد صادق خان، عه باسقولي خان... نه ك به زه بيان به دانيشتواني ولا ته كه دا نه ته هاته وه، به لكو به زه بيان به يه كتريش دا نه ته هاته وه، له سهر ده سولات و پاره

خەرىك بون يەكتىيان ئەھپارو، لە گەل خۆيان دەسلەتتى دىرىنەى بنەمالەى
ئەردەلانىشىيان بەرەو كۆيرىونەو ئەبرد.

دواى ئەوەى رەزا قولىخان و ئەمانوللآخانى بىر چەند جارى لەلای دەربارى
قاجار مىلى يەكتىيان شكاند، دەربارى قاجار بۆ ئەوەى ئاسايش و دەسلەت
بگىرىتتەو بۆ ناوچە كە، كەوتە سەر بىرى دانانى حاكىمك لەدەرەوەى بنەمالەى
ئەردەلان. خوسرەو خانى گورجىيان داناو، بە گەيشتنى حاكىمى نوئى ھەر لەرىگاھە
رەزا قولىخانى بەزنجىركراوى رەوانەى تاران كرد. دەستوپتەوئەكانى ھەردو برا:
رەزا قولىخان و ئەمانوللآخان، پەرەوازە بون. ھەندىكىيان بە كۆمەل روىان
لەشارەزور سلیمانى كرد. مەستورە لەم بارەىو نويسويتى:

((لەبەرەوتر باسماں كرد، كاتى كەخوسرەو خانى گورجى (ئەرمەنى) گەيشتە
ناوچەى كوردستان و بە بەلئىن و سوتىندى فراوان رەزا قولىخانى ھەلغىواند و بەلای
خۆى دای راکىتشا، محمد سولتان خان و سەرلەبەرى پىاوماقولاتى ولايەتى
ئەردەلان مال و ژن و مندالى والى و زوربەى خەلكى ئەردەلانىيان بەرەو ھەورامان
كۆچداو لەو كاتەدا من، نويسارى ئەم دىرآنە يەكئى لەو كۆچ كردوانە بوم. ھەر
كە گەيشتنە شوئىنى كەناوى ھۆشبارانىيە، ھەسەن سولتانی ھەورامى بەپىرى
كۆچكردوانەو ھات و بەشپۆھىەك كەشایانى پلەو پایەيان بى رى و رەسمى پىشواز
لئى كردنیانى بەجئى ھىنا.

لەو دەمەدا خان ئەحمەد خان كە لە گەل والى دا دورى نىو يەك قەپىلك و
ئەستىرەى يەك بورج بون، فەرمانپەرەى مەريوان بو، سەبارەت بەوەى كە والى
لە گەلئى دا نىوانیان خۆش نەبو، ئەمەى بەھەل زانىو، بەرەو ناوچەى ھەورامان
ھات و مرخى لەگرتنى كۆچ كردەكان خۆش كردبو، بەلام ھەر كە دىتى خەلكەكە
بەجارى دەستیان لەگيانى خۆيان شوشتەو ھەروا بەئاسانى خۆيان بەدەستەو
نادەن، لەو كارە كشایەو.

ئەو شەو كۆچ كردەكان كە لەھەزار كەس زیاتر بون، لەگوندى ھۆشبارانىيان
بەسەربرد. بۆ سەبەبىنى كەھىشتا رۆژ ھەل نەھات بو بنەو بارىيان راداو
لەرىگەىەكى ناھەموارو سەختەو، كەھەلۆى بەسەردا فریبا پەرى دەورەى و
مانگى پى سوكى ئاسمانى لىوہ تىپەرى با دەكەوتە خوارى بۆ نىو كەندەلان و
ھەلدىرى پەستى و ھەپرون بەھەپرون دەبو، تىپەرىن و بەگوندى لەگوندەكانى
شارەزور گەيشتن، كەنىوى سەرگەتەو لەوى لئى گىرسانەو. نىنجا لەوتیو محمد
سولتان و مىرزا عەبدوللای مونشى باشى چون بۆ سلیمانى و بەخزمەت عەبدوللآ
پاشاى بابان گەيشتن و رى و رەسمى پىشواز لئى كردنیانى بەجئى گەيانەدو

پیاو ماقولیکې له تہ کیان دا نارد بۆ ناوچہی شاره زور، بۆ تہوی تہو خہ لگہ به سہر
گونہ کانی شاره زوردا ببه شرتنه وه دابین بکرتین.

له باسی خونچهی باخی خوسره وانی، نویاوهی بیستانی کامه رانی،
تہ مانوللاخانی ثانی دا له بیرمان کرد له وه بدوین که له و کاتانه دا دلسوزانی
گیان فیدای تہو زاته هہر ده سته یه کیان که وتنه ولایتیکه وه هہر بریکیان
له بناریک دا گیزسانه وه. حوسه یین قولیخانی مامی تہ مانوللاخان که پورزای من،
نویساری تہم کتیبہش بو، روی له سلیمانی کردو به و پهری ریزه وه له وی پیتشوازی
لی کراو گیرسایه وه کاتیکیش هه والی کوچی تیمه ی بیسته وه خه لکینکی زوری
به تہ سپر هیستره نارد، سہد که سی له بنه مالہی تیمه بگویننه وه له لایه ن
خویشیه وه جینگه ی هیورین و گوزهرانی بۆ ناماده کردین و هہر یه که ی به پیی
پیداویستی خوی کومه ک و یارمه تی دہداو له خزمه تی دا کاتمان به خوشی به سہر
دہ برد، به لام پاش چہ نانی، چاره نوی خودا له خوش گوزهرانی تیمه رازی نه بو،
تہ وه بو له روزی ۱۴ ای مانگی زیلعیجہی ۱۲۶۳ ک (۱۸۴۶/۱۱/۲۳ ز) دا جہ نابی
حوسه یین قولی خان نه خوشی به سہری دا زال بو، له ماوه ی شہو و روژیک دا گیانی به
به دهشتی به رین شادبوو له پرسه که ی دا هہزاران سینہ ی بۆ هہل دران و منی
مه ستورہ ی سہر لی شتواوو دہر به دهریش له دوری لیک دابرانی تہو گیانه تازیزم
دوسی روژیکه له ش و رۆحم به به لای تای نه خوشییه وه ده تلیتسه وه. بزاین خودا
چیمان به سہر دینی و تاره زوی به چیه ...)) (ل ۲۳۶-۲۳۸).

مه ستوره به و چہ ند دیرہ کوتایی به میژوه که ی هیناوه، چونکه تہویش هہر له و
روژانه دا به پیی (حدیقہ: ۳۲۱-۳۲۲) له ۱۲۶۴ دا له تہ مہنی ۴۴ سالی دا
به هہمان دہر د کوچی دوابی کردوه.

-۶-

به ره ده کانی

پی تہچی ماهشہرف خانم به دانانی شیعر دهستی پی کردبی. له دہرگای
شیعره وه چۆتہ نار دنیای نویسنه وه، ((مه ستوره)) ی هہ لبراردوه به نازنای خوی.
((دیوان مستوره کردستانی)) سی جار چاپ کراوه:

جاری یه که م، سالی ۱۳۰۴ هیجری شه مسی، له سنه، له لایه ن حاجی یحیی
معرفت کردستانی یه وه چاپ و بلاو کراوه تہ وه.

جاری دوه م، سالی ۱۳۶۲ هیجری شه مسی، له تاران نشرما، له لایه ن دیوان
احمد کرمی یه وه.

جاری سییەم، بەهاری ٧٧، لەتاران انتشارات امیر بهادر، لەلایەن دکتەر صدیق صفی زاده (بۆرە کە ئی) یەوه.

شیعرەکانی ناو چاپی یە کەم و دۆهەمی دیوانە کە یە فارسیین. بەلام چاپە کە یە سەفە زاده جگە لەشیعرە فارسیەکانی ٤٦٢ بەیتی کوردی تی دایە. زۆری شیعرە کوردیەکانی بەهەرورامی هۆنیوەتەوه، بەزۆری شیوەنی بەکوئن بۆ مەرگی خوسرەو خانی ناکامی مێردی. هەندێ شیعی تریشی بەپاڵ دراوه. کە بەکرمانجی خوارو هۆنراوەتەوه، بەزمانە کە یە جووری دارشتنی دا لەشیعی ئەو ناچن.

بەقسە ی (صفی زاده: ١٦) دو کتییی تریشی نویسۆ: ((مجمع الادباء)) کەبیۆگرافی شاعیرانی کوردەو، ((رسالە ی شرعیات)) کەباسی بنچینەکانی عەقاید و ئەحکامی ئیسلام ئەکا.

(مجمع الادباء) ی جاری ئەبەرەستدا نیەو، کتیبە کە یە تریشی لەژێر ناوی (عقائد) سالی ١٩٩٨ لەستۆکھۆلم (سوید) لەلایەن عەبدوللای مەردۆخەوه بەپیشەکی و لیۆکۆلینەوی تیرو تەسەلەوه بلۆکراوەتەوه.

لێرەدا من خۆم لەقەرە ی شیعرەکانی نادەم، ئەوه بەجی ئەهیلەم بۆ شارەزایانی مەیدانی ئەدەب براو کتیبە کە یە تریشی بەجی ئەهیلەم بۆ خەلکی کە. ئەوه ی من مەبەستمە کتیبە میژوویە کە یە تی: ((تاریخ اردلان)).

((تاریخ اردلان)) ی ((مەستورە کوردستانی)) ی بەهیمە تی ((ناصر آزادپور)) سالی ١٣٤٣ ه. ش، لە ((چاپخانە بهرامی)) لەسنە چاپ کراوه.

د. حسن جاف و شکور مصطفی، لەژێر ناوی، مەستورە ی کوردستانی: ((میژوی ئەردەلان)) دا کردویانە بە کوردی، سالی ١٩٨٩ لەبەغداد، لەلایەن ((دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوه ی کوردی)) اوه بلۆکراوەتەوه.

٣ کەمایەسی لەم وەرگێڕانەدا هەییە:

١ زمانە کە ی: ئەگەرچی وەرگێڕەکانی: شکور مستەفا کەرکۆکی، د. حەسەن جاف گەرمیانیه، بەلام لەنوسینە کە یان دا زمانە رهوان و باوە کە ی کوردستانی عێراقیان بەکار نەهێناوه، بەلکو زۆریان لەخۆیان کردووه بۆ ئەوه ی لاسایی زمانە کە ی ((شەرەفنامە)) ی هەژاری موکریانی بکەنەوه، لەم کارەدا سەرکەوتو نەبون، زمانە کە یان بۆ خۆتندنەوه ناوۆلاو بۆ تیگەیشن سەختە.

٢ وەرگێڕانە کە ی: لەهەندێ شوین دا بەوردی تەرجومە نەکراوه، لەهەندێ جیگەیش دا رستە ی گەرنگی ئی قەرتاوه ناخۆ هۆی ئەم ناتەواویە نویسنەوه و چاپکردنیتی یان وەرگێڕەکان بەئەنقەست ئەو رستانە یان ئی دەرھێناوه دیار نیە.

۳. چاپه کە: هەڵە ی چاپی زۆری تێ کەوتو، هەندێ لەسێ کانیشی، کە لەئەسلی فارسیە کەدا بەراستی نوسراون، لێرەدا تیکچون. لاپەرە ۸۵ یشی ناتەواوە چونکە بەهەڵە، لەکاتی چاپدا، لاپەرە ۵۸ ی خراوەتە جیگە.

-۷-

سەرچاوەکانی

مەستورە خۆی دەربارە ی هۆی دانانی ((تاریخ اردلان)) و جۆری سەرچاوەکانی ئەلێ: ((تا رۆژێکیان رێم کەوتە دیوانەکانی پێشینیان و تۆمارو بەیازی پاشینان مێژوینکم لە کوردان و دەستایژیکم لە نیشتمانە کەم بەرچاو کەوت. پاش مەتالو دواي نامە گۆڕینەرە، تەماشام کردو خۆیندیشمەو کەشەرچیکیان لەمەر چۆنیەتی حال و بالی فەرمانرەوایانی کوردستان نوسیو. بەلام بەهۆی ئەوێ کە کورتەیتک لەمانە ی مانەرە دوری نەسمراو بو، منی کەمینە کە کەمترین دارخورمای گۆلشەنی ئەم گۆلزارە وە ک ئێرەم بنیات نراو.. بەسروشتی بلیسەدارو زەینی رەخنەگرانەرە بەدوی درێژەرپێدانەرە چوئ بەپێویست زانی و پەرژامە سەر نوسینی ئەم چەند دێرەر دەرگوباسی پاشەرژ بەخێروخۆشی و بەختەرەوێ گۆزەرینی زنجیرە ی پایەبێدنی بەنی ئەردەلام بە بەشیک کە لەمێژوم هەلێنجاووە لەپێشینانم بیستەرەو بەرچاوی منی کەمینە کەوتو، لەم نوسخەیدەدا رون کردۆتەرەو لەخۆینەرەرە چاوەروانی نزای چاکەم.)) (ل ۱۱-۱۲).

بەم پێیە سەرچاوەکانی بریتی بون لەنوسراو و باسو بابەتی بیستراو بینینەکانی خۆی:

۱-نوسراوەکان

گرنگترینی سەرچاوە نوسراوەکانی مەستورە، مێژووەکی مەلا محەمەد شەرەیفی قازی: ((زبدۃ التواریخ)) و، خوسەرە کورێ محەمەدی کورێ مەنۆچەری ئەردەلان: ((لب التواریخ)).. مەستورە کتیبە کە ی خوسەرە بەگ بە ((تاریخ الاکراد)) ناو ئەبا.

مەستورە لە کتیبە کە ی دا لەلاپەرەکانی: ۲۶، ۲۸، ۲۹، ۴۹، ۵۸، ۸۳، ۹۳، ۹۸، ۱۰۶، پەنجە ی بۆ کتیبەکانی قازی شەرەیف و خوسەرە بەگ راکیشاوە. هەندێ جار گێرانەرەوێ هەرالەکان، کە لەگەڵ یە کتری جیاوازن، بەیارمەتی ئەم دو سەرچاوەیە، لەگەڵ یە ک بەراوردو تاووتوێ ئەکا، بەلام ناوی ((ذیل شرفنامە)) نابا، رەنگە هۆی ئەمەیش ئەو بێ، کە لەبەرەرەستی دا نەبوی.

بێگومان ((شەرەفنامە))، ئەگەرچی ئەو بەناو ناوی نەهیتاوە، سەرچاوەیەکی گرنگی تری ئەم مێژووە بو. هەرەها ئەبێ کەلکی لەمێژووە باوەکانی ئێرانو، ئەو

نامه و به لگانه‌یش و هرگرت بی که له کتیبخانه ناوه‌ده‌انه کانی میره کانی نه‌رده‌لان‌دا هه‌بون.

۲- بیستنه کانی

بنه‌ماله‌ی مه‌ستوره له‌گه‌ل میره‌کانی نه‌رده‌لان تیگه‌لاو بون. نه‌نکی هاوسه‌ری خوسره‌وخانو، خوشکینکی باوکی هاوسه‌ری نه‌مانوللاخانو، خۆیشی هاوسه‌ری خوسره‌و خانی ناکام بوه. باوو‌باپیریشی به‌شی بون له‌داووده‌زگای به‌ریوه‌به‌رایه‌تی نه‌رده‌لان، له‌شه‌پوشۆره‌کان‌دا به‌شداربون. زۆر روداوو چیژکی نه‌م بنه‌ماله‌یه که‌نه‌نوسراونه‌ته‌وه له‌ناو خۆیان‌دا ده‌ماوده‌م گێراویانه‌ته‌وه. له‌م باره‌یه‌وه نه‌و هه‌له‌ی بۆ مه‌ستوره هه‌له‌که‌وتوه، ره‌نگه‌ بۆ میژونوسه‌کانی تر هه‌ل نه‌که‌وتی.

مه‌ستوره، بۆ سه‌لماندنی یه‌کی له‌بۆچونه‌کانی، نه‌لی: ((... به‌لام به‌نده‌ی که‌مینه له‌گه‌ل رای یه‌که‌م دام. چونکه نه‌نکم یه‌کی بوه له‌وانه‌ی که له‌باوه‌شی نه‌و بنه‌ماله به‌رزهدا پێ گه‌ییوه هاوسه‌ری والی بلیند نژاد، خوسره‌و خانی باوکی نه‌مانوللا خان بو، گۆریان پر له‌نور، ده‌رباره‌ی سه‌رده‌می منداڵیی خۆی، به‌تایبەت له‌و سه‌روبه‌نده‌دا. که‌بنه‌ماله که‌یان له‌هه‌مه‌دان بو، زۆری سه‌رگۆزه‌شته بۆ ده‌گێرامه‌وه...)) (ل ۱۰۷).

له‌شۆینتیکی تردا نه‌لی: ((هه‌رچه‌نده له‌کتیبان‌دا به‌رچاو نه‌که‌وتوه، به‌لام وه‌ک له‌به‌ری‌نا‌م بیستوه...)) (ل ۳۴).

له‌جینگه‌یه‌کی که‌دا نه‌لی: ((... وێرای نه‌وه‌ی که‌میژو له‌م باره‌وه زۆری له‌سه‌ر نه‌پۆیشتوه، به‌لام وه‌ک له‌پێشینا‌م بیستوه، دوا‌ی نیشا‌ن کردنی زه‌رین کولاه، نه‌و گه‌وه‌ره‌ گرانبایه‌ نه‌خته‌ربلینده، به‌هاوسه‌ریی خان نه‌حمه‌د خان قاییل نه‌بو...)) (ل ۴۵).

نه‌مانه‌یش چه‌ند نمونه‌یه‌کی که‌ن:

((ده‌گێرنه‌وه: نه‌و ده‌سکه‌وته‌ی له‌ له‌شکړه‌که‌ی ئیسماعیل خان وه‌گیر باپیرم که‌وت بو زۆر له‌خۆی به‌زیاتر دیت، له‌به‌ر نه‌وه برديه خزمه‌تی خوسره‌و خان، به‌لام نه‌و فەرمانه‌وا داد‌گه‌ره، به‌و هیمه‌ته‌ حاته‌می‌یه‌وه‌ی که هه‌ی بو، توخنی هه‌یچی نه‌که‌وت و سه‌رله‌به‌ری به‌ره‌و روی خۆی کرده‌وه، ته‌نانه‌ت ئاوی‌نه‌ییکی گرانبایی زۆر نایاب له‌و ده‌سکه‌وته‌ تا ئیستا به‌م‌وفه‌رک له‌بنه‌ماله‌ی ئیمه‌دا هه‌ر ماوه‌ته‌وه...)) (ل ۱۵۷).

((میرزا لوتفوللای کوری میرزا عه‌بدو‌للا‌ی وه‌زیر که‌مامی راسته‌قینه‌ی دایکی نه‌م که‌مینه‌یه‌یه، له‌و شه‌ره‌دا حه‌قده که‌سی له‌سه‌ر زینی نه‌سپ گلاندو

له خوښی خویانی دا گه وزاندنو بدم رهنګه نازایه تی و مەردایه تی خوی نیسپات
(کرد) ((ل ۱۶۰)).

((بایره گه وروم که دەرآمە تی عەباسقو لیخان و والی شوشته ری پی سپێرداریو،
هەزار تەنی وە گیر کەوت)) ((ل ۱۶۲)).

((بایری سەرورە ئەم کەمینه، لەو هەراوهوریایەدا لە گەڵ ناراژبەکاندا
هاو دەست بو، لەبەر ئەوەی نەمامی پەنا سیبەری پەرورەدی ئەو بێهەڵیە بو،
بێ ئەمەکی کردبو، دەستی لە گەڵ دۆزمنانی تیکەڵ کردبو، چەند رۆژی بۆ گوی
راکێشان، چای بەزەیی لی پۆشی و پێنج هەزار تەنی چاوترسینانە لی سەند،
بەلام پاش ۱۸ رۆژ دوبارە پلە ی چاودیری کردنی دارایی پی بەخشیه و...) ((ل ۱۷۴)).
(..عەبدولرەحمان پاشا جینگە ی خوی گرتە وەو دەسەلاتی پەیدا کردەو
ئەمانوللەخانی ش بەسەرکەوتنەو گەرایەو بۆ مەلێبەندی خوی و کەهیە ی بەغدا ی
لە گەڵ دووسەد لە بەدی ل گیراوانی رۆمی دا کە لەم شەرەدا بەدی ل گیرابون لە گەڵ
محمدە ناغای بایره ی ئەم کەمینه یەدا نارد بۆ خزمەت فەتح عەلی شا، بەلام شا
ناردنیه و بەغدا...) ((ل ۱۷۹)).

((..بەنیازی لایردنی والی یەوە رویان کردە دەرباری تاران و هەر ئەو شەو بۆ
بە یانی کە ئەم هەوالە بەوالی گەیشە محمدە ناغای سەرکاری کە بایره پایه
بڵندی، نویاری ئەم میژویه، بۆ رون کردنەو ی راستی کە یین و بەینه کە و
بەتال کردنەو ی نیازی پیسی ناپەزایان، نارد بۆ دەرباری فەتح عەلی
شا...) ((ل ۱۸۳)).

((ئەمانوللەخان ئەم کردەو یە ی بۆ قوت نەچوو... محمدە ناغا بایری
نویاری ئەم کتیبە ی کردە سەرداری لەشکرێ لە نازاو شیردلانی ئەردەلان و بۆ
ناوچە ی بانە ی نارد...) ((ل ۱۸۴)).

((خەبەری سەرکەوتنیشی لەشەر و هەراکە ی بانە دا... پی گەیشە. محمدە
ناغای بایری سەرورە ی ئەم نویاره بەرانبەر ئەم خزمەتە گەورە یە بەجوبە یێکی
تورمە و شیرێکی دەبان خەلات کرد...) ((ل ۱۸۷)).

((شا لەم بارە یەو تا بلیتی خەمبار بو، تەنانەت ناپەزایی و نەفرینی خوی
بە محمدە ناغا، بایره ی نویاری ئەم کتیبە، کە ئەمانوللەخان بەناوی بایژۆو ی
ناردبو بۆ دەرباری قاجار بە ئەمانوللەخان راگە یاند...) ((ل ۱۸۸)).

((..نزیکی سەد هەزار تەنی بۆ سەرورە رانی ئەم شای و ژن هێنانە خەرچ
کرا. لەم سەد هەزار تەنە، چل هەزار تەنی بۆ ئالو و الۆ بۆ زەو و دۆزەو و خەل و
زێڕۆزی و بوکی خەرچ کرا. خوالێخۆشبو باوکم بۆ خوی سەرپەرشتی ئەم

زه‌ماوه‌نده‌ی کردوه و هدر خه‌رج و پول و دراویکی بۆ شیرینی و خواره‌مه‌نی خه‌رج کراوه‌ئو و سه‌ره‌رشتی بوه. ده‌گیژنه‌وه: له‌م شاییه‌دا ده‌هۆر نوقل، له‌گه‌ل چه‌ند تیتر قهندو نه‌باتی سپی و چه‌ند شیرینه‌کی تر به‌خه‌رج دراوه. ئیتر ئه‌و دواکه‌یشی هه‌ر به‌م پێوادانه‌بوو و ده‌بی هه‌روایش له‌قه‌له‌م بدری)) (ل ۱۸۹).

ئه‌م گێڕانه‌وانه‌ی ده‌ماوه‌م پشتاو‌بشت له‌ناو بنه‌ماله‌که‌یان‌دا هاتون، سه‌رچاوه‌یه‌کی گه‌رنه‌گ بون بۆ ده‌وله‌مه‌ندکردنی ناوه‌ڕۆکی باسه‌کانی.

۳- یه‌ئینه‌کانی

مه‌ستوره‌ ئافه‌ره‌تیکی زه‌نگه‌ و وریا بوه. هه‌ر له‌مه‌نالیه‌وه‌ خۆینه‌ویه‌تی و سه‌ودای خۆینه‌نه‌وه‌ و نوسین له‌که‌له‌ی داوه. له‌ناو بنه‌ماله‌یه‌کی ناسراو و ده‌وله‌مه‌ند و رۆشنیردا پێ گه‌یشته‌وه. به‌چاویکی تیژ سه‌یری روداوه‌کانی ده‌ورو پشتی و چاودیری هه‌لومه‌رجی ولاتی کردوه. که‌چه‌ته‌ ناو هه‌ره‌مه‌سهرای خوسه‌رو خانه‌وه‌ ئه‌م به‌واره‌ی زیاتر بۆ فراوان بوه، بۆ ئه‌وه‌ی له‌نزیکه‌وه‌ ئاگای له‌هه‌وال و ده‌نگوباس و روداوه‌کان بی‌و، زیاتر تیکه‌لار بی له‌گه‌ل ده‌سه‌لاتدارانی ولات.

((..من ئه‌م که‌مه‌ینه‌یه‌، به‌چاوی خۆم دیتم به‌آیۆزی روس و ئینگلیز له‌سه‌رده‌می فه‌رمانه‌روایی ئه‌مانوللاخان و والی‌دا به‌ناوی دیتنی ئه‌م قه‌لیه‌وه‌، به‌سه‌ر کوردستان (سه‌نه‌) دا تی‌ده‌په‌رین و له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش‌دا که‌قه‌لاکه‌ وێرانه‌ بو، سه‌یرانی شوینه‌وارو که‌لاوه‌که‌یان ده‌کرد..)) (ل ۴۲).

((..له‌سالی ۱۳۸ ی ک دا له‌و جێگایه‌ی که‌ئێستا باخیکه‌ و نمونه‌ی به‌هه‌شتی به‌رینه‌ و نزیکی کۆشک و ته‌لاری مه‌رکه‌زی مه‌رئشین و به‌فیده‌وس به‌ناوبانگه‌، قوتابخانه‌یه‌کی بنیات ناو له‌مه‌ودایه‌کی کوردت‌دا پاشای بابان هه‌ر که‌م و کورپیه‌کی هه‌ی بو، ته‌واوی کرد و هێنده‌ی دیکه‌ی وه‌سه‌رناو مناره‌یه‌کی جوانی ئی‌دروست کرد، تا سه‌رده‌می فه‌رمانه‌روایی پێ‌شانازی ئه‌مانوللاخانیش هه‌ر مابو، من بۆ خۆشم دیتم. ئه‌مانوللاخان له‌به‌ر ئه‌وه‌ی بونی ئه‌و مناره‌و ئاسه‌واره‌ی به‌مایه‌ی سه‌رشۆری ئه‌رده‌لانه‌کان ده‌زانی وێران و خاپوری کرد و داری به‌سه‌ر به‌رده‌یه‌وه‌ نه‌هێشت..)) (ل ۹۰).

ئه‌م دو روداوه‌ی ئه‌یانگێڕێته‌وه‌ هی سه‌رده‌می‌کن که‌هێشتا مه‌ستوره‌ شوی به‌خوسه‌روخان نه‌کردوه، که‌نیشانه‌ی ئاگاداریی زۆرو سه‌ره‌نجانی ورده‌، بێگومان دواي ئه‌وه‌ی چه‌ته‌ ناو کۆشکی هوکمه‌رانیه‌وه‌ ئاسۆی دیتنه‌کانی، به‌تایبه‌تی ئاگاداری له‌روداوه‌ سیاسیه‌کان، فراوانتر بوه.

گيرانه وه کانی

مهستوره له گيرانه وهی باسیکدا نه نویسی: (ته قلی بی خه وش و چیتو، سه لیهی راست، نه م قسه یه ناسه لمیتی چونکه...) (ل ۱۵) نه م سه رجه نه قلی و ره خه گرانیه بۆ میژونوس زۆر پیویسته بۆ نه وهی نه فسانه و رودای هه لیه ستاو تیکه لای روداوه راسته کانی میژو ناکات. مهستوره وه کو یه کی له بنه ماله ی نه رده لان له باسه کانی دا به لای نه وان دا دانه شکیتی، به لام راستگویییه کی زۆر له نویسه کانی دا هه یه. نه و هه والانه ی به ته وای لیان دنیا نه بوبی، گومانی خۆی له راستیی و ناراستییان، به چهند رسته یه کی وه کو: خودا هه ر خۆی له راستی هه مو شتی ناگاداره (ل ۱۵)، خودا بۆ خۆی ده زانی (ل ۳۰، ۵۰، ۶۶)، زانست لای خودایه (ل ۳۴)، ده برپوه.

-۹-

ریبازی نویسه که ی

میژونوسانی کۆن، له نویسنی نه م بابه تانه دا دو ریبازیان گرتوه: یه کیکیان، که سه کانیان کردۆته سه رباس له ژیر ناوی نه وان دا روداوه کانیان گيراپوه ته وه. یان، سال به سال روداوه کانیان گيراپوه ته وه، ساله که یان کردۆته سه رباس و، باسی که سایه تی و قاره مانی روداوه کانیان به پی ی ساله کانیان به وای یه کدا گيراپوه ته وه. شه ره فخان له نویسنی ((شه ره فنا مه)) دا پی ره وای ریبازی یه که می کردوه. هه مو میژونوسه کانی نه رده لانیش، له وانه مهستوره، له ریبازی نویسن و گيرانه وهی روداوه کانیان دا لاسایی شه ره فخانیا ن کردۆته وه، به چاولیکه ری نه و درێژیا ن به میژوی نه رده لان داوه. نه گه ر یه کیکیان یا زیاتر روداوه کانی سالانه بگيراپه ته وه، بئگومان تیستا که ره سه ته یه کی زۆرتری لیکۆلینه وهی میژوی نه رده لانمان له بهر ده ستدا نه بو، به راورد کردنی روداوه کان ناسانتر نه بو.

زمانی نویسنی ((تاریخ اردلان)) و جوړی داړشتنی، هه ر نه وانه نه توانن هه لی به سه نگیتن که شه ره زای په خشان ی فارسین، نه گه رچی سه جده و وشه ی هاوواتاو درێژهدانی زۆری تی دایه، به لام بۆ من ره وان و تیکه یشتنی ناسانه. مهستوره جگه له وهی شه ره زای میژو بو، له چه ندين جینگای گونجاو دا نایه تی قورئان، په ندی عه ره بی، شیعر ی فارسی هی خۆی و هی شاعیری تری، تیکه لای نویسه کانی کردوه. نه مه یش نیشانه ی نه وه یه که سه رچاوه ی رۆشنیری مهستوره ده و له مه ند بوه.

هه لسه نگانلانی

هه واله کانی ((تاریخ اردلان)) به تاییه تی هه واله کانی په بجا سائی دواپی ده باره: ناکۆکی ناوخۆی نیوان میره کانی ئه ده لانی، نیوان ئه ده لانی و بابان و، په نابردن بۆ یه کتری و، هاندانی یه کتری بۆ شهرو په لاماردانی یه کتری.

زولم و زۆری و والیه کانی ئه ده لانی، به تاییه تی له پوی کۆکردنه و ی زۆره ملی ی پاره، گرتن و تهشکه بجه و کوشتنی نارهوا، دانان و لابردنی وه کیل و وه زیره کان و، کۆچی به کۆمه ل بۆ ده ره و ی ئه ده لانی و، نه مانی سه لامه تی سهرو سامان.

بۆگه ن بونی ده زگای به پیره به رایه تی و، خه ریک بونی میره کانی به شایی و رابواردنی ژن و، خواردنه وه و، راوشکار و، پیتشکه شو به رتیل.

گوی نه دانه سکالو گازنده ی خه لک، ته نانه ت ه ی گه وه وه ده سه لاتداره کان و، سه رکوتکردنی بی به زه بیانه ی هه مو جوړه ناره زاییه ک.

کاره ساتی سهروشتی قاتوقپی و برسیتی، رتبه ندانی به فرو سهرما، رشانه وه و نه خویشینی تر.

ناکۆکی ناوخۆی میره کانی ئه ده لانی، کوره کانی ئه مانوللاخان: خوسره و خان، محمده د صادق خان، حوسه ینقولی خان. دوا ی ته وانیش ناکۆکی ناوخۆی کوره کانی خوسره و خان: رهزا قولی خان و ئه مانوللاخانی دوه م.

ده سه وهردانی ژنانی قاجار (حوسنی جیهانی کچی فته ح عیله ی شا: هارسه ری خوسره و خان و، توبا خانمی کچی عه باس میزاو خوشکی محمده د شا: هارسه ری رهزا قولی خان) له مملانی ده سه لاتدا له نیوان میره کانی ئه ده لانی دا.

لیکدانه وه ی روداره کان مه ستوره ته گه یه نیته نه بجا مگیریه کی زۆر گرنگ ده باره ی پاشه روژی میرایه تی ئه ده لانی و پیتشیینی تیکچونی ته کاو نه نوی: ((...)) ئیدی ئیدی و نه خته نه خته ته م سه ربزیوی و سه ره ختی و گوی نه دانه بو به وه ی ته وه شا پشتیان تی کاو رویان لی وه رگیتری و گوتیان راکیتشی. ته نانه ت ده توانین بلتین. شا هاته سه ر ته و برپاره که بناغه ی ته م به ماله تیک داو داری به سه ر به ردیه وه نه هیلی.)) ((ل ۲۳۱)).

مه ستوره، که له قوناغی داروخان و هه ره سه یه تانی ژیهانی سیاسی، کۆمه لایه تی، روشنبیری.. میرایه تیه کانی ئه ده لانی و بابان دا، ژیاوه و، نزیکه داووده زگای حوکمرانی ئه ده لانی بو، به چاوی خۆی روداره کانی بینیه وه، گێرانه وه جیاوازه کانی بیسته وه، به لگه کانی خوتندۆته وه، وه کو شایه تیکی ناگادارو لیته اتوی سه رده می خۆی، گێرانه وه کانی له ((تاریخ اردلان)) دا بۆ لیکدانه وه ی میژوی هه ردو ته ماره تی ئه ده لانی و بابان، نه رخیکی گران و گرنگیه کی تاییه تییه ی هه یه.

پلاری ژن

مهستوره له ناو روداوه کانی سهرده می خان نه حمده خان دا، گفتوگۆی ژنه بلباسیکو خان نه گیتیتتهوه، دوباره کردنه وهی لیته دا بی جی نیه.

تیلی بلباس له خان نه حمده خان یاخی نه بن، خان له شکریان نه باته سهره په لاماریان نه دا. هه ردولا به شهر دین. له شکری نه ردلان له شکری بلباس نه شکینتی. بلباس نه کشیتتهوه شوینیکی سهخت و عاسی. له شکری نه ردلان له دوایان نابنه وه. (مهستوره: ۵۳-۵۴) له سهری نه وواو نه نوی: ((چه ند رژۆ گه مارۆیان دان و ری هاتوچۆ کاروباریان لی به ست تا به م شیویه داوینیی دان به خۆدا گرتن و سه بریان له ده ست به دن و واز له لوتیه رزی بینن و ملکه چی قوبول بکن. نه گهرچی دواپی، هیرشه که یان راگرت به لام نه و روداو له هه مو کانگای دلپانه وه نه بو. له بهر نه وهی ریگای به وی گه یشتنی یه کجار سهخت و توش بوو بواری شهروشوریان نه بو، له سه روبه رنانی نه م کاره دا سهریان سوپما له و ده شته دا سهرگردان مانه وه.

سهره بجام رژۆکیان که له ژنیکی جوانی ژیسرو زیره کی نه و تیره یه ناره زوی گه شت و سه یران ده کا. ده وروبه ری سوپا بی سدن گهرو سوپه رو. به ریکه وت توشی بو به توشی کاربه دهستی خانه وه، لی پرسی: "هۆی لیته هه وارگرتنتان له بهر چییه و نه م هه مو خۆ ئاماده کردن و خۆ سازکردنه له بهر کییه؟" کاربه دهسته که له وه لام دا کوتی: "هۆی هه وارگرتنمان لیته نه وهی ریگاوبان نیه و ریپه وه که زۆر ته نگه به ره و به ئاسانی توانی لیته ده ربازبونمان نیه."

نه و ئافه رته شه نگه به تانوت و پلاریکی نازو عیشه ئامیزه وه، بو به باوه شیینی بلیسه ی ئاگری توپه یی و رکی خان. هه ر ده موده ست فه رمانی ئاماده بونی له شکری سهرکه وتوی داو چیرۆکی نه م ژنه نه یهادپاکه ی له نوکه وه بو سهردارانی سوپا گیتراپه وه. سهردارانی سوپایش ده سه بجی ده ستیان له گیانی خۆیان شوست و ده ستیان به قلفی توندوتۆلی فه زلی خوداوه ندی دو جیهانه وه گرت و لاوانی خه بجه ر به ده ست به تیخی ئاوداره وه چاکی ئازایه تییان لی هه لکردو ده ستیان دایه شیرو رم به یارمه تی خودای بی هاوتا رویان کرده سهر لوتکه ی چپاکان و له و نشیوانه وه به ره و هه ورازان هه لکشین و ده روی شهروشوریان له روی دوژمنان هاویشته سهر گازی پشت. نه م تیره چاره به ده نه م هه نگامه یه یان دیت ده سه بجی ده ستیان به شه رکردو به ته قه کردن و گابه رد گلۆر کردنه وه تی هه لچون و نه و دلیره رۆسته م ئاکارانه به تیخ و تیرو ته وروه خۆیان گه یانده سه نگه ره به سامه کانپان و نیرو

مییان له تیخ کیشان و پاشاوهی مال و سامانیان بو بده سهکوتی نه و سوپا
سه رکه وتوه له شکری زال بو بده دیل و یه خسیرکی زوره وه، له وه زیتر پیوه نه چو
به سه رکه وتو و زال بونه وه گه رایه وه (...).

((ذیل شرفنامه)) که له ((تاریخ اردلان)) کۆنتره نه م باسه ی تی دا نه نوسراوه،
به لام پیش نه م (لب: ۵۴-۵۵) هه مان چیژکی گێپراوته وه، پی نه چی
مه ستوره یه له وهی وه رگرتبی، دوا ی نه ویش هه م له ((حدیقه: ۱۳۱-۱۳۲)) و هه م
له ((تحفه: ۱۱۳)) دا به که می ده سکاریه وه دوباره نوسراوته وه، هه ردوکیان
شوینه که یان به قه لای ره واندز دیاری کردوه. نه م چه ژکه نه گه ر راستو روداو بی،
یان خه یال و هه لبه ستراو، گێپراوه ی له لایه ن مه ستوره وه، به و ناشکرای و بی
په رده یه، خۆی له خۆی دا نی شانده ی نه و په ری نازایه تی نه ده یه، به تاییه تی بو
ژنیکی چینی سه ره وه ی کۆمه ل، له زه مان و زه مینی نه وسای کوردستان دا. دورنیه
نالی نه م گێپراوه یه ی مه ستوره ی خویندییته وه، هه ر نه مه ش هانی دابی
پرکیشی بکا شیعه به ناویانگه که ی له سه ر هه مان رپه وه ی ته نگ به ونیته وه.

-۱۲-

مه ستوره له بهر تیغی زمان دا

دایکی رۆژگار نه پیش نه و نه دوا ی نه ویش، ژنیکی هه لکه وتوی وه کو
مه ستوره ی به میژوی کورد نه به خشیوه. به لام مه ستوره ش وه کو هه مو
که سایه تیه کی هه لکه وتوی کۆمه ل، له سه رده می خۆی دا، که وتۆته بهر تیغی
زمان و نه شته ری قه له م. خوا نه زانی له سه رده می خۆی دا چییان پی وتوه؟ به لام
نه وه ی به نوسراوی به جی ماوه. شیعیکی درێژی نالی، گه وره ترین شاعیری نه و
سه رده مه و، کورته لێدوانیکی فخر الکتاب، گه وره ترین میژونوسی نه و
سه رده مه یه.

-۱۳-

نه شته ره که ی نالی

مه ستوره شاعیریکی خاوه ن دیوان بوه. به قسه ی (حدیقه: ۳۲۱) نزیکه ی ۲۰
هه زار به یت و، به قسه ی (تحفه: ۲۰۹) زیاد له ۱۰ هه زار به یتی به فارسی
هۆنیوته وه. نالی له باتی نه وه ی له شیعه کانی بکۆلیته وه به هره ی هونه ری و
شاعیرانه ی هه لبه س نه گیتی و، بایه خ و ئایه خ به ره مه کانی له یه ک جیا بکاته وه.
که سایه تی خۆی مه ستوره ی داوته بهر تیغی زمان و نه شته ری قه له م. نالی
شیعیکی ۴۹ به یتی هۆنیوته وه، بو جوانکردن و رازاندنه وه ی وه ستاییه کی

یه کجار زۆری تی دا به خدرج داوه. کیش و قافیهی هەر ۹۸ دێره کە ی وە کو یە ک
دارشتو. لە شیعەرە کە ی دا خە و بە مە ستورە و ئە یینی و ئە کە و یتە گێرانه و ی:

مە ستورە کە خە سناو و ئە د ییە بە حسابی

هاته خە و م ئە مشە و بە چ نازێک و عیتابی؟

هاتوم، وتی، عوقدە م هە یە، قە ت مومکینە وابی؟

هی تۆ م ئە گەرە م مە سنە لە حە ل کە ی بە جە وابی؟

لێرە بە دواو بە زمانی مە ستورە و ۳۰ بە ی ت هە لئە بە ستی، بۆ ئە و ی نالی تاو

بکار ئاوە زوی جوتسونی لە لا بوروژینی، ستایشیکی جنسی کونو کە لە بەری

ناولنگی خۆ ی ئە کاو، داوای لی ئە کا لە گە لێ دروست ببی و، دوا بە ی تی ئە م

تاو کردنە گەرە مە، بە زمانی مە ستورە و، بە م پرسیارە ئە هینی تە وە:

کێ یی ئە جیهاندا چ گە دا بێ ت و چ شا یی

تە رکێکی وە ها ناسک و پەر لە زە تە (...) یی؟

لە وە لامی ئە م پرسیارە ی مە ستورە دا، نالی بە زمانی چوکی خۆ یە و ۱۳ بە ی ت

هە لئە بە ستی و، ئە لێ:

دێوانە کە زانی کە دە بێ عوقدە گوشا یی

هە ستاوو، گوتی: ئە شکی رە وانم بە فیدا یی!

لە شوینیکی تری دا ئە لێ:

کێ یی وە کو تۆ بە م شە وە رە حمی بە منا یی؟

مە جزوبە سیفە ت، یە عنی سیلە ی رە حمی تیدا یی!

هە م جازیبە و قاییلە یی ئە خزو عە تا یی

مە ستورە و مە خفی، شە بە هی بادی سە با یی؟

مە ستانە هە لستیت و بە کویری روقە با یی!

ئە م باب زە نە گەرە م تە پری کا بە کە بابی! (دیوانی نالی: ۶۰۳-۶۳۰)

نالی، ییگومان، ئە م شیعەرە مە بە ستی ستایش و پە سنی مە ستورە نە، بە لکو

ئە م شیعەرە ی بۆ ئابو بردنی مە ستورە و ئە تکرکردنی هە لئە ستو. ئە بێ چی پالی

بە نالییە وە نابێ سوکا یە تی بە مە ستورە بکا؟

- ئاوە زوی شیتانە ی گە نجی و حە ز لێ کردنی سەرە پۆیانە ی سەر دە می فە قی تە تی

نالی بوە لە سنە، ئە گەر وایە خۆ میرە کانی بابانیش لە سلیمانی هاوسەری جوانو

کچی جواخاسیان زۆر بوە بۆ چی نالی خە و ی بە کە سیانە وە نە دیو وە ناوی کە سیانی

نە هینا وە؟

-یان نه میښ ((تیچین)) نکه له و ناکوکیه دریژهی له نیوان بنه ماله ی
 نه ده لآن و بابان دا هه بوه، بۆ شکاندنی یه کتری؟
 -یان هه سودی بردن به پایه ی بلندی نه ده بی و روژشنبیری و کومه لایه ته ی
 مه ستوره؟

رهنگه هه نالی خۆی بتوانی وه لآمی ته م پرسیارانه بداته وه، نالی یش نه ماوه.
 نه گهرچی نالی له و سه رده مه دا به مه به سته جنیو پی دان باسی ((سیکسی
 بون)) ی مه ستوره ی کردوه، به لام له م سه رده مه دا گه و ره ترین ستایش بۆ ژنیکی
 ئینگلیز نه وه یه پی ی بلی: ((سیکسیترینی ژنان)).
 -۱۴-

توانجه که ی فخر الکتاب

مه ستوره له دوا ی شه ره فخان، مه لا محمد شه ریف، محمد ئیبرا هی
 نه رده لآنی و، خوسره و به گی نه رده لآن، پینجه مین که سه میژوی نه رده لآنی نویسی
 بیه ته وه. فخر الکتاب چه ندین سا ل دوا ی مردنی ته و ئینجا ده سته دا وه ته نویسی
 ((تحفه ی ناصری)). ینگومان یه کئ له سه رچا وه کانی ((تحفه))، میژوه که ی
 مه ستوره و سه رچا وه یه کی تریشی ((حدیقه ی ناصری)) عه لی ته که به ری ئاموزای
 به و. به راوردی ((حدیقه)) و ((تحفه)) ده ری ته خه ن، فخر الکتاب زۆری
 ئاگا داریه کانی له م دو سه رچا وه یه وه رگرتوه، ته نانه ته هه ندی له با سه کانی
 به که مه ی ده سکا ری وه ده قا وه دق له ((حدیقه)) را گو یز را وه. که چی فخر الکتاب
 له باتی نه وه ی وه کو میژو نووس به که و یتیه لیکۆلینه وه ی نا وه پۆکی میژوه که ی
 مه ستوره و، راستی و چه وتی گیرانه وه کانی بخاته سه ر ده زگای هه لسه نگاندن و
 ره خه ن، که سایه تی خودی مه ستوره ی دا وه ته به ر تیغی زمان و نه شته ری قه لثم.

فخر الکتاب (تحفه: ۲۰۹) ته لئ ((مه ستوره یکی از نسوان طائفی قادری و
 قدر بد صورت بوده ولی در طرائف معانی و ظرائف سخندانی و طرز غزل سرائی و
 قافیه ارائی اعجوبی ان ایام و بخسرو خان ناکام عاشق بوده بوشاقت بیان و
 طلاقت زبان و غزلهای عاشقانه دلربائی از والی کرده و بهر شیوه و بهانه خود را
 بمحاله ی نکاح خسرو خان درآورده...)).

لیره دا چه ند شتی پیو یستیان به لیدوان هه یه:

۱. به پی شیعه ره که ی نالی ته بی مه ستوره نه ک ((نه ختی به دفه سا ل)) نه بویی،
 به لکو نه وه نه ده جوان و دلپ فین بوه، پیای به زه و قی وه کو نالی خه ی خوشی پیوه
 بینیسوه. نو سه ر بۆ شکاندنی ته م توانجه ی تی گرتوه. ته نانه ته ته گه ر

جوانیش نه‌بوئی، نابی لی بی به‌عذیب بگیری، هیچ که‌س جوانی و ناشیرینی به‌ده‌س خۆی نیه.

۲. وه‌کو نهم نه‌لئی مه‌ستوره به‌زۆر خۆی به‌سه‌ر خوسره و خان‌دا ساغ کردۆته‌وه، به‌شيعرو قسه‌ی جوان خوسره و خانی راکيشاوه‌ته ناو داوی عه‌شقی خۆی و وای لی کردوه ماره‌ی بکاو بيهيتی. نه‌گه‌ر نهم قسه‌یه‌ی فخرالکتاب راست بی، شایه‌تیه‌کی زۆر گه‌وره‌یه بۆلینه‌اتویی و زیره‌کی مه‌ستوره، کاریگه‌ری ژن له‌سه‌ر پیاو. به‌لام مه‌خابن وه‌کو مه‌ستوره خۆی نه‌یگيریتته‌وه، نهم وه‌کو قوربانیه‌کی دابو نه‌ریتی دواکه‌وتوی کورد له‌نرخي ليتخۆشبونی باوکی و خزمه‌کانی دا دراوه به‌خوسره و خان، نه‌ک له‌نه‌نجامي عه‌شق و دل‌داری دا.

میرزا شوکۆرللا، که‌یشتاوپشت میرزا بون له‌داووده‌زگای میره‌کانی نه‌رده‌لان‌دا، ناشی له‌م که‌ینوبه‌ینه ناگادار نه‌بوئی، یا نه‌ی بیست بی، یا هیچ نه‌بی (تاریخ اردلان) ای مه‌ستوره‌ی نه‌خویندبیتته‌وه که به‌ناشکرا باسه‌که‌ی گیراوه‌ته‌وه؟

۳. ستایشی وه‌ستایی مه‌ستوره نه‌کا له‌شيعرو له‌گفتوگۆدا که‌چی هیچ نیشاره‌تی به‌میژوه‌که‌ی نا‌دا.

فخر الکتاب له‌نوسینه‌که‌ی دا مه‌به‌ستی شکاندنی مه‌ستوره و سوکایه‌تی پی‌کردنیتی. نه‌بی چی پالێ به‌فخر الکتابه‌وه نابی سوکایه‌تی به‌مه‌ستوره بکا:

- دوژمنایه‌تی بنه‌ماله‌یی له‌نیوان بنه‌ماله‌ی میرزا شوکۆرللا و بنه‌ماله‌ی قادری‌دا؟

- یان هه‌سودی بردن به‌پله‌ی بلندی نه‌ده‌بی، رۆشنییری و کۆمه‌لایه‌تی مه‌ستوره؟

سه‌ره‌تای میرایه‌تی نه‌رده‌لان

- ۱ -

سه‌ری زنجیره‌ی هوکمرانه‌کانی نه‌رده‌لان له‌بابه نه‌رده‌لانه‌وه ده‌س پی نه‌کا.

له‌دوای بابه نه‌رده‌لان، کوپو نه‌وه‌کانی به‌ریز: کلۆلی کوپي بابه نه‌رده‌لان، خدری کوپي کلۆل، ته‌لیاسی کوپي خدر، خدری دوهم کوپي ته‌لیاس، هه‌سه‌نی کوپي خدری دوهم، بالۆلی (بابلو) کوپي هه‌سه‌ن، مونزیری کوپي بالۆل...

- ۲ -

مه‌نمون به‌گگی کوپي مونزیر به‌گا (۸۶۲-۹۰۰)

۳۲ سال‌ هوکمرانی کردوه، یه‌کێ له‌پیاوه هه‌لکه‌وتوه‌کانی نهم بنه‌ماله‌یه بوه، بۆیه نهم بنه‌ماله‌یه به‌ناوی نه‌وه‌وه ناوی نه‌راوه: "مه‌نمونی" و کوردیش کردویوتی به: "مامۆبی".

مەنمون، لەسەردەمی ژيانى خۆى دا قەلەمپەرەكەى بەسەر ۳ لەكۆرەكانى دا دا بەش كردون:

بىگە بەگ، كۆرى گەورەى، لەسەر زەلم، گولەنبەر، شەمىران، هاوار، دوران، نەوسو، داناو.

سورخاب بەگ، كۆرى ناوغى، لەسەر نەوئى، مەريوان، تەنورە، هەورامان، كەلۆس، كلاًش، نشكاش، داناو.

خەمەد بەگ، كۆرە بچكۆلەكەيشى، لەسەر سەرچەك، قەرەداخ، ئالان، شارەزور، داناو.

-۳-

بىگە بەگ كۆرى مەنمون بەگ (۹۱۵-۹۵۷)

مەنمون بەگ ئەيادداشتەكەى ئەلئى:

"كاتتى شا ئىسماعىلى سەفەوى كاروبارى ئىرانى گرتە دەسو كەوتە پەلهاوئىشتن بەم لاو ئەولای ئىران دا بىگە بەگى كۆرى مەنمون بەگ حاكى ئەردەلان بو. بىكەى ئەمارەتى ئەردەلان لەقەلاى زەلم دا بوو قەلەمپەرەكەيشى بەزۆرى لەجنوبى خۆرئاواى كوردستان دا بو. ناوچەكانى مەريوان، هەورامان، شارباژىر، سەرچەك، قەرەداخ لەبەر دەس دا بو.

بىگە بەگ نەچو ژىر بارى فەرمانبەرى شا ئىسماعىلەو. شا هێزىكى گەورەى بەسەرگردايەتى چايان سولتان ناردە سەرى لەگەل دوانزە مىرى تردا كەهەمو نازناوى سولتانيان هەبو. ئەم هێزە گونەكانى دەشتى شارەزورىان تالان و ويران و، ۳ لە قەلاكانيان كرد بەكەلاو، بەلام قەلايەكيان كە بەشاخىكى سەختەو بو (ئەبى قەلاى زەلم بوبى) پى نەگىرا دواى ئەوئى سالىك گەمارۆيان دا سەرەنجام دەستيان لى هەلگرت، بەلام ناوبەناو هێرشيان ئەهينايە سەر ناوچەكە.

لەسەردەمى جەنگى ۲۰ سالەى پۆم و عەجەم دا كەتۆردوى پۆم خۆى سازدا پەلامارى ئىران بەداو، بەرايىەكەى بەسەرگردايەتى ئىبراھىم پاشا گەيشتە حەلەب، بىگە بەگ كۆيخا حەيدەرى بەنامەيەكەو ناردە لای. ئەوان چونكە سونەن هەميشە لەژىر گوشارى قزلباش دا بون و دلسۆزى خۆى بو سەلتەنەتى عوسمانى دەربىرى.

تۆردوى پۆم بەرو ئىران كشاو تەوريزى پايتەختى سەفەوى گرت و سولتان سلیمانى قانونى خۆى سەرگردايەتى ئەم لەشكرکيشيدى ئەکرد. لەبەر سەرماى زستان و كەمى خۆراك و ئالىك سولتان برىارى دا هێزەكەى بباتە ناوچە

گه رمه کانی نزيك به غداد. له پرتگه ی هه مه دانده وه به ناو کوردستان دا بهر ی که وتن. له پرتگا هه نديکي هيزه که ی له ناو به فردا مردن و هه ندی له ولاخه بار به ره کانی شی تۆپین. بۆ ئه وه ی تۆپ و که لویه له کانی نه که ونه ده س قزلباش فەرمانی دا هه ندی له تۆپه کانیان له ژیر گل دا شارده وه و هه نديکیان هاویشه روباره وه، به قسه ی مه نمون به گ هه نديکیان له پشته شاخ و هه نديکیان خسته ناو چه می قه ره سو وه (ل ۲۳).

که سولتان گه يشته به غداد و هه سایه وه پرس ی نزيکترین ده سه لاتدار و ولات به شوینی شارده وه ی تۆپه کان کن یه و له کو ی یه ؟ و تیان بیتگه به گ و ولاتی شاره زوره، که پیشتر خوی نامه ی به ندایه تی نارد وه. سولتان فەرمانی دا که نامه و نیرداری بنیرنه لا بۆ ئه وه ی خه ریکی دۆزینه وه هیتانه وه ی تۆپه کان بی. بیتگه به گ بۆ دهرپرینی گو ی پرایه لی فەرمانی سولتان سوهرابی برای به نامه و دیاریه وه نارد و، داوای کرد که سانیکی بۆ بنیرن که بزانی تۆپه کانیان له کو ی شارده وه بۆ ئه وه ی بیدۆزنه وه. سولتان بۆ درێژه پیدانی له شکر کیشیه کانی به ناو کوردستان دا دیسانه وه به ره و ئیتران نه چو. له بهر ئه وه فەرمانی دا بیتگه به گ خه ریکی دۆزینه وه ی تۆپه کان بی و بۆ ئه و مه به سه شاره زاو عه ره بانه ی بۆ نارد و، فەرمانی شی دا به سوهرابی برای به گه رپته وه کوردستان خه ریکی دایینکردنی خۆراک و ئالیک و پیوستیه کانی تری ئۆردوی عوسمانی بی.

زۆراب له گه ل پیشه نگی ئۆرده وه که ی رۆم دا بهر ی که وت و تا گه يشته مه راغه نه رک ی خوی له دایینکردنی پیوستیه کانی دا به جی هیتا و، بیتگه يش ئاسنگه رو دارتاشه کانی ولاتی بانگ کرد و ژماره یه کی زۆر ئه سپ و ئیستری کۆ کرده وه. که موکوری عه ره بانه کانیان چاک کرده وه و ئه و تۆپانه ی دۆزرا بونه وه له زهنگاباد ته سلیمی کو ی خا که ی میری میرانی به غدادی کرد.

له و ماوه یه دا سولتان سلیمان گه راپه وه ئه سه ته مو ل. بیتگه به گ نه به شداری شه ره کانی کرد بو، نه که سی شی نارد بو بۆ نو ی کردنه وه ی دل سو زی و بۆ پیۆزیایی له و سه ره که وتنه و، وه کو مه نمونی کوری نویستی پیو شوتینی ئه م به ندایه تیه ی نه زانی وه. دو ژمه نه کانی بۆیان تی چاند. سلیمان پاشای میری میرانی به غداد به له شکره وه چه سه ری. قه لای هۆزینی لی گرت. بیتگه که به م له شکر کیشیه ی زانی کو ی خا که ی به نامه ی پارانه وه و به دیاریه وه نارد و دا ی ئه وه يش بۆ دل نیاکردنی کلیلی قه لاکانی به مه نمون به گ ی کوری دا نارد. (مذکرات: ۳۲)

سه ردار ی له شکر مه نمونی لای خوی به بارمه ت گ ل دایه وه و، ئیبرا هیم به گ ی برای بیتگه يشی به نامه یه که وه ره وانه ی ئاستانه کرد. نه گه رچی له سه ره تادا

شاره زور درایه وه به ییگه بهگ به لām دیسان ناحه زه کانی بۆیان تی چاند. مه ئه مونیان خسته زیندانی قه لای به غداده وه.

کار به دهستانی عوسمانی گومانیان له دڵسۆزی ییگه بهگ هه بوه. محمد پاشای میری میرانی به غداد له نامه یه که دا بۆ ییگه بهگی نویسی بو: ((نه گهر له نوکه رانی پادیشای نه بێ راستگویی و سه رراستی خۆت به وه به سلمینی که سه ری په رینرا و زمانی برای قزلباشمان بنیری بۆ نه وهی منیش مه سه له که ت به پایه ی بهرز رابگه یه نم. به شک به یته هۆی به ردانی کوره که ت!!)) (مذکرات: ۳۵) کوره که ی (مه ئه مون بهگ) ۱۲ سال و ۱۰ مانگ له زیندانی به غدادا به گیرای مایه وه. دیاره ییگه بهگ نه یتوانیوه داوا که یان به جی به ییتی.

ئه لقا س میرزا

ئه رده لāن یه که گرتو نه بو، وه کو له سه رده می باوکیان دا به سه ر کوره کانی دا دابهش کرابو. ییگه له قه لای زه لām، زۆراب له قه لای مه ریوان، محمد له قه لای سرۆچک بو. هه ریبه که یان له ناوچه که ی خۆی دا جۆری له سه ره خۆیی هه بو، پێ نه چی گوییان نه دا بیته یه کتری، به تایبه تهی که ناوچه که یان بو به مه ییدانی ململانی ی پۆم و عه جهم، نه مانیش له سه ر ده سه لات، له ناو خۆیان دا که و تنه ململانی و، داشکاندن به لای لایه کیان دا.

ئه لقا س له ترسی گیانی خۆی هه لات روی کرده شاره زور. هیتری رۆم دوا ی که وت بون. ئه لقا س داوا ی له ییگه کرد له شوینیکی عاسی ولاته که ی دا دا لده ی بدا، به لām ییگه وه لām ی دایه وه: ((به هیچ جۆری ریگه ت نه ده م پێ بنیته شاره زوره وه تۆ بوی به مایه ی فیتنه و ئاژاوه!!)) به لām ئه لقا س چونکه ته نگاو بو گوئی نه دایه ئه م هه ره شه یه و ویستی له مه ی چه قانی شاخی سورین تی په ری. ییگه فه رمانی دا به عه له مه دینی کور ی ریگه ی پێ بگری. شه ریکی خوتناویسان بو به لām ئه لقا س ده رباز بو گه یشته ناوچه ی مه ریوان. په نای بۆ زۆراب برد. ییگه داوا ی له زۆراب کرد ئه لقا س به دهن وه به کار به دهستانی عوسمانی، له هه مان کات دا له شکری قزلباش گه یشت بوه ناوچه که و داوا ی به ده سه وه دانی ئه لقا سیان نه کرد.

به ریونی مه ئه مون بهگ

که هه والی به ده سه وه دانی ئه لقا س میرزا گه یشته با ییعه الی سولتان فه رمانی دا مه ئه مون بهگ بهر بدری و، سولتان حسین بهگی میری بادینان هیزی که له گه ل خۆی بیات بۆ نه وه ی به هاوکاری ییگه بهگ سزای زۆراب بهگ به دن. له م روه وه (مه ئه مون بهگ: ۶۰) خۆی وه ها نه گیر یته وه:

((به لأم لهم لایهوه خورم چاوهشی سەرۆکی زیندانی بهغداد هات و منی لهزیندان دههیتناو ناردمی بۆ لای محممد پاشا له کهرکوک. سولتان حسین بهگیش له گهڵ چاوهشی نێردراودا کهوته رێ بۆ بینینی بینگه بهگ. گهیشته شارهزور و بینی، بهزهیی و دلته وایسه کانی سولتانی پێ راگهیاندا، بینگه بهگ سویندی بۆ خوارد که له بهختکردنی سهر و مال له پیناوی ده رگای هوما یونیی سولتاندا درێخی ناکاو، هه می شه له خوا نه پارێتیهوه و دهس به دوعا نه بێ بۆ دهوامی دهولتهتی بهرز.

سهردانی سولتان

کاتیک ئهم بهندهیه (مه ئه من بهگ مه بهستی خۆیهتی) نێردرا بۆ بابی عالی دهولت، سولتانی خاوهن شکۆ بهختیاری، له دیاربه کهوه نه گه رایهوه بۆ باره گای تهختی سه لته نهت، ئۆردو گای سهر کهوتو گهیشته بوه لیوای ره های سهر به دیاربه کر. رۆژی دوهم به زیارتی رۆسته م پاشا له ناوچه ی سروج، که دو مه نزلێ لی دوره، شه ره فاوی بو. له رۆژی سییه م دا که ژاوه ی سولتانی گهیشته شارۆچه کی بیره جکی سهر به ولایه تی حه له ب، دوا ی نه وه به هه بیته و شکۆه له روبرای فورات په رییه وه. له که ناری رۆژ ناوای دا دو رۆژ بارگهی خست. نه نجومه نی به رزی تی دا کۆکرایه وه. ئهم بهنده یه ش بۆ ماچکردنی ده رگا بانگ کرا. پاشا نه وه ی لیان پرسم چی به سهر نه لقاس هات و روداوه که چۆن قه و ما بو به درێژی گیرایه وه، به زه یی سولتانی خرۆشا، لیوای که رکوکی به موچه ی ۳۰۰ هه زار ئاقچه پێ به خشی م، ههروه ها شمشیرێک و قه فتانێک و نه سپێک که زینه که ی راز تیرا به وه بابی ۱۰۰ هه زار ئاقچه بو، له گه ل نه سپێکی ره سه نی تره هه ندێ ئیستری دامی، ئه مه سه ره پای نه وه ی رۆسته م پاشایش دو نه سپ و دو قه فتانی دا بو م. ههروه کو کوره ی وراسی و ناوچه کانی بهر دهستی، وه کو هه بو، دایه وه به ییگه بهگ له گه ل خه له ته تی شه ریف و پا دا شتی سولتانی دا.

رۆژی دوا یی که ژاوه ی به رزی سولتانی بزوت، بهنده وریایی کرد که په له بکات و پێش بکهوێ و له نه سپه که ی دا به زێ بۆ نه وه ی ماوه یه ک به را کێشانی جله وی نه سپی سولتانی شه ره فاوی بی و، ئینجا ناوزه نگیه که ی ماچ بکا، نه وسا سولتان قسه گه وه رباره کانی کرد و وتی: " به ییگه بهگی باوکت بلی، نه و شیر ی هه لم کێشاوه، کاریکه له رێی خوادایه و، نه و مهینه تییا نه ی به سه رم دا هاتوه له پیناوی په زدان و غیره تی ئیسلامی و دینی محممه دا بوه، نه بێ تۆیش تۆ له له زۆراب بکه یته وه که رێگه ی به نه لقاس داوه بگه رپێته وه باوه شی شا. نه گه ر نه وه ی کرد، سویند بێ به گیانی باو و با پیرم، بهر به زه یی گه ورم ته که ون... " منی

کزیله پاش ستایش و نزا وه لاهم دایه وه: "بهنده بینگه به گور نم بهنده یه دریخی له سهر و مال ناکه یه و هه رزان و گرانی خومان به دخت نه که یه له پیتناوی خزمه تی سولتان دا، هه مو هه وئیک نه ده یه بۆ نه وهی هیچ که موکوپیه که رو نه دا، هه مو شتی به فزلی به زهیی سولتان و هیمه تی هیژای و به دختی ده وئته که یمه که یه جیه جی نه بی!" جاریکی تریش ناوزه نگیی هومایونیی ماچ کرده وه. سولتان دهستی دا به پشتم دا وتی: "نادهی بتیینم!"

سهر دانی بینگه به گ

له و مه نزه گه رامده، چاوهش ئوروجم له گه ل بو که پاسپیتدرابو سنجه که به بینگه به گ به گیه نی، تا گه شتینه که رکوک. نه وسا چاوهش به ری که وت سنجه قی شهریف و به رات و خه لات بیا بۆ بینگه به گ. بینگه به گ به خوشی و شادییه کی زۆره پیشوازی کردو، به سلاویکی زۆرو نزیه کی زۆری خیره وه په سنی خاوهن گه ورهیی و سه لته نه تی دا. منیش نه و راسپاردانهی سولتان فدرموبی ده ربارهی زۆراچم پین راگه یاند. بینگه به گ وتی: "بیستمان و گوپایه لی نه که یه!" بۆ نیشان دانی ملکه چی و که ساسی دهستی خسته سهر سهری و، وتی: "فهرمانی سولتان گوئی لی گیراوه هه رچی سهرکیشی له ده رگای به رز بکا له ئیمه به ریه و ئیمه ییش له و به رین"

شهری بینگه و زۆراچ

به و هیزه که له گه لی بو، هاویری له گه ل ئوروج هه لی کوتایه سهر زۆراچ، ناوچه که ی ویران و کاول کردو، خوی گه مارۆی قه لاکه ی دا، ناردی بۆلای میری میرانی به غداد قمره علی پاشا، داوای لی کرد ۱۰۰ که سی ئینکیشاری بۆ بنیژی، بۆ نه وهی شایه تی حال و گه واهی راستیی قسه کان بن. ماوهی ۳ مانگ گه مارۆی قه لاکه ی دا. خه ریک بو دهستی به سهر دا بگری. به هه ر نزی که بویه وه، نه و به فره نه ستوره ی له سهر ری نیوان شاره زورو ولاتی عه جهم دا بو دهستی کرد به توانه وه و ینگه کان رهش بونه وه. شا هه زاران که سی له هیزه کانی خوی به سهر کردایه تی سوندگ به گ نارد بۆ رزگارکردنی زۆراچ له گه مارۆ که. چه ند سهر کرده یه کی به ده رفه تاری تریشی نارد سهر شاره زور. که جاسوس بینگه به گیان له هیرشی قزلباش ناگادار کرد، وازی له گه مارۆدانی ولته که ی زۆراچ هیتناو گه راپایه وه باره گاکه ی خوی له قه لای زه لم، له به رده می دا سه نگه ری لی داو، وه لامی نارد بۆ خه لکی شاره زور که ناگیان له خویان بۆ وریا بنو، له شاخه کانی نزیکیان دا بلاو ببه وه و بۆسه یان بۆ بنینه وه. له گه ل ئاوابونی خۆردا له شکری لیقه و ماوی شا گه یشت، زۆراییان له گه مارۆ رزگارکرد. نه و شه وه بینگه به گ

روښتو دهمو بديانی گه‌یشته دهر به‌ندی زه‌لم. بؤ نه‌وی گیسانی نازیه‌تی و هه‌لمت بکا به‌تینکیشاریه‌کانی به‌غدادو پیاده‌کانی هیتره‌که‌ی خوی، سواری تیستره‌که‌ی بو. بؤ شهر رو به‌روی دوژمنانی دین راه‌ستا. هه‌ردولا پیکا هه‌لپژان و لیکیان دا. ۳۰۰ که‌س له‌هه‌ردولا له‌و مه‌یدانه‌دا به‌کوژراوی که‌وتن. دیار بو له‌نیوان محمه‌د به‌گی برای بینگه‌ به‌گ و برایه‌کی تری‌دا زؤراب که‌ینو به‌ینی هه‌بو بی. کاتی دوژمن له‌لای چه‌په‌وه‌ هیرشی هینا، محمه‌د به‌گ به‌هه‌لاتویی پشتی تی کردن، له‌شکری دوژمن په‌لاماری بینگه‌ به‌گیان‌داو شکاندیان، ۷۸ که‌س له‌هیتره‌که‌ی شه‌ید بون، بینگه‌ به‌گ خۆیشی له‌دو لاره‌ سهری بریندار بو، میکو‌تیکیان له‌پشتی سه‌رواند له‌تیستره‌که‌ی که‌وته‌ خواره‌وه. نهم به‌نده‌یه‌ له‌لای راست بو، هه‌لی کوتایه‌ سه‌ر قزلباش و هارپینی و بینگه‌ به‌گی له‌و چورقه‌ کوشنده‌یه‌ رزگار کردو چه‌کداره‌کانی قزلباشی ناگرباران کرد زؤر له‌پاسه‌وانه‌کانی کوشتنو، له‌خوین دا گه‌وزان. بینگه‌ به‌گی سواری تیستره‌که‌ی کرده‌وه. هیتری قزلباش له‌ده‌نگی ته‌قینی گولله‌ تو‌قین و هه‌لاتن. داوامان له‌بینگه‌ به‌گ کرد بی‌گو‌یزنه‌وه‌ ناو‌ ناوایی، به‌لام قوبولتی نه‌کرد، به‌لکو پی‌ی باشتربو خه‌ریکی ناشتني تهرمی کوژراوه‌ شه‌هیده‌کانو، پرینی سهری دوژمنه‌ کوژراوه‌کان بی، واتپه‌ری تا شه‌و داهات نه‌وسا گه‌راپه‌وه‌ ناوایی).

شایه‌تیکي تری نهم روداوه، حه‌سه‌ن به‌گی رۆملو، نوسه‌ری ((احسن التواریخ)) سه. حه‌سه‌ن به‌گ خۆی له‌م شه‌رده‌دا به‌شدار بووه، له‌ناو روداوه‌کانی سالی ۹۵۷دا به‌مجۆره‌ی نه‌گیریتته‌وه:

((شا ته‌هاسب، سوندگ به‌گی قۆرچی باشی و حه‌سه‌ن به‌گی یوزباشی ناره‌ده‌ سهر بینگه‌ی نه‌رده‌لان: زۆرابی کوردی نارديه‌ لای ده‌روازه‌ی ئاینپه‌نا شاو ناگاداری کرد که‌بینگه‌ی نه‌رده‌لانی والی شاره‌زور له‌گه‌ل تا‌قمی رۆم په‌لاماری قه‌لاکه‌یان داوه. که‌نهم هه‌واله‌یان دا به‌ شا، تو‌ره‌ بو، فه‌رمانی گۆی لی گیراوی ده‌رکرد بؤ سوندگ به‌گی قۆرچی باشی و حه‌سه‌ن به‌گی یوزباشی و رۆسته‌م به‌گی نه‌فشار به‌ ۵ هه‌زار سواره‌وه‌ بچن بؤ ده‌فعی شه‌ری نهم موفسیده. مه‌ه‌کان به‌رئ که‌وتن و له‌رویاری تلوار، که‌له‌و کاته‌دا هه‌ستابو، په‌رینه‌وه. ۸۰ که‌س له‌قۆرچیه‌کان، له‌که‌ناری بیستانه‌کانی شاره‌زوردا، توشی بینگه‌ بون که‌ ۷ سه‌د سواری له‌گه‌ل بو، هه‌ر یه‌که‌یان به‌رۆسته‌می داستان دانه‌نران. شه‌رێکی قورس پری‌داو بینگه‌یان له‌نه‌سه‌یه‌ که‌ی به‌ردایه‌وه. به‌لام له‌مردن رزگاری بو. ۴۰ که‌س له‌نزیکه‌کانی کوژران. له‌و رۆژه‌دا نوسه‌ری نهم پیتانه، حه‌سه‌ن رۆملو، له‌به‌رزاییه‌که‌وه‌ که‌ته‌پروانی به‌سه‌ر قه‌لا‌ی زه‌لم دا، له‌شه‌ر‌دا بوم له‌گه‌ل تا‌قمی له‌کوردیه‌کان.

قۆرچیه کان که په نجا که سیك نه بون له بهردهم کورده کان دا هه لاتن. کوردی که له م شهردا شادی به گی زولقه دری کوشت بو، خه ریک بو شاهویردی به گی کورپی قنقرات سولتان به دیل بگری. حسیتقولی خوله فا، که له گهل نهم هه ژاره دا بو، غیه تی نه دایه بهر قۆرچیه کانو هانی نه دان: ((لاوه کان هه لمت بهرن! نازا بن و هه کو ژن رامه کهن!)) به لام ترسیان وه ها لی نیشته بو له بهر زایی شاخه کانه وه هه لاتن بۆ قولایی دۆله که. به لام نهم هه ژاره ههستی به مه ترسیه که کردو له گهل حسیتقولی خوله فا هه لیان کوتایه سهر کورده کان و بلاوه یان پی کردنو، شاهویردی به گیان سواری نه سپه کهی کرده وه دره ژه یان دا به شهر له گهل نه و کوردانه ی که ۴۰ که سیان له قۆرچیه کانیان به دیل گرت بو.

سوندگ به گ له شاره زور هه لی داو زۆراب له قه لا هاته دهرو دایه پالی. غازیه کان په لاماری شاره زوریان داو نالای سهر که وتنیان تی چه قاند. سوندگ به گ، رۆسته م به گی ته فشاری به تاقمی له دلاوه ره کانه وه نارد بۆ تالان کردنی ولایه ته که، ویرانیان کردو گه رانه وه نۆردوگا. پاش ۲۰ رۆژ راوانان سوندگ به گ گه راپه وه قه زوین.))

حسن روملو: ((احسن التواریخ)) بسعی و تصحیح جارلس نارمن سیدن، ج ۱، استنساخ تهران، انتشارات کتابخانه شمس ۱۳۴۲ ش، (ل ۳۴۵ - ۳۴۶).

تالان کردنی شاره زور

(مه نون به گ: ۶۴) له سه ری نه روا و نه نوی:

((که له شکری قزلباش گه راپه وه کورانی زۆرییان کرد به پیشه نگی خویان و نیشته سهر گونده کانی دهشتی شاره زورو ویرانیان کرد. له ههر جیه که ناوه دانیه کیان بینی کردیان به که لاوه، هه رچی چوار پی و ناژه لیکیان بهردهس کهوت تالانیان کردو، دهستیان گه یشته ههر په ککه وته به سه زمانی کوشتیان. زه ریان دا له جوتیاران و هه ژاران و، په لاماری شوینه قایمه کانیان دا. کورده کان بۆ بهرگری و بهر هه لستی له مه کۆو هه شار گه کانیا نه وه ده ره پهرین، نزیکه ی ۶۰ که سیان له قۆرچیه کان کوشت و سه لکه کانیان بۆ بیگه به گ هینا. له شکری داخ له دل په لاماری زه ره که مه ری دا که سه ره به به غداد و هی تییه ی تیله کۆی نیلی کۆچه ری قه ره ئولوسه. تالانیان کردو گه رانه وه شاره زور، قایتمز به گی برای بیگه به گ له ده می قه لای ده ره نه د گاورد ریگه ی پی گرتن. ناروق شاهقولی سه رۆکی کوشتن و نالاکه ی داگرتن و ژماره یه که له قوروچی ناسراوه کانی کوشتن. نه و ناژه له و و لساته ی به تالان بهرد بۆیان لی سی سه نده وه دایه وه به خاوه نه کانی، ههروه ها دیله کانیشی لی سه نده وه.

دوای ئەم روداوانە سوندگ بەگ، سەرداری لەشکری قزلباش، ۵۰ رۆژ لەناوچەمی شارەزوردا مایەوێ تا دەغلۆدان زەرد بو، ئەوسا دەغلۆدانی ناوچەکە ی هەموو سوتانند و گەڕایەوێ بارەگاکی خۆی. بێگە بەگ هێزێکی بەدودا ناردن توانییان دوو قورچی ناوێدار بەدیل بگرن. دوای ئەو سەری بپرێو زمانی دەرھێنراوی بەم بەندەییەدا نارد بۆ میری میرانی بەغداد عەلی پاشا، عەلی پاشا نێردراوی نارد بوو دەروازە ی بەرز ی دەوڵەت لەھێزێ قزلباش ناگادار بکا. بە کەتخوداکە ی دا سەرە بپرێو و زمانە دەرھێنراوەکانی بۆ ناستانە ی بەرز نارد. کە نێردراوەکان گەشتن و لەوان و لەقورچییەکان زانرا چی قەوماوێ درێژە ی روداوێکان بە ناستانە ی بەرز گەییەنرا، عینیایەتی سوێتانی بە سەر بێگە بەگ دا خروشا، شیرێکی نەخشداری قەتانی و زریزەییەکی زێرێ گۆو پەردە ی زێرین و ئەسپێکی زین نەخشکراوی بۆ نارد، خەلاتی بەنرخیشی نارد بۆ ئەو خزانە ی کە لەو شەڕەدا بون. دیاریەکان بە یەنی شەھری مستەفا چاوەش دا بۆ بێگە بەگ نێردراو فەرمانی شەریف دەرچو لەزەویوزاری سوننی و خەواسی ھومایونی نزیک ی ۴ ھەزار کیلە ی بدریتێ.

زۆراب بەگ لەدەرپاری شادا

لەلاکە ی ترەو قورچی باشی زۆراب بەگی بردە لای شا، بەلام زۆراب پێی وت: "من دێم بۆ لای شا بەو مەرجە ی بەلێنم بەدەنی شا داوام لێ نەکا جێئێ بەمەزەبەکە ی خۆم دژون بە سەحابەکانی پیغەمبەر بەدەم!" قورچی باشی بەسوێندی گەورە تەئینی کرد، لەگەڵ خۆی بردی بۆ لای شا لەقەزوین. کە گەشتە بارەگای شا، خەلاتی رەنگین و مالتی، کەجیفە ی دنیان، درایە، زۆراب لەرێگە ی باو باپیری لای دا. دوای ئەوێ ماوێەک مایەوێ گەڕایەوێ بارەگای شەقارەتەکە ی... بەلام بێگە بەگ مۆلتەتی نەدا، ھەلێ کوتایە سەری و لەقەلاکە ی دا گەمارۆ ی دا، زۆراب ھاواری بردەوێ بەر شا. شا ئیسماعیل میرزای کورێ نارد بۆ یارمەتیدانی. ئیسماعیل پەلاماری قەلای قزلبە ی سەر بەشارەزوری داو دو مانگ گەمارۆ ی دا، کەزستانی سەخت داھات ئیسماعیل گەڕایەوێ بۆ قەزوین و باوکی بیئێ و روداوێکانی بۆ گێڕایەوێ.

مردنی بێگە بەگ

"لەو ماوێە دا بێگە بەگ بە نەخۆشی لەجینگە دا کەوت، لەو کاتە دا ئەم بەندە یە لەلیوای کەرکوک بوم، نامە یەکم لەباوکمەوێ پێ گەشت نێردراوی ھێتا بوی، تێیدا نوسرابو: ((خێرا بێرەوێ بۆ لامان پشت گویی مەخە. ھەول بەدە بەزیندوێتێ بمینی!)) ناوێرۆکی نامەکە ی باوکم لەمیری میرانی بەغداد

گه یاند داوام لی کرد ریم بدا بچم بز شاره زور. باو کم بینیه وه هیشتا زیندوبو، سوپاس بز خوا، دوعا خیره کانیم پی برا. دوی چوار رۆژ مانه وه مرد).

مه نمون به گ نه بی به حاکمی شاره زور

(مذکرات: ۶۶) زۆراب که مردنی باو کمی بیست په لاماری شاره زوری داو تالانی کرد. عه لی پاشام له روداوه تازه کان ناگادار کردو، له گهل زۆراب که وتینه شه ره وه. که نیردراوه که مان گه یشته به غداد عه لی پاشا مه سه له که ی به هوی نوروجی که تخودا یوه به ناستانه ی به رز گه یاند. ئه رکانی ده ولت زستانی نه و ساله یان له نه درنه ی پاریزراو به سهر نه برد، که تخودا مه عرو زاته که ی له وی به ناستانه ی به رز گه یاند، پاش ناگادار بونی عینایه تی خوسره وانی و هیمه تی خاقانی خرۆشا، به قهره موراد پاشا که چاره ش بو، بو به میری میرانی نه رز رۆم، مرد، شیرو خوفتان و به راتی هوما یونی، چون باو کم حاکمی ناوچه که بو، بز ناردم. چاره شی نابراو له رۆژی حه قده هم دا گه یشتو، دوعا بز ده وانی ده ولت به رزی سولتانی خوینرایه وه، خوشی و کامه رانی هه مو لایه کی گرتیه وه. منیش نه م به نده یه نه و به راته شه ریفه م به سه رمایه ی ده ولت دانار، پشتینی خزمه تم له و سنورانه دا به ست و سه رو مالم دانه نا.

جاریکی تریش مه تاره چی نه سه کهنه ر چاره ش له لایه ن ناستانه وه هات بۆلام، له گهل نیردراویک دا که فه رمانی شه ریفی سولتانی گوئی لی گیرای پی بو، ناوه رۆکه که ی بریتی بو له وه ی: ((فه رمانی گوپرایه لی کراوم دا به مه ریه کانی کوردی سه ر به ولایه ته کانی دیار به کوه به غداد، گه وه و به چوکیان، که من تو م به سه رۆک و سه رکرده ی هه مو یان داناه، دامنان به به ره فه رمان و یاریده ده ری تو. له به ر نه وه پیویسته په لاماری زۆراب به دی و به راستی و نازییه تی هه ولتی گرتنی به دی. نه گه ر له لایه ن شاه یارمه تیه کی بز هات له توانای تو دا نه بو، فه رمانی گوپرایه لی کراوم داوه به میرانی عه ره ب و کوردی ولایه ته کانی قه رمان و سیاس و حه له ب و مه رعه ش و دیار به کوه به غداد، وینه یه کی نه م فه رمانه م بز هه ر یه کیکیان ناردوه، تا نه گه ر پیویستیت پیتان بو به په له فریات بکه ون و بین بز یارمه تیدانت و، هه مو یان هه ولت به دن بز پاریزگاری سنور، به پیی فه رمانی هوما یونی گوئی لی گیرا)).

شه ری مه نمون به گ و زۆراب

سولتان حسین به گی حاکمی نامیدی که به م فه رمانه گوئی لی گیراوه ی زانی ده رباره ی دانام به سه ردار و سه رۆکی گشتی و، هه ستی به به زه یی سولتانی کرد به رامبه رم، ناگری حه سودی له دلی دا هه لگیرسا، له گهل مامم حه مه د به گی

میری سروچک رڼک کهوت و کهوتنه پیلانگیتړان و فروفیتلی شهیتانی و، بهرؤسته م پاشایان وت : ((ته گهر ولایه تی شاره زور بدرئ به محمد به گ و مهنمون به گ، به هدر توهمه یدک بڼ، بگیری، هدرچی که لوبه لو قورسای و دیاری به نرخ و شتی ناوازه و ناوماڼو شتومه کن که له بیگه به گ به جی ماوه نه یدهن به و ریوشوینی نه وه ش دانه نین ناوبراو بگه یه ننه لای نه و)). به مجوره ته ماعیان خسته بهرده م رؤسته م پاشاو، به تاره زوی دلی خویان فرمانیکیان لی وهرگرت. به لام بی ناگا بون له ناوهرؤکی حه دیسی شهریفی "الحریص محروم" و له کاکلی پهندی "العبد یدبر والله یکدر" ... نه م بنده یه له و رؤانه دا قوئی کاری لی هه مال بوو، پشتینی دلسؤزی سولتانی هومایونی لی به ست بو، به سهرو مال شه ری دوژمنانی نه کرد، به فدری هیمه تی سولتان و به لوفتی حه عز وجل بو به مزه هری عینایه تی سولتانی و، جیبه جیکه ری بیی راست، هه لی کوتایه سر قه لاکه ی زؤراب که به مشعله ناسراوه، کاتی خوی نه لقاس خوی تی دا مه لاس دابو، داگیری کردو هه مو پاریزگارو پاسه وانه کانی به دیل گرت.

زؤراب نه ونده تورپه بو خه ریک بو شیت بڼ- خوا دوژمنانی دین که ساس و خوشه ویستانی ده ولت خوشنود بکا- عه لی پاشا هه والی گرتنی قه لاو، چونی شا ته هه ماسب له ولایه تی شیروانه وه بؤ شکی بیست. داوا ی لی کرا ۱۰۰ که س له مه مالیکی به غداد و ۱۰۰ پیاده ی ینکیشاری، به پیی فرمانی گوئی لی گیراوی سولتان بنیروی، نامه به چاوه شه کانی دا بؤ سولتان حسین به گ و میره کانی تر بنیروی، بؤ نه وه له شویتیک دا کؤ بنه وه بؤ قوستنه وه هه لی چوئی سنورو ناچه که، بؤ په لاماردانی زؤراب و داگیرکردنی قه لاکانی، به یارمه تی خوا، گرتن و راونان و دورخستنه وه له ولایه ته که ی.

که نامه و نیردراوه که مان گه یشتن، پاشای ناوبراو ۲۰۰ سوارو پیاده ی به غدادی ناردو، ناگاداری کردین نامه ی به ته ته ردا ناردوه سولتان حسین به گ و میره کانی تر په له بکه ن له ناردنی یاریده و فریا کهوتن دا.

لښخړان و گیرانی مه نمون به گ

له ماهی ۱۰ رؤژدا، سولتان حسین به گ و محمد به گ پیکه وه هاتن، به نده پیشوازی م لی کردن. له ۵ مه یدانه که دا که قه لای گوته نده ری تی دا دروست کراوه بارگه یان خست. به ته مای نه وه بوین به یانی رؤژی داهاتو له زنجیره ی چه قانه وه هه لکشین و، دهره ندی بک باسان برین و په لاماری ناوچه ی مه ریوانی زؤراب بده ی. به یانی هه مان رؤژ هیزه کانی خوم نارد بؤ جینگه ی ناوبراو، خوم چوم بؤ نه وه سولتان حسین به گ ناگادار بکه م له وه ی کردومه. له گه ل هندی

له پیاوه کاتم دا گه یشتمه خپوته کدی نه وو له نه سپه کم دابه زیم، چومه ناو خپوته کدیو له تنیشتیه وه دانیشتم. سولتان حسین بهگ ده سبه جی فەرمانی کی ره سیمی دهره ینا، ناوړه که کدی نه مه بو: ((ولایه تی شاره زور به عمده بهگ دراوه فەرمانی گرتنی تویش دهرچوه)) منیش وتم: ((فرمان فەرمانی سولتانه، به لام چند که سق بنیرن بو قه لا که سوکارو که لویه له کاتم دهر باز بکن، نیوه خوتان کاروباری قه لا که باشر نه زان!)) عمده بهگ قسه کانی منی وهر نه گرت، ده سبه جی له گه ل هندی له پیاوه کانی خوی دا رویان کرده قه لا که.

بینگه بهگ کوری مهنمون بهگ (۹۱۵-۹۵۷)

(مهنمون بهگ: ۱۶) دهریاری سهرده می باوکی نوییوتی:

له کاتیک دا تم بنده یه: مهنومی کوری بینگه بهگی عادلانی...روژانی ته شریف هینانی شاهنشاهی جیهان...مورادخانی سییم بو سر ته ختی سله نه نت، تم بنده سوکه هلی لستنه وهی دهر وازی به رزی به دهر فت زانی، خوی پی به ناسین بداو بلتی: باوکی خوا لی خوشبوم بینگه بهگ له کاتی پیتشودا حاکمی شاره زور بو، له روژانی فتهی به غدادا به هیزی شکینه ری سوله یانی و مهابه تی پالو وانه ی سولتانی سالی ۹۴۱ هـ، دلسوزی بنده یه تی خوی بو سولتان دهربری، ینجا کار گه یشته نه وهی تم بنده یه له نه نجای دوزمانی غازی خانی باغی دا خرایه زیندانی به غداده وه. ههروه ها تم وتاره نهو به لایانه ی به سر ته لقاس میرزا هات نه گیریته وه.

قرلباش له شاره زور

ریچه له کی بنده بینگه بهگ نه گهریته وه بو نه بو عوبه یده ی جهراح له عه شه ری مه به شه ره و نه میری موتمینان عه باس. یه کی له بایره مه زنه کانی، به ناری عادل، له سه ره تای روژانی کوشتاری جه گیزی به زورداره کان دا والی شاره زول بو. نه وه کانی گوپرایه لی فەرمانی پاشا کانی هه ردو عیراق بون، تا قه زاو قه ده ری نیلاهی نیسماعیلی کوری حه یده ری هینا. که نیسماعیل زانی، بینگه بهگ ناماده نیه گوپرایه لی ده سه لاتی بو گوپرایه به فەرمانه کانی نادا، یه کی له سه رکړده کانی: چایان سولتانی راسپارد، که دوانزه میر بهر فەرمانی پونو، پیان نه وتن سولتانو سه رکړدایه تی هیزی زوریان نه کرد، بهی بو دا گیرکردنی ولاتی بینگه بهگ. که تم هیزانه گه یشتنه خاکی شاره زور ناواییه کانی ناو ده شته که یان ویران کاول کردو، سی له قه لا کانیان کرد به که لاه، به لام قه لایه کی قایمیان پی نه گیرا که به شاخیکی سه خته وه بو. ماوه ی سالی که گه مارویان دا، تا لی ناومید بونو به جیان هیشت. شه ری روبه رو له نیوان هه ردو لا نه ته قه وما

جگه لهو شالارانه‌ی دوژمنان به‌رده‌وام له‌همه‌مو لایه‌که‌وه نه‌یانه‌یتایه‌ سه‌ر نارچه‌که.

به‌یعت به‌عوسمانی

زۆری پێ نه‌چو نارچه‌ی شاره‌زور، به‌عینایه‌تی مه‌لیکی مه‌نان، که‌وته‌ ناو پارێزراوه‌کانی سولتانییه‌وه. به‌داگیرکرانی ولایه‌ته‌کانی دیاربه‌که‌و موسڵ تا لای هه‌ولێر، شاره‌زوریش چو نه‌ ناو مه‌مالیکی پارێزراوه‌وه. ئینجا که‌وه‌زیری گه‌وره‌ ئیبراهیم پاشا، ره‌حمه‌تی خۆی لی بێ، بریاری دا به‌چیته‌ سه‌ر ولاتی عه‌جهم، بۆ زستان له‌حه‌له‌بی پارێزراو ئارامی گرتو، بێگه‌ به‌گ هه‌واله‌که‌ی بیست نامه‌یه‌کی درێژی نوی، تییدا رونی کردبوه‌وه که‌ته‌وان له‌باوو باپیریانه‌وه نه‌هلی سونه‌ت و جه‌ماعه‌ت بون. تا نه‌و کاته له‌نیوان نه‌وان و قزلباش دا چه‌ند جارێ شه‌رو پێکادان قه‌وماوه. نامه‌که‌ی بۆ گه‌یاندنی به‌ده‌روازه‌ی به‌رز به‌کوێخا که‌ی دا هه‌یدەر ناو ره‌وانه‌ کرد. کوێخا نامه‌که‌ی گه‌یاندو ئاستانه‌ی به‌رزی ماچ کرد. که‌سولتان سلیمانی قانونی له‌وه ناگاداریو که‌به‌نده‌ بێگه‌ به‌گ توشی چی بوه، عینایه‌تی سولتانی سه‌رریژی کرد، نه‌حکامی شه‌ریفی بو ده‌رکردو باشترین چاودیری کراو، به‌نامه‌ی پر له‌لوتف و به‌زه‌یی سه‌ربه‌رز کرا.

سولتان سلیمان به‌کووردستان دا تی نه‌په‌رێ

ئیبراهیم پاشای سامدارو سه‌نگین. له‌به‌هاری نه‌و سالتدا به‌رو ولاتی عه‌جهم چو، له‌شکری له‌ئوجانی نازه‌ربایحانی نزیک ته‌وریژ به‌زاندو به‌قده ژماره‌ی نه‌ستیره‌ خێوه‌تی هه‌لدا، که‌ژاوه‌ی سولتان سوله‌یمان، خوا به‌هه‌شت بکاته مه‌ئوای و ره‌حمه‌تی خۆی لی بێو بیبه‌خشێ، ئوجان به‌هاتنی شه‌ره‌فاوی و، له‌شکری سه‌رکه‌وتویش به‌لوتفی بوژایه‌وه. به‌لام زۆری ناخایاند زستانی سه‌خت هات، که‌ژاوه‌یش ناچاربو به‌شاخه‌کانی قه‌ره‌خانا به‌سه‌ر ولایه‌ته‌کانی هه‌مه‌دان و دینه‌وه‌ردا به‌رو عیراقی عه‌ره‌بی برۆ. له‌کاتی که‌دا گه‌یشتنه‌ ماهی ده‌شت توشی سه‌رمای سه‌ختی زستان و که‌می خۆراک و نازوقه‌ بون، پیاده‌یه‌کی زۆری له‌شکه‌ره‌که‌ مردن، هه‌روه‌کو باربه‌ره‌کانیشیان تۆپین و نه‌سپ و ئیستره‌کانی عه‌ره‌بانه‌ی تۆپه‌کانیان رانه‌کێشا وه‌ستان. کێشه‌که‌ خرایه‌ به‌رده‌م سولتانی کامه‌ران و چاره‌ی لی پرسرا. فه‌رمانی دا تۆپه‌کان له‌شاخی پشتدا بشارنه‌وه‌ و نه‌گه‌ر توانرا بیه‌گه‌یه‌نه‌ ده‌شت و بیه‌اونه‌ ناو ئاوی قه‌ره‌سوو، عه‌ره‌بانه‌کانیش بسوتین بۆ ته‌وه‌ی نه‌که‌ونه‌ ده‌س دوژمن. سولتان هه‌ر فه‌رمایه‌کی دا جیبه‌جی کرا. ئینجا سولتان به‌رو به‌غداد بزوت. که‌هێزه‌کانی گه‌یشتنه‌ زه‌نگابادی سه‌ر به‌ولایه‌تی به‌غداد به‌کللی قه‌له‌ی به‌غدادی پێشوازی کرا. خۆشی له‌شکری

سەرکهوتوی داگرت که بهزوترین کات تهچنه ناوی بۆ پیداکردنی نازوقه، لهروباری دیاله که بهنۆڕی ناسراوه نزیک کهوتهوه، ههر کهچونه ناو ئاوهکهوه ولاخه شهکهتهکانیان نقوم بونو زۆریان خنکان.

لهنیوان سولتان سلیمان و بیگه بهگ دا

کهسولتانی گهوره بهتهمای بهسهربردنی پاشماوهی وهزی زستان گهیشه بهغدادو، بهسامو شکۆه لهوی جیگیر بو، پرسی کهکێ خاوهنی نزیکترین ولایهته لهشویی شاردنهوی تۆپهکان، شارهزاکانی ناوچهکه وهلامیان دایهوه: "ولایهتی شارهزور لهو شوینهوه نزیکه، حاکمهکهیشی ناوی بیگه بهگه، که لهتههلی سوندهت و جهماعهتهو، لهشهرو دوژمنایهتی دا بوه لهگهڵ قزلباش. لهسهردهمی رابوردو دا کهسانیکێ ناردوه بۆ دهبرینی بهندایهتی سولتان. "سولتان فرمانی دا چاوهشی بهسوارهو بنێرن پێی رابگهیهن: "کاتی خۆی دلسۆزیو گوێرایهلیتان بۆ ئاستانهی بهرز دهکهوتهوه، بهلام مهرجی دلسۆزیو گوێرایهلی تهویه تۆپهکانی لهڕینگه بهجیمان هیشتون بگهیهنیه بهغداد، بهوهیش خزمهتهکانت بز نابو و رهغهکانت بهفیۆ ناپواو، بهزهیی پاداشتی منیشت پێ تهبرێ..."

موسهلا چاوهش، رهحمهتی خوی لی بێ، فرمانی بهرزی گهیانده بیگه بهگ. بهفرمانی هومایونی خوشحال بو. دهسهجێ زۆرابی برای لهگهڵ چاوهش باشی بهدیاریهکی زۆروه نارد بۆ دهروازهی دهولت، بۆ تهوهی بهسولتان بلی: "بیستمانو گوێرایهلین، فرمانی بهجێ نههین. با تهو ڕێبهرا نه بین کهشویی شاردنهوی تۆپهکان لهناو روباردا نهزان، بۆ تهوهی بهگیانو سهر تهو خزمهته بکهین!" زۆرابی ناوبراو چو بۆ ماچکردنی ئاستانهی بهرزی سولتانیو راسپێریهکانی پێ راگهیا.

سولتان سوپاسی خوی کردو بهستایشهوه دوعای خێرو سهرکهوتنی بۆ بیگه بهگ کردو، دهنهواپی زۆرابی سنجهقی میهرهوانی پێ بهخشی. فرمانی ناردنی تهوانه دا که تۆپهکانیان لهئاوهکه دا شاردبوهوه لهگهڵ تاقمی سایهقی لێوهشاوهی عهدهبانه لهریکابی میردا بهدیاری شایانهوه بۆ لای میر بیگه بهگ. کهنێردراوهکان گهیشتن، بیگه بهگ فرمانی دا ئاسنگهرو دارتاشهکانی ولات کۆبکێنهوه بۆ تهوهی عهدهبانهکان چاک بکهتهوه، ههروهها فرمانی دا ژمارهی پێویست تهسپو ئیستر ناماده بکڕین بۆ راکیشانی عهدهبانهو تۆپهکان. لهکاتی که دا خهریکی ناردنی تۆپهکان بون چاوهش باشی گهیشتهو فرمانیکێ پێ بو که: "لهبهر تهوهی من بهتهمای سهفهرم بۆ تهوڕیز. بهسهر شارهزوردا تهبێ نازوقهو ئالیک ناماده بکڕیو بایهخ بهناردنی تۆپهکان بدری بۆ بهغداد. لهسهر

مه‌مالیک و خزمه‌تکاره‌کانیش پیویسته هاورێ له‌گه‌ڵ براکه‌ت خه‌ریکی ناماده کردنی تازوقه‌ و پارێزگاری تۆپه‌کان بۆ تا به‌هار!"

سولتان سلیمان دیسانه‌وه‌ به‌گوردستاندا تێ ئه‌ په‌ڕێ

سولتان به‌غدادی به‌ڕێگای داقوق و که‌رکوک دا به‌جێ هێشت. به‌ناو ده‌ربه‌ندی ئیمانشادا تیپه‌ری و گه‌یشته‌ ده‌شتی شاره‌زور، به‌و رینگایه‌دا رانه‌بوو که‌هه‌ناوی ئه‌سکه‌نده‌ری زولقهرنه‌ینی تێدا نێژراو بو. رۆژانی جه‌ژنی قوریانی له‌نزیك قه‌له‌ی قه‌لجهدا به‌سه‌ر برد. خادیم سلیمان پاشا، که‌ له‌ولایه‌تی میسه‌روه‌ هات بوو هه‌زاران مه‌مالیکی تایبه‌تی، خاوه‌ن تاجی زیڕین و مه‌ناته‌قی زیوین و جلوه‌هرگی ئاوریشمین و سه‌ربازی پێ چه‌ک که‌ به‌جوانترین جل رازابونه‌وه‌ به‌سواری ئه‌سه‌په‌ عه‌ره‌بییه‌وه‌، له‌گه‌ڵ بو. له‌و کاته‌دا دایانه‌ پاشا له‌شکرگای له‌شکری سه‌رکه‌وتو له‌شاره‌زور. زۆراب به‌فه‌رمانی بێگه‌ به‌گ به‌دیاری و کیلی قه‌لاکه‌نه‌وه‌ هات، مه‌نزله‌ به‌مه‌نزله‌ تازوقه‌ و ئالیکی پیویستی له‌شکری دابین ئه‌کرد، له‌گه‌ڵ پێشه‌نگی تیپه‌کانی سولتان دا بو تا گه‌یشته‌ باژێری مه‌راغه‌ی سه‌ر به‌نازه‌ربایجان. ئه‌وسا هه‌موو جوژه‌ رعایه‌ت و ئیعه‌زازی له‌سولتان پێ گه‌یشت. زۆراب به‌فه‌رمانی سولتانی گوی ئێ گه‌راوه‌وه‌ بۆ بێگه‌ به‌گ ده‌ربه‌ری گه‌یاندنی تۆپه‌کان به‌به‌غداد به‌زوترین کات، که‌فه‌رمانی گوی ئێ گه‌راو گه‌یشته‌ بێگه‌ به‌گ، له‌و کاته‌دا ئه‌و له‌ زه‌نگابادی سه‌ر به‌ولایه‌تی به‌غداد بو. کوێخا عوسمان پێشوازی له‌تۆپه‌کان کرد، که‌سلیمان پاشای میری میانی به‌غداد بۆ ئه‌م ئیشه‌ی نارد بو، تۆپ و که‌له‌په‌له‌ پیویسته‌کانی تری له‌بێگه‌ به‌گ وه‌رگرت بیه‌گوێزێته‌وه‌ بۆ به‌غداد، چه‌ندین پیای کارامه‌ی عه‌شیره‌ته‌کانی خۆشی له‌گه‌ڵ نارد بۆ ئه‌وه‌ی به‌سه‌لامه‌تی بیه‌گه‌یه‌ننه‌ به‌غداد.

بێگه‌ به‌گ گه‌راوه‌وه‌ شاره‌زور و به‌چاوی بێداره‌وه‌ چاودێری هه‌وا له‌ نوێکانه‌ی سولتانی ده‌سه‌لاتداری ئه‌کرد، له‌جێی خۆی دا جیه‌گیرو ئه‌وه‌نده‌ی توانی بوی پیای کۆ کردبووه‌وه‌، ناماده‌بو بۆ به‌جیه‌یتانی هه‌ر کاریکی پێی بسپێردرایه‌. له‌م کاته‌دا زانی که‌سولتانی به‌توانا به‌شکو‌و سامه‌وه‌ له‌ته‌وره‌ریزه‌وه‌ گه‌راوته‌وه‌ بۆ نزیك یانه‌ی به‌رزی سه‌له‌ته‌نه‌ت، بێگه‌ به‌گیش به‌هه‌موو پته‌وی و پایه‌داریه‌ که‌وه‌ له‌نیشتمان به‌کی خۆی دا مایه‌وه‌ له‌خوای عه‌زه‌وه‌جل ئه‌پارایه‌وه‌وه‌، ئایه‌تی ئه‌خوێندو نزی ئه‌کرد بۆ ده‌وامی سولتان و مانه‌وه‌ی به‌ختیاری، ناو به‌ناویش دلسۆزی و به‌ندایه‌تی خۆی ئه‌کرده‌وه‌.

ئه‌یویست نێردراو ره‌وانه‌ بکا بۆ ده‌روازه‌ی به‌رز، جاریکی تر نیشاندانی به‌ندایه‌تی بۆ نوێ بکاته‌وه‌، به‌لام نه‌ رێوشوێنی نیشاندانی به‌ندایه‌تی ئه‌زانی و

نه‌شاره‌زای چۆنیه‌تی دهربرینی نه‌ریتی ملکه‌چی و که‌ساسی بو. ناردی بۆلای حسین به‌گی داسنی والی هه‌ولێر له‌م روه‌ه یارمه‌تی بدا. حسین به‌گ، که‌زه‌عامه‌تی دیاربه‌کری به‌ده‌سه‌وه بو، کوێخا مه‌جنونی نارد. که‌به‌نده کوێخا مه‌جنون هات، بینگه به‌گ ئیبراهیمی برای له‌گه‌ژ نارد تا نه‌وه‌نده‌ی نه‌توانن دیاری له‌گه‌ژ خۆیان هه‌لبه‌گرن بۆ پێشکه‌ش کردنی به‌ده‌روازه‌ی به‌رز. که‌نێردراوه‌کان گه‌یشتنه‌ ناخچه‌ قه‌له‌ه، نه‌وه‌ی چاره‌ڕێی نه‌ نه‌کرا روی دا. غازای خان که‌پێشتر له‌خزمه‌تی چوقه‌ سوڵتان دا بوو، په‌روه‌رده‌ی نه‌وو له‌به‌رده‌سی نه‌ودا گه‌وره‌ بویه، به‌لام لایه‌نی شای به‌ردابوو و دابویه پال ده‌روازه‌ی به‌رزی سوڵتانی، نیوه‌ی ولایه‌تی به‌غدادی به‌پله‌ی میری میران درابویه. چوقه‌ سوڵتانیش خۆی له‌سه‌رده‌می سه‌له‌ته‌نه‌تی شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی دا حاکمی مه‌نده‌لیجین و دینه‌وه‌ری دراوسێی شاره‌زول بو. له‌به‌ینی نه‌مان و نه‌وان دا، له‌سۆنگه‌ی غیبه‌تی قه‌ومایه‌تی و دینییه‌وه‌، بۆ پاراستنی هه‌ژاران و بێنه‌وایان، شه‌رو شوێی زۆر قه‌وما بو. شوێنه‌واری کینه‌و دوژمنایه‌تییان له‌ناودا ما‌بو. غازای خان تاقمێ له‌پیاوه‌کانی خۆی به‌دوی نێردراوه‌کان دا: ئیبراهیم و کوێخا مه‌جنون، نارد له‌ناخچه‌ قه‌له‌ه کتوپر هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ریان، کوێخاکه‌ی بینگه به‌گ حسین ناوو کوێخا مه‌جنون و چه‌ند که‌سیکی تریان ئی کوشتن. ئیبراهیم به‌عینایه‌تی ملکێ قه‌دیم له‌م چورمه‌ رزگاری بوو هه‌لات بۆ هه‌ولێر. پاش دو رۆژ رویشتن گه‌یشته‌ پێشگای حسین به‌گ، نه‌وه‌ی لیتی قه‌وما‌بوو به‌دریژی بۆی گێرایه‌وه.

له‌کاتێک دا خه‌ریکی نه‌وه‌ بون بینگه به‌گ له‌وه‌ ناگادار بکه‌ن که‌نێردراوه‌کان چیمان ئی به‌سه‌ر هاتوه‌، غازای خانی ناوبراو کوێخاکه‌ی نه‌نێرێ بۆ به‌ر ده‌روازه‌ی به‌رز. بۆ نه‌وه‌ی بلێ: "ولایه‌تی شاره‌زول شایسته‌ی نه‌وه‌یه‌ بیه‌تسه‌ باره‌گای میری میران، نه‌گه‌ر هیمه‌ت بکه‌یت و هه‌تێکی له‌شکر بدرێ به‌ به‌نده‌ فه‌تعی ولایه‌ت کارێکی ناسانه‌.

به‌مجۆره‌ نامه‌که‌ی غازای خان بو به‌هۆی ده‌رچونی فه‌رمانی هومایونی شه‌ریف بۆ له‌شکره‌کانی دیاربه‌کرو مه‌رعه‌شو و شام و ده‌لب که‌پشتیوانی سلیمان پاشای میری میرانی به‌غداد بکه‌ن بۆ په‌لاماردانی شاره‌زول. سلیمان پاشا بۆ نه‌وه‌ی له‌مه‌سه‌له‌ی له‌شکرکێشی دا بۆ سه‌ر شاره‌زول سه‌ر له‌بینگه به‌گ بشیوێتن، نامه‌یه‌کی بۆ نویسی که‌وا نه‌چێ بۆ سه‌ر جه‌زائیر. بینگه به‌گ وه‌لامی دایه‌وه‌ نامه‌که‌ی به‌پیاوێکی خۆی دا بۆ نارد تییدا نویسی بو: "نه‌گه‌ر فه‌رمان به‌دن هه‌تێکتان به‌سه‌رکردایه‌تی ئیبراهیمی برام دا بۆ نه‌نێرم" سلیمان پاشا وه‌لامی دایه‌وه‌ پتوێست ناکا که‌س بنێری، خه‌ریکی کۆکردنه‌وه‌ی ده‌نگوباسی قزلباش به‌.

له کاتیک دا بینگه بهگ له دلسۆزی دا پایه دارو به دلیکی پر له دلسۆزیه وه
له خواى عهزه وه جهل نه پارایه وه، که له شکر به زوی سهریکه وئ، هه ندئ
له هه ژارانى ره عییه تی هه واییان بۆ هینا، له شکرئ به قهده ژماره ی نه ستیره
هاتونه ته ناو سنورى شاره زولو قه لای حورینیان گرتوه. بینگه بهگ ده سبه جئ
کوێخاکه ی به نامه یه که وه نارده لای سهردارى سوپای سهرکه وتو سلیمان پاشا: "
چ خیانه تی له م بهنده دلسۆزه ده رکه وتو تا له شکر بنیژن بۆ نازاردانى؟ نه گهر
قه لا کانتان نه وئ نه و بهنده و هه رچیه کی هه یه تی هى گه وه مانه، من
که به ندایه تی خۆم بۆ سولتان راگه یانده و نرخی قه لا کان چیه؟ نه گهر سولتان
به ندایه تی من قوبول نا کاو قه لا کانی نه وئ کیلی قه لا کانی به به ندایه تی خۆمه وه
پیشکه ش بئ" پاشای ناوبراو سویندی گه وه ی به خوا خوارد که ده ستی نه و له م
هیرشه دا نه بو، به لکو نه مه نه نجامی نامه ی غازى خان بو، نه وه هیه
گومانیکى له سهر راستى و راستگویی نه م نیه. " بۆ نیشاندانى دۆستایه تی بینگه
بهگ کیلی قه لا کانی و دیاریه کی زۆرى به م بهنده یه دا بۆ پاشای ناوبراو نارد.
که کیل و دیاریه کان گه یشتن پاشا له سهر راستى دلنیا بو، فهرمانى بلاوه پئ
کردنى سهریازه کانى داو، نه م بهنده یه ی، سهره پای که مى ته مه نى، لای خۆى
به بارمه گل دایه وه.

سدردهمی به گه کان:

سورخاب به گ (۹۴۵-۹۷۵) و نه و مگانی

-۱-

که مەئمونی دوهم به دیلی رهوانه‌ی دیاری رۆم کرا، ولاته‌که‌ی بی سهرپەرشت مایه‌وه، سورخاب به‌گی مامی، نهم دهرفته‌ی به‌هه‌ل زانی دهستی به‌سهر ناوچه‌کانی ژێردهستی مەئمونی برازای داگرت، هه‌روه‌ها ناوچه‌کانی ژێردهستی محمەد به‌گی برایشی داگیر کرد. محمەد به‌گ هه‌لات و پهنای بۆ رۆم برد.

-۲-

نزیکه‌وتنه‌وه‌ی نه‌رده‌لان له‌ده‌رباری سه‌فه‌وی

ئه‌لقاس میرزای سه‌فه‌وی ئه‌سهر ده‌سه‌لات له‌شا ته‌هماسبی برای هه‌لگه‌رایه‌وه، پهنای بۆ سولتان سلیمانی قانونی برد (۹۵۴). ئه‌و کاته گه‌رمه‌ی جەنگی ۲۰ ساله‌ی رۆم و عه‌جەم بو. له‌لایه‌ن عوسمانیه‌وه پێشوازیه‌کی گه‌رمی ئی کراو، ئه‌شکرێکی گه‌وره‌یان بۆ سازدا. له‌شکرکێشیه‌که سهرکه‌وتو نه‌بو. ئه‌لقاس ترسا سولتان بیکوژی هه‌لات بۆ شاره‌زورو، چوه‌ لای سورخاب به‌گ. شا ته‌هماسب کردیه‌ سهر سورخاب، ئه‌لقاسی ته‌سلیم بکا، سورخاب بۆ ئه‌وه‌ی ولاته‌که‌ی نه‌که‌وتیه‌ به‌ر هێرشێ قه‌لباش، ئه‌لقاسی ته‌سلیم کردن (۹۵۶). ته‌هماسب ماوه‌یه‌ک ئه‌لقاسی برای له‌قه‌لا‌ی قه‌هقه‌ه‌دا زیندانی کرد، ئینجا فه‌رمانی دا له‌سهر قه‌لاکه‌وه فریایان دایه‌ خواره‌وه‌و مرد.

ته‌سلیم کردنی ئه‌لقاس به‌ته‌هماسب، بوه‌ هۆی نزیك که‌وتنه‌وه‌ی سورخاب له‌ده‌رباری سه‌فه‌وی. ته‌هماسب له‌پاداشتی نهم چاکه‌یه‌دا موچه‌ی سالانه‌ی بۆ سورخاب بریه‌وه‌و ئیتر به‌لای نه‌وان دا ساخ بووه‌و. عوسمانیه‌کانیش له‌تۆله‌ی نهمه‌دا مەئمونیان له‌به‌ند نازاد کرد، به‌لام له‌باتی گێڕانه‌وه‌ی بۆ نه‌رده‌لان هیلله‌یان پێ سپارد.

بنكهی حوكمرانی میره‌کانی ندره‌لان له‌قه‌لای زه‌لم بوه. قه‌لای زه‌لم به‌قه‌د شاخی سورینه‌وه‌یه. شویتینکی عاسی و دژواره، كه‌وتۆته لایه‌کی چه‌په‌كه‌وه، هیچ شارو ناواییه‌کی گه‌وره‌ی له‌نزیک نه‌بووه هیچ ریگه‌و بانیکه‌ی گرنگیشی پی‌دا تی نه‌په‌ریوه. ناوچه‌یه‌کی كه‌م ده‌رامه‌ت و هه‌ژار بوه.

مه‌ئمونی دوهم، كه‌ه‌دوای باوكی كاروباری ولاتی گرته‌ده‌س (٩٤٢)، نیتر نه‌یتوانی خۆی له‌شه‌ر دورپه‌ریز بگری. سولتان حسین به‌گی میری بادینان، به‌له‌شكری عوسمانیه‌وه‌هاته‌سه‌ری، له‌قه‌لای زه‌لم‌دا گه‌مارۆی‌دا. سه‌ره‌نجام ناچاربو خۆی به‌ده‌سته‌وه‌دا. به‌گیراوی ره‌وانه‌ی لای كاربه‌ده‌ستانی عوسمانی كراو خرایه‌زیندانه‌وه.

سورخاب به‌گ، مامی مه‌ئمون، ریی بۆ چۆل بو ناوچه‌كه‌ی هینایه‌ ژێرده‌ستی خۆیه‌وه. نه‌میش خۆی له‌به‌شداریی له‌شكرکیشییه‌كانی جەنگی ٢٠ ساله‌ی ئێران و عوسمانی دور راگرتوه. چه‌په‌کیی ناوچه‌كه‌و، دا‌پراویسی له‌مه‌یدانه‌سه‌ره‌کییه‌كانی جەنگه‌وه، یارمه‌تیده‌ری بون.

قه‌راردادی ئاماسیه

هه‌ردو ده‌وله‌ت: ئێران و عوسمانی، له‌ئه‌نجامی کێشه‌ی ناوخۆ هه‌ره‌شه‌ی ده‌ره‌کی‌دا، ناچاربون شه‌ر رابگرن و، په‌یمانی ناشتی به‌سه‌تن. دوای ئالوگۆری چه‌ندین نامه‌ له‌نیوان گه‌وره‌كاربه‌ده‌ستان و، شاه‌ته‌هماسبی سه‌فه‌وی و سولتان سلیمانی قانونی‌دا، ئێران و عوسمانی له‌ره‌جه‌بی ٩٦٣ (مایسی ١٥٥٥)‌دا گه‌یشتنه‌ ریک‌كه‌وتنیک، كه‌ له‌مێژودا به‌ ((قه‌راردادی ئاماسیه)) ناسراوه.

ئهم ریک‌كه‌وتنه‌ زۆرتر به‌پیتی سه‌ره‌تای ((باری هه‌بو)) ریک‌ خرابو، هه‌یزی هه‌ر لایه‌ك گه‌یشتبوه‌ هه‌ر جیگایه‌ك له‌و‌ی‌دا مایه‌وه. به‌م پێیه: تازه‌ربایجان هه‌موی به‌ر ئێران و عیراقی سه‌ره‌بی هه‌موی به‌ر عوسمانی كه‌وت و، نه‌رمه‌نستان، گورجستان و، كوردستان، به‌شینکی كه‌وته‌ ژێر ده‌ستی ئێران و به‌شینکی كه‌وته‌ ژێر ده‌ستی عوسمانی. له‌ئه‌نجامی ئه‌مه‌یش‌دا قه‌له‌مه‌ره‌وی ندره‌لان بو به‌دو به‌شه‌وه: هه‌ورامان، مه‌ریوان، بانه، سه‌قز كه‌وتنه‌ ناو سنوری عه‌جه‌م و، شاره‌زور، شاربازیر، قه‌ره‌داخ كه‌وتنه‌ ناو سنوری رۆم.

(شه‌ره‌فنامه: ٢٠٦-٢٠٧) و به‌دوی ئه‌و‌یش‌دا مێژوونوسه‌كانی ندره‌لان (الب: ٣٢-٣٣) و (مه‌ستوره: ٣٣) و (حه‌دیقه: ١٢٣-١٢٤) و (تحفه: ٩٧-٩٨) ئه‌لێن: سورخاب به‌گ ناوچه‌كه‌ی عه‌مه‌د به‌گی برای زه‌وت كرد. عه‌مه‌دیش بۆ ئه‌وه‌ی

نەردەلان بەیتیتە ژێر دەسلاتی خۆیەو پەنای بۆ رۆم برد. هێزێکی گەورەیان دا. چوێ سەر قەلای زەلمو گەمارۆیاندا. گەمارۆدان دو ساڵ درێژەی کێشا. شا تەماسب هێزی بەفریای گەمارۆدراوەکانەو نارد. لەشکری عوسمانی دەوری قەلایان بەرداو بلارەیان لێ کرد. گەمارۆدراوەکان، چونکە لەمیژبو لەناو قەلاکەدا گیران خواردبو، کەلکیان لەو هەلە وەرگرت و خۆیان دەربازکردو هەر یەکەیان بەلایەندا رای کرد. یەکێ لەسەرانی لەشکری عوسمانی چۆلێ قەلاکەیی بەهەل زانیو، یەکسەر چوێ ناوی و گرتی. قەلای کرد بەبنکەیی خۆی و لەوێوە دەستی بەسەر ناوچەکەدا گرت. ((لەوساو- ۹۶۹- شاره‌زور و سەر قەلەم‌پەوی عوسمانی خرا.)) بنکەیی میرایەتی نەردەلان نیت لەقەلای زەلم هەلکەنراو گوێزایەو قەلای مەریوان.

نەم شەرپە لەو سالدەدا ئەگەر قەومابی یا نە، ئەمە هیچ لە راستیە ناگۆڕی کە: شاره‌زور بەپێی قەرارەدای تەماسیە لە ۹۶۳و خرابوێ سەر قەلەم‌پەوی عوسمانی، ئەگەر نەم شەرپەیش بویی بۆ جێبەجێکردنی بو.

-۵-

نەوێکانی سورخاب بەگ

سورخاب بەگ بەقسەیی هەندێ ۶۰ ساڵ و بەقسەیی هەندیکێ تر ۶۷ ساڵ حوکمرانی کردوێ ۱۱ کورپیشی هەبوێ: حەسەن بەگ، ئەسکەندەر بەگ، ئەسلەمس (!) بەگ، شاسوار بەگ، سارۆخان، قاسم بەگ، سولتان عەلی بەگ، یەعقوب بەگ، بارام بەگ، زولفەقار بەگ، بیسات بەگ.

-۶-

رەچەلەکی میرانی سۆران

میژنوسەکانی نەردەلان، (لەب: ۳۴) و (مستورە: ۳۴) و، (حەدیقە: ۱۲۵) و (تخفە: ۱۱۵) هەمویان لەسەر ئەو یەکن کە: بارام بەگی کۆری سورخاب بەگ کەئەو زەمانە بەفەرمانی باوکی کراو بەحاکمی تەمبیدی و رەواندز، باپیری زنجیری بنەمەلەیی میرانی سۆرانەو، هەمویان سورن لەسەر ئەوێ کەمیر حەمەدی میری رەواندزو هەریرو کۆیە، کە لەو سەرەمەدا یەکی لەپیاوێ ناسراوێکانی ناوچەکە بوێ، لەنەوێ بارامی کۆری سورخابە.

ناگاداریەکانی (شەرەفنامە: ۴۸۴) کەکۆنترین سەرچاوەیی میژویە باسی بنجوبناوانی هەردو بنەمەلەیی نەردەلان و سۆرانی کردبێ، لەم رەوێ هیچ بەلگەیک بەدەستەو نادا، کەبارام بەگ باپیری میرانی سۆران بێ. جگە لەوێش شەرەفخان کەباسی سورخاب بەگی کردوێ، لەم بارەییەو هیچی نەوتوێ. لەناو

زنجیره‌ی میرانی سوزانیش‌دا بارام به‌گیان تی‌دا نیه. بویه نهم قسه‌یه جیگه‌ی
گومانه.

-۷-

سوئتان عدلی به‌گ کوری سورخاب به‌گ

له‌پاش ماوه‌یه‌کی کورتی حوکرانیی به‌گنجی مرد. دو کوری منال: ته‌یمور
خان و هه‌لۆ خانی له‌پاش به‌جی ما. دایکی نهم دو کوره، کچی مونته‌شا سوئتانی
نیستاجلو بو، که‌یه‌کی بوه له‌گه‌وره‌کانی قزلباش (شرفنامه: ۲۰۸). ره‌نگه
سورخاب دوا‌ی به‌ده‌سته‌وه‌دانی ئه‌لقاس میرزا، له‌کاربه‌ده‌ستانی ده‌رباری سه‌فه‌وی
نزیک بویته‌وه‌و، نهم ژن و ژغوازیه‌یش به‌ره‌می ئه‌وه بویی.

-۸-

بیسات به‌گی کوری سورخاب به‌گ (۹۷۵-۹۸۶)

کوره‌کانی سوئتانی عدلی به‌گ منال بون، له‌به‌ر ئه‌وه مامیان بیسات به‌گ
کاروباری ولاتی گرته ده‌س. که‌ته‌یمورو هه‌لۆ گه‌وره بون چونه ده‌رباری شا
ئیسماعیلی دوهم (۹۸۴-۹۸۵) بۆ ئه‌وه‌نی حوکی ولاته‌که‌یان له‌مامیان بۆ
وه‌ریگریته‌وه، به‌لام به‌هۆی په‌شیوانی هه‌لومه‌رجی ده‌رباره‌وه سه‌رکه‌وتو نه‌بون.
ته‌یمور کیشه‌ی زۆری بۆ مامی دروست نه‌کرد. تالان و راو‌پوتی نه‌کردو
ئاژاوه‌ی خست بو، ناوچه‌که‌وه به‌لام زه‌فه‌ری به‌مامی نه‌برد تاخۆی به‌ده‌ردی خوا
مرد (۹۸۶).

-۹-

ته‌یمور خان کوری سوئتان عدلی به‌گ (۹۸۶-۹۹۸)

به‌مردنی مامی کاروباری گرته ده‌س. تا سه‌رده‌می ته‌یمورو هه‌لۆ نازناوی
هه‌مو میه‌رکانی ئه‌رده‌لان ((به‌گ)) بو، له‌دوا‌ی ئه‌مانه‌وه نیتر هه‌مو نازناوی
((خان)) یان هه‌لگرتوه.

دوا‌ی مردنی شا ته‌هماسب (۹۸۴) سه‌رانی قزلباش ئیسماعیلی دوهمیان
له‌زیندان ده‌ره‌یناو، له‌جی‌ی باوکی کردیان به‌شای ئیران. ئیسماعیل زیاتر له‌ ۱۹
سال به‌ته‌نیا له‌زیندانی قه‌لای قه‌هقه‌ه‌دا بو. که‌بو به‌شا که‌وته کوشتی برار
خرمه‌کانی و، سه‌رانی قزلباش. سه‌رانی قزلباش پیلانیکیان ئی گیرا کوشتیان
(۹۸۵). سه‌رانی قزلباش دوا‌ی مملانییه‌کی زۆر، ته‌نیا کوری زیندوی
ته‌هماسب، محمده‌ی خودابه‌نده‌یان، دانا به‌شای ئیران. محمده (۹۸۵-۹۹۶)
بوده‌ئه و یتکاره‌بو، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌یش چاو کتوکو‌ی‌ربو. نهم به‌ناو شا بو،
ده‌سه‌لاتداری راسته‌قینه‌ی ده‌ربار هاوسه‌ره‌که‌ی بو.

هه لومهرجی ناوخوی ئێران په شێواوو نیوانی له گهڵ عوسمانی تێك چو بو. سه ره له نوێ بارودۆخی جهنگ زāl بو بو به سه ره پێوه ندیه کانیان دا. بایه عالی ته یو یست هه ل له لاوازی ده ربارو په شێوانی هه لومهرجی ئێران به یئنی و، له چه ند لاوه په لاماری ئێرانیان داو، سه رزه مینیکێ فراوانیان له روژتاواو سه روی ئێران دا، ته نانه ت ته ورزیشیان، داگیر کرد. هێزه کانی ئێران به ری ته م هێر شانیه یان پێ نه ته گیرا.

ته یور خان، به هۆی پشێوی ناوخوی ئێران و کزی ده سه لاتێ ده رباری سه فویه وه، نیوانی خوی له گهڵ عوسمانی چاک کرد. وه کو (شه ره فنامه: ۲۰۹) ته لێ: سالی ۹۸۶ په نای برده بهر سو لتان مرادی سییه م (۹۸۲-۱۰۰۴). سو لتان له دا هاتی زویه تاییه تیه کانی شه ره زور مو چه ی سالانه ی بو بریه وه و، هه ر چوار کو ریشی به خه لات سه ره ره ز کردن: سه نه، هه سه ناوا، قز لجه، زه لم، شه ره زور درا به سو لتانه لی. قه ره داخ به بداغ. مه ریوان به مراد به گ. شه ربا ژێر به میر عه له مه دین.

ته یور خان له هه ولێ فراواغوازی دا بو، هه ولێ ته دا ناوچه کانی دراوسی له کرماشان، هه مه دان، ورمی، داگیر بکا. له گهڵ که لوړو لوړ توشی شه ر هات. له کاتی گه مارۆدانی قه لای زه رینکه مه ر (گه روس) دا کو ژرا (۹۹۸).

په راویز: ۱. سه نه نه و کاته هیشتا بنیات نه نه را بو. ۲. وه کو ده ریش ته که وی قه له مه روی نه ره ده لāن له و کاته دا به زۆری خواروی کوردستان، به تاییه تی به شیکێ سلیمانی ئیستای گرتۆ ته وه و، سه نوره که ی له ناو ئێران دا ته سک بوه. سه ره ده می خانه کان:

هه لۆ خان (۹۹۸-۱۰۲۶)

له دوا ی کو ژرانی ته یور خان هه لۆ خانی برای کاروباری نه ره ده لانی گرت هه دس سه ره ده می هه لۆ خانی ئێران هه ر له نا ئارامی دا بو. سه رانی قزلباش هه لیان کوتایه سه ر کو شکێ شو، به بهر چاوی ته وه و ژنه ده سه لاتده ره که یان کوشت. له دوا ی زنجیره یه ک پیلانگێتان، شا محمده د که ناره گیرێ کردو عه بیاسی کو پی له سه ر ته ختی شایه تی دانرا (۹۹۶-۱۰۳۹). له و کاته دا ده رباری ئێران له وه په ری بی ده سه لاتێ و شه ره یی دا بو. خانه کانی قزلباش هه ر یه که یان لایه کی ئێرانی بو خۆی دا بری بو. عوسمانی ناوچه یه کی فراوانی ئێرانیان له ژێر ده سدابو. سو پای ئێران له چار نۆردوی عوسمانی دا نا ریکو پیتک و لاوازو بی به ش بو له چه کی گه رم. شا عه باس پێویستی به کات هه بو، بو ته وه ی هه لومهرجی ناوخوی ئێران چاک

بکات و، ددهسلاتی دهریار بههیتو، سوپای ئیران ریک بختهوه، نهویشی له بارودۆخی جهنگدا له گهڵ عوسمانی بو نهتهکرا. له بهر نهوه له سه رهتادا ههولیدا له گهڵ بابی عالی ناشتی بکا. شا عهباس، مه هدیقولی خانی چاوه شلوی حوکمرانی نهرده بیللی له گهڵ برازیه کی به دیاریه وه نارد بو نهسته موڵ. سه فیری ئیرانی له سه فهدوی ۹۹۹دا ریککه وتینکی له نهسته موڵ له گهڵ بابی عالی نیمزا کرد. به پی ئی ئهم ریککه وتنه:

۱. ولایه تهکانی نه رهنهستان و شهکی و شیوان، گورجستان و قه راباغ، شاری ته وریزو به شی رۆژئاوای نازه ربایحان، کوردستان و لورستان و قه لاتی نه هاوهند به ده ولته تی عوسمانی درا.

۲. هه ردولا به ئینیان به یه کتری دا دیلهکانی جهنگ به نه وه به یه کتری.

۳. هه ردولا به ئینیان دا به یه کتری دالدهی را کردوانی یه کتری نه دن.

۴. ده ولته تی ئیران به ئیتی دا سوکایه تی به هاوسه ری پتعه مه رو خه لیفه کان نه کا.

۵. بو دهسته بهرکرنی جیهه جی کردنی ئهم په یمانه ئیران ههیده ر میزای برازی شا عهباسی به بارمه له لای بابیعالی دانا. (پارسا دوست: ۳۵-۳۶)

هه لۆخان له م هه لومه رجه دا کاروباری نه رده لاتی گرته ده س. قه لاکانی زه ئم، پلنگان، حه سه ناوای ئاوه دان کرده وه، مزگه وت و خانو، بازار، حه مامی تی دا دروست کردن. ولات ئاوه دان بو وه. هه لۆخان به هو ی قایمی قه لاکانی و، زۆری سوپاکه ی و، سامان و زه خیره وه، ((شا عهباسی به هیچ نه نه زانی)). (لب: ۴۲)

نیوانی له گه ل هه ردو ده ولت رۆم و عه جه م باش کردبو. به سه ره خویی کاروباری ولاتی به رپوه نه برد.

شا عهباس ههروه کو ددهسلاتی ئاوهندی به سه ره هه مو ئیران دا سه پانده وه، نه یویست کوردستانیش به یینیته ژیر ددهسلاتی خو یه وه. شا عهباس چه ند جار ی له شکری کرده سه ری، به لام به سه رنه که وتویی نه گه رانه وه.

هه لومه رچی کوردستان هه تاسه ر به م جو ره نه مایه وه. له سه رده می هه لۆخان دا ئالوگۆری بنه رته تی به سه ر جو ری به رپوه به رایه تی نه رده لآن دا هات و، بناغه ی ۴ نه ریتی نو ی له م میرایه تیه دا دا رپژرا.

ناردنی بارمته بۆدهرباری ئیزاران

میژونوسه کانی ئهردهلان (لب: ۴۴)، (مهستوره: ۴۴-۴۵)، (حدیقه: ۱۳۰)، (تخفه: ۱۰۵-۱۰۶) به که می جیوازیسهوه چیژیکی ناردنی یه کهم بارمتهی ئهردهلانی نه گێرنهوه:

شا عهباس به هیژیکی گه ورهوه بۆ گرتنی کوردستان له ئهسفه هانهوه مه نزل به مه نزل که وته ری له مه یه می ئهسفه نئاباد بارگهی خست. بۆ ته ماشای چیاکانی کوردستان و ریگهوبانه کانی نه چیتته سه ر شاخیکی بهرز. ئالی (عه لی) بالی زهنگه نه، که له و کاته دا جله و داری تاییه تی شا بو، له گه ئی نه بی، شا عهباس هه وائی کوردستانی لی نه پرسى. ئه ویش که خۆی به کورد دانه ئی و ئه یه وى چاکه بکا نه ئی: ((کوردستان چیاى گه وره وه قه لای قایمی وای تی دایه بالداریش نایگاتی و، به رده لانی سه خت و باریکه ری ی پر دره ختی که یه کانگیر نه بن هیچ ملبه رزی ناتوانی به سه ری دا سه ربکه وى، سه ره پای ئه وه یش شه رکه ری شیرگلین و تازی لی یه که هه ر یه کینکیان له گه ل رۆسته م و ئهسفه ندیار لافى به رامبه ری و له گه ل نه فراسیاوی تورک ده عوای هاوسه ری نه که ن چاک وایه هه زه رته ی شا ده س له مه هه ل بگری نه گه ر خوانه خواسته له کاتی پینکادان دا شکان به سه ر سوپای شادا بی، ته م نهنگ و شوهریه ته تاقیامه ت له نا و بنه ماله ی سه فه وى دا نه مینی!!" شا عهباس قسه که ی ئالی بالی نه چیتته دل و، واز له و بیه نه هینی که به زۆر داگیری بکا.

شا عهباس ده رگای گه توگوو دۆستایه تی له گه ل هه لۆخان کرده وه. به نامه و خه لات و دیاری هینایه ژیر باری فه رمانیه ری و گوێپرایه ئی. خان ته حمه د خانى کورپ وه کو نیشانه ی گوێپرایه ئی به بارمته ره وانیه ی ده رباری شاهى کرد. له و کاته وه ئیتر ته مه بو به نه ریتیکى پیره وى کراوى ده ربار، هه میشه یه کى یا چه ند که سى له میه رکانی ئه رده لان له ده رباره کانی سه فه وى، ته فشار، زه ند، قاجاردا بارمته بن.

تیکه لاوی ژن و ژنخوازی

میژونوسه کانی ئهردهلان (لب: ۴۵)، (حدیقه: ۱۳۰)، (تخفه: ۱۰۷) چیژیکی ژنهیتانی خان ته حمه دخان نه گێرنهوه، که شا عهباس له بهر لیها تویی زه رینکولاهى خوشکی لی ماره کرده. به لام (مهستوره: ۴۵-۴۶) له هه مویان زیاتر بایه خى به م چیژیکه داوه، وه کو له پیشینانی بیسته وه، تیکه لاوی نه کا

به نه فسانه و خه يالئی ژنانه و نه نوسی: ((پاش ماوه یی که به هره و توانی خان نه حمده
 خان له شا عه باس رون بوه وه، له پایه و پله یی زیاد کرد و خوشکه گه وه ره
 دره خشانه که یی نیو گه وه درانی شاهیتیی و نه ستیره پرشنگداره که یی نار بورجی
 سه لته نه تی، که ناوی زه رینکولاه بو، پی به خشی و سهری به زاوا و خه زوری شا به رز
 بوه وه. و یی پای ته وه یی که میژو له م باره و زوری له سهر نه رژیشتوه، به لام وه
 له پیشینام بیستوه، داوی نیشانکردنی زه رینکولاه، نه و گه وه ره گرانابییه
 نه خته ریلنده، به هاوسهری خان نه حمده خان قایل نه بو.

حه زه ته یی پاتشا که لاوچاکی و نازایه تی خان نه حمده خانی لی رون بوو دلیری و
 که له میزدیی که جینگه یی شانازی بنه ماله یی نه رده لان بو، له ناوینه یی بیرو
 رهنگی دابه وه و سهره رانه یی تالاری به بونی به خته وه رانه یه وه رازاند بوه وه به فهری
 هینابو، زه رینکولاه یی بز نه و جینگایه که ناسمانی بو، له سهر زه یی جیگیر ببو،
 له ته نیشته خویه وه دانا، نه نجا فهرمانی دا که له ده رگای حه وشه وه خان نه حمده خان
 بینن و له ده رگایه کی دیکه شه وه، نه ره شیریکیان، که چه ندین سال بو له کن
 شیره وانه کانی شا له زنجیر درابو، به ره لاکه کن. شیر یی تایه ن له و چه قی مه دانه دا
 هه لی کرده سهر خان نه حمده خان و په لاماری دا، نه و هه ژه به به چاونه ترسه
 نه سه لمیه وه، یه کسهر شمشری دلیری هه لکیشاو به هیزی بازوی شیرانه یی و
 ده می شمشری دلیرانه یی شیره که یی کوشت و له ناوی برد. شای سه فهری نه گهرچی
 نازایه تی و دلیری خان نه حمده خانی له بهر چاو زیاتر بو، به لام له کوشتنی
 شیره که و بیباکی نه و دلیره، ناوبرای سهره نه نشته کرد. خان نه حمده خان له وه لام دا
 فهرموی: "نیمه دو شیر یی هاوتاو دلاوه په لاماری یه کتریمان دا، یه غبال هینای و
 به خت سواربو، من نه وم به زاند." شا فهرمایشته جوانه که یی نه و لاوچاکی زور
 به دلوه چوو، زه رینکولاه به هاوسهری نه و هومای که شکه لانی بلندیه شادبو.
 نینجا به ری و ره سیتیکی شایانی شاریاران بی و به به زه و دوزه و ده به به و
 سه نه نه یی کی له شانی گه وره پیاوان بوه شیتته وه هه ردو پرشنگدار جوت بون و
 به ده که گیشتن."

دیاره نه م چیرۆکه نه فسانه ییه دروستکراوی خه يالئی ژنانی بنه ماله یی
 نه رده لانه، بز نه وه یی نازایه تی که یی نااسایی به نه پال که سی که له خه يالئی
 نه وان دا پیاویتیکی نااسایی و پالنه وانیکی بی وینه بوه، به م چیرۆکه شان و شکوی
 به رز بکه نه وه.

هه وه که نه م چیرۆکه به سهر زمانه وه بوه، مه ستوره له پیشینانی خوی
 بیستوه له میژوه که یی دا تو ماری کرده، چیرۆکیکی تریش هه ره به سهر زمانه وه

بوه، ئەبى ئەۋىشى بېست بى، بەلام بۆ رىزلى تان لەم بنەمالەيە خۆي
لەگىراندەي بۈاردە. لەپېش ئەم و لەدۋاي ئەمىش، جگە لەنوسەرى (سىر
الاکراد: ٤٥) كە لەبنەمالەي ئەردەلان نەبۈه. كەسەك لەمىژنوسەكانى ئەردەلان
باسيان نەكردە.

دەماۋەد ئەگىرنەۋە: خاتو كلاًۋزەپ حەز لەيوسف ياسكە ئەكا كەنۆكەرىكى
قۆزى خۆيان بۈو دەستى لەگەل تىكەلۆ ئەكا. خان بەكەينوبەينى كلاًۋزەپ
يوسف ئەزانى. لەسەر ئەۋە يوسف سزا ئەدا، فەرمان ئەدا لەچىنى دىۋاردا
بەزىندەيەتى بىننن. يوسف شاعىرىكى دەم پاراۋ بۈو. لەگەل ھەمو چىنىكى
دىۋارە كەدا شىعەرىك ئەللى، لەخان ئەپارەتتە لى بى بۈرى. ئەم ھەمو پارانەۋەيە
كەلكى نابى چىنەكانى دىۋارە كە ئەگاتە راستى سەرى. ئەوسا نىتر ئومىدى
بەژيان و لىبوردن نامىنى. بۆ دەربىرىنى داخى دلى ئەكەۋىتتە جنىۋدان،
ئەللى: "ئەگەر نەمكوژى (...)، ئەگەر نامكوژى (...)، خاتو كلاًۋزەپ كەۋتە
ژۆرمەۋە." ۋەستاكە بۆ ئەۋەي بەيەكجارى يوسف بىتەنگ بكا تۆپەلەك گەچ
ئەمالى بەدەمى دا.

بەشى يەكەمى چىۋەكە ھەموى لەھەلبەستراۋ ئەچى. شا عەباس
خوشكىكى نەبۈه ناۋى زەرىنكولاه بى، ھىچ سەرچاۋەيەكى ئەو سەردەمەش
باسى ئەم ژنەينان و شىرشكاندە ناكات. رەنگە ئەم ژنەي دراۋە بەخان ئەجمەد
خان، ۋەكو نوسەرى (ذیل: ١٨) ئەللى: ((..يەكى لەپەردەنشىنانى حەرەمسەراي
شاھى...)) بۈبى، ئەك خوشكى شا. شاھەكانى ئىران ھەرگىز لەژن و پارە تىر
نەئەبون. حەرەمسەراكانيان ھەمىشە پىر بۈو لەژن و كەنیزەك. جاروبار لىيان
بەخشىون. بۆ نمونە: شا سولتان حەسەن، دوايىن شاى سەفەۋى، ٥ ھەزار ژنى
سىغە كەردە، لەوانە ٢ ھەزارىان كچ بون. فەتھەلى شاى قاجارىش نىكەي ھەزار
ژن و كەنیزەك لەحەرەمسەراكەي دا بۈو. جاروبار ھەندى لەم ژنانەيان،
بەكار بەدەست و دەستۈرپەندەكانيان ئەبەخشى.

-٤-

گۆرىنى مەزەبى بنەمالەي دەسەلاتدار

مىھەكانى ئەردەلان تا ھەلۆخان ھەمويان سوننە بون. لەخان ئەجمەد خانەۋە
كە لەدەربارى شا عەباسدا پەرۋەردە كراۋە، نىتر بون بەشىعە. لەم رۈۋە نوسەرى
(ذیل: ١٨) ئەللى: ((شاھ عەباسى بەھەشتى، خان ئەجمەد خانى كۆرى
ھەلۆخانى چەند سالىك بەنەرىتى قىزلباشى پەرۋەردە كەرد و بەجلوبەرگ و نازو
نىعمەت، لەدەب و شۆينى كوردى و عەشیرەيى دورى خستەۋە. دۋاي ئەۋەي خستەيە

سەر رەسم و رینگای قزلباشی، بە نەزەری شاھانە چاری ئی کردو یەکی
 لە پەردە نشینانی حەدرە مسەرە ی شاھی.. شانازی پی بە خشی.)
 تیبینی: دەربارە ی ژنە کانی شاسولتان حسین، پروانە: (رستم التواریخ: ۷۰-
 ۸۳) و، دەربارە ی ژنە کانی فەتەحە لی شا، پروانە (تاریخ عضوی).

نوسەری (سیر: ۴۴) یش چیۆکیکی تری هەلۆخان ئە گیریتەو کە دیارە
 بیستویەتی و ئە لی: ((لە سەر دینی ئیسلام و مەزەهە بی ئە هلی سوننەت و
 جەماعەت بو. تە عەسویکی تەواوی لە گەل گروھی دوانزە ئیمامی هەبوو،
 هەرگیز رینگە ی نە ئە دان بیئە ولاتە کە یەو. کە بیستی خان ئە حەد خان خوشکی
 شای هیناوە و تاقمی قزلباشی لە گەل خۆی هیناوە، وتی: "انا لله وانا الیه
 راجعون، زۆر ناخایەنئ کە دە عوەتی رافیزی لە کوردستان دا بلاو ئە بیئەو!"
 نوسەری (تحفە: ۱۰۹) یش، ئە گیریتەو کە لە کۆرێک دا هەلۆخان بە تورە بیەو روی
 کردۆتە خان ئە حەد و نرای ئی کردوو و تویەتی: "...رۆلە جوانە مەرگ بی! و
 کە پی قزلباشت هینایە ناو مەملە کە تی کوردستانەو..."
 ناکۆکی شیعە-سوننە لەو سەر دە مەدا زۆر توند و تیژو، یەکی لە گەرن گەرتین
 بیانە کانی شەرو شۆپی نیوان رۆم و عەجەم بو. ئیتران مانی خۆی لە پیترەوی
 مەزەهە بی شیعە و عوسمانی مانی خۆی لە پیترەوی مەزەهە بی سوننە دا دیو.
 گۆرینی مەزەب بە ناوی میرە کانی شەو دیارە: کە لە بعلی، عەلیقولی، عەباسقولی،
 حەسە نعلی، رەزا قولی... کە هەمو ناوی شیعەن.

-۵-

گەلدا نەو ی میرە گومانلیکراو و سەرکێشە کانی ئە رده لāن لە پایتەخت دا
 میژونوسە کانی ئە رده لāن (لەب: ۴۸-۵۰)، (مستورە: ۴۷-۵۰)، (حدیقه:
 ۱۳۰)، (تحفە: ۱۱۰-۱۱۱)، دەربارە ی ناردنی هەلۆخان بە گیارای بو دەرباری شا
 عەباس، بە کەمی جیاوازیەو هەمویان یە ک چیۆک ئە گیرنەو:
 شا عەباس کە هاتە سەر تەخت، دەسەلاتی ناوەندی دەرباری سەفەوی
 لە و پەری لاوازی دا بو، بە لām بە شینە بی هیزی تی گیرایەو دەسەلاتی بە سەر
 سەرانشەری ئە رزی ئیتران دا پەیدا کردەو، گەورە دەسەلاتدارە خۆجییە کانی
 هینایەو ژیر باری فەرمانیەری. هەلۆخان، یەکی بو لەوانە ی گوی نە دا بوە شا
 عەباس و، نە چو بو لایو، لە شەرو لە شکرکیشیە کانی شە دا بە شداری نە کردبو.
 دوا ی ناردنی خان ئە حەد خانی کوریشی بە بارمە، پیوەندیان هەر بە بجۆرە
 مابووە.

شا عه‌باس داوای له‌خان نه‌حمەد خان کرد بگه‌ریتسه‌وه کوردستان، خۆی کاروباری ولات بگه‌ریتسه ده‌ست و باوکی بۆ لای ئەم بنێری. خان نه‌حمەد به‌خه‌لات و به‌راته‌وه گه‌رپایه‌وه بۆ کوردستان و که‌وته دلنه‌وایی و راکیشانی خه‌لک. هه‌لۆخان بۆ ریز لی‌تانی کۆره‌که‌ی کۆچی میوانداری ریک‌خست. فه‌رمانی دا میوژو گویزیکی زۆریان هینا و به‌سه‌ر دانیشتوانی کۆره‌که‌دا دابه‌شیان کرد. مشتێ میوژو دو مشت گویزو دو به‌ردیان له‌به‌رده‌م هه‌ر یه‌کیکیان دا. به‌رده‌کان بۆ شکاندنی گویزه‌کان بو.

خان نه‌حمەد ئەم سفرو و خان و ئەم میوانداریه‌ی به‌سوگایه‌تی نه‌زانی بۆ خۆی، به‌تایبه‌تی که‌ ئەم ماوه‌یه‌کی درێژی له‌ناو شارستانی قزلباشدا به‌سه‌ر به‌ردبوو، که‌سانی بیتگانه‌ی بۆ ئەم سه‌فهره له‌گه‌ڵ خۆی هینابو. ناردی له‌ناو باره‌کانی خۆی دا قوتی ره‌نگینی پر له‌حه‌له‌ویات و شیرینی جو‌راوجۆری هینایه‌ کۆره‌که‌وه. هه‌لۆخان له‌مه‌ زۆر توره‌ نه‌بی به‌خان نه‌حمەد خان نه‌لی: " به‌م شیرینییه‌ ژبانی منت تال کردو کاروباری کوردستان گه‌یاند به‌جیه‌کی زۆر خراپ! " به‌توره‌یه‌وه له‌کۆره‌که‌ هه‌لنه‌ستی و نه‌چیتته ناو قه‌له‌ی هه‌سه‌ناوه‌وه ده‌رگا‌کانی له‌رودا داخه‌.

خان نه‌حمەد خان گه‌مارۆی قه‌لاکه‌ی دا، به‌لام نه‌یتوانی بیگری تادایکی پاسه‌وانه‌کانی قه‌له‌ی هه‌لقیواندو، مه‌لا یه‌عقوبی ناره‌ لای خان نه‌حمەدو شوینیکی بۆ دیاری کرد که‌نیوه‌شو له‌و شوینه‌وه بیتته ناو قه‌لاه. هه‌لۆخان پێ نه‌زانی و له‌گه‌رانه‌وه‌دا مه‌لا یه‌عقوب نه‌گری و بریار نه‌دا له‌سه‌ر ئەم خیانه‌ته‌ که‌رژ بوهره‌ بیکوژی. هه‌مان شه‌و خان نه‌حمەد ده‌رگای قه‌له‌ی بۆ نه‌کریتسه‌وه نه‌چیتته ناوی، هه‌لۆخانی باوکی نه‌گری و ره‌وانه‌ی ته‌سه‌فه‌هانی نه‌کا، مه‌لا یه‌عقوبیش نازاد نه‌کا.

مه‌لا یه‌عقوب، که‌ به‌ته‌مای مردن بو، به‌جۆریکی چاوه‌ڕینه‌کراو به‌ر بو. له‌و کاته‌وه ئیتر که‌یه‌کی نه‌که‌ویتته به‌ر هه‌ره‌شه‌ی مه‌ترسیی مردنه‌وه، هاوار نه‌کا: ((خوای مه‌لا یه‌عقوب رزگارم که‌!)) ئەمه‌ بوه به‌په‌ندو که‌وتۆته سه‌ر زار.

-۶-

ئەم نه‌ریتانه‌ که‌بنه‌ماله‌ی نه‌رده‌لانی به‌شاهه‌کانی ئیرانه‌وه نه‌به‌سته‌وه، نه‌گه‌رچی له‌سه‌رده‌می شا عه‌باسدا داهینران، به‌لام دواي نه‌مانی زنجیره‌ی سه‌فه‌ویش، له‌ده‌رباری نه‌فشار، زه‌ند، قاجاردا پێره‌وی کرا.

سهره نجامی هه‌لۆخان

شا عەباس، لە هه‌لۆخانی ئەرده‌لان دێدۆنگ بو، چونکه بۆ دەرپرینی دڵسۆزی و فەرمانبهری، هه‌رگیز نه‌چوبوه لایو له‌ له‌شکرکێشیه‌کانی دا به‌شداری نه‌کردبو. به‌بیانوی ئه‌وه‌ی هه‌لۆخان له‌بەر پیری که‌نه‌فت بوو، له‌ناو عه‌شائیدا ده‌سه‌لاتی نه‌ماوه، خان ئه‌حمده‌خانی کوپی، که‌هه‌ر له‌مه‌نالییه‌وه له‌دەرباری شادا په‌روه‌رده‌ کرابو، نارده‌وه بۆ کوردستان، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌م له‌جینگه‌ی باوکی بیی به‌والی ئەرده‌لان (۱۰۲۳). (عالم‌ارا: ۸۶۷).

هه‌لۆخان ئه‌مه‌ی پێ خۆش نه‌بو، به‌خۆشیی ئاماده نه‌بو کاروباری ولاتی ته‌سلیم بکا. می‌ژونوسی سه‌فه‌وی ئه‌م لاملییه‌ی هه‌لۆخان به‌جۆرنیک و می‌ژونوسه‌کانی ئەرده‌لانی‌ش به‌جۆرنیکی تری لیک نه‌ده‌نه‌وه. (عالم‌ارا: ۹۲۶) ئه‌لێ: به‌پێی سروشتی مرۆ که تا ئه‌مری ئاماده نیه ده‌س له‌مال و مو‌لکی دنیاو پله‌و پایه‌و ده‌سه‌لات هه‌لبگرێ، کاروباری ولاتی ته‌سلیمی خان ئه‌حمده‌ی کوپی نه‌کرد. می‌ژونوسه‌کانی ئەرده‌لانی‌ش ئه‌لێن: خان ئه‌حمده‌خان ره‌فتاری کو‌رده‌ی عه‌شیره‌تی گۆرپی بو به‌ره‌فتاری قزلباشو، هه‌لۆخان ئه‌ترسا سه‌ربه‌خۆیی ولاته‌که‌ی به‌هۆی ئه‌مه‌وه له‌ناو بجێ.

خان ئه‌حمده‌ سالی ۱۰۲۶ دوا‌ی ئه‌وه‌ی به‌شه‌پوشۆر هه‌لۆخانی باوکی شه‌کاندو ناچاری کرد بکشیتته‌وه قه‌لای حه‌سه‌ناو، به‌یارمه‌تی دایکی به‌فیل قه‌لای حه‌سه‌ناو، له‌ناو قه‌لاکه‌یش دا باوکی گرتو، به‌گیراوی ره‌وانه‌ی ئه‌سفه‌هانی کردو، خۆی کاروباری ئەرده‌لانی گرته‌ ده‌س. (عالم‌ارا: ۹۲۶)، (لب: ۴۹-۵۰)، (مستوره: ۴۸-۴۹)، (حدیقه: ۱۳۰-۱۳۱)، (تحفه: ۱۱۰-۱۱۱).

هه‌لۆخان له‌و کاته‌دا وه‌کو (عالم‌ارا: ۹۲۷) ئه‌لێ ته‌مه‌نی له‌هه‌شتا تێپه‌ری بو به‌لام به‌حفته‌ا سال ئه‌چو. شا بریاری دا پاشاوه‌ی ژبانی له‌سه‌لته‌نه‌تخانه‌ی ئه‌سفه‌هان، به‌سه‌ر به‌ری.

به‌قه‌سه‌ی می‌ژونوسه‌کانی ئەرده‌لان شا عەباس ریتی زۆری له‌هه‌لۆخان گرتوه، قازی مه‌لا شه‌ریف ئه‌لێ هه‌تا مرد له‌ئه‌سفه‌هان گل درایه‌وه، به‌لام (خه‌سه‌ره به‌گ: ۵۰) ئه‌لێ پاش ماوه‌یه‌ک رینگه‌ درا بگه‌رپه‌تته‌وه کوردستان به‌و مه‌رجه‌ی ده‌س نه‌خاته‌ ناو کاروباری ئه‌ماره‌ته‌که‌وه. (مستوره: ۴۹) هه‌ردو قسه‌ی گێراوه‌ته‌وه بی ئه‌وه‌ی ره‌نی خۆی بداو ئه‌لێ خوا خۆی باشتی ئه‌زانێ. نوسه‌رانی (حدیقه: ۱۳۱) و (تحفه: ۱۱۱) قسه‌که‌ی خه‌سه‌ره به‌گیان وتۆته‌وه‌و، ئه‌وه‌نده‌یان ئی زیاد کردوه که‌دوا‌ی ۶ مانگ به‌رپێزو سه‌ربه‌رزیه‌وه رینگه‌ی گه‌رانه‌وه‌ی دراوه، به‌لام (عالم‌

ارای عباسی: ۱۰۷۰) مه‌سه‌له‌که‌ی به‌چاکی رون کردۆته‌وه، له‌ناو روداو‌ه‌کانی سالی ۱۰۳۶دا نویژیته: ((هه‌لۆخان، له‌میره‌کانی زه‌مانی شا... بو، به‌و جۆره‌ی که‌پیشتر باس کرا مه‌مله‌که‌تی میراتی به‌خان نه‌حه‌مه‌دخانی کۆری سپارد، به‌پێی فرمان له‌نه‌سفه‌هان دانیشته‌بو. ته‌مه‌نی له‌ ۹۰ تێپه‌ری بو، له‌م ساله‌دا بێ ته‌وه‌ی نه‌خۆش بکه‌وی، کتۆپر مرد)).

لێره‌دا چه‌ند پرسیاڕی دێته‌ پێشه‌وه: تۆ بلی میژونوسه‌کانی نه‌رده‌لان ((عالم ارای عباسی)) یان نه‌خوێندبیتته‌وه، که‌یه‌کێ له‌به‌ناویانگترینی میژوه‌کانی نه‌وسای ئێرانوه، نوسه‌ره‌که‌یشی روداونوسی ره‌سیی شا عه‌باس و هاوزه‌مانی روداو‌ه‌که‌ بوه. یان خوێندویانه‌ته‌وه، به‌لام باوه‌ریان به‌گێڕانه‌وه‌که‌ی نه‌وه‌ نه‌کرده‌وه؟ یاخود بۆ مه‌به‌ستیکی سیاسی ته‌بێ ته‌م روداو‌ه‌یان گۆڕی بێ؟

خان نه‌حه‌مه‌د خانی یه‌که‌م (۱۰۲۵-۱۰۴۶)

-۱-

سه‌رده‌می ژیان و حوکمرانی خان نه‌حه‌مه‌دخان، سه‌رده‌میکی نا‌ارام و ئالۆزو پر شه‌پوشۆر بوه. له‌لایه‌که‌وه‌ شه‌پوشۆری رۆم عه‌ده‌م و له‌شکرکێشی یه‌ک له‌دوای یه‌ک، له‌لایه‌کی ته‌روه‌ نا‌ارامی هه‌لومه‌رجی ژیا‌نی تاییه‌تی خۆی: خیا‌نه‌تی خاتو کلاوزه‌ری هاوسه‌ری، به‌شداری له‌شکرکێشی بۆ سه‌ر به‌غداد و که‌رکوک و موسڵ، شیت بونی، کۆژکردنی کۆره‌که‌ی، هه‌لگه‌رانه‌وه‌ی له‌ده‌رباری سه‌فه‌وی، په‌نابردنی بۆ عوسمانی، شکانی له‌ده‌شتی مه‌ریوان... بینگومان، خان نه‌حه‌مه‌د خان یه‌کێ بوه له‌خانه‌هه‌ره‌ گه‌وره‌کانی نه‌رده‌لان و، ده‌وریکی گرنگی له‌روداو‌ه‌کانی نه‌رده‌لان و ناوچه‌که‌دا گێٮاوه. میژونوسه‌کانی نه‌رده‌لان، هه‌مویان به‌رێژیکی زۆره‌وه‌ چه‌ندین لاپه‌ره‌ی میژوه‌کانیان بۆ باسی سه‌روه‌یه‌کانی ته‌رخان کرده‌وه، به‌لام زنجیره‌ی روداو‌ه‌کانیان لێ تێکه‌لاو بوه. درێژه‌یان به‌هه‌ندی روداوی به‌چوک و بێ بایه‌خ داوه‌وه، هه‌ندی روداوی گرنگ و کاریگه‌ریان فرامۆش یان به‌کورتی گێٮاوه‌ته‌وه. لێره‌دا، به‌یارمه‌تی نه‌وان و هه‌ندی سه‌رچاوه‌ی میژویی تر، هه‌ول نه‌ده‌م سه‌رله‌نوێ روداو‌ه‌کان دا‌برێژمه‌وه.

-۲-

شاعیریکی نه‌وه‌ سه‌رده‌مه‌ روداو‌ه‌ گرنگه‌کانی ژیا‌نی خان نه‌حه‌مه‌د خانی، به‌حسابی نه‌یجده‌ به‌وردی به‌ ۵ وشه، له‌ ۴به‌یتی فارسی‌دا کورت کردۆته‌وه، نه‌لێ:

خان اکرا‌د یعنی خان احمد

سال (بخت: ۱۰۰۲) امد از عدم بیرون

سال (کج بخت: ۱۰۲۵) یافت حکم جلوس
 در (غلط: ۱۰۳۹) گشت ابله و مجنون
 باز صحت بیافت اندر (غم: ۱۰۴۰)
 یافت حکمی از پیشتر افزون
 سال (غم ها: ۱۰۴۶) هزیمتش دادند
 رفت بیرون از این زمانه دون
 کوردیه کهی:

خانی کورده کان، واته: خان نه حمده،
 سائی (بهخت) له نه بون هاته ده ری

سائی (بهختی کهچ) فرمانی هوکمپانی وهرگرتو، له (غلهت) دا گهوجو

شیئت بو

له ناو (غدهم) دا چاک بووه، له جارن زیاتر دهسه لاتی پیداگرد
 سائی (غدهمه کان) شکاندیانو، له م زه مانه دونه ده رچوه ده ری!

-۳-

په لاماردانی موکری و بلباس

پی نه چئی خان نه حمده خان سهره تای فراواغوازی قه له مپوه کهی به
 له شکرکیشی بو سهر موکری و بلباس دهس پی کرد بی. له م هیرشه دا بی
 به زه بیانه که وتوته راوانان و کوشتنو تالانکردنیا. ئیله کانی موکری و بلباس له و
 ئیلانه بون، که به در یژایی سهرده می سه فوی، له گهل دهسه لاتی قزلباش دا
 له مملانی دا بون. چه ندین جار که وتونه ته بهر هیرشی خویناوی قه تلوعام و
 تالانی سهر و مال. یه کی له و هیرشه خویناویانه، له سائی ۱۰۱۹ دا، شا عه باس
 خوی سهر کردایه تی کرده، که مه لا جه لالی مونه جیم به در یژی گپراویده تیه وه. خان
 نه حمده خانیش که په رورده دی دهر باری شا عه باس و دلسوزی گویرایه لی بی
 چه نوچونی بو، دورنیه هیرشه کانی نه میش در یژه کیشانی هیرشه کانی نه و بوبی.
 (بروانه: ملا جلال الدین منجم: (تاریخ عباسی، یا روزنامه ملا جلال)،
 به کوشش سیف الله وحیدنیا، تهران، ۱۳۶۶)

-۴-

داگیرگردنی به غداد

به کر، یه کی له ئینکشاریه کانی به غداد که گه یشتبوه پله دی سوباشی،
 دهسه لاتی زیادی کردبو چاوی بری بوه نه وهی بیته پاشای به غداد، له پیلانیکی
 شیوه کوده تایی دا پاشای کوشتو، ناحزه کانی تری له ناو برد. داوی له بایعهالی

کرد خۆی بکه‌ن به‌پاشای به‌غداد. بایه‌عالی که‌سیکی تری دانا به‌پاشاو تا گه‌یشتنی نه‌ویش که‌سیکیان نارد کاروباری به‌غداد وه‌برگری تا وه‌زیری تازه نه‌گات، به‌کر نه‌میشی کوشت. فه‌رمان درا به‌حافظ نه‌حمه‌د پاشای والی دیار به‌کر والی تازه بیاته سه‌ر شوینه‌که‌ی. نه‌میش هه‌تزه‌کانی پاشاکانی دیاربه‌کر، موسل، مه‌رعه‌شو سیواسی کۆکرده‌وو به‌پینگای موسل و که‌رکوک دا به‌ره‌و به‌غداد چو، له‌سه‌روی شاردا، نزیک نه‌عه‌مه‌یه، بارگه‌ی خست.

دانوسه‌ندنی نیوان به‌کرو حافظ به‌نه‌نجام نه‌گه‌یشت، چونکه به‌کر سوربو له‌سه‌ر نه‌وه‌ی فه‌رمانی پاشایه‌تی به‌غدادی بو ده‌ربچی. چهند شه‌ری له‌نیوان هه‌تزه‌کانی به‌کر حافظ دابو، بی نه‌وه‌ی هه‌تزه‌کانی حافظ هیچ سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌س به‌ینن. به‌کر کلیلی شاری به‌غدادی بو شا عه‌باس ناردو داوای یارمه‌تی لی کرد. شا عه‌باس نه‌م هه‌له‌ی به‌ده‌رفه‌ت زانی، بو نه‌وه‌ی عیراق و پیوژگا‌کانی بگری. ده‌سه‌به‌جی فه‌رمانی بو حاکمه‌کانی سه‌رسنور، له‌وانه حاکمی نه‌رده‌لان، که نه‌وسا خان نه‌حمه‌د خان بو، ده‌رکرد، به‌سه‌رکردایه‌تی حاکمی هه‌مه‌دان کۆبهنه‌وو، بچن بو یارمه‌تیدانی به‌کر سوباشی.

هه‌تیه‌یکی گه‌وره‌ی ئی‌ران به‌سه‌رکردایه‌تی قه‌رچغای خان گه‌یشته شه‌ره‌بان. له‌وتیه هه‌والیان بو سه‌رداری عوسمانی نارد: له‌به‌ر نه‌وه‌ی به‌غداد بوته شاریکی ئی‌رانی، بو نه‌وه‌ی ناشتی له‌نیوان نه‌م دو میلله‌ته‌دا دابین ببی، داوایان لی کرد نه‌و ناوچه‌یه چۆل بکات. لی‌شاوی هه‌تیه‌ی ئی‌رانی به‌پینگاوه‌بو. حافظ پاشا، به‌ره‌و دو کشایه‌وه موسل. قه‌رچغای خان گه‌یشته بن دیواری به‌غدادو داوای خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دانی له‌به‌کر کرد. به‌کر ملی نه‌دا.

شا عه‌باس له‌هاوینی ۱۰۳۳ (۱۶۲۳) دا گه‌یشته به‌غداد. گه‌مارۆدانی به‌غداد پی‌ی نایه مانگی سییه‌مه‌وه‌و، پارێزه‌رانی قه‌لاو دیواره‌کان وه‌ریان به‌رداو، محمه‌دی کوری به‌کر به‌نه‌یتنی له‌گه‌ل شا پینکه‌هات شاری به‌ده‌سته‌وه بدا به‌و مه‌رحه‌ی ژبانی بیاریزی. شه‌وی ۲۸ی تشرینی دوه‌می ۱۶۲۳ سه‌ربازی ئی‌رانی چونه ناو به‌غدادوه‌و، له‌به‌یانی دا له‌مناره سه‌ربانی شوینه به‌رزه‌کانه‌وه شه‌پیوری سه‌رکه‌وتنی شای ئی‌ران لی دار. به‌کر گه‌راو به‌ به‌رچاری محمه‌دی کوری‌به‌وه به‌نه‌شکه‌نجه کوژرا. هه‌مو سه‌ربازه‌کانی عوسمانی و ژماره‌یه‌کی زۆر سوننه‌گیران، ده‌وله‌مه‌نده‌کان خرا نه‌ ژیر نه‌شکه‌نجه‌وه. شا نه‌یویست هیچ سوننه‌یه‌ک به‌زیندویه‌تی نه‌می‌نی. گوڕخانه‌کانی نه‌بو حه‌نیفه‌و شیخ عه‌بدولقادی گه‌یلانی روختران و، زۆری مزگه‌وت و قوتابخانه‌کان کرانه ته‌ویله. به‌هه‌زاران ژن و منال به‌دیلی نێردانه‌وه ئی‌ران و فره‌شان و، جاریکی که ولاته‌که‌ی خۆیان نه‌بینیه‌وه.

شا عه‌باس دواي ئه‌وه‌ي زياره‌تي پيرۆزگاکاني کردو، سه‌فيقولي خاني به‌حاکمي به‌غداد دانا، خو‌ي گه‌رايه‌وه ئيرانو، قه‌رچغاي خان چوه سهر ولايه‌ته‌کاني موسلو و شاره‌زور، نه‌ويشيان گرت. (لۆنگريک: ۷۶-۸۰).

هه‌ندى له‌ميژونوسه‌کاني ئه‌رده‌لان عاتيفه‌ه‌لى گرتونو، ئه‌م سه‌هرکه‌وتنه‌ جه‌نگيه: گرتنى به‌غدادو که‌رکوک و موسليان، به‌پال خان ئه‌حمه‌د خان داوه. (لب: ۶۰-۶۱)، (مستوره: ۵۷-۵۸)، (حديقه: ۱۳۳)، (تحفه: ۱۱۶-۱۱۷) ينگومان خان ئه‌حمه‌د خان له‌له‌شکرکيشيه‌کاني ئيراندا بو سهر عيراق به‌شداريه‌کي کاريه‌گه‌ري کردوهو، به‌سوپاي کوردستانه‌وه له‌وه‌له‌شکره‌دا که به‌سه‌رکردايه‌تي شا عه‌باس شاري به‌غدادى گرتو، له‌وه‌له‌شکره‌دا که به‌سه‌رکردايه‌تي قه‌رچغاي خان موسلو که‌رکوکى گرت، به‌شدار بوه. (عالم‌ارا: ۱۰۰۲-۱۰۰۶) به‌لام نه‌خان ئه‌حمه‌د به‌ته‌نيا قاره‌مانى ئه‌م سه‌هرکه‌وتنه‌ بوو نه‌هيزه‌که‌يشى هيزى سه‌ره‌کي شه‌ره‌کان بو، ئه‌ميش يه‌کى بو له‌وه‌سه‌دان ميو سه‌ردارانه‌ي که له‌سه‌رانسه‌ري ئيرانه‌وه له‌گه‌ل شا عه‌باس هات بون بو گرتنى به‌غدادو، هيزه‌که‌يشى جوگه‌يه‌کي بچوکی ده‌رياي ئه‌و له‌شکره‌ گه‌وره‌يه بوه.

-۵-

ميژونوسه‌کاني ئه‌رده‌لان دريژه به‌له‌شکرکيشيه‌کاني خان ئه‌حمه‌د خان ئه‌ده‌نو ته‌ئين: چوه سهر ره‌واندز، جه‌ريز، کويه، ئاميديو، بو هه‌ر يه‌کى له‌م شارانه حاکميکي له‌به‌ننامۆزاکاني: کوڤو نه‌وه‌کاني بارام به‌گي کوڤي سوزخاب به‌گ، که که‌شمه‌که‌شى رۆژگار بينده‌سه‌لاتى کردبون، دانا. هه‌روه‌ها موسلى گرتو چوه سهر يه‌زيديه‌کان کوشتاري زۆري لى کردنو تالانى کردن. ئه‌م سه‌فه‌ره وه‌کو (لب: ۶۱) ته‌لى: ۷ سالو ۳ مانگي خايانده.

هه‌رچه‌نده ئه‌م هه‌والانه زۆريان پيوه‌ نراوه، به‌لام نه‌بى له‌وه‌سالانه‌دا بوبى، که‌به‌غدادو موسلو که‌رکوک گه‌راوه‌و، ده‌سه‌لاتى عوسمانى له‌عيراقدا نه‌ماوه‌و، عيراق بوته به‌شيكى قه‌له‌مه‌ره‌وى ئيمپراتۆريه‌تي فراوانى سه‌فه‌وى. له‌وه‌سالانه‌دا خان ئه‌حمه‌د خان جگه له‌وه‌ي والى ئه‌رده‌لان بو، به‌گه‌ربه‌گي شاره‌زوريش بو. قه‌له‌مه‌ره‌وى ئه‌رده‌لان له‌هه‌يچ سه‌رده‌مىك دا، نه‌پيش ئه‌م و نه‌ دواي ئه‌م، به‌ته‌ندازى ئه‌م سه‌رده‌مه‌ي خان ئه‌حمه‌د خان فراوان نه‌بو.

-۶-

خان ئه‌حمه‌د خان سالانى ۱۰۳۹-۱۰۴۰ توشى نه‌خزشى نه‌قلبي بو. نه‌خوشينه‌که‌ي ئه‌وه‌نده سه‌خت بو، گه‌وره‌پياوانى ئه‌رده‌لان ناچار بون له‌ژوريکي ته‌نيادا به‌زه‌خيراوى زيندانيى بکه‌ن. (عالم‌ارا) يش له‌پرواوه‌کاني سالى

١٠٣٩دا، لڤم باره يدهوئه ئه‌ئى: ((خان ئه‌حمده خان، كه له‌خاسانى حه‌رمى عيزه‌ت و په‌روه‌رده‌كراوه‌كانى ئه‌م ده‌وله‌ته‌ بو... به‌پى‌ى فه‌رمانى شا، والى گويلى‌گىراوى تايه‌فه‌كانى ئه‌رده‌لان بو.. لڤم كاته‌دا توشى نه‌خوشى‌بو نه‌ينه‌توانى كاروبارى ولات به‌رپه‌ ببات، له‌به‌ر ئه‌وه‌ى پشت به‌مىر مه‌ئومنى براهى نه‌به‌ستارو، گومانى لى ئه‌كرا بىكوژى، كاربه‌ده‌ستانى ده‌وله‌ت به‌چاكيان نه‌زانى له‌وى بىئىته‌وه، هه‌تايانه‌ ده‌ربار بۆ ئه‌وه‌ى پزىشكه‌كانى شا تىمارى بكه‌ن)).

نه‌خۆش كه‌وتنى خان ئه‌حمده‌خان هاوزه‌مان بو له‌گه‌ل چهند روڤاوى گرنگ‌دا: مرڊنى شا عه‌باس (١٠٣٩) و هاتنى شا سه‌فى بۆ سه‌ر ته‌ختو، هه‌رشى گه‌وره‌و فراوانى خوسره‌و پاشاى سه‌ردارى عوسمانى بۆ سه‌ر موصل و شاره‌زوړو ئه‌رده‌لان و هه‌مه‌دان.

-٧-

داگىركردنى ئه‌رده‌لان

عىراق و پىروژگانى بۆ ده‌وله‌تى عوسمانى گرنگيه‌كى گه‌وره‌ى هه‌بو، به‌تاييه‌تى له‌روى مه‌عنه‌ويه‌وه. له‌به‌ر ئه‌وه‌ نه‌ينه‌توانى وازى لى به‌يتى. چهند جارى له‌شكرى نارده‌ سه‌رى سه‌ركه‌وتو نه‌بو.

(لۆنگريك: ٨٧-٩٠) به‌يارمه‌تى سه‌رچاوه‌ عوسمانيه‌كان ده‌نگوباسى له‌شكرى كيشيه‌كى گه‌وره‌ى عوسمانى بۆ سه‌ر مه‌له‌بندى ئه‌رده‌لان ئه‌گىرپىته‌وه، كه‌خوسره‌و به‌گو مه‌ستوره‌ لى بى بىده‌نگ بونو، (حه‌دقه) و (تحفه) يش برڊويانه‌ته سه‌رده‌مى حوكمرانى سلىمان خانى كورپى عه‌له‌مه‌دين.

خوسره‌و پاشا، له‌ئايارى ١٦٢٩ (١٠٣٩)دا، به‌ له‌شكرى كى گه‌وره‌وه‌ به‌ره‌و عىراق بۆ ئازادكردنى به‌غداد كه‌وته‌ رى. به‌سه‌ر قۆنيه‌و هه‌له‌ب و دياربه‌كردا گه‌يشته‌ موصل. ئه‌و وه‌زه‌ى سال زۆر سه‌خت بو. له‌هه‌ندى شوين به‌فرى زۆرو له‌ناوه‌راستى عىراقدا بارانى كى زۆر بارى. پيه‌كانى ولات به‌دريژاى ته‌مه‌نيان بارانى و زۆريان له‌موصل نه‌دى بو. ريگه‌وبانه‌كان هه‌موى بوبون به‌قور و چلپاو. له‌به‌ر ئه‌وه‌ په‌لاماردانى به‌غداديان له‌و هه‌لومه‌رده‌دا به‌باش نه‌زانى.

هه‌يزه‌كه‌ له‌زى گه‌وره‌ په‌رپيه‌وه به‌نيازى ئه‌وه‌ى په‌لامارى خواروى عىراق و روژه‌لات بدا. له‌نزىك هه‌ولير ئه‌نجومه‌نىكى جه‌نگيان به‌ست. حاكه‌ ئىرانىه‌كانى هه‌ولير كه‌ركوك هه‌لاتن بۆ به‌غداد. هه‌مو سه‌ركرده‌كانى سوپا سه‌روكى تيماره‌كان و به‌گه‌كانى كوردو شىخه‌كانى عه‌ره‌ب، لڤم ئه‌نجومه‌نه‌دا، به‌شدار بون. ده‌ركه‌وت هه‌رش به‌ره‌و خواروى عىراق، به‌هۆى قور و چلپاوى ريگه‌و

مهترسی گوشاری دوژمنانهی نه‌رده‌لان له‌پشته‌وه، له‌کردن نایه‌ت. برپیار درا یه‌که‌مین هیرش بۆ سهر شاره‌زور بکری، بۆ پاک‌کردنه‌وه‌ی له‌لایه‌نگرانی ئیتران. نه‌و کاته هیشتا خان نه‌حمده‌خان والی نه‌رده‌لان و به‌نده‌ی دلسۆزی شا بو، به‌لام خۆی نه‌خۆش و له‌ناو خزمه‌کانیشی‌دا زۆری تی‌دا بو لایه‌نگری ئیمپراتۆریسه‌تی عوسمانی سوننه‌بون. که‌ئۆردوی رۆم له‌که‌رکوک‌وه به‌ره‌و رۆژه‌لات کشا زۆر له‌به‌گه‌کانی نه‌رده‌لان و ۲۰ خانی کورد بۆ ده‌سماچکردنی وه‌زیر ناماده‌بون.

سوپای عوسمانی له‌به‌رده‌م توله‌پریی شاخه‌کانی هه‌ورامان‌دا له‌گولعه‌نبهر (خورمال) راوه‌ستاو، سه‌رکرده‌کانی نه‌نجومه‌نیکی جه‌نگیی گرنگیان به‌ست. برپاریان‌دا نه‌و قه‌لا کۆنه‌ ناوا بکه‌نده‌وه، که‌سولتان سلیمانی قانونی کاتی خۆی له‌سه‌ر سنور دروستی کردبوو، دوا‌ی نه‌و شا عه‌باس روخاندبو. پاش ۷ حه‌فته کاری سه‌خت قه‌لاکه‌یان دروست کرده‌وه. ئینجا خوسره‌و پاشا پێشه‌نگی هیزه‌کانی ناره‌ده سهر ولاتی نه‌رده‌لان، یه‌که‌م نامانجیان قه‌لا‌ی مه‌ریوان بو، گرتیان و هیزیکی پارێزگارییان لێ‌دانا. هیشتا هیزی سه‌ره‌کی عوسمانی له‌شاره‌زور چاوه‌پوان بو، زه‌ینه‌ل خانی شاملو، سه‌رکرده‌ی گشتی هیزه‌کانی ئیتران، له‌هه‌مه‌دانه‌وه به‌خیرایی جمی، به‌ته‌ما‌بو راسته‌وخۆ هه‌ل بکو‌تیه‌ سه‌ر شاره‌زور که‌بنکه‌ی ئۆردوی رۆمی لێ‌بو. سوپای قزلباش و ئۆردوی رۆم له‌ده‌شتی مه‌ریوان به‌ره‌نگای یه‌که‌بون. له‌سوپای قزلباش چه‌ند هه‌زار که‌س کوژراو، زه‌ینه‌ل خان به‌شکاری گه‌رایه‌وه ئۆردوگای شا سه‌فی. شا له‌سه‌ر نه‌م شکانه‌ له‌سه‌ری زه‌ینه‌ل خانی‌داو، رۆسته‌م خانی له‌جینگه‌ی نه‌و کرده‌ سوپا سالار.

لۆنگریک نویسیوتیی که‌خان نه‌حمده‌خان، له‌م له‌شکرکێشیه‌دا، له‌گه‌ل زه‌ینه‌ل خان بوه. نه‌مه‌ جینگه‌ی گومانه‌، چونکه‌ له‌و کاته‌دا باری ته‌ندروستی خان نه‌حمده‌ به‌پاده‌یه‌که‌ خراپ بوه‌ تین و توانی به‌شداری تی‌دا نه‌بوه. ره‌نگه‌ نه‌وه‌ی به‌شداربوه، سلیمان خانی کوپی میر عه‌له‌مه‌دین بوبی، که‌یه‌کێ له‌نزیکه‌کانی شا سه‌فیو، دواتریش له‌جینگه‌ی خان نه‌حمده‌خان کراوه‌ به‌والی نه‌رده‌لان. ره‌نگه‌ هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌یش بێ‌نوسه‌رانی حدیقه‌و تحفه‌ له‌ژیننامه‌ی نه‌ودا گیراویانه‌ته‌وه.

دوا‌ی نه‌م سه‌رکه‌وتنه‌ خوسره‌و پاشا چه‌و ناو خاکی نه‌رده‌لان‌ه‌وه. قه‌لا‌ی هه‌سه‌ناوای گرت و زۆری لێ‌ کوشتن و تالانی کرد. له‌هوزه‌یرانی ۱۶۳۰ (۱۰۴۰)‌دا گه‌یشته‌ هه‌مه‌دان. ۶ رۆژ کوشتاریان تی‌دا کردو شاره‌که‌یان تالان و وێران کردو گه‌یشته‌ ده‌رگه‌زێن و نه‌ویشیان وێران کرد.

له‌ته‌نجومه‌نیکی جه‌نگی‌دا، سه‌رکرده‌کانی ئۆردوی عوسمانی برپاریان‌دا به‌ره‌و به‌غداد بگه‌ڕێنه‌وه، به‌تاییه‌تی ئیتر که‌هاوینیش داها‌ت بو، نه‌و وه‌رزای عیاق

له باربو بۆ له شکرکیشی. ئۆردوی رۆم روی بهرو روژئاوا وەرگیرا. به لورستاندا گهراپهوه دهشتی دیالهو، له تشرینی دوهمدا دهووی بهغدادی دا. گهمارۆدانه که سه رکهوتو نه بو. خوسرهو پاشا بریاری کشانهوهی دا له روژانی یه کهمی ۱۶۳۱دا گهیشته موسل.

-۸-

سالی ۱۰۴۱ خان نهحمه دخان له نه خوشینه کهی ههستایهوهو، هه ر نهو سالد به هیتزیکي ئیرانیهوه بهروو شاره زور بهرێ کهوتو، هیتزیکانی نه دره لانیش دایانه پالێ. هه مو نهو شوێن و قهلايانهی شاره زوری گرتوهو، که سالی پینشو له شکر عوسمانی گرتبونی، نارچه که هاتهوه ژێردهستی خۆی. ۵ لهو پاشایانهی لهم نارچه یه دا دانرابونو، خان نهحمه دخان لهم هیتزیه دا راوی نابون، هه لاتن بۆ موسل، له سه ر نه م هه لاتنه هه ر پینچیان کوشتن. (ذیل عالم ارا: ۵۹)، (لۆنگریک: ۹۰).

-۹-

سه ره نجابی خان نه حمه دخان

سورخابی کوپی خان نهحمه دخان، که وه کو (ذیل شرفنامه: ۱۹) نه لێ: ((که بنه چه کهی ده گهراپهوه بۆ په رده نشینانی حه ره مسه رای شاهی))، له زه مانی شا عه باسه وه له نه سفه هان له ده رباری سه فه وی دا بۆ په ره ره کردن راگیرابو. شا سه فی دلی لی پیس کردو چاوی ده ره ینا. نه م هه وال له خان نهحمه دخانی هه ژاند. به قسه ی (ذیل عالم ارا: ۱۸۹): سالی ۱۰۴۶ له ئیتران هه لگه راپه وه وه په نای بۆ ده ول ته عوسمانی بره.

له و کاته دا له نیوان رۆم و عه جه م دا هیشتا بارودۆخی جه نگ به رده وام بو، هیتزیکیان بۆ یارمه تیه دان دا به خان نهحمه دخان. هیتزیکي ئیرانی له ده شتی مه ریوان هاته سه ر نه م هیتزی له گه ل خان نهحمه دخان بو. شه ر به قازانجی ئیتران به لا دا کهوت. له شکرکی رۆم خان نهحمه دخان شکان (۱۰۴۶). خان نهحمه دخان به شکاوی کشایه وه و چه موسل. هه ر له و سالد دا له ته مه نی ۴۴ سالی دا به ئاواره یی له موسل جوانه مه رگه و له نه بی یونس به خا ک سپی دردا. (لب: ۶۳-۶۶).

به م پێیه نه و هه وال له ی (حدیقه: ۱۳۴) و (تحفه: ۱۲۰) ته یگێر نه وه، که گوایه: خان نهحمه دخان، کرماشان، هه مه دان، ورمی هیتاوه ته ژێر دهستی خۆی و، حا که کانی قزلباشی لی ده رکردن و هی خۆی له جیگه داناونو، سولتانی عوسمانی یش ولایه ته کانی موسل و که رکوکی پی به خشیوه. ماوه ی ۷ سال

به سهره خویی حوكمپانی كردهو، له مینبهری مزگه وته كان دا خوتبه به ناوی نه مهده خویندراو ته دهو سكهی پارهی به ناوی خویه وه لی داوه... له هیچ سهرچاوه یه كدا، ته نانه ت له میژوه كانی خه سهره به گ و مه ستوره یش دا، پشتیوانی له م چیژكانه نه كراوه، له بهر نه وه دور نیه هه لبهستی خه یائی خویان بی.

محده مدخان كوری خوسره و خان (۱۱۰۵-۱۱۱۳)

-۱-

نه گهرچی خوسره و خانی باوکی به فهرمانی شا سلیمان كوژرا بو، به لام خوی له ده زگای سه فدهوی له نه سفه هان مابوه وه. شا سولتان حسین، كه هاته سهر تهخت، محده مدخانی له جیگه ی خان نه محده مدخان كرد به والی و رهوانه ی كوردستانی كرده وه.

-۲-

بوژانه وهی میرایه تی بابان

له سهرده می نه م دا، میرایه تی بابان، سهر له نوی بوژایه وه، وه كو هیزیکسی کاریگهر له پوداوه كانی ناوچه كه دا هاته مهیدانه وه. سلیمان به به، ناوچه كانی مهرگه، شاربازپیر، قهره داخی هیتابوه ژیر ده سه لاتی خویه وه، هیزیکسی گه و ره ده زگایه کی زلی پینكه وه نابو. له و ماوه یه دا قاتوقری و برسیته کی كوشنده له به غداد بلاو بو وه. سلیمان به به له گه ل دلاوه ری، موته سه رپی فی شاره زوردا بو به شه ری، دلاوه ر كوژراو، سلیمان به به كه ركوكی گرت، كه ناوه ندی ولایه تی شاره زور بوو. والی به غداد به گفت و گه ف ویستی بیهینیتیه وه ژیریاری فهرمانبه ری، كه لکی نه بو. هیزی نارده سهری نه ویش چاری نه كرد.

-۳-

له هه ولئی فراواغوازی دا، سلیمان په لاماری قه له مپه وی نه رده لانی دا. هه ورامان، مه ریوان، بانه، سه قزی گرت. محده مدخان چاری هیزشی سلیمان به به ی پی نه كرا. شا سولتان حسینی سه فدهوی نامه ی شكاتی بو سولتانی عوسمانی نارده، له هه مان كات دا له شكریکی گه و ره ی به سه ركردا یه تی عباسقولی خانی زیاده توغلی قاجار نارده سهری. له ده هشتی مه ریوان لیکیان دا. دوا ی شه ریکسی خوینتاری سهرداری قزلباش سه ركه وت و، سلیمان به به به تیشكاوی كشایه وه. (لب: ۷۴) نه م هیزشه ی سلیمان بو به هوی هه لته كاندن ده سه لاتی محده مدخان و، دورخسته وهی میره كانی نه رده لان، تا چه ندین سال، له كاروباری كوردستان.

له نجامه کانی شهرې مهريوان (۱۱۱۱)

مير سليتمان، ميري بابان به شيكي ولايتي ندره لاني گرت. له و كاته دا
مه مده دخاني كوري خه سره و خان والي ندره لان بو. والي خوي بهرگه ي نهم هيرشه ي
نه گرت. شا سولتان حسيني سه فده وي، له لايه كه وه نامدي شكاتي بو سولتاني
عوسماني ناره و داواي سزاداني ميري بلباني كردو، له لايه كي تروه له شكريني
كه وري به سمر كرايه تي عباسقوليخاني قاچار ناره سري. له ده شتي مهريوان
شريكي قورس له نيوان له شكري بابان و سه فده وي دا قه و ما. له شكري بابان شكا.
نهم شه ر دو نه نجامي به دوي خوي دا هيتا:

يه كه ميان، نيران قه تلوعامي كورده كاني ندره لان و، عوسماني قه تلوعامي
كورده كاني باباني كرد.

((قاسم سولتاني هه ورامي به عبه باس خاني سهردار رانه گيه ني
كه مده دخاني والي و نه هالي كورده ستان له گه ل سليتمان پاشاي به به هه م
به يعه ت و هه م داستان بون. سهردار حوكمي كوشتني نه هالي كورده ستان ده رنه كا.
مناره يدك له كه لده ي سهره كانيان دروست نه كه ن و سهر ي قاسم سولتانيش له سهر و
هه مو سهره كانه وه دائه نيښ. من حفر بئرا لايه فقيد وقع فيه)) (لب: ۷۶)،
(مستوره: ۷۶-۷۷) و، به قسه ي (تحفه) و (حديقه) له سهر نهم دوزمانيه،
سهرداري له شكري سه فده وي، ۱ هه زار و ۵ سه د كه سي لي كوشتنو، مناره يه كي
له كه لده ي سهر يان دروست كرد.

به لام به پيښه وانه ي قسه كاني (لب: ۷۶) كه نه لي: سليتمان به به (له گه ل
تاقينيكي كه م هه لات و ره وانه ي نه سه مو ل كرا))، يان قسه كاني (مستوره: ۷۷)
كه نه لي: ((سليتمان پاشاي بابان كه له هه رد و ده لته ي ياخي ببو پاش و توويژ
له گه ل والي به خدا چاره نوسي خوي له وده ديت، كه عوزر بو ده رباري عوسماني
بيتيته وه و لييان نزيك بكه ويته وه.)) يان (لونغريك: ۱۰۶) كه نه لي:
((له نه سه مو ل به خوشيه وه پيښوازي لي كرا..))، يان (زكي، تاريخ السليمانيه:
۶۳-۶۴) كه نه لي: ((كرا به حاكمي نه درنه))، به لكو وه كو (هامه ر پورگشتال:
۲۸۸۳ / ۴) نوسيويتي: ((له زه ماني حكومه تي حه سن پاشا دا... به يارمه تي
پاشا كاني حه لوب و ديار به كر شكيتراو، له گه ل ۱۷ به گي كوردا كه له ياران و
پاوه راني نه و بون، كوژرا...)).

دوه ميان، له هه رد و نه ماره ت و تا چه ند سالي ده سه لات له م لا له ده ست
بنه ماله ي ندره لان و له و لا له ده س بنه ماله ي بابان ده رچو.

لەم روداوانەدا محەممەدخانێ ئەرەلانی لیخرا، ئاخۆ ئەویش کوژراوە یان دور
 خراوەتەو، مێژووەکانی ئەرەلانی، جگە لە (لە: ۷۷) کە ئەلێ تا سالی ۱۱۱۳
 والی بوە، ئەوانی تر لەو بارەیدەو هیچ زانیاریەك بەدەستەو نەدەن. بەلام دەرباری
 سەفەوی دواي ئەو تا ماوەیەك ئیتێ راستەوخۆ حاکمی بۆ کوردستان داناو. بەرێز
 محەممەدخانێ گورجی (۱۱۱۳-۱۱۱۶)، حەسەنەلیخانێ ئیعتیمادەل دەولە
 (۱۱۱۶-۱۱۱۸)، نینجا حەسەنەلیخانێ برای (۱۱۱۸-۱۱۱۹)، ئەنجا
 کە بخوسرەو بەگ (۱۱۱۹-۱۱۲۱) کران بە حوکمرانی کوردستان. (مستورە:
 ۷۹)، (تحفە: ۱۲۸-۱۳۰).

لەو لایش میرایەتی بابان لەو پەری ناتارامی دا دابەش بویو، ماوەی چەند
 سالی (موتەسەلیم) ی تورک راستەوخۆ بەرێوەیان ئەبرد، تا خانە پاشا،
 لەسییەکانی ئەو چەرخەدا، هاتەو مەیدان. (العزای: ۵ / ۱۹۱)، (لۆنگریک:
 ۱۵۷).

تێبینی: بۆ درێژەي ئەم شەرە پروانە: (ذیل: ۲۲)، (لە: ۷۴-۷۶)، (مستورە:
 ۷۵-۷۷)، (تحفە: ۱۲۷)، (حدیقه: ۱۴۱)، (نوائی: ۱۲۹-۱۳۰)، (لۆنگریک:
 ۱۰۵)، (امین زکی، تاریخ السليمانیه: ۶۲).

بنیاتنانی شاری سنه

سلیمان خان کوپری عه له مه دین (۱۰۶۶-۱۰۶۶)

-۱-

که خان نه حمده خان له ده رباری سه فوی هه لگه پرایه وه پهنای بۆ رۆم برد، شا سه فی (۱۰۳۹-۱۰۵۲)، سلیمان خانی کوپری میر عه له مه دینی له جی کرد به والی نه دره لان. میر عه له مه دینی باوکی، له سه دره می خان نه حمده خان دا پهنای بۆ رۆم بردبو، به لām به ناتومیدی له وی مردبو، نه و کاته سلیمان خان له گه ل خان نه حمده خان دا به شداری شهرو له شکر کیشیه کانی بو. سلیمان خان نازاو لئیه شاهو بو. خان نه حمده خان سلی لی ته کرد، ویستی له ناوی به ری. سلیمان له خوئی ترساو هه لات. پهنای بۆ ده رباری شا سه فی برد. له پیش دا گوئی پی نه دراو ژبیانیکی ناخوئی به سه ر نه برد. تا شا سه فی به له شکره وه بۆ شه ری عوسمانی چوه سه ر قه لای ئیره وان. سلیمان له م شه ره دا نازیاه تی نواند. نه مه بو به هوی نزیکه که وتنه وه ی له ده زگای سه فوی. که خان نه حمده خان لی خرا، شا سه فی نه می نارد بۆ کوردستان.

-۲-

بنیاتنانی سنه

سلیمان به لئینی به شا دابو، ((دارولولکی کوردستان)) بگوژی ته وه، سالی ۱۰۶۶ هه مان سالی ده سپێکردنی حوکمرانی خوئی، تیشکانی خان نه حمده خان و مردنی، له سه ر گردنک له جی گایه کدا که ناوی ((سینه)) بو قه لایه کی قایمی دروست کرد. خانوو حه مام و مزگه وت و بازاری تی دا بنیات نا. چهند جۆگه یه کی له ده شتی سه رنوویی رۆژتاوای سنه وه را کیشاو، به ۳ حوشرگه رو ناوه که ی بۆ نار قه لآ سه رخست. قه لآکانی زه لم، حه سه ناوا، پلنگانی روخاندو، ((دارولحکومه)) ی نه دره لانی گوژی زایه وه قه لای تازه، که له ناو خه لکدا به سنه ناوی ده رکرد. (الب ۶۷-۶۹)، (مستوره: ۶۴-۶۶)، (حدیقه: ۱۳۶-۱۳۷).

میژونوسه کانی نه دره لان ته لئین نیاز له روخاندنی قه لآکانی زه لم، حه سه ناوا، پلنگان، نه وه بوه که ئیتر هیچکام له مهیره کانی نه دره لان نه توانن له کاتی سه ریپچی و یاخی بوندا له شا کانی ئیران خوینی تی دا قایم بکهن. ره نگه نه مه هۆیه ک بی، به لām هۆی له مه گرنگتر نه وه بوه: مهیره کانی نه دره لان ویستویه نه بنکه ی نه ماره ته که یان له سنوری ده سه لاتی ده و له تی عوسمانی و ده ستردیژیه کانی پاشه رۆژی دور بجه نه وه. به تاییه تی دوا ی نه وه ی شاره زور، شاربازی، قه ره داخ له سنوری قه له مه ره وی نه ماندا نه مار، که وته سنوری ده و له تی عوسمانیه وه، ئیتر

ئەم قەلایانە ھەمو کەوتبۆنە سەر سنورو، بەئاسانی لەشکری دوژمن نەگەشتە سەریان.

گوزیانەوێ میرەکانی ئەردەلان لەقەلایە کەوێ بۆ قەلایەکی تر، پێنەندی بەخۆشیی و ناخۆشیی ئاوو ھەواو، ھەژاری و دەولەمەندی ناوچە کەو، ھاتوچۆی بازرگانی و، کاروباری رۆشنبیری و نەبۆ، بەلکو ھۆی بێرەدەر لەپەلە یە کەم دا، ھەمیشە ئاسایش بوە. دروستکردنی شاری سنەیش ھەر لەبەر ھۆی ستراتیجی - جەنگیی بوە.

سنە بەدریژایی چەند قەرن، جگە ئەوێ ناوھەندی دەسەلاتی والیەکانی ئەردەلان بو، بو بەمەلەبەندیکی گەرنگی شارستانی، خۆنەواری، رۆشنبیری و بازرگانی.

-۳-

گەرتنەوێ بەغدادو پەیمانی زەھاو

سولتان مرادی عوسمانی لەشکرێکی گەورە سازداو خۆی لەگەڵی بەرێ کەوت بۆ گەرتنەوێ بەغداد. شا سەفەوی کابرایەکی لاوازو زۆرتر خەریکی رابواردن و خۆشگوزەرائی بو، تا دەولەتداری و لەشکرکێشی. دوا گیرانی بەغداد گەتوگۆی لەگەڵ سولتانی عوسمانی دەس پێ کرد. ئەم گەتوگۆیانە سالی ۱۰۴۹، بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیە ئەرزى، دینی، سیاسەتانیان، بە بەستنی (پەیمانی زەھاو) کۆتایی ھات، کە گەرنگترینی ھەمو ئەو پەیمان و رێککەوتنانە بو، کە تا ئەو کاتە نەیتوان ئەم دو دەولەتەدا بەستراون. بەپێی ئەم پەیمانە:

سنوری نێوان ھەردو دەولەتی لەقافقاسەو تا سەروی خەلیج: لەناخسەقە، قارس، وان، شارەزور، بەغداد، بەسەر، دیاری کرد. لەم دابەشکردنەدا: مەریوان، قەلای مەریوان، دەرەتەنگ، لەگەڵ ھۆزەکانی پێرە زەردویی بەر ئێران کەوت. بەدرە، جەسسان، مەندەلی، سەرمیل، درنە، قەلای زەلم، قەلجە، سەرچاوەی چەمی چەقان لەگەڵ ھۆزەکانی زیادین و ھارونی ئەئیلی جاف بەر عوسمانی کەوتن.

ئێران بەئێنی دا ئیتەر لەمەنبەری مزگەوتەکانسەو واز لەسوکایەتی بەخەلیفەکانی راشیدین و سەحابەکانی پێغەمبەر بھێنن و، عوسمانی بەئێنی دا کەرەفتاری باش لەگەڵ زانیانی پێرەزگاکانی عێراق و، حاجییانی ئێرانی بکری. ھەردولا بەئێنیان بەیە کتری دا کەدالەدی راکردوانی یە کتری نەدەن. (الراوی: ۲۱۱-۲۱۶) (پارسادوست: ۴۵).

سهره نجامی سلیمان خان

سلیمان خان ههتا سهر نهیتوانی لهو شاره‌دا بژی که خۆی بنیاتی نابو. دواى نه‌وى سولتان مراد هیرشی کرد بۆ سهر به‌غدادو گرتی. خوسره‌و پاشا به‌له‌شکرێکی گه‌وره‌و په‌لاماری شاره‌زوری‌دا. شاره‌زور، قهره‌داخ، قزلبه‌، شارباژیری گرتو چوه مه‌ریوانه‌وه. وه‌کو (مه‌ستوره: ۶۶) نه‌لی: ((... له‌به‌رته‌وه‌ی که‌سنوره‌کانی به‌ده‌ست رۆمه‌وه بونو سلیمان خان توانستی نه‌وه‌ی نه‌بو به‌ره‌نگاریان بیه‌وه، شا سه‌فی لی‌ی به‌گومان که‌وت، بۆ نه‌سه‌فه‌هانی بانگ کردو له‌و‌ی هیشته‌وه‌و نه‌ی هیشت جارێکی دیکه بۆ کوردستان بگه‌ڕه‌په‌ته‌وه، هه‌ر له‌و‌ی مایه‌وه تا فه‌رمانی خودای به‌جی هینا)).

که‌له‌به‌لی خانی کوری سلیمان (۱۰۶۰)

سلیمان که‌ له‌نه‌سه‌فه‌هان مرد، مورید سولتانی که‌لۆر سهرپه‌رشتیکه‌ری کاروباره‌کانی بو، پیاویکی تیگه‌یشتوی زیه‌که‌و، له‌ده‌رباری شادا ده‌سپۆیشتو بو. له‌لای شا تیگه‌هوت مولکه‌کانی به‌سهر مناله‌کانی‌دا دابه‌ش بکا، شا رازی بو: که‌له‌به‌لی خان له‌سهنه‌و، خوسره‌و خان له‌مه‌ریوانو، زۆراب سولتانی کوری که‌له‌به‌لی خان له‌سیاکیۆو، مورید سولتان له‌پلنگان، دانران. هه‌روامان به‌یه‌کی له‌سانه‌کانی خۆیو، ئیلی جافو جوانپۆیش به‌یه‌کی له‌گه‌وره‌کانیان سپێدرا.

خان نه‌حه‌مه‌د خانی دوهم، کوری که‌له‌به‌لی خان

که‌باوکی مرد نه‌م له‌جینگه‌ی بو به‌فه‌رمانه‌وه‌ی نه‌رده‌لان. به‌په‌نجه‌وانه‌ی باوکیه‌وه نه‌م کابرایه‌کی ده‌سبلاو بو. زۆرتتر له‌وه‌ی خه‌ریکی کاروباری ولاته‌که‌ی بێ، خه‌ریکی خۆشگوزه‌رانیو رابواردنو راووشکار بوو. له‌به‌ر نه‌وه‌ی له‌ده‌سبلاوی‌دا بێ حساب بو، ناویان نابو خانه‌ زی‌په‌نه.

خه‌سره‌و خانی مامی، که‌حاکمی مه‌ریوان بو، لای شا سلیمان زمانی لی‌‌داو بۆی تیچاند. شا سلیمان، فه‌رمانی لی‌خستنی خان نه‌حه‌مه‌دو دانانی خوسره‌و خانی به‌والی نه‌رده‌لان ده‌رکرد. خوسره‌و خان له‌مه‌ریوانه‌وه به‌خه‌یرایی به‌رێ که‌وتو له‌ناکاو دای به‌سهر خان نه‌حه‌مه‌دخان دا له‌سهنه‌و گرتی. به‌زنجیرکراوی ره‌وانه‌ی نه‌سه‌فه‌هانی کرد.

خوسرهو خانى يه كه م، كورى سليمان خان (۱۰۸۹-۱۰۹۳)

(مستوره: ۷۱) له باسى خوسرهو خاندا نه لى: ((كاتى له سالى ۱۰۸۹دا خوسرهو خان چوه سهر ته ختى فرمانپه وايي، به تازارو نه شكه بجه دان و ستمكارى گيانى خه لكى هينايه كونه لوتيان و ده وري هه مو بژيوو گوزهران و به رتوه چونيكي له هه ژارو ده سته وسانان پينه داو، بناغهي زولم و زوري دامه زرانده چه سپاند. بانگي ده سترژي و ستمكارى به گويي ژير ده ستیان دا راهيت و سامانيكي، خان نه همه دخاني برازي له سه روبه ندى فرمانپه وايي دا به خه لكى كوردستاني به خشى بو، به شق و تيه لدان و ريسوا كردن و هه زار چه رمه سه ري، لى سندنه وه. به دناكارى و به دزمانى به نه ندازه يي گهيانده درنده به درنده يي خوي نه ي گه يشتويه تى. گه ورو پچوك گيانيان هاته كونه لوتيان، ناچار سكالو گله و گازنيان برده بهر دهربارى سه فده وي)).

شا سليمان له نه سفه هان له باتى نه وه ي داديان پيرسى، ناشتى كردنه وه و ره وانه ي كوردستاني كردنه وه. دواي گه رانه وه ي له جاران خراپتر كه و ته تازاردان و چه وسانده وه ي خه لك. نه بجا ريش بو دهربريني سكالو خه لكى زورليكر او رويان كرده وه دهربارى سه فده وي. له كاتيك دا نه مانه له قوشخانه ي شادا مانيان گرت بو، بو نه وه ي له هه ليك دا شا بيين و سكالاي خويانى له لا بكه ن. خوسرهو خان و ده سويته ونده كاني هه ليان كوتايه سهريان و هه نديكيان بريندار كردن. شا له م ده سترژيه زور توره بو. فرماني دا خوسرهو خانيان گرت و له مه يداني شاهي دا له نه سفه هان كوشتيان (۱۰۹۳). (لب: ۷۳)، (مستوره: ۷۲)

ته يمورخاني ناجورلو (۱۰۹۳-۱۰۹۹)

پي نه چي شا له م شكات و شكاتكاري و ئالوگژه بيزار بوبى، يه كي له باوه رپيكرواني خوي دانا به كار به ده ستي نه رده لان. ۶ سال مائه وه. ميژونوسه كاني نه رده لان به چا كه باسى نه كه نو، سه رده مي نه م، به پيچه وانه ي خانه كاني نه رده لانه وه، سه رده مي ئاسايشى سه رو سامان و بوژانه وه ي خه لكى ولا ته كه بوه.

خان نه همه دخان، بو جاري دوهم (۱۰۹۹-۱۱۰۵)

خان نه همه دخان كه خه سه رهو خان كاتى خوي به گيرا ي ره وانه ي نه سفه هاني كردبو، نه بي له نه سفه هان مابيتته وه، چوبيتته ده زگاي سه فده ويه وه. شا دوباره

نډمى دانايډه به والى. به لّام خوړه وشتى پيشوى نه گوږي و، له سهر كه يفو رابواردن به درده وام بو. (مستوره: ٧٤) له باسى خان نه حمد خان دا ته لى: ((دوباره مى له رابواردن و كه مته رخه مى نايه وه و زوى گوى به كاروبارى ولات نه دا و زوږ به ي كاتى به راووشكارو خانو به ره دروست كردنى بى سود و نامه حكيم به سهر برد... ده گيږ نه وه: كه زياد له سى سه د كه س له پيا و ما قولان و گه و ره مه زناني ته ياله تي كوردستاني كړد بو به بازه وان و خوسره و به گي، كه يه كى بو له و بنه ماله يده هه ميشه بريكار بو، كرد به مير شكارو بى ليږان خه ريكي راووشكار بو، ناو به ناو ايش هه زى له گول چاندين ده كړدو به م كار وه خو ي خه ريك ده كړد...)).

كه شا سولتان حسين (١١٠٦-١١٣٥) هاته سهر ته خت نډمى لا برد.

عه باسقولى خان (١١٢٢-١١٣٦)

-١-

هه راي نه فغان

سالى ١١٢٠-١١٢١ ميوه يسي نه فغانى غه له جايى په لامارى قهنده هارى دا گرتى و حاكمه كه ي كوشت. قهنده هار له ژير ده سلا تى سه فوى ده رچو. ده ربارى سه فوى نه يتوانى بيهيښي ته وه ژير بارى فرمان به رى. ميوه يس مرد (١١٢٧) عه بدولعه زيزى براى جينگه ي گرت وه. عه بدولعه زيز ويستى سهر له نو ي بچنه وه ژير بارى فرمان به رى و گوترا يه لى شاي سه فوى، به لّام مه حمودى كورى ميوه يس مامى كوشت و، خوى بو به رپي به رى غه له جايى. ده ربارى سه فوى چه ندى هه ولتى دا شوږ شه كه يان بكورژيښي ته وه كه لكى نه بو. مه حمود به ره و خوراسان به رى كه وت و كرمانى گرت (١١٣٣) ښجا به ره و نه سفده انى پايته ختى سه فوى به رى كه وت. پاش گه ماروډان يكي سه ختى شهش مانگه، كه نزيكه ي ٨٠ هزار كه سى له برسنا تى دا مرد، شا سولتان حسينى سه فوى خوى و شاهه كه ي به ده سته وه دا (١١٣٥) و، مه حمودى نه فغانى چه نه سفده هانده. مه حمود توشى نه خوشيه كى نه قللى كو شنده بو، نه شرفى ښاموزاى لى ي هه لگه رايه وه و، زيندانى كړدو، خوى له جينگه ي نه و بو به شا (١١٣٧).

له شكري عوسمانى به سهر كړدا يه تى نه حمد پشاي والى به غداد و له شكري نه فغانى به سهر كړدا يه تى نه شرفى نه فغانى له نزيك هه مه دان ليكيان دا (١١٣٩). سهره راي نا به رامبه رى نيوان نه م دو هتزه. له شكري عوسمانى شكست يكي گه وړه و اى لى قهوما، بابى عالى ناچار بو په يانى ناشتى له گه ل

ئەشەرف بەست. ھەلومەرجى مېرايەتى ئەردەلانىش بەھۆى ئەم روداوانەوہ
ئالوگۆرپان بەسەردا ئەھات.

-۲-

مېرەكانى ئەردەلان دېنەوہ سەرکار

عەباسقولىخاننى كۆرى مەمەدخان، كەماوئەك ئەدەزگای بەرپۆەبەرايەتى
سەفەوئىدا كارى كۆردبو، لەلایەن شا سولتان حسەينى سەفەوئەوہ دانرا بەوالى
ئەردەلان و گەرايەوہ كوردستان (۱۱۲۲-۱۱۲۹).

نوسەرى (تخفە: ۱۳۱) ئەلئى: ((لەسالى ۱۱۲۱ى كۆچى عەباسقولى خان
نەبىرى خان ئەمەدخان بەھەلئەردنى ئەھالى مەملەكەت دەستى بەسەر
مەسنەدى ئىالەت داگرت. ماوئەك خەرىكى رىكخستنى كاروبارى ولايەت و
راپەراندى ئەركەكان و دلنەوايى رەعىيەت بو، تا لەسالى ۱۱۲۸ى كۆچىدا شا
سولتان حسىن، عەباسقولى خانى لەگەل لەشكرى كوردستان دەفعى فیتنەى
ئەفغانى ئەبدالى راسپارد بۆ دارولولكى قەندەھار، خانى نابىراو بە ۸ ھەزار
سوارەوہ لە كوردستانەوہ بەرەو جىگەى مەبەست بزوت كەچونە تاران نیشانەى
ئاشكرای تىكچونى سەلتەنەتى سولتان حسىن بىنرا. سوارەكانى كوردستان
لەعەباسقولى ھەلگەرانەوہ بەرەو كوردستان گەرانەوہ. عەباسقولى خان بەتەنيا
لەگەل چەند كەسى لەھارپىكانى چو بۆ دەربارى شا سولتان حسىن، باسى خۆى و
سوپاىيەكانى عەرزى شا كردو، تاوانى ئەم جولانەوہ وەحشىانەى خستە ئەستۆى
عەلىقولى بەگى نەبىرى كەلەبەلى خانى بەنى ئەردەلان. شارىارى ئىران
عەباسقولى خانى عەزل و ھەبس كردو، ھەمان عەلىقولى بەگى نەناسراوى تاوان
بەپاڵ دراوى كرد بەھاكى كوردستان...)).

شا لەباتى ئەوئى سزای عەلىقولى بدا، پىئى وابو مادەم ئەو لەعەباسقولى
بەتواناترەو توانيويى لەشكرى كوردستانى ئى ھەلگىرپتەوہ، ئەوئى لەجىگەى
ئەم كرد بەوالى ئەردەلان (۱۱۲۹-۱۱۳۲). (لەب: ۸۰)، (مستورە: ۸۲).

-۳-

عەلىقولى خان

عەلىقولى خان، يەكئى لەمىرە گۆشەگىرەكانى ئەردەلان بو، لەدىئى شەخەلەى
سەر بەناوچەى خورخورە بەھەژارى ئەژيا. دەستى كورت و گوزەرانى سەخت و
پىاويكى بى تەماع بو. زۆر جار كەپتەيان ئەوت: "بۆ ناچى تۆيش، وەكو مېرەكانى
ترى ئەردەلان، ھەولئى بەدى شتئ بۆ خۆت پىكەوہ بنىئى؟" لەوہلامدا ئەيوت:

"نه گهر خوا بيدا له شه خه لښ نهيدا!" دواى نهم روداوه قسه كې د عليقولې بډه پهنه كړه سهر زار.

شای تیرانو داروده زگای حوکمرانیی سدهوی لږ کاته دا کهوت بډه بهر مه ترسی هده شهی روځینه ری شوړشی نه فغان. پی نه چي نه میښ نه رکه قورسه کانی شای تیرانی پی هله نه سورایي، نهی توانی بی داواکانی جیبه جی بکا. له بهر نه وه نه میښیان لا بردو دیسان د باسقولی خان گه پایه وه سهر کار (۱۱۳۶-۱۱۳۲).

-۴-

نوسه ری (ذیل شرفنامه: ۲۲-۲۳) ته لي:

((له سالې ۱۱۳۴ ی کوچي دا کاتي مه حمودي نه فغان گه يشته نيسفه هان، نالوژی و پښتوييه کی زور کهوته کاری شاه سولتان حسين و ناوچه دی عیراقی عده مده وه. د باسقولی خانې والي هدمو نهو هیزو سويایي هدیو و له شهش هزار کهس تیپه ری ده کړد، به سهر و کایه تی نه میریک له نه میرانی خوی، ته رځانی یارمه تی شاه سولتان حوسه یین کړدو بهرو نيسفه هانی ناردن.

کاتي سويای نه رده لان گه يشته مه نزلې "سیاه چال" که دو قوناغ له نيسفه هانه وه دوره، مه حمودي نه فغان، هه والي پی گه يشته نه شرفی خزمی خوی که دواي نهو بو به جینشین و ناری نه شرف شاهی لي نرا، به حدوت هه شت هزار سواره ی نه فغانیه وه ناره شهرې قشونی نه رده لان.

هه رده له شکر له مه نزلې سیاه چال به گزيه کدا چون هه له روژ هه لات هه تا نزيک تيوارې شهرو گه ريان دريژه کی شا. شير و نيزه و چه کی کوشنده ی شهرو ليندانيان به نیازی گرتنی کوردستان له بابانه وه جولوا، گه يشته سنوری مهريوان. که سي به رهنگاری و پيشگيري لي نه کړد. نه شراری مهريوان و هه ورامان و د پها ته کانی سهره ری رویان له حاکمی خویان وهر گيړاو بونه هاوړي و هاو داستانی له شکره کي خانه پاشای بابان. خانه پاشا به هیزو بیباکانه تا پینچ فرسه خي سنه هات. نهم هه والي به د عليقولی خان گه يشته لږم روداوه خزم و بیگانه هه راس و له کاری خوی سهری سورما بهم جوړه توانای به رهنستی له خوی دا نه دی ناچار بو نه سفه هان هه لات. گه ورو سهره وره کانی سنه له بیینی نهم روداوه بو پاریزگاری گیان و مالی خویان سهری گوړپایه لییان بو دانه واندو پيشوازیان کړدو به ریزه هه هینایانه ناو شار. له سالې ۱۱۳۲ ی کوچي دا خانه پاشا به بی شهرو کوشتر کوردستانی گرت له سنوری که رکه وه تا هه مه دانی هیتایه ژیر ده سالې خوی هه ..)).

سهره نجامی عه باسقولی خان

(مستوره: ۸۸-۸۹) ته‌لئ: ((له‌م سهره‌به‌نده‌دا نه‌فغانی‌یه‌که‌کان پتریان پی‌داگرت و دایانه سهره‌پۆیی و به‌جاری ئیرانیان داگیر و شا سولتان حوسه‌ینیان له‌تیغی بی‌دادی کینشاو کوشتیان و له‌ولاتی فارس و عیراق و خۆراسان‌دا بوون به‌فه‌رمان‌په‌وا. سهرۆکه‌کانی سوپا و پاشا عوسمانیه‌کان که له‌سهر سنوره‌کانی ئیرانه‌وه‌ نزیک بوون و به‌ده‌سه‌لات بوون، له‌ده‌رباری عوسمانی‌یان راگه‌یاند، که‌ ئیران به‌جاری ویران به‌و بی‌شه‌و بی‌شه‌لاتی بووه‌ به‌لانه‌ی تۆزبه‌ک و ته‌فغان. نه‌گه‌ر بی‌ست و له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه‌ ری‌ بدری‌ ته‌وانیش نه‌و ناوچانه‌ی له‌خۆیانه‌وه‌ نزیک نه‌ ئیران داگیر ده‌که‌ن. سولتانی عوسمانی داخوازیه‌که‌یانی په‌سه‌ند کرد و دهنی دان تا زووه‌ داگیریان که‌ن. ته‌وانیش یه‌که‌سه‌ر به‌له‌شکرێکی زۆره‌وه‌ په‌لاماری قه‌لاو قه‌لایچه‌کانی ئیرانیان‌دا و هه‌موویان داگیر کرد. سهرله‌شکرێکی به‌ناووبانگی ناوچه‌ی ته‌رزیوم قه‌لایچه‌کانی یه‌ریشان و شیروان و موش و وان و هه‌مو ناوچه‌کانی نازه‌ربایجانی تا مه‌راغه‌و خه‌مه‌سه‌ داگیر کرد. پاشاکانی بابان و عیراقی عه‌ره‌ب سودیان له‌م هه‌له‌ وه‌گیرکه‌وت، ناوچه‌ی ته‌رده‌لان و کرماشان و هه‌مه‌دان و برۆجه‌رد و نه‌هاوه‌ند و گه‌روسیان له‌ماوه‌یه‌کی کورت‌دا داگیر کرد و فه‌رمان‌په‌وی خۆیانیان له‌سه‌ر قوت کرد نه‌وه‌. خانه‌ محمد پاشای بابان له‌سالی ۱۳۶ ی ک دا هه‌لیک‌ده‌ سهر ته‌رده‌لان و داگیری کرد و بوو به‌فه‌رمان‌په‌وی. عه‌باسقولی‌خانیش له‌م شه‌روشه‌رانه‌دا کوژرا.

-۶-

لیره‌دا هه‌ندی روداو پیتیستیان به‌ساخ‌کردنه‌وه‌، هه‌ندی هه‌والی پیتیستیان به‌راسته‌کردنه‌وه‌ هه‌یه‌.

۱. به‌پێی نویسنه‌که‌ی ذیل و مه‌ستوره‌ له‌کاتی هاتنی خانه‌ پاشا‌دا عه‌باسقولی خان والی ته‌رده‌لان بوو له‌و شه‌روشه‌رانه‌دا کوژراوه‌، به‌لام به‌پێی نویسنه‌کانی حدیقه‌و تحفه‌ له‌و کاته‌دا عه‌لیقولی خان والی بوو، دوا‌ی هاتنی خانه‌ پاشا به‌ره‌و ته‌سفه‌هان هه‌لاته‌وه‌.

۲. خانه‌ پاشا وه‌کو (حدیقه: ۱۴۷) و (تحفه: ۱۳۴) ته‌لئ: کورپی محمد پاشا له‌نامۆزاکانی سلیمانی پاشا نه‌بوو. به‌لکو خۆی ناوی محمد و کورپی سلیمان پاشا بوو، له‌به‌ر نازداری پێیان و توه‌ خانه‌ محمد پاشا، مه‌ستوره‌یش هه‌ر به‌خانه‌ محمد پاشا ناوی بردوه‌. جگه‌ له‌وه‌یش له‌و کاته‌دا بنکه‌ی ته‌ماره‌تی پاشاکانی

بابان له قهلاچولان بوه. چونكه نهوسا شاری سلیمانی هیشتا بنیات نه نرابو، شاری سلیمانی له ۱۱۹۹دا تاوا کړاوه تده.

۳. كه خانه پاشا بهرې نه كه وی بۆ گرتنی سنه وه كو نوسه رانی حدیقه و تحفه نه لټین: "نه شراری!" مهربانو هه ورامان داویانه ته پالې. به لام وه كو روداوه كان دهري نه خن نه وانهی هاوکاریان كړدوه هه نه شراری مهربانو هه ورامان نه بون، به لكو كه سانی ناوداری بنه ماله ی ندره لانیشیان تی دا بوه له وانه: سوبحان ویردی خان. نه و كاته ی خانه پاشا حوكمرانی سنه بوه، سوبحان ویردی كاریه دهستی نه سفند تابادو گه روس و خه مسه بوه نازناوی پاشیشی دراوه تی. (لب: ۸۷)، (مستوره: ۹۱) له و شه په گه وریهش دا كه له نیوان له شكری عوسمانی و له شكری نه فغانی دا روی دا (۱۱۳۹)، نه م یه كې بوه له و ۲۰ میړه كوردی له ژیر سهر كړدایه تی خانه پاشادا بالی چه پی له شكری عوسمانیان پيك هیناوه. (العزای: ۵ / ۲۱۹).

۴. (حدیقه: ۱۴۸) و (تحفه: ۱۳۶) نه لټین: كه ده نگو باسی سهر كه وتنه كانی نادری سهر كړدوی له شكری شا ته هماسی سه فوی به سهر نه فغانیه كان بلاو بوه. عه باسقولی خان له گه ل هندی نه ده سوپتونه كانی چوه لای شار، نادر بهر زامه نندی شا، عه باسقولی خانی دانایه به والی نه دره لان. عه باسقولی بهرو كوردستان گه را یه وه. عدلی خانی بابان به بی شهر سنه ی بۆ به جی هیشت. عه باسقولی هاته وه سنه (۱۱۴۲) به لام عه باسقولی هه مان سال مردو، سوبحان ویردی خانی كوری له جیگه ی دانرا.

نه گهر عه باسقولی خان، وه كو مه مستوره نه لی، له شه و شوړه كانی ۱۱۳۶ دا كوژا بی، نه م گتړانه وده ی حدیقه و تحفه هیچ بناغه یه كیان نامینی.

۵. میژونوسه كانی نه دره لان له سالی گرتنی نه دره لان و شاری سنه دا له لایه ن خان پاشای بابانده یك نه نین: (ذیل: ۲۳) نه لی: ۱۱۳۴ و، (مستوره: ۷۱) نه لی: ۱۱۳۶ و، (حدیقه: ۱۴۷) و (تحفه: ۱۳۵) نه لټین: سالی ۱۱۳۲ بوه. هه مو میژونوسه كانی عوسمانی كه ده رباره ی روداوه كیان نویسه، باسی سالی ۱۱۳۶ بیان كړدوه. (العزای: ۵ / ۲۰۶-۲۰۷) له بهر نه وه دیاری كړدنه كه ی مه مستوره له ناو نه وانه دا راسته.

۶. به قسه ی میژونوسه كانی نه دره لان (حدیقه: ۱۴۷-۱۴۸) و (تحفه: ۳۵-۱۳۶) خانه پاشا ۴ سال حوكمرانی نه دره لانی كړدوه (۱۱۳۶-۱۱۳۲) و، نهوسا حوكمرانیی سنه ی بۆ عدلی خانی كوری به جی هیشتوه، خوی گه راوه تده مولكي بابان. گوايه عدلی خانیش ۶ سال حوكمرانی سنه بوه (۱۱۳۶-۱۱۴۲). نه گهر

خانه پاشا ۴ سال حوکمرانی سنه بوبی (۱۱۳۶-۱۱۴۰) و یتیر بۆ عهلی خانی کورپی به جی هیشت بی، ئەوا عهلی خان تەنیا دو سال حوکمرانی کردوه، چونکه وهکو ئەوان ئەلێن له ۱۱۴۲ دا عهباسقولی خان هاتۆتهوه سنه، عهلی خان به بی شهڕ رژیشتهوه.

۷. ئەو ماوه یه ههلو مه رجی ناوچه که به هۆی هیژشی گه وری عوسمانیه وه بۆ سه ر لوپستان و کرماشان و هه مه دان و دواتر شه ڕی له شکری عوسمانی و نه فغانی له نزیک هه مه دان و شکانی له شکری عوسمانی به هۆی هه لگه پانه وی خانه پاشا و له شکره که یه وه له عوسمانیه کان. ئەو ماوه یه خانه پاشا خه ڕیکی به شداری بو له م له شکری تشییانه دا. خانه پاشا به قسه ی ره غوری سالی ۱۱۴۳ و به قسه ی سه رچاوه عوسمانیه کان له سالی ۱۱۴۵ دا کوژراوه.

سوبحانویردی خان (۱۱۴۳-۱۱۶۱)

-۱-

ته هماسی دوه م که له گه مارۆی ته فغانیه کان له ته سفه هان ده ربا ز بو بو، خه ڕیکی سازدانی هیژو په یدا کرنی پشت و په نا بو. یه کێ له و که سانه ی دا بویانه پالی کابرایه کی نه ناسراوی یتلی ته فشار بو. له ماوه یه کی کوربتدا ته م پیاره هه لگه وتوه ناوی وه کو قاره مانی یتیران ده رکردو بو به سه رده اری هیژه کانی ته هماسبو، له دو شه ڕی چاره نوس سازدا ته شه ره فی ته فغانی شکاند (۱۱۴۱- ۱۱۴۲). ته شه رف به شکاوی ته سفه هانی به جی هیشتو، به ره و قه نده هار هه لات. به لام له ڕینگه کوژرا. کوژرانی ته شه رف کوژی هیئا به حوکمی ۷ سالی ته فغانی له یتیران دا.

(مستوره: ۹۰-۹۱) ئەلێ: ((چون ده وله تی نادرشا له رۆژه لاتنی یتیرانه وه ته ستیژه ی پرشنگی داو شاتاماسبیش که له و سه روبه نده دا نیوی که وت بوه نیو نیوانه وه، نادرقولی ته مه ی به هه ل زانی و کردی به بیانو و ده سپیچک بۆ خۆی و توانی یتیران له چه نگالی بیانی رزگار کاو به له شکری که وه به ره ننگاری پاشا عوسمانیه کان که کرماشان و سنه و هه مه دان و کوردستانیان داگیر کردبوو، بۆوه پاش شه رو شو ڕی عوسمانی و بابان به زین و هه لاتن و له شکری نادرشا سه رکه وت، زۆربه ی پیامقولاتی کوردستان له و شه ره دا کوژران و له ناوچون و به شیکیشیان له کویت و زنجیر دران، خوسره و به گی مونشو مه لا عه بدولکه ریمی قازی له ناو کوژراوه کان دا بون و هه روه ها محمه د عه لی (!) به گی وه کیلیش له ناو له کویت و زنجیردراوه کان دا بوو. له سالی ۱۱۳۲ ی ک دا (ته بی سالی ۱۱۴۲ بی) له شکری

پیروزی نادرشا هاته نار سنهوه. نادرشا محمددقوئی بهگی وه کیلی، که له نیو بهندکراوهکاندا بو، بانگ کردو لئی پرسى: "کهسى له بنه مالهى ندردهلان ماون شياوى فرمانبره وایی بى، تا پله و پایه ی فرمانبره وایی باو و باپیرانی پى بسپیرى؟" محمددقوئی بهگ، سو بجانویردی خانى (کورپی محمدد بهگی!) دهس نیشان کرد. گوتى: "هه ر نه و ده توانى نهم کاروباره له نه ستوی خوی بگری." نادر شایش نیوبراوى کرد به فرمانبره وای کوردستان و نه یاله ته که ی پى سپارد."

-۲-

سهرده مى سو بجان ویردی خانى کورپی عه باسقوئی خان زور ناتارام بوه له بهر نه وه ههشت جار دانراوه و لابراره (لب: ۹۸). له و شه رده دا، که شا ته هه ماسب له گه ل له شکری عوسمانی کردو شکا، رۆژه لاتی ئیتران که و ته وه دهس عوسمانی. خالید پاشای بابان بو به حوکمرانی ندرده لان (۱۱۴۴). سو بجانویردی خوی شارده وه، به خاوو خیزانه وه هه لات بۆ تاران، دو سال له وى مایه وه، تا دیسان نادرشا عوسمانیه کانی ده ر کرد، ئینجا نه ویش گه رایه وه ندرده لان. (مستوره: ۹۲).

-۳-

نادر شا له کاتى له شکریکیشیدا بۆ سه ر شیروان چوه سنه (۱۱۴۷). سو بجان ویردی خان و نه عیانی سنه به پیریه وه چون و، سو بجان ویردی له کۆشکه که ی خوی دا جیگه ی هه سانه وى بۆ نادر ناماده کردبو. نوسه رى (تحفه: ۱۳۷) نه گیرته وه: (بۆ ریز لى نانی-نادرشا-له ده مى ته لاره که دا به پتوه راوه ستابو. له بهر نه وى سو بجان ویردی خان پیاویکی ریش سپى و کامل بوه، نادر شا دواى ده ربرینى مه کارم میهره بانى پى نه لى: "مامه! ئیمه نه هاتوین جیگه ی تۆ زوت بکه یین. ته لاره که تان نه و نه ده فراوانه جیگه ی سه لته نه تی من و حکومه تی تۆ تى دا نه بیتته وه-مسکن وسیع است ای عمو ما گوشه ی تو گوشه ی-وه ره سه ره وه" به م شیوه جوانه رینگه ی دانیشتنى نه داو پاشان نه لى: "والی نامانه وى ببینه هو ی زه ره و زه حه ته ی ئتوه ره عییه ت. به نه ندازه ی پتویست نان و دۆیه کمان به رى!" سو بجان ویردی خان له وه لادم ۱۴ هه زار مه ن رۆن که له و رۆژانه دا بایی نزیکه ی ۵ هه زار تمه ن بو له گه ل ۱۰ هه زار تمه ن زیری نه ختینه ی پێشکه ش کردو هه مو پتویستیه کانی تریشی جیبه جى کرد.. نه وه بو به هو ی خوشنودى و ره زایه تی نادر شا. له کاتى نانی نیوه رۆدا رینگه به والی نه دا نانی له گه ل بخواو له سه ر سفره که نه ختى له گه لى نه دوى، فره مویه تی: "بۆ فراوان کردنى تیۆل و ئیسه داره و پایه و ئیمتياز هه ر ته مه ننایه کت هه یه بیلى!" سو بجان ویردی له وه لادم نه لى: "جگه له سه لاهه تی هه زه رته ی نادری داوايه کى ترم نیه. بیستومه ترشیاتى عه نبه

له کارگه‌ی پیروژدا دهس نه که وی و ترشیاتیکی خوش مه زه و به تامه. نه گهر یه کدو
 گۆزه مه رحمه دت بکه‌ی بۆ من له هه موشتی چاکتره " نادر شا زهرده خنده
 نه بگری و فرمانی داوه چهند گۆزه یه که ترشیاتی عه نبه بنیرن بۆ مالی والی.
 میژونوسه کانی نه رده لان نه مه به ده له قه له م نه دهن که گوایه سوبحان ویردی
 ((ته بیعه تی قانع و که م ته ماع و زۆر زاهید و ساده له وح بوه))، به لام نادر شا نه م
 وه لامه‌ی به نیشانه‌ی بوده له بی و لی نه هاتویی سوبحان ویردی خان دانه‌نی. (تحفه: ۱۳۷-۱۳۸).

-۴-

نادر شا له یه که مین هه لدا نه می لابر دو مسته فا خانی برای له جیگه‌ی دانا
 (۱۱۴۹). به لام مسته فا خه لکی نازار نه داو زۆلم و زۆرداری نه نواند، پاش چهند
 مانگی خه لک لی بی هه لگه پانه وه هاواریان بۆ نادر شا برد. نادر مسته فای لی
 خست و بۆ جاری دوهم، سوبحان ویردی خانی دانیه وه (۱۱۴۹). (تحفه: ۱۳۹).

نادرشا، له سه ریه که چهند جاری سوبحان ویردی خانی دانا وه لابر دو وه:
 جاری یه که م، مسته فا خانی برای له جیگه‌ی دانا (۱۱۴۹). به لام مسته فا
 خه لکی نازار نه داو زۆلم و زۆرداری لی نه کردن، پاش چهند مانگی خه لک لی بی
 هه لگه پانه وه هاواریان بۆ نادرشا برد. نادر مسته فای لی خست و بۆ جاری دوهم،
 سوبحان ویردی خانی دانیه وه (۱۱۴۹). (تحفه: ۱۳۹).

دهرباره‌ی هه له وه رجه‌ی نه رده لان له و رۆژگاره‌دا (مستوره: ۹۴) نه نویسی:
 ((به بۆنه‌ی نازا وه ناشوبه وه ولات وا ویران ببو، به جاری داری به سه ر به رده وه
 نه مابو. بوجه‌ی ده ولت به جاری کز ببو به شی هیچی نه ده کرد. به م جوړه ولات
 به جاری ویران ببو...))

جاری دوهم، که له سه فهری هیندستان گه رایه وه خان نه حمه د خانی کورپی
 له جیگه‌ی دانا (۱۱۵۳). له و کاته‌دا ژنی سوبحان ویردی به بارمه له ته سفه‌هان
 بو، داوای له خویشی کرد به جیته ته سفه‌هان و چو. خان نه حمه دی له جیگه‌ی دانا.
 (مستوره: ۹۵) به لام نادر پیتیستی به له شکری نه رده لان و خان نه حمه د بو بۆ
 له شکریشی بۆ سه ر داغستان، بۆیه خان نه حمه دی بانگ کرده وه دیسان
 سوبحان ویردی بۆ جاری سییه م دانیه وه (۱۱۵۴).

جاری سییه م، که له سه فهری داغستان گه رایه وه نادر شا سه ر له نوی
 سوبحان ویردی خانی لاداو، خان نه حمه د خانی کورپی له جیگه‌ی دانا (۱۱۵۵). به لام
 خان نه حمه د خان له بهر نه وه‌ی عه ماری دانه وێله‌ی نادرشای شکاندبو، له ترسی
 سزای شا هه لات بۆ ناو عوسمانی. نادر که به هه لاتنی خان نه حمه دی زانی،

سویحانویردی دور خستهوه بۆ تاران (۱۱۵۶)و، کابرایه کی به ناوی حاجی مه ولایویردی خانی قاجارهوه کرد به والی نهرده لآن (۱۱۵۷). مه ولایویردی شیعیه کی توند ره بوو. زولمی زۆری له خه لک نه کرد. خه لک هاواریان لی هه لساو سکا لایان برده بهر نادر. نادر مه ولایویردی لیختست و سویمان ویردی خانی بۆ جاری چوارم دانایه وه (۱۱۵۸).

-۵-

وه کو (مستوره: ۹۹) نویستی: ((خه لکی ناوچه ی نهرده لآن که له ترسی شو پشیکی له پاش رویشتنی خان نه حمه د خان که وتیوه و ولاتی به جاری گرتیوه و له ده ست زۆرداری و ستم مکاری نادرشا که هه ریه که به لایه کدا بلاوی لی کردبو و له ولات هه لات بون، هه مو گه رانه وه ناوچه کانی خویان...)).

نادرشا نه مجاریان هیتیکی چهند هه زار که سی له نه فغانی و خوراسانی له گه ل چهند کاریه دهستی باوه رپیترای خوی له گه ل نارد بۆ کوردستان. پاشتر نادرشا، میرزا ته قی خانی گولستانه، مامی نوسه ری ((جمل التواریخ)) یشی نارد. میرزا ته قی ((مسته وفی)) واته بهریرسی کاروباری کۆکردنه وی باج و سه رانه بو.

نهم هیزه تا کوژرانی نادرشا (۱۱۶۰) له کوردستان بون. له و ماوه یه دا زولم و زۆریکی زۆریان له خه لک نه کرد. له ترسی نادرشا، نه والی نه ویرا به ره ه لستییان بکا و نه که سی تر. به لām که هه والی کوژرانی نادر گه یشته سویمان ویردی، پیش نه وی هه واله که له ناو خه لک دا بلاویته وه و، بیته هوی وروژانی خه لک و په لاماردانی هیزی بیگانه، سویمان ویردی سه رکرده ی هیزه که بانگ نه کار داوی لی نه کا تا خه لک به هه واله که یان نه زانیوه، بۆ نه وی توشی هیچ به لایه ک نه بن، خویان ده رباز بکه ن. هیزه که به شه و شار به جی نه هیلن و نه رۆن. (تحفه: ۱۴۳- ۱۴۴).

به لām (گلستانه: ۱۳۷)، سویمانویردی، له مه دا به وه تاوانبار نه کا، کاتی که میرزا ته قی گولستانه له سنه وه به ری نه که وی بۆ کرماشان، نهم به نه یی هه والی بۆ هه ندی له سه رانی نیله کانی زه ندی که له شیر نه رده ی، ریگه ی پی بگرن ده سکوت به نیوه یی روتی بکه نه وه و بیکوژن. له ریگه روت نه کریتته وه، به لām نا کوژری.

-۶-

سه ره نجای سویمانویردی خان

داوی ته ویش بۆ جاری چوارم، کاتی نیبراهیم له جیگه ی نادر بانگی شایه تی دا، حه سه نه لی خانی نهرده لآن له ناو هیزه که ی نه ودا خزمه تی به و کردبو.

ئىبراھىم لەپاداشتى ئەو خزمەتەدا ھەسەنەلى خانى لەجىنگەى سوبخان وىردى خان کرد بەوالى ئەردەلان (۱۱۶۱). ھەسەنەلى گەيشتەو کوردستان بەلام ھەندى لەگەرەکانى ئەردەلان بەتايىبەتى جەغفەر سولتانو، محمدەد عەلى سولتانى بانە، والىبەتى ھەسەنەلىيان قوبول نہ کردو، سوبخان وىردىيان دانايەو ھەسەنەلىيان دەرکرد. بەلام سەرەنجام ھەسەنەلى خان لەو مەملەتتەدا سەرکەوت. (مستورە: ۸۸) پەي ئەچى ھەسەنەلى خان چارى محمدەد عەلى سولتانى لەسەر ئەم ھەلگەرەوانەو ھە دەرھىتابىو، ئەویش لەسەر ئەم کارە سەلىم پاشاى بابانى لەيە کەمىن ھەلدا بۆ تۆلە لى کردنەو، ھەتايىتە سەرى. (گەلستانە: ۱۶۷).

سوبخان وىردى خان چو ھەمەدان و ۵ سالى پاشماو ى ژيانى لەو ى بەسەربردو ھەر لەو ى مرد (۱۱۶۷) و پاش شەش مانگ ئىنجا تەرمە کەيان ھەتايەو کوردستان لەسەر کىوى شەيدا بەخاکیان سپارد. (مستورە: ۸۹) (تخفە: ۱۴۴).

خان ئەحمەد خانى سېيەم (۱۱۵۳-۱۱۵۵)

-۱-

باجى خوین

والىبەکانى ئەردەلان سەرەرای ئەو ى سالانە باجىکى زۆریان ئەدا بەشاگانى ئىران، ئەبو ((باجى خوین)) یش بەدەن و لەھەمو لەشکرکەشەکانىدا بەشدار بن. ئەمە کارى بو کەوالى لەشا نزیک ئەخستەو. لەشکرى ئەردەلان لە لەشکرکەشەکانى نادر شادا بەشدار بون. سوبخانو وىردى، خان ئەحمەد خانى کور ى بەلەشکرى ئەردەلانەو نارد بۆ بەشدارى لە لەشکرکەشىدا جارێک بۆ سەر ھندستان و جارێکى تر بۆ سەر داغستان. ھەردو جار خان ئەحمەد خان نازايەتى زۆرى نواندەو، لەبەرەمبەر ئەو ى شا ئەمى لەجىنگەى باوکى ئەکرد بەوالى.

لەو بارەیدەو (مستورە: ۹۴) نوڤىۆتتى: ((لەم سەرەمدەدا خان ئەحمەد خانى کور ى لەگەڵ بر ى لەگەرەپپاوەکانى کوردستانى ئەردەلان، وە ئەللاو وىردى بەگو ھەسەن بەگى مەر ئەسکەندەرى و پىنچ سەد کەسى تر لەنازاو دلىرانى بەناووبانگى کوردستان لەنىو ئەو لەشکرەدا بون، کەنادر بۆ گرتنى ھندستان بەرى کرد. لەسالى ۱۱۵۲ک گەرەنەو. چون خان ئەحمەدخان لەو سەفەرەدەدا پپاوەتى و مېرخاسى زۆرى نواندبو شىرانە کوشتارىکى زۆرى لەدوژمن کردبوو خزمەتیکى زۆرى کردبو، نادرسا کردى بەجىگرى فەرمانرەوای کوردستان و لەگەڵ شەرىف خان و چەند مېرىکى دیکەدا بۆ ئەردەلانى ناردنەو)).

دەربارەي بەشداری لەشکرى ئەرەلەن لە لەشکرکیشى نادر دا بۆ سەر داغستان، (مستورە: ٩٦) ئەلئى: ((لەکاتیکدا نادرشا لەسالى ١١٥٤ى ک بۆ داغستان دەچو سوبخانويردىغان داواي لى کرد ريگەي بدا بۆ سنه بگەريتهوه. خان ئەحمەد خانى کوريشى لەگەڵ نادر شادا نارد بپروا بۆ داغستان...)).

-٢-

داواي لەشکرکیشى داغستان نادر شا سوبخانويردى لادايەوهو، خان ئەحمەد خانى کورى لەجینگەي دانايەوه. خان ئەحمەد کەوتە راپەراندنى کاروبارى ئەرەلەن (مستورە: ٩٧) گوتەنى: ((.. ئەيالەتى سنه ي بەخيرو خوڤى رازاندەوهو خەلکى ولاتە کە هەمو دليان خوڤ بو لەنارەحەتى رزگار بون. لەپيتاوى ولاتپاريزى و ژيژدەست دلدانەوه دا زۆر تى کوشاو رەنجيکى فرەي بەخەرج دا. بۆ لەناوبردنى پياو خراپ و دزو درۆزن هەول و تەقەلایە کى زۆرى دا. زۆرى نەبرد قاتوقريکى قورسو گران لەولاتە کە کەوتەوه...)).

(ذيل: ٢٥-٢٦) ئەم بارەيدەه نوسيويتى: ((شا تەهماسب لەسالى ١١٥٥ کۆچى دا، سوبخان ويردى خانى لەبەر پيرى و کەنەفەتى لابرەو ئەحمەد خانى کورە گەرەي لەسەر کورسى واليگەرى ئەرەلەن داناو بەم خەلاتە سەربەرزى کرد، ئينجا ناردەيدەه بۆ خاکی ئەرەلەن.

ئەم کاتەدا بەهۆي (زۆري) پيتاک و سەراندەو (رادەي بەرزى) چەوساندەوهي ديوەخان (ى شاه) و کەم بونەوهي داهاى ناوچەي ئەرەلەنەوه ئاگرى قاتوقري بەچەشنیک هەلگيرسابو، لەدەل (ى مەرۆڤ) لەسووى گەنم، وە کەنەکی گەنم قەلشتى هيتابوو بالتەدى گيان لەخەمى دەخلودان لەداوى هيلاکەت دا ئەسیر ماوو.

نادرشا دوازدە هەزار خەلوار دانەوتیلەي لەناوچەي عیراقەوه نارد بوە ئەرەلەن و لەعەماردا بۆ مەسرهفى قشونى راگرت بو. ئەو رۆژانەدا بەهۆي بارينى بەفريکى زۆرەوه، ريگاوبان بەستراو رىي هاتوچۆ گيا.

خەلکى ئەرەلەن داویتی ئەحمەد خانى واليان گرت و (گوتيان) با ئەو پيتاکى سورساتە وە کى يارمەتیکە وەرگيرين و لەکاتى بەهاردا کەريگەوبان کرايەوه، دانەوتیلە کە بخەينەوه عەمبارى شاهی.

بەلام لەوەرزى بەهارو لەداوى تەوانەوهي بەفردا، بەقودرەتى خوا، (نرخى) مەنيکى تەوريزى گەنم لەئەرەلەن و ناوچەکانى دەورووبەري گەيشتە دو هەزارو دەستەواوى عەمارى شاهی و پيتاک و باجو سورو ساتى نادر شاه گەيشتە رادەيە کە لەتاقەتى ئەحمەد خان و خەلکى ئەرەلەن دا نەماو، ناچار خان خوڤى و ٥٠٠

کهس له گه وره پیاوړی خاوه ن ریز له سالی ۱۰۵۵ (نډې ۱۱۵۵ بۍ) ی کۆچی دا هه لاته خاکی رڼو له وی چونه لای سولتان مه حمودی خوندکار) ذیل: (۲۵-۲۶).

-۳-

هندی له نوسه رانی نه دره لان دريژ به باسه که نه ده ن هه ندي رودای رونه داوی به پال نه ده ن. نوسه رانی (لب: ۹۲-۹۳) و (حدیقه: ۱۵۱-۱۵۲) و (تحفه: ۱۴۱) نه لټن: له گه ل دو هه زار سوار له ده سويوه نده کانی خوی روی کرده شاره زور، زاهیر به گی سه رۆکی جاف ريگه ی پی گرت به لام نهم شکاندي و کوشتي. له ويوه روی کرده سلیماني و خالید پاشای بابان به و پهری دوستايه تيه وه پيشوازی کردو دواي چند رۆژ میوانداری کردو دیاری شایانی دایه، ینجا روی کردو ته موسل. حاکمی موسل له زوی دا راوه ستاوه، نه میس به شهر شاری موسلی گرتوه حاکمه که ی به دیل گرتوه دواي چند رۆژ کوشتويه تي و محمده چه له بی له جیگه ی نه و کرده به حاکمی موسل. خویشی چوه بۆ دیار به کرو حه له ب و دواي يه ک مانگ و چوار رۆژ گه یشتو ته نه ستمول و سولتان، سه دري نه عزمه و شیخه ل نیسلام و هندی له کار به ده ستانی گه وری ناردوه بۆ پیشوازی.

(مه ستوره: ۹۹) دريژ به باسه که نه دا و نه نوی: ((ده رباری سولتانی عوسمانی له شکرینکی گه وری خسته ته ک خان نه حمه دخان و نه رکی به گز ئیراندا چونی له نه ستو خرا. له ریگای نه رز رۆمه وه به ره و ئیران به ری که وت. نادرشایش بۆ به ره نگاری بونی خان نه حمه دخان خوی ته یارو ناماده کرد. پاش شهرینکی گه وره خان نه حمه دخان و له شکره که ی رۆمی شکانده و تا توانی راوه دی نان، به لام خان نه حمه دخان هه ر وازی نه هیئا، دوستی جاری دیکه به له شکرینکی گه وره وه له گه ل سه ر کرده ناو داره کانی عوسمانی دا، له ری موسل و به غذاوه بۆ دا گیر کردنی سنه، هاته ناوچه که وه. به لام هیچ سه رکه و تنیکی نه وتوی به دهس نه هیئا، پاش شهر و تیک گیرانی، که له هه مویان دا شکستی ده هیئا، ناوچه که ی به جی ده هیشت و ده گه رایده وه بۆ ناوچه ی رڼم.

نهم بارو دۆخه هه ر به و ره نگه مایه وه، تا نادرشا له گه ل ده وله تی عوسمانی دا ریک که وت و به م شیوه یه سولتان بۆ به رژه وه ندي هه ردو ده وله ت، هیئای کردی به والی نه درنه، ئیت به م جوړه خان نه حمه دخان ده ستی له و ناوچه یه پچرا و خه لکی ناوچه که بۆ خویان تاسوده سه ر بون و نه ویش له نه درنه فه رمانی خودای به جی هیئا)).

به لّام (گلستانه: ۱۶۸) چاره‌نوسی خان نه‌همه‌دخان به‌جوزیرکی تر باس نه‌کا:
 ((خان نه‌همه‌دخان کوری سو‌بخانویردی خان که‌هاوئاوزه‌نگی نادر شا بو،
 له‌روژانی نادر شادا له‌له‌شکر هه‌لات بو، په‌نای بۆ ولایه‌تی رۆم بردبو. پاشا
 نه‌عیانی مه‌مالیکی رۆم دالده‌دانیان به‌چاک نه‌زانی بو، له‌سه‌ر داوای نادر شایش
 ناردنه‌وه‌یان به‌نه‌نگی دودمانی عوسمانی دانابو، له‌بهر نه‌وه به‌دزیسه‌وه
 ده‌رماغواردیان کرد)).

※

پێ نه‌چێ نه‌م چیرۆکانه هه‌لبه‌ستی میر یا میژونوسه‌کانی نه‌رده‌لان خویان بۆ
 بۆ زلکردنی نه‌م نه‌میر هه‌لکه‌وتوه لیقه‌وماوه، چونکه هیچ کام له‌سه‌رچاوه
 ئێرانی و عوسمانیه‌کانی نه‌و سه‌رده‌مه‌ باسی هیچ‌کام له‌م روداوانه ناکه‌ن، نه‌مه
 جگه له‌وه‌ی هه‌ندێ هه‌له‌ی میژویان تینکه‌لار بوه:

۱. نادر له‌ ۱۱۴۵دا ته‌هماسبی له‌سه‌ر ته‌ختی شایه‌تی داگرتو، زه‌ماوه‌ندی
 شایه‌تی بۆ عه‌باسی سییه‌م گێرا که‌ساوایه‌کی ۸ مانگه‌ی ته‌هماسب بو. له‌
 ۱۱۴۸یش دا به‌یه‌کجاری کۆتایی به‌زنجیره‌ی سه‌فه‌وی هێناو، له‌ده‌شتی موغان
 له‌کۆبونه‌وه‌یه‌کی گه‌وره‌دا خۆی بو به‌شای ئێران. له‌بهر نه‌وه نوسینه‌که‌ی ((ذیل))
 که‌ ته‌هماسب، خان نه‌همه‌دخانی دانابی له‌گه‌ڵ روداوه‌کانی میژودا یه‌ک
 ناگریته‌وه. له‌و کاته‌دا نادر، نه‌ک ته‌هماسب، شای ئێران بوه. (مه‌دوی: ۱۶۲-
 ۱۶۴).

۲. له‌و کاته‌دا هێشتا سلیمانی بنیات نه‌نرابو. سلیمانی له‌ ۱۱۹۹دا بنیات
 نراوه. بنکه‌ی میرایه‌تی بابان نه‌وسا له‌قه‌لاچولان بوه. خالید پاشایش به‌هۆی
 هێرشێ نادر شاهه‌ بۆ سه‌ر ناوچه‌ی بابان له‌و کاته‌دا به‌خاوه‌خێزانده‌ هه‌لات بو بۆ
 موسل، ئینجا له‌وتوه به‌نه‌خۆشی چوه بۆ ئورفاو له‌وه‌ی مردوه (۱۱۵۶). له‌بهر
 نه‌وه ناگوغی پێشوازی له‌خان و میوانداری کردی.

۳. عه‌جه‌م له‌ ۱۱۵۴دا هێرشیان کرده سه‌ر مه‌نده‌لی و شاره‌زورو، به‌لّام هێرشێ
 گه‌وره‌یان به‌سه‌رکردایه‌تی خودی نادر شا له‌ ۱۱۵۶دا ده‌س پێ کرد له‌م هێرشه‌دا
 هه‌مو ناوچه‌ی بابان و که‌رکوک و هه‌ولێریان گه‌رت و گه‌مارۆی موسل و
 به‌غدادیان دا. به‌لّام هیچ کام له‌و دو شاره‌ی بۆ نه‌گیرا. حاکی موسل له‌و کاته‌دا
 حسین پاشای ئال جه‌لیلی بوه که‌به‌وه‌په‌ری نازایه‌تیه‌وه به‌ره‌نگاری نادر شا بووه
 نه‌یه‌شته‌وه شاره‌که‌ی بگری. نادرشا، دوا‌ی نه‌وه‌ی زیاتر له‌ ۴۰ رۆژ گه‌مارۆی
 موسل و داو ناگریارانی کرد، له‌سه‌رکه‌وتن ناو می‌دبو داوای ناشتبه‌ونه‌وه
 رێککه‌وتنی له‌ده‌وله‌تی عوسمانی کردو، خۆی له‌شکره‌که‌یشی گه‌رایه‌وه ئێران.

جا نه گهر نادرشا به ۱۷۰ ههزار كهسوه نه يتوانى بى موسل بگرى، خان نه حمده دى دامارو ههلاتو (به ۵ سهه كهسوه وه كو ((ذيل)) نه لى و به ۲ ههزار كهسوه وه كو ((حديقه)) و ((تحفه)) نه لى) نه بى چون موسلى بى گيرابى و حاكمه كهى كوشت بى و محمد چهل بى له جىگه دانابى؟ (عماد عبدالسلام: ۱۰۲-۱۱۵).

۴. له ناو لىستى واليه كانى موسل دا كه سيكى تى دا نيه به ناوى محمد چهل بى. له و رۆژگاره دا (۱۱۵۹-۱۱۵۴) حسين پاشاى ئال جهليلى والى موسل بوه. (عماد عبدالسلام: ۴۹۹-۵۰۰)

په راويى: بى ئاگادارى زۆرتر له سهه گه مارۆدانى موسل له لايه ن نادرشاهه بپوانه: عماد عبدالسلام رووف، ((الموصل في العهد العثماني-فترة الحكم المحلي ۱۱۳۹-۱۲۴۹ هـ ۱۷۲۶-۱۸۳۴ م))، النجف، ۱۹۷۵.

حه سه نه لى خانى نه رده لان (۱۱۶۱-۱۱۶۴)

حه سه نه لى خانى كورپى عه ببا سقولى خانى نه رده لان كه سالى ۱۱۶۱ له نه سه فه هان له لايه ن ئيبراهيم شاي نه فشار دانرا به والى كوردستان و، له ۱۱۶۳ دا له مەريوان له لايه ن سه ليم پاشاي بابانه وه شكينرا و، له ۱۱۶۴ دا له قه لاجوان كوژرا، جىگه يه كى تايه ته هيه له ناو ميژوى نه رده لان دا، چونكه له سه رده مى ميرا يه تى ته مه ن كورتى نه م واليه دا روداوى چاره نوس ساز له ئيران دا و، شه وشۆرى زۆر له كوردستان دا قه ومان. به لام له ناو ميژوه كانى نه رده لان دا به كورتى و كه مو كورپى باسى كراوه. هه ندى له ميژونوسه كان، روداوى رونه داويان به پال داوه و، هه ندى كيشيان سالى حوكم رانييان گه ياندۆته سالى ۱۱۶۶ و، كوژرانه كه يشيان بردۆته سالى ۱۱۶۷.

ليزه مان هه وى نه ده م روداوه كانى سه رده مى حه سه نه لى خان سه ره له نوئى دابريژمه وه و، هه ندى له وه لانه ي ميژونوسه كانى نه رده لان تى كه وتون راست بكه مه وه.

له ناو ميژوه كانى نه رده لان دا ((زبده التواريخ)) و ((ذيل شرفنامه)) له هه مويان كو نترن.

نوسه رى (ذيل شرفنامه) ده رباره ي حه سه نه لى خان نوسيويتى: ((له سالى ۱۱۶۰ دا نادر شا كوژرا و له سالى ۱۱۶۲ ي كوچى دا له سه رده مى شاهيتى ئيبراهيم شادا حه سه نه لى خانى كورپى عه ببا سقولى خان و برازاي سوبخانويدى خان به مه نه سه بى واليتى نه رده لان سه رفراز كرا و له هه مان سالى دا

ئىبراھىم پاشا كوزراو ئالۆزى كەۋتە ۋاۋى ئىرانەۋە: لەلايەك كەرىم خانى زەندە
لەلايەكى تر ئىمامقولى خانى زەنگەنە سەريان بەرزكردەۋە دەستى تالان
نازاريان بۆ سەر دراوسى دورو نۆيك دريژ كەرد.

كەرىم خان بەھىژىكى زۆرەۋە ھەلىكوتايە سەر مېھەر عەلى خانى تەكەللو،
حاكىم ھەمەدان، مېھەر عەلى خانىش بەسوپا ھىژى خۆيەۋ بەرامبەر بەكەرىم
خان ۋەستاۋ لەمەلايەر بەگژىيەك دا چون. مېھەر عەلى خان ھەلات ۋە ھاناي بىرە بەر
حەسەنەلى خانى والى ئەرەلان بەنيازى ئەۋەى تۆلەى (مېھەر عەلى خان لەكەرىم
خانى زەند) بىيىتتەۋە، بەسوپا ۋە شەركەرى خۆيەۋ كەۋتە رىۋ گەر لەشۋىنى
پەريە دەستى پى كەرد. تىكشكانى زۆرەۋ لەرادەبەدەر توشى ئۆردۈى كەرىم خان
ھۆزى زەند ھات، كۆمەلىكى زۆريان بونە خۇراكى شمشىرى پالەۋانانى ئەرەلان
حەسەنەلى خان والى سەرلەنۆى مېھەر عەلى خانى لەھەمەدان دابىن كەردەۋە
خۆى بەسەر كەتوبىۋ زالىۋ بەغەنیمەتلىكى زۆرەۋ گەرايەۋە شۋىنى حەمەتى
خۆى لەئەرەلان.

بەسالىك دۋاى ئەم كارەساتە ئىمامقولى خانى زەنگەنە كۆمەلىكى زۆرى دە
پانزە ھەزار كەسى عەشايرى لەخۆى كۆكردەۋە ئالاي ياخىبونى ھەل كەرد ۋە
بىرى ئەۋەى بەگژ حەسەنەلى خان دا بچى. بۆ ئەمەش لەكرماشانەۋە گەيشتە
بىلاۋە.

حەسەنەلى خانىش ھەر بەد كۆمەلە خەلگەۋە كە لەشارى سەندە ۋەروپەرى
ئامادەبون، كەۋتە رىۋ ھاتنە داكۆكى كەردن. لەشۋىنى بىلاۋەرى كرماشان
ھەردو تاقم دايان بەيەك داۋ شەكستىكى يەكجارى كەۋتە سوپاي ئىمامقولى
خانى زەنگەنەۋە زۆرىيە قشۋنەكەى كەۋتە بەر تىغى خۋىنپىژى (لەشكرى
ئەرەلان). حەسەنەلى والىش زالىۋ سەر كەتو، گەرايەۋە شۋىنى خۆى.

لەكۆتابى ئەم سالەدا (۱۱۶۳)، سولەيمان پاشاي بەبە ئەدەست سەلىم پاشاي
نامۆزاي ھەلات ۋە پەناى ھىنايە بەر حەسەنەلى خانى والى ئەرەلان. سەلىم پاشا
لەسەردەمى نادىرادا، پاشاي سەرىبەخۆى شارەزور بوو، زۆر كاتىش بەخۆى
ھەزار سواری بابانەۋە لەخەمەت نادىرادا بو.

حەسەنەلى خانى والى، بەنيازى رىكخستىنى كاروبارى سەلىمان پاشا
تىكشكاندى سەلىم پاشا، بەھىژىكى زۆرەۋ لەئەرەلان كەۋتەپى. سەلىم پاشا
كەدەست ۋە پىۋەندى ۋەزىرى بەغەدباو، يارمەتى لى خواست. مەمەد ئەفەندى
كەھىيەى خۆى بەحەۋت ھەشت ھەزار سۋارەۋە، لەگەل پاشايانى كۆى ۋە ھەرىرى
ھتە.. ناردە يارمەتيدانى.

له ناوچهی مەریوان هەردولا روبەرۆی یەك بونەو و پاش بگرو بەردەوی زۆرو
بە کارهێنانی کەرەستەیی جۆرە جۆری شەرو گەر، حەسەنەلی خان هەلات و سەلیم
پاشا دەم لەسەرپشت، گەیشته سنە)) (ئێبراهیم ئەردەلانی: ۲۷-۲۹).

((ذیل شرفنامە)) سالی ۱۲۲۵ نوسراوە، مێژوویەکی ئەو کۆنتر: ((مجموع
التواریخ)) کە سالی ۱۱۹۶ ئەبوڵخەسەنی گولستانە نوسیویتی روداوەکان
بە جۆریکی تر ئەگێڕیشتەو. هەر ۳ روداو: شکاندنی ئیمامقولی خانی زەنگەنە،
پەلاماردانی زەند، تیشکانی لەبەردەم سەلیم پاشادا، بەدوای یەكدا لە یەك سالدا
بوو.

ئەبوڵخەسەن خۆی شایەتی روداوەکان بوو. ئەو کاتەدا میرزا محەممەد تەقی
گولستانە، مامی نوسەر، لەسەردەمی نادر شادا مستەوفی بوو لەسنە، دوای
کوژرانی چۆتە کرماشان. لەوێ بۆتە یەکی ئەپاریزەرانی قەلای کرماشان.
ئەبوڵخەسەنیش هەر لە گەڵ ئەو لە قەلای کرماشان و ماوێەك لە هاروناوا
دانیشتو. کە ئیمامقولی خانی زەنگەنە گەمارۆیان ئەداو، هاوارنامەی بەهاناو
هاتن ئەنێرن بۆ حەسەنەلی خانو، شەری بیلاوەر ئەقەومی ئەم خۆی بەدیار
روداوەکانەو بوو. کاتی کریم خانی زەند دێتە کرماشانو، دوای ۱۴ مانگ
گەمارۆدان، لەسەر بەلێنی کریم خان قەلای کرماشان ئەدەن بەدەستەو،
ئەبوڵخەسەن نوێنەری مامی بوو بۆ گفتوگۆ لە گەڵ کریم خان. کاتی کریم خان
بەرەو سنە بەرێ ئەکوێ، ئەمیش لە گەڵ لەشکرەکی کریم خاندا ئەبێ، بەلام
لەریگا بیانویەك ئەدۆزیتەو بۆ ئەوێ خۆی بدزیشتەو.

لەبەر ئەم هۆیانە ئەبێ هەوالەکانی کە گولستانە لە ((مجموع التواریخ)) دا
ئەیانگێڕیشتەو زیاتر جینگەیی باوەر بن تا گێڕانەوکانی نوسەرانی ئەردەلان
کە کۆنترینیان ((زبدۃ التواریخ)) ۱۸ سالو، ((ذیل شرفنامە)) ۳۰ سالو، ((لب
التواریخ)) ۵۵ سالو، ((تاریخ اردلان)) ۶۷ سالو دوای ئەوو، ((حدیقهی
ناصری)) و ((تحفه ناصری)) ش کە زۆر درەنگتر دوای ئەوان نوسراون. ئەمە جگە
لەداشکاندنێ مێژونوسانی ئەردەلان بەلای میرەکانیاندا.

پەشیوانی هەلومەرجی ئێران

لەدوا سالەکانی حوکمرانی خۆی دا نادر شا بەو پەڕی دڵرەقییەو لە گەڵ
خەلکو کاربەدەستەکانی ئەجولایەو. لەسەر شتی بچوک و، زۆر جار بەخۆپایی
سزای توندی ئەدان. کاتی نادر زانی عەلیقولیخانی برازای لە گەڵ هەندی
لەناحەزەکانی قسەیان کردو بەیەك، دوری خستەو بۆ سیستان. عەلیقولی

به ناشکرا له نادر هه لگه پرايډه. نادر به ته مابو له شکر بنیړیتته سهری. (مهدوی: ۱۷۵).

له هه مان کاتدا خوی به پری کهوت بو بجیته سهر کورده کانی خدېوشان که پړوهی شاهانه یان تالان کردبو. له فیه تخنابادی لای قوچان بارگهی خست بو. له گڼل سهرداره سونیه کانی سوپاکه یی دا ریک کهوت بو، سهرداره شیعه کانی سوپاکه یی بکوژی. سهرداره کانی که به مریان زانی ته وان دس پیشکه رییان کردو، به شو له ناو خپوه ته که یی خوی دا کوشتیان (۱۷۴۷/۱۱۶۰).

به کوژزانی نادر ده ورانیکسی نائارام و خویناوی له نیران دا دهستی پی کرد نزیکه یی ۱۰ سال درپوهی کیتشا.

نه محمد خانی نه بدالی، فرماندهی نه افغانیه کانی ناو سوپاکه یی پاش نه وهی دهستی گرت به سهر به شی له گه نجینه یی نادر دا چوه قنده هار، ناوی له خوی نا نه محمد شاهی ده رانی.

عده ليقولی که له گڼل بکوژزانی نادر دا هاوده نگ بو، به په له خوی گه یانده مه شهده، ناوی له خوی نا سولتان عه لی عادلشاو، له راکه یان دنیکی ناشکرا دا نوبالی کوشتنی نادری گرت خوی، چونکه ((وازی له مده بی شیعه هینا بو)) و، هه مو بنده ماله یی نه فشار، که له کهلات بون جگه له شاهروخی نه وهی نادر، کوشتو، دهستی گرت به سهر گه نجینه که یی نادر دا. (مهدوی: ۱۷۶).

سه لته نه تی عادلشا یه ک سال زیاتری نه خایاند. نیراهیم خانی برای که فرمانده رمای نازهریایان بو ملی بو نه داو، لی پی هه لگه پرايډه. عادلشا به له شکر وه که وته ری بو سهر نیراهیم له نازهریایان. هه ردو برا له سولتانیه دایان به یه کدا. عادلشا شکاو گپراو به فرمانی برا که یی چاویان ده ریتنا (۱۷۴۸/۱۱۶۱).

نیراهیم چوه مه شهده، ناوی له خوی نا نیراهیم شا. به لام سه لته نه تی نه میش ۶ مانگی نه خایاند. به دهستی سهرانی سوپا گپراو، عده ليقولی و نیراهیم هه ردو کوژزان. شاهروخ، نه وهی نادر، که ته نیا زیندوی بنده ماله یی نه فشار بو له مه شهده کرا به شای نیران (۱۷۴۸/۱۱۶۱).

هه ندی له نازاریه کانی مه شهده، به بیانوی نه وهی شاهروخ نه یه وی وه کو باپیری بروه به مده بی سوننه بداو شیعه له ناودا نه هیلی، له شاهروخ هه لگه رانه وه. شاهروخیان گرتو هه ردو چاویان ده ریتناو، له جیگه یی نه و میر سید محمد، متوه للی ناستانی قودسی ره زو بیان، به ناوی شا سوله یانی دوه مده وه، له سهر تهخت دانا. (مهدوی: ۱۷۷).

سهييد محمد ته نيا ۴۰ روژ شايه تي كړد. هيزيكي سهر به شاهپوخ
 مه شهدي گرتو، سهراني شوړشه كه، له وانه مير سهييد محمد ديان، كوشت.
 شاهپوخ له سهر ته خت دانرايه وه. به لام سنوري ده سلا تي له خوراسان تي
 نه ته پري، چونكه له كاته دا ۴ له گوره پياوه كاني تيران: نازاد خاني نه فغاني
 له نازره بياجان، محمد د حسنه خاني قاجار له ته ستر تابادو مازندهران، علفي
 مهردان خاني به ختياري له ته سفه هان و خوزستان، كهريم خاني زهند له لورستان و
 فارس هره يه كه له لاي خويوه ته يويست دس به سهر تاجي بي خاوهني تيران دا،
 ياهيچ نه بي دس به سهر ناوچه كاني خوي دا بگري. (مهدي: ۱۷۸-۱۷۹،
 هدايت: ۲۶۱-۲۶۲).

د دركه وختي كهريم خاني زهند

له كاته تي تيران له ژيړ دهستي نه فغان دا بو، له شكري عوسماني هيرشيان
 كرده سهر روژتاوای تيران، كرماشان و همدانيان گرت. گه وره پياوه كاني
 ناوچه كه له بهرام بهر هيزي زوري عوسماني دا نه ياتواني به رنكاري بكه.
 ههنديكيان سهر يان دانه واندو ههنديكيان ههلا تي بو ناوچه شاخاويه سهخته كان.
 يه كي له وانه كابرايه كي زهند بو به ناوي مهدي خان.

مهدي خان و خزمه كاني ۷۰۰ كه سي له سوارهو پياده نه بون. له گونده كاني
 پري و كه مازان دانه نيشتن. نه مانه بهرده وام شه به يوني روميان نه كړد. لييان
 نه كوشتن، ولاخ و كه لويه ليان به تالان نه بردن و ريان نه كړدو نه كشانه وه ناوچه
 شاخاويه سهخته كان. هيزه كاني عوسمانيان نا په حده كړدو.

كه نادر شا له شكري بهرو روژتاوای تيران بهري خست و هيزي عوسماني راو
 ناو، هيزي سازدا بهرو به غداد، ماويهك له كرماشان مايه وه. مهدي خان
 جهره بي و راوړوتي كړدو به پيشه. كارواني بازرگانه كاني روت نه كړدو. نادر
 شا يه كي له فدرمانده كاني خوي: باباخان چاوه شلوي، راسپارد كه مهدي خان و
 دارو هسته كه ي بگري.

باباخان ناردي بهدوي مهدي خان دا كه نادر شا نه يه وي پله و پايه ي پي
 بيه خشي و خهلا تي بكا. بهم فيله مهدي خاني ته فرده او، راكي شايه ناو داو.

باباخان مهدي گرتو ۴۰۰ كه سي له پياوه كاني كوشت. دواي نه وي سامان و
 دارايي مهدي خاني تالان كړد نه وي شي كوشتو، پاشماوي بنه ماله و تيله كه ي
 دور خسته وه بو خوراسان. له كاته دا كه سي كه خاوه ناو ده سلا تي بي له ناو
 زندا نه ما بو. كهريم، شيخه، علفي وهيس، ته سكه ندر، نادر خان.. كه برازي
 مهدي خان بون هيشتا منال بون. له خوراسان سهر ي خويان كز كړدو.

دواى كوژرانى نادر شا زورى نهو عهشيره تانهى دور خرابونه وه نهو ههلهيان
به دهرفهت زانى گه پانه وه شوينه كانى خويان. كهريم خان و خزم و ئيله كيشيان
گه پانه وه پهرى و كه مازان. وه كو جاران كه وتنه وه جهرده يى و راووپوت. كهريم خان
ناوى دهر كردو بو به دهسه لاتندارى كزازو تويسر كان.

ميه ر عه لى خانى تكه لو، حاكمى هه مه دان، ۱۲ هه زار سوارى هه بو.
چاوديرى هه والى جهوژلى كهريم خانى زهندى نه كرد. ويستى به لاي خوځى دا رايان
بكيشى. نامه ي بۆ كهريم خان و گه وره كانى زهند نوسى و به سوارى لكه دا بۆى ناردن.
ميه ر عه لى له نامه كه ي دا بۆ كهريم خانى نوسى بو: كه نهو له سايه ي خواوه
بوه به دهسه لاتندارى ناوچه كه وه هه مو گه وره و سه رداره كانى ناوچه كه مليون بۆ كه چ
كردوه. داواى له ويش كردبو به چيسته لاي و فه رمان به ردارى دهر يپرى.
كهريم خان و گه وره كانى زهند بۆ سو كايه تى به فه رمانه كه ي ميه ر عه لى،
لوت و گوى كابر ايان برى و نارد يانه وه.

ميه ر عه لى له م كه ره زور تور به بو. پينچ هه زار كه سى له گه ل يه كى
له سه رداره كانى نارد هه ريان. فه رمانى دا كهريم خان به زيندويه تى بگرن و بيه يتن
بۆ لاي خوځى، بۆ نه وه ي خوځى سزاي بدا.

زهند كه زانييان له شكريان هاتوته سه ر نه وائيش خوځيان سازدا. له ناكاو كهريم
خان به دوسه كه سه وه په لامارى ناوچه رگه ي له شكه كه يانى داو، ته فروتوانى
كردن. ۳ تۆپ و كه لوپه ليكى زورى ان دهس كه وت.

ميه ر عه لى بۆ تۆله ي شكانى له شكه كه ي، خوځى له شكرى كۆكرده وه چوه سه ر
كهريم خان. شه ريكى قورس روى دا. كهريم خان سه ر كه وت و ميه ر عه لى خان
به شكارى كشايه وه. له شكرى زهند بۆ راوانانى كه وتنه دوى. ميه ر عه لى خوځى
له قه لاي و لا شجرد له نزيك هه مه دان قايم كرد. له شكرى زهند گه مارۆى
قه لاكه يان دا. زورى هيزه كانى ميه ر عه لى له ترسى زهند بلا وه يان لى كرد.

ميه ر عه لى، عه بدولغه فار خانى برائى به شه و له قه لا دهر باز كردو
به نامه يه كه وه ناردى بۆ لاي حه سه ن عه لى خانى نه رده لان.

حه سه ن عه لى خان والى و به گلهر به گى نه رده لان بو. هيزه كه ي كه ييك هات بو
له كوردو قزلباش و نه فغان ۲۰ هه زار كه س نه بو.

عه بدولغه فار گه يشته لاي عه لى خان. ۱۲ رۆژ له لاي مايه وه.

حه سه ن عه لى خان ريزى زورى له غه فار گرت و به ليئنى دايه به دهنگ
هاواره كه يانه وه به چى. به لام له و كاته دا نه ينه توانى داواكه يان جيبه جى بكا،
چونكه خهريكى خو سازدان بو بۆ له شكركيشيه كى تر. (گلستانه: ۱۴۶-۱۵۱).

حه سه نعه لی خانی نه رده لان و نیمامقولی خانی زهنگه نه

وه کو گلستانه نه گیتته وه:

نیمامقولی خانی زهنگه نه (کوری محمد ره حیم به گی زهنگه نه) که دوی شکانی له شکره که ییبراهیم پاشا هلات بو، له گه ل حدیدر خانی زهنگه نه به ۳ سده که سه وه هات بوه بیستون له نزیک کرماشان، نه یویست سهرانی زهنگه نه و که لورو تیلاتی ناوچه که بکا به هاوده نگی خوی.

له و کاته دا مورتزه زاقولی خانی زهنگه نه، عه بدولعه لی خانی خوراسانی و میرزا محمد ته قی گلستانه، ده سه لاتداری کرماشان بون. میرزا ته قی پاریزه ری قه لای کرماشان بو که نادر شا چه ک و تفاق ی جه نگی تی دا هه لگرت بو، بو له شکرکیشی داهاتو بو سهر عوسمانی.

گه وره کانی کرماشان بو دهرکردنی نیمامقولی به خو که وت. مورتزه زاقولی خانی زهنگه نه و نه جه فقولی خانی تیلبه گی که لورو ۶ هزار که س سوارو پیاده بیان کز کرده وه له کرماشان دهرچون بو سهر نیمامقولی. نه جه فقولی کویربو، چونکه نادرشا چاوی دهره ینا بو.

نیمامقولی نه وه هیزه زله ی پی چار نه نه کرا ویستی فیلان لی بکا. نیردراویکی ناره لایان وتی: من خدایلی گه وره ییم له سهردانیه. هاتوم سهردانی خرم و سهرانی تیللات نه که م. نه گهر پیتان ناخوشه نه روم بو لایه کی تر.

مورتزه له گه ل سهرداره کانی له شکره که ی کویه وه بو راویژ. نه مانیش ویستیان فیللی لی بکه ن. وتیان نه گهر دهری بکه یین له وانه یه به ییته پال ناهه زو دوژمنه کانمان له گه ل نه وان ری که نه که وی و به هاوکاری نه وان گیتجه لمان بو نه نیته وه، چاکتر وایه له خومان ی نزیک به یینه وه، له نزیک خومان بی هه ر کات سهر بزوی کرد، سهری پان نه که یینه وه.

وه لامی نیمامقولییان دایه وه، که نه وان بو پیشوازی هاتون نه ک بو شهر. نه گینا، نیمامقولی به و ژماره که مه وه له گه ل نه وان چی پی نه کری. داوایان لی کرد به ییته لایان بو نه وه ی پی که وه به ن بو ناو کرماشان.

نیردراوه که گه راپیه وه، راسپارده کانی به نیمامقولی گدیاند.

نیمامقولی و حدیدر بیریان له پیلانینک کرده وه. نه مان که م بون و نه وان زور. بریاریان دا ته فره یان بده و شه و شه به یخونیان بکه ن. به کابرایه کی زمان لوسدا هه والیان بو ناردن که سبه یینی به یانی دینه لایان.

هیزه که شه و به خدایلی ناسوده پالی لی دایه وه. به ر له وه ی روژبیتته وه له ۳ لاهه شه به یخونیان کردن. هیزه که ی کرماشان شکاو هلات. مورتزه زاقولی خوی هه لات

بۆ قەلایى كرماشان و، نەجەفقولى ھەلەت بۆ نار ئىلە كەي خۆي. ئىمامقولى بەسەر كەوتوبى چوھ ناو كرماشانەو.

ئىمامقولى نامەي بۆ سەرانی زەنگەنەو ئىلەكانى تر نوسى و داواي لى كردن بىتنە سەردانى.

لەماوې ۱۰ رۆژدا نزيكەي ۴ ھەزار كەسي لى كۆبەو، لەماوې ۲۰ رۆژدا بون بە ۱۱ ھەزار كەس. كەوتە گەمارۆدانى قەلەكە. ولاخ و ئاژەللى تالان كردن.

دانىشتوانى قەلە بەتەنگ ھاتن. مورتەزاقولى و عەبدولعەلى و مېزا تەقى و گەرەكانى ترى ناو قەلایى گەمارۆدراو بېريان دا داواي يارمەتى لەحەسەنەلى خانى ئەرەلان بکەن. نامەيەكى بە كۆمەلەيان بۆ نوسى.

لەنامەكەدا بەلەتنيان دايە لەو شەپەدا ھەرچى چەكىكى بەكار ھىنا بۆي بېژىرن. نامە و نېردراو گەيشتە لایى حەسەنەلى خان.

حەسەنەلى خان لەو لەلامدا بۆي نوسىنەو كە: داواكەي ئىتوھ رەوايە، بەلام لەبەر ئەوې ئىستا شوئىنى شا چۆلە، ئەگەر ئەم شەپە بکەين توشى دوژمنايەتى خىلەكى ئەبىن، چونكە ئىلاتى كوردستان و كرماشان دراوسىي يەكترىن، لەھەرلەيدەك بكوژرى، دوژمنايەتى لەپاش بەجى ئەمىنى، بەتايبەتى كە ئىمامقولىش زەنگەنەيە. داواي لى كردن نامەيەكى ترى بۆ بنوسن و بەكۆمەلە مۆرى بکەن، لەو نامەيەدا ئەوان ئۆيالى شەپەكەو خويىنى كوژراوەكانى ھەردولا بگرنە ئەستۆ، بۆ ئەوې ئەمان لەدوارۆژدا توشى دوژمنايەتى و لى پرسینەو ئەبن. بەلەتني دانی داوي گەيشتنى نامەيەكى و ھا ھىزىكى گەرە ساز بەدات و بچىتە سەر ئىمامقولى، ئەگىنا خۆي لەو شەپەو ناگلىتى.

داوي گەيشتنى ئەم وەلامە مورتەزاقولى خانى زەنگەنە، عەبدولعەلى خانى خۆراسانى و مېزا تەقى خانى گولستانەو، ھەمو سەرانی قەوم، كە لەقەلادا گەمارۆ درابون، بەلگەيەكيان نوسى و بەكۆمەلە مۆريان كرد. ئۆيالى شەپەو كوژراوەكانيان گرتە ئەستۆي خۆيان.

حەسەنەلى خان ۲۵ ھەزار سواری كۆكرەو. بەو لەشكرەو بەرې كەوت بۆ سەر كرماشان. لەبىلاوەر خيوەتگای دامەزراند. كەوتە خۆتامادە كردن بۆ شەپە داھاتو.

ئىمامقولى لاويكى سەرگەرم و ھەلەھە بو. بەتازايەتى خۆيەو ئەنازي. كە ھەوائى ھاتنى لەشكرى ئەرەلانى پى گەيشت، ھەزار كەسي لەھىزەكەي ھەلېژاردو بەرو بىلاوەر كەوتە رى.

پیاوه نزیکه کانی زوری له گهډل خدریک بون بۆ ئه وهی به هیتیکى واکه مه وه نه چیتته سهر له شکری به ژماره زوری ئه رده لان. به لام نیمامقولى گویى لى نه گرتن. که زانییان گویان لى ناگرى، زوری له گهډل خدریک بون بۆ ئه وهی جارى چاوه رى بکا تا له شکری ئه رده لان له دهر به نده که تى نه په رى و دیتته ده شتایه وه، نه وسا په لاماریان بدا. له مه شدا به قسه ی نه کردن به لگو دانیه بهر توانج و تانه و به تر سنۆکی له قه لسم دان. لای وابو به و هیتزه پچوکه له شکری ئه رده لان نه شکینى و تا سنه راویان نه ی.

حه سه نعه لى خان له ناو دهر به نده که دا بۆیان دامه زرا.

تفه نگچیانی هه ورامى له کینه کانی نه مبهرو نه به رى دهر به نده که دا دامه زرانند. چه ميک که به ناو دهر به نده که دا نه رۆشیت، نه م به به ردى زل به رى گرت و ناوه کى شکانده سهر رینگاکه، بۆ ئه وهی گلى رینگاکه ببى به قور، زه لام و لاخى تى دا بچه قى.

ده مه و به یان نیمامقولى گه یشتته ده مى دهر به نده. گه نج محمد به گى زه نگه نه و سلیمان به گى زه نگه نه، که دو که سی شاره زای شه ر بون، هه ریه کى له گهډل ۱۰۰ که س کرد به چه ر خه چى. سه یدى سولتانی جه لیلوه ندىشى به ۳ سده سواره وه نارد به شاخه که دا هه لېگه رى. خۆشى به ۵۰۰ سواره وه خۆى ناماده کرد بۆ هیتش بۆ ناو دهر به نده.

چه ر خه چه کان به خیرایى به رى که وتن، به لام هه مویان له ناو قوردا چه قین، چه ندى ته کانیان ئه دا زیاتر نه چه قین. چه ر خه چه کانی ئه رده لان که له وشکایی دا بۆیان دامه زرا بون، دایان گرتنه وه زوریان لى کوشتن.

حه سه نعه لى خان ۳ هزار سواری له شاخه وه نارد به دیوی ئه و دیودا شۆر به نه وه، ده مى دهر به نده که یان لى دا بجنه و، رینگه کى کشانه وه یان لى بگرن.

سه یدى که به شاخه که دا هه لگه را دی هیتزه کى خۆى که م و دوژمن زۆر، به خۆى دا رانه په رمو په لاماریان بدا له نشیتو که وه ناوابو به ره و ناچه کى خۆى گه راپه وه.

نیمامقولى هیتشى کرد بۆ ناو دهر به نده. نه مانیش له قوردا چه قین.

حه سه نعه لى خان فه رمانى دا ده وری نیمامقولى بگرن و نه هیتلن که سیان لى دهر بچى.

نیمامقولى به زه حه تیکى زۆر خۆى له قوره که دهر باز کردو له گهډل ژماره یه کى که م له سواره کانی گه راپه وه دواوه. ویستى له ده مى دهر به نده تى په رى دی گه یاهه. به ناچارى به غارو شه ر خۆى کرد به ناویان دا دهر باز بو.

جگه له نيمامقولى و چه ند كەسى له سواره كانى و سه يدى كه له سه ره تاوه
هه لات بو، كهسى كه يان ده رنه چو. نه وانى تريان هه نديكيان كوژران و هه نديكيان
به ديل گيان.

هه والى شكانى نيمامقولى له پيش خوى دا گه يشته كرماشان. زورى نه وانهى
لى بى كۆبوونه وه بلاوه يان لى كردو گه رانه وه شوينه كانى خويان. نيمامقولى هاته وه
كرماشان بو نه وهى هيزه كهى ريك بجاته وه. هيزى پى كۆ نه كرايه وه. كرماشانى
به جى هيتت روى كرده نار ئيلاتى وه ند كه هاربه يمانى زهنگه نه بون.

وه ند ئيلينكى گه ووه بو پيك هات بو له م تيرانه: نه حمه وه ند، كاكه وه ند،
قولى عه لى وه ند، جه لال وه ند، جه ليل وه ند، مافى وه ند، به هتلى وه ند، قوربه
وه ند، خه ليل وه ند، خواجا وه ند، زوييره وه ند، نانه كه لى وه ند، بوجول وه ند.
(گلستانه: ۱۵۱-۱۵۸).

حه سه نه عه لى خان هه والى نه م سه ركه و تنه ي به گه مارۆدراوه كانى ناو قه لاداو
خويشى هاته نزكيان. سه ردارو گه ووه كان بو پيشوازي له قه لا دابه زين و بو
ميواندارى برديانه ناو قه لاکه.

سه ردانى قه لاژ جبه خانه كهى كرد. ۵ تۆبى لى وه رگرتن و رۆژى دوايى گه رايه وه
خيوه تگا كهى خوى.

ئه رده لان و كه ريم خان

له ميژوى ئيران دا كه ريم خانى زه ند، كه خوى به وه كيلى ده و له ت و وه كيلى
ره عايا نه ك به ها داناه، به يه كى له دا دپه روه رترين هوكمرا نه كانى ئيران ناسراوه.
كه چى ميژو نو سانى ئه رده لان به چاك باسى ناكه ن و هه نديكيان هيرشيان بر دۆته
سه رى، به تاييه تى نو سه رى (لب التواريخ: ۱۰۴-۱۰۵). به دواى نه ويش دا (تاريخ
اردلان: ۱۰۱)، (حديقه ناسرى: ۱۵۴)، (تحفه ناسرى: ۱۴۵)، كه ريم خان
تاوانبار نه كه ن به ويران كردن و تالان كردن و سوتاندنى سه نه. كه سيان هۆى نه م
كاره يان رون نه كرده توه.

هه واله كانى (حديقه ناسرى: ۱۵۴) گيژا و يتيه وه، (تحفه ناسرى: ۱۴۵)
دوباره ي كرده توه سه باره ت به هيرشى كه ريم خان بو سه ر كوردستان و
گه مارۆدانى حه سه نه عه لى خان له قه لائى قه راتورا (۱۱۶۴)، دواى نه وه هيرشى
هاوبه شو به جوتى حه سه نه عه لى خان و كه ريم خان بو سه ر عه لى مه ردان خانى
به ختيارى، راست نين. له و سالانه دا حه سه نه عه لى خان نه ك هه ر والى كوردستان
نه بو، به لكو له ژيانيش دا نه ماوه.

گلستانه به دریتی هوی دوژمنایه تی که ریم خانی له گه ل نه رده لان رون کردۆته وه.

قه لای کرماشان نزیکه ی ۱۴ مانگ له گه مارۆی هیژه کانی زه ندا بو، پارێزه رانی قه لا ناماده نه بون خۆیان و قه لاکه به دهسته وه بدهن. که ریم خان بۆ به لادا خستنی ئهم کو سپه به هیژیکه گه وروه روی کرده کرماشان، کیشه که ی به گفتوگو به لادا خست (به مه زنه نه بی سالی ۱۱۶۵ بوبی). ئینجا روی کرده سنه.

خه لکی ناوچه که به هاتنی که ریم خانیان زانی، خه سه رو خان، که له و کاته دا والی نه رده لان بو، له گه ل نه عیانی سنه به پیریه وه چونو، به گهرمی پیشوازیان کردن. خه سه رو خان خۆی میوانداری له که ریم خان کرد.

خه سه نه لی خان، والی پیشوی کوردستان، له سه ر داوای میهر عه لی خان بۆ سه رکوتکردنی که ریم خان و له شکری زه ند چو بۆ هه مه دان و دوا یی دویان که وت بۆ په ری و که مازان، مه لبه ندی ژیا نی ئیلی زه ند، له و ی مایه وه تا سه لیم پاشای بابان هیژشی کرد بۆ سه ر نه رده لان. که ریم خان و سه رداره کانی ئهم داخه یان له دل دا بو.

وه کو گلستانه نه لی: که ریم خان له به ر نه و دوژمنایه تیه بریاری دا کوردستان وێران بکا. به قسه ی تاقمی هه رچی و په رچی، که له نا و له شکره که ی دا بون و کاری ته وایان تی نه کرد، که وت به یادی.

که ریم خان له سه ره تای ده و له تدار دا بو، به ته وای ده ستی به سه ر له شکره که ی دا نه نه رۆیشت. هه رچه کیان نه کرد ریکه ی لی نه ته گرتن. له و چه ند رۆژه دا زیانیکی زۆریان به سنه و ناوچه کانی ده و ربه ری گه یانند. خه لکه که یشی به هوی نیفاقی ناو خۆیا نه وه زه ره ری جوړا و جوړیان لی که وت. (گلستانه: ۱۷۹-۱۸۰).

که ریم خان سنه ی به جی هیشت به ره و هه مه دان.

خه سه نه لی خان و شه ری زه ند

گولستانه ئهم شه ره به دریتی نه گیریتته وه:

خه سه نه لی خان، دوا ی شکاندنی ئیمامقولی، وه کو به ئینی دا بو له شکره که ی له کرماشانه وه به ری خست بچی بۆ یارمه تیدانی میهر عه لی خان، که هیشتا له قه لای و لاشجهدا له لایه ن له شکری زه نده وه گه مارۆ درابو.

خه سه نه لی خان به ره و هه مه دان به ری که وت. له شکری زه ند که به مه یان زانی، ده وری قه لاکه یان به ردا و کشانه وه په ری و که مازان، مه لبه ندی خۆیان.

حده سه نعلی خان له زاعه له نزيك همه دان خيوتگای دامه زرانده. ميه ر عه لی
بو پيشوازی له حده سه نعلی خان له قه لا دابه زی. خوی كه و ته كو كرده وه
ريك خستنه وهی هيزه پدرا گهنده كه ی، داوای له حده سه نعلی خان كرد بچی بو
سهر كو تكردنی كه ريم خانى زهنده.

حده سه نعلی خان به له شكره كه يده به ره و پهری و كه مازان كشا. كه ريم خان
به خوی دا رانده رمو شه ری روبه رویان له گهل بكا. ژن و مناله كانی ناره
جیگایه کی نه مین و خوی و هيزه كه ی ده ستیان كرد به شه ری پارتیزانی. همه و شه
په لاماری له شكزی نه رده لانیان نه دا. خه لکیان لی نه كوشتن و ولاخ و كه لوپه لیان
لی نه گرتن. حده سه نعلی خان چه ندی هه ولی دا له شوینیکا به گریان بهیسی
نه یتوانی.

٤٥ رۆژ به و جوړه مایه وه. له و ماوه یه دا هه والی پی گه شت سه لیم پاشای
بابان به هاندانی گه و ره ریش سپیه كانی ناوچه كه، به له شكزیکی ١٨ هه زار
كه سییه وه هاتوته ناوچه ی نه رده لان، گه ره کیتی سنه بگری. حده سه نعلی خان وازی
له راوانی زهنده هینا، به په له به ره و كوردستان گه راپیه وه.

نه مجاره كه ريم خان وازی له حده سه نعلی خان نه هینا. به دريژایی ريگای
گه رانه وه یان له دوايی هيزه كه یانی نه دا لی نه كوشتن و ولاخ و كه لوپه لی لی گل
نه دانه وه. له نزيك تويسر كان له دهر به نديكا كه نه بو له شكره كه ی حده سه نعلی
خانى پی دا تی بپه ری، كه ريم خان به هيزیکی ٧٠ كه سنییه وه خوی بو له بو سه
نابون. له ناكاو هه لی کوتایه ناوچه رگه ی له شكره كه وه. هه نديکی لی كوشتن و
پشویه کی زوری تی خستن. ده ستی گرت به سه ر گه یخینه كه ی حده سه نعلی خان دا.
٢ ئیستر كه باره كانیان زیری سپی و ١ ئیستر كه باره كه ی نه شه رفی بو له گهل چه نده
بار کوتال و شتی گرانبه هاو چه نده سه ر نه سپی به تالان برده به سه لامه تی بو ی
ده رچو. (گله ستانه : ١٦٠).

سهره رای نه وه ش بنه ماله ی نه رده لان نه كه هه ر هپچ دۆستایه تیه كان له گهل
كه ريم خان و گه و ره كانی زهنده دانه مه زرانده بو، به لكو له گهل دۆژمنه كانی كه ريم
خان هاو كار بون. سو بجانویردی خان و حده سه نعلی خان له لایه ن شاهه كانی
نه فشاره وه دانرا بون و، خه سه ره و خانى نه وه ی سو بجانویردیش له لایه ن حه مده حده سه ن
خانى قاجار، دۆژمنی خویته خویى كه ريم خانه وه، دانرا بو.

سهره نجامی ئیهماقولی خان

ميه ر عه لی خان كه و ته كو كرده وه ی سوپا. مور ته زاقولی خانى كو سه
نه حه دلوی نه فشار به ٢ هه زار سوار له سه ر داوای شاه روخ گه شته همه مه دان.

له گهڼل میهر عدلی یه کیان گرته وه. ۱۳ هزار سواریان کۆ کرده وه به رهو کرماشان بهرې کوهتن. له پېشه وه سواریان نارد ناگاداری دانېشتوانی قهلاي کرماشانيان کرد کوا بهرېنگاوون. گه یشتنه بیستون. کاربه دهستانی قهلا چوند که سیکیان نارد بۆ پیشوازی و به خیر هینانیان و بردنیا بۆ کرماشان. له و کاته دا نیمامقولي خدريکی خړ کرده وي له شکړبو له ناو ټیلاتی وندنا.

دواي نه وي گه یشتنه کرماشان خانه کان له قهلا دابه زین و کوهتنه ته گیر بۆ چاره سرکردنی نیمامقولي. هندیکیان پینان و ابو یه کسر په لاماری بدن، به لام هندیکی تریان لایان و ابو که له و ناوچه شاخاوییه دا توشی زهره ری گیانی زور نه بن، چاکتر وایه به قسه دی خوش بیخنده ناو داو.

کابرایه کیان به ناوی حسین چراخ که باوه رپیکراوی میهر عدلی بو، له زمان لوسی و فیل بازی دا بی نمونه بو، هله بژارد بچیته لای نیمامقولي بۆ نه وي رازی بکا بیهینې بۆ لایان.

نیمامقولي به قسه کانی حسین چراخ هله خه له تا، بی ترسو و به دنیایی سواربو له گه ټی بۆ بینینی خانه کان له کرماشان.

نیمامقولي که گه یشته لایان چاویان دهره ټناو به گیرای رهوانه دی قه لایان کرد. له شکره کانی همه ددان و نه فشار گه رانه وه جیگه کانی خویان. (گلستانه: ۱۶۱-۱۶۵).

شهری سلیم پاشاو حه سه نعه لی خان

نوسه ری ((ذیل)) ته ټی: سلیمان پاشای به به له دهس سلیم پاشای ناموزای هه لات و هانای بۆ حه سه نعه لی خان هینا. گوايه حه سه نعه لی بۆ نه وي سلیمان بیاته وه سر جیگای خوی له مریوان توشی شهر بوو له گه ټ سلیم پاشاو، شکاوه.

به لام گلستانه که هارچه رخ و ناگاداری روداوه که بوو به جوړیکی تری نه گیریته وه:

له کاتیک دا حه سه نعه لی خان خدريکی راوانانی که ریم خانی زنده و، له شکره که دی بو، هه والی بۆ هات که سه لیم پاشای بابان به هیزیکي گه وره وه به هاندانی هندی له گه وره و ریش سپییه کانی نه رده لان، له شکری هیناوه بۆ گرتنی سنه. حه سه نعه لی خان دهس له راوانانی که ریم خان هه لته گری و به په له نه گه ریته وه بۆ نه رده لان. حه سه نعه لی خان دلې زور که سی له گه وره کانی نه رده لان ره بجانده بو. نه مانه سه لیم پاشایان هان دا بویت بۆ گرتنی سنه. له رینگاش هندی له وانه دی له گه ټی بون، خویان نه دزیه وه و نه یاندايه پال سه لیم پاشا.

حده نعلی خان له شویټنیکي نزيك سنه (دهشتي مهريوان) په لاماری
سه لیمې دا. سه لیم شهړه کې برده وه حده نعلی خانی به خراپی شکاند.
حده نعلی خان له گهډ چوند کې له هیڅه کې درېازون و بڼو خوجه شاردان
روی له شاخ کرد. (گلستانه: ۱۶۷).

۱. زوری بنه مالې ندره لان، بڼو رازی کردنی دلې شاکانی ټیران مه زه بی
ره سمی دوه له تیان وهرگرت بو، بوبون به شیعه. حده نعلی خان یه کې بو له وانه.
له کاتیک دا دانیشتوانی ندره لان وه کو میره کانی بنه مالې بابان همدویان سوننه
بون. له و سهرده مه دا نا کوکی شیعه و سوننه توندوتیږو، یه کتیریان به کافر دانه نا.
۲. حده نعلی خان ره فتاری له گهډ دانیشتوانی ناوچه که و گه وړه پیاوه کانی
توندوتیږ بو. هر له و ماویده چاوی هم مه د عه لی سولتانی دره هینابو،
که گه وړی بانه و هورامان بو. له توله ی نه مه دا ته میښ دهستی هدبو له هاندانی
خه لکی ناوچه که دا دږی حده نعلی خان و، هینانی سه لیم پاشادا.

۳. له و ماوه کورته دا هیڅه کې حده نعلی خان توشی زخیږیه که شهړی یه که
له دوی یه که بوبو: شهړ له گهډ نیما مقولی زهنگه نه له نزيك کرماشان، شهړ له گهډ
زند له نزيك همدان و مه لایدر. که له گهډ له شکره کې سه لیم پاشادا چون
به گڼ یه که دا، هیڅه کې نه مه شه که ت و ماندو بو.

ره غجوری نه لې: ((شکست حده نعلی خان ۱۱۶۳))

سهره نجامی حده نعلی خان

نوسه ری (ذیل شرفنامه) نه لې:

((حده نعلی خان به هیواي ده سگرږی و یاریده وهرگرتن چوه لای، (تازاد
خانی نه افغان) که نه و کات له ناوچه ی تازهر یا یجان نالای شاهیتي و سهره خوی
هه لکردبو. سه لیم پاشا له ترسی یارمه تیدانی تازاد خان و گه وړه وې حده نعلی
خان، بی وچان که وته شویټی و گه یشته هڅودوی نه افغان.

تازاد خان که باری حده نعلی خانی لاواز هات بوه بهرچاوو سه لیم پاشای
له وپهړی هیڅو ده سلا تدا ددی، سهرشوی بی مروه تی به خوی رها دیت و
به ته معای مائی دنیاو پاره زوری سه لیم پاشا، که له گهډ گه لیک خزمه تی
دیکه دا به لینی پی دا بو، حده نعلی خانی دا به دهستی سه لیم پاشاوه. به لام هر
له و روژانه دا حده نعلی خان به مدرگی و هعه کراو مردو، سه لیم پاشاش به هوی
نه و نزيکایه تیه وه، روی نی تا عه تی له وه زیری به غدا وهرگیرا، سهری بو تازاد خان
دانه واند. نیتر له و سهرده مه دا هیچ گه وړه پیاوړیک له بنه مالې مه زنی باوه ندره لان

نەمابوو، مەزنايەتی خانەدانە کە مەبوەو بۆ خەسەرەو خانی کورێ ئەحمەد خان کەئەو کات لەتەمەنی ۲۲ سالی دا بو). (ئێبراهیم ئەردەلانی: ۲۹).

ئازاد خان وەکو میژونوسەکانی ئەردەلان تاوانباری ئەکەن، بۆ تەماعی دنیاو بەرامبەر چەردەیهک دراو وەکو (وقائع نگار: ۱۵۴) و (فخر الکتاب: ۱۴۶) ئەلێن: ۴ هەزار تەمەن، ئا پیاوی کرد حەسەنەلی خانی بە گێراوی و زنجیر کراوی دا بە دەس سەلیم پاشاوو، ئەویش وەکو (ذیل شرفنامە: ۲۹) ئەلی: هەر لەو رۆژانەدا بەمەرگی وعدە کراو مرد، یا وەکو (لب التواریخ: ۱۰۴) ئەلی: کوشتی، یان وەکو (مستورە: ۱۰۰) ئەلی: دواي گلدانەوی ۷ مانگ بە گێراوی سالی ۱۱۶۴ لەقەلاچولان کوشتی.

ئازاد خان لەو کاتەدا لەمەملانی دەسەلات دا بو لەگەڵ کەریم خانی زەندو محەمەد حەسەن خانی قاجار، کە هەریەکیان لەلایەکی ئێران دا خەریکی پەیدا کردنی دەسەلات بون. ئەو دو گەورە پیاو هەردوکیان شیعە بون، لەکاتی ئەدا ئازاد خان سوننە بو. حەسەنەلی خان شیعەو سەلیم پاشا سوننە بو. ئازاد پیوستی بەکەسیکی ناودارو دەسەلاتداری وەکو سەلیم بو لەو ناوچەیدا، لەو مەملانی سەختەدا بێتە پشتیوانی.

پێ ئەچێ سەلیم پاشا ماوێهەکی زۆر لەسەدا نەماییتەو، چونکە کە کەریم خان چۆتە سنە (۱۱۶۶) خەسەرەو خانی ئەردەلان و والی کوردستان بو. وەکو هەندی لەمیژونوسانی ئەردەلان ئەلێن: (فخر الکتاب: ۱۴۷، مستورە: ۱۰۱). لەسەر کوشتنی حەسەنەلی خان خەلکی سنە لەسەلیم پاشا رەنجاون و دەریان کردو. رەنگە ئەمە هەندی راستی تی دا بێ. بەلام لەو کاتەدا مەملانی دەسەلات لەنیوان کەریم خانی زەند کەخوراسان و، محەمەد حەسەن خانی قاجار کەسەروی ئێران و، ئازاد خانی ئەفغانی کەئازەربایجان و، عەلی مەردان خانی بەختیاری کەلوستانی کردبو بەبنکەي لەشکرکێشەکانی، گەشت بو بەرزترین لوتکەي توندوتیژی. میرەکانی بابان و ئەردەلان بوبون بەبەشی ئەم مەملانییەو، بەگوێرەي گۆزانی تەرازوی هێز لەنیوان ئەم سەرکردە ناکۆکانەدا، ئەوانیش ئەگۆزان.

سەلیم پاشا چارەنوسی خۆي بەئازاد خانەو بەست بو، بەلام خەسەرەو خانی ئەردەلان و بنەمالەکیان هاوکاری نادر شاو جێنشینهکانی و، دواي ئەوانیش هاوکاری محەمەد حەسەن خانی قاجار بون.

پێ ئەچێ لەو کاتەدا کە کەریم خان روی کردۆتە کرماشان و، دواي ئەوی ئەردەلان، سەلیم پاشا سنەي بەجێ هێشت بێ و، دابیتێ پال ئازاد خان لەورمی. لەو شەپەدا کە لەنزیک ورمی لەنیوان هێزەکانی کەریم خان لەلایەکو، هێزەکانی

نازاد خان: فتحعلی خانی نه فشار، شاباز خانی دونبولی، سهلیم پاشای بابان، له لایه کی ترهوه، قهوماو به تیشکانی زه ند تهواو بو، سهلیم پاشا ده ورئکی کاریگری له به لادا خستنی دا گټراوه.

سهلیم پاشا به ۱۰ هزار سواره وه هللی کوتاوه ته سهر ((بونه)) ی که ریم خان، له کاتیک دا که هیشتا هندیکیان باریان نه خست بو، هندیکیشیان پشتینیان کردبوه وه پالیان دابوه وه. هندی ختوه تیان هل دا بو، هندیکیشیان هیشتا نه گیشته بون. له شکر که و ته ه ل اتن. که ریم خان چهن دی هه وللی دا هیمینیان بکاته وه بهری راکردنیان بگری، که لکی نه بو. له شکری زه ند پهره واز بو. خانه کانی زه ند گه رانه وه پهری و که مازان و، که ریم خان چو بۆ نه سفدهان بۆ کۆکردنه وه ی له شکر. (گلستانه: ۲۷۳).

مملانی ده سلالت کوتایی نه هات تا عه لی مهردان خانی به ختیاری له ۱۱۶۷ داو، محمد حه سن خانی قاجار له ۱۱۷۲ دا کوژران. (هدایت: ۲۶۳ و ۲۶۹). نازاد خانیش پاش چهنده سهرکه وتن و شکان، ماوه یه کی به خوشارده وه له شاره زورو هه کاری و، به پهنابه ری له به غداد و گورجستان به سهر برد، سهره نجام سهری بۆ که ریم خان دانه واند.

سهره نجامی سهلیم پاشا

نوسه ری (ذیل شرفنامه) نه لی:

((له دو سی سالی سهرده می نازاد خانی نه فغان دا، به هوی دوژمنکاری سهلیم پاشای به به له گه ل بنه ماله ی نه رده لانه وه، ثیقبال روی نه کرده خوسره و خان. به لام نه و کاته ی دهنگی هاتهاتی محمد خانی قاجار له نه سته رابادی مازنده رانه وه تا موغانی نازه ربایجان بهرز بوه وه، خوسره و خانی مهردو رهنده، که به هوی غیبه تی زگماکه وه هه مو کات گو ی قولاغی بیستنی هه والیک ی وابو، له پایته ختی قهزوبین هه لات و له گه ل چهنده که سیکی هاوده می خو ی دا له موغان چوه خزمه تی محمد حه سن خانی قاجار.

هه مو چهنده مه رحمه ت و لاوانده وه یه کی له گه ل دا کسراو نه م دلنه وایی و میهره بانیه روژ له گه ل روژ زیاتر ده بو. به لینی والیتی و حکومه تی نه رده لان و شاره زور، دلگه رم و شادمانی ده کرد، تا کاتی که شه ری محمد حه سن خان و نازاد خانی نه فغانی نزیک بوه وه. پاش سی چوار مانگیگ، له سالی هه زار و شه ست و نژدا (۱۱۶۹)، شه ری محمد حه سن خانی قاجار و نازاد خانی نه فغانی له ناوچه ی رومی روی دا. له کاتیک دا سهلیم پاشای به بهش له گه ل نازاد خان دابو، شکستی گه وره به سهر نازاد خان و سهلیم پاشا دا هات و نه رک و خزمه تیک ی زور

له خوسره و خان وه شایه وه. نازاد خان بهر وه هه کاری هه لآت و سه لیم پاشای به به ش
روه و سنوری بابان کشایه وه که ته و کات سه لیمان پاشای ناموزای له لایه ن والی
به غدا وه به پتوهی ده برد.

سه لیمان پاشای به به، به رقه به رایه تی بنه ماله ی با وه نه رده لآن، به فیل
له گه لئی دا ناشت به وه وه هه روکیان پیکه وه پیتشکه شیه کی قورسیان به چه ند
که سی با وه پینکراوی خویان دا نارد بۆ دیوه خانی محمد حه سه ن خانی قاجار،
هه موشی به وه هیوا یه ی که ناوچه ی نه رده لآن بدریت به سه لیم پاشا. محمد حه سه ن
خان، به هۆی گه وره یی رۆح و غیره ی زگماکیه وه، پیتشکه شیه کانی نه خسته به رچاو
داخوازیه کانی وه رنه گرت. له وه لامیش دا فهرموی. نه گهر سه لیم پاشا خزه تمان
پی بکات، نه وا ناوچه یه کی تر له مه مله که تی ئیرانی ده دینی. له هه مان
کاتیش دا، هه ر به به رچاوی نوینه ره کانی نه وه وه خه لاتی والیتی (نه رده لانی)
به ته سپ و زین و بهرگی ئالتون و مینا و خه جهری جه واهیرنیشانه وه دا به خوسره
خان و ره وانه ی نه رده لانی کرد.

کاتی خه سه ره خان گه یشته ناوچه ی بانه ی سه ر به نه رده لآن، سه لیم پاشای
به به، به خۆی به هه زار سواره وه به ته ماحی نه وه ی بتوانن شتیک به شتیک بکه ن،
سه ره پتیان پی گرت. هه ردو قشون له مه حالی بانه تیک ئالان و دوا
کوشتوپریکی زۆر، شکستی گه وره به سه ر سه لیم پاشای به به دا هات و سی سه د
چوار سه د که سیک له سواره ی ده وره به ی بونه خۆراکی شیر نازیانی نه رده لآن.

دوا ی هه لآن، سه لیم پاشا چاره ی کاری له وه دا دی یچی بۆ به غدا، وه
گوتویه نه: ((کاتی نه جه ل نزیک ده پیته وه، راو ده چیته لای راوچی))، نه ویش هه ر
نه و نه ده گه یشته به غدا، له سه ر شاهیدی شاهیدان و به حوکمی وه زیر، له گۆره پانی
نیمامی نه عزم دا کوژا)). (نیهراهم نه رده لانی: ۲۹-۳۱).

-۱-

خوسره و خان (۱۱۶۸-۱۲۰۶)

له سالانی ۱۱۶۳-۱۱۶۸ دا پی نه چی هه لومه رجی نه رده لآن ناام و
شیواوبی و، ده سه لآت له سه نه دا له نیتوان سه لیم پاشای بابان، که ریم خانی
عه به اسقولی خان و خوسره و خانی خان نه حه ده خان دا ده ستاره ستی کردی.

سه لیم پاشای بابان دوا ی شکاندنی حه سه نه علی خان (۱۱۶۳) ده ستی به سه ر
سه نه دا گرت، به لām وه کو هه ندی له میژونوسه کان نه لیتن، دوا ی کوشتنی
حه سه نه علی خان (۱۱۶۴) خه لکی سه نه سه لیمیان ده رکرده وه، که ریم خانی برای
حه سه نه لیمان کرده به حوکمرانی خویان. به لām که ریم خان کابرایه کی بو ده له و

بې فدر بوه. شاهزای کاروباری حوکمرانی نډبوه، به لکو زوردار بوه. (لب: ۱۰۶)
 نمونه د لسه سر جوړی حوکمرانیی که یرم خان ته گیتته وه: ((پیاری نه عیانی بؤ
 دزی نه چیتته سدر مائی یه کی. خاوهن مال دزه که نه گری و نه بیاته لای که یرم خان.
 که یرم خان ده سبه جی دزه که به رته داو گوی خاوهن مال که نه پوی)). که یرم خان
 زور نه ماوه توه. ینجا خوسرهو خانی کوپی خان نه حمده خان خوی سه پاندوه.
 (مستوره: ۱۰۱-۱۰۳).

خوسرهو خان له سهره تادا نه یتوانیوه جیگیر بی چونکه هدمیشه هدره شدی
 سلیم پاشای له سهر بوه، که له و کاته دا یه کی له هاوکاره نزیکه کانی نازاد خانی
 نه فغانی بوه، بنکه ی ده سلا تداری نازاد خانیش له ورمی بوه.
 نوسه ری (ذیل-شرفنامه: ۲۹) ته لئ:

((له و دو سی سالی سهرده می نازاد خانی نه فغان دا، به هو ی دوژمنکاری
 سلیم پاشای به به له گدل بنه ماله ی نه رده لانه وه، یتقبال روی نه کرده خوسرهو
 خان. به لام نه و کاته ی دهنگی هاتهاتی محمده خانی قاجار له نه سته رابادی
 مازنده رانه وه تا موغانی نازره بایجان به رز بوه وه، خوسرهو خانی مده و رهند، که
 به هو ی غیره تی زگما که وه هدمو کات گوی قولاغی بیستنی هه وائیکی وابو،
 له پایته ختی قه زوین هه لات و له گدل چند که سیکی هاوده می خوی دا له موغان
 چوه خزمه تی محمده حسدن خانی قاجار.

هدمو چه شنه مده رده مه و لاواند نه وه یه کی له گدل دا کراو نه م دلنه وایی و
 میهره بانیه روژ له گدل روژ زیاتر ده بو. به به لینی والیتی و حکومتی نه رده لان و
 شاه زور، دلگهرم و شادمانی ده کرد...)).

میژونوسه کانی نه رده لان ته لئ، سلیم پاشا پنه ای بؤ محمده حسدن خانی
 قاجار برده وه، که له و کاته دا دهستی به سهر ناوچه کانی سدری یتران دا گرت بو،
 بؤ نه وه ی حوکمرانی نه رده لانی پی بیه خشی. هدمویان نه م چیر که، به که می
 جیاوازی به وه، ته گیتته وه: (لب التواریخ: ۱۱۰، حدیقه: ۱۵۵-۱۵۶)، (تحفه:
 ۱۴۷).

سلیم پاشا به هیوای نه وه ی بکریته حاکمی کوردستان په نا بؤ خانی قاجار
 ته با. خوسرهو خان که به م هه وانه نه زانی، نه ویش به هه لده داوان خوی ته گه یه نیتته
 لای خانی قاجار. سکالای حالی خوی و، باسی کوشتنی حده نه دلی خانی بؤ
 نه کا. خانی قاجار ته لئ: ((تو محمده حسدن خانت خراب ناسیوه، من نه و
 که سه نیم چا له نه نگی و عار بیوشم و لات به بیگانه بفروشم...)).

به گيرآنده و ده کی تر گوايه و تويده تی: ((خوسرهو خان تو سرکه چهل محمد
 حه سته خراب ناسيوه، قسه ی من يه کيکه، کوردستان هی تويه، نه م قسانه ی
 پی ناوی، له هه مو رویه که وه دلنیا به!)).

به قسه ی (حدیقه: ۱۵۶)، (تحفه: ۱۴۸) دوا ی نه وه ی خانی قاجار، خوسرهو
 خانی دانا به والی نه رده لان، گه رایه وه سنه (موحه پرده می ۱۱۶۸). یاریده دانی
 خوسرهو خان له لایه ن خانی قاجاره وه، نه شی راست بی، به لام په نابردنی سه لیم
 پاشا بز خانی قاجار ری تی ناچی، چونکه سه لیم پاشا یه کی بوه له هاوکاره
 نزیکه کانی نازاد خانی نه فغانی و، له هه مو شه رکه کانی دا له گه ل که ریم خانی زنده و
 محمد حه سته ن خانی قاجار دا هاو به ش بوه. له م روه وه نوسه ری (ذیل: ۳۱) نه لی:
 ((.. له سالی هه زارو سه دو شه ست و نژدا (۱۱۶۹)، شه ری محمد حه سته ن خانی
 قاجار و نازاد خانی نه فغان له ناوچه ی ورمی زوی دا. له کاتی که دا سه لیم پاشای
 به به ش له گه ل نازاد خان دا بو، شکستی گه وه به سه ر نازاد خان و سه لیم پاشا دا
 هات و نه رک و خزمه تی کی زور له خوسرهو خان وه شایه وه. نازاد خان به ره وه هه کاری
 هه لات و سه لیم پاشای به به ش روه و سنوری بابان کشایه وه که نه و کات سلیمان
 پاشای ناموزای له لایه ن والی به غدا وه به ری ته ی ده برد)). خوسرهو خان نه م
 ملوزمه ی له کول نه بوه وه تا له به غداد گراو، کوشیان (۱۱۷۰).

-۲-

کوشتنی سه رانی جاف

نیلی جاف یه کيکه له نیله گه وره کانی کورد. له نیوان جه به ل حه مرین و
 کویتانه کانی سنه دا گه رمیان و کویتانیان کرده. به زاندنی سنور و زیان گه یان
 به کشتوکالی دانیشته وانی دتهات، زور جار کیشه و شه ری لی پیدا بوه. له روی
 سیاسیه وه سه ر به میرایه تی بابان بون و، له له شکر کیشیه کانی بابان دا به شدار
 بون.

خوسرهو خان بز نه وه ی ته مییان بکات و سه ریان پی دابنه وینی سالی ۱۱۷۲،
 به فیل میهر عدلی سولتان و خوسرهو به گ، که له سه رۆکه ده س رۆشته و کانی
 جاف بون، بانگ نه کا بز راو، بانگ هیشتنه که ی قوبول نه کن، به لام چونکه لی
 دلنیا نه بون. بز نه وه ی هه ردوکیان پیکه وه نه که ونه داو، که نه چن بز لای،
 یه کیکیان نه چیتته نار قه لا بز لای و نه وی که یشیان له ده ره وه ی قه لا که دا له گه ل
 سواره کانی تر دا چاوه ری ته بی. هه روه ها که نه چن بز راو، خوسرهو به گ به هانه یه ک
 نه دوزیتته وه له مال نه میتیتته وه، میهر عدلی له گه لی نه چی.

دواى تهواوکردنى راوه كه، له كاتيكدا خوسرهو خان بو نانى نيوهړو لائدها، دهسته يه كه له پياوه كانى نه نيړى خوسرهو بهگ بگړنو، له وېش فرمان نه دا ميهړ عهلى بگړن.

ميهړ عهلى نه گړنو كوټ و پيوهنگى نه كهن. نه وانهش كه نه چنه سهر خوسرهو بهگ، خوسرهو له كاتى بهرگرى دا نه كوژنو، كه للهى سهرى بهرپراوى ته به نه وه بو خوسرهو خان. خان كه سهرى پراوى نه يينى نه لى: ((ميهړ عهلى له هه مو شتيكدا له گهڼ خوسرهو بهگ شهريك و هاوړى بو، نينساف نيه خوسرهو بهگ به ته نيا له ديارى عهده دا به جى بهيلى، نه وييش به خيرايى بنسرن بو ديارى عهده مو ييگه يه نن به خوسرهو بهگ!)) ده سبه جى نه وييش نه كوژن. (تحفه: ۱۵۰-۱۵۱) (لې: ۱۱۳).

جاف چندين جار كه وتو ته بهر په لامارى ميهړ كانى نه درده لان.

-۳-

كهريم خانى زه ندو خوسرهو خان

كهريم خان كه نه چيته سنه خوسرهو خان پيشوازي لى نه كا. به لام له شكرى زه ند سنه تالانو ويران نه كا. مملانى ده سلات هيشتا له نيوان خانى زه ندو ميتله كانى دا به لادا نه كهوت بو. خوسرهو خان، به لاي خانى قاجاردا دائه شكيڼى. رهنه يه كى له هوكايش نه وه بوبى كه رېچه له كى خانى زه ندى پى نرمتر بوبى له هى خوى، به تاييه تى كه خانى زه ند له بنه ماله يه كى خيله كى نه ناسراوى كوردى له ك بو.

خوسرهو خان به يارمه تى محمد مدد حه سهن خانى قاجار كاروبارى نه درده لانى گرتېوه دهس، كه خانى قاجار كوژرا خوسرهو خان پشتيوانه كى له دهس داو، ترسى لى نيشت كهريم خان تو له لى بكاته وه. له بهر نه وه كه و ته قايي كردنى قه لاو، سازدانى له شكر. خانى زه ند كه به مده زانى، بو نه وه ترسى خوسرهو خان بړه ونيښته وه، فرمانى ولايه ت و خه لاتى بو نارد.

كاتى كهريم خان له تارانه وه گه شته سولتانيه، خوسرهو خان بو دهربرينى گوپرايه لى و فرمانبهرى، خان نه حمده خانى كورى به دياريه وه ناره لاي. نه وييش ريزى لى ناو، دلته وايى كړدو، به خه لات و به راته وه ره وانه ي كوردستانى كړدوه. (حديقه: ۱۵۸، تحفه: ۱۵۱-۱۵۲).

سلیمان پاشای بابان له سنه

نوسه ری تحفه نه لئ:

((له سالی ۱۱۷۶ دا سلیمان پاشای بابان به نیازی داگیرکردنی کوردستان به سوپایه کی فراوانه وه روه مریوان هات. خوسرهو خان که به وهی زانی به و کومه لئی که له بهرده سستی دا بون چو بز به رهنگاری سلیمان پاشا. له مریوان هه ردولا دایان به یه ک دا. دوی که شش و کوششیکي زور خوسرهو خان سه رکوت و سلیمان شکا.

پاشای شکار هم مه سه لیه یی به نه نگ و سوکی دانا بز خوی. دوی بیرکړدنه وه یه کی زور چاکه کی کاری خوی له وه دا دی که بز توله سه ندن بجی بز دهرباری که ریم خان ته به عییه تی تیران قبول بکا. به خو ناماده کردنی پیو سته وه پهنای بز دهرگای که ریم خان برد. به فیل و فهره جی زور خوسرهو خانی به تیتیهامی سه یر تاوانبار کردو ۳ هزار تمه زیری نه ختینه ی پشککش به که ریم خان کرد. هم زمان لیدانه ی سلیمان پاشا کینه ی دیرینه ی که ریم خانی وروژاند. خوسرهو خانی بانگ کرد بز شیراز. به گه یشتنی دهستی له کارکیشایه وه، سلیمان پاشای کرد به حاکم و رهوانه ی سنه ی کرد.

خوسرهو خان ماوه ی یه ک سال له شیراز نیشته جی بو. (تحفه: ۱۵۲-۱۵۳) سلیمان پاشا له سنه به وپه ری به دخویه وه هوکمرانی نه کرد. پاش یه ک سال له جلی نوستن دا به دهستی فقهی برام ناویک کوژرا. محمد پاشای برایشی به فهرمانی که ریم خان بو به حاکمی کوردستان. له بهر نه وه ی محمد پاشا له سلیمانی موته سه پرپیفو فرمانگوزار بو له لایه نی خویه وه عدلی خانی کوپی نارده سنه.

دو سالی ته واو له م شته تیپه ری ناتارامیه کی زور که وته کوردستانه وه. کاروباری شارو بلوکه کان له هه مو رویه که وه تیگ چوبو. که ریم خانی وه کیل له کردی خوی په شیمان و دوباره به رامبه ر خوسرهو خان دلئ نهرم بو. نه وی کرده وه به حاکم و رهوانه ی کوردستانی کرده وه)). (تحفه: ۱۵۳. نوسه ری (حدیقه: ۱۵۸-۱۵۹) هه مان هه والئ نه گیریتته وه، به لام هم له باتی ۳ هزار نویسیوتی ۳۰ هزار تمه نی داوه به که ریم خان و، گه رانه وه ی خوسرهو خانی خستوته سالی (۱۱۷۹).

گیرانه وه کانی میژونوسانی نه رده لآن پیو سستیان به تاوتوتوی کردن و به راورد هدی له گه ل هه ندی سه رچاوه ی تر.

۱. سلیمان پاشا دو جار روی کردۆته ئیتران و هەردو جاره که به تیشکاری چوه. جاری یه کهم، که والیی به غداد نهمی له سەر کار لابر دو، سه لیم پاشای له جیگه دانا (۱۱۶۴). سلیمان پاشا پهنای بۆ نەردە لۆن برد. به لۆم چەند مانگی زیادتری نه خایاند که والیی به غداد سه لیمی لادایه وه، دیسان سلیمانی دانایه وه به حوکمرانی بابان. جاری دوهم که له کۆشکی زهنگی له بهردهم له شکری والیی به غدادا شکاو، باره گاو، که لویه لی هه موی دهس سوپای عوسمانی کهوت. پهنای بۆ که ریم خانی زهند برد (۱۱۷۶). به لۆم هەر لۆ ماوه یه دا والیی به غداد، عه لی پاشا، کوژراو له جیگه ی نهو یه کینکی تر، عومەر پاشا، بو به والیی و سلیمانی گێژایه وه سەر موڵکی بابان. هه مان سالّ له قه لّاچوالان، فه قیّ برایم له کاتی نوستندا به خه نجه ر کوشتی.

۲. سلیمان یه کئ له میره هه لکه وتوه کانی بابان بوه. بایه خینکی زۆری داوه به خوینندن و مزگه وت و مه دره سه و کتیبخانه. هه روه ها بایه خینکی زۆری به پیشه و پیشه سازی داوه. یه کئ لۆ و پیشه سازیانه ی سلیمان پاشا خه ریکی دامه زراندنی بوه، دروستکردنی باروت بوه.

له روی هه لسه که وت و خوهره وشته وه، هه ندی له نوسه رانی هاوچه رخی به ستایشینکی زۆره وه باسیان کردوه. نوسه ری (دوچه: ۱۳۵-۱۳۶)، که هاوزه مانی سلیمان پاشا بوه، نوسیویتتی: ((... لهو پیاوه سالّحانه بو که ته قوای یه زدانیا ن کردبو به شیعهاری خوینان و، لهو گوێژایه لانه بو که نهم نایه ته که ریمه یان جیبه جیّ کردبو ((واطیعوا الله والرسول واولی الامر منکم)). حاکمی ناوچه کانی بابان و کۆیه و هه ریره و هه ولیره کوژیری و قه ره حه سه ن و زه نگاباد و جه سه سان بو. ماوه ی دوانه سالّ کاروباره کانی به جوژی به پرتوه نه برد که خوا و پیغه مه رو ده لته تی به رزی لی رازی بون. لهو ماوه یه دا که سی نه بو شکاتی لی بکا یا به ربه ره کانی بکا یالی بی یاخی بیی... به لۆم له ماوه ی دوایی دا که وته کوژدنه وه ی ره سم و باج لهو ناوچانه داو، وا ره فتاری نه کرد که وه کو موڵکی خو ی بن، به عجزه سامان و داراییه کی زۆری کوژدروه، نه وسا که وته بیی هه لکه رانه وه له ده ولته و هه ندی که سیشی لی کوژه وه...)).

راستییه که ی نهو بو، گێچه لی پاره یان پی نه کردو، نه یان نه ویست نهو که مه سه ربه خوێبه ی دامه زراندبو جیگه ر بیی.

شکستی زریبار (۱۱۹۱)

سابق خانی زهند پاش گه مارژدانیکي چهند مانگه شاری بهسرای گرت. لهو کاتهدا ناآرامیه کی زور له بهغداد بو. والیه کانی دانه نران یاخویان نه سه پاند زور نه نه مانه وه. له ناو خویان دا ناکوک و له سهر دهسه لات پیلانیان له یه کتری نه گتړا. له بهر نه وه نه له کاتي گه مارژدانی بهسرادا په رژیان هیز بنیرن بو شکاندنی گه مارژگو، نه دواي گرتنی هیز بنیرن بو رزگار کردنی. که عه بدوللا که هیه بو به والی بهغداد، یه کی لهو ته رکانه ی بهو و به حه سه ن پاشای والی که رکوک سپیوردا بو رزگار کردنی به سرا بو له داگیر کردنی تیترانی. نه مانه وا ریک که وتن:

عه بدوللا پاشا هیزه کانی بهغدادو موسل بیاته سهر بهسراو، حه سه ن پاشاش هیزه کانی کوردستان، بو خه ریک کردن، بنیترتیه سهر کرماشان و نه ده لان. حه سه ن پاشا، هیزه کانی کوردستانی سازدا، چهرده یه ک پاره ی بو ته رخان کردن و، هه ندیک زیاده ی دانی. نه حمده پاشای بابانی نارد له زه هاوهه په لاماری کرماشان و، محمده پاشای بابان له قه لاچوالانوه په لاماری سنه بدا.

نه حمده پاشا، له حه سه ن پاشا ره نجابو، هیزه کانی خوی له دسکه ره ی نریک زه هاو مؤل داو، له وه زیاتر پیشره ی نه کردو هیچ جوجولنیکي نه نواند. به لام محمده پاشا به ره و مریوان به ری که وت. عه بدوللا پاشای والی بهغداد، که نه بو په لاماری به سرا بدا، له بهغداد نه جول.

خوسره و خان، له زریباری مریوان، به رهنگاری له شکره کی محمده پاشای بابان وه ستا. شه ریکی سه خت قه وما. خوسره و خان شکار، نریکه ی هه زار که سی لی کوژراو، به شیکي هیزه که یشی به دیل گتړا. له بهر نه وه ی له هیچ قولنیکي تره وه هیز نه کرا. محمده پاشا له مریوان تی نه په ری. دیله کانی نازاد کردو، که رایه وه قه لاچوالان.

که ریم خان که نه م هه والهی بیست، بو تی هیتانه وه ی نه و شکسته هیزیکي گه وره تری ناره سهر مولکی بابان. محمده پاشا داوا ی یارمه تی له والی بهغداد کرد، یارمه تییان نه دا، له بهر نه وه کشایه وه کویه. له شکری زهند بی به رگری هاته ناو کوردستانه وه، که وته کوشتنو گرتن و تالان کردن و سوتان دن. نه حمده پاشای بابان له م ده سدریتریه توره بو، غیره تی بزوت. که وته په لاماردانی له شکری زهند. ناچاری گه رانه وه ی کردن. (دوچه الوزرا: ۱۵۷-۱۵۹، تحفه: ۱۵۳).

ره نجوری نه لی: ((شکستی خوسره و خان له زریبار سالی ۱۱۹۱)).

مهرگی کهریم خان (۹-۱۱۹۳)

له ماوهی ۲۲ سال حوکمرانی دا (۱۷۵۷-۱۷۷۹) کهریم خان جوړی له ناسایشی ناوځوی له ټیړان دا چه سپاندبو. به لام به مردنی ته و سر له نوی پشیوی کهوته و نه او ټیړان. خرمو که سوکاره کانی خانی زه ند له و کاته و که مردبو له سره سه لته ندت له ناو ځویان دا کردبویان به شهر. ماوهی ۳ روژ تهرمی کهریم خان کهوت بو، به هووی شهری ناوځویانه و نه دیا نتوانی بو به خاکی بسپین.

زه کی خان. دایکبرای کهریم خان ۱۵ کهس له گه وره کانی زه ندی کوشت و، نه بولفه تح خانی کوړی کهریم خانی له سر ته ختی سه لته ندت داناو، ځوی کاروباره کانی گرته ده ست.

زه کی خان به ده سستی یه کی له سو پاییه کانی ځوی کوژراو، سادق خان له به سراوه به ده له داو ن گه راپیه و شیراز نه بولفه تحی لی خست و، ځوی کاروباری گرته ده ست. عه لیموراد خان، که له و کاته دا حوکمرانی نه سفه هان بو، سه لته ندتی به شایانی ځوی نه زانی. په لاماری شیرازی دا بوی نه گیرا. دواي نه و به ماوه یه که له نزیك همدان سادق خانی شکاندو بای دایه و بو سر شیراز. دواي گه مار دانیکی چند مانگه شیرازی گرت. چاوی سادق خانو نه بولفه تح و تا قمی له خرمه کانی ځوی دهره یتنا. له نه سفه هان تاجگوزاری کرد (۱۷۸۲).

له م قوناغدا گه وره ترین میملی بنه ماله ی زه ند، ناقا محمد خانی قاجار بو، ناقا محمد کوړی محمد حه سن خانی قاجار بو، که سرده می میملی کهریم خان بو، نه بویست بیی به شای ټیړان و، له و ململانییه دا کوژرابو. ناقا محمد خان، به در ټیړایی ماوهی حوکمرانی کهریم خان له شیراز به ده سبه سهری وه کو بارمته گل درابوه. (مهدوی: ۱۸۸) دواي مردنی کهریم خان یه کسر له شیرازه و ه لالت بو نه ستر نباد، سهرانی ټیلی قاجاری کوز کرده و، ده سستی به سر ناوچه کانی سهری ټیړان دا گرت و، له (۱۷۸۳/۱۱۹۷) دا ناوی له ځوی نا شاو، تارانی کرد به پایته خت.

له سرده می سه لته ندتی عه لیموراد خان که ۳ سالی خیاند (۱۷۸۲-۱۷۸۵) ناقا محمد زاتی نه نه کرد په لاماری قه له مړوی زه ند بدا. به لام که نه م له موچه خورتی نه سفه هان مرد (۱۷۸۵/۱۱۹۹) و، جه عفر خانی کوړی له جیگه ی نه و له سر ته خت دانیشت. ناقا محمد نیتر که و ته په لهاویشتن جه عفر خان ۴ سال سه لته ندتی کرد. له و ۴ ساله دا ۲ جار له گه ل ناقا محمد به شهر هات و، همدو جار به شکاوی کشایه و نه او دیواری شیراز. دیواره که ی شیراز له گرتن نه نه هات.

جدهعفر خان دهرماغوارد كراو مرد (۱۲۰۴/۱۷۸۹) لوتفعه‌لی خانی كورې كه هيشتا گه‌نجيكي تازه پينگه‌يشتوبو، سهرپه‌رشتي كاروباري به‌نده‌رو كه‌ناره‌كاني خه‌ليجي نه‌كرد. ده‌سبه‌جي گه‌رايه‌وه شيراز بكوژه‌كاني باوكي كوشتو، له‌جيگه‌ي نه‌و دانيشت. نا‌قا محمد چوه سهر شيراز نه‌بجاره‌ش بوي نه‌گيراو گه‌رايه‌وه تاران له‌زنجيره‌يك پيلانو فيل‌و هيرشو كشانه‌وه‌دا سهره‌نجام لوتفعه‌لي شكاو گيراو كوژرا. زنجيره‌ي بنه‌ماله‌ي زهند پينچرايه‌وه. بنه‌ماله‌ي قاجار كاروباري تيراني گرته ده‌ست. (مه‌دوي: ۱۹۰).

-۷-

گورينه‌وه‌ي په‌نايه‌ر (۱۱۹۴)

محمد ره‌شيد به‌گي وه‌كيل، كه‌يه‌كي له‌گوره ده‌سه‌لاتداره‌كاني نه‌رده‌لان بو، نيواني له‌گه‌ل خوسره‌و خان تيكچو. كه‌هزاد خاني كورې سوبخانويدي خانو تاقي له‌گوره‌كاني نه‌رده‌لاني له‌گه‌ل خوي برد بو دهرباري عه‌ليموراد خان بو دهربريني سكا له‌ده‌س خوسره‌و خان. خوسره‌و لابر او، كه‌هزاد خان له‌جيگه‌ي دانرا. گه‌رانده‌وه سنه. خوسره‌و به‌مه قايل نه‌بو. شه‌ويك له‌ناكاو داي به‌سهریان‌دا. (تحفه: ۱۵۵).

به‌زور دهرې كردنو هه‌تا گوندي سوره‌تو له‌مه‌حالي پلنگان راوي نان. كه‌هزادو محمد ره‌شيد به‌گو ده‌ستوپيونه‌كانيان په‌نايان برد بو مه‌حمود پاشاي خاليد پاشاي بابان. له‌و كاته‌دا دو براي مه‌حمود پاشايش، محمد پاشاو عومهر بدگ، په‌نايان برد بوه به‌ر خوسره‌و خان. مه‌حمودو خوسره‌و پينكه‌اتن سه‌ودايدك بكنه بو گورينه‌وه‌يان. مه‌حمود پاشا كه‌هزادو محمد ره‌شيد بنيريته‌وه بو سنه، خوسره‌ويش محمدو عومهر بنيريته‌وه بو قه‌لاچوالان.

ره‌نگه خوسره‌و خان له‌م سه‌ودايد، توله‌ي شكانه‌كه‌ي زريباري له‌محمد پاشا كرديته‌وه، نه‌گينا نه‌م جوژه سه‌ودايد له‌كورده‌وازي‌دا به‌كارتيكي ناشيرين دانه‌نري. مه‌حمود پاشا، محمد پاشاو عومهر به‌گي كوشت (۱۱۹۴ ك / ۱۷۸۰ ز). (تحفه: ۱۵۶) (لب: ۱۲۲).

ره‌نجوري ته‌لي: ((كوشتني محمد پاشاو عومهر پاشا ره‌مه‌زاني سالي (۱۱۹۴))

-۸-

خوسره‌و خان له‌شيراز

محمد ره‌شيد له‌ريگه هه‌لات وړي كرده به‌غداد. ماو‌ديه‌ك له‌به‌غداد مايه‌وه هيچي به‌هيچ نه‌كرد له‌بهر نه‌وه گه‌رايه‌وه تيران. چوه لاي جدهعفر خاني زهند. جدهعفر خان هيريكي گه‌وره‌ي سازدا له‌گه‌ل محمد ره‌شيد به‌ري كه‌وت بو سهر

سنه. پيشتر رهزاقولى خانى براى خوسرهو خانى هه لگيترا بوهوهو كردبوى بهاودهنگى خۆى. رهزاقولى دايه پاليان.

خوسرهو خان بهخۆدا رانهپهرمو بهرهنگاريان بكا، خاووخيزانى له گهڵ خان نهحمده خانى كورپى دا رهوانهى شارهزور كردو، خۆى چو بۆ شيراز بۆ لای عهليموراد خان.

جدهعفر خان گهيشته سنه. نه بجا رهيان رهزاقولى خانو عهحمده رهشيد بدهگ دواى راكرده كانى نهردهلان كهوتن تا ههرورامان. (تحفه: ۱۵۷)

جدهعفر خان كهوته زوڤم و زۆردارى و دلى دانىشتوان، تهناست دلى دهسكيشه كانى خۆيشى رهنجاند. هاوكاره كانى ههريه كهيان ههلاتن بۆ لايهك. رهزاقولى خان چو بۆ رومى و، كه هزاد خانو لوتفعهلى خان بۆ كرماشان. عهحمده رهشيديش جدهعفر خانى بهجى هيشتهو چو بۆ كرماشان. لهو كاته دا يهكئ لهوانهى بهتهماى شاهيتى بو، بهلهشكروه روى له نهسفهان كردبو. جدهعفر خان كه تهم ههوالهى بيست سندهى بهجى هيشتهو بهپهله بهرهو نهسفهان بهرپى كهوت.

رهزاقولى خان كهزانى سنه چۆله لهورميتهو گهرايهوه سنه و كاروبارى گرته دهس، پاش چهند رۆژى كه هزادو لوتفعهلى و عهحمده رهشيديش گهرايهوه سنه. له گهڵ رهزاقولى دا بو بهشهريان. رهزاقولى بهبريندارى ههلات بۆ گهروس و دواى ههفته يهك مرد. (تحفه: ۱۵۸).

ههوالى پهشوانى ههلو مدهرجى نهردهلان به عهليموراد خان گهيشته. بۆ چارهسهر كردنى نهو پشيوپيه خوسرهو خانى بانگ كرد، سهر له نوێ داينايهوه بهوالى نهردهلان. بهلام خۆى لهوێ گهلايهوه، لهباتى نهو كاروبارى نهردهلان سپيتردا بهخان نهحمده خانى كورپى كهلهو كاته دا لهشارهزوربو. خان نهحمده گهرايهوه سنه. ميرهكانى نهردهلان پيشوازيان ئى كردو سهريان بۆ دانهواند.

بههۆى تهم ئالوگۆرانهوه ههندى له باجى نهردهلان دوا كهوت بو. عهليموراد خان بۆ كۆكردهوهى باجى كۆنهكراوه، جدهعفر خانى ناره سنه. جدهعفر خان ديسانوه دهستى كردهوه بهزولم و زۆرو نازاردان. كه عهليموراد بهجهورو ستهمى جدهعفر و پهريشاني خهلكى زانى، خوسرهو خانى رهوانهى كوردستان كردو، جدهعفر خانى كيشايهوه. دواى تهمه بهچار مانگ عهليموراد خان مرد. (تحفه: ۱۵۹).

شهری نه للاقولی خانی زهنگه نه و خوسره و خان

دوای مردنی کهریم خان زور له و نیلانسی کهریم خان له کرماشانه و گوتزابونیه و بۆ شیرازو نه سفه هان گه رانه و کرماشان، له ده وری گه وری زهنگه نه، نه للاقولی خان، کوبونه و.

نه للاقولی خان به هیوای دامه زرانندی سه لته نه ت بو. محمد رهشید به گ که له کرماشان بو، دایه پال نه للاقولی خان و، هانی دا وه کو سه ره تای فراوانگردنی قه له مره که ی خاکی نه رده لان بگری. نه للاقولی خان هتیزکی گه وری له نیله کانی کرماشان کو کرده و به سهر سه حنه، که نگه وری دینه و ردا به وری سته به ری که وت. هه وای به خوسره و خان گه یشت. نه میش هتیزه کانی خوی کو کرده و. نوسه ری حدیقه و تحفه نه لاین: هتیزه که ی نه رده لان به ده موی ۷۴۰ که س بو.

خوسره و خان هتیزه که ی نه کا به ۷ به شه و. شهش به شیان که هه ری که ی ۱۰۰ سوار بو به یه کی له ۶ کو ره که ی نه سپیری و، خویشی ۴۰ سواری له گه له نه میتنی. له نیوه شه ودا پیتشه نگه هه ردولا نه دن به یه کداو، له گه له هه لاتنی خوردا نه بی به شه و. هتیزی نه رده لان فیلکی جهنگی نه کن. بۆ نه وری هتیزه که ی نه للاقولی خان له توپ و زنبور که کانیا دور بجه نه و، له به رده م هتیزه که ی نه للاقولی خاندا پاشه کشه نه کن و، خویان به شکاو پیشان نه دن. نه للاقولی خان فرمان نه دا شه بیوری جهنگ لی بده و، هتیرشیان بۆ بکن. هتیزی نه رده لان له نا کاو لییان نه سورین و تییان بهر نه بن. هه ندی نه کوژن و هه ندی نه گرن. نه للاقولی خان نه کوژی. شکست نه که ویتته له شکری نه للاقولی خانه و. دهس نه کن به هه لاتن. ختیه تی شاهانه ی نه للاقولی خان و، که لوپه لی باره گا که ی و ران و ره وری نه للاقولی خان که وته دهس له شکری نه رده لان.

که له لی نه للاقولی خان به براری و، محمد رهشید به گ و نه سیر خانی کولیایان به دیلی بۆ خوسره و خان هیتا. والی رو نه کاته محمد رهشید به گ و نه لی: ((.. به شیلیم برویشه که ی خوت قه ناعه ت بکه ی باشتره له خواردنه خوشه کانی به غداد و کرماشان!!)) (ذیل: ۳۲-۳۳، حدیقه: ۱۵۹-۱۶۵، تحفه: ۱۶۰-۱۶۵).

نوسه ری (ذیل: ۳۲) نه لی: ۶ جیمادی نه ولی ۱۱۹۹ کاتی مردنی عه لیموراد خان و، نوسه ری (حدیقه: ۱۶۵) نه لی ره بیعی نه ولی ۱۱۹۳ یه ک مانگ دوای مردنی کهریم خان و، نوسه ری (تحفه: ۱۶۵) نه لی: ره بیعی نه ولی ۱۱۹۴ دوای مردنی کهریم خان.

جەعفەر خانى زەندو خوسرو خان (۱۲۰۰)

دوای مردنى عدلىموراد خان، جەعفەر خانى كوپى ھاتە جىڭگاي. ناكۆكى نيوان خانى زەندو ئاقا مەمەد خانى قاجار لەسەر تاج و تەختى ئىران لەوپەرى توندوتىژىدا بو. ھەر يەكەيان ئەيوست سەنورى قەلەمپەرەكەى خۆى فراوانتر بىكاتو، ئەوى كە لەناو ببات.

جەعفەر خان لەئەسفەھانەو ھاتە ھەمەدان. ئەيوست خانى ئەردەلان بەلای خۆىدا رابكىشى. پەيك و پەيامى بۆ خوسرو خان ناردو، داواى لى كرد بچى بۆ سەردانى. خوسرو خان بۆ راوێژ ئەعيانى ئەردەلانى كۆكرەو. قسە لەو كرا كە گوێرايەلى بۆ جەعفەر خان دەربەن يا بەرھەلستى بىكەن. (ھدقە: ۱۶۵، تحفە: ۱۶۶).

نوسەرى ((سیرالكراد)) لەم بارەيەو نوسيويتى:

مېرزا ئەحمەدى وەزىر كەباووباپىرى پشتاپشت لەكوردستاندا خاوەن پلەو نیشان بون... بەخوسرو خانى وت: ((خانەكانى زەند لەئىليەتدا ھەميشە لەھاكمانى كورد نەويت بون، جگە لەكەرىم خانى وەكىل كەخاوبو بەدەليل و ھادى و گەيشتە پايدى سەلتەنەت، دوای ئەو خزم و كوپەكانى لەگەل يەك كەوتنە نىفاق و ئىتيفاقيان تىدا نەبو. بەپەى رەوتى روداوەكان وا دەرئەكەوى لەناوچونى دەولەتى زەند رونو ئاشكرايە. ئەگەر چەند سالى كەرىم خان لەم دنيايەدا ئىقبالى بو، چ پىويستە كەخوسرو خانى والى كوردستان گوێرايەلى فەرمانى جەعفەر خان بى؟)) (بابانى: ۵۳-۵۴).

نوسەرى (ھدقە: ۱۶۵، تحفە: ۱۶۷) لەو راوێژەدا بپارىياندا دژى جەعفەر خان رابووستو گوێرايەلى بۆ خانى قاجار دەربەن. لەبەر ئەو بەتوندى وەلامى جەعفەر خانى دايدەو، لەشكرى ئەردەلانى سازدا بۆ شەرو، ھەوالى بۆ خانەكانى خەمسەو گەروس نارد بەلەشكروە بىن بۆ يارمەتى دانى.

نوسەرى (ذيل گيتى گشا، مېرزا عبدالكریم: ۲۸۵) ئەلى خوسرو خان نامەيەكى دلسۆزانەى بۆ ناردبو كە لەشكرى ئەو سولەيمانپايدەى خۆى ئەركى ھاتنى كوردستان نەكىشى. ئەو مېرولە بى توانايە نەكا بەژىر سى ئەسپەكانیەو.

لەشكرى ئەردەلان بۆ بەرەنگارى خانى زەند بەرەو ھەمەدان كشا، ھىزى قەراگوزلو و خانەكانى خەمسەو گەروس گەيشتنو، لەبەھارى نزىك ھەمەدان يەكیان گرتەو.

لهشکری همدردولا دایان بده کدا (۲۴ی شهعبانی ۱۲۰۰). روژی یه کم شەر هدا تئواری دریزه کیشا بی تهوی به سهرکهوتنی هیچ لایه تهوار بی. روژی دوهم تیهه لچونه وه. لای نیوهر لاهشکری خانه کانی خه مسه به شکاوی شهریان به جی هیتشت. خوسرهو خان له مه په شوکا. خوی و کوهره کانی بهدو ههزار سوارهوه بزبان چونه مهیدانه وه. لهشکری زهندیان شر کرد. ۱۳۰۰ کس له هیزی زهند کوژراو ۸۰۰ کهسیان لی گیراو، ۳۴۰ کهسیش له هیزی نه رده لان کوژراو ۵۴ یشیان به سهختی برینداربون. میژونوسه کانی نه رده لان بو تهوی جده عفر خان سوک و خوسرهو خان زل بکن نه لئین: خانی زهند چونکه قهلهوو ورگن بو، نهیتوانی بو هه لی لهناو سهنگره کانی توپخانه کهیدا خوی قایم کردبو. که شهو داها ت یه کی له مه لا به ریزه کانی هه مه دانی به قورتان و جده و اهیریکی زوره ناره لای خوسرهو خان بو تهوی ریگی بدا پروا. خان پیاو تهی له گه ل کرد ریگی دا له گه ل ۳ کس له نوک ره کانی برزن. هه ره شو به پله به رهو نه سفه هان گه رایه وه. (حدیقه: ۱۶۶، تحفه: ۱۶۸).

دیاره له گټه‌پوهی نه‌م چیرۆکه‌دا هیچ لایه‌کیان: میژن‌نوسه‌کانی زه‌ندرو، میژن‌نوسه‌کانی نه‌رده‌لان، بین‌لایه‌ن نین، هه‌ر لایه‌ک لایه‌نی میه‌که‌ی خۆی ته‌گریو، زه‌تری ته‌کا.

دوای نهم سەرکەوتنە خوسرو کەوتە فراوانکردنی قەڵەمپروە کەیی. ناوچە کانی
سەلایەر، تویسکان، کزاز، فراهان، گوڵپایە گانی گرت. (تحفه: ۱۶۷-۱۶۸) لە
گوڵپایە گان ۳ رۆژ پشوی حەسانەوی بە ئۆردو کەیی دا. لە کۆپێکی بەزم و رابواردن
دا لە جەغفەر بەگ، یەکی لە هاونشینە کانی، پرسى: ((نهم سەلتەنتەیی ئیتمە
چۆن ئەبینی؟!)) جەغفەر بەگ بۆ ئەوی لەو بیرە پەشیمانی بکاتەو ئەلی:
((والی! پێی راکێشانی زیادتر لە بەرە جگە ئەمەینەتیو، قوتدانی پاروی گەورە
جگە لەدرازی گەرو، شتیکی تری لی پەیدا نابێ. شیتلم و پرۆیشکەیی خۆمان
لەهەموو خواردنێکی شاهانە خۆشتره!)).

نەم قسانە کاریان لەخوسرەو خان کردو، وازی لەبیری دامەزراندنی سەلتەنەت
هێنا. رۆژی دوایی دیلەکانی شەرەکی لەگەڵ نامەیەکی دڵسۆزی و چەردەییەکی
جەواھیری بەدیاری بۆ ئاغا محمد خانی قاجار، کەتازە خەریکی بو بئاغە
شایەتی دانەمەزراند، نارد. (حەدیقە: ۱۶۷، تحفە: ۱۶۹).

سهره نجامی خوسرهو خان

ناقا محمد خان چند جاری هاته همه دان، نه یویست دس به سهره کوردستان دا بگری. به لام هیچ جاری خوسرهو خان نه چو بو سردانی، نه ترسا شتیکی لی بکا، نه ناندت له ناهه نگی تاجگوزاریشدا به شدار نه بو. همهو جار نامه دلسوزی و گوپرایه لی و دیاری و پیشکشی بو نه ناردو، خویشی له قه لای حه سه ناوادا قایم نه کرد. ناقا محمد داوای لی کرد یه کی له کوره کانی بنیری به دایمی له گه لی بی. (تحفه: ۱۷۱) نه مانوللا خانی کوپی و، لوتفعه لی خانی مامی نارد. ناقا محمد ریزی زری گرتن و، به ریزه و ناردینه و بو ولایسی خوین. داوای لی کرد که خوئی خان نه محمد خانی کوپی بو دهر پینی دلسوزی بچنه لای. والی نه عیانی نه رده لانی کوکرده و راویزی پی کردن. همهویان هاتنه سر نه وهی که دیسان نه مانوللا خان بنیریتنه و بو دهریاری قاجارو، خویشی له به هاردا بچی. له به هاردا، خان نه محمد خانی کوپی له چیگه ی خوئی دانار، خوئی چو بو تاران بو سردانی ناقا محمد خان. خانی قاجار خوسرهو خانی گل دایده و (۱۲۰۳). (تحفه: ۱۷۲).

خوسرهو خان دای ماوه یه ک تینکچو. میژونوسه کانی نه رده لان هندیکیان نه لین له ترسی ناقا محمد خان شیت بو (حدیقه: ۱۶۸، تحفه: ۱۷۳)، به لام مهردوخ نه لی ناقا محمد خان دهر ماخواردی کردوه.

تیلای موکری و بلباس که بیستیان خان تینکچوه، نه وه له یان به دهر فته زانی یاخی بون له ده سه لاتی نه رده لان. خان نه محمد خان بو نه وه ی بیان نه ییتنه و ژیر باری فهرمانبهری له شکری برده سهریان. له گه رانه ودا یه کی له هیزه که ی خوئی کوشتی. نه م هه واله که گه یشته خوسرهو خان، نه خوشیه که ی توندتر بو. حه کیمه کان نه یانتوانی چاکی بکه نه وه. شا له چاپونه وه ی ناومیدبو، له چیگه ی نه و لوتفعه لی خانی مامی کرد به والی نه رده لان و، رهوانه ی سندی کرد (۱۲۰۴). لوتفعه لی خان ۴ سال بو بارمته بو له دهریاری قاجاردا.

پی نه چی دای نه وه ی خوسرهو خان نه خوشیش که وتوه، ریگه نه درا بی بگه ریتنه و کوردستان، بویه به و جوړه مایده تا له سالی ۱۲۰۶ وه کو (لب: ۱۴۷) نه لی له تاران مردو لاشه که یان به ته خته ره وان برد بو پیوزگاکان و هندیکی تریشیان نه لین له نه سفه هان مرد. (تحفه: ۱۷۳، حدیقه: ۱۶۹، ذیل: ۳۷).

دور نه نه م نه خوشیه (وراشی) بوبی، چونکه پیش نه میش خان نه محمد خان و، دای نه ویش نه مانوللا خان، توشی هه مان نه خوشین بو، به هه مان دهر د مردون.

پاشکۆ

شیخ عبدولمومنینی مەردۆخی بەبۆنەی لیخستنی خوسره و خانەوێ شیعیریکی داناو. (در عزل عالیجاه معلى جایگاه معدلت پناه خسروخان ابن احمد خان واقع شد).

میزام نەمەندن
سەیران چاریاخ چاخش نەمەندن
نەمامان زویر، خاتر چەرکەندن
ریشەى شادیشان جە بیتخ داکنندن
گەرد ماوی تەم زەرگون نی دیار
بەرگ گۆل زایف، تەرز تۆل زگار
عەر عەر قامەتان عوریان وە ماتەم
گۆلان، گۆلچینان، گشت ماتەن نە خەم
چەمەنان بێ نور، گۆلان بەداخ
نەرگس جەمینان نەداران دەماخ
تەتاران بێ خەوف نە سای چناران
مەکەران سەمکۆ هەر سوب ئیواران
مەگێلان بێ باک سوب نەسەر شاخان
شەو، جاو مەکووشان نە پای یاتاخان
پەى چی؟ پەى نەدین خان خوسره و خو
کەیانى، کەى تەبەع، کەىغوسره و شکو
بێ نازو نیاز، نە مۆلک عەجەم
جەم غولامش شیتویان وەهەم
هەر رۆ پەری عەیش، شادی و بەشارەت
نەبۆ نە پای عالی عەمارەت
هاهای کەرەنار سەدای تەپل و کوس
ناموشۆی دیوان، میوان وەپابوس
توتاخ بێ دەماخ، خانلەران دلتەنگ
نە مەى، نە مەینۆش، نە ساز چلچەنگ
نە تەخت و نە تاج، نە سوپاو سانش
نە مەندن نە نەمر، حوکم فەرمانش

ئيسه وئنه فيكر هه ئيه تي پهروه
 موجه پرده مهندهن خان لال كه مهر
 دوشمنان په دهی شادی دهردهوه
 خانان خه و فشان جه دل بهردهوه
 مه هتاب نشينان ماوړوی فه نامه ن
 به سهيل ته سرين ته په كهردهن دامه ن
 بئ سورمه، سپين ديدی ته تاران
 نور ديدنه شان به چه م مه داران
 جهيرانان بئ خه وف شين به باخان دا
 به سه هه ندو خه وز، جای خوسره و خان دا
 واتهن به يه كدی، هه ركه س جه نه دوی
 ده ستگای خوسره وی شه وق نه مهندهن بئ
 سارایی كو گهر د پۆكه نه سای سهنگ

چون خان مازول، مات مهندهن، بيدهنگ (مهردوخی ۳۳۳-۳۳۴).

مهردوخی ئه م شيعره ی وه كو خو ی نویسیوتی: (در کنار اب رود شهر... وی

رقم انشاد بذيرفت ۱۱۹۶)

كه خوسره و خان عدل نه كړی و، له شيراز گل نه دري ته وه، خان نه حمده خانی
 كوری و خيزانه كهی و ده سويته ونه كان رو نه كه نه شاره زور. بئ نه چئ شيخ موئمين
 يش، كه خه تيبی نویژی هه ينی سنه بو، له گهل ته وان رويشت بئ، يان وه كو
 نه لئین نارديانه به دويان دا بيان هيئت ته وه، به لام بو دهر پړینی ناره زایی نه ویش
 له وی ماوه ته وه. بئ نه چئ نه و وشه يه ی كوژاوه ته وه شه هره زور بئ و، ناوی
 روباره كه ش چه می زه لم بئ و، نه و ناو هه و ناخوشه ی له شيعره كه دا باس كرده
 ناووه وای ده شتی شاره زوری پر دوشك و مارو مور، بئ.

ميزام وه گهر دان

بديه وه گهر دش گهرون گهر دان

نه ی زه ده ی مه ينه ت، ناواری هه ر دان

بئ تو چونش كه رد ويل سهر گهر دان

كه فتي م وه مه سكه ن عاره بانی به ر

يوزد چولگه ردی قه یس نه ربه د گه ر

شه و سهر د، رو گهر م، تاب ته لڅو شور

جای نه فعاو عه قه رب، ماهی و مارو مور

ماوای تاو لهرز، سدریشهو سپل
 یاگهی نیستیسقارو سدفراو دورد دل
 شهوو رږ دایم تاقهت لیم سندنه
 هدر نیمه نامیم بهزږ پی مهنده
 نهویچ هم جه تاو دورد فیراقت
 زهری، نیم له حزه، نییهن فیراقت
 هدر نه په ژارهن، شهوان و رږان
 بی خوردو بی خاو، بی تابو تهوان
 وږل وږل مه گیلو، بهیدی به بهیدی
 بیتزار جاوایی، هدی ناتومیدی
 چهنی کوهییان مه سکه نه تونیم
 چوږل نه ربه د گیل کوهی و زهونیم
 ناواری زامن، دور که و تهی ولات
 کهس نی عهرزو حال باوهر و ولات
 بهی گشت دهر دوه منه تبارهنان
 بلا بهی مهینه د گرفتارهنان
 هدر گیز نه پرسان هامسهران من
 جه کون؟ جه کوږو؟ کو کورد به زامن؟ (مهر دږخی: ۳۳۵)
 (در بیان عدالت معدلت دستگاه معلی جایگاه خسرو خان واقع شده)
 میزام نه مهنده
 روکن زه لالهت پایهش نه مهنده
 .. نه جام، خاتر په ر کهنده
 ریشهی شاخ زو لم جه بیخ دا کندن
 پهی چیش؟ که په رویت به هزادی نه پرنګ
 جانشین تهخت خانان نه رږه نګ
 بازی به ساحیتب تاج خوسرهوی
 هامراو هامبه زم جیهان په هلهوی
 عه هه خوسرهوی تازه کورد ناین
 بلند بی ناواز کو س عدل ناین
 هدر چهند جه زولمات سو پای زو لم و جهور
 ته مام بی سیا عهرزهی دون دهر

جه مه طلله ع نبحسان نور عه دالته
 سا چون طلوع كهره، كه م بى زه لالت
 دل پدى نه قد عه دل ساكه بى مه حلك
 عه بن عافيه ت جيتش نه بى مونفكه
 چون خاتر به عه دل ته مام بى كامل
 كه سر تيقبالش به فته تح بى واسل
 داد مه زلومان، فوقه راو مسكين
 سه ند جه زالمان نه هل نى زمين
 عه دل و دادو عيلم، وه چه رخ سر ساوا
 زالم به رد وه قه عر چاي بيژن ماوا
 دوشمنان نه بواب خه مان گوشاد كهره
 نه دل خه وفو بيم بى په روا جا به رد
 خانان سر حه د، ته مام جه سامش
 داخل بين وه نه جم جه رگه ي غولامش
 په روين نه عداش، هه راسه نده بى
 چون ((بنات النعش)) په راگه نده بى
 سويى شادى و عه يش مه زلومان به عام
 تاراج كهره نه حشام زالمان يام
 جه عه دلش نه يمن مولك و مه مله كه ت
 حامى مه زلومان، ماحى زولمه ت
 بيناى مولك نيا جه چه دلش نه ساس
 حوكم كهره به عه دل ته مام ((بين الناس))
 جه سايه ش ياوا خه لك به ناسايش
 چون سايه ساوان گشت نه سر پايدش
 سه ريرش به عه دل قايم كهره پايه
 پايه بلند بق په رى سر سايه
 تاكه ساراى دور كه و ته ي زامن

بيو نه زامن، بگير زامن! (مه رد زخى: ۳۳۸-۳۳۹)

(كه شكزله شيعريكي كوردى ((گوزانى)) گرده وه كزى شيخ عبدالمومنى
 مه رد زخى (۱۱۵۲-۱۲۱۱/۱۷۳۹-۱۷۹۷)، ساغ كرده وه و سه ره تا نوسينى:
 نه نوهرى سولتاني، لهنده ن ۱۹۹۸).

نه مانوللا خانى گه وره (۴-۱۲۴۰)

نه مانوللا خانى گه وره يه کي له واليه دهسه لاتدارو هره دهوله مهنده کاني نه رده لان بوه. بهرامبهر ره عييه ت، تنانه ت بهرامبهر خزم و که سوکاره کاني خویشی، زور دلره قو بی به زهیی و جنیو فروش بوه. له پاره سندن و نه رز داگیر کردن و روتاندنه وی دانیشتونانی قهله مره که ی دا چا و چنوکیتی زور داری بی نمونه بوه، بویه میژونوسه کانی نه رده لان که باسی سامان و دارایی نه کهن، نه لنین گه یشتوته ۶ کرور (تخف: ۲۰۰-۲۰۱). له وره ۲ کروری مولک و خشل و که لویه لی مال و گه له وره و ران و ۴ کروره که ی تریشی زیری نه ختینه بوه.

له گه ل نه وهش دا بایه خی زوری داوه به ناوه دانکرده وی ولات. کوشک و سهرا، خان و کاروانسهر، بازار و دوکان، حمام، مزگه وتی... دروست کرده. یه کي له شوینه واره گرنه گه کانی مزگه وتی ((دار الاحسان)) ه که له هه مان کات دا ناوه ندیکی گرنه گه خوینده واری بوه. هه روه ها کتیبخانه یه کی ناوه دانی هه بوه کتیبی ناوازه ده گمندی وه کو شه رفنامه ی تی دا بوه، که دانه یه کیانی به دیاری داوه به ریج.

نه مانوللا خان چن دین ژنی هیئانه وه چن دین منالی نیرینه ی لیان بوه. له وانه محمد حسن خان، خه سه ره خان، محمد صادق خان، عه بیاسقولی خان، حوسه ینقولی خان، نه بولفه تح خان... جیاوازی پایه ی کومه لایه تی بنه مال هه کانی دایکی نهم کورانه کاری له پاشه پوژیان کرده و، ناکوکی له نیوان دا دروست کردن.

له ناو کوره کانی دا هه ندیکیان شاعیر بون له وانه:

حوسه ینقولی خان که شاعیریکی به توانا بوه، به نازناوی ((حاری)) زور شیعی به فارسی داناوه. حاری له باوکه وه له ناو نهم بنه مال هه یه دا پی گه یشتوه. دایکیشی: خورده خانم، کچی محمد ناغای قادری و، خوشکی نه بولخه سه ن به گی باوکی مه ستوره بوه. بهم پییه له گه ل مه ستوره خالوزاو پورزا بون. هه روه ها خه سه ره خان، که دواپی بو به والی و دواتر بو به هاوسه ری مه ستوره، نه ویش شیعه ردوست و، هه ندی جار خویشی شیعی داناوه.

ژنهینانی حوسه ینقولی خان

سالی ۱۲۳۶ ئیلی جاف زیانیان کردبو، خدئگی مەریوان سکاڤیان برده بەر ئەمانوللاخان. ئەویش ئەم هەلەیی بەدەرفەت زانی لەشکری کۆکردەوه چوێ سەریان، لەنزیك مەریوان گەمارۆی دان. هەندیککی لی کوشتنو هەندیککی لی گرتن، نزیکی دو کرور ران و رەوی بەتالان بردن. لەهیچ سەردەمیکی پێشتەدا زیانی وا زۆر لەجاف نەکەوتە. (تخفە: ۱۹۳) لەسەرانی جاف وەلەد بەگ و کورەکانی: رۆستەم بەگ و حەبیب بەگ، لەناو گیراوەکاندا بون. وەلەد بەگ لەزینەدا مایەو تا وەك (مستورە: ۱۹۱) ئەلی: ((بەر نەوازشتی والی کەوت و لی خوش بوو، یەکی لەکیژە بەتابرەوێکانی، کە بەراستی لەناسمانی داوینپاک و جوانی دا مانگی تابان بو، دا بە حوسه ینقولی خان و سەری پی بلیند کرد...)).

ژنهینانی خەسەرەو خان

فەتەحەلی شا نزیکی هەزار ژنی هەبوو. یەکی لەو ژنانە، سەروناز خانم، بەدیاری بەخشی بەئەمانوللاخان. فەتەحەلی شا لەژیانی خۆیدا لەو ژنانە نزیکی هەزارو پینچ سەد کور و کچ و نەوێ هەبوو. ئەمانوللاخان، یەکی لەکچەکانی فەتەحەلی شا، حوسنی جیهان خانم، بۆ خەسەرەو خانم کورپی هێنا. خەرچی ئەم ژنهینانە، بەقسە (مستورە: ۱۹۱) ۱۰۰ هەزار تەن و، بەقسە (بابانی: ۷۱) ۲۰۰ هەزار تەن و، بەقسە (تخفە: ۱۹۴) ۲۲۴ هەزار تەن و سەردەمی تی چوێ. لەسەر ئەمە محەمەد حەسەن خان لەباوکی زیزو هەلگەرایەو، چونکە ئەمەمی بەنیشانە ئەوێ لێک دایەو کەباوکی خوسەرەو نامادە ئەکا بۆ جێنشینی خۆی، لەکاتی ئەم خۆی بەشایانی بوکی تایەن و جێنشینی داتەنا. لەشەریکی خۆیناری کە ۴۴۰ کەسی تی دا کۆژاو ۱۱۰ کەس، کە بەدیل گیرابون، ئەوانیش بەفەرمانی ئەمانوللاخان کۆژان، محەمەد حەسەن خان کۆژا. دیلەکانی بەباوک و براکانیان کوشت (۱۲۳۷). (حدیقه: ۱۷۷) ئەم زەماوەندەیی خوسەرەو خان رەنگە گرانترین شای میژوی کوردەواری بی لەروی تیچونی خۆینی زۆرو پارەیی زۆرەو!

ئەمانوللاخان سالی ۱۲۴۰ مرد. بەر لەمەردنی بەچەند سالی توشی نەخۆشینی ئەقڵیی بوو. هۆی ئەمە ئەگێرەوێ بۆ کۆژانی کورەکی.

خه سروه خانی ناکام

خوسروه خان له جینگه باوکی له تهمدنی ۱۹ سالی دا بو به والی نه دره لآن دیاره زاوایدی له گه ل شا له مه دا دوری هه بو. خه سروه خان به پیتچه وانه ی باوکیه وه، پیسویکی بهرچاوتیرو ده سبلاو به وه. میژونوسه کانی نه دره لآن هه لویستیکی جوامیرانه ی لی نه گیرنه وه:

سالی ۱۲۴۳ قاتوقری و گرانی ولاتی داگرت. خه لکی له برساندا نه مردن. خه سروه خان نزیکه ی ۵۰ هزار ته غار گهنم و دانه ویله، که له عه ماره کانی دا بو، به سهر خه لک دا دابه شی کرد، ((سهنه د)) ی لی وهرگرتن که دوای به سهرچونی گرانیه که نرخه که ی بژیژن. خه لک له برسیستی رزگاریان بو. پاش ماوه یه ک بوژانه وه. میرزا فدره جو للا خانی وه زیر سه نه ده کانی هیئا بو خه سروه خان تا فرمانی وهرگرتنه وه ی نرخه کانیاں بدا. نرخه ی تهم سه نه دانه بایی زیاتر له ۱۵۰ هزار تهن بو. خه سروه خان هه مو سه نه ده کانی نایه نار تاگرو سوتاندنی. (حقیقه: ۱۷۸-۱۷۹).

وه زیر لومدی والی کرد چونکه مال و دارایی به خورایی به فیژ نه دا. به لأم خه سروه خان وتی: ((...ئینسافتان بی! ۷۰۰ ساله نه هالی تهم مهمله که ته به گیان و مال خرمه تی تهم بنه ماله یه نه که نو، گیان و مالی خویان وه ققی ره زای تهم بنه ماله یه کرده و، شار دراوه نیه که مو لک و دوله ت و ئیعتبار و مه کنه تی بنه ماله ی ئیمه له قازانچ و سودی تهم ره عیبیه ته حد قگوزارانه وه یه. هه مو کات ئیمه له وانمان وهرگرتوه نان و خواردنی نه وانمان خواردوه و، مو لک و دوله تی نه وانمان به ههر جوری بی برده و، ئیستاش که به ته قدیری خوابی، نه هالی تهم مهمله که ته یه ک سال توشی به لای قاتوقری و گرانی بون و، بون به میوانی سفرو خوانی ئیمه. به کام ئینساف و مروه ت جائیزه مه ئمورانی توندگر بنیترم و نرخه نان و خواردنیان لی داوا به کم.)) (تحفه: ۲۰۲-۲۰۳).

له گه ل تهم ده سبلاویه دا، له پاره سندن و، تالان کردن و، توندوتیژی سزادان دا، چه پی له باوکی گه راوه ته وه. ته نانه ت له گه ل باوک براکانیشی دا به وپه ری دلره قیه وه جو لاوه ته وه:

عه باسقولیخانی زیر برای، له پله وپایه ی سهرده می باوکی روت کرده وه و، خوی و دایکی تالان کرد و ههرچی سامان و داراییان هه بو، هه موی لی زهوت کردن. (مستوره: ۱۹۹)

((حوسه ینقولى خانى برأى، كه له سهرده مى باوكى دا فهرمانپره وایى
نیسفه نذآبادى پى سپێردرابو، سهره رآى هه مو ملكه چى و گوێزآیه ئییه كى، دواى
ماوه سالتك، دهستى له كار كیشایه وه لای بردو فهرمانپره وایى ناوچه كه ی
به باباخانى مه راغه یى سپارد. حوسه ینقولى خانى بى چاره یش هیچی بۆ
نه مایه وه، هه ر نه و نه دى بۆ لوا، هه رچى سهر وه ت و سامانیكى نه ختی نه دى هه بو
پینچایه وه به قورئانیكه وه، به هه له داوان چو بۆ خزمه ت خوسره و خان، رآى
كه یاندی: نه وى هه یه تی و نیه تی، هه ر نه مه یه و به س، ئیتر هه ئى گره و له كوێم
به و و رێسى مالم مه خه ژێر بیورى سهرپه وه.)) (مستوره: ۱۹۹).

مه مده صادق خان، زېبراكه ی تری، دو جار تالان كردو هه رچى هه بو ئى
سه ند، ته نه نه ت كاره كه ره كانى چیشته خانه كه یشى به تالان بردو به نوكه ره كانى خۆى
به خشى (تخفه: ۲۰۳).

نوسه رى (لب: ۱۸۱) یش نه ئى: ((نه گه رچى جودو عه تآى زۆرى هه بو به لام
نوسه رى ئه م كتیبه ی له و په رى زبڵله ت و برسیتى دا به جى هیتلا)).
خوسره و خان ته نیا ۱۰ سال حوكمرانى كردو به ۲۹ سالتى مر د (۱۲۵۰)،
له به ر نه وه پى ئه ئین: خانى ناكام، واته جوانه مه رگ. له حوسنى جیهان ۳ كو پ:
ره زاقولى، نه مانوێلا ناسراو به غولا مشا، خان نه جمه د خان، و ۳ كچی هه بو. كو په
گه و ره كه ی ۱۰ سال بو، به لام له جیگه ی باوكى كراوه به والى كورده ستان. دياره له م
دانانه شدا داىكى ده وری كاریگه رى هه بو.

-۵-

ره زاقولى خان

حوسنى جیهان بۆ نه وى ئه م به نه ماله یه زیاتر به سه ستیته وه به ده ربارى قاجاره وه،
توبا (طوبى) خانى كچی عه بباس میزاو، خوشكى مه مده شای بۆ ره زاقولى
كو پى هیتا. ره زاقولى كه گه و ره بوو كاروبارى گرته ده س، نیوانى له گه ل داىكى
خۆش نه بو، هه و ره ها له گه ل براكانى و مامه كانى.

-۶-

مه عه ره كه ی ده شتى مه رپوان (۱۲۵۷)

سالتى (سهره تآى ۱۲۵۷ك / ۱۸۴۱ز) مه جمود پاشای بابان سلیمانى به جى
هیشته و، په نای بۆ ره زاقولى خان برد. پاش نه وى سه ردانى ده ربارى قاجاریان كرد
گه رانه وه بۆ نه رده لانو، بۆ نه وى مه جمود پاشا بیاته وه سه ر موێلكى بابان،
له شكرى ساز دا هیزه كه یان كرد به دو به شه وه: به شیکیان به سه ر كرا یه تی
نه مانوێلا به گى وه كیل له گه ل مه جمود پاشا نارد بۆ سه ر سلیمانى. به شه كه ی

تریان له گهډ والی له مەریوان بارگەیان خست. مەحمود پاشا و له شکره کەمی هینا بوی بەبێ شەر گەیشته نزیک سلیمانی (تحفه: ۲۱۸-۲۲۴، حدیقه: ۱۸۱-۱۸۳). ئەم له شکرکێشیدە والی ئەردەلان بۆ گێراندنەوێ مەحمود پاشا بۆ سلیمانی، پێچهوانە ی ماددە یە کەمی پەیماننامە ی ئەرزروم بو، کە لەسالی ۱۲۳۸ (۲۸ ی تەموزی ۱۸۲۳ ز) دا لە نیتوان ئێران و عوسمانی دا بەسترا بو.

ئەگەرچی مەحمود پاشا له گهډ ئەو هێزە ی بۆ پشتیوانی له گهډی هات بو، بێ شەر و بەرهنگاری، گەیشته بونە سلیمانی. بەلام عەبدوللا پاشای بابان، لەناکاو هەڵی کوتایە سەر بارگە و بارەگای والی لەدەشتی مەریوان. هێزە کەمی والی تەفروتونا کردو، ژمارە یەکی زۆر لە پیاو و ناسراو کانی ئەردەلان کوژران. بەبێستنی ئەم هەواڵە مەحمود پاشا و ئەو هێزە ی له گهډی بو، وریان بەردا سلیمانیان بەجێ هێشت و گەرانەو سە.

تییینی: بۆ درێژە ی ئەم شەرە پروانە: (مستورە: ۲۱۰-۲۱۵)، (حدیقه: ۱۸۱-۱۸۲)، (تحفه: ۲۱۸-۲۲۱).

-۷-

رەزا قولیخان دوا ی تێکشکانی له مەریوان، پیاو ماقولێکی خۆی بەناوی میرزا عەبدولمەجیدەو ئەنێژی و بۆ تاران، بۆ ئەوێ روداوێ کە بۆ کاربەدەستانی دەرباری قاجار رون بکاتەو. میرزا عەبدولمەجید ئەوێ میرزا شوکروللا و نامۆزای میرزا هیدایەتوللا ی وەزیر، فەرمانرەوای جوانرۆ عێلی جاف بو. (لەسەرگراوی و سەرپاستی و زیرەکی و ژیری دا ئیفلاتونی دوهم بو...) بەلام دەسبەجێ مەجید ئەگرن و ئەیکوژن. (مستورە: ۲۱۵)، (حدیقه: ۱۸۳)، (تحفه: ۲۲۳)

خوسەینقولی خان بەم بۆنە یەو شیعریکی ۱۸ بەیتی بەسۆزی لەشیوەنی دا داناو. لەدوا بەیتی دا ئەڵی:

سال این سوک نمایان وقت این نقش شگرف

زد رقم حاوی شهید دوست شد عبدالحمید (۱۲۵۷)

لەسەر شەری مەریوان رەزاقولی لەوالیەتی خرا. لەجینگە ی ئەو، وەزیرە کەمی، کە ئەمان تاوانباریان ئەکرد بەخیانەت، دانرا کاروباری ئەردەلان بەرپۆه ببا. خوسەینقولی خان، مامی رەزاقولی خان، ئەگەرچی لەناکۆکی ناو بنەمالە کەیان دا دژی ئەم لایەنی ئەمانوللا خانی گرتو، بەلام ئەتێکشکانی ئەردەلان زۆر

ناوه‌ده‌ت و، بۆ کوژراوه‌کانی دلتەنگ بوو. لەسەر ئەو رووداوانە چەند قەسیدەی بەفارسی داناو. لەسەرەتای شیعریکی ۲۶ بەیتی دا ئەلی:

نطع بازی قضا در تخته‌ی کیهان کشاد

مهره‌ی بدنایم اندر طاس کردستان فتاد

لەر تێکشکانەدا میژوو نووسەکانی ئەردەلان تاوانی خیانت ئەدەنە پال میرزا هیدایەت‌وللا، گواوە پلانیکی خراپی بۆ شەرە که داناو بۆ ئەوی لەشکری ئەردەلان بشکێت، لەهەمان کاتدا هەوائی بۆ عەبدوللا پاشاش ناردووە هێرش بکاتە سەر بارەگای رەزاقولی خان. (مستورە: ۲۱۳)، (حەدیقە ۱۸۱)، (تخفە: ۲۲۰) حوسەینقولی خانیش هەمان تاوان ئاراستەیی هیدایەت ئەکا، هەر لەو دەورووبەردا شیعریکی ۵۰ بەیتی لەسەر شەرە کهو لەسەر حکومەتە کەمی میرزا هیدایەت داناو، سەرەتاکەیی بەمە دەس پێ ئەکا:

زنسل اردلان اصل سنندج تا که بنیاد شد

ب طومار ممالک اردلان آباد عنوان شد

حوسەینقولی سیاسییەکی رۆشنبیر و شاعیریکی بەتوانا بوو. بەشیکی گەرمی شیعەرەکانی لەحەدیقەیی ئەمانووللاهی دا کوژراوەتەر و چاپ کراوە. هەروەها نامیلکەییەکی ئەدەبیی درێژی تێکەڵاو لەپەخشانی و شیعەر کە بەبۆنەیی جوانە مەرگ بونی کوژیکی خاڵۆزایەو دەای ناو.

-۸-

دو گێڕانەوێ جیاواز

گێڕانەوێ کەمی عەبدوللا پاشا، کە لەنامەییە کدا بۆ کاربەدەستانی عوسمانی نویسو، لەهەندێ شوێن دا لە گەڵ گێڕانەوێ کانی میژونوسەکانی ئەردەلان دا یەک ناگریتەر.

عەبدوللا پاشا بەپێچەوانەیی گێڕانەوێ میژونوسەکانی ئەردەلانەر، وا ئیدیەا ئەکا کە شەرە که لەنزیک ئۆردوگاکی ئەمان لەقەزجە لەناو ئەرزێ عوسمانی دا، واتە لەقەڵەمەرەوی بابان دا قەوماو، ئەک لەناو خاکی ئێران دا. بەلام هەمو سەرچاوەکان وا ئەگێرنەر کە شەرە که لەمەریوان بوو. تەنانت سالم لەو شیعەرەدا کە بەبۆنەیی هەوائی گەڕانەوێ عەبدوللا پاشاو وتویتی، ئەلی: ((رم وەشیئ مەرە کەمی دەشتی مەریوان هاتەر)) ئەو کاتە مەریوان بەشی بوو لەقەڵەمەرەوی ئەردەلان، واتە ئەرزێ ئێران بوو.

عەبدوللا پاشا لەنامە کەیی ئەلی ئەوان پەلاماری ئیمەیان دا چونکە وایان زانی ئیمە ژمارەمان کەمە، کەچی هەمو سەرچاوەکان وا راتەگەینەن، کە

لهشکری والی له دهشتی مەریوان هەلێ داوه، عەبدوللە پاشا لەناکاو هەلێ کوتاوه ته سهريان. عەبدوللە پاشا زۆر لەسەر تیشکانی والی و، ئەو زەرەرە گیانییە لەهێزە کە ی گەورە پیاوانی ئەردەلان و، ناو نابانگی والی کەوتو، نەداوه، بەلکو باسی ئەو زەرەرە زۆرە ئەکا کە لەسلیمانی و شارەزور کەوتو.

مێژونوسەکانی ئەردەلان هۆی ئەم تیشکانە ئەدەنە پال خیانەتی میرزا هیدایەتوللای وەزیر والی. وا ئەگێرنەو کاتێ والی لەتاران بوە لەکۆپێکی تاییەتی خۆی دا هەرەشە کوشتنی لەمیرزا هیدایەتوللاو میرزا جەعفەری کوری کردبو. میرزا هیدایەتوللا ترسی ئەوێ ئەبێ کە ئەگەر والی بەسەرکەوتویی لەسەفەرە کە ی بگەرێتەو ئەم لەناو بیات، لەبەر ئەوە گوايە: ئەم تەگبێکی خراپی بۆ دابەشکردنی هێزەکانی والی کردو، ئەم بەنهیتی پێوەندی لەگەڵ عەبدوللە پاشادا هەبو. لەههجوولێ لەشکرەکیان ناگاداری کردو.

رەنگە ئەمە بیانو بێ بۆ ئەو شکستە قورسە بەسەر والی دا هاتو، یان توهمە یەك بێ بۆ شکاندنێ کەسایەتی میرزا هیدایەت. میرزا هیدایەت لەبەنەمالە ئەردەلان نەبو، بەلام لەجێگە ئەوان کراو بەحاکمی ئەردەلان. ئەگەر وەکو ئەوان ئەلێن خائین بوبو، هاوکاری ژێر بەژێری لەگەڵ پاشای بابان کردبێ بۆ شکاندنێ لەشکری ئەردەلان، شای ئێران چۆن دواي ئەم کارەساتە راستەوخۆ لەجێگە رەزاقولی ئەمی بەحاکمی ئەردەلان دانهنا.

-۹-

کۆچی حوسەینقولی خان بۆ سلیمانی و مردنی

سەرەمی کورانی خانی ناکام نا نارام پیر لەپیلانگێران و شەرو شوپ بو. رەزاقولی خان لەسالانی (۱۲۵۰-۱۲۵۷) بەناو والی ئەردەلان بو، بەلام کاربەدەستی راستەقینە والیە (حوسنی جیهان خانی دایکی) بو. رەزاقولی بەهۆی تیشکشانە مەریوانەو لێخرا، ئەو براکانی برانە تاران دەس بەسەر دانران. کاروباری ئەردەلان بەمیرزا هیدایەت سپێردرا (۱۲۵۷-۱۲۵۸). جاری دوام سەرلەنوی رەزاقولی خان دانرایو بەوالی (۱۲۶۰-۱۲۶۱) بۆ ئەوێ بتوانی کاروبارەکانی بێکێشەو گێوگرفت بەرپۆه بیا، ئەمانوللا خانی براری، مامەکانی: حوسەینقولی خان، عەبباسقولی خان، لەگەڵ میرزا هیدایەت بۆ ئەسفەند ئاباد دور خزانەو (مستورە: ۲۱۷).

ئەم گوریستینە نیوان ئەم دوو باریە لەسەر دەسلالت هەمو خەلکی ولاتی تیوہ گلابو. زۆری نەخایاند رەزاقولی خان لابرارو، ئەمانوللا خان (۱۲۶۱) لەجێگە دانرا. لەسەرەمی ئەم دا دارودەستە رەزاقولی خان بۆ ئەسفەند ئاباد

دور خزانده. هه‌ندی له‌گه‌وره پیاوه‌کانی ئه‌رده‌لان رویان کرده بابان و هه‌ورامان. ته‌مانوللا خان پیشکاره‌که‌ی ره‌زاقولی خانی برای له‌زیندان دا کوشت (فخر الکتاب: ۲۲۸).

بۆجاری سییه‌م دیسان ره‌زاقولی خان کاروباری گرتوه ده‌س (۱۲۶۱-۱۲۶۳). به‌توندی تۆله‌ی له‌وانه کرده‌وه ده‌ستیان له‌کوشتنی پیشکاره‌که‌ی دا هه‌بو. دانی یه‌کیکیانی ده‌ره‌یناو به‌چه‌کوش دایان کوتا به‌که‌له‌ی سه‌ری‌داو، ۳ په‌نجه‌ی نویسنی ((مونشی باشی)) بری. (فخر الکتاب: ۲۳۰).

زه‌بروزه‌نگی درندان‌ه‌ی هه‌ردو برا زۆر که‌سی ئاواره‌ کرده، یه‌کیکیان حوسه‌ینقولی خان بوه. لهم باره‌یده‌وه (مستوره: ۲۲۹) نویسیوتی: ((حوسه‌ینقولی خان که به‌فهرمانی نه‌واب ته‌مانوللا خان پاراستنی که‌وشه‌نو بومی ره‌وانسه‌ری پی‌ سپێدرابو، به‌ده‌ست خه‌لکی نه‌و ناوچه‌یه‌ تالان کراو ده‌ستدرژییه‌کی زۆری لی کرا... نه‌ویش به‌ناچار له‌گه‌ل دوسی که‌سینک دا گیانی خۆی به‌هزار شه‌ره‌شه‌ق رزگار کردو سا به‌هر جۆری بو، له‌پیی ته‌فشاره‌وه خۆی گه‌یانده سوله‌یانی و خزایه پال عه‌بدووللا پاشای بابانه‌وه)).

حوسه‌ینقولی خان ژیانیکی نانارامی به‌سه‌ر برده‌وه، به‌تایبه‌تی دوا‌ی مردنی باوکی. هه‌ر له‌ماوه‌ی ژیا‌نی ته‌م دا ۳ جار رشانه‌وه‌و تاعون له‌ناوچه‌که‌دا دا‌که‌وتوه (سالانی، ۱۲۴۶، ۱۲۵۰)، به‌کۆمه‌ل خه‌لکی کوشتوه. چه‌ند جارێ به‌شداری شه‌ر بووه، چه‌ند جارێ تالان کراوه‌و، توشی ((ده‌ستکورتی و ته‌نگانه‌ی بژێو به‌رتیه‌چون)) بوه. له‌نیوان سنه، ئیسفه‌ندئاباو جوانپۆو ره‌وانسه‌ردا جیگۆرکی‌ی کرده‌وه، تا سه‌ره‌نجام له‌سلیمانی له‌پۆژی ۱۴‌ی مانگی زیلحیجه‌ی ۱۲۶۳ ک (۱۲۶۳/۱۱/۱۸۴۶ز) دا به‌وه‌بایه‌کی کوشنده، که‌ره‌نگه‌ کۆلیترابویی، له‌ئاواره‌یی‌دا سه‌ری نایه‌وه. (مستوره: ۲۳۸).

هه‌لومه‌رجی سیاسی سه‌رده‌می ژیا‌نی حوسه‌ینقولی خان نانارامو ئالۆز بوه. خۆیشی چه‌ند جارێ دو‌چاری راوانان و گرتن و دورخستنه‌وه‌و تالان کران هاتوه. به‌شیکی گرنگی شیعه‌ره‌کانی حوسه‌ینقولی ره‌نگدان‌ه‌وی نه‌و نانارامی و ئالۆزان‌ه‌یو، ته‌چیتته‌ خاندی شیعی سیاسییه‌وه. بۆ لی‌کۆلینه‌وه‌ی هه‌لومه‌رجی سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، فه‌ره‌ه‌نگی نه‌و قۆناغه‌ی ژیا‌نی میرایه‌تی ئه‌رده‌لان نرخینکی زۆریان هه‌یه. ته‌هینێ ته‌م شیعه‌راندی له‌فارسیه‌وه بکرتنه‌ کوردی و، به‌لی‌کۆلینه‌وه‌ی میژویه‌وه بلاو بکرتنه‌وه.

وه‌کو شیخی خال له‌فه‌هرستی ده‌سنوسه‌کانی کتیب‌خانه‌که‌ی دا نویسیوتی ته‌بی دیوانه‌که‌ی حوسه‌ینقولی خان که‌وتبیتته کتیب‌خانه‌که‌ی ته‌وانه‌وه. هه‌ولینکی زۆرم دا

بۆ ئەوەی چاوەنکی پێدا بگێڕم و بزانم ناخۆ هیچ شیعریکی بە کوردی ھۆنیوەتەوەر
 هیچ شیعریکی سیاسی تری دانارە کە لە ھەدیقەیی ئەمانۆللاھی دا بئار
 نە کرابێتەوەر، بەلام سەرکەوتو نەبوم. ھیوادارم لە دواڕۆژدا کەسیکی کە ئەم کارە
 ئەنجام بدات.

-۱۰-

ئە نجامەکانی شەری مەریوان

دەشتی مەریوان ناوچە یەکێ ستراتیجیی بوو لە نێوان رۆم و عەجەم و، لە نێوان
 بابان و ئەرەلانی دا. گرتنی مەریوان کللی گرتنی شاری سنو، ناوچە ی ئەرەلانی
 بوو. لەم دەشتەدا چەندین جار شەری خۆیناوی قەوماو.

خوسرو پاشای سەرداری ئۆردوی رۆم لە دەشتی مەریوان زەینەل خانی سوپا
 سالاری قزلباشی شکاند (۱۰۴۰) و ھەتا ھەمەدان پێشپەرەوی کرد.

خان ئەحمەد خان، کە پۆی لە دەرباری سەفەوی وەرگێتێ و ھیزی عوسمانی ھێنا
 بۆ ئەوەی دەس بە سەر ناوچە کەدا بگرتەوەر، لە گەڵ لەشکری سەفەوی لە مەریوان
 لێکیان دا (۱۰۴۶). خان ئەحمەد شکار کشایەوەر بۆ موسڵ و، ھەمان سال لەوێ
 مرد.

میر سلیمانی بەبەر، لەشکری سەفەوی بە سەرکردایەتی عەباسقوڵی خانی
 قاجار ھەر لەم دەشتەدا بەرەنگاری یەک بون و، سلیمان شکا (۱۱۱۱) و، عەباس
 قوڵی قەساخانە یەکێ بۆ کوردەکانی ئەرەلانی دانا.

خانە پاشای بابانی ش ھەر لە مەریوانەوەر کشا بۆ گرتنی ئەرەلانی (۱۱۳۶).
 سەلیم پاشای بابان (۱۱۶۳) کە چو بۆ گرتنی ئەرەلانی لە مەریوان
 ھەسەنەلی خانی شکاندو، ناوچە کە ی داگیر کرد. (ذیل: ۲۸).
 عەمەد پاشای بابان لە دەشتی مەریوان لەشکری خوسرو خانی دوەمی شکاند
 (۱۱۹۱).

ئەوەرەمان پاشای بابان بە یارمەتی ھیزی ئێران، لە ناکاو لەم دەشتەدا ھەلی
 کوتایە سەر لەشکری والی بەغداد و، شکاندی و سلیمان کە ھێمی سەرکردە ی
 لەشکرە کە بە دیل گرت (۱۲۲۱).

ھەر بەو جۆرە چەندین شەری تر.

ئەم شەریش، مەعرە کە ی دەشتی مەریوان (۱۲۵۷)، ئەلقە یەک بوو لە زنجیری
 ئەو شەرانە ی، لەم دەشتەدا، بە درێژایی چەند سەدە لە نێوان ئەم دو میرایەتیەدا،
 سا ئێتر بە یارمەتی لەشکری رۆم و عەجەم یان بەبێ یارمەتی ئەوان، قەوماو.

به‌لام گرنگی نهم شه‌رپان له‌وه‌دایه دوایین شه‌رپو، چونکه دواى نهم شه‌ره به‌ماوه‌یه‌کی کورت، نهم دو نهماره‌ته نیتروخان و، له‌روداوه‌کانی ناوچه‌که‌دا ده‌وریان نه‌ما.

وه‌کو نوسه‌رانی (حدیقه: ۱۸۲) و (تحفه: ۲۲۱) نه‌لین: شه‌ره‌که له‌رژئی ۴ شه‌مه ۱۴ ره‌بیعی یه‌که‌می ۱۲۵۷ دا‌قه‌وماوه. نهم تیش‌کانه، هه‌روه‌کو تیش‌کانی ره‌زاقولی خان و میرایه‌تی نه‌رده‌لان بو، به‌هه‌مان نه‌ندازه بگره زیاتر، تیش‌کانی مه‌حمود پاشا و پاشایه‌تی بابان بو. نهم روداوه زیاتر پالتی به‌هه‌ردو ده‌وله‌ته‌وه نا زوتر هه‌ولتی به‌لادا‌خستنی کی‌شه‌کانی سنورو، دانانی سنورۆ بۆ نهم جو‌ره گیرو‌گرفتانه دابنن. نه‌وه‌بو هه‌ردو ده‌وله‌ت له ۱۶ جیمادی یه‌که‌می ۱۲۶۳/۱ی نیسانی ۱۸۴۷ز په‌یمان‌نامه‌ی ده‌می نه‌رزپۆمیان به‌ست و بنا‌غه‌ی هه‌له‌ه‌شاندنه‌وی میرایه‌تیه کوردیه‌کانیان دانا.

-۱۱-

کۆتایی نه‌ماره‌تی نه‌رده‌لان

به‌بیانو نه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ یه‌کی له‌میره‌کانی قاجار خه‌ریکی پیلان‌گیرانه، مه‌مه‌د شا، ره‌زاقولی خانی لابر دو، خوسره‌و خانی گورجی نارد بۆ گرتنی. خوسره‌و خان، ره‌زاقولی خانی به‌گیرای ناره‌ تاران و خۆی حوکمی نه‌رده‌لانی گرتنه ده‌س (۱۲۶۳-۱۲۶۴). دواى نه‌میش بۆ جاری چواره‌م ره‌زاقولی خان (۱۲۶۴) و، بۆ جاری دوهم دیسان نه‌مانو‌للا خان (۱۲۶۵-۱۲۷۶) بون به‌والی. سه‌ره‌نجام ناسره‌دین شا، فه‌ره‌اد میرزا مو‌عته‌میده‌ل ده‌وله، که‌مامی خۆی و خالۆی کو‌ره‌کانی خوسره‌و خان بو، نارد بۆ سنه‌و، به‌یه‌کجاری کۆتایی به‌داووده‌زگای دیرینه‌ی نه‌ماره‌تی نه‌رده‌لان هیتا.

پاشکۆ

نامدی عبداللہ پاشای بابان، که له ٢٥٨/١٤ می جیمادی دوهمی ١٢٥٨/١٤ می موزی ١٨٤٢ د به بۆنه ی ئەم شەڕه نووسیوتی، له پێگه ی ئەحمەد پاشای برابره ناردویه تی بۆ کاربه ده ستانی عوسمانی. ئەحمەد پاشاش نامه که ی بۆ سه ر عه سه که ری رۆم له نه رزروم ناردوه، ره وتی روداو ه کان به مجۆره نه گێڕێته وه:

((له هاتنی والی سنه و مه حمود پاشا بۆ سه ر سنوری ولایه تی شاره زورو، له ده سترێژیا م ناگادار کړد بون. درێژی باسه که به مجۆره یه:

ره زاقولی خان والی سنه بۆ دانانی مه حمود پاشا له سلیمانی به هێژکی زۆره له سنه وه به پێ کوه ت تا گه یشته سه ر سنوری شاره زورو. له هه مو لایه که وه ناژاو و پشیتی یان نایه وه. له شکری هه وارا مانیان نارد مه حاله کانی گو له نه سه رو هه له بجه یان داگیر کړد. له لایه کی تره وه مه حاله کانی قزلبجه و ته ره تو و ئالانر سیوه یلیان گرتو، پیاوی خۆیان بۆ حوکمرانی له سه ر دانا. له به ر نه وه ی کار به م راده یه گه یشت و پێ بیگانه داخلی مو لکی مه حروسه ی شاهانه بو، غولام ناچار بو له شاری سلیمانییه وه بۆ پاراستنی سنوره کان چومه شاره زورو. حسین ناغای نه نه رونی و حاجی محمه د ناغای میر ناخوری پێشوم نارد له لای والی ناوبراو که ئەم جۆره جولان و ره فتارانه ی به رامبه ر مه مالیکی مه حروسه ی شاهانه ی نه نوێتی، به ته وای پێچه وانه ی مه رجه کان و قانونه کانی نیوان هه ردو ده و له ته. نه گه ر هه ر کاتی لای کاربه ده ستانی ده و له تی خۆیان به هانه یه کیان به ده سه ته وه بێ، پێشانی به دن بۆ نه وه ی ئێمه ش هه و ئی چاره سه ر کړدی به دین، نه گینا ده س له م کارانه هه لبگرنو، ناوچه داگیر کړاوه کان به جی به یلن و بگه پێنه وه. والی ناوبراو قسه ی حسابی قوبول نه کړد، به زۆری له شکره که ی مه غرورو به قسه ی نه وان وایان زانی بو له زۆری له شکره که یان نه ترسم، دو مه نزلێ تره اتنه پێشه وه تا گه یشتنه پێنجوین له وێ خێه تیان هه لدا. له وه بێ ناگابون که من له لیپرسی نه وه ی شه هریارو گله یی داوهر سل نه که م نه له ترسی زۆری نه وان.

من بۆ دورینی هێواش هێواش مه نزلێکم نه کړد به دوان و سینیان تا گه یشتینه لای قزلبجه بۆ نه وه ی دهستی ده سترێژی بۆ سه ر مو لکی پارێزوا ی شاهانه کورت بکه ی نه وه، شوینه گیراوه کان به جی به یلن و بگه پێنه وه. که لکی نه بوو به هیچ جیه که نه گه یشت. نه و رۆژی من گه یشتمه قزلبجه، نه و شه وه والی هه زار که س سوا ری به سه ر کړا یه تی ته مانو للا خان، کو ره زای محمه د ره شید به گ، که له بنه ماله گه و ره کانی کورده ستانه، بۆ دانانی مه حمود پاشا له سلیمانی

ناردبو، ۷ سەد تەڤەنگىچى بەسەر كىردايدەتى قوباد بەگى فەراشباشى لەڤىگەى شاخەو نارد بۆ دەربەند، كە لەپشتى ئۆردوى مەنەو بو بۆ ئەو ەى رىگە لەمەن بگرن. چونكە ئەو رىگەى ەاتوچۆى ئىمە بو، ئىمەشيان بەتاقىمىكى كەم ئەزانى. خۆيشى لەگەل پىنچ شەش ەزار سوارەو تابورىك نىزام ەاتە سەر ئۆردو ەى مەن.. شەر بەناچارى ئىنخەى گرتەم. پشت بەخوا كەوتىنە بەرەنگارى. لەنزيك ئۆردو ەى ئىمەو ەردولا لەيەكيان دا. پاش نىو سەعات سى چارەك بەپىى نايەتى: ((كَم مِنْ فُتَّةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فُتَّةَ كَثِيرَةٍ بِإِذْنِ اللَّهِ)) سەرەراى كەمىي ئىمەو زۆرى ئەوان تواناى بەرەلستىيان نەماو مەيدانىان بەجى ەشتو شكان. نزيكەى نىو سەعات دوايان كەوتىن و گەراينەو. ئەگەرچى مەيدانى شەرەكە ئەرزى عىراق بو، بەلام لەنىو سەعات زىاتر دوايان نەكەوتىن نەو ەو لەسنور تى پەرىن، لەپىش شەرەكەشدا ەمو ەسكەرەكانمان تى گەياند بو كە بەهېچ جۆرى لەسنور تى نەپەرن.

ئەو شەرە لەشوتى شەرەكەدا ماينەو، بەيانى زو بۆ سەندەو سلىمانى لەدەس ئەمانوللا خان و مەحمود پاشا رومان كىردە سلىمانى. قوباد بەگ كەسەر رىگەى لەئىمە گرت بو، بەبىستنى شكانى والى ەلاتو، مەحمود پاشاو ئەمانوللا خانىش كەچوبنە سەر سلىمانى، بەبىستنى گەرانەو مەن و ەوالى تىشكانى والى، شارو ئارايىەكانى نزيكيان تالان كىردبو. چەند كەسكىشىان بەنارەوا كوشتو. كەلپەلى تالانكرايان بەولاخى ئاغايان و نۆكەرەكانيان و قەتارچىيەكان گواستۆتەو. بۆ سەندەو ەى ئەم تالانىيە دوايان نەكەوتىن چونكە ئەبو بچىنە ناو سنورى ئەوانەو. ئەو ەش بى فەرمان و رىستى ئاصەفانە نە ئەكرا. دەستمان لە ەمو ئەو كەلپەل و ئىسترو ماين و رەو ەگەلەيە ەلگرت. ناوچەكانى شارەزور كەداگىريان كىردبو ەمويان تالان كىردو. چەند ژن و پياويان كوشتو. سى سەد خىزانيان بۆ لای بانە راگواستو.

مەن كە گەيشتمەو سلىمانى مەملەكەت ويران و تالان كىرابو. زەرەر و زيانى كەئەم جارە بە ەوى رەزاقولى خانى والى سەنەو بەسلىمانى و ناوچەكانى شارەزور گەيشتو، لەحساب نايەت)) (نصیری: ۱۸۴/۲-۱۸۶).

سه‌رچاوه‌کانی به‌شی جه‌وته‌م

*نه‌نوه‌ری سوئلتانی: ((ده‌سنوسی کوردی (وفارسی سه‌بارت به‌کورد) له‌کتیبخانه‌کانی به‌ریتانیا))، کتییی نه‌رزان، (سوید ۱۹۹۷).

*ئیبراهیم نه‌رده‌لانی، محمده: ((میژوی نه‌رده‌لان، ذیلی شه‌ره‌فنامه‌ی به‌تلیسی))، سه‌ره‌تا نویسن و ساغ‌کردنه‌وه‌ی: نه‌س‌رین برنا. وه‌رگیترانی: نه‌نوه‌ری سوئلتانی، (سوید ۱۹۹۷).

*بابانی، عبدالله‌قادر ابن رستم: ((تاریخ و جغرافیای کردستان، موسوم به: سیر الاکراد))، به‌اهتمام ((محمد رثوف توکلی))، (تهران ۱۳۶۶ ه.ش).

*خسرو بن محمد بن منوچهر اردلان: ((لب التواریخ))، وینه‌ی ده‌سخه‌ت و وه‌رگیترانی روسی، مؤسکو ۱۹۸۴.

*رونق، میرزا عبدالله سنندجی: ((تذکره حدیقه‌ی امان اللهی))، به‌تصحیح و تحشیه د.ع. خیامپور، موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، (تبریز ۱۳۴۴ شمسی).

*فخر الکتاب، میرزا شکرالله سنندجی: ((تحفه‌ی ناصری در تاریخ و جغرافیای کردستان))، به‌اهتمام (دکتر حشمت الله طیبی)، انتشارات امیر کبیر، (تهران ۱۳۶۶ ه.ش).

*گلستانه، ابو الحسن بن محمد امین: ((مجل التواریخ))، بسعی و اهتمام مدرس رضوی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، (تهران ۲۵۳۶ شاهنشاهی).

*مستوره، ماه شرف خانم: ((تاریخ اردلان))، به‌اهتمام ((ناصر ازادپور))، (سنندج ۱۳۴۳ ه.ش).

*مه‌ستوره‌ی کوردستانی: ((میژوی نه‌رده‌لان))، وه‌رگیترانی بو کوردی: د. حسن جافو شکور مصطفی، ده‌زگای رۆشنییری و بلاو‌کردنه‌وه‌ی کوردی، (به‌غداد ۱۹۸۹).

*مه‌دوی، عبدالرضا هوشنگ: ((تاریخ روابط ایران از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ دوم جهانی))، انتشارات امیر کبیر (تهران ۱۳۶۴ ه.ش).

*وقائع نگار کردستانی، علی اکبر: ((حدیقه‌ی ناصری در جغرافیا و تاریخ کردستان))، به‌اهتمام ((محمد رثوف توکلی))، (تهران ۱۳۶۴ ه.ش).

*هدایت، رضاقلی خان: ((فهرس التواریخ))، به‌تصحیح و تحشیه: دکتر عبدالحسین نوائی و میر هاشم محدث، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، (تهران ۱۳۷۳).

پیرستی ناوہ کان

947, 480, 183, 100, 200

059, 057, 056, 050, 070

تازه ریاچانی، تیران ۴۲۷

١٦١ نازەریایمانی غەریبی

ناسخہ۔ ۱۸۶، ۱۹۵، ۱۹۷، ۱۹۸،

.203. 201. 230. 249. 199. 23.

202, 200, 266, 270, 272, 280, 2

9A, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

У. ۳۲۴, ۳۲۵, ۳۲۷, ۳۲۹, ۳۳۰, ۳۳۳.

. ٤١٢ ٣٤١, ٣٤٥, ٣٥٠, ٣٦٧, ٣٧٢

, ٤١٧, ٤١٦, ٤١٥, ٤١٤, ٤١٣

EVZ, EVI, EOY, EOG, EIA

تاسیما ۵، ۴۶، ۴۹، ۱۷۷، ۲۴۲.

۲۳۶, ۲۳۵, ۲۷۱, ۲۵۹, ۲۵۸

ناسای یحیو ۱۰، ۱۴، ۲۵۹

تاسیسات ژورو

ناشوری ۱۹۶، ۳۱۱، ۳۱۴

ناغجه قه لعد ۵۲۰

تاقا محمد خانہ قاجار ۴۲، ۵۸۵،

091,090,0AA

ثاق قنبل ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۸،

19.71.74.V.71.314.310

تاك داخ ۲۶۱

- 1 -

تاریخ ۱۸۶، ۲۲۴

ثاخيقة ٣٨

ثادینہ ۳۹۵

٤٥ ، ٢٦ ، ١٩ ، ١١ (روبار) ٢٨

نارال (گوم) ۱۰

تأريخ مس ۱۳

تاروق شاہقوی ۵۱۳

نازور، نازوری، ۳، ۱۹، ۱۴، ۲۲، ۲۵،

٣٤ ، ٥٣ ، ٥٨ ، ٢٠٤ ، ٢٣٤

, ٤٤١, ٤١٧, ٤١٤, ٢٣٥, ٢٦٣, ٢٧٢

६६५

تازه ریاچان ۱۲، ۱۰، ۲۰، ۱۶، ۲۲،

01, 29, 28, 23, 22, 27, 20

٥٣ ، ٧٤ ، ٧٧ ، ٨٠ ، ٨١ ، ١٢٧

.100 .140 .143 .142 .131

. 203, 193, 179, 175, 10A

٢٣٠، ٢٣٤ ، ٢٢٨ ، ٢١٨ ، ٢٠٩

ΥΕΨ, ΥΕΞ, ΥΕΘ, ΥΟΛ, ΨΙΨ, ΨΕΥ, Ψ

409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1044, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1061, 1062, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067, 1068, 1069, 1070, 1071, 1072, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137, 1138, 1139, 1140, 1141, 1142, 1143, 1144, 1145, 1146, 1147, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159, 1160, 1161, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1174, 1175, 1176, 1177, 1178, 1179, 1180, 1181, 1182, 1183, 1184, 1185, 1186, 1187, 1188, 1189,

, ٤٣٤, ٤٢٩, ٤٢٨, ٤٢٢, ٤١٥

, ٤٧٢, ٤٥٦, ٤٤٨, ٤٤٦, ٤٤٤

ناکویان ۱۴۰

ناگری داغ (شورش) ۴۰۷

نالاداخ ۲۶۱

نالاشگر ۲۲۳، ۲۷۰

نالان ۱۱۲، ۵۰۷، ۶۰۶

نالباغ ۵۱

نالبلاخ ۴۴۳

نالتا ۸، ۹

نالتون کۆیری ۱۱۲

ناموك ۲۳

نامیّدی ۱۱۳، ۱۴۴، ۱۴۰، ۱۴۷،

۳۱۶، ۲۶۰، ۲۴۶، ۱۴۹، ۵۲۵، ۵۳۸

نايدر ۴۷۷

نايرملو ۱۴

نوجاغ ۴۶۷

نۆردو ۶۹، ۷۰

نورفا ۱۹۶، ۲۴۸، ۳۱۲، ۵۶۱

نۆرملو ۶۵، ۶۶

نوریاد ۱۱۰

نۆزال ۸، ۹

نۆزیسهگ ۱۶، ۱۷، ۲۱، ۲۲، ۲۳،

۳۳، ۶۴

نۆزدهمیربهگ ۵۵۲

نوزون حهسەن ۱۴، ۱۵

نوزن نوین (نوزن نوین) ۳۲۱، ۳۴۶

نوستر ئاباد ۲۰۳

نۆغز بهگ ۱۴۰

نوغوز ۱۰، ۱۲، ۱۳

نوغللری، زولقەدر ۱۱

نوغللری، منتشا ۱۱

نولامە سولتانی تەكەلو ۲۲

نوهانجیان ۲۸۹

نویماق ۱۱۰

نەبو نەلھيجای هازيەنى ۱۲

نەبو حەنيفة ۱۷

نەبولخەسەن بەگ کۆری محمدە ناغا

۴۸۹، ۵۹۶

نەبولخەسەن پورزەند، سەرھەنگ

۴۴۵، ۴۴۷

نەبولفەتخ خان کۆری کەرىم خانى

زەند ۵۸۵، ۵۹۶

نەبو عويىتەدى جەراح ۵۱۷

نەتايىكى ۱۴

نەتايىگ ۳۹۴، ۳۹۶

نەحسا ۳۳۵

نەحمەد ئاقاي موقەددەم (خان) ۴۱،

۴۲، ۴۴، ۴۵، ۱۲۲، ۱۲۱، ۱۱۹،

نەحمەد ئەمىر نەحمەدى ۴۳۹

نەحمەد ناغا (برای سىمکۆ) ۴۵۸، ۴۶۷

نەحمەد پاشا والى بەغدا ۵۴۹

نەحمەد پاشای بابان ۵۸۴، ۶۰۶

نەحمەد تەقى ۴۵۳، ۴۵۹، ۴۶۹،

۴۷۱، ۴۷۲

نەحمەد خانى ئەبدالى ۵۶۵

نەحمەد خانى موقەددەم مەراغەيى

۱۱۸

نەحمەد سورەييا بەدرخان ۲۹۲

نەحمەد سوسە ۳۱۲

نعمد عبوق پاشا ۲۹۱

نعمد فایه ۲۸۲، ۴۵۱

نعمد کسروی تدبیری ۵۸، ۱۶۷

نعمد کلای ناغای مدنگوی ۴۴۲

نعمد میرزا ۴۹

نعمد دی خانی ۳۹، ۱۸۲، ۱۸۹

نعمد خلای ۱۳، ۲۳

نعمد خاجی ۶۴

نعمد الیا ۲۷۲

نعمد مانی (تیره) ۴۱۱

نعمد میرال کارلثوب ۲۸۵

نعمد میرال ویبی ۲۸۶

نعمد میرال هومان ۲۴۲

نعمد مؤنس ۴۶۹

نعمد نه ۲۴۸، ۲۶۰، ۲۷۵، ۳۳۵

نعمد نه ۵۴۳

نعمد اراک ۲۵۸، ۴۰۱

نعمد جیش ۲۳، ۱۳۳

نعمد بیل ۱۴، ۱۵، ۶۹، ۲۰۳، ۴۳۸

نعمد لآن ۳، ۱۰۷، ۱۱۱، ۱۱۲

۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۳۵

۱۳۶، ۱۴۲، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۸۰

۴۸۹، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۷، ۵۰۱

۵۰۲، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۹

۵۱۲، ۵۱۴، ۵۲۳، ۵۲۵، ۵۲۶

۵۳۰، ۵۳۸، ۵۳۲، ۵۳۴، ۵۳۵

۵۳۸، ۵۴۰، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۳

۶۰۴

نعمد هوان بهگ ۶۷

نعمد دهان ۸۵، ۲۱۲، ۳۳۶

نعمد زبوم ۴۳، ۴۸، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۶

۲۱، ۲۰۹، ۱۹۹، ۱۴۹، ۱۸۷، ۱۸۶، ۱۴۸

۹، ۲۲۳

۲۷۱، ۲۷۰، ۲۶۳، ۲۶۰، ۲۴۵، ۲۳۱

۳۵۹، ۳۳۵، ۳۰۲، ۳۰۱، ۳۰۹، ۲۹۹، ۷۹

۴۱۹، ۴۲۱، ۴۵۱، ۴۵۲، ۵۱۵

۶۰۶، ۵۵۲

نعمد زبوم (پهیمان) ۲۱۰، ۲۱۵

نعمد زگرد ۲۲۳

نعمد زبجان ۱۹، ۲۰، ۱۹۶، ۲۰۹

۳۵۹، ۲۷۹، ۲۷۰، ۲۶۳، ۲۴۵، ۲۲۳

نعمد رشلو ۳۳

نعمد من ۲۰، ۳۳، ۳۸، ۵۳، ۷۴

۱۶۸، ۱۶۷، ۱۸۰، ۱۸۶، ۱۹۷، ۱۹۶

۱۹۸، ۲۱۰، ۱۹۹، ۲۳۰، ۲۳۵

۲۳۶، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱

۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۷

۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۷۰

۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۸۶

۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۸

۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۳، ۳۱۷، ۳۲۴

۳۷۲، ۳۴۵، ۳۴۱، ۳۳۷، ۳۳۰، ۳۲۷

۴۰۵، ۴۱۰، ۴۱۲، ۴۱۴، ۴۱۷

۴۲۳، ۴۳۴، ۴۴۶، ۴۵۶

نعمد نستان، نعمد نییه ۶، ۷

۱۲، ۱۰، ۱۳، ۲۰، ۷۷، ۲۴، ۲۵

۱۳۹، ۱۹۶، ۲۱۸، ۲۴۵، ۲۵۵

۲۷۶، ۲۹۰، ۲۹۶، ۳۰۲، ۳۵۹

نەريوان، نەريشان ۲۷، ۳۰، ۱

نەسستە مېبول ۲۲، ۲۴، ۱۳۳، ۱۴۰،

۱۴۶، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۴، ۱۶۱،

۱۶۶، ۱۸۰، ۱۷۰، ۱۶۸، ۱۸۶، ۱۹۸،

۱۹۹، ۲۱۰، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۲۰، ۲۱۲،

۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳،

۲۵۱، ۲۵۵، ۲۵۹، ۲۶۴، ۲۷۵،

۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۴، ۲۸۶، ۲۸۷،

۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸،

۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۴، ۳۰۵،

۳۱۶، ۳۳۳، ۳۵۲، ۳۷۰، ۴۰۳،

۴۱۷، ۴۴۱، ۴۵۰، ۴۶۰، ۵۰۸،

۵۲۸، ۵۴۳، ۵۶۰

نەسستە مېبول (ريکەوتن) ۴۰۱

نەسستەرتاباد ۵۶۶، ۵۷۷، ۵۷۹، ۵۸۵،

نەسففەنديار بەگى ۳۰

نەسففەهان ۱۶، ۱۷، ۲۶، ۴۶،

۲۵۹، ۲۵۸، ۲۰۴، ۲۰۳، ۴۰۰، ۴۰۱،

۴۰۲، ۴۳۸، ۴۳۹، ۵۳۴، ۵۳۵،

۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹،

۵۵۱، ۵۵۴، ۵۶۲، ۵۶۶، ۵۷۷،

۵۸۵، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹

نەسففەنديار ۵۲۹

نەسكەندەر بەگى توركمان ۵۸، ۱۰۶

نەسكەندەر بەگ كوپى سورخاب بەگ

۵۲۵

نەسكەندەر خان ۴۴۲

نەسكەندەرى زولقەندەين ۵۲۰

نەسكەندەر غوريانس ۱۵۹

نەسكەندەرونە ۲۷۸، ۲۶۱، ۲۳۳

نەسكەندەريە ۳۱۲

نەسكەندەرى يونانى ۵، ۲۷۲

نەسلەمى بەگ كوپى سورخاب بەگ

۵۲۵

نەشتاب ۲۸۴

نەشرەفى نەفغانى ۵۵۹، ۵۵۴

نەغزەمىيە ۵۳۸

نەفراسياب سولتان زەرزا ۴۲، ۴۳

نەفشار ۸، ۹، ۱۶، ۳۱، ۳۲، ۳۳،

۳۴، ۳۷، ۴۰، ۴۱، ۴۴، ۴۵، ۵۸،

۱۲۷، ۱۴۷، ۲۰۷، ۱۹۴

نەفغانىيەكان ۱۱۱، ۱۱۸

نەفغانســـــــــــــــتان ۲۱۸، ۲۴۳، ۲۵۸،

۲۶۶، ۲۶۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۵۶،

نەكبەر ميرزا ۴۹، ۴۰۷

نەگريقاش ۴۴۲، ۴۴۳

نەلبان ۳۳۷، ۳۳۹

نەلبانيا ۳۳۵

نەلبوستان ۱۱

نەلپ نەرسەلان ۱۳

نەلنور ۳۳۵

نەلەدزىز ۳۰۰، ۲۹۹

نەلقاس ميرزا ۲۳، ۱۰۵، ۵۰۹،

۵۱۰، ۵۱۷، ۵۲۳، ۵۲۶

نەلقوش ۳۱۳

نەلمانيا (ئالمان) ۲۱۲، ۱۸۲، ۲۱۳،

۲۳۶، ۲۲۱، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲،

٦٨	٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٦، ٢٤٧، ٢٧٣،
٢٤٧	٢٧٥، ٢٩٤، ٢٩٥، ٣٦٨
١٤٦	٥٥٨
٣٤٢	٥٨٨
١٦٠	٢٥٨
١٢	٩٣، ٩٧، ٩٥
٢٣٠	٢٣٠، ٢٠٩
٣٠٢	٣٠٢
٤٢٠	٢٣، ٢٤، ٧٧، ٢٢٣
١١	٥٢٤، ٥٢٥
٣٣٩	٢٥٤، ٢٥١، ٢٤١، ٢٤٠
٧	٣١٨، ٢٧٩، ٢٧٥
٢٠٤، ٢٦٧	١٢٥
٣٠١، ٣٣٥	٧، ١٧٨، ١٨٩، ١٩٣، ١٩٤
٤٠١، ٣٩٩	٢٠٠، ٢٧٢
٤٠٦	٤٩٢، ٤٨٩
٤٢١	٤٩٣، ٤٩٧، ٤٩٨، ٤٩٩، ٥٠١
٢٤١، ٢٤٤، ٢٤٩، ٢٧٤	٥٩٧، ٥٩٦٩
٥٩٥	٦٠٥، ٤٩٤
١٩٨، ٢٥٠، ١٤٢، ١٤١	٤٥٧، ٤٤٧، ٤٤٥، ٤٤٤
٢٥٧، ٢٦٠، ٢٧١، ٢٨٥، ٢٩٠	١٧٢، ١٧١
٣٠٠، ٢٩٨	٤٣٠
٣٤	٤٤٣، ٤٤٢
٨٥	٢٠٨، ٢٠٩
٤١١	٧٠
٦٠٤	٢٥، ٥١، ٤٥، ٣١، ٨٠، ٦٤-
٤٨٩	١٠٨، ٩٧-٩٣، ٩١، ٨٧

نیستاجلو ۱۶، ۱۹	نین عومەر ۱۳
نیسته خر ۱۵	نیبراهیم خانی نهرمه نی ۳۷۵
نیستو یاتوسکی، جنرال ۳۵۳	نیبراهیم نه فندی حیدەر، شیخ
نیسحاق سکوتی ۳۳۷	الاسلام ۲۹۱
نیسحاق شیخ سه فییه ددین ۱۴	نیبراهیم پاشای سهدری نه عزم ۲۲
نیسرائیل ۳۱۱	نیبراهیم خانی زهیرولده وله ۵۳، ۴۰
نیسه دنداباد ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۲	نیبراهیم خانی سه رتیپ ۱۳۶، ۱۳۵
نیسماعیل (شا) ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰	نیبراهیم خانی قاجار ۱۳۱
۲۳، ۲۴، ۲۵، ۳۱	نیبراهیم سولتان ۴۴
نیسماعیل ناغای نه رتوشی ۳۴۴	نیبراهیم شای نه فشار ۵۶۲، ۵۶۳
نیسماعیل ناغای شکهفتی ۴۴، ۵۱	۵۶۵
۱۲۸، ۱۳۰	نیبراهیم کورپی محمد عدلی پاشای
نیسماعیل ناغای شوکاک ۱۲۷	میسر ۱۴۲، ۱۴۱
۳۷۹، ۳۷۷، ۳۷۶، ۳۷۴، ۲۰۹	نیبی ۱۱۰
نیسماعیل ناغا (مامی مهستوره)	نیتالیا ۱۸۲، ۱۹۷، ۲۱۳، ۲۰۳
۴۸۹	، ۲۱۷
نیسماعیل ناغای نه میر فزلی ۴۴۱	۲۱۸، ۲۶۰، ۲۷۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۳
۴۴۴	۴۵۶، ۴۱۴، ۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۶۸
نیسماعیل شفائی ۴۳۸	نیتحادر تهرهقی ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۹۰
نیسمید ۲۹۵	۳۳۹، ۳۳۷، ۳۳۰
نیعتیمادولده ولسه ۸۴، ۸۳، ۸۵	نیجن خدیوت ۲۶۱
۳۷۱، ۳۶۱، ۳۵۷، ۱۰۸، ۹۴، ۹۰	نیدریس به دیسی ۷۳، ۷۴
نیعتما ده لسه لته نه ۳۳۶	نیرل کلاردن ۳۲۱
نیقبال نه لده وله ۱۹۲، ۱۸۶، ۱۹۳	نیروان ۱۴۴، ۵۴۵
۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۲۳، ۲۳۱	نیزمیر ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۹۶، ۳۰۲، ۳۳۵
نیلام ۴۱۴، ۴۱۷، ۴۳۹	نیسپانیا ۷
نیمانلو ۳۳	نیسپه هان ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۱۷، ۱۱۸

نیمام عدلی ۱۶

نیمام قولی خان ۹۳، ۹۵، ۱۱۹، ۴۱

نیمبروس ۲۵۹، ۲۹۶

نینگلیز ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۳، ۱۳۱،

۱۴۳، ۱۴۶، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۹۵،

۲۱۱، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۳، ۲۰۸،

۲۱۲، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۱،

۲۳۵، ۲۳۳، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۲۲، ۲۲۵،

۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۸، ۲۵۲، ۲

۵۳، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۸، ۲۶

۹، ۲۷۰، ۲۷۳، ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۸۹، ۲۹۴

۴۰۱، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۱۶، ۴۱۷،

۴۲۰، ۴۲۱، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳،

۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۴،

۴۶۹، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۹۹، ۵۰۵،

نینگلستان ۳۰۰

نیندرقاش ۴۴۱

نینوس میدیا ۲۵۹

-ب-

۶۰۳، ۶۰۱، ۵۸۴

باباخانی مہراغدی ۵۹۹

باباخان چارہ شلو ۵۶۶

بابہ کرناغای پشدہری ۴۶۷، ۴۵۵

بایر ناغای مہنگور ۵۹، ۴۲، ۳۹

۱۵۸، ۱۲۶-۱۲۱

باتقو ۲۴۴، ۳۰۲، ۳۳۶

بادینہ ۱۴۲، ۱۴۰

۴۷۱، ۱۸۰، ۳۱۳، ۳۱۵، ۳۲۵، ۳۲۸

باراندوز ۲۰۷، ۳۱۳

باراندوز جای ۳۶۳

باران دیز ۱۰۰، ۹۹

بارام بہگ کوری سورخاب بہگ ۵۲۵،

۵۳۸

بارباری ۳۱۹

باریک بہگ ۷۱، ۷۲

بازی ۳۱۳، ۳۲۸، ۳۴۴

بازیان ۱۱۲، ۲۸۴

باشقورد ۸

باشقلہ ۴۷۱، ۱۹۳، ۱۹۹، ۲۲۳

باشناوی ۱۳

باقرخان ۴۱۸

بالکان، بالقان ۲۱۴، ۱۱، ۱۸۲

بالتولی (بابلز) کوری حسدن ۵۰۶

بالہک ۴۴، ۱۴۰، ۱۱۹، ۳۹

بانہ ۵۷۵، ۵۴۲، ۵۲۴، ۴۹۸، ۳۹۸

بانہ لیس ۴۳۲

بانگی کوردستان ۴۳۴، ۴۳۳

بابا سہ عیدی غہوس تابادی

۲۵۳، ۳۴۷

بابان ۵۴۳، ۵۴۲، ۵۰۵، ۴۹۹،

۵۵۱، ۵۴۴، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۶۱،

۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۸، ۵۸۰، ۵۸۳،

باي سه نكور ۱۵

بايه زيد، سولتان ۱۷، ۲۰، ۲۳، ۶۱،

۷۳، ۶۳

بايه ندور ۶۴، ۷۰

بايه ندور (نيل) ۸، ۹

بچناك (نيل) ۸

بداغ ۵۲۷

برادوست ۳، ۱۹، ۲۷، ۳۱، ۳۷، ۳۸،

۳۹، ۴۰، ۸۴، ۸۱، ۸۰، ۹۶، ۸۸،

۲۰۵، ۹۹، ۴۴۲

برتاس ۸

برسخان (نيل) ۸

بروجهرد ۲۵۸، ۴۰۱، ۴۳۹، ۵۵۲

بريست- ليتوفسك (پهيمان)

۳۷۰، ۲۶۵

بزوتندهوي مهشروته (مهشروته) ۳۹۳،

۳۹۸، ۳۹۹، ۴۲۴، ۴۴۹

بلياس ۱۷، ۳، ۴۰، ۳۹، ۴۱، ۴۲، ۴۳،

۴۴، ۴۵، ۵۱، ۱۲۸،

۱۵۸، ۱۴۷، ۱۳۵، ۴۰۸، ۵۳۶، ۵۹۱

بلوچستان ۴۰۰، ۵۰۲

بلييس ۱۱۹

بك باسان ۵۱۶

بنابي نازلو ۴۰۹

بوستان ۲، ۱۸۰، ۱۸۲، ۲۰۲، ۳۱۳،

۳۲۷، ۳۲۵، ۳۱۵

بوجول وهند (تيره) ۵۷۱

بوخارا ۲۱۲

بوراق خاني كوبري شيخ عهلي خاني

بوزكو ۱۷۱

بوسفور ۲۵۹، ۲۷۴

بوئنه ۳۳۶، ۳۳۵

بوشه هر ۴۵۸، ۴۰۴، ۴۰۱

بوغوس نوبار پاشا ۲۸۰، ۲۸۹، ۲۹۰

بؤكان ۴۴۱، ۴۴۲

بولشهويك ۴۰۷، ۲۶۸، ۲۶۳، ۲۴۷،

بولغار (نيل) ۸، ۹

بولغاريا ۳۶۸، ۳۳۶

بسه تليس ۱۷، ۲۰، ۶۴، ۷۴، ۱۸۰،

۱۸۲، ۱۹۶، ۲۰۹، ۲۲۳، ۲۴۵،

۲۵۴، ۲۶۰، ۲۶۳، ۲۷۰، ۲۷۹،

۳۰۰، ۳۰۱، ۳۱۵، ۳۳۵، ۳۵۹،

۴۱۹، ۴۵۲

به حرکه ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۹، ۴۶۱

به ختياري ۴۰۱، ۴۱۸

به خشعالي خان ۳۶۲

به درخان ۳۲۰، ۲۸۴، ۲۲۲، ۲۰۲، ۵۱،

۴۱۱

به دره ۱۱۲، ۵۴۶

به دره رهش (قدلا) ۵۱

به دره سور (قدلا) ۳۸، ۵۲

به رزنجه ۲۸۱

به رلين ۱۹۷، ۲۱۴، ۲۱۲،

۲۳۳، ۳۳۲، ۲۱۸

به ريتانيا ۱۳۸، ۱۵۴، ۱۶۳، ۱۸۶،

بيسات بهگ كوپى سورخاب بهگ

۵۲۶، ۵۲۵

بيستون ۵۶۸

بيكدلى (تيل) ۸

بيگلهرينگى ۲۵، ۱۷

بيگه بهگ كوپى مهنمون بهگ ۵۰۷،

۵۰۸، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۴،

۵۱۷، ۵۱۹، ۵۲۱، ۵۲۰، ۵۲۲،

بيلفور ۲۶۲، ۲۸۷، ۲۹۵

بيوك خانى گهره قهره پايان ۲۰۵

-پ-

پاترياكى كلدانى ۳۱۶

پاچك (تيره) ۴۱۱

پارتى ديموكراتى كورد ۲۹۲

پارس ۱۷، ۴۴۹

پارسا دوست ۵۴۶

پساريس ۱۲۷، ۲۵۲، ۲۵۹، ۲۷۵،

۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۷، ۲۸۸،

۲۹۰، ۲۹۵، ۲۹۸، ۳۳۱، ۴۰۱،

۴۱۷، ۴۰۳

پاريس (پهيمان) ۲۱۸

پازوكى ۳۸

پاسكوئيچ (جندرال) ۱۳۱

پاكارد، دكتور ۴۲۴، ۳۵۰

پان-ئيسلاميزم ۳۳۶، ۳۳۰

پان-تورانيزم ۳۳۹، ۳۳۰

پردى سور ۱۳۶، ۱۴۴، ۱۴۷

۱۹۷، ۲۰۳، ۱۹۸، ۳۹۸، ۲۰۹، ۳۹۹،

۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۰۶،

۴۱۴، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۲۰، ۴۲۱،

۴۵۴، ۴۵۶، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۹،

۴۷۹

بهسره ۷، ۳۸، ۱۱۴، ۳۳۵، ۱۱۶،

۵۸۴، ۵۸۳، ۵۴۶

بهعقوبه ۲۵۱

بهغذا ۶، ۷، ۱۴، ۱۷، ۱۹، ۲۲، ۳۲،

۳۸، ۶۸، ۷۰، ۱۳۴-۷۳، ۱۳۶، ۱۳۹،

۱۴۲، ۱۴۰، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۳،

۲۶، ۲۵۲، ۲۴۷، ۲۴۶، ۲۰۰، ۱۸۶، ۱۸۰،

۳۶۷، ۳۳۵، ۲۹۵، ۲۷۵، ۲۷۱، ۲۷۰، ۹،

بهكر سوياشى ۵۳۷

بهجليك ۲۴۰

بهندر عبدالله ۲۰۴، ۲۵۸، ۴۰۰،

۴۰۱

بهنگازى ۳۳۵

بههار (شوين) ۵۸۹

بههتلى وند (تيره) ۵۷۱

بهيات (تيل) ۸، ۹

بهبيروت ۲۳۳، ۲۵۲، ۳۳۵

بيتوين ۴۵، ۱۱۸

بيجار ۳۸۴

بيرجيك ۲۴۸

بيرجك ۵۱۰

بيرك خان ۴۱۰

بيرينگر ۲۹۴

بيزنهنتى ۲۷۲، ۶، ۱۴

پرۆتستانت ۳۱۳، ۳۲۴

پزناغای عه‌بدولی (تیره) ۴۱۱

پزناغای کاردار (تیره) ۴۱۱

پشده ۴۶۷، ۱۱۲، ۴۵

په‌تروس، ناغا ۳۷۳، ۳۶۷، ۲۵۱

۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۹، ۳۸۱، ۳۸۲

۴۱۶، ۳۸۶، ۳۸۵، ۳۸۴

په‌تروس بورگ ۱۴۳

په‌ریخان خانم ۷۶، ۷۵، ۲۴

په‌ری که‌مازان ۵۷۲، ۵۷۷، ۵۶۷

په‌له‌وی ۴۸۱، ۴۸۰، ۴۳۶، ۱۷۱

پیته‌ریورگ ۲۲۹، ۲۵۸، ۲۵۹، ۳۲۲

۴۰۱

پیرام خانی قرامانلو ۷۰

پیران ۱۶۴، ۱۴۷، ۱۹۱، ۴۴، ۳۹

۲۰۵، ۲۰۲

پیر دابوق خان ۸۵، ۸۳، ۸۲

۹۵، ۹۰، ۸۸، ۸۹

پیر سوله‌یمان ۹۸

پیر کینز ۳۲۰

پیره (هۆز) ۵۴۶

پیشخابور ۱۳

پینج‌وین ۲۴۵، ۲۶۳، ۲۸۲، ۳۵۹

۶۰۶

-ت-

تاتار ۸، ۳۱

تاتارستان ۲۱۸

تاجی حدیده‌ری ۱۴، ۱۵

تاجیک ۳۹، ۱۷

تاران ۱۳۱، ۵۲، ۵۰، ۴۷، ۴۶، ۲۷

۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۴، ۱۵۶، ۱۶۷

۱۷۲، ۲۰۳، ۲۱۲، ۲۲۷، ۲۲۸

۲۳۱، ۲۳۲، ۲۵۸، ۲۶۶، ۳۱۹، ۳۲۰

۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۸، ۴۰۱

۴۱۳، ۴۲۸، ۴۳۵، ۴۳۸، ۴۴۱

۴۴۴ ن ۴۷۳، ۴۸۲، ۴۹۳، ۴۹۴

۴۹۵، ۵۵۷، ۵۸۱، ۵۸۵، ۶۰۲

تاش فراش ۱۲

تاہیر بدگ ۴۲۵

ترک‌کش ۴۰

تفا تیموریان ۱۲

تفلیس ۳۵۸، ۳۵۵، ۲۵۴، ۲۳۳

۳۶۶، ۳۵۹

تکه توغلو (بنه‌ماله) ۱۱

تکه‌لو ۱۹، ۱۶

تلوار (رووبار) ۵۱۲

تویا خانم کچی عه‌باس میرزا ۵۹۹

توبراق قه‌لعه ۳۲

تورعابدین ۳۳۱

تورک ۸، ۱۴، ۱۷، ۱۹، ۲۳، ۳۳

۴۸، ۱۳۷، ۱۶۱، ۱۸۰، ۲۱۰، ۲۱۱

۲۳۵، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴

۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۳، ۲۵۴،

۲۵۷، ۲۶۲، ۲۶۴، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۰، ۲۷

۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۸،

۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۱

۲۹۲، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۲

تدراپلوس ۲۷۴	۳۰۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۳۳، ۳۳۷، ۳۴۳، ۳۴
تدراپلوسی غدرې ۳۳۵	۸، ۳۵۰، ۳۵۸
تدرگه وې ۲۷، ۳۴، ۳۸، ۵۱،	تورکستان ۴۰۴، ۲۴۳
۱۹۶، ۸۱، ۸۰، ۲۰۲، ۳۱۳، ۲۰۵،	تورکمان ۲۵، ۸، ۹، ۱۴، ۱۸، ۱۹، ۲۲،
تدريقه تې ندقشبه ندی ۱۸۴، ۱۸۹،	۶۱، ۶۴، ۶۸، ۶۹،
تدسوج ۴۳۰	۴۱۷، ۱۸۷، ۱۹۰، ۲۰۴، ۳۱۴
تدغروغوز ۸، ۹،	تورکمانچای (په يمان) ۱۳۱، ۴۳، ۴۸،
تدلعهدت پاشا ۲۷۴، ۲۸۸، ۲۵۰، ۲۴۱،	۲۱۲، ۲۱۸، ۱۳۲
تدمر ناغا ۱۷۱	تورکمانستان ۲۱۸
تدمرخان ۳۲	تورکمانستاني سؤقيت ۹
تدنګابوون (شوين) ۴۳۸	تورکيا ۲۴۳، ۲۴۲، ۲۴۱، ۱۶۶،
تدنګدی هورمز ۴۰۱	۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۵۲، ۲۵۶،
تدنوره ۵۰۷	۲۶۰،
تدنددؤس ۲۹۶	۲۶۲، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷
تدوريز ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸،	۷، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸،
۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۶، ۴۱، ۴۲، ۴۳،	۲۸۹، ۲۹۱، ۲۹۴، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹
۴۶، ۴۷، ۵۱، ۶۵، ۵۳، ۵۲، ۶۶، ۶۹،	۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۲۲،
۷۹، ۷۸، ۸۱، ۸۵، ۸۸، ۱۲۰، ۱۰۶،	۳۲۹، ۳۵۹، ۳۶۷
۱۳۵، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۶۳،	تورکی رۆژناوایی ۹
۱۶۴، ۱۶۷، ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۸۶،	تورکی رۆژه لاتى ۹
۱۹۳، ۱۹۹، ۲۰۳، ۲۰۶، ۲۰۷،	تؤرؤس ۲۷۴
۲۰۹، ۲۰۸، ۲۲۳، ۲۲۷، ۲۴۴،	توزخورماتو ۲۴۷، ۲۶۹
۳۲۰، ۳۴۵، ۳۴۷، ۳۵۲، ۳۷۳،	توغرول به گ ۱۳
۳۸۲، ۳۹۳، ۳۹۸، ۴۰۸، ۴۱۰،	تؤفيق پاشا ۲۸۸، ۲۹۲
۴۱۱، ۴۱۵، ۴۱۸، ۴۲۳، ۴۲۴،	تونس ۲۴۳، ۳۳۵، ۳۳۶
۴۲۷، ۴۳۰، ۴۳۵، ۴۳۸، ۴۴۱،	تدحسين پاشا ۱۷۰
۴۴۳، ۴۷۴، ۴۸۲، ۴۸۳، ۵۲۰،	تدجهددود (رۆژنامه) ۴۲۷
تدهماسب، شا ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵،	تدراپزون ۲۴۵، ۲۶۰، ۳۰۲
۱۰۵، ۱۰۱، ۷۶، ۵۱۲، ۵۱۶، ۵۲۴،	

۵۵۹، ۵۵۳، ۵۲۶

تدیسفون ۶، ۷

تدیور خان کوری سولتان عدلی بدگ

۵۲۷، ۵۲۶

تدیور خانی تاجورلو ۵۴۸

تدیوری لنگ ۱۴

تیار ۳۱۳، ۳۲۸، ۳۴۴

تیبهت ۳۹۹

تیگیشتنی راستی ۲۹۶

تیلک ۱۵۳، ۱۱۲

تیمور پاشا خانی ماکویی ۱۵۵

-ج-

جذیره ی نین عومر ۲۴۸، ۲۶۰

جذیره ی رودس ۴۱۱

جذیره ی عدره ب ۲۷۶

جدهسان ۵۸۳، ۵۴۶، ۱۱۲

جدهفدر ناغای شوکاک ۱۶۷، ۱۶۸،

۱۶۹، ۱۷۰

جدهفدر پاشا ۱۰۶

جدهفدر تیار بدگ ۳۰۰

جدهفدر خان ۵۸۵، ۵۸۷

جدهفدر سولتان ۴۱، ۵۵۸

جدهفدر العسکری ۴۷۹

جدهفدری (مزهذب) ۱۹

جدهغه تو (روبار) ۳۰، ۳۵۳

جدهلادت کامهران بدرخان ۳۰۱،

۴۵۱

جدهلال وند (تیه) ۵۷۱

جدهلالی ۳، ۳۸، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶،

۸۸، ۹۴، ۹۵، ۱۳۲

جدهلایری ۱۴، ۱۲

جدهلولا ۶، ۲۷۲

جدهلیل وند (تیه) ۵۷۱

جدهمال پاشا (سه فاح)

۲۴۱، ۲۴۴، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۶۵

جدهمعه تی نیستخلاصی کوردستان

۴۱۷، ۴۱۲، ۲۵۵

جدهمعه تی نیستقلال کوردستان

۴۵۷

جدهمعه تی تهشکیلاتی نیجتماعیه

۲۹۲

جاریان ۴۱

جازی ۱۳۰

جاف ۱۱۲، ۱۵۲، ۱۵۳، ۵۴۶،

۵۴۷، ۵۸۰، ۵۹۷، ۶۰۰

جاسده ۴۷۰

جزیره ۱۱۳، ۳۳۱

جوانر ۵۴۷، ۶۰۰، ۶۰۳

جورج ویلوك ۱۳۸

جولان ۲۷۷

جوله که (جو) ۲۶۲، ۲۷۹، ۳۱۴،

۳۲۵، ۳۳۵، ۳۳۷، ۳۷۲

جول ————— میترگ

۳۱۳، ۳۱۶، ۳۲۲، ۳۳۱، ۴۵۳

جونهیدی به غدادی، شیخ ۱۰۲

جدهزائیر ۲۴۳

جەمعیەتی تەعالی کوردستان
، ۲۸۰، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۹۱، ۲۹۳، ۳۰۱
، ۴۱۷، ۴۰۳

جەنگەل ۴۲۱

جەیمون ۹

جیلو — ۳۶۴، ۳۴۴، ۳۲۸، ۳۱۳
، ۳۸۳، ۳۸۰، ۳۷۳، ۳۷۲

جیلوداخ ۲۶۱

جیهانموتاع ۳۰

جیهاندانی (زیکخوا) ۴۱۷

جیهانگیر بەگ ۴۴۲

-ج-

چابقلو ۶۴

چا بەهار ۴۰۱

چاپان (سولتان) ۱۹

چالدیزان ۷۵، ۲۷۲، ۷۴، ۷۳، ۱۸

چایان سولتان ۵۱۷، ۵۰۷

چرنوزوبوف ۳۴۵، ۳۵۲، ۳۵۸

چگنی ۱۱۲، ۲۲

چوپانیان ۱۲

چەرکەس ۶۲

چەقان (چەم) ۵۴۶

چەمشگەزەك (میرنشین) ۶۰، ۱۹، ۲۶

چەمەن چەنزە ۱۲۹

چەهار مەحالی بەختیاری ۴۰۱، ۲۵۸

چە — هەریق ۱۷۰

، ۴۱۸، ۴۱۶، ۱۹۴، ۳۷۷، ۳۸۱، ۳۸۲
، ۴۴۴، ۴۴۸، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۶
۴۵۷

چە هریق (قەلا) ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۸

چوقە سولتان ۵۲۱

چیای رەش ۳۳۵، ۳۳۶

-ح-

حاتم بەگ ۸۵

حاجی ئیلخان ۴۳۱

حاجی بابای ئەسفەهانی ۵۰

حاجی خۆش ۹۹

حاجی رۆستەم بەگ ۶۱، ۶۳

حاجی سەمەد خان شجاع الدولە

مەراغەیی ۳۴۷، ۳۷۴

حاجی سطوة ئەسەلتەنە ۴۴۲

حاجی عومەر ۶۵

حاجی عەزیز خانی ئەمیر تومار ۳۶۲

حاجی عەلی مەمەد ئاقا ۴۱

حاجی قادر ۱۸۹

حاجی مۆنەیدە تجار ۳۷۴

حاجی میرزا ئاغای میرناخوڕ ۶۰۶

حاجی یەحیا مەرفەت کوردستانی

۴۹۴

حافز ئەحمەد ۵۳۷

حسین ئاغای ئەندەرونی ۶۰۶

حسین به گئی حاکمی نامیدی ۵۱۵،
 ۵۱۷، ۵۱۶
 حسین به گئی یوزباشی ۵۱۲
 حسین به گ کوپی سورخاب به گ
 ۵۲۵
 حسین به گئی میر نه سکه نده ری ۵۵۸
 حسین پاشا (والی که رکوک) ۵۸۴
 حسین جاف، دکتور ۴۹۵
 حسین خان ۵۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶،
 ۹۰، ۸۸، ۸۹، ۹۲-۹۷، ۱۰۰
 حسین سولتانی هه ورامی ۱۵۰،
 ۱۵۱، ۱۵۲
 حسین عدلی خانی وه زیری فوائد
 ۱۵۷، ۱۶۲، ۱۶۳
 حسین عه لیخانی ئیعتما د نه لده وله
 ۵۴۴
 حسین عه لیخانی نه رده لان ۵۵۷،
 ۵۵۸، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۷،
 ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲،
 ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵
 حسین موقه دهم، سه رتیب ۴۸۲،
 ۴۸۳، ۴۸۴
 حسین ناوا ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۳۳، ۵۴۰،
 حسین ناوا (قدلا) ۵۴۵، ۵۹۱
 حسین نکیف ۱۸
 حسین ۱۵۲

حسین بایقرا (سولتان) ۱۷
 حسین به گ ۱۴۰
 حسین به گ له له ۷۱
 حسین به گ میری بادینان، سولتان
 ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۲۴
 حسین پاشای نال جه لیلی ۵۶۱، ۵۶۲
 حسین خانی لوپ ۱۱۷
 حسین سولتان ۱۱۴، ۱۱۳، ۱۱۰
 حسین شه ریف ۲۴۸، ۲۴۷، ۲۵۲،
 ۲۵۳، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۵، ۲۷۸
 حسین فردوست (سوپه هبود) ۱۷۲
 حسین قولی خان ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۱۲۸،
 ۱۲۹، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۴،
 ۵۰۱
 حسین قولی خوله فا ۵۱۳
 حسین مدکی ۵۸، ۴۴۸
 حشمت نه لده وله ۲۱۰، ۲۲۸
 حکومتی کوردستان ۴۶۱، ۴۶۹
 حه بل نه له تین (روژنامه) ۴۸۰
 حه بیب به گ ۵۹۷
 حه بیبوللا خانی شاهسون ۵۰
 حه ریر ۱۴۴، ۴۶۰، ۵۶۳
 حسین ناباد ۱۷۲
 حسین به گئی به درخان ۲۵۵
 حسین به گئی حه لواچی ۷۲
 حسین به گئی رو ملو ۵۸، ۶۴

حمدزه موکسی ۲۸۴

حمدزه میرزا ۷۸، ۱۵۵

حمدد ناغای مامدهش ۱۶۴، ۱۶۵

حمدد به گی لیتان ۱۰۲

حمدد حسین خانی سهررداری بۆکان

۳۴۷

حمدجان (شوین) ۴۳۲

حمدد خانی حاکمی بانه ۳۴۷

حمدد سور ۱۲۵

حمدید توغلو ۱۱

حمدیدیه کان ۲۷۱، ۲۸۸

حمدد ب ۱۴۲، ۳۳۳، ۳۳۵، ۵۰۷،

۵۱۰، ۵۱۵، ۵۱۸، ۵۲۱، ۵۴۳،

۵۶۰

حمدیده رائلو ۳۸، ۴۸، ۱۳۲، ۱۳۸

حمدیدر خانی زنگنه ۵۴۸

حمدیدر میرزا ۵۲۸

حمدیدر قولی پسیان ۴۳۸

حمدیدر موکری (شیخ) ۲۷

حیجهاز ۱۸۶، ۲۳۳، ۱۶۱، ۲۴۸،

۲۵۲، ۲۷۴، ۲۷۸، ۳۳۵

حیزی نیستقلالی کوردستان ۲۹۳

حیزی دیوکراتی کوردستانی تیران ۳

حیسامولوک ۱۶۱

حیللی ۴۷۰

حیلله ۵۲۳

-خ-

خاتوو کلارزهر ۵۲۱، ۵۳۵

خاف ۴۰۰

خالید پاشای بابان ۵۶۰

خان نهدالی موکری ۹۵، ۹۶، ۹۷،

۱۰۱، ۹۹، ۱۰۲، ۱۰۴

خان نهدد خانی یدکدم (خان

نهدد خان کوپی هدلو خان) ۵۲۹،

۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴،

۵۳۵، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۵

خان نهدد خانی دووهم (خان نهدد

خان کوپی کهدلبه لی خان) ۵۴۷،

۵۴۸، ۵۴۹

خان نهدد خانی سیدم (خان

نهدد خان کوپی سویمان ویردی

خان) ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱،

۵۶۲

خان محمد ۱۹، ۲۰، ۶۳، ۸۵

خانه پاشای بابان ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳،

۵۵۴، ۶۰۴

خانقین ۷۱، ۱۱۲، ۲۴۵، ۲۴۷،

۲۶۳، ۲۷۰، ۲۷۲، ۲۷۳، ۳۶۰، ۳۵۹

خانی لهپ زیرین ۲۷، ۵۹

خالو قوریان ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳،

۴۴۵، ۴۴۶

خوسرهو خانى كوپى خان نهحمده خان	خدر نهلياس ٩٩
٥٨٢، ٥٨١، ٥٨٠، ٥٧٩، ٥٧٦	خدرى (تيره) ٤١١
٥٨٤	خدرى كوپى كلؤل ٥٠٦
خورشيد ناغاي هدركى ٤٨٢	خدرى كوپى نهلياس ٥٠٦
خوزستان ١٦، ٢٥٨، ١٤٩	خدويى ميسر ٢٣٠، ٢٠٠
خودسدر ٢٦	خولوف (تيره) ٤١٢
خواجابهوند (تيره) ١٨١	خهديجه خانى كچى يهحيا خانى
خوشاب ٢٣	چه هريق ١٥٤، ١٩٤
خوى ٢٥، ٤٨، ٧٦، ٧٧	خواجه داود ١٩٠
٣٧١، ٣٥٢، ٢٠٨، ٤١٥، ٤٣٠، ٤٣٤	خوزاسان ٢٢، ١٠، ٢٤، ٢٥، ٣١
٤٤١	٣٢، ٦٤، ٧١، ٢٥٨، ٢٠٣، ١٤٨
خه بوشان ٥٦٥	٣٩٩، ٤٠١، ٤٠٨، ٤٢١، ٤٣٨
خه ربوت ٣٠١، ٢٨٤، ٢٧٩، ٤١٩	٥٤٩، ٥٥٢، ٥٥٧، ٥٦٦
٤٥٢	خوپ خوره ١٥٣، ٥٥٠
خه رته لان ٥٩	خوپم چاوش ٥١٠
خه رخير ٨	خواروى كوردستان ٥٢٧
خه زهر (تيل) ٨، ٩	خوسرهو پاشا ٥٣٩، ٥٤٠، ٥٤١
خه زهر (دريا) ١٠، ٨، ٤٢٢	٥٤٧
خه سرهو ميرزا ١٤٣	خوسرهو بهگى مونشى ٥٥٤، ٥٨٠
خه سرهو خانى كوپى نه مانوللا خان	٥٨١
٥٩٧	خوسرهو خانى گه وره ٤٨٩، ٤٩١
خه ليفه كلوديك ١٩٠	خوسرهو خانى ناكام ٤٨٩، ٤٩٠
خه ليفه محمدهد سه عيد ٢٠٧	٤٩٢، ٤٩١، ٤٩٥، ٤٩٧، ٤٩٩، ٥٠١
خه ليل به درخان ٢٨٥	٥٠٥
خه ليل بهگ يسارلى ٧١	خوسرهو خانى گورجى ٤٩٣، ٦٠٥
خه مسه ٢٠٣، ٥٥٢، ٥٨٩، ٥٩٠	خوسرهو محمدهدى كوپى مهنوچه رى
	نهرده لان ٤٩٦

دوران ۵۰۷	دارنه لشوری ۳۹۶
دهرینه د گاور ۵۱۳	دار نه لغلانه ۲۹۷
دهر دهنیل ۲۴۵، ۲۵۹، ۲۷۴، ۳۰۴	داره شمانه ۱۱۱
دهر دهننگ ۵۴۶	داغستان ۵۵۹، ۵۵۸، ۵۵۶
دهر یاری قاجار ۴۹۳، ۴۹۸، ۵۹۱	دانالو (به ندر) ۴۴۴
۵۹۹	داریوش ۵
دهر یاری سه فدهوی ۵۲۳، ۵۲۷، ۵۳۲	داقوق ۵۲۰
۶۰۴، ۵۴۹، ۵۴۸، ۵۴۴	درمان ۴۴۲
دهر یاسیان ۶۴	دروز ۳۳۵
دهشت ۵۱	دوی (تیه) ۴۱۱
دهشته بیل ۴۱	دلان (تیه) ۴۱۱
ده عوه تی رافزی ۵۳۲	دلاور پاشا ۱۱۳
ده ماوه ند ۲۰۳	دمدم (قله) ۲۷، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۵
ده لته تی کوردستان ۴۵۶	۵۹، ۸۲، ۸۰۹، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۹۸-
ده یلم ۱۰	۱۰۸، ۱۰۱، ۱۰۴، ۱۰۶
دهوار (جوگه) ۴۸۳	ده خورقان ۱۶۱
دیاریه کر ۱۳، ۲۰، ۱۹، ۶۲، ۶۳، ۷۴	دود کانز ۲۹۶
۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۹، ۱۹۶، ۲۷۹، ۲۰۰	دور میش خان ۶۵
۲۸۴، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۳۵، ۴۵۲	دوستایه تی ئیران-روس (په یمان نامه)
۵۱۰، ۵۱۵، ۵۱۸، ۵۲۰، ۵۳۷	۲۶۶
۵۴۳، ۵۶۰	دوستایه تی و هارکاری روسی-
دیاله (روبار) ۵۱۹	تورکی (په یمان نامه) ۲۶۸
دیاله ۵۴۱	دول (ناوچه) ۴۲، ۴۱
دوچه الوزرا ۵۸۴	دول باریک ۶۴
دیبوکری ۱۶۴، ۱۶۵، ۲۰۲، ۲۰۵	دونبولی ۱۹، ۳۸، ۴۱، ۴۳
۴۴۳، ۴۳۱	
دیجله ۷۳	
دیبری ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۸، ۴۵۹	
دیره زور ۳۳۳، ۲۸۰	

دیلماق ۴۲۸

دینه‌وهر ۵۱۸، ۵۲۱، ۵۸۸

دیمه‌شق ۲۵۲، ۲۷۵

دیوان نه‌محمد کهره‌می ۴۹۴

-ر-

۸۰، ۸۱، ۱۳۴، ۱۴۱، ۱۴۳، ۱۴۶،

۱۴۷، ۱۵۲، ۱۵۸، ۱۸۲، ۵۰۷،

۵۰۸، ۵۰۹، ۵۲۳، ۵۲۵، ۵۲۸،

۵۳۲، ۵۳۴، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۵،

۵۴۷، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۶، ۶۰۴،

۶۰۶

رۆمانۆس ۱۳

روس، روسیا ۱۱، ۴۳، ۴۵، ۴۸، ۵۰،

۱۲۷، ۱۲۸، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۴،

۱۹، ۱۹۶، ۱۹۵، ۱۹۳، ۱۵۵، ۱۵۴، ۱۴۳،

۲۱۲، ۲۰۹، ۲۰۴، ۲۰۳، ۱۹۹، ۱۹۸، ۷،

۲۲، ۲۲۳، ۲۲۰، ۲۱۷، ۲۱۵، ۲۱۴، ۲۱۳،

۲۳۰، ۲۲۹، ۲۲۸، ۷، ۲۳۱، ۲۳۳،

۲۳۴، ۲۳۵، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲،

۲۴۳، ۲۴۷، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۲،

۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹،

۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴،

۲۶۵، ۲۶۷، ۲۶۶، ۲۷۷، ۲۸۶،

۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۳، ۳۱۸، ۳۰۴،

۳۲۲، ۳۲۶، ۳۳۱، ۳۳۶، ۳۴۵،

۳۴۸، ۳۵۹، ۳۶۷، ۳۹۹، ۴۰۱،

۴۰۶، ۴۱۴، ۴۲۶، ۴۵۶، ۴۸۰،

۴۹۹

رۆمانیا ۳۳۶، ۳۶۸

رۆیتەر ۵۰

ره‌حمان به‌کر ۹۸، ۱۰۱

ره‌حیم زاده‌ی سه‌فهری ۵۸

راغب بدگ ۳۴۹

رامسان ۲۲۳

رانیه ۱۱۲، ۴۵۹

روادی ۱۲

رودس ۳۳۵

رودنیز ۲۹۶

روزه‌چای ۳۶۳

رۆژکی ۳۱۶، ۳۱۵

رۆژی‌کور ۴۳۳، ۴۳۲

رۆژی‌کور - شه‌وی عه‌جهم ۴۳۲،

۴۳۳

رۆژی‌کوردستان ۴۶۱، ۴۶۶، ۴۷۰

رۆسته‌م به‌گ ۱۵، ۵۲۹، ۵۱۳، ۵۱۲،

۵۹۷،

رۆسته‌م خان ۱۱۳، ۱۱۴

روسیای سو‌قیتی ۲۵۶، ۲۶۳، ۲۶۵،

۳۰۲، ۴۰۲، ۴۰۸، ۴۰۶،

رۆما ۳۳۰، ۳۲۴، ۳۱۲، ۲۷۳،

رۆمان، رۆم ۶، ۵، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۲۶،

۳۰، ۳۲، ۳۸، ۴۸، ۳۹، ۵۱، ۷۲،

رهزا شا، رهزا خانی پدهلهوی ۱۷۱،

۱۷۲، ۳۷۳، ۴۲۹، ۴۳۷، ۴۳۹،

۴۴۰، ۴۴۷، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۷۲،

۴۷۳، ۴۷۵

رهزا قولی خان ۵۳۲، ۴۹۳، ۴۹۲،

۵۸۶، ۵۸۷

رهسول ناغا ۱۲۳

رهشت ۶۸، ۶۷، ۱۵، ۵۰

رهشید بهگ ۳۴۹

رهشد جهودت ۴۷۱، ۴۷۰

رهشید سولتان قاسملوی نه فشار ۴۴

رهشید عهدهد پاشا ۱۴۳، ۱۴۸، ۱۴۹

رهسك ۱۶۴

رهمری بهگ ۴۶۹

ره، ۵۷۵، ۵۹۳

رهوانسروز ۱۱۲، ۱۱۹، ۱۴۰، ۱۴۱،

۱۴۴، ۲۶۳، ۲۴۵، ۱۴۷، ۲۰۲،

۲۷۰، ۳۵۹، ۴۰۹، ۴۵۲، ۴۵۹،

۴۶۰، ۴۶۴، ۴۶۸، ۴۷۸، ۵۲۵،

۵۳۸

رهوانسهر ۶۰۳

رهزال ۴۳۴

رودس ۴۳۴

روحوللا کیکاوسی، سهرهنگ ۴۴۱

ریج ۳۱۳

زاغه ۵۷۳

زاگرویس ۷

زاهان ۲۰۳

زاهید بهگ ۶۱، ۷۵

زاهیر بهگ ۵۶۰

زاوا بوك (شاخ) ۴۴۲

زربار ۵۸۳، ۵۸۶

زرنجان ۱۵۴، ۲۵۸، ۴۰۱، ۴۲۸، ۴۳۸

زوبیت پاشا میری سوزان ۳۱۶

زوبیت وهند (تیره) ۵۷۱

زوزاب سولتان کوری که لبعدهلی ۵۴۷

زوزان ۱۳، ۴۸

زولالیان ۱۰

زولفقه قار بهگ کوری سورخاب ۵۲۵

زولفقه در ۱۶، ۱۹

زهرا ۴۱، ۴۰، ۳، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵،

۵۲، ۵۳، ۱۲۸، ۱۶۱، ۱۶۴،

۲۰۲، ۲۰۵، ۲۶۱، ۴۰۹، ۴۴۳

زهردویی ۵۴۶

زهکی خان ۵۸۴

زهین کولاه ۴۹۷، ۵۲۹

زهلم ۵۰۷، ۵۱۲، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۹۳

زهلم (قهلا) ۵۰۷، ۵۱۲، ۵۲۴، ۵۴۵،

۵۴۶

زند ۴۰، ۵۸، ۱۱۲، ۱۱۹، ۵۲۹،

۵۳۳، ۵۶۷، ۵۷۷، ۵۸۱، ۵۸۴،

۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۹

زنگاباد ۱۱۲، ۵۰۸، ۵۲۰، ۵۸۳

٤٤٩، ٤٤٢، ٤٣٧، ٤٣٣، ٤٣١	سرب ١٨٢، ٢٤٠، ٣٣٥، ٣٣٦، ٣٣٧
٤٦٨، ٤٦٥، ٤٦١، ٤٥٤، ٤٥١	٣٦٨
٤٨٣، ٤٨٠، ٤٧٨، ٤٧٤، ٤٧٢	سلا ١١، ٢٤٠، ٢٥٦
٥٩٢	سلدوز ٤٤، ٤٥، ١٢١
سنگار ١١٦	١٤٦، ٣٨٣، ٣١٣، ٢١٠، ١٦١
سنه ١٥٠، ٢١٠، ١٥٢، ٢٣٤، ٢٨٤	سلیمان پاشای بده ١١١، ٥٤٢
٣٥٩، ٤٢١، ٤٣٢، ٤٨٩، ٤٩٤	٥٤٣، ٥٦١، ٥٧٤، ٥٧٨، ٥٨٢
٤٩٥، ٥٢٧، ٥٤٥، ٥٥١، ٥٥٣	٥٨٣
٥٥٧، ٥٦٣، ٥٦٤، ٥٧٠، ٥٧٢	سلیمان به گی زنگنه ٥٧٠
٥٧٤، ٥٧٦، ٥٧٨، ٥٨٠، ٥٨٢	سلیمان خانی قاجار ١٣١
٥٨٦، ٥٨٧، ٦٠٠، ٦٠٤، ٦٠٥	سلیمان خانی گورجی ٥٠
٦٠٦، ٦٠٧	سلیمان کوری عدله مدین ٥٣٩
سدحنه ٤٠٥	٥٤٠، ٥٤٥، ٥٤٧
سدرخس ٢٠٣	سلیمان میرزا ٧٥
سرداری تکریم رشید محمد پاشا	سلیمانی ٥١، ١٣٨، ١٤٧، ٢٦٩
١٤٣	٢٨١، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٩٣
سردار نینتشار ٤٢٨	٢٩٨، ٤٠٢، ٤٠٣، ٤١٦، ٤٢٠
سدرتیب زعفر نه لده وله ٤٣٠، ٤٢١	٤٣٧، ٤٥٤، ٤٦٣، ٤٦٩، ٤٧٠
٤٨٠، ٤٨١	٤٩٣، ٥١٧، ٥٢٧، ٥٦٠، ٥٨٢
سدرتیب حدیب نه للا سیبانی ٤٤١	٦٠٠، ٦٠٢، ٦٠٣، ٦٠٧
سروان مهین ٤٤٥	سلیمانی قانونی ٢٢، ٢٤، ٢٥، ١٤٠
سدردهشت ١٤٤، ٣٥٤، ٢٠٢، ٢٠٧، ١٤٧	٥٠٧، ٥٠٨، ٥١٨، ٥١٩، ٥٢٠
سعید حدلیم پاشا ٢٤١	٥٢٣، ٥٢٤، ٥٢٥
سعید سادق ٣٣٣	سلیمانی کوری ناسر نه لده وله ی
سعیدی نه فیزی ٨، ١١	مهروانی ١٣
سدر قولی به گی یوزباشی ٨٨، ٩٠	سمکوز، سمکوزی شکاک ٣، ٤، ٢٥١
٩٣	٢٥٤، ٣٥٥، ٣٩٣، ٤٠٣
سدرهوی ١٧، ١٩، ١٨	٤٠٥، ٤٠٨، ٤١٢، ٤١٤، ٤١٦
٢١، ٣١، ٣٣، ٣٥، ٤٠، ٥٨	٤١٩، ٤٢١، ٤٢٣، ٤٢٦، ٤٢٩

سید تدهای شه‌مزینی ۱۵۴،	۶۰، ۷۵، ۱۹۴، ۱۸۰، ۵۲۹، ۵۳۳،
۴۱۸، ۴۱۳، ۱۸۴، ۱۹۳، ۲۵۵، ۳۵۵	۵۵۱، ۵۵۰، ۵۴۳، ۵۴۲
۴۵۶، ۴۵۵، ۴۵۱، ۴۳۲، ۴۲۱	سه‌فیه‌ددینی ندرده‌بیلی ۱۶
۴۶۳، ۴۶۰	سه‌فیعولی خان ۵۳۸
سید عه‌بدوللای شه‌مزینی ۲۸۵	سه‌قز ۱۱۱، ۳۴۷، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۷،
سید عه‌بدولقادی شه‌مزینی ۲۸۴،	۵۲۴
۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۹۱، ۲۹۱	سه‌لانیك ۳۳۵
۲۹۴	سه‌لاحه‌دین به‌گ ۴۷۹
سید سولتانی جه‌لیل وه‌ندی ۵۷۰	سه‌لاحه‌دین پاشا ۳۸۴
سید عه‌مه‌د سه‌عید ۲۱۹	سه‌لجوق ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۸، ۹،
سه‌یفه‌دین خانی ندرده‌لان ۳۴۷	سه‌ماس ۲۵، ۳۲، ۷۶، ۸۱، ۸۵، ۹۵،
سه‌یفه‌ددینی موکریانی (میر) ۱۸	۹۸، ۱۶۹، ۱۹۶، ۲۰۸، ۲۵۱، ۳۱۳،
سوار ناغا ۴۴	۳۴۵، ۳۴۹، ۳۷۱، ۳۷۶، ۳۷۸،
سودان ۲۴۴، ۳۳۵	۳۸۲، ۳۸۴، ۳۸۵، ۴۰۹، ۴۱۹،
سوزان ۸۱، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۱۶،	۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۶، ۴۳۹، ۴۴۵،
۱۱۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳،	۴۴۷، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۸۰،
۱۸۰، ۱۸۲، ۳۱۳	سه‌لمان پاك ۲۴۶
سوریا ۱۴۱، ۲۴۸، ۲۵۲، ۲۶۲۰،	سه‌لیم (سولتان) ۲۳، ۶۱، ۷۴، ۶۵،
۲۶۸، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۹۴،	۲۷۲، ۷۵
۳۳۵، ۳۰۲، ۲۹۵	سه‌لیم پاشای بابان ۵۵۸، ۵۶۲،
سورکینو ۱۱۲	۵۶۳، ۵۶۴، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴،
سؤفیت، یدکیتی سؤفیت ۴۰۲، ۴۱۷،	۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۱،
۴۵۱، ۴۵۴، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۷۱،	۶۰۴، ۵۸۳
سؤفی خه‌لیل ۳۱۴	سه‌لیم خانی چارداورو ۱۶۵
سؤفیوه‌ند ۱۱۲	سه‌کری (تیره) ۴۰۹، ۴۱۱،
سوکمان قوتبی غولامی ۱۳	سه‌مه‌د خان ۵۲، ۳۴۹،
سولتان نیبراهیم ۶۵، ۶۶،	سه‌نگی کازم (شوین) ۴۴۵، ۴۴۶،
سولتان بایه‌قوب ۹۸	۴۴۷
	سه‌یحون (روبار) ۱۰

سولتان جونيد ۱۵	سيوان ۱۱۲، ۴۱۷
سولتان حديدەر ۱۴	سيّر هنرى دويس ۴۶۹
سولتان سليتمان ۱۰۵، ۶۵	سيستان ۲۵۸، ۴۰۱، ۴۳۸، ۴۶۴
سولتان عدلى ۷۵	سيقهر ۳۰۴، ۳۰۲، ۲۹۸، ۲۹۶، ۲۹۵، ۴۵۵
سولتان مەعرف كەرخى ۱۰۲	سيليسيا ۳۰۲، ۲۷۴
سولتان ميهدار لەلە ۶۶	سينا ۲۴۵، ۲۴۴
سولتان وحيد الدين ۲۹۸، ۲۹۹	سيواس ۱۴۳، ۱۴۹، ۲۲۳، ۲۷۱، ۳۰۱، ۳۳۵، ۴۲۱، ۵۳۷
سولتان يەعقوب ۱۵، ۷۰	سيويل ۱۱۲، ۶۰۶
سولە خان ۱۰۲	-ش-
سۆما ۲۷، ۳۸، ۴۰	
سويد ۴۹۵	
سورخاب بەگ ۵۰۷، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵	
سورين ۵۰۹، ۵۲۴	
سورەتو ۵۸۶	
سوندگ بەگ ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴	شا ئيسماعيلى سەفەوى ۲۷۲، ۵۰۷، ۵۲۱
سوتنە ۵۰۷، ۵۳۲، ۵۳۸، ۵۴۰، ۵۷۶، ۵۷۵	شا ئيسماعيلى دووہم ۵۲۶
سياه رود ۳۰	شاپاز خانى دونبولى ۵۷۷
سياکينو ۵۴۷	شا تەھماسپ ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۶
سياه چال ۵۵۱	شاخوفسكى ۲۵۶
سيپكى ۴۸، ۱۳۲	شادى بەگ زولفەقار ۵۱۳
سيتو ئاغاي ئوردەمارى ۳۴۴	شاردينى، كۆلۆنيل ۳۶۶، ۲۵۷
سيدهكان ۴۰۹	شارباثير ۱۱۲، ۵۲۴، ۵۲۷، ۵۴۲، ۵۴۷، ۵۴۵
سيراچيفو ۲۴۰	شارەزور ۳۸، ۴۵، ۱۱۲، ۱۱۳
سيّر ئارتور يىنكلسون ۲۵۸	۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۳۶، ۱۳۸
سيّر پىرسى كۆكس ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵	۱۴۴، ۱۵۲، ۱۵۳، ۴۹۳، ۵۰۷
سيرت ۱۸، ۲۶۰	۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۳، ۵۱۵، ۵۱۸

۱۸۸، ۱۱۸، ۱۸۲	۵۴۲، ۵۳۹، ۵۳۸، ۵۲۴، ۵۲۳
شهره خان (به ندره) ۴۴۵، ۴۴۴	۵۹۳، ۵۸۷، ۵۶۳، ۵۴۷، ۵۴۵
۴۴۷	۶۰۷، ۶۰۴، ۶۰۲
شهره فنامه ۱۸۲، ۱۹۹، ۳۱۲، ۴۹۵	شاهزول ۵۲۲، ۵۲۱، ۵۱۷
۵۲۴، ۵۰۰، ۴۹۶	شاهربان ۵۳۷
شهریف پاشا ۲۸۷، ۲۵۵، ۲۸۰	شاه رسته می لور ۶۱، ۷۵
۳۰۵، ۲۹۲، ۲۹۱، ۲۸۹، ۲۸۸	شاروق شاهقولی ۵۱۳
شهریف حسین کوری علی ۳۴۴	شاه سولتان حسین سبفهوی ۵۳۱
شده خله (گونده) ۵۵۰	۵۳۲، ۵۴۲، ۴۴۳، ۵۴۹، ۵۵۰
شده قلاوه ۳۲۹	۵۵۱
شده مزینان ۴۴، ۱۹۹، ۱۸۴، ۱۶۱	شاه سدفی ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۵
۲۰۲، ۲۰۵، ۲۱۰	۵۴۷
شده مسی ته وریزی ۱۰۲	شاهسوار بهگ کوری سورخاب بهگ
شده میران ۵۰۷	۵۲۵
شده هیدان (دول) ۴۵	شاه علی ۶۳
شده یدار ۵۵۸	شاه عباس ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰
شورش نوکتوبدر ۳۳۴، ۳۷۱، ۴۰۲	۵۳۱، ۵۳۳، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷
۴۵۴، ۴۱۳، ۴۱۲، ۴۰۳	۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱
شوشته ۱۰۰، ۴۹۸	شام ۷، ۳۱۵، ۲۵۲، ۱۸۰، ۵۲۱
شوقاقی ۳۸، ۴۰۸	شاملو ۱۶، ۱۹، ۶۵، ۶۶، ۶۸
شوکار ۱۲۸، ۳، ۱۳۲، ۱۶۷، ۱۶۸	شاهویردی بهگی کوری قنقرات
۴۶۵، ۴۱۱، ۴۱۰، ۴۰۸، ۲۰۲	سولتان ۵۱۳
شیخ نه میری بلباس ۱۷	شکهفتی ۱۲۸
شیخ ته ها ۱۹۴، ۱۹۲	شنب غازان ۲۳
شیخ حده نی چه مشگه زک ۱۸	شنو ۳۳، ۲۵، ۴۱، ۴۲، ۸۱، ۵۳، ۴۴
شیخ حیدر ۶۵، ۱۰۵-۱۱۰	۱۶۱، ۱۶۴، ۲۰۲، ۳۵۴، ۲۰۷، ۲۰۵
شیخی خال ۶۰۳	۴۵۴، ۴۷۹، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳
شیخ رهشی گدرگروبی ۱۰۲	۴۸۴
	شهره خان ۶۴، ۶۵، ۷۴

شیخ سعید ۲۸۱، ۴۷۵	۵۵۲، ۵۲۸، ۸۰
شیخ عبدالقادر گدیلائی ۱۸۴، ۵۳۷	شیعه ۳۹۳، ۵۳۲، ۵۵۷، ۵۶۵، ۵۷۶، ۵۷۵
شیخ عبدالقادر شهمزینی ۴۱۳	شیلون ناراجان ۳۲۲
شیخ عوبیدوللا ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۳، ۱۹۵، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۲۳، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۳۱۷	شیلندورف ۲۴۴
شیخ قادر نه‌فندی ۴۶۷	شینکی ۱۱۲
شیخ مارف ۹۸	-ص-
شیخ محمد نه‌مین ۲۰۷	صادق خان، سهره‌نگ ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲
شیخ محمد سدیق شیخ عوبیدوللا شهمزینی ۴۱۳	صدیق صفی زاده بزورک‌ببی، دکتور ۴۹۵
شیخ محمود عزت تزیچی ۲۸۲	صفی زاده ۴۹۵
شیخ محمودی باله‌کی ۱۰۲، ۱۰۳	-ع-
شیخ محمودی حنفی ۲۷۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۹۳، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۸، ۴۷۰، ۴۷۵	عادل جواز ۲۳
شیخ مسته‌فای نه‌قیب ۴۶۴، ۴۶۵	عادل گرای خان ۷۷
شیخی به‌هائی ۱۵۰	عالم نارای سده‌وی ۷۲
شیراز ۱۵، ۲۰۴، ۷۶، ۵۸۲، ۵۸۵، ۵۸۸، ۵۸۷، ۵۸۹	عالمپه‌نا ۸۳، ۹۸
شیروان (بنه‌ماله) ۱۵، ۱۶، ۷۶	عزهدینی زیرین چنگ ۳۱۵
	عهباس خانی سهردار ۵۴۳
	عهباس میرزا ۴۳، ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۱۲۰، ۱۲۸، ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۴۳، ۱۴۸، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۹۲، ۱۹۴، ۱۹۵، ۲۲۷، ۱۱۶، ۱۱۴، ۱۱۷

عبداللّٰه پاشای بابان ۱۳۶، ۴۹۳،

۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۳، ۶۰۶

عبداللّٰهی مدرّوخی ۴۹۵

عبدی بدگ ۶۵، ۶۷، ۷۰

عبدی خان ۲۰

عبدی خانی شاملق ۶۷

عدهن ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۲۲، ۲۴۲، ۲۴۸

عدهب ۸، ۱۰، ۲۰، ۳۳، ۳۵، ۳۶

۳۸، ۳۹، ۶۲، ۱۸۰، ۱۸۶، ۲۳۵

۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۲

۲۵۳، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۹، ۲۷

۲۸۱، ۲۸۰، ۴۴۹، ۵۱۵، ۵۳۹

عدهبستان ۲۰، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۶

۲۵۹، ۲۶۲

عدهبشا بدگ ۳۱۴

عدهبی شهمو ۹۸

عدهیز ناغای فتاح ۱۵۸، ۱۵۹

۱۶۰

عدهسکر خانی نه فشار ۴۲، ۴۵، ۵۱

۵۳، ۱۲۷، ۱۲۸، ۲۰۸، ۱۳۰، ۱۲۹

عدهسیر ۲۷۴

عدهکا ۲۶۱

عدهلانودهوله زولقدهدر ۷۱

عدهلی ناغای شکهفتی ۵۲، ۱۳۰

عدهلی ناغای شوکاک ۱۶۷

عدهلی نه کبهر خان شرف الملک ۱۵۰

۱۵۱، ۱۵۲

عدهلی نیحسان پاشا ۲۶۹

۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۹

عدهباس قولی خانی عدهمد خان ۵۵۰

۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴

عدهباسی ۷، ۹، ۱۰، ۱۹، ۱۲۵، ۱۲۶

۱۷۸، ۲۷۲، ۱۸۰

عدهباسی یدکهم (شا) ۲۶، ۲۵، ۲۷

۳۲، ۳۱، ۳۳، ۸۰، ۱۰۰

عدهبدولعسین نوانی ۵۸

عدهبدولرحمان پاشای بابان ۱۲۰

۱۳۲، ۱۳۷

عدهبدوللّٰه پاشای بابان ۴۹۳

عدهبدوللّٰه کههیه ۵۸۴

عدهبدولعدهمید، سولتان ۱۸۵، ۲۳۶

۲۸۹، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۴۰

عدهبدولرهزاق بسه درخان ۲۶۲، ۲۵۴

۴۱۲، ۴۵۶

عدهبدولسهلام بارزانی، شیخ

۳۱۷، ۲۵۴، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۵۶

عدهبدول سهمد خان ۱۲۸، ۱۲۹

۱۳۰

عدهبدولعهیز بابان ۲۸۵

عدهبدولعهیز سولتان ۳۳۵

عدهبدولعهیز شنوی ۱۰۲

عدهبدولعهیز یاملکی ۲۷۱

عدهبدول عدهلی خانی خوراسانی ۵۶۹

عدهبدولقادر شیخ عویه یدوللّٰه نه هری

۲۲۴، ۲۱۰، ۲۰۷، ۲۰۶، ۲۰۵، ۱۶۱

عدهبدوللّٰه جودهت ۳۳۷

عیسمهت پاشا ۳۰۴، ۳۰۵

عیمداد عهبدولسه لام ۵۶۲

عهلی بهگ ساسونی ۶۳، ۶۴

عهلی خانی نه فشار ۱۳۰، ۱۶۱، ۱۴۳

عهلی خانی شاملو ۲۸

عهلی خانی موکری ۴۱

عهلی دهقان ۵۸، ۴۸۱

عهلی رها پاشا ۱۴۷، ۱۴۹

عهلی رها خانی سهرتیپ ۱۶۱

عهلی قاسمی ۲۲۰

عهلی قولی خان ۱۰۹

عهلی کهندی ۲۸

عهلی مدردان خانی بهختیاری ۵۶۶،

۵۷۱، ۵۷۴

عهلی میهردار ۶۵

عهماره ۲۴۶

عنکاره ۳۲۹، ۳۱۳

عهرونی پاشا ۲۹۱

عیراق ۱۲، ۸۳،

۲۷۳، ۲۶۸، ۲۶۶، ۱۴۴، ۴۰۷، ۴۵۴،

۴۵۵، ۴۵۶، ۴۶۳، ۴۷۱، ۴۷۹،

۵۳۷، ۵۳۹، ۵۴۶، ۵۵۲، ۶۰۷،

عیراقی عهجه م ۱۶، ۱۴۴،

عیراقی عهروبی ۱۶، ۵۱۸، ۵۲۴،

۵۵۲

عیزه دین شیر ۱۴۰

عیسا ۳۱۲

-غ-

غازان ۱۲

غازی خانی باغی ۵۱۷، ۵۲۱، ۵۲۲

غوز ۸، ۹، ۱۰، ۱۴

غوزالی (کیو) ۴۳۴

غوزایی (تایفه) ۵۹

غوزنه وی ۱۲

غوفور خان ۵۲

غهله جایی ۵۴۹

غیلجانی ۱۱۷

-ف-

فاتیکان ۳۱۹

فارس ۱۹۰، ۱۸۰،

۲۷۲، ۲۶۳، ۲۵۸، ۲۳۵، ۴۴۹، ۴۶۰،

۵۵۲

فارس (نیالهت) ۳۹۹، ۵۶۶

فارغلی ۸

فار ۲۴۶، ۲۶۸

فنگ (تیره) ۴۱۱

فتح عدلی شای قاجار ۴۳، ۴۴، ۴۶،

۴۷، ۵۰، ۵۱، ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۳۱،

۱۳۲، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۳،

فتحاحی نمین عدتار ۴۶۸، ۴۶۹

فتح آباد ۵۶۵

فتح عدلی شای قاجار ۴۸۹، ۴۹۱،

۴۹۸، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۹۷،

فتح عدلی خانی نه فشار ۵۷۷

فتحنامه ۷۴

فرهاد میرزا ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۳،

فردجوئلا خانی کوپی عدسکدر خان

۱۲۸، ۱۲۹، ۱۴۰، ۴۰۹،

فردنسل ۱۲۰، ۱۲۷،

۲۱۷، ۲۱۳، ۲۰۴، ۲۱۸، ۱۶۳، ۴۰۲،

۴۵۶

۲۶۱، ۲۶۰، ۲۵۹، ۲۴۲، ۲۴۱، ۲۴۰،

۲۸۱، ۲۷۵، ۲۷۳، ۲۶۸، ۲۶۴، ۲۶۳،

۳۰۳، ۳۰۲، ۲۹۸، ۲۹۷، ۲۹۶، ۲۹۴،

۳۶۸، ۳۶۴، ۳۲۳، ۳۱۹، ۳۱۸، ۳۰۴،

فرید پاشای سهدری نه عزه

۲۹۳، ۲۸۶، ۱۷۰،

فدقی برایم ۵۸۲

فدلهستین ۲۴۸، ۲۵۲، ۲۶۱، ۲۶۲،

۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۹، ۲۹۵، ۳۱۴، ۲۹۶،

فدوزی بهگ ۴۶۸، ۴۶۹

فدیروز میرزا نه سرولدوله ۲۷۷، ۴۰۷،

فدیروزلا بهگ ۱۵۸، ۴۴۴،

فدیروزلا خانی زاهیدی، سهرتیب

۴۴۵، ۴۴۶،

فیشخابور ۱۳

فینک ۱۳

فینکن شتاین (په یمان) ۴۶،

۳۱۹، ۱۲۷،

-ق-

قاجار ۹، ۱۶، ۱۹، ۴۰، ۴۶، ۴۷،

۴۸، ۵۸، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۷، ۱۳۰،

۱۴۲، ۱۵۸، ۱۷۲، ۱۸۰، ۱۸۲،

۲۰۹، ۲۰۳، ۱۹۸، ۱۹۴، ۱۹۲، ۱۸۵،

۲۳۳، ۲۳۱، ۲۲۹، ۲۲۸، ۲۲۷، ۲۱۷،

۳۵۵، ۲۳۵، ۴۴۹، ۴۸۹،

قادی ۲۵۴، ۴۹۱، ۵۰۵،

قادیسه ۶

قارس ۳۸، ۲۱۹، ۲۱۲، ۱۹۶،

۳۰۳، ۳۰۲، ۳۳۶، ۵۴۶،

قارلق ۸۷

قازاخ ۲۵۶

قازی فتحاحی سابلخی ۳۷۵، ۳۵۵،

قازی مدلا شریف ۴۹۶، ۵۳۴،

قاسم بهگ کوپی سورخاب بهگ ۵۲۵،

قاسم سولتان زهوزا ۴۵، ۴۴،

قاسم سولتان هدرامی ۱۱۶، ۵۴۳،

قاسملو ۳۳، ۴۱، ۴۸۲،

قاسموف ۱۲

قاشقه گدوک ۴۱

قافقاس ۸، ۱۱، ۱۹، ۲۰، ۳۸، ۷۷،

۲۹	، ۲۱۴، ۲۰۹، ۱۶۷، ۱۵۴، ۱۳۱، ۷۸
قوتور ۳۸	، ۲۵۶، ۲۴۶، ۲۴۵، ۲۴۴، ۲۴۳
قوچاخ ۵۹	، ۲۵۷، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۸۹
قوچان ۵۶۵	، ۳۰۲، ۳۲۲، ۳۴۲، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۵
قوچ عه‌لی خان ۳۴۹	، ۳۶۰، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۷۱، ۴۱۰
قوچی (به‌ندهر) ۴۴۵	۴۵۶، ۴۱۲
قودس ۳۳۵	قانسوه غوری ۷۱
قولی به‌گ ۱۴۰	قاهیه ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۵۲، ۲۶۱، ۲۹۸
قوم ۴۰۱، ۲۵۸، ۳۱۵	قاینات ۴۰۱
قوئیه ۳۳۵	قایتمز به‌گ ۵۱۳
قدپچاق (تیل) ۸، ۹	قرچقای به‌گ ۳۰
قدرباغ ۵۲۸	قرم ۷۶
قدرا تاج ۸۰	قرلباش ۱۴، ۱۷، ۱۶، ۱۸، ۲۰، ۱۹
قدراچوق ۹۸	، ۲۲، ۲۴، ۲۷، ۲۵، ۳۱، ۳۰، ۲۹، ۳۲
قدراقالباق ۸	، ۳۳، ۵۹، ۶۰، ۶۶، ۶۹، ۷۷
قدراقوینلو ۱۹، ۱۴، ۱۲	۸۱، ۸۰، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۹۵، ۱۰۵
قدراگۆنه ۶۶	قزل توزون ۶۹
قدرا گوزلو ۵۸۹	قزل باش ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۱
قدرا مانلو ۲۲	، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۸، ۵۲۱، ۵۲۶
قدربه‌باغ ۷۷	، ۵۲۷، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۴، ۵۴۰
قدره پایاخ ۸، ۴۵، ۵۲، ۱۵۸، ۱۶۴	۵۴۱، ۵۴۲
قدره حدسەن ۵۸۳	قزلجه ۵۲۰، ۵۲۷، ۵۴۶، ۵۴۷
قدره حدسەنلو ۳۴	۶۰۶
قده‌رده‌داغ ۱۱۲، ۴۱۰، ۳۷۳، ۱۶۸	قزلجه (قدلا) ۵۱۴
۵۴۵، ۵۴۲، ۵۲۷، ۵۲۴، ۵۰۷	قزل داغ ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷
قدره‌سو ۳۴، ۵۰۸، ۵۱۸	قزلو ۴۴۲
قدره‌قلو ۳۳	قسقه‌پان ۹۹
قدره‌نی ناغا ۴۱، ۴۲	قوباد خان ۱۰۸، ۱۰۹
	قوبادی کوربی شیخ حدیده‌ر ۲۷، ۲۸

کارل مارکس ۳۳۲
 کازم قدره به کر ۳۰۲
 کاشان ۴۳۹
 کامسارکان ۲۱۹
 کاکه بی ۳۲۵، ۳۱۴
 کاکه وهند (تیره) ۵۷۱
 کامیل به گ ۴۵۶، ۲۵۵
 کامهران به درخان ۴۵۱
 کرماشان ۱۱۲، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۵۲،
 ۱۶۳، ۲۰۳، ۲۱۰، ۲۳۴، ۲۴۵، ۲۵۸، ۲۶
 ۳، ۲۷۳، ۳۵۹، ۴۰۱، ۴۱۴، ۴۱۷،
 ۴۳۵، ۴۳۹، ۴۴۱، ۵۲۷، ۵۴۱،
 ۵۵۴، ۵۶۳، ۵۶۶، ۵۶۸، ۵۶۹،
 ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۸۴،
 ۵۸۸، ۵۸۷
 کرمان ۱۶، ۳۲، ۱۱۷، ۴۹۹، ۴۰۱
 کرمانج ۴۳۵
 کریت ۳۳۵
 کریلانی عدلی خان نه خچه وان ۵۴۶
 کریمه ۱۱، ۱۲، ۲۱۹
 کراز ۵۶۷، ۵۹۰
 کفری ۲۸۲، ۲۷۰، ۲۶۹، ۲۴۷، ۱۱۲،
 ۴۱۶

کلایتون ۱۸۶، ۲۲۳
 کلدانی ۳۴۵، ۳۳۱، ۳۲۰، ۳۱۶
 کلؤلی کورې بابه ندرده لان ۵۰۶
 کلیمانسز ۲۹۴
 کریلانی عدلی خان نه خچه وان ۵۴۶

قهزاق (قازاق) ۸، ۳۵۳، ۳۷۳، ۳۷۴
 قهزوبین ۲۶، ۶۷، ۶۹، ۷۶، ۷۷،
 ۲۱۲، ۲۲۷، ۲۰۳، ۱۹۵، ۱۵۵، ۱۰۵،
 ۲۲۸، ۲۴۵، ۲۵۸، ۴۰۱، ۵۱۳،
 ۵۱۴، ۵۷۷
 قهسری شیرین ۲۵۸، ۳۵۹، ۴۰۰،
 ۴۰۱

قهشه سولومون ۱۹۰
 قهلائی دزه ۳۱۵
 قهلهه چوالان ۱۳۷
 قهندیل ۳۹، ۴۰، ۱۵۸، ۴۱، ۴۴، ۲۱۰،
 قهنسدهار ۱۱۷، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۴،
 ۵۶۵

قههره مان میزا ۱۴۳
 قههقهه ۲۴، ۵۲۳، ۵۲۶
 قهیسری روس ۴۱۲، ۴۵۶
 قوریه وهند (تیره) ۵۷۱
 قولی عدلی وهند (تیره) ۵۷۱
 قیر ففتاح ۸۸

-ک-

کاتولیک ۳۱۳، ۳۲۴
 کاردار ۴۱۱
 کاردو ۱۳
 کاردی ۱۳

کۆمیتەدی ئازادیی سور ۳۳۱	کریمە ۱۱، ۱۲، ۲۱۹
کۆنفرەنسی ئاشتیی پاریس ۴۰۳،	کوردستانی باکور ۴۶۶
۴۰۴، ۴۱۷، ۴۴۹، ۴۵۴	کوردستانی عوسمانی ۴۰۴، ۴۰۵
کۆمۆنیزم ۴۲۱، ۴۵۴	کوردستانی تورکیا ۴۲۰، ۴۵۱،
کەربەلا ۷۱، ۹۹، ۱۷۱	۴۵۴، ۴۷۵، ۴۷۸
کەرکوک ۱۱۴، ۱۱۳، ۱۳۶، ۴۶۹،	کوردستانی عیراق ۴۵۲، ۴۵۵، ۴۵۶،
۵۳۵، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹	۴۶۸، ۴۷۵، ۴۷۸
کەزیم خانى زەند ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۷،	کوردستانی خسارو (جنوبی) ۴۰۲،
۵۷۱، ۵۷۳، ۵۷۲، ۵۷۴، ۵۷۶،	۴۵۴، ۴۵۸، ۴۶۰، ۴۷۱
۵۷۷، ۵۸۲، ۵۸۱، ۵۸۴، ۵۸۵،	کوت ۲۴۶
۵۸۸، ۵۸۹	کۆسرەت (چیا) ۴۵
کەلبەلى خان ۵۳۲، ۵۴۷	کوفە ۷
کەلکەتە ۴۸۰	کۆپرى ۵۸۳
کەلھور ۲۲، ۱۱۲، ۵۲۷	کۆمپانیای نەرتى تورک ۲۹۴
کەمال بەگى بۆتان ۲۵۵	کۆمەلەى گەلان ۲۹۵، ۴۷۲
کەمالى ۴۵۰، ۴۵۲، ۴۵۷، ۴۶۰،	کۆمەلەى کورد ۴۶۰
۴۷۱	کۆمەلەى نىستقلالى کوردستان ۴۷۲
کەنگاوەر ۵۸۸	کۆنت گۆيىنۆ ۴۹
کەزادخانى کوپى سوبحان ویردى خان	کوندوزلو (ئىنل) ۳۲
۴۸۶، ۵۸۷	کونە مېش (قەلا) ۵۱
کەيخوسرو بەگ ۵۴۴	کۆنە شار (سەلماس) ۴۰۲
کیزن، لۆرد ۱۸۹، ۴۷، ۲۰۴، ۲۰۳،	کوهکلوپه ۳۳
۲۲۷، ۲۱۰، ۳۱۳، ۲۳۲	کويخا مەجنون ۵۲۱
کیرنسكى ۲۶۴	کۆيىه ۱۱۲، ۱۳۶، ۱۴۴، ۳۲۹،
کيماک (ئىنل) ۸	۴۵۹، ۵۲۵، ۵۳۸، ۵۶۳، ۵۸۳،
کينين نوغوز ۱۰	۵۸۴
کينورەش ۱۸۲	

گهیلان ۱۰، ۱۵، ۶۸، ۷۰، ۲۰۳،
 ۲۵۸، ۴۰۱، ۴۳۸
 گهیلانی، شیخ ۱۰۲، ۱۰۳

-گ-

گورینسکی ۲۵۶

گزل دهره ۲۳

گلیاشین ۳۵۰

گورج، گورجی ۳۸، ۲۴، ۳۳

گورجستان ۲۱۸، ۲۴۴، ۲۴، ۲۵، ۳۹

۵۲۸، ۵۲۴

گورخان ۹۸

گورزهیی ۱۱۲

گورگان ۹، ۲۵۸، ۴۰۱

گۆزه گیران (گرد) ۹۸

گولمخانه ۴۴۵

گوك مهیدان ۱۷

گوكامل ۵، ۲۷۲

گولیا به گان ۲۰۳، ۵۹۰

گولستان (پهیمان) ۴۳، ۴۸،

۲۱۸، ۲۱۲، ۱۳۱

گهردی ۴۵۹

گهرمه رود ۳۰، ۱۰۸

گهرمیان ۴۵، ۴۸، ۱۵۲

گهرس ۶۹، ۲۰۳، ۲۷۸، ۱۶۳، ۴۰۵،

۵۸۹، ۵۵۲

گهرهیی ۱۱۲

گه نهدن بهر ۵۰۷، ۵۱۶، ۵۴۰، ۶۰۶

گه نجه لی خان ۳۵، ۹۴، ۹۷، ۹۸

گه نجه محمد بدگی زهنگه نه ۵۷۰

گه ورك ۲۰۵، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۷

-ج-

لاجان ۳۹، ۴۱، ۴۴، ۱۴۵، ۱۴۴،

۱۶۱

لایارد ۳۱۱

لاهیجان ۱۵

لوبنان ۳۳۵

لوتف عدلی خانی زه ند ۴۲

لوتف عدلی میرزا کیشکچی باشی

۱۵۸

لوتف عدلی خانی کوری جده فخرخان

۵۸۵، ۵۸۷، ۵۹۱

لور ۳، ۲۲، ۱۱۲، ۵۲۷

لورستان ۱۹، ۱۱۲، ۱۴۹، ۱۶۷،

۲۰۳، ۱۸۰، ۲۵۸، ۴۰۱، ۵۲۸،

۵۴۱، ۵۵۴، ۵۶۶، ۵۷۶

لورنس ۲۴۸، ۲۷۸

لوزان ۳۰۴، ۳۰۵

لوزان (پهیمان) ۴۷۲

لونگریك ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱،

۵۴۳، ۵۴۴

لوید جورج ۲۹۴، ۲۷۰

لهك ۵۸۱

له له پاشا ۸۰

لندن ۲۳۱، ۵۰، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۸۳،

۲۸۸، ۲۹۴، ۳۳۳، ۴۰۱، ۴۰۳

لديلان ۲۸

لاهوټی، سدرهنگ ۴۴۱

لاچين ۴۴۲

ليبيا ۲۴۳، ۲۴۴

ليبيديسکی، جه ندرال ۳۶۶

ليمان فون سندر ۲۴۲، ۲۴۱

لينچونسکی ۲۹۶، ۲۲۱

لينين ۳۷۱، ۲۶۴

-۲-

مارتين دانبرونه ۴۱۱

ماردين ۱۹۶، ۲۶۰، ۲۴۸

مارشال فوش ۳۶۵

مارشيمون، مارشهمعون، ۱۹۳،

۳۲۶، ۳۲۱، ۳۱۷، ۳۱۳، ۲۵۱، ۱۹۹،

۳۵، ۳۴۵، ۳۴۴، ۳۴۳، ۳۴۲، ۳۴۱، ۳۱،

۳۷۷، ۳۷۶، ۳۶۹، ۳۶۸، ۳۶۰، ۳۵۹، ۸،

۳۸۰، ۳۷۹، ۳۷۸، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۵۵،

مارونی ۳۳۵

مازندران ۱۰، ۱۲، ۷۶، ۹۰، ۹۲،

۴۰۱، ۲۵۸، ۲۰۳، ۱۳۱، ۵۶۶، ۵۷۷،

مافی وند (تيره) ۵۷۱

ماکماهونی ۲۷۸، ۲۶۲، ۲۴۸

ماکنيس ۴۶۹

ماکز ۱۹، ۳۸، ۴۸، ۲۰۸، ۱۵۵،

۲۸۳،

مالتا ۲۱۲، ۲۲۲، ۲۱۳

مامه‌دی عه‌بدویی (تيره) ۴۱۱

مامه‌دی کاردار (تيره) ۴۱۱

مامه‌ش ۳، ۳۹، ۴۴،

۲۰۵، ۲۰۲، ۱۶۴، ۴۴۲

ماهشهره‌ف کچی نه‌بوخه‌سدن

به‌گ (مه‌ستوره) ۴۹۰، ۴۹۴

مه‌مه‌د ناغای قادری ۵۹۶

مه‌مه‌د ناغای کوری عه‌لی ناغای ۴۱۰،

۴۱۲

مه‌مه‌د ناغای که‌لهوکی ۳۱۵

مه‌مه‌د ناغای مامه‌ش ۱۶۱

مه‌مه‌د نه‌مین زه‌کی ۲۷۱

مه‌مه‌د ئیراهیمی نه‌رده‌لان ۵۰۵

مه‌مه‌د به‌گی شاملو ۹۵

مه‌مه‌د به‌گ کوری مسته‌فا به‌گ

۱۴۰، ۱۴۱

مه‌مه‌د به‌گی میری سوزان ۵۱۵،

۵۱۶، ۵۱۷

مه‌مه‌د به‌گ کوری فته‌ج عه‌لی به‌گ

۴۹۱

مه‌مه‌د پاشای بابان ۵۸۲، ۵۸۴،

۵۸۶

مه‌مه‌د پاشا ۸۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶،

۱۵۳

مه‌مه‌د پاشا ناینجه بیرق دار ۱۴۹

مه‌مه‌د حسین خانی زرغام ۱۶۸،

۴۱۰

- محمد مدد کوری به کر سوباشی ۵۳۷
 محمد مدد میزا ۷۶، ۴۷
 محمد مدد میزاد ۷۵
 محمد مدد ولی میزا ۴۹
 محمد مددی خود ابدنده ۲۶، ۲۷، ۵۲۶
 مراد به گی شاهلو ۱۷
 مراد خانی کورد ۴۴۵
 مراد میزا ۷۰، ۷۱
 مرادی سییدم ۷۷، ۷۸، ۵۲۷
 مستهفا به گ کوری نوز به گ ۱۴۰
 مستهفا به گ کوری ففتح عدلی به گ
 ۴۹۱
 مستهفا به گی هکاری ۵۱
 مستهفا پاشای یا مولکی ۳۷۹
 مستهفا خان مه محمود ۶۹
 مستهفا صالح کدریم ۹۸
 مستهفا که مال ۲۶۷، ۲۸۶، ۲۸۸،
 ۲۹۰، ۲۹۳، ۲۹۸، ۳۰۱، ۳۰۲،
 ۳۰۳، ۳۰۴، ۴۴۹، ۴۵۱، ۴۵۳،
 ۴۵۸، ۴۶۴، ۴۷۵
 مصدق، دکتور ۴۴۴
 موتین خان ۴۱
 موحه مدره ۲۰۴
 مؤد، جندرال ۲۴۶
 مؤدروس ۲۸۱، ۲۷۴
 مورتهاز قولیخانی زنگنه ۵۶۸،
 ۵۶۹
 مورتهاز قولیخانی کوسه محمد دلوی
- محمد مدد خانی قاجار ۵۶۶،
 ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱
 محمد مدد چله بی ۵۶۰، ۵۶۲
 محمد مدد خان ۱۴۳
 محمد مدد خانی سدرتپ ۱۴۷
 محمد مدد خان کوری خسرو خان ۵۴۲،
 ۵۴۳، ۵۴۴
 محمد مدد رحیم خان عدلاء، ثلده وله
 ۱۵۷
 محمد مدد رحیم میزا زیانودده وله ۴۹،
 ۵۲، ۵۰۹
 محمد مدد رها پهلوی ۱۷۲
 محمد مدد رشید به گی وکیل ۵۸۶،
 ۵۸۷، ۵۸۸
 محمد مدد صالح به گی چاپار ۱۴۸
 محمد مدد سادق خان ۴۹۲، ۵۹۶، ۵۹۹
 محمد مدد سدیق ۲۱۰
 محمد مدد سولتان خان ۴۹۳
 محمد مدد سولتان ۷۸
 محمد مدد شاهی قاجار ۱۹۴، ۱۹۵
 محمد مدد شوکری به گ، بینباشی ۴۷۷
 محمد مدد عدلی پاشای میسر ۱۴۱،
 ۱۴۲
 محمد مدد عدلی میزا ۴۹، ۱۳۸، ۱۶۸،
 ۳۹۳، ۳۹۶، ۳۹۸، ۴۱۰
 محمد مدد عدلی فروغی ۴۷۸
 محمد مدد عیسا خان ۴۰
 محمد مدد قولی خان ۴۲، ۴۳، ۴۵
 محمد مدد کهری ۶۷، ۶۵، ۱۷

نه فشار ۵۷۳

موريد سولتانی که لور ۵۴۷

موزه فقه رهدین شا ۳۹۳، ۱۶۷

۳۹۸، ۴۱۰

موزه فیری واه سوزانی ۱۲

موسا خان ۱۴۷

مؤسکؤ ۲۵۴

موسل ۷۷، ۱۹، ۴۰، ۴۵، ۷، ۱۲، ۱۳

۱۰۶، ۱۳۶، ۱۴۹، ۱۶۹، ۱۸۶،

۱۹۶، ۲۰۰، ۲۳۳، ۲۴۷، ۲۵۰،

۲۶۲، ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۹۵،

۳۱۰، ۳۱۳، ۳۲۶، ۳۲۹، ۳۳۳،

۳۳۵، ۳۴۵، ۳۵۴، ۳۶۴، ۴۵۲،

۴۵۴، ۴۵۸، ۴۶۸، ۴۷۱، ۴۷۲،

۵۱۸، ۵۴۱، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲،

۵۸۴، ۶۰۴

موش ۵۵۲، ۲۲۳، ۲۰۹، ۱۳۳

موعته سم بیللا ۱۰

موعینوده وله ۵۳، ۳۶۱

موکری، موکریان ۱۹، ۲۰، ۳،

۲۷، ۳۰، ۳۱، ۳۹، ۴۳، ۵۸، ۶۴،

۶۵، ۹۸، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۹،

۱۱۲، ۱۱۰، ۱۱۹، ۱۲۱، ۱۲۲،

۱۳۵، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۵۸، ۱۶۳، ۱۸۰،

۲۰۲، ۲۰۵، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۵۴،

۲۷۸، ۳۵۹، ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۴۴،

۴۹۱

مونه شا سولتانی نیستاجلو ۵۲۶

مونزیری کوری بالول ۵۰۶

مونشی باشی ۶۰۳

مه نمون کوری مونزیر به گ ۵۰۶،

۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۳، ۵۱۴

مه بعوسان (نه غومنه) ۱۸۳، ۳۳۷،

۳۳۹

مه حمود به گی روملو ۸۰

مه حمود پاشای بابان ۵۰، ۱۳۲،

۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۸، ۵۸۶، ۵۹۹،

۶۰۰، ۶۰۶، ۶۰۷

مه حمود خانی پولادین، سره دنگ

۴۴۶

مه حمودی کوری میر و دیسی ۵۴۹،

۵۵۱

مه حمودی ۱۹، ۲۰، ۳۸

مه حمودیه کان ۱۰۶

مه راغ ۱۲، ۱۴

۱۰۵، ۱۰۱، ۹۷، ۴۳، ۳۹، ۲۸، ۲۷،

۱۲۵، ۱۲۱، ۱۱۹، ۱۰۸، ۱۲۷، ۱۴۶،

۱۵۵، ۳۴۷، ۲۰۶، ۱۶۱، ۴۰۸، ۵۵۲،

مه ردوخ (شیخ عبدالوئیمینی

مه ردوخ) ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۵،

مه رزینگ ۱۲۵

مه رعه ش ۱۱، ۶۲، ۵۱۵، ۵۳۷

مه رگه ۱۱۲، ۵۴۲

مه رگه وهر ۲۷، ۳۸، ۵۲، ۵۱، ۵۳،

۸۰، ۸۱، ۱۴۴، ۳۱۳، ۲۶۰، ۱۹۶،

مه روانی (حکومت) ۱۳

مه ریوان ۱۱۱، ۱۰۰، ۱۵۱، ۱۵۳،

۵۰۷، ۵۱۶، ۵۲۴، ۵۳۵، ۵۴۰،

مه لک کهندي ۲۰۶	۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۶، ۵۵۱، ۵۶۳
مه ليک ناغا محمدی تسوجی ۸۵	۵۷۵، ۵۸۴، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱
مه ليک خه لیلی نه ییوی ۱۸	۶۰۲
مه ليک حسین ۲۵۵	مه ریوان (قدلا) ۵۴۶، ۵۰۹
مه مدوح سلیم ۲۹۲	مه ستوره ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۲، ۴۹۴
مه نده لی ۵۶۱، ۵۴۶، ۱۱۲	۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۸، ۵۰۰، ۵۰۲
مه نسور میزا ۵۳، ۴۹	۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۴۲
مه نگوپ ۳، ۳۹، ۴۲، ۴۴، ۱۱۹	مه سعود میزا ظل السلطانی ۲۳۶
۱۲۷، ۱۵۸، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۴	مه سیحی ۲۲، ۲۴۹، ۲۵۳، ۲۵۵
۲۰۵، ۲۰۲، ۱۶۵، ۴۴۳، ۴۶۷	۲۶۱، ۳۱۲، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶
مه ولانا خاسالی ۳۰	۳۲۴، ۳۲۵
مه ولانا خالیدی شاره زوری ۱۸۴	مه شهد ۲۰۳، ۹۹، ۵۶۵، ۵۶۶
۱۸۹	مه عموره تولعه زیز ۲۷۱، ۳۳۵
مه هاباد ۳، ۳۵۴، ۳۵۳، ۴	مه غول ۸، ۳۱۰، ۲۷۲، ۱۹۵، ۱۸۷، ۹
مه هد علیا ۷۶، ۷۷، ۸۰	مه ککه ۷، ۲۴۷
۱۹۴، ۱۵۴	مه لا نه محمدی نادم ۱۴۱
مه هدی قولیخانی چاوه شلو ۵۲۸	مه لا محمد شریف ۴۹۶، ۵۰۵
مه هدهوی ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۸۵، ۵۸۶	مه لاتیه ۲۸۴، ۴۶۱
میانسداو ۱۰۷، ۲۰۳، ۱۶۱، ۲۰۵	مه لایدر ۲۰۳، ۵۷۵، ۵۹۰
۳۸۵، ۳۵۳، ۲۰۶، ۴۴۲	مه لا جهلالی مونه ججیم ۲۸، ۵۸
میدیات ۲۴۸	۱۰۶، ۵۳۶
میراوا ۴۴۳	مه لازگرد ۱۳، ۱۴، ۲۲۳
میر بهبه ۱۱۳	مه لاسلیم نه فندی ۲۵۴
میر یازوکی ۹۰، ۹۱	مه لاسلیمی خیزان ۴۵۶
میر جهماله دین ناغای شیخول	مه لاسه عید به دیع الزمان ۲۸۵
نیسلامی ۲۰۷	مه لاسه علی رهزا ۲۸۵
میر حه سدن ۱۱۳	مه لاسه بدولکه رمی قازی ۵۵۴
	مه لاسه یعقوب ۵۳۳

میر خدر ۱۰۶، ۶۵، ۱۰۵	میر سولتان ۵۳، ۵۲
میر داود ۶۳	میر سدیقه ددین ۱۴۰
میرزا ناغا ۱۳۰، ۵۲، ۴۱	میرسین ۲۴۸
میرزا نهبو قاسم ۱۵۹	میر شهره ۱۸
میرزا ته قیخانی گولستانه ۵۵۷	میر موقه ددهم ۹۱، ۹۰
۵۶۹، ۵۶۴	میر نه زهر ۱۰۵، ۶۵
میرزا ته قی (مسته وفی) ۵۵۷	میره بدگ ۲۰۶
میرزا حسین ناغا موجه هید ۱۹۳	میری سوران (میر عمده د) ۱۲۸
۲۰۷	۱۳۲، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۷، ۱۴۸
میرزا حسین خانی موشیرالدوله ۵۰	۲۲۲، ۲۰۲، ۱۴۹
۲۲۸، ۲۲۷، ۱۵۵، ۲۱۰	میرزپوتامیا ۴۰۷
میرزا رها خان ۲۱۰	میسر ۲۴۴، ۲۰۰، ۲۴۳، ۶۲، ۱۸۶
میرزا رهشید ۵۲، ۴۵، ۴۴، ۳۸	۳۳۶، ۳۳۵، ۳۱۵
۱۲۸	میجر نوئیل ۴۵۵، ۴۵۱
میرزا سعید خان ۲۳۲	مینورسکی ۲۵۶
میرزا شعیف ۵۰	میننه ناغای قادر ناغا ۱۶۵، ۱۵۸
میرزا عبدولغفه فار معتمد ۱۵۰	میهر عدلی سولتان ۵۸۱، ۵۸۰
۱۵۱	میهر علیخان تکه لو ۵۶۷، ۵۶۳
میرزا عیسا فراهانی ۱۳۱	۵۷۴، ۵۷۳، ۵۷۲
میرزا عدلی رها دیوان به گی ۱۵۰	-ن-
۱۵۱	
میرزا قاسم قائم مقام ۱۴۳	نابلین ۴۶، ۱۲۷، ۲۰۳، ۲۱۲
میرزا موحسین خان ۲۲۹، ۲۲۸	۳۱۹، ۲۵۸
میرزا مه سعود خان ۱۴۸	نادرشا ۱۸۷، ۴۰، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶
میرزا هاشم خان ۲۱۰	۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱
میر سلیمان ۱۱۳	۵۶۲
میر سوفی ۹۱، ۹۰	

نازلو ۳۳

ناسر تازاد پور ۴۹۵

ناسر ددین شا ۱۵۴، ۱۵۳، ۱۵۰

۱۵۵، ۱۵۶، ۱۶۳، ۱۹۲، ۱۹۴

۱۹۵، ۲۱۰، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۱، ۲

۶۰۵، ۳۶

ناسر ۲۴۶

نالی ۵۰۵، ۵۰۴، ۵۰۳

نانه کدلی و هند (تیره) ۵۷۱

ناوچهی بیتلایه ۴۰۲

نسیب ۱۹۶، ۱۳

نوا (گوند) ۱۳۱

نوائی، دکتور ۲۵

نور عدلی ۲۰، ۱۹

نوروللا بهگ ۵۱

نهبی یونس ۵۴۱

نجدف ۹۹، ۷۱

نجدف قوئی خانی یورتچی ۲۰۶

نجدف قوئی دونبولی ۴۱، ۱۲۰، ۱۲۲

نهری ۵۰۷

نهره عدلی خان ۱۳۱، ۱۲۹

نهروللا فلهسفی ۲۶، ۱۶

نهروللا میرزا ۴۰

نهروللا خان، کولونیل ۴۴۳

نهر خانی کولیایی ۵۸۸

نهرت نهدوله ۴۰۳

نغده ۲۰۵، ۳

نمس ۲۱۷، ۲۱۳، ۱۹۷، ۲۰۳

۲۳۴، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۷۵، ۲۷۶

۳۶۷

نهاره هند ۵۵۲، ۵۲۸، ۶، ۲۰۳

نهری ۱۸۹، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۶۴

۲۱۹، ۲۳۰، ۱۹۸

نهرسو ۵۰۷

نهرنوا ۳۱۵، ۳۱۳، ۳۱۱، ۳۱۲

۳۱۷، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۳۰

۳۵۹، ۳۵۸، ۳۳۵

نهرسان (تیره) ۴۱۱

نهرتوللا سولتانی سؤفی

۸۹

نهرتوللا میرزا ۵۳، ۵۲

نهرتوتی (تیره) ۴۱۱

نهرکولای یدکهم ۱۴۳

نهرکولای دووم ۱۵۵، ۳۵۸

-و-

والتر لونگ ۲۹۴

وان ۱۴۲، ۳۸، ۲۵، ۲۳، ۲۲

۲۱۹، ۲۰۹، ۱۹۶، ۱۹۹، ۱۶۹، ۱۸۶

۲۲۰، ۲۶۰، ۲۶۳، ۲۷۰، ۲۷۹

۳۰۱، ۳۰۲، ۳۲۶، ۳۳۵، ۳۵۲

۵۴۶، ۴۷۱، ۳۸۳، ۴۵۲، ۳۵۹

واحد سودانی کورې ماملان ۱۲

ورم ۲۶، ۲۱، ۲۵، ۱۲، ۱۹، ۲۰

۳۸، ۳۵، ۳۴، ۳۳، ۲۷، ۳۰، ۳۱

۵۱، ۴۹، ۴۵، ۴۳، ۳۹، ۴۰، ۴۱

۷۷، ۷۶، ۷۰، ۵۹، ۵۸، ۵۳، ۵۲

۱۱۹، ۹۸، ۸۵، ۸۳، ۸۲، ۸۱، ۷۹

هندستان (هند) ۱۷۹، ۴۶، ۱۳۲، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۱۸، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۴۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۴۰۶، ۴۵۹، ۵۵۸، ۵۵۶
 هنری بیرانجه ۲۷۳
 هنری فیلد ۴۱۱
 هورمز بهگ ۱۰۳
 هۆزین (قهلا) ۵۰۸
 هۆشباران (گوند) ۴۹۳
 هۆلاکوز ۱۴
 هه خامه نشی ۵
 هه رسل ۳۳۵، ۳۳۶
 هه رکى ۴۳، ۴۴۲، ۵۱، ۴۳
 هه رمۆته ۳۲۹
 هه روتیبیان ۱۴۱
 هه ریر ۵۸۳، ۵۲۵، ۱۴۰، ۱۱۲
 هه زاران ۴۸۳
 هه ژاری موکریانى ۴۹۵
 هه کارى ۱۲، ۱۹، ۲۰، ۵۱، ۱۱۹، ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۹۶، ۲۰۹، ۲۲۳، ۲۳۳، ۲۵۱، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۹، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳۶۰، ۳۴۵، ۳۹۸، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۴۱، ۴۵۷، ۴۷۲، ۴۸۰، ۵۲۷، ۵۴۱، ۵۷۶، ۵۸۷، ۵۱۲، ۴۱۳، ۵۷۸، ۵۸۰
 هه لۆخان کورى سورخاب بهگ ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۲
 ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵
 هه مزه ئاغای مهنگور ۴۴، ۱۰۳

۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۳۰، ۱۶۲، ۱۶۷، ۱۵۵، ۱۴۹۵، ۱۹۰، ۱۸۶، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۶، ۱۹۹، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۳۳، ۲۴۵، ۲۵۱، ۲۵۵، ۲۶۳، ۲۶۷، ۳۱۳، ۳۱۷، ۳۱۱، ۲۹۸، ۲۸۱، ۲۷۰، ۳۴۸، ۳۴۷، ۳۳۱، ۳۳۰، ۳۲۰، ۳۱۹، ۳۵۸، ۳۵۷، ۳۵۶، ۳۵۵، ۳۵۲، ۳۴۹، ۳۸۵، ۳۷۹، ۳۷۴، ۳۷۱، ۳۶۷، ۳۶۰
 ورمى (دهرياجه) ۴۰۴، ۴۰۸، ۴۴۵، ۴۴۶
 وسوق ته لدهوله ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۵۵
 وليام براون، دكتور ۳۲۲
 ولاشجرد (قهلا) ۵۶۷
 وهستا عوزيرى هند ۱۲۵
 وهله بهگ ۵۹۷
 وهند (تيل) ۵۷۱
 وهه بى بهگ ۴۷۱
 ويلسون ۲۷۰، ۲۷۶، ۲۹۰، ۲۹۳
 ۲۹۵، ۲۹۶، ۳۰۲، ۴۵۵

-ه-

هارونى ۵۴۶
 هازيه نى ۱۲
 هاشى، سه رهنگ ۴۸۲، ۴۸۳
 هامه ر پورگشتال ۵۴۳
 هاوار ۵۰۷
 هفتال ۸

۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۷،
 ۲۰۵، ۲۱۰، ۲۲۴
 همدان ۲۲، ۲۶، ۷۱، ۲۰۳، ۲۵۱،
 ۲۵۸، ۴۰۱، ۴۴۶، ۵۰۸، ۵۱۸،
 ۵۲۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۵۱،
 ۵۵۴، ۵۶۳، ۵۶۷، ۵۷۳، ۵۷۵،
 ۵۸۵، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۱
 همدونند ۱۱۲
 همداری (تیره) ۴۱۱
 همداران ۱۱۱، ۱۱۲، ۴۹۳، ۵۰۷،
 ۵۲۴، ۵۴۰، ۵۴۲، ۵۴۷، ۵۷۵،
 ۵۸۷، ۶۰۳، ۶۰۶
 هولیر ۴۵، ۱۰۶، ۱۱۱، ۱۳۶،
 ۱۴۰، ۳۱۳، ۲۷۲، ۱۴۴، ۳۲۹
 هیرات ۷۶، ۱۶۳

یزدان شیر ۳۱۷
 یزیدی ۶۹، ۷۳، ۱۴۰، ۱۸۸، ۱۴۲،
 ۳۱۴، ۳۲۵، ۵۳۸
 یزیدی کوری مدعاویه ۷۱، ۵۳۸
 یه عقوب بدگ کوری سورخاب بدگ
 ۵۲۵
 یه عقوبی ۳۳۵
 یه کان بدگ ۲۰
 یه کیتی سؤقیدت ۲۶۹، ۲۶۸، ۲۶۶
 یه مدن ۳۳۵، ۲۷۴
 یدنی شههرلی مستهفا چاروش ۵۱۴

-ی-

یاوز سلیم (سولتان) ۱۸، ۲۰
 یوسف ناغا ۲۱۹
 یوسف خان، سهرهنگ ۴۴۵
 یوسف یاسکه ۵۳۱
 یوزنان ۵، ۶، ۱۴، ۱۸۲، ۲۴۹،
 ۲۹۸، ۲۹۶، ۲۷۷، ۲۷۶، ۲۷۵، ۲۷۲
 یه حیا بدگ ۱۳۰، ۴۰۹
 یدریقان ۲۱۹، ۲۳۳، ۵۵۲
 یهزد ۲۵۹، ۲۵۸، ۱۱۷، ۴۰۰، ۴۰۱،
 ۴۰۲

ناومرؤك

- پیشه کی ۳
- ۱ جیو پۇلتیک و چارەنوسی کورد ۵-۵۷
۱. عەجەم لە کوردستاندا ۵
- ۱/۱ هەلکەوتی جوگرافی کوردستان ۵
- ۲/۱ هورۆمی تورک بۆ رۆژەلاتی ناوەراست ۸
- ۳/۱ دامەزرانی دەولەتی ئێران ۱۴
۲. سەفوی گۆزینی هەلومەرجی دیوگرافی رۆژەلاتی کوردستان ۱۹
- ۱/۲ هیتانی نیلی ئەفشار ۳۱
- ۲/۲ بەرەتستی نیلاتی کورد ۳۴
- ۳/۲ قۆلبونەوی ناکۆکی عەجەم و کورد ۳۷
- ۴/۲ سەرکۆتکردنی نیلی بلباس ۳۹
- ۵/۲ شازادەکانی قاجار، زۆلی زۆرتەر ئەهیننە کوردستانە ۴۶
- پەراوێزەکانی بەشی یەکم ۵۴
- ۲ نۆرینی کوردو عەجەم لە یەكەتری ۵۸-۱۷۷
۱. دڵ لە دڵ ئەروانی ۵۸
۲. چاخی سەفوی ۶۰
- ۱/۲ شانیسماعیلی سەفوی ۶۰
- نموهه ۱: قزلباش لەروانگی میری چەمشگەزە کەوه ۹۰۸ ۶۰
- نموهه ۲: کورد لەروانگی قزلباشەوه ۹۱۲ ۶۳
- نموهه ۳: سارمی موکری "کۆنە گاوری یەزیدی ۹۱۲ ۶۴
- نموهه ۴: کوردیکی یەزیدی کلکدار ۹۱۴ ۷۰
- نموهه ۵: میرەکانی کورد لەجەنگی چالەدێراندا ۹۲۰ ۷۳
- ۲/۲ شا محەممەد خودا بەندە ۷۵
- نموهه ۶: کورد "مەعدەنی شەڕ، مەنبەعی زەرەر ۹۸۶ ۷۵
- ۳/۲ شا عەباسی کەبیر ۸۰
- نموهه ۷: گرتنی قەلای دمدەم ۱۰۱۸ ۸۰

- نمونه ۸: لطائف الحیل“ قهتلوعامی موکری ۱۰۱۹ ۱۰۵
- ۴/۲ شا سولتان حسین ۱۱۰
- نمونه ۹: کهلله مناره لمسری کورد ۱۱۱۳ ۱۱۰
۳. چاخى قاجار..... ۱۱۸
- ۱/۳ نه محمد خانی مقدمه مدراغی ۱۱۸
- نمونه ۱۰: دواى تغزير“ باير ناغای مەنگور ۱۱۹۸ ۱۱۸
- ۲/۳ عەسکەرى خانى نه فشار ۱۲۷
- نمونه ۱۱: کەمەندى تەدبیر“ ئیسماعیل ناغای شوکاک ۱۲۳۵ ۱۲۷
- ۳/۳ عباس میرزا نایب سەلتەنە ۱۳۰
- نمونه ۱۲: جەماعەتى نه کراد“ باعيسى فتنو فساد ۱۲۳۸ ۱۳۰
- ۴/۳ محمد خانی ئەمیر نيزام ۱۳۹
- نمونه ۱۳: هاوکاری دو دولەت دژی میری رهواندز ۱۲۴۵ ۱۳۹
- ۵/۳ فرهاد میرزا معتمد الدوله ۱۴۹
- نمونه ۱۴: خەلەعتى حەسەن سولتانی هورامى ۱۲۸۴ ۱۴۹
- نمونه ۱۵: ئىلى جاف، زینده به چال ۱۵۲
- ۶/۳ عباس میرزا مەلك نارا ۱۵۳
- نمونه ۱۶: بەدەستەودانى قاسید ۱۲۹۷ ۱۵۳
- ۷/۳ حەسەنعەلى خانى وهزیری فمواند ۱۵۷
- نمونه ۱۷: رسائل و وسائل، هەمزاغای مەنگور ۱۲۹۸ ۱۵۸
- ۸/۳ نيزامو سەلتەنە ۱۶۷
- نمونه ۱۸: حورمەتى كەلاموللا“ جەعفەر ناغای شوکاک ۱۳۲۳ ۱۶۷
۴. چاخى پەهلەوى ۱۷۱
- ۱/۴ ئەمیر نه حمەدى ۱۷۱
- نمونه ۱۹: تەئىنى رەزاشایی ۱۷۱
- پەراوێزەکانى بەشى دوهم ۱۷۳
- ۳ سەرەتای خەملینی هۆشی نه تهوهیی کورد. ۱۷۷-۲۲۹ ۲۲۹-۱۷۷
۱. راپەرینی ۱۸۸۰ ۱۷۷

- ۱۷۷ ۱/۱ رونکردنموی همدی وشه.
- ۱۸۰ ۲/۱ نیسلام و دولت
- ۱۸۲ ۳/۱ کوردستان لمژیر دهسهلاتی راستموخوی رۆم و عهجهمدا.
- ۱۸۴ ۴/۱ کورد لهیه کممین پارلمانی عوسمانی دا.
- ۱۸۵ ۵/۱ دهبارهی شیخ عوبهیدوللا.
- ۱۸۷ ۲. پایه کانی ستراتیجی کاری نهموویی شیخ عوبهیدوللا.
- ۱۸۷ ۱/۲ تهقلای جیبهجی کردن: کاری سیاسی.
- ۱۸۷ ۱/۱/۲ سازدانی خهلکی کوردستان.
- ۱۹۱ ۲/۱/۲ فاناتیزم یا لیبردنی دینی.
- ۱۹۱ ۱. ههلویت لهشیعه.
- ۱۹۴ ۲. پتوهندی لهگهل عباس میرزا مهلك نارا.
- ۱۹۵ ۳. ههلویت لهمهسیحیهکان.
- ۱۹۹ ۳/۱/۲ پتوهندی لهگهل گموره پیارانی عمره ب.
- ۲۰۱ ۲/۲ تهقلای جیبهجی کردن: کاری چهکدار.
- ۲۰۱ ۱/۲/۲ هیژه کانی کورد.
- ۲۰۳ ۲/۲/۲ قشونی نیترانی.
- ۲۰۴ ۳/۲/۲ دانانی ریشوینی راپهرین.
- ۲۰۴ ۱. ههلیژاردنی مهیدان.
- ۲۰۴ ۲. جولاندنی هیژو قۆله کانی.
- ۲۰۹ ۴/۲/۲ کشانموو تیشکان.
- ۲۱۰ ۵/۲/۲ گفتوگو لهگهل تورک.
- ۲۱۱ ۳/۲ تهقلای جیبهجی کردن: کاری دیپلوماسی.
- ۲۱۱ ۱/۳/۲ رۆژهلاتی ناوهراست مهیدانی تهراتیینی روسو نینگلیز....
- ۲۱۴ ۲/۳/۲ بۆچونه کانی شیخ عوبهیدوللا.
- ۲۱۵ ۱. نامنجی لهبزوتنی دیپلوماسی.
- ۲۱۷ ۲. دیپلوماسی شیرو ریزی.
- ۲۱۷ ۳/۳/۲ ستراتیجی ناوچهیی روسیا.

- ۲۱۸ ۱. کوردو روس
- ۲۱۹ ۲. بزوتنی دیپلوماسی بهرو روسیا
- ۲۲۱ ۴/۳/۲ ستراتیجی ناوچهی بریتانیا
- ۲۲۲ ۱. کوردو نینگلیز
- ۲۲۳ ۲. بزوتنی دیپلوماسی بهرو بریتانیا
- ۵/۳/۲ نه‌گوڭجانی کوردستانی سهره‌خۆ له‌گه‌ڵ ستراتیجی
- ۲۲۶ رۆژه‌لاتی ناوه‌راستی بریتانی و روسی
- ۲۲۷ ۳. گه‌له‌کۆمه‌کیی چوارقۆلی بۆ دامرکانده‌وی راپهرینه‌که
- ۲۲۷ ۱/۳ ریشوینه‌کانی شا بۆ به‌ره‌نگاری
- ۲۳۰ ۲/۳ هه‌لۆیستی روسی
- ۲۳۱ ۳/۳ هه‌لۆیستی بریتانی
- ۲۳۱ ۴/۳ هه‌لۆیستی بایعالی
- ۲۳۳ ۵/۳ دامرکانده‌وه
- ۲۳۵ ۶/۳ ئه‌نجامه‌کانی تیشکانی بزوتنه‌وی ۱۸۸۰
- ۲۳۷ په‌راویزه‌کانی به‌شی سینه‌م
- ۴ شه‌رو ناشتی: هه‌ردوکیان کویره‌وه‌ری

۲۴۰-۳۰۹

- ۲۴۰ ۱. هه‌لگیرسانی یه‌که‌مین جه‌نگی جیهانی
- ۲۴۱ ۱/۱ تورکیا: سه‌ره‌تا بی‌لایمی، سه‌ره‌نجام به‌شداری ته‌واو
- ۲۴۳ ۲/۱ ئیتران: بی‌لایمی‌ه‌کی ریز لی نه‌گیراو
- ۲۴۴ ۲. پلانی جه‌نگی تورک و مه‌یدانه‌کانی
- ۲۴۵ ۱/۲ جه‌به‌ی قاقاز
- ۲۴۶ ۲/۲ جه‌به‌ی میزۆپۆتامیا
- ۲۴۷ ۳/۲ جه‌به‌ی عه‌ره‌بستان
- ۲۴۹ ۳. هه‌لۆیستی گه‌لانی نه‌تورک
- ۲۴۹ ۱/۳ ئه‌رمه‌ن
- ۲۵۱ ۲/۳ ناسوری

۲۵۱ ۳/۳ عرب
۲۵۳ ۴/۳ کورد
۲۵۷ ۴. پلانی ژیربژیر بۆ دابشکردنی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست
۲۵۹ ۱/۴ ریکموتنی ئه‌سته‌مول
۲۶۰ ۲/۴ ریکموتنی له‌مده‌ن
۲۶۰ ۳/۴ ریکموتنی سایکس-پیکۆ
۲۶۱ ۴/۴ ریکموتنه‌کان و ناواته‌کانی گه‌لان
۲۶۱ ۱/۴/۴ عرب
۲۶۲ ۲/۴/۴ ئه‌رمه‌ن
۲۶۲ ۳/۴/۴ کورد
۲۶۳ ۵. دوا سالی جه‌نگ
۲۶۳ ۱/۵ کاری ده‌رجونی روسیا له‌جه‌نگ بۆ سه‌ر چاره‌نوسی کورد
۲۶۸ ۲/۵ هیتی به‌ریتانی له‌کوردستان
۲۷۰ ۳/۵ زه‌هره‌کانی کورد به‌هۆی شه‌ره‌وه
۲۷۴ ۴/۵ راگرتنی جه‌نگ
۲۷۵ ۶. کۆبونده‌ی براوه‌کان بۆ دابشکردنی ده‌سکه‌وته‌کانی جه‌نگ
۲۷۶ ۱/۶ داواکانی گه‌لان له‌کۆنفه‌نسی ناشتی
۲۷۶ ۱/۱/۶ خواسته‌کانی یۆنان
۲۷۷ ۲/۱/۶ خواسته‌کانی ئیتران
۲۷۸ ۳/۱/۶ خواسته‌کانی عرب
۲۷۹ ۴/۱/۶ خواسته‌کانی جوله‌که
۲۷۹ ۵/۱/۶ خواسته‌کانی ئه‌رمه‌ن
۲۸۰ ۶/۱/۶ خواسته‌تانی ئاسوری
۲۸۰ ۷/۱/۶ خواسته‌کانی کورد
۲۸۱ ۷. ته‌قه‌للاکانی کورد بۆ سه‌ربه‌خۆیی
۲۸۱ ۱/۷ ته‌قه‌للاکانی سلیمانی
۲۸۴ ۲/۷ ته‌قه‌للاکانی ئه‌سته‌مول

٢٨٥ ١/٢/٧ پیتوهندی له گهڙ هاوپه یمانه کان.
٢٨٨ ٢/٢/٧ کوردو نمرمن: ناشتبونموه له پیراویری کونفره نسی ناشتی دا ...
٢٩١ ٣/٢/٧ دانوستان له گهڙ بابیعالی: تیکچونی ریزه کانی کورد
٢٩٤ ٨. ری خوش کردنی پیکهاتن.
٢٩٤ ١/٨ کزیونموه ی سان ریو.
٢٩٥ ٢/٨ په یمانی سیقمر.
٢٩٨ ٩. مستهفا کمال، پاشای کوردستان.
٣٠٦ پیراویره کانی بهشی چوارهم.
٣٩٢-٣١٠ ٥ ناسورییه کانی کوردستان
٣١٠ ١. پیشینه ی میژویی.
٣١٠ ١/١ ره چهل کی ناسوری
٣١٤ ٢/١ پیتوهندیان له گهڙ کورد
٣١٨ ٣/١ ده سوره دانی دوله تانی نمرویی له کاروباری ناوخی روزهلات ...
٣١٨ ١/٣/١ هاتنی میسیونی دینی
٣١٩ ١- میسیونی فره نسی
٣٢٠ ٢- میسیونی نمریکی
٣٢١ ٣- میسیونی ټینگلیزی
٣٢٢ ٤- میسیونی روسی
٣٢٣ ٢/٣/١ نه غامی کاری میسیونه کان.
٣٢٤ ١. تیکدانی ته بایی مزه بی.
٣٢٤ ٢. تیکدانی پیتوهندی ناسوری- کورد
٣٢٧ ٣. تیکدانی پیتوهندی ناسوری له گهڙ حکومته کانی ناوچه که.
٣٢٧ ٢. نامانجی نه تموه یی گه لی ناسوری.
٣٣٤ ٣. تورک و مسیحی.
٣٣٤ ١/٣ کیشهی دینی و نه تموه یی له تورکیا.
٣٤١ ٢/٣ قتلوعامی مسیحی ١٩١٥.

۳۴۲ ۳/۳ ناسوریه کانی هه کاری.
۳۴۵ ۴. روس و ناسوری.
۳۴۵ ۴/۱ روس و ناسورییه کانی ورمی.
۳۴۷ ۴/۲ هێرشێ تورک بۆ تازه‌ریایان.
۳۴۸ ۴/۳ مه‌ینه‌تی ناسوریه کانی ورمی.
۳۵۲ ۴/۴ هاتنه‌وه‌ی روس بۆ ورمی.
۳۵۵ ۴/۵ تۆڵه‌ی ناسوری له‌خه‌لکی ورمی.
۳۵۷ ۴/۶ کۆچی به‌کۆمه‌ڵی ناسوری له‌هه‌کاریه‌وه‌ بۆ ورمی.
۳۵۹ ۵. کاری روداوه‌ کانی ناو روسیه له‌سه‌ر ناسوری.
۳۵۹ ۵/۱ شوێشی شوبات.
۳۶۰ ۵/۲ په‌شیوانی هه‌لومه‌رجی ورمی.
۳۶۴ ۵/۳ پرکردنه‌وه‌ی بۆشایی روسی به‌چه‌کداری ناسوری.
۳۶۶ ۵/۴ پینکه‌یتانی تیپه‌ ناسوریه‌کان.
۳۷۰ ۵/۵ کشانه‌وه‌ی روس له‌ئێران.
۳۷۱ ۶. شه‌ری ناوخۆی ناسوری - عه‌جهم.
۳۷۱ ۶/۱ هه‌لگیرسانی شه‌ر.
۳۷۶ ۶/۲ کوژرانی مارشیمۆن.
۳۸۰ ۶/۳ له‌تۆڵه‌ی خۆرتنی مارشیمۆندا.
۳۸۲ ۷. سه‌ره‌تای کۆتایی "هێرشێ تورک و کشانه‌وه‌ی ناسوری له‌ورمی....."
۳۸۷ په‌راویزه‌کانی به‌شی پینجه‌م.
۴۸۸-۳۹۳ ۶. سه‌مکو: یاخییوونی خه‌یله‌کی یا بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی.
۳۹۳ ۱. ئێران له‌کاروباری ئه‌وه‌مه‌ی دنیادا.
۳۹۳ ۱/۱ بزوتنه‌وه‌ی مه‌شروته.
۳۹۹ ۱/۲ ریکموتنی ۱۹۰۷ی ئه‌نگلۆ- روسی.
۴۰۱ ۱/۳ پرۆژێ دا به‌ش کردنی ئێران.
۴۰۲ ۱/۴ بۆچونی ئێران بۆ چاره‌ی کێشه‌ی کورد.
۴۰۶ ۱/۵ قه‌ماردادی ۱۹۱۹ی ئه‌نگلۆ- ئێرانی.
۴۰۸ ۲. ده‌رکموتنی سه‌مکو.

٤٠٨	٢/١ پيشينهى ميژروبي ئىلى شوكال
٤١٢	٢/٢ درهوشانهوى سىمكو
٤١٤	٣/٢ كوشتنى مارشىمۆن
٤١٦	٤/٢ نامانجى سياسى سىمكو
٤٢٢	٣. شىرو شوپش
٤٢٢	١/٣ هەلومەرجى گشتى ئىران
٤٢٣	٢/٣ پىلانى كوشتنى سىمكو
٤٢٤	٣/٣ دانانى حاكىمى نوئى ورمى
٤٢٥	٤/٣ جەنگى پروپاگەندە
٤٢٨	٥/٣ گفتوگۆيەكى سەرنەكەتو
٤٢٩	٦/٣ درژە كيشانى شەر
٤٣٠	٧/٣ رەفتارى سىمكو لە گەلە دوژمن
٤٣٢	٤. سىمكو روژنامەوانى
٤٣٢	١/٤ روژنامەى ((كورد))يا((روژى كورد - شەوى عەجەم))
٤٣٣	٢/٤ سىمكو لە هەفتەنامەى ((بانگى كوردستان))دا
٤٣٧	٥. پىنكەيتنانى ئەرتمەشى نوئى ئىران
٤٣٧	١/٥ ئەرتمەشى نوئى
٤٣٩	٢/٥ لاوازىيەكانەى سىمكو
٤٤١	٣/٥ لەشكر كيشى يەكەمى ئەرتمەش
٤٤٤	٤/٥ دواين لەشكر كيشى
٤٤٤	١. دارشتنى پلانى هيرش
٤٤٧	٢. فەتخى چەهرىق
٤٤٨	٦. پىنەندى لە گەلە دەولەتان
٤٤٨	١/٦ ئىران
٤٥٠	٢/٦ توركيای كەمالى
٤٥٤	٣/٦ بەریتانیا
٤٥٤	٤/٦ روسیە
٤٥٧	٧. سالانى دەربەدەرى

٤٥٧ ١/٧ شهبه یخونی تورک
٤٥٨ ٢/٧ سمکۆ له کوردستانی خوارو
٤٥٩ ٣/٧ گشتوگۆی ئینگلیزو سمکۆ
٤٦١ ٤/٧ په یامه کانی سمکۆو شیخ عمود
٤٦٤ ٥/٧ سردانی سلیمانی
٤٧٠ ٨. گهراڼه بۆ سنور
٤٧٢ ١/٨ ههولدان له گمڵ سوڤیت
٤٧٢ ٢/٨ یه کتریینی رهزاخان و سمکۆ
٤٧٥ ٣/٨ رتکوتی تورکی - ئیرانی
٤٧٨ ٤/٨ په پڕینه بۆ کوردستانی عیاق
٤٧٩ ٩. گهراڼه بۆ ئیران و کوزرانی
٤٨٥ پهراویزه کانی بهشی شهم
٦٠٨-٤٨٩ ٧. له پهراویزی میژوی نه ده لاند
٤٨٩ مهستوره نوسری تاریخ اردلان
٤٨٩ ١. بنه ماله کهی
٤٩٠ ٢. له دایکبونی
٤٩٠ ٣. په رو بردو خویندنی
٤٩٠ ٤. شوکردنی
٤٩٢ ٥. کۆچی بۆ سلیمانی و مردنی
٤٩٤ ٦. بهرهمه کانی
٤٩٦ ٧. سهراوه کانی
٥٠٠ ٨. گهراڼه کانی
٥٠٠ ٩. رتبازی نوسینه کهی
٥٠١ ١٠. هه لسه نگاندنی
٥٠٢ ١١- پلاری ژن
٥٠٣ ١٢. مهستوره له بهر تیغی زماندا

۵۰۳ ۱۳. نمشته‌رکانی نالی
۵۰۵ ۱۴. توانجه‌کانی فخر الکتاب
۵۰۶ سهرتای میرایه‌تی ئه‌رده‌لان
۵۰۶ مه‌نمون به‌گی کورپی مونزیر به‌گ
۵۰۷ بی‌گه به‌گ کورپی مه‌نمون به‌گ
۵۰۹ ئه‌لقاس میرزا
۵۱۱ شهرپی بی‌گه‌و زۆراب
۵۱۳ تالان‌کردنی شاره‌زور
۵۱۵ شهرپی مه‌نمون به‌گه‌و زۆراب
۵۱۶ لین‌خران و گیرانی مه‌نمون به‌گ
۵۱۷ قزلباش له‌شاره‌زور
۵۱۸ به‌یعه‌ت به‌عوسمانی
۵۱۸ سولتان سلیمان به‌کوردستاندا تی ئه‌په‌رئ
۵۱۹ له‌نیتوان سولتان سلیمان و بی‌گه به‌گدا
۵۲۳ سه‌رده‌می به‌گه‌کان
۵۲۳ سورخاب به‌گ (۹۴۵-۹۷۵) و نه‌وه‌کانی
۵۲۳ نزیکه‌کو تنه‌وه‌ی ئه‌رده‌لان له‌ده‌رباری سه‌فه‌وی
۵۲۴ قه‌راردادی ئه‌ماسیه
۵۲۵ نه‌وه‌کانی سورخاب به‌گ
۵۲۵ ره‌چه‌له‌کی میرانی سۆران
۵۲۷ سه‌رده‌می خانه‌کان
۵۲۹ ناردنی بارمه‌ته بۆ ده‌رباری ئی‌یران
۵۲۹ تینکه‌لاریی ژن و ژغوازی
۵۳۱ گۆرینی مه‌زه‌بی بنه‌مه‌الی ده‌سه‌لاتدار
۵۳۴ سه‌ره‌نجامی هه‌لوخان

۵۳۵ خان نوحه‌د خانى يه‌كه‌م
۵۳۶ په‌لاماردانى موكرىو بلباس
۵۳۶ داگر كړدى به‌غدا
۵۳۹ داگر كړدى نمرده‌لان
۵۴۲ محمد خان كوپى خوشرو خان
۵۴۲ بوژانپوهى ميراييتى بابان
۵۴۳ نه‌نجامه‌كانى شېرى مېريوان
۵۴۵ بنياتنانى شارى سنه
۵۴۶ گرتنپوهى به‌غداو په‌يمانى زه‌هار
۵۴۹ عبدالستولى خان
۵۴۹ همراى نه‌فغان
۵۵۲ سړه‌نجامى عبدالستولى خان
۵۵۴ سوبخانوردى خان
۵۵۸ خان نوحه‌د خانى سيپه‌م
۵۶۲ حسن‌نهدلى خانى نمرده‌لان
۵۶۴ په‌شپوانى هلو‌مېرجى تيران
۵۶۶ ده‌ركپوتنى كېرىم خانى زه‌ند
۵۶۸ حسن‌نهدلى خانى نمرده‌لان و تيمامقولى خانى زه‌نگنه
۵۷۱ نمرده‌لان و كېرىم خان
۵۷۲ حسن‌نهدلى خان و شېرى زه‌ند
۵۷۴ شېرى سديم پاشاو حسن‌نهدلى خان
۵۷۸ خوشرو خان
۵۸۰ كوشتنى سمرانى جاف
۵۸۱ كېرىم خانى زه‌ند و خوشرو خان

۵۸۱ سلیمان پاشای بابان لهسنه
۵۸۳ شکستی زریبار
۵۸۴ مهرگی کهریم خان
۵۸۸ شهرې نه للاقولی خانې زهنگهنهو خوسرهو خان
۵۹۱ سهره نجامی خوسرهو خان
۵۹۲ پاشکۆ
۵۹۶ حوسه ینقولی خانې نمرده لآن
۵۹۹ مدعره کدی دهشتی مهربوان
۶۰۱ دو گیرانموی جیاواز
۶۰۲ کوچی حوسه ینقولی خان بز سلیمانې و مردنی
۶۰۴ نه نجامه کانی شهرې مهربوان
۶۰۵ کوژایی نهماره تی نمرده لآن
۶۰۶ پاشکۆ
۶۰۸ سهرچاوه کانی بهشی حوتهم
۶۰۹ پیترستی ناوه کان